

Halifeler Tarihi

CELÂLEDDİN SUYÛTÎ

ÖTÜKEN

HALİFELER TARİHİ

Celâleddîn Suyûtî

Arapça aslından çeviren:

Onur Özatağ

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1073
KÜLTÜR SERİSİ: 597

1. Basım: 2014
2. BASIM

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI
16267

ISBN 978-605-155-186-9

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12
Ankara irtibat bürosu:
Yüksel Caddesi 32/4 Kızılay - Ankara
Tel: (0312) 431 96 49
İnternet: www.otuken.com.tr
E-posta: otuken@otuken.com.tr

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz
Dizgi - Tertip: Ötüken
Kapak Baskısı: Yeditepe Ofset
Baskı: Yaylacık Matbaası (0212) 612 58 60
Maltepe Mah. Litros yolu Fatih Sanayi Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-Zeytinburnu
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul-Ağustos 2015

ONUR ÖZATAĞ 1980 yılında Ankara'da dünyaya geldi. İlkokulu İstanbul'da, orta ve liseyi ise İzmir'de okudu. 2000 yılında girdiği Ankara Üniversitesi DTCTF Arap Dili ve Edebiyatı bölümünden 2006 yılında filolog unvanı ile mezun oldu. Aynı yıl, yine aynı fakültenin Ortaçağ Tarihi bölümünde yüksek lisans çalışmasına başladı. Bu sırada, 2007-2008 yılları arasında İngiltere'ye giderek Cambridge Üniversitesi kütüphanesinde Celâleddin Suyûtî'nin *Halifeler Tarihi* adlı eseri üzerine çalışmasına başladı. (Eserin Abbasilerle ilgili kısmının büyük bir bölümü burada tercüme edilmiştir.) 2008 yılında Ortaçağ Tarihi bölümünde yüksek lisans derecesini tamamladı. Aynı yıl Orta Doğu Teknik Üniversitesi tarih bölümünde doktora çalışmasına başladı ve halen aynı bölümde çalışmasını sürdürmektedir. Başta İslam tarihi, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları olmak üzere, bilim tarihi ve felsefesi, iktisat tarihi, dinler tarihi, dünya tarihi, Avrupa tarihi, Orta Doğu tarihi, edebiyat ve metin eleştirisi konuları ilgi alanına girmektedir. Dünya ve İslam tarihi konularında haftalık düzenlenen konuşmaları ise TOVAK-UYAK bünyesinde halen devam etmektedir. Özatağ'ın bir diğer edisyon-kritik çalışması olan, İbn Kalânî'si'nin 12. yüzyılda kaleme aldığı *Zeyl Târih-i Dimaşk* ise İş Bankası Kültür Yayınları tarafından *Şam Tarihine Zeyl* adıyla 2014 yılında basılmıştır. Şu an, doktora tezinin yanı sıra, İbn Haldun'un *Mukaddime*'si ve klasik Arap şiirinin önde gelen temsilcilerinden biri sayılan Mütenebbî'nin *Dîvân*'ı üzerine çalışmaktadır. 2012 yılında Dr. Dt. Duygu Akkor ile hayatını birleştiren Onur Özatağ İngilizce, Arapça ve Fransızca bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	11
Kısaca Suyûtî ve Tarih Anlayışı Üzerine.....	17
Önerilen Okumalar	20

HALİFELER TARİHİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla	25
Aleyhü's-selâtü ve's-selam hazretlerinin neden vâris bırakmadığı ve bunun sırrına ilişkin beyan	29
Kureyş İmamları ve onların halifelikteki öncelikleri üzerine İslam'da hilafetin süresi üzerine ..	31
Benî Ümeyye'ye karşı uyaran hadîsler.....	34
Benî Abbâs'ın gelişini müjdeleyen hadîsler üzerine.....	35
Son vakte kadar halifelerin iktidara gelirken giydikleri Hırka-i Şerif'in ehemmiyeti üzerine.....	38
Bu hal tercümelerinde dağınık olarak ortaya çıkan bazı gözlemler üzerine	39
Notlar	41
Ebû Bekir Es-Sıddîk (632-634)	45
İsmi ve lakabı üzerine.....	46
Kökeni ve doğduğu yer üzerine	48
Fasıla	49
Sıddîk'ın görünüşü üzerine	50
Müslüman oluşu üzerine.....	50
Resûlullah(sav)'la dostluğu ve katıldığı seferler üzerine	53
Ebû Bekir'in cesareti üzerine, zira kendisi ashabın en cesuruydu	53
Onun tüm mülkünü Resûlullah(sav)'a adaması üzerine	55
Ebû Bekir'in ilmi üzerine	57
Fasıla	60
Ebû Bekir'in sahabenin en faziletlisi ve erdemlisi olması üzerine	60
Fasıla	62
Kur'an'da Ebû Bekir'i metheden, şahadetini gösteren ve onunla ilgili diğer mevzulardaki âyetlerin inişi üzerine	63
Evvelden bahsi geçenlerden ayrı olarak Ebû Bekir'in faziletine dair günümüze miras kalan hadîsler üzerine	65
Özellikle Ebû Bekir'in faziletine dair günümüze kadar gelen hadîsler üzerine, yukarıda söylenenlere ek olarak.....	68
Sahabe ve ilk iman edenlerden onun erdemi üzerine bize ulaşanlar	73
Fasıla	74

Halifeliğine delil hadîsler, âyetler ve ulemanın buna ilişkin sözleri üzerine	75
Ona edilen biat üzerine	81
Halifeliği sırasında meydana gelenler: Usâme'nin ordusunun tenfizi, ehl-i reddin ve zekât vermeyenlerin kılıçtan geçirilmesi, yalancı Müseyleme[olayı] ve Kur'ân'ın bir araya toplanması gibi onun döneminde meydana gelen önemli vakalar üzerine	87
Kur'ân'ın bir araya getirilmesi üzerine.....	91
Onun ilk oldukları üzerine.....	91
Fasıla	93
İnceliği ve tevazusu üzerine	94
Fasıla	94
Hastalığı, vefatı, vasiyeti ve Ömer'i halife ataması üzerine	95
Ebû Bekir'in Resûlullah(sav)'tan rivayet ettiği hadîsler üzerine	100
Kur'ân Tefsîrinde es-Siddîk'tan bize ulaşanlar	108
Ebû Bekir es-Siddîk'tan söz, karar, hutbe ve dua şeklinde rivayet edilenler	109
Onun Allah korkusunun büyüklüğünü gösteren sözleri üzerine	117
Rüya tabirlerine dair Ebû Bekir'den bize ulaşanlar.....	119
Fasıla	119
Fasıla	120
Fasıla	120
Ömer b. el-Hattâb (634-644)	122
Onun Müslüman oluşu üzerine bize ulaşan havadisler	123
Ömer'in hicreti üzerine.....	129
Ebû Bekir'in hal tercümesindekilerden başka, onun erdemi hakkında bize ulaşan hadîsler üzerine.....	129
Sahabe ve kendinden evvelkilerin onun hakkında söyledikleri	132
Ömer(ra)'ın Kur'ân'la örtüşen sözleri üzerine.....	134
Ömer'in mucizeleri üzerine	138
Onun şahsiyeti üzerine	141
Ömer'in görünüşü üzerine.....	143
Halifeliği üzerine	144
Ömer'in ilk oldukları üzerine (Ömer Döneminin İlkleri).....	149
Onun verdiği hükümler ve çeşitli vakalar üzerine.....	150
Fasıla	159
Fasıla	160
Osmân b. Affân (644-656)	160
Onun faziletlerine ilişkin bize ulaşanlar üzerine, yukarıda söylenmeyenler dışında	163
Halifeliği üzerine	165
Onun ilk oldukları üzerine.....	175
Ali b. Ebû Tâlib (656-661)	176
Onun erdemleri üzerine rivayet edilen hadîsler.....	178
Halifeliği için edilen biat ve bunun neticesi üzerine	182
Ali'den bazı haberler, verdiği hükümler ve söylediği sözler üzerine.....	185
Fasıla	192
Onun önemli vecizelerinden bazıları üzerine.....	193
Onun devrinde ulemadan vefat edenler	194
Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib (27 Temmuz 661-Ağustos/Eylül 661)	195

EMEVİLER

Mu'aviye b. Ebu Süfyan (661-680)	200
Mu'aviye'den haberler	205
Yezîd b. Mu'aviye (680-683)	212
Mu'aviye b. Yezîd (13 Kasım 683-Aralık 683)	217
Abdullah b. Zübeyr (683-692)	217
Abdü'l-Melik b. Mervân (692-705)	221
El-Velîd b. Abdü'l-Melik (705-715)	229
Süleyman b. Abdü'l-Melik (715-717)	231
Ömer b. Abdü'l-Azîz (717-720)	234
Hastalığı ve vefatı üzerine	249
Yezîd b. Abdü'l-Melik b. Mervân (720-724)	251
Hişâm b. Abdü'l-Melik (724-743)	252
Hişâm'dan bazı haberler	253
Velîd b. Yezîd b. Abdü'l-Melik (743-744)	255
Yezîd en-Nâkıs b. el-Velîd (19 Nisan 744-23 Eylül 744)	257
İbrahim b. el-Velîd b. Abdü'l-Melik (23 Eylül 744-28 Kasım 744)	259
Katır Mervân (744-750)	260

ABBÂSİLER

Es-Seffâh (750-754)	261
El-Mansûr Ebû Cafer Abdullah (754-775)	264
El-Mansûr'dan haberler	268
El-Mansûr'dan rivayet olunan hadîsler	276
El-Mehdî (775-785)	277
El-Mehdî'den rivayet olunan hadîsler	284
El-Hâdi (785-786)	285
El-Hâdi'den çeşitli olaylar	287
El-Hâdi'nin rivayet ettiği hadîsler	289
Hârûn er-Reşîd Ebû Cafer (786-809)	289
Er-Reşîd devrinin olaylarından	293
Er-Reşîd'in hayatından bazı bölümler	297
El-Emîn Muhammed Ebû Abdullah (809-813)	305
El-Me'mûn Abdullah Ebû Abbâs (813-833)	315
El-Me'mûn'un hayatından haberler	323
El-Me'mûn'dan rivayet olunan hadîsler	340
El-Mu'tasım Billah Muhammed b. el-Reşîd (833-842)	344
El-Mu'tasım'dan rivayet olunan hadîsler	350
El-Vâsık Billah Hârûn (842-847)	351
El-Vâsık'ın haberlerinden	355
El-Mütevekkil Alallah Cafer (847-861)	357
El-Mütevekkil devrinden haberler	363
El-Mütevekkil'den rivayet olunan hadîsler	367
El-Muntasır Billah Muhammed Ebû Cafer (861-862)	368
El-Müstâîn Billah Ebû'l-Abbâs (862-866)	370
El-Mu'taz Billah Muhammed (866-869)	371
El-Muhtedî Billah (869-870)	373

El-Mu'temid Alâ'llah Ebû'l-Abbâs (870-892).....	376
El-Mu'tadîd Billah Ahmed (892-902).....	381
El-Muktefî Billah Ebû Muhammed (902-908).....	389
El-Muktedir Billah Ebû'l-Fazl (908-932).....	391
El-Kâhir Billah Ebû Mansûr (932-934).....	399
Er-Râzî Billah Ebû'l-Abbâs (934-940).....	403
El-Muttakî li'llah Ebû İshâk (940-944).....	406
El-Müstekfî Billah Ebû'l-Kâsım(944-946).....	409
El-Mutî Ebû'l-Kâsım (946-974).....	410
Et-Tâi Lillah Ebû Bekir (974-991).....	417
El-Kâdir Billah Ebû'l-Abbâs (991-1031).....	422
El-Kâim bi'Emrillah Ebû Cafer (1031-1075).....	427
El-Muktedî bi'Emrillah Ebû'l-Kâsım(1075-1094).....	433
El-Mustazhir Billah Ebû'l-Abbâs (1094-1118).....	435
El-Müsterşit Billah Ebû Mansûr (1118-1135).....	441
Er-Râşid Billah Ebû Cafer (1135-1136).....	445
El-Muktefî li'Emrillah Ebû Abdullah (1136-1160).....	446
El-Müstencîd Billah Ebû'l-Muzaffer (1160-1170).....	451
El-Müstezhî bi'Emrillah el-Hasan (1170-1180).....	453
En-Nâsir li'Dînillah Ahmed (1180-1225).....	457
Ez-Zâhir bi'Emrillah Ebû Nâsir (1225-1226).....	466
El-Mustansır Billah Ebû Cafer (1226-1242).....	468
El-Musta'sım Billah Ebû Ahmed (1242-1258).....	472
Kısaca Tatarlar'ın durumu üzerine.....	474

MISIR ABBÂSİLERİ

El-Mustansır Billah Ahmed (19 Haziran 1261-4 Aralık 1261).....	483
El-Hâkim bi'Emrillah Ebû'l-Abbâs (1262-1302).....	485
El-Müstekfî Billah Ebû'r-Rebî (1302-1340).....	490
El-Vâsık Billah İbrahim (1340-1341).....	493
El-Hâkim bi'Emrillah Ebû'l-Abbâs (1341-1352).....	495
El-Mu'tadîd Billah Ebû'l-Feth (1352-1361).....	505
El-Mütevekkil Âla'llah Ebû Abdullah (1361-1383/1389-1406).....	506
El-Vâsık Billah Ömer (1383-1386).....	509
El-Musta'sım Billah Zekeriyâ (1386-1389).....	509
El-Müstaîn Billah Ebû Fazl (1406-1414).....	509
El-Mu'tadîd Billah Ebû'l-Feth (1414-1441).....	513
El-Müstekfî Billah Ebû'r-Rebî'i (1441-1451).....	516
El-Kâim bi'Emrillah Ebû'l-Bekâ (1451-1455).....	517
Asrımız Halifesi El-Müstencîd Billah Ebû'l-Mehâsin (1455-1479).....	518
El-Mütevekkil Âla'llah Ebû'l-İzz (1479-1497).....	519
Endülüs Emevî hanedanı üzerine.....	521
Habîs Ubeydî hanedanı üzerine.....	523
Ali ve Hasan'ın soyundan gelen Tabataba hanedanı üzerine.....	524
Taberistan hanedanı üzerine.....	524
Dizin.....	527

ÖNSÖZ

ÜLKEMİZDE akademik alanda yapılan İslam tarihi çalışmaları, özellikle de Arapça ve Farsça kaynak dillerinden dimize çevrilen edisyon-kritik çalışmaları sayesinde, konu üzerine oldukça detaylı bir bilgi sunulabilecek seviyeye ulaştı. Ancak, İslam tarihi alanındaki temel eğilim ve vurgu; genel Türk tarihinin ana hatlarının detaylarıyla birlikte belirlenmesi ve buna temel oluşturması nedeniyle Büyük Selçuklu ve diğer Selçuklu devletleri tarihlerinin Arapça ve Farsça kroniklerden tercüme edilmesiyle ön plana çıkmaktadır. Buna karşılık klasik devir İslam tarihinin Türk tarihi için sadece bir arka plan dekoru sunmaktan öteye geçmesi gerektiği düşüncesindeyim.

Başta Fuad Köprülü, Zeki Velidi Togan, Şemseddin Günaltay, Abdülbaki Gölpınarlı ve Hilmi Ziya Ülken olmak üzere Osman Turan, Bahaaddin Ögel, Akdes Nimet Kurat, Mehmet Altay Köymen, Faruk Sümer, Erdoğan Merçil, İbrahim Kafesoğlu ve yakın zamanda yitirdiğimiz Ali Sevim gibi kurucu isimlerin yaptığı çalışmaların katkıları tartışmasızdır. Zira onlar, İslam ve Türk tarihinin ana kaynaklarını, özellikle Arapça ve Farsça bilmeyen araştırmacılar için ulaşılabilir kılmışlardır. Fuat Sezgin'in ise klasik devir İslam coğrafyası üzerinde icra edilmiş olan bilimsel çalışmaların tarihini, selefi Brockelmann'a bir zeyl niteliğinde ve hatta onun da eksiklerini kapatarak, doğrudan ana kaynakları vasıtası ile gün yüzüne çıkartıp, bunları okuyucuya detaylı bir şekilde sunmuş olabilmesi neredeyse bir mucize niteliğindedir. Derslerine katılma fırsatı bulduğum Ahmet Yaşar Ocak'ın İslam coğrafyasında varolan heterodoks hareketler üzerine yaptığı çalışmaları ise alanında artık bir klasik seviyesindedir. Burada onların eşsiz eserlerinden bir bir bahsetmenin yersiz olacağı kanısındayım. Meraklısı bunları iyi bilir ve değerlerinin de farkındadır.

Kezâ William MacGuckin de Slane, Franz Rosenthal, Thodor Nöldeke, Ignaz Goldziher, Karl Brockelmann, H. A. R. Gibb, V. V. Barthold, Hel-

Imut Ritter, Henri Laoust, Rene Groussét, Claude Cahen, W. Montgomery Watt, Marshall G. S. Hodgson, Irène Mélikoff gibi şarkiyat alanında efsanevi bir mertebeye yükselmiş olan Batılı tarihçilerin isimlerini de zikretmeliyim. Onların kaleme aldıkları eserler, dünya akademilerinin şarkiyat kürsülerinde temel literatürü oluşturmıştır. Klasik kaynaklar üzerine çeviri ve metin eleştirisinde ulaştıkları etik mertebe ise profesyonel bir çevirmene dahi parmak ısırtacak niteliktedir.

Yukarıda bahsi geçen kurucu isimler ve onların öğrencilerinin oluşturdukları metinlerle temel şeklini kazanmış olan genel Türk tarihi, tabiatı gereği başlangıcını Büyük Selçuklu'da bulmuş ve buradan geleneksel patikayı izleyerek Anadolu Selçukluları, Beylikler Dönemi ve Osmanlı'yla yoluna devam etmiştir.

Ne ki, Türk tarihini bilhassa ortaçağlar boyunca kapsaması gereken İslam tarihinin adeta onun bir yan dalı, hatta bir alt dalı misali geri planda kaldığı kanaatindeyim. Oysa kapitülasyonlardan tutun da fetih yöntemlerine kadar birçok idarî ve siyasi mekanizma, özellikle de saray ve çevresince yoğurulan yüksek kültür, özünü İslam'ın tarihsel akışı içinde oluşturduğu geleneklerden ve bunu bizlere taşıyan tarih yazınından almıştır. Bu doğrultuda, 10. yüzyıldan başlayarak Arapların yazdıkları ya da Arapça yazılan ciltler dolusu İslam tarihlerden sadece Türkleri öven kısımlarının alınmayıp, geriye kalanının da kasıtlı bir şekilde karanlıkta bırakılmamasıyla daha evrensel, beylik sözlerden arınmış, güzelleyici ve siyasi çıkardan sıyrılmış bir tarih yazını oluşturulabileceğini sanıyorum. Ancak böyle bir yöntemle İslam ve Türk tarihi dünya tarihi içinde daha sağlıklı bir yer bulacak ve rasyonel bir zemine oturacaktır.

Elinizdeki bu tercüme eser ise yukarıdaki tespite karşı yeni bir yaklaşımı temsil etmek iddiasından, tek başına olması nedeniyle uzaktır. Yine de Arapça kaynakları orijinal dilinden okuyamayan akademisyen ve alan dışı okuyucu için önceden benzerini pek okumadıkları bir bakış açısı sunacağını ümit ediyorum. Bu ümidim, yukarıda da bahsettiğim üzere sadece Türk tarihi için değil; fakat aynı zamanda klasik devir İslam tarihi içinde büyük yer tutan elitler ya da büyük adamlar üzerine, en azından ülkemizde alışlagelmiş olandan farklı, yeni bir okuma sunması açısından da geçerlidir.

Klasik devir Arap tarih yazınının son temsilcilerinden olan Celâleddîn Suyûtî'nin eseri, Hz. Muhammed'in vefatının ardından, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi ve böylelikle İslam tarihinin, özellikle ilk iki yüzyılı boyunca en temel yapı taşlarından birini oluşturan halifelik kurumunu ve halifelerin hayatlarını vakayiname şeklinde ele alır. Başka bir deyişle, kitabın öznesi *Hulefâ-i Râşidîn* olarak bilinen ilk dört halife -ki bu devir sadece Suyûtî için

değil, diğer tüm İslam müverrihleri için de Hz. Muhammed'le birlikte Asr-ı Saadet'tir- bunları takiben Emevîler (661-750), Abbâsîler (750-1258) ve son olarak Memlûk hâkimiyetindeki Mısır Abbâsîleri'dir (1261-1517). Böylelikle, eşyanın tabiatı gereği eser bir büyük adamlar tarihi ya da elitler tarihidir; bir saray ve yüksek kültür tarihidir. Bunun yanı sıra, savaşımlardan ve önemli fetihlerden, mucize olarak algılanan olaylardan şiirler eşliğinde, duygusal bir dille bahsederken; yenilgi, felaketler ve önemli kimselerin ölümlerinden de yine ağıtlarla bahseder. Anlaşılacağı üzere, Suyûtî'nin tarihe yaklaşımı olguyu olduğu gibi aktarmaktan öte, duygusal ve coşkuludur. Onun tarih mefhumu ve tarihe bakışı daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Celâleddîn Suyûtî'yle tanışmam Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Ortaçağ tarihi üzerine yüksek lisans yaptığım sıradadır. Bunun son yılında İngiltere'de bulundum ve bir sene kaldığım Cambridge'te üniversite kütüphanesinde çalışma fırsatım oldu. Suyûtî'nin *Halifeler Tarihi*'ni de, Arapça ve İngilizce tercüme metin olmak üzere kütüphanenin Doğu eserleri bölümünde buldum. Arapça matbu metin 1964 Kahire baskısıdır ve Cambridge kütüphanesinde Moh.208.c.7 numarasıyla kayıtlıdır. İngilizce çevirisi ise Henry Sullivan Jarrett tarafından yapılmış ve 1881 yılında Kalküta'da basılmıştır; kütüphane kaydı ise Moh.206.b.23'tür. Türkiye'ye döndükten sonra ise, merakımın da verdiği bir dürtüyle Millî Kütüphane kayıtlarını inceledim ve burada da eserin 1746'da yazılmış olan bir el yazmasını buldum. Yazma 55 Hk 239 numarasıyla yazmalar bölümünde kayıtlıdır. Orijinalini görme fırsatım olmasa da dijital hali görülebilir durumdadır. Fakat elimdeki matbu haliyle yazmasını karşılaştırmaya vaktim olmadığını da itiraf etmeliyim. Eser, Türk Tarih Kurumu'nda da A.V/1594 kaydı altında bulunabilir. Tüm bunların yanı sıra hem Arapça hem de İngilizce metne artık internet üzerinden de erişim sağlanabilmektedir.

Yukarıda verdiğim bilgilerden de anlaşılacağı üzere çeviriyi, orijinal Arapça metni, İngilizce tercümesiyle karşılaştırarak yaptım. Burada okuyucu ve araştırmacıya iletmem gereken oldukça önemli bir unsur var. 1881'de yapılan İngilizce tercüme neredeyse mükemmele yakın derecede orijinal metinle örtüşen bir çeviridir. Ayrıca Jarrett, sadece eseri İngilizce'ye çevirmekle kalmamış, bunu yaparken Buhârî, İbnü'l-Esîr, Taberî, Mes'ûdî gibi pek çok klasik tarihçi ve âlimin eserlerini inceleyerek, neredeyse sayfa başına üç, dört dipnot vermiştir. Hazırladığı metnin 535 sayfa olduğu göz önünde bulundurulursa dipnotların zenginliği de anlaşılacaktır. Yararlandığı İngilizce kaynak kitaplar arasında ise ünlü Aydınlanma tarihçisi Edward Gibbon'un yazdığı *The Decline and Fall of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküşü)

eserinin de var olduğunu belirtmeliyim. Bunun yanı sıra, hazırladığı metnin başında Suyûtî hakkında tafsilatlı bilgi veren bir giriş bölümü de mevcuttur. 19. yüzyılın sunabildiği çalışma koşulları düşünüldüğünde, onunki büyük ve takdire şayan bir başarıdır. Çalışmamda görüleceği üzere ben de pek çok dipnotu, kaynağını belirterek Jarrett'tan aktardım. Burada dile getirmem gereken diğer bir unsur ise, bu derece önemli bir kaynak eserin 1881 yılında İngilizce'ye çevrilmiş olması ve ancak 131 yıl sonra, 2012 yılında Türkçe çevirisinin tamamlanmış olmasıdır. Batı üniversiteleri ve âlimleri Doğu üzerine Doğu'nun kendisinden çok daha ahlaklı, dikkatli, düzenli ve azimli bir şekilde çalışmaktadırlar. Bunu da ancak her iki yaklaşımın, yani Batı ve Doğu'nun kaynak eserlerini ve bunlar üzerine yapılan eleştirel çalışmaları orijinal dillerinden okuyabilenler takdir edebilir.

Yapmış olduğum edisyon-kritik çalışması üzerine de birkaç noktaya işaret etmekte fayda görüyorum. Çeviriyi yaparken temel düsturumu, "Bu cümle Türkçe söylense idi nasıl ifade edilirdi?" sorusu üzerine bina ettim. Bu yüzden, asgari seviyede de olsa, gerekli gördüğüm yerlerde birebir çeviri yapmaktan kaçındım. Orijinal metni okuyabilenler bunu farkedecektir. Arapça'nın kendine has deyimleriyle karşılaştığım durumlarda ise bunları dipnotla destekleyerek verdim. Bunun yanı sıra, eserin başlangıcında bizzat Suyûtî'nin de belirttiği üzere *Halifeler Tarihi* Arapça açısından çağdaşı ve selefi eserlere kıyasla oldukça sade bir dille yazılmıştır. Bu durum tercümeyi yaparken de birçok noktada işimi kolaylaştırdı. Ancak Suyûtî'nin değinmediği nokta, metni yazarken önceki asırlardan alıntı yaptığı konuşmaların, şiirlerin, biat belgeleri ya da hutbelerin pek ağdalı ve belagatli bir dile sahip olmalarıdır ki; bu durum tercümeyi zaman zaman durma noktasına gelecek kadar yavaşlatmış ve zora sokmuştur. Yukarıda bahsettiğim İngilizce metin olmasaydı, eseri bitirmek çok daha uzun bir zaman ve külfetli bir çalışma gerektirirdi. Zira pek çok yerde çeviriyi yapmadan evvel sadece konuşanın ne söylemek istediği üzerine uzunca düşünmem ve sözlükler taramam gerekti. Ancak bu süreçten sonra sağlıklı olduğunu düşündüğüm bir çeviri yapabildim. Çalışmamın beş yıl sürmesi de bu yüzdendir.

Burada önemli bir husus ise Arapça isimlerin Türkçe yazılması, yani dilimiz alfabesine transkripsiyonu meselesidir. İki dilin farklı dil ailelerinin mensupları olmalarından dolayı gerek sentaksları, gerekse fonetik yapıları birbirlerinden tamamen farklıdır. Arapça çalışmış ya da henüz çalışmakta olanların da bildiği üzere Arapça isimlerin taşıdıkları fonetik değerler açısından Türkçe telaffuzları bir hayli zordur; bu zorluk "ع", "ض", "ح", "خ" ve "ذ" gibi harfelerin telaffuzunda daha da açık bir şekilde ortaya çıkar. Bunların Türk alfabesinde

uluslararası transkripsiyon sistemiyle yazılması ise hem kullanılan imlerin çokluğu hem de okuyucunun gözünü yorması nedeniyle külfetlidir. Bu yüzden tüm isimleri alışlagelmiş ya da Türkçe'ye en yakın halleriyle yazmayı uygun gördüm. Bu şekilde metnin okunmasının daha akıcı olacağı kanısındayım.

Kullandığım sözlüklere gelince, hem Arapça hem de İngilizce metin için piyasada bulunabilecek olan temel sözlükleri kullandım ve sıradışı olan durumlar hariç bunların gayet yeterli olduğunu gördüm. İçinden çıkamadığım durumlarda ise hocam M. Faruk Toprak imdadıma yetişti ki, bazen kendisinin dahi sözlüklere başvurması gerekti. Bu durumlarda kullandığı sözlük, kendi deyimiyle, "Klasik metinler için eşsiz" olan İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab*'ıdır. Bunun dışarda, çeşitli ifade tarzlarını geliştirmek için Türkçe kaleme alınmış olan İslam tarihi çalışmalarını bol bol okuyarak bunları metne uyarlamanın beni çoğu zaman rahatlattığını da itiraf etmeliyim.

Metindeki hicrî tarihleri Gregoryen takvime çevirmek için, herkesin internet üzerinden kolayca tedarik edebileceği Benno Van Dalen tarafından hazırlanmış olan 1996, 1,2 sürüm CALH Calendar Conversion Program adlı bir bilgisayar yazılımı kullandım. Gregoryen, Jülyen, İbranî ve İslamî takvimler başta olmak üzere, toplam on bir ayrı takvimi, arzu edilen diğer takvime çeviren, oldukça basit bir kullanıma sahip bu yazılım işimi kolaylaştırmıştır.

Çalışmama Suyûtî'nin hayatıyla ilgili bir bölüm eklemedim. Herkesin kolaylıkla ulaşabileceği İslam ansiklopedileri bu mevzu üzerine yeterli bilgiye sahiptir. Bunun yanı sıra, Elisabeth Sartain'ın 1975 yılında Suyûtî'nin hayatı ve eserleri üzerine kaleme aldığı *Jalal al-Din el-Suyuti: Biography and Background* adlı eseri, kanımca konu üzerine yazılmış en detaylı araştırmadır. Eser Hasan Nureddin tarafından 2002 yılında Türkçe'ye de çevrilmiştir; ilgilenenler için kâfi derecede bilgiye sahiptir. Eserin, yukarıda da bahsi geçen İngilizce çevirisinin başında Suyûtî'nin hayatı ve çalışmaları üzerine Jarrett'ın bize çeşitli kaynaklardan naklettiği bir bölüm de bulunmaktadır. Ek detaylar ve çalışmaları üzerine eleştiriler için bu önsözü de tavsiye ederim. Bunun yanı sıra, çalışmama dâhil ettiğim önerilen okumalar bölümünde, konuyla ilgilenenlerin faydalı bulacaklarına inandığım bir okuma listesi de sundum. Bunların, İslam medeniyetinde tarihçilik ve İslam tarihi metodolojisi gibi konuların yanı sıra, meraklısına Suyûtî'nin hayatı ve ilmî kişiliği hakkında da yeteri kadar bilgi sunacağını düşünüyorum.

Çalışmamı tamamen erdirebilmemde katkısı olan ve burada isimlerini kayıt düşmem gereken kişiler var. Öncelikle, DTCF tarih bölümünden, bu kitap üzerine çalışmaya başlamamı sağlayan hocam İlhan Erdem'e teşekkür

etmeliyim. Yukarı da bahsettiğim üzere, metni çevirirken tıkanıp kaldığım noktalar oldu ve bu durumlarda DTCE, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden hocam M. Faruk Toprak yardımını esirgemedi. Onun sabrı olmasaydı, içim rahat bir şekilde kitabın sonunu getiremezdim; kendisine gönülden teşekkür ederim. Keza, hoş bir tesadüf sonucunda ailesinin bir ferdi olduğum, Jeoloji ve Maden Mühendisi Samim A. Akkor'a da hazırladığı harita için teşekkür etmeliyim. Ayrıca, metni titiz bir şekilde okuyarak düzeltmeler yapan Erol Kılınç ve editörüm Kadir Yılmaz'a da buradan teşekkürlerimi sunarım. Yukarıda da belirttiğim üzere, elinizdeki kitap beş yıllık yoğun bir çalışma sonunda bitebildi. Bunun yaklaşık son bir yılında, hayat arkadaşım Dr. Dt. Duygu Akkor'un sabrı ve desteği, çalışmayı bitirmemi kolaylaştırmıştır. Son olarak, kıymetli annem Serpil Bıyıkoglu'na teşekkür etmeliyim. Onun gibi bir annenin sabırla sağladığı burs ortamı olmasaydı, bugün bu çalışma da olmazdı. Işığı görmemi sağladığı için ona minnettarım.

Onur Özatağ
Ankara, 2014

KISACA SUYÛTÎ VE TARİH ANLAYIŞI ÜZERİNE

İSLAM'IN gelişyle birlikte, Araplar, tarihlerini önemli saydıkları olaylar temelinde kaydetmeye başladılar. Bu tür, İslam coğrafyasında vakayiname (kronik) adıyla, 9. ve 15. yüzyıllar arasında temel şeklini aldı. Peki, nedir vakayiname ve vakayiname şeklinde ortaya çıkan tarihçilik türü? Kısaca, tarihçinin bizzat kendisinin ya da hâmisinin “önemli” gördüğü olayları (savaşlar, anlaşmalar, doğal felaketler), meydana geldikleri yıllar altında bir bir kayıt düşmesidir. Başka bir deyişle, türün karakteristiği, birbirleri ardına gelen olaylar silsilelerinin, yıllara göre düzenlenmiş şekilde oluşturduğu bir bütündür, bir tabakadır.

Araplara göre bu tabakaların üst üste konulmasıyla tarihin, yani geçmişin bütünü elde edilir. Faydası ise -tabii okuma-yazma bilen elitler için- hem feyz alarak geçmişten siyasi bir ders, bir ibret çıkarmayı sağlaması hem de Müslümanların İslam'ın en güzel devri kabul ettikleri *Asr-ı Saadet* hakkında bilgi sunmasıdır.

İslam tarihçiliğinde türün klasik örnekleri sayılan genel tarihlere, evrenin ve dünyanın yaratılışını aktaran bir kozmogoni anlatısı ile girizgâh yapılır; yaradılışın ardından peygamberler tarihi Hz. İbrahim üzerinden Hz. Muhammed'e bağlanır. Bu yaklaşım, Momigliano'nun tespitiyle Yahudi tarihçiliğinden bir miras olmalıdır.¹ Bundan sonra Hz. Muhammed'in hayatı (*siyer*), hadîsleri ve savaşları (*megâzi*) anlatının merkezini oluşturur ve sürekli bir mahşer günü, fiziksel dünyanın sonu ve son yargılama ile gelecek olan cennet ve cehennem, yani bir eskatoloji vurgusu vardır. Aslında çağın anlayışına göre, Batı ya da Doğu, İslam ya da Hristiyan olsun, tarih tanrı iradesinin

¹ Bkz. Arnaldo Momigliano, *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*, s. 30, 31. Momigliano'nun şöyle bir tespiti daha vardır: “Geçmişin hatırlanması Yahudiler için dini bir görevdir.”

yeryüzündeki yansımasıdır; bu durumda önemli olan iyi bir mü'min olmak ve bu yolla kurtuluşu bulmak, hakikat olan öte dünyaya imanla erişebilmektir. Tarih de, okuyucusuna aktardığı ibretlerle bir ilm-i necat (*soteriyoloji*), yani bir kurtuluş bulma ilmidir.

Bunun yanı sıra, Arapların gözünde tarihi kaydetmedeki temel amaç ise Kur'ân'ı ve onun en güzel uygulandığını sergilediğine iman edilen Hz. Muhammed'in çevresinde gerçekleşen olayları gelecek nesillere aktarmaktır. Ardından Hulefâ-i Râşidîn gelir ve onların da güzel örnekleri, detayları ile hikâye edilir. Kısacası, klasik dönem boyunca Arap tarihçileri için tarih aslında dinle pek bir iç içedir. Öyle ki, ondan ayrılması düşünülemez bile.

Bu tür tarihçilikte derinlemesine bir neden-sonuç ilişkisi (causality) ya da açıklayıcı bir modelleme yoktur ve bunun tek örneği olan İbn Haldun'a ve onun *Mukaddime*'de ele aldığı *Umran*'ına kadar da böyle bir yaklaşım görülme-yecektir. Buna dayanarak, klasik devir tarihçilerinden modern bir tarih yaklaşımını beklemek yanlış olacaktır. Suyûtî ve seleflerine göre olaylar mucizelere, bahsi geçen kişilerin sahip oldukları ya da olmadıkları erdemlere ve geldikleri soya dayandırılarak anlatılır. Daha da ötesi, anlatı, kişi ve onun imanı odaklıdır. Eğer bahsi geçen "iyi, adaletli" ve "erdem" sahibi ise, başına gelenler de "iyi"dir; "kötü, adaletsiz" ya da "erdemsiz" ise, başına gelenler de "kötüdür" ve hatta çoğu zaman, ibret-i âlem olması için korkunç bir sonla tarih sahnesinden çıkar. Yine, eğer geldiği soy, ataları, "erdemli" ise, bahsi geçen şahıs da muhtemelen öyledir ya da en azından kendisinden beklenen budur. Sonuç olarak, tarihî şahsiyet, yaptıkları doğrultusunda, dünyada ya da ahirette mutlaka Allah'tan bir ceza ya da bir mükâfat görecektir.

Ayrıca anlatı, vakayı kristalize etmesi için zaman zaman tarihçi tarafından "lüzumlu" görülen şiirlerle ya da konuşmalarla da desteklenir. Böylece, olayda bahsi geçen kişi ya haklı çıkarılır ya da haksızlığı "kuşkuya yer bırakmayacak şekilde" gözler önüne serilir. Bunun yanı sıra, tarihçi olayları hikâye ederken çoğu zaman hislerini gizlemekten de geri durmaz; "Allah'a şükürler olsun!", "Allah ondan razı olsun" ya da "Allah ona lanet etsin!" gibi duygusal ifadelerle sık sık rastlanır. Bu ifade tarzları, kullanıldıkları yere göre, modern tarihçiye de kaynak ve müellifinin dünya okuması hakkında ciddi bir fikir vermekte, eserin yazıldığı çağın fikrî atmosferine bir yolculuk fırsatı sağlamaktadır.

Mucizelerin yanı sıra güneş ve ay tutulmaları, sel, deprem, kıtlık, toprak kayması, insan ya da hayvanların yaptığı bozuk şekilli doğumlar gibi sıradışı olaylara da vakayinamelerde sıkça yer verilir; müellife göre bunlar Allah'ın bir işaretidir ve ciddiye alınmazlarsa başlarına gelecek bir fenalık vardır.

Son tahlilde, yukarıda temel öğelerinden bahsedilen vakayiname türü tarihçilik, aslında sadece Arap dünyasına da has değildir. Başta ortaçağ Avrupa'sı olmak üzere, birçok antik medeniyetin tarihsel anlatısının da bu şekilde kayıt altına alındığını söylemek gerekir. Bugün dünya tarihi hakkında kaynak teşkil eden temel bilgiler de, bu türde kaleme alınmış kaynak kitaplardan eleştirel bir yaklaşımla çıkarılmıştır.

İşte Celâleddîn Suyûtî'nin tarih anlayışının temelini, yukarıda bahsettiğim öğelerin şekillendirdiğini düşünüyorum. Başka bir deyişle Suyûtî, içinde yaşadığı klasik devrin, vakayiname türünde özünü bulan genel tarihçilik anlayışının bir temsilcisidir. Fakat Suyûtî'nin sadece bir tarihçi olmadığı da unutulmamalı. O, devrinin önde gelen âlimleri ve seleflerinden aldığı mirasla fıkıh, tefsîr, hadîs, nahiv (gramer) gibi pek çok konu üzerine esaslı bir bilgi birikimine sahiptir, eserleri vardır. Burada sorulması gereken soru, onun *Halifeler Tarihi*'ni ne amaçla telif etmiş olduğudur.

Suyûtî; *Halifeler Tarihi* adlı bu eseri herşeyden önce Abbâsî ailesinin iktidarının, kendince ne derece "meşru" bir iktidar olduğunu göstermek için yazmıştır. Emevî iktidarının devrilerek, yerine Abbâsî ailesinin gelmesinden sonra da İslam coğrafyasındaki tarihyazımı, müellif herhangi başka bir mezhepten -örneğin Şiî olmadığı sürece- bu yöndedir zaten. Suyûtî'nin İslam'a ve Hz. Muhammed'e olan inanç ve bağlılığının, eseri telif etmesindeki nedenler arasındaki payı kuşkusuz büyüktür. Ancak, kendisinin de Halife el-Müstekfî Billâh Ebû'l-Rebî'nin hal tercümesini verdiği bölümde anlattığı üzere, Celâleddîn Suyûtî ailesiyle birlikte Kahire'de Halife el-Müstekfî Billah'ın hâmilinde yaşamıştır. Hatta kendisinden evvel babasının da halifenin imamı olduğunu ve oldukça yakın olduklarını açık bir dille belirtir. Eseri okurken de göze çarptığı üzere, Suyûtî, Emevî ve Abbâsî hanedanları arasındaki çatışmada, kuşkuya şüphe bırakmayacak şekilde Abbâsî ailesinin yanında saf tutmuştur. Onların hâmilîği altında yaşayan bir âlimin de, yaşadığı devir göz önünde tutulursa, başka bir yönde tavır sergilemesi beklenemezdi. Ne de olsa tarihçiler devirlerinin ürünüdürler.

ÖNERİLEN OKUMALAR

- Agacanov, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, çev. Ekber N. Necef/Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken, İstanbul, 2006
- Al-Khalili, Jim, *Pathfinders: The Golden Age of Arabic Science*, Penguin, UK, 2010
- Ansary, Tamim, *Destiny Disrupted*, PublicAffairs, New York, 2009
- Arberry, A.J., *Poems of Al-Mutanabbi*, Cambridge University Press, 2009
- Barthold, V. V., *Halife ve Sultan*, çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.
- , *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara, 1990
- Bulliet, W. Richard, *The Camel and the Wheel*, Colombia University Press, New York, 1990
- Cahen, Claude, *Türkler Nasıl Müslüman Oldular*, çev. T. Andaç, N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008.
- , *İslamiyet*, çev. Esat Nermi Erendor, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.
- , *İslamiyet 2. Cilt*, çev. Esat Nermi Erendor, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- , *İslamiyet 3. Cilt*, çev. Esat Nermi Erendor, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- , *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Mora, E Yayınları, İstanbul, 1994.
- Clot, Andre, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, çev. Nedim Demirtaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- Corcî, Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdett Gök, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Çağatay, Neşet, *Sorularla İslam Dini ve İslam Tarihi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997.
- (ed.) Çetin, Altan, *Ortaçağ Türk Tarihi Ana Kaynakları*, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2008.

- Daltary, Farhad, *İsmaililer: Tarih ve Kuram*, çev. Ercüment Özkaya, Rastlantı Yayınları, Ankara, 2001
- Divitçioğlu, Sencer, *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.
- Eco, Umberto, *Experiences in Translation*, University of Toronto Press, U.S.A., 2012
- , *Ortaçağ Barbarlar-Hristiyanlar-Müslümanlar*, çev. Leyla Tonguç, ALFA, İstanbul, 2012
- , *Yanlış Okumalar*, çev. Mehmet H. Doğan, Can Yayınları, İstanbul, 2012
- , *Yorum ve Aşırı Yorum*, çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul, 2013
- Freely, John, *Light From The East*, I. B. Tauris, London, 2011.
- (ed.) Gabrieli, Francesco, *Arab Historians of the Crusades*, University of California Press, 1969.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîlik*, Der Yayınları, İstanbul, 2007
- Gibb, H. A. R., *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev. Kadir Durak, Atilla Özkök, Hayrettin Yücesoy, Kenan Dönmez, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.
- , *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, çev. Doç. Dr. Hasan Kurt, Çağlar Yayınları, Ankara, 2005.
- , *İslam'da Düşünce Yapısı*, çev. Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, 1997.
- , *The Damascus Chronicle of the Crusades*, Dover Publications, 2002.
- , *The Life of Saladin*, Oxford University Press, 2006.
- Gutas, Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, çev. Lütfü Şimşek, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Günaltay, Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları: Tarih ve Müverrihler*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm'a Giriş*, çev. Cemal Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.
- , *El-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Dârü'l-İrşâd, Beyrut, 1969.
- Hitti, Philip K., *İslam Tarihi*, çev. Prof. Dr. Salih Tuğ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011
- Hodgson, Marshall G. S., *The Venture of Islam: The Classical Age of Islam*, The University of Chicago Press, USA, 1977.
- Hourani, Albert, *A History of the Arab Peoples*, Faber and Faber, UK, 2013.
- Humphreys, R. Stephen, *İslam Tarihi Metodolojisi*, çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004
- Ibn Khaldun, *The Muqaddimah*, translated by Franz Rosenthal, Bollingen Foundation, 1980

- Jarrett, H. Sullivan, *History of The Caliphs*, Asiatic Society, Calcutta, 1881
- Kennedy, Hugh, *The Great Arab Conquests*, Phoenix, UK, 2007
- Khalidi, Tarif, *Arabic historical thought in the classical period*, Cambridge University Press, 1994
- Konuş, Fazıl, *Selçuklular Bibliyografyası*, Çizgi Yayınları, Konya, 2006
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Tarih-i Dinîsi*, Akçağ Basım Yayım, Ankara, 2005.
- Köymen, M. Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, TTK, Ankara, 2000.
- Lapidus, Ira, *A History of Islamic Societies*, Cambridge University Press, United Kingdom, 2002.
- Lewis, Bernard, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2007.
- , *The Arabs in History*, Oxford, 2002.
- , *The Assassins: A Radical Sect in Islam*, Phoenix, 2003.
- , *The Muslim Discovery of Europe*, Phoneix, London, 2000.
- MacCulloch, Diarmaid, *A History of Christianity*, Penguin Books, UK, 2010.
- Marsot, Afaf Lutfi Al-Sayyid, *Mısır Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- Melikoff, Irene, *Türk-İran Epik Gelenegi İçinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim*, Elips Kitap, Ankara, 2012.
- Momigliano, Arnaldo, *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*, çev. Güneş Ayas, İthaki, İstanbul, 2011.
- Ocak, A. Yaşar, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2006.
- Pirenne, Henri, *Hız. Muhammed ve Charlemagne*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge, 2006.
- Rahman, Fazlur, *İslâm*, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1981.
- Riley-Smith, Jonathan, *The Oxford History Of The Crusades*, Oxford University Press, 2002.
- Ritter, Hellmut, *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi*, ed. Mehmet Kanar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Robinson, Chase F., *Islamic Historiography*, Cambridge University Press, Cambridge-2003.
- Rogan, Eugene, *The Arabs*, Penguin Books, UK, 2010.
- Rosenthal, Franz, *The Classical Heritage in Islam*, University of California Press, 1965.

- , *A History of Muslim Historiography*, E. J. Brill, 1968.
- Rosenfeld, B.A., İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Mathematicians, Astronomers & Other Scholars of Islamic Civilisation (7th-19th c.)*, IRCICA, İstanbul, 2003
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi*, Kabalcı, İstanbul, 2007.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1998.
- Sartain, Elisabeth, *Celâleddîn Suyûtî: Hayatı ve Eserleri*, çev. Hasan Nureddin, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Silverstein, Adam J., *Islamic History: A Very Short Introduction*, Oxford, 2010.
- Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara 2001.
- Sevim, Ali, *Âzımî Tarihi – Selçuklularla İlgili Bölümler*, TTK, Ankara, 1988.
- Sezgin, Fuat, *İslam'da Bilim ve Teknik (5 Cilt)*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2008.
- Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken, İstanbul, 2005.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken, İstanbul, 2005.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Watt, William Montgomery, *A Short History of Islam*, Oneworld, Oxford, 2002.
- , *Islamic Philosophy-Theology*, Aldine Transaction, USA, 2009.
- , *Islam: A Short History*, Oneworld, 2002.
- Wormhoudt, Arthur, *The Diwan Of Abu Tayyib Ahmad Ibn Al-Husayn Al-Mutanabbi*, ABC International Group, Inc., 2002
- ed. Young, M. J. L., Latham, J.D., Serjeant, R. B., *Religion, Learning and Science in the 'Abbasid Period*, Cambridge University Press, 1990

HALİFELER TARİHİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

İmdi, vaat edip tamama erdiren ve cezalandırıp affeden Allah'a hamdolsun. Salât ve selâm asillerin efendisi, halifelerin atası, efendimiz Muhammed'in, onun vefakâr ve yüce gönüllü ailesinin ve ashabının üzerine olsun.

Bu kısa ve öz tarih kitabında, ümmetin idaresini üzerlerine alan halifelerin, yani müminlerin emîrlerinin, hal tercümelerini Ebû Bekir es-Sıddîk(ra)'dan başlayarak kendi zamanıma kadar, birbiri ardına başa geçiş sıralarına göre düzenleyerek sundum. Hepsinin dönemleri sırasında meydana gelen önemli olaylardan, devirleri sırasında yaşamış önemli din büyüklerinden ve önde gelen şahsiyetlerden de bahsettim.

Beni bu kitabın derlenmesine teşvik eden pek çok neden vardır:

Bu nedenler arasında ümmetin önde gelenlerinin hal tercümelerini içeren bir derleme yazma arzusu vardır. Zira, böyle bir derleme hem arzu edilecek hem de hoş karşılanacaktır. Tarih derlemelerinde bu önde gelen şahıslardan bahsedenlerin olduğu bir gerçektir. Fakat onların eserleri hem düzensiz hem de bu kişiler hakkında tam bir bilgi vermekten yoksundur. Üstelik bir de eserlerinde ağdalı ve yorucu bir dil hâkimdir. İşte bu sebeplerle, hem bu önemli isimlere ulaşmak isteyenler bakımından faydalı hem de esere başvurmak isteyenler için daha kolay olması nedeniyle bu şahısların her birini ayrı ayrı başlıklar altında ele aldım.

Böylece bir kitabı -Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun- peygamberler için ayırdım. Sahabelere ayırdığım kitabı Şeyhü'l-İslam Ebû'l-Fazl b. Hacer'in *el-İsâbe*'sinden özetledim. Diğer bir kitap çeşitli müfessirler üzerinedir. Hâfızlar üzerine de Zehebî'nin tabakatından özetlenmiş bir başka kısa kitap vardır. Oldukça teferruatlı bir kitap ise nahiv ve lisan âlimleri üzerinedir ve bir benzeri daha önce hiç derlenmemiştir. Başka bir kitap usul erbabı ve başka büyük bir kitap da evliyalar üzerinedir. Bir kitap miras fakihleri ve başka bir kitap ise hitabet âlimleri üzerinedir. Bir başka kitap ise nesir erbabları olan

küttablar üzerinedir. Bir kitap da çeşitli hattatlar üzerine ve başka bir kitap da sözleri Arap dili üzerinde otorite olan Arap şairler üzerinedir.

İşte bunlar, ümmetin en saygın ve önde gelenlerinin büyük bir kısmını kapsamaktadır. Oldukça fazla ve yeterli derecede olmalarından dolayı fakihler konusunda diğerlerinin yazdıklarıyla yetindim. Aynı şekilde, Zehebî'nin tabakatındaki kıraat erbabını da yeterli gördüm. Kadılara gelince, onlar da daha önce adı geçenler arasına dâhildir.

Pek çok kişinin kendi devirlerinde meydana gelen olayları şevk ve gayretle yazmak istemesine rağmen ümmetin önde gelenlerinin arasından sadece halifelerin tarihi yazılmadan kalmıştı. Bu kitabı onlara tahsis etmemin sebebi işte budur. Lakin, hilafete dışarıdan düşmanlık edenleri, halife olamayanları –tıpkı Ali'nin soyundan gelenlerin olduğu gibi– ve Abbâsîler'den pek azını da kitabıma katmış değilim.

Ubeydîler'den² hiçbir halifeyi bu telifime dâhil etmedim çünkü onların imamlıkları muhtelif sebeplerden dolayı gayrı meşrudur. Onların Kureyş'ten olmadıkları su götürmezdir. Hatta câhil vahşiler onları Fâtimîler olarak adlandırırsa da dedeleri Mecûsî'dir. Basralı Kadı Abdü'l-Cabbâr'ın söylediğine göre Mısırlı halifelerin atasının adı Said'dir ve babası da Yahudi bir demircidir.³ Kadı Ebû Bekir el-Bâkillanî'nin söylediğine göre de Ubeydullah'ın dedesi olan ve el-Mehdî lakabıyla anılan el-Kaddah da bir Mecûsî'dir. Ubeydullah, Mağrip'e girdiği vakit kendisinin Ali soyundan geldiğini iddia etmiş, lakin soy âlimlerinden hiçbiri onun bu iddiasını tanımamıştır. Câhil halk da onları Fâtimîler diye anmıştır.

İbn Hallikân'ın söylediğine göre âlimlerin pek çoğu Mısır halifelerinin atası olan el-Mehdi Ubeydullah'ın soyunu sahih bulmamıştır. Hatta öyle ki, el-Muizz oğlu el-Azîz Billah iktidarının ilk günlerinde, cuma günü minbere çıktığı vakit, içinde şu satırların yazılı olduğu bir kâğıt parçası bulmuştur:

“İnkâr görmüş bir soy işittik
Okunmuş ismi cami minberinden.
Şayet iddia ettiğinsen hakikaten
Say bakalım atalarını beşinci⁴ nesilden,

² Bu hanedanın kurucusu, hicrî 296'da (908) halife olan Ubeydullah el-Mehdî'dir. Bu sırada Abdullah Endülüs'te ve el-Muktedir de Bağdat'ta halife idi. Gibbon'un söylediğine göre, “10. Yüzyılda, Muhammed'in tahtı üzerinde Bağdat, Kayravan ve Kordoba'dan olmak üzere üç halife hak iddia ediyordu ve hepsi de birbirlerini kâfir ilan etmişlerdi.” Bkz. H. S. Jarrett, *History of the Caliphs*, s. 2, § imli dipnot.

³ Basılı metinde ok imalatçısı anlamına gelen “نشابة” kelimesi de verilmiştir.

⁴ Metinde رابع yerine سابع şeklinde yazılmıştır. Fakat İbn Hallikân'dan da açıkça anlaşıldığına

Arkasındaysan söylediğinin gerçekten
Say bize kendi soyunu el-Tâia⁵ misali!
Lakin, öyle değilsen eğer bırak kalsın ceddin karanlıklarda,
Ve gel katıl bizim geniş sülalemize.
Bırakmıştır hırsla dair arzularını ne de olsa
Benî Hâşim'in soyu.”

El-Azîz, Endülüs hükümdarı El-Emevî'ye⁶ sövdüğü ve onu aşağıladığı bir mektup yazmıştır. Bunun üzerine el-Emevî de ona: “İmdi, şüphesiz sen beni bilirsin. Sen misin benimle alay eden? Ah ben de seni bir bilseydim, sana layığın olan cevabı verirdim” şeklinde bir cevap göndermiştir.

Bu cevap, el-Azîz'in çok zoruna gitmiş ve ona cevap verememiştir. Zira, o bir soysuzdur ve kendi soyunu da bilmez.

Zehebî'nin söylediğine göre: “Ulema, ‘Ubeydullah el-Mehdî'nin ‘Ali'nin soyundan gelmediği üzerinde hemfikirler. İbn Tabataba,⁷ onun torunu ve Kahire hükümdarı olan el-Muizz'in soyunu sorduğu vakit ne de güzel bir cevap vermiştir! Kılıcını yarısına kadar kınından çekerek, ‘İşte soyum budur’ demiş, sonra da emîrlere ve orada hazır bulunanlara altınlar saçarak, ‘Asaletim de işte budur’ demiştir.”

Bununla ilgili diğer sebeplerse şöyledir:

Onların çoğu İslam dışı olan zındıklardır. Aralarında peygamberlere açıkça sövenler, şarabı serbest bırakanlar ve halka kendilerine secde etmelerini emredenler vardır. İçlerinden en hayırlı olanlarıysa sahabeye –Allah onlardan razı olsun- sövülmesini emreden habîs ve alçak râfızîlerdir. Bu sebeple onlar gibi olanlara ne biat bağlayıcıdır ne de imamlıkları meşrudur.

Kadı Ebû Bekir el-Bâkillanî'nin söylediğine göre: “Ubeydullah el-Mehdî İslam milletini yoldan çıkarmak isteyen habîs bir bâtinî idi. Halkı doğruluktan saptırmak için ulemaya ve fakihlere eziyet çektirmişti. Torunları da onun yolundan gitti. Şarabı ve fuhuşu serbest bıraktılar. Râfızîliği yaydılar.”

Zehebî'nin söylediğine göre: “Mehdî'nin oğlu el-Kâim babasından daha şer

göre el-Azîz el-Mehdî'nin beşinci göbekten torunudur. Bu yüzden metnin çevirisinde رابع sözcüğü dikkate alınmıştır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 3, † imli dipnot.

⁵ El-Azîz'in Endülüs'te hüküm sürdüğü sırada Bağdat'ta halifelik yapmış olan el-Tâia li'llah (913). Hz. Muhammed'in büyük büyük dedesinin soyundan gelmektedir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 3, § imli dipnot.

⁶ Bu ya Hakem ya da Hişâm'dır. Hakem, el-Azîz'in başa geçmesinden bir yıl sonra ölmüş ve yerine de Hişâm el-Müeyyed geçmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 3, ll imli dipnot.

⁷ Dokuzuncu göbekten Hz. Ali'nin soyunda gelmektedir ve Hicaz'ın yerlisi de olsa Mısır'da yaşamıştır. Asaleti, erdemi ve içinde yaşadığı zenginlikten dolayı öne çıkan bir şerif idi. Hicrî 286 yılında doğmuş ve 348 senesinin Recep ayının 4'ünde vefat etmiştir (14 Eylül 959). İbn Hal., Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 4, * imli dipnot.

sahibi, zındık ve melun çıkmıştı. Hiç çekinmeden peygamberlere söver ve Ubeydîlerin, İslam milletine Tatarlar'dan bile daha çok şerrinin dokunduğunu söylerdi.”

Ebû'l-Hasan el-Kabâsî'nin söylediğine göre: “Onlar, yani Ubeydullah ve onun soyu, dört bin ulema ve dindar insanı sahabelere olan bağlılıklarını reddetmedikleri için öldürmüşlerdir. Onlar ölümü tercih etmiştir. Gerçekten de o sadece bir râfızî değil, bir zındıktır.”

Kadı İyâz'ın söylediğine göre: “Mâlikî ulemasından Ebû Muhammed el-Kayravânî el-Kizânî'ye, Benî Ubeyd –yani Mısır halifeleri– tarafından davetlerine katılmaya zorlanan ya da öldürülecek olan birinden sorulduğu vakit şöyle cevap vermiştir,

‘Ölümü seçmelidir. Böyle bir durumda kalan kimsenin özrü olamaz. Onların ilk kez başa geçmeleri niyet ve iddialarının anlaşılmasından evveldir. Lakin, sonradan kaçmak da vaciptir; zira ölüm korkusuyla kalmanın hiçbir özrü yoktur. Ahalisinin, şeriatı terk etmesinin istendiği bir yerde kalmak caiz değildir. Lakin, hem Müslümanlar bilgilerine ihtiyaç duyar hem de hükmedenler onları imanlarından saptırabilir diye, kalan fakihler onlara muhalefet etmek için kalmışlardır.’”

Yûsuf el-Ruaynî'nin söylediğine göre: “Kayravan uleması, Benî Ubeyd'in dönek ve zındık olmaları konusunda hemfikirdir. Onlar alenen şeriatın muhalifleridir.”

İbn Hallikân şöyle söylemiştir: “Onlar gaibin ilmine sahip olduklarını iddia etti; bu mevzu üzerine olan hikâyeleri gayet iyi bilinir. Öyle ki, el-Azîz bir gün minbere çıkmış ve içinde şunların yazılı olduğu bir kâğıt bulmuştur,

‘Sabrederiz zulüm ve gaddarlığa
Lakin, değildir bu sabır küfre ve ahmaklığa!
Eğer sen sahipsen ilmine gaibin,
Söylersin bize yazdığını bunu kimin!’”

Kadının biri, ona şöyle bir kıssa yazmıştır:

“O ki, Mîşâ ile Yahudileri ve İbn Nastûr ile Hristiyanları onurlandırdı. Lakin, Müslümanları seninle aşağıladı. Bunu ancak benim halime bakarak anlarsın.” Yahudi Mîşâ Suriye’de, Hristiyan İbn Nastûr ise Mısır’da ticaretle uğraşırdı.

Halifeliklerinin geçersiz olması arasında şu sebepler mevcuttur:

Onların halifelîğe geldikleri sırada bir Abbâsî imamı, daha evvel olan bir biatla zaten çoktandır makamında ikamet etmekteydi. Bu yüzden onların halifelîği sayılmaz. Çünkü aynı zamanda iki imam için edilmiş olan biat geçersizdir ve ilk olan biat⁸ hak sahibi olan biattır.

⁸ Abbâsî halifesine olan biatı kastediyor.

Yine bu mevzuyla ilgili olan bir hadîs vardır. İktidar Benî Abbâs'a geçtiğinde, onlar da ta ki bunu Meryem oğlu İsmâ'ya ya da Mehdî'ye terkedene kadar, onların ellerinden çıkmayacaktır. Bu sebeple her kim onların iktidarı sırasında halifelik iddiasında bulunursa âsîdir ve bölücüdür.

İşte tüm bu sebeplerden dolayı kitabımda ne Ubeydîler'den ne de diğer bölücülerden bahsettim. Hiç şüphesiz, zikrettiğim halifeler ancak imamlıklarının salâhiyeti ve biat akitleri üzerinde ittifak bulunanlardır. Bu kitabın ilk bölümünü, içinde önemli görüş ve tespitler bulunan birkaç kısma ayırdım. Sunduğum ilginç ve dikkate değer vakaları ise Hafız Zehebî'nin tarihinden özetleyerek naklettim ki, eserin mesuliyeti onun boynunadır. Allah yardımcım olsun.

Aleyhü's-selâtü ve's-selam hazretlerinin neden vâris bırakmadığı ve bunun sırrına ilişkin beyan⁹

El-Bezzâr'ın *Müsned*'inde¹⁰ sahabe Huzeyfe'den naklettiği üzere, "Peygamber(sav)'e, 'Ya Resûlullah! Bize bir halife tayin etmeyecek misiniz?' diye sorulunca Muhammed (sav) şöyle buyurdu: 'Eğer ki, ben sizlere bir halife tayin edecek olursam ve siz de benim halifeme karşı isyan ederseniz, gazap üzerinize insin.'"

İki Şeyh'in¹¹ hançerlendiği vakit Ömer(ra)'dan naklettiğine göre, "Eğer sizlere bir halife tayin edecek olursam, şüphesiz o benden daha hayırlı olanı - yani Ebû Bekir'i - sizlere tayin etmiştir ve eğer ki bir halife tayin etmeden aranızdan ayrılacak olursam, şüphesiz ki benden daha hayırlı olan sizleri terk etmiştir - yani Resûlullah (sav)."

Ahmed ve Beyhakî'nin, *Delâilü'l-Nübüvve*'de Amr b. Süfyân'dan rivayeten naklettiklerine göre: "Ali, Cemel Günü'nde galip gelince şöyle konuşmuştur:

'Ey ahalî!

Şüphesiz Resûlullah (sav) bize bu işin devredilmesi hususunda herhangi bir hüküm miras bırakmadı. Böylece, biz kendi görüşümüze göre Ebû Bekir'i bu işe getirdik. O, vefat edinceye dek bu makamın sorumluluğunu yerine getirmeyi sürdürdü.

⁹ Kitabın temel konusu hadîs ilmine ilişkin olmadığından ve genel okuyucuya da doğrudan bir katkı sağlamayacağından dolayı burada hadîsleri aktaranların sadece ilki ve sonuncusu verilmiş ve zincirin aradaki halkaları atlanmıştır.

¹⁰ Hadîslerin toplandığı kaynak.

¹¹ Buhârî ve Ebû Müslim'i kastediyor. Bunlar hadîs ilminin en yüksek altı otoritesinden ikisidir. Diğerleri ise Tirmizî, Ebû Dâvûd, en-Nasâî ve İbn Mâce'dir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 6, § imli dipnot.

Sonra Ebû Bekir, Ömer'i tayin etmeyi münasip gördü. Ömer de vefat edinceye dek bu makamın sorumluluğunu yerine getirdi. Sonra da pek çok kavim dünyevi çıkarların peşine düştü ve olaylar meydana geldi; bunların nihayetine karar verecek olan ancak Allah'dır.”

El-Hâkim'in Müstedrek'te kayıt düştüğü ve Beyhâkî'nin de Delâil'de bunu sahih gördüğü üzere Ebû Vâil şöyle söylemiştir: ‘Ali’ye, ‘Bize bir halife bırakmayacak mısınız?’ diye sordular. ‘Ali şöyle cevap verdi: ‘Resûlullah (sav) bir halife bıraktı mı ki ben bir halife tayin edeyim? Lakin, eğer ki Allah ümmetin hayrını isterse, tıpkı peygamberlerinden sonra onları en hayırlılarının altında birleştirdiği gibi, benden sonra da onları en hayırlı olanlarının altında birleştirir.’”

Zehebî'den: “Râfızîler içinde Muhammed(sav)'in [halifeliği] Ali(ra)'a ahd ettiği hususunda bâtıllar mevcuttur. Huzayl b. Şurahbîl şöyle söylemiştir: ‘Ebû Bekir, Muhammed(sav)' in vasisi Ali'ye itaat mi etti? Ebû Bekir, Resûlullah(sav)'den bir ahd bulmayı, hiç şüphesiz, muhabbetle karşıladı; Ali'yi de [buna uyması için] yola getirirdi.” İbn Sa'd ve el-Beyhâkî bunu Delâil'de yazmıştır.

İbn Said'in el-Hasan'dan rivayetle kayıt düştüğüne göre Ali şöyle söylemiştir: “Muhammed (sav) vefat ettiği vakit idare şeklimize baktık ve Muhammed(sav)'in namaza Ebû Bekir'i imam tayin ettiğini gördük. Bu yüzdendir ki, dünyevi işlerimiz için Resûlullah(sav)'in dinimize uygun gördüğü kişiyi kabul ettik. Böylece, önceliği Ebû Bekir'e verdik.”

Buhârî'nin Tarih'inde söylediği ve İbnü'l-Camhân'ın da Sefîne'den¹² naklettiği üzere Peygamber (sav) Ebû Bekir, Ömer ve Osmân için, “Onlar benden sonraki halifeler olacaktır” buyurmuştur. Lakin Buhârî'nin söylediğine göre Ömer, Osmân ve Ali'nin, “Peygamber (sav) bir halife tayin etmemiştir” sözü üzerine, buna tabi olunmamıştır.

İbn Hibbân da yukarıda zikredilen hadîsi kayıt düşmüş ve Sefîne'den naklen şöyle söylemiştir: “Resûlullah (sav) Medine'deki camiye inşa ederken duvarın üzerine bir taş koydu ve Ebû Bekir'e, ‘Taşını benim taşımın yanına koy’ dedi. Sonra Ömer'e, ‘Taşını Ebû Bekir'in taşının yanına koy’ dedi. Sonra da Osmân'a, ‘Taşını Ömer'in taşının yanına koy’ dedi. Bundan sonra, ‘Onlar benden sonraki halifelerdir’ buyurdu.”

Ebû Zarah'ın söylediği üzere onun¹³ isnatları göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Zira, el-Hâkim Müstedrek'te bundan bahsetmiş, Beyhakî ise bunu diğer ikisinden bağımsız olarak Delâil'de onaylamıştır.

¹² Hz. Muhammed'in azat ettiği kölesi Ebû Abdü'r-Rahman Mihrân. Söylendiğine göre bir kısım sahabeyi sırtında bir derenin üzerinden taşımıştır, zaten Sefîne de gemi anlamına gelir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 7, II imli dipnot.

¹³ İbn Hibbân'ı kastediyor.

Bense şöyle derim: Ömer'le Ali'nin, “Şüphesiz ki Muhammed (sav) halife tayin etmemiştir” sözleriyle bunun arasında bir ihtilaf mevcut değildir. Zira, bu ikisi şu manaya gelir: Muhammed (sav) vefat ettiğinde herhangi bir kişinin halife olması için kesin bir hüküm bırakmamıştır. Diğerisi ise bundan daha evvel bir vakte işaret etmektedir: Zira bu, Muhammed (sav)'in bir başka hadîsinde buyurduğuna benzerlik göstermektedir: “Benim sünnetime ve benden sonraki yol göstericiler olan halifelerin sünnetine uyunuz” ve “Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'i takip ediniz.” Bunlardan başka halifelige işaret eden ünlü hadîsler de mevcuttur.

Kureyş İmamları ve onların halifelikteki öncelikleri üzerine

Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde Ebû Berzah'tan rivayetle kayıt düştüğüne göre Resûlullah (sav), “Başa geçtikleri vakit âdil olup, sözlerini tuttukları müddetçe imamlar Kureyş'tendir; onlardan af dilenir ve onlar affedenlerdir” buyurmuştur.

Tirmizî'nin Ebû Hüreyre'dan rivayetle aktardığı üzere Muhammed (sav) “Hâkimiyet Kureyş'in, kadılık Ensâr'ın, ezan da Habeşlilerin” buyurmuştur.

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Utbe b. Abdân'dan naklettiği üzere Muhammed (sav), “Hilâfet Kureyş'in, kadılık Ensâr'ın ve ezan Habeşlilerin” buyurmuştur. Onun nakilleri güvenilirdir.

El-Bezzâr'ın Ali b. Ebû Tâlib'den naklettiğine göre de Muhammed (sav), “Emîrler Kureyş'tendir. Onlardan âdil olan âdillerin, kötü olansa kötülerin emîridir” buyurmuştur.

İslam'da hilafetin süresi üzerine

İmam Ahmed'in¹⁴ *Sefîne*'den rivayet ettiği üzere Muhammed (sav), “Hilâfet otuz sene sürecektir ve bundan sonra meliklik¹⁵ gelecek” buyurmuştur. İbn Hibbân ve diğerleri de bunu sahih bulmaktadır.

¹⁴ Muhammed b. Hanbel'in oğlu İmam Ebû Abdullah Ahmed el-Şeybânî el-Mervezî. Hicrî 164'te Bağdat'ta doğdu. Birinci sınıf bir hadîs âlimidir. Söylendiğine göre bir milyon kadar hadîsi ezbere bilmekteydi. Buhârî ve Müslim de onun tilmizleridir. Kur'ân'ın yaratılmamış olduğu hususundaki kararlılığı oldukça meşhurdur. Hicrî 241 yılında (855) Bağdat'ta vefat etmiştir.

¹⁵ Krallık.

Ulemanın söylediğine göre, *“bu otuz sene sadece ilk dört halife ve Hasan’ın devrini kapsamaktadır.”*

İbnü'l-Bezzâr'ın Ubeyde b. el-Cerrah'dan naklettiğine göre Muhammed (sav), *“Dininiz nübüvvet ve rahmetle başladı; hilâfet ve rahmetle devam edecek; sonra da meliklik ve zulüm gelecektir”* buyurmuştur. Bu güvenilir bir hadîstir.

Abdullah b. Ahmed'in Câbir b. Semürre'den rivayetle söylediği üzere Muhammed (sav) şöyle buyurmuştur: *“Tamamı Kureyş'ten gelen on iki halife olduğu müddetçe bu iş aziz olacak ve kendilerine karşı çıkacak herkese galip geleceklerdir.”* İki Şeyh ve diğerleri de bu hadîsi kayıt düşmüştür ve buna ilişkin diğer rivayet zincirleri ve başka lafızları da mevcuttur. Onlardan biri de şöyledir: *“Bu iş salih¹⁶ olacaktır...”* Bir başka lafzı ise: *“Bu iş muktedir olacaktır...”* şeklindedir. Bunu rivayet eden Ahmed'dir. Müslim'e göre ise lafzı şöyledir: *“On iki kişi onlara veli oluncaya dek ümmetin bu işi muktedir olmayı sürdürecektir.”* Yine Müslim'e göre Muhammed (sav) şöyle buyurmuştur: *“Şüphesiz ki bu iş, on iki halife ümmet içinden göçüp gidinceye dek nihayete ermeyecektir”* ve *“Şüphesiz ki on iki halifeye dek İslam aziz ve muktedir kalacaktır.”* El-Bezzâr'a göre ise Muhammed (sav) şöyle buyurmuştur: *“Hepsi Kureyş'ten gelen on iki halife de göçüp gidinceye dek ümmetimin hâkimiyeti kaim olmayı sürdürecektir.”* Ebû Dâvud'a göre ise buna şöyle bir ekleme de yapılmıştır: *“Muhammed (sav) evine döndüğü vakit, Kureyşliler onun yanına geldiler ve ona, ‘Ya sonra gelecek olan nedir?’ diye sordular da Muhammed (sav), ‘Sonra gelecek olan fitnedir’ cevabını verdi.”*

Yine Ebû Dâvud'a göre Muhammed (sav), *“Ümmeti kendi üzerlerinde birleştiren on iki halife başınızda olduğu sürece, bu din de sizlerde devam edecektir”* buyurmuştur.

Ahmed ve el-Bezzâr'ın söylediklerine göre ise, *“İbn Mesud'a, ‘Halifelerden kaç tanesi bu ümmete meliklik edecektir?’ diye soruldu. İbn Mesud şöyle cevap verdi: ‘Biz Resûlullah'a sorduk ve o da, ‘On iki; tıpkı Benî İsrâîl'in şefleri kadar’ buyurdu’ dedi.”*

Kadı İyâz'a göre bu ve benzeri hadîslerdeki on ikinin anlamı şöyledir: *“Onlar, hilafetin izzeti ve İslam'ın kuvveti, iktidarın dürüstlüğü ve hilafete gelenin etrafında halkın toplandığı sürece daimî olacaklardır. Şüphesiz ki, Benî Ümeyye'nin hâkimiyetine karşı isyan edenleri etraflarında toplayanlarda da bu durum hasıl olmuştur ve el-Velîd b. Yezîd devrinde aralarında fitne çıkmıştır. Ta ki Abbâsî kudreti isyan edene ve onların iktidarını alaşağı edene dek, bu vaziyet onlar arasında sürüp gitmiştir.”*

Şeyhü'l-İslam İbn Hacer'in Şerhü'l-Buhârî'de söylediğine göre: *“Kadı İyâz'ın sözleri bu hadîs üzerine söylenmiş en güzel sözlerdir ve en yeğ tutululanlardır. Bu sahîh hadîsteki bazı satırların teyidi hususunda onun işaret ettiğine göre: ‘Halk, hepsi-*

¹⁶ Salih: Dosdoğru.

nin etrafında bir araya gelecektir' ifadesinin izahı yani, 'Bir araya gelecektir'in manası, halk ona edilen biata bağlı kalacak şeklindedir. Hakikaten de, bu durum meydana gelmiş ve halk, Sıffîn'daki iki hakem vakasına kadar Ebû Bekir'in, sonra Ömer'in, sonra Osmân'ın ve sonra da Ali'nin etrafında toplanmıştır. O günden itibaren ise halifelğe Mu'âviye gelmiştir. Sonra halk, Hasan'la yapılan antlaşma üzerine Mu'âviye'nin ve sonra da oğlu Yezîd'in etrafında toplanmıştır. Lakin, Hüseyin'in iktidarı hiç gerçekleşmemiştir; bilakis o bundan çok evvel katledilmişti. Sonra Yezîd öldüğü vakit, İbn Zübeyr'in ölümünden sonra, Abdü'l-Melik İbn Mervân'ın etrafında birleşinceye kadar aralarında ihtilaf sürmüştür. Daha sonra da onun dört evladı etrafında toplanmışlardır; yani el-Velîd, sonra Süleyman, sonra Yezîd ve sonra da Hişâm. Sonra Ömer b. Abdü'l-'Azîz, Süleyman'ın ve Yezîd'in arasına girmiştir. İşte, bu sebeple bunlar Hulefâ-i Râşidîn'den sonraki yedi halifelerdir. On ikincileri ise el-Velîd b. Yezîd b. Abdü'l-Melik'tir. Amcası Hişâm'ın vefatı üzerine halk onun etrafında toplanmış ve yaklaşık dört yıl kadar hüküm sürmüştür. Lakin, sonra ona karşı ayaklanmışlar ve onu öldürmüşlerdir. Böylece fîtne büyümüş ve o günden sonra da vaziyet değişmiştir."

Bundan sonra halk hiçbir zaman tek bir halifenin etrafında toplanma konusunda ittifak içinde olmadı. Zira, amcasının oğlu el-Velîd b. Yezîd'e karşı ayaklanan Yezîd b. el-Velîd'in günleri de uzun sürmedi. Aksine, o ölmeden evvel babasının amca oğlu Mervân b. Muhammed b. Mervân ona isyan etti. Yezîd öldüğünde yerine kardeşi İbrahim geçti. Fakat Mervân onu öldürdü. Bundan sonra Benî Abbâs, ta ki o öldürülünceye kadar, Mervân'a karşı ayaklanmayı sürdürdü.

Sonra es-Seffâh, Benî Abbâs'dan ilk halife oldu. Fakat onun da günleri, kendisine karşı ayaklananlarının sayısı çok olduğundan uzun sürmedi. Yerine kardeşi el-Mansûr geçti. Onun günleri uzun sürmüştür. Lakin, Mervânîler'in Endülüs'ü istila etmeleriyle Uzak Mağrip onların elinden çıktı. Böylece Endülüs, ta ki onlar daha sonradan halife olarak anılincaya kadar, zorbalıkla ellerinde kaldı. Lakin, olanlar oldu ve ellerindeki ülkelerde halifeliğin ismin-den başka geriye hiçbir şey kalmayincaya kadar güçleri dağıldı ve yitti. Bunlar olduktan sonra, Abdü'l-Melik b. Mervân'ın oğulları zamanında, dünyanın her köşesinde, şarkta ve garpta, sağda ve solda, Müslümanların galip geldiği her yerde halifeler adına hutbeler okundu. Ülkelerin tek birinde dahi, halifenin emri olmaksızın hiç kimse bir makama tayin olmamıştır.

Şüphesiz, o devirde bir takım aşırılıklar da mevcuttu. Beşinci yüzyılda, sadece Endülüs'te hepsi de halife olarak anılan altı kişi vardı. Bunlarla birlikte, dünyanın diğer köşelerinde halifelik iddiasında bulunan Haricîler ve Alevîler'den başka, Mısır'da el-Ubeydî ve Bağdat'ta da Abbâsîler vardı.

İbn Hacer şöyle eklemektedir: “Belki de bu izah Muhammed (sav)’ın, ‘Sonra fitne çıkacaktır’ sözlerinin de manasını teşkil etmektedir. Yani, fitneden dolayı ölümler artacak ve alenen devam edecektir. Hakikaten de böyle olmuştur. Ayrıca bu hadîsin manasının, İslam’ın tüm süreci boyunca, kıyamet gününe kadar gelecek olan on iki halife olduğu da söylenmektedir. O halifeler ki, ardarda birbirlerinin yerlerini almasalar da, hakka göre davranacaklardır. Bu, Müsedded’in el-Müsnedü’l-Kebîr’inde Ebû Huld’den kayıt düştüğü şu sözleri de doğrulamaktadır: ‘Bu ümmet, içinden hak dini ve doğru yolu amel edinmiş on iki halife çıkana dek yok olmayacaktır. Onlardan ikisi Ehl-i Beyt’tendir.’ Buna göre Muhammed (sav)’ın, ‘Sonra fitne çıkacaktır’ sözlerinin manası da, kıyamet saatini önceden haber veren fitne, yani Deccal’in çıkışıdır.” Sözleri burda son bulur.

Ben de şöyle derim: On iki halife içinde Hulefâ-yi Râşidîn, el-Hasan ve Mu’âviye, İbn Zübeyr ve Ömer b. Abdü’l-Azîz vardır ve bunlar sekiz kişidir. Muhtemelen onlara Abbâsîler’den el-Muhtedî de eklenebilir. Zira Benî Ümeyye için Ömer b. Abdü’l-Azîz ne ise, o da Abbâsîler için öyledir. Aynı şekilde, ez-Zâhir de vardır. Zira ona da adalet bahşedilmişti. Geriye ise beklenmekte olan iki kişi kalır. Bunlardan biri Mehdî’dir ve Ehl-i Beyt’tendir, Allah’ın salât ve selâmı üzerine olsun.

Benî Ümeyye’ye karşı uyaran hadîsler

Tirmizî’nin Yûsuf b. Sa’d’dan rivayetle söylediği üzere, “Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib’in, Mu’âviye’ye biat etmesinden sonra adamın biri onun önüne dikildi ve ona, ‘Sen mü’minlerin yüzünü kara çıkardın!’ diye çıkıştı. Bunun üzerine Hasan şöyle cevap verdi: ‘Beni kınamayasın; Allah onlara rahmet nasip etsin; şüphesiz ki, Nebî (sav) minber üzerinde Benî Ümeyye’yi gördü ve bu onu çok üzdü de sonra şu âyetler indirildi, ‘Şüphesiz ki biz sana Kevser’i verdik’¹⁷ ve ‘Şüphesiz ki biz Kur’an’ı Kadir Gecesi indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu sen ne bileceksin? Kadir Gecesi bin aydan daha hayırlıdır.’¹⁸ Senden sonra ona Benî Ümeyye sahip olacaktır ey Muhammed.’”¹⁹

Kâsım’ın söylediğine göre, “Hesapladım ve bir de ne göreyim! Ne eksik, ne de fazla tam bin aydır.” Tirmizî ise şöyle söylemiştir, “Bu şaşırtıcı bir hadîstir. Ben bunu sadece el-Kâsım vasıtasıyla bilirim; kendisine itimat edilebilir, lakin onun şeyhinin kim olduğu meçhuldür.” Bu hadîsi El-Hâkim Müstedrek’inde, İbn Cerîr ise

¹⁷ Kevser sûresi 1. âyet.

¹⁸ Kadr sûresi 1, 2 ve 3. âyetler.

¹⁹ Bu en son cümle Kur’ân’da yer almamaktadır.

Tefsîr'inde vermektedir. Lakin, İbn Haccâc ve İbn Kesîr bu hadîsin uydurma olduğunu söylerler.

İbn Cerîr'in *Tefsîr*'inde Sehl'in dedesinden nakille söylediğine göre, "Resûlullah, el-Hakem b. Ebû'l-Âs'ın çocuklarını minberin üzerine adeta bir maymun misali atlarken gördü ve bu onu çok üzdü. Ölene kadar da hiç tebessüm etmedi. Yüce Allah ona şunu indirdi: 'O sana gösterdiğimiz rüyayı sırf insanlara bir imtihan olsun diye göstermişizdir.'"²⁰ Bunun isnadı zayıftır. Lakin, Abdullah b. Ömer, Ya'lâ b. Mürre, Hüseyin b. Ali ve diğerlerinde bununla uyuşan hadîsler mevcuttur. Ben de bunu, isnatlarıyla birlikte *Tefsîr* ve *Müsned*'den aldım; *Esbâb-ı Nuzûl* adlı kitabımda da bunlara işaret etmişim.

Benî Abbâs'ın gelişini müjdeleyen hadîsler üzerine

El-Bezzâr'ın Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği üzere, "Resûlullah (sav) Abbâs'a, 'nübüvvet ve hâkimiyet sizindir' buyurmuştur."

Tirmizî'nin İbn Abbâs'tan rivayet ettiği üzere, "Resûlullah (sav) Abbâs'a şöyle buyurmuştur: 'İkinci günün²¹ sabah vakti, oğlun ve sen bana geliniz ki, soyunuz için dua edeyim; Allah sana ve oğluna, bu duayla kazanç ve fayda nasip etsin.' Böylece sabah onun yanına gittiler ve ben de onunla beraber gittim. Bize bir elbise giydirdi ve şöyle söyledi: 'Ya Rabbi! Abbâs'a ve oğluna hem ruhen hem de bedenen rahmetler ver. Onları günahattan uzak tut. Ya Rabbi! Onu oğlunda muhafaza et!'"²²

Aynı şekilde Tirmizî de Câmî de bundan alıntı yapmıştır. Rüzeyn el-Abdârî ise bunun sonuna "... ve hilafeti kendi soyunda baki kıldı" şeklinde bir ekleme yapar.

Ben, bu ve önceki hadîsin, bu mevzu üzerine en sahih olan hadîsler olduğunu söylerim.

Taberânî, Sevbân(ra)'dan rivayetle Muhammed(sav)'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: "Benî Mervân'ın birbiri ardına minberimin üzerine kurulduklarını gördüm ve bu beni çok üzdü. Lakin, sonra Benî Abbâs'ı minberimin üzerinde gördüm de bu beni mutlu etti."

Ebû Nuaym'ın *Hilye*'sinde Ebû Hüreyre'den rivayetle kayıt düştüğü üze-

²⁰ İsrâ suresi 60. âyet: "Hatırla, vaktiyle sana demiştik ki: 'Şüphesiz Rabbin insanları çepçevre kuşatmıştır.' O sana gösterdiğimiz rüyayı (miracı) ve Kur'an'da lanet edilen ağacı da (zakkum ağacı) sırf insanlara bir imtihan olsun diye göstermişizdir. Biz onları korkutuyoruz. Fakat bu, ancak onların taşkınlıklarını artırıyor."

²¹ Pazartesi günü.

²² Abbâs'ın soyunu oğlu üzerinden devam ettir demek istiyor.

re “Resûlullah (sav) çıka geldi. Abbâs onu karşıladı ve Peygamber (sav) ona, ‘Ey Ebû’l-Fazl! Sana bir müjde vereyim mi?’ dedi. Abbâs, ‘Buyrunuz Resûlullah’ dedi. Bunun üzerine Muhammed (sav), ‘Allah bu işi benimle başlattı ve onu senin soyunla tamamen erdirecektir’ buyurdu.” Bu zayıf bir hadîstir.

Ali’den rivayet olunup isnadı bundan daha zayıf olan bir hadîs de vardır ve İbn Asâkir bunu Muhammed b. Yunas el-Kerimî’den –zira o Ali üzerine hadîs uydurması ile bilinir– alıntı yapmıştır. Buna göre Muhammed (sav), Abbâs’a şöyle söylemiştir: “Şüphesiz ki Allah bu işi benimle başlattı ve onu senin soyunla tamamen erdirecektir.”

Bunun aynısı İbn Abbâs’ın rivayetiyle de bize ulaşmıştır. El-Hatîb, *Tarih*’inde bundan alıntı yapmıştır. Lafzı şöyledir: “Bu iş seninle başladı ve seninle tamamen erecektir.” Bu, el-Mühtedî Billah’ın hal tercümesi kısmında isnadıyla ortaya çıkacaktır. Bunun aynısı Ammâr b. Yâsir’in rivayetiyle bize ulaşmıştır ve el-Hatîb de ondan alıntı yapmıştır.

Ebû Nuaym’ın *Hilye*’sinde Câbir b. Abdullah’tan (ra) ve onun da Amr b. Râşid’den naklettiğine göre Câbir şöyle söylemiştir: “Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: ‘Abbâs’ın soyundan melikler olacak ve onlar benim ümmetimin emîrleri olacaklardır, Allah imanı onlarla güçlü ve kudretli kulsın.’” Lakin, Amr b. Râşid’in hadîs delilleri zayıftır.

Ebû Nuaym’ın *Delâil*’de söylediği üzere Ümmü’l-Fazl²³(ra) şöyle söylemiştir: “Resûlullah(sav)’ın yanından geçiyordum ve bana, ‘Bir oğlana gebesin, doğurduğun vakit onu bana getir’ dedi. Doğum yapınca oğlumu Resûlullah(sav)’e götürdüm. Peygamber (sav), onun sağ kulağına ezan, sol kulağına ise ikame okudu ve ona kendi tükrüğünden yutturdu. Sonra da Abdullah ismini koydu. Sonra bana, ‘Halifelerin babasıyla birlikte git şimdi’ dedi. Ümmü’l-Fazl bunu Abbâs’a haber etti ve o da Peygamber(sav)’in huzuruna vararak bu hususta konuşunca, Peygamber (sav) ona şöyle buyurdu: ‘Oğlun gerçekten de karının sana haber ettiğiidir; o halifelerin babasıdır; öyle ki, ondan es-Seffah, el-Mehdî ve Meryem oğlu İsâ’nın yanında namaz kılacak olanlar olacaktır; barış onun üzerine olsun.’”

Deylemî’nin *Müsnedü’l-Firdevs*’inde Âişe(ra)’den rivayetle kayıt düştüğü üzere Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Benî Abbâs’ın sancağı ellerinde tutacakları gün gelecektir; onlar adaletle hükmettikleri sürece o sancak da ellerinde bâki kalsın.”

Daraktûnî *Efrâd*’da İbn Abbâs(ra)’tan rivayetle kayıt düştüğü üzere Peygamber (sav) Abbâs’a şöyle söylemiştir: “Oğulların Savvâd’a²⁴ yerleştikleri za-

²³ Abbâs’ın karısının ve kızının adı. Burada karısı kastedilmiştir.

²⁴ Babil Irak’ındaki şehir ve köyler.

man siyah giyinsinler ve Horasân halkı da takipçileri olsun. Onlar kudreti Meryem oğlu İsa'ya teslim edinceye kadar kudretleri onların safını hiç terk etmesin."

Ahmed b. İbrahim'in hiçbir değeri yoktur; hocası meçhul, hadîs rivayetleri de öylesine itimat edilmezdir ki, İbnü'l-Cevzî *Mevzuât*'ta²⁵ ondan bahsetmiştir.

Lakin, Taberânî'nin *el-Kebîr*'inde, Ümmü Seleme'den rivayetle söylediği ve Muhammed(sav)'e atfedilen bir hadîste buna ilişkin bir delil mevcuttur: "Onlar, ta ki onu Mesih'e teslim edinceye dek hilafet amcamın evlatlarında ve babamın soyunda kalacaktır." Deylemî, bu hadîsin başka bir tûrlüsünü de Ümmü Seleme(ra)'dan rivayet etmiştir.

Ukaylî'nin *Kitâbü'z-Züafâ*'da kayıt düştüğü üzere Muhammed (sav)'e atfedilen şöyle bir hadîs mevcuttur: "Benî Abbâs, Benî Ümeyye'nin hükümdarlık ettiği her bir gün için iki gün, her bir ay için iki ay hüküm sürecekti." İbnü'l-Cevzî de *Mevzuât*'da bu hadîse atıfta bulunmuş ve Bekkâr²⁶sebebiyle bu hadîsin illetli olduğunu belirtmiştir. Lakin iş, Cevzî'nin söylediği gibi değildir. Bekkâr ne yalancılıkla ne de hadîs uydurmayla itham edilmelidir. Aksine İbn Adî onun için, "Hadîsleri kayıt düşülen, isnatları ise zayıf olan râviler arasındadır" demektedir. İbn Adî söze şöyle devam eder: "Onu sahîh bir kaynak olarak kabul etmekte bir sakınca yoktur; hayatım üzerine yemin olsun ki, bu hadîsin manası hakikatten uzak değildir." Zira, Abbâsî hükümdarlığı, en parlak devrinde, hâkimiyeti bütün dünyanın dört bir yanındaki memleketlere uzandığında, güneşin doğduğu ve battığı en uzak diyarlardan ta Mağrip'in en uzağına kadar olan yayılımı 130 küsür senesi ile el-Muktedir'in 290 küsür senesindeki hükümdarlığı devri arasına tekabül etmektedir. Onun -el-Muktedir'in- devrinde düzen bozulur; Mağrip elinden çıkar ve bunu da kargaşa ve fitneler takip eder. Ondan sonra da herşey malum olunduğu gibidir. Böylece, onların hükümdarlıklarının en parlak devrinin süresi 160 küsür senedir. Bu, 92 sene hüküm süren kibirli Benî Ümeyye'nin iktidar süresinin iki katıdır. Hatta bu süreden de dokuz sene çıkarılmalıdır; çünkü bu zaman zarfında iktidar İbn Zübeyr'deydi. Böylece 83 küsür sene geriye kalır ki, bu da tamı tamına bin ay eder. İşte böylece hadîsin geçerliliğini kanıtlamış oldum.

Zübeyr b. Bekkâr'ın *el-Muvaffakiyyât*'ta İbn Abbâs(ra)'tan rivayetle söylediğine göre İbn Abbâs Mu'âviye'ye şöyle söylemiştir: "Biz iki gün hükmetmedikçe siz bir gün, biz iki ay hükmetmedikçe siz bir ay ve biz iki yıl hükmetmedikçe siz bir yıl hükmetmeyeceksiniz." Zübeyr *el-Muvaffakiyyât*'ta, yine İbn Abbâs'tan

²⁵ Uydurma hadîsler fihristi.

²⁶ Hadîsin nakil zincirindeki aracı isimlerden biri.

rivayeten söze şöyle devam eder: “Siyah bayrak bizim, Ehl-i Beyt’in olacaktır” ve “Onların helakları da ancak ve ancak batıdan gelecektir.”

İbn Asâkir’in Tarih-i Dimaşk’ında İbn Abbâs’tan rivayetle söylediği üzere, “Peygamber (sav) İbn Abbâs’a, ‘Ya Rab! Abbâs’ı ve onun evlatlarını koru!’ dedi ve bunu üç kez tekrarladıktan sonra şöyle söyledi: ‘Ey amca! Bilmez misin ki, Allah’ın muvaffak ve mesut kılarak münasip gördüğü Mehdî senin soyundandır.’” Lakin, El-Kerîmî²⁷ hadîs uyduran biridir.

İbn Sa’d’ın Tabakât’ında İbn Abbâs’tan rivayetle kayıt düştüğü üzere, “Abdü’l-Muttalib’in oğlu Abbâs, Abdü’l-Muttalib’in çocuklarını çağırarak onları etrafında topladı. Onun gözünde Ali, diğer hiçbirinin sahip olmadığı bir değere sahipti. Abbâs şöyle söyledi: ‘Ey kardeşimin oğlu! Şüphesiz ki, zihnimde bir düşünce vardır; lakin, senin görüşünü almadan bununla ilgili bir şey yapmak istemedim.’ ‘Nedir o?’ diye sordu Ali. Abbâs şöyle yanıtladı: ‘Peygamber(sav)’in huzuruna git ve ona kendisinden sonra kimi tayin edeceğini sor. Eğer ki bize bırakırsa, yemin olsun, bizden biri bu dünya üzerinde kaldıkça bu işi kimseye terk etmeyiz. Lakin, bizden başkasına bırakırsa, ebediyen bir daha bunu talep etmeyiz.’ Bunun üzerine Ali şöyle cevap verdi: ‘Ey amca! Bu iş senden başka kime münasip olur ki? Ve kim bu iş için seninle çekişebilir?’”

Deylemî Müsnedü’l-Firdevs’inde, Peygamber(sav)’e atfedilen şöyle bir hadîsi kayıt düşmüştür: “Allah, hilâfet için herhangi birini yaratmayı isterse sağ eli ile onun alnına dokunur.”

Son vakte kadar halifelerin iktidara gelirken giydikleri Hırka-i Şerif’in ehemmiyeti üzerine

Silâfî Tûyûriyât’ında, Esmâ’î’yi isnat göstererek, ki Esmâ’î de bunu İbn Amr b. Alâ’dan almıştır, kayıt düştüğü üzere: “Kaab b. Zübeyr (ra), Peygamber(sav)’in huzurunda Bânat-ı Suâd kasidesini okuyunca Peygamber (sav) ona giydiği hırkayı attı. Sonra Mu’âviye(ra)’ın devri geldiği vakit, Mu’âviye Kaab’a mektup göndererek ‘Resûlullah(sav)’in giydiği hırkayı bana on bin dirheme sat’ dedi. Fakat, o bunu kabul etmedi. Lakin, Kaab b. Zübeyr öldüğünde, Mu’âviye onun çocuklarına bir mektup daha gönderdi ve bu sefer yirmi bin dirhem teklif etti. Böylece Mu’âviye onlardan Abbâsî hanedanı halifelerinin sahibi olduğu bu hırkayı aldı.” Bu kıssa başkaları tarafından da rivayet olunmuştur.

Lakin, Zehebî’nin Tarih’inde söylediği üzere: “Abbâsî hanedanı halifelerinin sahibi olduğu hırkaya gelince; Yûnus b. Bukayr İbn İshâk Tebük seferinden bir kıssa

²⁷ Kerîmî, bahsi geçen hadîsin rivayet zincirinin halkalarından biridir.

ile bunu rivayet etmektedir. Peygamber (sav), Aylah²⁸ halkına, içinde ‘Sizlere koruma sağlayacaktır’ yazılı bir mektupla birlikte bir hırka verir. Bu hırkayı Ebû'l-'Abbâs es-Seffâh üç yüz dinara satın almıştır.”

Kanımca, Mu'âviye'nin satın aldığı hırka Benî Ümeyye iktidarının çöküşü sırasında kaybolmuştur.

İmam Ahmed b. Hanbel'in Züh'd'ünde Urve b. el-Zübeyr (ra)'den rivayet ettiği üzere: “Muhammed (sav), elçileri görmeye gittiği vakit giydiği elbise Hadramut'tandı. Uzunluğu dört kol, genişliği iki kol ve bir karıştır. Halifelerin sahip olduğu ise gayet eskimişti. Onu kumaşların içine sardılar; Kurban ve Ramazan bayramlarında giymek için kullandılar.”

Şüphesiz bu hırka, halifelerin hırkasıdır ve onlara miras kalmıştır. Onlar onu devlet işleri meclislerinde ve at sırtındayken omuzlarının üzerine giymişlerdir. El-Muktedir öldürüldüğünde de bu hırka üzerindeydi. Hatta, kanı üzerine bulaşmıştır. Zannımca bu hırka Tatar fitnesi sırasında kaybolmuştur. Şüphesiz ki Allah'a aitiz ve yine O'na döneceğiz!²⁹

Bu hal tercümelerinde dağınık olarak ortaya çıkan bazı gözlemler üzerine

Bunların tek bir yerde zikredilmesi daha münasip ve faydalıdır.

İbnü'l-Cevzî'nin Sûlî'den naklen söylediğine göre halk arasında, “Başa geçen her altıncı halife hal' edilmiştir” şeklinde bir söylenti vardır. İbnü'l-Cevzî şöyle devam eder:

“Üzerinde çalıştım ve hakikaten de şaşkınlıkla buna şahit oldum. Bu büyük vazife Peygamber (sav) efendimize verildi. Ondan sonra bu vazife sırasıyla Ebû Bekir'e, Ömer'e, Osmân'a, Ali'ye, Hasan'a verildi ve sonra Hasan hal' edildi. Sonra Mu'âviye geldi, sonra Yezîd b. Mu'âviye, sonra Mu'âviye b. Yezîd, Mervân, Abdü'l-Melik İbn Mervân ve İbn Zübeyr geldi; Zübeyr de hal' edildi. Sonra Velîd, Süleyman, Ömer b. Abdü'l-Azîz, Yezîd, Hişâm, Velîd geldi ki, Velîd de hal' edildi. Bundan sonra Benî Ümeyye'nin hükmü kalmadı. Sonra es-Seffâh geldi, sonra el-Mansûr, el-Mehdî, el-Hâdi, er-Reşîd, el-Emîn geldi; el-Emîn hal' edildi. Sonra el-Me'mûn geldi, sonra el-Mu'tasım, el-Vâsık, el-Mütevekkil, el-Muntasır, el-Müstâîn geldi; el-Müstâîn hal' edildi. Sonra el-Mu'taz geldi, sonra el-Mühtedî, el-Mu'temid, el-Mu'tadîd, el-Muktefî, el-Muktedir geldi; el-Muktedir iki kez hal' edildikten sonra öldürüldü. Sonra el-Kâhir geldi, sonra

²⁸ Kızıldeniz üzerinde, Batlamyus'un Elena'sı.

²⁹ Bakara suresi 156. âyet: “Onlar kendilerine bir müsibet geldiği vakit: ‘Biz şüphesiz Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz’ derler.”

er-Râzî, el-Müttakî, el-Müstekfî, el-Mutî, et-Tâi geldi; et-Tâi hal' edildi. Sonra el-Kâdir geldi, sonra el-Muktedî, el-Mustazhar, el-Müsterşid, er-Râşid geldi; er-Râşid hal' edildi." Bunlar İbnü'l-Cevzî'nin sözlerinin sonudur.

Zehebî'nin söylediğine göre, "İbnü'l-Cevzî'nin tespiti pek çok yerde noksanlıklar içermektedir. Birincisi şöyledir:

'Abdü'l-Melik'ten sonra İbn Zübeyr geldi' ifadesinde noksanlık vardır; hakikatte bu olay o şekilde cereyan etmemiştir. Aksine İbn Zübeyr beşincidir ve ondan sonra Abdü'l-Melik gelmektedir. Ya her ikisi de beşincidir ya da onlardan sadece biri gerçek halifedir ve diğeri de ancak bir âsidir. Önce İbn Zübeyr'e biat edildiğine göre Abdü'l-Melik'in halifeliği ancak Zübeyr'in öldürülmesinden sonra geçerlilik kazanmıştır.

İkincisi ise şudur ki; Cevzî, Yezid en-Nâkıs ve onun hal' edilen kardeşi İbrahim'i ve Mervân'ı saymamaktadır. Böylece, hepsini saydığımızda el-Emîn dokuzuncu sıradadır.

Kanaatimce, evvelen de söylendiği üzere Mervân bu hesaptan çıkarılmalıdır; zira o âsidir; hakeza Mu'âviye b. Yezîd de öyledir. İbn Zübeyr'e Yezîd'in ölümünden sonra biat edildiğine göre ve Mu'âviye de Şam'dan ona muhalif olduğu için bu ikisi birdir. Yezîd en-Nâkıs'tan sonra gelen İbrahim'in iktidarıysa tam olarak tesis edilememiştir; çünkü bir kısım ahali onu tanımış, bir kısım ise muhalif olmuş ve geriye kalanlar da ona biat etmemişlerdir. Bir kısım ise, halife olmaksızın, onun işin başında olmasını istemişlerdir ve böylece o, kırk ya da yetmiş gün kadar iktidarda kalmıştır. Bu hesaplama göre Katır Mervân³⁰ altıncıdır ve Mu'âviye'den sonra da on ikinci olduğu şüphesizdir. Ondan sonraki el-Emîn ise altıncıdır.

Üçüncüsü ise şudur: İktidardan devrilme her altıncı halife ile kısıtlı değildir. Zira, el-Mu'taz, el-Kâhîr, el-Müttekî ve el-Müstekfî de hal' edilmiştir."

Kanımca, Cevzî'nin söyledikleri bu eleştiriden etkilenmeyecektir. Çünkü, bunun manası her altıncı halifenin hal' edildiği şeklindedir şüphesiz. Zira Cevzî, onlardan başka hal' edilenlerin de olduğunu inkâr etmez.

İbnü'l-Cevzî'nin söylediklerine ek olarak Zehebî şunları söylemektedir:

"Er-Râşid'den sonra el-Muktefî, el-Müstencid, el-Müstezhî, en-Nâsır, ez-Zâhir ve ondan sonra da el-Mustansır geldi ve hal' edildi. Sonra, Tatarların katlettiği el-Musta'sım gelir ve o halifelerin sonuncusudur. Ondan sonra hilafet üç buçuk sene kesintiye uğradı. El-Musta'sım'dan sonra el-Mustansır seçildi. Fakat, o da hilafette kalamadı.

³⁰ Gibbon'un söylediğine göre "İktidara gelmeden önce, Gürcü savaşından sonra, Mervan 'Mezopotamya Katırı' unvanını almıştır. Çünkü o, Mezopotamya valisiydi ve bu Arap atasözü de savaştan asla kaçmayan katırları onurlandırmak için söylenmiştir. Mervân'ın bu lakabı Homeros'un kıyaslamasını haklı çıkarır görünmektedir (İlyada λ 557) Bu durum, katırları kaba saba ve aptal gösteren modernleri suskunluğa boğmaktadır." bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 19, * imli dipnot.

Mısır'da ona biat edildi, ordusuyla Irak'a yürüdü, orada Tatarlarla karşılaştı ve o da Tatarlar tarafından öldürüldü. Ondan sonra hilafet bir sene boş kaldı. Sonra Mısır'da hilafet kuruldu ve ilk halifesi de el-Hâkim oldu. Sonra el-Müstekfî, el-Vâsık, el-Hâkim, el-Mu'tadîd ve el-Mütevekkil geldi ki, altıncı halifedir ve hal edilmiştir. Sonra el-Musta'sım geldi. Fakat o da on beş gün sonra hal edildi. El-Mütevekkil yerine iade edildi ve sonra yine hal' edildi. Sonra el-Vâsık'a biat edildi. Sonra da el-Musta'sım'a. Lakin, o da hal' edildi. El-Mütevekkil geri çağrıldı ve ölünceye kadar da halife olarak kaldı. Sonra el-Müstâîn, el-Mu'tadîd, el-Müstekfî ve I. Musta'sım'dan sonra – ki o aynı zamanda II. Musta'sımdır- altıncı halife olan el-Kâim geldi ve o da hal edildi. Sonra, el-Müstencid geldi. O, Benî Abbâs'tan elli birinci halifedir.”

Notlar

Söylendiğine göre Benî Abbâs'ın başlangıç, orta ve bitiş devirleri vardır. Başlangıç el-Mansûr'ladır. Orta devir el-Me'mûn'la ve bitiş de el-Mu'tadîd'ladır.

Es-Seffâh, el-Mehdî ve el-Emîn hariç Benî Abbâs halifelerinin hepsi cariye oğullarıdır.

“Ali b. Ebû Tâlib (ra), onun oğlu Hasan ve halife el-Emîn'den gayrı,” der Sûlî, “hiçbir Hâşimî ve Hâşimî bir kadının oğlu halifelîğe gelmemiştir.”

Zehebî'nin söylediğine göre, “Ali b. Ebû Tâlib ve el-Muktefî'den başka, ismi Ali olan hiç kimse halife olmamıştır.”

Kanımca halife isimlerinin büyük bir çoğunluğu sadece bir kez, pek azı ise iki kez kullanılmıştır. Onlardan en çok kullanılanlar ise Abdullah, Ahmed ve Muhammed'dir. Halifelerin lakaplarının büyük bir kısmı ise, Irak halifelerinin sonuncusu el-Musta'sım hariç, bir defa kullanılmıştır. Sonra Mısır halifelerinin lakapları tekrar eder; el-Mustansır, el-Müstekfî, el-Vâsık, el-Hâkim, el-Mu'tadîd, el-Mütevekkil, el-Musta'sım, el-Müstâîn, el-Kâim ve el-Müstencid tekrarlanır. Bunların hepsi, el-Müstekfî ve el-Mu'tadîd hariç, ki bunlar birden çok kullanılmıştır, bir kereden fazla kullanılmamıştır. Zira, Abbâsî halifelerinden üçü bu lakapları kullanmıştır. El-Kâim, el-Hâkim, ez-Zâhir, el-Mustansır isimleri hariç, Benî Abbâs'tan hiçbir halife Benî Ubeyd halifelerinin ismini kullanmamıştır. Lakin, el-Mehdî ve el-Mansûr'a gelince; bu lakapların Abbâsî halifeleri tarafından kullanılması Benî Ubeyd'in iktidara gelmesinden evveldir.

Bazılarının söylediğine göre, “Ne halifelerden ne de meliklerden el-Kâhir lakabını alan muvaffak olabilmıştır.”

Kanımca el-Müstekfî ve el-Müstaîn için de aynısı geçerlidir. Zira, Benî Abbâs hanedanı bu iki lakapla bilinir ve her ikisi de hal' edilmiş ve sürülmüş-tür.

El-Mu'tadîd ise en muzaffer lakaplardandır ve bununla anılanlar en kut-lulardan olmuştur.

Zehebî'nin söylediğine göre, *"Er-Râşid'den sonra gelen el-Muktefî ve el-Mu'tasım'dan sonra gelen el-Mustansır hariç, hiç kimse kardeşinin oğlundan sonra halife olmamıştır."*

Harûn er-Reşîd'in oğulları el-Emîn, el-Me'mûn ve el-Mu'tasım; el-Mü-tevekkil'in oğulları el-Mustansır, el-Mu'taz ve el-Mu'temid; el-Muktedir'in oğulları er-Râzî, el-Müktefî ve el-Mutî hariç, başka üç kardeş halife olmamış-tır.

"Abdü'l-Melik'in" diye devam eder Zehebî, *"dört oğlu iktidara gelmiştir. Dün-yeve melikler hariç bunun bir benzeri daha görülmemiştir."*

Kanımca durum bunun aksidir. Zira, Peygamber(sav)'den sonraki hali-felerde benzer bir durum vardır. El-Mütevekkil Muhammed'in dört değil tam beş oğlu halifeliğe gelmiştir: El-Müstaîn, el-Mu'tadîd, el-Müstekfî, el-Kâim ve el-Müstencîd iktidara gelen halifelerdir.

Ebû Bekir es-Sıddîk ve Ebû Bekir et-Tâi İbnü'l-Mutî, ki babasına felç inmiş ve oğlu adına halifelikten feragat etmiştir, hariç hiçbir halife babası hayattayken halifeliğe gelmemiştir.

Ulemanın söylediği üzere, *"babası hayattayken halifeliğe gelen ilk kişi Ebû Bekir'dir. O kendisine halef atayan, Beytûlmâl'i kuran ve Kur'ân'ı mushaf olarak ad-landırıran ilk halifedir. Emîrû'l-Mü'minîn şeklinde anılan ilk halife Ömer b. Hattâb'dır. Kırbaçla cezalandırmayı ilk kez getiren, tarihi hicretten başlatan, teravih namazı için ezan okunmasını emreden ve divan sicillerini tesis eden de yine Ömer'dir."*

Hayvanların zarar verecek şekilde otlatılmasını yasaklayan, toprakları iktalara –belirli bir ölçüye kadar– ayıran, cuma ezanına ekleme yapan, müez-zinlere maaş bağlayan, hutbe sırasında ne diyeceğini karıştıran ve zabıt kuv-vetleri için karakol kuran ilk halife ise Osmân'dır.

Henüz hayattayken veliaht ilan eden, hadımları hizmetine alan ilk halife Mu'âviye'dir.

Kesik başları huzuruna getirten ilk halife ise Abdullah b. Zübeyr'dir. Kendi adına sikke kestiren ilk halife Abdü'l-Melik b. Mervân'dır. Kendi ismiy-le anılmayı yasaklayan ilk halife ise el-Velîd b. Abdü'l-Melik'tir.

İlk kez lakap kullananlar ise Abbâsî hanedanıdır. İbn Fazlillah'ın söyledi-ğine göre, *"Bir kısım zevat, Benî Ümeyye'nin lakaplarının Benî Abbâs'ın lakaplarına benzediğini söylemektedir."*

Kanımca bazı belirli yazarlar da Mu'âviye'nin lakabının en-Nâsır li'Dî-nillah, Yezîd'inkinin el-Mustansır, Mu'âviye'nin oğlunun er-Râci il'el-Hakk, Mervân'ın el-Mu'temin Billah, Abdü'l-Melik'in el-Muvaffak li'Emrillah ve oğlunun el-Velîdü'l-Müntekim Billah, Ömer b. Abdü'l-Azîz'in el-Masûm Billah, Yezid b. Abdü'l-Melik'in el-Kâdir bi's-Senâillah ve Yezîd en-Nâkıs'ın lakabının ise eş-Şâkir li'Enâmillah olduğunu ileri sürmektedir.

İktidar bütünlüğündeki ilk bölünme es-Seffâh'ın idaresinde çıktı. Münecimleri etrafına alan ve yıldızlardan çıkan hükümlere göre iş gören, mevaliye iş veren ve onları Arapların üzerinde yücelten ilk halife el-Mansûr'dur. Muhaliflerin görüşlerini çürütmek için tartışma yazılarının telif ve tasnif edilmesini emreden ilk halife el-Mehdî'dir. Kılıç ve gürz kuşanmış askerlerin, huzurunda yürüdüğü ilk halife el-Hâdi'dir. Açık alanlarda cirit oynayan ilk halife er-Reşîd'dir. İlk defa el-Emîn devrinde bir halife lakabı ile anılmış ve yazılmıştır. Türkler ilk kez el-Mu'tasım'ın halifeliği zamanında divana dâhil olmuşlardır. İlk kez el-Mütevekkil zamanında ehl-i zimme için farklı kıyafetler getirilmiştir. Türklerin katline karar veren ilk halife el-Mütevekkil'dir. Bu da Taberânî'nin saygın bir hadîs zinciri vasıtası ile İbn Mesûd'dan naklettiği Peygamber(sav)'in hadîsini tasdik eder niteliktedir ki; buna göre Peygamber (sav) Türkler için şöyle buyurmuştur: *"Onlar size ilişmediği sürece siz de Türklere ilişmeyiniz; şüphesiz ki onlar, ümmetinden melikliği ve Allah'ın onlara bahsettikleri şeyleri ilk alacak olan Benî Kantûra'dır."*³¹

İlk kez geniş elbise kolları ve küçük başlıklar kullanan el-Müstain'dir. Binek hayvanlarında altın eyer kullanan ilk halife el-Mu'taz'dır. Zorla alıkonup hücreye atılan ve başına nöbetçi dikilen ilk halife el-Mu'temid'dir. Küçük yaşta halifeliğe gelenler arasından ilki ise el-Muktedir'dir.

Orduları ve hazineyi bizzat kendi emri altında tutan son halife er-Râzî'dir. O, şiirleri bir divanda toplanan, her daim halkın önünde hutbe veren ve namaz kıldıran, yakın dostlarıyla meclislerde yan yana oturan son halifeydi. Onun harcamaları, hediyeleri ve bahsettikleri, hizmetkârları ve verdiği maaşlar, hazineleri, etleri ve içecekleriyle verdiği yemekli meclisler, mabeyincileri ve diğer işleri eski halifelerin tertiplerine benzerdi. O, kadîm halifelerin giydiklerinden kuşanıp sefere çıkan son halifeydi.

³¹ Kanturaogulları. Çeşitli İslam kaynaklarında bunların, Hz. İbrahim'in karısı Kentura'nın soyundan gelen Türkler olduğu yorumu yapılmıştır. *Tevrat*, Yaradılış, 25. Bab: *"İbrahim bir kadınla daha evlendi. Kadının adı Ketura'ydı. Ondan Zimran, Yokşan, Medan, Midyan, Yişbak, Şuah adlı çocukları oldu. Yokşan'dan da Şeva, Dedan oldu. Dedan soyundan Asurlular, Letuşlular, Leumlular doğdu. Midyan'ı Efa, Efer, Hanok, Avida, Eldaa adlı oğulları oldu. Bunların hepsi Ketura'nın soyundandı. İbrahim sahip olduğu her şeyi İshak'a bıraktı. Cariyelerinin oğullarına da armağanlar verdi. Kendisi sağken bu çocukları oğlu İshak'tan uzaklaştırıp doğuya gönderdi..."*

El-Musta'sım'dan sonra halifeliğe gelen el-Mustansır'ın ardından lakaplar ilk kez tekrarlanır olmuştur.

Askarî'nin *el-Evâil*'inden nakildir: "Annesi hayattayken halife olan ilk halife Osmân b. Affân(ra)'dır. Sonra el-Hâdi, er-Reşîd, el-Emîn, el-Mütevekkil, el-Muntasır, el-Müstâîn, el-Mu'taz, el-Mu'tadîd ve sonra da el-Mutî anneleri hayattayken halife olmuşlardır."

Babası hayattayken halifeliğe Ebû Bekir es-Sıddîk(ra)'dan başka hiç kimse gelmemiştir. Buna sadece et-Tâi eklenebilir.

Sûlî'nin söylediği üzere, "Abdü'l-Melik'in iki oğlu Süleyman ve el-Velîd'in annesi Vâlide'den; el-Velîd'in iki oğlu Yezîd en-Nâkıs ve İbrahim'in annesi Şahîn'den ve el-Hâdi ve er-Reşîd'in annesi Hayzûrân'dan başka iki halife doğuran kadın bilmiyoruz." Kanımca son el-Mütevekkil'in oğulları Dâvud ve Süleyman'ın annesi, Abbâs ve Hamzâ'nın annesi de bunlara eklenebilir.

Ubeydîler'den halife unvanını alanlar on dört tanedir. Bunlardan üçü Mağrip'teki el-Mehdî, el-Kâim ve el-Mansûr'dur. On bir tanesi ise Mısır'daki el-Muizz, el-Azîz, el-Hâkim, ez-Zâhir, el-Mustansır, el-Musta'î, el-Âmir, el-Hafız, ez-Zâfir, el-Fâiz ve el-Âzîd'dir. Onların memleketlerindeki hâkimiyetlerinin başlagıcı 290 küsur senesindedir. Yıkılışları ise 567 senesindedir.

Zehebî'den: "Onların soyu Mecûsi ve Yahudi'dir. Ali soyundan ya da bâtinîlerden ya da Fâtimîler'den değildir. On dört tanesi biata karşı gelmiş ve halife seçilmemişlerdir." Zehebî'nin söyledikleri burada son bulur.

Mağrip'te³² Emevî soyundan gelen ve halife unvanını kullananların durumu Ubeydî soyundan gelenlerin durumundan İslam ve sünnet, adalet ve fazilet, ilim, cihat ve gaza gibi pek çok yönden daha iyidir. Onların sayıları öyle fazladır ki, Endülüs'te aynı zamanda altı kişinin hepsi birden kendilerini halife olarak adlandırmıştır.

Kadîm tarihçilerden bazıları halifelerin tarihlerini telif etmiştir. Onların arasında iki ciltlik *Halifeler Tarihi*'ni el-Kâhir'in halifeliğinin sonuna kadar yazan nahiv üstadı Niftavayh vardır. *Evrâk-ı Sûlî* de bunlar arasında zikredilebilir. Lakin, o Abbâsîler'den ...³³ sonuna kadar bahseder ki, ben de bu eseri bilirim. İbnü'l-Cevzî'nin yazdığı ve en-Nâsır'ın halifeliği ile son bulan *Halifeler Tarihi* de vardır ki, ben bunu da gördüm. Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir el-Mervezî'nin *Halifeler Tarihi* de vardır. 280 senesinde vefat eden müthiş şa-

³² İspanya'daki Endülüs Emevîlerini kastediyor.

³³ Burada bir boşluk vardır. Sûlî h. 335 yılında ölmüştür ve eserinde de kendi tanıklık ettiği olaylardan bahsetmektedir (bkz. *Keşfü'z-Zunûn*). Bu boşluk, Mutî'li'llah şeklinde doldurulabilir; zira, Mutî'li'llah h. 334 tarihinde halife olmuştur. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 24, * imli dipnot.

irlerden Kâtib ve Abbâsî halifelerinin tarihini yazan Emîr Ebî Mûsâ Hârûn b. Muhammed el-Abbâsî de bunlar arasındadır.

El-Hatîb'in *Tarih*'inde, Muhammed b. Abbâd'ı kaynak vererek söylediği üzere, *"Osmân b. Affân (ra) ve el-Me'mûn hariç hiçbir halife Kur'ân'ı ezberlememiştir."*

Kanımca bu ifade sadece bu şekilde kısıtlı değildir. Aksine, Ebû Bekir es-Siddîk Kur'ân'ı iyi ezberlemişti, birçok yazar da bunu kabul etmektedir. Nevevî de *Tezhîb*'in de bunu kayıt düşmüştür. Güvenilir bir hadîs kaynağı da Ali'nin, Muhammed(sav)'in vefatından sonra Kur'ân'ın tümünü ezberlediğini söylemektedir.

İbnü's-Sâî şöyle söylemiştir:

"Halife ez-Zâhir'in biatında hazır bulundum; o, beyaz bir elbise ile odanın penceresinin yanında oturmaktaydı. Üzerinde deve tüyünden bir cübbe ve omuzlarında da Peygamber(sav)'in yeleşti vardı. El-Kâim'in veziri onun önünde minberdeydi. Saray başmabeyincisi ondan bir basamak aşağıdaydı. Ez-Zâhir, halktan biat almaktaydı. Biatın sözleri şöyledir:

'Efendimiz ve önderimiz imama and içeriz! Ona itaat etmek herkesin boynunun borcudur! Ebû Nâsır Muhammed ez-Zâhir bi'Emrillah, Allah'ın kitabına ve Peygamber(sav)'in sünnetine ve Emîru'l-Mü'minîn'in içtihiadı üzerine ondan gayrı halife yoktur.'" Sözleri burada son bulmaktadır.

Ebû Bekir Es-Siddîk (632-634)

Resûlullah(sav)'ın halifesi Ebû Bekir es-Siddîk. İsmi Abdullah b. Ebû Kuhâfe Osmân, b. Âmir, b. 'Amr, b. Kaab, b. Saab, b. Taym, b. Mürre, b. Kaab ibn Lüeyy b. Gâlib el-Kureyşî el-Teymî'dir. Soyu, Resûlullah (sav)'la Mürre'de birleşir.

Nevevî *Tehzîb*'de şöyle söylemektedir: *"Ebû Bekr es-Siddîk'ın isminin Abdullah olduğuna dair söylediklerim sahihtir ve bu gayet iyi bilinir. Ancak ulemanın üzerinde hemfikir olduğu gerçek şudur ki, 'Âtîk' onun ismi değil lakabıdır. Zira onun, aynı Tirmizî'nin rivayet ettiği hadîste olduğu gibi, cehennem ateşinden muaf kılındığı vakit bu lakabı aldığı söylenir. Onun yüzünde 'itâkat' olduğu da söylenir, yani bu onun hoş ve güzel bir yüze sahip olduğu manasındadır. Musab b. el-Zübeyr, el-Leys b. Said ve bir grubun söylediğine göre Ebû Bekir'in soyunda kötü ve şer olan hiçbir şey yoktur."*

Musab b. el-Zübeyr ve diğerlerinin söylediği üzere, *"Halk, onu Siddîk adıyla anma konusunda hemfikir oldu. Gerçekten de o, hiç gecikmeksizin Resûlullah(sav)'a*

şahitlik etmeye koşmuştu ve derhal hakikate sarılmıştı; hayatı boyunca karşı karşıya kaldığı pek çok durumda ne tereddüt etmiş ne de duraksama ona musallat olabilmiştir. O, İslam'da çok yüksek bir mertebeye sahiptir. Bunlar arasında Resûlullah(sav)'ın göğe yükseldiği geceye olan inancı, sebatı ve bu hususta kâfirlere karşı verdiği cevap; Resûlullah(sav)'la birlikte çıktığı hicret, ailesini ve çocuklarını unutuşu, mağarada ve tüm yolculuk boyunca Resûlullah(sav)'ın yanında kalması; sonra Bedir ve Hudeybiye günlerinde, Mekke'ye girişin gecikmesi sırasında diğer komutanların kalplerine şüphe düştüğü vakit yaptığı cesaretlendirici konuşmaları; Resûlullah(sav)'ın, 'Şüphesiz ki Allah kuluna, bu dünya ve ahiret arasında bir seçim sundu' sözlerini işitince gözyaşlarına boğulması; sonra Resûlullah(sav)'ın vefatındaki sebatı ve okuduğu hutbe ile halkı teskin edişi; Müslümanların salahiyeti için edilecek biat meselesindeki duruşu; Usâme b. Zeyd'in ordusunun Şam'a³⁴ gönderilmesinde gösterdiği ihtimam ve bu mesele üzerindeki kararlılığı; ehl-i redd'in katli için duruşu ve bununla ilgili sahabeyle olan münazaraları ki, gösterdiği delillerle, aynı kendi kalbinin hakikati kucaklaması gibi onların kalplerini de hakikati kucaklamaya açması; –yani ehl-i redd'e savaş açması– sonra orduyu teçhiz edip fethedilmesi için Şam'a göndererek buranın imdadına yetişmesi; sonra bütün bu mühim işleri, kendisinin en faziletli bir ameli ile noktalaması; yani Müslümanlara Ömer (ra)'i, halifesi tayin etmesi. Daha ne sayısız faziletler ve erdemler es-Siddîk'a ait değildir ki!" Bunlar Nevevî'nin sözleridir.

Ben ise es-Siddîk'ın hal tercümesini bir noktaya kadar daha genişletmek arzusundayım. Bunun için de onun hayatına dair bildiklerimin büyük bir kısmından bahsedeceğim ve bunu farklı başlıklar altında ele alacağım.

İsmi ve lakabı üzerine

İbn Kesîr'in söylediğine göre, "Ulema, onun isminin, İbn Sa'd'ın İbn Şîrîn'den rivayetle naklettiği üzere Atîk değil, Abdullah İbn Osmân olduğu üzerinde hemfikirdir. Bilakis, Atîk'in lakabı olduğu sahihtir. Ayrıca, lakabını ne kadar zaman kullandığı ve bunun sebebi üzerinde de ayrılık vardır. Onun çehresinde 'itâkat' –yani güzellik ve hoşluk– olduğu söylenir. Bunu söyleyenler El-Leys b. Sa'd, Ahmed b. Hanbel ve İbn Maan'dır. Ebû Nuaym el-Fazl b. Dukkayn'ın söylediğine göre de bu onun ümmet içindeki yüksek ve saygın mertebesindendir. Bunun, soyunun 'itâkat'inden olduğu da söylenir; zira onun soyunda lekeli olan hiçbir şey yoktur. Onun, evvelden Atîk, sonradan ise Abdullah olarak anıldığı da söylenmektedir. Taberânî'nin el-Kāsım b. Muhammed'den rivayet ettiği üzere el-Kāsım Âişe(ra)'ya Ebû Bekir'in ismini

³⁴ Suriye.

sormuş ve Âişe de, 'İsmi Abdullah'dır' cevabını vermiştir. Bunun üzerine el-Kāsım, 'Şüphesiz ki ümmet onu Atîk diye anar' der. Bunun üzerine Âişe, 'Ebû Kuhâfe'nin üç oğlu vardı ve onlara 'Âtîk, Mutak ve Muaytak' denirdi cevabını verir."

İbn Mendeş ve İbn Asâkir'in Mûsâ b. Talha'dan rivayet ettiği üzere, *"Babam Talhâ'ya Ebû Bekir'in neden Atîk diye anıldığını sordum. Şöyle cevap verdi: 'Annesinin hiçbir oğlu yaşamamış. Ne zaman ki Ebû Bekir'i doğurmuş, onu kaptığı gibi soluğu tapınakta almış ve 'Allah'ım! Eğer ki bu ölümden 'atîk³⁵ olansa onu bana bağışla!' diye dua etmiş."*

Taberânî'nin İbn Abbâs'tan rivayet ettiği üzere, *"Biz onu, yüzünün güzelliğinden dolayı Atîk diye anardık."*

İbn Asâkir, Âişe (ra)'dan dan şöyle nakletmektedir: *"Ebû Bekir'in ailesinin ona seslendiği isim Abdullah idi. Fakat Atîk ismi Abdullah'a üstün gelmiştir."* Bir lafzı ise şöyledir: *"Lakin Resûlullah (sav) ona Atîk ismini vermiştir."*

Ebû Ya'lâ'nın Müsned'inde kayıt düştüğü üzere –ki İbn Sa'd ve el-Hâkim de bunu Âişe'den delille sahih bulurlar– Âişe (ra) şöyle söylemiştir: *"Günlerden bir gün evimde oturuyordum. Resûlullah (sav) ve ashâbı da avludalardı. Onlarla aramda bir perde vardı. Ebû Bekir çıkageldi ve Resûlullah (sav) ona, 'Her kim ki cehennem ateşinden muaf kılınmış birine bakıp sevinmek isterse Ebû Bekir'e baksın' dedi."*

Ailesinin Ebû Bekir'e seslendiği isim Abdullah idi. Lakin, Atîk ismi, buna üstün gelmiştir. Tirmizî ve el-Hâkim'in Âişe'den isnatla söylediklerine göre Âişe (ra) şöyle söylemiştir: *"Ebû Bekir, Resûlullah (sav)'ın huzuruna geldi ve Resûlullah (sav) ona şöyle söyledi: 'Ey Ebû Bekir! Sen Allah'ın cehennem ateşinden muaf kıldığsın.' O günden sonra da 'Atîk' ismiyle anılır oldu."*

El-Bezzâr ve Taberânî'nin 'Abdullah b. el-Zübeyr'den rivayetle kayıt düşüklerine göre: *"Ebû Bekir'in adı Abdullah'dı ve Resûlullah (sav) ona şöyle söylemişti: 'Sen, Allah'ın cehennem ateşinden muaf tuttuğusun.' Böylece 'Atîk' adıyla anılır oldu."*

Es-Siddîk lakabına gelince: Cahiliyye devrinde bu lakapla anıldığı söylenir. Zira o, hakikate olan tutkusu ile bilinirdi. Bunu söyleyen İbn Mendeş'tir.³⁶ Bir de Resûlullah(sav)'ın davetini sayarak hiç düşünmeden bunu kucaklamak için koşmasından dolayı bu ismi aldığı da söylenir. İbn İshâk'ın Hasan el-Basrî ve Katâda'dan rivayet ettiği üzere, *"Ebû Bekir'in bu isimle ilk kez tanınması, Resûlullah(sav)'ın göğsüne yükseldiği gecenin sabahındadır."* El-Hâkim'in Müstedrek'te

³⁵ Atîk, herhangi bir şeyden serbest kılınmış, hâriç tutulmuş anlamına gelmektedir.

³⁶ Arapça metinde İbn Masada yazmaktadır. Fakat Masada, Halife Me'mûn'un vezirlerindendir ve üst düzey bir yazardır. Lakin İbn Hallikân ondan bir hadîs ravisi olarak bahsetmez. Bkz. a.g.e., s. 28, * imli dipnot.

Âişe(ra)'dan rivayetle kayıt düştüğüne göre Âişe şöyle söylemiştir: “Müşrikler Ebû Bekir’e geldi ve ona, ‘Dostun hakkında ne düşünümektensin? O, gece olduğu vakit Beytü’l-Mukaddes’te olacağını iddia ediyor’ diye sordular. Ebû Bekir, ‘Bunu mu söyledi?’ diye sordu ve onlar da ‘Evet’ dediler. Bunun üzerine Ebû Bekir, ‘Şüphesiz ki size hakikati söylemiş. Ben daha ötesine de şehadet ederim; o, sabah göğe yükselip gece de geri dönmüştür’ cevabını verdi.” İşte Ebû Bekir, bu yüzden es-Sıddîk lakabıyla anılmıştır.

Sa’îd b. Mansûr’un Sünen’inde Ebû Hüreyre’nin azatlı kölesi İbn Vahâb’ dan rivayetle kayıt düştüğüne göre: “Resûlullah (sav), göğe yükselip gece geri döndüğü vakit Zû Tuvâ’ya³⁷ vardı ve Cebrail’e, ‘Ey Cebrail! Kavmim bana inanmayacak’ dedi. Bunun üzerine Cebrail aleyhüsselam, ‘Ebû Bekir sana şahitlik edecek; o, hakikatin şahidi’dir’ dedi.”

El-Hâkim’in Müstedrek’de en-Nezzâl b. Sabra’dan rivayetle naklettiği üzere “Ali’ye, ‘Ey Emîrû’l-Müminîn! Bana Ebû Bekir’den bahsediniz’ dedim de şöyle cevap verdi: ‘Allah ona, Cebrail(as)’ın ve Resûlullah(sav)’ın dilinden es-Sıddîk ismini verdi. O, namazlarda Resûlullah(sav)’ın vekiliydi. Resûlullah (sav) onu dinimiz için tayin etmiş ve biz de dünya işlerimiz için ona razı olmuştuk.’” Bunun kaynağı güvenilir ve sahihtir.

Dârakutnî ve el-Hâkim’in Ebû Yahyâ’dan rivayetle söylediklerine göre: “Sayısız kere ‘Ali’yi minberden şöyle söylerken işittim: ‘Allah, Ebû Bekir’i Resûlullah (sav)’ın dilinden es-Sıddîk olarak adlandırmıştır.’”

Taberânî’nin sahih bir kaynak olan Hâkim b. Sa’d’dan naklettiği üzere: “Ali’nin, ‘Allah Ebû Bekir’e semadan es-Sıddîk ismini indirdi’ diyerek yemin ettiğini işittim.”

Uhud’a ilişkin bir hadîste Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Müsterih olunuz! Şüphesiz ki Allah size bir nebî, bir hakikat şahidi ve iki şehit bahşetti.”

Ebû Bekir’in annesi, babasının amca kızıdır. Adı Selmâ idi. Sehr b. Ammâr b. Kaab’ın kızıdır. Ümmü’l-Hayr lakabını almıştır.

Kökeni ve doğduğu yer üzerine

Ebû Bekir vefat ettiği vakit altmış üç yaşında olduğuna göre, Resûlullah (sav)’ın doğumundan iki sene ve birkaç ay sonra doğmuş olmalıdır.

İbn Kesîr’den: “Lakin Halife b. el-Hayyât’ın Yezîd b. Assâm’dan rivayetle kayıt düştüğüne göre Resûlullah (sav) Ebû Bekir’e, ‘Sen mi yoksa ben mi daha büyüğüm?’

³⁷ Mekke yakınlarında bir köy. Ancak Sale’e göre Hz. Mûsâ’nın yanan çalıyı gördüğü Tûa ya da Tava vadisiyle karıştırılmamalıdır. Bkz. a.g.e., s. 28, imli dipnot.

diye sordu. Ebû Bekir, 'Şüphesiz ki siz daha büyüksünüz; lakin ben sizden yaşça daha büyüğüm' diye cevaplar. Fakat, bu hakikaten tuhaf ve sadece tek bir kişi tarafından rivayet edilmiş bir hadîstir. Zira, vaziyetin bunun aksi olduğu da meşhurdur ve bu İbn Abbâs vasıtasıyla da sahih bulunmuştur."

Ebû Bekr'in doğum yeri, ticaret dışında hiç terk etmediği Mekke'dir. O, kavmi içinde oldukça varlıklı biriydi. Cömertlik ve nezaket sahibiydi ve kavmi arasında saygın bir adamdı. Tıpkı İbn Dügâanne'nin söylediği gibi: "Şüphesiz ki sen ailine karşı şefkat sahibisin, duyduğuna sadıksın, başkalarının reddettiğini kabul eden ve dünyevi meselelerle de meşgul olansın, zayıflara ve yabancılara karşı misafir perversin."

Nevevî'den: "Ebû Bekir Cahiliye'de Kureyş'in reislerindendi. Kureyşlilerin akıl danıştıkları ve sevgi duydukları bir kişiydi. O, işlerin idaresinde Kureyş'in en keskin zekâlısıydı. Ne zaman ki İslam geldi, onu her şeyin üzerinde tuttu ve en kâmil şekilde ona dâhil oldu."

El-Zübeyr b. Bekkâr ve İbn Asâkir'in Marûf b. Harrabûd'dan rivayetle söylediklerine göre: "Ebû Bekir es-Siddîk (ra) hem Cahiliye hem de İslam döneminde Kureyş'te saygınlığından ödün vermeyen on kişiden biridir; zira Kureyş'in, tüm işlerin yükümlülükleriyle meşgul olacak bir meliki olmadığından kan parası işlerinin çözülmesi ve cezaî ödemeler onun omuzlarındaydı. Bundan da ötesi, her kabilede, reisleri tarafından uygulanan bir genel hukuk düzeni vardı ve Benî Hâşim'de de Sikâye ve Rifâde vardı. Bunun manası şudur ki; hiç kimse, kendi yiyecek ve içecekleri hariç yemek yiyemez ve içemezdi. Benî Abdü'd-Dâr'da ise Kâbe'nin kapısının koruculuğu, sancak ve meclis vazifeleri vardı. Bunun manası da şudur ki; onların izni olmaksızın kimse Kâbe'ye giremezdi; ne zaman ki Kureyş harp bayrağını bağlayacak olsa bayrağı onlar için Benî Abdü'd-Dâr bağlar; ne zaman ki onay ya da red için toplanıp bir karar verecek olsalar, toplantıları Dârü'n-Nedve'den başka bir yerde olmaz ve yürürlüğe girmezdi. Bu vazife Benî Abdü'd-Dâr'a ait idi."

Fasıla

Ebû Bekir, Cahiliye'de halkın en namuslusuydu.

İbn Asâkir'in sahih bir kaynak olan Âişe(ra)'den rivayet ettiği üzere: "Yemin olsun ki, Ebû Bekir ne Cahiliye ne de İslam devrinde bir parça dahi şiir okumamıştır. O ve Osmân, Cahiliye'de bile şarap içmekten uzak durmuşlardır."

Ebû Nuaym'ın, Âişe(ra)'nın o mükemmel senediyle aktardığı üzere: "Şüphesiz ki Ebû Bekir, Cahiliye'de şarabı kendine haram kılmıştı."

İbn Asâkir'in, Abdullah b. el-Zübeyr'den naklettiğine göre, "Ebû Bekir

tek satır dahi şiir okumamıştır.” Yine İbn Asâkir’in, Ebî'l-Âliya el-Riâhî'den aktardığına göre: “Resûlullah(sav)’ın ashabının hazır bulunduğu bir mecliste Ebû Bekir’e, ‘Cahiliye vaktinde hiç şarap içtiniz mi?’ diye sordular. O da, ‘Allah esirgesin!’ diye yanıtladı. Sonra, ‘Neden?’ diye sordular. ‘İtibarımı korumak ve edebimi sakınmak için; her kim ki şarap içer, itibarından ve edebinden olur’ diye yanıtladı. Bu, Resûlullah(sav)’ın kulağına gitti ve ‘Ebû Bekir doğru söz söylemiş; Ebû Bekir doğru söz söylemiş’ diye iki kez tekrarladı.” Bu hadîs, rivayet zincirinin intizamı açısından noksandır.

Sıddîk’ın görünüşü üzerine

İbn Sa’d’ın Âişe(ra)’den rivayet ettiği üzere adamın biri Âişe’ye, “Bize Ebû Bekir’i tasvir eder misiniz?” diye sordu. Bunun üzerine Âişe (ra) şöyle cevap verdi: “Beyaz tenli ve zarif yapıydı. Sakalları seyrek ve omuzları öne düşüktü. Elbisesinin belinden kayıp düşmesine engel olamazdı. Yüzü zayıftı ve gözleri içe gömülüydü. Alnı çıkıktı. Ellerinin tersinin kemikleri görünürdü. İşte görüntüsü böyleydi.”

Yine Âişe’den rivayetle İbn Sa’d’ın söylediğine göre: “Ebû Bekir, katam ve kınadan ilaçlar kullanırdı.” Enes’ten³⁸ rivayet olunduğu üzere ise Resûlullah (sav) Medine’ye vardığı vakit, ashabı içinde Ebû Bekir’den başka saçları kırılmış olan yoktu. Ebû Bekir saçlarını kınayla boyardı.

Müslüman oluşu üzerine

Tirmizî ve İbn Hibbân’ın Sahîh’te, Ebû Sa’îd el-Hudrî’den rivayetle yazdıklarına göre Ebû Bekir şöyle söylemiştir: “Hilâfeti ümmet içinde en çok hak eden ben değil miyim? İslam’ı ilk kucaklayan ben değil miyim? Bunu ilk yapan ben değil miyim? Bunu ilk yapan ben değil miyim?”

İbn Asâkir’in el-Harîs’den rivayetle söylediğine göre Ali (ra), “İnsanlar arasında ilk İslam olan Ebû Bekir’dir” demiştir.

İbn Ebî Heysem’in, Zeyd b. Erkam’dan rivayet ettiği üzere: “Resûlullah (sav)’la birlikte ilk kez namaz kılan Ebû Bekir es-Sıddîk’tır.”

İbn Sa’d’ın Ebî Ervâ el-Devsî es-Sahâbî (ra)’dan rivayetle söylediğine göre: “İlk Müslüman olan Ebû Bekir es-Sıddîk’tır.”

Taberânî’nin el-Kebîr’de ve Abdullah b. Ahmed’in Zevâidü’z-Zühhd’de, eş-

³⁸ Neccaroğulları’ndan Ebû Süleyt Enes b. Ebî Enes. Hz.Muhammed’in sahabelerindendir ve Bedir Savaşı’nda onun yanında savaşmıştır.

Şa'bî'den rivayetle yazdıklarına göre: "İbn 'Abbâs'a, 'İlk İslam olan kimdir?' diye sordum. 'Ebû Bekr es-Sıddîk' diye cevap verdi ve sonra da şöyle ekledi: 'Hassân'ın şu sözlerini işitimedim mi?

*'Hatırlayınca hüznünü iman dolu bir kardeşin,
Hatırla Ebû Bekir kardeşini de yaptıklarıyla.
İnsanların en hayırlısı, inançlısı ve âdili
Hariçtir lakin bundan, omzuna yüklenenleri yapmakta en inançlı olan Nebî!
İkincidir, takipçidir, yüceltilmiştir onun şehadeti,
Ve ilkler arasındadır onun Resûlullah(sav)'a teslimiyeti!'"*

Ebû Nuaym'ın Furât b. Sâib'den rivayet ettiğine göre: "Meymûn b. Mih-rân'a, 'Sizce, Ali mi yoksa Ebû Bekir ve Ömer mi daha faziletlidir?' diye sordum. Öyle bir titredi ki, asası elinden düştü ve sonra şöyle cevap verdi: 'Bu ikisinin birbiriyle kıyaslanacağı bir vakte kadar yaşayacağımı hiç düşünmemiştim -Allah onlara iyilikler bahşetsin- Onlar İslam'ın reisleridir.' Bunun üzerine, 'O zaman, ilk İslam olan Ebû Bekir midir? Yoksa Ali mi?' diye sordum. Meymûn şöyle cevap verdi: 'Şüphesiz ki Ebû Bekir, rahip Büheyre yanından geçtiği vakit Resûlullah(sav)'a inanmıştı.'"

Ebû Bekir'in, Resûlullah(sav)'ı ne vakit kızı Hatice ile evlendirdiği konusunda kaynaklar çatışma içindedir. Lakin, tüm bunlar Ali(ra)'ın doğumundan evveldir.

Sahabeden, onların takipçilerinden ve diğerlerinden Ebû Bekir'in ilk Müslüman olduğunu söyleyenler vardır. Gerçekten bir kısım zevat bu konuda hemfikirdir. Lakin, Ali'nin ve Hatice'nin de ilk Müslüman olanlar oldukları söylenmektedir. Hakikaten de bu kaynaklar arasında bir örtüşme vardır; zira, Ebû Bekir erkekler arasından, Ali çocuklar arasından ve Hatice de kadınlar arasından İslam'ı ilk kucaklayandır. Bu örtüşmeyi ilk zikreden Ebû Hanîfe'dir - Allah ona rahmet etsin. Ebû Nuaym ise bunu ondan rivayet etmiştir.

İbn Ebû Şeybe ve İbn Asâkir'in, Sâlim b. Ebû'l-Caad'dan rivayet ettiğine göre: "Muhammed b. Hanefiyye'ye, 'İslam kavmine ilk dahil olan Ebû Bekir midir?' diye sordum. 'Hayır' dedi. Bunun üzerine, 'Öyleyse neden herkes Ebû Bekir'i yüceltir, yeğ tutar ve ondan başkasından söz etmez?' diye sordum. Şöyle cevapladı: 'Çünkü o, İslam'ı kabul edişinden Allah'a kavuşana kadar, onların içinde İslam'ın en faziletlisiydi.'"

İbn Asâkir'in güvenilir bir kaynak olan Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vak-kâs'tan rivayet ettiği üzere o, babası Sa'd'a, "Aranızdan İslam'ı ilk kucaklayan Ebû Bekr midir?" diye sordu. Babası, "Hayır; ondan evvel beş kişi İslam olmuştu. Lakin o Müslümanlıkta hepimizin en hayırlısıydı" diye cevap verdi.

İbn Kesîr'in söylediğine göre, "Muhammed(sav)'in ailesinin herkesten evvel

İslam olduğu açıktır; karısı Hatice, kölesi Zeyd ve onun karısı Ümmü Aymân, Ali ve Varaka.”

İbn Asâkir’in İsâ b. Zeyd’den rivayet ettiğine göre: “Ebû Bekir şöyle söyledi: ‘Kâbe’nin avlusunda oturuyordum. Zeyd b. Amr b. Nufayl da orada oturuyordu. O sırada Nufayl’ın yanından Ümeyye İbn Ebî Salt geçti ve Nufayl’a, ‘Nasılsın, ey hayır olanı arayan?’ diye sordu. Nufayl, ‘İyiyim’ diye yanıtladı. Salt ona ‘Peki bulabildin mi?’ diye sordu; Nufayl, ‘Hayır’ dedi. Bunun üzerine Ümeyye İbn Ebî Salt,

‘Rabbin indirdiği hakikat olan hâriç,
Harap olacaktır her din kıyamet gününde.’

beyitini okudu ve sonra da, ‘Lakin iş nebî hususuna gelince; beşeriyetin beklediği bu kişi sizden mi yoksa bizden mi olacaktır?’ diye sordu. Ebû Bekir söze şöyle devam eder: ‘Lakin ben, bundan evvel, gönderilecek olan bir nebînin beklendiğini hiç işitmemiştim. Böylece, sürekli yıldızları gözlemleyen ve kendi kendine konuşan Varaka b. Nevfel’e gittim. Onu durdurup durumu kısaca anlattım. Bunun üzerine şöyle söyledi: ‘Evet, yeğenim! Ben ki, kitap ve ilim ehlindenim. Bilesin ki, beşeriyetin beklediği bu peygamber Arapların en soylularının arasına inecektir; zira ben aynı zamanda neseb ilmi ehlindenim ki, soy itibarıyla senin kabilen Arapların en soyluları arasındadır.’ Bunun üzerine ‘Ey amca! Ya nebî ne söyleyecek?’ diye sordum. Bunun üzerine, ‘O kendisine ne bildirildiyse onu söyleyecektir. Bil ki, ne o zulüm edecek ne ona zulüm edilecek ne de sizlerin birbirinize zulüm etmenize razı olacaktır.’ Bu sebeptendir ki, Resûlullah (sav) gönderildiği vakit ona iman ve şehadet ettim.’”

İbn İshâk’ın, Muhammed b. Abdü’r-Rahman b. Abdullah b. el-Hasîn el-Tamîmî’den işittiğine göre Resûlullah (sav), “Kalbinde tereddüt, çekince ve inançsızlık olan hiç kimseyi İslam’a davet etmedim. Lakin, Ebû Bekir bundan hâriçtir; zira o, kendisiyle konuştuğumda, içinde hiçbir tereddüt olmaksızın hemen oracıkta İslam’a sarıldı” buyurmuştur.

Beyhakî’nin rivayet ettiğine göre: “Bunun sebebi Ebû Bekir’in Resûlullah (sav)’ın nübüvvet delillerini görmesinden ve daha o davet etmeden evvel söylediklerini işitmesindendir. Peygamber (sav), onu davet ettiği vakit gerçekten de içindeki tüm tereddüt ve çekinceyi geride bırakmış ve hemen oracıkta İslam’a sarılmıştır.”

Beyhakî’nin Ebû Meysere’den rivayet ettiği üzere: “Resûlullah (sav), ortaya çıktığı vakit kendisine, ‘Ey Muhammed!’ diye seslenen bir ses işitirdi. Bu sesi duyduğu zaman inzivaya çekilirdi. Bunu, Cahiliye’de yakın dostu Ebû Bekir’e gizlice anlatmıştır.”

Ebû Nuaym ve İbn Asâkir’in İbn Abbâs’tan naklettiklerine göre Resûlullah (sav) şöyle söylemiştir: “Sözlerimi reddeden ve beni inkâr eden hiç kimseye İslam’dan bahsetmedim. Lakin, İbn Ebû Kuhâfe bunların dışındadır. Gerçekten de ben

onu, kendisinin razı olmadığı ve içinde yanlışlık olan küçücük dahi bir şey söylemedim.”

Buhârî'nin Ebû'd-Dardâ'dan naklettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle söylemiştir: “Bana dostumu bırakmayacak mısınız? Ben, ‘Ey ahali! Ben, hepiniz için Allah’ın resulüyüm.’ dedim de, onlar bana yalancı dediler. Lakin Ebû Bekir, ‘Sen hak olanı söyledin.’ dedi.”

Resûlullah(sav)’la dostluğu ve katıldığı seferler üzerine

Ulemanın söylediğine göre, “Ebû Bekir’in Resûlullah(sav)’la olan dostluğu, İslam’ı kabul edişinden vefatına dek sürmüş ve hacca ya da bir gazaya gitmek için izinli olduğu durumlar hâriç ne bir seyahatte ne de evindeyken Resûlullah(sav)’den uzak kalmıştır; tüm seferlerinde Resûlullah(sav)’ın yanında yer almış, onunla birlikte hicret etmiş ve Allah ve O’nun resulü yolunda ailesini ve evlatlarını ardında bırakmıştır.”

O, mağarada Resûlullah(sav)’a refakat etmişti. Resûlullah (sav) dostuna, “Hüzünlenmeyesin, zira Allah bizimledir” derken yüce Allah onun için, “Onların ikisi de mağaradayken, Ebû Bekir ikinin ikincisidir” buyurmuştur. O, başka vakalarda da Resûlullah(sav)’ın yardımcısı olmuştur. Onun gazalarda çok büyük hizmetleri oldu; zira cesareti üzerine olan kısımda ele alınacağı üzere, Uhud ve Huneyn günlerinde herkes kaçışırken, o dimdik yerinde durmuştur.

İbn Asâkir’in Ebû Hüreyre’den rivayetle kayıt düştüğü üzere: “Melekler Bedir’e katıldı ve ‘Ebû Bekir’in kameriyede³⁹ Resûlullah(sav)’ın yanında olduğunu görmez misiniz?’ dedi.”

Ebû Ya’lâ, el-Hâkim ve Ahmed’in Ali(ra)’dan naklettikleri üzere: “Bedir gününde Resûlullah (sav) bana ve Ebû Bekir’e, ‘Birinizin yanında Cebrail, diğerinizin yanında da Mikâil vardır’ demiştir.”

İbn Asâkir’in İbn Şirîn’den naklettiği üzere: “Ebû Bekir’in oğlu Abdü’r-Rahman Bedir’de müşriklerin safındaydı. Sonra, Müslüman olunca babasına, ‘Bedir’de apaçık önümdeydin. Lakin ben geri çekildim ve seni öldürmedim’ diye anlatınca Ebû Bekir, ‘Eğer ki sen apaçık benim önümde dursaydın, ben sana sırtımı dönmez, hiç şüphesiz seni öldürürdüm’ dedi.”

Ebû Bekir’in cesareti üzerine, zira kendisi ashabın en cesuruydu

Bezzâr’ın Müsned’inde kayıt düştüğü üzere: “Ali, ‘Bana insanların en cesurunun kim olduğunu söyleyiniz’ dedi. ‘Tabii ki sizsiniz’ dediler. Bunun üzerine Ali,

³⁹ Güneşlik.

‘Öyle ki, dengim olmayan biriyle hiç karşılaşmadım; şimdi söyleyin bana kimdir insanların en cesuru?’ diye tekrarladi. Bunun üzerine, ‘Bilmiyoruz’ dediler ve ‘Kimdir?’ diye sordular. Ali şöyle cevap verdi: ‘Ebû Bekir’dir. Ben ve Ebû Bekir, Bedir’de Resûlullah (sav) için bir gölgelik yaptık ve sonra da aramızda, ‘Ola ki müşriklerden biri gölgelikte Resûlullah(sav)’a musallat olursa hangimiz onunla kalmalı?’ diye konuştuk. Bunun üzerine, yemin olsun ki, aramızdan sadece Ebû Bekir kılıcını kınından çekip Resûlullah(sav)’ın başının üzerine tutarak ayağa kalktı ve ‘Böyle atılmadıkça kimse onun üzerine saldıramaz’ dedi. İşte, bu yüzdendir ki, Ebû Bekir insanların en cesurudur.”

Ali (ra) şunları da söylemiştir: “Kureyşliler’in Resûlullah(sav)’a saldırdığını gördüm. İçlerinden biri ona fenalık ederken, diğeri de onu hırpalıyordu ve ona ‘İlahları tek bir ilah yapan sen misin?’ diye bağııyorlardı. Yemin olsun, aramızdan sadece Ebû Bekir ayağa kalktı ve birini tutup yere çaldı, ötekini itti ve diğerini de savuşturduktan sonra, ‘Yazıklar olsun size! Rabbim Allah’dır diyen bir adamı öldürecek misiniz?’ diye bağırdı.’ Sonra Ali, Resûlullah(sav)’ın üzerindeki hırkayı düzelitti ve sakalları sıırıslık-lam olana kadar ağladıktan sonra, ‘Allah aşkına size soruyorum: firavunun ailesinden bir mü’min⁴⁰ mi yoksa Ebû Bekir mi daha hayırlıdır?’ diye sordu. Bunun üzerine herkes susuverdi. Sonra Peygamber (sav) şöyle buyurdu: ‘Bana cevap vermiyor musunuz? Yemin olsun ki, Ebû Bekir’in tek bir saati, firavunun ailesindeki müminin bin saatinden daha hayırlıdır; şüphesiz ki, o mümin imanını gizlerken, Ebû Bekir imanını dört bir yana duyurmuştur.’”

Buhârî’nin Urve b. el-Zübeyr’den rivayet ettiği üzere: “Abdullah b. Amr İbnü’l-Âs’a müşriklerin Resûlullah(sav)’a yaptıkları en kötü şeyin ne olduğunu sordum. Şöyle söyledi: ‘Ukbe b. Ebî Müeyt Resûlullah (sav), namaz kılarken ona doğru yaklaştı; kolunu onun boynuna sararak şiddetli bir şekilde boğazını sıktı. Tam bu sırada Ebû Bekir çıkageldi ve Müeyt’i savuşturarak şöyle söyledi: ‘Rabbim Allah’dır diyen bir adama kıyacak mısınız? Şüphesiz ki o size rabbinizin kelamı ile gelmiştir.’”

Heysem b. Küleyb’in Müsned’de naklettiğine göre Ebû Bekir şöyle söylemiştir: “Uhud günü herkes Resûlullah(sav)’i terk ettiğinde, ona ilk geri dönen bendim.” Hadîsin devamı onun Müsned’de rivayet ettiği şekildedir.

İbn Asâkir’in Âişe (ra)’den rivayetle naklettiği üzere, “Resûlullah (sav), ashabını bir araya topladı. Otuz sekiz kişilerdi. Ebû Bekir, Resûlullah(sav)’e peygamberliğini açıkça ilan etmesi için yalvardı. Bunun üzerine Resûlullah (sav), ‘Ey Ebû Bekir! Sayımız çok azdır.’ buyurdu. Lakin Ebû Bekir, ta ki Resûlullah (sav) nübüvvetini

⁴⁰ Mü’min suresi 28. âyet: “Firavun ailesinden imanını gizleyen bir adam da şöyle dedi: ‘Bir adamı Rabbim Allah’dır diyor diye öldürecek misiniz? Hem o size Rabbinizden mucizeler getirmiştir. O bir yalancı ise çok sürmez yalanı boynuna geçer. Fakat doğruyu söylüyor ise tehdit ettiklerinin bir kısmı olsun başınıza gelir. Şüphe yok ki Allah, aşırı giden bir yalancıyı doğru yola çıkarmaz.’”

ilan edene kadar ona ısrar etmekten geri durmadı. Müslümanlar beraberlerinde aşiretleri olmak üzere mescidin etrafında dağıldılar. Ebû Bekir, hutbe okumak için minbere çıktı. Böylece o, Allah'a ve O'nun peygamberine imana halkı davet eden ilk hatiptir. Bunun üzerine müşrikler onun ve Müslümanların üzerine yürüdü ve onları mescidin etrafında çok feci bir şekilde dövdüler." Hadîsin devamı Ömer b. Hattâb kısmında devam edecektir.

İbn Asâkir'in Ali(ra)'dan naklettiğine göre: "Ebû Bekir Müslüman olduktan sonra bunu ilan etti. İnsanları Allah'a ve O'nun peygamberine imana davet etti."

Onun tüm mülkünü Resûlullah(sav)'a adaması üzerine

O sahabenin en cömertiydi.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "O en müttakî⁴¹ olan kimse ise ateşten uzaklaştırıldıkça uzaklaştırılacaktır. O ki Allah yolunda malını verir, temizlenir."⁴² ve surenin tamamı. İbnü'l-Cevzî'nin söylediğine göre bu âyetin Ebû Bekir için indirildiği üzerinde fikir birliği vardır.

Ahmed'in Ebû Hüreyre'de naklettiğine göre, "Resûlullah (sav), 'Hiçbir zenginliğin bana Ebû Bekir'inki kadar faydası dokunmamıştır' buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekir gözyaşlarına boğularak, 'Ben ve mülküm sizden başka kimin olabilir ya Resûlullah?' demiştir."

Hatîb'in, pek itibar sahibi bir kaynak olmayan Sa'îd b. el-Müseyyeb'dan naklettiğine göre o buna şöyle bir eklemede bulunmuştur: "Resulullah (sav), Ebû Bekir'in mal varlığını adeta kendi malıymış gibi kullanırdı."

İbn Asâkir'in farklı kaynaklar üzerinden Âişe(ra)'den ve Urve b. el-Zübeyr'den naklettiği üzere: "Ebû Bekir'in müslüman olduğu gün kırk bin dinarı vardı - başka bir deyişe göre de kırk bin dirhemi vardı ve o bunu Resulullah (sav) için harcamıştır."

Ebû Said b. el-'Arâbî'nin İbn Ömer'den naklettiğine göre: "Ebû Bekir'in müslüman olduğu gün evinde kırk bin dirhemi vardı. Hicrette Medine'ye yola çıktığında elinde beş binden fazlası kalmamıştı. Bunun hepsini kâfirlerin insafına kalmış, yardıma muhtaç müslümanlara ve İslam yoluna harcamıştı."

İbn Asâkir'in Âişe (ra)'den naklettiğine göre: "Ebû Bekir, Allah yolunda azap çeken yedi köleyi azat etmiştir."

İbn Şâhin'in Sünnet'inde ve el-Begavî'nin de Tefsîr'inde düştüğü kayda göre İbn Asâkir Ömer'den şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah(sav)'ın yanınday-

⁴¹ Allah'a karşı gelmekten en çok sakınan.

⁴² Leyl Suresi, 17. ve 18. âyetler.

dım ve onun yanında da Ebû Bekir es-Sıddîk vardı. Üzerinde göğsünden bir şişle tutturarak önünü bir araya getirdiği keçi yününden bir hırka vardı. Bunun üzerine Cebrail indi ve 'Ey Muhammed! Nasıl olur da Ebû Bekir önünü şişle tutturduğu keçi yününden bir hırka giyer?' diye sordu. Resulullah (sav), 'Ey Cebrail! O, Mekke'nin fethinden önce tüm mülkünü benim için sarf etti' dedi. Bunun üzerine Cebrail şöyle söyledi: 'Yüce Allah'ın hayrı onun üzerinedir ve şöyle buyurur ki, 'Ona şöyle söyleyesin: 'Fakirliğinden dolayı benden razı mısın yoksa kızgın mı?' Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Rabbime kızgın olmak mı? Rabbimden razıyım, rabbimden razıyım, rabbimden razıyım' dedi." Bu sadece bir ravi tarafından rivayet edilmiştir ve kaynağına da güven olmaz.

El-Hatîb'in zayıf bir kaynak vasıtasıyla İbn Abbâs(ra)'dan naklettiği üzere Resulullah (sav) şöyle söylemiştir: "Cebrail aleyhüsselam bana geldi ve üzerinde iki yanı şişle birleştirilmiş eğreti bir hırka vardı. Bunu görünce ona, 'Ey Cebrail! Bu ne iştir?' diye sordum. Cebrail, 'Yüce Allah, semadaki meleklerine hırkalarını tıpkı Ebû Bekir'in yeryüzünde yaptığı gibi iliklemelerini emretti' dedi."

İbn Kesîr, bunun gerçekten de güvenilirliği olmadığını söyler ve şöyle ekler: "Eğer ki bu olmasaydı, bundan evvelki hadîs de çok daha fazla kişi tarafından rivayet edilirdi. Her ikisinin de reddi münasiptir."

Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin Ömer b. Hattâb'dan naklettiklerine göre: "Resulullah (sav), bizlere zekât vermemizi emretti ve benim yanımdaki mülküm de buna uygundu. Kendi kendime, 'Ebû Bekir'i geçebileceğim bir gün varsa o gün bugündür' dedim ve sahip olduklarımın yarısını getirdim. Resûlullah (sav), 'Ailene ne kadar ayırdın?' diye sordu. 'Buraya getirdiğim kadar' diye cevap verdim. Ebû Bekir ise yanında tüm varlığı ile gelmişti. Bunun üzerine Resûlullah (sav) ona, 'Ey Ebû Bekir! Sen ailen için ne kadar ayırdın?' diye sordu. Ebû Bekir, 'Onlara Allah ve O'nun resulünü ayırdım' diye cevapladı. Bunu duyunca kendi kendime, 'Ebû Bekir'i hiçbir zaman geçemem' dedim." Tirmizî'nin söylediğine göre bu hadîs gayet sahihtir.

Ebû Nuaym'ın Hilye'sinde, Hasan el-Basrî'den naklettiği üzere: "Ebû Bekir zekâtını gizlice Resûlullah(sav)'a getirdi ve 'Ya Resûlullah! İşte bu benim zekâtım; ahirette Allah yanımda olacaktır' dedi. Sonra Ömer zekâtını getirdi ve onu göstererek 'Ya Resûlullah! İşte bu benim zekâtım, Allah ahirette benimle olacaktır' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), 'Zekâtlarınız arasındaki fark ancak söyledikleriniz arasındaki kadardır' buyurdu." Bunun isnadı kuvvetlidir, lakin rivayet zincirinde kopukluk vardır.

Tirmizî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle söylemiştir: "Yardımanın altında kalıp da mükâfatlandırmadığım Ebû Bekir'den gayrı hiç kimse yoktur. Şüphesiz ki onun bizim üzerimizde çok emeği vardır ve Allah bunları kıyamet gününde mükâfatlandıracaktır. Hiç kimsenin mülkü bize Ebû Bekir'inki kadar fayda sağlamamıştır."

El-Bezzâr'ın Ebû Bekir es-Sıddîk(ra)'dan naklettiği üzere: *"Babam Ebû Kuhâfe ile birlikte Resûlullah(sav)'a gittim. Bunu görünce Resûlullah (sav), 'Neden bu ihtiyarı benim ona gelebileceğim bir yerde bırakmadın?' diye sordu. Ben de, 'Aksine sizin huzurunuzda gelmek onun vazifesidir' dedim. Bunun üzerine Resûlullah (sav), 'Onun oğlunun bana gösterdiği nezaketi ben de ona gösterirdim' dedi."*

İbn Asâkir'in İbn Abbâs'tan naklettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle söylemiştir: *"Beni kızıyla evlendirmiş ve hem malı, hem de canıyla bana yardım etmiş olan Ebû Bekir'den gayri bana daha büyük yardımı dokunan hiç kimse olmamıştır."*

Ebû Bekir'in ilmi üzerine

O, sahabenin en ilim sahibi olanıydı ve onların en zekisiydi.

Nevevî Tehzîb'inde -ben de bunu ondan aktarıyorum- şöyle söylemiştir: *"Devrimiz uleması Sahîheyn'de⁴³ Ebû Bekir'in hadîs üzerine olan sözlerindeki bilgeliğini sabit görerek kanıt göstermişlerdir."* Ebû Bekir bir mecliste, *"Her kim zekât ve namaz arasında bir fark koymaya kalkışır,⁴⁴ Allah şahidim olsun buna kılıcımınla karşı dururum; eğer ki, zamanında Resûlullah(sav)'a verdikleri bir deve bağını dahi alıkoyacak olurlarsa, bunu geri almak için onların karşısına dikilirim."* demiştir. Ebû İshâk bunu ve diğerlerini, Ebû Bekir'in sahabe içindeki en ilim sahibi kişi olduğuna delil getirmek için Tabakât'ında kayıt düşmüştür. Gerçekten de Ebû Bekir hariç, onların hepsi bu meselenin özünü kavramakta yetersiz kalmıştır. Sonra onlara durumu izah etmiş ve kendi hükmünün doğru olduğunu söylemiştir de bunun üzerine onlar da onunla hemfikir olmuşlardır.

İbn Ömer'in naklettiğine göre: *"Bir gün kendisine Resûlullah(sav)'ın devrinde insanlarla ilgili olaylarda kimin karar verdiği soruldu. O da, 'Ebû Bekir ve Ömer'dir. Bu ikisinden başkasını bilmem' dedi."*

İki Şeyh'in Ebû Sa'îd el-Hudrî'den naklettiklerine göre Resûlullah (sav) bir hutbesinde, ümmeti işaret ederek şöyle söylemiştir:

"Yüce Allah kullarından birine bu dünya ve kendi nimetleri arasında bir seçim yapmasını emretti. Böylece kulu Allah'ın yanındakileri tercih etti."

⁴³ Buhârî ve Müslîm'in "Sahîh" adlı iki eserinden bahsediyor.

⁴⁴ Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, namazı imanın bir şartı sayıp zekât vermeyi ise reddeden Hira ve Yemen halkını kastediyor. Bunu konuşmak için toplanan meclis, bu olayın küçük ve önemsiz bir durum olarak geçiştirilmesi taraftarıyken Ebû Bekir buna şiddetle karşı çıkmış ve bu küfrün derhal bastırılması için dayatmıştır. Zira Ebû Bekir, bu hareketin yayılarak tam da İslam'ın yayılmaya başladığı bir dönemde onu tehlikeye düşürmesinden endişe duymuştur. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 40, † imli dipnot.

Bunun üzerine Ebû Bekir gözyaşlarına boğularak, *“Ceddim ve analarım size feda olsun”* dedi. Bu bize garip gelmiştir. Zira, Resûlullah (sav), seçim yapmak zorunda kalmış olan bir kuldan bahsetmişti ve lakin bu kul Resûlullah(sav)’ın ta kendisiydi. Ebû Bekir hepimizden daha zekiydi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle söyledi: *“Ebû Bekir, hem mülkü hem de dostlukta bana karşı en fazla cömert olan kişidir. Eğer ki, Rabbimin yanına bir dost seçecek olsaydım şüphesiz Ebû Bekir’i seçerdim. Lakin, İslam kardeşliği ve muhabbeti benim için kâfidir. Ebû Bekir’in kapısından gayrı açık hiçbir kapı kalmasın.”* Bunlar Nevevî’nin sözleridir.

İbn Kesîr’in söylediğine göre, *“Ebû Bekir (ra), ashab içinde en iyi okuyandı. Kur’ân’da ise onların en âlimiydi. Zira Resûlullah (sav), ‘Onlardan Kitâbullah’ı en iyi okuyan onlara imamlık etmelidir’ sözleriyle, ona sahabeye namazlarda imamlık etmesi için öncelik vermiştir.”*

Tirmizî’nin Âişe (ra)’den naklettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Aralarında Ebû Bekir’in bulunduğu bir grupta ondan başkasının imamlık etmesi yerinde değildir.”*

Bununla birlikte, Peygamber(sav)’in sünneti hususunda da onların en bilgilisiydi. Sahabe ne zaman başka mevzular için ona başvursa onların huzuruna çıkar ve Resûlullah(sav)’tan naklen onun sünnetini anlatırdı. Bunları aklında tutar ve gerektiği zamanlarda gündeme getirirdi. Bilmediklerine gelince, lakin, böyle bir şey nasıl mümkün olabilir? Şüphesiz o, nübüvvetinin ilk zamanlarından vefatına kadar sürekli Resûlullah (sav) ile birlikteydi. Bunun yanı sıra, Allah’ın hizmetkârlarının en zekisi ve en akıllısıydı. Resûlullah(sav)’ın vefatından sonra kendisinin de vefatının çabuk olması ve hükmünün kısa sürmesine rağmen, hadîslerin çok azı ondan rivayetle kayıt altına alınabilmiştir. Eğer ki, daha uzun bir ömrü olsaydı kesinlikle bundan çok daha fazlası olurdu. Ravilerin ondan rivayet edemedikleri tek bir hadîs dahi kalmazdı. Lakin, onun zamanında sahabeden hiç kimsenin ondan hadîs rivayet etmek gibi bir durumu yoktu; çünkü kendileri de zaten onunla birlikteydiler. Bu yüzden, sadece bilmediklerini ondan rivayet etmişlerdir.

Ebû’l-Kāsım el-Begâvî’nin Meymûn b. Mihrân’dan naklettiğine göre: *“Ebû Bekir’e bir şikâyetçi geldiği zaman Kur’ân-ı Kerîm’e bakardı ve eğer içinde ikisi arasında karar verecek bir hüküm bulursa bu hükme göre karar verirdi. Eğer kitapta böyle bir hüküm yoksa, mutlaka Resûlullah(sav)’ın böyle bir durumda zikrettiği bir hadîs bilirdi ve hükmünü buna göre bildirirdi. Eğer işin içinden çıkamayacak olursa, inananlara danışır ve onlara, ‘Fılanca ve falanca bana geldi. Aranızda Resûlullah(sav)’ın böyle bir konuda nasıl karar verdiğini bilen var mıdır?’ diye sorardı. Sonra zaman zaman bir grup insan onun etrafında toplanır ve hepsi böyle bir durumda Resûlullah(sav)’ın nasıl bir karar vereceği üzerine konuşurdu. Bundan sonra Ebû Be-*

kir, 'Resûlullah(sav)'ın hadîslerinden bize rivayet edenleri aramıza bahşeden Allah'a hamdolsun.' derdi. Lakin, işin içinden çıkamayıp da Resûlullah(sav)'ın konuya ilişkin bir hadîsini bulamayacak olursa, halkın önde gelenlerini, seçkinleri biraraya toplar ve onlara danışır. Eğer ortak bir görüşe varırlarsa bu doğrultuda karar verirdi. Ömer (ra) da böyle yapardı. Kur'ân'da ya da sünnette bir hüküm bulamadığı vakit, Ebû Bekir'in böyle bir konuda karar verip vermediğine bakardı. Eğer ki, Ebû Bekir böyle bir konuda karar vermişse, kendisi de buna göre karar verirdi. Aksi takdirde, inananların önde gelenlerini davet eder ve onlar bir icmaya vardıklarında buna göre karar verirdi. Bunun yanı sıra es-Siddîk (ra) Arap soyu içinde, özellikle de Kureyş içinde en ilim sahibi olardı. İbn İshâk'ın Yâkûb b. Utbe'den -ki o da bunu bir Ensâr şeyhinden almıştır- naklettiği üzere Cübeyr b. Mutim Kureyş soyu ve Arapların geneli içinde en bilgili olan kişiydi ve şöyle söylerdi: 'Ben Ebû Bekir es-Siddîk'tan ilm-i neseb öğrendim; o ki, Araplar içinde neseb ilmini en iyi bilendir.'"

"Bundan da ötesi, es-Siddîk rüya tabiri ilminde de maharet sahibiydi ve Resûlullah (sav) zamanında rüyalara yorum getirirdi. Muhammed b. Şirîn'in söylediğine göre o bu ilimde en önde gelen kişiydi; Ebû Bekir, Resûlullah(sav)'den sonra bu ümmet içindeki en iyi rüya tabircisi idi." Bunlar İbn Sa'd'dan nakildir.

Deylemî'nin Müsnedü'l-Firdevs'inde kayıt düştüğü ve İbn Asâkir'in Semürre'den naklettiği üzere Resûlullah (sav), "Bana rüyaları Ebû Bekir'e yorumlatmam emredildi" demiştir.

İbn Kesîr'in söylediğine göre, "O, insanların en fasih konuşanı ve en iyi hitabeti olanı idi." Ez-Zübeyr b. Bakkâr şöyle söylemiştir: "Bir grup ehl-i ilmin, 'Sahabe içinde en fasih hutbe verenler Ebû Bekir es-Siddîk ve Ali b. Ebû Tâlib'dir.' şeklinde konuştuklarını işitmiştim." Ömer'in sözleri ise Sakife hadîsinde görülecektir.

Ebû Bekir, yüce Allah hususunda insanların en ilim sahibi ve Allah korkusu en büyük olanıydı. Onun, bu mevzu üzerine sözleri, rüya tabirleri ve hutbelerinin tümü daha ilerideki bir kısımda ele alınacaktır.

"Hudeybiye barışına ilişkin hadîs, onun sahabe içinde en ilim sahibi olduğuna delildir. Ömer, Resûlullah(sav)'a bu barışla ilgili danıştığında ve 'Neden dinimizde onursuzluğu kabul edelim ki?' diye sorduğunda, Resûlullah (sav) onun sorusunu yanıtladı. Sonra Ömer, Ebû Bekir'e gitti ve ona Resûlullah(sav)'e sorduğu soruyu sordu. Ebû Bekir de aynı kesinlikle soruyu yanıtladı." Bunları nakleden Buhârî ve diğerleridir.

Bunun yanı sıra, o sahabenin en mantıklısı ve görüş sahibi olanı idi.

Temmâm er-Râzî'nin Favâid'de söylediği, İbn Asâkir'in ise 'Abdullah b. Amr b. Âs'tan naklettiği üzere Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Cebrail bana geldi ve 'Allah sana Ebû Bekir'e danışmanı emreder' dedi."

Taberânî, Ebû Nuaym ve diğerlerinin Muâzz b. el-Cebel'den naklettiklerine göre: "Resûlullah (sav), Muâzz'ı Yemen'e göndermek istediğinde, aralarında Ebû

Bekir, Ömer, Osmân, Ali, Talhâ, Zübeyr ve Useyd b. Hudaýr'ın da bulunduğu sahabe-ye danıştı. Her biri sırası geldikçe görüşünü belirtti. Sonra Resûlullah (sav), 'Sen ne dersin ey Muâzz?' diye sordu. 'Ben Ebû Bekir'in kanaati ile hemfikirim' dedim. Bunun üzerine Peygamber (sav), 'Göklerin üzerindeki Allah Ebû Bekir'in hata yapmasına razı olmaz' buyurdu."

İbn Ebû Usâme'nin Müsned'inde anlattığına göre ise olay şöyledir: "Göklerdeki Allah yeryüzündeki Ebû Bekir'in hata yapmasına razı olmaz." Taberânî'nin Avset'te Sehl b. Sa'des-Saidî'den naklettiğine göre de Resûlullah (sav), "Allah Ebû Bekir'in hata yapmasına razı olmaz" buyurmuştur. İsnadı güvenilirdir.

Fasıla

Nevevî'nin Tehzîb'inde söylediğine göre: "Ebû Bekir, sahabe içinde Kur'ân'ın tümünü ezbere bilenlerdendi. Aralarında İbn Kesîr'in, ki o bu meseleyi Tefsîr'inde söylemiştir, bulunduğu bir grup da bunun aynısını zikretmektedir. Lakin, Enes'in rivayeti ise, 'Peygamber (sav) devrinde Kur'ân'ı dört kişi toplamıştır' şeklindedir ki; bunun manası da tıpkı onun el-İtkân'da izah ettiği üzere Ensâr'dan dört kişidir; fakat, İbn Ebî Dâvud'un Şa'bî'den rivayetle söylediğine göre Ebû Bekir vefat ettiğinde Kur'ân henüz bir araya toplanmamıştı. Bu, ya reddedilmektedir ya da Kur'ân'ın kitap halinde toplanması, genel kanıya göre Osmân (ra) tarafından gerçekleştirilmiştir mealine gelir."

Ebû Bekir'in sahabenin en faziletlisi ve erdemlisi olması üzerine

Sünnîler Ebû Bekir'in Resûlullah(sav)'den sonra en fazilet sahibi kişi olduğu konusunda hemfikirdirler. Ebû Bekir'den sonra Ömer, Osmân, Ali, geriye kalanlar; sonra Bedir'de savaşımlar, Uhud'da savaşımlar; sonra iman edenler; sonra sahabenin geriye kalanı gelmektedir. Ebû Mansûr el-Bağdâdî, bunu bir hakikat olarak nakletmektedir ve üzerinde fikir birliği vardır.

Buhârî'nin İbn Ömer'den naklettiği üzere: "Resûlullah (sav) devrinde insanlar arasında seçim yapıyorduk. İlk Ebû Bekir'i seçtik, sonra Ömer'i, daha sonra da Osmân'ı seçtik." Taberânî de el-Kebîr'de buna şöyle bir ekleme yapmıştır: "Resûlullah (sav) bunu biliyordu ve asla aksini söylememiştir."

İbn Asâkir'in İbn Ömer'den naklettiğine göre: "Aramızda Resûlullah (sav) de vardı ve biz ilk olarak Ebû Bekir'i, sonra Ömer'i, sonra Osmân'ı ve sonra da 'Ali'yi

seçtik.” İbn Asâkir’in Ebû Hüreyre’den naklettiğine göre de o şöyle söylemiştir: “Resûlullah (sav)’in bir meclisindeydik -hatırı sayılır bir kalabalık da vardı- ve şöyle söyledik: ‘Resûlullah(sav)’den sonra ümmetimizin en faziletlisi Ebû Bekir’dir. Ondan sonra Ömer, sonra Osmân gelir...’ ve sonra hepimiz sessiz kaldık.”

Tirmizî’nin Cabbâr b. Abdullah’tan naklettiği üzere Ömer, Ebû Bekir’e, “Ey Resûlullah(sav)’den sonra insanların en hayırlısı!” şeklinde hitap edince Ebû Bekir şöyle cevap verir: “Eğer ki, bu senin sözünse ben de Resûlullah(sav)’ın, ‘Güneş, Ömer’den daha hayırlı olan birinin üzerine doğmamıştır’ dediğini işitmiştim.”

Buhârî’nin Ali b. Ebû Tâlib’den naklettiğine göre: “Babama, ‘Resûlullah (sav)’den sonra en hayırlı kişi kimdir?’ diye sordum. ‘Ebû Bekir’dir’ diye cevapladı. ‘Sonra kim gelir?’ diye sordum. ‘Ömer gelir’ dedi. Ben, Osmân diyeceğinden korkarak şöyle sordum, ‘Sonra sen mi gelirsin?’ Bunun üzerine, ‘Ben Müslümanlar arasında sıradan bir adamım’ dedi.”

Ahmed ve diğerlerinin Ali’den naklettiklerine göre: “Bu ümmet içinde Resûlullah(sav)’den sonra en hayırlı olanlar Ebû Bekir ve Ömer’dir.” Zehebî’nin söylediğine göre bunun rivayet zinciri Ali’den bu yana kesintisiz gelmektedir. Bütün yüzden Allah kâfirlere lanet etsin! Onlar ne de cahildir!

Tirmizî ve el-Hâkim’in Ömer’den naklettiklerine göre: “Ebû Bekir bizim liderimiz, en faziletlimiz ve aramızda Resûlullah (sav)’ın en sevdiğidir.”

İbn Asâkir’in Abdü’r-Rahman b. Ebî Leylâ’dan naklettiğine göre Ömer minbere çıkarak şöyle söylemiştir:

“Bu ümmet içinde Resûlullah(sav)’tan sonra en faziletli olan şüphesiz Ebû Bekir’dir. Her kim bunun aksini iddia eder, o müfteridir ve intikam da o müfterinin üzerine olsun.” Yine İbn Ebî Leylâ’dan rivayetle Ali şöyle söylemiştir: “Beni fazilette Ebû Bekir ve Ömer’den evvel görmeyiniz. Her kim ki bunu yapar, iftiranın bedeli neyse ona ben ödetirim!”

Abdü’r-Rahman b. Hamîd’in Müsned’inde, Ebû Nuaym ve diğerlerinin de farklı kaynaklar aracılığı ile Ebû’d-Dardâ’dan naklettiklerine göre Resûlullah (sav), “Peygamber olmadıkça Ebû Bekir’den daha faziletli olan birinin üzerinde güneş yükselmemiş ve batmamıştır” buyurmuştur. Başka bir lafzı ise şöyledir: “Peygamberler ve nebîlerden sonra inananların arasında Ebû Bekir’den daha erdemlisi yoktur.” Aynısı Câbir’den rivayetle gelen bir hadîste şöyle söylenmektedir: “Güneş, aranızda Ebû Bekir’den daha fazla fazilet sahibi olan biri üzerine doğmamıştır.” Taberânî ve diğerleri de bunu kayıt düşmüştür. Diğer kaynaklarda da bunun güvenilirliği ve sahihliği üzerine kanıtlar vardır. İbn Kesîr de bunun sahih olduğuna işaret eder.

Taberânî’nin Seleme b. el-Akvâ’dan naklettiği üzere Resûlullah (sav), “Peygamber hâriç Ebû Bekir insanların en hayırlısıdır” buyurmuştur. Avset’de Sa’d

b. Zûrâre'den rivayetle kayıt düşüldüğü üzere Resûlullah (sav) şöyle söylemiştir: *"Ruh-ı mukaddes Cebrail aleyhüsselam bana, 'Senden sonra ümmetinin en hayırlısı Ebû Bekir'dir' diye haber etti."*

İki Şeyh'in Amr b. Âs'dan dan naklettiği üzere: *" 'Ya Resûlullah! En çok kimi seversiniz?' diye sordum. 'Âişe' diye cevap verdi. 'Ya erkeklerden kimi?' diye sordum. 'Âişe'nin babasını' dedi. 'Sonra kimi?' diye sordum. 'Ömer b. Hattâb' dedi." Bu hadîs, "Ömer b. Hattâb" kısmı hariç Enes, İbn Ömer ve İbn Abbâs tarafından da rivayet edilmiştir.*

Tirmizî, Nisâî ve el-Hâkim'in Abdullah b. Şakîk'den naklettiklerine göre: *"Âişe'ye, 'Resûlullah (sav) sahabesinden en çok kimi severdi?' diye sordum. 'Ebû Bekir' dedi. 'Sonra kim?' diye sordum. 'Sonra Ömer' dedi. 'Sonra kimi?' diye sordum. 'Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh' dedi."*

Tirmizî ve diğerlerinin Enes'ten naklettiklerine göre Resûlullah (sav) Ebû Bekir ve Ömer'e şöyle söylemiştir: *"Nebîler ve elçiler hâriç Ebû Bekir ve Ömer ilklerden ve sonlardan olan ehl-i cennetin liderleridir."*

Taberânî'nin Avset'te Ammâr b. Yâsir'den rivayetle kayıt düştüğü üzere: *"Her kim ki Resûlullah(sav)'ın sahabesinden herhangi birini Ebû Bekir'den ve Ömer'den üstün tutar, şüphesiz ki o Ensar ve Muhacir'e de sövmüş sayılır."*

İbn Sa'îd 'in Zührî'den naklettiğine göre, *"Resûlullah (sav) el-Hasân b. Sâbit'e, 'Ebû Bekir için bir şeyler söyledin mi?' diye sordu. O da, 'Evet' dedi. Bunun üzerine, 'oku da ben de dinleyeyim' dedi. Sâbit şunları söylemiştir:*

*'Şanlı mağarada ikinin ikincisidir o,
Turlayınca dağın etrafını düşman, yükseldi onlar üzerine dağın.
Bilirlerdi onun Resûlullah'ın can dostu olduğunu
Hiç kimseyi denk tutmamıştı ona Peygamber!'*

Bunun üzerine peygamber (sav) arka dişleri görününceye dek güldü ve sonra 'Doğru söyledin ey Hasan! O tıpkı senin dediğin gibiydi' dedi."

Fasıla

Ahmed ve Tirmizî'nin Enes b. Mâlik'ten naklettiklerine göre Resûlullah (sav) şöyle söylemiştir: *"Ümmetimden ümmetim üzerine en merhametli olan Ebû Bekir'dir. Allah'ın emirlerini yerine getirmekte en gayretli olan Ömer'dir. En mütevazı olansa Osmân'dır. Helal ve haramı en iyi bilen Muâzz b. Cebel'dir. Miras paylaşımını en iyi bilen Zeyd b. Sâbit'tir. Kur'ân'ı en iyi öğrenen ve okuyan Übeyy b. Kaab'dır. Her ümmet içinde bir emîn kişi vardır ki, bu ümmet içinde de en emîn olan kişi Ebû*

‘Ubeyde b. el-Cerrâh’tır.” İbn Ya’lâ’nın İbn Ömer’den aldığı bir hadîse göre ise o buna şöyle bir ekleme yapmıştır: “... ve aralarında en iyi muhakemeye sahip olan Ali’dir.”

Deylemî’nin *Müsedü’l-Firdevs*’inde Şeddâd b. Evs’den naklettiği üzere o buna şöyle eklemiştir: “... ve Ebû Zerr ümmetimin en sadık ve en kendini adamışdır. Ebû’d-Dardâ ise ümmetimin itikâtı en kuvvetli olanı ve Allah’tan en çok korkanıdır. Mu’âviye b. Ebû Süfyân ümmetimin en müşfik ve cömert olanıdır.” Bizim en allame şeyhimiz olan el-Kâfiyecî’ye bu sıfatların önceden verilenlerle çelişip çelişmediği soruldu ve kendileri bunların aralarında hiçbir çelişki bulunmadığını söylemiştir.

**Kur’ân’da Ebû Bekir’i metheden,
şehadetini gösteren ve onunla ilgili
diğer mevzulardaki âyetlerin inişi üzerine**

Şunu bilesiniz ki, ben bir müellifin Kur’ân’da isimleri nüzul olanlara ilişkin tertip ettiği bir kitabı gördüm. Lakin bu ne isabetlidir ne de tamdır. Bu yüzdendir ki, bizzat kendim isabetli ve tam olan bu kitabı telif ettim. Sıddîk’a ilişkin ne varsa buradan alıntı yaptım.

Yüce Allah, ikisi mağaradayken iki kişiden ikincisi: o dostuna, “Kederlenmeyeyin! Zira yüce Allah bizimledir. Böylece Allah onun üzerine esenlik göndermiştir”⁴⁵ buyurdu. Burada bahsi geçen dostun Ebû Bekir olduğu hususunda Müslümanlar arasında fikir birliği vardır. Bu mevzuda yine Ebû Bekir’e dair bir hadîs de görülecektir.

İbn Ebî Hâtim’in İbn Abbâs’tan naklettiğine göre İbn Abbâs yüce Allah’ın “Allah onun üzerine esenlik göndermiştir” sözlerine ilişkin şöyle söylemiştir: “Bu Ebû Bekir içindir; çünkü Peygamber(sav)’in üzerine olan esenlik, süphesiz ki hiç kesintiye uğramamıştır.” İbn Ebî Hâtim’in İbn Mesud’dan naklettiğine göre Ebû Bekir Bilâl’i Ümeyye b. Halaf ve Übeyy b. Halaf’tan bir hırka ve on dinar karşılığında satın aldı ve sonra da onu Allah yolunda azat etti. Bunun üzerine Allah şunu indirmiştir: “Ortalığı бүрүdүğü zaman o geceye and olsun...”⁴⁶

⁴⁵ Tevbe suresi 40. âyet: “Eğer siz ona yardım etmezseniz Allah ona yardım eder. Hani o kâfirler, onu (Mekke’den) çıkardıkları vakit iki kişiden biri iken ikisi mağarada bulundukları sırada arkadaşına: ‘Mahzun olma çünkü Allah bizimle beraberdir’ diyordu. Allah ona sekinet indirdi ve onu, görmediğiniz ordularla güçlendirdi de kâfirlerin sözünü alçalttı. En yüksek olan ancak Allah’ın kelimesidir. Ve Allah Azîz’dir, Hakîm’dir.”

⁴⁶ Leyl suresi, 1. âyet.

ve şu sözlerle devam eder “...gerçekten sizin çabalarınız çeşit çeşittir.”⁴⁷ Bu Ebû Bekir’in, Ümeyye’nin ve Ubeyy’in çabalarıdır.

İbn Cerîr’in Âmîr b. Abdullah b. el-Zübeyr’den naklettiğine göre: “Ebû Bekir Mekke’deki Müslüman köleleri azat ederdi. Âcizleri ve kadınları da İslam’a girmeleriyle serbest bırakırdı. Babası ona, ‘Ey oğlum! Yardıma muhtaç kadınları azat ettiğini görüyorum. Lakin, gücü kuvveti yerinde adamları azat edersen senin yanında dururlar, seni müdafa eder ve savunurlar.’ dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir, ‘Ey baba! Ben Allah’tan olanları arzu ederim’ dedi ve şöyle ekledi: ‘Ailemden bazıları bana bunun üzerine şöyle bir âyet indirildiğini haber etti: ‘Bundan böyle her kim malını Allah yolunda harcar ve takva yolunu tutarsa...’⁴⁸”

İbn Ebî Hâtim’in ve Taberânî’nin Urve’den naklettiklerine göre: “Ebû Bekir, hepsi de Allah yolunda azap çeken yedi köleyi azat etmiştir. Bunun üzerine, ‘O en müttaki olan kimse ise ateşten uzaklaştırıldıkça uzaklaştırılacaktır’⁴⁹ âyeti indirildi.”

El-Bezzâr’ın Abdullah b. el-Zübeyr’den naklettiği üzere bu âyet, “Ve onda hiç kimsenin alacak bir nimeti yoktur.”⁵⁰ şeklinde inmiştir. Sûrenin sonu, Ebû Bekir (ra) için indirilmiştir.

Buhârî’nin Âişe(ra)’den naklettiği üzere: “Ebû Bekir, ta ki Allah yemini için bir kefareti indirmedikçe hiçbir yeminini bozmamıştır.”⁵¹

Bezzâr ve İbn Asâkir’in Sahabe Üseyd b. Safvân’dan -kendisi bir sahabedir- naklettiklerine göre Ali şöyle söylemiştir: “Hakkı⁵² getiren Muhammed, onu tasdik eden Ebû Bekir es-Siddîk’dır.”⁵³ İbn Asâkir de şöyle eklemektedir: “Bu, ‘bi’hakk’ şeklinde bir rivayettir ve muhtemelen Ali’nin kendi lafzıdır.”

Hâkim’in İbn Abbâs’tan rivayeten kayıt düştüğü üzere yüce Allah’ın, “...iş konusunda onlarla müşavere et...”⁵⁴ sözlerine göre bu âyet Ebû Bekir ve Ömer için indirilmiştir.

⁴⁷ Leyl suresi, 4. âyet.

⁴⁸ Leyl suresi, 5. âyet.

⁴⁹ Leyl suresi, 17. âyet.

⁵⁰ Leyl suresi, 19. âyet.

⁵¹ Mâide suresinin 89. âyeti bu mevzuyu aydınlatmaktadır: “Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak, yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa onun kefareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.”

⁵² Kur’ân’da ‘hakk’ değil ‘sıdk’ kelimesi vardır.

⁵³ Zümer suresi 33. âyet: “Doğruyu getiren ve onu tasdik eden kimse ise işte onla müttakilerdir.”

⁵⁴ Âli İmran suresi 159. âyet: “Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”

İbn Ebî Hâtîm'in İbn Şevdab'dan naklettiğine göre: “ ‘Rabbînin makamından korkan kimseye iki cennet vardır’⁵⁵ âyeti Ebû Bekir için indirilmiştir.” Esbâbü'l-Vahiy'de bahsettiğim diğer bazı atıflar da mevcuttur.

Taberânî'nin Avset'te İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan nakille, “Allah'ın, ‘Salih müminler’⁵⁶ sözlerine ilişkin rivayetlerine göre bu âyet Ebû Bekir ve Ömer için indirilmiştir.”

Abdullah b. Ebî Hâmid'in Tefsîr'inde Mücâhit'ten naklettiği üzere: “ ‘Muhakkak ki Allah ve melekleri peygambere salat ederler’⁵⁷ âyeti indirilince Ebû Bekir, ‘Ya Resûlullah! Rab, sizi yüceltip de içine beni de dâhil etmediği hiçbir âyeti indirmezdî’ dedi. Bunun üzerine şu âyet indirildi: ‘O, sizi karanlıklardan nura çıkarmak için üzerinize melekleri ile rahmet edendir.’”⁵⁸

İbn Asâkir'in Ali b. el-Hüseyin'den naklettiğine göre: “ ‘Kalplerindeki kini söküp attık. Kardeşler olarak köşkler üzerinde karşı karşıya otururlar.’⁵⁹ âyeti Ebû Bekir, Ömer ve Ali için indirilmiştir.”

İbn Asâkir'in İbn Abbâs'tan naklettiğine göre: “ ‘Biz insana ana ve babasına iyilik etmesini tavsiye ettik;’⁶⁰ ve devamı ‘...çünkü onlara verilen söz dosdoğru bir sözdür.’⁶¹ âyetleri de Ebû Bekir es-Siddîk için indirilmiştir.”

İbn Asâkir'in İbn Uyeyne'den naklettiği üzere: “Allah, Peygamber (sav) aracılığıyla müslümanların gazabını iletmiştir ki, bundan yalnız Ebû Bekir muaftır ve o bu gazaptan hâriç tutulmuştur.” Sonra Uyeyne şu âyeti aktarır: “Eğer ki siz ona yardım etmezseniz, Allah ona yardım eder. Hani o kâfirler, onu (Mekke'den) çıkardıkları vakit iki kişiden biri iken ikisi mağarada...”⁶²

Evveliden bahsi geçenlerden ayrı olarak Ebû Bekir'in faziletine dair günümüze miras kalan hadîsler üzerine

İki Şeyh'in Ebû Hüreyre(ra)'dan naklettiklerine göre o Resûlullah(sav)'ın şöyle söylediğini işitmiştir: “Çoban, sürüsünün arasında dururken bir kurt sürüye

⁵⁵ Rahmân suresi 55. âyet: “O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?”

⁵⁶ Tahrîm suresi 4. âyet: “Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz ne iyi; çünkü kalpleriniz buna yöneldi. Yok, eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka çıkmaya kalkışırsanız; haberiniz olsun ki Allah onun mevlasıdır. Hem Cebrail, hem salih müminler, onların arkasından da melekler ona arka çıkarlar.”

⁵⁷ Ahzâb suresi 56. âyet.

⁵⁸ Ahzâb suresi 43. âyet.

⁵⁹ Hicr suresi 47. âyet.

⁶⁰ Ahkaf suresi 15. âyetin başı.

⁶¹ Ahkaf suresi 16. âyetin sonu.

⁶² Tevbe suresi 40. âyetin başı.

saldırdı ve bir koyunu kapıp gitti. Çoban kurdu takip etti de kurt ona dönerek, ‘Sebâ gününde⁶³ kim onun yanında olacak?’ dedi. ‘İşte o gün, benden başka bir çoban olmayacaktır.’”

Adamın biri üzeri yükle dolu öküzünü güderken öküz adama dönerek, “Ben bu iş için değil, toprak sürmek için yaratıldım” demiş de ahali şaşakalmış ve “Aman ya Rabbi! Konuşan bir öküz mü?” demiş. Bunun üzerine Resûlullah (sav), “Ben buna gerçekten inanırım; Ebû Bekir ve Ömer de buna inanmaktadır” buyurmuş. Lakin o sırada ne Ebû Bekir ne de Ömer o meclisteymiş. Resûlullah (sav) ikisinin de imanının kemalini bildiğinden onların inançlarına şahitlik etmiştir.

Tirmizî’nin Ebû Sa’îd el-Hudrî’den naklettiğine göre Resûlullah (sav), “Hem sema hem de yeryüzü ehlinde iki veziri olmayan hiçbir Peygamber olmamıştır. Benim sema ehlindeki iki vezirim Cebrâîl ve Mikâîl’dir, yeryüzü ehlindeki iki vezirimse Ebû Bekir ve Ömer’dir” buyurmuştur.

Hadîs âlimleri ve diğerlerinin Sa’îd b. Zeyd’den naklettiklerine göre o Resûlullah(sav)’ın şöyle söylediğini işitmiştir: “Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve ‘Ali cennettedir.” Sonra da Onlar’ın⁶⁴ tamamını zikretmiştir.

Tirmizî’nin Ebû Sa’îd’den naklettiğine göre o Resûlullah(sav)’ın, “Cennet ehli aşağıdakilere, tıpkı sizin göğün ufkunda parlayan yıldızlara baktığınız gibi bakar; Ebû Bekir ve Ömer onlardandır.” dediğini işitmiştir.

Tirmizî’nin Enes’ten naklettiğine göre: “Resûlullah (sav) Muhâcir ve En-sar’dan oluşan ashabına gitti. Aralarında Ebû Bekir ve Ömer de oturmaktaydı. Fakat Ebû Bekir ve Ömer hâriç aralarından hiç kimse başını ona doğru çevirmedi. İkisi de bakışlarını Resûlullah(sav)’a çevirdi ve Resûlullah (sav) da onlara baktı. İkisi de Resûlullah(sav)’a tebessüm ettiler ve Resûlullah (sav) da onlara tebessüm etti.”

Tirmizî ve el-Hâkim’in İbn Ömer’den naklettiklerine göre: “Günün birinde Resûlullah (sav), yanında Ebû Bekir ve Ömer’le mescide girdi. Biri Resûlullah(sav)’ın sağında diğeri de onun solundaydı. Resûlullah (sav) ikisinin de elini tutarak, ‘İşte biz kıyamet gününde böylece ölümden dirileceğiz’ buyurdu.” Taberânî bunu Avset’de Ebû Hüreyre’den rivayetle nakletmiştir.

Tirmizî ve el-Hâkim’in İbn Ömer’den rivayet ettiklerine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Yeri yaracak olan ilk benim, sonra Ebû Bekir ve sonra Ömer’dir.”

Tirmizî ve el-Hâkim’in Abdullah b. Hantaba’dan sahih görerek naklet-

⁶³ Filistin’deki Seba adlı bir vadi. Yakut’un *Mu’cemu’l-Buldân* adlı eserine göre kıyamet günü toplanma yerinin burası olacağına inanılmaktadır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 50, † imli dipnot.

⁶⁴ “Onlar” şu kişilerden oluşmaktadır; Mürre, Ömer, Osmân, Ali, Talha, Zübeyr, Sa’d İbn Ebi Vakkas, Said, Ebû Ubeyde, Abdü’r-Rahman b. Avf.

tıkları üzere Resûlullah (sav) Ebû Bekir ve Ömer'i görünce, "İşte bu ikisi benim hem kulağım hem de gözümdür" buyurdu.

Bezzâr ve el-Hâkim'in Ebî Ervâ el-Devsî'den naklettiklerine göre: "Bir gün Resûlullah (sav)'ın yanında oturuyordum. Ebû Bekir ve Ömer çıkageldi ve Resûlullah (sav), 'Bana siz ikinizle el uzatan yüce Allah'a hamdolsun' buyurdu."

Ebû Ya'lâ'nın Ammâr b. Yâsir'den naklettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle söylemiştir: "Kısa süre önce Cebrail bana geldi. Ona, 'Ey Cebrâîl! Bana Ömer b. Hattâb'ın faziletinden bahset.' dedim. Bunun üzerine Cebrâîl aleyhüsselam, 'Eğer sana Ömer'in faziletlerinden bahsedecek olursam, bunun hikâyesi Nûh'un kavmi ile meşgul olduğu vakitte dahi son bulmaz; zira Ömer, Ebû Bekir'in hayırlı amellerinden biridir' dedi."

Ahmed'in Abdü'r-Rahmân b. Ganîm'den naklettiğine göre Resûlullah (sav) Ebû Bekir ve Ömer'e, "Şayet siz ikiniz bir konuda hemfikirseniz, ben de buna muhalefet etmem" demiştir.

İbn Sa'd'ın İbn Ömer'den naklettiğine göre ona Resûlullah (sav) zamanında kararları kimin verdiği sorulunca, "Ebû Bekir ve Ömer'dir. Onlardan başkasını bilmem." cevabını verdi. El-Kâsım b. Muhammed'in rivayet ettiği üzere, "Resûlullah (sav) zamanında Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Ali idare meseleleri üzerinde karar verirlerdi."

Taberânî'nin İbn Mesud(ra)'dan naklettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki, her peygamberin ümmeti içinde bir can dostu vardır. Benim ümmetim içindeki iki can dostum ise Ebû Bekir ve Ömer'dir."

İbn Asâkir'in Ali'den naklettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle dua etmişti: "Allah'ın rahmeti Ebû Bekir üzerine olsun! O ki, beni kızıyla evlendirdi, Medine'ye kadar beni taşıdı ve Bilâl'i azat etti. Allah'ın rahmeti Ömer üzerine olsun! O ki, acı dahi olsa hep hakikati söyler; öyle ki, hakikati söylemekten dostu kalmamıştır. Allah'ın rahmeti Osmân üzerine olsun! Zira, melekler dahi onun huzurunda mahcup olmuştur. Allah'ın rahmeti Ali üzerine olsun! Ya rabbi! Nereye giderse gitsin onu hakikatle kuşat."

Taberânî'nin Sehl'den naklettiği üzere:

"Resûlullah (sav) son hac ziyaretinden döndüğü vakit minbere çıktı, Allah'a hamdüsena ettikten sonra şöyle söyledi:

'Ey ahali! Şüphesiz ki, Ebû Bekir'in bana hiçbir kötülüğü dokunmamıştır, bunu böyle biliniz! Ey ahali! Ben ondan, Ömer'den, Osmân'dan, Ali'den, Talha'dan, Zübeyr'den, Sa'd'dan, Abdü'r-Rahman b. Avf'den, ilk Muhacirler'den yana razıyım. Bunu böyle biliniz!'"

Abdullah b. Ahmed'in Zevâidü'z-Züh'd'de İbn Ebî Hâzım'dan rivayetle kayıt düştüğüne göre: "Adamın biri Ali b. Hüseyin'e geldi ve ona, 'Ebû Bekir ve

Ömer'in Resûlullah(sav)'a yakınlık olarak durdukları mevki neresidir?" diye sorunca, Ali b. Hüseyin, 'Onların yeri şu anda tuttukları yer gibidir' dedi."

İbn Sa'd'ın Bistâm b. Müslim'den naklettiğine göre Resûlullah (sav) Ebû Bekir ve Ömer'e, "Benden sonra hiç kimse siz ikiniz üzerinde hüküm sahibi olmayacak" demiştir. Enes aracılığı ile İbn Asâkir'in doğrudan Peygamber(sav)'den naklettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Ebû Bekir ve Ömer'e sevgi duymak iman etmektir; onlardan nefret etmek ise kâfirliktir." Yine İbn Mesud'dan naklettiğine göre Resûlullah (sav), "Ebû Bekir ve Ömer'i sevmek ve onları tanımak sünnettendir" buyurmuştur. Yine Enes aracılığı ile doğrudan Peygamber(sav)'den naklettiğine göre Resûlullah (sav), "Ümmetim için, 'Allah'tan başka ilah yoktur' şهادetlerinden ne umduysam, Ebû Bekir ve Ömer'i sevmeleri için de ayınısını umdum" buyurmuştur.

**Özellikle Ebû Bekir'in faziletine dair
günümüze kadar gelen hadîsler üzerine,
yukarıda söylenenlere ek olarak**

İki Şeyh'in Ebû Hüreyre'dan naklettiklerine göre Ebû Hüreyre Resûlullah(sav)'ın şöyle söylediğini işitmiştir: "Her kim ki Allah yolunda sürekli mülkünden mülk harcarsa, cennetin kapılarına davet edilecektir. Ey Allah'ın kölesi! Bu senin için hayır olandır. Her kim ki namaz ehliendendir, namaz kapılarına; her kim cihat ehliendendir, cihat kapılarına davet edilecektir. Her kim ki sadaka ehliendendir, sadaka kapılarına; her kim ki oruç ehliendendir, tokluk kapılarına davet edilecektir." Bunun üzerine Ebû Bekir: "Birinin bu kapılardan sadece birine davet edilmesi zaruri midir? Bir kişi bu kapıların hepsine birden davet edilmez mi ya Resûlullah?" diye sordu. Peygamber (sav): "Evet, ümidim senin de onların arasında olmandır" buyurdu. Ebû Dâvud ve el-Hâkim'in Ebû Hüreyre'den naklettikleri üzere Resûlullah (sav): "Ey Ebû Bekir! Ümmetimden cennete ilk girecek olan yegâne kişi sensin" buyurmuştur.

İki Şeyh'in Ebû Sa'îd(ra)'den naklettiklerine göre Resûlullah (sav): "Ebû Bekir, hem şahsiyeti hem de mülkü ile beni insanlığın en büyük vecibesine sevk etmiştir. Eğer ki, Rabbimden gayri bir dost seçecek olsaydım Ebû Bekir'i seçerdim. Lakin İslam kardeşliği kâfidir." buyurmuştur.

Buhârî'nin Ebû'd-Dardâ'dan naklettiği üzere: "Günün birinde Resûlullah (sav)'ın yanında otururken Ebû Bekir çıkageldi ve selam vererek şöyle söyledi: 'Ömer'le aramda bir anlaşmazlık hâsıl oldu ve ben fevrî davrandım. Sonra pişmanlık duydum ve ondan af diledim. Lakin, o bunu reddetti ve ben de size geldim.' Bunun üzerine

Resûlullah (sav) üç kez, 'Allah'ın rahmeti üzerine olsun Ebû Bekir' dedi. Sonra, Ömer pişmanlık duydu ve Ebû Bekir'in evine gitti, fakat onu bulamadı. Böylece, hemen Resûlullah(sav)'a koştu; fakat Peygamber(sav)'in yüzü kızgınlıktan öyle bir kızardı ki, Ebû Bekir korkudan dizlerinin üzerine düşerek iki kez, 'Ya Resûlullah! Ben ondan daha fazla hiddetliydim' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle konuştu: 'Şüphesiz ki Allah beni size gönderdi de sizler, 'Sen yalan söyledin' dediniz. Ebû Bekir ise, 'Sen hakikati söyledin' dedi. Bana hem malı hem de canıyla arka çıktı. Şimdi siz bana can yoldaşımı bırakmayacak mısınız?' Bunu iki kez tekrarladı ve bir daha kimse onu rahatsız etmedi."

İbn Adî'nin İbn Ömer'den naklettiğine göre benzer bir hadîste Resûlullah (sav) şöyle söylemiştir: "Beni can yoldaşımdan müteessir etme; şüphesiz ki Allah beni doğru yolu göstermem ve hak dini duyurmam için gönderdi. Oysa siz, 'Yalan söylüyorsun' derken Ebû Bekir, 'Hakikati söylüyorsun' dedi. Eğer ki Allah onu sahabe diye anmasaydı, ben onu can yoldaşım alırdım. Lakin, İslam kardeşliği kâfidir."

İbn Asâkir'in el-Mikdâm'dan naklettiğine göre: "Ukayl b. Ebû Tâlib ve Ebû Bekir atışıyorlardı -onun eklediğine göreyse Ebû Bekir büyük bir nesep âlimi olarak bilinirdi- ve Ebû Bekir Resûlullah (sav)'la olan dostluğunda ondan adap⁶⁵ öğrendiği için Ukayl'ın garabetinden geri durdu ve onu Resûlullah(sav)'a şikâyet etti. Bunun üzerine Resûlullah (sav) ayağa kalkarak şöyle konuştu: 'Siz benim can yoldaşımı benim yanıma koymayacak mısınız? Onun yanında sizin değeriniz nedir ki? Ebû Bekir'in kapısı hâriç aranızda evinin kapısının üzerinde karanlığın kol gezmediği tek bir adam dahi yoktur ve şüphesiz ki onun kapısının üzerinde de nurlar vardır. Siz değil misiniz bana, 'Yalan söylüyorsun' diyen? Oysa ki Ebû Bekir, 'Sen hakikati söyledin' demişti. Siz değil misiniz herşeyini benden esirgeyen? Lakin, siz bana küfrederken o bana destek çıkmış, teşvik ve takip etmişti.'"

⁶⁵ Klasik İslam tarihinin bu ilk döneminde adap kelimesi daha çok sünnet anlamında kullanılmaktadır. Özü itibariyle atalardan alınan güzel ahlak, özellikle dinî manada birşeyi doğru ve düzgün, Hz. Muhammed'in geleneğine, yapış şekline uygun yapmak anlamındadır. Ancak, hicrî birinci yüzyıldan itibaren, özellikle da Abbâsî sarayında, anlamı daha çok 'görgülü olan' kişidir; hatta bu konuda ciddi bir bilgi birikimini şiir, belâgat, gramer, tarih ve ahlak dersleriyle pekiştiren ve bunu yaşam biçine dönüştüren bir eğitim düzenini temsil etmektedir. Abbâsîlerin son devirlerine doğru anlamında bir daralma olmuş ve sadece belirli bir işin doğru yapılması, o işin adabı manasıyla kısıtlanmıştır. Günümüz Arap medreselerinde ise doğrudan *belles-lettres*'nin karşılığı olarak edebiyat şeklinde kullanılmaktadır. Bkz: F. Gabrieli, "Adab", *Encyclopaedia of Islam*, cilt 1, sayfa: 175-76. İçerdiği konular, Rönesans Avrupasındaki hümanizm eğitimiyle neredeyse birebir örtüştüğü için Peter Burke adab'ın hümanist eğitime oldukça yakın olduğunu söylemektedir. Bkz: Peter Burke, *Avrupa'da Rönesans*, s. 3; ayrıca bkz: Franz Rosenthal, *The Classical Heritage in Islam*, s.54. Sadece tek bir Rönesans olmadığı ve haliyle bunun sadece Avrupa'da da yaşanmadığı konusu üzerine, konuya ışık tutan bir makale için bkz: Fennel, S. (2010). *Rebirth in Islam*. Jack Goody, *Renaissances: The or the many?*. (s. 94-145).

Buhârî'nin İbn Ömer(ra)'den naklettiği üzere Resûlullah (sav), “‘Her kim ki kıyafetini yerde kibirle sürür, kıyamet günü Allah ona bakmayacaktır.’ buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekir, ‘Cübbem bazen iki tarafından da yerde sürünür. Buna özen göstermeli miyim?’ diye sorunca Resûlullah (sav), ‘Sen bunu kibirle yapan biri değilsin’ buyurmuştur.”

Müslim'in Ebû Hüreyre(ra)'den naklettiğine göre: “Resûlullah (sav), ‘Kim güne oruçlu başladı?’ diye sordu. Ebû Bekir, ‘Ben’ dedi. Resûlullah, ‘Kim bugün bir cenazenin ardından yürüdü?’ diye sordu. Ebû Bekir, ‘Ben’ dedi. Resûlullah, ‘Kim bugün açları doyurdu?’ diye sordu. Ebû Bekir, ‘Ben’ diye cevap verdi. Resûlullah, ‘Kim bugün hasta olanları ziyaret etti?’ diye sordu. Ebû Bekir, ‘Ben’ dedi de bunun üzerine Resûlullah (sav), ‘Bu amellerin bir araya gelmediği bir kişi cennete de giremez’ buyurdu.”

Bu hadîs Enes b. Mâlik ve Abdü'r-Rahmân b. Ebû Bekir'den bize ulaşmaktadır. Beyhakî de Enes'in bu hadîsinden el-Asl'da bahsetmiştir. Hadîsin sonu, “Cennet senin hakkın oldu” şeklindedir. Bezzâr bunu Abdü'r-Rahmân aracılığı ile rivayet etmiştir ve hikâyesi de şöyledir:

“Resûlullah (sav) sabah dua etti ve sonra sahabelerine dönerek, ‘Aranızdan kim güne oruçlu başladı?’ diye sordu. Ömer, ‘Ya Resûlullah! Dün gece oruca niyet etmedim, bu yüzden de güne oruçsuz olarak başladım’ dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir, ‘Ben gece oruç için niyet ettim, böylece güne oruçlu başladım’ dedi. Sonra Resûlullah (sav), ‘Aranızdan kim bugün hastaları ziyaret etti?’ diye sordu. Ömer, ‘Ya Resûlullah! Buradan başka bir yere gitmedik ki, nasıl olur da hastaları ziyaret edebiliriz?’ dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir, ‘Kardeşim Abdü'r-Rahmân b. Avf'ın hasta olduğu kulağıma geldi, ben de nasıl olduğunu görmek için onun yolunu tuttum’ dedi. Sonra Resûlullah (sav), ‘Aranızdan kim bugün açları doyurdu?’ diye sordu. Ömer, ‘Namaz kılıyorduk ya Resûlullah! Sonra da buradan ayrılmadık’ dedi. Lakin Ebû Bekir, ‘Bugün mescide girdiğimde bir de ne göreyim, içeride bir dilenci vardı. Abdü'r-Rahmân'ın elinde bir parça ekmek buldum, ekmeği aldım ve dilenciye verdim’ deyince Resûlullah (sav) Ebû Bekir'e, ‘Cennet sana müjde olsun’ buyurdu. Sonra da Ömer'i rahatlatacak birkaç söz söyledi. Lakin, Ömer şunu anladı ki; şayet Ebû Bekir kendinden evvel bir hayra niyet ettiyse, kendisi bu mevzuda ondan önce davranamazdı.”

İbn Ya'lâ'nın İbn Mesud(ra)'dan naklettiğine göre: “Mescitte namaz kılar-ken içeri Resûlullah (sav) girdi. Yanında Ebû Bekir ve Ömer de vardı. Beni dua eder vaziyette buldu ve ‘İşte! Sizler de feyz alınız’ dedi. Sonra da, ‘Her kim ki Kur'ân'ı hayat dolu bir şekilde okumak isterse Ümmü Abd'in oğlunun⁶⁶ yaptığı gibi kıraat etsin’ buyurdu. Sonra eve döndüm. Ebû Bekir geldi ve bana müjdeli haberi verdi. Sonra Ömer geldi ve Ebû Bekir'i kendinden önce evden ayrılırken gördü de bunun üzerine, ‘Şüphesiz ki sen hayır işlemekte benden daha erken davranansın’ dedi.”

⁶⁶ Ümmü Abd İbn Mesûd'un annesidir.

Ahmed'in güvenilir bir isnad olan Rebîhü'l-Eslem(ra)'den naklettiğine göre: "Ebû Bekir'le aramda bir anlaşmazlık çıktı. O benim hoşuma gitmeyen bir söz söyledi. Lakin pişman oldu ve bana, 'Ya Rebîh! Sen de bana, sana söylediğimi aynen geri iade et ki ödeşmiş olalım.' dedi. Ben de ona böyle yapmayacağımı söyledim. Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Sen bunu söyleyeceksin, yoksa sana karşı Resûlullah(sav)'a gideceğim' dedi. Ben de bunu yapmayacağımı söyledim. Böylece Ebû Bekir gitti. Eslem'in kavminden bir grup geldi ve bana, 'Allah'ın rahmeti Ebû Bekir'in üzerine olsun! Hangi nedenden ötürü Ebû Bekir sana karşı Resûlullah(sav)'ı çağırdı? Ne oldu da sana o sözleri söyledi?' diye sordular. Ben de, 'Siz Ebû Bekir es-Siddîk'in kim olduğunu bilmez misiniz? O ikinin ikincisidir. O ki, Müslümanların aksakallısıdır. Sizi, beni kendisine karşı kıskırtırken görmesinden sakınınız. Yoksa gazabı nice olur ve onun gazabından dolayı Resûlullah(sav)'ın gazabı da nice olur ve ikisinin gazabından dolayı da Allah'ın gazabı nice olur da Rebîh helak olur' dedim. Sonra Ebû Bekir oradan uzaklaşırken ben de onu, Resûlullah(sav)'ın yanına varıncaya kadar yalnız başıma takip ettim. Ebû Bekir Resûlullah(sav)'a olanları anlattı. Sonra Resûlullah (sav) başını bana doğru kaldırdı ve 'Ey Rebîh! Ebû Bekir'le senin aranda ne geçti?' diye sordu. 'Ya Resûlullah! Şöyle şöyle oldu ve Ebû Bekir de bana hoşuma gitmeyen bir söz söyledi ve sonra da bana, 'Söylediğim sözü aynen bana söyle ki, ödeşmiş olalım' dedi. Ben de bunu reddettim.' dedim. Bunu üzerine Resûlullah (sav), 'İyi!' dedi ve ona aynı sözü söylemememi, lakin, bunun yerine ona, 'Allah seni affetsin ya Ebû Bekir!' dememi buyurdu. Böylece ben de Ebû Bekir'e, 'Allah seni affetsin!' dedim."

Tirmizî'nin İbn Ömer'den naklettiğine göre Resûlullah (sav) Ebû Bekir'e şöyle söylemiştir: "Sen, tıpkı mağarada olduğun gibi, benim pınardaki⁶⁷ yoldaşım-sın."

Abdullah b. Ahmed'in İbn Abbâs'tan naklettiğine göre Resûlullah (sav), "Ebû Bekir, benim mağaradaki can dostum ve teselli kaynağımdır" buyurmuştur. Bunun isnadı kuvvetlidir.

Beyhâkî'nin Hüzeyfe(ra)'dan naklettiğine göre: "Resûlullah (sav), 'Şüphesiz ki cennette, eti deve eti lezzetinde kuşlar vardır' dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Öyleyse bu et yumuşacık mıdır ya Resûlullah?' diye sordu. Resûlullah (sav), 'Onun tadına bakan lezzetine doyamaz. Sen de ondan yiyecek olanların arasındasın' buyurdu." Bu hadîs bize Enes'in rivayetiyle ulaşmıştır.

Ebû Ya'lâ'nın Ebû Hüreyre(ra)'den naklettiği üzere, "Resûlullah (sav), 'göklere yükseltildim de üzerimde 'Muhammed Allah'ın resulü ve Ebû Bekir es-Siddîk onun halefi' yazılı bulmadığım tek bir kattan geçmedim' dedi." Lakin, bunun isnadı zayıftır. Bunun aynısı İbn Abbâs'ın, İbn Ömer'in, Enes'in, Ebî Sa'îd'in

⁶⁷ Selsebil Pınarı. Hz. Muhammed'in cennetteki susamışlara suyundan vereceğine inanılan pınar.

ve Ebû'd-Dardâ'nın rivayetleriyle de günümüze varmıştır. Yine de isnatları zayıftır ve hepsi de birbirlerini karşılıklı olarak kaynak göstermektedir.

İbn Ebî Hâtim ve Ebû Nuaym'ın Sa'îd b. Cübeyr(ra)'den naklettiklerine göre: *"Resûlullah(sav)'ın yanında, 'Ey Rabbine itaatkâr olan nefis!'"⁶⁸ âyetini okudum. Bunun duyunca Ebû Bekir Resûlullah(sav)'a, 'Ya Resûlullah! Bu ne de hoş bir âyettir.' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), 'Şüphesiz ki öyledir. Sen vefat ettiğin vakit melekler de senin kulağına bunu okuyacaktır' buyurdu."*

Ve İbn Ebî Hâtim'in Âmir b. Abdullah b. el-Zübeyr(ra)'dan naklettiğine göre: *" 'Eğer biz onlara kendinizi öldürün...' "⁶⁹ âyeti indiği zaman Ebû Bekir, 'Ya Resûlullah! Eğer ki sen bana kendimi öldürmemi emretseydin, bunu oracıkta yerine getirirdim.' deyince Resûlullah (sav), 'hakikati söyledin' dedi."*

Ebû'l-Kâsım el-Begâvî'nin İbn Ebî Müleyke'den naklettiğine göre: *"Resûlullah (sav) ve sahabesi küçük bir göle girdi. Resûlullah (sav), 'Herkes can dostuna doğru yüzün' buyurdu ve 'ta ki ben ve Ebû Bekir geriye kalana kadar herkes yüzün' diye de ekledi. Sonra Resûlullah (sav) Ebû Bekir'e doğru yüzdü ve ona sarılarak, 'Eğer ki bir dost edinecek olsaydım, ta ki Allah'a kavuşuncaya kadar Ebû Bekir'i dost alırdım. Lakin, o benim arkadaşımdır' dedi."* Vaki'î,⁷⁰ Abdü'l-Cabbâr b. el-Verd vasıtasıyla ona⁷¹ tâbi olmuştur ve İbn Asâkir de bunu kayıt düşmüştür. Abdü'l-Cabbâr güvenilir bir kaynaktır ve İbn Ebî Müleyke de onun şeyhidir. Lakin, bu vaka sadece tek bir kaynakta mevcuttur ve bu oldukça tuhafır. Kanımca Taberânî el-Kebîr'de, İbn Şâhin ise Sünnet'te bunu, İbn Abbâs'tan bu yana kesintisiz gelen bir rivayet zincirine istinaden farklı bir lafzıyla kayıt düşmüştür.

İbn Ebî'd-Dünyâ'nın Makârimü'l-Ahlâk'ta, İbn Asâkir'in de Sadaka b. Meymûn el-Karşî'den isnatla Süleyman b. Yesâr'dan naklettiği üzere Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç yüz altmış tane erdemli fiil vardır. Ne zaman ki Allah hayırlı bir kul ister, onun içine bu erdemlerden birini koyar ki; böylece o kul cennete girebilsin."* Bunu işitince Ebû Bekir, *"Ya Resûlullah! Bende onlardan biri var mıdır?"* diye sorar da Resûlullah (sav), *"Evet, sende bunların hepsi vardır"* der.

İbn Asâkir'in diğer bir kaynak üzerinden Sadaka'dan rivayetle naklettiği üzere Resûlullah (sav) şöyle söylemiştir: *"Erdemli davranışlar üç yüz altmış ta-*

⁶⁸ Fecr Suresi, 27. âyet.

⁶⁹ Nisa Suresi, 66. âyetin başı: *"Eğer biz onlara: 'Kendinizi öldürün veya yurtlarınızdan çıkın' diye yazsa idik, içlerinden pek azı hâriç olmak üzere, onu yapmazlardı, fakat kendilerine verilen öğüdü tutsalardı, elbette haklarında hem daha hayırlı hem de daha sağlam olurdu."*

⁷⁰ Ebû Süfyân Vâkiî b. el-Cerrâh. Hicrî 129 yılında Kûfe'de doğmuş olan önde gelen bir fakih ve muhaddistir. Ebû Hanîfe'nin yanında çalışmıştır. Tam yetmiş kez hacca gitmiş ve son dönüşünde de, Mekke ve Kûfe arasındaki Fayd'da, hicrî 197'de vefat etmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 57, † imli dipnot.

⁷¹ İbn Müleyke'yi kast ediyor.

nedir.” Bunu duyunca Ebû Bekir, “Bende onlardan biri var mıdır ya Resûlullah?” diye sorar da Resûlullah (sav), “Hepsi sende vardır. Bu yüzden sana müjdeli haberi veriyorum ey Ebû Bekir” buyurur.

İbn Asâkir’in Mücemmâ b. Yakûb el-Ensârî’nin babasından rivayet ettiği üzere: “İnsanlar Resûlullah (sav)’ın çevresinde sık bir halka olmuşlardı ve adeta bir duvar gibilerdi. Fakat, aralarında Ebû Bekir’in oturduğu yer boştu ve kimse buraya oturmaya niyet etmemişti. Ebû Bekir gelince bu boş yere oturdu. Resûlullah (sav), yüzünü ona çevirdi ve konuşmasını ona yönlendirdi. Oradakiler de Resûlullah(sav)’ı dinlediler.”

İbn Asâkir’in Enes (ra)’den naklettiğine göre Resûlullah (sav), “Ebû Bekir’i sevmek ve ona şükretmek tüm ümmetime vacibtir” buyurmuştur. Aynısını Sehl b. Sa’d’ın rivayetinden de kayıt düşmüştür.

Âişe’nin doğrudan Resûlullah(sav)’tan naklettiğine göre: “Ebû Bekir’den gayrı bütün insanlık hesap verecektir.”

Sahabe ve ilk iman edenlerden onun erdemi üzerine bize ulaşanlar

Buhârî’nin Cabbâr(ra)’dan naklettiği üzere Ömer: “Ebû Bekir bizim efendimizdir” demiştir. Beyhakî’nin Şuâbü’l-İmân’da Ömer(ra)’den naklettiğine göre o, “Eğer Ebû Bekir’in imanı ile dünya ehlinin imanı tartılsaydı, şüphesiz ki Ebû Bekir’in imanı hepsinden ağır gelirdi.” demiştir. İbn Ebî Heyseme ve Abdullah b. Ahmed’in Zevâidü’z-Zühd’de kayıt düştükleri üzere Ömer (ra), “Ebû Bekir en önde gelen ve aşikâr olandır” demiştir. Müsedded’in Müsned’inde söylediğine göre de Ömer, “Keşke Ebû Bekir’in göğsünde bir kıl olsaydım.” demiştir. İbn Ebî’l-Dünyâ ve İbn Asâkir’in kayıt düştüklerine göre Ömer, “Keşke cennette olsam da Ebû Bekir’i görebilsem” demiştir. Ebû Nuaym’ın söylediğine göre de Ömer, “Ebû Bekir’in kokusu misk kokusundan daha hoştur.” demiştir.

İbn Asâkir’in Ali’den rivayet ettiği üzere: “Bir gün Ebû Bekir’in yanına gittim ve onu Allah’a dua ederken buldum. Bunun üzerine, ‘Bu dua edenden daha çok sevdiğim başka hiç kimse, sahifeyle⁷² Allah’ın huzuruna çıkmayacaktır’ dedim.”

İbn Asâkir’in Abdü’r-Rahmân b. Ebû Bekir es-Sıddîk’tan rivayet ettiği üzere Resûlullah (sav) şöyle söylemiştir: “Ömer b. Hattâb bana, eğer ki Ebû Bekir kendinden evvel bir hayra niyet ettiyse, kendisinin asla bu işte ondan erken davranmaya niyetlenmediğini söyledi.”

⁷² Kâtibeyn’in yani insanın hayatı boyunca iyi ve kötü işlerini yazdığına inanılan iki meleğin tuttuğu günah ve sevap defteri. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 59, * imli dipnot.

Taberânî'nin Avset'te Ali'den naklettiği üzere Ali, *"Hayatım ellerinde olana andolsun ki, Ebû Bekir'in içinde olduğu hiçbir hayır işinde ondan evvel davranmaya niyet etmedim"* demiştir. Taberânî'nin yine Avset'te Cüheyfe'den naklettiğine göre Ali şöyle söylemiştir: *"Resûlullah(sav)'tan sonra insanların en hayırlısı Ebû Bekir ve Ömer'dir – bana duyduğu sevgiyle, Ebû Bekir ve Ömer'e duyduğu nefret asla gerçek bir müminin kalbinde bir araya gelemes."*

Ve el-Kebîr'de İbn Ömer'den naklettiğine göre: *"Kureyş'ten üç kişi Kureyş'in en hoş yüzlüsü, en güzel ahlak sahibi ve en sebatkârlarıdır. Onlarla tartışacak olursan sana yalan konuşmazlar ve eğer onlarla konuşursan sana yalan söylemezler. Bunlar Ebû Bekir es-Sıddîk, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ve Osmân b. Affân'dır."* İbn Sa'd'ın İbrâhîm en-Nahâî'den naklettiğine göre, *"Ebû Bekir, merhameti ve hoşgörüsünden dolayı el-Evvâh lakabıyla da anılırdı."*

İbn Asâkir'in Rebîa b. Enes'ten naklettiğine göre Kitâbü'l-Evvel'de⁷³ şöyle yazılıdır: *"Ebû Bekir tıpkı yağmur gibidir. Nereye yağarsa oraya bereket getirir."*

Yine Enes'ten: *"Nebîlerin ashabına baktım, lakin Ebû Bekir gibi bir sahabeye sahip olan başka bir peygamber görmedim."*

El-Zührî'den naklettiği üzere: *"Allah'tan tek bir an dahi şüphe duymaması Ebû Bekir'in faziletleri arasındadır."*

El-Zübeyr b. Bekkâr'dan naklettiğine göre: *"Bir kısım ehl-i ilmin söylediğine göre Resûlullah(sav)'ın sahabesi içindeki vaizler Ebû Bekir es-Sıddîk ve Ali b. Ebû Tâlib'dir. Allah ikisinden de razı olsun."*

Ebî Hüseyin'den naklettiğine göre: *"Âdem'in zürriyetinde, nebîler ve mürsellerden sonra Ebû Bekir'den daha erdem sahibi kimse doğmamıştır. Ve şüphesiz ki Ebû Bekir, Redd Günü'nde⁷⁴ adeta nebîlerden bir nebî misali dik durmuştur."*

Fasıla

Dînaverî'nin el-Mecâlisât'ta ve İbn Asâkir'in de el-Şa'bî'den rivayetle naklettiğine göre: *"Yüce Allah Ebû Bekir'i dört erdemle diğerlerinden ayrıcalıklı kılmıştır. Öyle ki, bu erdemler başka hiç kimseye bahşedilmemiştir; ona es-Sıddîk lakabını vermiş ve başka kimseye de bu lakabı koymamıştır. Mağarada Resûlullah(sav)'ın can yoldaşı olmuştur ve hicrette de ona refakat etmiştir. Resûlullah (sav), ona müslümanların huzurunda hutbe vermesini emir buyurmuştur."*

⁷³ Levh-i Mahfuz olarak da bilinir. Zamandan önce dahi var olduğuna ve üzerinde olacak olayların yazılı olduğuna inanılan levha.

⁷⁴ 37 numaralı dipnota bakınız.

İbn Ebî Daûd'un⁷⁵ *Kitâbü'l-Masâbih*'de Cafer'den rivayetle kayıt düştüğü üzere: *"Ebû Bekir, Cebrail'in Resûlullah(sav)'la gizli konuşmasını işitir, lakin onu göremezdi."*

El-Hâkim'in İbnü'l-Müseyyeb'den naklettiğine göre: *"Resûlullah(sav)'in gözündeki Ebû Bekir adeta bir vezirdi; Resûlullah (sav) tüm meselelerde ona danıştırdı. O, İslam'ı kabul eden ikinci kişiydi ve mağarada da ikinciydi. Bedir'de de gölgelikteki ikinci kişiydi. Kabirde de ikinci kişidir. Resûlullah (sav) hiç kimseyi ondan önde tutmamıştır."*

Halifeliğine delil hadîsler, âyetler ve ulemanın buna ilişkin sözleri üzerine

Tirmizî'nin ve el-Hâkim'in sahih görerek Hüzeyfe(ra)'den naklettikleri üzere Resûlullah (sav), *"Benden sonra bu ikisini yani Ebû Bekir ve Ömer'i takip ediniz"* buyurmuştur. Taberânî bunu Ebû'd-Dardâ'nın rivayet ettiği bir hadîsten nakletmiştir. El-Hâkim de bunu İbn Mesud (ra) üzerinden aktarmaktadır.

Ebû'l-Kâsım el-Begâvî'nin sahih bir kaynak olan Abdullah b. Ömer'den naklettiğine göre o, Resûlullah(sav)'ın şöyle söylediğini işitmiştir: *"Ardımdan gelecek olan on iki halife vardır; lakin Ebû Bekir burada ancak kısa bir süre oyalanacaktır."* Bu hadîsin ilk kısmının sahihliği üzerine bir ittifak vardır ve çeşitli yollardan bize ulaşmıştır. Şerhi ise bu kitabın başında yer almıştır.

Önceki hadîse ilişkin *Sahîheyn*'de kayıt düştüğü üzere Resûlullah (sav) vefatına yakın bir vakit hutbe verirken, *"Allah kuluna bir seçim sundu"* şeklinde konuşmuş ve hutbesinin sonunda da, *"Ebû Bekir'in kapısı hâriç bütün kapılar kapansın"* demiştir. Bu iki kaynağın başka bir lafzına göre ise, *"Ebû Bekir'in eşiklerinden gayri, mescitteki⁷⁶ tüm eşikler kapansın"* buyurmuştur. Ulemanın söylediği üzere bu, Ebû Bekir'in halifeliğine bir işarettir. Çünkü o, Müslümanlara namaz kıldırırdı. Gerçekten bu hadîs bize Enes'in bir rivayetinden de ulaşmıştır ve lafzı da şöyledir: *"Ebû Bekir'in kapısı hâriç bu mescide çıkan tüm kapılarınızı kapatınız."* Bunu İbn Udayy da kayıt düşmüştür.

⁷⁵ Ebû Bekir Abdullah b. Ebi Daûd, Bağdat'ın en önde gelen muhaddisi idi. Büyük muhaddis Ebû Daûd'un oğludur. Hicretten sonra 316 yılında (m. 928) ölmüştür. İbn Hallikan Kitabü'l-Mesabih adında bir eser telif ettiğini söyler. Arapça metinde Kitabü'l-Mesahif olarak geçen kaynak yanlış yazılmıştır. Bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 60, * imli dipnot.

⁷⁶ Bununla ilgili pek çok yorum vardır. En muhtemel olanıysa Hz. Muhammed'in Medine'de inşa ettirdiği camidir. Zira bu caminin bir kapısı kendi evine, diğeri de Ebû Bekir, Ömer ve Ali'nin evine açılırdı; Ebû Bekir'in kapısı dışındaki bütün kapıların kapanması, onun halife olması hususunda üstü örtülü bir imadır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 41, * imli dipnot.

İki Şeyh'in Cübeyr b. Mutim(ra)'dan ve onun da babasından naklettiğine göre: *"Kadının biri Resûlullah(sav)'a gitti ve Resûlullah (sav), kendisine daha sonra gelmesini söyledi. Bunun üzerine kadın, sanki onun vefat etmiş olabileceğini ima ederek, 'Farz ediniz ki geldim de sizi bulamadım?' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), 'Eğer beni bulamayacak olursan Ebû Bekir'e git' buyurdu."*

İbn Hâkim'in Enes(ra)'den sahih görerek naklettiği üzere, *"Benî Mustâlik⁷⁷ beni Resûlullah(sav)'e, 'Sizden sonra zekâtımızı kime vermeliyiz?' diye sormam için gönderdi. Ben de ona gittim ve sordum da Resûlullah (sav), 'Ebû Bekir'e' buyurdu."*

İbn Asâkir'in İbn Abbâs (ra)'dan naklettiğine göre: *"Kadının biri bir şey danışmak için Resûlullah(sav)'ın huzuruna gitti. Resûlullah (sav) de ona daha sonra gelmesini söyledi. Bunun üzerine kadın, üstü kapalı bir şekilde ölümü ima ederek, 'Ya Resûlullah! Ya geldiğinde sizi bulamazsam?' diye sorunca Resûlullah, 'Geldiğinde beni bulamazsan Ebû Bekir'e git, şüphesiz ki o benden sonrakidir' buyurdu."*

Müslim'in Âişe(ra)'den naklettiğine göre Resûlullah (sav) hastalandığı vakit ona şöyle söylemiştir: *"Bana baban Ebû Bekir'i ve kardeşini çağır ki, bir vasiyet edeyim; hırstan gözü dönmüş olanların, 'Ben bu makama en layık olanım' diye konuşmasından korkarım; Allah ve müminler Ebû Bekir'den başkasını reddeder."*

Ahmed ve diğerlerinin aynı hadiseyi farklı kaynaklardan naklettiklerine göre Âişe şöyle söylemiştir: *"Vefatına neden olan hastalığı sırasında Resûlullah (sav) bana şöyle söyledi: 'Bana Abdü'r-Rahman ve Ebû Bekir'i çağır ki, benden sonra halefimin Ebû Bekir olduğuna hiç kimsenin muhalif olamayacağı bir vasiyet edebileyim.' Fakat sonra, 'Dur! Allah, benden sonra Ebû Bekir'in halefim olmasında müminleri ihtilafa düşürmez' buyurdu."*

Müslim'in Âişe(ra)'den naklettiğine göre kendisine: *"Eğer ki Resûlullah (sav) bir halef tayin edecek olsaydı kimi tayin ederdi?"* diye sorulduğu vakit Âişe, *"Ebû Bekir'i"* cevabını verdi. *"Sonra kimi tayin ederdi?"* diye sorduklarında da, *"Ömer'i"* dedi. *"Sonra kimi?"* diye sordular ve *"Ebû 'Ubeyde b. el-Cerrâh"* diye yanıtladı.

İki Şeyh'in Ebî'l-Mûsâ el-Eş'ârî(ra)'den⁷⁸ naklettiklerine göre: *"Resûlul-*

⁷⁷ Mekke ve Medine arasında, sahile yakın Kudayd'da yaşayan Müstalik b. Amr b. Rebîi b. Hârice'nin soyundan gelenler. Hicrî 5 yılında bu kavim, Hz. Muhammed'e karşı ayaklanmıştır; fakat bizzat Hz. Muhammed'in Hz. Ömer'le birlikte üzerlerine yürümesiyle yenilmiştir. Ravzatü's-Sefâ, Muhammed b. Havend Şah, Hz. Muhammed'in bu seferden dönüşü sırasında Hz. Âişe uyuduğu sırada kaza eseri yol kenrında unutulmuş ve ertesi sabah Safvân b. Muattal tarafından bulunarak geri getirilmiştir. Hz. Âişe'nin namus ve şerefini korumak için Kur'ân'ın Nûr suresinin indirildiğine inanılmaktadır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 61, * imli dipnot. Olay İslam tarihine "İfk olayı" adıyla geçmiştir.

⁷⁸ Abdullah b. Kays Ebû Musâ el-Eş'ârî. Sıffîn'da Hz. Ali adına hakem olmuştur. Hz. Muhammed, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve Hz. Ali devirlerinde valilik yapmıştır. Hicrî 50

lah (sav) hastaydı. Hastalığı şiddetlenince, 'Ebû Bekir'e söyleyin namazda cemaate imamlık etsin' buyurdu. Bunun üzerine Âişe, 'Ya Resûlullah! O yumuşak kalpli bir adamdır. Sizim makamınıza geldiği vakit cemaate imamlık edemez' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), 'Ebû Bekir'e söyleyin namazda cemaate imamlık etsin.' buyurdu. Âişe yine aynı cevabı verince Resûlullah (sav), 'Ebû Bekir'e söyleyin cemaate namazda imamlık etsin; sen Yusûf'un kadınısın!'⁷⁹ dedi. Böylece Resûlullah (sav) bizzat Ebû Bekir'e gitti. Böylece Ebû Bekir, Resûlullah (sav) hayattayken cemaate imamlık yapmış oldu."

Âişe'den rivayet olunduğu üzere: "Sık sık bu mevzu hususunda Resûlullah (sav)'a döndüm. Tekrar tekrar konuşmamıza rağmen hiç ikna olmadım; zira, ondan sonra halefi olacak herhangi bir adamdan halkın razı geleceği hakikaten aklıma gelmedi. Düşündüm ki, onun halefi olup da halkın uğursuzluk alameti olarak görmeyeceği kimse yoktur. Ben de bunun, Resûlullah(sav)'ı Ebû Bekir'i halefi yapması fikrinden vazgeçirebileceğini düşündüm."

İbn Zemâ(ra)'dan rivayet olunduğu üzere: "Resûlullah (sav) namaz kılma-larını emretti; fakat, Ebû Bekir orada değildi. Böylece Ömer öne geçti ve namaz kıldırdı. Bunun üzerine Resûlullah (sav) yüksek bir sesle, 'Hayır! hayır! hayır! Allah ve mü-minler, cemaate Ebû Bekir'den başkasının namaz kıldırmasına razı olmaz' buyurdu."

İbn Ömer'den rivayet edilen bir hadîse göre de, "Ömer Tekbir getirince Re-sûlullah (sav) bunu işitti. Kızarak başını kaldırdı ve 'Ebû Kuhâfe'nin oğlu nerededir?' diye sordu."

Ulemanın söylediğine göre ise bu hadîs, Ebû Bekir'in sahabe içindeki en erdem sahibi kişi olduğuna, aralarında halifeliği en çok hak eden olduğuna ve imamlıkta da hepsinden evvel geldiğine tartışmasız bir delildir.

El-Eş'ârî'nin söylediğine göre: "Resûlullah (sav), 'Kitâbullah'ı en iyi şekil-de kıraat eden kim ise cemaate o imamlık etmelidir.' sözleriyle es-Siddîk'in Ensâr ve Muhâcirler'in önünde namaz kıldırmasını emrettiği aşikârdır. Bu, onun içlerinde en iyi kıraata sahip olduğuna bir delildir. Zira, Ebû Bekir aralarında Kur'ân'ı en iyi bilendi."

Gerçekten, Sahabe de Ebû Bekir'in halifeliği en çok hak eden olduğu konusunda hemfikirdir ve bunlar arasında Ömer de vardır. Onun sözleri biat faslında ele alınacaktır. Ayırca, aralarında Ali de vardır.

İbn Asâkir'in ondan naklettiği üzere: "Şüphesiz ki Resûlullah (sav), Ebû Bekir'e cemaate namaz kıldırmasını emretmiştir. Ben bizzat buna şahidim. Oradaydım ve hasta da değildim. Hepimiz dün yevi amellerimiz için, Resûlullah(sav)'ın ahir dünya amellerimiz için uygun gördüğünü kabul ettik."

yılında vefat etmiştir. İbn Hal. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s.62, * imli dipnot.

⁷⁹ 'Baştan çıkaran' ya da 'şeytana pabucunu ters giydiren' anlamına gelmektedir.

Ulemanın söylediği üzere, “Ebû Bekir’in imamlık ehliyeti Resûlullah (sav)’ın sağlığında tanınmıştı.”

Ahmed, Ebû Dâvud ve diğerlerinin Sehl b. Sa’d’dan naklettiklerine göre: “Benî Amr b. Avf arasında kan davası çıktı. Resûlullah (sav) oraya gitti. Gün batımından sonra onları barıştırmak için yanlarına giderek, ‘Ey Bilâl! Eğer ki namaz vakti ben olmazsam, Ebû Bekir’e söyle cemaate namazı o kıldırırsın.’ dedi. İkinci namaz vakti geldiğinde Bilâl ezan okudu ve sonra da Ebû Bekir’e emri iletti. Böylece namazı o kıldırdı.”

Ebû Bekir eş-Şâfi’nin el-Gilaniyât’ta kayıt düştüğü ve İbn Asâkir’in de Hafsâ(ra)’dan naklettiği üzere: “Hafsâ⁸⁰ Resûlullah’a (sav)’e, ‘Hasta yattığınız vakit Ebû Bekir’e öncelik tanıdınız’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), ‘Ona öncelik tanıyan ben değilim, yüce Allah’tır’ dedi.”

Dârakutnî’nin el-Efrâd ve’l-Hatîb’de, İbn Asâkir’in de Ali(ra)’den rivayetle naklettiği üzere: “Resûlullah (sav) bana şöyle söyledi: ‘Allah’a, sana öncelik tanımak hususunda üç defa sual ettim. Lakin O, Ebû Bekir’den başkasına razı olmadı.’”

İbn Sa’d’ın el-Hasan’dan naklettiği üzere: “Ebû Bekir, ‘Ya Resûlullah! Kendimi, sürekli insanlığın avlularını arşınlarken görüyorum’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), ‘Onlar için bir yol olmalısın.’ buyurdu. Ebû Bekir, ‘Göğsümde iki noktaya benzeyen benler görüyorum’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), ‘İki senedir.’⁸¹ buyurdu.”

İbn Asâkir’in Ebû Bekir’den naklettiğine göre: “Bir gün Ömer’e gittim. O sırada bir grup insan, onun önünde kendilerini yemek yemeye vermişlerdi. Ömer, bakışlarını sıranın en sonunda oturan adama yönelterek, ‘Okuduğunuz kitaplarda vakitinizden evvel olan ne hadiseler buldunuz?’ diye sordu. Bunun üzerine, ‘es-Sıddîk’ın Resûlullah(sav)’ın halifesi olacağını bulduk’ dediler.”

İbn Asâkir’in Muhammed b. el-Zübeyr’den naklettiğine göre: “Ömer b. Abdü’l-Azîz bir şeyler sormam için beni Hasan el-Basrî’ye gönderdi. Ben de ona gittim ve ‘Resûlullah, Ebû Bekir’i halifesi tayin ederse, halkın ne hususta buna muhalif olacağını bana söyler misiniz?’ diye sordum. Bunun üzerine Hasan, oturduğu yerden doğrularak şu cevabı verdi: ‘Hiç böyle şeyden şüphe duyulur mu? Baban yok mu senin! Kendisinden gayrı ilah olmayan Allah, onu halife tayin etmiş. O ki, Allah’ı en iyi bilen ve O’na en çok kendini adanmış olan ve O’ndan en çok korkandır; öyle ki, ona emredilmese dahi iman yolunda ölmekten geri durmazdı.’⁸²”

⁸⁰ Hz. Ömer b. Hattâb’ın kızı.

⁸¹ Ebû Bekir’in halifelik süresi.

⁸² Nisâ suresi 66. âyetle karşılaştırınız: “Eğer biz onlara: ‘kendinizi öldürün veya yurtlarınızdan çıkın’ diye yazsa idik, içlerinden pek azı hâriç olmak üzere, onu yapmazlardı; fakat kendilerine verilen öğüdün tutsalardı, elbette haklarında hem daha hayırlı hem de daha sağlam olurdu.”

İbn Adî'nin Ebû Bekir b. Ayyâş'tan naklettiği üzere, "Er-Reşîd⁸³ bana, 'Ya Ebû Bekir! Nasıl oldu da insanlar Ebû Bekir es-Siddîk'ı halife kabul ettiler?' diye sordu. 'Ey Emîrül-Mü'minîn!' dedim, 'Allah sükût etti, resulü sükût etti, insanlar da sükût etti.' Bunun üzerine er-Reşîd, 'Vallahi merakımı iyice artırdın' diye çıkışınca, ben de şöyle söyledim, 'Ey Emîrül-Mü'minîn! Resûlullah (sav) sekiz gün hasta kaldı. Bilâl onun huzuruna geldi ve ona, 'Cemaate kim namaz kıldırır?' diye sordu. Resûlullah (sav), 'Ebû Bekir'e söyleyin, cemaate o namaz kıldırır' dedi. Böylece sekiz gün boyunca namazı Ebû Bekir kıldırdı. Resûlullah(sav)'a da vahiy gelmeye devam etti. Lakin, Allah'ın bu mesele üzerine bir şey söylememesinden ötürü Resûlullah (sav) sükût etti. Resûlullah(sav)'ın sükûtundan dolayı mü'minler de sükût ettiler. Bu durum Resûlullah(sav)'ın hoşuna gitti ve 'Allah sizi mübarek kılsın' buyurdu."

Bir grup ulema, Ebû Bekir'in halifeliğini Kur'ân'daki bazı âyetlerle sabit görmüştür. Beyhakî'nin söylediği üzere, Hasan el-Basrî yüce Allah'ın, "Ey iman edenler, içinizden kim dininden dönerse bilmiş olsun, Allah öyle bir kavim getirecek ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler..."⁸⁴ sözlerine ilişkin şöyle söylemiştir: "O kavim, şüphesiz ki Ebû Bekir ve Sahabe'dir. Araplar dinden döndüklerinde Ebû Bekir ve sahabesi, onlar İslam'a dönünceye dek onlarla savaşa tutuşmuştur."

Yûnus b. Bukayr'ın Kutâde'den naklettiğine göre o, "Resûlullah (sav) vefat ettiği vakit Araplar dinden döndüler" diye anlatır; sonra da Ebû Bekir'in onların üzerlerine yürüyüşünden bahsederek "İşte bizler, 'Allah öyle bir kavim getirecek ki Allah onları sever, onlar Allah'ı sever...'"⁸⁵ âyetinin Ebû Bekir ve sahabesi için indirildiğini söyledik" demiştir.

İbn Ebî Hâtim'in kayıt düştüğü üzere Cüveyber, yüce Allah'ın indirdiği, "O Hudeybiye'ye gelmeyip geri kalan bedevilere de ki: 'Siz yakında kuvvetli, cengâver bir kavme çağrılacaksınız...'"⁸⁶ âyeti için, "bunlar Benî Hunejfe'dir"⁸⁷ demiştir. İbn Ebî Hâtim ve İbn Kuteybe'nin söylediklerine göre bu âyet es-Siddîk'ın halifeliğine bir delildir. Zira, onlara karşı savaşa girme çağrısını yapan Ebû Bekir'dir. Şeyh Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî'nin söylediğine göre kendisi Ebû'l-Abbâs b. Şurayh'ın, "Kur'ân'daki bu âyet es-Siddîk'ın halifeliğinin beklendiğini gösterir" dediğini işitmiştir. Sonra, Ebû'l-Abbâs b. Şurayh şöyle ekler: "Zira, ehl-i ilm bu âyet üzerinde hemfikirlerdir ki, onun indirilmesinden sonra Ebû Bekir'in ehl-i redd ve

⁸³ Halife Harûn Reşîd'i kastediyor.

⁸⁴ Maide Suresi, 54. âyetin başı.

⁸⁵ Maide Suresi, 54. âyetin devamı.

⁸⁶ Fetih Suresi, 16. âyetin başı: "Bedevilerin savaştan geri bırakılanlarına de ki: 'Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız. Eğer itaat ederseniz Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğratar.'"

⁸⁷ Yemâme'de bulunan bir kavimdir. Hz. Muhammed'e düşmanlık eden Müseyleme'nin takipçileridir.

zekât vermeyi reddedenlerle çarpışmak için yaptığı çağrı hâriç, insanların çağrıldığı hiçbir savaş olmamıştır.” Sonra söze şöyle devam eder: “Bu âyet, Ebû Bekir’in halifelik üzerindeki hakkına ve ona biat etmenin de bir zorunluluk olduğuna dair delildir. Tıpkı yüce Allah’ın indirdiği gibi, ‘...kim de yüz çevirirse onu elem dolu bir azaba uğratar.’⁸⁸”

İbn Kesîr’den: “Bu kavim Acem ya da Rum kavmi şeklinde yorumlandığı vakit, onlara karşı bir ordu donatıp üzerlerine gönderen Ebû Bekir olmuştur. Onların işini bitirmek vazifesi ise Ömer ve Osmân’a kalmıştır; çünkü bu ikisi es-Siddîk’tan uzanan dallardır.”

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Sizden iman edip salih ameller işleyenlere Allah şöyle vaat buyurdu: ‘Ant olsun ki onlardan evvelkileri kâfirlerin yerine geçirdiği gibi kendilerini de yeryüzünde...’⁸⁹ İbn Kesîr’in söylediği üzere bu âyet es-Siddîk’in halifeliğine de uygun düşmektedir.”

İbn Ebî Hâtim’in Tefsîr’inde Abdü’r-Rahmân b. Abdu’l-Hamîd el-Mehdî’den naklettiği üzere: “Ebû Bekir ve Ömer’in velayetleri şüphesiz Kitâbullah’da vardır. Zira, Allah şöyle buyurmuştur: ‘Sizden iman edip salih ameller işleyenlere Allah şöyle vaat buyurdu: Ant olsun ki onlardan evvelkileri kâfirlerin yerine geçirdiği gibi kendilerini de yeryüzünde...’⁹⁰”

El-Hatîb’in Ebû Bekir b. Ayyâş’dan naklettiğine göre: “Ebû Bekir es-Siddîk’in Resûlullah(sav)’in halefi olduğu Kur’ân’da vardır. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: ‘Bu mallar bir de o fukara Muhacirler içindir ki ...’⁹¹ ve bu âyet bunların doğru kimseler olduğu manasına gelir. Böylece Allah kimi, ‘Sadık’ diye andıysa o yalan konuşmaz. Sahabe de onu, ‘Ey Resûlullah(sav)’in halifesi’ şeklinde anardı.”

Beyhakî’nin ez-Zaferânî’den naklettiğine göre o eş-Şâfi’nin şöyle söylediğini işitmiştir: “Halk Ebû Bekir’in halifeliği hususunda hemfikirdir. Zira, Resûlullah(sav)’tan sonra insanlar büyük bir kargaşa içine düşmüşlerdi. Lakin, onlar göğün altında Ebû Bekir’den daha hayırlısını bulamadılar; işte bu yüzden, onu iş başına getirdiler.”

⁸⁸ Fetih Suresi, 17. âyetin sonu: “Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. Bunlar savaşa katılmak zorunda değildir. Kim Allah’a ve peygamberine itaat ederse Allah onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim yüz çevirirse onu elem dolu bir azaba uğratar.”

⁸⁹ Nur Suresi, 55. âyetin başı: “Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse işte onlar günahkârların ta kendileridir.”

⁹⁰ Bir önceki âyet.

⁹¹ Hasr Suresi, 8. âyetin başı: “Bu mallar özellikle, Allah’tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah’ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.”

İscedü's-Sünne'nin Fazâil'de Mu'âviye b. Kurra'dan naklettiğine göre, "Sahabe, Ebû Bekir'in, Resûlullah (sav)'in halifesi olduğundan hiç şüphe duymamıştır. Onu ne Halîfetü'r-Resûlullah'dan başka bir isimle anmışlar, ne de yanlış olan bir hükme varmışlardır."

El-Hâkim'in İbn Mesud(ra)'dan doğruca naklettiğine göre: "Mü'minler, Allah indinde bir şey hayır görülmedikçe onu iyi telakki etmez. Allah indinde kötü olan bir şeyi müminler de yargılamaz. Öyle ki, tüm sahabe de Ebû Bekir'in halife olması üzerinde hemfikirdir."

El-Hâkim'in kayıt düştüğü, Zehebî'nin de bunu sahih görerek Mürre b. el-Tayyib'den naklettiğine göre: "Ebû Süfyân b. Harb Ali'nin yanına gitti ve Ebû Bekir'i kastederek, 'Nasıl olur da bu iş Kureyş'in en küçüğü ve en cimrisine gider?' diye sordu. 'Vallahi ben ona ne at ne de adam verirdim' diye de ekledi. Bunun üzerine Ali şöyle cevap vermiştir: 'Sen İslam'a ve ehline husumet besleyeli çok uzun vakit olmuş ey Ebû Süfyân; lakin, İslam bundan bir zarar görmez. Süphesiz biz Ebû Bekir'i halifelîğe layık bulduk!'"

Ona edilen biat üzerine

İki Şeyh'in Ömer b. Hattâb'dan rivayet ettiklerine göre: "O, hac dönüşü insanları işeret ederek hutbesinde şöyle söylemiştir:

'Kulağıma çalındı ki, içinizden filanca kişi, 'Eğer Ömer ölseydi filanca kişiye biat ederdim.' demiş. Kimse, 'Ebû Bekir'in biatı oldu bittiye gelmişti' diyerek kendini kandırmasın. – Lakin evet! Böyle bir fitne vardı ve Allah bizi bunun şerrinden korudu. Bugün aranızda Ebû Bekir misali huzurunda boyunların kıldan ince olacağı kimse yoktur. Resûlullah (sav) vefat ettiği vakit içimizdeki en hayırlımız o idi. Ve hiç şüphesiz ki Ali, Zübeyr ve onlarla beraber olanlar bizden geride, Fâtıma'nın evinde kaldı; Ensâr da ardımızda oyalanarak Benî Saide'nin Sakifesi altında kaldı. Muhâcirler de Ebû Bekir'in etrafında toplandı. Ben, 'Ey Ebû Bekir! Haydi hep beraber Ensâr kardeşlerimize gidelim' dedim ve böylece onların bulundukları yerin yolunu tuttuk. Orada iki muhterem adamla karşılaştık, bize insanların yaptıklarını anlattılar ve 'Nereye gidiyorsunuz ey Muhâcirler?' diye sordular. 'Biz Ensâr kardeşlerimizi arıyoruz' dedim. Bunun üzerine, 'Geri dönün ve kendi işinizi kendiniz halledin ey Muhâcirler' dediler. 'Andolsun biz onlara gideceğiz' dedim. Sonra Benî Saide'nin kapısına vardık ki, bir de ne görelim! Hepsi orada toplanmış ve aralarında da elbiselerine sarıp sarmalanmış bir adam görünüyor. Ben, 'Kimdir bu?' diye sorunca 'Sa'd b. Ubâde'⁹² dediler. 'Nesi var?' diye sordum; 'Sancısı var' dediler.

⁹² Benî Saide'den Ebû Sâbit Sa'd b. Ubâde b. Düleym. Medine'nin yerlisidir. Seferlerde Ensar'ın

Böylece oturduğumuz vakit, aralarından biri ayağa kalktı, Allah'a hamdüsena ettikten sonra şöyle konuştu: 'İmdi, biz ki Ensârullah'ız ve İslam'ın ordusuyuz. Ey Muhâcirler! Siz ki içimizde ancak bir avuçsunuz. Lakin, şüphesiz sizden bir grup, bizi karıştırma arzusuyla ortaya atıldı ki; böylece bu işi bizden alabilsinler.'

Adam susunca ben konuşmak istedim. Ebû Bekir'in huzurunda söylemek istediğim ve bana da oldukça güzel gelen bir konuşma hazırlamıştım. Lakin, Ebû Bekir'in ciddiyettinden de huzursuzluk duyuyordum, o benden daha serin kanlı ve ağırbaşlıydı. Sonra Ebû Bekir, 'Yavaş ol bakalım!' diye çıkıştı. Benim de onu hiddetlendirmeye hiç niyetim yoktu; o benden daha âlimdir. Benim konuşmak istediğim her şeyi, benden çok daha hoş bir şekilde söyledi ve benim söylediklerimi aştı da, nutkum tutuldu. Sonra söze şöyle devam etti:

'İmdi, ey Ensâr! Kendiniz hakkında ne söylüyorsanız, buna sahip olduğunuza bir şüphe yoktur. Lakin Araplar bu işi için Kureyş'ten başkasını takdir etmez; çünkü Kureyş soy ve mertebe bakımından Arapların en soylusu ve asilidir. İşte, bu yüzden ben size bu iki kişiden birini seçiyorum.' diyerek benim ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın elini aldı. Andolsun ki, bu sözleri hâriç konuşmasında hoşuma gitmeyen tek bir sözü bile yoktu. Öyle ki, boynumun vurulması, içlerinde Ebû Bekir'in bulunduğu bir kavme baş yapılmam günahından daha hafif gelirdi.

Sonra Ensâr'dan biri çıktı ve 'Ben ki, onların üzerine sürtündükleri ağaç gövdesi-yim ve onların üzeri meyve dolu hurma ağacıyım. İmdi ey Kureyşliler! Hem sizden hem de bizden bir emîr olsun!' dedi. Bunun üzerine bir karmaşa çıktı ve sesler yükselmeye başladı; öyle ki, muhtemel bir kargaşadan çekinerek Ebû Bekir'e, 'Elinizi uzatınız da size biat edeyim' dedim. Böylece elini tuttum ve ona biat ettim. Sonra Muhâcirler ve sonra da Ensâr ona biat etti. Allah şahittir ki, hazır bulunduğumuz bu mecliste Ebû Bekir'den gayri insanların biat etmekte üzerinde daha çok hemfikir oldukları başka bir kimse mevcut değildi. Eğer anlaşmazlığa düşseydik ve orada bir biat olmasaydı, bizim ayrılmamızdan sonra başka bir biat olmasından korktuk. Çünkü bu durumda bizler ya razı olmadığımız birine tâbi olacaktık ya da buna muhalefet edecektik de böylece fitne çıkacaktı."

İbn Mesud'dan sahih görerek en-Nesaî, Ebû Ya'lâ ve el-Hâkim'in naklettiklerine göre: "Resûlullah (sav) vefat ettiği vakit Ensâr, 'Sizden ve bizden bir emîr olsun' demişti. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattâb (ra) onların yanına gitti ve şöyle konuştu: 'Ey Ensâr! Resûlullah(sav)'ın Ebû Bekir'e cemaate namaz kıldırmasını emir buyurduğunu bilmez misiniz? Şimdi içinizden kim kendini Ebû Bekir'den öte görür?' Bunun üzerine Ensâr, 'Ebû Bekir'den öte görmek mi? Allah esirgesin' dedi."

İbn Sa'd, el-Hâkim ve Beyhakî'nin Ebû Sa'îd el-Hudrî'den naklettiklerine

göre: "Resûlullah (sav) vefat ettiği vakit insanlar Sa'd b. Ubâde'nin evinde toplandı. Aralarında Ebû Bekir ve Ömer de vardı. Ensâr'ın konuşmacıları ayağa kalktı ve içlerinden biri şöyle söyleyerek konuşmaya başladı:

'Ey Muhâcirler! Ne zaman ki Resûlullah (sav) sizden birini bir iş için tayin etse, yanına bizden birini de katardı. Bu yüzden bu iş için de hem sizden hem de bizden biri olsun.'

Sonra Ensâr'ın diğer konuşmacıları da bunu takip etti. Sonra Zeyd b. Sâbit ayağa kalktı ve şöyle söyledi:

'Resûlullah(sav)'ın Muhâcirler'den olduğunu ve bizim de Resûlullah (sav) ve ailesinin Ensâr'ı olduğumuzu bilmez misiniz? Nasıl ki Resûlullah(sav)'ın Ensâr'ı olduk, onun halifesinin de Ensâr'ı oluruz.' Sonra Ebû Bekir'in elini tutarak söze şöyle devam etti:

'İşte bu sizin efendinizdir.'

Bunun üzerine Ömer, sonra Muhâcirler ve Ensâr ona biat ettiler. Ebû Bekir minbere çıktı. Halkın önde gelenlerine baktı, fakat Zübeyr'i göremedi. Bu yüzden onu çağırttı. Zübeyr geldi ve Ebû Bekir ona, 'Sen kendine Resûlullah(sav)'ın halasının oğlu ve havarisi diyorsun, müslümanların اساسını kırmayı arzu eder misin?' diye sordu. Zübeyr, 'Sana hiçbir garabet gelmesin ey Resûlullah(sav)'ın halifesi' dedi ve ayağa kalkarak ona biat etti. Sonra Ebû Bekir'in gözleri Ali'yi aradı. Lakin, onu da göremedi. Böylece onu çağırttı ve Ali geldi. Ebû Bekir ona da, 'Sen kendine Resûlullah(sav)'ın amcasının oğlu diyorsun ve kızı vesilesi ile de onunla akrabasın. Müslümanların اساسını kırmak ister misin?' diye sordu. Bunun üzerine Ali, 'Sana hiçbir garabet gelmesin ey Resûlullah(sav)'ın halifesi' dedi ve ona biat etti."

İbn İshâk'ın Sîret'inde Enes b. Mâlik'ten rivayeten kayıt düştüğü üzere, "Ebû Bekir Benû Saide'nin Sakifesi'nde edilen biatı aldıktan sonra, ertesi gün minbere çıktı. Ömer ayağa kalktı ve Ebû Bekir'in huzurunda konuşmasına, Allah'a hamdüsena ederek başladı ve sonra şöyle söyledi:

'Şüphesiz ki Allah bu işi, içimizden en hayırlısı olan, Resûlullah(sav)'ın dostuna verdi. O ki, mağaradayken ikinin ikincisidir. Şimdi ayağa kalkınız ve ona biat ediniz.'

Böylece halk, Benû Saide'nin Sakifesi altında edilen biattan sonra, ona umumî bir biat etti. Sonra Ebû Bekir konuşmasına Allah'a hamdüsena ederek başladı ve sonra söze şöyle devam etti:

'İmdi,

Ey cemaat! İçinizden en hayırlısı ben olmasam da, sizlerin velayeti işi bana verildi. Eğer ki güzellik eylersem, bana el uzatınız, fenalığa eğilirsem beni doğruya getiriniz. Hakikat dürüstlük, yalan hıyanettir. Zayıf olanlarınız benim yanımda kuvvetlidir, ta ki Allah'ın ona hak bahşettiği şeyi ben ona Allah'ın izniyle geri verinceye dek.

İçinizden kuvvetli olanlar benim yanımda zayıftır, ta ki ben onlardan Allah'ın izniyle hakları olmayan şeyi alıncaya dek. Bir kavim ki, ancak Allah onları rezillikle darp ettiği vakit Allah yolunda cihattan geri durmaz. Bir kavim ki, Allah onlara bela musallat etmedikçe alçaklık asla içlerinde yayılmaz. Ben Allah ve O'nun resulüne itaat ettikçe siz de bana itaat ediniz. Eğer ki ben, Allah ve resulünden dönersem bana itaat sizlere vacip değildir. Namaz için ayağa kalkınız, Allah'ın rahmeti üzerinize olsun.’”

Mûsâ b. Ukbe'nin Megâzi'sinde kayıt düştüğü, el-Hâkim'in de Abdü'r-Rahman b. Avf'den sahihen naklettiği üzere “Ebû Bekir hutbesinde şöyle konuşmuştur:

‘Andolsun ki, ne bir gece ne de bir gün bu iş için hırsım oldu; ne de buna özendim. Ne aleni ne de gizli bir şekilde Allah'tan bunu diledim. Çünkü fitneden korkarım. Bu makamdan yana bana rahat yoktur. Şüphesiz ki bana çok azametli bir iş bahşedildi ve Allah'ın bana bahşettiği kuvvetten gayri bu işi yapabilecek gücüm ve takatim yoktur.’

Bunun üzerine Ali ve Zübeyr şöyle söylediler:

‘Bizi öfkeliendiren bize danışılmamasından başka bir şey değildir. Lakin, biz Ebû Bekir'i bu iş üzerinde en çok hak sahibi görürüz. O ki, mağaradaki dosttur. Şüphesiz ki biz onun şanını, hayrını ve Resûlullah(sav)'ın, daha henüz kendisi hayattayken ona cemaate namaz kıldırmasını emrettiğini biliriz.’”

İbn Sa'd'ın İbrâhîm el-Tamîmî'den naklettiği üzere, “Resûlullah (sav) vefat ettikten sonra Ömer, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a giderek ona, ‘Bana elinizi uzatın ki, size biat edeyim; zira siz Resûlullah(sav)'ın sözüne göre bu ümmet içinde en emin olan-sınız’ dedi. Bunun üzerine, Ubeyde, ‘İslam'a teslim olduğun vakitten bu yana, sende hiç böyle bir basiretsizlik görmemiştim. İkinin ikincisi es-Siddîk dururken bana mı biat edeceksin?’ diyerek Ömer’e çıkmıştır.”

Yine İbn Sa'd'ın Muhammed'den naklettiğine göre, “Ebû Bekir, Ömer’e ‘elini uzat ki, sana biat edeyim’ dedi. Bunun üzerine Ömer, Ebû Bekir’e, ‘Siz benden daha önde gelirsiniz.’ dedi. Ebû Bekir de ona, ‘Senin gücün kuvvetin benden daha yerindedir.’ dedi ve bunu birkaç kez tekrarladı. Bunun üzerine Ömer, ‘Benim gücüm kuvvetim sizin faziletinizle birliktedir.’ dedi ve sonra Ebû Bekir’e biat etti.”

Ahmed'in Hamîd b. Abdü'r-Rahman b. Avf'den naklettiğine göre, “Resûlullah (sav) vefat etti. Ebû Bekir de güruhu ile birlikte Medine'deydi. Resûlullah(sav)'ın yanına geldi, yüzünü açtı, onu öptü ve ‘Anam babam size feda olsun. Hayatta da ölümde de ne kadar güzelsiniz. Muhammed, Kâbe'nin Rabbi eliyle vefat etti.’ dedi. Sonra hadîsi tekrar etti.” Avf, söze şöyle devam eder: “Ebû Bekir ve Ömer Ensâr'a varıncaya dek yola koyuldular. Ebû Bekir, Ensâr'a dair indirilen ne varsa, tek bir tanesini dahi atlamadan konuştu ve onlara sadece Resûlullah(sav)'ın sözlerini zikretti. Sonra şöyle devam etti:

‘Sizler Resûlullah (sav)’ın, ‘İnsanlar bir vadinin yolunu tutacak olsalar, Ensâr başka bir vadinin yolunu tutar, ben de Ensâr’ın tuttuğu yolu tutardım.’ hadîsini bilirsiniz. Ey Sa’d b. Ubâde, sen de Resûlullah(sav)’ın, ‘Bu makamın velisi Kureyş’tir. İyi olanlar iyi olanları, kötü olanlar da kötü olanları takip eder’ hadîsini bilirsin. Bunun üzerine Sa’d ona, ‘Doğru söyledin, bizler vezirleriz ve sizler de emîrlersiniz’ dedi.”

İbn Asâkir’in Ebî Sa’îd el-Hudrî’den naklettiğine göre, “Ebû Bekir’e biat edildiği vakit o, halkın içinde huzursuzluk gördü ve şöyle konuştu:

‘Ey cemaat! Sizi alıkoyan nedir? Ben değil miyim bu makamı en çok hak eden? Ben değil miyim ilk Müslüman olan? Ben değil miyim? Ben değil miyim?’ Ve sonra faziletlerinden bahsetti.”

Ahmed’in er-Râfi’î et-Tâi’den⁹³ naklettiğine göre, “Ebû Bekir, kendisine edilen biattan, Ensâr’ın ve Ömer’in söylediklerinden bahsetti ve şöyle ekledi: ‘Bana biat ettiler ve ben de bunu kabul ettim; zira fitne çıkmasından ve arkasından da inkârın gelmesinden çekindim.’”

İbn İshâk’ın ve İbn Âiz’in Megâzi’sinde, yine er-Râfi’î et-Tâi’den kayıt düştüklerine göre o, Ebû Bekir’e, “‘Siz benim iki kişiye dahi emretmemi yasaklar-ken, sizi ümmet üzerinde velilik makamını üstlenmeye getiren şey nedir?’ diye sordu. Bunun üzerine Ebû Bekir, ‘Bundan başka çare bulamadım; zira ümmet-i Muhammed’in bölünmesinden korktum’ cevabını verdi.”

Ahmed’in Kays b. Ebî Hâzım’dan naklettiğine göre, “Resûlullah(sav)’ın vefatından bir ay sonra Ebû Bekir es-Sıddîk’ın yanında oturuyordum ve o da bunun hikâyesini anlatıyordu. Bu sırada ezan sesi duyuldu ve herkes toplandı. Ebû Bekir minbere çıktı ve sonra şöyle söyledi:

‘Ey cemaat! Eğer ki benim yerime biri bu makama kâfi gelseydi pek memnun olurum. Yine de siz, resulünüzün sözünü dinleyip gücüm olmasa da beni bu makama getirdiniz. Şüphesiz ki Resûlullah (sav) şeytandan muaftır, şüphesiz ki vahiy ona se-madan indirilmiştir.’”

İbn Sa’d’ın el-Hasan el-Basrî’den naklettiğine göre: “Ebû Bekir’e biat edilince, hutbe için ayağa kalktı ve şöyle söyledi:

‘İmdi,

Ben gönülsüz olsam da bu iş bana verildi. Andolsun ki, eğer içinizden biri bu iş

⁹³ Raffi b. Amr b. Jâbir b. Hâris et-Tâi. Cahiliye devrinde yaşamını hırsızlıkla kazanırdı. Çölde çeşitli noktalara, deve kuşu yumurtaları içine doldurduğu suları saklar ve sonra çöle çıktığı zaman bunlarla hayatta kalırdı. Müslüman olduktan sonra çıkılan seferlerde onlar için rehberlik yapmıştır. Zât-ı Selâsil muharebesi sırasında Hz. Ebû Bekir’le yakın arkadaş olmuştur. Hz. Ebû Bekir onun kendi yatağında uyumasına izin verir ve bizzat kendi elbiselerinden verirdi, bunun yanı sıra ona dinî manada akıl hocalığı da yapmıştır. Hz. Ömer’in halifeliliğinin sonuna doğru vefat etmiştir. Bkz. İbn Hacr; bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 71, † imli dipnot.

için kâfi gelseydi memnun olurum. Lakin, beni size Resûlullah(sav)'ın yaptığı gibi muamele etmekle mükellef kılarsanız, benim buna gücüm kâfi gelmez. Zira Resûlullah (sav) Allah'ın öyle bir kuluydu ki, Allah ona vahyini bahşetmişti ve onu şerden korumuştur. Ben ise şüphesiz beşerim ve herhangi birinizden de daha iyi değilim. Bu yüzden beni izleyiniz. Eğer beni doğru yolda görürseniz bana itaat ediniz, eğer doğru yoldan ayrıldığımı görürseniz beni terk ediniz. Biliniz ki, benim üzerimde, hiç gitmeyen bir şeytan vardır; bu yüzden beni kızgın görürseniz benden kaçınınız; çünkü o vakit ne tavsiyeleriniz ne de hayır selamlarınız bana tesir eder.”

Urve aracılığı ile Mâlik'in rivayet ettiği ve İbn Sa'd ve el-Hâtîb'in de naklettiklerine göre: “Ebû Bekir halifelige gelince halka hutbe verdi, Allah'a hamdüsena etti, sonra şöyle söyledi:

‘İmdi,

İçinizde en hayırlı ben olmasam da, şüphesiz ki velayetiniz bana verildi. Lakin Kur'an indirildi ve Resûlullah (sav) da onun emirlerini ilan etti, bize onu öğretti ve biz de öğrendik. Ey cemaat! Biliniz ki, akıllıların en akıllısı Allah'tan korkandır, ahlaksızların en ahlaksızı ise namertlik edendir. Şüphesiz ki sizden en kuvvetli olan benim yanımda zayıftır, ondan hakkı olmayanı alırım; sizden en zayıf olansa benim yanımda kuvvetlidir, onun hakkı olanı alırım. Ey cemaat! Ben bidat getiren değil, takip edenim. Eğer ki vazifemi hakkıyla yaparsam, bana destek olunuz, eğer doğru yoldan saparsam bana doğru yolu gösteriniz. Sözüm budur. Allah beni ve sizleri affetsin.”

el-Mâlik'in söylediğine göre: “Bu şartları yerine getirmedikçe hiç kimse ebediyen imam olmamıştır.”

El-Hâkim'in Müstedrek'inde Ebû Hüreyre(ra)'dan naklettiğine göre: “Resûlullah (sav) vefat ettiği vakit Mekke bir zelzeleyle sallandı. Ebû Kuhâfe zelzeleyi fark etti ve ‘Bu nedir?’ diye sordu. Ona Resûlullah(sav)'ın vefat ettiğini söylediler. Bunun üzerine, ‘Bu çok mühim bir meseledir. Ondan sonra kim halefi olacak?’ diye sordu. ‘Senin oğlun.’ dediler. ‘Benî Abd-ü Menâf ve Benî Mûgîre buna razı mıdır?’ diye sordu. ‘Evet’ dediler. Bunun üzerine Ebû Kuhâfe, ‘Senin yükselttiğini kimse alçaltamaz ve alçalttığını da kimse yükseltmez’ dedi.”

El-Vâkidî'nin Âişe, Ömer, Said b. el-Müseyyeb ve diğerlerinden naklettiğine göre, “Ebû Bekir'e, Resûlullah(sav)'ın vefat ettiği, hicretin on birinci yılının Rebîu'l-Evvel'in on ikisi, pazartesi günü⁹⁴ biat edilmişti.”

Taberânî'nin Avset'te İbn Ömer'den naklettiğine göre: “Ebû Bekir, ta ki Allah'a kavuşuncaya dek, asla Resûlullah(sav)'ın minberdeki makamına oturmamıştır. Hakeza, Ömer de Allah'a kavuşuncaya kadar asla Ebû Bekir'in minberdeki makamına oturmamıştır; ondan sonra da Osmân Allah'a kavuşuncaya kadar asla Ömer'in minberdeki makamına oturmamıştır.”

⁹⁴ 9 Haziran 632, cumartesi.

Halifeliği sırasında meydana gelenler:

**Usâme'nin ordusunun tenfizi,
ehl-i reddin ve zekât vermeyenlerin kılıçtan geçirilmesi,
yalancı Müseyleme[olayı] ve Kur'ân'ın bir araya toplanması gibi
onun döneminde meydana gelen önemli vakalar üzerine**

El-İsmâîlî'nin Ömer(ra)'dan naklettiği üzere: "Resûlullah(sav)'in vefatı üzerine bir kısım Arap, 'Namaz kılarız lakin zekât vermeyiz.' diyerek imandan döndü. Bunun üzerine Ebû Bekir'e gittim ve ona, 'Ey Resûlullah(sav)'in halifesi! Halkı uzlaştırınız ve onlara karşı nazik olunuz; çünkü onların yabancılar gibi gözü dönmüştür.' dedim. Bunun üzerine Ebû Bekir şöyle konuştu:

'Ben senden yardım umarken, sen bana bu hadsizlikle mi geliyorsun? Sen ki, Cahiliye'de zorbaydın, İslam'da ise cimrilik edersin. Şimdi de onları yalanlarla ve süslü sözlerle mi uzlaştırmamı beklersin? Yazıklar olsun! Yazıklar olsun sana! Resûlullah (sav) vefat etti ve vahiy de sona erdi! Andolsun, bir dişi devenin dahi zekâtını bana vermezlerse, elimde kılıç tutabildiğim müddetçe onlarla savaşırm.'"

Ömer buna şöyle ekler: 'Onu, bu işte kendimden daha atak ve kararlı buldum. Halkın meselelerini o kadar adaletli idare etti ki, böylece ben onun makamına geldiğim vakit zorluklar bana kolay gelir olmuştu.'"

Ebû'l-Kâsım el-Begâvî'nin ve Ebû Bekir el-Şâfi'nin Favâid'de kayıt düşükleri ve İbn Asâkir'in de Âişe(ra)'den naklettiğine göre: "Resûlullah (sav) vefat ettiği vakit nifak çıktı. Araplar dinlerinden döndü. Ensâr ise mesafeli durdu. Eğer benim babamın omuzlarına binen yük, koca dağların üzerine binseydi onları ezer geçerdi. Ancak babam bir şeyi faydalı ve münasip görüp de hızla harekete geçtiği vakit, sahabe de herhangi bir nokta üzerinde muhalif olmazdı. Onlar, 'Resûlullah (sav) nereye defnedilecek?' diye sordu. Lakin, bu konu hakkında fikri olan bir kişiyi bile bulamadık. Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Resûlullah(sav)'in, 'Bir peygamber, ancak üzerinde ruhunu teslim ettiği döşegin altına gömülünce vefat eder.' dediğini işitmiştim.' dedi. Âişe şöyle eklemektedir: 'Resûlullah(sav)'in mirası üzerinde ihtilaf vardır, lakin, bu mesele üzerine de bilgi sahibi tek bir kişi dahi bulunamamıştır. Fakat Ebû Bekir Resûlullah(sav)'den, 'Biz peygamberler miras bırakmayız. Geride bıraktığımız fakirlerin rızkı ve sadakasıdır' buyurduğunu işitmişti."

Bir kısım ulemanın söylediği üzere bu durum sahabe arasında çıkan ilk anlaşmazlıktır. Ta ki Ebû Bekir bildiklerini onlara anlatana dek içlerinden bir kısmı, "Doğduğu şehir olduğu için Resûlullah(sav)'ı Mekke'ye gömelim" dedi. Diğer bir grup ise, "Onu mescidine defnedelim," başka bir grup ise, "Medine'deki kabristana defnedelim," başka bir grup ise "Beytü'l-Mukaddes'te peygamberler yatar, oraya defnedelim" demiştir.

İbn Zünceveyh'in söylediği üzere: “es-Sıddîk, Muhâcir ve Ensâr arasında bu hadîsin tek rivayet kaynağıydı. Bunun için Muhâcir de Ensâr da Ebû Bekir’e danışmıştır.”

El-Beyhâkî ve İbn Asâkir'in Ebû Hüreyre(ra)'den naklettiğine göre: “‘Kendisinden gayrı ilah olmayan Allah’a yemin olsun ki, şayet Ebû Bekir halifelîğe getirilmeseydi Allah’a ibadet edilmezdi.’ Sonra bunu ikinci ve üçüncü kez tekrarladi. Bunun üzerine ona, ‘Nasıl olur ya Hüreyre?’ diye sordular. Hüreyre şöyle cevap verdi: ‘Şüphesiz ki Resûlullah (sav), Usâme İbn Zeyd’i yedi yüz adamın başında Suriye’ye göndermişti. Zu Huşûb’a⁹⁵ vardıkları vakit Resûlullah (sav) ruhunu teslim etti. Bunun üzerine Araplar dinlerinden dönüp Medine’yi kuşattılar. Resûlullah(sav)’ın sahabesi Ebû Bekir’in etrafında toplandı ve ona, ‘Onları geri çek, dinden dönen Araplar Medine’yi kuşatmışken sen bunları Rum diyarına mı göndereceksin?’ dediler. Bunun üzerine Ebû Bekir şöyle söyledi: ‘Kendinden gayrı ilah olmayan Allah’a yemin olsun, eğer ki köpekler Resûlullah(sav)’ın zevcelerini ayaklarından sürükleyecek dahi olsalardı, ne Resûlullah(sav)’ın sevk ettiği bir orduyu geri çekerdim ne de onun bağladığı bir sancağı çözerdim.’ Bu yüzden Usâme’yi gönderdi. Usâme seferi boyunca dinden dönme niyetinde olan hiçbir kabile ile karşılaşmadı. Hatta onlar, ‘Eğer içlerinde kuvvet olmasaydı, aralarından böylesi bir ordu çıkmazdı. Birakalım da Rumlarla karşı karşıya kalsınlar’ dediler. Sonunda Usâme ve ordusu Rumlarla karşılaştı, onları kılıçtan geçirdi ve sağ salim döndü de böylece diğer kabileler de İslam yolunda kaldı.”

Urve'den: “Resûlullah (sav) hastalığında hep, ‘Usâme’nin ordusunu gönderin.’ diye konuşmuştu. Böylece Usâme, Curf’a varıncaya dek yola koyuldu. Resûlullah(sav)’ın zevcesi Fâtıma ona, ‘Acele etmeyessin, Resûlullah (sav) çok hastadır.’ diyen bir mektup gönderdi. Böylece Usâme, Peygamber (sav) ruhunu teslim edinceye değin ilerlemedi. Peygamber vefat edince Usâme, Ebû Bekir’e döndü ve ona şöyle söyledi: ‘Şüphesiz ki beni Resûlullah (sav) göndermiştir; lakin, o vakit sizin şimdiki halinizden farklı bir vaziyetti. Araplar arasında küfürden korkarım ve eğer ki dinden dönecek olurlarsa ilk onlar kılıçtan geçirilecektir. Lakin, dinden dönmezlerse oradan ayrılırım. Zira, yanımda halkın önde gelenleri ve en hayırlıları vardır.’ Sonra Ebû Bekir hutbe verdi ve şöyle konuştu:

‘Allah şahidimdir ki, Resûlullah (sav) efendimizin emrinden evvel bir şey yapmaya başlamaktansa akbabaların beni kapıp götürmesi bendan daha makbuldür!’

Böylece Ebû Bekir, Usâme’yi göndermiştir.”

Zehebî'nin söylediğine göre: “Resûlullah (sav)’ın vefatı haberi dört bir yanda duyulduğu vakit pek çok Arap kabilesi dinden döndü ve zekât ödemeyi de reddet-

⁹⁵ Medine’den bir günlük uzaklıkta bulunan bir vadidir. Yâkut. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 74, * imli dipnot.

tiler. Ebû Bekir onlarla savaşmak için yola koyulduğu vakit Ömer ve diğerleri Ebû Bekir'i onlara karşı harp etmekten caydırmak istedi. Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Eğer ki Resûlullah(sav)'a ödedikleri bir dişi deveyi ya da tek bir oğlağı dahi vermeyi reddederlerse andolsun onlarla savaşırım' dedi. Bunun üzerine Ömer, 'Nasıl olur da onları kılıçtan geçirmeye niyet edersiniz?' diye sordu ve ekledi: 'Şüphesiz ki Resûlullah (sav), 'Bana, ancak insanlar, 'Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed O'nun elçisidir' diyene kadar onlarla savaşmam emredildi. Her kim ki bunu söyler, malı ve canı benden yana güvendedir, hesabı ve hakkı olan ancak Allah üzerinedir.' buyurmuştu.' Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Her kim ki namaz ve zekâtı birbirinden ayırmaya yeltenir, ben üzerine kılıçla yürürüm. Şüphesiz zekât mülk karşılığındadır ve Resûlullah (sav), 'Hakkı olan ancak Allah üzerinedir' buyurmuştu deyince, Ömer şöyle söyledi: 'Allah şahidimdir ki, Ebû Bekir'in kalbini onlara karşı savaş etmekle dolduranın Allah'tan başkası olmadığını gördüm ve bildim ki bu hak olandır.'" Bunu nakleden İki Şeyh ve diğerleridir.

Ve Urve'den naklen: "Ebû Bekir Muhâcir ve Ensâr'la birlikte Necd'in karşısındaki Nakâ'ya doğru yola koyuldu. Araplar aileleri ile birlikte kaçtı ve insanlar da Ebû Bekir'i işaret ederek, 'Medine'ye, kadınların ve çocukların yanına dönün, ordunun başına da başka bir adam getirin' dedi. Öyle ki, Ebû Bekir geri dönüp yerine de Hâlid b. Velîd'i tayin edinceye kadar bundan vazgeçmediler. Ebû Bekir Hâlid b. Velîd'e, 'Onlar İslam'a dönüp de zekâtı ödedikleri vakit aranızdan kim dönmek isterse bırak dönsün.' dedi ve sonra Medine'ye döndü."

Dârakutnî'nin İbn Ömer'den naklettiğine göre: "Ebû Bekir devesine binip yola koyulduğu vakit Ali b. Ebû Tâlib devenin yularından tuttu ve ona şöyle söyledi: 'Nereye gidersiniz ey Resûlullah(sav)'ın halifesi? Resûlullah(sav)'ın Uhud günü size söylediğini söylüyorum: 'Kılıcını kınına sok ve bizi yokluğunla kederlendirme. Medine'ye dön; eğer ki seni kaybedersek İslam bir daha nizama kavuşmaz.'"

Hunzile b. Ali el-Leysî'den rivayetle: "Ebû Bekir Hâlid'i gönderdi ve ona beş hususta insanlarla savaş etmesini emretti; 'Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun resulüdür' şeklinde şahadet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan'da oruç tutmak ve Hac ziyaretini yerine getirmek.' Her kim bunlardan birini dahi reddedcek olursa, onunla sanki hepsini reddetmiş gibi savaşmasını buyurdu. Böylece Hâlid, yanındakilerle birlikte Cemâziye'l-Evvel'de yola koyuldu. Benî Esed'i ve Gatfân'ı kılıçtan geçirdi. Öldürülecekleri öldürdü ve esir alınacakları esir aldı. Geriye kalanlarsa müslüman oldular. Bu vakada sahabeden şehit olanlar arasında Ukkâşe b. Muhsin ve Sâbit b. Ekrem de vardır."

Bu sene Ramazan'da Resûlullah(sav)'ın kızı, yeryüzündeki kadınların efendisi Fâtıma, yirmi dört yaşında vefat etmiştir.

Zehebî'nin söylediğine göre: *"Ondan başka Resûlullah(sav)'ın soyundan gelen kimse olmadı."* Ez-Zübeyr b. Bekkâr'ın söylediğine göre, *"Zeyneb'in soyundan gelen kimse kalmadı. Ümmü Aymân da ondan bir ay önce vefat etmişti."*

Şevval'de ise Ebû Bekir es-Sıddîk'in oğlu Abdullah vefat etmiştir.

Bundan sonra senenin sonuna doğru Hâlid, ordusuyla birlikte yalancı Müseyleme'ye saldırmak için Yemâme'ye hareket etti. İki grup karşı karşıya geldi ve kuşatma birkaç gün sürdü. Sonunda yalancı –Allah'ın laneti onun üzerine olsun!– öldürüldü. Onu öldüren Hamza'nın katili Vahşî'dir. Bu vaka-da sahabeden şehit olanlar arasında Ebû Huzeyfe b. Utbe, Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim, eş-Şucâ'a b. Vahab, Zeyd b. el-Hattâb, Abdullah b. Sehl, Mâlik b. Amr, Tufeyl b. Amr ed-Devsî, Yezîd b. Kays, Âmir b. el-Bekîr, Abdullah b. Muharrem, es-Sâib b. Osmân b. Mazaûn, Abbâd b. Bişr, Maan b. Adî, Sâbit b. Kays İbn Şamâs, Ebû Dücâne Simâk b. Harb ve sayısı yetmişi bulan diğerleri de vardır.

Müseyleme öldürüldüğü gün yüz elli yaşındaydı. Doğumu, Resûlullah (sav)'ın babası Abdullah'ın doğumundan da evveldir.

Hicretin on ikinci senesinde Ebû Bekir es-Sıddîk Alâ b. el-Hadramî'yi Bahreyn'e gönderdi. Çünkü onlar dinden dönmüştü. İki ordu Cevâse'de karşılaştı ve Müslümanlar galip geldi. Ukrâme b. Ebî Cehl'i dinden dönen Ammân'a yolladı. El-Muhâcir b. Ebî Ümeyye'yi dinden dönen Nuceyr halkına karşı gönderdi. Ziyâd b. Lebîd el-Ensârî'yi ise dinden dönen başka bir kabile üzerine yolladı.

Bu sene Resûlullah(sav)'ın kızı Zeyneb'in kocası Ebû'l-Âs b. er-Rebîa, bunun dışında da es-Saab b. Cettâme el-Leysî ve Ebû Mürtez el-Ganevî vefat etmiştir.

Aynı sene, ehl-i reddin işini gördükten sonra es-Sıddîk (ra), Hâlid b. Velîd'i Basra topraklarına gönderdi. Hâlid, Ubbule'ye saldırdı ve burayı fet-hetti. Sonra Irak'taki Medâin-i Kısra'yı kısmen sulh, kısmen de savaşarak ele geçirdi. Aynı sene Ebû Bekir hacca gitti. Sonra geri döndü ve Amr b. el-Âs ve ordusunu Şam'a gönderdi. Hicret'in 13. senesinin Cemâziyu'l-Evvel'inde, burada Ecnadeyn Savaşı oldu (634). Müslümanlar galip geldiler. Ebû Bekir bu müjdeyi ölüm döşegindeyken almıştır. Bu savaşta Ukrame b. Ebî Cehl, Hâşim b. el-Âs ve diğerleri şehit oldu. Aynı sene Mercü's-Suffâr Savaşı oldu ve müşrikler hezimete uğratıldı. Burada da Fazl b. el-Abbâs ve diğerleri şehit düşmüştür.

Kur'ân'ın bir araya getirilmesi üzerine

Buhârî'nin Zeyd b. Sâbit'ten naklettiği üzere, “Yemâme halkının kılıçtan geçirildiği vakit Ebû Bekir, yanında Ömer de varken beni çağırttı ve şöyle söyledi: ‘Ömer bana geldi ve ‘Yemâme’de ölenler pek çoktu. Kur’ân okuyucularının sayısının daha da azalmasından korkarım. Öyle ki, eğer bir araya toplanmazsa Kur’ân’dan pek çok kısım kaybolabilir. Bu sebeple Kur’ân’ın bir araya toplanmasını lüzumlu görüyorum.’ dedi. Ben de Ömer’e, ‘Resûlullah(sav)’ın yapmadığı bir şeyi ben nasıl yapayım?’ diye sordum. Bunun üzerine Ömer, ‘Bu iş gerçekten de hayırlı bir iştir’ dedi. Ta ki Allah bu iş için gönlümü aydınlatıncaya kadar da bunda ısrarcı olmaktan caymadı. Sonunda ben de Ömer’le aynı kanaate vardım.’” Zeyd söze şöyle devam eder: “Ömer yanında sessizce otururken Ebû Bekir şöyle söyledi: ‘Şüphesiz ki sen akıllı bir gençsin. Bundan zerre kadar şüphem yok. Resûlullah(sav)’ın vahyini kaleme alan da sendin; bu yüzden Kur’ân’ı ara ve onu bir araya getir.’ Allah şahidim olsun, eğer ki bana bir dağı başka bir dağa taşı diye emretseydi, bu vazife benim için Kur’ân’ı bir araya getirmekten daha kolay olurdu. Bunun üzerine Ebû Bekir’e, ‘Peki Resûlullah(sav)’ın yapmadığı bir işi siz ikiniz nasıl yapacaksınız?’ diye sordum. Ebû Bekir, ‘Bu hayırlı bir iştir.’ dedi. Ben de ta ki Allah Ebû Bekir ve Ömer’in gönlüne verdiği aydınlığı benim gönlüme de bahşedene kadar bu konuda onunla müzakere etmekten çekinmedim. Böylece Kur’ân’ı aramaya koyuldum. Kur’ân’ı kumaş parçalarına, kürek kemiklerine, hurma dallarına yazılmış parçalardan ve insanların ezberlerinden topladım. Huzeyme b. Sâbit’in ezberinde ise daha önce kimsede bulamadığım Tevbe Suresi’ndeki iki âyeti buldum; ‘Andolsun size içinizden ve gayet izzetli bir resul geldi...’⁹⁶ Ve surenin kalanı.”

Kur’ân’ın bir araya getirildiği sayfeler, Allah onları yanına alıncaya dek önce Ebû Bekir’in, sonra Ömer’in ve sonra da Ömer’in kızı Hafsa(ra)’nın yanında kaldı.

Ebû Ya’lâ’nın Ali’den naklettiğine göre, “Kur’ân’ın bir araya getirilmesinde en çok mükâfatlandırılacak olan Ebû Bekir’dir. Kur’ân’ı iki levha arasında ilk toplanan odur.”

Onun ilk oldukları üzerine

Bunlardan ilki onun ilk İslam olan kişi olmasıdır. O, Kur’ân’ı ilk kez bir araya getirendir. Kur’ân’ı mushaf olarak ilk isimlendiren de odur. Bunun kanıtı yukarıda yazılıdır. İlk kez halife olarak anılan da odur.

Ahmed’in Ebû Bekir b. Ebî Müleyke’den naklettiği üzere: “Bir keresin-

⁹⁶ Tevbe Suresi, 128. âyetin başı.

de Ebû Bekir'e, 'Ya Halîfetullah' diye hitap edildi. Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Ben Resûlullah(sav)'in halifesiyim. Ancak buna razı olurum' demiştir."

Ebû Bekir henüz babası hayattayken halifelik yapan ve tebaasının kendisine maaş tahsis ettiği ilk halifedir.

Buhârî'nin Âişe(ra)'den naklettiği üzere: "Ebû Bekir, halife olduğu vakit şöyle konuşmuştur:

'Şüphesiz benim kavmim bilir ki, işim⁹⁷ ailemin karnının doyması için kâfidir. Lakin, ben Müslümanların işleriyle meşgul olurken Ebû Bekir'in ailesi yakında onun tüm varlığını tüketecektir.'"

Ve İbn Sa'd'ın Atâ b. es-Sâib'den naklettiği üzere: "Ebû Bekir, kendisine biat edildikten sonra sabah kalktı ve kolunun üzerinde birkaç hırka ile pazarın yolunu tuttu. Ömer, 'Nereye gidiyorsunuz?' diye sordu. Ebû Bekir, 'Pazara' diye cevapladı. Bunun üzerine Ömer, 'Müslümanların velayeti size verilmişken hâlâ bu işi mi yapıyorsunuz?' diye sordu. Ebû Bekir, 'Yoksa ailemin karnı nasıl doyar?' diye karşılık verdi. Bunun üzerine Ömer, 'Geliniz! Ebû Ubeyde'ye gidelim. O size nafaka tahsis eder.' dedi. Böylece, Ubeyde'ye gittiler ve o, 'Size Muhâcirler'den bir kişilik nafaka ayıracağım. Onların ne en iyi kazananı ne de en kısıtlı geliri olanı olursunuz. Ayrıca bir kışlık, bir de yazlık elbise. Bir tanesini giymediğiniz vakit, onu iade ederek başka bir tane alabilirsiniz.' dedi. Ayrıca Ubeyde Ebû Bekir için günlük yarım koyun da tahsis etti; hatta bunun postu ile başını ve bedenini de örtebilecekti."

Ve Meymûn'dan rivayet olunduğu üzere, "Ebû Bekir halife olunca ona iki bin dirhem tahsis ettiler. Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Bunu artırınız; çünkü bir ailem vardır ve beni ticaretten başka işle meşgul ettiniz.' dedi. Böylece bunu beş yüz dirhem daha artırdılar."

Taberânî'nin Müsned'inde Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib'den naklettiğine göre: "Ebû Bekir vefatına yaklaştığı vakit, 'Ya Âişe! Sütünden içtiğimiz şu deveye, içinde aşımızı pişirdiğimiz şu kaba, giydiğimiz şu elbiselere bak! Biz, müslümanların işlerini idare ettiğimiz vakit bunları kullandık. Ben ölünce bunları Ömer'e veresin' dedi. Ebû Bekir vefat edince ben de bunları Ömer'e iade ettim. Bunun üzerine Ömer, 'Allah'ın rahmeti üzerine olsun ey Ebû Bekir! Şüphesiz ki sen, senden sonra geleni acılar içinde bıraktın' dedi."

İbn Ebî'd-Dünyâ'nın Ebû Bekir b. Hafs'dan naklettiğine göre, "Ebû Bekir, ölüme yaklaştığı vakit şöyle söylemiştir: 'Âişe! Kızım! Şüphesiz ki biz Müslümanların işlerini idare ettik de, tek bir dirhem dahi almadık. Karnımızı iri çekilmiş hububatlarla doyurduk, kaba kumaşlarla da sırtımızı örttük. Ve bu Habeşli köleden, şu su çekme devesinden ve bu kadifeden gayri Müslümanların aldığı ganimetten yanıma hiçbir şey kalmadı. Lakin yine de ben öldüğüm vakit bunları Ömer'e gönderesin.'"

⁹⁷ Kendisi bir kumaş tüccarıydı.

İnceliği ve tevazusu üzerine

İbn Asâkir'in Ânise'den naklettiğine göre, "Ebû Bekir, halife olmasından üç yıl evvel bizim yanımıza yerleşti. Halife olduktan bir yıl sonra kabilemizin kızları sürüleriyle ona giderlerdi ve o da onlar için sütlerini sağardı."

Ahmed'in Zühd'de Meymûn b. Mihrân'dan naklettiğine göre, "Adamın biri Ebû Bekir'e geldi ve ona, 'Selam olsun size ey Resûlullah(sav)'in halifesi' dedi de, bunun üzerine Ebû Bekir, 'Bu toplananlar arasından kimdir o?'¹⁰⁰ diye sordu."

İbn Asâkir'in Ebî Sâlih el-Gıfârî'den naklettiği üzere, "Ömer b. Hattâb, şehrin dışında oturan yaşlı, kör ve âciz bir kadına geceleri bakıyordu. Ona içecek su götürür ve yardımcı olurdu. Bir defasında yine kadına gitti ve kendinden önce kadının dediklerini yerine getiren birini buldu. Sonra bir kez daha, kadının onu beklemediği bir vakit yanına gitti ve orada beklemeye koyuldu. Bir de ne görsün? Kadına yardımcı olan Ebû Bekir'in ta kendisiydi. Hem o vakit Ebû Bekir halife idi. Ömer, 'Aman Yarabbi! Demek o sizmişsiniz!' diyerek şaşakaldı."

Ebû Nuaym ve diğerlerinin Abdü'r-Rahmân el-Asbahânî'den naklettiğine göre, "Hasan b. Ali Ebû Bekir'e gitti. Ebû Bekir o sırada Resûlullah(sav)'ın minberinde oturuyordu. Hasan ona, 'Babamın makamından in!' diye çıkıştı. Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Doğru söyledin. Şüphesiz burası babanın makamıdır' dedi. Sonra Hasan'ı kucığına aldı ve ağlamaya başladı. Bunun üzerine Ali, 'Yemin olsun ki bunu söylemesini ben emretmedim.' dedi. Ebû Bekir, 'Doğru söyledin. Senden bir an bile şüphe etmedim.' diye cevap verdi."

Fasıla

İbn Sa'd'ın İbn Ömer'den naklettiğine göre, "Resûlullah (sav), Ebû Bekir'i İslam'ın ilk hacı olan hacca liderlik etmesi için tayin etmişti. Bir sonraki sene Resûlullah (sav) bunu bizzat kendisi yaptı. Resûlullah (sav), ruhunu teslim ettiği vakit Ebû Bekir halife oldu ve o da Ömer'i hacca önderlik etmesi için tayin etti. Bir sonraki sene Ebû Bekir de bunu bizzat kendisi yaptı. Ebû Bekir ruhunu teslim edince Ömer halife oldu ve o da Abdü'r-Rahman b. Avf'ı hacca önderlik etmesi için tayin etti. Sonra Ömer de, ta ki ruhunu teslim edene dek, bunu bizzat kendisi yaptı. Sonra Osmân halife oldu ve Abdü'r-Rahman b. Avf'ı hacca önderlik etmesi için tayin etti."

¹⁰⁰ Burada Hz. Ebû Bekir, kendisine verilen selamı üzerine almayarak kime 'halife' diye hitap edildiğini sormaktadır.

Hastalığı, vefatı, vasiyeti ve Ömer'i halife ataması üzerine

Scyf ve el-Hâkim'in İbn Ömer'den naklettiğine göre, "Ebû Bekir'in vefat sebebi, Resûlullah(sav)'ın vefatından duyduğu derin kederdir. Öyle ki, vefat edinceye kadar bedeni sürekli zayıflamıştır."

İbn Sa'd ve el-Hâkim'in güvenilir bir kaynak olan İbn Şihâb'dan naklettiklerine göre, "Ebû Bekir ve el-Hâris İbn Kelâde, Ebû Bekir'e hediye gelen bir et suyu çorba içmekteydi. El-Hâris İbn Kelâde Ebû Bekir'i, 'Elinizi çekiniz ey Resûlullah'ın halifesi. Çünkü bu çorbanın içinde, işini bir sene içinde görecektir olan bir zehir vardır. Siz ve ben aynı gün içinde öleceğiz' diye uyarır. Bunun üzerine Ebû Bekir elini geri çeker. Lakin, her ikisi de senenin sonuna doğru aynı gün içinde vefat edene kadar hastaliksız tek bir gün dahi geçirmemiştir."

El-Hâkim'in eş-Şa'bî'den naklettiğine göre, "Resûlullah(sav)'ın ve Ebû Bekir'in zehirlendiği bu namert dünyadan artık ne bekleyebiliriz ki?"

Vâkıdî ve el-Hâkim'in Âişe(ra)'den naklettiklerine göre, "Ebû Bekir'in rahatsızlığı, Cemâziyu'l-Evvel'in yedisi, pazartesi günü yıkandığı vakit başlamıştır (11 Temmuz 634). O gün soğuk bir gündü. On beş gün kadar ateşlendi ve namazlara katılamadı. Hicretin on üçüncü senesinin Cemâziye'l-Âhir'den geriye sekiz gün kala, salı gecesi, altmış üç yaşında vefat etmiştir (25 Ağustos 634)."

İbn Sa'd ve İbn Ebî'd-Dünyâ'nın Ebû's-Sefer'den naklettiğine göre, "Hastalığında onun yanına gittiler ve ona, 'Ey Resûlullah(sav)'ın halifesi! Size bakacak bir hekim getirelim mi?' diye sordular. Ebû Bekir, 'Hekim bana çoktan baktı' dedi. Bunun üzerine ona, 'Ya ne dedi?' diye sordular. Ebû Bekir de hekimin, 'Şüphesiz ki ben dileğini yaparım'¹⁰¹ dediğini söyledi."

El-Vâkıdî'nin muhtelif kaynaklardan naklettiğine göre, "Ebû Bekir rahatsızlandığı vakit Abdü'r-Rahmân b. Avf'ı çağırıp ondan Ömer b. Hattâb'dan bahsetmesini rica etti. Avf ona, 'Sizin benden daha çok bilgi sahibi olduğunuz bir hususta bana sual sormamalısınız' dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Öyle dahi olsa bahsediniz' deyince Avf da, 'Andolsun ki Ömer, sizin düşündüğünüzden daha hayırlıdır.' dedi. Sonra Osmân b. Affân'ı çağırttı ve ondan da Ömer'den bahsetmesini rica etti. Bunun üzerine Affân, 'Siz benden daha çok bilgi sahibisiniz.' dedi. Ebû Bekir, 'Yine de bahseder misin?' diye ısrar edince Osmân, 'Ona dair görüşüm şudur ki, onun gönlü dış görünüşünden çok daha iyi ve hayırlıdır; aramızda onun gibisi hiç yoktur.' dedi. Sonra Ebû Bekir ve Sa'îd b. Zeyd ve Üseyd b. el-Hudayr, Muhâcirler ve Ensâr'dan diğerlerine de danıştı. Üseyd ona şöyle söylemiştir: 'Onun, sizden sonra en hayırlı kişi olacağına inanıyorum. Zira o, takdir edilecek olanı takdir eder, hiddetlenilecek olana da hiddetini

¹⁰¹ Bürûc suresi, 16. âyetten mülhem: "Dilediğini mutlaka yapandır."

esirgemez. Gönlü, dışarıya gösterdiğinden daha iyi şeyleri barındırır ve ondan başka kimse bu makamın ağırlığını taşıyacak kuvvette değildir.”

Bir grup sahabe Ebû Bekir’e gitti ve içlerinden biri ona, “Hiddetini ve kabalığını bilirsiniz de yine de Ömer’i bize halife tayin ettiğiniz için Allah size sorduğu vakit ne cevap vereceksiniz?” diye sordu. Bunun üzerine Ebû Bekir ona şöyle cevap verdi: “Siz beni dehşete mi düşürmek istersiniz? O’na, ‘Ya Rab! Ehlinin başına içlerinden en hayırlısını halife tayin ettim’ diyeceğim. Sözümü başkalarına da iletiniz.” Bundan sonra Osmân’ı çağırır ve ona şöyle söyler:

“Yaz,

Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla,

Bu, Kuhâfe oğlu Ebû Bekir’in bu dünyadan ayrılırken ahir günlerinde söylediği vasiyetidir. Girmek üzere olduğum sonraki hayatımın başı ise öyle bir zamandır ki, kâfirin sözüne itimat edilir, günahkâra inanılır ve yalancı da doğru konuşur. Kendimden sonra Ömer’i sizlere halife tayin ettim. Buna kulak veriniz ve itaat ediniz. Ben ne Allah’a ne O’nun resulüne ne kendime ne de size karşı olan mesuliyetime arzu içindeyim. Eğer ki o adaletli davranırsa, o zaman onun hakkındaki zannım ve bilgim haklı çıkmış olur. Lakin, bunun aksini yaparsa yaptığı her amel karşılığını bulacaktır. Ben hayır olana niyet ettim ve benden saklı olanı da bilemem. ‘O zulmedenler, yarın hangi inkılap ile sarsılacaklarını bilecektir.’¹⁰² Allah’ın rahmeti ve selameti üzerinize olsun.”

Sonra vasiyetin mühürlenmesini emretti. Bundan sonra Osmân’ın vasiyetle birlikte çıkmasını emretti. Halk buna biat etti ve rıza gösterdi. Daha sonra Ebû Bekir özel olarak Ömer’i çağırır ve vasiyet ettiği şeyi ona da vasiyet etti. Ömer onun yanından ayrıldı. Ebû Bekir de elini kaldırarak şöyle dua etti:

“Ya Rabbi! Bunu yalnız onların hayrı için arzu ettim ve aralarında fitne çıkmasından korktum. Bu yüzden senin bildiğin üzere bu duruma riayet ettim ve onların görüşlerine tam olarak uydum. İçlerinden en hayırlı ve güçlü olanlarını tayin ettim ki, gayretkeşliği ile onları doğru yola yönlendirebilsin. Şüphesiz ki, senin emirlerinden arz ettiklerim hatırladıklarıdır. Bu yüzden onlar için benim yerime bir başkasını getir; zira onlar senin kölendir ve onların kilitleri ancak senin elindedir. Onların velilerini ıslah et ya Rab! Ve onu, senin doğru halifelerinden yap, halkı da onun kadrini bilir eyle.”

İbn Sa’d ve el-Hâkim’in İbn Mesud’dan naklettikleri üzere: “Üç kişi insanların en ferasetlisidir – Ebû Bekir, Ömer’i halife tayin ettiği vakit; Mûsâ’nın karısı,

¹⁰² Şuara Suresi, 227. âyetin sonu: “Ancak iman edip salih ameller işleyenler ve Allah’ı çokça zikredenler ve kendilerine zulmedildikten sonra öçlerini alanlar müstesnadır. O zulmedenler, yarın hangi inkılap ile sarsılacaklarını bileceklerdir.”

'...onu ücretle yanına al...',¹⁰³ dediği vakit ve Mısırlı aziz¹⁰⁴ kişi Yûsûf'u tespit edip karısına, '...buna iyi bak...' ¹⁰⁵ dediği vakit."

İbn Asâkir'in Yesâr b. Hamza'dan naklettiğine göre: "Ebû Bekir hastalığının çok şiddetlendiği vakit, halkın önüne çıktı ve bir pencereden onlara, 'Ey cemaat! Ben size vasiyet ettim. Bu yüzdendir ki, ona itaat ediniz.' dedi. Bunun üzerine cemaat, 'Biz buna razıyız ey Resûlullah(sav)'ın halifesi' cevabını verdi. Sonra Ali ayağa kalkarak 'Eğer Ömer olmasaydı buna razı gelmezdik' deyince Ebû Bekir, 'şüphesiz Ömer'dir' dedi."

Ahmed'in Âişe(ra)'den naklettiğine göre: "Ebû Bekir ölüm döşeğindeyken 'Bugün günlerden nedir?' diye sordu. 'Pazartesi' dediler. Ebû Bekir, 'Eğer bugün ölecek olursam cenazemi yarına geciktirmeyiniz. Benim için günlerin ve gecelerin en hayırlısı, Resûlullah(sav)'a en yakın olanıdır' dedi."

Mâlik'in Âişe(ra)'dan naklettiğine göre, "Ebû Bekir, Gâbe'deki mallarından yirmi deve yükü hurma meyvesini Âişe'ye verdi. Hastalığı iyice şiddetlendiği vakit Âişe'ye şöyle söyledi: 'Ey kızım! Andolsun ki, halk içinde zenginliğinden hoşnutluk duyacağı senden gayrı tek bir kişi dahi yoktur ve benden sonra da senden başka kimsenin fakirliği beni üzmez. Bu yüzden sana bu yirmi deve yükü hurma meyvesini veriyorum. Eğer bunları kesip de toplayacak olursan senin olurlar. Lakin, şimdi bunlar vârislerim olan senin erkek kardeşin ve iki kız kardeşinindir. Bunu Kitâbullah'a göre pay ediniz.' Bunun üzerine Âişe, 'Ey babacığım! Bunları kesip toplamış olsam dahi, ben yine de alamazdım. Lakin, benim kızkardeşim Esmâ'dır da öteki kimdir?' diye sordu. Ebû Bekir de, 'Hârice'nin kızının rahmindeki çocuktur. Ben onun bir kız çocuğu olduğunu düşünüyorum.' dedi." Bunu İbn Sa'd da kayıt düşmüştür ve sonuna şöyle bir eklemede bulunmuştur: "Hârice'nin kızının rahmindeki çocuktur ki, onun bir kız evlat olacağı benim gönlüme doğmuştur. Bu yüzden onun sorumluluğunu üzerine alalım." Hârice'nin kızından doğan kız çocuğu Ümmü Gülsüm'dür.

İbn Sa'd'ın Urve'den naklettiği üzere, "Ebû Bekir, mülkünün beşte birini miras bıraktı ve şöyle söyledi: 'Malımdan, Allah'ın müslümanların ganimetinden aldığı kadarını alınız.'¹⁰⁶" Aynı rivayetin farklı bir nakline göre de Ebû Bekir şöy-

¹⁰³ Kasas suresi, 26. âyetin ortası: "Kızlardan biri 'Babacığım, onu ücretle tut. Her hâlde ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olan bu adam olacaktır.' dedi."

¹⁰⁴ H. S. Jarrett, Sale'i kaynak göstererek bu şahsın Kitfir ya da İtfir (Potifar isminin bozulmuş hali) adında, oldukça tanınan ve kraliyet hazinesinin müfettişi konumunda olan bir Mısırlı olduğunu söylemektedir. Bkz. H. S. Jarrett, s. 84, † imli dipnot.

¹⁰⁵ Yûsuf suresi, 21. âyetin başları: "O'nu satın alan Mısırlı kişi hanımına dedi ki: 'Ona iyi bak. Belki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniriz.' İşte böylece biz Yûsuf'u o yere (Mısır'a) yerleştirdik ve ona (rüyadaki) olayların yorumunu öğretilim diye böyle yaptık. Allah işinde galiptir; fakat insanların çoğu bunu bilmez."

¹⁰⁶ İslam hukukunda miras bırakan kişi, yani muris, malının üçte birini istediği kişiyi bırak-

le söylemiştir: “Dörtte bir miras bırakmaktansa beşte bir miras bırakmak, üçte bir miras bırakmaktansa dörtte bir miras bırakmak benden yana yeğdir. Zira, üçte bir bırakan hiçbir şey bırakmamış olur.”

Sa’d b. Mansûr’un Sünen’de Dahhâk’tan naklettiği üzere, “Ebû Bekir ve Ali, kendi akrabaları arasında hiçbir miras alamayanlara kendi mallarının beşte birinin verilmesini vasiyet etmiştir.”

Abdullah b. Ahmed’in Zevâidü’z-Zühd’de Âişe(ra)’den naklettiği üzere, “Yemin olsun ki, Ebû Bekir üzerinde Allah yazılı olan tek bir dirhem dahi miras bırakmamıştır.”

İbn Sa’d ve diğerlerinin Âişe(ra)’den naklettiklerine göre, “Ebû Bekir’in hastlığı kötüleştiği vakit ona şu beyitten örnek verdim:

‘Andolsun hayatım üzerine yok faydası zenginliğin bir adama,
Ölüm boğazından süzülerek göğsünü mengineye aldığı vakit.’

Bunun üzerine Ebû Bekir yüzünü açarak, ‘Öyle değildir. Lakin, şu vardır: ‘Can çekişme anı hak ile geldikte; ey insanoğlu işte bu, senin kaçıp durduğun şeydir.’¹⁰⁷ dedi ve ekledi: ‘Bakın işte bunlar benim iki urbamdır. Onları temizleyiniz ve beni bunlarla kefenleyiniz. Zira, yeni olanları arzulayan ölümden ziyade hayattır.”

Ebû Ya’lâ’nın Âişe(ra)’den naklettiği üzere, “Ebû Bekir ölüm döşegindeyken onun yanına gittim ve ona şöyle söyledim:

‘O ki, örtüsünün ardında ağlaması hiç dinmeyendir,
Şüphesiz sızar dışarı gözyaşları zaman zaman.’

Bunun üzerine Ebû Bekir, ‘Böyle değildir.’ dedi ve sonra şöyle ekledi: ‘Lakin şöyle söyleyebilirsin: ‘Can çekişme anı hak ile geldikte; ey insanoğlu işte bu, senin kaçıp durduğun şeydir.’¹⁰⁸ Sonra Ebû Bekir, ‘Resûlullah (sav) hangi günde vefat etmiştir?’ diye sordu. ‘Pazartesi’ dedim. Ebû Bekir, ‘Umarım ölümüm bugünle gece arasında olur’ dedi. Salı günü vefat etti ve gün doğmadan evvel defnedildi.”

Abdullah b. Ahmed’in Zevâidü’z-Zühd’de Bekir b. Abdullah el-Miznî’den naklettiği üzere, “Ebû Bekir ölüm döşegindeyken Âişe (ra) yanı başına oturdu ve şöyle söyledi:

bilirdi; geriye kalan üçte ikisi ise vârislere giderdi. Öyle görünüyor ki Ebû Bekir, yasanın izin verdiği en yüksek payı bırakmayı vârislerine haksızlık olarak görmüş. Savaş ganimetinin beşte biri, devlet işlerinde kullanması maksadıyla halifenin olurdu. – Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 85, † işaretli dipnot.

¹⁰⁷ Kaf suresi, 19. âyet: “Can çekişme anı hak ile geldikte; (ey insanoğlu) işte bu, ‘Senin kaçıp durduğun şeydir.’”

¹⁰⁸ Aynı âyet.

*'İlbet götürecektir her deve sahibi sürüsünü bir gün pınarın başına,
Zorla alınanın da çaresi yoktur zorla alınmaktan gayri'*

Ebû Bekir bunu anladı ve şöyle söyledi: 'Bu öyle değildir kızım. Tıpkı Allah Teala'nın şöyle söylediği gibidir: 'Can çekişme anı hak ile geldikte...' ¹⁰⁹ âyeti."

Ahmed'in Âişe(ra)'den naklettiğine göre, "Ebû Bekir ölüm döşegindeyken şu beyiti okudu:

*'Öylesine saftır ki o, su ister bulutlar onun yüzünden,
Yetimler korunur ve dullar gözetilir.'
Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Bu, Resûlullah(sav)'dir' dedi."*

Abdullah b. Ahmed'in Zevâidü'z-Züh'de Abbâd b. Kays'tan rivayet ettiği üzere: "Ebû Bekir hastalığı şiddetlendiği vakit Âişe'ye, 'Bu iki elbisemi yıkayıp beni bunlarla kefenleyiniz. Baban beni kefenleyen iki kişiden biri olsun; ister en hoş kıyafetlerini giysin ister üzerinde en basit kıyafet olsun' demiştir."

İbn Ebî'd-Dünyâ'nın İbn Ebî Müleyke'den naklettiğine göre, "Ebû Bekir, kendisini hanımı Esmâ Bint Umays'ın yıkamasını ve Abdü'r-Rahmân b. Ebî Bekir'in de ona yardım etmesini vasiyet etmiştir."

İbn Sa'd'ın Sa'îd b. el-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, "Ömer (ra), mezarı ve minber arasında Ebû Bekir için ezan okudu ve onun için dört kez tekbir getirdi."

Urve ve el-Kâsım b. Muhammed'den nakledildiği üzere, "Ebû Bekir, Resûlullah(sav)'ın kabrinin yanına defnedilmeyi vasiyet etmişti. Öldüğü vakit onun için bir kabir kazıldı ve başı, Resûlullah(sav)'ın omzu hizasını kondu. Kabrinin oyuğu da Resûlullah(sav)'in kabrine bitişiktir."

İbn Ömer'den naklen, "Ebû Bekir'in kabrine Ömer, Talhâ, Osmân ve Abdü'r-Rahmân b. Ebû Bekir inmiştir."

Çeşitli kaynaklardan nakille, "Ebû Bekir gece vakti defnedilmiştir."

İbnü'l-Müseyyeb'den naklen, "Ebû Bekir vefat ettiği vakit Mekke bir depremle sallandı. Bunun üzerine Ebû Kuhâfe, 'Bu nedir?' diye sordu. 'Oğlunuz vefat etti.' dediler. Bunun üzerine Ebû Kuhâfe, 'Bu çok elîm bir felakettir. Ondan sonra kim işlerin başına geçecek?' diye sordu. 'Ömer.' dediler. Bunun üzerine Ebû Kuhâfe, 'O Ebû Bekir'in dostudur' dedi."

Mücâhid'den rivayetle, "Ebû Kuhâfe, Ebû Bekir'den aldığı mirası Ebû Bekir'in oğluna iade etti." Kendisi Ebû Bekir'in vefatından sonra sadece altı ay ve birkaç gün yaşamıştır. Hicrî on dört senesinin Muharrem'inde, doksan yedi yaşında vefat etmiştir (Şubat-Mart 635).

¹⁰⁹ Aynı âyet.

Ulemanın söylediği üzere, “Ebû Bekir’den başka hiçbir halife, babası henüz hayattayken halifelik yapmamıştı. Ebû Bekir’in babasından başka hiçbir baba da halife olan oğlundan miras almamıştır.”

El-Hâkim’in İbn Ömer’den naklettiği üzere, “Ebû Bekir iki sene ve yedi ay halifelik yapmıştır.”

İbn Asâkir’in Tarih’inde el-Esmâî’den naklen kayıt düştüğüne göre, “Hufâf b. Nüdbe es-Sülemî Ebû Bekir için şöyle bir ağıt yakmıştır:

‘Söyleyin geride kalanlara hayatın ebedî olmadığını
Her âlemin kaderidir fânîlik!
Güvenden gayrisi değil insanın mülkü
O da ancak geri verilmek şartıyla borç alınmıştır!
Çabalar durur bir adam da, lakin onu bekleyen vardır yattığı yerde,
Gözler yasta ve ateşin o yankısı.
Ya yaşlanır ya öldürülür ya da boyunduruk giyer,
Lakin yas tutturur ona şifası olmayan hastalık.
Bir yağmur idi Ebû Bekir şüphesiz,
Ne zaman Cevza kurutur yeşilleri,
Andolsun ki, erişilemez onun günlerine!
Ne mizar giyenler ne de ridâ.
Kim ki erişmeye çabalar onun günlerine,
Bir başına kalır yeryüzünde!’”

Ebû Bekir’in Resûlullah(sav)’tan rivayet ettiği hadîsler üzerine

Nevevî’nin Tehzîb’de söylediğine göre, “Es-Sıddîk, Resûlullah(sav)’tan tam yüz kırk iki hadîs rivayet etmiştir. Rivayetlerin sayıca az olmasının sebebi, onun vefatının hadîslerin dört bir yana yayılmasından daha evvel olması ve onları işiten, toplayan ve ezberleyen Tâbiîlerin de gösterdiği itinaadır.”

Benim gözlemlediğime göre Ömer(ra)’ın yukarıdaki biatla ilgili bahsettiği hadîste, “Ebû Bekir ne Ensâr’la ilgili indirilen bir şeyi ne de Resûlullah(sav)’ın onlara ilişkin tek bir kelamını atladi” nakli, Ebû Bekir’in hadîsler üzerine ne de mükemmel bir hafızaya sahip olduğunun ve Kur’ân bilgisinin derinliğinin de delilidir.

Ben burada ondan nakledilen hadîsleri birbiri ardına, kısa bir şekilde kayıt düşmenin faydalı olacağını düşünüyorum. Her hadîsten sonra onu nak-

ledenin bahsi vardır. Yüce Allah'ın izniyle, hepsinin isnatlarını toplu şekilde takip etmek niyetindeyim.

1. Hicret hadîsi, (İki Şeyh ve diğerleri.)
2. Deniz hadîsi, *"Onun suları arındırıcıdır ve ölülerinin yenmesi de helaldir."* (Darâkutnî)
3. *"Misvak, Rabbi övme yolu olan ağzı arındırmak içindir"* hadîsi. (Ahmed)
4. *"Resûlullah (sav) bir koyunun kolunu yedi ve sonra abdest almadan namaz kıldı"* rivayeti. (El-Bezzâr ve Ebû Ya'lâ)
5. *"İçinizden, yediği kendisine helal olan hiç kimse abdest almasın"* hadîsi. (El-Bezzâr)
6. *"Resûlullah (sav) namaza duranlara el kaldırılmasını yasak etmiştir"* rivayeti. (Ebû Ya'lâ ve el-Bezzâr)
7. *"Peygamber (sav) kıldığı son namazda arkamdaydı ve üzerinde sadece bir esvap vardı"* rivayeti. (Ebû Ya'lâ)
8. *"Kim ki Kur'ân'ı, tıpkı indirildiği gibi şevk içinde kıraat ederse İbn Ümmü Abd'ın kıraatı gibi okusun"* hadîsi. (Ahmet)
9. *"Gerçekten Ebû Bekir, Resûlullah(sav)'e, 'Bana namazlarımda okuyabileceğim bir dua öğretiniz' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle söylemiştir: 'Ya Rabbi! Ben nefsim büyük bir zulüm ettim. Yoktur senden başka günahları affeden. Beni merhametinle bağışla ve bana rahmet nasip eyle. Zira sen, gafur ve rahim olansın'"* hadîsi. (El-Buhârî ve Müslim.)
10. *"Kim ki sabah vakti namaz kılar, o Allah'ın himayesindedir. Bu yüzdendir ki Allah'ın ahdine karşı gelmeyiniz. Her kim ki O'nun himayesinde olanı katleder, Allah da onu alır ve cehennem alevleriyle perişan eder"* hadîsi. (İbn Mâce)
11. *"Ümmetinden biri ümmetine imamlık ettiği sürece hiçbir peygamber ölmez"* hadîsi. (El-Bezzâr)
12. *"Günah işleyip de namazı için abdest alarak iki rekât kıldıktan sonra Allah'tan af dileyen ve Allah'ın da affetmediği hiç kimse yoktur"* (Ahmed ve es-Sünenü'l-Erba'in eserinin yazarları ve İbn Hibbân)
13. *"Allah, defnedilmeyi arzu ettiği yer hariç hiçbir peygamberin hayatını almamıştır"* hadîsi. (Tirmizî)
14. *"Allah, Yahudi ve Hristiyanları lanetlemiştir – onların nebilerinin kabirlerini camiler olarak alınız"* hadîsi. (Ebû Ya'lâ)
15. *"Yaşayanların feryatları yüzünden ölünün üzerine sıcak sular dökülür"* hadîsi. (Ebû Ya'lâ)
16. *"Bir hurma yarısı kadar bile olsa cehennem alevinden korkunuz; şüphesiz*

ki o alevler yoldan çıkmışları düzeltir, fena bir ölümü defeder ve aç olanı da doyurur” hadîsi. (Ebû Ya’lâ)

17. “Sadaka-zekât farzları” hadîsi ve bunun tafsilatı. (Buhârî ve diğerleri)
18. İbn Ebî Müleyke’den şöyle bir hadîs rivayeti vardır: “Ebû Bekir elinden kırbacını düşürdüğü vakit devesinin boynunu sıvazlayarak onu yere çöktürdü. Bunun üzerine kendisine, ‘Neden onu size vermemizi emretmediniz?’ diye sordular da Ebû Bekir, ‘Dostlarım! Şüphesiz ki Resûlullah (sav), bana insanlardan hiçbir şey istemememi emretti’ dedi.” (Ahmed)
19. “Resûlullah (sav), Umays’ın kızı Esmâ’ya, oğlu Muhammed b. Ebû Bekir’i doğurduğu vakit abdest almasını ve Allah’ın ismini zikretmesini emretmişti” rivayeti. (el-Bezzâr ve Taberânî)
20. “Resûlullah (sav)’a, ‘Hangi hac dahi iyidir?’ diye sordular. Bunun üzerine Resûlullah (sav), ‘Haykırmak¹¹⁰ ve bolca kan akıtmak¹¹¹’ buyurmuştur” rivayeti. (Tirmizî ve İbn Mâce)
21. “Hacerü’l-Esved’i öptü ve şöyle söyledi: ‘Eğer ki Resûlullah (sav)’ı seni öperken görmeseydim seni öpmezdim’” rivayeti. (Dâraktunî)
22. “Resûlullah (sav) Mekke ehline, ‘Müşrikler bu seneden sonra hacca gitmeyecekler ve hiç kimse Kâbe’yi çıplak tavaf etmeyecek.’ şeklinde bir emir gönderdi” rivayeti. (Ahmed)
23. “Benim evim ve minberim arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır. Benim minberim cennet havuzlarından bir havuzun üzerindedir” hadîsi. (Ebû Ya’lâ)
24. “Resûlullah (sav)’ın Ebû’l-Heysem İbnü’t-Tayyihân’ın evine gittiği” hadîsi ve bunun tafsilatı. (Ebû Ya’lâ)
25. “Altın altınla, gümüş gümüşle, benzer olan benzerle. Kim ki bundan fazlasını ya da azını verir cehennem alevlerindedir” hadîsi. (Ebû Ya’lâ ve el-Bezzâr)
26. “Bir mümine zarar ziyan veren ya da hakkını gasp eden lanetlidir” hadîsi. (Tirmizî)
27. “Ne aç gözlü ne yalancı ne hain ne de âdil hükmeden melikler cennete girebilir. Cennete ilk girecek olanlar Allah’a ve efendisine itaat edenlerdir” hadîsi. (Ahmed)
28. “Kim ki bir köleyi azat eder, onu miras alır” hadîsi. (El-Muhtâra’da ez-Ziyâü’l-Mukaddisî)
29. “Bizler miras bırakmayız. Geride bıraktığımız fakirlerin sadakasıdır” hadîsi. (Buhârî)

¹¹⁰ İslam için yardıma çağırarak manasındadır.

¹¹¹ Kurban bayramında kesilen kurbanları kastetmektedir.

30. “Şüphesiz ki Allah, peygambere geçimlik bir rızık tayin etmiş ve sonra da peygamberini yanına almıştır. Peygamberine tayin ettiği rızık, ondan sonra gelen için de geçerlidir” hadîsi. (Ebû Dâvud)
31. “Küçük dahi olsa da soyunu bir nebze bile saptırmak Allah’a karşı bir küfürdür” hadîsi. (el-Bezzâr)
32. “Sen ve senin mülkün babana aittir” hadîsi. Ebû Bekir’in söylediğine göre bundan kastettiği geçim masraflarıdır. (el-Beyhakî)
33. “Her kim ki Allah yolunda ayağını toza bulamıştır, Allah da onu cehennem ateşlerinden sakınır” hadîsi. (el-Bezzâr)
34. “Bana, insanlarla savaşmam emredildi” hadîsi. (İki Şeyh ve diğerleri)
35. “Allah’ın en kusursuz bir kölesi ve hısımlarının kardeşi Hâlid b. el-Velîd’dir. O, kâfirlerin ve münafıkların üzerine çekilmiş Allah’ın kılıçlarından bir kılıçtır” hadîsi. (Ahmed)
36. “Güneş, Ömer’den daha hayırlı birinin üzerine doğmamıştır” hadîsi. (Tirmizî)
37. “Her kim ki Müslümanlar üzerinde hâkimiyet hakkı kazanır ve onların üzerine seilmeyen birini tayin ederse Allah’ın laneti onun üzerine olsun! Ta ki onu cehennem sokana kadar Allah ondan hiçbir kefarete kabul etmez – her kim ki Allah’a ayrılmış olanı başkasına verir, şüphesiz ki Allah için ayrılmış olana hıyanet etmiştir. Allah’ın laneti onun üzerine olsun” hadîsi. (Ahmed)
38. Maiz¹¹² ve onun recm edilmesinin hikâyesi. (Ahmed)
39. “Günde yetmiş kere dahi aynısını yapan af dilerse kusurlu görülmez” hadîsi. (Tirmizî)
40. “Muhammed (sav), harp işlerinde bir danışma meclisi toplardı.” (Taberânî)
41. “Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalandırılır”¹¹³ indirildiği vakitki hadîs. (Tirmizî, İbn Hibbân ve diğerleri)
42. “Gerçekten siz bu âyeti okursunuz, ‘Ey iman edenler, sizler kendinizi düzeltmeye bakın...’”¹¹⁴ hadîsi. (Ahmed, El-Erbaa¹¹⁵ ve İbn Hibbân)
43. “Allah’ın onlardan üçüncüyü yarattığı iki kişi hakkındaki kanaatin nedir?” hadîsi. (İki Şeyh)

¹¹² Mâiz b. Mâlik el-Eslemî. Zina suçundan recm edilen bir sahabedir.

¹¹³ Nisâ suresi, 123. âyetin ortası: “O sizin kuruntularınızla da değil ehl-i kitabın kuruntularıyla da değil kim bir kötülük yaparsa onunla cezalandırılır. Ve o kendisine Allah’tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulabilir.”

¹¹⁴ Mâide suresi, 105. âyetin başı: “Ey iman edenler, sizler kendinizi düzeltmeye bakın. Siz doğru gittikten sonra yolunu şaşırırlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü nihayet Allah’adır. O size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir.”

¹¹⁵ Dört büyük hadis âlimi olan Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve Tirmizî.

44. “Ya Rabbi! Mızrak uçları ve veba ile canlarımızı alma” hadîsi. (Ebû Ya’lâ)
45. “Hûd suresi saçlarıma aklar düşürdü” hadîsi. (İlâl adlı eserde Dârakutnî.)
46. “Ümmetim içinde şirk, bir karıncadan daha sessiz ve sinsice dolanmaktadır” hadîsi. (Ebû Ya’lâ ve diğerleri.)
47. “Resûlullah (sav)’a şöyle sordum, ‘Ya Resûlullah! Bana sabah ve akşam vakti söyleyebileceğim bir şey öğretiniz” hadîsi. (Müsned’inde Heysem b. Küleyb ve Ebû Hüreyre vasıtası ile Tirmizî ve diğerleri.)
48. “Allah’tan başka ilah yoktur derken ve af dilerken dikkatli olunuz. Zira iblis şöyle söylemiştir: ‘Ben insanları günahları ile helak ederim; onlar da beni ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ diyerek ve af dileyerek helak eder. Bunu gördüğüm vakit onları, kendilerine hak gördükleri ihtirasları ile helak ederim” hadîsi. (Ebû Ya’lâ)
49. “...seslerinizi peygamberin sesinin üzerine çıkarmayın...”¹¹⁶ âyeti indirildiği vakit şöyle söyledim: ‘Ya Resûlullah! Ben sizinle ancak bir büyüğümle konuşur gibi konuşurum” hadîsi. (el-Bezzâr)
50. “Herkes kendisi için yaratılmış olanı alır” hadîsi. (Ahmed)
51. “Kim ki kasten bana yalan söyler ya da emrettiğim şeye karşı gelirse, mekânı cehennem olacaktır” hadîsi. (Ebû Ya’lâ)
52. “‘Allah’tan başka ilah yoktur.’ sözünden hiçbir kaçış yoktur” rivayeti (Ahmed ve diğerleri.)
53. “Git ve insanlara şunu duyur: ‘Kim ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ derse ona cennet vacip olur. Ben de yola koyuldum ve Ömer beni karşıladı” rivayeti. (Ebû Ya’lâ. Bu, Ebû Hüreyre’nin rivayeti ile de gelmiştir.)
54. “Ümmetimden cennete giremeyecek olan iki sınıf vardır; Murcialar ve Kaderiyeler” hadîsi. (İlâl’de Dârakutnî)
55. “Allah’tan selamet dileyiniz” hadîsi. (Ahmed, en-Nasâî ve buna pek çok kaynak gösteren İbn Mâce.)
56. “Resûlullah (sav) bir işin olmasını istediği vakit ‘Ya Rab! Benim için al ve benim için seç.’ diye dua ederdi” hadîsi. (Tirmizî)
57. “Borç duası ‘Allah tasayı uzaklaştırandır’” hadîsi. (el-Bezzâr ve el-Hâkim)
58. “Haram şeylerle beslenen her beden cehennem ateşlerindedir.” Bunun bir başka şekli de şöyledir: “Haramla beslenen hiçbir beden cennete giremeyecektir” hadîsi. (Ebû Ya’lâ)

¹¹⁶ Hucurât suresi, 2. âyet: “Ey iman edenler, seslerinizi peygamberin sesinin üzerine çıkarmayın ve ona söz söylerken birbirinize bağırduğınız gibi yüksek sesle söylemeyin. Yoksa amelleriniz boşa gider de haberiniz olmaz.”

59. *"Bedenin tek bir parçası dahi yoktur ki dilin keskinliğinden şikâyet etmesin"* hadîsi. (Ebû Ya'lâ)
60. *"Allah, Şa'bân ayının ortasında gece vakti yeryüzüne indi. Bu gece, kâfir ve kalbinde kin olanlar hariç her insanı bağışladı"* hadîsi. (Dârakutnî)
61. *"Şüphesiz ki Deccal doğudan, Horasân diye anılan diyardan gelecektir. Bunları da yüzleri adeta iki çentikli kalkanlara benzer kavimler takip edecektir"* hadîsi. (Tirmizî ve İbn Mâce)
62. *"Bana, kendilerinden hesap sorulmaksızın cennete girecek olan yetmiş bin kişi verildi"* hadîsi. (Ahmed)
63. Şefaât hadîsi ve bunun tafsilatı – insanların bir peygamberden diğerine koşturularına ilişkin.¹¹⁷ (Ahmed)
64. *"Eğer ki insanlar bir vadiye, Ensâr da başka bir vadiye yürüyecek olsaydı; şüphesiz ki ben Ensâr'ın yürüdüğü vadiye yürürdüm"* hadîsi. (Ahmed)
65. *"Kureyş bu işin velisidir. İçlerindeki iyiler iyi olanlarına, habis olanlar da habis olanlarına tabi olacaktır"* hadîsi. (Ahmed)
66. *"Muhammed (sav)'in vefatından sonra Ensâr'ı vasi tayin etmesi ve 'onlardan iyi olanları kabul ediniz, kötü olanları da terk ediniz.' buyurması"* hadîsi. (el-Bezzâr ve Taberânî)
67. *"Kıyılarını denizin yıkadığı Ummân diye anılan bir diyar bilirim – orada bir Arap kabilesi vardır. Onlara elçimi gönderecek olsam, ona ne ok ne de taş fırlatırlar"* hadîsi. (Ahmed ve Ebû Ya'lâ)
68. *"Bir gün Ebû Bekir, Hasan'ın yanında geçiyordu ve Hasan da erkek çocuğuyla oynuyordu. Onu omuzlarına doğru kaldırarak 'Baba tarafından tıpkı peygamber(sav)'e benziyorsun, babam 'Ali'ye değil' dedi."* (Buhârî) İbn Kesîr'in söylediğine göre bunun rivayet silsilesi kesintisizdir ve Resûlullah(sav)'ın Hasan'a benzerliği sözünü de kuvvetlendirir su-rettedir.
69. Resûlullah (sav)'ın Ümmü Ayman'ı ziyaret ettiği hadîsi. (Müslim)
70. Hırsızın beşinci hırsızlığında öldürülmesi hadîsi. (Ebû Ya'lâ)
71. Uhud'un hikâyesi. (et-Teyâlisî ve Taberânî)
72. *"Resûlullah(sav)'ın yanındaydım ve onu, bir şeyi kendisinden uzaklaştırırken gördüm; lakin bunun ne olduğunu göremedim ve ona, 'Ya Resûlullah! O uzaklaştırmaya çalıştığınız şey nedir?' diye sordum. Bunun üzerine Resûlullah (sav), 'Dünya beni bitkin düşürdü de ona benden uzak dur dedim. Dünya da bana, 'Ne yani! Beni almayacak mısın?' dedi'"* şeklindeki hadîs. (el-Bezzâr)

¹¹⁷ Mahşer günü insanların şefaât için bir peygamberden diğerine koşturacaklarına inanılmaktadır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 98, * imli dipnot.

Böylece İbn Kesîr, Ebû Bekir isnadı ile Muhammed(sav)'e kadar kesintisiz giden pek çok hadîs rivayet etmiştir. Lakin benim, Nevevî tarafından bahsedilen rakamı tamamlayıncaya kadar takip ettiğim diğer hadîsleri atlamıştır.

73. *"İnsanlar arasında nerede bir kene bulursanız bulun, öldürünüz"* hadîsi. (Avset'de Taberânî)
74. *"Kimin evinde kaldığınızı, kimin toprağında yaşadığınızı ve kimin yolunda yürüdüğünüzü bir düşününüz!"* hadîsi. (ed-Deylemî)
75. *"Bana ettiğiniz dualarda sıklık gösteriniz; zira Allah kabrim üzerine bir melek vekil etmiştir ve ne zaman ümmetinden biri bana dua etse bu melek bana, 'filanca oğlu falanca şu saatte sizin için dua etti' der"* hadîsi. (ed-Deylemî)
76. *"Cuma, bir evvelki cumayla arasında olanlar için kefarettir. Cuma günkü gusül de kefarettir"* hadîsi. (ez-Zuafâi'de el-Ukaylî)
77. *"Benim ümmetim için cehennemnin sıcaklığı ancak bir hamamınki kadardır"* hadîsi. (Taberânî)
78. *"Yalandan sakınınız; zira yalan imandan uzaklaşmaktır"* hadîsi. (Makârimü'l-Ahlâk'da İbn Lâl)
79. *"Bedir'de şehit düşen herkese cennet müjdelenmiştir"* hadîsi. (Efrâd'da Dâ-rakutnî)
80. *"Din, Allah'ın ağır bir sancağıdır; kimin onu taşımaya gücü yeter?"* hadîsi. (ed-Deylemî)
81. *"Yâsin suresi 'Müimme' olarak da bilinir"* hadîsi. (Şaab'da ed-Deylemî ve Beyhakî)
82. *"Âdil ve mütevazı olan bir sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve mızrağıdır; her gün ve gece altmış dürüst adamın ameli onun hesabına yazılır"* hadîsi. (ez-Zuafâi'de Ebû'l-Şeyh ve el-Ukaylî, Kitâbü's-Sevâb'da İbn Hibbân)
83. *"Mûsâ Rabbine şöyle sordu: 'Yas tutan bir ananın acısını avutan kişinin ödülü nedir?' Rab şöyle cevap verdi: 'Allah onu gölgesinin altına alacaktır'"* hadîsi. (et-Tergîb'de İbn Şâhîn ve ed-Deylemî)
84. *"Ya Rabbi! İslam'ı Ömer b. Hattâb ile güçlendir"* hadîsi. (Avset'de Taberânî)
85. *"Allah'a şükretmeleri az olmadıkça ne bir av avlanmış ne bir dikenli dal budanmış ne de bir ağacın kökü kesilmiştir"* hadîsi. (Müsned'de İbn Rah-veyh)
86. *"Eğer size ben gönderilmemiş olsaydım, şüphesiz ki Ömer gönderilirdi"* hadîsi. (el-Deylemî)

87. "Ehl-i cennet ticaret yapacak olsaydı, kumaş ticareti yapardı"¹¹⁸ hadîsi. (İbn Ya'lâ)
88. "Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti, bir imam ümmet üzerinde hâkimiyet sahibiysen kendi ya da bir başkasının çıkarı için ayaklananın üzerine olsun – işte bu sebeptir ki onu yaşatmayınız" hadîsi. (Tarih'de ed-Deylemî)
89. "Kim benden bir bilgi ya da hadîs kaydederse, o bilgi ve hadîs bâki kaldıkça bunun mükâfatı da durmaksızın ona yazılır" hadîsi. (Tarih'de el-Hâkim)
90. "Kim Allah'a hizmet yolunda çıplak ayakla yürürse, Allah da kıyamet gününde ona farz olanlardan hesap sormaz" hadîsi. (Avset'de Taberânî)
91. "Her kim Allah'ın cehennem ateşinden koruması ve kendisini gölgesinin altına almasından mutluysa, iman edenlere de zulümde bulunmasın; bilakis onlara rahmet gösterson" hadîsi. (Makârimü'l-Ahlâk'ta İbn Lâl, Ebû'l-Şeyh, es-Sevâb'da İbn Hibbân)
92. "Kim ki sabah Allah'a ibadet etmek niyeti ile kalkar, Allah da, günah işlese dahi, gün boyu ona mükâfat yazar" hadîsi. (Deylemî)
93. "Hangi kavim cihattan geri durur da Allah da onlara umumî bir azap çek-tirmez?" hadîsi. (Avset'de Taberânî)
94. "Bir müfteri asla cennete giremez" hadîsi. (kaynak göstermeksizin Deylemî)
95. "Müslümanlardan birini bile hakir görmeyiniz; zira en küçük Müslüman dahi Allah'ın yanında büyüktür" hadîsi. (Deylemî)
96. "Yüce Allah şöyle buyurmuştur: 'Eğer ki benim rahmetimi diliyorsanız, siz de benim yarattığıma karşı rahmet gösterin'" hadîsi. (Ebû Şeyh, İbn Hibbân ve Deylemî)
97. "Resûlullah(sav)'a omzundaki atkısını sordum da bacağına adalesini tuttu. Ona, 'Ya Resûlullah! Lütfen bana doğru uzatınız.' dedim, bunun üzerine adalesinin daha da aşağısını tuttu. Tekrar 'Uzatınız' dedim de 'Bundan daha fazla alçalmanın hiçbir hayrı yoktur' dedi ve ben de 'Ya Resûlullah! O vakit biz helak olduk' dedim. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle söyledi: 'Ya Ebû Bekir! Doğru yoldan şaşma; orta yolu tut ki o vakit selamete kavuşursunuz'" hadîsi. (Hilye'de Ebû Nuaym.)
98. "Benim ve Ali'nin avcu birbirine tam olarak eşittir" hadîsi. (ed-Deylemî ve İbn Asâkir)
99. "Şeytan'a karşı Allah'ın adını anmayı göz ardı etmeyiniz; zira siz şeytandan

¹¹⁸ Ebû Bekir, Osmân, Talha b. Abdü'r-Rahman b. Avf kumaş ticaretiyle uğraşırdı. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 95, ‡ imli dipnot.

habersiz olursunuz da o sizden habersiz değildir” hadîsi. (Kaynak göstermeksizin ed-Deylemî)

100. “Kim Allah için bir mescit bina eder, Allah da onun için cennette bir saray kurar” hadîsi. (Avset’de Taberânî)

101. “Kim ki bu habîs bakladan¹¹⁹ yer, bizim mescidimizin yanına sokulmasın” hadîsi. (Avset’de Taberânî)

102. Namazın başlangıcında, rükûda ve secdede iki elin kaldırılması hadîsi. (Sünen’de Beyhakî)

103. “Ebû Cehil’e bir deve veriniz” hadîsi. (Mu’cem’de el-İsmâîlî)

104. “Ali’ye bakmak ibadettir” hadîsi. (İbn Asâkir)

Kur’ân Tefsîrinde es-Sıddîk’tan bize ulaşanlar

Ebû’l-Kâsım el-Begâvî’nin İbn Ebî Müleyke’den naklettiği üzere, “Ebû Bekir’e bir âyet sorulunca şöyle cevap verdi: ‘Eğer ki Kitâbullah’tan, Allah’ın niyetine uygunsuz bir kelimedecek olursam, hangi yer beni barındırır, hangi gök benim üzerime gölge eder?’” Ebû Ubeyde’nin İbrâhîm et-Teymî’den naklettiğine göre, “Ebû Bekir’e Yüce Allah’ın, ‘Üzüm ve yonca’¹²⁰ sözleri sorulunca şöyle cevap verdi: ‘Eğer ki Kitâbullah’dan bilmediğim bir mevzu üzerine konuşacak olursam, hangi yer beni barındırır, hangi gök benim üzerimi örter?’”

Beyhakî ve diğerlerinin Ebû Bekir’den naklettiklerine göre, “ ‘Kelâle’ kelimesinin manası sorulunca şöyle cevap verdi: ‘Şimdi buna ilişkin görüşümü size söyleyeceğim. Eğer ki kelimem doğru ve isabetliyse Allah’tandır; eğer hatalıysa benden ve şeytandandır. Kanımca bunun manası, ‘Babası ve çocuğu olmayan’dır.’” Ömer halife olduğu vakit buna atfen, “Ebû Bekir’in görüş belirttiği bir hususu reddetmekten çekinirim.” demiştir.

Ebû Nuaym’ın Hilye’de Esved b. Hilâl’den nakille kayıt düştüğüne göre, “Ebû Bekir sahabeye şöyle söylemiştir: ‘Şu iki âyet hakkında ne dersiniz? – ‘Muhakkak ki ‘Rabbimiz Allah’tır.’ deyip de sonra doğrulukta devam edenler...’¹²¹, ‘İman edip de imanlarını zulümle karıştırmayanlar var ya...’¹²² Bunun üzerine ona, ‘Sonra doğru-

¹¹⁹ Sarımsak.

¹²⁰ Abese suresi 27, 28, 29 ve 30 âyetler: “Bu suretle orada daneler biriktirmekteyiz: Üzümler, yoncalar, zeytinlikler, hurmalıklar, iri ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayrlar.”

¹²¹ Fussilet suresi, 30. âyetin başı: “Muhakkak ki: ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip de sonra doğrulukla devam edenler üzerine melekler şöyle diyerek inerler: ‘Korkmayın, mahzun da olmayın, vaat olunduğunuz cennetle sevinin.’”

¹²² En’am suresi, 82. âyetin başı: “İman edip de imanlarını zulümle karıştırmayanlar var ya işte korkudan emin olmak onların hakkıdır. Ve hidayete erenler de onlardır.”

lukta devam edenler' 'O günah işlemeyendir ve imanına günah kılıfı geçirmeyendir.' manasına gelir şeklinde cevap verdiler. Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Siz bunlara taşıdıklarından başka bir mana yüklemektesiniz' dedi ve sonra şöyle ekledi: 'Muhakkak ki 'Rabbimiz Allah'tır' deyip de sonra doğrulukta devam edenler..' şu manaya gelir ki; 'Allah'tan başka ilaha meyletmezler ve imanlarına şirk kılıfı geçirmezler.'"

İbn Cerîr'in Âmir b. Sa'd vasıtası ile Ebû Bekir'den naklettiğine göre o, yüce Allah'ın, "İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzeli ve bir de daha fazlası var"¹²³ sözü üzerine "Bu, Allahu Teala'nın yüzüne bakmak manasına gelir" yorumunu yapmıştır; yine Allahu Teala'nın, "Muhakkak ki 'Rabbimiz Allah'tır' deyip de sonra doğrulukta devam edenler..."¹²⁴ sözü üzerine de, "İnsanların bunu söylediğine şüphe yoktur; lakin, her kim ki bu düsturla ruhunu teslim eder, işte o doğrulukta devam edendir" demiştir.

Ebû Bekir es-Sıddîk'tan söz, karar, hutbe ve dua şeklinde rivayet edilenler

Lâlakâî'nin Sünnet'te İbn Ömer'den naklettiğine göre, "Bir gün adamın biri Ebû Bekir'e gider ve ona, 'Zina yapan birinin, bunu kaderi olduğu için yaptığını düşünür müsünüz?' diye sorar. Ebû Bekir, 'Evet' diye cevaplar. Bunun üzerine adam, 'Eğer bunu Allah benim alnıma yazdıysa, sonra beni bunun için cezalandırır mı?' diye sorunca Ebû Bekir, 'Evet ey seni kokuşmuşsun oğlu! Vallahi yanımda bir kişi olsaydı, sana bir mantık getirmesini emrederdim' der."

Ebû Dâvud'un Sünen'de Ebû Abdullah es-Sünâbihî'den naklettiğine göre, "Bir defasında Sünâbihî, Ebû Bekir'in imamlığında akşam namazı kıldı ve Ebû Bekir ilk iki rekât boyunca Kur'ân ve kısa mufasssallardan âyetler okudu. Üçüncü rekâtta ise şu âyeti okudu: 'Ey Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi haktan saptırma.'"¹²⁵

İbn Ebî Heyseme ve İbn Asâkir'in İbn Uyeyne'den naklettiklerine göre, "Ebû Bekir birine taziyelerini dileyceği vakit şöyle söylerdi: 'Sabırdan musibet gelmez; lakin dövünmekte de fayda yoktur. Ölüm, kendisinden evvel olandan ehven, sonra olandan ise daha şiddetlidir. Resûlullah (sav) efendimizin vefatını hatırlayınız; böylece acınız hafifler ve Allah da mükâfatınızı artırır.'"

¹²³ Yûnus suresi, 26. âyetin başı: "İyi iş, güzel amel yapanlara, daha güzeli ve bir de daha fazlası var. Yüzlerine ne bir leke bulaşır ne de bir zillet. Cennet ehli işte bunlardır. Orada ebedî olarak kalacaklardır."

¹²⁴ Fussilet suresi, 30. âyet.

¹²⁵ Âl-i İmran suresi, 8. âyetin başı: "Ey Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi haktan saptırma. Bize kendi tarafından rahmet ihsan eyle. Şüphesiz sen çok ihsan edicisin."

İbn Ebî Şeybe ve Dârakutnî'nin sahabe Sâlim b. Ubeyd'den naklettiklerine göre, *"Ebû Bekir, 'Benimle şafak arasında dikil ki, sahurumu yiyebileyim' derdi."*

Ebî Kulâbe ve Ebû's-Sefer'in söylediklerine göre ise Ebû Bekir, *"Kapayı kapatınız ki sahur edelim"* derdi.

Beyhakî'nin ve Ebû Bekir b. Ziyâd en-Nişâbûrî'nin Kitâbü'l-Ziyâdât'ta Huzayf İbn Useyd'den naklettiklerine göre, *"İkisinin yaptıklarının takip edilebileceği niyetiyle Ebû Bekir ve Ömer'in seher vakti ne yaptıklarına dikkat etmiştim."*

Ebû Dâvud'un İbn Abbâs'tan naklettiğine göre, *"Ebû Bekir es-Siddîk'in, 'Balıklardan sadece yüzenlerini yiyiniz' dediğini işitmiştim."*

Eş-Şâfi'nin el-E'm'de Ebû Bekir'den naklen kayıt düştüğü üzere, *"Ebû Bekir canlı hayvan karşılığında et satılmasından razı değildi."*

Buhârî'nin naklettiğine göre, *"Ebû Bekir, miras almak bakımından dede ile babayı bir tutardı."*

İbn Ebî Şeybe'nin Müsennef'de Ebû Bekir'den naklen kayıt düştüğüne göre, *"Eğer kendisinden başka bir baba yoksa, dede de baba ile bir tutulur; eğer kendisinden başka erkek evlat yoksa torun da oğulla bir tutulur."*

El-Kâsım'ın naklettiğine göre *"Babası tarafından evlatlıktan reddedilen bir adam Ebû Bekir'in huzuruna getirildi ve Ebû Bekir, 'Kafasına bir fiske vurunuz; zira zihninin içinde şeytan vardır' dedi."*

İbn Ebî Mâlik'in söylediğine göre, *"Bir gün Ebû Bekir bir ölü için dua ediyordu ve şöyle söyledi: 'Ya Rabbi! Ailesi, mülkü ve halkı senin bu kulunu terk etti ve onun günahları büyüktür; lakin sen Gafur ve Rahîm olansın.'"*

Sa'îd b. Mansûr'un Sünen'de Ömer'den naklen kayıt düştüğü üzere, *"Ebû Bekir, Ömer b. Hattâb'ın oğlu Âsım davasında Âsım'ın annesi lehinde karar vermiş ve 'Onun çocuğa (Âsım) karşı nefesi, kokusu ve lütfu seninkinden daha hayırlıdır Ömer' demiştir."*

Beyhakî'nin Kays b. Ebî Hâzım'dan rivayetle naklettiğine göre, *"Filanca adamın biri Ebû Bekir'in huzuruna geldi ve ona, 'Babam, tamamına ihtiyacı olduğunu iddia ederek benim tüm mülküme el koymak istiyor' dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir adamın babasına, 'Senin, oğlunun mülkü üzerindeki hakkın ancak sana kâfi gelecek kadar olandır' dedi. Adam da, 'Ey Resûlullah(sav)'in halifesi! Resûlullah (sav), 'Sen ve senin mülkün babana aittir' dememiş miydi?' diye sordu da, bunun üzerine Ebû Bekir, 'Evet. Lakin, bundan kastettiği kendisine yaşaması için kâfi olandır' cevabını verdi."*

Ahmed'in Amr b. Şuayb'ın dedesinden naklettiği üzere, *"Ne Ebû Bekir ne de Ömer bir köleye karşı bir özgür kişiyi öldürürlerdi."*

Buhârî'nin İbn Ebî Müleyke'nin dedesinden naklettiğine göre, *"Adamın*

biri başka birinin elini ısırmış ve o da bu yüzden ona yumruk atarak dişini sökmüş; fakat bu yüzden Ebû Bekir onu cezadan muaft tutmuştur.”

İbn Ebî Şeybe ve Beyhakî'nin Ukrame'den naklettiklerine göre, “Ebû Bekir, bir kulak kaybedildiğinde on beş deve karşılığı para ödenmesine hükmetti ve ‘İmame ve saçlar kesik kulağın kusurunu gizleyecektir’ dedi.”

Beyhakî ve diğerlerinin Ebî Ümrân el-Cûnî'den naklettiklerine göre, “İbû Bekir, başına Yezîd b. Ebû Süfyân'ı komutan koyduğu bir orduyu Şam diyarına¹²⁶ gönderdi ve onlara şöyle tembih etti: ‘Size on tane sakınmanız gereken unsur emrediyorum. Kadın, çocuk ve ihtiyarlara dokunmayın. Üzerinde meyve taşıyan ağacı kesmeyin. Ekili toprakları tahrip etmeyin. Karnınızı doyurmak için olmadıkça ne bir deve ne de bir koyun öldürün. Hurma ağaçlarını kesmeyin ve yakmayın. Yağmalamayın ve cesaretinizi yitirmeyin.’”

Ahmed, Ebû Dâvud ve en-Nasâî'nin Ebû Berzah el-Eslemî'den naklettiklerine göre, “Bir gün Ebû Bekir filanca adama hiddetlendi ve hiddeti git gide daha da arttı. Bunun üzerine ona, ‘Ey Resûlullah(sav)’in halifesi! Onun kellesini uçurayım mı?’ diye sordum da, bunun üzerine Ebû Bekir, ‘Dur bakalım! Resûlullah(sav)’in ardından bu hiç kimsenin üzerine vazife değildir’ dedi.”

Sayf'ın Kitâbü'l-Futûh'da kendi şeyhlerinden naklettiğine göre, “O vakit Yemâme emîri olan el-Muhâcir b. Ebî Ümeyye'nin huzuruna iki kadın şarkıcı getirildi. Bunlardan biri Resûlullah(sav)'a söven şarkılar söylemişti. Onun ellerini kesti ve dişlerini söktü. Diğer kadın ise Müslümanları aşağılayan şarkılar söylüyordu. Onun da ellerini kesti ve dişlerini söktü. Bunun üzerine Ebû Bekir ona şöyle bir mektup gönderdi: ‘Resûlullah(sav)'e şarkılarında söven iki kadına ettiklerin kulağıma geldi. Eğer bu işte benden önce davranmasaydın, sana onları öldürtmeni emrederdim; zira peygamberler adına olan cezalar diğer cezalara benzemez. Her kim ki Müslümanlar içinde bunu yapar, o bir mürteddir ya da vergiye bağlı bir kul ise ihanet eden bir düşmandır. Lakin, Müslümanları aşağılayan şarkılar söyleyene gelince; eğer ki o İslam iddiasında bulunanlardan biri olsaydı, onu uzuvlarını kesmeksizin edeplendirmek ve çeki düzen vermek münasip düşerdi. Zimmîlerden olsaydı, Allah şahidimdir ki, onun bu kâfirliğini affetmem büyük bir merhamet olurdu. Eğer ki böyle bir vaziyette senden evvel olsaydım, ona çok fena acılar çektirirdim. Sana vacip olansa yumuşak kalpliliktir. İnsanların uzuvlarını kestirmekten sakınasın; zira bu bir günahdır ve kısas durumu hariç sakınılması gereken bir fiildir.”

Mâlik ve Dârakutnî'nin Safiye Bint Ebî Ubeyd'den naklettiklerine göre, “Adamın biri bâkire bir cariyeye musallat oldu ve sonra da bunu itiraf etti. Bunun üzerine Ebû Bekir hüküm verdi ve adam kırbaçlandı. Sonra da Fedek'e¹²⁷ sürüldü.”

¹²⁶ Günümüz Suriye'si.

¹²⁷ Medine'den iki gün uzaklıkta bulunan Hicaz'da bir köy.

Ebû Ya'lâ'nın Muhammed b. Hâtib'den naklettiğine göre, "Ebû Bekir'in huzuruna hırsızlıktan suçlu bir adam getirildi. Adamın elleri ve ayakları kesildi. Sonra Ebû Bekir şöyle söyledi: 'Senin için, Resûlullah(sav)'ın ölümünü salık verdiği gündeki hükmünden başka bir şey bulamıyorum; zira Resûlullah (sav), senin ne yapacağını bilmekteydi.' Sonra hırsızın öldürülmesini emretti."

Mâlik'in el-Kâsım b. Muhammed'den naklettiğine göre, "Yemen ehlinden bir eli ve ayağı kesilmiş bir adam Ebû Bekir'in yanına yerleşti ve Yemen valisinin kendisine ettiği zulmü anlattı. Öyle ki, bu adam gece boyunca namaz kılardı. Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Babanın üzerine yemin olsun ki, senin gecen bir hırsızın gecesi gibi değildir' dedi. Bir zaman sonra Ebû Bekir'in karısı Umays kızı Esmâ'nın bir süs eşyası kayboldu ve adam da onlarla birlikte aramaya koyuldu. Bu sırada, 'Ya Rabbi! bu Beyt-i Sâlih'den kim bir şey çaldıysa gazabın onun üzerine olsun' diyordu. Sonra süs eşyasını bir altın ustasında buldular ve o da bunu kendisine elleri ve ayakları kesik bir adamın verdiğini onayladı. Adam ya bunu itiraf edecekti ya da aksi ispatlanacaktı. Sonunda Ebû Bekir hükmünü verdi ve adamın sol eli kesildi. Ebû Bekir de, 'Vallahi, onun kendine ettiği beddua, benden yana kendi hırsızlığından çok daha fecidir' dedi."

Dârakutnî'nin Enes'ten naklettiğine göre, "Ebû Bekir, beş dirhem değerindeki bir kalkan için çalanın elinin kesilmesi emrini vermiştir."

Ebû Nuaym'ın Hilye'de Ebû Sâlih'den naklettiğine göre, "Yemen ahalisi, Ebû Bekir devrinde geldikleri¹²⁸ vakit Kur'ân okunduğunu işittiler ve gözyaşlarını tutamadılar. Bunun üzerine Ebû Bekir, 'İşte biz de böyleydik, sonra kalplerimiz sertleşiverdi' dedi." Ebû Nuaym şöyle eklemiştir: "Bu vaziyet, Allahu Teala tarafından bahşedilen ilim ve dinginlik ile kuvvetlenmektir."

Buhârî'nin İbn Ömer'den naklettiğine göre, "Ebû Bekir, 'Bakınız! İşte Muhammed (sav) ehl-i beytindeki insanların içindedir' demiştir."

Ebû Ubeyd'in Garîb'de Ebû Bekir'den rivayetle kayıt düştüğüne göre, "Ebû Bekir, 'Ne mutlu o kendi mekânında ruhunu teslim edene' demiştir. Bu devir, fitne hareketi çıkmadan evvel İslam'ın ilk vakitleridir."

Dörtler'in ve Mâlik'in Kabîyse'den naklettiklerine göre, "Bir büyükanne, mirası hakkında sual etmek için Ebû Bekir'e gitti. Ebû Bekir ona, 'Kitâbullah'da sana dair bir şey yoktur. Resûlullah(sav)'ın hadîslerinden de sana dair bir şey bilmem. Başka bir vakit gel ki, başkalarına danışayım' dedi. Sonra Ebû Bekir başkalarına danıştı ve el-Mügîre b. Şu'ba, 'Resûlullah (sav) bunun gibi bir kadına altıda birini verirken ben de huzurundaydım' dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Yanında senden başka biri daha var

¹²⁸ Bu, Hz. Ebû Bekir'in Şam'ı fethetmeyi düşündüğü ve Güney Arabistan'ın şeflerine onları ve takipçilerini davet etmek için mektup yazdığı zamandır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 101, † imli dipnot.

mydı?’ diye sordu. Tam o sırada Muhammed b. Müslime ayağa kalktı ve Mügîre’nin söylediklerinin aynısını söyledi. Böylece Ebû Bekir de aynısının yapılmasını emretti.”

Mâlik ve Dârakûtnî’nin el-Kâsım b. Muhammed’den naklettiklerine göre, “İki büyükanne miras talebi ile Ebû Bekir’in huzuruna vardı. Biri bir annenin annesi, diğeri de bir babanın annesiydi. Ebû Bekir’in mirası annenin annesi olan kadına vermesi üzerine Rahman b. Sehl el-Ensârî, ki kendisi Bedir’de savaşanlardandı, ona, ‘Ey Resûlullah(sav)’ın halifesi! Kadın öldükten sonra kimse mirası paylaşmasın diye mi mirası bu kadına verdiniz?’ diye sordu da, bunun üzerine Ebû Bekir mirası ikisi arasında paylaştırdı.”¹²⁹

Abdü’r-Rezzâk’ın Müsennef’inde Âişe(ra)’den rivayetle kayıt düştüğü hadîse göre, “Rufâ’a’nın karısı ondan boşandı ve sonra da, Abdü’r-Rahman b. el-Zübeyr’le evlendi. Lakin, halvet olamadıklarından kadın ondan da boşandı ve yine Rufâ’a’ya geri dönmek istedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), ‘Hayır! Ancak evliliğiniz tamamen erdikten sonra’ buyurdu. Sahîh’deki kayıt bu kadardır. Abdü’r-Rezzâk buna şöyle eklemektedir: ‘Sonra bir müddet bekledi ve ikinci kocasına giderek ilk kocasının kendisine el sürdüğünü söyledi. Bunun üzerine adam, kadının ilk kocasına dönmelerini yasak ederek, ‘Eğer hakikaten Rufâ’a’ya döndüyse, nikâhı ikinci defa tamamen ermemiş sayılır’ dedi. Daha sonra kadın, halifelikleri zamanında Ebû Bekir ve Ömer’e de gitti. Lakin, onlar da kadını bundan men etmişlerdir.”

Beyhakî’nin Ukbe b. Âmir’den naklettiğine göre, “Amr b. Âs ve Şurahbîl b. Hasan, kendisini,¹³⁰ yanında Şam komutanı Benân’ın kellesiyle Ebû Bekir’e elçi gönderdi. Ebû Bekir’in huzuruna vardığında Ebû Bekir durumdan hoşnutsuzluğunu belirtti. Bunun üzerine Ukbe, ‘Ey Resûlullah(sav)’ın halifesi! Onlar da bize aynısını yaptılar’ dedi de, bunun üzerine Ebû Bekir şöyle cevap verdi: ‘Fârisiler ve Rumlar’ın örneğini takip edenlerin yaptığını mı yapacağız? Bir daha bana kelle getirmeyin; mektuplar ve haberler kâfidir.”

Buhârî’nin Kays b. Ebî Hâzım’dan naklettiğine göre, “Ebû Bekir, Ahmas kabilesinden Zeyneb diye anılan bir kadının yanına gitti. Kadının konuşmadığına şahit olunca ona, ‘Neden konuşmazsın?’ diye sordu. Kadının hacca gittiğini ve sükûnet yemini ettiğini söylediler. Bunun üzerine Ebû Bekir, ‘Konuş kadın! Bu haramdır ve Cahiliyye’den kalma bir âdettir’ dedi. Kadın bunu duyunca konuştu ve ‘Sen de kimsin?’ diye sordu. Ebû Bekir de, ‘Ben Muhâcirlerden biriyim’ dedi. Kadın, ‘Muhâcirlerden hangisi?’ diye sorunca Ebû Bekir, ‘Kureyş’ dedi. Kadın, ‘Kureyş’ten kimlerdensin?’ diye sordu. Ebû Bekir, ‘Ne çok sorun varmış!’ dedi ve ‘Ben Ebû Bekir’im’ diye ekledi. Bunun üzerine kadın, ‘Cahiliyye’den sonra Allah’ın bize bahşettiği bu güzel düzen daha

¹²⁹ İslam hukukunda bir erkek torun, annesi tarafından olan büyük annesinden miras alamazdı. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s.102, “§” imli dipnot.

¹³⁰ Yani Ukbe b. Âmir’i kastediyor.

ne kadar sürecek?’ diye sordu. Ebû Bekir, ‘İmamlarınız doğru yolu takip ettikçe sizin de bekanız devam edecektir’ dedi. Bunun üzerine kadın, ‘İmamlar da kimlerdir?’ diye sorunca Ebû Bekir, ‘Senin kavminde insanların itaat ettikleri ve saydıkları şef ve önde gelenler yok mudur?’ dedi. Kadın, ‘Evet’ dedi. Ebû Bekir de, ‘İşte onlar bahsettiğim imamlardır’ dedi.”

Buhârî’nin Âişe (ra)’den naklettiğine göre, “Ebû Bekir’in, elde ettiği gelirden kendisine vergi veren bir kölesi vardı ve Ebû Bekir de onun bu vergisinden alınan meyvelerden yedi. Köle bir gün Ebû Bekir’e bir şey getirdi ve Ebû Bekir de bundan yedi. Sonra köle Ebû Bekir’e, ‘Bunun ne olduğunu biliyor musunuz?’ diye sordu. Ebû Bekir, ‘Nedir?’ dedi. Köle, ‘Cahiliye’de bir adam için fal bakmıştım; lakin, kehanetim onu kandırışından daha iyi değildi. Sonunda adam benimle buluştu ve bana sizin şimdi yediğiniz şeyi verdi’ dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir kendi boğazına sarıldı ve midesindeki şeyin hepsini kusuverdi.”

Ahmed’in Zühd’de İbn Şirîn’den naklettiğine göre, “Ebû Bekir’den başka yediğini tekrar çıkartan hiç kimseyi görmedim...” ve sonra hikâyenin devamını anlatır.

En-Nisâî’nin Eşlem’dan naklettiğine göre, “Ömer, Ebû Bekir’in dilini tutarak, ‘İşte beni helake düşüren budur’ dediğine şahit olmuştur.”

Ebû Ubeyd’in el-Garîb’de Ebû Bekir’den naklettiğine göre, “Ebû Bekir, o sırada komşusuyla münakaşa eden Abdü’r-Rahman b. Avf’ın yanından geçmekteydi ve ona, ‘Komşunuzla münakaşa etmeyiniz; onlar, insanlar geçip gittikten sonra yanınızda kalanlardır’ dedi.”

İbn Asâkir’in Mûsâ b. Ukbe’den naklettiğine göre, “Bir defasında Ebû Bekir hutbe vermekteydi ve şöyle söyledi:

‘Alemlerin Rabbine hamdolsun; sadece O’na hamd eder, sadece O’ndan yardım dilerim; ölümden sonra gelen için O’ndan rahmet dilerim. Şüphesiz ki benim ve sizlerin eceli yaklaşmaktadır. Şehadet ederim ki, ne Allah’tan başka bir ilah ne de O’na ortak olan vardır. Muhammed (sav) O’nun elçisi ve gönderdiği hakikatın müjdecisidir, uyarıcısıdır ve ışıldağıdır; o ki, hayatta olanları uyaracak ve O’nun kavlini kâfir olanlara hakkı ile ulaştıracaktır. Kim ki Allah’a ve O’nun elçisine itaat eder, doğru yoldadır ve kim ki bu ikisinin hilafında davranır, onlar da apaçık bir sapkınlık içindedir. Allah’a takva etmeniz, O’nun sizler için kanun koyduğu ve yol gösterici olan emirlerine bağlı kalmanız benim size buyruğumdur. Zira Kelimetü’l-İhlâs’ın ardından İslam’ın cümle kaideleri, Allah’ın size hükmetmesi için tayin ettiklerine itaat etmek ve onları duymaktır. Her kim Allah’a itaat eder, herkesçe bilinen emre karşı sorumluluk takınır ve inkârdan sakınır, şüphesiz ki o muvaffak olur, Hak’tan üzerine vazife olanları yerine getirmiş olur. Ey siz beyhûde arzuların peşinden koşanlar! Şüphesiz ki şehvetten, oburluktan ve öfkeden sakınanlar muvaffak olur. Ey siz gururuna düşkünler! Topraktan

yaratılmış olanda gurur ne arar? O değil midir ki tekrar toprağa dönecek ve bedeni solucanlara yiyecek olan? O ki, şimdi hayatta, yarın toprağın altında değil midir? Bu yüzden gün gün ve saat saat doğru olunuz. Mazlumların duasından korkunuz ve kendinizi ölümler arasında sayınız. Sabırlı olunuz; tüm işler sabrın sonucudur. Hazırlıklı ve uyanık olunuz; zira hazırlıklı ve uyanık olmak faydalıdır. Doğru davranınız; öyle ki, doğru davranış kabul görendir. Allah'ın sizi gazabıyla uyardıklarından sakınınız. Allah'ın rahmetinden size vaat ettikleri için tez davranınız. Öğretiniz ve kendiniz de kavrayıp öğreniniz, özenli ve ihtiyatlı olunuz; zira Allah, sizden öncekileri helak ettiği şeyleri size bildirmiş, sizden önce kurtardıklarını da bunlar vasıtasıyla kurtarmıştır. Allah, kitabında size neyin helal neyin haram olduğunu, hangi işlerden hoşnut ve hangilerini yasak kıldığını bildirmiştir. Andolsun benim sizden bir talebim yoktur; ancak Allah kendisinden yardım istenendir. Ondan başka ne bir güç ne de bir irade vardır; biliniz ki Allah'a karşı samimi olduğunuz amellerinizde de O'na itaat etmiş sayılırsınız, kısmetinizi korur ve mesut olursunuz. İmanınız için yaptığınız amellerde gönülden davranınız ve bunlarda imanın kaidelerine uyunuz ki, sizden önce gelenler memnun olsun; fakirlik ve ihtiyaç içinde olduğunuz vakitlerde dahi zekâtınızı veriniz ve sonra düşününüz ey Allah'ın hizmetkârları o aranızdan göçüp giden kardeşlerinizi, sahabeleri! Öyle ki, onlar kendilerinden önce gidenlerin amellerine nail olmuşlar ve onlarla birlikte ikamet etmişlerdir; ölümden sonra gelen için mutluluğu ve saadeti makbul görmüşlerdir. Şüphesiz ki Allah, kendisine ortak olmayandır. O ve yarattıkları arasında O'na itaat etmekten ve emirlerine uymaktan gayri kendilerine hayır getirecek ya da şerden koruyacak hiçbir aracı yoktur. Şüphesiz ki ne sonu cehennem olan hayırda bir hayır vardır ne de sonu cennette olan bir şer vardır. İşte benim size sözlerim bunlardır. Allah beni ve sizleri affetsin. Peygamber(sav)'e dua ediniz. Allah'ın rahmeti ve bereketi onun üzerine olsun.”

El-Hâkim ve Beyhakî'nin 'Abdullah b. 'Ukaym'dan naklettiklerine göre, “Ebû Bekir, Allah'a hamdüsena ettikten sonra bize bir hutbe verdi ve şöyle konuştu:

‘Allah'a münasip şekilde ibadet etmeniz ve O'na takva göstermeniz size vasiyetimdir. Şüphesiz ki sizler ummakla korkuyu birbirine karıştırmaktasınız; zira Allahu Teala, Zekeriyâ'yı ve onun ehl-i beytini övmüş ve şöyle söylemiştir: ‘Hakikaten bütün bunlar hayır işlerinde yarışır, umarak ve korkarak bize dua ederlerdi. Onlar bize karşı çok itaatkârdı.’¹³¹ İşte bu sebeple biliniz ki ey Allah'ın hizmetkârları, hayatlarınız Allah'a rehindir ve buna mukabil sizden ahdlerinizi almıştır; zira bu ebediyetin karşılığı olarak sizlerden aldığı fani ve küçücük bir şeydir. İşte ne ışığı sönen ne de

¹³¹ Enbiyâ suresi, 90. âyetin ortalarından itibaren: “Biz de duasını kabul ettik. Zevcesini de çocuk doğurur hale getirdik ve kendisine Yahya'yı verdik. Hakikat (bütün) bunlar hayır işlerinde yarışır, umarak ve korkarak bize dua ederlerdi. Onlar bize karşı çok itaatkârdı.”

mucizeleri biten Kitâbullah sizin aranızdadır; bu yüzden onun ışığı ile aydınlanma arayınız ve ondan nasihat alınız, karanlık günlerde onun ışığını gözleyiniz; şüphesiz ki Allah, ibadeti sizin için var etmiş ve sizlere yaptıklarınızı bilen mümtaz kâtipler vekil kılmıştır. Biliniz ki ey Allah'ın hizmetkârları, siz bilgisi sizden gizli olan ecel vaktini tahmin etmeye girişirsiniz. Eğer ki yapabileceğiniz bir şey varsa, o da Allah'ın amelleri ile uğraş içindeyken ecelin de süresinin dolması, tamamlanmasıdır; işte bu yüzden buna riayet ediniz; lakin, bunu ancak Allah'ın izni ile yapabilirsiniz. Ölüme hazırlıklı olunuz, yoksa sizi en kötü amellere sürükler. Ecellerini başkalarına devreden ve kendilerini unutan öyle kavimler vardı ki, işte sizler de onlar misali olursunuz. Sonra acele ediniz! Acele ediniz! Kaçınız! Kaçınız! Çünkü işi çok seri olan hızlı bir takipçi peşinizdedir.”

İbn Ebî Dünyâ ve Ahmed'in Zühd'de ve Ebû Nuaym'ın Hilye'de Yahyâ b. Ebî Kesîr'den naklettiklerine göre Ebû Bekir hutbelerinde şöyle söylerdi:

“Gençliklerine hayran bırakan o güzel, o alımlı yüzleri nerede? Nerede o şehirler bina edip etraflarını surlarla kuşatan melikler? Nerede o harp meydanında muzaffer olanlar? Şüphesiz ki kader onlara ihanet ettiği vakit hepsinin sarayları yitip gitti, harap oldular ve kabrin karanlıklarında kayboldular. Acele edeniz! Acele ediniz! Kaçınız! Kaçınız!”

Ahmed'in Zühd'de Selmân'dan naklettiğine göre, “Ebû Bekir'e gittim ve bana bir nasihat vermesini rica ettim, bunun üzerine söyledi: ‘Ey Selmân! Allah'tan kork ve bil ki, ömrü kısa olan galibiyetler olacaktır; lakin, senin bunlardan payın nedir, karnına giren ne olacaktır ya da sırtına yükleyeceği nedir ben bilmem; ama şunu bil ki, her kim beş vakit namazını kılar, o kişi Allah'ın himayesi altındadır ve O'nun himayesi altında yürür. Bu yüzden, Allah'ın himayesindeki hiç kimsenin canına kıyma; yoksa Allah'ın sözüne karşı gelmiş olursun ve Allah da seni cehennem ateşlerinde perişan eder.’”

Ebû Bekir(ra)'den naklen, “İlkin en salih olan insanlar, ardında da onlara rütbece yakın olanlar alınacak; ta ki tıpkı buğdayın ve hurmanın kabuğunun geriye kalması gibi insanlığın kabuğu geriye kalana kadar; şüphesiz ki Allah da bu geriye kalanları nazar-ı dikkatine almaz.”

Sa'îd b. Mansûr'un Sünen'de Mu'âviye b. Kurra aracılığı ile Ebû Bekir'den naklettiğine göre o dualarında şöyle söylerdi: “Ya Rabbi! Ahir ömrümde bana hayırlar nasip ettin, amellerimin en hayırlısını sona sakladın; günlerimin en hayırlısı da seninle buluştuğum gün olacaktır.”

Ahmed'in Zühd'de Hasan'dan naklettiğine göre: “Ebû Bekir'in dualarında şöyle söylediği kulağıma gelmişti: ‘Ya Rabbi! Şüphesiz ki ben, ancak benim için akıbeti hayırlı olanı Sen'den dilerim. Allahım! Bana en son bahşedeceğin hayrı, senin rıdvanın ve naim cennetlerinin yüksek derecelerini nasip eyle.’”

Urfece'den¹³² Ebû Bekir'in şöyle söylediği rivayet olunmuştur: "Kim ağlayabiliyorsa ağlasın, şayet ağlayamıyorsa buna çaba göstere." "

Arza'nın Ebû Bekir'den naklettiğine göre: "İnsanı helak eden iki kırmızı¹³³ altın ve safrandır."

Müslim B. Yesâr'ın Ebû Bekir'den naklettiğine göre: "Müslüman, her vesileyle hatta sıkıntıda dahi mükâfatlandırılır. Öyle ki, başına gelen bir sıkıntıdan, ayak bağının kopmasından tutun da kaybedip de araya araya heybesinde bulduğu eşyasına kadar, herşey onun mükâfatlandırılmasına vesiledir."

Meymûn b. Mihrân'dan rivayet olunduğuna göre, "Ebû Bekir'e kanatları oldukça büyük olan bir karga getirdiler. Ebû Bekir kargayı şöyle bir çevirdikten sonra, 'Avlanan her av, sökülen her ağaç ancak zayi edilen tespih karşılığıdır' dedi."

Buhârî'nin Edeb ve Abdullah b. Ahmed'in Zevâidü'z-Züh'd'de es-Sünâhi-bî'den rivayetle söyledikleri üzere o, Ebû Bekir'in şöyle söylediğini işitmiştir: "Allah indinde kardeşin kardeşe duası kabul görür."

Abdullah'ın Zevâidü'z-Züh'd'de Ubeyd b. Umayr aracılığı ile şair Lebîd'den rivayet ettiğine göre, "Lebîd Ebû Bekir'e gitti ve şu beyiti söyledi:

'Batıl değil midir Allah'tan gayrı olan her şey?'

Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Hakikatli konuştun' dedi.

Lebîd şöyle devam etti:

'Şüphesiz fânidir her saadet.'

Bunun üzerine Ebû Bekir, 'İşte şimdi yanlış konuştun. Allah'ta öyle bir saadet vardır ki, işte bu fânî değildir' dedi.

Lebîd gittikten sonra da, 'Şairler zaman zaman hikmetli sözler ederler' demiştir."

Onun Allah korkusunun büyüklüğünü gösteren sözleri üzerine

Ebû Ahmed el-Hâkim'in Muâz b. Cebel'den rivayet ettiğine göre, "Ebû Bekir bir bahçeye girdi ve ağacın gölgesinde bir güvercin gördü; derince bir iç geçirerek, 'Nasıl mutlusun ey kuş! Ağaçlardan beslenir ve onlara sığınırsın, kimseye de hesap ve borcun yoktur; acep Ebû Bekir de senin gibi olabilir miydi?' dedi."

İbn Asâkir'in el-Esmâi'den rivayet ettiğine göre, "Bir defasında Ebû Bekir

¹³² Urfece b. Esed b. Safvan, Benu Tamim'den bir sahabedir. Bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 107, * imli dipnot.

¹³³ الإحمران: İki kırmızı manasına gelen bu sözcük, kadınları tükettiği düşünülen altın ve koku tutkusudur. Aynı sözcük, erkekleri tükettiği düşünülen kırmızı et ve şarap için de kullanılmaktadır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 107, † imli dipnot.

dua ederken şöyle söyledi: ‘Ya Rabbi! Sen beni, benden daha iyi bilirsin; ben de kendimi başkalarından. Ya Rabbi! Beni, onların düşündüklerinden daha iyi kıl ve onların bilmedikleri şeylerden affet; beni, onların söylediklerinden hesap vermeye çağırma.’”

Ahmed’in Zühd’de Ebû İmrân el-Cûnî’den rivayet ettiğine göre, “Ebû Bekir, ‘Mü’min bir kulun saçının teli olmak isterdim’ derdi.”

Ahmed’in Zühd’de Mücâhid’den rivayet ettiğine göre, “İbn Zübeyr namaza durduğu vakit sanki dikilmiş bir ağaç gibi dururdu; Ebû Bekir’in de tıpkı öyle olduğunu işitmiştim.”

Hasan’dan rivayet olunduğuna göre, “Ebû Bekir, ‘Allah’a yemin olsun ki yenilen ve meyvesi koparılan şu ağacın yerinde olmak isterdim’ derdi.”

Kutâde’den rivayet olunduğuna göre, “Ebû Bekir’in, ‘Sığırların yediği şu yeşillikler gibi olmak isterdim’ dediğini işitmiştim.”

Zemre b. Habîb’den rivayet olunduğuna göre, “Ebû Bekir’in bir oğlu ölmek üzereyken gözünün ucuyla yastığa bakıyordu. Ölünce Ebû Bekir’e, ‘Oğlunuzu gözünün ucuyla yastığa bakarken gördük’ dediler. Böylece mevtayı yastığın üzerinden taşıdılar. Yastığı kaldırıncı bir de ne görsünler! Yastığın altında beş veya altı dinar var. Bunun üzerine Ebû Bekir ellerini birbirine vurarak, ‘Hepimiz Allaha aidiz ve mutlaka O’na döneceğiz!’ diye tekrarlamaya başladı ve sonra da şöyle ekledi: ‘Ey falanca kişi! Senin derinin onu kuşatacağını hiç sanmıyorum.’¹³⁴”

Sâbit el-Bunânî’nin rivayet ettiği üzere, “Ebû Bekir vaziyetin benzerliğinden dolayı şu beyiti söylemiştir:

‘Bir sevdiğinin ölüm haberini verir durursun da sonunda bir gün sen de ölürsün. Şüphesiz o gencecik olan da umut beslemişti ve göçüp gitti ona ulaşmadan.’”

İbn Sa’d’ın İbn Şirîn’den rivayet ettiğine göre, “Resûlullah (sav) efendimiz vefat ettikten sonra geriye Ebû Bekir’den ve o da vefat ettikten sonra Ömer’den daha çok ilim sahibi kimse kalmadı. Ne zaman ki Ebû Bekir’in önüne bir dava gelse ve Kitâbullah’da ya da sünnette buna ilişkin bir hüküm bulamasa, ‘Bu konuda kendi görüşüme göre hüküm vereceğim; eğer bundan bir hayır çıkarsa Allah’tandır; eğer ki hatalıysa bendendir ve Allah’tan af dilerim’ derdi.”

¹³⁴ Tevbe suresi 35. âyet: “O gün bunların (altın ve gümüşün) üzerleri cehennem ateşi ile kızdırılacak da (bu malı toplayanların) alınları, yanları, sırtları bunlarla dağlanacak: ‘İşte bu nefisleriniz için sakladıklarınızdır. Sakladıklarınızı tadın bakalım’ (denilecek).” Suyûtî’nin Tefsirü’l-Celaleyn’deki yorumuna göre bu günahkârların bedenleri, biriktirdikleri bütün altın ve gümüşü alabilmesi için şişirilip genişletilecektir. Öyle sanıyorum ki burada Hz. Ebû Bekir, ölen oğlunun yastığının altına bu paraları koyanın başka bir kişi olduğuna inanmaktadır.

Rüya tabirlerine dair Ebû Bekir'den bize ulaşanlar

Said b. Mansûr'un Said b. el-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, “Âişe evine üç ayın doğduğunu görmüş ve rüya tabiri hususunda insanların en âlimlerinden olan Ebû Bekir'e gitmiş. Es-Siddîk ona, ‘Şüphesiz ki rüyan hakikati söylemiş – evinin altında dünya ahalisinden en hayır sahibi üç kişi defnedilecektir’ demiş. Sonra Resûlullah (sav) vefat ettiği vakit Âişe'ye, ‘Ey Âişe! İşte senin aylarından en hayırlısı budur’ demiş.”

Ömer b. Şurahbîl'den rivayet olunduğuna göre Resûlullah (sav) şöyle söylemiştir: “‘Önümde siyah bir koyun güttüğümü gördüm, sonra arkalarından beyaz koyunlar sürdüm; öyle ki, siyah koyun görünmez oldu.’ Ebû Bekir, ‘Ey Allah'ın Resulü! Gördüğünüz siyah koyun şüphesiz ki İslam olan ve sayıları artan Arapları işaret eder; beyaz koyun ise Acemlere işaret etmektedir; onların sayıları öyle artacaktır ki, Araplar aralarında görünmeyecektir’ der de bunun üzerine Resûlullah (sav), ‘Sabah meleği de bunu tıpkı böyle tabir etmişti’ buyurur.”

İbn Ebî Leylâ'dan bununla ilgili bir başka rivayete göre, “Resûlullah (sav), ‘Kendimi bir kuyudan su çekerken gördüm ve yanıma kapkara bir koyun geldi, sonra da kül renkli bir başka koyun geldi’ dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir, ‘Ben bunu size tabir edeyim’ dedi...” Hikâyenin devamı yukarıda anlatıldığı gibidir.

İbn Sa'd'ın Muhammed b. Şirîn'den rivayet ettiğine göre, “Bu ümmet içinde tabir ilmi hususunda Resûlullah(sav)'tan sonra en çok ilim sahibi olan Ebû Bekir'dir.” Ve İbn Şihâb'dan rivayet olunduğuna göre, “Resûlullah (sav) bir rüya gördü ve bunu Ebû Bekir'e şöyle anlattı: ‘Kendimi ve seni bir merdivende yarış içinde gördüm ve ben senden iki buçuk basamak öndeydim.’ Bunun üzerine Ebû Bekir, ‘Ya Resûlullah! Siz Allah'ın rahmetine ve affına önce ulaşacaksınız; lakin ben sizin ardınızdan iki buçuk yıl daha yaşayacağım.’”

Fasıla

Beyhakî'nin Delâil'de Abdullah b. Büreyde'den rivayet ettiğine göre, “Resûlullah (sav) Amr b. Âs'ı, içinde Ebû Bekir ve Ömer'in de olduğu bir birliğin başına gönderdi. Harp mekânına vardıkları vakit Amr kimsenin ateş yakmamasını emretti. Ömer buna hiddetlendi ve Amr'ın üzerine yürümeye kalktı; lakin Ebû Bekir onu durdurdu ve ona Resûlullah (sav)'ın Amr'ı kendisine komutan tayin etmediğini, ancak onu sahip olduğu harp ilminden dolayı ordunun başına koyduğunu anlattı.” Ebû

Ma'ser'den rivayet olduğuna göre ise Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz ki ben ümmetin başına, kavimlerimden en hayırlı olanı tayin ettim; zira o ihtiyatlıdır ve savaşta da gözü pektir."*

Fasıla

Halîfe b. Hayyât, Ahmed b. Hanbel ve İbn Asâkir'in Yezîd b. el-Asamm'dan¹³⁵ rivayet ettiklerine göre Resûlullah (sav) Ebû Bekir'e, *"Ben mi yoksa sen mi daha büyüksün?"* diye sordu. Bunun üzerine Ebû Bekir, *"Siz daha büyük ve kerimsiniz, lakin ben sizden yaşça büyüğüm"* cevabını verdi. Bunun rivayet zinciri oldukça muğlâktır. Lakin sahih olduğu düşünülürse bu cevap, Ebû Bekir'in zekâsına ve edebine bir delalet şeklinde alınmalıdır. Lakin bu cevap, ekseriyetle Abbâs'a atfedilmektedir. Bu kıssanın aynısı Sa'îd b. Yerbûn'dan rivayet edilmiştir, rivayet edeni de Taberânî'dir. Başka bir lafzı da şöyledir: *"Resûlullah (sav) Ebû Bekir'e, 'Hangimiz daha büyüğüz?' diye sordu ve Ebû Bekir de, 'Siz benden daha büyük ve daha hayırlısınız; lakin ben sizden daha ihtiyarım' şeklinde cevap verdi."*

Ebû Nuaym'ın rivayet ettiğine göre, *"Ebû Bekir'e, 'Ey Resûlullah (sav)'ın halifesi! Bedir'de kılıç sallayanlara bir iş vermeyecek misiniz?' diye sorulunca Ebû Bekir, 'Ben onların mevkisini bilirim; lakin onları bu dünyanın işlerine bulaştırmaya gönlüm el vermez' cevabını vermiştir."*

Ahmed'in Züh'd'de İsmâîl b. Muhammed'den rivayet ettiğine göre, *"Ebû Bekir, ganimeti eşit parçalar halinde insanlara pay etti; bunun üzerine Ömer, 'Bedir ashâbı ile diğerlerini bir mi tutuyorsunuz?' diye sorunca, Ebû Bekir şöyle cevap verdi: 'Şüphesiz ki dünya kâfîdir; bu kâfilîğin en hayırlısı ise onun ortakça en geniş bir şekilde pay edilmesidir; Bedir'de kılıç sallayanların fazileti ise hiç şüphesiz onların mükâfatıdır.'"*

Fasıla

Ahmed'in Züh'd'de Ebû Bekir b. Hafs'tan rivayet ettiği üzere, *"Kulağıma çalındığına göre Ebû Bekir yazın oruç tutar, kışın da orucunu bozardı."*

¹³⁵ Ebû Avf Yezid b. el-Asamm, Kûfe'nin yerlisidir ve bir Tabîî'dir. Rakka'da yaşamış ve orada, hicrî 103 yılında vefat etmiştir. Hz. Muhammed'in eşi Meymûne'nin kız kardeşinin oğludur ve ondan nakledilen hadisler sahih kabul edilir. En-Navavî. Bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 109, † imli dipnot.

İbn Sa'd'ın kuyumcu Hayyân'dan rivayet ettiğine göre, "Ebû Bekir'in yüziğünün üzerine, 'Ne de mükemmeldir o herşeye kadir olan Allah' sözü nakşedilmişti."

Taberânî'nin Mûsâ b. Ukbe'den rivayet ettiğine göre, "Şu dördünden gayrı, oğulları ile birlikte Resûlullah(sav)'ın vaktine erişen başka kimseyi bilmem: Ebû Kuhâfe, oğlu Ebû Bekir es-Sıddîk, onun oğlu Abdü'r-Rahmân, ismi Muhammed olan Abdü'r-Rahmân oğlu Ebû Atîk."

İbn Mendeh ve İbn Asâkir'in Âişe(ra)'dan rivayet ettiklerine göre, "Muhâcirler içinde, Ebû Bekir'in dedelerinden gayrı hiç kimsenin atası İslam olmamıştır."

İbn Sa'd ve el-Bezzâr'ın güvenilir bir kaynak olan Enes'ten rivayet ettiklerine göre, "Resûlullah(sav)'ın zamanında, Ashab'dan en yaşlı olanlar Ebû Bekir es-Sıddîk ve Süheyl b. Amr b. Beyzâ idi."

Beyhakî'nin Delâil'de Esmâ Bint-i Ebû Bekir'den rivayet ettiğine göre, "Mekke'nin fethedildiği sene Ebû Kuhâfe'nin kızlarından biri yola koyuldu ve onu birkaç atlı karşıladı; kızın boynunda altından bir kolye vardı. Lakin, adamlardan biri onu boynundan çekip aldı. Resûlullah (sav) mescide girdiği vakit Ebû Bekir ayağa dikildi ve 'Bacımın kolyesi için Allah'a ve İslam'a sesleniyorum!' dedi. Allah'a yemin olsun ki, hiç kimseden tek bir ses bile çıkmadı. Sonra bunu ikinci kez tekrarladı fakat yine kimseden ses çıkmadı. Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Ey bacım! Kolyenin karşılığını Allah'tan bekle! Allah şahidimdir ki, artık insanlarda zırnık kadar dürüstlük kalmamış' dedi."

Hafız ez-Zehebî'nin el yazmasından, zamanında kendi ilimlerinde tek olan şu isimleri gördüm: Neseb ilminde Ebû Bekir es-Sıddîk, Allah'ın verdiği emirlerde Ömer'in azmi, hayâda Osmân b. Affân, hukukî hüküm keskinliğinde Ali, kıraatte Übeyy b. Kaab, miras pay edilmesinde Zeyd b. Sâbit, dürüstlükte Ebû Ubeyde İbnü'l-Cerrâh, Tefsîr ilminde İbn Abbâs, düzgün konuşmada Ebû Zerr, cesarette Hâlid b. Velîd, nasihat vermekte Hasan el-Basrî, hikâye etmede Vahhâb b. Münebbih, rüya tabirinde İbn Şirîn, kıraatte Nâfia, fıkıhta Ebû Huneyfe, megâzi yazmakta İbn İshâk, te'vil ilminde Mukâtil, Kur'ân'dan kıssaları ile el-Kalbî, aruz ilminde el-Halîl, dindarlıkta Fuzayl b. İyâz, nahivde Sibeveyh, ilimde Mâlik, hadîs bilgisinde el-Şâfa'î, garib ilminde¹³⁶ Ebû Ubeyde, hadîslerdeki noksanları bularak uydurma olanlarını çürütmede Ali b. Medînî, sened ricâlinde Yahyâ b. Maîn, şiirde Ebû Temmâm, sünnette Ahmed b. Hanbel, nakdü'l-hadîs¹³⁷ ilminde el-Buhârî, tasavvufta el-Cüneyd, ihtilâf ilminde¹³⁸ Muhammed b. Nasrû'l-Mervezî, itizal ilminde el-Cubbânî, kelâm ilminde el-Eş'arî, tıp ilminde Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî, yıldızlar

¹³⁶ Hadîslerdeki noksan ya da yanlış noktaları tespit ilmi.

¹³⁷ Hadîsleri eleştiriye tâbi tutarak aralarından sahih olanları seçme ilmi.

¹³⁸ Hadîsler arasında görülen ihtilafları giderme ya da birbiri ile uzlaştırma ilmi.

ilminde Ebû Maşar, rüya tabirlerinde İbrahim el-Kirmânî, hutbede İbn Nu-bâta, münazarada Ebû'l-Ferec el-İsbahânî, avâlî¹³⁹ ilminde Ebû'l-Kâsım et-Taberânî, zâhir¹⁴⁰ ilminde İbn Hazm, yalan söylemede Ebû'l-Hasan el-Bekrî, nutuklarıyla el-Harîrî,engin seyahatleri ile İbn Mende, şiirde el-Mütenebbî, terennümde¹⁴¹ el-Mevsilî, satrançta Sûlî, kıraatındaki seriliğiyle el-Hatîbü'l-Bağdâdî, hattatlıkta Ali b. Hilâl, Allah korkusunda¹⁴² A'tâ es-Salîmî, inşa¹⁴³ maharetiyle el-Kâdîyü'l-Fâzıl, nadir kıssalarıyla el-Esma'î, tamahkârlılığıyla Eş'ab, şarkı söylemesiyle Ma'bad ve felsefede İbn-i Sînâ.

Ömer b. el-Hattâb (634-644)

Ömer b. el-Hattâb b. Nufayl b. Abdü'l-Azâ b. Riyâh b. Kurt b. Rizah b. Adâ b. Kaab b. Lüeyy. Emîrû'l-Mü'minîn, Ebû Hafs, el-Kureyşî, el-Adevîyy, el-Fârûk. Zehebî'nin söylediğine göre, peygamberliğin inişinin altıncı senesinde, yirmi yedi yaşındayken Müslüman olmuştur.

Nevevî'nin söylediğine göre, “Ömer'in doğumu, Fil vakasından on üç sene sonradır. Kendisi Kureyş'in önde gelenlerindendir; hatta Cahiliye'de sefirlik vazifesi onun üzerindeydi. Ne zaman Kureyş içinde ya da Kureyş'le başka bir kabile arasında bir savaş olsa onu elçi gönderirlerdi. Bu, onun bir temsilci olduğu manasına gelir. Ne zaman biri onların haysiyetine dil uzatsa ya da onlarla şan, şeref yarışı içine girse bunlarla aşık atması için Ömer'i temsilci gönderirlerdi.”

O erken vakit İslam olanlardandır; kırk erkek ve on bir kadından sonra Müslüman olmuştur. Lakin onun, otuz dokuz erkek ve yirmi üç kadından sonra, ya da kırk beş erkek ve on bir kadından sonra Müslüman olduğunu

¹³⁹ Âl-i isnadla, yani oldukça güvenilir bir kişiden sahih bir rivayet zinciri vasıtasıyla rivayet edilen hadisler.

¹⁴⁰ Zâhir ve Bâtın ilimleri. Dış görünüş, görünen, duyular ile müşahade edilen manalarına gelen zâhir ilmi, insanın dış dünyası ve bedeni vasıtası ile yerine getirdiği ibadetlerin hükümlerini, sünnet geleneği ile iç içe bir şekilde öğretme ilimidir; ancak buradaki manası Kur'an âyetlerinin lafzî, fiilî, görünen manalarını, metinden anlaşıldığı biçimde açıklama ilmidir. İkincisi ise iç, iç dünya ya da ruhanî âlem olarak çevrilebilir ve kalbî yanımızı, ibadetin derinliklerini öğretmeyi amaçlar.

¹⁴¹ Güzel ve alçak sesle şarkı söyleme.

¹⁴² Eserin İngilizce tercümesinde belirtildiği üzere İbn Hallikân bu ismi A'tâ b. Ebî Rabâh Eslem, Mekke müftüsü şeklinde kayıt düşmüş ve onun son derece dinine düşkün, mütedeyyin bir şahıs olduğunu yazmıştır. Bu yüzden buradaki 'korku' ifadesinin aslında 'Allah korkusu' şeklinde düşünülmesi daha doğru olacaktır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 111, * imli dipnot.

¹⁴³ Kitap, makale, risale yazmak ya da telif etmek.

söyleyenler de vardır. Çok geçmeden Müslüman olmuş, bunu Mekke’de ilan etmiş ve Müslümanlar da buna çok sevinmiştir. Nevevî’nin eklediğine göre o en erken davrananlardandır ve kendisine cennet müjde edilen on kişiden biridir. Hulefâ-yi Râşidîn’den; Resûlullah(sav)’in kayınbabalarından biridir. Sahabe’nin en çok ilim sahiplerinden ve zâhitlerindendir.

Ömer’in, Peygamber(sav)’in kendisinden doğrudan beş yüz otuz dokuz hadîs naklettiği rivayet edilir; Osmân b. Affân, Ali ve Talhâ b. Ubeydullah, Sa’d b. Ebî Vakkas, Abdü’r-Rahmân b. Avf, İbn Mesud, Ebû Zerr, Ömer b. Abbâs ve oğlu Abdullah, İbn Abbâs, İbnü’z-Zübeyr, Enes, Ebû Hüreyre, Amr İbnü’l-Âs, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, el-Berâ b. Âzib, Ebû Said Hudrî, sahabeden diğerleri ve başkaları da ondan hadîsler rivayet etmiştir. Allah hepsinden razı olsun.

Burada, onun hal tercümesi ile alakalı önem arz eden bazı hadiseleri başlıklar altında yazmak niyetindeyim.

Onun Müslüman oluşu üzerine bize ulaşan havadisler

Tirmizî’nin İbn Ömer’den rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav), “*Ya Rabbi! İslam’ı, senin indinde en sevgili olan bu iki adamla, Ömer b. Hattâb ve Ebû Cehl b. Hişâm’la aziz kıl*” diye dua ederdi.

El-Hâkim’in İbn Abbâs’tan rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav), “*Ya Rabbi! İslam’ı bilhassa Ömer b. Hattâb ile aziz eyle*” derdi.

Ahmed’in Ömer’den rivayet ettiğine göre, “*Resûlullah(sav)’a itiraz edip çıkışmak üzere yola koyuldum; lakin onu benden evvel camiye varmış ve çoktan saf tutmuş vaziyette buldum. Bunun üzerine ben de arkasında saf tuttum. Kendisi Hâkka suresini okumaya başlıyordu. O vakit Kur’ân’ın telif edilmesini merak ettim ve ‘Vallahi bu tıpkı Kureyş’in söylediği gibi bir şairmiş’ deyiverdim. Bunun üzerine o, ‘Kur’ân hiç şüphesiz kerim bir resulün getirdiği sözdür. O, bir şair sözü değildir. Siz pek az inanıyorsunuz.’¹⁴⁴ âyetini okudu. İşte böylece İslam’a iman bir anda kalbimin her köşesine giriverdi.”*

İbn Ebî Şeybe’nin Câbir’den rivayet ettiğine göre Ömer’in İslam olmasının evveliyatı tıpkı kendisinin şöyle rivayet ettiği gibidir: “*Bir gece kız kardeşimin doğum sancısı tuttu. Ben de evden çıktım. Kâbe’nin örtüsünden içeri girdim. Sonra Resûlullah (sav) geldi ve o da içeri girdi. Üzerinde kalın yünden örülmüş iki kat bir elbise vardı; Allah’a dua etti ve sonra oradan ayrıldı. Sonra daha önce benzerini hiç*

¹⁴⁴ Hâkka suresi, 40 ve 41. âyetler.

işitmediğim bir şey işittim. Peygamber çıktı ve ben de onu takip ettim. Bunun üzerine Resûlullah (sav), 'Kimdir o?' diye seslendi. Ben de, 'Ömer' dedim. Resûlullah, 'Ey Ömer! Gece gündüz benim peşimi hiç bırakmayacak mısın?' diye sordu da, bunun üzerine bana beddua eder diye korktum ve oracıkta, 'Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve siz de O'nun elçisisiniz' dedim. Bana, 'Ey Ömer! Bu senin sırrın olsun' dedi. Bunun üzerine, 'Tıpkı şirkimi dört bir yana duyurduğum gibi, sizi de kimin hakikat için gönderdiğini dört bir yana ilan edeceğim' dedim."

İbn Sa'd, Ebû Ya'lâ, el-Hâkim ve el-Beyhakî'nin Delâil'de Enes (ra)'dan rivayetle kayıt düştüklerine göre, "Ömer kılıcını kuşandı ve yola koyuldu. Benî Zühre'den biri onu karşıladı ve 'Nereye gidersin ey Ömer?' diye sordu. Ömer, 'Muhammed'i öldürmek niyetindeyim' diye cevap verince başka biri ona, 'Eğer Muhammed'i katledersen nasıl olacak da kendini Benî Hâşim'den ve Benî Zühre'den sakınacaksın?' diye sordu. Ömer, 'Siz ikinizin dinini değiştirdiğini görüyorum' dedi. Bunun üzerine ona, 'Yani kız kardeşinin ve kocasının dinlerini değiştirdiklerinden ve artık senin dininden olmadıklarını sana haber etmeyelim mi?' dediler. Ömer bunu duyunca yola koyuldu ve yanlarında Habbâb'ın da bulunduğu kız kardeşi ve kocasının yanına gitti. Ömer'in yaklaştığını işitince Habbâb eve saklandı. Ömer içeri girdi ve 'Bu gürültü de ne!' diye sordu. O sırada Tâhâ suresini kıraat etmekteydiler. Ömer'e, 'Sadece bir hadîsten bahsediyorduk' dediler. Bunun üzerine Ömer onlara, 'Demek ki siz ikiniz dininizi değiştirdiniz' dedi. Ömer'in eniştesi, 'Ey Ömer! Ya hak olan senin inancından başka bir inançsa?' dedi. Ömer bunu işittiği vakit onun üzerine atıldı ve onu ayaklarının altına alıverdi. Kız kardeşi, onu kocasından uzaklaştırmak için Ömer'in üzerine atıldı, lakin Ömer eliyle ona öyle bir sille vurdu ki, kız yere savruldu ve yüzünden kanlar akmaya başladı. Böylece kız kardeşi öfkeyle Ömer'e, 'Hiç şüphesiz ki hak olan senin iman ettiğinden başkasındadır, şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed O'nun elçisidir' dedi. Bunu işitince Ömer, 'Bana yanınızdaki kitabı getirin de okuyayım!' diye çıkıştı. Kız kardeşi ona, 'Abdestli değilsin; 'Ona tertemiz olanlardan başkası el süremez,'¹⁴⁵ bu sebeple kalk ve abdest al ya da yıkan' dedi. Ömer ayağa kalktı, abdest aldı ve sonra kitabı eline aldı; 'Hakikat şu ki Allah, ancak benim. Benden başka hiçbir ilah yoktur. Onun için bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl'¹⁴⁶ âyetine varıncaya kadar Tâhâ suresini okudu; bunun üzerine Ömer, 'Beni Muhammed'e götürünüz' dedi. Böylece Habbâb, Ömer'in bu sözünü işitti ve dışarı çıkarak ona, 'Müjdelersun! Resûlullah(sav)'ın çarşamba gecesini ettiği duaya güveniyordum; şüphesiz ki o, 'Ya Rabbi! İslam'ı Ömer b. Hattâb ya da Ömer b. Hişâm'la aziz kıl' diye dua etmişti. O sırada Resûlullah (sav), Safâ tepesinin eteğindeki Aslu'd-Dâr'da ikamet ediyordu. Ömer buranın yolunu tuttu. Vardığında evin kapısında Hamza, Talha ve bir grup

¹⁴⁵ Vâkıa suresi, 79. âyet.

¹⁴⁶ Tâhâ suresi, 14. âyet.

vardı. Hamza, 'İşte Ömer; eğer ki Allah onun hayrını isteseydi, o İslam olurdu; eğer ki bundan gayrısını isteseydi bizim elimizden katli pek hafif olurdu' dedi. Yazar şöyle eklemektedir: 'Sonra Resûlullah (sav) içeri girdi; çünkü vahiy gelmekteydi. Sonra dışarı çıktı, Ömer'in yanına gitti; onu elbisesinin belinden ve kılıcının kemerinden yakaladı ve ona, 'Ey Ömer! Allah senin üzerine de Velîd b. Mügîre'nin üzerine nüzul ettiği felâketleri nüzul edene kadar durmayacak mısın?' dedi. Bunun üzerine Ömer, 'Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve siz O'nun elçisisiniz' dedi.'

Bezzâr, Taberânî ve Ebû Nuaym'ın Hilye'de ve Beyhakî'nin Delâil'de Eslem'den naklen rivayet ettiklerine göre, "Ömer bana şöyle söylemişti: 'Ben ki Resûlullah(sav)'a karşı en şiddetle gazap duyanlardan biriydim. Çok bunaltıcı bir günün öğle vakti, Mekke'nin sokaklarındayken adamın biriyle karşılaştım. Adam bana, 'Çok merak etmekteyim ey Hattâb oğlu Ömer; siz hakikaten evinizde olan şu falanca olaya inanmakta mısınız?' diye sordu. Ben de, 'Falanca demekle neyi kastediyorsun?' dedim. Bana, 'Kız kardeşinizin Müslüman olması' dedi. Bunun üzerine derhal evin yolunu tuttum ve hışımla kapıyı yumrukladım. 'Kimdir o?' diye sordular. Ben, 'Ömer' deyince kaçışıp saklandılar. Lakin, o sırada önlerindeki bir sahifeyi okumaktaydılar ve onu orada bırakıp unutuverdiler. Sonra kız kardeşim ayağa kalktı, kapıyı açtı. Ona, 'Ey kendinin düşmanı! Yoksa dinini mi değiştirdin?' diye bağırdım ve sonra da elimdeki bir şeyle onun başına vurdum. Başından kanlar aktı ve ağlayarak, 'Ey Hattâb oğlu Ömer! Elinden geleni ardına koyma! Yap yapabildiğini! Evet, dinimi değiştirdim!' dedi. Bunun üzerine içeri girdim, divana oturdum. Sahife parçasını gördüm ve bunun ne olduğunu sorarak onu bana vermesini istedim. Bana, 'Sen bunu yapabilecek vaziyette değilsin, kirinden arınıp abdest almamışsın' dedi ve 'Ona tertemiz olanlardan başkası el süremez'¹⁴⁷ diye de ekledi. Lakin, sahifeyi bana verene kadar direttim; sonra sahifeyi açtığımda bir de ne göreyim, tıpkı şöyle yazıyordu:

'Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...'

Sonra Allahu Teala'nın isimlerine geldiğim vakit bundan ürktüm ve sahifeyi yere attım. Lakin, sonra kendime geldim ve sahifeyi geri verdiler. Üstünde şöyle yazılıydı:

'Göklerdekilere ve yerdekilere Allah'ı tesbih ederler.'¹⁴⁸

Bunun üzerine beni yine bir korku sardı; sonra 'Allah'a ve resulüne iman edin de...'¹⁴⁹ kısmına varıncaya kadar okudum ve sonunda, 'Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur' dedim. Bunun üzerine kaçışanlar yanıma koşuverdiler; Allah'a hamdetteler ve 'Müjdeler olsun! Resûlullah (sav) pazartesi günü ettiği duada, 'Ya Rabbi!

¹⁴⁷ Vâkıa suresi, 79. ayet.

¹⁴⁸ Hadid suresi, 1. ayet.

¹⁴⁹ Aynı sure 7. ayetin başı.

Dinini şu iki sevgili kulun, ya Ebû Cehil b. Hişâm ya da Ömer'le yücelt!' dememiş miydi?' dediler. Sonra beni Resûlullah(sav)'ın yanına, Safâ tepesinin dibindeki eve yolladılar. Böylece yola koyuldum ve vardığım vakit evin kapısını tıklattım. 'Kimdir o?' diye sordular. 'Hattâb oğlu' dedim. Lakin, onlar benim Resûlullah(sav)'a olan gazabımı iyi biliyorlardı. Resûlullah (sav), 'Açın kapıyı' deyinceye dek içlerinden hiçbiri kapıyı açmaya cesaret edemedi. Bunu işitince kapıyı açtılar. İki adam, Resûlullah (sav) gelip de beni bırakmalarını söyleyene dek kollarımdan tuttu. Sonra Resûlullah (sav) beni kıyafetimden yakaladı ve kendine doğru çekerek, 'İslam ol ey İbnü'l-Hattâb! Ya Rabbi! Ona doğru yolu göster!' dedi. Bunun üzerine kelime-i şehadet getirdim. Bunu işiten Müslümanlar öyle bir tekbir getirdiler ki, sesi Mekke'nin derbentlerinde yankılandı. Zira onlar, imanlarını şimdiye kadar hep içlerinde saklamaktaydılar. Ben Müslüman olup da dövülmeyen, dövmeyen hiç kimse görmemiştim. Lakin, bundan benim payıma hiçbir şeyin düşmediğini gördüm. Sonra çok saygın bir kişi olan dayım Ebû Cehil b. Hişâm'a gittim ve kapısını çaldım. 'Kimdir o?' diye sordu. 'Hattâb oğlu' dedim ve şöyle ekledim: 'Gerçekten de dinimi değiştirdim.' Bunun üzerine bana, 'Bunu yapma sakın' dedi. Sonra kapıyı yüzüme çarptı ve içeri girdi. 'Bu daha hiçbir şey değil' dedim kendi kendime. Sonra Kureyş'in önde gelenlerine gittim ve onlara seslenerek dayıma ne söylediysem aynısını tekrarlardım. Onlar da dayım bana ne cevap verseyse aynı cevabı verdiler ve sonra da kapıyı yüzüme çarparak içeri girdiler. Ben de, 'Bu daha hiçbir şey' dedim. Ne yani! Müslümanlar hor görülecek de, beni kimse hor görmeyecek mi? Sonra adamın biri bana, 'İslam olduğunuzun bilinmesini arzu eder misiniz?' diye soruverdi; ben de, 'Evet' dedim. Bunun üzerine bana, 'Cemaat Kâbe'nin etrafında toplanınca filanca kişiye gidiniz; o sır tutmayı beceremeyen, ağzı pek gevşek biridir. Ona söylediğiniz şeyin, yani İslam olduğunuzun, sadece sizin ve onun arasında olduğunu söyleyin; sır tuttuğu çok az görülmüştür' dedi. Böylece Kâbe'ye geldim. Hakikaten de insanlar Kâbe'nin etrafında toplanıyordu. O filanca adama, 'Aramızda kalsın, ben İslam oldum' dedim. Bana, 'Gerçekten de öyle mi yaptınız?' diye sorunca da, 'Evet' deyiverdim. Adam bunu işitince avazı çıktığı kadar bağırarak, 'Duyduk duymadık demeyin! Ömer b. Hattâb dinini değiştirmiş!' dedi. Öyle ki, insanlar tepeme üşüşüverdiler. Ne ben onlara vurmaya kestim ne de onlar bana vurmaya kestiler. Herkes etrafıma üşüştü. Bunun üzerine dayım, 'Bu kalabalık da nedir?' diye sormuş. Ona, 'Ömer dinini değiştirmiş' demişler. Dayım ayağa kalktı ve kolunu sallayarak, 'Ey ahali! Bacımın oğlu artık benim himayem altındadır' diye bağırды da böylece beni salıverdiler. Lakin, ben ne bir Müslümanın el kaldırdığını ne de bir Müslümana el kaldırıldığını görmek arzusundaydım. Bu yüzden, 'Bu hiçbir şey değildir. Neyse ki benim başıma geldi' dedim. Sonra dayıma dönerek, 'Himayen sende kalsın' dedim ve Allah İslam'ı muktedir kılınca dek de kavgadan geri durmadım."

Delâil'de Ebû Nuaym'ın ve İbn 'Abbâs'tan da İbn Asâkir'in rivayet etti-

gine göre, "Ömer(ra)'a, 'Siz neden Fâruk ismiyle anılırsınız?' diye sordum. Bunun üzerine bana, 'Hamza benden üç gün önce İslam olmuştu; ben de mescide gittim. Ebû Cehil, Resûlullah(sav)'in üzerine yürüdü ve ona sövdü. Hamza bunu haber almış olacak ki, yayını kuşandığı gibi mescidin yolunu tuttu. Böylece içlerinde Ebû Cehil'in de bulunduğu Kureyşlilerden bir grubun arasına atılıverdi; yayına dayanarak Ebû Cehil'in karşına dikildi ve ona yüzünde öyle sert bir ifadeyle baktı ki, Ebû Cehil bunu fark etti ve ona, 'Derdin nedir ey Ebû Ummâre?' diye sordu. Bunun üzerine Hamza yayını havaya kaldırdı ve Ebû Cehil'in boynuna öyle bir indiriverdi ki, kanlar fışkırdı. Lakin Kureyş, şer ve fitne çıkmasından korktu ve bu hadiseyi sulh yoluyla nihayete erdirdi.' Ömer şöyle devam eder: 'Resûlullah (sav) o vakit 'Arkam el-Mahzûmî'nin evinde saklanıyordu; Hamza oraya gitti ve müslüman oldu. Bundan üç gün sonra da ben gittim ve bir de ne göreyim; Mahzûmîlerden filanca oğlu filanca da oradaydı, bunun üzerine ben de ona, 'Dedelerinin dininden döndün de Muhammed'in dinine mi tabi oldun?' diye çıktım. Bana, 'Hiç şüphelen olmasın ki öyle yaptım' dedi ve 'Lakin bunu senin üzerinde benden daha çok hakkı olan birileri daha yaptı' diye de ekledi. 'Kimdir onlar?' diye sordum, 'Kız kardeşinle kocası' diye cevap verdi. Bunun üzerine hemen yola koyuldum. Eve vardım ve bir fısıldaşma işittim. Kapıyı açtığım gibi içeri dalıverdim ve 'Hakkınızda bu işittiklerim de nedir!' diye bağırdım. Bana, 'Hiçbir şey işitmedin' dediler. Bundan sonra aramızdaki ağız dalaşı durmak bilmedi; öyle ki, en sonunda eniştemin kafasını kollarımın arasına sıkıştırdım ve ona öyle bir vurdum ki, kafası kanlar içinde kaldı. Bunun üzerine kız kardeşim üzerime atıldı ve başımı yakalayarak, 'Şüphesiz ki bu sana rağmen oldu' diye bağırdı. Sonra akan kanları görünce utandım ve oturdum. 'Gösterin bakalım bana şu kitabı' dedim. Fakat kız kardeşim bana, 'Ona tertemiz olanlardan başkası dokunamaz' dedi. Bunun üzerine kalktım ve abdest aldım. Sonra geri döndüm ve oturdum. Bana içinde, 'Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...' yazılı olan bir sahife getirdiler. Bunu okuyunca, 'Ne iyi ne de mukaddes isimler' dedim. Sonra, 'Biz Kur'ân'ı sana sıkıntı olsun diye indirmedik'¹⁵⁰ âyetinden, '...ve en güzel isimler hep onundur'¹⁵¹ âyetine varıncaya kadar okudum. Böylece göğsümde büyük bir huşu uyandı ve kendimi, 'Kureyş'in köşe bucak kaçtığı bu muymuş?' demekten alamadım ve Müslüman oldum. Sonra, 'Resûlullah (sav) nerededir?' diye sordum. Bana 'Dâru'l-Arkâm'dadır' dediler. Böylece Dâru'l-Arkâm'ın yolunu tuttum. Kapıyı tıklattım. İnsanlar etrafa toplandılar. Bunun üzerine Hamza onlara, 'Size ne oluyor?' diye çıktı. Onlar da, 'Ömer' dediler. Bunun üzerine Hamza, 'Ömer mi? Çabuk kapıyı açın ona' dedi ve şöyle ekledi: 'Eğer sulh için geldiyse onu kabul ederiz, yok eğer fitne peşindeyse katli elimizdendir.' Resûlullah (sav) bunu işitti, dışarı çıktı ve böylece Ömer şehadet getirdi. Bunun üzerine ev ahalisi öyle bir tekbir getirdi ki, sesi ta Mekke'den

¹⁵⁰ Tâhâ suresi, 2. âyet.

¹⁵¹ Tâhâ suresi, 8. âyet: "Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur ve en güzel isimler hep onundur."

işitildi. ‘Ey Resûlullah! Şimdi hak yolda değil miyiz?’ diye sordum, ‘Hiç şüphesiz’ diye buyurdu. ‘O zaman bu saklanmak da nedir?’ diye sordum. Böylece birinin başında ben, diğerinin başında Hamza olmak üzere iki saf halinde mescide geldik ve içeri girdik. Kureşyliler bana ve Hamza’ya baktılar ve asapları öyle bir bozuldu ki, böylesi evvelden hiç görülmemiştir. İşte o gün Resûlullah (sav) bana el-Fâruk lakabını verdi. Böylece o gün İslam dört bir yana duyuruldu ve hak ile bâtil arasındaki fark da meydana çıktı.”

İbn Sa’d’ın Zekvân’dan rivayet ettiğine göre, “Âişe’ye, ‘Kim Ömer’e Fâruk ismini koymuştur?’ diye sordum, o da, ‘Resûlullah (sav) diye cevap verdi.”

İbn Mâce ve el-Hâkim’in İbn Abbâs’tan rivayet ettiklerine göre, “Ömer İslam olduğunda Cebrail aleyhüsselam gökten indi ve ‘Ey Muhammed! Şüphesiz ki ehl-i sema Ömer’in İslam olduğunu muhabbetle müjdelemiştir’ buyurdu.”

Bezzâr’ın kayıt düştüğü ve el-Hâkim’in de bunu İbn Abbâs’tan doğruladığına göre, “Ömer İslam olduğu vakit müşrikler, ‘İşte bugün o kavim bizden intikamını aldı’ demiştir. Yüce Allah şöyle bir âyet indirmiştir: ‘Ey Peygamber! Allah sana da arkandan gelen müminlere de yeter.’¹⁵²”

Buhârî’nin İbn Mesud(ra)’dan rivayet ettiğine göre, “Ömer’in İslam olduğu vakitten bu yana şanımızın yücelişi hiç durmamıştır.”

İbn Sa’d ve Taberânî’nin İbn Mesud(ra)’tan rivayet ettiklerine göre, “Ömer’in İslam olması bir fetih; Medine’ye hicreti bir nusret; imamlığı ise rahmettir. Biz, Ömer İslam oluncaya dek Allah’ın evinde¹⁵³ açıktan açığa ibadet edemediğimizi konuşur dururduk. Ömer İslam olduğu vakit onlara karşı vuruştı, böylece yakamızdan düşümler de ibadetimizi yerine getirebildik.”

İbn Sa’d ve Hâkim’in Hüzeyfe’den rivayet ettiklerine göre, “Ömer Müslüman olduğu vakit İslam gitgide ilerleyen bir duruma geldi; lakin o öldürüldüğünde ise İslam sırtını dönüp gittikçe uzaklaşır bir hale büründü.”

Taberânî’nin İbn Abbâs’tan rivayet ettiğine göre, “Ömer b. Hattâb, İslam olduğunu açıktan açığa ilan eden ilk kişidir.” Bu sözün isnadı oldukça sahihtir.

İbn Sa’d’ın Süheyb’den rivayet ettiğine göre, “Ömer’in İslam oluşu dört bir yana duyuruldu ve halk alenen İslam’a davet edildi. Beytü’l-Haram’ın etrafına oturduk ve tavaf ettik. Bize zulm edenlerden öcümüzü aldık ve başımıza getirdiklerinin bir kısmını da onların başlarına çalıverdik.”

İbn Sa’d’ın Ömer’in kölesi Eslem’den rivayet ettiğine göre, “Ömer, nübüvvetin altıncı senesinin Zü’l-Hicce’sinde Müslüman olmuştur; o vakit henüz yirmi altı yaşındaydı.”

¹⁵² Enfal suresi, 64. âyet

¹⁵³ Kâbe avlusunu kastediyor.

Ömer'in hicreti üzerine

İbn Asâkir'in Ali'den rivayetle söylediği üzere, "Ömer b. Hattâb'dan başka, saklanmadan hicret eden kimseyi tanımıyorum. O, hicret etmeye karar verdiği vakit kılıcını ve yayını kuşandı, oklarını da eline alarak Kâbe'nin yolunu tuttu. Kureyş'in önde gelenleri Kâbe'nin avlusundaydılar. Ömer, Kâbe'nin etrafını yedi kez tavaf etti ve Makam-ı İbrahim'de iki rekât namaz kıldı. Sonra tek tek, halka halka oturan müşriklerin yanına gitti ve onlara şöyle söyledi: 'Yüzler pisleşiverdi. Kim anasını evlatsız, evladını yetim, karısını da dul bırakmak istiyorsa beni şu vadiye doğru takip etsin.' Lakin müşriklerden teki bile onu takip etmeye cesaret edemedi."

İbn Berâ(ra)'ın rivayet ettiğine göre "Muhâcirler'den bize ilk gelen Musab b. Umayr'dır, sonra İbn Ümmü Maktûm, sonra yanında yirmi atlı ile Ömer b. Hattâb'dır. Bunun üzerine ona, 'Resûlullah (sav) ne yapmaktadır?' diye sorduk da bize, 'O benim ardımdan gelmektedir' dedi. Hakikaten de Resûlullah (sav) ve Ebû Bekir birlikte geldiler."

Nevevî'nin söylediğine göre, "Ömer, Resûlullah(sav)'ın tüm seferlerinde onun yanındaydı ve Uhud gününde de onun yanında dimdik duranlardan biriydi."

Ebû Bekir'in hal tercümesindekilerden başka, onun erdemi hakkında bize ulaşan hadîsler üzerine

İki Şeyh'in Ebû Hüreyre(ra)'den rivayet ettiklerine göre Resûlullah (sav) şöyle söylemiştir: "Rüyamda kendimi cennette gördüm. Orada bir sarayın yanında kadının birini abdest alırken gördüm. 'Bu saray kimindir?' diye sordum. 'Ömer'indir' dedi. Sonra senin kıskançlığını hatırladım ve geri döndüm.' Bunun üzerine Ömer göz yaşlarına boğularak, 'Size karşı kıskançlık olur mu ya Resûlullah?' dedi."

İki Şeyh'in İbn Ömer'den rivayet ettiklerine göre Resûlullah (sav) şöyle söylemiştir: "Uykumdayken içtiğimi gördüm –yani süt içtiğimi– öyle ki, tırnaklarımin arasından taşan akıntıyı gördüm ve sonra bunu Ömer'e verdim.' Bunun üzerine, 'Bunu nasıl yorumluyorsunuz ey Resûlullah?' diye sordular. 'Bu ilimdir' buyurdu."

İki Şeyh'in Ebû Sa'îd el-Hudrî(ra)'dan rivayetle naklettiklerine göre, "Resûlullah(sav)'ın şöyle dediğini işittim: 'Rüyamdayken, üzerlerinde kıyafetler olan insanların bana sunulduğunu gördüm; bunlardan bazılarının kıyafetleri göğüslerine kadar, bazılarının da bundan daha da aşağıya kadar uzanıyordu. Bana Ömer'i sundular; zira o, üzerindeki kıyafeti sündürmekteydi.' Bunun üzerine, 'Bunu nasıl tabir ediyorsunuz ya Resûlullah?' diye sordular. Resûlullah (sav), 'Bu dindir' buyurdu."

İki Şeyh'in Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan rivayet ettiklerine göre Resûlullah (sav), *"Ey Hattâb oğlu Ömer! Şeytan asla senin yoluna çıkmaz. Sen bir yoldan giderken o muhakkak senin yolundan ayrı bir yol tutar"* buyurdu.

Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği üzere, *"Resûlullah(sav)'ın şöyle söylediğini işittim: 'Şüphesiz ki ümmetler içinde onların önlerinde gidenler ve insanların da ilham aldıkları [kişiler] olmuştur; eğer benim ümmetimde de böyle bir şahıs varsa o şüphesiz Ömer'dir.'"*

Tirmizî'nin İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, *"Resûlullah (sav), 'Şüphesiz ki Allah hak olanı Ömer'in diline ve kalbine koymuştur' buyurdu. İbn Ömer'in söylediği üzere ise, 'Kur'ân'ın indirdiği ve Ömer'in de ortaya koyduğu tavrın ardından, halkın ve Ömer'in ihtilafa düştüğü hiçbir mevzu olmamıştır.'"*

Tirmizî'nin rivayet ettiği ve el-Hâkim'in de Ukbe b. Âmir vasıtasıyla sahih bulduğu üzere Resûlullah (sav), *"Eğer benden sonra bir peygamber olacak olsaydı bu Hattâb oğlu Ömer olurdu"* buyurmuştur.

Tirmizî'nin Âişe(ra)'dan rivayet ettiği üzere Resûlullah (sav), *"Şüphesiz ki insanlar ve cinler arasında şeytanlar görmekteyim; lakin onlar Ömer'den kaçışmaktadır."* buyurmuştur.

İbn Mâce ve el-Hâkim'in Ubeyy b. Kaab'dan rivayet ettiklerine göre Resûlullah (sav), *"Ömer, hak olanın üzerinde el sıkıştığı, kendisinden razı geldiği ve elinden tutup da cennete aldığı ilk kişidir"* buyurmuştur.

İbn Mâce ve el-Hâkim'in İbn Zerr'den rivayet ettikleri üzere o Resûlullah(sav)'ın, *"Şüphesiz ki Allah doğru sözü Ömer'in dili üzerine koymuştur" buyurduğunu işitmiştir."*

Ahmed ve Bezzâr'ın Ebû Hüreyre'den rivayet ettiklerine göre Resûlullah (sav), *"Şüphesiz ki Allah doğru sözü Ömer'in dili ve kalbi üzerine koymuştur"* buyurmuştur.

İbn Menî'nin Müsned'inde Ali(ra)'den rivayet ettiğine göre, *"Biz Muhammed (sav)'in ashabı, ilahî kudretin Ömer'in dili vasıtasıyla konuştuğundan hiçbir şüphe duymayız."*

Bezzâr'ın İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav), *"Ömer, cennet ehlinin kandilidir"* buyurmuştur.

Bezzâr'ın Kudâme b. Mazûn'dan rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) eliyle Ömer'i işaret ederek, *"İşte bu fitneye karşı kilitli bir kapıdır; Ömer sizin aranızda yaşadıkça sizinle fitne arasındaki bu kilitli kapı da baki kalsın"* buyurmuştur.

Taberânî'nin Avset'te İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre Cebrail aleyhüs-selam Resûlullah(sav)'a şöyle söylemiştir: *"Ömer'i selamlayınız ve ona deyin ki; onun gazabı zafer, rızası da fermanıdır."*

İbn Asâkir'in Âişe(ra)'den rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav), *"Şüphesiz ki şeytan kendini Ömer'den sakınır"* buyurmuştur.

Ahmed'in Büreyde'den rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav), *"Şüphesiz ki şeytan kendini senden sakınır ey Ömer!"* buyurmuştur.

İbn Asâkir'in İbn Abbâs(ra)'tan rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav), *"Göklerde Ömer'e saygı duymayan tek bir melek ve yerde de ondan köşe bucak kaçmayan tek bir şeytan yoktur"* buyurmuştur.

Taberânî'nin Avset'te Ebû Hüreyre(ra)'den rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav), *"Allah ehli Arafat'la umumî, Ömer'le ise şahsen iftihar eder"* buyurmuştur.

Taberânî ve Deylemî'nin el-Fazl b. el-Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre Resûlullah (sav), *"Benden sonra ne olursa olsun hakikat Ömer'le birlikte"* buyurmuştur.

İki Şeyh'in İbn Ömer ve Ebû Hüreyre(ra)'den rivayet ettiklerine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Rüyamda, kendimi üzerinde kova olan bir kuyunun yanında gördüm ve Allah neyi münasip gördüyse onu kuyudan çektim; sonra kovayı Ebû Bekir aldı ve bir ya da iki kova dolusu çekti. Lakin, onun çekişinde bir mecalsizlik vardı, Allah onu affetsin! Sonra Ömer b. Hattâb geldi ve o da kuyudan çekmek istedi. Lakin, kova onun elinde azametli, büyük bir kova oluverdi. Ben halk içinde Ömer'in gördüğü işi görebilecek, onun yaptığıнын aynını yapabilecek başka bir kişi görmedim. Sonunda halk susuzluğunu giderdi ve kuyunun etrafına yerleşti."*

Nevevî'nin Tehzib'inde yazdığına göre, *"ulema bunun, Ebû Bekir ve Ömer'in halifeliklerine bir işaret ve ayrıca Ömer'in halifeliğinde de fetihlerin çokluğu ve İslam'ın zaferlerine bir delalet olduğunu söylemiştir."*

Taberânî'nin Sâdisa'dan rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav), *"Şüphesiz ki şeytan, Ömer Müslüman olduğundan bu yana onun karşısına çıkamamış; aksine yüzü üzerine yere kapaklanmıştır"* buyurmuştur.

Taberânî'nin Ubeyy b. Kaab'dan rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) Cebrail'in kendisine, *"Ömer'in vefatı ile İslam göz yaşlarına boğulacak"* dediğini buyurmuştur.

Taberânî'nin Avset'te Ebû Said el-Hudrî'den rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim Ömer'den nefret ederse benden de nefret etmiş sayılır; kim Ömer'i severse beni de sevmiş sayılır. Şüphesiz ki Allah, Arafat gününün gecesi halkla umumen, Ömer'le ise şahsen iftihar eder. Allah, eğer ümmet içinde halkın ilham aldığı bir nebî varsa bir tane daha göndermez; lakin, eğer ki benim ümmetim içinde böyle biri varsa şüphesiz ki o Ömer'dir."* Bunun üzerine Peygamber(sav)'e, *"Ya Resûlullah! İlham demekle ne demek istediniz?"* diye sordular. *"Melekler onun diliyle konuşurlar"* buyurdu. Bunun isnadı sahihtir.

Sahabe ve kendinden evvelkilerin onun hakkında söyledikleri

Ebû Bekir es-Sıddîk, “Benim için yeryüzünde Ömer’den daha çok muhabbet duyduğum bir adam yoktur” demiştir. (İbn Asâkir)

Ebû Bekir’e hasta olduğu vakit, “Ömer’i halife tayin ettiğinize göre Allah’a ne diyeceksiniz?” diye soruldu da, “Onlara içlerinden en hayırlı olanını tayin ettim diyeceğim” cevabını vermiştir. (İbn Sa’d)

Ali (ra), “Âdil olanlardan bahis açıldığında tez olunuz ve Ömer’den bahsediniz; zira biz beyhûde yere, ‘İlahi huzur Ömer’in dili vasıtasıyla kelam eder’ demeyiz” demiştir. (Avset’te Taberânî)

İbn Ömer (ra), “Resûlullah (sav) vefat ettiğinden bu yana Ömer’den daha hid-detli ve daha cömert olan kimse görmedim” demiştir. (İbn Sa’d)

İbn Mesud (ra) şöyle söylemiştir: “Eğer Ömer’in hikmeti terazinin bir kefe-sine ve yeryüzünde yaşayanların hepsinin hikmeti de diğer kefesine konulacak olursa, Ömer’in bilgeliği ve ilmi hepsininkinden ağır basardı; zira onlar, Ömer’in ilmin onda dokuzunu çektiğini bilirlerdi.” (Kebîr’de Taberânî ve el-Hâkim)

Huzeyfe (ra), “Beşeriyetin tüm hikmeti ve ilmi adeta Ömer’in bağrına gizlenmiş gibidir” demiştir. Yine Huzeyfe, “Andolsun ki Ömer hariç Allah yoluna hizmette kusur bulanların kınamalarının ilismeyeceği başka kimseyi bilmem” demiştir.

Âişe (ra) Ömer’i kastederek, “Andolsun ki tek başına işleri üstlenirdi ve pek atılgandı” demiştir.

Mu’âviye (ra), “Ne Ebû Bekir bu dünyayı ne de bu dünya Ebû Bekir’i arzuladı; lakin biz göbeğimize kadar onun içine sürüklenip dalarken Ömer dünyayı değil, dünya Ömer’i istedi” demiştir. (Muvaffakiyât’ta ez-Zübeyr b. Bekkâr)

Câbir şöyle rivayet etmiştir: “Ali Ömer’in yanına gitti, bu sırada da Ömer namazdaydı. Bunun üzerine Ali ona, ‘Allah size rahmet bahşetsin! Peygamber(sav)’in muhabbeti hariç bu namazını kılandan başka, Allah’la buluşmak için yaptığı amellerin benim indimde daha sevgili olduğu kimse yoktur’ demiştir.” (el-Hâkim)

İbn Mesud şöyle söylemiştir: “Salih olanlardan bahsedildiğinde tez olunuz ve Ömer’den bahsediniz; şüphesiz ki o içimizde Kitâbullah’ı en iyi bilenimiz ve Din-i Allah fıkhi üzerine en âlim olanımızdır.” (Taberânî ve el-Hâkim)

İbn Abbâs’a Ebû Bekir’den sual olundu da o, “Ebû Bekir hayrın ta ken-disidir” buyurdu; sonra Ömer’den sual olundu. “Ömer adeta pek ihtiyat sahibi bir kuş misalidir; her yolda yakalayacağı bir tuzak görür” cevabını verdi; sonra Ali’den sual olundu. “Ali azimle, ilimle ve yardım severlikle doludur” buyurdu. (Tuyûriyât’tan rivayetle)

Taberânî’nin Umayr b. Rebia’dan rivayet ettiğine göre, “Ömer Kaab el-Ah-

bâr'a, 'Beni nasıl betimlersin?' diye sordu. O da, 'Sizi demir boynuz¹⁵⁵ olarak tasvif ederim' cevabını verdi. Bunun üzerine Ömer, 'Demir boynuz da nedir?' diye sorunca Kaab, 'O öyle hiddetli bir emîrdir ki Allah yoluna hizmet edenlere kusur bulanların kınamaları ona işmez.' dedi. Ömer, 'Sonra ne?' diye sordu. Kaab, 'Sonra sizin yerinizi bir halife alacak ki, onu da zalim bir gürüh katledecek' dedi. Ömer, 'Ya sonra?' diye sordu ve Kaab da, 'Bundan sonra bela ve fitne gelecek' cevabını verdi."

Ahmed, el-Bezzâr ve Taberânî'nin İbn Mesud(ra)'dan rivayet ettiklerine göre Ömer b. Hattâb dört noktadan dolayı insanlardan daha çok erdem sahibidir:

1. Bedir esirlerinin infaz edilmelerini zikretmesi üzerine Allah şu âyeti indirmiştir: "Eğer Allah'tan, daha önce gelmemiş bir hüküm bulunmasa idi..."¹⁵⁶
2. "Hicapla¹⁵⁷ örtünme meselesinde: O, Resûlullah(sav)'ın kadınlarına hicap giymelerini emretmiştir de Zeyneb ona, 'Şüphesiz ki sen bize karşısın ey Hattâb oğlu Ömer! Lakin bilmez misin ki vahiy bizim çatımız altında gelmektedir' demiştir. Bunun üzerine Allah, 'Onun hanımlarından lüzumlu bir şey isteyeceğiniz vakit de...'¹⁵⁸ âyetini indirmiştir."
3. "Resûlullah (sav)'ın onun için ettiği, 'Ya rabbi! İslam'ı Ömer'le yücelt' duası."
4. "Onun Ebû Bekir'den yana olması; Ömer, Ebû Bekir'e ilk biat edendir."

İbn Asâkir'in Mücâhit'ten rivayet ettiğine göre "Biz, Ömer'in halifeliği sırasında şeytanların zincire vurulduğunu ve o göçüp gittiği vakit de salıverildiklerini söylerdik."

¹⁵⁴ Hz. Ömer devrinde Müslüman olarak onun yakın dostu olmuş bir Yahudi'dir. *Muntaha'l-Arab* adlı esere göre el-Ahbar yanlıştır ve Yahudi ya da Hristiyan hekim manasına gelen Hibr olmalıdır. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 123, * imli dipnot.

¹⁵⁵ *Eski Ahit*, Krallar, 22. kısım 11. âyet: "Kenaana oğlu Sidkiya, yaptığı demir boynuzları göstererek şöyle dedi: 'Rab diyor ki 'Aramlıları yok edinceye dek onları bu boynuzlarla vuracaksın.'" *Eski Ahit*'in İngilizce tercümesinde "Aramlılar" yerine "Suriyeliler" ifadesi kullanılmaktadır. Bkz. *Holy Bible*, King James Version, Kings, 22:11

¹⁵⁶ Enfal Suresi, 68. âyetin başı: "Eğer Allah'tan, daha önce gelmiş bir hüküm bulunmasa idi, aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu."

¹⁵⁷ Hicap eski dilde örtü ve perde anlamlarına gelmektedir. (Haz.)

¹⁵⁸ Ahzâb Suresi, 53. âyetin ortaları: "Ey iman edenler, yemek vaktine bakmaksızın ve yemeğe davet olunmaksızın peygamberin evlerine girmeyin. Fakat davet olduğunuz zaman da girin, yemeği yediğinizde dağılın. Söz ve sohbete dalmayın. Çünkü bu, peygambere eziyet vermektedir. O, sizden çekinmektedir. Fakat Allah, hakkı söylemekten çekinmez. Onun hanımlarından lüzumlu bir şey isteyeceğiniz vakit de bir perde arkasından isteyin. Böyle yapmanız, gerek sizin kalpleriniz gerek onların kalpleri için daha temizdir. Zaten sizin, Allah resulüne eziyet vermeniz ve kendisinden sonra onun zevcelerini nikâh etmeniz asla caiz değildir. Çünkü bu, Allah yanında çok büyük bir günahıdır."

Sâlim b. Abdullah'tan rivayetle, "Ömer'in haberlerinin Ebû Mûsâ'ya ulaşması zaman alıyordu. Bu yüzden içine şeytan girmiş olan bir kadına gitti ve ona Ömer'i sordu. Kadın, 'Şeytanım gelinceye kadar bekle' dedi. Sonra şeytan geldi ve kadın ona Ömer'i sordu. Şeytan, 'Onu, develerin olduğu yerde, üzerinde kirli ve yırtık pırtık bir kıyafete sarılmış halde bıraktım; hangi şeytan bu adamı görür de burnu üzerine yere kapaklanmaz; melekler onun gözü önündedir ve Cebrail onun dilinden konuşur' dedi."

Süfyân-ı Sevrî'nin söylediğine göre, "Her kim Ali'nin, Ebû Bekir ve Ömer'den daha fazla halife olma hakkına sahip olduğunu söylerse hem isabetsiz ve hatalı konuşmuş olur hem de Ebû Bekir'i ve Ömer'i, ayrıca Muhâcirleri ve Ensar'ı töhmet altına sokar."

Şârik, "İçinde iyilik ve hayır olan hiç kimse Ali'yi, Ebû Bekir ve Ömer'in önünde saymaz" demiştir. Ebû Usâme ise, "Ebû Bekir ve Ömer'i bilir misiniz? Onlar İslam'ın anası ve babasıdır" demiştir. Cafer es-Sâdık da, "Kim Ebû Bekir ve Ömer'den hayırla bahsetmezse onunla ilişkimi keserim" demiştir.

Ömer(ra)'in Kur'ân'la örtüşen sözleri üzerine

Öyle ki ulema bunu yirmi defadan fazla tespit etmiştir.

İbn Mürdeveyh'in Mücâhid'den rivayet ettiğine göre o, "Ömer bir hükme varırdı ve bu, Kur'ân'da nüzul olurdu" demiştir.

İbn Asâkir'in Ali'den rivayet ettiğine göre o, "Şüphesiz ki, Kur'ân'da Ömer'in görüşlerini müteakip hükümler mevcuttur" demiştir.

İbn Ömer'in Resûlullah(sav)'a varan bir rivayet zinciri vasıtasıyla naklettiğine göre, "Halk, Ömer'in tavrını müteakiben Kur'ân'ın indirdiği bir meselede, Ömer'in sözü üzerine söz söylememiştir."

İki Şeyh'in Ömer'den naklettiğine göre, "Rabbimle üç noktada muvafakat içindeydik: Ben, 'Ey Resûlullah! Eğer ki biz Makam-ı İbrahim'i namaz yeri edineceksek' dedim ve '... siz de Makam-ı İbrahim'den namaz kılacak bir yer edinin...' ¹⁵⁹ âyeti indi. Ben, 'Ey Resûlullah! Saygın olanlar da niyeti kötü olanlar da kadınlarınızı görüyorlar. Onlara hicaplarını örtünmelerini emretmeyecek misiniz?' diye sordum ve Hicap âyeti indirildi. Sonra Resûlullah(sav)'ın kadınları, içerlemiş bir vaziyette toplandılar ve ben onlara, 'Eğer ki Resûlullah (sav) sizi boşayacak olursa, şüphesiz ki onun Rabbi kendisine sizden çok daha hayırlı eşler nasip edecektir' dedim ve bu mevzuyla ilgili âyet ¹⁶⁰ indi."

¹⁵⁹ Bakara Suresi, 125. âyetin ortalarına doğru: "Hani biz Kâbe'yi vaktiyle insanlara bir sevap mahalli ve her türlü düşman taarruzundan emîn bir sığınak yapmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim'den namaz kılacak bir yer edinin. İbrahim ve İsmâil'e böyle ahit verdik: 'Beyt'imi hem tavaf edenler hem ibadete kapananlar hem de rûku ve secde edenler için tertemiz bulundurun.'"

¹⁶⁰ Tahrir suresi, 5. âyet: "Gerek ki Rabbi, şayet o sizi boşarsa, yerinize ona sizlerden daha hayırlı zev-

Müslim'in Ömer'den rivayet ettiğine göre, "Üç noktada kanaatim Rabbimle aynıdır: Hicap, Bedir esirleri ve Makam-ı İbrahim." Ayrıca bu hadîste dördüncü bir husus daha mevcuttur. Zira, Nevevî'nin *Tezhib*'inde kayıt düştüğüne göre Kur'ân, Ömer'le Bedir esirleri, hicap, Makam-ı İbrahim ve şarabın haram kılınması hususlarında aynı kanaatte nüzul etmiştir. Lakin, beşinci bir husus daha vardır. El-Hâkim'in *Sünen* ve *Müstedrek*'de yazdığı bir hadîse göre Ömer, "Ya Rabbi! Bize şarap hususunda apaçık bir beyanda bulun!" diye dua etmiştir de bunun üzerine Allah, şarabın haram kılındığı âyeti¹⁶¹ indirmiştir.

İbn Ebî Hâtim'in *Tefsîr*'inde Enes'ten rivayet ettiğine göre Ömer şöyle söylemiştir: "Rabbimle dört noktada aynı kanaatleyiz: 'Andolsun biz insanı çamur hülasasından yarattık'¹⁶² âyeti indirilmiştir. Bu nüzul olduğu vakit kendi kendime, 'Şekil verenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir' dedim ve 'Şekil verenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir'¹⁶³ âyeti indi." Böylece hadîse bir altıncı husus daha eklenmiş oluyor. Bu hadîs için *Tefsîrü'l-Müsned*'de kanıt gösterdiğim, İbn Abbâs'tan rivayetle başka bir rivayet zinciri daha mevcuttur.

Sonra, Ebî Abdullah el-Şeybânî'nin *Fazâilü'l-İmâmeyn*'inde Ömer'in, Allah ile tam yirmi bir mevzuda kanaatlerinin örtüştüğünü gördüm. El-Şeybânî yukarıdaki altı mevzudan bahsettikten sonra şunları eklemektedir:

7. Abdullah b. Ubeyy'in şu kıssası, "Demem odur ki, bunun rivayeti Ömer'den naklen Sahih'tedir; o şöyle söylemiştir: 'Abdullah b. Ubeyy vefat ettiği vakit namazını kıldırması için Resûlullah (sav) davet edildi; böylece Resûlullah onun yanında ayakta durdu. O vakit ben ayağa kalktım ve Resûlullah(sav)'la göğüs göğüse gelinceye dek ona doğru yürüdüm ve 'Ey Resûlullah! Bu Allah düşmanı için mi? Ubeyy'in oğlu bir gün şöyle şöyle konuşmamış mıydı?' dedim. Ve andolsun ki, bunun üzerinden çok geçmeden, 'Ve içlerinden biri ölürse asla namazını kılma...' ¹⁶⁴ âyeti indirildi."

8. "Ey habibim, sana içki ve kumarı soruyorlar" ¹⁶⁵ âyeti.

celer verir. Öyle ki onlar, Allah'a teslim olan, gönülden itaat eden, tevbe eden, ibadet eden, oruç tutan (bulduğunu) yiyen dullar ve bâkire olan kadınlar olurlar."

¹⁶¹ Âl-i İmran ve Mâide sureleri.

¹⁶² Müminûn suresi, 12. âyet.

¹⁶³ Aynı surenin 14. âyetinin sonu: "Sonra o nutfeyi (rahimde döllendirerek) bir kan pıhtısı haline getirdik. Arkasından kan pıhtısını bir et parçası haline getirdik. Arkasından o et parçasını da kemikler haline çevirdik de kemiklere et giydirdik. Sonra onu bambaşka bir yaratılışla inşa ettik. Şekil verenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir."

¹⁶⁴ Tenvîr suresi, 84. âyetin başı: "Ve içlerinden biri ölürse asla namazını kılma ve kabrinin üzerinde durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlünü tanımadılar. Ve fâsıklar olarak can verdiler."

¹⁶⁵ El-Bakara suresi, 219. âyetin başı: "Ey Habibim, sana içki ve kumarı soruyorlar. De ki: 'Bunlarda büyük bir günah vardır.' Bununla beraber, insanlar için bazı menfaatler de vardır. Fakat günahları menfaatlerinden, zararları faydelerinden daha büyüktür. Bir de sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: Zaruri ihtiyaçlarınızdan artanı verin.' Allah size âyetlerini, böylece açıklıyor ki bunları düşünesiniz."

9. “Ey iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın...”¹⁶⁶ âyeti. Ben derim ki; Mâide suresi ile bu ikisi sadece tek bir mevzudur, diğer üçüncüsü ise önceki hadîstedir.

10. “Resûlullah(sav)’ın bir kavim için bağış dilemesinin fazlalaşması üzerine Ömer ona, ‘Onlar için istiğfar etseniz de’ dedi ve bunun üzerine, ‘Onlar için istiğfar etsen de...’¹⁶⁷ âyeti indi.” Ben, Taberânî’nin bunu İbn Abbâs’tan rivayet ettiğini söylerim.

11. “Resûlullah (sav), Bedir’e ilerleme hususunda sahabeye danıştığı vakit Ömer ona ilerlemesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine, ‘Nitekim Rabbin seni evinden hak uğrunda savaş için çıkarmıştı...’¹⁶⁸ âyeti indi.”

12. “Resûlullah (sav), İfk olayı hususunda¹⁶⁹ sahabeye fikir danıştığı vakit Ömer, ‘Onu size kim zevce etti ya Resûlullah?’ diye sorar; Resûlullah (sav), ‘Allah’ cevabını verir. Bunun üzerine Ömer, ‘Yoksa siz Rabbinizin zevceniz hususunda size hile yapacağını mı sanırsınız? Hâşâ! Bu olay büyük bir iftiradır’ demiştir. Bunun üzerine ‘Hâşâ! Bu büyük bir iftiradır...’¹⁷⁰ âyeti indirilmiştir.”

13. “Ömer’in uykudan uyandıktan sonra, oruçken zevcesine yaklaşmak istemesi meselesi. Zira, bu İslam’ın ilk vakitlerinde haramdı; sonra, ‘Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helal kılındı.’¹⁷¹ âyeti indirildi.” Ben derim ki; Ahmed bunu Müsned’inde yazmıştır.

¹⁶⁶ Nisâ Suresi, 43. âyetin başı: “Ey iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın; söylediğinizi bilinceye kadar: Cünup iken de – yolcu olmanız hâriç- gusül edinceye kadar. Eğer hasta olur veya seferde bulunursanız veya biriniz ayakyolundan gelir veya kadınlara dokunursanız da suyu bulamaz (veya bulup da kullanmaya güç yetiremezseniz) o zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin: Niyetle yüzünüze ve ellerinize sürün. Cidden Allah çok affedici, çok yarlıgandır.”

¹⁶⁷ Münafikun Suresi, 6. âyetin başı: “Onlar için istiğfar etsen de istiğfar etmesen de birdir; Allah onlara asla mağrifet etmez ve Allah fâsıklar güruhunu hidayete çıkarmaz.”

¹⁶⁸ Enfal suresi, 5. âyetin başı: “Nitekim Rabbin seni evinden hak uğrunda savaş için çıkarmıştı. Oysa Müslümanların bir kısmı bundan hoşlanmamıştı.”

¹⁶⁹ Müstalikoğulları’na karşı yapılan seferden sonra Medine’ye dönerken Hz. Âişe’nin yanlışlıkla geride bırakılması ve bu olayı takiben müşriklerin ona iftira etmesi hadisesine verilen isimdir. ‘İfk’ iftira atmak manasındandır.

¹⁷⁰ Nûr suresi, 16. âyetin başı: “Onu işittiğiniz vakit: ‘Bunu söylemek bize gerekmez. Hâşâ! Bu büyük bir iftiradır’ deseydiniz ya.” Aynı sure, 11. âyetten 20. âyete kadar Hz. Âişe’ye atılan bu iftara konusunu işlemektedir.

¹⁷¹ Bakara suresi, 187. âyetin başı: “Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helal kılındı. Onlar sizin için bir örtü, siz de onlar için bir örtü durumundasınız. Allah nefsinize güvenemeyeceğinizi bildiği için müracaatınızı kabul buyurdu ve sizi bağışladı. Şimdi onlara yaklaşın ve Allah’ın sizin için yazdığını isteyin. Ve fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden sizce seçilinceye kadar yiyin için, sonra da ertesi geceye kadar orucu tam olarak tutun. Mescitlerde itikâf halinde iken kadınlara yaklaşmayınız. Bunlar, Allah’ın yasak sınırlarıdır, onlara yaklaşmayın. Allah, âyetlerini insanlar için böyle apaçık bir şekilde ortaya koyuyor ki korunabilsinler.”

14. “Yüce Allah’ın kavli, ‘Her kim Cebrail’e düşman ise...”¹⁷² âyeti. Kanımca bunu İbn Cerîr ve diğerleri pek çok muhtelif rivayet zincirleri vasıtasıyla nakletmiştir ki, bunların Kur’ân’la örtüşmede en yakın olanını Abdü’r-Rahman b. Ebî Leylî’den rivayeten İbn Ebî Hâtim nakletmiştir. Şöyle ki, “Bir Yahudi Ömer’le karşılaşır ve ona, ‘Sizin efendinizin konuştuğu Cebrail şüphesiz ki bizim düşmanımızdır’ der. Bunun üzerine Ömer ona, ‘Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mikail’e düşman olursa bilsin ki Allah kâfirlere düşmandır’¹⁷³ cevabını verir.’ Böylece bu âyet, Ömer’in dili üzerine nüzul edilmiş olur.”

15. “Yüce Allah’ın kavli, ‘...tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar’”¹⁷⁴ âyeti. Ben derim ki: İbn Ebî Hâtim ve İbn Mürdeveyh bunu Ebî’l-Esved’den rivayet etmişlerdir. O şöyle anlatmaktadır: “Filanca iki adamın arasında husumet çıktı ve hakemlik etmesi için Resûlullah (sav)’a gittiler. Resûlullah aralarındaki hadise üzerine hüküm verdi. Lakin aleyhinde hüküm gören, ‘Bunu bir de Hat-tâb oğlu Ömer’e götürelim’ dedi. Böylece Ömer’e gittiler. Adamlardan lehinde hüküm gören, ‘Resûlullah (sav) şu mesele üzerinde lehimde hüküm verdi, lakin arkadaşım, ‘Bu işi bir de Ömer’e’ götürelim’ dedi. Ömer, ‘Öyle mi?’ diye sordu. Adam da, ‘Evet’ dedi. Bunun üzerine Ömer, ‘Ben dönünceye kadar burada bekleyin’ diyerek gitti ve elinde kılıcı ile hemen geri döndü. ‘Bu meseleyi bir de Ömer’e götürelim’ diyen adama hemen oracıkta kılıcını indiriverdi ve onu öldürdü. Bunun üzerine diğeri Resûlullah(sav)’a geri döndü ve ona, ‘Ey Resûlullah! Vallahi Ömer benim arkadaşımı öldürdü’ dedi. Resûlullah (sav) da, ‘Ben hakikaten Ömer’in bir mü’mini katledeceğini hiç düşünmemiştim’ dedi. Bunun üzerine Allah, ‘Tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar’¹⁷⁵ âyetini indirdi. Böylece adamın kanı boş yere dökülmemiş oldu ve Ömer de onu öldürmekten beraat etmiş oldu.” Ayrıca bu hadîs üzerine Tefsîrü’l-Müsned’de delil gösterdiğim, aynı devirden bir kanıt da mevcuttur.

16. “İçeri girmekte izin isteme meselesi. Zira, kendisi uyurken, kölesi onun odasına girmiştir de bunun üzerine Ömer, ‘Ya Rabbi! Onların girişlerini yasak kıl’ demiştir. Böylece buna ilişkin ayet¹⁷⁶ indirilmiştir.”

¹⁷² Bakara suresi, 97. âyetin başı: “De ki: ‘Her kim Cebrail’e düşman ise bilsin ki o, o Kur’ân’ı senin kalbine Allah’ın izniyle indirdi: Önündeki geçmiş kitapları tasdik edici ve müminlere bir hidayet ve müjde kaynağı olmak üzere.”

¹⁷³ Bakara suresi, 98. âyet.

¹⁷⁴ Nisâ suresi, 65. âyetin başı.

¹⁷⁵ Nîsa suresi 65. âyet: “Hayır, iş bildikleri gibi değil. Rabbine and olsun ki onlar aralarında çıkan çarpışık işlerde seni hakem yapıp da sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir darlık duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.”

¹⁷⁶ Nur suresi, 58. âyet: “Ey iman edenler, köle ve cariyelerinizle, sizden henüz bülüğa ermeyenler, (odanıza girmek için) şu üç vakitte izin istesinler: Sabah namazından evvel ve öğle sıcağında (yatmak için) elbisenizi çıkardığınız sırada, bir de yatsı namazından sonra. Sizin için bu üç vakit avret (ve halvet

17. “Onun Yahudiler üzerine olan sözleri, ‘Şüphesiz ki onlar hakikat yolunu görmeyen bir kavimdir.’”

18. “Yüce Allah’ın kavli olan, ‘Bir çoğu önceki ümmetlerden, birazı da sonraki ümmetlerdendir.’¹⁷⁷ âyeti.” Ben derim ki: İbn Asâkir bunu Câbir b. Abdullah’tan rivayeten Tarih’inde kayıt düşmüştür. Esbâb-ı Nuzûl’de de mevcuttur.

19. “Ezberden okunan, ‘Zina yapan yetişkin erkek ve kadınları...’¹⁷⁸ âyeti.”

20. “Uhud gününde Ebû Sufyân’ın çıkıp da, ‘Kavim içinde o filanca kişi yok mudur?’ diyerek öne atıldığında, Ömer’in Resûlullah(sav)’a, ‘Ona cevap vermeyiniz’ şeklindeki nasihatı. Öyle ki, Resûlullah (sav) onun bu nasihatını dinlemiştir. Ben Ahmed’in bu kıssayı Müsned’inde kayıt düştüğünü söylerim.”

Şeybânî söze şöyle söyleyerek devam eder: “Buna, Osmân b. Sa’îd el-Dârâmî’nin Reddû’l-Ale’l-Cehmîye’de İbn Şahâb vasıtası ile Sâlim b. Abdillâh’tan rivayeten kayıt düştüğü şu sözler de eklenmelidir: Kaabu’l-Ahbâr, ‘eyvahlar olsun semaların meliki Allah’tan yeryüzü meliklerinin başına gelenlere’ dedi de bunun üzerine Ömer, ‘Ancak kendini muhasebe edip haddini bilenler hariç’ cevabını verdi. Bunun üzerine Kaabu’l-Ahbar, ‘Ey nefsim ellerinde olan, şüphesiz ki Tevrat’ta böyle yazılıdır ve siz tam da ona göre söz söylediniz’ der. Böylece Ömer secdeye kapanır.”

Sonra gördüm ki İbn ‘Adî, Kâmil’de İbn Ömer’den şöyle rivayet etmiştir: “Bilâl ezanı, ‘şehadet ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur, haydi namaza’ şeklinde okurdu. Lakin Ömer ona, ‘Sonunda, Muhammed O’nun elçisidir şeklinde oku’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), ‘Ömer’in söylediği gibi oku’ buyurmuştur.”

Ömer’in mucizeleri üzerine

Beyhakî ve Ebî Nuaym’ın Delâilü’l-Nübüvve’de, Lalakâî’nin Şerhü’l-Sünnet’inde, Deyr Âkûlî’nin Favâid’de, İbnü’l-Arâbî’nin Kerâmetü’l-Evliyâ’da, el-Hatîb’in Ruvâtü’l-Melik’de İbn Ömer’den rivayet ettiklerine göre, “Ömer, Sâriye

vakitleridir.) Bunların dışında (odanıza izinsiz girmelerinde) ne size ne de onlara günah vardır; onlar sizi ziyaret edebilirler ve siz de onların (odalarına) girip çıkabilirsiniz. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor. Allah Âlim ve Hâkimdir.”

¹⁷⁷ Vâkıa suresi, 13. ve 14. âyetler.

¹⁷⁸ Kur’an da recm cezasına atıf yapan böyle bir âyet bulunmamaktadır. Ancak bunun âyet olarak indirilmesine rağmen Kur’ân’a yazılmadığı da iddia edilmiştir; hatta buradan yola çıkarak Kur’ân’ın insanlar tarafından değiştirildiğini dahi ileri sürenler olmuştur. Ancak İslam âlimlerinin, özellikle önde gelen Sahabe’yi kaynak göstermek suretiyle genel kanısı böyle bir uygulamanın var olduğu yönündedir. Zira Kur’ân’da yazılı olmasa da yazılı bir hüküm şeklinde telakki edilmektedir. Hatta Hz. Ömer’e böyle bir dava getirildiğinde, bu âyetten alıntı yaparak zânilerin recm edilmesini emretmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, H. C., s. 128, † imli dipnot.

isimli bir adamı başına koyduğu bir ordu yolladı. Bir gün ibadet ederken yüksek sesle üç kez, 'Ey Sâriye! Dağ!' diye bağırdı. Sonra ordudan bir ulak çıkageldi. Ömer onu sorguladı ve ulak, 'Ey Emîrül-Müminîn, hezimete uğruyorduk ki tam o sırada, 'Ey Sâriye! Dağ!' diye üç defa bağırان bir ses işittik. Böylece sırtımızı dağa verdik de Allah da onları hezimete uğrattı' dedi. Sonra da bu bağırانın Ömer olduğunu söylediklerini ekledi." Sâriye'nın yakınında olduğu bu dağ Arzül-Acem'deki Nihâvend'dir. Bunun senedi kuvvetlidir.

İbn Mürdeveyh'in Meymûn b. Mihrân aracılığı ile İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, "Ömer, cuma günü hutbe verirken birden bire kısık ve belirsiz bir sesle, 'Ey Sâriye! Dağ! Kim ki kurdu çoban ederse, yanlış eyler zulm etmiş olur!' dedi. Bunun üzerine birbirimize baktık. 'Ali, 'Bırakalım da söylemek istediği şeyi açıklasın' dedi. Böylece durduğu vakit ona sual ettik de şöyle anlattı: 'Müşriklerin, o sırada dağdan geçen kardeşlerimizi hezimete uğratmakta olduğu yüreğime düştü; eğer ki sırtlarını dağa verirlerse tek bir cephede savaşa tutaşacaklardı; lakin etrafını dönmeye kalkışarlarsa helak olacaklardı; işte bu yüzden benden işittiğiniz o sesi işittiniz.' Sonra şöyle devam etti: 'Bir ay sonra ordudan bir müjdeci geldi ve o gün Ömer'den gelen bir ses işittiklerini zikretti: 'Böylece sırtımızı dağa verdik de Allah bize zafer nasip etti' dedi."

Ebû Nuaym'ın Delâil'de Amr b. el-Hâris'ten rivayet ettiğine göre, "Ömer b. Hattâb, cuma günü minberden hutbe verirken aniden hutbeyi kesiverdi ve 'Ey Sâriye! Dağa!' diye iki üç defa bağırdı. Bunun üzerine orada hazır bulunanlardan bir kısmı, 'Delirdi, kesin cin çarptı' diye konuştular. Bu sırada, Ömer'le yakın olan Abdü'r-Rahman b. Avf onun yanına gitti ve 'Beni en çok üzen, insanlara dedikodu yapmalarına fırsat vermenizdir; öyle ki, hutbeniz sırasında, 'Ey Sâriye! Dağa, dağa!' diye bağırdınız – bu ne manaya gelmektedir acaba?' diye sordu. Bunun üzerine Ömer, 'Allah şahidim olsun ki, kendimi tutamadım! Onların bir dağın yakınlarında hem önden hem de arkadan hücumu uğradıklarını gördüm ve bunun üzerine, gidip dağı tutmaları için kendimi, 'Ey Sâriye! Dağa!' diye bağırmaktan alıkoyamadım' cevabını verdi. Böylece, Sâriye'dan ulak gelinceye kadar kendilerini oyaladılar. Sonra bir ulak, içinde şöyle yazılı bir sahife ile yanlarına geldi:

'Cuma günü düşmanla karşılaştık ve sabah namazından ta güneşin tepemize geldiği vakte kadar savaştık. Tam bu sırada, 'ey Sâriye! Dağa, dağa!' diye iki kez bağırان bir ses işittik. Bunun üzerine tepeyi tuttuk da böylece düşmana üstün geldik ve Allah onları hezimete uğratıp helak etti.'

Böylece Ömer'i kınayanlar, 'Bu adamla uğraşmayın, belli ki o Allah'ın lütfuna nail olmuştur' dediler."

Ebû'l-Kâsım b. Büşrân'ın Favâid'de Mûsâ b. Ukbe aracılığıyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, "Ömer adamın birine, 'İsmin ne?' diye sordu.

Adam, 'Cemre'¹⁷⁹ dedi. Ömer, 'Kimin oğlusun?' diye sordu. Adam, 'Şihâb'ın¹⁸⁰ oğluyum' dedi. Ömer, 'Kimlerdensin?' diye sordu. Adam, 'Hurka'¹⁸¹ dedi. Ömer, 'Nerede yaşarsın?' diye sordu. Adam, 'Harra'¹⁸² dedi. Ömer, 'Hangilerindensin?' diye sordu. Adam, 'Zât-ı Lazâ'¹⁸³ dedi. Bunun üzerine Ömer, 'Ailene dön, şüphesiz ki onlar yanmışlar' dedi. Böylece adam geri döndü ve bir de ne görsün! Halkından herkes yanmış, kül olmuş."

Ebû's-Şeyh'in Kitâbu'l-Azâme'de Kays b. el-Haccâc'dan rivayetle kayıt düştüğüne göre, "Mısır fethedildiğinde, Amr b. el-Âs Acem¹⁸⁴ aylarından birinin bir gününde oraya vardı ve insanlar ona, 'Ey emîr, bizim bir geleneğimiz vardır ve yerine getirilmediği takdirde Nil çok zayıf akacaktır' dediler. Amr b. el-Âs, 'Nedir o?' diye sordu. Ona, 'İçinde bulunduğumuz aydan¹⁸⁵ on bir gece geçtiğinde, ailesiyle birlikte yaşayan bâkire bir kız ararız. Sonra ailesinin rızasını alır ve ona bulabildiğimiz en güzel kıyafetleri giydiririz, süsleriz ve sonunda da onu Nil'e atarız' dediler. Bunun üzerine Amr onlara, 'İslam'da bu âdet devam edemez; şüphesiz ki İslam kendinden evvel geleni geçersiz kılar' dedi. Böylece geri döndüler. Nil Nehri ne azaldı ne de çoğaldı. Öyle ki, halk oradan göç etmeyi düşünür oldu. Amr bu durumu gördüğü vakit Ömer b. Hattâb'a mektup yazdı. Ömer de onun verdiği kararı isabetli bularak ona, 'Şüphesiz ki İslam kendinden evvel olanı hükümsüz kılar' yazılı bir mektup gönderdi. Ayrıca mektuba küçük bir kâğıt parçası da ilave etti ve Amr'a şöyle yazdı:

'Sana içine küçük bir kâğıt parçası iliştirdiğim bu mektubu gönderiyorum. Bu kâğıt parçasını Nil'e at.'

Ömer'in mektubu Amr'a ulaştığı vakit onu açtı, küçük kâğıt parçasını aldı ve onu da açtı, içinde şöyle yazılıydı:

'Allah'ın kölesi, müminlerin emîri Ömer b. Hattâb'dan Mısır'ın Nil'ine – İmdi, eğer ki kendi kuvvetinle yükselebiliyorsan yükselme; lakin eğer Allah tarafından yükseltiliyorsan ben O'ndan, Tek olandan, Kakhâr olandan seni yükseltmesini diledim.'

Böylece Amr, Haç Günü'nden¹⁸⁶ bir gün evvel bu kâğıt parçasını Nil'e attı. Ertesi

¹⁷⁹ Kor halinde kömür.

¹⁸⁰ Alev.

¹⁸¹ Sıcak.

¹⁸² Sıcaklık ya da ısı.

¹⁸³ Alev alev yanan.

¹⁸⁴ Yerli Kıptileri kastediyor.

¹⁸⁵ H. S. Jarrett'in belirttiğine göre Ebû'l-Mahâsin bu ayın Kıpti takvimindeki Bûnah ayı olduğunu söylemektedir ki bu ay Süryani takviminde yaklaşık olarak Haziran ayına denk gelmektedir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 130, * imli dipnot.

¹⁸⁶ Doğu ve Batı Kiliseleri takvimlerine göre bugün Eylül ayının 14. günüdür. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 130, † imli dipnot.

sabah olduğunda yüce Allah Nil'i bir gecede on altı kol boyu yükseltti. Böylece Allah, o güne kadar Mısır halkının süre gelen bu âdetini bitirmiş oldu."

İbn Asâkir'in Târik b. Şihâb'dan rivayet ettiğine göre, "Ömer bir adamla konuşması sırasında ondan yanlış bir şey işittiği vakit, 'Bunu aklında tut' dedi. Sonra konuşma devam edip de başka bir yanlışlık daha işitince Ömer yine, 'Bunu da aklında tut' dedi de nihayetinde adam Ömer'e, 'Bana aklında tutmamı emrettikleriniz hâriç size söylediğim her şey hakikatti' demişti." Hasan'dan rivayet olunduğuna göre "Eğer ki konuşulduğu sırada yalanı tespit eden biri varsa, bu hiç şüphesiz Ömer b. Hattâb'dır."

Beyhakî'nin Delâil'de Ebû Hudba el-Hımsî'den rivayet ettiğine göre, "Ömer, Irak halkının emîrlere taşlar atarak saldırdıkları haberini aldı. Hiddetle çıkarak namaza durdu. Lakin, namaz sırasında dikkati dağıldı ve selam vermeye geldiği vakit, 'Ya Rabbi! Şüphesiz ki onlar benim zihnimi bulandırdı, sen de onların zihnini bulandır ve onların başına Benî Sakîf'ten öyle bir genci ver ki, onları tıpkı Cahiliye'nin hükmüyle idare etsin; öyle ki, onlardan ihsan sahibi olanlar kabul görmesin ve şer sahibi olanlarına da dokunulmasın.'" Ben bununla Haccâc'ı kastettiğini söylerim. İbn Lahîa ise o vakit henüz Haccâc'ın doğmamış olduğunu söylemektedir.

Onun şahsiyeti üzerine

İbn Sa'd'ın Ahnaf b. el-Kays'tan rivayet ettiği üzere, "Ömer'in kapısında otururken bir cariye önümüzden geçti. Onun Emîrül-Mü'minîn'in cariyesi olduğunu söylediler. Bunun üzerine Ömer, 'Emîrül-Mü'minîn'in cariyesi değildir; ona helal de değildir; şüphesiz ki o Allah'ın bir mülküdür' dedi. Biz de, 'O zaman Emîrül-Mü'minîn'e Allah'ın mülkünden helal olan nedir?' diye sorduk. Bunun üzerine Ömer şöyle söyledi: 'Kışlık ve yazlık olan şu iki kıyafet, hac ve dinî ziyaretler için lüzumlu olan ve tıpkı Kureyş'ten ne zengin ne de fakir olan bir adam gibi kendisinin ve ailesinin ihtiyacı olanlar hâriç Allah'ın mülkünden hiçbir şey Ömer'e helal değildir. Bunun ötesinde ben sadece Müslümanlar içinde basit bir adamım.'"

Huzayme b. Sâbit'in söylediğine göre, "Ömer bir vali tayin ettiği vakit ona mektup yazarak at sürmemesini, leziz yemekler yememesini, pahalı giysiler kuşanmamasını ve kapısını ihtiyaç içinde olanlara kapatmamasını şart koşar ve eğer ki bunları yapacak olursa felaketlerin onun üzerine olacağını söylerdi."

Ukrame b. Hâlid ve diğerlerinin söylediğine göre, "Hafsa,¹⁸⁷ Abdullah ve bir kısım zevat Ömer'le tartışarak ona, 'Eğer iyi yiyecek yerseniz hak olanı daha iyi

¹⁸⁷ Hz. Muhammed'in eşi, Hz. Ömer'in kızı Hafsa, Abdullah da Ömer'in oğludur. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 132, † imli dipnot.

görürsünüz' dediler. Ömer, 'Hepiniz aynı görüşte misiniz?' diye sordu. Onlar da, 'Evet' dediler. Bunun üzerine Ömer, 'Tavsiyenizi anlıyorum; lakin iki dostumu yolda bıraktım; eğer ki onların yolundan ayrılacak olursam, dönüş yolunda da onları bulamam' dedi." Ukame b. Hâlid şöyle eklemektedir: "O sene halkın üzerine öyle bir kıtlık çöküverdi ki, Ömer ne bir lokma tereyağı ne de yağ yedi."

İbn Müleyke'nin söylediğine göre, "Ukbe b. Furkat Ömer'e yediği yemekle ilgili söz etti ve ona, 'Size vah ki ne vah! Bari şu dünyadaki hayatımda leziz yemekler yemiyeyim de bunlardan tat alayım?' dedi."

Hasan'ın söylediğine göre, "Ömer oğlu 'Âsım'ın yanına gitti. Oğlu o sırada taze et yiyiyordu. Ömer, 'Nedir bu?' diye sordu. Âsım da, 'Buna karşı çok şiddetli bir iştah duyuyorum' dedi. Bunun üzerine Ömer, 'Şiddetle iştah duyduğun her şeyi yiyor musun? Bir adam için iştah duyduğu her şeyi yemek kâfi derecede bir ölçüsüzlüktür' dedi."

Esleme'nin söylediğine göre, "Ömer, 'İçimde taze bir balık için iştah hissettim' dedi ve şöyle devam etti: 'Bunun üzerine Yerfa deveye atladığı gibi dört fersah yol gitti ve satın aldığı sepet dolusu bir miktar balıkla geri geldi. Sonra deveye yaslandı, onu yıkadı ve Ömer'e teslim etti de Ömer, 'Gel şu deveye bir bakalım' dedi. Deveye bir göz attı ve sonra, 'Kulağının altında kalan şu teri temizlemeyi unutmuşsun; Ömer'in iştahı yüzünden bir hayvan eziyet mi çekecek? Allah esirgesin! Ömer senin sepetinden bir lokma bile yemez' dedi."

Kutâde'nin söylediğine göre, "Ömer halifeyken üzeri yer yer deri parçaları ile yamanmış yünden bir elbise giyerdi ve sokaklarda dolaşırken omzunda taşıdığı ve insanları cezalandırdığı bir kırbacı vardı. Geçerken topladığı bez parçalarını ve hurmaları faydalanılsın diye insanların evlerine atardı."

Enes, Ömer'in gömleğinin iki omzu arasında dört yama gördüğünü, Ebû Osmân en-Nahdî ise Ömer'in üzerinde deriyle yamanmış bir şal gördüğünü söylemiştir. Abdullah b. Âmir b. Rebîa şöyle anlatır: "Ömer'le birlikte hacca gittim. Lakin o ne keçi kılından ne de koyun yününden yapılmış bir çadır kurdu; elbisesini yere attı, çalılarının üzerine bir deri serdi ve bunun altına çekildi."

Abdullah b. İsâ'nın söylediğine göre ise, "Ömer b. Hattâb'ın yüzünde ağlamaktan oluşan kapkara iki kırışıklık vardı."

Hasan'ın söylediğine göre ise, "Ömer günlük Kur'ân kıraati sırasında bir âyete varır, lakin o vakit düşer kalırdı ve kendine gelmesi birkaç gün sürerdi."

Enes ise şöyle anlatmaktadır: "Bir bahçeye girdim ve Ömer'in –onun ve benim aramda bir duvar vardı– şöyle söylediğini işittim: 'Ömer b. Hattâb! Emîrü'l-Mü'minîn! Ne âlâ, ne âlâ! Yemin ki Allah'tan korkun olsun ey Hattâb oğlu! Yoksa şüphesiz Allah'ın gazabı senin üzerinedir!'"

Abdullah b. Âmir b. Rebîa'nın söylediğine göre, "Ömer'in yerden bir çöp

aldığını ve 'Ah keşke şu çöp olsaydım! Keşke hiçbir şey olsaydım! Keşke anam beni doğurmasaydı!' dediğini işitmiştim."

Ubeydullah b. Amr b. Hafs şöyle söylemiştir: "Ömer boynunda bir su tulumu taşırdı ve bu yüzden insanlardan laf işitirdi de onlara şöyle cevap verirdi, 'Şüphesiz ki nefsim beni gururla şişirdi, ben de bunu azaltmayı dilerim.'"

Muhammed b. Şirîn ise şöyle anlatmıştır: "Bir akrabası Ömer'e gitti ve ondan kendisine beytûlmaldan para vermesini istedi. Bunun üzerine Ömer onu ayıplayarak 'Allah'ın huzuruna hain bir melik olarak mı çıkmamı istersin?' dedi. Sonra ona kendi cebinden on bin dirhem verdi." En-Nehâî ise Ömer'in halifeliği sırasında ticaretle uğraşır olduğunu söylemiştir.

Enes'in söylediğine göre Rimâde Senesi¹⁸⁸ Ömer'in midesi zeytinyağı yemekten gurul gurul öterdi. Hatta kendi kendine yağ yemeyi yasak etmişti. Bazen eliyle karnına vurur ve "Halk yiyecek bir şeyler bulana kadar bizim için bundan başkası yoktur" derdi. Süfyân b. Uyâne'nin söylediğine göreyse Ömer, "Benden yana insanların en sevgilisi bana ayıbımı bildirendir" derdi. Eslem'in söylediğine göre de, "Ömer önce atın bir kulağını tutar, sonra diğer eliyle de kendi kulağını tutar ve atın sırtına sıçrayıverirdi."

İbn Ömer şöyle söylemiştir: "Ömer'in, yapmayı arzu ettiği şeyden kendini alıkoyduğu durumlar hâriç yanında Allah ya da Allah korkusu zikredildiğinde ya da biri ona Kur'ân'dan bir âyet okuduğunda hiddetlendiğini hiç görmedim."

Bilâl Eslem'e, "Ömer'i nasıl bilirsiniz?" diye sordu. Eslem, "O insanların en hayırlısıdır. Lakin, bir hiddetlenmeye görsün; bu korkunç bir vaziyettir" cevabını verdi. Bunun üzerine Bilâl, "Eğer yanınızdayken hiddetlenirse siniri geçinceye kadar Kur'ân okumaktan başka çare yoktur" dedi.

Ahvas b. Hakîm'in babasından rivayet ettiğine göre, "Ömer'e üzeri yağla sarılı olan bir et getirildi. Ömer, 'Bunların ikisi de şaşaalı yemeklerdir' diyerek yemeği reddetti." Tüm bu tafsilatları kayıt düşen İbn Sa'd'dır. Ve yine İbn Sa'd'ın Hasan'dan rivayet ettiğine göre Ömer, "Benim insanları idare etme yolumun basitliği, sık sık onların başlarındaki emîrlerini değiştirmemden gelmektedir" demiştir.

Ömer'in görünüşü üzerine

İbn Sa'd ve el-Hâkim'in Zirr'den rivayet ettiklerine göre, "Bir panayır

¹⁸⁸ Hicret'in on yedinci yılı sırasında meydana gelen kıtlık olayı. Bu sene çok sayıda insan ölmüş ve büyük sayıda hayvan da telef olmuştur. Kelime aslen kül anlamında رماد sözcüğünden türemedir. Öyle ki o yıl toprağın rengi kuraklıktan dolayı küle dönmüştür. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., * imli dipnot.

günü Medine halkıyla birlikte yola koyuldum. Ömer'i çıplak ayakla yürürken gördüm. Yaşı bir hayli ilerlemişti, başı keldi ve teni de buğday rengine çalıyordu. Solaktı ve öyle uzun boyluydu ki, adeta insanların üzerinde bir kule gibi yükseliyordu."

El-Vâkidî'den: "Biz Ömer'in buğday tenli olduğunu bilmeyiz. Zirr onu muhtemelen Rimâde Senesi görmüştür; o sene rengi, zeytinyağı yemekten değişmişti."

İbn Sa'd'ın İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre Vâkidî'nin verdiği vasıflar doğrudur. Zira, Ömer de, "O açık tenli, uzun boylu, kel ve kır renkteydi" demiştir.

Ubeyd b. Umayr'dan rivayet olduğuna göre, "Ömer insanlardan kat kat daha uzundu."

Seleme b. Ekvâ'dan rivayetle: "Ömer solaktı; yani bu onun her iki elini de kullanabildiği manasına gelmektedir."

İbn Asâkir'in Ebû'r-Racâ el-Utaridî'den rivayet ettiğine göre, "Ömer uzun boylu, iri yarı, oldukça kel, kızıl renkte, yanaklarının üzeri hafifçe tüylü, uçları kırmızı renkte olan koca bıyıklı bir adamdı."

İbn Asâkir'in Tarih'inde muhtelif kaynaklardan rivayet edildiğine göre: "Ömer'in annesi Ebû Cehil b. Hişâm'ın kızkardeşi ve Hişâm b. Müğîre'nin kızı Hantama idi. Bu yüzden Ebû Cehil onun dayısı olur."

Halifeliği üzerine

Hicretin 13. senesinin Cemâziyu'l-Âhir'inde Ebû Bekir'in ahdiyle halife olmuştur.

Zührî'nin söylediğine göre, "Ömer, Ebû Bekir'in vefat ettiği gün halife seçildi. Günlerden salı idi. Cemâziyu'l-Âhir'in yirmi ikisidir (25 Ağustos 634). O, devleti eksiksiz bir muvaffakiyetle idare etti. Devrinde fetihlerin sayısı pek çoktu."

Hicretin 14. senesinde kısmen anveten kısmen de sulh yoluyla Dimaşk'ı fethetti. Hums ve Baalbek'i ise sulh yoluyla aldı. Basra ve Ubulla'nın her ikisini de anveten fethetmiştir.

Aynı sene Ömer halkı teravîh namazı için topladı. Bu el-Askarî'nin Evâil'deki rivayetidir.

15. sene sulh yoluyla ele geçen Taberiye hâriç, Ürdün memleketinin tamamını anveten fethetti. Aynı sene Yermük ve Kadisiye savaşları olmuştur.

İbn Cerîr'in söylediğine göre, "Aynı sene Sa'd Kûfe'yi kurdu. Yine aynı sene Ömer askerlere aylık maaş bağladı ve divan defterleri kayıtları tutturmaya başladı. Ayrıca herkesin mevkiisine göre bir ödenek bağlamıştır."

16. sene Ahvaz ve Medâin fethedildi. Bunu takiben Sa'd, Irak'ta Hüsrev sarayında cuma namazlarını kıldırdı. Bu, Irak'ta toplanan ilk cemaatti ve bu

toplanma Sefer ayında olmuştur. Aynı sene Celûla Savaşı oldu ve Yezdigerd b. Hüsrev hezimete uğrayarak Rey'e kaçtı. Aynı sene Tikrit fetholundu. Yine aynı sene Ömer sefere çıktı ve Beytü'l-Mukaddes'i¹⁸⁹ fethetti ve Câbiye'de o meşhur hutbesini verdi. Aynı sene Kinnesrîn anveten fetholundu. Halep, Antakya ve Menbîc ise sulh yoluyla teslim alındı. Surûc anveten ve Kirkisîyâ ise sulh yoluyla ele geçirildi. Aynı senenin Rebîu'l-Evvel'inde, 'Ali'nin tavsiyesi üzerine Hicrî takvim kabul olunmuştur.

17. senesi Ömer Mescidü'l-Nebevî'yi genişlettirdi. Aynı sene Hicaz'da kuraklık oldu ve bu sene Rimâde Senesi olarak anıldı. Ömer, Abbâs'ın şefaa-tiyle halk için yağmur duasına çıkmıştır.

İbn Sa'd'ın Niyâr el-Eslemî'den rivayet ettiğine göre, "Ömer yağmur duasına çıktığı vakit üzerinde Resûlullah(sav)'ın hırkası vardı."

İbn Avn'den rivayet olduğuna göre, "Ömer, Abbâs'ın elini aldı, onu havaya kaldırdı ve şöyle söyledi: 'Ya Rabbi! Sana Nebî'nin amcası ile yalvarıyorum; bu kuraklığı üzerimizden al! Üzerimize rahmetini gönder.' Böylece yağmur yağana kadar oradan ayrıldılar ve üzerlerine öyle bir yağmur indi ki, günlerce sürdü.'"

Aynı sene Ahvaz sulh yoluyla fetholunmuştur.

18. senesinde Cündeysebûr sulh yoluyla fetholundu. Hilvân anveten ele geçirildi. Aynı sene Emâvus'da bir salgın başgösterdi. Edessa ve Sümeysat anveten fetholundu. Harrân, Nusaybin ve Mezopotamya'nın birkaç bölgesi de anveten ele geçirildi - lakin bunun sulh yolu ile olduğunu söyleyenler de mevcuttur. Yine Musul ve çevresi de anveten fethedilmiştir.

19. senesinde Kaysâriye şehri anveten fethedildi.

20. senesinde Mısır anveten fethedildi. Anveten alınan İskenderiye hâriç tüm Mısır'ın sulh yoluyla alındığını söyleyenler de vardır. Ali b. Rabâh'ın rivayet ettiğine göre Mağrib'in tamamı anveten ele geçirilmiştir. Yine aynı sene Tustar fethedilmiş ve Büyük Roma kayzeri¹⁹⁰ ölmüştür. Aynı sene Ömer Yahudileri Hayber ve Nocrân'dan sürmüştür. Hayber ve Vâdiü'l-Kurâ pay edilmiştir.

21. senesinde İskenderiye ve Nihâvend anveten fethedildi; öyle ki, bundan sonra Acemler¹⁹¹ bir daha toplanmaya muvaffak olamadı. Barka ve diğer yerler de alındı.

22. senesinde Azerbaycân anveten ele geçirildi - lakin bunun sulhen olduğunu söyleyenler de vardır. Dinâver, Mâsabdan, Hemedân, Mağrip'teki Trablus, Rey, Askar ve Kûmas da anveten fethedildi.

¹⁸⁹ Kudüs

¹⁹⁰ Heraklius.

¹⁹¹ İranlıları kastediyor.

23. senesinde dağlık bölgelerdeki Kirmân, Sicistân ve Makran'ın fetihleri yer aldı. İsbahân ve çevresi de fethedildi.

Bu senenin sonuna doğru efendimiz Ömer (ra) vefat etti. Kendisi hac dönüşünde şehit edildi. Said b. el-Müseyyeb'in söylediğine göre, "Ömer Minâ'dan dönerken devesini su başında diz çöktürdü ve sırtına atladı, sonra ellerini göğse kaldırarak, 'Ya Rabbi! Yaşım geçti, gücüm kuvvetim azaldı ve hevesim de söndü; bu yüzden henüz vazifemden geri kalmamış ve ifrata da düşmemişken beni yanına al' diye dua etti. Öyle ki, henüz Zü'l-Hicce'nin sonu gelmeden katledildi." Bunu el-Hâkim rivayet etmiştir.¹⁹²

Ebû Sâlih es-Seman'ın söylediğine göre, "Kaabu'l-Ahbâr Ömer'e, 'Sizin şehit edileceğinizi Tevrat'ta bulmuştum' dedi. Bunun üzerine Ömer, 'Arap memleketinde olurum da şehitlik nasıl benim olur?' cevabını verdi."

Eslem'in dediğine göre ise Ömer şöyle dua etmiştir: "Ya Rabbi! Bana senin yolunda şehitliği nasip eyle ve ölümüm de resulünün memleketinde olsun." Bunu aktaran Buhârî'dir.

Madân b. Ebû Talha'nın dediğine göre Ömer hutbesinde şöyle konuşmuştur:

"Rüyamda bir horozun beni gagasıyla bir ya da iki kez gagaladığını gördüm ve bundan da ecelimin yaklaştığından gayrisini çıkaramadım. Bir halife tayin etmemi bana tembihleyenlerin mevcudiyeti şüphesizdir. Lakin hakikat şudur ki Allah dininin ve hilafetinin zayıflamasına mahal vermez; eğer biri benden evvel davranacak olursa, o vakit halifenin tayin edilmesine, Resûlullah(sav)'ın da vefatı sırasında kendilerinden razı geldiği altı kişilik şûra karar verecektir."

Zührî ise şöyle anlatmaktadır: "Ömer ergenlik çağına gelen kölelerin Medine'ye girmelerine izin vermezdi. Lakin, Mügîre b. Şu'ba, Kûfe'den Ömer'e mektup yazarak yanındaki genç ve açık göz bir kölesinden bahsetti ve onun Medine'ye girebilmesi için, 'Onun insanlara faydası dokunacak pek çok zanaati vardır; hem bir demirci hem nakkaş hem de marangozdur' diyerek izin istedi. Böylece Ömer onu Medine'ye göndermesine izin verdi. Bu arada Mügîre de gönderdiği kölesini ayda yüz dirhemlik bir haraç ödemekle yükümlü kıldı. Nihayet köle Ömer'in huzuruna çıktı ve haracın ağırlığından şikâyetçi oldu. Lakin, Ömer'in bu haracın çok fazla olmadığını söylemesi üzerine söylenerek oradan ayrıldı. Sonra Ömer birkaç gün bekledi, köleyi yanına çağırttı ve ona, 'Bana senin, 'Eğer imkân verilse rüzgârla dönen bir değirmen yapardım' dediğin hiç söylenmemişt'i dedi. Bunun üzerine köle yüzünü ekşiterek, 'Size öyle bir değirmen yapacağım ki, herkesin diline düşecek' dedi. Köle oradan uzaklaşınca Ömer etrafındaki-

¹⁹² 644 senesi Kasım ayı başları, bu tarihi 3 Kasım olarak veren kaynaklar da vardır.

lere dönerek, 'Bu köle şimdi beni tehdit mi etti?' dedi. Bundan sonra Ebû Lü'lü'e¹⁹³ iki kenarı da keskin, kabzası tam ortasında olan bir hançer aldı ve gün doğmadan evvel caminin köşelerinden birinin bir kovuğuna saklandı ve Ömer sabah namazı için insanları uyandırmaya gelinceye kadar da kovuktan çıkmadı. Ömer yakınına geldiği vakit onu üç kez bıçakladı." Bu İbn Sa'd'ın rivayetidir.

Ömer b. Meymûn el-Ensârî'nin söylediğine göre ise, "Mügîre'nin kölesi Ebû Lü'lü'e Ömer'i iki ucu keskin olan hançeriyle vurdu, ayrıca onunla birlikte on iki kişiyi de yaraladı ki bunlardan altısı daha sonra ölmüştür. Iraklı bir adam Lü'lü'e'nin üzerine bir esvap fırlatır; Lü'lü'e bunun altında boğulurken sonunda intihar etmiştir."

Ebû Râfia'nın söylediğine göre, "Ebû Lü'lü'e, Mügîre'nin kölesiydi ve değirmen inşa ederdi. Mügîre, onu günde kırk dirhemlik bir haraç ödemekle yükümlü kılmişti. Böylece Ebû Lü'lü'e Ömer'le buluştu ve ona, 'Ey emîrül-mü'minîn! Mügîre çok üzerime gelmektedir. Lütfen onunla konuşunuz' dedi. Bunun üzerine Ömer ona, 'Efendine karşı saygılı davran' dedi. Lakin, niyeti de Mügîre'yle bu mevzuda konuşmaktı. Fakat köle, 'Sizin adaletiniz benden gayrı tüm insanlardır' diyerek hiddetlendi ve Ömer'e karşı hınç dolu hislere büründü. Böylece bir hançer aldı, onu biletti ve zehirledi. Ömer, Tekbir söylenmezden evvel, 'Herkes saf tutsun' dediği vakit köle atıldı ve Ömer'in önünde dikiliverdi. Onu omzundan ve böğründen bıçakladı; böylece Ömer yere düştü. Ömer'le birlikte on üç kişiyi daha bıçakladı ki, bunlardan altısı sonradan ölmüştür. Güneşin yükselmekte olduğu vakit Ömer'i ailesinin yanına taşıdılar. Abdü'r-Rahmân b. Avf cemaatin önünde en kısa iki sureden okudu. Sonra Ömer'e hurma şarabı getirdiler; bundan içti lakin şarap yaralarından aktı da, bunu kandan ayırt edemediler. Sonra ona süt içirdiler ve süt de yaralarından aktı. Yine de ona, 'Hiçbir şeyiniz yoktur' dediler. Bunun üzerine Ömer, 'Eğer bıçaklanmakta hiçbir şey yoksa o vakit neden beni bıçaklasınlar ki?' diye çıkıştı. İnsanlar, 'Siz şöyle söyleydiniz...' diyerek dua etmeye koyuldular. Bunun üzerine Ömer, 'İmdi, Allah'a andolsun ki, bunlar benim kıyamet günü yargılanmaktan kurtulmam için kâfidir, her şey ne bana bağlıdır ne de bendendir, zira Resûlullah(sav)'la dostluk benim üzerime bir selamettir' dedi. İbn Abbâs ona dua etmeye koyuldu; fakat Ömer ona, 'Eğer ki dünya, içi altın dolusu benim olsa, kıyamet günü korkusundan kendimi feda ederdim. Ben size Osmân'dan, Ali'den, Talha'dan, Zübeyr'den, Abdü'r-Rahmân b. Avf'den ve Sa'd'dan oluşan bir şûra bırakıyorum' dedi. Sonra cemaate namaz kıldırması için Şuayb'ı tayin etti. Altı kişilik meclise ise halifeyi tayin etmeleri için üç günlük mühlet tanıdı." Bunlar el-Hâkim'in rivayetidir.

İbn 'Abbâs'ın söylediğine göre Ebû Lü'lü'e bir Mecûsî'dir.

Amr b. Meymûn'un rivayet ettiğine göre Ömer, " 'Ölümümü Müslüman olmayan birinin elinden veren Allah'a hamdolsun' diye dua etmiştir. Sonra oğluna döndü

¹⁹³ Kölenin adı.

ve 'Abdullah! Ne kadar borcum var bir bakıver' dedi. Böylece oğlu onun borcunu hesapladı ve bunun seksen altı bin dirhem ya da yaklaşık bu kadar olduğunu gördü. Bunun üzerine Ömer, 'Eğer ki Ömer'in ailesinin gücü bunu ödemeye yeterse bunu onun mülkleriyle öde. Aksi takdirde Benî 'Adî'ye başvurun; eğer onun da mülkü kâfi gelmezse o vakit Kureyş'e başvurun. Müminlerin anası Âişe'ye git ve ona de ki, 'Ömer iki dostunun yanına defnedilmek için izin ister?' Böylece Abdullah, Âişe'nin yanına vardı ve Âişe, 'Ben orayı –yani mezarı– kendim için isterdim, lakin şimdi onun isteğini kendi nefsimden yüce tutmak zamanıdır' dedi. Bunun üzerine 'Abdullah geri döndü ve Âişe'nin izin verdiğini söyledi. Böylece Ömer, Allah'a şükretti. Ona, 'Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Bir vasiyet yazınız ve bir halife tayin ediniz' diyenler de olmuştur. Lakin Ömer buna, 'Resûlullah(sav)'ın vefatı sırasında kendilerinden razı geldiklerinden gayri kimseyi bu iş için daha ehil ve hak sahibi görmem' cevabını verdi ve sonra da o altı kişiyi saydı. Sonra şöyle devam etti: 'Ömer oğlu Abdullah da onlarla birlikte hazır bulunsun, lakin meselede hiçbir şeye müdahil olmasın. Eğer ki, idare Sa'd'a kalırsa, bırakın öyle olsun; lakin, ona kalmazsa, aranızdan hanginiz bu iş için seçilirse onun yardımını alsın; zira, ben onu ne âciz kaldığı için ne de hıyanet ettiği için görevden azlettim.' Sonra sözüne şöyle devam etti: 'Benden sonraki halifeye Allah'tan korkmasını vasiyet ederim. Ensâr ve Muhâcir'i de onun gözetimine bırakıyorum. Vilayetlerdeki halkın da refahı halifeye emanettir.' Ve buna benzer vasiyetlere devam etti. Ruhunu teslim ettiği vakit, onunla birlikte ağır ağır yola koyulduk. Oğlu Abdullah selam etti ve 'Ömer izin ister' dedi. Âişe, 'İçeri giriniz' dedi. Böylece içeri girdik ve onu dostlarının yanına defnettik. Defin sona erdiği vakit toplanan cemaatin yanına gittiler ve Abdü'r-Rahman b. Avf, 'İçinizden üç kişiye vekâlet veriniz' dedi. Bunun üzerine Zübeyr, 'Ben tüm yetkimi Ali'ye veriyorum' dedi. Sa'd da, 'Ben de tüm yetkimi Abdü'r-Rahman'a devrediyorum' dedi. Talhâ da, 'Tüm yetkimi Osmân'a devrediyorum' dedi. Sonra râvi söze şöyle devam eder: 'Sonra bu üçü müzakere için içeri kapandılar; Abdü'r-Rahman b. Avf, 'Ben arzu etmem' dedi ve şöyle sordu: 'Şimdi ikinizden hanginiz bu meseleyi bırakacak? – Allah ve İslam şahittir ki, biz bu işe Müslümanlar arasındaki en iyi muhakemeye sahip olanı ve ümmetin selameti için en çok çaba sarf edeni tayin edeceğiz.' Bunun üzerine İki Şeyh, Ali ve Osmân sessiz kaldı. Abdü'r-Rahman şöyle devam etti: 'O vakit bu tercihi bana bırakınız ve Allah da benim şahidim olsun ki, ben de ikinizden en hayırlı olanı seçeyim.' Ali ve Osmân, 'Evet' dedi. Bunun üzerine Avf 'Ali ile birlikte bir kenara çekildi ve ona şöyle sordu: 'Sen ki, İslam'da öncelik sahibisin ve senin de gayet iyi bildiğin üzere Resûlullah(sav)'la da akrabalığın vardır. Allah senin şahidin olsun, eğer ki bu hükmü sana veririm âdil olacak mısın? Eğer ki bu hükmü senin üzerinde olan bir başkasına veririm dinleyip itaat edecek misin?' Ali, 'Evet' dedi. Sonra Avf Osmân'la da bir kenara çekildi ve ona da aynı sözleri söyledi. Böylece her ikisinin de sözünü aldıktan sonra Osmân'a biat etti ve Ali de ona biat etti."

Ömer'den rivayeten Ahmed'in *Müsned*'inde kayıt düşüldüğü üzere, "Eğer ki ecel beni alırsa Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı halifem tayin ederim. Rabbim beni bundan sorgulayacak olursa şu cevabı veririm: 'Resûlullah (sav)'ın 'Her nebinin kendisinden emin olduğu bir zat vardır' buyurduğunu işitmiştim; işte benim emin olduğum zat ise el-Cerrâh oğlu Ebû Ubeyde'dir.' Ve eğer ki ecel beni alır da ve Ebû Ubeyde de hayatta olmazsa Muazz b. Cebel'i halife tayin ederim. Eğer ki Rabbim beni, onu neden halife tayin ettiğimden sorgulayacak olursa, Resûlullah(sav)'ın, 'O, Maşşer Günü ulemanın bir karış önünde¹⁹⁴ dirilecektir' hadîsini söylerim.' Lakin, her ikisi de onun halifeligi sırasında vefat etmiştir."

Yine aynı *Müsned*'de, Ebû Râfia'dan rivayetle, "Ömer, ölüm döşegindeyken bir halife tayin etmesi için kendisine telkinlerde bulunulduğu vakit, 'Görüyorum ki ahabım içinde habîs bir hırs gezinmekte; eğer ki iki kişi arasından bir seçim yapabilseydim bu kudreti, güven duyduğum şahsa tayin ederdim; yani Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim'e ya da Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a."

Ömer, Zü'l-Hicce'nin yirmi altısı, çarşamba günü bıçaklandı (5 Kasım 644). Muharrem'in ilk pazar günü defnedilmiştir. Kendisi altmış üç yaşındaydı. Altmış altı, altmış bir ve altmış yaşında olduğunu söyleyenler de vardır ki Vâkidî altmış yaşında olduğunu kabul eder. Lakin elli dokuz, elli beş ya da elli dört yaşında olduğunu söyleyenler de vardır. Şuhayb, camide onun için cenaze namazı kıldırmıştır.

Tezhîbu'l-Muzanî'ye göre Ömer'in yüzüğünün üzerine, "Ölüm kâfi bir nasihatır" yazısı nakşedilmişti.

Taberânî'nin Târik b. Şihâb'dan rivayet ettiğine göre, "Ömer'in öldürüldüğü gün Ümmü Ayman, 'Bugün İslam'ın zayıfladığı bir gündür' demiştir." Abdü'r-Rahman b. Yesâr'dan nakille, "Ömer b. Hattâb'ın katledildiğine şahit oldum; öyle ki, o gün güneş tutulmuştu." Bunun isnat zinciri güvenilirdir.

Ömer'in ilk oldukları üzerine (Ömer Döneminin İlkleri)

El-Askarî'nin söylediğine göre, "Ömer, Emîrû'l-Mü'minîn şeklinde anılan ilk kişiydi. Tarihi hicretten başlatan ve Beytül-mâl'i kuran ilk kişi de oydu. Ramazan ayında terâvih namazını ilk o düzenlemiştir. Geceleri etrafı kolaçan eden ve hicvi cezalandıran ilk oydu. Şarap içmeyi seksen kırbaça cezalandıran ilk kişi yine odur. Muta nikâ-

¹⁹⁴ Nevevî bunun bir ok atımı mesafede olduğunu belirtmektedir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 141,

* imli dipnot.

hını¹⁹⁵ yasaklayan ilk odur. Efendilerinden çocuk doğuran kadın kölelerin satılmasını da ilk kez o yasak etmiştir. Cemaati, dört tekbirle cenaze namazına çağıran ilk odur. İlk kez resmî divan kaydı tutturan odur. İlk fetihleri yapan ve Savad'ın yüz ölçümünü yaptıran da ilk odur. Mısır'dan Ayala vasıtasıyla Medine'ye ilk kez mısır getiren de odur. İslam'da ilk kez fakirlere maaş bağlayan ve miras paylaşımında 'avl hükmünü getiren ilk odur. Atların zekât olarak alınması uygulamasını da başlatan yine ilk odur. "Allah ömrünü uzun kılsın" ve "Allah kuvvetini arttırsın" diyen de ilk odur ki, bunları Ali için söylemiştir." İşte bunlar el-Askarî'nin sözlerinin sonudur.

Nevevî'nin Tezhîb'inde söylediğine göre, "İlk defa kırbaç kullanan Ömer'dir. İbn Sa'd da Tabakat'ında bundan bahseder ve Ömer'in arkasından, 'Onun kırbaç kılıcından daha korkunçtur' denildiğini ekler. Sonra Ömer'in vilayetlere ilk kez kadı atayan kişi olduğunu kayıt düşer. Ayrıca onun Kûfe ve Basra şehirlerini kuran ilk kişi olduğunu söyler ki, böylece, Cezîre, Suriye, Mısır ve Musul iyi bir vaziyete gelmiştir."

İbn Asâkir'in İsmâil b. Ziyâd'dan rivayet ettiğine göre, "Ramazan ayında Ali camilerin yanından geçiyordu ve camilerin üzerlerinde kandillerle şöyle yazılıydı: 'Allah'ın nuru tıpkı camilerimizi aydınlattığı gibi Ömer'in kabri üzerine olsun.'"

İbn Sa'd'ın söylediğine göre, "Ömer aşevleri kurarak bunları un, arpa, hurma, üzüm ve muhtaç durumda olan seyyahların ihtiyaç duyabileceği şeylerle donatmıştır. Ayrıca Mekke ve Medine arasındaki yolu, seyahate devam edemeyecek vaziyette olanların imdadına yetişecek olan şeylerle teçhiz¹⁹⁶ etmiştir. Mescidü'l-Nebevî'yi yıktırarak daha da genişletmiş ve zeminine de çakıl taşları döşetmiştir. Yahudileri Hicaz'dan Şam'a, Necrân ahalisini ise Kûfe'ye süren de odur. Evvelden mabede bitişik olan Makam-ı İbrahim'i bugün bulunduğu mevkiye geri koyan da yine odur."

Onun verdiği hükümler ve çeşitli vakalar üzerine

El-Askarî'nin Evâil'de, Taberânî'nin el-Kebîr'de İbn Şihâb'dan rivayetle kayıt düştüğüne göre "Ömer b. Abdü'l-Azîz, Ebû Bekir b. Süleyman b. Ebî Hasma'ya, 'Nasıl oldu da Ebû Bekir'in zamanında, 'Resûlullah(sav)'ın halifesinden' ifadesi kullanılır oldu; hatta evvelden Ömer de, 'Ebû Bekir'in halifesinden' yazardı; o vakit, 'Emîrü'l-Mü'minîn' diye ilk kez yazan kimdi?' diye sordu. Ebî Hasma şöyle

¹⁹⁵ Muta nikâhı: ücret karşılığında belli bir vakit için kadınla evlenmektir. Muta'nın en az müddeti bir cinsel ilişki geçecek zaman parçasıdır. Cahiliye Devri'nden kalan bir nikâh şeklidir. İslam'ın ilk yıllarında, özellikle harp zamanlarında, eşlerinden uzun süre uzak kalan askerler için muta nikâhına izin verilmiştir. Hayber Savaşı'na kadar mübah olan bu uygulama peygamberin sünnetiyle yasaklanıp haram kılınmıştır. (Haz.)

¹⁹⁶ Teçhiz: Gerekli şeyleri tamamlama. (Haz.)

cevap verdi: ‘Muhâcir kadınlarından olan eş-Şifâ’nın bana söylediğine göre Ebû Bekir ‘Resûlullah’ın halifesinden’ diye yazardı; Ömer de ‘Resûlullah’ın halifesinin halifesinden’ diye yazardı. Ta ki şu olay cereyan edinceye dek: ‘Ömer Irak valisine bir mektup göndererek ondan kendisine iki kişi göndermesini istedi ki onlara Irak’ın ve halkının durumundan sual edebilsin. Bunun üzerine vali ona Lebîd b. Rebîa ve Adî b. Hâtim’i gönderdi. Bu ikisi Medine’ye vardılar ve mescide girdiler; orada Amr b. Âs’ı buldular ve ona, ‘Emîrû’l-Mü’minîn’i görmek için izin isteriz’ dediler; bunun üzerine Âs, ‘İşte tam üstüne bastınız’ dedi ve Ömer’in huzuruna gitti; ‘Barış üzerinize olsun ey Emîrû’l-Mü’minîn’ diye onu selamlayınca Ömer, ‘Bu ismi de nereden buldun?’ diye sordu ve ‘Bunu kesinlikle açıklamalısın’ diye de ekledi. Böylece Âs onu vaziyetten haberdar etti ve ona, ‘Siz bir emîrsiniz ve bizde mü’minleriz’ dedi. İşte o günden bu yana hep bu şekilde yazıla geldi.”

Nevevî’nin Tehzîb’inde söylediğine göre, “Adî b. Hâtim ve Lebîd b. Rebîa Irak’tan geldikleri vakit, bu unvanı Ömer’e hitap etmek için kullanmışlardır. Lakin Mügîre b. Şu’ba’nın da Ömer’e bu şekilde hitap ettiğini söyleyenler vardır. Ayrıca Ömer’in cemaate, ‘Sizler mü’minlersiniz, ben de sizin emîrinizim’ dediği de söylenir. İşte bu yüzden Emîrû’l-Mü’minîn diye anılmıştır. Bundan evvelse onun için ‘Resûlullah’ın halifesinin halifesi denirdi; lakin çok uzun olduğu için bu ifadeden vazgeçilmiştir.”

İbn Asâkir’in Mu’âviye b. Kürre’den rivayet ettiğine göre, “Evvelden, ‘Ebû Bekir, Resûlullah’ın halifesi’ şeklinde yazılırdı; Ömer başa geçtiğinde onu, ‘Resûlullah’ın halifesinin halifesi’ diye anmak istediler de Ömer, ‘Bu çok uzundur’ buyurdu. Bunun üzerine ona, ‘Hayır uzun değildir. Biz sizi bize önderlik edin diye tayin ettik; siz bizim emîrimizsiniz.’ dediler. Böylece Ömer, ‘Evet, siz mü’minsiniz, ben de sizin emîrinizim’ dedi. Bunun üzerine Emîrû’l-Mü’minîn diye yazılır oldu.”

Buhârî’nin Tarih’inde İbnü’l-Müseyyeb’den rivayetle kayıt düştüğüne göre, “Ömer b. Hattâb, halifelîğe gelmeden iki buçuk sene evvel ilk kez tarih tutandı; Ali’nin tavsiyesi üzerine hicretin on altıncı senesinden itibaren tarih tutmuştur.”

Es-Sulfî’nin Tuyûriyât’ta İbn Ömer’den rivayetle kayıt düştüğüne göre, “Ömer önemli olayları kayıt düşmek istiyordu; böylece bir ay boyunca Allah’tan rıza diledi. Bir sabah uyandı, bunu tam kafasına koymuştu ki, sonra kendi kendine, ‘Hiç şüphesiz ben, sizden evvelki kavimleri¹⁹⁷ de bilirim; zira onlar kitap yazmışlardı da sonra kendilerini bu kitaplara kaptırıp Allah’ın kitabını terk etmişlerdi’ dedi.”

İbn Sa’d’ın Şeddâd’dan rivayet ettiğine göre, “Ömer’in minbere çıktığı vakit söylediği ilk sözü şöyledir:

‘Allah’ım!

¹⁹⁷ Jarrett’e göre Yahudi ve Hristiyanları kastediyor. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 144, * imli dipnot.

Şüphesiz ki benim hiddetim çetindir, bu yüzden beni yumuşat; ben zayıfım, bu yüzden beni kuvvetli kıl; ben tamahkâрім, bu yüzden beni cömert eyle!”

İbn Sa’d, Sa’îd b. Mansûr ve diğerlerinin Ömer’den rivayet ettiklerine göre, *“İş Allah’ın mülküne gelince, ben kendimi tıpkı bir yetimin malına gözcülük eden bir bekçinin yerine koyarım; eğer ki vaziyetim yerindeyse ona dokunmaktan geri dururum; eğer ki vaziyetim yerinde değilse ondan gerektiği kadarını alır ve sonra vaziyetim düzelince onu yerine iade ederim.”*

İbn Sa’d’ın İbn Ömer’den rivayetle kayıt düştüğüne göre, *“Ömer b. Hattâb eli sıkıştığı vakit Beytül-mâl’in sorumlusuna gider ve ondan borç isterdi; zira sıklıkla eli darda olurdu. Sonra Beytül-mâl sorumlusu borcu tahsil etmek için Ömer’e giderdi ve onu sıkıştırırdı. Lakin, Ömer onu başından savmaya çalışırdı. Bazen de ödeneği borcuna denk gelirdi ve borcunu ancak böyle ödeyebilirdi.”*

İbn Sa’d’ın İbn Berâ b. Marûr’dan rivayet ettiğine göre, *“Bir gün Ömer çıkageldi ve rahatsızlığından şikâyet etti. Bunun üzerine ona bal tavsiye ettiler ve Beytül-mâl’de da bir şişe bal olduğunu söylediler. Ömer, ‘Eğer ki izin verirsiniz o balı alırım; yok eğer vermezseniz o vakit bana haramdır’ dedi ve böylece ona izin verdiler.”*

Sâlim b. Abdillâh’ın Ömer’den rivayet ettiğine göre, *“Ömer, elini devesinin eğrinin altına sokarak yara var mı diye bakardı ve ‘Senin başına gelenden bana sual edilir diye korkarım’ derdi.”*

İbn Ömer’in rivayet ettiğine göre, *“Ömer birine bir şeyi yasak etmeye niyetlendiği vakit onun ailesine gider ve ‘Cezasını iki katına çıkardığım vakit, yasak ettiğim bir şeyi tekrar yapmaya niyetlenen tek kişi dahi tanımam’ derdi.”*

Başka bir kaynaktan rivayet edildiğine göre de, *“Bir gece Ömer etrafı kolaçan etmek için dışarı çıktı. Bunu sık sık yapardı. Bir Arap kadınının evinin önünden geçiyordu ve evin de kapısı kadının üzerine sürgülenmişti. Ömer kadının şöyle söylediğini işitti:*

*‘Gecenin bu vakti bıkkınlık geldi yıldızları etrafta gezinenden,
Ve uyku girmez oldu gözüme; yoktur yanımda nikâhlım olan!
Vallahi gazabından korkulacak bir Allah olmasa,
Lakin, korkarım gece vakti bekçilik edenden
Nefislerimiz üzerindedir onun dehr kâtibi de hiç usanmaz yazmaktan.
Allah korkusu ve ar beni geri durdurttu,
Kocamın şerefi yeri doldurulamayacak kadar büyüktür çünkü.’*

Ömer bunu duyduğu vakit, seferde olan komutanlara mektup gönderdi ve kimsenin askerlik hizmeti için dört aydan fazla alıkonmamasını söyledi.”

İbn Sa'd'ın Selmân'dan rivayet ettiğine göre, "Ömer ona, 'Ben bir halife miyim yoksa bir melik mi?' diye sordu. Salmân, 'Eğer Müslümanların topraklarından dirhem üzerinden az ya da çok vergi toplarsanız ve bunları da haksız yere kullanırsanız o vakit bir melik olursunuz, halife değil!' cevabını verdi. Böylece Ömer kendine bundan bir nasihat çıkardı."

Süfyân b. Ebî Arcâ'dan rivayet olunduğu üzere Ömer şöyle söylemiştir: "Vallahi halife miyim yoksa bir melik mi bilemiyorum; eğer ki bir meliksem bu feci bir şeydir." Bunun üzerine biri ona, "Ey Emîrül-Mü'minîn! İkisi arasında fark vardır" dedi. Ömer bu farkın ne olduğunu sordu ve diğeri şöyle devam etti: "Bir halife hak olmadıkça almaz ve hak olmadıkça da vermez. Allah'a hamdolsun ki siz böylesiniz. Lakin bir melik halka zulm eder; birinden aldığını ötekine verir." Bunun üzerine Ömer sessiz kaldı.

İbn Mesud (ra)'nın naklettiğine göre, "Ömer bir ata bindiği vakit elbisesi baldırından itibaren açılıverdi ve Nocrân ahalisi de onun bacağı üzerinde kapkara bir leke gördü ve onun için, 'İşte bu zat, kitaplarımızda bulduğumuz ve topraklarımızdan bize geri dönecek olan dediğimizdir' diye konuştular."

İbn Sa'd el-Cârî'nin rivayet ettiğine göre Kaabü'l-Ahbar Ömer'e şöyle söylemiştir: "Sizi Kitâbullah'da, cehennem kapılarından birinin önünde, insanların cehenneme düşmelerini engellemeye çalışır vaziyetteyken buldum; lakin siz öldüğünüz vakit, ta ki kıyamet gününe kadar, onlar cehenneme doğru yuvarlanarak düşmeye devam edecekler."

Ebî Ma'ser'den rivayet olunduğu üzere şeyhleri ona Ömer'in, "Bu iş,¹⁹⁸ içinde ceberrutluk barındırmayan bir ciddiyet ve ne katılık ne de zayıflık barındıran bir şefkat olmadıkça hakkıyla yerine getirilemez" dediğini nakletmiştir.

İbn Ebî Şeybe'nin Müsennef'de Hakîm b. Umayr'dan nakille kayıt düştüğü üzere Ömer b. Hattâb şöyle yazmıştır: "Orduların ve birliklerin komutanları, Derbend'e varıncaya kadar hiç kimseye kırbaç cezası uygulamayın; yoksa şeytanın hid-deti onları kâfire kaçmaya teşvik eder."

İbn Ebî Hâtim'in Tefsîr'inde Şa'bî'den rivayet ettiğine göre Rum kayzeri Ömer'e şöyle bir mektup göndermiştir:

"Sizin yanınızdan gelen elçim bana sizde bir ağaç olduğundan bahsetti. Bu öyle bir ağaçmış ki, hiçbir ağaçta olmayan şeylere sahipmiş. Yaprakları tıpkı bir katırın kulaklarına benzermiş. Sonra adeta bir inci gibi yarılr ve sonra da yemyeşil olurmuş da bu zümrüt misali bir yeşile benzermiş. Sonra kıpkırmızı kesilirmiş ve tıpkı yakutların kızılığına bürünürmüş. Sonra yarılr, olgunlaşır ve yenilir olan, en lezzetli baldan bir tatlıya dönüşürmüş. Bundan sonra kurutulur ve evlerde saklanırmış, seyyahlara

¹⁹⁸ Halifeliği kastediyor.

da yolluk olurmuş. Şimdi, eğer benim elçim hakikati söylediyse, ben bu ağacın cennet ağacından başka bir ağaç olduğunu düşünemiyorum.”

Bunun üzerine Ömer ona şöyle bir cevap yazmıştır:

“Allah’ın kölesi, Emîrû’l-Mü’minîn Ömer’den Rum meliki Kayzer’e

Şüphesiz ki elçin sana hakikati söylemiş. Zira bizdeki bu ağaç, Meryem oğlu İsa’yı doğururken Allah’ın Meryem için meyve verdiğini ağaçtır. Bu sebeptendir ki İsa’yı Allah’ın yanında başka bir ilahtan saymayasın. Şüphesiz ki âyet şöyle der: ‘Doğrusu Allah katında İsa’nın misali, Âdem’in misali gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra da ona ‘ol’ dedi, o da oluverdi.’¹⁹⁹”

İbn Sa’d’ın İbn Ömer’den rivayet ettiğine göre, “Ömer, içlerinde Sa’d b. Ebî Vakkas’ın da bulunduğu valileri için bir emir çıkarttı. Buna mukabil onlar da Ömer’e ellerindeki varlıkları yazıp gönderdiler ve Ömer de onlara mülklerini pay etti; yani yarısını aldı, yarısını ise onlara verdi.”

Şa’bî’nin rivayet ettiğine göre, “Ömer ne zaman bir vali tayin etse onun mülkünün kaydını tuttururdu.”

Ebî İmâme b. Sehl b. Hunayf’ın²⁰⁰ rivayet ettiğine göre, “Ömer, bir müddet Beytül-mâl’den hiçbir şey almaksızın kendini idare etti. Fakat darlık gelip çattığı vakit Resûlullah(sav)’ın sahabesine yazarak, ‘Şu işle meşgul olmaya giriştim, bundan benim hakkıma düşen nedir?’ diye onlara danıştı. Bunun üzerine Ali, ‘Sabah ve akşam öğünüdür ey Ömer, buna göre alınız’ cevabını verdi.”

İbn Ömer’in rivayet ettiğine göre, “Ömer 23 senesinde hacca gitti ve hac ziyareti boyunca on altı dinar harcadı. Oğluna, ‘Ey Abdullah, şüphesiz ki bu parayı israf etmiş oldum’ demiştir.”

Abdû’r-Rezzâk’ın Müsennef’inde Kutâde ve Şa’bî’den rivayet ettiğine göre “Kadının biri Ömer’e gitti ve ona kocasının gece vakti namaza kalktığını ve gün boyunca da oruç tuttuğunu söyledi. Bunun üzerine Ömer kadına, ‘Şüphesiz ki kocana büyük bir senada bulunmuşsun’ dedi. Lakin Kaab b. Sivâr aslında kadının şikâyetçi olduğunu söyleyince Ömer, ‘Nasıl olur?’ diye sordu. Bunun üzerine Kaab, ‘Yani kadın kocasından nasibine düşeni alamıyor’ dedi. Ömer de, ‘Eğer böyle düşünüyorsan, o vakit ikisi arasında sen bir hükme var’ buyurdu. Bunun üzerine Kaab, ‘Ey Emîrû’l-Mü’minîn, Allahu Teala ona dört zevceyi helal kılmış. Böylece onun dört gününün biri ve her dört gecesinin biri bu kadındır’ dedi.”

İbn Curayh’ın rivayet ettiğine göre, “Güvendiğim birinin bana haber ettiğine binaen Ömer, gece vakti Medine sokaklarını kolağan ederken bir kadının şöyle söylediğini işitmiş:

¹⁹⁹ Âli İmran suresi, 59. ayet: “Doğrusu Allah katında, İsa’nın misali, Âdem’in misali gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra da ona ‘ol’ dedi. O da oluverdi”

²⁰⁰ Ensâr’dan bir sahabedir.

'Ne uzun ve kasvetlidir şu gece,
Uyku girmez gözüme yokken yanımda nikâhlım olan.
Benzeri olmayan Allah'tan korkum olmasaydı,
Sallanırdı bu döşeğin temelleri.'

Bunu işitince Ömer, 'Neyin var ey kadın?' diye sormuş. Kadın da, 'Siz kocamı sefere yollayalı aylar oldu, ben de onun hasretliğini çekerim' demiş. Ömer, 'Yoksa şer işler peşinde misin?' diye sorunca kadın, 'Allah esirgesin!' demiş. Bunun üzerine Ömer, 'Kendine hâkim ol kadın; ona derhal bir ulak yollanacak' demiş. Sonra Ömer, Hafsa'nın yanına gelerek, 'Sana canımı sıkan bir şey soracağım, beni rahatlat lütfen' der ve 'Bir kadının kocasızlığa dayanma süresi ne kadardır?' diye sorar. Bunun üzerine Hafsa utanarak boynunu eğince, Ömer, 'Allah doğrudan çekinmez' der. Hafsa eliyle işaret ederek üç ya da dört ay der. Böylece Ömer derhal bir ulak yollayarak kimsenin orduda dört aydan fazla tutulmamasını emretmiştir."

Câbir b. Abdillâh'tan rivayet olunduğu üzere, "Günün birinde Câbir, kadından gördüğü muameleden şikâyet etmek için Ömer'in huzuruna çıktı. Bunun üzerine Ömer ona, 'Ben de ne vakit karımdan bir şey istesem aynı muamele ile karşılaşıyorum ve karım bana, 'Senin peşinden gittiğin ancak filanca kavminin kızlarıdır, sen ancak onları gözetirsin' diyor' dedi. Bunu işittiği vakit Abdullah b. el-Mesud ona şöyle söyledi: 'İbrahim aleyhüsselamın zevcesi Sâra'nın huyundan Allah'a şikâyet ettiği hiç kulağınıza çalınmadı mı? Zira onun için kaburga kemiğinden²⁰¹ yaratılmıştır denir; bu yüzden, imanında bir sakatlık görmedikçe zevcelerinizin tavrına katlanınız.'"

Ukrame b. Hâlid'den rivayet olunduğu üzere "Ömer'in oğullarından biri onun yanına gitti. Üzerinde güzel bir elbise vardı, saçları da güzelce taralıydı ve koku sürünmüştü. Bunu görünce Ömer ağlatıncaya kadar kırbacıyla onu dövdü. Hafsa ona, 'Oğlunuzu niye dövdünüz?' diye sorunca Ömer, 'Gördüm ki oğlum nefesine yenik düşmüş, ben de onun içindeki kibri küçültmek istedim' dedi."

Leys b. Ebî Sâlim'in Ömer b. Hattâb'dan rivayet ettiğine göre o şöyle söylemiştir: "Hâkim ve Ebû Hâkim isimlerini koymayınız; Hâkim olan yalnızca Allah'dır. Yola da sikke ismini koymayınız."²⁰²

²⁰¹ Bu ifade Arapça'da güçlü kuvvetli olan ve sert koşullardan dolayı biraz da olsa kabalaşmış insanlar için kullanılır.

²⁰² Bununla ilgili şöyle bir hadis vardır: "ما دخلت السكة دار قوم الا ذلوا" ve bunun meali, "sabanın girip de içinde yaşayanları alçaltmadığı bir ev yoktur" şeklindedir. Buradaki 'sikke' sözcüğü saban ya da saban demiri anlamındadır. Öyle sanıyorum ki Hz. Muhammed'in burada kastettiği yerleşik hayatla birlikte tarımın başlamasıyla, iktidar sahibi olan kişilerin sömürüsü ve zulmünün başlamasıdır ve Hz. Ömer'in de bunu halkı için kötü bir kehanet olarak görmüş olması muhtemeldir. 'Sikke'nin asıl anlamı 'yol'dur. Bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 147, † imli dipnot. Sikke kelimesinin anlamı için bkz. James Hastings, A Dictionary of the Bible, Volume I, Agriculture

Beyhakî'nin *Şa'bü'l-İmân*'da Dahhâk'tan rivayetle kayıt düştüğüne göre Ebû Bekir şöyle söylemiştir: “Keşke yol kenarındaki bir ağaç olsaydım da oradan geçen develer benden bir parça koparsaydı; sonra beni ağızlarına alsalar ve sonra da çiğneyip yutsalardı. Nihayet beni toprağa gübre olarak bıraksalardı da ben de bir beşer olmasaydım.” Bunun üzerine Ömer şöyle der: “Ben de keşke bir koç olsaydım da sahiplerim beni gözlerine hoş görünecek kadar besleyip şişmanlatsalardı ve böylece ola-bildiğince şişmanlasaydım; sahiplerimin sevenleri ziyaret ettikleri vakit beni onlar için kesselerdi; bir kısmından kavurma bir kısmından da kurutulmuş et yapsalardı ve beni yeselerdi de ben de bir beşer olmasaydım.”

İbn Asâkir'in Ebî Bahtarî'den rivayet ettiğine göre, “Ömer b. Hattâb min-berden hutbe verirken Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib onun karşısına dikilerek, ‘Babamın minberinden in!’ dedi. Bunun üzerine Ömer ona, ‘Bu senin babanın minberidir, benim babamın minberi değil; bu aklı da nerden aldın?’ diye sordu. Bunun üzerine Ali ayağa kalkarak, ‘Allah şahidim olsun ki, ben tek bir kelime dahi etmedim; -oğluna döne-rek- lakin seni adam edeceğim ey hain!’ dedi. Bunun üzerine Ömer, ‘Sakin kardeşimin oğlunu incitmeyesin! Zira o doğru konuşmuştur; bu minber onun babasınındır’ dedi.” Bunun isnadı sahihtir.

El-Hatîb'in *Edebü'r-Râvi*'de Ebû Seleme b. Abdü'r-Rahmân ve Sa'îd b. el-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, “Ömer b. Hattâb ve Osmân b. Affân kendi aralarında bir mesele üzerine tartışırlarken bir izleyen onlar için, ‘Bu ikisi ebediyete kadar anlaşılamayacaklar’ dedi. Lakin, onların anlaşılamadıkları tek şey ancak neyin en iyisi ve en güzeli olduğu hususundaydı.”

İbn Sa'd'ın el-Hasan'dan rivayet ettiğine göre, “Ömer, ilk hutbesinde önce Allah'a hamdüsena etti ve sonra şöyle konuştu:

‘İmdi,

Şüphe yok ki ben sizi ve siz de beni tarttınız. Sizin aranızda, iki dostumun ardından halifelik ettim. Burada bizimle birlikte olanların amelleriyle şahsen meşgul oldum; bizden irak olanlara gelince de; onların başına iktidar sahibi ve güvenilir olanlardan tayin ettim. Kim ki hayır eyler, ben de onun hayrını artırırım; kim ki şer eyler, benden onun karşılığını görür. Allah taksiratımızı affetsin!’”

Cübeyr b. Hüveyrîs'in rivayet ettiğine göre, “Ömer b. Hattâb, divan kayıtları tutulması hususunda Müslümanlarla istişare etti. Ali ona, ‘Sizin için ne toplandıysa, hiçbir şey bırakmaksızın, onu yıllara bölünüz’ tavsiyesinde bulundu. Osmân da, ‘Görüyorum ki büyük miktarda bir gelir toplanmıştır; bu da halka kâfidir; lakin bir kayıt tutulmazsa hazineden alanlarla almayanaları birbirinden nasıl ayırt ederiz? Ben işlerin kördüğüm olmasından korkarım’ dedi. Bunun üzerine Velîd b. Hişâm b. el-Mügîre,

Ömer'e, 'Ey emîrül-Mü'minîn! Şam diyarında bulunmuştum ve ora meliklerinin divan kayıtları tutturduklarına ve ordular donattıklarına şahit olmuştum. Bu yüzden siz de divan kayıtları tutturunuz ve ordular donatınız' dedi. Böylece Ömer onun nasihatına kulak verdi ve Âkil b. Ebî Tâlib'i, Mukrame b. Nevfal'i ve Cübeyr b. Müslim'i çağırttı. Zira bunlar Kureyş'in en güvenilir nesep âlimleriydi. Onlara, 'Halk içinde rütbelerine göre herkesi yazınız' buyurdu. Böylece Benî Hâşim'den başladılar ve sonra Ebû Bekir ve ailesi, sonra Ömer ve hilafette olan ailesi ile devam ettiler. Ömer bunu gördüğü vakit, 'Resûlullah(sav)'ın akrabaları ile başlayınız, sonra en yakınlarından devam ediniz, beni de Allah nereye koyduysa siz de oraya yerleştiriniz' buyurdu."

Said b. Müseyyeb'den rivayet olunduğuna göre, "Ömer yirmi senesinin Muharrem'inde²⁰³ divan kayıtlarını tesis ettirmiştir."

Hasan'dan rivayet olunduğu üzere, "Ömer, Hüzeyfe'ye mektup göndererek ona adamlara aylıklarını ve erzaklarını vermesini söyledi. Bunun üzerine Hüzeyfe ona, 'Ben de öyle yaptım ve büyük miktarda para gitti' dedi. Bunun üzerine Ömer ona şu cevabı vermiştir: 'Allah'ın onlara sunduğu bu ganimet ne Ömer'e ne de onun ailesine aittir; bu yüzden onu aralarında pay edesin.'"

İbn Sa'd'ın Cübeyr b. Mutim'den rivayet ettiğine göre, "Ömer Arafat Dağı üzerinde dururken adamın birinin avazı çıktığı kadar kendisine, 'Ey Allah'ın halifesi!' diye bağırdığını işitti. Başka bir adam da bu bağıranı işitti ve ona, 'Derdin nedir senin? Allah gırtlığını ikiye ayırsın!' dedi. Sonra adama doğru yaklaştım ve ona seslendim." Cübeyr söze şöyle devam eder: "Sonraki gün Akabe'de Ömer'le birlikte duruyordum ve Şeytânül-Kebîr'i taşıyorduk; işte o vakit hızla bir taş geldi ve Ömer'in başına isabet etti. Hemen o yöne döndüm ve adamın birinin tepeden, 'Kâbe'nin Rabbine andolsun, Ömer'in bu seneden sonra bir daha bu mevkide duramayacağını bilmez misiniz?' diye bağırdığını işittim. Bu adam bir gün önce bize tepeden avazı çıktığı kadar bağıran adamın ta kendisiydi. İşte bu yüzden omuzlarıma bir ağırlık çöktü."

Ve Âişe'den rivayet olunduğu üzere, "Ömer'in, müminlerin anaları²⁰⁴ ile birlikte çıktığı bu son hac ziyaretinde, Arafat'tan döndüğümüz sırada, Muhassab'dan geçerken adamın birinin devesinin üzerinden, 'Emîrül-Mü'minîn Ömer neredeydi?' diye sorduğunu işitmiştim. Başka biri de ona, 'Emîrül-Mü'minîn işte buradaydı' diye cevap verdi; sonra devesine diz çöktü, sesini yükselterek şöyle söyledi:

'Selam olsun size İmam'dan
Mübarek kılsın Allah'ın eli bu yırtık yeryüzünü
Her kim ki hızla sürer bir devekuşunu kanatları üzerinde
Yakalamak için dün yaptıklarını, geçiverir bir başkası onu

²⁰³ Aralık 640 ya da Ocak 641

²⁰⁴ Hz. Muhammed'in eşleri.

*Sen ki hükümler verdin lakin şimdi ardında bıraktın onları
Fakat dökülmedi henüz onların ellerindeki musibetler.'*

Sonra bu adam yerinden hiç kıılmıdamadı ve onun kim olduğunu da bilmiyorduk. Biz de onun cinlerden olduğunu söyledik. Ömer bu hac ziyaretinden döndü ve hançerlenerek katledildi ve vefat etti."

Abdü'r-Rahman b. Ebzâ'nın Ömer'den rivayet ettiği üzere, "Bu iş,²⁰⁵ aralarından tek bir kişi dahi kaldığı sürece Bedir ehlinin; sonra aralarından tek bir kişi dahi kaldığı sürece Uhud ehlinin; sonra da filanca ve falanca ehlinindir. Lakin, ne bir azatlı kölenin ne onun oğlunun ne de Mekke'nin fethiyle Müslüman olanın bu makamda yeri yoktur."

En-Nakaî'nin rivayet ettiğine göre adamın biri Ömer'e, "Abdullah b. Ömer'i halife olarak göstermeyecek misiniz?" diye sorar. Bunun üzerine Ömer, "Allah seni kahretsin! Yemin olsun ki benim Allah'tan böyle bir dileğim olmamıştır; ben nasıl olur da daha karısını bile nasıl boşayacağını bilmeyen bir adamı halife tayin ederim?"²⁰⁶ dedi.

Şeddâd b. Evs'in Kaab'dan rivayet ettiği üzere, "Benî İsrâîl içinde bir melik vardı. Ne zaman onu düşünsem aklıma Ömer gelirdi ve ne zaman Ömer'i düşünsem aklıma o gelirdi. O melikin yanında kendisine vahiy gelen bir nebi vardı. Yüce Allah, o nebinin melike şöyle söylemesi için vahiy gönderdi: 'Yemininizi ediniz ve bize vasiyetinizi yazınız; zira üç gün içinde öleceksiniz.' Böylece nebi onu bu durumdan haberdar etti. Üçüncü gün geldiğinde melik yatağıyla duvar arasına yığılıverdi. Sonra Rabbine döndü ve şöyle dua etti: 'Ya Rabbi! Eğer ki sen benim hükmümde âdil olduğumu bilseydin ve işler sarpasardığı vakit senin yolunu takip ettiğimden haberdar olsaydın vesaire vesaire... O vakit benim hayatımı uzat ki oğlum büyüyebilsin ve halkım da dirlik ve düzen içinde olsun.' Böylece Allah'ın vahyi nebiye ulaştı ve Allah, 'O hakikati konuştu ve ömrünü on beş sene daha uzattım' buyurdu. Bu süre boyunca oğlu büyüdü, halkı da dirlik ve düzen içinde oldu. Ömer hançerlendiği vakit Kaab şöyle söyledi: 'Eğer ki Ömer de Allah'tan dileseydi, şüphesiz ki Allah onu da korurdu.' Bu hikâyeye Ömer'in kulağına gittiği vakit şöyle söylemiştir: 'Ya Rabbi! Âcizlik ve melamet içine düşmeden beni yanına al.'"

Süleyman b. Yesâr'ın rivayet ettiğine göre, "Cinler bile Ömer'in yasını tutular."

El-Hâkim'in Mâlik b. Dînâr'dan rivayet ettiğine göre, "Ömer'in katledildiği vakit Tebaale Dağı'ndan şöyle diyen bir ses işitildi:

²⁰⁵ Halifeliği kastediyor.

²⁰⁶ Abdullah bir defasında karısını boşamak istemiş ancak bu dinen caiz görülmemiştir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 150, ‡ imli dipnot.

'Bırakın ağlasın ağlayanlar İslam için,
Öyle ki, dermansızca yere yığılmak üzeredir onlar
Dolmadı daha henüz zamanları.
Böylece geriye sürülmüştür dünya ve onun hayırları da gerilemiştir,
Ve aşikârdır o sözünden dönmez olanın bu dünyadan artık bezdiği.'"

İbn Ebî'd-Dünyâ'nın Yahyâ b. Ebî Râşid el-Basrî'den rivayet ettiğine göre Ömer oğluna şöyle söylemiştir: "Kefen masraflarım için tutumlu olunuz; eğer Allah indinde zerre kadar bir hayrım varsa o, bunun karşılığında bana o kefenden daha iyisini verecektir; eğer böyle değilsem beni soyacaktır ki bunda hızlı olsun. Mezarım için de tutumlu davranınız. Eğer ki Allah indinde zerre kadar bir hayrım varsa o, kabrimi gözümler alabildiğince genişletecektir; lakin böyle değilsem ta ki kaburgalarım çatırdayana kadar kabrimi daraltacaktır. Hiçbir kadın benim yanımda yürümesin ve benim mizacımda olmayan şeyler için bana dua etmesin; çünkü Allah beni onlardan daha iyi bilir. Bu sebeple, yola çıktığınız vakit tez davranınız; eğer Allah indinde zerre kadar bir hayrım varsa beni çarçabuk ona kavuşturunuz; eğer ki böyle değilsem siz de omuzlarınızda taşıdığınız bu şer sahibinden bir an evvel kurtulmuş olursunuz."

Fasıla

İbn Asâkir'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, "Ömer'in vefatından bir sene sonra, 'Allah'a onu bana uykumda gösterir mi?' diye sual ettim ve bir yıl sonra onu gördüm. O sırada alnındaki teri siliyordu. Ona, 'Anam babam size feda olsun ey Emîr-rü'l-Mü'minîn! Nasılsınız?' diye sordum. Bana, 'Ancak şimdi yargılanmaktan muafım; eğer Rahman ve Rahim olanla buluşmasaydım Ömer'in ocağı sönerdi' dedi."

Ve Zeyd b. Eslem'den rivayet olunduğu üzere, "Abdullah b. Ömer b. el-Âs Ömer'i rüyasında gördü ve ona, 'Nasılsınız?' diye sordu. Ömer de ona, 'Aranızdan göçeli ne kadar oldu?' diye sordu. 'On iki sene oldu' cevabını verdi de bunun üzerine Ömer, 'İşte ancak şimdi hesap vermekten muafım' dedi."

İbn Sa'd'ın Sâlim b. Abdillâh b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, "Ensâr'dan adamın birinin şöyle anlattığını işittim: 'Allah'a, Ömer'i rüyamda bana göstermesi için dua ettim ve on sene sonra onu rüyamda gördüm. O sırada alnındaki teri siliyordu. Ona, 'Ey emîr-rü'l-mü'minîn! Ne yapıyorsunuz?' diye sordum. 'Ancak şimdi kıyamet gününde sorgudan muafım; eğer Allah'ın rahmeti olmasaydı şimdi helak olmuştum' dedi."

El-Hâkim'in Şa'bî'den rivayet ettiği üzere Zeyd b. Amr b. Nufayl kızı Âtike, Ömer için şöyle bir mersiye okudu:

“Ey göz! Sıkılmayasın ağlamaktan
 O çarpmıha gerilmiş imam için
 O atlının ölümü ile ızdırap verdi felek bana
 O ki savaşta ve hiddetinde ne de seçkindir.
 O ki ömür boyu koruyucusu imanın
 O ki dardakilerin ve mazlumların bereket yağmuru.
 Söyle o kimsesizlere ve umudu kalmamış olanlara, ölünüz!
 Çünkü felaket bize ölüm kâsesinden içirdi.”

Fasıla

Ömer zamanında halkın önde gelenlerinden vefat edenler şunlardır: ‘Utbe b. Gazvân, Alâ b. el-Hadramî, Kays b. es-Sekan, es-Siddîk’ın babası Ebû Kuhâfe, Sa’d b. Ubâde, Süheyl b. Amr, müezzin İbn Ümmü Maktûm, Ayyâş b. Ebî Rebîa, Zübeyr b. Avvâm’ın kardeşi Abdü’r-Rahman, Kur’ân’ı bir araya getirenlerden biri olan Kays b. Ebî Sasâ, Abdü’l-Muttalib oğlu Nufayl b. Hâris ve kardeşi Ebû Sufyân, Seyyid İbrahim’in annesi Mâriye, Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Muazz b. Cebel, Yezîd b. Ebû Sufyân, Şurahbîl b. Hasan, el-Fazl b. el-Abbâs, Ebû Cendel b. Süheyl, Ebû Mâlik el-Eş’ârî, Safvân b. Muattal, Ubeyy b. Kaab, müezzin Bilâl, Useyd b. Hudayr, Enes’in kardeşi el-Berâi b. Mâlik, Cahş’ın kızı Zeynep, İyâz b. Ganem, Ebû’l-Heysem b. el-Tayyihân, Hâlid b. Velîd, Benû Abdü’l-Kays’ın efendisi el-Cârûd, Numân İbn Mukarrin, Kutâbe b. Numân, Akrâ b. Habîs, Zamâ kızı Sevdâ, Uveyym b. Saide, Gilan es-Sikâfî, Ebû Mihcen es-Sikâfî ve diğerleri. Allah hepsinden razı olsun!

Osmân b. Affân (644-656)

Osmân b. Affân b. Ebû’l-Âs b. Ümeyye b. Abdü’s-Şems b. Abd-i Menâf b. Kusayy b. Kilâb b. Mürre b. Kaab b. Lüeyy b. Gâlib; el-Kureyşî, el-Emevî, Ebî Amr. Ebû Abdullah ve Ebû Leylî lakaplarıyla da anılırdı.

Fil vakasının altıncı senesi doğmuştur. Erken vakit Müslüman oldu. Es-Siddîk’ın İslam’a davet ettikleri arasındadır. İki hicrette de yer almıştır ki, bunlardan ilki Habeş’e, ikincisi de Medine’ye idi.

Resûlullah(sav)’ın nübüvvetinden evvel, kızı Rukayye ile evlendi. Rukayye onun yanında, Bedir’in gecelerinden birinde vefat etti; bu yüzden

Resûlullah(sav)'ın izniyle Bedir'e katılamamıştır. Lakin, Resûlullah (sav) ona ganimetten pay ayırmış ve emeğinin karşılığını vermiştir. Bu sebeple Osmân b. Affân Bedir'de savaşımlar arasında sayılır. Hanımının defnedildiği gün Bedir zaferinin müjdesi gelmiştir. Bundan sonra Resûlullah (sav) onu, kızı Ümmü Gülsüm'le evlendirdi. Lakin Ümmü Gülsüm de Osmân'ın yanında, hicretin dokuzuncu senesinde vefat etmiştir.

Ulemanın söylediğine göre, *"Ondan başka kimse peygamberin (sav) iki kızıyla birden evlenmemiştir. İşte bu yüzden ona Zinnûreyn²⁰⁷ diye de hitap edilirdi."*

O ilk İslam olanlardandır ve Muhâcir'in en önde gelenidir. Kendisine cennet vaat edilen on kişiden biridir. Resûlullah(sav)'ın vefat ettiği sırada kendilerinden razı geldiği altı kişiden biridir. Kur'ân'ı da bir araya getiren sahabelerdendir. İbn Abbâd'ın söylediğine göre Osmân ve el-Me'mûn dışında hiçbir halife Kur'ân'ı bir araya getirmemiştir.

İbn Sa'd'ın söylediğine göre ise, *"Resûlullah (sav), Zâtü'r-Rikâ ve Gatafân seferleri sırasında Osmân b. Affân'ı Medine'ye vekili tayin etmiştir."*

Resûlullah(sav)'den yüz kırk altı adet hadîs rivayet etmiştir.

İbn Sa'd'ın Abdü'r-Rahman b. Hâtib'den rivayet ettiğine göre, *"Resûlullah(sav)'ın sahabesi içinde, bir hadîsi rivayet ederken Osmân'dan daha eksiksiz ve mükemmel şekilde hadîs rivayet eden kimseyi görmedim. O, hadîslere büyük bir hürmet gösterirdi."*

Muhammed b. Şirîn'den rivayet olunduğu üzere, *"İçlerinde hac âdetlerini en iyi bilen Osmân b. Affân'dı. Ondan sonra da İbn Ömer gelirdi."*

Beyhakî'nin Sünen'de Abdullah b. Ömer b. Abân'dan rivayet ettiğine göre, *"Dayım Hüseyin el-Ca'fî bana, 'Osmân'ın neden Zinnûreyn olarak anıldığını bilir misin?' diye sordu. Ben de bilmediğimi söyledim. Bunun üzerine bana, 'Ne Allah'ın Âdem'i yarattığı vakitten bu yana ne de kıyamete kadar Osmân hariç herhangi biri bir peygamberin iki kızı ile birden evlenmiştir; işte bu nedenle ona Zinnûreyn denir' dedi."*

Ebû Nuaym'ın el-Hasan'dan rivayet ettiğine göre, *"Şüphesiz ki Osmân Zinnûreyn diye anılırdı; zira biz, Peygamber(sav)'ın iki kızı üzerine kapısını kapatan ondan başka kimseyi bilmeyiz."*

İbn Heyseme'nin Fazâilü'l-Sahabe'de, İbn Asâkir'in de Ali b. Ebî Tâlib'den rivayet ettiğine göre, *"Ali'ye Osmân'ı nasıl bilirdiniz diye soruldu. Bunun üzerine Ali, 'Bu adam ruhlar âleminde Zinnûreyn adıyla anılır; o, iki kızıyla evlenmek suretiyle Resûlullah(sav)'ın damadıdır' dedi."*

El-Mâlinî'nin senedi oldukça zayıf olan Sehl b. Sa'd'dan rivayet ettiğine göre, *"Osmân'a Zinnûreyn denilirdi; zira o cennette bir menzilden diğerinde mekik dokurdu da işte bu yüzden ona bu şekilde hitap edilirdi."* Ayrıca ona Cahiliye'de Ebû

²⁰⁷ İki Nur Sahibi.

Amr diye hitap edildiğini de eklemektedir. Lakin, İslam geldiğinde Rukayye ona Abdullah'ı doğurdu ve böylece lakabını ondan aldı.

Annesi Kurayz b. Rebia b. Habîb b. Abdi's-Şems kızı Arva idi.

Onun annesi ise Abdü'l-Muttalib b. Hâşim kızı Ümmü Hakîm el-Beyzâ idi. Kendisi Resûlullah(sav)'ın babasının ikiz kız kardeşidir. Böylece Osmân'ın validesi, Resûlullah(sav)'ın halasının kızıdır.

İbn İshâk'ın söylediğine göre ise, *"Ebû Bekir'den sonra İslam olan ilk kişi Ali ve Zeyd b. Hârise'dir."*

İbn Asâkir'in muhtelif kaynaklardan rivayet ettiği üzere, *"Osmân ne kısa ne de uzun; orta boylu, güzel yüzlü, kızıla çalan renkte açık tenli, yüzünde çiçek hastalığından izler kalmış, oldukça sakallı, uzuvları heybetli ve iki omzunun arası gayet geniş, baldırları kalınca, kolları uzun ve üzeri tüylerle kaplı biriydi. Başı kıvrır kıvrır saçlıydı ve tepesi de keldi, tüm insanlar içinde en güzel dişlere sahipti, safrana boyanmış perçemleri kulaklarının üzerine düşerdi ve dişlerini de altından tellerle bağlardı."*

İbn Asâkir'in Abdullah b. Hazın el-Mâzinî'den rivayet ettiğine göre o şöyle söylemiştir: *"Osmân b. Affân'ı gördüm de ondan daha güzel yüzlü olan bir erkek ya da kadına hiç rastlamadım."*

Mûsâ b. Talhâ'dan rivayet olunduğu üzere, *"Osmân b. Affân insanların en güzeli idi."*

İbn Asâkir'in Usâme b. Zeyd'den rivayet ettiği üzere, *"Resûlullah (sav) beni yanımda bir tabak etle birlikte Osmân b. Affân'ın evine gönderdi. İçeri girdim. Bir de ne göreyim! Rukayye oturmaktaydı; bir süre Rukayye'nin yüzüne baktım ve bir süre de Osmân'ın yüzüne baktım. Sonra geri döndüğümde Resûlullah (sav) bana, 'Yanlarına girdin mi?' diye sordu. 'Evet' dedim. Bunun üzerine Resûlullah (sav), 'Hiç onlardan daha güzel bir çift gördün mü?' diye sordu da, 'Hayır ey Allah'ın elçisi' dedim."*

İbn Sa'd'ın Muhammed b. İbrahim b. el-Hâris et-Teymî'den rivayet ettiği üzere, *"Osmân b. Affân Müslüman olunca amcası el-Hakem b. Ebû'l-Âs b. Ümeyye onu aldı ve bir iple bağlayarak ona, 'Dedelerinin dininden dönüp de bu bidatçının dinine mi geçiyorsun? Vallahi sen yaptığın şeyden dönene kadar seni asla serbest bırakmayacağım' dedi. Bunun üzerine Osmân, 'Yemin olsun ki, ben ne bundan dönerim ne de bu yolu terk ederim' dedi. Böylece amcası onun imanındaki kararlılığını gördü ve onu serbest bıraktı."*

Ebû Ya'lâ'nın Enes'ten rivayet ettiği üzere, *"Müslümanlar içinde ailesiyle birlikte Habeşistan'a ilk hicret eden Osmân b. Affân'dı. Zira Resûlullah (sav) onun için, 'Allah o ikisini esirgesin! Osmân, Lût'tan sonra ailesiyle birlikte Allah'a hicret eden ilk kişidir' demiştir."*

İbn Adî'nin Âişe'den rivayet ettiğine göre, *"Resûlullah (sav) kızı Ümmü*

Gülsüm'ü Osmân'la evlendirdiğinde ona, 'Kocan insanlar içinde en çok ceddin İbrahim'e ve baban Muhammed'e benzer' buyurdu."

İbn Adî ve İbn Asâkir'in İbn Ömer'den rivayet ettikleri üzere, "Resûlullah (sav), 'Osmân'da, ceddin İbrahim'den benzerlikler bulurum' buyurmuştur."

Onun faziletlerine ilişkin bize ulaşanlar üzerine, yukarıda söylenmeyenler dışında

İki Şeyh'in Âişe'den rivayet ettikleri üzere, "Resûlullah (sav) elbiselerini toplarken içeri Osmân girdi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), 'Kendisinden meleklerin bile hayâ ettiği bir adamın önünde ben nasıl olur da hayâ etmem?' dedi."

Buhârî'nin Ebî Abdü'r-Rahman es-Sülemî'den rivayet ettiği üzere Osmân şöyle konuşmuştur: "Size karşı yalnız Allah'a seslenir ve Resûlullah(sav)'in sahabesinden gayrisini de yardıma çağırmam. Siz Resûlullah (sav)'in, 'Her kim ki Elem Ordusu'nu²⁰⁸ teçhiz eder cennet onun içindir' buyurduğunu bilmez misiniz? Ben onları teçhiz etmedim mi? Ve siz Resûlullah(sav)'in, 'Her kim Rume kuyusunu açar, ona cennet vardır' buyurduğunu bilmez misiniz? O kuyuyu açtıran ben değil miyim?' Bunun üzerine onun sözünü hakikatli buldular."

Tirmizî'nin Abdü'r-Rahman b. Habbâb'dan rivayet ettiğine göre, "Resûlullah(sav)'i, Elem Ordusu'nu cesaretlendirici bir konuşma yaparken gördüm. Osmân b. Affân çıkıp şöyle söyledi: 'Ya Resûlullah! Semeri ve çulu üzerime, benden yüz deve Allah yolunda feda olsun!' Sonra Resûlullah (sav) orduyu cesaretlendirmeye devam etti ve Osmân çıkıp, 'Ya Resûlullah! Semeri ve çulu üzerime, benden iki yüz deve Allah yolunda feda olsun!' dedi. Sonra Resûlullah orduyu cesaretlendirmeye devam etti ve Osmân yine, 'Ya Resûlullah! Semeri ve çulu üzerime, benden üç yüz deve Allah yolunda feda olsun!' dedi. Sonra Resûlullah (sav), 'Bu yaptığından sonra Osmân ne yaparsa yapsın hesabı sorulmayacaktır' diyerek minberden indi."

Tirmizî'nin Enes'ten rivayet ettiğine ve el-Hâkim'in de bunu Abdü'r-Rahman b. Semürre vasıtası ile doğruladığına göre, "Resûlullah (sav) Elem Ordusu'nu teçhiz ettiği vakit Osmân, yanında bin dinar ile huzuruna vardı ve hepsini onun kucağına döktü. Resûlullah (sav) bunları saymaya koyuldu ve bu sırada, 'Bundan sonra Osmân ne yaparsa yapsın kendine bir zararı dokunmaz' diye iki kez tekrarladı."

Tirmizî'nin Enes'ten rivayet ettiğine göre, "Resûlullah (sav) rıdvan biatı²⁰⁹ emrettiği vakit, Mekke halkına gönderdiği elçisi Osmân idi. Böylece halk biat

²⁰⁸ Tebük seferine çıkan ordu.

²⁰⁹ Rıdvan Biati: Kureyş ile olan sorunu barışçıl yollardan çözmeyi umut eden Hz. Muhammed (sav), elçi olarak Hz. Osmân'ı tayin etmiştir. Hz. Osmân yapmış olduğu görüşmelerde pey-

etti de Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: ‘Şüphesiz ki Osmân b. Affân Allah ve O’nun elçisinin amellerinde görev almıştır.’ Böylece bir elini diğerinin üzerine vurdu; zira Resûlullah(sav)’ın eli Osmân’a kendi elinden bile daha hayırlıydı.”

Tirmizî’nin İbn Ömer’den rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) fitneden bahsetti ve Osmân’ı ima ederek, “İşte bu mazlum fitnenin içinde katledilecektir” buyurdu.

Tirmizî, el-Hâkim ve İbn Mace’nin Mürre b. Kaab’dan rivayet ettiklerine göre, “Resûlullah(sav)’ın fitnenin yaklaştığından bahsettiğini işittim. O sırada elbise-sine sarınmış bir adam oradan geçti de Resûlullah (sav), ‘İşte bu adam bugün hak yol-dadır’ buyurdular. Ben de o adamın yanına gittim; bir de ne göreyim! O adam Osmân b. Affân’ın ta kendisiymiş. Bunun üzerine yüzümü hızla Resûlullah(sav)’a çevirdim ve ‘Bu adam mı?’ diye sordum. ‘Evet’ dediler.”

Tirmizî ve el-Hâkim’in Âişe(ra)’dan rivayet ettiklerine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Ey Osmân! Olur da Allah sana bir kıyafet nasip eder ve münafiglar da bunu senden almaya kalkışarlarsa, onu benimle buluşuna kadar üzerin-den çıkarmayasın.”

Tirmizî’nin Osmân’dan rivayet ettiğine göre, “Osmân evinin kuşatıldığı va-kit, ‘Resûlullah(sav)’ın bana bir sözü vardır; ben de bunun olmasını beklerim’ demiş-tir.”

El-Hâkim’in Ebû Hüreyre’den rivayet ettiğine göre, “Osmân, Resûlullah (sav)’den iki kez cenneti satın almıştır; birincisi Rume kuyusunu açtığı vakit; ikin-cisi ise Elem Ordusu’nu teçhiz ettiği vakit.”

İbn Asâkir’in yine Ebû Hüreyre’den rivayet ettiği üzere Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Ashabım içinden yaradılıştan bana en çok benzeyen Osmân’dır.”

Taberânî’nin Asma b. Mâlik’ten rivayet ettiğine göre, “Resûlullah(sav)’ın kızı, Osmân’ın çatısı altında vefat ettiği vakit Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: ‘Kızınızı Osmân’a veriniz; eğer benim üçüncü bir kızım olsaydı onu da Osmân’la evlen-dirirdim; ancak Allah’tan vahiyy geldiği vakit kızımı onunla evlendirdim.’”

İbn Asâkir’in Ali’den rivayet ettiğine göre, “Resûlullah(sav)’ın Osmân’a, ‘Eğer kırk kızım olsaydı, ta ki tek biri dahi kalmayınca yana dek hepsini bir bir seninle evlendirirdim’ dediğini işittim.”

gamberin tekliflerini iletmiş, barış yanlısı olduklarını ifade etmiştir. Kureyşliler Osmân’a is-terse kendisinin tavafta bulunabileceğini, ancak peygamberin Kâbe’ye girmesine kesinlikle izin vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Osmân da Hz. Muhammed (sav) tavaf etmedikçe kendi-sinin de tavaf etmeyeceğini ifade edince Kureyşliler Osmân’ı göz hapsine almıştır. Bu durum Müslümanlara Osmân’ın öldüğü şeklinde ulaşmıştır. Peygamber Osmân’ın ölüm haberini alınca ashabından Kureyşliler ile savaşma hususunda biat almıştır. Bu biata “rıdvan biatı” denilmektedir. Biata katılan sahabe sayısı 1400 civarındadır. (Haz.)

İbn Asâkir'in Zeyd b. Sâbit'ten rivayet ettiğine göre, *"Resûlullah (sav)'ın şöyle söylediğini işittim: 'Osmân önümden geçti; bu sırada yanımda meleklerden bir melek vardı ve bana, 'O, kendi kavminin eliyle katledilecek olan bir şehittir; biz ondan haya ederiz' dedi."*

Ebû Ya'lâ'nın İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, *"Resûlullah (sav), 'Melekler tıpkı Allah ve elçisinden haya ettikleri gibi Osmân'dan da hayâ ederler' buyurmuştur."*

İbn Asâkir'in el-Hasan'dan rivayet ettiğine göre, *"Yanımda Osmân'ın haya ve tevazusundan bahasedildi. Ben de, 'Eğer Osmân evinde olsa ve hatta kapı da üzerine kapanmış dahi olsa, üzerine su dökünmek için elbiselerini çıkarıp bir kenara koymasına hayâsı mücade etmez' dedim."*

Halifeliği üzerine

Ömer'in defnedilmesinden üç gece sonra Osmân'a biat edildi. O vakit insanların Abdü'r-Rahman b. Avf'ın etrafında toplandığı, onunla istişare ettikleri ve gizliden gizliye konuştukları rivayet edilmektedir. Öyle ki, hiçbir görüş sahibi kimse onunla yapılan bu görüşmeler sırasında Osmân'a denk olan başka birini gösterememiştir. Böylece Abdü'r-Rahman b. Avf biat için makamına oturduğunda, Allah'a hamd etmiş ve sonra, *"Görüyorum ki, ümmet Osmân'dan başkasına yapılan biatı kabul etmeyecektir"* demiştir. Bunu İbn Asâkir el-Misvar b. Muhrame'den rivayet etmiştir.

Lakin başka bir rivayete göre de o şöyle konuşmuştur:

"İmdi,

Ey Ali! İnsanları tarttım ve içlerinden Osmân'a denk gelebilecek olan kimseyi görmedim. Bu sebeple kendin için halifelik yolu açmayasın."

Sonra Osmân'ın elini aldı ve şöyle söyledi: *"Allah'ın, onun elçisinin ve onun iki halifesinin sünnetiyle sana biat ederim."* İşte böylece Abdü'r-Rahman ona biat etti. Arkasından da Muhâcir ve Ensâr da Osmân'a biat etmiştir.

İbn Sa'd'ın Enes'ten rivayet ettiğine göre, *"Ömer, ruhunu teslim etmeden bir saat önce Talhâ el-Ensârî'nin babasına haber gönderdi ve ona şöyle söyledi:*

'Ashâb-ı Şûrâ'dakilerle birlikte Ensâr'dan elli kişinin başında gidiniz. Demem o ki, onlar hep birlikte bir evde toplansınlar. Siz de yanınızdakilerle birlikte kapıya dikilin ve kimsenin yanlarına girmesine mücade etmeyin; onlara bu hükmü kime tayin edecekleri hususunda da üç günden fazla mühlet tanımayın."

Ahmed'in *Müsned*'inde Ebî Vâil'den rivayet ettiğine göre, "Abdü'r-Rahman b. Avf'e, 'Nasıl oldu da Ali'yi bir yana bırakıp Osmân'a biat ettiniz?' diye sordum. 'Bu benim hatam değildi; ben Ali'yle başladım ve ona, 'Kitâbullah'a, Resûlullah'ın sünnetine, Ebû Bekir ve Ömer'in niteliklerine göre sana biat edeceğim' dedim. Bunun üzerine Ali, 'Gücüm yettiği sürece' cevabını verdi. Sonra aynısı Osmân'a da teklif ettim, o da, 'Kabul' dedi."

Rivayet olunduğu üzere bu gizli görüşme sırasında Abdü'r-Rahman, Osmân'a, "Eğer sana biat etmezsem bana kimi tavsiye edersin?" diye sordu. Osmân da, "Ali" dedi. Sonra Abdü'r-Rahman, Ali'ye gitti ve ona da, "Eğer sana biat etmezsem bana kimi tavsiye edersin?" diye sordu. O da, "Osmân" dedi. Bunun üzerine Zübeyr'i çağırdı ve ona, "Eğer ki sana biat etmezsem bana kimi tavsiye edersin?" diye sordu. O da, "Ali ya da Osmân" cevabını verdi. Sonra Sa'd'ı çağırdı ve ona, "Bana kimi tavsiye edersin? Zira sen de ben de bunu istemeyiz" dedi. Bunun üzerine Sa'd, "Osmân" dedi. Bundan sonra Abdü'r-Rahman önde gelenlere danıştı ve pek çoğunun Osmân'dan yana olduklarını gördü.

İbn Sa'd ve el-Hâkim'in İbn Mesud'dan rivayet ettiğine göre, "Osmân'a biat ettiğimiz vakit geriye kalanlarımız arasından en hayırlı olanını seçmiştik ve kararımız doğrudur."

Onun halifeliğinin bu senesinde Rey fetholundu; zira burası önceden ele geçirilmiş, lakin sonra kaybedilmişti. Aynı sene içinde halkın büyük bir kısmına burun kanaması illeti musallat oldu da bu seneye Senetü'r-Ruâfi²¹⁰ denildi. Bu musibet Osmân'a da musallat oldu ve bu yüzden o sene hacca gidemedi. Lakin, kendi yerine başkasını yollamıştır. Aynı sene pek çok Rum kalesi fethedildi. Yine aynı sene Osmân Kûfe'ye Sa'd b. Ebî Vakkas'ı tayin etti ve Mügîre'yi de görevinden azletti.

Osmân, 25 senesinde Sa'd'ı Kûfe'den azletti ve yerine Velîd b. Ukbe İbn Ebî Muayt'ı getirdi. O, sahabedendi ve Osmân'ın da anne bir kardeşiydi. Bu hadise Osmân'ın ilk kez kınandığı bir durumdu. Aile üyelerini önemli makamlara getiriyordu. Hatta İbn Ebî Muayt'ın, dört rekât olan sabah namazını sarhoş bir vaziyette kıldırıldığı ve sonra da cemaate dönerek, "Sizin için devam edeyim mi?" diye sorduğu da anlatıla gelmiştir.

26 senesinde Osmân Mescîdü'l-Harâm'ı büyüttü ve genişletti. Takviye için çevresindeki binaları da satın aldı. Aynı sene Sâbûr²¹¹ fethedildi.

27 senesinde Kıbrıs'a bir sefer düzenledi. Mu'âviye ordusuyla birlikte denizi geçti. Yanında Ubâde b. Sâmit ve karısı Ümmü Hirâm bint-i Milhân el-Ensârî de vardı. Lakin, Ümmü Hirâm bineğinden düşmüş ve orada şehit

²¹⁰ Burun Kanamsı Yılı anlamına gelmektedir.

²¹¹ Nişabur olma ihtimali kuvvetlidir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 159, * imli dipnot.

olmuştur. Resûlullah (sav) kendisine bu seferden haber vermiş ve onun da şhadet makamına ulaşması için dua etmişti. Kıbrıs'a defnedilmiştir.

Aynı sene Arracân ve Dâracberd fethedildi. Bu sene Osmân, Amr b. Âs'ı Mısır valiliğinden azletti ve yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebî Sarh'ı getirdi. Sarh Afrika'ya bir sefer düzenledi ve orayı dağ, tepe fethetti; öyle ki, ordudaki her adam başına bin dinar ganimet düştü. Üç bin dinar düştüğünü söyleyenler de vardır. Endülüs de yine aynı sene fethedilmiştir.

Burada bir kıssaya da yer vermekte fayda var: Mu'âviye, Kıbrıs'ın denizi geçerek derhal fetholunması için Ömer b. Hattâb'a telkinlerde bulunmuştu ve bunun üzerine Ömer, Amr b. Âs'a mektup göndererek, *"Bana denizi ve onu geçeni anlatınız"* demişti. Amr b. Âs şöyle bir cevap yazmıştır:

"Denizin üstünde küçücük mahlûkların kullandığı devasa bir yapı gördüm. Eğer deniz durgunsa yüreklere korku salar, hareketliyse de akıllara dehşet saçardı. İçindeyken akıl zerre kadar kalır, felaketlerse bir hayli mertebe kazanır; öyle ki, içindekiler adeta bir kütüğün içindeki kurtçuklar gibidir. Bir tarafa yatarsa boğuldular demektir, lakin bundan sağ çıkarlarsa da zihinleri allak bullak olur."

Ömer bu mektubu okuduğu vakit Mu'âviye'ye, *"Vallahi hiçbir Müslümanı buna bindirmem"* diye yazmıştır.

İbn Cerîr'in söylediğine göre, *"Mu'âviye, Osmân'ın devrinde Kıbrıs'a sefer düzenlemiş ve cizye ödemeleri karşılığında Kıbrıs halkına sulh etmiştir."*

29 senesinde İstahor²¹² ve Kasâ kentleri ve diğer yerler anveten fethedildi. Aynı sene Osmân Mescîdü'l-Medine'yi büyüttü, genişlettirdi ve üzerini nakışlı taşlarla bezedi. Taştan sütunlar oydu ve çatısını da tik ağacından yaptırttı. Yüksekliğini yüz altmış arşına, genişliğini de yüz elli arşına çıkarttırdı.

30 senesinde Cûr ve Horasân ülkesinden pek çok yer fethedildi. Nişâbur sulh yoluyla fetholdü. Anveten alındığını söyleyenler de vardır. Tûs ve Sarhas'ın ikisi de sulh yolu fetholundu, kezâ Merv ve Beyhak da sulh yoluyla fetholunmuştur. Bu büyük memleketler fethedilince Osmân'ın eline geçen vergi miktarı bir hayli arttı ve her köşeden kendisine para akar oldu; öyle ki, kendisi için hazine daireleri kurdurdu ve çok cömert maaşlar bağladı. Adam başına yüz bin bedre²¹³ emretmiştir ki, her bir bedre dört bin evkiye²¹⁴ etmekteydi.

31 senesinde Yezdigerd öldü ve Horasân'da bir ayaklanma çıktı; fakat Osmân tarafından bastırıldı.

²¹² Persepolis

²¹³ Çok büyük miktarda para anlamına gelmektedir, ayrıca eskiden 10.000 dirhem ettiği de söylenmektedir.

²¹⁴ 374 ve 213 gram arasında değişen bir ağırlık birimi.

33 senesinde sahabeden İbn Mesud vefat etmiştir.

34 ve 35 senelerinde Kûfe'de Osmân'ın akrabalarını kayırması sebebiyle ayaklanmalar çıktı.

35 senesinde Osmân öldürüldü.

Zührî'nin söylediğine göre, "Osmân hilafeti on iki sene idare etti. Bunun ilk altı senesini, halkın kendisine karşı kızgınlık duyacağı hiçbir şey yapmadan geçirdi. O, Kureyş içinde Ömer'den daha çok sevilirdi; çünkü Ömer onlara karşı pek bir hiddetliydi. Osmân başa geldiği vakit onlara karşı hoşgörülü davrandı. Lakin, sonra onların meselelerine karşı kayıtsız kaldı; halifeliğinin son altı senesinde kendi akrabalarını ve ailesinden insanları çeşitli mevkilere getirdi. Yalnızca Mervân için Afrika gelirlerinin beşte birini ayırdı. Kendi ailesi ve akrabaları için hazineden paralar harcadı ve bunu yardıma muhtaç olan akrabaları için Allah'ın bir emri şeklinde açıkladı. Sonra da, 'Ebû Bekir ve Ömer vazifeleri olan bu sorumluluklarını gözardı ettiler; lakin ben bunu aldım ve akrabam arasında pay ettim' dedi. Lakin halk bundan rahatsızlık duydu." Bunlar İbn Sa'd'ın sözleridir.

İbn Asâkir'in Zührî'den rivayet ettiğine göre, "Sa'îd b. Müseyyeb'e, 'Bana Osmân'ın nasıl öldürüldüğünü, halkla arasının nasıl olduğunu ve neden Ashab-ı Muhammed'in kendisine sırt çevirdiğini anlatır mısınız?' diye sordum. İbn Müseyyeb şöyle cevap verdi: 'Osmân haksız yere öldürüldü ve onu katleden de bir zalimdi; lakin ona sırtını dönenleri mazur görmek lazım gelir.' Ben de, 'Bu nasıl olacak?' diye sordum, şöyle cevapladı: 'Osmân halife olduğunda, sahabe içinde onun idaresini tasvip etmeyenler vardı; çünkü Osmân kendi kavmine düşkünlük içindeydi. On iki sene boyunca halifelik yaptı ve sık sık Benî Ümeyye'den olanları çeşitli görevlere getirdi ki, onlar Resûlullah(sav)'in sahabesinden değillerdi. Böylece onun göreve getirdiği emîrlerden, Muhammed(sav)'in sahabesinin tasvip etmediği şekilde davrananlar oldu. Lakin, Osmân onların tarafını tuttu ve onları azletmedi. Bu 35 senesinde olmuştu. Sonra, son altı senesi boyunca amcasının oğullarına ayrıcalık tanıdı, onlara mevkiler sağladı ve ne kimsenin onlara ortak olmasına mahal verdi ne de onları Allah korkusundan haberdar etti. Abdullah b. Ebû Sarh'ı Mısır'a vali tayin etti ve Sarh birkaç sene orada kaldı. Bunun üzerine Mısırlılar ondan şikâyetçi oldular ve Osmân'dan onu ıslah etmesini istediler. Tüm bunlar olmadan evvel Osmân, Abdullah b. Mesud, Ebû Zerr ve Ammâr b. Yâsir'i hakir görmeye başlamıştı; Benî Huzeyl ve Benî Zühre de İbn Mesud'un vaziyetine karşı hissetiklerini kalplerinde saklamışlardı; Benî Gifâr ve takipçileri ve Ebû Zerr'e karşı gazap duyanlar da bunu kalplerinde saklamışlardı; Benî Mahzûm da Ammâr b. Yâsir'in içinde bulunduğu vaziyetten dolayı Osmân'a dargındı.

Sonunda Mısır'dan bir grup Ebû Sarh'ın oğlundan şikâyetçi olmak için çıkageldi. Bunun üzerine Osmân, Ebû Sarh'ın oğluna onu tehdit eden bir mektup gönderdi. Lakin Ebû Sarh'ın oğlu, Osmân'ın kendisine yasak ettiği şeyi yapmaya boyun eğmedi;

Osmân'ın yanından gelen elçiye dövdü, Mısır'dan kalkıp Osmân'a şikâyet için gidenlerden birini de öldürdü. Böylece Mısır'dan yedi yüz kişilik bir grup yola koyuldu ve Medine'deki mescide vardılar. Sahabeyi, Ebû Sarh'ın oğlunun kendilerine yaptıklarından haberdar ettiler. Bunun üzerine Talhâ b. Ubeydullah ayağa kalktı ve Osmân'a karşı çok sert sözler söyledi. Âişe de ona, 'Muhammed(sav)'in sahabesi size geldi ve bu adamı azletmenizi istedi de siz bunu geri mi çevirdiniz? Bir de bu adam o insanlar içinden birini katletti; sizden bu insanlar için valinize karşı adaletli davranmanızı rica ederim' diyerek haber gönderdi. Sonra Ali b. Ebû Tâlib geldi ve ona, 'Sizden, ölen adamın kanı için başka bir adam talep ediyorlar; bu yüzden valinizi azlediniz ve aralarını bulunuz; zira hak vacip olmuştur ve siz de onlara karşı âdil olmalısınız' dedi. Bunun üzerine Osmân, 'İçinizden birini seçin de valinin yerine onu tayin edeyim' dedi. Bunun üzerine insanlar Ebû Bekir'in oğlu Muhammed'i işaret ederek, 'Muhammed b. Ebû Bekir'i bize vali tayin ediniz' dediler. Osmân onu tayin etti ve evrakını yazdı. Böylece Ensâr ve Muhâcirler'den bir grup da onunla birlikte Mısır ahalisinin ve Ebû Sarh'ın oğlunun arasında olanları görmek için yola koyuldu. Lakin, daha Medine'den üç günlük bir mesafe yol katetmişken bir de ne görsünler! Bineğinin üzerinde bir zenci ve bineğini öyle bir kırbaçlıyor ki, adeta bir şeyi takip ediyor ya da bir şeyden kaçıyor. Bunu görünce Muhammed b. Ebû Bekir'in yanındakiler ona, 'Ne oluyor? Senin derdin nedir? Sen ya kaçırıyorsun ya da kovalıyorsun' diye sordular. Zenci, 'Ben Emîrû'l-Mü'minîn'in kölesiyim. O beni Mısır valisine gönderdi' dedi. Bunun üzerine adamın biri de ona, 'İşte Mısır valisi budur' dedi. Köle de, 'İstediğim o değildir' diye cevapladı.

Sonra Muhammed b. Ebû Bekir'e köleden haber ettiler. O da köleyi takip etmesi için bir adam gönderdi. Adam köleyi yakaladı ve onu Muhammed b. Ebû Bekir'in huzuruna getirdi. Muhammed b. Ebû Bekir ona, 'Sen de kimsin köle?' diye sordu. Köle önce, 'Ben Emîrû'l-Mü'minîn'in kölesiyim' dedi, sonra da, "Mervân'ın kölesiyim" dedi; lakin sonunda adamın biri onun Osmân'ın kölesi olduğunu bildi. Bunun üzerine Muhammed b. Ebû Bekir ona, 'Kime gönderildin?' diye sordu. Köle, 'Mısır valisine' diye cevapladı. Muhammed, 'Neyle gönderildin?' diye sordu. Köle de, 'Bir mektupla' dedi. Muhammed, 'O mektup yanında mıdır?' diye sordu. Köle, 'Hayır' dedi. Bunun üzerine üzerini aradılar lakin mektubu bulamadılar. Fakat kölenin üzerinde bir ibrik vardı ve içinden hışırtı sesi geliyordu. İçindeki çıksın diye ibriği salladılar fakat çıkaramadılar. Sonunda ibriği kırdılar ve bir de ne görsünler! İçinden, Osmân'dan Ebû Sarh'ın oğluna yazılmış bir mektup çıktı. Bunun üzerine Muhammed b. Ebû Bekir, yanındaki Muhâcirler, Ensâr ve diğerlerini bir araya topladı, hepsinin huzurunda mektubu açtı. İçinde şunlar yazılıydı:

'Muhammed ve filanca filanca kimseler sana ulaştıkları vakit onları öldürmenin bir yolunu bul, ellerindeki kâğıdı da yok say; ta ki benim tavsiyem sana ulaşınca kadar orada, vazifenin başında kal. Bana, senden şikâyet etmeye ge-

lenleri de hapse kapat; bu mevzuda da Allah'ın izniyle sana tavsiyemi göndereceğim.'

Mektubu okudukları vakit dehşete düştüler ve zihinleri bulandı. Böylece Medine'nin yolunu tuttular. Muhammed b. Ebû Bekir yanındakilerin mührüyle mektubu mühürledikten sonra onlardan birine verdi. Medine'ye doğru devam ettiler. Vardıkları vakit Talha, Zübeyr, Ali, Sa'd ve Muhammed(sav)'in sahabesinden kimler varsa hepsini bir araya topladılar. Sonra onların huzurunda mektubu yeniden açtılar, kölenin hikâyesini de onlara anlatarak mektubu okudular. Böylece Medine'de Osmân'a karşı hınç duymayan tek bir kişi bile kalmadı. Hatta bu durum İbn Mesud, Ebû Zerr ve Ammâr b. Yâsir'in durumundan rahatsızlık duyanların öfkelerini daha da arttırdı. Resûlullah(sav)'ın sahabesi evlerinin yolunu tuttu, lakin aralarında mektupta okuduklarından dolayı büyük üzüntü duymayan tek bir kişi dahi yoktu. Böylece halk, 35 senesinde Osmân'ın evini kuşattı. Muhammed b. Ebû Bekir de Benû Taym ve diğerlerini Osmân'a karşı kışkırttı. Ali bu durumu gördüğü vakit Talha, Zübeyr, Sa'd, Ammâr ve diğerlerine haber gönderdi çünkü bunların hepsi Bedir'de savaşmışlardı. Böylece Ali; mektup, köle ve devesiyle birlikte Osmân'ın yanında gitti ve Osmân'a, 'Bu köle sizin köleniz midir?' diye sordu. Osmân, 'Evet' dedi. Ali, 'Bu deve sizin midir?' diye sordu. Osmân yine, 'Evet' dedi. Bunun üzerine Ali, 'Bu mektubu siz mi yazdınız?' diye sordu. Osmân, 'Hayır! Allah'a yemin olsun ki, ben ne böyle bir mektup yazdım ne yazılmasını emrettim ne de varlığından haberim vardır' dedi. Ali, 'Bu mühür sizin mührünüz müdür?' diye sordu. Osmân, 'Evet' dedi. Bunun üzerine Ali, 'O vakit nasıl olur da sizin köleniz, haberiniz yokken sizin devenizle ve üzerinde mührünüz olan bir mektupla yola koyulur?' diye sordu. Osmân yemin ederek, 'Ben ne bu mektubu yazdım, ne yazılmasını emrettim, ne de bu köleyi Mısır'a gönderdim' dedi.

Lakin, iş el yazısına gelince, bunun Mervân'ın el yazısı olduğunu anladılar ve Osmân'dan şüphelenerek kendilerine Mervân'ı teslim etmesini istediler. Lakin, Osmân bunu reddetti; Mervân kendisiyle birlikte evdeydi. Böylece Muhammed(sav)'in sahabesi çok öfkeli bir vaziyette oradan ayrıldılar. Fakat durumdan da şüphelendiler. Osmân'ın boş yere yemin etmeyeceğini biliyorlardı. Lakin içlerinden, 'Osmân bize Mervân'ı teslim etmediği müddetçe kalplerimizde temize çıkmayacaktır; bize onu teslim etsin ki biz de onu bu mektup meselesinden sorgulayalım ve nasıl oldu da Muhammed(sav)'in sahabesinden birini haksız yere katlettirmek istedi bunu öğrenelim! Lakin, bu mektubu yazan Osmân ise o vakit onu halifelikten indiririz; yok eğer bunu Osmân'ın ağzından Mervân kaleme aldıysa o vakit ona ne yapacağımızı da düşünüyoruz' diye konuşanlar da olmuştur. Sonra evlerinden çıktılar. Lakin Osmân, Mervân'ı onlara teslim etmeyi reddetti. Onu öldürmelerinden korkuyordu. İnsanlar Osmân'ın evini kuşattılar ve onun suya erişmesine engel oldular. Bu yüzden yukarıdan insanlara baktı ve onlara, 'Ali aranızda mıdır?' diye sordu. 'Hayır' dediler. Osmân, 'Ya Sa'd?' diye sordu. 'Hayır' dediler. Bir

müddet sessiz kaldı ve sonra, 'Kimse Ali'ye haber etmeyecek mi bize içmek için biraz su versin?' diye sordu. Bu haberi Ali'ye ulaştırdılar da o üç kırba dolusu su gönderdi. Fakat, su neredeyse onlara ulaşamıyordu. Benî Hâşim ve Benî Ümeyye'den bir grup mevâli suyu ona ulaştırıncaya kadar yaralanmışlar ve zorluk çekmişlerdi. Ali'ye Osmân'ın katlinin istendiği haberi ulaşınca o, 'Bizim ondan talep ettiğimiz Mervân'dır, lakin Osmân'ın katli mi? Bunu asla istemeyiz' dedi. Sonra Hasan ve Hüseyin'e de, 'Kılıklarınızı kuşanıp Osmân'ın kapısına dikilin ve kimsenin içeri girmesine izin vermeyin' dedi. Sonra Zübeyr ve Talha da oğullarını gönderdi. Sonra da Resûlullah(sav)'ın sahabesinden bir kısmı da Osmân'ın evine insanların girmesine engel olmaları ve Mervân'ı istemeleri için oğullarını oraya yolladılar. İnsanlar bunu gördükleri vakit Osmân'ın kapısına ok atmaya başladılar. Hasan kapıda, üzerine kanlar bulaşmış bir vaziyette kaldı. Oklardan bir tanesi de evin içinde olan Mervân'a isabet etti. Talha'nın oğlu Muhammed'in üzeri kana bulandı. Ali'nin kölesi Kanber'in de kafası yarıldı. Benî Hâşim'in Hasan ve Hüseyin'in haline hiddetlenerek fitne çıkaracağından korkan Muhammed b. Ebû Bekir, iki adamın elinden tuttu ve onlara, 'Eğer ki Benî Hâşim gelir de Hasan'ın yüzündeki kanı görürse, bu kalabalığı Osmân'ın evinin önünden dağıtır, bizim de istediğimiz şey boşa gider; gelin benimle birlikte Osmân'ın evine ulaşancaya kadar tırmanıp kimse bilmeden onu öldürelim' dedi. Böylece Muhammed b. Ebû Bekir ve iki adamı, Ensâr'dan adamın birinin evinin üzerinden tırmanarak Osmân'ın evine girdiler. Osmân'ın yanındaki hiç kimsenin bundan haberi yoktu. Onunla birlikte olan herkes evlerin damundaydı ve Osmân'ın yanında da karısından başka kimse yoktu. Muhammed b. Ebû Bekir yanındakilere, 'Siz burada kalın. Karısı yanındadır ve ben de sizden evvel içeri girerim. Onu zapt ettiğim vakit siz de içeri girin, üzerine çullanın ve onu öldürün' dedi. Sonra Muhammed içeri daldı ve Osmân'ı sakalından yakaladı. Osmân ona, 'Eğer ki baban bana bunu yaptığını görseydi, sana karşı çok hiddetlenirdi' diye çıkıştı. Bunun üzerine Muhammed b. Ebû Bekir elini gevşetti. Lakin bu sırada iki adam içeriye girdiler ve Osmân'ın üzerine çullanarak onu öldürdüler. Sonra girdikleri yerden hızla sıvıştılar. Osmân'ın karısı çılgık attı; fakat evin içindeki patırtıdan sesi hiç işitilmedi. Böylece kadın balkona çıkarak halka, 'Emîrû'l-Mü'minîn öldürüldü!' diye bağırdı. İnsanlar evin içine üşüştü ve onu boğazı kesilmiş bir vaziyette buldular. Haber Ali, Talha, Zübeyr, Sa'd ve o sırada Medine'de olanlara ulaştı. Hepsi yola koyuldular. Zihinleri aldıkları haberle meşguldü. Osmân'ın yanına vardılar ve onu öldürülmüş vaziyette buldular. Hep bir ağızdan, 'Hepimiz Allah'a aitiz ve tekrar ona döneceğiz' dediler. Sonra Ali iki oğluna, 'Siz ikiniz kapıdayken nasıl oldu da Emîrû'l-Mü'minîn öldürüldü?' diye sordu ve elini kaldırarak Hasan'a bir tokat indirdi, Hüseyin'in de göğsüne vurdu. Talha oğlu Muhammed'e ve Zübeyr de oğlu Abdullah'a söverek büyük bir öfkeyle çıkıp gittiler ve evlerinin yolunu tuttular. Sonra insanlar hızla Ali'nin yanına koşuştular ve 'Biz size biat ederiz, bize elinizi uzatınız; bize bir emîr gereklidir' dediler.

Bunun üzerine Ali, 'Bu sizin üzerinize vazife değildir; bilakis Bedir ehlinin kendinden razı geldiği kim ise halife de odur' dedi. Lakin Bedir ehlinin Ali'nin yanına gidip de ona, 'Biz bu mevki için sizden daha hak sahibi kimseyi bilmeyiz; elinizi uzatın da size biat edelim' demeyen tek bir kişi dahi kalmadı. Böylece Ali'ye biat ettiler.

Mervân da oğluyla birlikte kaçtı. Ali, Osmân'ın karısına giderek ona, 'Osmân'ı kim öldürdü?' diye sordu. Osmân'ın hanımı, 'Bilmiyorum; tanımadığım iki adam içeriye girdi ve yanlarında da Muhammed b. Ebû Bekir vardı' dedi. Böylece Osmân'ın hanımı Ali'yi ve insanları Muhammed'in yaptıklarından haberdar etmiş oldu. Bunun üzerine Ali Muhammed'i çağırttı ve ona Osmân'ın hanımının anlatıklarını sordu. Muhammed, 'Doğruyu söylemiş; andolsun ki Osmân'ın yanına girdim ve niyetim de onu öldürmekti. Lakin, bana babamı hatırlatınca ben de geri durdum ve tövbe ettim; Allah'a andolsun ki, ben ne onu öldürdüm ne de bir zarar verdim' dedi. Bunun üzerine Osmân'ın hanımı, 'Hakikaten doğru konuştu. Ama o ikisini içeri sokan da oydu' dedi."

İbn Asâkir'in Sefîne'nin kölesi Kenâne'den ve diğerlerinden rivayet ettiği üzere, "Osmân'ı öldüren adam mavi gözlü ve kızıl benizliydi. İsminin de Hammâr olduğu söylenir."

Ahmed'in Mügîre b. Şu'ba'dan rivayet ettiği üzere, "Osmân evinin çevresi kuşatıldığı vakit onun yanına gitti ve şöyle söyledi: 'Siz bu insanların imamısınız; lakin yine de bu şahit olduklarınız oldu. Şimdi sizin önünüze üç tane yol koyuyorum; bunlardan birini seçiniz. Ya çıkar onlarla kavgaya tutuşursunuz; zira sizin yanınızda pek çok adam ve güç mevcuttur; çünkü siz haklı, onlar da haksız taraftadır. Ya da kendinize onların tuttukları kapıdan başka bir kapı açarsınız ve bineğinize atlayıp Mekke'ye gidirsiniz; siz oradayken onlar sizi öldürmeyi münasip görmeyeceklerdir. Ya da Şam'ın yolunu tutunuz; şüphesiz ki Şam ehli içinde Mu'âviye bulunmaktadır.' Bunun üzerine Osmân şöyle cevap vermiştir: 'Eğer çıkıp kavgaya tutuşursam Resûlullah(sav)'ın haleflerinin içinde ilk kan döken olurum; eğer Mekke'nin yolunu tutacak olursam Resûlullah(sav)'ın, 'Eğer ki Kureyş'ten biri Mekke'ye gömülürse, dünyadaki azabın yarısı onun üzerinedir' diye buyurduğunu işittim, ben bu zat olamam; eğer Şam'a kaçacak olursam da ne hicret şehrimi terk edebilirim ne de Resûlullah(sav)'a komşuluğu.'"

İbn Asâkir'in Ebû Sevr el-Fehmî'den rivayet ettiğine göre, "Kuşatıldığı vakit Osmân'ın yanına gittim ve bana şöyle söyledi, 'Allah indinde on defa korundum: İslam'ın ilk dört kişisindenim ve Elem Ordusu'nu da ben teçhiz ettim. Resûlullah (sav) beni kızıyla evlendirdi, o vefat ettikten sonra da diğer kızını verdi. Ne şarkı söyledim ne de buna bir istek duydum. Resûlullah(sav)'e sağ elimle biat edeli beri onu avret yerime hiç sürmedim. İslam olduğum vakitten bu yana hiçbir cumayı kaçırmadım. Benzeri bir hatam olduğunda da hiçbir mülküm ve varlığım olmadığı vakitlerde bile mutlaka bir köle azat ettim. Ne Cahiliye ne İslam devrinde zina ya da hırsızlık ettim. Resûlullah (sav) zamanında Kur'ân'ı bir araya getirdim.'"

Osmân, Eyyâm-ı Teşrîk'in ortalarında 35 senesinde öldürüldü. Lakin, onun Zül-Hicce'nin on sekizinde, cuma günü öldürüldüğünü söyleyenler de vardır (19 Haziran 656). Cuma gecesi gün batımıyla gece arasında, Haş Kevkeb'e defnedildi. Buraya ilk defnedilen odur. Lakin, çarşamba günü ya da Zül-Hicce'nin altısında, pazartesi günü, seksen iki yaşında, öldürüldüğünü de söyleyenler de vardır (7 Haziran 656). Seksen bir, seksen dört ve seksen altı, seksen sekiz ya da seksen dokuz, hatta doksan yaşında olduğu da söylenmektedir. Kutâde'nin söylediğine göre namazını Zübeyr kıldırmış ve defnetmiştir. Bu Osmân'ın kendisine vasiyetiydi.

İbn Adî ve İbn Asâkir'in Enes'ten rivayet ettikleri bir hadîse göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz ki Allah'ın, Osmân hayatta olduğu müddetçe kınında tuttuğu bir kılıcı vardır. Osmân katledildiği vakit bu kılıç kınından çekilecek ve ta ki kıyamet gününe kadar da kınına dönmeyecektir."* Bunun tek kaynağı Amr b. Kâid'dir ve o, isnadı bilinmeyen hadîs rivayetleriyle tanınmaktadır.

İbn Asâkir'in Yezîd b. Ebî Habîb'den rivayet ettiğine göre, *"Kulağıma geldiğine göre Osmân'ın üzerine üşüşenlerin tümünü cinler çarpmıştı."*

Huzeyfe'den rivayetle: *"Fitnenin başlangıcı Osmân'ın katliyledir, sonuysa Deccâl'in çıkışıyladır. Hayatım ellerinde olan Allah'a yemin olsun ki, Deccâl'in takipçisi olmadığı sürece onu tanıyan hiç kimse, kalbinde bir buğday tanesi kadar bile Osmân'ın katli arzusuyla ruhunu teslim etmeyecektir. Osmân'ı kendi devrinde tanıma fırsatı bulamadıysa da ona kabrinde iman edecektir."*

İbn 'Abbâs'tan rivayetle: *"Eğer ki insanlar Osmân'ın kanının yerde bıraksalardı, üzerlerine gökten taş yağardı."*

Hasan'dan rivayet olunduğu üzere, *"Osmân öldürüldü ve Ali, Osmân'a ait topraklarda değildi; lakin bunu duyduğu vakit, 'Ya Rabbi! Ben ne bunu arzu ettim ne de sebep oldum' demiştir."*

Hâkim'in Kays b. Abbâd'dan sahih görerek rivayet ettiği üzere, *"Cemel Günü Ali'nin şöyle söylediğini işittim:*

'Ya Rabbi!

Senin huzurunda Osmân'ın kanı benim elim üzerinde değildir ve şüphesiz ki Osmân'ın katledildiği vakit zihnim tereddüt içindeydi, ruhumsa isyandaydı. Bana biat etmeye geldikleri vakit onlara, 'Osmân'ın kanı elinde olan bir kavmin biatını almaktan ve daha Osmân defnedilmeden bana biat edilmesinden Allah şahidimdir ki, utanç duyarım. Sonra insanlar oradan ayrıldılar ve geri döndükleri vakit bana biatı sordular da ben şöyle söyledim: 'Ya Rabbi! Osmân'a yapılanlardan korku duyarım.' Lakin bundan sonra kararlılık içinde geri döndüler ve bana biat ettiler. Sonra da, 'Emîrül-Mü'minîn' diye hitap ettiler de, sanki o vakit kalbim parçalandı ve 'Ya Rabbi! Sen razı gelene kadar Osmân için beni yerden yere çal' diye dua ettim."

İbn Asâkir'in Ebû Halda el-Hanefî'den rivayet ettiğine göre, "Ali'nin şöyle söylediğini işittim:

'Benî Ümeyye Osmân'ı benim öldürttüğümü zannetmektedir. Asla! Kendisinden gayrı ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki, ben onu ne öldürttüm ne de bunun için insanları kıskırttım; ben onları bundan men ettim. Fakat onlar bana karşı geldiler.'"

Semürre'den rivayetle: "İslam çok sağlam bir kalenin içindeydi. Lakin onların Osmân'ı öldürmesiyle kalenin surlarında öyle bir gedik açıldı ki, ta ki kıyamet gününe kadar bir daha örülemez. Hilâfet Medine ehlinin yanındaydı da onu ellerinin tersiyle ittiler ve bir daha da onlara geri dönmez."

Muhammed b. Şirîn'den rivayet olunduğu üzere, "Osmân öldürülene dek o alacalı atlar savaşlarda ve Osmân'ın birlikleri arasında hiç eksik olmamıştı; Osmân öldürülene dek, o hilallerin görünüşünde hiçbir değişiklik olmamıştı; Hüseyin katledilene dek semadaki o afakın kızılığı hiç görülmemişti."

Abdü'r-Rezzâk'ın Müsennef'inde Hamîd b. Hilâl'den rivayet ettiği üzere, "Abdullah b. Selâm, Osmân'ın evini kuşatanların yanına giderek onlara, 'Onu öldürmeyin! Yemin olsun, içinizden ona kıymaya kalkıp da Allah'ın huzuruna elsiz bir şekilde çıkmayacak tek bir kişi dahi yoktur. Allah'ın kılıcı kınındadır, lakin Allah'a yemin olsun, eğer ki onu öldürecek olursanız Allah kılıcı kınından çeker ve bir daha ebediyete kadar sizin üzerinizden eksik etmez. Öldürülen bir peygamber için yetmiş bin kişi katledilir; bir halife katledildiğindeyse insanlar tekrar bir araya gelmezden evvel otuz beş bin kişi öldürülür' dedi."

İbn Asâkir'in Abdü'r-Rahman b. Mehdî'den rivayet ettiği üzere, "Osmân'da ne Ebû Bekir'in ne de Ömer'in sahip olduğu iki fazilet vardı: Öldürülene kadar sabırla kendine hâkim olması ve insanları Mushaf'la bir araya getirmesi."

El-Hâkim'in eş-Ş'bî'den rivayet ettiğine göre, "Osmân için Kaab b. Mâlik'in mersiyesinden daha güzel sözler söyleyen başka birini işitmedim.

'O ki, ellerine gem vurdu da hızlandırdı kapıdan geçişini,

Biliyordu Allah'ın ihtiyatsız olmadığını.

Dedi ki ev ahalisine, 'Öldürmeyiniz onları

Allah herkesi affeder elini bulamadıkça kana.'

Görmedin mi Allah'ın onların üzerine nasıl boca ettiğini

Husumet ve nefreti, huzurun ardında?

Görmedin mi nasıl da döndü ardını gitti hayırlar arkasından insanların

O aceleyle esen rüzgârın kaçışıyla?"

İbn Sa'd'ın Mûsâ b. Talha'dan rivayet ettiğine göre, "Osmân'ı cuma günü, üzerinde safran renkli iki kıyafetle çıkarken gördüm. Minberde yerini aldı, müezzîn

namaza davet ederken o da insanlara geçimlerinden, hal ve hatırlarından ve hastalarından sual ediyordu.”

Abdullah el-Rumî'den rivayet olunduğu üzere, “Osmân gece vakti kendi başına abdest alırdı. Bir gün ona, ‘Eğer hizmetkârlarınızdan birine söylerseniz, o size yardımcı olur’ demişlerdi de bunun üzerine Osmân, ‘Hayır! Gece, istirahat edebilsinler diye onlarındır’ demişti.”

İbn Asâkir'in Osmân b. Affân oğlu Ömer'den rivayet ettiği üzere, “Osmân'ın yüzüğünün üzerine, ‘Her şeyi yaratıp düzene koyana iman ederim’²¹⁵ yazısı nakşedilmişti.”

Ebû Nuaym'ın *Delâil*'de İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, “Osmân minberde hutbe verirken Cahcah el-Gifârî onun karşısına dikildi, elinden asasını aldı ve dizine vurarak onu kıriverdi. Lakin, daha bunun üzerinden bir sene geçmedi ki, Allah onun bacağına bir kangren musallat etti de bunun yüzünden öldü gitti.”

Onun ilk oldukları üzerine

El-Askarî'nin *Evâil*'de söylediğine göre, “İktaları tımar olarak veren, meraların etrafını çeviren, tekbir için sesini alçaltan, Medine'deki camiye süslemelerle bezeten, cuma namazı ezanının okunmasını emreden, müezzinlere ilk kez maaş bağlayan Osmân'dır.”

Hutbe sırasında dili tutulan ve sonra da, “Ey camaat! İlk biniş kolay iş değildir; lakin bugünden sonra da günler vardır ve eğer ki ömrüm varsa ben alıştıktan sonra hutbe sizlere ulaşacaktır. Ne de olsa ben hatip değilim, bana öğreten yalnız Allah'tır” diye konuşan ilk odur. Bunu rivayet eden İbn Sa'd'dır.

“Bayramlarda namazdan evvel hutbe okuyan, halka yapılan zekât yardımlarının etrafa duyulmadan teslim edilmesini sağlayan, annesi hâlâ hayattayken halifelik yapan, ilk defa kolluk kuvvetlerini kuran, Ömer'in başına gelenin kendi başına da gelmesinden korktuğu için caminin içine parmaklıklar yaptıran ilk odur.” Bunlar el-Askarî'nin sözleridir ve söze şöyle devam eder: “Bu, insanların birbirlerine suç bulmalarıyla ümmet içine ihtilaf düşüren ilk vakadır ki, Osmân'ın devrinde meydana gelmiştir ve Osmân bunlarla suçlanmıştır. Bundan evvel, onlar fıkıh meselelerinde anlaşmazlığa düşseler de birbirlerini hata etmekle suçlamamışlardı.”

Kanımca onun önde geldiği bir nokta daha kalmıştır ki, Osmân, daha önce de belirtildiği üzere, bu ümmet içinde ailesiyle birlikte Allah yolunda

²¹⁵ A'lâ suresi, 2. âyet.

hicret eden ve Kur'ân'ı bir araya getirmek suretiyle insanları da bir araya getiren ilk kişiydi.

İbn Asâkir'in Hâkim b. Abbâd b. Hanîf'den rivayet ettiği üzere, *"İlk şer işler kendini Medine'de göstermiştir; dünya zenginleşmiş ve insanların şişmanlığı hat safhaya çıkmıştır; insanlar göklere güvercin uçurup²¹⁶ bunlara yaylarla ok atmaya koyuldular. Osmân halifeliğinin sekizinci senesinde, Benî Leys'ten bir adamı bu işin başına getirdi, o da güvercinlerin kanatlarını kestirdi ve tüm okları da kırdırttı."*

Osmân devrinde ulemadan vefat edenler şöyledir: Sürâke b. Mâlik b. Caşm, Cabbâr b. Sehr, Hâtib b. Ebî Balta, İyaz b. Züheyr, Ebû Useyd b. Sâidi, Avs b. es-Sâmit, Hâris b. Nevfal, Abdullah b. Huzâfe, ölümünden sonra konuşan Zeyd b. Hârice, şair Lebîd, Said'in babası el-Müseyyeb, Muaz b. Amr el-Câmûh, Ma'bid b. el-Abbâs, Muaykab b. Ebî Fâtima ed-Devsî, Ebû Lubâbe b. Abdü'l-Mündir, Nuaym b. Mesud el-Eşcâî ve sahabeden diğerleri.

Ayrıca sahabeden başka şair el-Hutîa, Huzayl kabilesinden şair Ebû Züayb da vefat etmiştir.

Ali b. Ebû Tâlib (656-661)

Ebû Tâlib oğlu Ali (ra). Ebû Tâlib'in adı ise Abdü Menâf'tır ve Abdü'l-Muttalib'in oğludur; onun ismiyse Şeybe'dir ve o da Hâşim'in oğludur. Hâşim'in adı Amr'dır ve Abdü Menâf'ın oğludur ki, onun da adı Mügîre'dir. Mügîre ise İbn Kusayy'ın oğludur ve onun da ismi Zeyd b. Kilâb b. Mürre b. Kaab b. Lüeyy b. Gâlib b. Fahr b. Mâlik b. Nadr b. Kenâne'dir. Ayrıca Ebû'l-Hasan, Ebû Turâb olarak da bilinir ki, bu lakapları ona bizzat Resûlullah (sav) vermiştir.

Annesi Hâşim oğlu Esed kızı Fâtıma'dır. O, bir Hâşimî'yi doğuran ilk Hâşimî kadındır. Müslüman olmuş, hicrete katılmıştır.

Cennetle müjdelenen on kişiden biridir; Resûlullah (sav) onu kardeş seçmiştir, kadınlar âleminin efendisi Fâtıma (ra) vasıtasıyla da Peygamber(sav)'in damadıdır. İlk müslüman olanlardandır. Ulemadan bir din âlimidir. Cesareti ve zâhitliği meşhurdur. En meşhur hatiplerdendir. Kur'ân'ı bir araya getirenlerdendir ve Resûlullah(sav)'ın denetimi altında Kur'ân'ı kıraat etmeye nail olmuştur. Ebû Esved ed-Devlî, Ebû Abdü'r-Rahman es-Sülemî ve Abdü'r-Rahman b. Ebî Leyle de onun denetiminde Kur'ân okumuşlardır. O, Benî Hâşim'den olan ilk halifedir.

²¹⁶ Bahse tutuşarak güvercinlere ok atma iddiası.

Resûlullah(sav)'ın yedi torununun babasıdır. Erken vakitte İslam'ı kabul etmiştir. İbn Abbâs, Enes, Zeyd b. Erkam, Selmân el-Fârisî ve diğerlerinin söylediklerine göre o ilk İslam olandır. Bu mesele üzerinde aynı görüşte olanlar vardır.

Ebû Ya'lâ'nın Ali(ra)'den rivayet ettiğine göre o, *"Resûlullah(sav)'a nübüvvet pazartesi günü indirilmiştir ve ben de salı günü Müslüman oldum"* demiştir.

"Müslüman olduğu vakit henüz on yaşındaydı. Lakin sekiz, dokuz ya da bundan da küçük olduğunu söyleyenler vardır. Hasan b. ez-Zeyd b. el-Hasan'ın söylediği üzere ise o, küçüklüğünden itibaren hiçbir puta tapmamıştır." Bunlar İbn Sa'd'ın sözleridir.

Resûlullah (sav) Medine'ye hicret ettiği vakit, kendi sorumluluğunda olan bir kısım emanet ve borçları geri ödemek ve bazı vasiyetleri yerine getirmek için ona birkaç günlüğüne Mekke'de, kendisinin ardında kalmasını emretmişti, daha sonra da onu ailesiyle buluşturmuştur.

Uhud'da, Bedir'de ve daha birçok muharebede Resûlullah(sav)'ın yanında savaşmıştır. Lakin Tebük bunlara dâhil değildir; zira o vakit Resûlullah (sav) onu Medine'ye kendisinin yerine vekil tayin etmişti. Tüm bu seferlerde onun payı aşikârdır; Resûlullah (sav), pek çok savaşta taşıması için sancağı ona teslim etmiştir.

Said b. el-Müseyyeb'in söylediği üzere, *"Ali, Uhud Savaşı'nda tam on altı yerinden yaralanmıştı."*

Sahihey'n'de sabit görüldüğü üzere, "Resûlullah (sav) Hayber gününde sancağı ona teslim ederek zaferin onun olacağını da bildirmişti. Cesareti ve savaşlardaki etkisi pek bir meşhurdur."

Ali halife olduğunda yaşı ilerlemiş, topluca, kel ve oldukça kıllı, kısa denebilececek derecede orta boylu, irice göbekli, iki omzunun arasını dolduran pamuk kadar beyaz ve heybetli bir sakalı olan, koyu buğday tenli bir adamdı.

Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiği üzere, *"Hayber'de Ali, kalenin kapısını sırtladığı gibi havaya kaldırdı, böylece Müslümanlar onun üzerinden geçerek kaleyi fethettiler. Lakin, bundan sonra kapıyı tekrar kaldırmak istediler de, ancak kırk adam bunu yapabildi."* Rivayet İbn Asâkir'dendir.

İbn İshâk'ın Megâzi'de, İbn Asâkir'in de Ebî Râfia'dan rivayet ettiğine göre *"Ali kalenin -yani Hayber Kalesi'nin- kapılarından birini söküp aldı ve onu kendisini korumak için bir kalkan olarak kullandı. Allah bize zafer bahşedene dek de elinden düşürmedi. Sonra kapıyı elinden atıverdi. Sonra biz sekiz nefer aynı kapıyı ters çevirmeye çalıştık, lakin gücümüz yetmedi."*

Buhârî'nin Edeb'de Sehl b. Sa'd'dan rivayet ettiği üzere, *"Ali'nin kendi lakaplarından en çok sevdiği Ebû Turâb'dı ve bu lakapla anılmaktan pek bir hoşnut"*

olurdu. Ona bu lakabı veren de yalnız Resûlullah(sav)'tır. Şöyle ki, kendisi bir gün Fâtıma'ya hiddetlenir. Çıkar gider ve caminin duvarının altına uzanır. Sonra Resûlullah (sav) çıkagelir ve bu sırada da Ali'nin sırtını toz²¹⁷ kaplamıştır. Böylece Resûlullah (sav) onun sırtındaki tozu silkelemeye koyulur ve ona, 'Haydi otur ey Ebû Turâb' der."

Ali, bizzat Resûlullah(sav)'tan beş yüz seksen altı adet hadîs rivayet etmiştir. Kendisinden üç oğlu, Hasan, Hüseyin ve Muhammed b. el-Hanefî, sonra İbn Mesud, İbn Ömer, İbn Abbâs, İbnü'z-Zübeyr, İbn Mûsâ, İbn Said, Zeyd İbnü'l-Erkâm, Câbir b. Abdullah, Ebû İmâme, Ebû Hüreyre, diğer sahabeler ve Tabiîler hadîsler rivayet etmişlerdir. Allah hepsinden razı olsun.

Onun erdemleri üzerine rivayet edilen hadîsler

İmâm Ahmed b. Hanbel'in söylediği üzere, "Resûlullah(sav)'ın sahabeti içinden, Ali hakkında bize ulaşanlar kadar çok, hiç kimsenin fazileti hakkında hadîs rivayet olunmamıştır." Bunu rivayet eden el-Hâkim'dir.

İki Şeyh'in Sa'd b. Ebî Vakkas'tan rivayetle söyledikleri üzere, "Resûlullah (sav), Tebük Seferi sırasında, Ali'yi kendi yerine vekil tayin etmişti de Ali, 'Ya Resûlullah! Beni burada kadın ve çocukların başına mı vekil tayin edersiniz?' deyince Resûlullah (sav) ona, 'Benden sonra başka nebinin gelmeyecek olması hâriç, sen benden yana, Mûsâ'nın gözündeki Hârûn ne ise o olmaktan hoşnut değil misin?' cevabını verdi."

Sehl b. Sa'd'dan rivayet olunduğu üzere, "Hayber gününde Resûlullah (sav), 'Yarın sancağı, Allah'ın ellerinden zaferi getireceği, Allah'ı ve onun resulünü seven, Allah'ın ve onun resulünün de sevdiği bir adama teslim edeceğim' buyurdu. Böylece herkes geceyi, içlerinden sancağı kimin alacağını merak ederek geçirdi. Şafak söktüğü vakit, hepsi erkenden, sancağın kendilerine verileceği ümidiyle Resûlullah(sav)'a koştular. Lakin o, 'Ebû Tâlib oğlu Ali nerededir?' diye sordu. Ona, 'Ali'nin gözlerinden şikâyeti vardı' dediler. Resûlullah (sav) onu getirmelerini istedi. Böylece Ali'yi getirdiler. Resûlullah (sav) onun gözü üzerine tükürdü ve dua etti. Öyle ki, Ali'nin şikâyeti geçti ve hatta adeta hiçbir şey olmamış gibi hissetti. Sonra Resûlullah (sav) sancağı ona teslim etti."

Müslim'in Sa'd b. Ebî Vakkas'tan rivayet ettiği üzere "...gelin oğullarımızı ve oğullarınızı çağıralım..."²¹⁸ âyeti nüzul olunca Resûlullah (sav) Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'i çağırarak, "Ya Rabbi! İşte benim ailem bunlardır" dedi.

²¹⁷ Turâb toz ya da toprak anlamındadır.

²¹⁸ Âl-i İmran suresi, 61. âyet: 'Artık sana bu ilim geldikten sonra her kim seninle münakaşaya kalkarsa şöyle de: 'Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendilerimizi ve kendilerinizi çağıralım sonra canıgönülden, hepimiz bir arada olarak dua ve niyaz edelim de Allah'ın lanetini

Tirmizî'nin Ebû Sariha'dan rivayet ettiği üzere Resûlullah (sav), “Ben kimin Mevlası isem Ali de onun Mevlasıdır” buyurmuştur. Bazı kaynaklarda buna, “Ya Rabbi! Ali'nin dostu olanla sen de dost ol; ona düşman olana sen de düşman ol” şeklinde bir ek de vardır.

Ahmed'in Ebû Tufeyl'den rivayet ettiğine göre, “35 senesinde, Ali caminin avlusunda insanları bir araya topladı ve sonra onlara, ‘Allah aşkına her Müslümandan, Gadir-i Hum²¹⁹ günü Resûlullah(sav)’ın ayağa kalkarak konuştuklarını işitenlerden, onun ne söylediğini hatırlamalarını rica ediyorum’ dedi. Bunun üzerine grup içinden otuz kişi ayağa kalktı ve Resûlullah(sav)’ın şöyle söylediğine şahadet ettiler:

‘Ben kime dost isem Ali de onun dostudur; ya Rabbi! Her kim ki Ali ile dosttur, sen de onun dostu ol; her kim ki Ali’ye düşmandır, sen de ona düşman ol.’”

Tirmizî ve el-Hâkim'in Berîde'den sahihen rivayet ettikleri üzere, “Resûlullah (sav), ‘Allah bana dört kişiyi sevmemi emir buyurmuş ve kendisinin de bunları sevdiğini haber etmiştir’ buyurdu. Bunun üzerine ona, ‘Ey Allah’ın resulü! Bize onların isimlerini veriniz’ dediler de Resûlullah (sav), ‘Ali onlardandır’ buyurdu. Bunu üç kez tekrarladıktan sonra Ebû Zerr, Mikdâd ve Selmân’ın isimlerini de zikretti.”

Tirmizî, en-Nisâi ve İbn Mâce'nin Habeşî b. Cunâdî'den rivayet ettiklerine göre Resûlullah (sav), “Ali bendendir, ben de Ali'denim” buyurmuştur.

Tirmizî'nin İbn Ömer'den rivayet ettiği üzere, “Resûlullah (sav) sahabesini kardeşlik bağı ile bir araya getirmişti. Ali de gözleri yaşlarla dolu bir vaziyette gelerek ‘Ya Resûlullah! Sahabeniz içinde herkese bir kardeş verdiniz, lakin beni kimseye kardeş yapmadınız’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) ona, ‘Sen bu dünyada ve ahirette benim kardeşimsin’ buyurmuştur.”

Müslim'in Ali'den rivayet ettiği üzere, “Tohumu yarıp da ruhu yaradana yemin olsun, ümmi²²⁰ nebî bana ahdedti ki, mü'min olup da beni sevmeyen, münafık olup da benden nefret etmeyen yoktur.”

Tirmizî'nin Ebû Said el-Hudrî'den rivayet ettiği üzere, “Münafıkları Ali'ye duydukları nefretten tanırdık.”

Tirmizî ve el-Hâkim'in Ali'den rivayet ettiklerine göre Resûlullah (sav), “Ben Medînetü'l-İlm'im; Ali de onun kapısıdır” buyurmuştur. Bu hadîs oldukça makbul bir derecede olsa da el-Hâkim'in söylediği üzere sahih değildir. Lakin, içlerinde İbnü'l-Cevzî ve Nevevî'nin de bulunduğu güruhun söylediğine göre

yalancılardan üzerine okuyalım.”

²¹⁹ Mekke ile Medine arasında yer alan Cuhfe yakınlarındaki bir su birikintisi. Zemahşerî'ye göre suya rengini veren bir boya yüzünden Hum adını almıştır. Şii inancına göre Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin kendisinin halefi olduğunu burada duyurmuştur. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 173, † imli dipnot.

²²⁰ Okuma yazma bilmeyen.

uydurma da değildir. Ben ise bunun yerini uydurma hadîsler kısmına dâhil ettim.

Hâkim'in Ali'den sahih görerek rivayet ettiği üzere, "Resûlullah (sav) beni Yemen'e gönderdi. Ben de ona, 'Ya Resûlullah! Ben henüz bir gencim ve siz aralarında bir hükme varmam için beni mi gönderiyorsunuz? Zira ben kadılık işini hiç bilmem' dedim. Bunun üzerine eliyle göğsüme vurdu ve sonra, 'Ya Rabbi! Onun kalbini hakikate yönelt ve dilini de kuvvetli kıl' dedi. Tohumu yaran üzerine yemin olsun ki iki taraf arasında kadılık ederken bir an bile tereddüde düşmedim."

İbn Sa'd'ın 'Ali'den rivayet ettiğine göre, 'Ali'ye, 'Nasıl olur da Resûlullah (sav)'in sahabesi içinde en çok hadîse siz sahip olursunuz?' diye sorarlar. Ali de, 'Ne zaman ona bir sual sorsam, beni bilgilendirdi; ne zaman sessiz kalsam benimle konuşmaya başladılar' der."

Ebû Hüreyre(ra)'dan rivayet olunduğu üzere Ömer b. Hattâb, "Ali, kadılık etmekte en iyi olanımızdır" demiştir.

Hâkim'in İbn Mesud(ra)'dan rivayet ettiği üzere, "Medine ahalisi içindeki en iyi kadılık edenin Ali olduğunu söyledik."

İbn Sa'd'ın İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, "Ne zaman güvenilir biri bana Ali'nin vardı bir hükümden haber etse, o hükümden hiç ayrılmazdım."

Said b. Müseyyeb'den rivayet olunduğu üzere, "Ömer, kendisini Ebû'l-Hasan'ın hazır bulunmadığı bir vaka üzerine karar vermekten sakınması için Allah'a dua ederdi."

Ve yine Ömer'den rivayet olunduğu üzere, "Ali hariç sahabe içinden hiçbir kimse, 'Bana sorunuz' demezdi."

İbn Asâkir'in İbn Mesud'dan rivayet ettiğine göre, "Medine ahalisi içinde miras meselesi ve kadılık etme hususunda Ali b. Ebû Tâlib en iyisi idi."

Âişe(ra)'nın rivayet ettiği üzere ne zaman yanında Ali'den bahis açılrsa o, "Şüphesiz ki, sünnet hususunda geriye kalanlardan en çok ilim sahibi olan Ali'dir" derdi.

Masrûk'un söylediği üzere, "Resûlullah(sav)'ın sahabesinin ilmi Ömer, Ali, İbn Mesud ve Abdullah'da zirve noktasına ulaşmıştır. Allah hepsinden razı olsun."

Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rebîa'nın söylediği üzere, "Ali'nin ilme karşı müthiş bir iştahı vardı. Ailesi, İslam'daki önceliği ve Resûlullah(sav)'in damadı olması, sünnet üzerine olan bilgisi, savaştaki cesareti ve cömertliğiyle büyük bir şahsiyetti."

Taberânî'nin Avset'te zayıf bir senede istinaden Câbir b. Abdullah'dan rivayet ettiği üzere Resûlullah (sav), "İnsanların soyu çeşitli yerlerden gelir. Lakin, benim ve Ali'nin soyu tek bir yerdendir" buyurmuştur.

Taberânî ve İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiği üzere, "Allah,

'İy iman edenler...' ²²¹ sözünü ancak Ali'nin onların emîri ve şerîfi olduğu kavransın diye indirmiştir. Şüphesiz ki Allah, Peygamber(sav)'in ashabını çeşitli mekânlarda kınamıştır da, Ali'ye gelince onu ancak hayırlarla zikretmiştir."

İbn Asâkir'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, "Yüce Allah, Kur'ân'da Ali için indirdiği kadarını hiç kimse için indirmemiştir."

İbn Asâkir'in yine Abbâs'tan rivayet ettiği üzere, "Ali hakkında tam üç yüz âyet indirilmiştir."

Bezzâr'ın Sa'd'dan rivayet ettiği üzere Resûlullah (sav) Ali için, "Bu mes-cide gusülü olmadan girmek ben ve senden başka kimseye helal değildir" buyurmuştur.

Taberânî'nin Ümmü Seleme(ra)'dan rivayet ettiği ve el-Hâkim'in de bunu doğruladığına göre Ümmü Seleme, "Resûlullah (sav) hiddetlendiği vakit Ali'den başka hiç kimse onunla konuşmaya cüret edemezdi" demiştir.

Taberânî ve el-Hâkim'in İbn Mesud'dan rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav), "Ali'ye bakmak ibadettir" buyurmuştur. Bunun isnadı sağlamdır.

Taberânî'nin Avset'te İbn Abbâs'tan rivayet ettiği üzere, "Ali'nin, bu ümmet içinde ondan gayri kimsede bulunmayan tam seksen meziyeti vardı."

Ebû Ya'lâ'nın Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği üzere, "Ömer b. Hattâb, 'Ali'ye bahşedilmiş olan üç meziyet vardır ki, bunlardan bir tanesinin dahi benim ol-masını, pek çok besili devam olmasından daha fazla isterdim' der. Bunun üzerine ona bunların ne olduğunu sorarlar. Ömer şöyle cevap verir: 'Resûlullah(sav)'ın kızı Fâtıma ile evliliği; bana helal olmadığı halde, onun kendisine helal bir şekilde mescitte kalması; Hayber gününde sancağı onun taşıması.'"

Ahmed ve Ebû Ya'lâ'nın sahih bir senetle Ali'den rivayet ettikleri üzere "Resûlullah(sav)'ın, bana sancağı teslim ettiği gün olan Hayber gününde elini yüzüme sürüp de gözlerime tükürmesinden sonra, bir daha ne gözlerimden şikâyetim oldu ne de baş ağrısı çektim."

Ebû Ya'lâ ve Bezzâr'ın Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan rivayet ettiklerine göre Re-sûlullah (sav), "Her kim Ali'yi üzerse, beni de üzer" buyurmuştur.

Taberânî'nin, sağlam bir senetle Ümmü Seleme'den rivayet ettiği üzere Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim ki Ali'yi sever, beni de sevmiş demektir; ve beni seven Allah'ı da sever. Kim ki Ali'ye kin duyar, bana da kin duymuş demektir; ve bana kin duyan Allah'a da kin duyar."

Ahmed'in Ümmü Seleme'den rivayet ettiğine göre o, Resûlullah(sav)'ın şöyle buyurduğunu işitmiştir: "Kim ki Ali'ye söver, bana da sövmüş sayılır."

Ahmed ve el-Hâkim'in, sağlam bir senetle İbn Ebû Sa'îd'den rivayet et-

²²¹ Ahzâb suresi 9. âyet ve daha pek çok yerde.

tiklerine göre o, Resûlullah (sav)'ın Ali'ye şöyle söylediğini işitmiştir: *"Sizler, Kur'ân yolunda, tıpkı onun indirilmesi için savaştığınız gibi savaşacaksınız."*

Bezzâr, Ebû Ya'lâ ve el-Hâkim'in Ali'den rivayet ettikleri üzere, *"Resûlullah (sav) beni yanına çağırarak şöyle söyledi: 'Sende İsâ'ya bir benzerlik vardır; zira Yahudiler ondan öylesine nefret ettiler ki, bu yüzden annesine iftira attılar. Lakin, Nasıralılar onu öyle çok sevdiler ki, ona hiç sahip olmadığı bir kıymet bahsettiler. Benim yüzümden de iki tür kavim perişan olacaktır; bende olmayanlarla bana aşırı derecede övgüler düzen dalkavuklar ve bir de bana duyduğu nefretten dolayı iftiraya başvuranlar.'"*

Taberânî'nin Avset'te ve Sagîr'in de Ümmü Seleme'den rivayet ettiği üzere o, Resûlullah(sav)'ın şöyle söylediğini işitmiştir: *"Ali Kur'ân'la birlikte; Kur'ân da Ali'yle; bu ikisi, cennette Kevser kuyusuna varıncaya dek birbirlerinden ayrılmayacaklardır."*

Ahmed ve el-Hâkim'in Ammâr b. Yâsir'den rivayet ettiklerine göre o, Resûlullah(sav)'ın Ali'ye şöyle söylediğini işitmiştir: *"Yeryüzünde insanların en sefili olan iki adam vardır. Biri Semûd kavminden devenin canına kıyan o kızıl benizli adamdır. Diğeri de ta buradan -Ali'nin başı üzerini kastediyor- buraya kadar -sakalını kastediyor- vurarak seni katledecek olandır. Lakin, bu ikisi de kanlar içinde kalacaktır."*

El-Hâkim'in sahih görerek Ebû Sa'îd el-Hudrî'den rivayet ettiği üzere, *"İnsanlar Ali'den şikâyetçi oldular. Bunun üzerine Resûlullah (sav) minbere çıkarak Ali'den şikâyetçi olmayınız. O, iş Allah'a ya da Allah yoluna geldiğinde biraz sertçedir' buyurmuştu."*

Halifeliği için edilen biat ve bunun neticesi üzerine

İbn Sa'd'ın söylediğine göre, Osmân'ın katledilmesinden bir gün sonra, Medîne'de Ali'ye biat edildi. O sırada orada hazır bulunan ashabın hepsi -Allah hepsinden razı olsun- Ali'ye biat etti. Lakin Talhâ ile Zübeyr'in gönülsüzce ve kendi iradeleri dışında biat ettikleri de söylenir. Bundan sonra Mekke'nin yolunu tuttular. Zira Âişe buradaydı. Onu oradan alarak Osmân'ın kanının intikamı için Basra yoluna koyuldular. Haber Ali'ye ulaştı. Bunun üzerine Irak yoluna koyuldu ve Basra'da Talha, Zübeyr, Âişe ve yanlarındakileri karşıladı. İşte burada, 36 senesinin Cemâziye'l-Evvel ayında, Cemel Vakası meydana geldi (Ekim-Kasım 656). Talha, Zübeyr ve diğerleri burada öldürüldü ki, ölenlerin sayısı on üç bine ulaşmıştır. Bundan sonra Ali Basra'da on beş gece

konakladı. Sonra Kûfe yolunu tuttu. Lakin, o sırada Şam'da bulunan Mu'âviye ve yanındakiler Ali'ye karşı ayaklandılar. Ali haberi alınca harekete geçti.

İki taraf 37 senesinin Sefer ayında Sıffin'da karşı karşıya geldi (Temmuz-Ağustos 657). Savaş günlerce sürdü. Şam ahalisi, mızraklarının ucuna Mus-haf'tan sahifeler astı ve bunların üzerinde yazılı olanların yerine getirilmesini istedi. Bu, Amr b. Âs'ın bir hilesiydi. Böylece insanlar savaşmaya gönülsüz oldular ve sulh istediler. İki kişiyi hakem tayin ettiler. Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi, Mu'âviye de Amr b. Âs'ı hakem atadı. Onlar da senenin başında Ezruh'da²²² buluşacakları ve halkın idaresi üzerine münazara edecekleri üzerine anlaşmaya vardılar. Böylece insanlar dağıldı. Mu'âviye Şam'a, Ali de Kûfe'ye geri döndü. Sonra Ali'nin ashabı ve yanında olanlar içinden ayrılıkçılar çıktı ve "Allah'tan gayri hüküm verecek yoktur" diyerek ona karşı ayaklandılar. Harûra'da karargâh kurdular. Bunun üzerine Ali onlara İbn Abbâs'ı gönderdi. İbn Abbâs onlarla tartışarak ikna etmeyi başardı. İçlerinden pek çoğu geri dönse de, bir kısmı dönmedi. Bunlar Nehravan'a yürüdü ve yolu kapattı. Bunun üzerine Ali üzerlerine yürüdü ve Nehravan'da hepsini kılıçtan geçirdi. Öldürülenlerin arasında Zü's-Südeyye²²³ de vardı. Bu, 38 senesinde vuku bulmuştur.

Bu senenin Şaban'ında, iki taraf Ezruh'da bir araya geldi. Sa'd b. Ebî Vakkâs, İbn Ömer ve sahabeden diğerleri de orada idi. Amr kurnazca davranarak önceliği Ebû Mûsâ'ya verdi ve o da Ali'yi azletti; lakin Amr Mu'âviye'yi tasdik etti ve ona biat etti. Bunun üzerine insanlar anlaşmazlığa düştüler. Ali yanındakilere karşı cephe aldı; öyle ki, hiddetinden parmağını ısırarak, "Bana karşı ayaklanıldı da Mu'âviye'ye mi boyun eğilmekte?" demiştir.

Sonra Hâricîlerden üçü bir araya geldi: Abdü'r-Rahmân b. Mülcem el-Murâdî, Burk b. Abdullah et-Tâmîmî ve Amd b. Bukayr et-Tamîmî. Bunlar Mekke'de toplanarak Ali b. Ebû Tâlib, Mu'âviye b. Ebû Süfyân ve Amr b. Âs'ı öldüreceklerine ve insanları bu üçünden kurtaracaklarına dair yemin etti. İbn Mülcem, "Ben Ali'yi alacağım" dedi. Burk, "Ben Mu'âviye'yi alacağım" dedi. Amr b. Bukayr da, "Amr b. Âs'ı alacağım" dedi. Bu olayla aynı gece, Ramazan'ın on birinci gecesi ya da on yedinci gecesi olması hususunda aralarında anlaştilar. Sonra hepsi, öldürecekleri kişinin bulunduğu şehrin yolunu tuttu. İbn Mül-

²²² Suriye'nin el-Bekâ bölgesinde bir köy.

²²³ İsmi İbn Hacr tarafından zikredilmese de bu zat Hz. Muhammed zamanında yaşamıştır ve Müslüman olmasa da dindarlığı ve takvası ile tanınmaktadır. Hz. Muhammed'in onun kötü cinler tarafından ele geçirildiğini söylemesi üzerine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer evine, onu öldürmeye gitmişler; fakat onu namaz kılarken bulmuşlar ve böylece ona dokunmadan geri dönmüşlerdir. Nehravân'da öldürülenler arasında bu şahıs da bulunmaktadır. Görünüşü Nüb-yelilere (zenci olmalı) benzer. Bir göğsü, kadın göğsünü andırır şekilde büyükçedir ki ismini de buradan almıştır. İbn Hacr. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 177, † imli dipnot.

cem Kûfe'ye vardı ve Haricîlerle buluştu. Lakin, 40 senesinin Ramazan ayının on yedisi günü, cuma gecesi, yapacağı şeyi onlardan gizledi. (26 Ocak 661)

Bir sabah vakti Ali uyandı ve oğlu Hasan'a şöyle söyledi: "Gece rüyamda Resûlullah(sav)'ı gördüm ve ona, 'Ya Resûlullah! Ümmetiniz elinden yanlışlık ve eğrilikten gayri ne gördüm ki?' diye sordum. Bana, 'Sen de onlara beddua et' buyurdu. Bunun üzerine ben de, 'Ya Rabbi! Onlardan bana hayır, benden onlara şer ver' dedim." Tam bunun üzerine müezzin İbn Nebbâh içeri girdi ve "Haydi namaza!" diye seslendi. Ali de, "Ey ahali, haydi namaza, namaza!" diye seslenerek kapıdan çıktı. Lakin, bu sırada İbn Mülcem onun önüne çıktı ve kılıcını onun üzerine indiriverdi. Kılıç, Ali'nin alnının tam ortasına saplandı ve beynine kadar ulaştı. Dört bir yandan insanlar koştu. Onu tuttular ve bağladılar. Ali cuma ve cumartesi günleri boyunca dayandı. Lakin, pazar gecesi vefat etti (27 Ocak 661). Onu; Hasan, Hüseyin ve Abdullah b. Cafer yıkadı. Namazını Hasan kıldırdı. Aynı gece Kûfe'deki Dârü'l-İmâre'de toprağa verildi.

İbnü'l-Mülcem'in tüm uzuvları kesildi. Sonra bir sepete konuldu ve yakıldı. Tüm bunlar İbn Sa'd'ın rivayet ettikleridir. O, bu olayı oldukça iyi bir şekilde kayıt düşmüş ve diğerlerinin yaptığı gibi abartmamıştır. Uygun düşeni de budur. Zira Peygamber (sav), "Benim ashabımdan söz açıldığı vakit çok laftan sakınınız" buyurmuş, "ashabım için vefatlarından söz edilmesi kâfidir" diye de eklemiştir.

Müstedrek'te Suddî'den rivayeten kayıt düşüldüğü üzere Abdü'r-Rahmân b. Mülcem, Haricîler içinden Katâm isimli bir kadına âşıktı. Onunla evlendi ve çeyiz olarak üç bin dirhem ve Ali'nin katlini sundu. Bunun için El-Farazdak şöyle söylemiştir:

"Görmemiştım cömert biri tarafından gönderilen hiçbir çeyiz
Katâm'a gönderilen misali; apaçıktır o bilinmez değil!
Üç bin dirhem, bir köle, bir de hizmetçi
Ve keskin bir kılıçla Ali'nin katli!
Ne hiç bu kadar masraflı bir çeyiz olmuştur Ali'den daha değerli
Ne de İbn Mülcem'in cinayetinden daha alçak bir cinayet!"

Ebû Bekir b. Ayyâş'ın söylediğine göre, "Haricîler bulur da açarlar diye Ali'nin kabri gizli tutulmuştur." Lakin, Şerîk'in söylediği üzere oğlu Hasan onu Medine'ye taşımıştır. El-Müberred'in Muhammed b. Habîb'den rivayet ettiğine göre de bir kabirden diğerine nakledilen ilk kişi Ali(ra)'dır.

İbn Asâkir'in Sa'îd b. Abdü'l-'Azîz'den rivayet ettiği üzere, "Ali öldürüldüğünde, onu Resûlullah(sav)'ın yanına defnetmek için götürdüler. Gece yoldayken bir de

ne görsünler! Ali bir devenin üzerinde duruyordu ve sonra da deve yürüyüp gitti. Lakin, ne devenin nereye gittiği biliniyordu ne de ona yetişebildiler. İşte bu yüzden Irak halkı onun bulutlarda olduğunu söyler. Diğerleri ise devenin Tayy ülkesine geldiğini ve onu devenin üzerinden alarak defnettiklerini söylerler.”

Ali öldürüldüğünde altmış üç yaşındaydı. Lakin altmış dört, altmış beş, altmış yedi ve altmış sekiz yaşında olduğunu söyleyenler de vardır.

On dokuz tane cariyesi vardı.

Ali'den bazı haberler, verdiği hükümler ve söylediği sözler üzerine

İbn Asâkir'in Hasan'dan rivayet ettiğine göre, “Ali Basra'ya girdiğinde İbnü'l-Kevvâ ve Kays b. Abbâd onun karşısına dikilerek, ‘Gittiğiniz bu istikamet ve ümmet üzerinde veliliği ele alarak onların zihinlerini karıştırmanız mevzusunda bizi bilgilendirmeyecek misiniz? Bu iş Resûlullah(sav)’ın size bir ahdi ya da bir emriyle midir? Bize söyleyiniz, zira siz işittikleriniz hakkında güvenilrsiniz ve yoldan sapmazsınız’ dediler. Bunun üzerine Ali şöyle cevap verdi: ‘Bu hususta Resûlullah(sav)’ın bana bir ahdi olup olmadığını soruyorsunuz; lakin böyle bir şey yoktur. Andolsun ki, tıpkı peygambere ilk inanan olduğum gibi, ona ilk defa yalan isnat eden ben olmayacağım. Eğer ki Resûlullah(sav)’ın bu hususta bana bir ahdi olsaydı, ben ne Benî Taym b. Mürre’nin bir kardeşinin ne de Hattâb oğlu Ömer’in onun minberine çıkmalarına göz yumardım. Üzerimde bu hırkadan gayrısı olmasa da, kendi ellerimle onlara karşı savaşırdım. Lakin, Resûlullah (sav) ne öldürüldü ne de aniden göçüp gitti. Hastalığı birkaç gün ve gece sürdü. Müezzin ona gelip de namaza davet ettiği vakit o, benim yerimi bilmesine rağmen, cemaate namaz kıldırması için Ebû Bekir’e emir verdi. Zevcelerinden birisi Resûlullah(sav)’ı Ebû Bekir’den vazgeçirmeye çalıştı da o bunu reddetti ve hiddetlenecek, ‘Sizler Yusuf’un kadınlarısınız; Ebû Bekir’e yol açın ki cemaate namaz kıldırınsın’ buyurdu. Allah, peygamberinin ruhunu alınca biz de kendi işlerimize koyulduk ve Resûlullah (sav)’ın dinimiz için layık gördüğünü dünyamız için seçtik. Namaz İslam’ın aslıdır; o dinin emri, dinin direğidir. İşte bu sebeptendir ki, bizler Ebû Bekir’e biat ettik. Zira, o bu işin ehliydi. Öyle ki, içimizden iki kişi dahi ona muhalefet etmedi. İçimizden biri dahi ne bir başkasını tercih etti ne de onun ayrıcalığını inkâr etmeye kalkıştı. Ben de Ebû Bekir’e hakkını teslim ettim ve ona itaat etmesini de bildim. Onunla birlikte askerleri içinde harbe gittim. Bana verdiği aldım, savaşa gönderince gittim; onun huzurunda had cezalarını, bizzat kendi kılıbımla yerine getirdim.

Ebû Bekir ruhunu teslim edince yerine Ömer geldi ve arkadaşının yolunu takip etti. Böylece biz de ona biat ettik. Öyle ki, içimizden iki kişi dahi ona muhalefet etmedi.

Hiçbirimiz başkasını ona tercih etmedik. Ömer'e hakkını teslim ettim ve ona itaat etmesini de bildim. Onunla beraber askerleri için savaştım. Bana verdiğini aldım, savaşa gönderdiği vakit savaşa gittim; onun huzurunda had cezalarını kendi kırbacımla yerine getirdim.

Ömer de vefat edince Resûlullah(sav)'a olan akrabalığımı, İslam'da ilklerden oluşumu, önceliğimi ve bu işe liyakatimi düşünerek bu hususta başkasının bana denk görülmeyeceğini sandım. Lakin Ömer, kendisinden sonraki halifenin bir günah işlememesi ve kabrinde bu günahı rahatsızlık duymaması için hilafeti kendi evladına yasakladı. Eğer ki o taraf tutacak olsaydı, şüphesiz kendi oğlunu seçerdi. Lakin Kureyş içinden seçilen, içlerinde benim de bulunduğum altı kişilik bir şûra adına bu meselenin sorumluluk yükünden beraat etti. Şûra toplandığı vakit kimseyi bana denk görmeyeceklerini sandım. Abdü'r-Rahman b. Avf, Allah kimi bize halife tayin ederse ona kesinlikle itaat edeceğimize dair hepimizden söz aldıktan sonra Osmân b. Affân'ın elini aldı ve kendi eliyle onun eline vurdu. Böylece ben de kendi işime baktım. Zira benim ona itaatim biatımdan evveldir. İşte Osmân'a biat edişim böyledir. Ona hakkını teslim ettim ve itaat etmesini de bildim. Onunla birlikte askerleri için savaşa gittim. Bana verdiğini aldım, savaşa gönderince gittim; onun huzurunda had cezalarını kendi kırbacımla yerine getirdim.

Osmân vurulduğu vakit ben yine kendi işime baktım. Lakin Resûlullah(sav)'in iki halifesi -dualar onların üzerine olsun- göçüp gitmişlerdi ve üzerinde anlaşmaya varılan da öldürülmüştü. Böylece Mekke ve Medine halkı ile bu iki şehrin²²⁴ halkı bana biat ettiler.

Lakin, şimdi birisi ortaya çıktı ki; dengim değildir. Öyle ki, onun ne Resûlullah(sav)'e akrabalığı ne sahip olduğu ilmi ne de İslam'daki evveliyatı benim gibidir. Demem o ki, ben bu işe ondan daha layığım."

Ebû Nuaym'ın Delâil'de Cafer b. Muhammed'in babasından rivayet ettiğine göre, "Aralarında husumet olan iki adam Ali'nin huzuruna getirildi. O sırada Ali, bir duvarın önünde oturuyordu. Adamlardan biri ona, 'Duvar çökecek' dedi. Bunun üzerine Ali, 'Sen sözüne devam et! Allah kifayetli bir koruyucudur' dedi ve sonra da aralarını buldu. Ayağa kalktı da ancak bundan sonra duvar çöküverdi."

Tuyûriyât'ta yine Cafer b. Muhammed'in babasından rivayetle kayıt düşüldüğü üzere adamın biri Ali b. Ebî Tâlib'e, "Sizin hutbenizde, 'Allah'ım! Beni de tıpkı Hulefâ-yi Râşidîn'i salih kıldığın gibi salih kıl' dediğinizi işittik. Kimdir bunlar?" diye sordu. Bunun üzerine 'Ali'nin gözleri doldu ve sonra şöyle cevap verdi: "Onlar benim iki dostum, kurtuluş yolunun imamları, İslam'ın iki şeyhi, iki Kureyşli olan Ebû Bekir ve Ömer'dir. Onlar Resûlullah(sav)'ın ardından gidenlerdir. Her kim ki on-

²²⁴ Basra ve Kûfe'yi kastediyor.

ları takip eder, korunur, her kim ki onların adımlarını takip eder Sırât-ı Müstakîm'den geçer ve her kim ki bu ikisine bağlı kalır, Allah da onların yanındadır.”

Abdü'r-Rezzâk'ın Hacr el-Medâri'den rivayet ettiği üzere, “Ali b. Ebû Tâlib bana, ‘Bana lanet okuman emredildiği vakit ne yapacaksın?’ diye sordu. Ben de, ‘Böyle bir şey hakikaten olacak mı?’ diye sordum. ‘Evet’ dedi. ‘O vakit ne yapmalıyım?’ dedim. Bunun üzerine Ali, ‘Bana lanet oku, lakin beni inkâr etme’ dedi.” Sonra Hacr şöyle devam eder: “Haccâc'ın kardeşi, Yemen emîri Muhammed b. Yusûf bana Ali'ye lanet okumamı emretti. Ben de, ‘Emîr bana Ali'ye lanet okumamı emretti, o halde ona lanet ediniz, Allah'ın laneti onun üzerine olsun’²²⁵ dedim. Lakin bir kişiden gayri hiç kimse bunu anlamadı.”

Taberânî'nin Avset'te, Ebû Nuaym'ın da Delâil'de Zâdân'dan rivayet ettikleri üzere, “Ali, bir hadîsi rivayet ettiği sırada adamın biri onu yalancılıkla suçladı. Bunun üzerine Ali ona, ‘Eğer ki sen yalancıysan sana lanet okuyacağım’ dedi. Adam da, ‘Oku o zaman’ dedi. Bunun üzerine Ali ona lanet etti ve adam hemen oracıkta kör oluverdi.”

Zirr b. Hubayş'ın rivayet ettiğine göre, “İki kişi oturmuş sabah öğünlerini yemekteydi. Birinde beş somun, öbüründe ise üç somun vardı. Tam önlerine yiyeceklerini sermişlerdi ki adamın biri yanlarından geçti ve onlara selam verdi. Bunun üzerine ona, ‘Buyur, ye!’ dediler. Böylece adam onlarla birlikte oturdu ve yedi. Adamlar sekiz somunu onunla eşit bir şekilde pay ettiler. Sonra adam ayağa kalktı ve ikisine sekiz dirhem atarak, ‘Bunu sizinle birlikte yediklerime sayın’ dedi. Böylece iki adam aralarında tartışmaya koyuldu. Beş somunun sahibi olan, ‘Beş dirhem benim, üç dirhem senindir’ dedi. Bunun üzerine üç somunun sahibi olan, ‘Dirhemler aramızda yarı yarıya pay edilmedikçe ben bu işe razı olmam’ dedi. Böylece Emîrül-Mü'minîn Ali'nin huzuruna çıkarak ona başlarından geçeni anlattılar. Bunun üzerine, Ali üç somunun sahibi olana, ‘Arkadaşın sana teklif edeceğini etmiş, zira onun somunları senden fazladır, bu yüzden payına razı ol’ dedi. Lakin adam, ‘Vallahi hakkım olanı eksiksiz alıncaya dek bu işten razı olmam’ dedi. Bunun üzerine Ali, ‘Senin hakkın olan ancak bir dirhemdir, onun hakkı ise yedi dirhemdir’ deyince adam ‘Süphanallah!’ çekiverdi. ‘Ali, ‘Vaziyet budur’ dedi. Bunun üzerine diğer adam, ‘Nasıl olur da benim hakkım bu olur, bana anlatınız da ben de bu işe razı olayım?’ dedi. Ali şöyle söyledi: ‘Tam sekiz somun yok muydu? Sizin yediğiniz yirmi dörtte üçtür ve siz de üç kişi değil miydiniz? Ve içinizden kimin en fazla, kimin en az yediği meçhuldür ki, bu sebeple hepinizin eşit yediği farz edilecektir.’ Sonra söze şöyle devam etti: ‘Şimdi sen sekizde üçünü yedin, lakin sende ancak dokuzda üçü mevcuttu; senin arkadaşın da sekizde üçünü yedi ki, o da on beşte üçüne sahipti ve bunun sekizini yedi. Böylece geriye dirhemlerin sahibinin yediği yedi kaldı,

²²⁵ Burada küçük bir kelime oyunu yaparak aslında Muhammed b. Yusûf'a lanet okumuştur. Ancak bu ince davranışı sadece bir kişi kavrayabilmiştir.

yani o size ait olanın dokuzda birini yemiş oldu. İşte bu sebeple sana kalan da senin birine karşılık bir dirhemdir ve onunki de yedidir.' Bunun üzerine adam, 'İşte şimdi bu işe razı oldum' dedi."

İbn Ebî Şeybe'nin *Müsennef*'inde A'tâ'dan rivayet ettiği üzere, "Adamın biri Ali'nin huzuruna getirildi. İki kişi de onun hırsızlık ettiğine dair şahitlik yaptı. Bunun üzerine Ali bir davadan örnek verdi ve yalancı şahitlik yapanları da tehdit ederek, 'Kendisine şunları ve şunları etmediğim hiçbir yalancı şahit benim huzuruma gelmemiştir' dedi. Bundan sonra şahitleri aradılar, lakin bulamadılar. Böylece Ali, adamın gitmesine izin verdi."

İbn Asâkir'in Cafer b. Muhammed'in babası yoluyla rivayet ettiği üzere Ali'nin mühür yüzüğü üzerine, "Gücü herşeye yeten Allah ne de hoştur" yazısı nakşedilmişti.

Osmân b. Affân oğlu Amr'dan rivayet olunduğu üzere de Ali'nin yüzüğü üzerine "Melik olan Allah'tır" yazısı nakşedilmişti.

Medâinî'den rivayet olunduğu üzere, "Ali Kûfe'ye girdiği vakit, hikmet sahibi bir Arap onun yanına gitti ve ona şöyle söyledi: 'Yemin olsun ki ey Emîrül-Mü'minîn, siz hilâfeti bezediniz, lakin o sizi bezemedi; siz onu yücelttiniz, lakin o sizi yüceltmedi; o size, sizin ona olduğunuzdan daha muhtaçtır.'"

Mücemmî'den rivayet olunduğu üzere, "Ali, içindeki paraları Müslümanlardan saklı tutmadığına şahit olunur ümidiyle Beytül-mâl'i süpürür, sonra da içinde namaz kılardı."

Ebû'l-Kâsım ez-Züccâcî'nin *Emâliye*'sinde söylediğine göre Ebû'l-Esved'in babası ona şöyle söylemiştir: "Emîrül-Mü'minîn Ali'nin huzuruna çıktım. Onu düşüncelere dalmış bir vaziyette gördüm ve 'Ne düşünmektesiniz ey Emîrül-Mü'minîn?' diye sordum. Bunun üzerine bana, 'Şunu işittim ki sizin şehirde lahn²²⁶ hataları mevcutmuş; bu yüzden Arap lisanının usulünü içeren bir kitap yazmayı düşünüyordum' dedi. Ben de, 'Eğer ki siz bunu yaparsanız bize hayat verirsiniz ve bu dil de bizimle birlikte korunmuş olur' dedim. Üç gün sonra tekrar yanına gittim. İçinde, 'Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla! Kelam isim, fiil ve harften oluşur. İsim, isimlendirilene; fiil, isimlendirilenin hareketine ve harf ise ne isim ne de fiil olan bir manaya işaret edendir.' yazılı bir sahife attı önüme. Sonra da şöyle söyledi: 'Şuna bir göz at ve aklına geleni de ekle. Lakin şunu bil ki ey Ebû'l-Esved, nesneler de üç tanedir; açık olan, saklı olan ve ne açık ne de saklı olan. Ulema da ne açık ne de saklı olana bir isim verebilmek için birbirleriyle yarışır durur.' Ebû'l-Esved şöyle devam eder: 'Buna göre ben de bir grup sözü bir araya getirdim ve ona gösterdim. Bunların arasında "Hurûf-ı Nasb"²²⁷

²²⁶ Harekelerin yanlış okunması sonucunda ortaya çıkan ve ciddi yanlış anlamalara sebebiyet verebilen gramer hataları.

²²⁷ İsim cümlelerinde fiile mastar anlamı katan edat grubudur.

sayılan “inne” (إِنَّ), “enne” (أَنَّ), “leyte” (لَيْتَ), “lealle” (لَعَلَّ) ve “ke’enne” (كَأَنَّ) vardı.²²⁸ Fakat “lakin”i (لَكِنْ) bunlar arasında saymamıştım. Bunun üzerine bana, onu neden atladığımı sordu. Ben de bunu onlardan kabul etmediğini söyledim. Bunun üzerine bana, ‘lakin’in de onlardan olduğunu ve onu da aralarına dâhil etmem gerektiğini söyledi.”

İbn Asâkir’in Rebîa b. Nâcid’den rivayet ettiği üzere Ali şöyle söylemiştir: “İnsanlar içinde kuşlar arasındaki bir arı gibi olunuz. O kuşlar, arının zaıf olduğunu düşünürler. Lakin, arının karnındaki bereketi bilselerdi, hakkında böyle düşünmezlerdi. İnsanlar arasına diliniz ve bedeninizle karışınız, lakin amelleriniz ve kalplerinizle onlardan ayrılınız. Böyle olana hak ettiği verilir ve kıyamet gününde de sevdikleriyle birlikte olur.”

Ali’den rivayet olunduğu üzere, “Bir amelinizin Allah katında kabul görmesine, amelin kendisinden daha çok ihtimam gösteriniz; takva ile yapılan bir amel hiç de az bir iş değildir. Kabulü dilenen şey nasıl olur da kabul görmez?”

Yahyâ b. Cudâ’dan rivayet olunduğu üzere Ali b. Ebû Tâlib şöyle söylemiştir: “Ey Kur’ân’ı taşıyanlar! Onunla amel ediniz. Çünkü âlim dediğin, bilen ve sonra bildiğiyle amel eden, bilgisi ameliyle örtüşen kişidir. Öyle milletler gelecek ki, taşıdıkları ilim omuzlarını aşmayacak. İçleri dışlarıyla, sözleri fiilleriyle çelişecek. Halka şeklinde oturup birbirlerine üstünlük taslayacaklar. Öyle ki içlerinden biri, yanında oturan arkadaşına tahammül edemeyerek çekip gidecek. İşte bunlar, meclislerindeki işler Allah katına erişmeyen kişilerdir.”

Ali’den rivayet olunduğu üzere, “Tevfik en iyi komutandır; güzel ahlak en iyi dosttur; akıl en iyi yoldaştır; edep en iyi mirastır. Kibirden kötüsü de yoktur.”

El-Hâris’ten rivayet olunduğu üzere, “Adamın biri Ali’ye gider ve ona, ‘Bana kaderi anlatınız’ der. Ali, ‘O, karanlık ve kasvetli bir yoldur, sakın ayak basmayasın’ der. Lakin adam, ‘Bana kaderi anlatınız’ diye tekrar sorunca Ali, ‘O, derin bir denizdir, sakın dalmayasın’ der. Lakin adam, ‘Bana kaderi anlatınız’ diye bir kez daha üsteler. Ali, ‘O, Allah’ın senden gizlediği bir sırrıdır, bu yüzden sakın anlamaya çabalama’ der. Lakin adam bir defa daha, ‘Bana kaderi anlatınız’ diye ısrar edince Ali, ‘Ey meraklı! Rab seni kendi iradesiyle mi yoksa senin iradenle mi yarattı?’ diye çıkarır. Adam da, ‘Tabii ki kendi iradesiyle’ der. Bunun üzerine Ali, ‘İşte seni kendi iradesine münasip bir şekilde kullanacaktır’ cevabını verir.”

Ali’den rivayet olunduğu üzere, “Sıkıntının da bir nihayeti vardır. Kişi sıkıntıya düştüğü vakit bunun mutlaka bir sonu olacaktır. Bu yüzden âkil olana vacip olan, sıkıntıya düştüğü vakit zamanı dolana kadar buna tahammül göstermesidir. Eğer ki vakti dolmadan evvel bundan kurtulmaya çabalarsa ızdırabının daha da artmasına sebep olur.”

²²⁸ Kabaca bir çeviriyle bu edatlardan ilk ikisi ‘şüphesiz ki’ manasındadır. Üçüncüsü ‘keşke’ ve dördüncüsü de ‘-miş gibi’ anlamında gelmektedir.

Ali'ye, "Cömertlik nedir?" diye sorduklarında şu cevabı vermiştir: "İstemek-sizin kendiliğinden yapılandır; lakin istedikten sonra verilen utanmadır ve cömertmiş gibi davranmaktır."

Adamın biri Ali'nin huzuruna çıkmış ve ona övgüler düzerek türlü dal-kavukluklar etmiş. Lakin bu adamın haberi evvelden Ali'nin kulağına gitmiş de Ali ona, "Benim, senin söylediğin gibi olmadığım şüphesizdir; lakin senin gönlünde olandan daha yüce olduğum da şüphesizdir" demiştir.

Ali'den rivayet edildiği üzere, "Günahın cezası ibadetin zayıflaması, hayata darlık gelmesi ve alınan hazzın azalmasıdır. 'Hazzın azalmasıyla neyi kastettiniz?' diye sorulunca da, 'Kendisine en helal zevki bile berbat edecek bir şeye maruz kalmasıdır' diye cevaplamıştır."

Ali'ye karşı kin duyan biri ona, "Allah seni öyle bir yere getirsin ki, orada seni kaim kılsın" dedi. Bunun üzerine Ali ona, "Senin göğsün üzerine getirsin" cevabını verdi. Bu, İbn Rebîa'nın rivayetidir.

Eş-Şa'bî'den rivayet olunduğuna göre, "Ebû Bekir, Ömer ve Osmân şiiir söylerlerdi; fakat Ali, bu üçünden dahi iyi bir şairdi."

Eş-Şa'bî'nin Nebî el-Eşcâî'den rivayet ettiği üzere Ali şu beyiti söylemiştir:

"Yas düştüğü vakit kalplere,
Ve darlandığında o engin göğüs içinde olandan,
Mesken tuttuğunda kaygıyla tasa,
Keder demir attığında mekânına,
Hiçbir çıkış görünmediği vakit darlıktan kaçışta,
Ve aklın da hiçbir manevrası fayda etmediğinde
İşte bu darlığın içinde sana bir yardımcı gelecek!
Onu sana, duaları kabul eden getirecek!
Zira nihayete erdiği vakit her sıkıntının,
Arkasından getirdiği bir saadet vardır!"

Eş-Şa'bî'nin rivayet ettiği üzere, "Ali, başka birinin dostluğunu çirkin bulan bir adama şöyle söylemiştir:

'Cahille dostluk etme, sakın ondan.
Dostluk edeyim derken nice cahiller bozmuştur o görgü bileni!
Kişi dostluk ettiğinden bilinir,
Tıpkı iki şey arasında benzerlikler ve kıyaslar olduğu gibi.
Bir çarığın boyu uyduğuna göre ölçülür,
Ve kalbin, başka bir kalbe olan hissinin delili de ancak buluştukları vakittedir.'"

Müberred'den rivayet olunduğu üzere, "Ali b. Ebû Tâlib'in kılıcının üzerinde şu yazı nakşedilmişti:

'İnsanlar dünya nimetlerine iştah duyarlar ve bunun için dalavereler çevirirler,

Lakin bu işin apaçıklığı üzerinde sisler vardır ki göresin!

Aklına göre vermezler sana kısmetin olanı dağıtılırken nasibin.

İnsanlar kaderlerinde ne varsa kısmetlerinde de onu alırlar,

Nice bilgeler, ârifler vardır ve onlar refah yüzü görmemişken

Ahmak olan günahlarıyla servet edinir,

Elde edilseydi eğer bu zorbalıkla ve yağmayla,

Siler süpürürdü akbabalar serçelerin erzakını.'"

Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'tan rivayet olunduğu üzere Ali şu beyiti okurdu:

"Sırrını sadece kendine aç,

İş nasihata gelince her nasihatçının bir nasihatı vardır.

Çünkü ben arsız insanların

Doğru hiçbir şey bırakmadıklarını gördüm yeryüzünde.'"

Ukbe b. Ebî'l-Sehbâ'dan rivayet olunduğu üzere, "İbn Mülcem Ali'yi bıcakladığında oğlu Hasan ağlayarak onun yanına geldi. Ali ona, 'Ey oğlum! Zihninde benden dört şeyi, sadece dört şeyi muhafaza edesin' dedi. Hasan, 'Nedir onlar babacığım?' diye sordu. Ali şöyle cevap verdi: 'Zenginliklerin en büyüğü akıl, fakirliklerin en büyüğü ise ahmaklıktır. En çok nefret gören şey gurur ve en soylu olan şey de iyi yaradılıştır.' Bunun üzerine Hasan, 'Ya diğer dördü?' diye sordu. Ali şöyle devam etti, 'Ahmak olanın dostluğundan sakın; o kendisine fayda sağlamak arzusuyla sana zarar verir. Yalancı olanın dostluğundan sakın; o, senden uzak olanı sana yakınlaştırır ve sana yakın olanı da senden uzak eder. Cimri olanın dostluğundan sakın; o, en muhtaç olduğun şeyi senden esirger. Ahlaksız olanın dostluğundan sakın; o sana değersiz olanı satar.'"

İbn Asâkir'in Ali'den rivayet ettiğine göre, "Yahudinin biri Ali'ye gider ve ona, 'Bizim Rabbimiz ne vakit var oldu?' diye sorar. Bunun üzerine Ali hiddetlenip kaşlarını çatarak, 'O'nun var olması söz konusu değildir. O vardır; daha hiçbir varlık yokken O vardı. O nedensiz var olandır. O'nun ne başlangıcı ne de sonu vardır. O bütün kısıtlamalardan münezzehtir ve bütün nihayetlerin nihayetidir' cevabını verir. Böylece Yahudi Müslüman olur."

Ed-Derrâc'ın o meşhur eserinde, meçhul bir kaynaktan rivayetle Kadı Şurayh'dan naklettiği üzere: "Ali Sıffîn'in yolunu tuttuğu vakit kendisine ait olan

örme zincirden bir zırh yeleğini kaybeder. Sonra savaş bittiğinde Kûfe'ye döner ve zırh da bir Yahudinin eline geçer. Ali Yahudi'ye, 'Bu zırh benimdir; ben onu ne sattım ne de başkasına verdim' der. Lakin Yahudi de zırhın kendisine ait olduğunu söyler. Bunun üzerine Ali, 'O zaman kadıya çıkalım' der. Ali Yahudi'den önce gider ve Şurayh'ın yanına oturarak 'Eğer ki hasmım bir Yahudi olmasaydı, şüphesiz ki bu mahkemede onunla aynı seviyede otururdum; lakin Resûlullah(sav)'ın, 'Onları küçük görünüz; zira Allah da onları küçük görmüştür' diye buyurduğunu işitmiştim' der. Sonra Şurayh, 'Devam ediniz ey Emîrül-Mü'minîn' der ve 'Ali söze şöyle devam eder: 'Evet, bu Yahudi'nin elindeki zırh benim zırhımdır. Ben onu ne sattım ne de verdim.' Şurayh, 'Sen ne dersin ey Yahudi?' diye sorar. Yahudi de, 'Zırh benimdir' der. Bunun üzerine Şurayh, 'Elinizde bir delil var mı ey Emîrül-Mü'minîn?' diye sorar. Ali de, 'Evet' der. 'Kanber ve Hasan zırhın benim olduğuna şahittir' diye ekler. Lakin Şurayh, 'Bir oğulun babası için şahitlik etmesi kabul görmez' der. Bunun üzerine Ali, 'Cennet ehliinden olan birinin şahitliği nasıl olur da kabul görmez?' diye hiddetlenir ve 'Resûlullah(sav)'ın, 'Hasan ve Hüseyin cennet ehli gençliğinin efendileridir' diye buyurduğunu işitmiştim' der. Bunun üzerine Yahudi şöyle konuşur: 'Beni kendi kadısının huzuruna çıkaran Emîrül-Mü'minîn'dir; lakin kendi kadısı onun aleyhine karar vermiştir – şهادet ederim hak olan da budur ve şهادet ederim Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed O'nun elçisidir ve bu zırh da sizin zırhınızdır.'"

Fasıla

Ali'nin Kur'ân Tefsîri üzerine pek çok sözü vardır ve bunlar, benim Tefsîr'imde isnatlarıyla birlikte bütünüyle ele alınmıştır. İbn Sa'd da Ali'nin şu sözünü kayıt düşmüştür: "Vallahi hiçbir âyet indirilmemiştir ki, ben onun ne dediğini, nerede ve kimin için indirildiğini bilmeyeyim; zira Allah bana bilge bir kalp ve keskin bir dil bahşetmiştir."

İbn Sa'd ve diğerlerinin Ebû't-Tufeyl'den rivayet ettiklerine göre Ali şöyle söylemiştir: "Bana Kitâbullah'dan soru sorunuz; öyle ki, benim onun içinde gece mi yoksa gündüz mü, dağda mı yoksa ovada mı indirildiğini bilmediğim tek bir âyet dahi yoktur."

İbn Ebî Dâvud'un Muhammed b. Şirîn'den rivayet ettiğine göre, "Resûlullah (sav) vefat ettiği zaman Ali, Ebû Bekir'e biat etmekte gecikmişti. Ebû Bekir de onunla buluşup, 'İşin başına benim geçmemden hoşnutsuz musun?' diye sordu. Ali, 'Hayır' dedi ve söze şöyle devam etti: 'Lakin, ben ta ki Kur'ân toplanıncaya kadar, namaz zamanları hariç hırkamı giymemeye yemin ettim.' Böylece onun Kur'ân'ı, âyet-

lerin iniş sırasına göre yazdığını düşündüler.” Bu husus üzerine Muhammed b. Şirîn, “Eğer ki bu kitapla karşılaşılırsa, içinde pek çok ilim olacaktır” demiştir.

Onun önemli vecizelerinden bazıları üzerine

1. “Basiret suizandan gelir.” (Ebû'l-Şeyh ve İbn Habbân.)
2. “Yakın, arada kan bağı olmasa bile muhabbetin yakınlaştırdığı kişidir. Uzak ise akraba olsa dahi düşmanlığın uzaklaştırdığı kişidir. İnsana kendi elinden daha yakın bir şey yoktur. El bozulduğu vakit koparılır da koparıldığı vakit olan olmuştur.”
3. “Benden beş söze kulak veriniz: 1. Günahtan başka bir şeyden korkmayınız. 2. Allah'tan başka kimseden dilemeyiniz. 3. Bilmeyeni öğrenmekten utandırmayınız. 4. Bileni de sorulduğunda cevap veremediği vakit, ‘en iyisini Allah bilir’ demekten utandırmayınız. 5. Beden için baş ne ise iman için de sabır odur; sabır giderse iman da gider, baş giderse beden de gider.” (Sünen'de İbn Mansûr.)
4. “Gerçekten fakih olan, kimseyi Allah'ın rahmetinden umutsuzluğa düşürmeyen ve Allah'a karşı günah işlemekte hırslandırmayıp, O ki insana Allah'ın gazabından muafiyet sunmaz ve bir başkası için Kur'ân'a yüz çevirmez. Zira içinde ilim olmadıktan sonra ibadet etmek, idrak olmadıktan sonra ilim yapmak ve derinlemesine düşünme olmadıktan sonra Kur'ân okumak beyhude yeredir.” (Fazâilü'l-Kur'ân'da İbn Düreys.)
5. “Bana sual edildikten bir şeyi bilmediğim vakit, ‘Allah en iyisini bilir’ demeyi kendime vazife bildim.” (İbn Asâkir.)
6. “Her kim ki insanlara adaletli davranmak ister, kendi için ne dilerse onlar için de aynısını dilesin.” (İbn Asâkir.)
7. “Yedi şey şeytandandır: 1. Öfke. 2. Şiddetle hapsirmek. 3. Şiddetle esnemek. 4. Kusmak. 5. Burnun kanaması. 6. Gizli gizli konuşmak. 7. Zikir sırasında uyuya kalmak.”
8. “Nar yiyiniz; mideye faydalıdır.” (Zevâidü'l-Müsne'de Abdullah b. Ahmed.)
9. “İnsanlık üzerine öyle bir zaman çökecek ki bir mümin bir cariye'den daha aşağılık ve rezil bir vaziyete düşecek.” (Sa'îd b. Mansûr.)

Ebû Esved ed-Devlî, Ali için şu mersiye'yi okumuştur:

“Ey göz! Yazıklar olsun sana koşmazsan imdadıma şimdi!
Dök yaşlarını Emîrü'l-Mü'minîn Ali için

Ağlasın Ümmü Gülsüm²²⁹ Ali için
 Şahit oldu o ölüme şüphesiz, gözünden akan yaşlarla.
 Söyle şimdi o Hâricîlere nerede olurlarsa olsunlar,
 Ferahı hiç görmesin kıskananların o gözleri.
 Oruç ayında bize yas tutturdunuz
 Âlemlerin en hayırlı olanı için.
 Siz ki katlettiniz bineklere binip onları uysallaştıranların en hayırlısını
 Denize açılanların en hayırlısını öldürdünüz
 Kur'ân'ı ve onun surelerini okuyanı.
 Tüm yüce erdemler onda toplanmıştır
 Ve her varlığı yaratan Allah'ın peygamberinin sevgisi.
 Şüphesiz ki bilir Kureyş nerede olurlarsa olsunlar,
 Senin onlar içinde imanda ve ecdatta en iyi olduğunu.
 Hüseyin'in babasının yüzü önünde dikildiğim vakit,
 Onun o bakışlarındaki parlaklığı gördüm.
 Mutluyduk bizler onun katlinden evvel,
 Bakardık ki Resûlullah'ın damadı bizim aramızda,
 O ki hakikati korurdu içinde şer olmadan,
 Ve ne de âdil davranırdı akrabalarımız ve düşmanlarımız arasında
 Gizli saklı değildi onun ilmi,
 Ve yaratılmamıştı o kalbinde kibirle.
 Ne zaman ki insanlar onu kaybettiler
 O vakit şaşkına döndüler ot bitmez diyarlardaki kuşlar misali.
 Ey Sahr oğlu Mu'âviye çok sevinme!
 Zira halifelerin bekası bizdedir.”

Onun devrinde ulemadan vefat edenler

Ali'nin zamanında ulemadan eceli ile ya da öldürülerek vefat edenler şöyledir: Huzeyfe b. İmâm, Zübeyr b. el-Avâm, Zeyd b. Suhân, Selmân el-Fârisî, Hind b. Ebî Hâle, Üveys el-Kuranî, Habbâb b. el-Arat, Ammâr b. Yâsir, Sehl b. Hanif, Suhayb er-Rumî, Ebû Bekir es-Siddîk oğlu Muhammed, Tamîm ed-Dârî, Havvât b. Cübeyr, Şurahbîl b. es-Semt, Ebû Meysere el-Bedrî, Safvân b. Assâl, Amr b. Enbese, Hişâm b. Hakîm, Resûlullah (sav)'ın mevalisi Ebû Rafî ve diğerleri.

²²⁹ Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan olan kızı ve Hz. Ömer'in hanımı. Bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 189, † imli dipnot.

Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib **(27 Temmuz 661-Ağustos/Eylül 661)**

El-Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib (ra), Ebû Muhammed. Resûlullah(sav)'ın torunu, soyu ve onun kehanetine göre halifelerin sonuncusudur.

İbn Sa'd'ın İmrân b. Süleyman'dan rivayet ettiği üzere, *“Hasan ve Hüseyin ismi Ehl-i Cennet'teki iki isimdir. Cahiliye'de hiçbir Arap bu iki isimle anılmamıştır.”*

Hasan, Hicret'in 3. senesi Ramazan ortasında doğdu.²³⁰ Resûlullah (sav)'den, Âişe(ra)'dan ve Tâbiîlerin diğerlerinden -ki bunlar arasında oğlu Hasan ve Ebû'l-Havrâi Rebîa b. Şeybân, eş-Şa'bî, Ebû Vâil ve İbn Şirîn de vardır- hadîsler rivayet etmiştir.

Hasan, Resûlullah(sav)'e benzerdi. Hasan ismini de Resûlullah (sav) koymuştur ve yedinci gününde onun için bir koyun kurban etmiş, saçlarını tıraş etmiş ve saçının ağırlığı kadar gümüşün fakirlere dağıtılmasını emretmiştir. Hasan Ehl-i Kisâ'nın beşincisiydi.²³¹ Ebû Ahmed el-Askerî'nin söylediğine göre de Hasan ismi Cahiliye'de bilinmemekteydi.

Mufazzal'ın söylediği üzere, *“Allah Hasan ve Hüseyin isimlerini, Resûlullah (sav) oğullarına²³² bu adı koyana dek mühürlemişti.”*

Buhârî'nin Enes'ten rivayet ettiği üzere, *“Hiç kimse Ali'nin oğlu Hasan'dan daha fazla Resûlullah(sav)'a benzemezdi.”*

İki Şeyh'in Berâ'dan rivayet ettiklerine göre, *“Resûlullah(sav)'ı gördüm. Ali'nin oğlu Hasan da omuzlarındaydı ve Resûlullah da ‘Ya Rabbi! Ben onu çok sevirim, bu yüzden sen de onu sev’ diyordu.”*

Buhârî'nin Ebû Bekir'den rivayet ettiğine göre, *“Resûlullah(sav)'ın minberde, yanında Hasan b. Ali otururken, bir ona bir de cemaate baktıktan sonra, ‘Şüphesiz ki benim bu oğlum bir seyittir; Allah onunla, aralarına fitne düşmüş iki Müslüman hizbe sulh getirsin’ dediğini işittim.”*

Buhârî'nin İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) Hasan ve Hüseyin'i kastederek, *“Bu ikisi benim yeryüzündeki soyumdur”* demiştir.

²³⁰ 625 yılı Mart ayı başı.

²³¹ Hz. Muhammed, Necrân halkının elçileri ile din konusunu tartışmaya gideceği zaman yanında Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin'i de götürürdü; hatta bazılarının söylediğine göre onları abasının altında toplardı. Bu yüzden Ehl-i Aba da denir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 191, † imli dipnot.

²³² Hz. Muhammed, kendi çocukları çok erken yaşta öldüğünden onları kendi evlatlarıymış gibi severdi. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 191, § imli dipnot.

Tirmizî ve el-Hâkim'in Ebî Sa'îd el-Hudrî'den rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav), *"Hasan ve Hüseyin Ehl-i Cennet gençliğinin önderidir"* buyurmuştur.

Tirmizî'nin Usâme b. Zeyd'den rivayet ettiğine göre, *"Resûlullah(sav)'ın iki omzunda Hasan ve Hüseyin varken şöyle söylediğini işittim: 'Bu ikisi benim ve kızımın oğludur. Ya Rabbi! Ben onları çok severim; bu yüzden sen de onları sev ve onları sevenleri de sev.'"*

Enes'ten rivayet olunduğu üzere, *"Resûlullah(sav)'a, 'Ehl-i beytinizden en çok kimi seversiniz?' diye soruldu da, 'Hasan ve Hüseyin' cevabını verdi."*

Hâkim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, *"Resûlullah (sav) omzunda Hasan'la dışarı çıktı. Bu sırada karşılaştığı adamın biri Hasan'a, 'Ne de güzel bir bineğe binmişsin ey çocuk' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), 'O da harika bir binicidir' dedi."*

İbn Sa'd'ın Abdullah b. ez-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, *"Resûlullah (sav)'ın ailesi içinde en çok kendisine benzeyen ve kendisinin de en çok sevdiği Ali oğlu Hasan'dı. Resûlullah namaz kılarken Hasan'ın geldiğini ve onun omzuna –o sırtına olduğunu söyler– çıktığını gördüm; öyle ki kendisi alçalana kadar onu yere indirmede. Gerçekten de Resûlullah'ın rükûya varırken Hasan bir taraftan diğerine geçebilsin diye bacaklarını birbirinden ayrı tuttuğunu görmüştüm."*

İbn Sa'd'ın Ebî Seleme b. Abdü'r-Rahman'dan rivayet ettiğine göre, *"Resûlullah (sav) Hasan'a doğru dilini çıkarırdı ve çocuk, Resûlullah'ın dilinin pembesini gördüğü vakit neşelenirdi."*

Hâkim'in Züheyr b. Arkam'dan rivayet ettiğine göre, *"Hasan'ın hutbe okumak için minbere çıktığı sırada, Ezd Şennuva kabilesinden adamın biri ayağa kalkarak şöyle söyledi: 'Ben, Resûlullah(sav)'ın onu dizine oturtarak, 'Her kim ki beni sever, onu da sevsin ve bunu işitenler de işitmeyenlere anlatsın' dediğine şahidim. Vallahi eğer ki Resûlullah(sav)'a hürmetim olmasaydı, bundan kimseye bahsetmezdim.'"*

Hasan pek çok erdem sahibiydi. Asil yüzlü, ağırbaşlı, mesafeli ve vakurdu. Eliaçıktı ve çok övgü görmüştü, fitneden ve kılıçtan sakınırdı. Pek çok kez evlenmişti. Bir kişiye yüz bin dirhem bağışladığı olmuştu.

Hâkim'in Abdullah b. Ubeyd b. Umayr'dan rivayetle kayıt düştüğüne göre, *"Hasan yürüyerek yirmi beş sefer hacca gitmişti, atları da arkasından gelirdi."*

İbn Sa'd'ın Umayr b. İshâk'tan rivayet ettiğine göre, *"Yanımda sadece Ali oğlu Hasan'ın bir şey söylerken alçak sesle konuşmamasını severdim. Ve bir defa hâriç onun hiçbir zaman çirkin bir söz sarfettiğini işitmedim. Hasan ve Amr b. Osmân arasında bir arazi meselesi yüzünden husumet olmuştu. Hasan, Amr'ın kabul etmediği bir şey teklif etti. Bunun üzerine Hasan, 'Bize, onun burnunun sürttüğünü görmekten gayrı yapacak bir şey kalmadı' sözünü sarfetti." "Bu söz," der Umayr b. İshâk, "Benim ondan işittiğim en sert ve çirkin sözdü."*

İbn Sa'd'ın Umayr b. İshâk'tan rivayetle kayıt düştüğü üzere, "Mervân bizim emîrimizdi. Her cuma günü minberden Ali'ye küfürler ederdi de Hasan tek bir karşılık dahi vermeden onu dinlerdi. Günün birinde Mervân, Hasan'a birini gönderek ona şöyle söyledi: Ali, Ali ve Ali üzerine, sen, sen ve senin üzerine yemin olsun ki, katırdan başka senin dengin olanı bulamadım; katıra, 'Baban kimdir?' diye sorarlar da, 'Anam bir kısraaktır' cevabını verir.' Bunun üzerine Hasan adama şöyle cevap verdi: 'Ona git ve de ki, 'Şüphesiz ki ben, senin sarf ettiğin sözlere cevap vererek üzerine kara çalmaya çalışmayacağım. Sen ve benim karşılaşacağım yegâne yer Allah'ın huzurudur. Eğer ki hakikati konuşan sensen, Allah da seni buna göre mükâfatlandırır; eğer yalan yere konuştuysan, bilesin ki Allah'ın gazabı çok şiddetlidir.'"

İbn Sa'd'ın Ruzayk b. Savvâr'dan rivayetle kayıt düştüğü üzere, "Böylece Mervân ve Hasan arasında sözler gidip geldi. Lakin, Hasan sessiz kaldı. Derken bir gün Mervân sağ eliyle burnunu hinkırınca Hasan ona, 'Yazıklar olsun sana! Sağ elin temiz, sol elin pis işler için kullanıldığını bilmez misin? Yazıklar olsun sana!' diye çıkıştı. Böylece Mervân donup kaldı."

İbn Sa'd'ın Eşâs b. Savvâr'dan rivayet ettiği üzere, "Adamın biri Hasan'ın yanına oturdu ve Hasan ona, 'Ben de tam kalkmak üzereydim, müsadeniz var mıdır?' diye sordu."

İbn Sa'd'ın Ali b. Zeyd b. Cûdân'dan rivayet ettiği üzere, "Hasan, Allah yolunda kendi parasından iki kez harcama yapmış ve üç kez de Allah yolunda kendi parasını paylaşmıştır. Ne vakit bir çift takunya verse bir başka çifti saklar ve ne vakit bir çift ayyakkabı verse, başka bir çiftini bir kenara ayırırdı."

İbn Sa'd'ın Ali b. Hüseyin'den rivayeten kayıt düştüğü üzere, "Hasan, kendisine karşı muhabbet duyanlar hâriç pek çok kadını boşamıştır. Tam doksan kadınla evlenmişti."

Yine İbn Sa'd'ın Cafer b. Muhammed'in babasından rivayeten kayıt düştüğü üzere, "Hasan o kadar çok evlenip boşanırdı ki, kabileler arasında düşmanlık çıkacak diye korkar olmuştum."

İbn Sa'd'ın Cafer b. Muhammed'in babası vasıtasıyla kayıt düştüğü üzere Ali, "Ey Kûfe ahalisi! Hasan'a kız vermeyiniz! O, pek sık boşayan bir adamdır" demiştir de bunun üzerine Hemedânî adamın biri, "Yemin olsun ki Hasan'a kız vermeyi sürdüreceğiz! O istediğini yanında tutsun, istemediğini de boşasın" diye cevap vermiştir.

İbn Sa'd'ın Abdullah b. Hasan'dan rivayet ettiği üzere, "Hasan nikâhına kadın almaya öyle düşküncüydü ki, zevceleri onun yanında yanlış bir hareket yapmamak için çırpınır dururlardı. Kendisi de nadiren kendine âşık ve tutkuyla bağlı olan bir kadınla evlenirdi."

İbn Asâkir'in Cüveyre b. Esmâ'dan rivayetle kayıt düştüğü üzere, *"Hasan vefat ettiği vakit, Mervân onun cenazesi üzerinde gözyaşlarına boğuldu. Bunun üzerine Hüseyin ona, 'Şimdi onun için gözyaşı dökersin de ona içirdiğin şeyi'²³³ nasıl içirdin?' diye çıkıştı. Bunun üzerine Mervân, eliyle dağı işaret ederek, 'Ondan daha fazla hoşgörü sahibi olana da şüphesiz aynı şeyi yapardım'²³⁴ cevabını verdi."*

İbn Asâkir'in Müberred'den rivayet ettiği üzere, *"Ebû Zerr, Hasan b. Ali'ye, 'Fakirliği zenginliğe, hastalığı da sağlığa yeğlerim' der. Bunun üzerine Hasan ona şöyle cevap verir: 'Allah'ın rahmeti üzerine olsun ey Ebû Zerr! Lakin benim sözüm şudur: 'Allah'ın kendisi için hayır gördüğüne güvenen, Allah'ın kendisi için münasip gördüğünden başka bir vaziyeti de arzu etmez. İşte bu, kaderin emrettiğine en iyi bir şekilde razı gelmektir.'"*

Hasan (ra), babasının katledilmesi üzerine, Kûfe halkının biatıyla halife olmuş, altı ay ve birkaç gün boyunca da burayı idare etmiştir. Lakin, Mu'âviye onun üzerine yürümüş ve mesele Allah'ın eline kalmıştır. Hasan bir elçi göndererek Mu'âviye'den sonra yine kendisinin halife olması, Mu'âviye'nin vaktiyle babasının zamanında olanlar için Medine, Hicaz ve Irak halkını yardıma çağırmaması ve borçlarını ödemesi şartlarıyla iktidarı ona bırakmayı teklif etmiştir.

Böylece Mu'âviye, Hasan'ın teklifini kabul etmiş ve barış yapmışlardır. Peygamberin, *"Allah, onun eliyle aralarına fitne düşmüş iki Müslüman hizbi sulhe vardırın"* sözleriyle nübüvvet mucizesi gerçek olmuştur.

İşte hilafet böylece Mu'âviye'ye geçti. El-Balkinî, Hasan'ın halifelikten feragat etmesinin ne de yüce bir erdem olduğuna ve vazifelerden feragat edilebileceğine delil gösterilmesini istemiştir.

Hasan'ın halifelikten çekilmesi 41 senesinin Rebîü'l-Evvel ayındadır. Lakin, Rebîü'l-Âhir ve Cemâziye'l-Evvel ayında olduğunu söyleyenler de vardır.

Hasan'ın etrafındakiler ona, *"Ey müminlerin yüz karası"* derlerdi de o, *"Yüz karası olmak, cehennem ateşinden iyidir"* diye cevap verirdi. Hatta adamın biri ona, *"Selam olsun sana ey müminleri rezil eden"* diye selam vermişti de Hasan ona, *"Ben müminleri rezil eden değil, bu melikliğin bekası için sizlerin kılıçtan geçmesine gönlü razı olmayan biriyim"* cevabını verdi. Bundan sonra Hasan, Kûfe'den Medine'ye geçti ve buraya yerleşti.

Hâkim'in Cübeyr b. Nufayr'dan rivayetle kayıt düştüğüne göre, *"Hasan'a, 'İnsanlar senin hilafeti istediğini söylüyorlar' dedim de bunun üzerine Hasan bana şöyle cevap verdi: 'Arap şeflerinin hepsi benim hükmüm altındaydı; savaştığım la savaşır, sulh ettiğimle de sulh ederlerdi. Lakin ben yine de Allah'ın yüzü suyu*

²³³ Zehiri kastediyor.

²³⁴ Bir dağ gibi hilm (hoşgörü) sahibi olmak Arapça bir deyimdir.

hürmeti için, halifeliği terk ettim ve Muhammed(sav)'in ümmetinin kanını boş yere akıtmadım. Onu, Ehl-i Hicaz'a halel getirmek pahasına zorla tekrar mı geri alayım?"

Hasan zehir yüzünden Medine'de vefat etti. Onu zehirleyen karısı, Eşas b. Kays kızı Cade'dir. Yezid b. Mu'âviye, onu evlenme vaadiyle kandırarak Hasan'ı zehirlemesi için yolladı. Böylece Cade Hasan'ı zehirledi. Cade, Hasan öldükten sonra Yezid'e mektup yazdı ve ondan vaadini yerine getirmesini istedi. Lakin Yezid ona, *"Seni Hasan'a ben mi münasip gördüm ki, şimdi seni kendime alayım?"* cevabını verdi.

Hasan'ın vefatı 49 senesindedir. Lakin 50 ya da 51 senesinin Rebû'l-Evvel ayının beşinci günü olduğunu söyleyenler de vardır (4 Nisan 670-71). Kardeşi bunu kimin yaptığını ona söyletmek için çok çaba sarf etmiştir; fakat Hasan bunu söylemediği gibi bir de, *"Eğer bu benim tahmin ettiğim kişiye Allah'ın intikamı çok şiddetli olacaktır, yok eğer o değilse benim yüzümden masum olan biri öldürülmesin"* diye konuşmuştur.

İbn Sa'd'ın İmrân b. Abdullah b. Talha'dan rivayetle kayıt düştüğüne göre, *"Hasan rüyasında iki gözünün arasına, 'De ki Allah birdir' yazısının nakşedildiğini görür ve bunu ailesine müjdeler. Onlar da bunu Sa'îd b. Müseyyeb'e anlatırlar ve o da, 'Eğer rüyası hakikati söylüyorsa ecelenin gelmesi için pek az bir gün kalmıştır' der. Hakikaten de vefatından önce birkaç günden fazla yaşamamıştır."*

Beyhakî ve İbn Asâkir'in Ebû Münîr Hişâm b. Muhammed'in babasına dayanan bir rivayete istinaden kayıt düştükleri üzere, *"Hasan b. Ali'nin oldukça kısıtlı imkânları vardı; onun senede ancak yüz bin dirhem gibi bir harcama yapmasına izin veriliyordu. Bir sene Mu'âviye onun bu ödeneğini kesti ve Hasan da çok ciddi bir sıkıntıya düştü. Kendisi şöyle anlatır: 'Mu'âviye'ye mektup yazarak kendimi hatırlatmak için bir mürekkep hokkası istedim; fakat sonra bundan vazgeçtim. Rüyamda Resûlullah(sav)'ı gördüm. Bana, 'Nasılsın ey Hasan?' diye sordu. 'İyiyim babacığım' dedim ve ona ödeneğimin kesilmesinden şikâyetçi olduğumu anlattım. Bunun üzerine bana, 'Kendi mislinden bir mahlûka, vaziyetini hatırlatmak için mektup yazmak üzere bir mürekkep hokkası istedin mi?' diye sordu. Ben de, 'Evet ya Resûlullah' dedim, 'Şimdi ne yapayım?' Bunun üzerine bana şöyle söyledi: 'De ki: Ya Rabbi! Kalbime senden dilemeyi ihsan et ve senden gayrisinden olan ümitlerimi de kes al; öyle ki senden başkasından bir şey dilemeyeyim. Ya Rabbi! Erişmek için takatimin olmadığı ve gayretim kifayetsiz geldiği şeyleri bana lütfet; zira benim ne arzum ne de yakarışım ona erişebilir; senin önceden gelenlere ve sonradan gelecek olanlara bahsettiklerini söylemeye benim dilim kâfi gelmez ey âlemlerin Rabbi!"* Hasan söze şöyle devam eder: *"Vallahi daha bu duayı bir hafta boyunca söylemeden Mu'âviye bana 1.500.000 dirhem gönderdi. Ben de, 'Kendisini zikreden unutmayan ve yardım isteyen cevapsız koymayan Allah'a hamdolsun!' diye dua ettim. Sonra rüyamda Resûlullah(sav)'ı gördüm. Bana,*

‘Ya Hasan, nasılsın?’ diye sordu. ‘İyiyim ya Resûlullah’ dedim ve sonra ona başıma gelenleri anlattım. Bana, ‘Ey oğlum! Gördün mü işte Yaradan’dan dilemekle, yaratılardan dilemenin ne olduğunu?’ dedi.”

Kûfe halkının Kur’ân okuyucusu Sâlim b. İsâ’dan rivayeten Tuyûriyât’ta söylendiği üzere Hasan ölmek üzereyken şiddetli bir endişeye kapıldı. Hüseyin ona şöyle söyledi: “Ey kardeşim! Bu endişe de nedir? Resûlullah(sav)’e ve Ali’ye geri dönüyorsun, onlar ki senin babandır; Hatice ve Fâtıma’ya dönüyorsun, onlar ki senin anandır; Kâsım ve Tâhir’e dönüyorsun, onlar ki senin dayındır; Hamza ve Cafer’e dönüyorsun, onlar ki senin amcandır.” Bunun üzerine Hasan şöyle cevap verdi: “Ey kardeşim! Şüphesiz ki ben Yüce Allah’ın emrettiklerinden bir emre giriyorum; daha evvel böylesine hiç girmemiştım; Allah’ın yarattıkları içinden bir yarattığına bakıyorum ki, onun gibisini hiç görmemiştım.”

İbn Abdü’l-Berr’in söylediği üzere, “Bana çeşitli kaynaklardan rivayet edildiği üzere Hasan ölüme yaklaştığı vakit kardeşine şöyle söylemiştir:

‘Ey kardeşim! Baban gözlerini bu makama çevirmişti. Fakat Allah onu bundan geri çevirdi ve Ebû Bekir onu aldı. Sonra yine gözlerini bu makama çevirdi, fakat Ömer onu aldı. Sonra şûra vakti onun bu makama geleceğinden kimse şüphe duymazken Osmân geliverdi. Osmân öldürüldüğü vakit Ali’ye biat edildi. Sonra bir münakaşa oldu. Kılıçlar çekildi ve bu iş Ali’nin elindeyken bir an geçmedi ki, çekişme olmasın. Vallahi Allah’ın nübüvveti ve hilafeti bizde birleştireceğini düşünmemiştim; Kûfe’nin ayak takımı nasıl oldu da seni halife seçip sonra da seni oradan çıkarıverdiler? Âişe’den Resûlullah(sav)’ın yanına defnedilmemi rica etmişim ve o da kabul etmişti. Ben öldüğüm vakit bunu ondan rica edesin; zira ben insanların buna karşı geleceğini sanmam. Şayet karşı çıkacak olurlarsa, onlarla münakaşa içine girmeyesin.’

Böylece Hasan vefat ettiği vakit Hüseyin müminlerin annesi Âişe’ye koştı ve o da, ‘Tabii ki’ dedi. Lakin Mervân onlara engel oldu. Bu yüzden Hüseyin ve yanındakiler kılıçlarını çektiler de, Ebû Hüreyre onları bundan vazgeçirdi. Sonra Hasan, el-Baki’î’ye, annesinin yanına defnedildi.”

Mu’âviye b. Ebû Süfyân (661-680)

Mu’âviye b. Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdi’s-Şems b. Abd-i Menâf İbn Kusayy el-Emevî, Ebû Abdü’r-Rahman. Mu’âviye ve kardeşi Mekke’nin fethedildiği gün İslam oldular. Huneyn’de bulunmuştur. Kalbi, Resûlullah (sav) tarafından yumuşatılanlar arasındadır. Sonradan çok içten bir şekilde İslam’ı kucaklamıştır. Peygamber kâtiplerindendir.

Kendisinin Peygamber(sav)'den yüz altmış üç hadîs rivayet ettiği söylenir. Sahabe içinde ondan hadîs rivayet edenler arasında İbn Abbâs, İbn Ömer, İbnü'z-Zübeyr, Ebû'd-Dardâ, Cerîr el-Biclî, Numân b. Beşîr ve diğerleri vardır. Tâbiîler içinden de İbnü'l-Müseyyeb, Hamîd b. Abdü'r-Rahman ve diğerleri vardır.

O, keskin zekâ ve hoşgörü vasıflarıyla donatılanlardandır. Onun erdem ve fazileti hususunda bize hadîsler ulaşmış olsa da bunlar nadiren sabittir.

Tirmizî'nin Abdü'r-Rahman b. Ebî Ümeyre es-Sahâbî'nin onayıyla, Resûlullah(sav)'tan rivayet ettiği üzere Peygamber (sav), Mu'âviye için, *"Ya Rabbi! Onu başkaları ve kendisi için doğru yoldan sapmaz bir rehber kıl"* diye dua etmiştir.

Ahmed'in Müsned'inde İrbâz b. Sâriyâ'dan rivayetle kayıt düştüğü üzere, o Resûlullah(sav)'ın, *"Ya Rabbi! Mu'âviye'ye hesap kitap öğret ve onu sonsuz gaptan esirge"* dediğini işitmiştir.

İbn Ebî Şeybe'nin Müsennef'inde, Taberânî'nin de el-Kebîr'de Abdü'l-Melik b. Umayr'dan rivayetle kayıt düştükleri üzere, Mu'âviye şöyle söylemiştir: *"Ta ki Resûlullah (sav) bana, 'Ey Mu'âviye! Hükmettiğin vakit güzellikle hükmet' dediğinden beri hilafet arzum hiç dinmedi."*

Mu'âviye uzun boylu, açık tenli, yakışıklı ve heybetli bir adamdı. Ömer ona bakar ve *"Bu, Arapların Kısra'sıdır"*²³⁵ derdi. Ali de, *"Mu'âviye'nin iktidarına karşı gönülsüz olmayınız; zira onu kaybettiğiniz vakit, başların omuzlardan düştüğünü göreceksiniz"* demiştir.

El-Mekburî de, *"Herakles ve Hüsrev'in dehâsına gıpta edersin de Mu'âviye'yi bunlardan saymaz mısın?"* derdi. Mu'âviye'nin hoşgörüsü üzerine darb-ı meseller söylenmiştir. İbn Ebî'd-Dünyâ ve Ebû Bekir b. Ebî Âsım sadece Mu'âviye'nin hoşgörüsü üzerine pek çok eser telif etmiştir.

İbn Avn'ın söylediği üzere, *"Adamın biri Mu'âviye'ye, 'Bize karşı doğru olarsın ey Mu'âviye! Yoksa biz sana doğruyu göstermesini biliriz' dedi. Bunun üzerine Mu'âviye, 'Nasıl?' diye sordu. Adam, 'Sopayla' deyince de Mu'âviye, 'O vakit size karşı doğru olacağım' dedi."*

Kabîse b. Câbir'den: *"Mu'âviye'yle çok dostluk ettim ve onun kadar hoşgörü sahibi olan, iş cehle geldiğinde ağırdan alan ve fevrîlikten uzak duran başka birini görmedim."*

Ebû Bekir Şam'a ordu gönderdiği vakit Mu'âviye ve kardeşi Yezîd b. Ebî Süfyân'ı ordunun başına geçirdi. Yezîd ölünce de Mu'âviye'yi Dimâşk'ın başına atadı. Sonra Ömer ve Osmân da bu durumu tanıdılar. Mu'âviye tüm Şam'ı

²³⁵ "Kısra" Arapça'da Pers krallarına verilen isimdir.

kendi idaresi altında topladı. Yirmi sene boyunca buranın emîrliğini yapmış, yirmi sene boyunca da halife olmuştur.

Kaabü'l-Ahbâr şöyle söylemiştir: *"Hiç kimse bu ümmete Mu'âviye kadar uzun süre hükmetmemiştir."*

Zehebî ise şöyle söylemiştir: *"Kaab, Mu'âviye'nin halife olmasından evvel vefat etti. Fakat söylediğinde haklıdır; zira Mu'âviye yirmi sene boyunca halife olarak kalmış ve kendisinden sonra gelenlerin aksine, yeryüzündeki hiçbir emîr ona kafa tutamamıştır. Şüphesiz ki kendisinden sonra gelenlere kafa tutanlar oldu ve topraklarının bir kısmı ellerinden çıktı. Daha önce de söylendiği üzere, Mu'âviye Ali'ye karşı çıkmış ve halife olmuştur. Sonra Hasan'a karşı çıkmış ve Hasan da halifelikten çekilmiştir. Böylece 41 senesinin Rebû'l-Âhir ya da Cemâziye'l-Evvel'inde halifeliği iyice sağlamlaşmıştır. Ümmetin tek bir halife altında birleşmesiyle bu sene Birlik Senesi²³⁶ diye anılır. Yine bu sene Mu'âviye, Mervân İbnü'l-Hakem'i Medine'ye atamıştır."*

43 senesinde Sicistan ülkesindeki Ruhhac ve diğer yerler ve Sudan ülkesinin Barka ve Kuvarra tarafındaki Vaddân fethedilmiştir. Aynı sene Mu'âviye, 'Babasının oğlu' Ziyâd'ı halefi tayin etti. Bu, İslam'da Resûlullah(sav)'in emrine karşı gelinmesinin ilk örneğidir²³⁷ (es-Sa'libî ve diğerleri).

45 senesinde Keykân fethedildi.

50 senesinde Kuzistân anveten fethedildi.

Aynı sene Mu'âviye Suriye halkını, kendinden sonra oğlu Yezîd'in veliahtlığına biat etmeleri için davet etti. Böylece Yezîd'e biat ettiler. Halifeliğin oğluna geçmesi için sağlığında ahd yaptıran ilk halife Mu'âviye'dir.

Sonra halktan biat alması için Medine'deki Mervân'a mektup yazdı. Bunun üzerine Mervân şöyle bir hutbe verdi: *"Emîrû'l-Mü'minîn, Ebû Bekir ve Ömer'in sünnetine dayanarak oğlu Yezîd'i size halife tayin etmeyi uygun gördü."* derken Ebû Bekir'in oğlu Abdü'r-Rahman ayağa fırladı ve *"Bilakis! Bu Kayzerler'in ve Kısralar'ın âdetidir; ne Ebû Bekir ne de Ömer evlatlarını ya da akrabalarını halife tayin etmiştir"* dedi.

51 senesinde Mu'âviye hacca gitti ve oğlu için söz aldı. Sonra Ömer'in oğlunu çağırttı, şehadet getirdikten sonra ona şöyle söyledi:

"İmdi ey İbn Ömer,

²³⁶ El-Âmü'l-Cema

²³⁷ Ziyâd, Ebû Süfyân'ın Sümeyye'den olduğunu öne sürdüğü oğludur. Fakat Sümeyye daha önceden bir Rum kölesiyle evliydi. Hz. Muhammed'in koyduğu hükme göre çocuk yasal babası olan Rum köledendi. Fakat Muaviye, Hz. Muhammed'in gözünden düşmemek için kendi ailesinin de tüm itirazlarına rağmen Ziyâd'ın baba tarafından öz kardeşi olduğunu ilan etmiştir. Ziyâd'ın bu muğlak ailevi durumu onun 'babasının oğlu' lakabını almasına yol açmıştır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 198, § imli dipnot.

Sen, burada bir emîr olmaksızın tek bir gece dahi geçirmek istemediğini bana bildirdin. Bu yüzden Müslümanlar arasında ayrılık çıkarıp huzurlarını bozmaman hususunda seni uyarıyorum.”

Bunun üzerine İbn Ömer, Allah’a hamdüsena ettikten sonra şöyle cevap verdi:

“İmdi,

Senden evvel de oğulları olan halifeler oldu; senin oğlun da onların oğullarından daha iyi değildir. Lakin yine de onlar, senin kendi evladına layık gördüğünü, evlatlarına layık görmediler. Bilakis, Müslümanlar için kimin en hayırlı olduğuna inandıysalar onu seçtiler. Şimdi beni sen mi Müslümanlar içinde fesat çıkarırım diye uyarırsın? Hâşâ benim böyle bir niyetim olmaz. Ben Müslümanlar içinde sade bir adamım; eğer ki onlar bir mevzuda anlaşılırsa, şüphesiz ki ben de onlara katılırım.”

Mu’âviye ona, “Allah sana rahmet versin” dedi ve böylece İbn Ömer gitti.

Sonra Mu’âviye Ebû Bekir’in oğlunu çağırttı ve şehadet getirdikten sonra konuşmasına başladı. Lakin Ebû Bekir’in oğlu onun sözünü kısa kesti ve şöyle konuştu:

“Senin arzu ettiğin, oğlun için yaptığın şey hususunda seni Allah’a övmemdir. Fakat bunu yapmaya hiç niyetim yok. Yemin olsun ki, bu meseleyi Müslümanların şûrasına götüreceğim ya da bunu tekrar tekrar senin önüne getireceğim.”

Sonra ayağa kalktı ve tam çekip gidecekken Mu’âviye, “Allah’ım! Bildiğin gibi yap, beni ondan koru” dedi ve sonra şöyle ekledi:

“Yavaş ol bakalım delikanlı! Ta ki ben akşam vakti onlara senin biat ettiğini söyleyene kadar, sakın ola Şam halkının gözüne görünmeyesin; zira benim sana hakettiğin gibi davranmamı beklemelerinden korkarım. Sonra nasıl istersen öyle yaparsın.”

Sonra Zübeyr’in oğlunu çağırttı ve ona şöyle söyledi:

“Ey İbn Zübeyr,

Sen bir delikten diğerine sıçrayan, pek maharetli bir tilkisin. Bu ikisine de akıl öğreterek ve cesaretlendirerek onları kendi kanaatlerinin hilafında yürüten de sensin.”

Bunun üzerine Zübeyr’in oğlu şöyle cevap verdi:

“Eğer ki iktidardan yorgun düştüyseniz, o vakit bırakınız ve başımıza oğlunuzu getiriniz ki, ona biat edelim. Eğer hem size ve hem de oğlunuza beraber biat edeceğimizi düşündüyseniz ikinizden hangisini işitmeli ve itaat etmeliyiz? İkinize birden aynı anda asla biat edilemez.” Sonra kalktı ve gitti.

Böylece Mu'âviye minbere çıktı, Allah'a hamdüsena ettikten sonra söyle konuştu:

"Hepimiz İbn Ömer'in, İbn Ebû Bekir'in ve İbn Zübeyr'in Yezîd'e biat etmediklerini iddia eden, yanlış yola sapmış olanların sözlerini işittik. Şüphesiz ki onlar işitmişler, itaat ederek Yezîd'e biat etmişlerdir."

Lakin Şam halkı, *"Vallahi, şahitler huzurunda biat etmedikleri sürece biz bu işe razı olmayız, yoksa gider boyunlarını vururuz"* dedi. Bunun üzerine Mu'âviye, *"Süphanallah! İnsanlar Kureyş'in şerri için ne kadar da hızlı"* dedi. Sonra da, *"Bugünden sonra böyle bir lafı bir daha hiçbirinizden işitmeyeyim!"* diyerek minberden indi. Cemaat, *"İbn Ömer, İbn Ebû Bekir ve İbn Zübeyr biat etmişler"* dedi. Fakat onlar, *"Vallahi biz biat etmedik"* dediler. Lakin cemaat, *"Bilakis etmişsiniz!"* dedi. Böylece Mu'âviye yola çıktı ve Şam'a vardı.

İbn Münkadir'den rivayet olunduğu üzere İbn Ömer, Yezîd'e biat edildiği gün, *"Eğer iyi olursa ona razı oluruz, yok eğer bunun aksine davranırsa sabrederiz"* demiştir.

El-Harâizî'nin *el-Havâtif*'de Hamîd b. Vehb'den rivayetle kayıt düştüğü üzere, *"Utbe b. Rebi'î'nin kızı Hind, Kureyş'in gençlerinden olan el-Fâkih b. Müğîre'nin zevcesiydi. El-Fâkih b. Müğîre'nin, herkesin izinsiz girebildiği bir misafirhanesi vardı. Bir gün ev boştu. El-Fâkih uyandı ve Hind evdeyken bazı işleri için evden çıktı. O sırada eskiden evin bekçiliğini yapmış olan bir adam çıkageldi ve içeri girdi. Lakin, içeride kadını görür görmez derhal geri çıktı. Bu sırada el-Fâkih onu izliyordu, sonra kadının yanına gitti ve ona ayağıyla tekme atarak, 'O yanındaki de kimdi?' diye sordu. Kadın, 'Ben kimseyi görmedim; sen beni uyandırana kadar da uyanmamıştım' dedi. Fakat el-Fâkih ona ailesinin yanına gitmesini söyledi. İnsanlar kadın hakkında dedikodu yapmaya başladılar. Bunun üzerine babası onu bir kenara çekerek şöyle konuştu: 'Kızım, ahali senin hakkında pek bir dedikodu yapmakta; bir de sen anlat bana bunun ne olduğunu da eğer ki adam hakikati söylüyorsa onu ortadan kaldıracak olan birisine gidip yalancı şahitlik edeyim, o vakit hakkımızdaki bu dedikodu da kesilsin; yok eğer adam yalan söylüyorsa Yemen'in kâhinlerini aramızda hakem yapayım.'*

Hikâye şöyle devam ediyor: *'Bunun üzerine kadın, babasına Cahiliye vaktinde edilen bir yemin ederek adamın kendisi hakkında yalan konuştuğunu söyledi. Böylece Utbe, el-Fâkih'e, 'Kızıma karşı büyük bir iftira atmaktasın, bu yüzden seni Yemen kâhinlerinin huzuruna davet ediyorum' dedi. El-Fâkih Benî Mahzûm kabilesinden bir grupla yola koyuldu. Utbe de yanında Hind ve onunla benzer bir durumda olan başka kadınlarla birlikte Benî Abd Menâf kabilesinden bir grupla yola koyuldu. Lakin, onlar gidecekleri yere yaklaştıkça Hind'in görüntüsü değişmeye başladı. Çehresi değişiverdi. Bunun üzerine babası ona, 'Ey kızım, çehrene düşen değişikliği görmekteyim, bu hissettiğin suçluluktan değildir de nedendir?' diye sordu. Hind, 'Yemin olsun ki hayır ba-*

bacığım! Bu suçluluktan değildir; sizler bir beşerin yanına gitmektesiniz. O hataya da düşebilir, isabetli de olabilir. Lakin, ben daha sonradan Arapların arasında bana kara çalacak bir leke sürüp sürmeyeceğinden nasıl emin olabilirim?’ diye sordu. Bunun üzerine babası ona, ‘O senin meselene bakmazdan evvel, onun güvenilir olup olmayacağını sana kanıtlayacağım’ dedi. Sonra atına ıslık çaldı, at gelince onun arkasını döndürerek siyek yoluna bir buğday tanesi itti ve sonra da bir kayışla bağladı. Sabah vakti kâhinin yanına vardılar. Kâhin onlar için kurban kesti ve ikramlarla onları karşıladı. Yemekten sonra Utbe kâhine, ‘Biz bir mesele için sana geldik, lakin ben, kanıtlayabileceğim bir şeyi senden gizledim; onun ne olduğunu gör bakalım’ dedi. Bunun üzerine Kâhin, ‘Bir buğday tanesi’ cevabını verdi. Fakat Utbe, ‘Bundan daha açık bir cevap beklerim’ deyince kâhin, ‘Şu kırsağın siyek yerinde olan bir buğday tanesi’ dedi. Utbe de ‘Bildin, şimdi şu kadınların işlerine bakabilirsin’ dedi. Bunun üzerine kâhin bir kadınların yanına gidip omuzlarına dokunarak onlara, ‘Kalk!’ diyordu. Sonunda Hind’in yanına geldi ve omzuna dokunarak, ‘Ey lekelenmemiş ve zina etmemiş olan, ayağa kalk; şüphesiz ki sen Mu‘âviye diye anılacak olan bir melik doğuracaksın’ dedi. Bunu işittiği vakit el-Fâkih, Hind’e baktı ve onun elini tuttu, lakin Hind onun elini iterek, ‘Defol! Yemin olsun ki o çocuğu senden başkasına doğuracağım!’ dedi. Böylece Ebû Süfyân onunla evlendi ve Mu‘âviye doğdu.”

Mu‘âviye, 60 senesinin Recep ayında vefat etti²³⁸ ve Bâbü'l-Câbiye ile Bâbü's-Sagîra arasına defnedildi. Yetmiş yedi sene yaşadığı ve Resûlullah(sav)'in bir tutam saç ve bir parça tırnağına sahip olduğu; son arzusu olarak bunların gözleri ve dudakları üzerine konmasını istediği ve “Bunu yapınız, sonra da beni rahmanların en rahimi olanla başbaşa bırakınız” dediği söylenmektedir.

Mu‘âviye’den haberler

İbn Ebî Şeybe'nin Müsennef’de Sa’îd b. Cümhân’dan rivayetle kayıt düştüğüne göre, “Sefîne’ye, ‘Benî Ümeyye hilafetin kendilerinde olduğu iddiasındadır’ dedim. Bunun üzerine bana, ‘Benî Zerkâî’nin²³⁹ yalan söylediği şüphesizdir – bilakis onlar meliklerin en şiddetlileridir ve onların ilki de Mu‘âviye’dir’ dedi.”

Beyhakî ve İbn Asâkir’in İbrâhîm b. Süeyd el-Ermenî’den rivayeten kayıt düştüklerine göre, “Ahmed b. Hanbel’e, ‘Kimler halifedir?’ diye sordum. ‘Ebû Bekir,

²³⁸ 680 yılı Nisan ayı.

²³⁹ “Mavi gözlülerin oğulları” anlamındadır. Bu ifade, dönemin Arapça’sında saldırganlığı ve düşmanlığı ifade eder, çünkü göz renginin açık olması Yunanlılar ve Deylemlilere mahsus bir özelliktir ki bu kavimler Arapları hep düşman olarak görmüştür. İmru’l-Kays, ifadeyi bu manada kullanmıştır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 202, * imli dipnot.

Ömer, Osmân ve Ali'dir' dedi. 'Ya Mu'âviye?' diye sordum, 'Ali zamanında Ali'den başka kimsenin halifelikte ondan daha çok hakkı yoktu' dedi."

Es-Silâfî'nin Tuyûriyât'ta Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'den rivayetle kayıt düştüğü üzere, "Babama Ali ve Mu'âviye'yi sorunca şöyle cevap verdi: 'Bil ki, Ali'ye düşmanlık edenler pek çoktu. Onda bir noksanlık aradılar, lakin bulamadılar. Bu yüzden bir adama gittiler. O da onunla harp etti ve kavgaya tutuştu. Düşmanları, Mu'âviye'ye övgüler düzerek ona tuzak kurdurdular.'"

İbn Asâkir'in Abdü'l-Melik b. Umayr'dan rivayetle kayıt düştüğü üzere, "Cârîya b. Kudâme es-Sâdi Mu'âviye'ye gitti. Mu'âviye ona, 'Sen de kimsin?' diye sordu. O da, 'Kudâme oğlu Cârîya' diye cevap verdi. Bunun üzerine Mu'âviye, 'Sen ne olabilirsin ki? Olsan olsan ancak bir arı olabilirsin' dedi. Bunun üzerine Cârîya b. Kudâme şöyle cevap verdi: 'Sên beni neye benzettiğini bilmez misin? Arı ki, kendini iğnesiyle korur ve ne de tatlı bir tükürüğü vardır! Lakin Mu'âviye köpeklere havlayan bir köpekten ve Ümeyye de yeni yetme bir cariyeden başka nedir ki?'"

El-Fazl b. Süeyd'den rivayetle, "Cârîyâ b. Kudâme Mu'âviye'ye gitti. Mu'âviye ona, 'Sen Ali b. Ebû Tâlib'in yordakçılardan birisin; ateşinle etrafı tutuşturur, Arap köylerinde gezinir, onların kanlarını akıtırsın' dedi. Bunun üzerine Cârîya, 'Ey Mu'âviye! Ali'nin adını ağzına almayasın! Biz ona karşı korku değil, ancak muhabbet duyardık; ona karşı dürüst ve içten olduğumuz için de ondan gizlimiz saklımız olmazdı' dedi. Mu'âviye, 'Yazıklar olsun ey Cârîya! Ailen seni ne kadar aşağılık görmüş de sana Cârîya ismini koymuş' dedi. Cârîya da, 'Ey Mu'âviye! Ailen seni ne aşağılık görmüş de sana Mu'âviye ismini koymuş' dedi. Mu'âviye, 'Senin annen bir köleydi' dedi, bunun üzerine Cârîya, 'Ben bir köle anneden doğdum! Ve Sıffîn'da seni karşıladığımız kılıçlar elimizdedir!' dedi. Mu'âviye, 'Beni tehdit mi edersin?' diye çıkışınca da Cârîya şöyle konuştu: 'Sen ne kılıçla ne de zorla fethederek bizi elde ettin; bilakis bize verdiğin ancak sözlerdir, yeminlerdir. Eğer bize karşı sorumluluğunu yerine getirirsen, biz de sana karşı sorumluluğumuzu yerine getiririz; yok eğer bunun aksine yeltenirsen biz de sana olan sözümüzden döneriz; zira ardımızda iri adamlar, kuvvetli zırhlar ve keskin mızraklar vardır; eğer ki elini ihanetle bize uzatmaya kalkışırsan biz de seni silah ve sadakatsizliğimizle karşılarız.' Bunu işitince Mu'âviye, 'Allah senin gibilerini insanlar içinde çoğaltmasın!' demiştir."

Ebû Tufeyl Âmir b. Vâsile es-Sahâbî'den rivayetle, kendisi bir gün Mu'âviye'ye gitmiş ve Mu'âviye ona, "Sen Osmân'ı katledenler arasında değil miydin?" diye sormuş. O da, "Hayır! Oradaydım, lakin Osmân'a yardım etmedim" demiş. Mu'âviye, "Seni ona yardım etmekten alıkoyan neydi?" diye sorunca, "Ensâr ve Muhâcir ona yardım etmedi" demiş. Bunun üzerine Mu'âviye, "Lakin Osmân'a hak vacip olduğu üzere, onların ona yardım etmeleri gerekirdi" demiş. Ebû Tufeyl buna cevaben, "O vakit, ey Emîrü'l-Mü'minîn, tüm Şam halkı arkanızdayken, sizi

ona yardım etmekten alıkoyan nedir?" diye sormuş. Mu'âviye, "Benim onun intikamının peşinden gitmem ona yardım değil midir?" demiş. Bunun üzerine Ebû Tufeyl bir kahkaha patlatarak, "Siz ve Osmân tıpkı şairin söylediği gibisiniz" demiş ve şu mısraları okumuş:

*"Ardımdan ağlayan gözlerle bulacağım seni,
Lakin vermiş miydin bana ben yaşarken iki lokmayı?"*

Eş-Şa'bî'nin söylediğine göre ilk kez oturur vaziyette hutbe veren Mu'âviye'dir. Bunun sebebi onun şişmanlamasından ve karnının büyümesindendir. Bunu nakleden İbn Ebî Şeybe'dir.

Zührî'nin söylediğine göre, "Bayram namazından evvel ilk kez hutbe veren Mu'âviye'dir." Abdü'r-Rezzâk bunu Müsennef'inde kayıt düşmüştür.

Sa'îd b. el-Müseyyeb'in söylediğine göre, "Bayram günü ezanını ilk kez okutan ve tekbirlerin sayısını azaltan Mu'âviye'dir." Bunları kayıt düşen İbn Ebî Şeybe'dir.

Askârî'nin el-Evâil'de söylediği üzere, "İslam'da ulak düzenini ilk kez kuran Mu'âviye'dir. Kendi şahsi hizmetine hadımları alan da ilk odur. İlk defa tebaası tarafından alaya alınan da yine Mu'âviye'dir. Ezanı kendisi için 'es-selamu aleyke ya Emîrül-Mü'minîn ve rahmetullah ve berekâtuhu' şeklinde okutan da ilk odur, Allah onu affetsin! İlk kez mühür makamını kuran odur. Bu göreve 'Ubeydullah b. Evs el-Gassânî'yi tayin etmiş, mühürü de ona teslim etmiştir. Mühür taşının üstünde, 'Her amelin bir sevabı vardır' yazısı vardı. Bu âdet, Abbâsî halifelerinin son vaktine kadar sürmüştür. Bu makamı kurmasının nedeni ise şöyledir ki, kendisi filanca bir adama yüz bin dirhem verilmesini emretmiştir. Fakat adam evrakı açıp bunu iki yüz bin dirheme çevirir. Bu iş Mu'âviye'nin kulağına gittiği vakit bundan haberdar olmadığını söylemiş ve o günden sonra da Mühür Divanı makamını kurmuştur. O, cami içinde kendisi için ayrı bir bölme yaptıran ilk halifedir. Kâbe'nin örtüsünün kaldırılarak açılmasına izin veren de ilk odur; zira evvelden örtüler birbirinin üzerine atılırdı."

Ez-Zübeyr b. Bekkâr'ın Muvaffâkiyyât'ta, ez-Zührî'nin kardeşinin oğlundan rivayetle kayıt düştüğüne göre, "Ez-Zührî'ye, 'Biat yeminini ilk kez tesis eden kimdir?' diye sordum. Şöyle cevap verdi: 'Mu'âviye Allah üzerine yemin etmelerini isterdi. Abdül-Melik b. Mervân geldiği vakit onlara boşanma ve köle azadı²⁴⁰ üzerine yemin ettirdi."

El-Askârî'nin Kitâbu'l-Evâil'de, Süleyman b. Abdullah b. Mamâr'dan rivayetle kayıt düştüğü üzere, "Mu'âviye Mekke ya da Medine'ye gitti. Mescide vardı ve içlerinde İbn Ömer, İbn Abbâs ve Abdü'r-Rahman b. Ebû Bekir'in olduğu bir gru-

²⁴⁰ Ettikleri biata karşı gelecek olurlarsa ceza olarak karılarının boşanması ve ellerindeki kölelerin de azat edilmesi. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s.204, * imli dipnot.

bun arasına oturdu. Herkes ona selam verdi. Fakat İbn Abbâs yüzünü döndü. Bunun üzerine Mu'âviye, 'Ben bu iş²⁴¹ için bu nifak çıkarandan ve onun amcasının oğlundan²⁴² daha çok hak sahibiyim' dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs, 'Neden? Daha önceden İslam olmandan mı? Yoksa Resûlullah(sav)'e yoldaşlık etmen ya da akraba olmandan mı?' diye çıkışınca Mu'âviye, 'Hayır! Öldürülen amcamın oğlu Osmân'dan' dedi. İbn Abbâs Ebû Bekir'in oğlunu işaret ederek, 'O vakit o bu mevki üzerinde daha çok hak sahibidir' diye tekrar çıkıştı. Bunun üzerine Mu'âviye, 'Onun babası eceli ile vefat etmiştir' dedi. İbn Abbâs da Ömer'in oğlunu işaret ederek, 'O vakit, o bu makam üzerinde daha çok hak sahibidir' dedi. Mu'âviye, 'Onun babasını da bir kâfir öldürmüştür' dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs, 'Bu senin iddianın ne kadar da tutarsız olduğunu gösterir; zira senin amca oğlunu öldürenler ona çok kızgın olan müslümanlardır' cevabını verdi."

Abdullah b. Muhammed b. Ukayl'dan, "Mu'âviye Medine'ye varır ve orada kendisini Ebû Katâde el-Ensârî karşılar. Mu'âviye ona, 'Ey Ensâr! Sizden başka herkes benim yanıma geldi' der. Ebû Katâde de, 'Bizim bineklerimiz yoktu' cevabını verir. Mu'âviye, 'Su taşımak için develeriniz nerededir?' diye sorunca, 'Onları Bedir'de seni ve babanı kovalarken topal ettik' cevabını verir. Sonra da Resûlullah(sav)'ın kendilerine, 'Sizler benden sonra bir açgözlülük göreceksiniz' dediğini söyler. Bunun üzerine Mu'âviye, 'O zaman size ne yapmanızı emir buyurdu?' diye sorunca, 'Sabır göstermemizi emir buyurdu' der. Mu'âviye de, 'O zaman sabrediniz' der. Bu Abdü'r-Rahman b. Hassân b. Sâbit'in kulağına gider ve o şöyle söylemiştir:

'Şimdi, veriniz Harb oğlu Mu'âviye'ye
Mü'minlerin emîrine, bizden şu mesajı:
'O vakit bizler sabredeceğiz ve bekleyeceğiz seni,
Kıyamet günü mahkemesinde!'"

İbn Ebî'd-Dünyâ ve İbn Asâkir'in Cebele b. Şuaym'dan rivayetle kayıt düştükleri üzere, "Bir gün Mu'âviye'nin yanına gittim. O vakit halife idi. Boynunun etrafında bir ip vardı ve bir çocuk da onu çekiyordu. Bunu görünce ona, 'Ey Emîrül-Mü'minîn! Ne yapıyorsunuz?' diye sordum. Bana, 'Sessiz ol aptal! Resûlullah(sav)'in, 'Kimin çocuğu varsa kendisi de ona çocukmuş gibi davransın' diye buyurduğunu bilmez misin?' diye çıkıştı." İbn Asâkir'in söylediğine göre bu olay çok gariptir.

İbn Ebî Şeybe'nin Müsennef'te eş-Şa'bî'den rivayetle kayıt düştüğü üzere, "Kureyş'in gençlerinden biri Mu'âviye'nin huzuruna çıktı ve ona karşı çok ağır sözler sarf etti. Bunun üzerine Mu'âviye, 'Ey kardeşimin oğlu! Ben seni bir sultana karşı uyandırırım; zira sultan hiddetini, çocuğun taşkınlığıyla biler ve bir aslanın pençesiyle atıldığı gibi atılır' dedi."

²⁴¹ Halifeliği kastediyor.

²⁴² Abbâs ve Hz. Ali'nin babası Ebû Tâlib kardeşidir. Bkz. a.g.e., s. 204, † imli dipnot.

ve o sırada Mu'âviye adına Hicaz'ı idare etmekteydi. Söze şöyle başladı: 'Şüphesiz ki Allah Emîrül-Mü'minîn'e oğlu hususunda hoş bir yol gösterdi; tıpkı Ebû Bekir ve Ömer'in haleflerini tayin ettikleri gibi – (ya da başka bir lafza göre 'tıpkı Ebû Bekir ve Ömer'den âdet olduğu üzere') Mu'âviye de kendi oğlunu halefi gösterdi. Bunun üzerine Abdü'r-Rahman b. Ebû Bekir, 'Bilakis! Bu Herakles ve Kisraların âdetidir. Yemin olsun ki, Ebû Bekir ne oğullarından ne de ailesinden birine böyle bir işi sunmuştur. Mu'âviye bu işi, kendi oğlunu kayırmaktan başka bir şey için yapmamıştır' diye çıkarır. Mervân, 'Kendi ana babana öf²⁴³ diyen sen değil misin?' dedi, bunun üzerine Abdü'r-Rahman da 'Resûlullah(sav)'in babasına lanet ettiği sen değil misin?' diye cevap verdi. Lakin, bu sırada Âişe araya girerek şöyle konuşur: 'Mervân yalan söyledi! O âyet Abdü'r-Rahman için indirilmemiştir; bilakis, falancanın oğlu filanca için indirilmiştir. Lakin, Resûlullah(sav)'in lanet ettiği Mervân'ın babasıdır ve Mervân da onun oğludur. Bu yüzden Mervân'ın üzerinde Allah'ın laneti vardır.'"

İbn Ebî Şeybe'nin Müsennef'inde Urve'den rivayeten kayıt düştüğüne göre Mu'âviye şöyle söylemiştir: "Kızgınlık olmadıkça hoşgörü de olmaz."

İbn Asâkir'in eş-Şa'bî'den rivayet ettiğine göre, "Araplar içinde dört dehâ mevcuttur: Mu'âviye, Amr İbnü'l-Âs, Mügîre b. Şu'ba ve Ziyâd. Lakin Mu'âviye bunu hoşgörüsü ve ağırbaşlılığıyla, Âs zorluklara karşı, Mügîre seri hareket etmesiyle ve Ziyâd da büyük ve küçük şeylerle gösterir." Sonra söze şöyle devam etmektedir: "En iyi olan dört kadı ve dört de dehâ vardır: Kadılar Ömer, Ali, İbn Mesud ve Zeyd b. Sâbit'tir. En dehâ sahibi olanlarsa Mu'âviye, Amr b. Âs, Mügîre ve Ziyâd'dır."

Kabîse b. Câbir'den rivayet olunduğu üzere, "Ömer b. Hattâb'la dostluğum olmuştur. Mushaf'ı ondan daha iyi bilen ve Dîn-i Allah üzerinde ondan daha mahir bir fakih tanımadım. Tahâ b. Ubeydullah'la dostluğum olmuştur. Daha henüz kendisinden istenmeden büyük meblağlar bağışlamakta ondan daha cömert kimseyi tanımadım. Mu'âviye'yle dostluğum olmuştur. Ondan daha hoşgörülü, işin içinde cehalet olduğu vakit bunu ağırdan alan ve ondan daha ağırbaşlı olan kimseyi tanımadım. Amr b. Âs'la dostluğum olmuştur. Soyu ondan daha arı ve ondan daha yumuşak huylu kimseyi tanımadım. Mügîre b. Şu'ba ile dostluğum olmuştur. Eğer ki sekiz kapısı olan bir şehir olsa ve bir hinlik ve kurnazlık etmediği sürece kimse bu şehirden çıkamayacak olsa, onun her kapıdan çıkabileceğine kuşku yoktur."

İbn Asâkir'in Hamîd b. Hilâl'den rivayetle kayıt düştüğü üzere, "Bir gün Âkîl b. Ebî Tâlib, 'Ben fakir ve muhtaç durumdayım, bu yüzden bana atıye veriniz' diyerek Ali'ye avuç açtı. Ali, yardımın diğer müminlerle birlikte gelinceye kadar sabretmesini ve kendisine ancak onlarla birlikte atıye verebileceğini söyledi ona. Lakin, adam

²⁴³ İsrâ suresi 23. âyet: "Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara "öf!" bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle."

çok açgözlüydü. Bunun üzerine Ali yanındakilerden birine, ‘Onun elinden tut, pazar yerindeki dükkânlara götür ve kilitleri kırarak dükkânlardan istediğini almasını söyle’ dedi. Bunun işittiği vakit Âkîl, ‘Beni bir hırsız mı yapmak istiyorsunuz?’ diye çıkıştı da, Ali de ona, ‘Sen de beni mi hırsız yapmak istersin? Müslümanların mallarını alayım da onlara vermeden sana mı vereyim?’ dedi. Böylece Âkîl, Mu‘âviye’ye gideceğini söyledi. Ali de ona, ‘Sen bilirsin’ dedi. Böylece Âkîl Mu‘âviye’nin yanına vardı ve ondan atıye diledi. Bunun üzerine Mu‘âviye ona yüz bin dirhem verdi. Sonra da, ‘minbere çık ve sana Ali ne verdi ben ne verdim onu bir söyle’ dedi. Böylece Âkîl minbere çıktı, Allah’a hamdüsena ettikten sonra şöyle konuştu,

‘Ey ahali!

Biliniz ki, Ali’yi imanının aksine cezbetmeye çalıştım. Lakin, o imanını bana tercih etti. Sonra Mu‘âviye’yi imanının aksine cezbetmeye çalıştım da beni imanına tercih etti.’”

İbn Asâkir’in Cafer b. Muhammed’in babasından rivayetle kayıt düştüğü üzere, “Bir gün Âkîl, Mu‘âviye’nin huzuruna çıktı ve Mu‘âviye ona, ‘İşte bu Âkîl’dir, amcası da Ebû Leheb’dir’ dedi. Bunun üzerine Âkîl ona, ‘İşte bu Mu‘âviye’dir ve teyzesi de odun taşıyandır’²⁴⁴ dedi.”

İbn Asâkir’in el-Evzâî’den rivayetle kayıt düştüğü üzere, “Huzaym b. Fâtik Mu‘âviye’nin huzuruna çıkmıştı –bu sırada elbisesinin alt kısmı da biraz yukarıya doğru kıvrılmıştı– ve bacakları da oldukça hoş ve güzeldi. Bu yüzden Mu‘âviye ona, ‘Eğer bu bacaklar bir kadında olsaydı’ dedi. Bunun üzerine Huzaym ona, ‘Sizin de kalçalarınız ey Emîrül-Mü’minîn’ dedi.”

Mu‘âviye döneminde ulemadan vefat edenler: Safvân b. Ümeyye, Hafsa, Ummu Habîbe, Safiyye, Meymûne, mü’minlerin valideleri Sevdâ, Cüveyriye ve Âişe, şair Lebîd, Osmân b. Talha el-Hicâbî, Amr b. Âs, Haham Adbullah b. Selâm, Muhammed b. Mesleme, Ebû Mûsâ el-Eş’ârî, Zeyd b. Sâbit, Ebû Bekra, Kâb b. Mâlik, Mügîre b. Şu’ba, Cerîr el-Becîlî, Ebû Eyüp el-Ensârî, İmrân b. Hüseyin, Sa’îd b. Zeyd, Ebû Kutâde el-Ensârî, Fazl b. Ubeyd, Abdü’r-Rahman b. Ebû Bekir, Cübeyr b. Mu’tim, Usâme b. Zeyd, Sevbân, Amr b. Hassân b. Sâbit, Hâkim b. Hizân, Sa’d b. Ebî Vakkās, Ebû’l-Yusr, Kusâm b. el-Abbâs ve kardeşi Ubeydullah, Ukbe b. Âmir, 59 senesinde Ebû Hüreyre; kendisi, “Ya Rabbi! Ben 60 senesinden ve bir çocuğun iktidarından sana sığınırım” diye dua etmiştir ve duası kabul görmüştür.

²⁴⁴ Tebbet suresi 1, 2, 3, 4 ve 5. âyetler: “Ebû Leheb’in iki eli kurusun. Kendisi de yok olsun! Ne malı fayda verdi ona ne de kazandığı. O, bir alevli ateşe girecek ve karısı da beraber. Karısı odun hamalı olarak boynunda bükülmüş bir ip taşıyacaktır.” Kadının adı Ümmü Cemil’dir. Harb’in kızı, Ebû Süfyan’ın kız kardeşidir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 208, * imli dipnot.

Yezîd b. Mu'âviye (680-683)

Mu'âviye oğlu Yezîd, Ebû Hâlid, Emevî. 25 veyahut 26 senesinde doğmuştur. İri yarı, pek bir şişman ve kıllıdır. Annesi, Behdel el-Kelbiyye'nin kızı Meysûn'dur.

Babasından hadîsler rivayet etmiştir; oğulları Hâlid ve Abdü'l-Melik b. Mervân da ondan hadîsler rivayet etmiştir.

Babası onu veliahtı ilan etmiş ve daha evvelden de bahsedildiği üzere, halk bundan hiç hoşnut olmamıştır.

Hasan el-Basrî'den: *"İnsanların işlerini fesada uğratan iki kişi vardır: Bunlardan biri, Mu'âviye'ye mızrakların ucuna Mushaf'tan sayfeler asılmasını tavsiye ettiği gün Amr İbnü'l-Âs'tır; öyle ki, sayfeler asılmıştır. İbnü'l-Karâ da şöyle eklemiştir: 'Haricîlerin söylediğine göre hükmü verecek olan Allah'tır ve bu hükmün verilmesi de ta ki Kıyamet Günü'ne kadar sürecektir.' Diğeri ise Müğîre b. Şu'ba'dır; zira o Mu'âviye'nin Kûfe valisiydi ve Mu'âviye ona, 'Bu mektubu okur okumaz, görevini bırakıp derhal yanıma gel' dediği bir mektup göndermişti. Lakin, Müğîre gecikti ve Mu'âviye'nin yanına vardığında Mu'âviye ona neden geciktiğini sordu. Müğîre yoluna koyması gereken bir işi olduğunu söyledi. Mu'âviye, 'Nedir o?' diye sordu. Müğîre de, 'Sizden sonra Yezîd'in yerinizi alacağına dair biat meselesi' dedi. Mu'âviye, 'Peki bu işi halledebildin mi?' diye sordu. O da, 'Evet' dedi. Bunun üzerine Mu'âviye ona işinin başına dönmesini söyledi. Müğîre ayrıldıktan sonra yanındakiler ona, 'Bunun altında yatan da nedir?' diye sorunca, Müğîre, 'Mu'âviye'nin başına öyle bir çorap ördüm ki, kıyamet gününe kadar bundan kurtulamaz' cevabını verdi. Hasan da bu hususta şöyle söylemiştir: 'İşte bu yüzden, bunlar oğulları için biat almaya koyuldular; eğer ki bu hâdise olmasaydı, ta ki kıyamet gününe kadar bir şûra bu işe²⁴⁵ karar verecekti.'"*

İbn Şirîn'den: *"Amr b. Hazm Mu'âviye'nin huzuruna çıkarak ona, 'Allah'tan size, Muhammed(sav)'in ümmeti için, onlara kimi veliaht göstereceğinizi hatırlatmasını dilerim' dedi. Bunun üzerine Mu'âviye şöyle cevap vermiştir: 'Sen bana nasihat ettin ve kendi görüşünü sundun; lakin benim oğlum ve onun oğullarından gayrısı yoktur ve bu mevki için en çok hak sahibi olan da ancak benim oğlumdur.'"*

Âtiye b. Kays'dan: *"Mu'âviye bir hutbede şöyle konuşmuştur:*

'Eğer ben ondaki fazileti görüp de Yezîd için bir ahd yaptıysam, sen de benim onun için ümit ettiğime ulaşmasını sağla ve ona yardım elini uzat; lakin eğer beni etkileyen, bir babanın oğluna duyduğu şefkat ise ve eğer ki benim onun için arzuladığım şeye layık değilse, Yezîd ona ulaşmadan evvel onu çekip al!'"

²⁴⁵ Kimin halife olacağının seçilmesini kastediyor.

Mu'âviye öldüğü vakit Şam ahalisi Yezîd'e biat etti. Sonra Yezîd, Medine halkına, kendisi için biatı alacak olan kişiyi yolladı. Lakin, Hüseyin ve İbn Zübeyr ona biat etmeyi kabul etmediler ve aynı gece Mekke'nin yolunu tuttular.

İbn Zübeyr ne biat etmiş ne de kendisi adına bir iddiada bulunmuştur. Hüseyin'e gelince, Mu'âviye zamanında, Kûfe halkı ona mektup yazarak kendisinden Kûfe'ye gelmesini rica etmişti; fakat o, bunu reddetmişti. Lakin, Yezîd'e biat edildiğinde daha önce üzerinde düşündüğünden caymış, zaman zaman kalmayı zaman zamansa onların yanına gitmeyi düşünür olmuştu. İbn Zübeyr onu, gitmesi hususunda telkin etmişti. İbn Abbâs ise ona gitmemesini söylüyordu. İbn Ömer de ona, *"Gitme; zira Allah, Resûlullah(sav)'e bu dünya ile ahiret arasında bir seçim sundu da o ahireti seçti; sen de ondan bir parçasın, bu yüzden onu –yani dünyayı– almamalısın"* dedi. Sonra birbirlerine sarıldılar ve ağlaşarak veda ettiler. İbn Ömer, *"Hüseyin gitme kararıyla hepimize karşı direnmıştır; yemin olsun ki, babası ve kardeşinin ibretinden de haberdardır"* diye konuşuyordu. Câbir b. Abdullah, Ebû Sa'îd , Ebû Vâkid el-Leysî ve diğerleri de Hüseyin'e aynı şeyi telkin ediyorlardı. Lakin o hiçbirine kulak asmadı ve Irak'a yürümek konusunda ısrarını sürdürdü. Bunun üzerine İbn Abbâs ona, *"Tıpkı Osmân gibi senin de karılarının ve çocuklarının arasında katledileceğini düşünüyorum"* dedi. Lakin, Hüseyin yine kabul etmedi. Bu yüzden İbn Abbâs göz yaşlarına boğularak, *"İbn Zübeyr'in gözleri parlar oldu"* dedi. Sonra İbn Abbâs Abdullah İbn Zübeyr'i görünce ona, *"İşte muradına erdin – Hüseyin yola koyulmak üzere seni ve Hicaz'ı terk edecek"* dedi. Sonra da şu misali verdi:

*"Ey tarlakuşu! İşte bu otlakta,
Açıktır sana vadi, bırak yumurtalarını ve şakı.
Canın ne istiyorsa onu gagala!"*

Irak halkı Hüseyin'e elçiler ve mektuplar yollayarak onu yanlarına davet etti. Böylece Hüseyin, yanında ailesinden erkekler, kadınlar ve çocuklarla birlikte, Zü'l-Hicce'nin onuncu günü, Mekke'den Irak'ın yoluna koyuldu. Bunun üzerine Yezîd, Irak'taki valisi Ubeydullah b. Ziyâd'a onu öldürmesi için mektup gönderdi. Böylece o, başlarında Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın olduğu dört bin kişilik bir ordu gönderdi. Tıpkı kendisinden evvel babasına da yaptıkları gibi Kûfe halkı Hüseyin'e sırtını döndü. Bu yüzden Hüseyin, peşindekilerle karşılaştığı vakit, onlara uzlaşmayı ve geri dönerek elini Yezîd'in eline vermeyi kabul etti. Lakin, onlar Hüseyin'in katlinden başkasına razı olmadılar. İşte böylece Hüseyin katledildi. Başı bir tepside İbn Ziyâd'a sunuldu – Allah onu katledene lanet etsin! İbn Ziyâd ve Yezîd de onunla beraber olsun!

Hüseyin'in katli Kerbela'da olmuştur ve onun katlinin hikâyesi kalplerin tahammül edebileceğinden çok daha uzundur. Hepimiz Allah'tan geldik ve yine O'na döneceğiz! Orada, kendisiyle birlikte, ailesinden on altı kişi daha katledilmiştir.

Hüseyin öldürüldüğü vakit dünya yedi gün boyunca dondu kaldı. Güneş duvarların üzerinde, adeta safrana boyanmış sayfeler gibiydi ve yıldızlar da birbirleriyle çarpışmaya koyuldu. Ölümü Muharrem'in onuncu günündedir (12 Ekim 680). O gün güneş tutuldu ve onun ölümünden sonra ufuk, altı ay boyunca kan kırmızı kesildi. Bundan sonra da kızılık hiç kesilmedi; böylesi evvelden hiç görülmemiştir.

Söylendiğine göre o gün, Kudüs'te çevrildiği vakit altından kan çıkmayan tek bir taş dahi olmamıştır. Askerlerin yanındaki safran küle dönüşmüştür. Ordudan bir deve kesmişler de, bir de ne görsünler! Eti adeta alev gibi. Pişirdikleri vakit tadının da acı hıyar gibi olduğunu görmüşler. Sonra adamın biri Hüseyin'e kötü sözler sarfetmiş de, Allah ona gökten iki tane yıldız fırlatıvermiş ve adamın gözleri hemen oracıkta görmez olmuş.

Es-Seâlibî'nin söylediği üzere râviler, çeşitli yollardan Abdü'l-Melik b. Umayr el-Leysî'nin şöyle söylediğini rivayet etmişlerdir: *"Eliyle Kûfe sarayını işaret ederek, 'İşte şu sarayda Ali oğlu Hüseyin'in başını Ubeydullah b. Ziyâd'ın önünde bir tepside gördüm; sonra Ubeydullah b. Ziyâd'ın başını da el-Muhtâr b. Ebî Ubeyd'in önünde gördüm; el-Muhtâr'ın başını Mûsâ b. ez-Zübeyr'in önünde gördüm; Mûsâ'nın başını Abdü'l-Melik b. Mervân'ın önünde gördüm. Tüm bu hikâyeyi Abdü'l-Melik'e anlattım. Fakat o bundan pek bir rahatsız oldu ve mekânı terk etti.'"*

Tirmizî'nin Selmâ'dan rivayetle kayıt düştüğüne göre, *"Ümmü Seleme'nin yanına vardım. Ağlıyordu, ben de, 'Sizi ağlatan nedir?' diye sordum. 'Resûlullah(sav)'i rüyamda gördüm; saçları sakalı toza batmıştı, 'Ne oldu size ey Resûlullah?' diye sordum. 'Daha şimdi Hüseyin'in katline şahit oldum' dedi."*

Beyhakî'nin Delâil'de İbn Abbâs'tan rivayeten kayıt düştüğü üzere, *"Resûlullah(sav)'i gün ortasında dağınık saçlarla, üzeri tozla kaplı ve elinde içi kan dolu bir şişeyle gördüm; 'Anam babam! Ne oldu size böyle ey Resûlullah?' diye sordum. 'Bu Hüseyin ve ashabının kanıdır; o günden beri bu kanı toplar dururum' dedi. Bunun üzerine günleri hesaplادılar ve Hüseyin'in katledildiği günü buldular."*

Ebû Nuaym'ın Delâil'de Ümmü Seleme'den rivayeten kayıt düştüğü üzere, *"Cinlerin Hüseyin'e ağladıklarını ve onun için ağıtlar yaktıklarını işittim."*

Seleb'in Emâliye'sinde Ebî Cenâb el-Kelbî'den rivayeten kayıt düştüğüne göre, *"Kerbela'ya gittim ve Arap şeflerinden birine, 'Kulağıma çalınanları bir de senden duyayım; hakikaten ağıt yakan cinleri işittin mi?' diye sordum. 'Onları işitme-*

diğini söyleyen bir kişiyle bile karşılaşmazsınız' dedi. 'O vakit bana ne işittiğini söyle' dedim de, 'Onların şöyle söylediklerini duydum' dedi.

'Peygamber onun alnını okşardı
Işırdı yanakları onun.
En soylusuydu anası babası Kureyş'in!
Dedesı de en hayırlısıydı dedelerin!'"

Hüseyin ve çocukları öldürölünce, İbn Ziyâd başlarını Yezîd'e gönderdi. Yezîd önce buna çok mutlu oldu. Fakat sonradan, Müslümanlar bu yüzden kendisine nefret duyunca, pişman oldu. Halk ona karşı düşman kesildi. Bunda hiç de haksız değillerdi.

Ebû Ya'lâ'nın Müsned'inde, zayıf bir isnatla, Ebû Ubeyde'den rivayeten kayıt düştüğü üzere Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Benî Ümeyye'den Yezîd diye anılan bir adamın onu alt üst etmesine kadar, ümmetimin iktidarı adalet üzerine temellenecektir."

Er-Ru'yânî'nin Müsned'inde Ebû'd-Dardâ'dan rivayeten kayıt düştüğüne göre "Resûlullah(sav)'ın, 'Benim sünnetimi değiştirecek olan kişi, Benî Ümeyye'den Yezîd adında biridir' buyurduğunu işittim."

Nevfal b. Ebî'l-Furât'ın söylediğine göre, "Ömer b. Abdü'l-Azîz'le birlikteyken adamın biri Yezîd'den söz açtı ve 'Emîrül-Mü'minîn Yezîd b. Mu'âviye şöyle söylemişti' dedi. Bunun üzerine Ömer b. Abdü'l-Azîz, 'Ona Emîrül-Mü'minîn mi diyorsun?' diye çıkıştı. Sonra emir verdi ve adam yirmi kez kırbaçlandı."

63 senesinde Yezîd'e, Medine halkının kendisine başkaldırdığı ve artık kendisini tanımadıkları haberi ulaştı. Böylece Yezîd, üzerlerine büyük bir ordu gönderdi ve onlara saldırmalarını emretti. Sonra da İbn Zübeyr'le karşılaşmak için Mekke'ye yürüdü. Karşı karşıya geldiler ve Bâb-ı Tayba'da Harra Savaşı oldu. Ben size Harra Savaşı'nı nasıl anlatayım ki? Bir defasında Hasan bundan bahsetmişti ve "Vallahi, tek biri dahi kaçamadı' demiştir. Sahabe'den ve diğerlerinden pek çok kişi, bu savaşta kılıçtan geçirildi, Medine yağmalandı ve bin bâkireye tecavüz edildi. Şüphesiz ki hepimiz Allah'tan geldik ve hepimiz ona döneceğiz! Zira Resûlullah (sav) şöyle söylememiş miydi: 'Her kim ki Ehl-i Medine'yi ürkütür, Allah da onlara öyle bir korku salar ki Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onun üzerine olsun.'" Bunu rivayet eden Müslim'dir.

Medine halkının Yezîd'i tanımamasının nedeni, onun sınır tanımaz bir mertebede adaletsiz olmasıdır.

Vâkidî'nin çeşitli yollar vasıtasıyla Abdullah b. Henzele b. el-Gasîl'den rivayetle kayıt düştüğü üzere, "Vallahi gökten üzerimize taşlar yağacağından kork-

masaydık Yezîd'e başkaldırmazdık! Zira o, cariyelerin çocuklarını, kızlarını ve kız kardeşlerini nikâhına almış, şarap içip namazı terk etmiştir.”

Zehebî'nin söylediğine göre, “Yezîd, Medine halkına –şarap içmesi ve haram olana düşkünlüğü ile birlikte– yapacağını yaptı. Böylece halk ona öfke duyar oldu ve birden fazlası ona karşı ayaklandı. Allah da onun ömrünü mübarek kılmadı. Harra ordusu Mekke'ye ilerlerken ordunun komutanı yolda öldü. Fakat kendi yerini alacak bir başka komutan tayin etti. Mekke'ye ulaştıkları vakit İbn Zübeyr'i kuşatarak üzerine yürüdüler ve mancınıklarla ona taşlar fırlattılar. Bu 64 senesinin Sefer ayındaydı (Ekim/Kasım 683). Bunların alevlerinin kıvılcımlarından, Kâbe'nin örtüsü, damı ve Allah'ın İsmâil için fîdye bahşettiği damdaki koç boynuzu ateş aldı.”

Allah, bu senenin Rebîü'l-Evvel ayının ortasında Yezîd'i yok etti (14 Kasım 683). Ölüm haberi savaş devam ederken geldi. Bunun üzerine İbn Zübeyr, “Ey Şam ahalisi! Başınızdaki zalim ölmüştür” diye bağırdı. Böylece, ordu kırıldı ve onları yakalayiverdiler. Sonra İbn Zübeyr, halkı kendisine biata davet etti ve böylece halife unvanını aldı. Lakin, Şam halkı Yezîd'in oğlu Mu'âviye'ye biat etti. İleride ele alınacağı üzere, onun günleri de uzun sürmemiştir. Yezîd için söylenenlerden biri de şudur:

“Geri geldi bu keder ve sokuldu iyice,
Uyku girmez oldu gözlerimize.
Yıldızlara baktım ve onları izledim
Ne zaman ki yükselir bir gezegen göğe
Döner durur orada,
Ta ki ben onun düşüşüne şahit olana dek.
Ve benim Mâtirûn'daki²⁴⁶ aşkım, ne zaman ki
Karıncaya yer onun istif ettiğini,
Ne de hoş bir evi vardı ve vardığında eve,
Dimaşk yakınında bir mabed de tutuştu
Kemerli kubbelerin altında,
Etraflarında zeytinlerin olgunlaştığı.”

İbn Asâkir'in Abdullah b. Ömer'den rivayeten kayıt düştüğü üzere, “Hakikatin Şahidi Ebû Bekir; isminde ne kadar da isabetlisin; hakikati ayırt eden, Demir-den Boynuz Ömer, isminde ne kadar da isabetlisin; mazlumken katledilen, İki Nûr'un Sahibi İbn Affân, ilahî merhamet ona iki kez nasip edilmiştir. Mu'âviye ve oğlu ise Arz-ı Makdûs'un melikidir. Es-Seffâh ve Selâm, el-Mansûr ve Câbir, El-Mehdî, el-Emîn, Emîrû'l-Gazab; hepsi Benî Kaab b. Lüeyy'dendir; hepsi erdem sahibidir, benzer-

²⁴⁶ Şam yakınlarındaki bir köy.

leri de yoktur.” Zehebî’nin söylediğine göre bu, İbn Ömer yoluyla nakledilmiştir; fakat kimse kaynağını bulamamıştır.

Vâkıdî’nin Ebû Cafer el-Bâkir’den²⁴⁷ rivayeten kayıt düştüğüne göre, “Kâbe’nin üzerine ilk kez ipek kumaş örttüren Yezîd b. Mu’âviye’dir.”

Yezîd zamanında, Hüseyin’le birlikte katledilenler ve Harra vakasındaki-
lerin yanı sıra, ulemadan vefat edenler şöyledir: Mü’minlerin Annesi Ümmü
Seleme, Hâlid b. Ürfete, Cerhâd el-Eslemî, Câbir b. Atîk, Burayda b. el-Hu-
sayb, Mesleme b. Muhalled, fâkih Elkeme b. Kays en-Nahâî, Masrûk, Misvâr
b. Mekreme ve diğerleri. Harra vakasında Kureyş’ten ve Ensâr’dan katledilen-
lerin sayısı üç yüz altıdır.

Mu’âviye b. Yezîd (13 Kasım 683-Aralık 683)

Mu’âviye b. Yezîd b. Mu’âviye; Ebû Abdü’r-Rahmân. Ona Ebû Yezîd ve
Ebû Leylî de denirdi. 64 senesinden babasının ahd-i velâyetine binaen hali-
fe olmuştur. Erdem sahibi bir gençti. Halife olduğu vakit hastaydı ve vefat
edene kadar da hasta kaldı. Ne halkın huzuruna çıktı ne işlere karıştı ne de
cemaate namaz kıldırıldı. Halifeliği kırk gün sürmüştür. İki ve ya üç ay sürdü-
ğünü söyleyenler de vardır. Henüz yirmi bir yaşındayken vefat etmiştir. Ölüm
döşegindeyken kendisine, “Birini halife göstermeyecek misiniz?” diye sorulunca,
“Ben bundan gün yüzü mü gördüm ki, şimdi kaygısının yükünü sırtımda taşıyayım?”
 demiştir.

Abdullah b. Zübeyr (683-692)

Abdullah b. Zübeyr b. el-Avvâm b. Hüveylîd b. Esed b. Abdü’l-Uzza b.
Kusayy. El-Esedî. Ebû Bekir ismiyle de anılırdı. Ebû Hubayb şeklinde hitap
edenler de vardır. Sahabe oğlu bir sahabedir.

Babası, cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Annesi Ebû Bekir
es-Sıddîk’in kızı Esmâ’dır. Babasının annesi ise, Resûlullah(sav)’ın halası Sa-
fiyye’dir.

Hicretten yirmi ay sonra Medîne’de dünyaya geldi. Hicretin ilk senesi

²⁴⁷ Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib; sahip olduğu engin bilgisinden dolayı el-
Bâkir ismiyle tanınırdı. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s., 214, § imli dipnot.

sırasında da dünyaya geldiğini söyleyenler vardır. O, hicretten sonra Muhâcirler içinde dünyaya gelen ilk çocuktur. Yahudiler, “Biz onlara öyle bir sihir yaptık ki, bir daha çocukları olmayacak” dedikleri için Müslümanlar onun doğumuyla çok sevinmişler ve rahat bir nefes almışlardır. Resûlullah (sav) onun damadığını, kendi ağzında çiğnediği bir hurmayla ovmuş, ona Abdullah ismini ve dedisinin adı olan Ebû Bekir künyesini vermiştir. Oruca çok düşkündü ve uzun uzun namazları olurdu. Ailesine bağlıydı ve çok cesurdu. Vaktini üç geceye böler, bir gece sabaha kadar ayakta, bir sonraki gece rükûda ve son gece de sabaha kadar secde vaziyetinde ibadet ederdi. Resûlullah(sav)’tan otuz üç hadîs rivayet ettiği söylenir. Kardeşi Urve, İbn Ebî Mûleyke, Abbâs b. Sehl, Sâbit el-Bunânî, A’tâ, Ubeyde es-Selmânî ve diğerleri de ondan hadîsler rivayet etmiştir.

O, Yezîd b. Mu’âviye’ye biat etmeyi reddedenlerdendir. Biat etmeyi reddetmekten başka kendi adına hiçbir şey iddia etmeksizin Mekke’ye kaçmıştır. Yezîd ona karşı çok şiddetli bir kin beslemişti. Lakin, Yezîd ölünce ona biat edildi. Hicaz, Yemen, Irak ve Horasân ahalisi de ona itaat etmişti. Kâbe binasını yeniletmış ve İbrahim’in kavaidini takiben ona iki kapı daha yaptırtmıştır. Âişe’nin ona Resûlullah(sav)’den bir hadîs²⁴⁸ rivayet etmesi üzerine Kâbe’yi altı arşın boyunda taştan bir duvar içine aldırılmıştır.

Onun hükmü dışında kalan yerler Şam ve Mısır’dır. Zira, buralar Mu’âviye b. Yezîd’e biat eden yerlerdi. Lakin, onun hükmü çok uzun sürmemiş, öldüğü vakit bu memleketler de İbn Zübeyr’e itaat ederek ona biat etmiştir. Sonra, Mervân b. el-Hakem ona karşı ayaklanmış ve önce Şam, sonra da Mısır’ı almıştır. Buraların idaresini, 65 senesindeki ölümüne kadar da elinde tutmuştur. Oğlu Abdü’l-Melik’i halefi göstermişti.

Mervân’ı Emîrû’l-Mü’minîn saymaması ve onu Zübeyr’e ayaklanan birinden başkası olarak telakki etmemesi, Zehebî’nin en sıhhatli gözlemidir. Zira, oğlunu halefi göstermesinin de hükmü yoktur. Çünkü ancak İbn Zübeyr’in katledilmesinden sonra Abdü’l-Melik’in halifeliği meşru olmuştur. İbn Zübeyr’e gelince; o, ta ki Abdü’l-Melik ona üstün gelip de Haccâc’ı kırk bin kişilik bir ordunun başında onu ortadan kaldırması için gönderene dek, Mekke’de halife olarak kalmıştır. Haccâc, birkaç ay boyunca Mekke’de onu

²⁴⁸ Bu hadis-i şerif Buhârî tarafından şöyle nakledilmektedir: “Muhammed (sav) Âişe’ye şöyle söylemiştir: ‘Eğer ki senin kavmin son vakte kadar hâlâ küfürden İslam’a geçmemiş olsaydı, ben bu mabedin yerle bir edilmesini emredecektim. Ondan dışarıda kalanları da yine ona ekleyip birisi doğudan birisi batıdan iki kapı açtıracaktım ki böylece o tıpkı İbrahim’in verdiği şekilde olacaktı.’” Hikâyeyi nakleden, Zübeyr’in bu hadîs-i şeriften etkilenecek Kâbe’yi yıkmayı bile düşündüğünü söylemektedir. Sahîh, s. 206, 1848 Delhi baskısı; bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 216, * imli dipnot.

kuşatmış ve mancınıklarla ona saldırmıştır. Böylece İbn Zübeyr'in yanında olanlar onu terketmiş ve gizlice Haccâc'a kaçmışlardır. Haccâc ona karşı galip gelmiş ve onu öldürerek çarmıha gerdirmiştir. Tüm bunlar Cemâziye'l-Evvel'in on yedisinde, salı günü olmuştur (6 Ekim 692). Lakin 73 senesinin Cemâziyü'l-Ahîr'inde olduğunu söyleyenler de vardır (Ekim/Kasım 692).

İbn Asâkir'in Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer'den rivayeten kayıt düştüğüne göre, *"Mancınıklar İbn Zübeyr'e çevrildiği vakit Ebû Kubays tepesinin üzerinde duruyordum. Gökten bir yıldırım düştü de, mancınının etrafındaki elli kadar adamı, kızıl bir aygır misali yakıp kül etti. İbn Zübeyr, kendi vaktinde Kureyş'in en iyi at binicisiydi. Kahramanlıkları gayet iyi bilinirdi."*

Ebû Ya'lâ'nın Müsned'inde İbn Zübeyr'den rivayeten naklettiği üzere, *"Peygamberin (sav) bir kanaması oldu, bu kanama bittiği vakit Zübeyr'e, 'Ey Abdullah! Al bu kanı götür ve kimse görmeden dök' diye buyurdu. Lakin, Zübeyr oradan uzaklaşınca kanı içti. Döndüğü vakit Resûlullah ona, 'Ne yaptın?' diye sordu. O da, 'Onun için en gizli yeri buldum ve oraya koydum' dedi. 'Belki de içmişsindir?' deyince, Zübeyr, 'Evet' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), 'Veyl ki senin başına insanlardan çok şey gelecek! Senden de insanlara çok şey gelecek' buyurmuştur. Onun içindeki bu kuvvetin, içtiği kandan geldiğini düşünürlerdi."*

Nevf el-Bikâlî'den: *"Ben Kur'ân'da, İbn Zübeyr'in halifeler içinde en iyi at binicisi olduğunun indirilmiş olduğunu buldum."*

Amr b. Dinar'dan: *"Namazı İbn Zübeyr'den daha güzel eda eden kimseyi görmedim. Bir ara mescitte namaz kılarken mancınıktan atılan bir taş, elbisesinin kenarına isabet etti de o buna hiç aldırmaz etmedi."*

Mücâhid'den: *"İnsanların yapmaktan acze düştükleri tek bir ibadet dahi yoktur ki, İbn Zübeyr onu yapmaya muktedir olmasın. Zira, mescidi bir sel vurmuştu da yine de yüzerek onu tavaf etmişti."*

Osmân b. Talhâ'dan: *"Üç şeyde İbn Zübeyr'in eline kimse su dökemezdi: Cesarette, ibadetinde düşkünlükte ve belagatte. Onun öyle bir sesi vardı ki, hutbe verdiği vakit dağlarda yankılanırdı."*

İbn Asâkir'in Urve'den rivayetle kayıt düştüğüne göre Nâbigâ el-Cadî İbn Zübeyr için şunları söylemiştir:

"İmamlık ettiğin vakit, bize Ebû Bekir es-Sıddîk'ı hatırlattın;

Osmân'ı ve Fârûk'u, sevinçle doldu muhtaç olanlar!

Sen halkın içinde herkese eşit saçtın adaleti ve sapmazdı yolundan adaletin!

Lakin çöküverdi o kapkara bulutlar bir sabah vakti."

Ve Hişâm b. Urve ve Hubayb'dan rivayet olunduğu üzere, *"Kâbe'nin üze-*

rini ipekten kumaşla ilk kez örttüren Abdullah b. Zübeyr'dir. Önceki örtü kıl çuha ve deridendi.”

Ömer b. Kays'tan rivayet olduğu üzere, “İbn Zübeyr'in yüz tane kölesi vardı ve bunların içindeki her bir köle farklı bir lisanda konuşurdu. Lakin, İbn Zübeyr onlarla kendi diliyle konuşurdu! Ben dünyevi meselelerle uğraştığı vakit ona bakar ve ‘Bu adam, bir göz kırpma süresi kadar bile Allah’a sırtını dönmez’ derdim de, sonra onun ahiret meseleleriyle ilgilendiğini gördüğümde de, ‘Bu adam, bir göz kırpması süresi kadar bile dünyaya sırtını dönmez’ derdim.”

Hişâm b. Urve'den rivayet olunduğu üzere, “Amcam İbn Zübeyr'in henüz bir çocukken ağzından çıkan ilk kelime, ‘Kılıç’ idi; öyle ki, bunu ağzından hiç düşürmezdi. Babası bunu işittiği vakit ona, ‘Vallahi onu bir kez eline aldıktan sonra günlerce ve günlerce elinden düşürmeyeceksin’ demişti.”

Ebû Ubeyde'den rivayet olunduğu üzere, “Abdullah Zübeyr el-Esedî, Abdullah b. Zübeyr b. el-Avvâm'ın yanına vardı ve ‘Ey Emîrül-Mü'minîn’ dedi, ‘Sizin ve benim aramda filanca kadından dolayı bir akrabalık vardır.’ Bunun üzerine İbn Zübeyr, ‘Evet, bu aynen senin söylediğin gibidir; lakin eğer buna kafa yoracak olursan şunu göreceksin ki, herkes bir ana ve babadan gelir.’ ‘Ey Emîrül-Mü'minîn’ dedi el-Esedî, ‘Tüm geçim kaynağım kurudu gitti.’ İbn Zübeyr de, ‘Ben ailene, sen onlara dönünceye dek bu sana kâfi gelecek diye kefil olmadım’ dedi. El-Esedî, ‘Ey Emîrül-Mü'minîn! Yürümekten devemin ayakları su topladı’ dedi. İbn Zübeyr de, ‘Onun toynaklarını serin tut, ebegümeciyle besle ve üzerini kulla ört; onu yalnızca sabah ve akşam vakti sür’ dedi. El-Esedî, ‘Ey Emîrül-Mü'minîn! Ben size bana destek olasınız diye geldim, akıl veresiniz diye değil – Allah beni size getiren deveye lanet etsin!’ diye çıkıştı da, bunun üzerine İbn Zübeyr, ‘Sürücüsünü de’ dedi. Böylece el-Esedî şunu söyleyerek oradan ayrıldı:

‘Gördüm ki Ebû Hubayb’la, giderilmezmiş
İhtiyaçlar ve hiçbir Ümeyye yokmuş memlekette
Aralarında Benî Âs’ın ya da Harb’in torunlarının olduğu,
Tıpkı cömert bir küheylanın ışıl ışıl parıldayan ak yıldızı gibi.
Dedim ki refakatçilerime, ‘Sarın bezleri bineğim ayağına
Zira gece karanlığında terk edeceğim Mekke’yi’
Ve geçerken Zât-i Irk’tan,²⁴⁹ olmasın benim için
Geri dönüş bu umursamazın evladına.”

Abdü'r-Rezzâk'ın Müsennef'inde Zührî'den rivayetle kayıt düştüğü üzere, “Bedir'den sonra bile Resûlullah(sav)'ın önüne kesik bir baş getirilmemiştir. Bir defa-

²⁴⁹ Irak'tan gelen hacıların, Mekke'ye yaklaşmadan önce ihramlarını giydikleri Mekke yakınlarında bir yer. Bkz. a.g.e., s. 218, † imli dipnot.

sında Ebû Bekir'e bir kesik baş getirilmişti de, o bundan hiç hoşlanmamıştı. Kendisine kesik başlar getirilen ilk kişi Abdullah b. Zübeyr'dir."

İbn Zübeyr zamanında, peygamberlik iddiasında bulunan Yalancı Muhârîr'in ayaklanma vakası meydana gelmiştir. İbn Zübeyr onun üzerine bir ordu yollamış ve 67 senesinde, onu öldürünceye dek savaş devam etmiştir – Allah ona lanet etsin!

Onun devrinde önde gelen ulemadan vefat edenler: Usayd b. Züheyr, Abdullah b. Amr b. Âs, Nûmân b. Beşîr, Süleyman b. Surâd, Câbir b. Semürre, Zeyd b. Arkam, Adî b. Hâtim, İbn Abbâs, Ebû Vâkid el-Leysî, Zeyd b. Hâlid el-Cühnî, Ebû'l-Esved ed-Duâlî ve diğerleri.

Abdü'l-Melik b. Mervân (692-705)

Abdül-Melik b. Mervân b. el-Hakem b. Ebî'l-Âs b. Ümeyye b. Abd Şems b. Abd Menâf b. Kusayy b. Kilâb, Ebû'l Vâlîd. 26 senesinde doğdu. Babasının kendisini veliahtı göstermesi üzerine halife oldu. Lakin, bu İbn Zübeyr'in halifeliği sırasındadır. Bu yüzden de halifeliğinin hükmü yoktur. Mısır ve Şam'da zor kullanarak hüküm sürmüştür. Sonradan, 73 senesinde İbn Zübeyr katledilene kadar, Irak ve bitişiğindeki memleketlerin de idaresini ele geçirmiştir. İbn Zübeyr'in ölümüyle halifeliği meşru hale gelmiştir ve iktidarını ancak böyle kurabilmiştir.

Bu sene Haccâc Kâbe'yi yıktı ve onu bugünkü haline getirdi. İbn Ömer'i zehirli bir mızrakla vurması için adam tuttu. İbn Ömer bundan hasta düştü ve hayatını kaybetti.

74 senesinde Haccâc Medîne'ye gitti ve halka eziyet etmeye koyuldu. Orada, Resûlullah(sav)'in sahabesinden geriye kalanları aşağıladı, onların boyunlarını ve ellerini mühürletti. Böylece Enes, Câbir b. Abdillâh ve Sehl b. Sa'd es-Sâdî gibilerini zillete düşürdü. Şüphesiz ki hepimiz Allah'tan geldik ve hepimiz O'na geri döneceğiz!

75 senesinde Halîfe Abdü'l-Melik halkla birlikte hacca gitti. Haccâc'ı da Irak'a vali gönderdi.

77 senesinde Heraklea fethedildi. Abdü'l-Azîz b. Mervân Mısır'daki camisini yıktırdı ve dört bir yana doğru genişlettirdi.

82 senesinde Mesîsa²⁵⁰ bölgesinde Sinân kalesi alındı. Ermenistân ve Mağrip'teki Sinhâce seferleri gerçekleştirildi.

²⁵⁰ Suriye'nin kuzey uçları.

83 senesinde Haccâc tarafından Vâsıt şehri kuruldu.

84 senesinde Mesîsa fetholundu ve Mağrip'in de vadileri alındı.

85 senesinde Abdü'l-Azîz b. Ebî Hâtim b. Nûmân el-Bâhilî tarafından Erdebîl ve Berzâ şehirleri kuruldu.

86 senesinde Tavlâk ve Ahrâm kaleleri fethedildi.

Aynı sene Kadınlar Salgını çıktı. Bu isimle anılmasının sebebi kadınlar arasında başlamasıdır. Aynı sene Halife Abdü'l-Melik, geride on yedi oğul bırakarak vefat etti. Ahmed İbn Abdillâh el-İclî, Abdü'l-Melik'in nefesinin kötü koktuğunu ve altı aylık bir çocuk olduğunu söylerdi. İbn Sa'd'ın söylediğine göre ise o, henüz halife olmadan evvel Medîne'deyken ibadetine düşkün bir zahit idi. Yahyâ el-Gassânî ise onun sık sık Ümmü'd-Dardâî'nin²⁵¹ meclisinde bulunduğunu söylemektedir. Bir defasında Dardâî ona, *"Kulağıma çalındığına göre Emîrü'l-Mü'minîn, siz onca ibadet, dua ve zühd hayatından sonra şarap içermişsiniz"* dedi. Bunun üzerine Abdü'l-Melik, *"Evet! Vallahi bu hayatımda tattığım en hoş içecektir"* dedi.

Nâfia da, *"Şüphesiz ki Medîne'yi görmüşümdür de, orada Mervân oğlu Abdü'l-Melik'ten daha gayretli, fıkıhda ondan daha âlim, ondan daha çok erdem sahibi ve Kitâbullah'ı ondan daha çok hatmetmiş tek bir genç bile görmedim"* demiştir. Ebû Zenâd'ın söylediğine göre ise Medîne'nin dört tane fıkıh âlimi vardır. Bunlar Sa'îd b. el-Müseyyeb, Abdü'l-Melik b. Mervân, Urve b. ez-Zübeyr ve Kabîsa b. Zuayb'dır. İbn Ömer'in ise, *"İnsanlar erkek evlat sahibi olurlar da Mervân bir baba sahibi olmuştur"* der. Abbâde b. Lübnî de şöyle anlatır: *"İbn Ömer'e 'Sizler Kureyş içinde kalmış bir avuç ihtiyarsınız; ahirete göçünüzden sonra kime danışalım?' diye soruldu da o, 'Mervân'ın fıkıh ilmini bilen bir oğlu vardır, ona danışınız' dedi."*

Ebû Hüreyre'nin azatlı kölesi Şuhaym'dan: *"Henüz küçük bir çocukken Abdü'l-Melik, Ebû Hüreyre'ye gitti ve Ebû Hüreyre ona, 'İşte bu Arapları yönetecek olandır' dedi."*

Ubeyde b. Riyâh el-Gassânî'nin rivayet ettiğine göre Ümmü'd-Dardâî Abdü'l-Melik'e, *"Sizi gördüğüm vakitten bu yana bu makamın size geleceğini düşünmeyi hiç bırakmadım"* demiş de, Abdü'l-Melik, *"Nasıl olacak o?"* diye sormuş. Bunun üzerine Dardâî, *"Ne sizden daha iyi bir şekilde hadîs rivayet eden ne de bunları sizden daha iyi dinleyeni gördüm"* demiştir.

Eş-Şa'bî ise şöyle der: *"Mervân oğlu Abdü'l-Melik'ten başka, aynı mecliste"*

²⁵¹ Sahabe Ebû'd-Dardâ'nın bu isimde iki karısı vardı. Bunların ilki Hayra onun sağlığında vefat etmiştir. Burada bahsi geçen ikinci karısı Hüceyme'dir. Kocasının vefatı üzerine bir dul olarak kalacağına yemin etmiş ve cennette kocasıyla tekrar evleneceğini söyleyerek Muaviye'nin evlenme teklifini geri çevirmiştir. Ömrünü Kudüs ve Şam arasında büyük bir takva içinde geçirmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 220, ‡ imli dipnot.

oturduğum ve kendimde ona karşı üstünlük bulmadığım bir kişi dahi olmadı; zira benim rivayet ettiğim ve kendisinin de ekleme yapmadığı ne bir hadîs ne de bir şiir olmuştur.”

Zehebî şöyle söylemiştir: “Abdü’l-Melik Osmân b. Affân, Ebû Hüreyre, Ebî Sa’îd, Ümmü Seleme, Berîre, İbn Ömer ve Mu’âviye’den hadîsler işitmiştir. Urve, Halîd ve diğerleri de ondan hadîsler rivayet etmiştir.”

Bekir b. Abdullah Muzânî’nin söylediğine göre, “Yusûf adında bir Yahudi İslam’a geçti. Kur’ân’dan âyetlet okudu. Sonra bir gün Mervân’ın evinin önünden geçerken, ‘Ümmet-i Muhammed bu evin ahalisinden neler çekmedi ki?’ dedi. Ben de ona, ‘Ne zamana kadar?’ diye sordum, ‘Kara sancaklar²⁵² Horasân’dan dönene kadar’ cevabını verdi.”

‘Abdü’l-Melik’in bir arkadaşı vardı. Bir gün Abdü’l-Melik’in omzuna vurarak ona, ‘Ümmet-i Muhammed’e hükmettiğiniz vakit Allah’tan korkunuz’ dedi. Bunun üzerine Abdü’l-Melik ona, ‘Defol! Senin üzerine vazife mi bu! Bırak da ben bildiğimi yapayım!’ diye çıkıştı. Bunun üzerine diğeri ona, ‘İş onlara geldiği vakit Allah’tan korkunuz’ cevabını verdi.” Râvî şöyle devam etmektedir: “Yezid’in Mekke halkı üzerine bir ordu gönderdiğini görünce Abdü’l-Melik, ‘Allah’ım sen beni koru! Bunu Allah’ın kutsal mabedine mi yollarsın?’ diye sordu. Bunun üzerine Yusuf onun omzunu sıvazlayarak, ‘Onlar üzerine sizin göndereceğiniz ordu daha büyük olmalıdır’ dedi.”

Yahyâ el-Gassânî’nin söylediğine göre, “Müslim b. Ukbe²⁵³ Medine’ye geldiği vakit ben Mescid-i Nebevî’ye girdim ve Abdü’l-Melik’in yanına oturdum. Bana, ‘Sen bu ordudan mısın?’ diye sordu. ‘Evet’ dedim. Bunun üzerine bana, ‘Anan seni doğurmaz olaydı! Kimin üzerine yürüdüğünüzü bilmez misin sen? Müslümanlar arasında doğan ilk çocuğun, Resûlullah(sav)’ın havarisinin oğlunun, Zâtü’n-Nitâkeyn’in²⁵⁴ oğlunun, damağını Resûlullah(sav)’ın hurmayla ovduğu çocuğun üzerine yürüdüğünüzü bilmez misin? Yemin olsun ki, gündüz vakti yanına varsanız oruç, gece vakti yanına varsanız namaz kılar vaziyette bulursunuz. Bütün dünya ahalisi onu öldürmek için biraraya gelse, şüphesiz Allah hepsini cehennem ateşlerine atar!’ diye çıkıştı. Halifelik Abdü’l-Melik’e geçtiği vakit, başımıza Haccâc’ı koydu ve onu öldürmemiz için bizi yolladı.”

İbn Ebî Âişe’nin söylediğine göre, “Halifeliğin kendisine geçtiği haberi Abdü’l-Melik’e ulaştığı vakit -ki o sırada kucağında Mushaf vardı- ‘İşte bu seninle geçirdiğim son anımdır’ diyerek onu kapattı.”

El-Mâlik’in anlattığına göre, “Yahyâ b. Sa’îd’in şöyle söylediğini işitmiştim: ‘Öğle ve ikindi vakitleri arasında mescitte namaz kılanlar Abdü’l-Melik b. Mervân ve

²⁵² Abbâsîlerin siyah bayrağını kastediyor.

²⁵³ Yezîd’in Mekke üzerine gönderdiği ve sonradan İbnü’z-Zübeyr’e karşı savaşan ordunun komutanı. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 221, † imli dipnot.

²⁵⁴ ‘İki kuşaklı’ anlamına gelmektedir. Abdullah b. Zübeyr’in annesi Esmâ’nın lakabı.

yanındaki bazı gençlerdi. İmam öğle namazı için selâ verdiği vakit, onlar orada kalır ve öğlene kadar namaz kılarlardı. Hatta bu yüzden Sa'îd b. el-Müseyyeb'e, 'Keşke biz de onlar gibi kalıp da namaz kılabilseniz' denmişti de bunun üzerine, 'İbadet çok namaz kılıp çok oruç tutmakta değildir; bilakis, ibadet Allah'ın emirleri üzerinde tefekkür etmek ve O'nun haram kıldıklarından kaçınmaktadır' demiştir."

Musab b. Abdullah'ın söylediğine göre İslam'da ilk kez Abdü'l-Melik ismini alan kişi Abdü'l-Melik b. Mervân'dır. Yahyâ b. Bukayr ise Mâlik'in, "İslam'da ilk kez dinar bastıran ve üzerine de Kur'ân'dan ayet koyduran Abdü'l-Melik'tir" dediğini işitmiştir. Musab'ın söylediğine göre, "Abdü'l-Melik dinarın bir yüzüne, 'De ki Allah birdir' diğer yüzüne de, 'Allah'tan başka ilah yoktur' âyet-i kerîmelerini bastırmıştır. Sikkenin çevresi ise gümüşlendi ve üzerinde, 'Muhammed O'nun resûlüdür, Allah onu selamete ve hak dine rehber olsun diye göndermiştir' yazısı vardı."

Askarî'nin Evâil'inde, senediyle birlikte kayıt düştüğü üzere mektupların başına, "De ki Allah birdir" yazan ve Resûlullah(sav)'in adıyla birlikte tarih atan ilk kişi Abdü'l-Melik'tir. Rum meliki ona şöyle bir mektup yazmıştır:

"Mektubunuzda, bir nebze de olsa, bize peygamberinizden bahsettiniz. Onun yolunu terk ediniz. Yoksa o hoş görmeyeceğiniz olanın ismi, dinarlarımız üzerinde size ulaşacaktır."

Bu mektup Abdü'l-Melik'in çok gücüne gider. Danışmak için Halîd b. Velîd İbn Mu'âviye'yi çağırır ve o da, "O vakit onların dinarlarını yasak ediniz ve halk için üzerinde Allah ve resulünün zikrolunduğu sikkeler bastırınız ki mektuptaki hoş görmeyecekleri şeye muhtaç kalmasınlar" tavsiyesini verir. Bu yüzden Abdü'l-Melik, 75 senesinde halk için dinar kestirmiştir.

El-Askarî'nin söylediğine göre cimrilik derecesinde elisıkı olan ilk halife Abdü'l-Melik'tir ve ona, 'Taşın terini çıkaran' lakabı takılmıştır. Ağzı kokusunun fenaliğinden dolayı, 'Sineklerin babası' da denmiştir.

İslam'da ilk kez ihanet eden odur. Halifelerin huzurunda konuşmayı ilk o yasaklamıştır. Emr-i Marûf'u ilk yasaklayan da odur. Sonra İbnü'l-Kelbî'den isnatla şöyle devam eder: "Mervân b. el-Hakem, Amr b. Sa'îd b. Âs'ı kendi oğlundan sonra hilafete vâris gösterir. Fakat Abdü'l-Melik onu öldürür ki, onun öldürülmesi İslam'daki ilk ihânet vakasıdır. Bu mesele üzerine biri şöyle söylemiştir:

"Ey ahali! Galebe çalması hükmünüz, zira şüphesiz ki
Gördünüz Mervân'ın oğullarının kalleşliğini.
Onlar ki katlettiler Amr'ı, doğru yol değildir
Hainlik ve kalleşliği Allah'ın emri görmek;
Onlar ki katleder insanı kulak asmadan hak olana, soğukkanlılıkla ki
Getirebilsinler halkın başına kendi evlatlarını.

Onlar ki alay ederler Kitâbullah'la ve

Alırlar istediklerini adaletsizce Allah'a karşı, sırf O'na yaklaşma bahanesiyle."

El-Kadîmî'nin -lakin Kadîmî'nin yalancılığından şüphe edilmektedir- Cüreyc'in babasından rivayeten kayıt düştüğüne göre o, "Abdü'l-Melik b. Mervân, hacca gittiği 75 senesinde, İbn Zübeyr'in ölümünün ardından bize bir hutbe verdi; Allah'a hamdüsena ettikten sonra şöyle konuştu:

'İmdi,

Ben ne Osmân gibi zayıf ne Mu'âviye gibi ikiyüzlü ne de Yezîd gibi anlayışı kıt bir halifeyim! Şüphesiz benden evvelkiler bu mülkten yediler, içtiler, ondan faydalandılar. Ta ki sizin mızraklarınız karşıma dikilinceye dek, bu ümmetin hastalıklarının tedavisi için benden yana kılıçtan gayrisi yoktur. Beni Muhâcirlerin amelleriyle mükellef kıldınız da siz kendiniz onların amellerine göre mi hareket edersiniz? İşte bu yüzden, ta ki kılıç sizle benim aramdaki davada karar verinceye dek, sizler ancak kendi cezanızı artırmış oldunuz. Bu Amr'ın akrabalığı filanca falancayladır, mevkisi de şudur budur; o bunları başıyla söyledi. Vaziyet böyledir; ben de kılıcımla söyledim, vaziyet böyledir. Bir emîre başkaldırmak ya da bayrak çekmekten gayri, sizden gelen herşeye tahammül gösteririm. Şüphesiz ki Amr b. Sa'îd'in boynuna vurduğum zincir yanımdadır; andolsun, kim harekete geçmeye kalkışırsa bu zinciri onun boynuna vururum. Vallahi bugünkü hutbemden sonra, bana Allah'tan korkmamı söyleyecek olup da boynuna bu zinciri vurmayacağım tek bir kişi bile yoktur!

Sonra minberden indi."

El-Askarî şöyle devam eder: "Divan kayıtlarını ilk kez Farsça'dan Arapça'ya geçiren ve minberdeyken ilk kez elini kaldıran Abdü'l-Melik'tir."

Ben derim ki, ondan tam on adet ilk toplanmıştır ve bunların beşi nefret gören şeylerdir.

İbn Ebî Şeybe'nin Müsennef'inde Muhammed b. Şirîn'den isnatla kayıt düştüğü üzere, "Kurban ve Ramazan bayramlarında ilk kez ezan okutan Benî Mervân'dır. Bu zat ya Abdü'l-Melik'tir ya da onun oğullarından biridir."

Abdü'r-Rezzâk'ın İbn Cüreyc'den rivayeten kayıt düştüğüne göre, "Bir çok kişinin bana söylediğine göre Kâbe'yi ilk defa ipekten kumaşla kaplatan Abdü'l-Melik b. Mervân'dır. Lakin, bu mevzuda en çok bilgi sahibi olan fakihlerden, 'Bizim Kâbe'nin örtüsü hakkında bildiklerimiz bundan daha isabetli ve kesindir' diyenler de vardır."

Yûsuf b. Mâcisûn'un söylediğine göre, "Abdü'l-Melik bir vakayı hükme bağlamak için oturduğu vakit, başında eli kılıçlı adamlar dikilirdi." Ve el-Esmâî'nin söylediğine göre Abdü'l-Melik'e, "Saçlarınıza aklar düşmesi yakındır ey Emîrül-

Mü'minîn" denmiş de, "Her cuma günü cemaate tüm ilmimi dağıtırken bundan başkası mümkün müdür?" cevabını vermiştir.

Muhammed b. Harb ez-Ziyâdî'nin söylediğine göre, "Abdü'l-Melik b. Mervân'a, 'İnsanların en faziletlisi kimdir?' diye sorulunca, 'Yüksek bir mevkideyken teva-zu, kudret sahibiyken zühd ve kuvvet sahibiyken de insaf gösterendir' cevabını vermiş."

İbn Âişe'den rivayet olunduğu üzere, "Abdü'l-Melik, huzuruna uzak diyârlardan bir adam geldiği vakit ona, 'Dört hususa özen göster, ondan sonra ne istersen söyleyebilirsin: asla yalan konuşma, çünkü yalancıların muhakeme melekeleri yoktur; sana sormadığım şeyin cevabını verme, çünkü bu beni sana sorduğumdan saptırır; beni övmekte aşırıya gitme, çünkü ben kendimi senden daha iyi bilirim; beni tebaama karşı dolduruşa getirmeye çalışma, çünkü benim daha çok ihtiyaç duyduğum şey onlara merhamet göstermektir.'"

El-Medâinî'den: "Abdü'l-Melik'e ölüm vaktinin yaklaştığı haber edilince, 'Valahi doğduğum andan beri hep bunu istemiştım; zira bir hammal oldum' dedi. Sonra oğullarına Allah'tan korkmalarını vasiyet etti. Onları anlaşmazlık ve ihtilafa karşı uyardı ve sonra, 'Fazilet sahibi bir ananın oğulları olun! Savaşta cesur olun; iyilik yapmakta bir fener gibi olun; zira savaş ölümü vaktinden önce getirmez! İyiliğe gelince, onun ödülü ve namı bâki kalır. Acı olduğu vakit tatlı olunuz, hiddette ise halim selim olunuz; İbn Abdü'l-A'lâ eş-Şeybanî'nin dediği gibi olunuz.

'Şüphesiz bir araya getirildiğinde oklar ve kırılmak
İstendiklerinde, güçlü kuvvetli ve hiddetli bir adam tarafından
Direnirler de kırılmaz onlar; lakin ayrılırlarsa eğer birbirlerinden
O vakit parçalanma ve zaaf ancak gruptan dağılmış olanındır.'

Ey oğlum Velîd! Sana bıraktığım bu makamda Allah'tan kork.' Sonra söze şöyle devam etti: 'Haccac'a iyi bakın ve onu onurlandırın. O, sizin için minberlerin yolunu zorbalıkla açandır ve sizin kılıcınızdır. Ey Velîd! O, size karşı çıkanlara karşı senin sağ kolundur. Bu yüzden ona karşı söz söyleyenleri iştıme yesin; zira senin ona, onun sana olduğundan daha fazla ihtiyacın vardır. Ben öldüğüm vakit halkı biata davet et. Kim ki başıyla böyle söyler, sen de kılıcınla bunu söyle!'"

Diğerlerinden nakille: "Abdü'l-Melik ölüm döşeğindeyken oğlu Velîd yanına geldi ve Abdü'l-Melik şu beyiti okudu:

'Kaç ziyaretçisi olur hasta bir adamın?
Ziyaretçi ancak onun öldüğünü görmek için gelir.'

Bunun üzerine Velîd ağlayınca Abdü'l-Melik şöyle söylemiştir: 'Bu da nedir? Bir cariyenin sızlandığı gibi sızlanır mısın? Ben öldüğüm vakit kılıcını kuşan ve postun

üzerine kurul; kılıcını da omzuna al ki kim sana karşı gelirse oracıkta hemen boynunu vurasın! Ancak sana itaat eden eceliyle ölür!’”

Ben derim ki, Abdü'l-Melik'in suçu sadece Haccâc'ı Müslümanların ve sahabenin üzerine göndermek, onları hakir görüp ölümle zillet etmek, kırbaçlatmak, sövmek ve hapsetmek değildir. Onun, sayılamayacak kadar çok sahabeyi ve Tâbiîlerin büyük bir kısmını kılıçtan geçirttiği şüphesizdir ki bunların dışındakilerin isimlerini zikretmeye hacet yoktur. O ki, Enes'in ve sahabenin boynuna zincir vurmuş ve bu şekilde onları aşağılamaya kalkışmıştır. İşte bu yüzden Allah ona merhamet etmesin ve onu bağışlamasın!

Şu şiir Abdü'l-Melik'tendir:

“Yemin olsun ki, bu dünyada uzun bir ömür sürdüm,
Ve dünya bana ancak keskin kılıçların darbeleri ile geldi.
Beni hoşnut eden o şey geçti gitti şimdi
Tıpkı bir şimşegın çakması gibi.
Ne bir dakika dahi meşgul olurdum bu meliklikle,
Ne de yönelirdim hayatın o hoş zevklerine.
Bir müddet yırtık bir elbise umuduyla yaşayan bir kişi gibiydim,
Ta ki o dar mezara girinceye kadar!”

İbn Asâkir'in Tarih'inde, İbrahim b. A'dî'den rivayetle söylediği üzere: “Abdü'l-Melik'e bir gecede dört vakadan haber edildiğini gördüm de bunlar karşısında ne en ufak bir hareket gösterdi ne de yüzünde bir nebze değişiklik oldu. Bu olaylar: Ubeydullah b. Ziyâd'ın öldürülmesi, Hubayş b. Dilce'nin Hicaz'da öldürülmesi, kendisiyle Rum meliki arasındaki ilişkinin kopması ve Amr b. Sa'îd'in ayaklanarak Dimaşk'a²⁵⁵ yürümesi.”

Yine aynı eserde Esmâî'den rivayetle, “Dört kişi konuştukları sırada ne haki katen ne de şaka niyetiyle hata yaparlardı. Bunlar eş-Şa'bî, Abdü'l-Melik b. Mervân, el-Haccâc b. Yûsuf ve İbn Kirîyye'dir.”

Es-Silâfî'nin Tuyûriyyât'ta, isnadıyla birlikte bahsettiği üzere, “Günün birinde Abdü'l-Melik b. Mervân dışarı çıkar. Kadının biri onun önüne atılır ve ‘Ey Emîr-rü'l-Mü'minîn!’ der. Abdü'l-Melik kadına, ‘Derdin nedir?’ diye sorar. Bunun üzerine kadın, ‘Kardeşim vefat etti ve geriye altı yüz dinar bıraktı; lakin bana, ‘Senin hakkın budur’ diyerek onun mirasından sadece bir dinar verdiler’ der. Bu mesele Abdü'l-Melik'i aştırmaktadır, bu yüzden eş-Şa'bî'yi çağırır ve ona sorar. Eş-Şa'bî şöyle söyler: ‘Evet, bu adam vefat etmiştir ve geride iki kız evlat bırakmıştır ki, mirasın üçte ikisi onlarındır; bu da dört yüz dinar eder. Anası ise altıda bir alır ki, bu da yüz dinar eder.

²⁵⁵ Şam şehri.

Karısı için de sekizde birdir, bu da yetmiş beş dinar eder. On iki kardeşi vardır, bunların yirmi dört dinarı vardır; böylece bu kadına bir dinar düşmektedir.”

İbn Ebî Şeybe'nin Müsennef'inde Hâlid b. Muhammed Kureyşî'den rivayetle söylediği üzere Abdü'l-Melik şöyle konuşmuştur: “Kim ki zevki için bir cariyeye almak ister, Berberîler'den; kim ki çocuk sahibi olmak için ister, Farîsîler'den; kim ki hizmet için bir cariyeye almak ister, Rumlar'dan alsın.”

Ebû Ubeyde'nin söylediğine göre Ahtal, Emevîler'den bahseden,

“En azılı düşman dahi boyun eğer onlara en sonunda,

Onlar ki en azametlisidir alçakgönüllülükte insanların, iktidarda oldukları vakit.”

beyitini Abdü'l-Melik'e okuduğu vakit Abdü'l-Melik, “Ey köle, onun elinden tut, al götür ve giyebildiği kadar hilat giydir” demiştir. Sonra şöyle devam eder: “Her kavmin bir şairi olduğu şüphesizdir ve Benî Emevî'nin şairi de Ahtal'dır.”

Esmâî'nin söylediğine göre Ahtal, Abdü'l-Melik'in yanına gider. Abdü'l-Melik ona, “Gel bakalım! Bana sarhoşluğu anlat” der. Bunun üzerine Ahtal, “Başlangıcı lezzetli ve hoştur, sonu ise başağrısıdır. Lakin, bu ikisi arasında öyle bir an vardır ki, benim bu halin illetini size tasvir etmemin hiç imkânı yoktur” der. Abdü'l-Melik, “O hal nasıldır?” diye üsteleyince Ahtal, “Benim için çarığımın bağı, Emîrû'l-Mü'minîn, sizin melikliğinizden daha çok itibar sahibidir” der ve sonra ezberden şu beyiti okur:

“Can dostum bana kadeh üstüne kadeh ikram ettiği vakit,

Köpük köpük üç kadeh

Ardımdam sürüyerek elbisemi çıkar giderim adeta

Adeta sizin emirinizmişcesine Emîrû'l-Mü'minîn.”

Seâlibî'nin söylediğine göre Abdü'l-Melik şöyle söylerdi: “Ramazan'da dünyaya geldim; Ramazan'da sütten kesildim; Ramazan'da Kur'ân'ı hatmettim; Ramazan'da yetişkinlik çağıma eriştim; Ramazan'da halife oldum; şimdi Ramazan'da ölmekten korkarım.” Bu yüzden Şevval ayına girdiği vakit kendini güvende hissetti. Lakin öldü. (12 Ekim 705)

Abdü'l-Melik zamanında ulemadan hayatını kaybedenler: İbn Ömer, Ebû Bekir es-Sıddîk'ın kızı Esmâ, Ebû Sa'îd b. el-Mualla, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Rafî b. Hadîc, Selîme b. el-Akvâ, İrbâd b. Seriyeye, Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Cafer b. Ebî Tâlib, es-Sâib b. Yezîd, Ömer'in azatlı kölesi Eslem, Ebî İdris el-Hevlânî, Kadı Şurayh, Abân b. Osmân b. Affân, şair el-A'şâ, Eyyûb b. el-Kirîyye, o ki, hitabetiyle atasözü haline gelmiştir, Hâlid b. Yezîd b. Mu'âviye, Zirr b. Hubayş, Sinân b. Seleme b. el-Muhabbik, Süveyd b. Gafle, Ebû Vâil, Târik

b. Şihâb, Muhammed b. Hanefiyye, Abdullah b. Şeddâd b. el-Had, Ebû Ubeyde b. Abdillâh b. Mesud, Amr b. Hâris, Amr b. Seleme el-Cirmî ve diğerleri.

El-Velîd b. Abdü'l-Melik (705-715)

El-Velîd b. Abdü'l-Melik, Ebû'l-Abbâs. Şa'bî'nin söylediğine göre ailesi tarafından kadınsı bir biçimde ve ilimden uzak yetiştirilmiştir.

Rûh b. Zinba tarafından rivayet edilidiği üzere, “Bir gün Abdü'l-Melik'e gittim –o sırada düşüncelere dalmıştı– ve şöyle söyledi: ‘Arapların idaresini kime bırakacağımı düşünüyorum, lakin kimseyi bulamıyorum.’ ‘El-Velîd'e ne dersiniz?’ diye sordum, ‘Vallahi onun nahiv bilgisi pek zayıftır’ cevabını verdi. Lakin el-Velîd buna kulak misafiri oldu. Derhal ayağa kalktı ve nahiv âlimlerini biraraya topladı. Altı ay boyunca onlarla birlikte bir eve kapandı. Sonra dışarı çıktı; gel gör ki, eskisinden daha da cahildi. Bunun üzerine Abdü'l-Melik, ‘Yemin olsun onun mazereti vardır’ dedi.”

Ebû'z-Zinâd'ın söylediğine göre, “El-Velîd'in konuşması pek bir bozuktur. Bir defasında Mescid-i Nebevî'nin minberinden, “Ya ehlü'l-Medîne”²⁵⁶ diye halka hitap etmişti.”

Ebû Ukren ed-Dabî'nin söylediği üzere, “Velîd minberden, ‘Keşke ölüm benim sonumu getirseydi’²⁵⁷ şeklinde konuştu. O sırada minberin hemen altında Ömer b. Abdü'l-Azîz ve Süleyman b. Abdül-Melik vardı ve Süleyman, ‘Ah keşke öyle olsaydı’ dedi. Velîd acımasız ve zalimdi.”

Ebû Nuaym'ın Hilye'de İbn Şevdeb'den rivayeten kayıt düştüğüne göre Ömer b. Abdü'l-Azîz şöyle söylemiştir: “El-Velîd Sûriye'de, Haccâc Irak'ta, Os mân b. Habbara Hicaz'da, Kurra b. Şerîk ise Mısır'da! Vallahi bunlar dünyayı zorbalıkla doldurdular.”

İbn Ebî Hâtim'in Tefsîr'inde İbrâhîm b. Ebî Zurâ'dan rivayeten kayıt düştüğüne göre el-Velîd ona, “Halife kıyamette hesap verecek mi?” diye sorar. “Ey Emîrü'l-Mü'minîn!” der Ebî Zurâ ve söze şöyle devam eder: “Siz mi yoksa Davûd mu Allah'a daha çok hürmet ettiniz? Şüphesiz ki Allah hem nübüvveti hem de hilafeti

²⁵⁶ “Yâ ehle'l-Medîne” demesi gerekirdi. İsim hitap halindeyken, yani nida durumundayken, nesne şeklinde okunması gerekir; bu yüzden “ehl” yani halk sözcüğü fetha ile harekelenmelidir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 228, * imli dipnot.

²⁵⁷ Burada yine yanlış hareke ile okumaktadır. “Keşke ölüm senin sonunu getirseydi” manasında, “yâ leyte hâ” yerine “yâ leytu hâ” demiştir; böylece “keşke” manasındaki “leyte”yi kendisini özne alarak çekmiştir. Bkz. a.g.e., s. 228, † imli dipnot; ayetin aslı şudur, “Keşke ölüm herşeyi bitirseydi.” Hâkka suresi, 27. âyet.

onda birleştirmişti de yine de kitabında onu ‘ey Dâvûd’²⁵⁸ diye başlayan âyetle uyar-mıştı.”

Lakin el-Velîd cihadı sürdürmüştür ve halifeliği sırasında pek çok yer fet-holunmuştur. Bunun yanı sıra kimsesiz çocukları sünnet ettirmiş, onlar için hocalar tayin etmiştir. Hastalık çekenlere yardımcıları, körlere de kılavuzlar vermiştir. Mescid-i Nebevî’yi yeniletmış ve genişlettirmiştir. Fakihlere, güç-süzlere ve fakirlere günlük erzak temin etmiş ve insanların dilenmelerini de yasak etmiştir. Kendilerine ne yetecekse onu vermiş ve işleri tam bir zaptu-raptla idare etmiştir.

İbn Ebî Ayla şöyle söylemiştir: “Allah’ın rahmeti el-Velîd’in üzerine olsun! Hind’i ve Endülüs’ü fethedenler içinde, Mescîd-i Dimaşk’ı inşa ettirenler içinde nere-dedir onun gibisi? O ki Beyt-i Makdus’da Kur’ân kıraat edenlere pay edeyim diye bana gümüşten tepsiler dolusu para verirdi.”

El-Velîd, babasının ahd-i velayetine binaen 86 senesinin Şevval’inde ha-life oldu. 87 senesinde Dimaşk camisini yapmaya koyuldu ve Mescid-i Ne-bevî’nin genişletilmesini emretti. Aynı sene Bîkand, Buhârâ, Sardâniye, Mat-mûra, Kumaykim ve Bahr-ı Îrân anveten fetholdundu. Yine aynı sene Medîne emîri Ömer b. Azîz halkla birlikte hacca gitti; lakin Kurban bayramının birinci günü, yanlışlıkla Arafat’ta vakfetti²⁵⁹ de bundan çok büyük bir üzüntü hissetti.

88 senesinde Cursûme ve Tuvâne fethedildi.

89 senesinde Mayorka ve Minorka adaları fethedildi.

91 senesinde Nesef ve Kaş, Şûman ve Bahr-ı Azerbaycân’daki²⁶⁰ diğer kaleler ve şehirler fethedildi.

92 senesinde Endülüs’ün tamamı, Armayîl ve Katarbûn şehirleri fetho-lundu.

93 senesinde Deybel ve diğer yerler fethedildi. Sonra Kîrak, Berhem, Bâce, el-Baîza, Huvârezm, Semerkand ve Sogd fetholundu.

94 senesinde Kâbul, Fergana, Şaş, Sendere ve diğer yerler fethedildi.

95 senesinde Mevkân ve Medînetü’l-Bâb fethedilmiştir.

96 senesinde Tus ve diğer yerler fethedilmiştir.

Aynı sene Halife el-Velîd, Cemâziye’l-Âhir ayının ortasında, henüz elli bir yaşında vefat etmiştir (29 Ocak 715).²⁶¹

²⁵⁸ Sâd suresi, 26. âyet: “Ona dedik ki: ‘Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzüne halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır. Allah’ın yolun-dan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.’”

²⁵⁹ Arafat Dağı’ndaki durma ya da “vakf” bayramın ikinci günü, Zül-Hicce’nin 9’unda yapılır.

²⁶⁰ Hazar denizi.

²⁶¹ O yıl Cemâziye’l-Âhir ayı yirmi dokuz gün çekmektedir. 15’i günü ayın ortası kabul edilirse ölümü 29 Ocak 715’tir.

Zehebî'nin söylediğine göre, *"Onun devrinde cihat sürmüş, tıpkı Ömer b. El-Hattâb devri misali, pek çok yer fetholunmuştur."*

Ömer b. Abdü'l-Azîz, *"El-Velîd'i kabrine koyduğumda, kefeninin içinden tekme attı, yani ayağıyla yeryüzüne vurdu"* demiştir.

El-Velîd'in sözleri arasında şu da vardır: *"Eğer Allah Kur'ân'da Lût'un²⁶² ailesini zikretmeseydi, hiç kimsenin böyle bir şey yapacağını düşünmezdim."*

El-Velîd zamanında ulemadan hayatını kaybedenler: Utbe b. Abdü's-Sülemî, el-Mikdâm b. Madî Karb, Abdullah b. Bişr el-Mâzinî, Abdullah b. Ebû Avfâ, Ebû'l-Âliye, Câbir b. Zeyd, Enes b. Mâlik, Sehl b. Sa'd, es-Sâib b. Yezîd, es-Sâib b. Hallâd, Hubayb b. Abdillâh bin Zübeyr, Bilâl b. Ebû'd-Dardâ, Sa'îd b. el-Müseyyeb, Ebû Seleme b. Abdü'r-Rahman, Ebû Bekir b. Abdü'r-Rahman, el-Haccâc –Allah ona lanet etsin– tarafından şehid edilen Sa'îd b. Cübeyr, İbrâhîm en-Nahâî, Muzarrif, İbrâhîm b. Abdü'r-Rahman b. Avf, şair el-Accâc ve diğerleri.

Süleyman b. Abdü'l-Melik (715-717)

Abdü'l-Melik oğlu Süleyman, Ebû Eyyûb. Emevî meliklerinin en hayırlılarından. 96 senesinin Cemâziye'l-Âhir ayında, babasının kardeşinin ardından kendisini veliaht göstermesine binaen halife olmuştur. Babası ve Abdü'r-Rahman b. Hubayra'dan az sayıda hadîs rivayet etmiştir. Oğlu Abdü'l-Vâhid ve Zührî de onun vasıtası ile bu hadîsleri rivayet etmiştir.

Konuşması fasih ve akıcıydı, âdil olmaya düşküncü. Savaşı pek severdi.

60 senesinde doğmuştur. Ömer b. Abdü'l-Azîz'in adeta veziri gibi olması ve onun hayır dolu tavsiyelerini dinlemesi, Süleyman b. Abdü'l-Melik'in meziyetleri arasında sayılmalıdır. Zira, Haccâc'ın vergi memurlarını görevden almış ve Irak'ta hapis tutulanları da serbest bırakmıştır. Namaz vakitlerini ise eskiden oldukları vakte döndürmüştür. Zira, Benî Ümeyye bunların vakitlerini geciktirip bozmuştu.

İbn Şirîn, *"Allah, halifeliği namazları esas vakitlerine döndürmekle başlayan ve Ömer b. Abdü'l-Azîz'i halefî göstermekle bitiren Süleyman'dan razı olsun"* demiştir.

Süleyman şarkı söylemekten kaçınırdı ve yemesiyle meşhur sayılanlardandı. Öyle ki, bir oturuşta yetmiş nar, bir kuzu, altı tavuk ve altı makkûk²⁶³ Taif üzümü yemişti.

²⁶² Hz. Lût'un, *Tevrat* ve *Kur'ân*'da bahsi geçen, kızlarıyla yaşadığı iddia edilen ensest ilişkiyi kastediyor.

²⁶³ 1 makkûk yaklaşık 6 kg'dır.

Yahyâ el-Gassânî'nin söylediğine göre, "Süleyman bir gün aynaya baktı ve kendi gençliği ve hoş görünüşüne şaşarak şöyle söyledi: 'Muhammed (sav) peygamberdi, Ebû Bekir hakikatin şahidiydi,²⁶⁴ Ömer ayırt edendi,²⁶⁵ Osmân haya sahibiydi,²⁶⁶ Mu'âviye yumuşak huyluydu, Yezîd sabırlıydı, Abdü'l-Melik idare edendi, el-Velîd acımasızdı; ben de genç meliğim." Bu sözü sarfetmesinin üzerinden daha bir ay geçmeden vefat etmiştir. Vefatı 99 senesinin Sefer ayının onunda, cuma günüdür (25 Eylül 717).

Onun döneminde Cürcân, Demir Hisâr, Sirdâniye, Şakka,²⁶⁷ Taberistân ve Sekâlîbe alınmıştır.

Süleyman devrinde ulemadan hayatını kaybedenler: Kays b. Ebî Hâzım, Mahmûd b. Lebîd, el-Hasan b. el-Hüseyin b. Ali, İbn Abbâs'ın azatlı kölesi Kurayb, Abdü'r-Rahman b. el-Esved en-Nahâî ve diğerleri.

Abdü'r-Rahman b. Hassân el-Kenânî'nin söylediğine göre Süleyman gaza sırasında Dâbık'ta vefat etmiştir. Hastalığı sırasında Recâ'a b. Hayât'a, "Benim yerimi kim alacak? Oğlumu halefîm yapayım mı?" diye sordu. O da, "Oğlunuz burada değildir" dedi. "Ya diğer oğlum?" deyince Recâ'a da, "O henüz küçüktür" dedi. Bunun üzerine, "O zaman sen kimi düşünürdün?" diye sorunca, "Kanımca Ömer b. Abdü'l-Azîz'i halefiniz tayin etmelisiniz" cevabını aldı. Bunun üzerine, "Kardeşlerimin ona rıza göstermeyeceğinden korkarım" dedi. Recâ'a, "Ömer'i ve ondan sonra da Yezîd b. Abdü'l-Melik'i halefiniz tayin ediniz ve bu hususta bir mektup yazarak üzerine mührünüzü basınız. Sonra da içinde yazılı olana biat etmeleri için onları davet ediniz" dedi. Bunun üzerine Süleyman, "Bilgece konuştun" dedi.

Böylece Süleyman bir kâğıt istedi. İçine biat yeminini yazdı. Sonra Recâ'a'ya "Halka git; adı bu kâğıdın içinde yazılı olana, mühürlü vaziyetteyken biat etsinler" diyerek verir. Böylece Recâ'a yola koyuldu. Sonra şöyle söyledi: "Emîr-ü'l-Mü'minîn, bu kâğıdın içinde adı yazılı olana biat etmenizi emretmektedir." İçindeki ismi sordular. "Mühürlüdür, Halife vefat edene kadar size içinde kimin adının olduğunu söyleyemem." Dedi. Cemaat, "Öyleyse biz de biat etmeyiz" deyince Recâ'a halifeye döndü ve ona durumu bildirdi. Bunun üzerine Süleyman, "Derhal kolluk kuvvetlerinin komutanına git! Ahaliyi topla ve biat etmelerini emret. Kim buna karşı gelirse derhal boynunu vurdur" dedi. Böylece halk biat etmiştir.

Recâ'a söze şöyle devam eder: "Geri dönerken Hişâm'la karşılaştım. Bana, 'Ey Recâ'a! Sen benim gözümdeki yerini bilirsin. Lakin, Emîr-ü'l-Mü'minîn, ne olduğunu bilmediğim bir iş yapmıştır. Onun beni halifelik makamından düşürdüğünden kor-

²⁶⁴ Sıddîk

²⁶⁵ Fârûk

²⁶⁶ Hayyân

²⁶⁷ Arapça baskıda belirtildiği üzere burası Bilâd-ı Ermeniyye'de, yani Ermeni ülkesindedir.

karım. Eğer hakikaten beni halifelikten azletmişse, daha henüz vakit varken bana söyle de elimden ne gelir onu düşüneyim' dedi. Ben de, 'Aman ya Rabbi! Emîrû'l-Mü'minîn benden bu meseleyi gizli tutmamı istedi. Şimdi ben bunu sana mı söyleyeceğim? Vallahi bu asla mümkün değildir' dedim. Sonra Ömer b. Abdü'l-Azîz'le karşılaştım. Bana, 'Ey Recâ'a! Bu adam hususunda çok vahim bir mesele zihnimi meşgul eder durur. Zira, halifeliği bana vermesinden korkarım. Lakin, ben bu makama layık değilim. Bu yüzden daha henüz vakit varken bana söyle de, hayatım boyunca bu işten kaçabileyim' dedi. 'Aman ya Rabbi!' dedim ve sonra şöyle ekledim: 'Emîrû'l-Mü'minîn benden bu meseleyi gizli tutmamı istedi. Şimdi ben bunu sana mı söyleyeceğim?'"

Kısa bir zaman sonra Süleyman vefat etti ve yazdığı evrak açıldı. Bir de ne görelim! İçinde Ömer b. Abdü'l-Azîz'e biat ahdi vardı. Bu yüzden Abdü'l-Melik'in oğullarının yüzleri değişti ve "... ve onun ardından da Yezîd b. Abdü'l-Melik ..." sözünü işittikleri vakit geri döndüler. Ömer'in yanına giderek onu selamladılar. Lakin, Ömer bu vaziyete öyle çok şaşmıştı ki, kollarından tutup da kendisini ayağa kaldırana dek ayağa kalkmaya mecali olmadı. Sonra onu minbere götürdüler ve çıkmasına yardımcı oldular. Uzun süre hiç konuşmadan öylece oturdu. Sonunda Recâ'a onlara, "Emîrû'l-Mü'minîne biat etmek için ayağa kalkınız!" dedi. Böylece ona biat ettiler. Onlara elini uzattı. Sonra ayağa kalktı, Allah'a hamdüsena ettikten sonra şöyle söyledi:

"Ey ahali!

Ben bu kararı alan değil, ancak onun uygulayıcısı olanım! Başlatan değil, takipçi olanım! Sizlerin etrafınızda memleketler ve şehirler vardır. Eğer ki onlar da tıpkı sizin olduğunuz gibi tâbi olurlarsa, o vakit ben sizin veliniz olurum; yok eğer kabul etmezlerse, ben de size veli olmam!"

Bundan sonra minberden indi. Baş seyis ona bir aygır getirdi. Ömer b. Abdü'l-Azîz, "Bu nedir?" diye sorunca, "Halifenin atıdır" cevabını verdi. Bunun üzerine, "Benim buna ihtiyacım yok! Bana katırımı getirin" dedi. Böylece katırını getirdiler ve evinin yolunu tuttu. Sonra bir hokka istedi ve kendi eliyle şehirlerin emîrllerine mektup yazdı.

Recâ'a, "Ben önce onun zayıf olacağını düşünmüştüm. Sonra yazışmalarıyla yaptıklarını görünce, onun kudretli olacağını anladım" demiştir.

Rivayet olunduğu üzere, "Halifeliği sırasında Süleyman'la Mervân b. Abdü'l-Melik arasında bir münakaşa geçmişti. Süleyman ona, 'Ey sünnetsiz kadının evladı' deyince Mervân tam ona cevap vermek için ağzını açacakken Ömer b. Abdü'l-Azîz onu durdurarak, 'Allah rızası için senden rica ederim – o ki senin imamın, kardeşin ve büyüğündür' dedi. Bunun üzerine Mervân sessiz kaldı ve ona, 'Beni harap ettin! İçime

öyle bir bir elem düşürdün ki, ateşten beterdir' dedi. Bu yüzden henüz akşam olmadan vefat etmiştir."

İbn Ebî'd-Dünyâ'nın Ziyâd b. Osmân'dan rivayetle kayıt düştüğüne göre, "Ziyâd b. Osmân, oğlu Eyyup vefat edince Süleyman b. Abdü'l-Melik'in yanına gider ve ona şöyle söyler: "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Abdü'r-Rahmân b. Ebî Bekrâ derdi ki, 'Her kim ebedî olanı arzu eder, nefisini bedbahtlığa alıştırmalıdır.'"

Ömer b. Abdü'l-Azîz (717-720)

Mervân oğlu Ömer b. Abdü'l-Azîz. Sâlih Halîfe, Ebû Hafs: Hulefâ-yi Râşidîn'in beşincisidir.

Süfyân es-Sevrî'nin söylediğine göre, "Bu beş halife Ebû Bekir, Ömer, Osmân, Ali ve Ömer b. Abdü'l-Azîz'dir." Ebû Dâvud bunu Sünen'inde kayıt düşmüştür.

Ömer, Mısır'da bir köy olan Hulvân'da doğmuştur. Babası Hicret'in 61. senesi, 63. senesi diyenler de vardır, buranın emîri idi. Annesi ise Ömer b. Hattâb oğlu Âsım'ın kızı Ümmü Âsım'dır. Ömer'in yüzü üzerinde bir yara izi vardı. Daha henüz küçük bir çocukken, bir at onu alnından tekmelemişti. Babası yüzünden akan kanları temizlerken ona, "Eğer sen Benî Ümeyye'nin yüzü yaralı olanıysan, ne mutlu sana!" demiştir. Bunu yazan İbn Asâkir'dir.

Ömer b. Hattâb her zaman, "Benim soyumdan yüzünde yara izi olan bir adam gelecek ve dünyayı adaletle dolduracaktır" derdi. Tirmîzî bunu Tarih'inde kayıt düşmüştür. Böylece babasının onun hakkında düşündüğü şey gerçek olmuştur.

İbn Sa'd'ın Ömer b. Hattâb'dan rivayet ettiği üzere, "Keşke soyumdan kimin isminin içinde, 'şın' harfinin olacağını bilseydim! O ki, zulümle dolu olan dünyayı, adaletle dolduracaktır."

İbn Ömer de şöyle söylemiştir: "Biz, Ömer'in soyundan gelen bir adam hüküm sürene dek, dünyanın asla göçmeyeceğini konuşurduk; zira o, tıpkı Ömer misali davranacaktı. Bilâl b. Abdullah b. Ömer'in yüzünde bir iz vardı; Allah, ta ki Ömer b. Abdü'l-Azîz'i gönderinceye kadar, biz Bilâl b. Abdullah b. Ömer'in o olduğunu sanırdık."

Ömer b. Abdü'l-Azîz babası, Enes ve diğerlerinden hadîsler rivayet etmiştir. Ez-Zührî, Muhammed b. el-Munkadir, Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî, Mesleme b. Abdü'l-Melik, Recâ'a b. Hayât gibi pek çoğu da ondan hadîsler rivayet etmiştir.

Henüz bir çocukken Kur'ân öğrenendir. Babası, eğitim görmesi için onu

Medîne'ye gönderdi. İlim öğrenmek için Ubeydullah b. Abdullah'ın derslerine katılmıştır. Babası vefat edince Abdü'l-Melik onu Dimaşk'a çağırdı ve kızı Fâtıma'yla evlendirdi.

Halifeleğinden evvel dahi, aşırı derecede lükse düşkün olması dışında, daima mağrur bir şekilde yürümüştür. Hasetlerinden dolayı onu ayıplayanlar dahi, aşırı lükse düşkünlüğü ve yürüyüşündeki mağrurluktan başka bir şey için onu kınayamamıştır. El-Velîd halife olduğu vakit, Ömer'in Medîne'ye gitmesini emretmiş ve 86 senesi ile 93 senesi arasında Medîne valiliği yapmıştır. El-Velîd, 93 senesinde onu görevden alır. Bunun üzerine o da Şam'a dönmüştür.

Bundan sonra el-Velîd, kendi oğlunu halefi yapmak arzusuyla, kardeşi Süleyman'ı haleflikten düşürmeyi kafasına koyar. Önde gelenlerin pek çoğu, gönüllü ya da gönülsüz bir şekilde ona boyun eğer. Lakin, Ömer b. Abdü'l-Azîz buna karşı çıkar ve *"Süleyman'a biat bizim boynumuzun borcudur"* der, kararından da caymaz. Bunun üzerine el-Velîd onu zindana attırır; ancak üç gün sonra affeder. Yorgunluktan boynu başını taşıyamaz bir vaziyette bulurlar onu. Böylece Süleyman haberi alır ve hilafeti onun üzerine ahd eder.

Zeyd b. Eslem'in Enes'ten (ra) rivayet ettiğine göre, *"O henüz Medîne valisiyken bu gençten başka -yani Ömer b. Abdü'l-Azîz'den- Resûlullah(sav)'inkine bu kadar benzer şekilde namaz eda eden başka bir imamın ardında hiç namaz kılmamıştım."* Zeyd b. Eslem söze şöyle devam eder: *"Uzun bir müddet rükû ve secdede kalır, kıyam ve kuûd'u ise kısa tutardı."* Bunun rivayeti, pek çok yerden Enes vasıtasıyladır. Beyhakî ve diğerleri de bunu kayıt düşmüştür.

Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin'e Ömer b. Abdü'l-Azîz'den sual etmişlerdir de, *"O ki, Benî Ümeyye'nin en soylularındandır ve kıyamet günü, bir başına, eşi benzeri olmaksızın ayağa kalkacaktır"* cevabını vermiştir.

Meymûn b. Mihrân'ın söylediğine göre, *"Ulema, Ömer b. Abdü'l-Azîz'in yanında ancak tilmiz²⁶⁸ misali kalırdı."*

Ebû Nuaym'ın Riyâh b. Ubeyde'den rivayetle kayıt düştüğüne göre, *"Ömer b. Abdü'l-Azîz namaza gitti. Yaşlı bir adam onun koluna doğru yaslanmıştı. Ben de kendi kendime, 'Bu ne de münasibetsiz bir yaşlıdır' dedim. Namazdan sonra onun evine gittim ve ona, 'Allah emîri salih kulsın! Kolunuza yaslanan o yaşlı adam da kimdi?' diye sordum. 'Onu gördün mü ey Riyâh?' dedi. 'Evet' dedim. 'Ben seni diğer doğru adamlardan ayrı tutmam. O gördüğün kardeşim Hızır'dı; bu ümmeti idâre etmem ve onlara adâletli davranmamı söylemek için bana gelmiş' dedi."*

Ve Ebû Hâşim'den rivayet olunduğu üzere, *"Adamın biri Ömer b. Abdü'l-Azîz'e gelir ve ona şöyle der: 'Rüyamda Peygamber(sav)'i sağında Ebû Bekir, solunda*

²⁶⁸ Tilmiz: Öğrenci. (Haz.)

da Ömer'le birlikte gördüm. Sonra bir de ne göreyim! İki adam münakaşa ediyor! Siz de Peygamber(sav)'in önünde oturuyordunuz. O size şöyle buyurdu: 'Ey Ömer! İş başına geldiğin vakit, bu ikisi gibi, yani Ebû Bekir ve Ömer gibi davran.' Bunun üzerine Ömer, 'Gerçekten bunu gördün mü?' diyerek ona Allah üzerine yemin ettirir. Adam da yemin eder, bunun üzerine Ömer gözyaşlarına boğulmuştur."

Daha önce de söylendiği üzere, 99 senesinin Sefer ayında, Süleyman'ın ahd-i velayeti üzerine ona biat edilmiştir. Yaklaşık Ebû Bekir es-Sıddîk kadar, iki yıl ve beş ay halifelik yapmıştır. Bu süre zarfında dünyayı adaletle doldurmuş, zulmü ortadan kaldırmış ve güzel kanunlar koymuştur. İçinde kendi isminin yazılı olduğu ahd evrakı okunduğu vakit şaşakalmış ve "Yemin olsun ki, Allah'tan hiç böyle bir şey dilememiştim" demiştir. Hatta seyis başı kendisine halifenin aygırını getirdiğinde, bunu reddedip, "Bana katırımı getiriniz" demiştir.

Hakem b. Amr şöyle anlatmıştır: "Seyisler gelip de Ömer b. Abdü'l-Azîz'den atların giderlerini ve kendi maaşlarını istediklerinde, 'Onları Şam'daki şehirlere götürün ve isteyene satın, gelirini de Allah'ın mülküne ekleyin; bu kül renkli dişi katır bana kâfidir' dediğine şahit olmuştum."

Ömer b. Zerr de şöyle söylemiştir: "Ömer, Süleyman'ın cenazesinden döndüğü vakit kölesi ona, 'Sizi neden böyle kederli görüyorum?' diye sorunca, Ömer b. Abdü'l-Azîz şöyle cevap verir: 'Benim içinde olduğum mevkide olan biri kederli olmalıdır; şu ümmet içinde, daha henüz bu hususta bana mektup yazmaksızın ya da benden istemeksizin hakkı olanı kendisine vermeyi istemeyeceğim tek bir kişi dahi yoktur.'"

Amr b. Muhâcir ve diğerlerinin söylediği üzere, "Ömer halife olduğu vakit, cemaatin huzurunda ayağa kalktı, Allah'a hamdüsena ettikten sonra şöyle konuştu:

'Ey ahali!

Ne Kur'ân'dan sonra gelecek başka bir kitap ne de Muhammed(sav)'den sonra gelecek başka bir peygamber vardır. Ben karar veren değil, ancak onu yerine getirenim. Başlatan değilim, ancak takipçi olanım. Hiçbirinizden de daha üstün değilim, lakin tahammül göstermekte daha sabırlıyım. Zira, zalim bir imamdan kaçan kişi, zulmetmez – şüphesiz ki Yaradan'a isyan hususunda hiçbir yaradılana itaat edilemez.'"

Ve Zührî'den rivayet olunduğu üzere, "Ömer b. Abdü'l-Azîz, Sâlim b. Abdullah'a Ömer b. Hattab'ın sadaka hususunda nasıl bir yol izlediğini anlatması için bir mektup yazdı. Sâlim b. Abdullah da, onun bu istediğine karşılık olarak şöyle bir cevap gönderdi: 'Eğer siz bu yaşınızda halkınıza, Ömer'in vaktiyle halkına yaptıklarını yaparsanız, şüphesiz Allah indinde Ömer'den daha hayırlı olursunuz.'"

Hammâd'dan rivayet olunduğu üzere, "Ömer b. Abdü'l-Azîz halife olduğu vakit gözyaşlarına boğulmuş ve filanca bir adama, 'Ey filanca! Benim adıma korku duyuyor musun?' diye sormuş. Adam, 'Parayla aranız nasıldır?' diye sorunca Ömer

b. Abdü'l-Azîz, 'Hiçbir düşkünlüğüm yoktur' demiş. Bunun üzerine adam, 'O vakit korkmayınız! Şüphesiz ki Allah size yardım edecektir' cevabını vermiş."

Mügîre'den rivayet olunduğu üzere, "Ömer halife olduğu vakit Benî Mervân'ı bir araya topladı ve onlara şöyle söyledi:

'Peygamber (sav) Fedek bağının sahibiydi ve buradan bir geliri vardı. Bu gelirle Benî Hâşim'in çocuklarına destek olur ve o gelirle yetimlerini evlendirirdi. Fâtıma Fedek bağını kendisine vermesini talep etmişti de, Resûlullah (sav) bunu reddetmişti. Bu vaziyet, Ebû Bekir ve Ömer devirlerinde de böylece sürüp gitti. Sonra Mervân bağı devretti ve vaktiyle Ömer b. Abdü'l-Azîz'in eline geçti. Şimdi düşünüyorum da, Resûlullah(sav)'in Fâtıma'ya hak görmediği şey benim hiç hakkım değildir. Sizi, bu bağı Resûlullah (sav) devrindeki vaziyetine iade ettiğime şahit olarsınız diye davet ettim."

Leys'ten rivayet olunduğu üzere, "Ömer halife olduğu vakit, akrabaları ve kendi ailesinden başlayarak ellerinde olan ne varsa el koydu ve tüm varlıklarını zulmen gasp edilmiş saydı."

Esmâ b. Ubeyd'in rivayet ettiğine göre, "Anbese b. Sa'îd b. el-Âs Ömer b. Abdü'l-Azîz'e gitti ve ona, 'Ey Emîrül-Mü'minîn! Sizden evvelki halifeler bizlere hediyeler verirdi, lakin siz bunları bize yasak ettiniz; benim bir ailem ve topraklarım var – topraklarıma dönüp ailemi kalkındırmama izininiz var mıdır?' diye sordu. Ömer b. Abdü'l-Azîz, 'Benden yana en sevgili olanınız, bize en çok desteği olanınızdır' dedi ve sonra şöyle ekledi, 'Ölümü çokça zikret; eğer darda kalmışsan onu sana genişletir, eğer refah içinde yaşıyorsan da onu sana daraltır.'

Furât b. Sâib'in rivayet ettiği üzere Ömer b. Abdü'l-Azîz, hanımı Fâtıma'ya –zira o Abdü'l-Melik'in kızıdır ve babası ona daha önce misli hiç görülmemiş bir mücevher hediye etmiştir- şöyle söylemiştir: "Ya bu mücevheri Beytül mâl'e vermeyi seçersin ya da senin yanından ayrılmam için bana izin verirsin. Ben, seninle birlikte o mücevher varken aynı çatı altında kalamam." Bunun üzerine hanımı, "Değerinin iki katı dahi olsa bile sizi o mücevhere tercih ederim" der. Böylece Ömer b. Abdü'l-Azîz'in emri üzerine mücevher taşınır ve Müslümanların Beytül mâl'ine konur. Ömer ölüp de yerine Yezîd halife olunca Fâtıma'ya, "Mücevheri size iade etmemi ister misiniz?" diye sorar. Bunun üzerine Fâtıma, "Asla! O hayattayken bu mücevheri hiç düşünmedim. Şimdi onun vefatından sonra mı alıp takayım?" cevabını verir.

Abdü'l-Azîz'in söylediğine göre Ömer b. Abdü'l-Azîz'in valilerinden biri ona şöyle bir mektup yazar: "Şehrimiz viran bir durumdadır. Eğer Emîrül-Mü'minîn şehrimizi onarmamız için bize para göndermeyi uygun görürse, bunu yapmasını dileriz." Bunun üzerine Ömer ona şöyle yazar: "Bu mektubumu okuduktan

sonra şehrin etrafını adaletten bir duvarla örünüz ve sokaklarını da haksızlıktan arındırınız; işte şehrinizin onarımı budur. Selametle.”

İbrahim es-Sakûnî'nin rivayet ettiğine göre Ömer b. Abdü'l-Azîz şöyle söylemiştir: “Söyleyeni için bir itibarsızlık kaynağı olduğunu bildiğim vakitten bu yana hiç yalan söylemedim.”

Kays b. Cübeyr'in söylediğine göre, “Benî Ümeyye içinde Ömer adeta fıravunun ailesi içindeki bir mümin gibidir.”

Meymûn b. Mihrân ise şöyle söylemiştir: “Allah birbiri ardına gönderdiği peygamberleri vasıtasıyla insanlarını gözetirdi. Şimdi de Ömer b. Abdü'l-Azîz'le onlara göz kulak olmaktadır.”

Vahab b. Münebbih de şöyle söylemiştir: “Eğer bu ümmet içinde doğru yolu gösteren biri varsa o Ömer b. Abdü'l-Azîz'dir.”

Muhammed b. Fuzâle'nin rivayet ettiğine göre, ‘Abdullah b. Ömer b. Abdü'l-Azîz Cezîre'de bir rahibin evinin önünden geçti. Daha önce kendisini ziyaret eden kimseyi görmemiş olan rahip onun yanına indi ve ona, ‘Neden yanınıza indiğimi bilir misiniz?’ diye sordu. O, ‘Hayır’ deyince, rahip şöyle konuştu: ‘Babanızın hakkı için; zira, ben onu kutsal aylardan Recep mevkiinde, âdil imamlar içinde buldum.’” Eyyup b. Süveyd'in yorumuna göre bu şu anlama gelir ki, birbirini takip eden üç ay, yani Zü'l-Kâde, Zü'l-Hicce ve Muharrem ayları, sırasıyla Ebû Bekir, Ömer ve Osmân'dır; Recep ise bunlardan ayrı bir şekilde Ömer b. Abdü'l-Azîz'dir.

Hasan el-Kassâb'ın söylediğine göre, “Ömer b. Abdü'l-Azîz'in halifeliği vaktinde çölde koyunlarla birlikte otlayan kurtlar gördüm de, ‘Aman ya Rabbi! Kurtlar koyunların yanına sokulmuş da onlara zarar vermezler mi?’ dedim. Bunun üzerine çoban, ‘Baş sağlam olunca, vücuda da halel gelmez’ dedi.”

Mâlik b. Dînâr'ın söylediğine göre, “Ömer'in halife olduğu vakit çobanlar, ‘Ümmeti âdil bir halife olarak idare eden bu adam sayesinde kurtlar sürülerimizden uzak durur’ dediler.”

Mûsâ b. Ayân'ın rivayet ettiğine göre, “Ömer b. Abdü'l-Azîz'in vaktinde Kirmân'da koyun otlatıyorduk. Kurtlar ve koyunlar aynı merada karınlarını doyurdu. Lakin bir gece ne göreyim! Kurdun biri bir koyuna saldırıverdi. Bunun üzerine kendi kendime dedim ki, ‘O âdil ve salih adamın ölümünden başka bir şey aklıma gelmiyor.’ Sonra sorup soruşturdular da, o gece Ömer b. Abdü'l-Azîz'in vefat ettiğini öğrendiler.”

Velîd b. Müslim Horasân'da bir adamın şöyle bir hikâye anlattığını rivayet etmektedir: “Yabancı biri rüyama girdi ve bana, ‘Benî Mervân'dan, yüzünde yara izi olan halife olduğu vakit git ve ona biat et, işte o âdil olandır’ dedi. Bundan sonra ne vakit bir halife gelse ona sorardım. Ömer b. Abdü'l-Azîz halife olunca, üç defa rüyama girdi. Böylece ona gittim ve biat ettim.”

Yine Velîd b. Müslim'in Habîb Hind es-Eslemî'den rivayet ettiğine göre, "Sa'îd b. el-Müseyyeb bana, 'Üç halife vardır: Ebû Bekir, Ömer ve Ömer b. Abdü'l-Azîz' dedi. Bunun üzerine, 'Ebû Bekir ve Ömer'i bilirim; lakin Ömer de kimdir?' diye sordum. 'Eğer yaşayacak olursan onu tanırsın. Eğer ondan evvel ölecek olursan, o da senin arkandan gelecektir' diye cevap verdi.'" Ben derim ki, İbnü'l-Müseyyeb Ömer'in halifeliğinden evvel vefat etmiştir.

İbn Avn'ın söylediği üzere İbn Şirîn'e şarap sorulunca, "Doğruluğun imamı Ömer b. Abdü'l-Azîz onun kullanılmasını yasak buyurdu" cevabını vermiştir.

Hasan'ın söylediğine göre, "Eğer bir mehdî varsa, o Ömer b. Abdü'l-Azîz'dir. Eğer o mehdî değilse, o vakit Meryem oğlu İsâ'dan gayrı mehdî yoktur."

Mâlik b. Dînâr'ın söylediğine göre, "İnsanlar Mâlik'in bir zâhit olduğunu söyler dururlar; lakin asıl zâhit Ömer b. Abdü'l-Azîz'dir, zira dünya ona gelmiştir de o dünyayı elinin tersiyle itmiştir."

Yûnas b. Ebî Şebîb'in söylediğine göre, "Ömer b. Abdü'l-Azîz'i gördüm. Karnındaki yağların katlarından, elbisenin kuşağı görünmez olmuştu. Lakin, halife olduktan sonra onu gördüğümde, eğer isteseydim ellerimle dokunmadan kaburgalarını bir bir sayabilirdim."

Oğlu Abdü'l-Azîz de şöyle söylemiştir: "Ebû Cafer el-Mansûr bana, babamın halife olduğu vakit eline kaç para geçtiğini sordu; ben de, 'Kırk bin dinar' dedim. Vefat ettiği vakit eline ne kadar geçtiğini sordu; ben de, 'Dört yüz dinardı ve daha uzun yaşasaydı bundan da daha azı eline geçerdi' dedim."

Mesleme b. Abdü'l-Melik'in söylediğine göre, "Hastalığı sırasında Ömer b. Abdü'l-Melik'i ziyarete gittim; bir de ne göreyim! Üzerinde kirli bir mintan vardı. Bunun üzerine, Abdü'l-Melik kızı Fâtıma'ya, 'Mintanını yıkamıyor musunuz?' diye sordum da, 'Vallahi bundan başka mintanı yoktur' dedi."

Ömer'in kölesi, hadım Ebû Ümeyye'nin rivayet ettiğine göre, "Bir gün cariyemin yanına vardım ve bana mercimek yemeği verdi. Ben de, 'Her gün her gün mercimek!' diye söylendim; bunun üzerine bana, 'Ey evladım! Bu senin efendin, Emîr-ü'l-Mü'minîn'in her gün yediği yemektir' dedi."

Ömer günün birinde hamama girdi ve avret yerini kendi elleriyle temizledi.

Ölümü yaklaşınca, bir dinarla birlikte, şöyle söylemem için beni bir Hristiyan manastırına²⁶⁹ gönderdi: "Eğer kabrim için bana bir mezar yeri satarsanız ne

²⁶⁹ H. S. Jarrett buranın adını Simaân olarak vermektedir. Düştüğü dipnota göre burası Şam dolaylarında, Yâkut'ın söylediğine göre de oldukça güzel bina ve bahçelerle çevrili bir yerdir ve Ömer b. Abdü'l-Azîz buraya defnedilmiştir. Ancak mezar yeri bilinmemektedir. bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 283 † imli dipnot. Ömer b. Abdü'l-Azîz'in türbesi, Sûriye'de, Hama'nın Yaklaşık 40 kilometre kuzeyinde küçük bir köy olan Maarratü'n-Numân'dadır.

mutlu! Yok eğer satmazsanız sizden döner ve başka bir yere giderim.” Böylece manastıra gittim de bana, “Onun bize sırt çevirmesine gönlümüz el vermeseydi, buna asla razı olmazdık” dediler.

Avn b. Muammar’ın rivayet ettiği üzere, “Ömer hanımına gitti ve ona, ‘Sende üzüm almak için bir dirhem var mıdır?’ diye sordu. Hanımı, ‘Yoktur’ dedi ve şöyle ekledi: ‘Ey Emîrû’l-Mü’minîn! Sende üzüm almak için bir dirhem dahi yok mudur?’ Bunun üzerine Ömer b. Abdü’l-Azîz, ‘Benim için bu, cehennemde zincire vurulu bir vaziyette çalışmaktan çok daha iyidir’ cevabını verdi.”

Hanımı Fâtıma, “Halife olmasından vefat ettiği vakte kadar ihtilam ya da cenabetlikten dolayı gusûl aldığını hiç görmedim” demiştir.

Sehl b. Sadaka’nın söylediğine göre, “Ömer halife olunca evinden ağlaşmalar işitildi de insanlar bunu soruşturunca dediler ki, ‘Ömer, cariyelerinden bir seçim yapmalarını istedi ve onlara şöyle söyledi: ‘Şüphesiz ki beni sizlerden alıkoyacak bir mesuliyet omuzlarıma binmiştir. Hanginiz kendisini azat etmemi isterse onu azat ediyorum; hanginiz yanımda kalmak isterse, ihtiyacım olmamasına rağmen, kalmasına izin veriyorum.’” Hanımı Fâtıma’nın söylediğine göre de, “Ömer eve geldiği vakit, derhal kendisini mescidine atar ve göz pınarları tükeninceye kadar ağlamayı ve dua etmeyi bırakmazdı. Uyandığı vakit de tüm gece aynı şeye devam ederdi.”

Velîd b. Ebî’l-Sâib, “Allah korkusu Ömer’den daha çok olan kimseyi tanımadım” demiştir.

Sa’îd b. Süeyd’in söylediğine göre, “Ömer bir cuma günü, üzerinde önü ve arkası yamalı bir mintanla cemaate namaz kıldırды da adamın bir ona, ‘Ey Emîrû’l-Mü’minîn! Allah size nasip etmiş de, üzerinize düzgün bir kıyafet giyemez misiniz?’ dedi. Ömer bir süre yere baktı, sonra başını kaldırdı ve şöyle söyledi: ‘En erdemli olan zenginlikte tutumlu, kudret sahibiysen de affedendir.’”

Meymûn b. Mihrân’ın rivayet ettiğine göre kendisi Ömer’in şöyle söylediğini işitmiştir: “Şayet içinizde elli sene kalsaydım, aranızda eksiksiz bir adaleti temin edemezdim; zira, ben bir şeyi arzu ederim de sizin kalplerinizin buna tahammül gösteremeyeceğinden korkarım. İşte bu yüzden arzu ettiğim şeyle birlikte dünyadan gidiyorum. Eğer kalbiniz bunu reddederse bir diğeriyle huzur bulsun.”

İbrâhîm b. Meysere’nin rivayet ettiğine göre, “Tâus’a, Ömer b. Abdü’l-Azîz Mehdî midir?” diye sordum. ‘Bir mehdîdir, lakin Mehdî değildir; zira, o eksiksiz bir adalet temin edememiştir’ cevabını verdi.”

Ömer b. Üseyd şöyle söylemiştir: “Ömer vefat etmeden evvel adamın biri, yanında yüklü bir meblağ ile bize gelir ve ‘Bunu nasıl münasip görüyorsanız öyle kullanınız’ derdi. Öyle ki, tüm varlığını tüketene kadar getirmeye devam etti. İşte Ömer tüm insanlara böyle fayda sağlayıp yardımcı olmuştur.”

Cüveyriye'nin rivayet ettiğine göre, "Bir gün Ali b. Ebû Tâlib'in kızı Fâtıma'nın yanına gittik. Ömer b. Abdü'l-Azîz'i yere göğe sığdıramadı ve 'Eğer ki o bizimle kalsaydı ondan sonra kimseye ihtiyacımız olmazdı' dedi."

A'tâ Ebî Rabâh'ın söylediğine göre, "Ömer'in hanımı Fâtıma'nın bana söylediğine göre Fatıma bir gün Ömer ibadet ettiği mekândayken onun yanına gitmiş. Ömer'in gözyaşları sakallarından akıyormuş. Bunun üzerine ona, 'Bir şey mi oldu ey Emîrül-Mü'minîn?' diye sormuş. 'Ey Fâtıma!' demiş Ömer, 'Şüphesiz ki ümmet-i Muhammed(sav)'in mesuliyeti, Arabı ve yabancı ile bana verildi; şimdi açlık çeken fakirleri, hastalığına derman bulamayanları, yokluk çeken çıplakları, mazlumlari, esir düşmüş garibi, o aziz ihtiyarları, ailesi geniş olup da geliri az olanları ve bunlar gibi olup da dünyanın uzak yerlerindeki memleketelerde yaşayanları bir düşündüm de, ya Allah kıyamet günü onların hakkını benden sorarsa dedim; sonra da hiçbir mazeretin bana fayda etmeyeceğinden dehşete kapıldım ve ağladım.'"

El-Evzâî'nin rivayet ettiğine göre, "Ömer b. Abdü'l-Azîz evinin önünde, Benî Ümeyye'nin önde gelenleriyle birlikte oturuyordu ve onlara, 'Her birinizin emrine memleketler vermeme ister misiniz?' diye sordu. Aralarından biri, 'Yapmayacağınız bir şeyi neden bize teklif ediyorsunuz?' dedi. 'Şu altımdaki halıyı görüyor musunuz?' diye sordu Ömer ve sonra şöyle devam etti: 'Ben onun bir gün şüphesiz eskiyip çürüyeceğini bilirim, lakin yine de sizin ayaklarınızla onu kirletmenizden korkarım – işte bu yüzden nasıl olur da ben sizi Müslümanlara veli tayin ederim? Heyhat! Bunun imkânı yoktur!' Bunun üzerine ona, 'Neden? Bizim akrabalığımız yok mudur? Hakkımız yok mudur?' diye sordular. 'Bu meselede siz ve Müslümanların en irak ülkelerde olanları dahi benim gözümde birdir' dedi."

Hamîd'in rivayet ettiğine göre, "Hasan bana Ömer b. Abdü'l-Azîz'e gidecek bir mektup yazdırdı; öyle ki, mektupta kendisi ve ailesinin ihtiyaçları için bütün ikna kabiliyetini sergiledi, yalvarıp yakardı da Ömer ona bir atıye verilmesini emretti."

Cüveyriye b. Esmâ'nın rivayet ettiğine göre Ömer b. Abdü'l-Azîz şöyle söylemiştir: "Nefsim o derece açgözlü ki, bu dünya nimetlerinden ne verilirse verilsin hâlâ daha iyisini ister; bana, dünyada ondan daha yüce bir şey olmayan bu mevki verildiğinde nefsim ondan da daha iyi olanı, yani cenneti istedi."

Amr b. Muhâcir'in söylediğine göre, "Ömer'in günlük masrafı sadece iki dirhemdi."

Yusûf b. Yâkûb el-Kâhilî'nin söylediğine göre, "Ömer geceleri yatarken deve tüyünden bir mintan giyerdi. Evindeki mumlar da üzerinde küçücük kil tabletler olan üç kamışın üzerinde dururdu."

A'tâ el-Horasânî'nin rivayet ettiğine göre, "Ömer, kölesine kendisi için su ısıtmasını emretti. Böylece kölesi gitti ve umumî mutfakta bir kazan su ısıttı. Bunun üzerine Ömer ona bir dirhem karşılığı odun almasını ve mutfığa vermesini emretti."

Amr b. Muhâcir'in rivayet ettiğine göre, "Ömer, Müslümanların meseleleriyle ilgilendiği vakit bir mum yakardı. Sonra işi bittiği vakit o mumu söndürür ve kendi mumunu yakardı."

El-Hakem b. Ömer'in rivayet ettiği üzere halifelere daimâ üç yüz muhafız ve üç yüz kolluk refakatçi olurdu. Lakin, Ömer muhafızlara, "Ben size kaderi koruyucu, ölümü de muhafız tayin ettim; içinizden kim kalmak isterse ona para verilecek ve kim ailesine dönmek isterse serbesttir" demiştir.

Amr b. Muhâcir'in rivayet ettiğine göre, "Bir gün Ömer'in canı elma ister. Ailesinden biri de ona bir elma hediye eder. Bunun üzerine Ömer ona, 'Ne de güzel bir kokusu var ve ne kadar da hoş! Al götür bunu sahibine ey köle! Ona selamlarımızı ilet ve ona de ki, 'Hediyeniz bizi çok memnun etmiştir.' Bunun üzerine ben de, 'Ey Emîrî'l-Mü'minîn! O sizin amcanızın oğludur ve ailenizden biridir; ben Peygamber(sav)'in de böyle hediyeler yediğini işitmiştim' dedim. Bunun üzerine bana, 'Yazıklar olsun sana' dedi, 'Şüphesiz ki Peygamber(sav)'in vaktinde hediye hediye idi, lakin şimdi rüşvettir.'"

İbrâhîm b. Meysere'nin rivayet ettiği üzere, "Mu'âviye'den hediyeler alan ve bu yüzden üç kez kırbaçladığı bir adam hâriç halifeliği sırasında Ömer b. Abdül-Azîz'in kimseye el kaldırdığını görmedim."

El-Evzâî'nin rivayet ettiğine göre, "Ömer, kendi ailesine özel olarak bağlanmış olan ödeneği kesince onlar bu durumdan şikâyetçi oldular da Ömer onlara, 'Benim varlığım size kâfi gelmez; lakin iş bu paraya gelince, onun üzerinde sizin iddia ettiğiniz hak, tıpkı uzaklardaki Birku'l-Gimâd²⁷⁰ ahalisinin onun üzerinde iddia ettiği hak gibidir."

Ebû Ömer'in söylediğine göre, "Ömer b. Abdül-Azîz, Haccâc'ın, halkın geleneklerine aykırı olan benzer hükümlerinin geçersiz kılınması için emirler yazmıştır."

Yahyâ el-Gassânî'nin rivayet ettiği üzere, "Ömer b. Abdül-Azîz beni Musul'a vali tayin ettiği vakit oraya gittim ve gördüm ki, burada diğer şehirlerin ekseriyetinden daha fazla hırsızlık ve soygunculuk mevcut. Bu yüzden onu şehrin vaziyetinden haberdar etmek için bir mektup yazdım ve şüpheli görünenleri yakalayıp cezalandırmamın mı, yoksa aleyhinde delil olanları sünnetin gerektirdiği şekilde tutuklamamın mı daha hayırlı olacağını sordum. Bana cevaben insanları sadece açık delile dayanarak ve sünnete uygun bir şekilde tutuklamamı; hak olanın onları ıslah etmemesi durumundaysa Allah'ın da onları ıslah etmeyeceğini yazdı. Böylece ben de buna uygun şekilde hareket ettim ve ta ki Musul en düzenli şehirlerden biri haline gelip de hırsızlık ve soygunculuk ortadan kalkana kadar oradan ayrılmadım."

Reca b. Hayve'nin rivayet ettiğine göre, "Bir gece Ömer'le sohbet ediyordum. Bu sırada lambanın ışığı iyice azaldı ve yanında da bir hizmetçi uyukluyordu. 'Onu uyandırayım mı?' diye sordum. 'Hayır' dedi. 'O zaman ben kalkayım' dedim. 'Bir

²⁷⁰ Yemen'in çok ücra köşelerindeki küçük bir şehir.

adamın misafirinden hizmet beklemesi hoş değildir' dedi. Sonra yağdanlığa gitti, lambanın ışığını ayarladı ve geri döndü. Sonra şöyle söyledi: 'Ayağa kalktığımda da Ömer b. Abdü'l-Azîz'dim geri döndüğümde de Ömer b. Abdü'l-Azîz'im.'"

Ömer b. Abdü'l-Azîz'in kâtibi Nuaym'ın söylediğine göre Ömer, "Böbürlenme korkusu beni çok konuşmaktan alıkoyar" demiştir.

Makhûl şöyle söylemiştir: "Hakikatten gayrısını söylemeyeceğime dair yemin edecek olsam, Ömer b. Abdü'l-Azîz'den daha züht hayatı yaşayan ve ondan daha çok Allah'tan korkusu olan birini görmediğimi söylerdim."

Sa'îd b. Urûbe'nin rivayet ettiğine göre, "Ölümden bahis açıldığı vakit Ömer, tüm eklem yerlerinden tir tir titrerdi. Her gece fakihleri bir araya toplar ve sabaha kadar ölüm ve yeniden dirilme üzerine konuşurlar sonra da adeta önlerinde bir cenaze varmış gibi ağlardı." (el-A'tâî)

Ubeydullah b. Ayzâr'ın rivayetine göre, "Ömer b. Abdü'l-Azîz, Şam'da balçıktan yapılmış bir minberden bize hutbe verdi ve şöyle söyledi:

'Ey ahali!

İçinizdekileri ıslah ediniz ki, dışınız da ıslah olsun. Amellerinizi ahireti düşünerek yapın ki, dünyevi kaygılarınız fena ve kusurlu olmasın. Biliniz ki, Âdem'le kendisi arasında yaşayan bir atası olmayan kişinin mutlaka ölümden bir payı vardır.

Es-Selâmu aleykum.'"

Vuhayb b. Verd'in rivayet ettiğine göre, "Benî Mervân, Ömer b. Abdü'l-Azîz'in kapısında toplandı ve oğlu Abdü'l-Melik'e, 'Babana söyle, ondan evvelki halifeler bize imtiyaz gösterir ve topraklarımızı tanırdı. Lakin, senin baban, kendi elinde olanı bize yasak etmiştir' dediler. Böylece Abdü'l-Melik babasının yanına gitti ve ona vaziyeti bildirdi de Ömer, 'Onlara babam size şöyle söyler de: Ben Rabbime isyan edersem gerçekten, büyük bir günün azabından korkarım.'"²⁷¹

El-Evzâî'nin rivayet ettiğine göre Ömer b. Abdü'l-Azîz şöyle söylemiştir: "Onayladığınız ve hayırlı bildiklerinizden nasihat alınız ve bunlara aykırı amel eylemeyiniz; zira onlar sizden daha hayırlı ve âlimlerdir."

Bir defasında Cerîr geldi ve uzun bir zaman Ömer'in kapısında bekledi, lakin Ömer onu fark etmedi. Bunun üzerine Ömer'in önem verdiği bir kişi olan Avn b. Abdullah'a şöyle bir şiir yazdı:

"Ey uçuşan türbanıyla okuyan,

bugün senin günündür, şüphesiz ki geçip gitmiştir benimki.

Eğer kendisini göreceksen olursan söyle halifene

Sütuna mihlanmış bir çivi misali, beklerim kapısında onu."

²⁷¹ En'am suresi, 15. âyet: "De ki: 'Eğer ben Rabbime isyan edersem cidden büyük bir günün azabından korkarım.'"

Cüveyriye b. Esmâî'nin söylediğine göre Ömer b. Abdü'l-Azîz halife olunca Bilâl b. Ebî Berde onu tebrike geldi ve ona, "Hilâfetin şereflendirdikleri olmuştur da, şimdi siz onu şereflendirdiniz; hilâfetin zerafet getirdikleri vardır, lakin şimdi siz ona zerafet getirdiniz. Zira, siz tıpkı Mâlik b. Esmâ'nın söylediği gibisiniz:

'Siz ki en güzel kokuya misk kokuları eklediniz
Bir dokunuşunuzla ona. Nerededir sizin gibi bir başkası? Nerededir?
İnciler yüzün güzelliğine ışımlar katar da
Sizin yüzünüzün güzelliği inciye ışıltılar katmıştır.'

Cunâ'nın rivayet ettiği üzere Ömer b. Abdü'l-Azîz'in oğlu Abdü'l-Melik vefat edince Ömer ona övgüler düzmeye başladı, bunun üzerine Mesleme ona, "Eğer oğlunuz yaşasaydı onu veliahtınız tayin eder miydiniz?" diye sordu. Ömer de "Hayır!" dedi. Mesleme, "O vakit neden şimdi ona övgüler düzersiniz?" diye sorunca Ömer, "Bir babanın nazarında evladının yaptığı nasıl kendine hoş geliyorsa korkarım ki onun yaptıkları da bana hoş görünmektedir" dedi.

Gassân'ın rivayet ettiği üzere, "Adamın biri Ömer b. Abdü'l-Azîz'e, 'Bana bir öğüt veriniz' dedi. Ömer ona şunu öğütledi: 'Sana Allah korkusu ve Allah'ı herşeye tercih etmeni tavsiye ederim. İşte böylece dertler senden uzak olur ve Allah da sana yardımını bahşeder.'"

Ebû Amr'ın rivayet ettiği üzere, "Usâme b. Zeyd'in kızı Ömer b. Abdü'l-Azîz'in yanına vardı. Ömer ayağa kalktı ve ona doğru yürüdü, sonra onun oturduğu yere oturdu, kadını da karşısına oturttu ve yerine getirmedik hiçbir dileğini bırakmadı."

Haccâc b. Enbese'nin söylediğine göre, "Benî Mervân bir araya toplandı ve kendi aralarında, 'Eğer Emîrü'l-Mü'minîn'e gider ve onunla tatlı dil ve şakalarla konuşursak onu kendimiz lehine döndürebiliriz' dediler. Böylece Ömer'in yanına gittiler. İçlerinden bir tanesi konuştu ve latifeler yaptı. Ömer ona şöyle baktı. Sonra bir diğeri konuştu ve yine latifeler yaptı da Ömer şöyle söyledi: 'Bunun için mi aranızda toplanmıştınız; en alçak mertebede, husumet besleyen sözler için mi? Bir daha toplanacak olursanız Kur'ân'a başvurun; eğer bundan da öteye gitmek arzusunda olursanız Peygamber(sav)'in sünnetine başvurun. Sonra bundan da ötesine gitmek isterseniz hadîslerin manalarıyla meşgul olun.'"

İyâs b. Mu'âviye b. Kurra'nın söylediğine göre, "Ömer b. Abdü'l-Azîz'i ancak harika bir usta olarak görürüm. Öyle ki, onun çalışacak hiçbir aleti –yani yardımcısı- yoktur."

Ömer b. Hafs'ın rivayet ettiğine göre Ömer b. Abdü'l-Azîz ona şöyle nasihat etmiştir: "Bir Müslümandan söz işittiğin vakit, içinde hayırlı bir neden buluncaya dek ona şer bir mana yakıştırmayasın."

Yahyâ el-Gassânî'nin rivayet ettiği üzere, "Ömer, 'Tövbe edinceye kadar

onları hapis tut' diyerek Süleyman b. Abdü'l-Melik'in Harûrîleri öldürmesine engel olmuştu. Günün birinde Süleyman'ın huzuruna bir Harûrî getirdiler. Süleyman ona, 'İladi! Konuş bakalım' dedi. Bunun üzerine Harûrî, 'Sana ne diyeyim ey fâsık oğlu fâsık' cevabını verdi. Süleyman, 'Ömer b. Abdü'l-Azîz'i çağırın' diye bağırdı. Ömer gelince, 'Şunun söylediğini bir dinleyiniz' dedi. Böylece Harûrî sözünü tekrar etti. Bunun üzerine Süleyman, 'Ona ne yapmamı uygun görürsün?' diye sorunca, Ömer sessiz kaldı. Süleyman, 'Onun hakkında ne düşünüyorsan derhal fikrini bana söyle' diye çıkışınca da Ömer, 'Görüşüm şudur ki, tıpkı onun size küfrettiği gibi siz de ona küfretmelisiniz' dedi. Süleyman bu işin o kadarla kalmayacağını söyledi ve emir vererek adamın kafasını vurdurttu. Ömer b. Abdü'l-Azîz de oradan ayrıldı. Lakin, baş muhafız ona yetişti ve 'Ey Ömer! Nasıl olur da Emîrû'l-Mü'minîn'e, 'Onun size küfrettiği gibi siz de ona küfrediniz' dersin? Vallahi bana senin kelleni vurmam için emir vermesini bekliyordum' diye sordu. Ömer, 'Eğer emir verseydi bunu yapar mıydın?' diye sorunca, baş muhafız, 'Yemin olsun yapardım' dedi. Şimdi, halifelik Ömer b. Abdü'l-Azîz'e geçince Hâlid geldi ve baş muhafızlık makamında dikildi durdu. Ömer, 'Ey Hâlid! Bırak o kılıcı elinden' dedi. Sonra da şöyle ekledi: 'Allah'ım! Ben Hâlid kulunu senin yolunda mütevazı kıldım, onu bir daha asla dikleştirme.' Sonra muhafızların yüzlerine baktı ve Amr b. Muhâcir el-Ensârî'yi çağırarak ona şöyle söyledi: 'Ey Amr! Bilirsin ki seninle benim aramda İslam'dan gayrı bir akrabalık yoktur; lakin senin çok yürekten bir şekilde Kur'ân okuduğunu işittim ve seni kimsenin görmediğini sandığın bir mekânda namazını eda ederken ne kadar güzel namaz kıldığını gördüm; kaldı ki, sen Ensâr'dansın – şimdi bu kılıcı al, seni baş muhafız yapıyorum.'"

Şuayb'ın rivayet ettiğine göre, "Bana anlatıldığı üzere Abdü'l-Melik babası Ömer b. Abdü'l-Azîz'in yanına gitmiş ve ona, 'Ey Emîrû'l-Mü'minîn! Yarın Rabbiniz size sorduğu vakit ne cevap vereceksiniz?' diye sormuş. Sonra da şöyle eklemiş: 'Zira, siz kâfirliğe şahit oldunuz da bunu ezmediniz; sünnet terk olundu da siz onu yeniden tesis etmediniz.' Bunun üzerine babası ona şöyle cevap vermiş: 'Allah sana merhamet gösterecek ve seni hayırlı bir erkek evlatla mükâfatlandırır ey oğlum! Senin kavmin bu makamı ilmek ilmek, düğüm düğüm dokumuştur. Şayet ben onları, ellerinde olandan mahrum bırakacak bir tavır takınırsam benim üzerimde kesik kesik yaralar açmalarına da mâni olamam; o yaralar ki, içlerinden pek çok kan dökülür! Yemin olsun, bir damla kan akmasındansa, dünya mülküne zeval gelmesini yeğ tutarım. Sen, kâfirliği ezmesi ve sünneti yeniden tesis etmesindense babanın şu dünyada bir gün daha fazla yaşamasına razı gelmez misin?'"

Ma'mar'ın rivayet ettiği üzere Ömer b. Abdü'l-Azîz şöyle söylemiştir: "Münakaşadan, öfkeden ve hırstan uzak duranın işi de yolunda gider."

Ertâh b. Münzîr'in rivayet ettiği üzere Ömer b. Abdü'l-Azîz'e, "Eğer bir muhafız tayin edecek olursanız yediğinize ve içtiğinize dikkat ediniz" dediler de

Ömer, “Ya Rabbi! Eğer kıyamet gününden başka şeyden zırnık kadar bir korkum varsa, o vakit benim korkuma inanma” cevabını verdi.

Adî b. el-Fazl’ın söylediğine göre Ömer b. Abdü’l-Azîz’i bir hutbe sırasında dinlemiş ve onun şöyle söylediğini işitmiştir:

“Ey ahalî!

Allah’tan korkunuz ve isteklerinizde ölçülü olunuz. İçinizden birinizin rızkı bir dağın zirvesinde ya da yerin derinliklerinde de olsa ona ulaşır.”

Azhar’ın rivayet ettiği üzere, “Ömer b. Abdü’l-Azîz’i, üzerinde yamalı bir mintanla hutbe verirken görmüştüm.”

Abdullah b. Alâî’dan rivayetle, “Ömer b. Abdü’l-Azîz’in, cuma günü verdiği bir hutbesinde sürekli tekrar ettiği ve bunlarla da hutbeye başladığı şu yedi sözünü işittim: ‘Allah’a hamd olsun, biz Allah’a hamd eder, O’ndan yardım umar ve O’ndan af dileriz, nefsimizin şerrinden ve amellerimizin hırsından Allah’a sığınırız. Kimin rehberi Allah’tır, o yolundan şaşmaz; kim ki Allah onu delalete düşürmüştür, kimse ona doğru yolu gösteremez. Şehadet ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur. O’nun ortağı yoktur ve Muhammad (sav) O’nun elçisidir. Kim ki Allah ve O’nun elçisini takip eder, doğru yolu bulur. Kim ki Allah ve O’nun elçisine asilik eder, şüphesiz ki yoldan çıkar.’ Sonra onlara Allah korkusunu tavsiye buyurdu ve hutbeye devam etti. Hutbeyi, ‘Ey kendilerinin aleyhinde aşırı giden kullarım!...’²⁷² âyetini sonuna kadar okuyarak nihayete erdirdi.”

Hâcib b. Halife el-Bür cemî’nin rivayet ettiği üzere, “Ömer b. Abdü’l-Azîz’in halifeliği sırasında verdiği bir hutbesine şahit oldum ve o şöyle konuştu: ‘İyi biliniz ki Allah’ın resulünün sünneti ve sahabenin onu tatbiki dinin ta kendisidir. Biz ancak onu alır ve sonuna kadar tatbik ederiz, onun dışındakilerden sakınırız.’” (Ebû Nuaym)

İbn Asâkir’in İbrahim b. Ebî Ayla’dan rivayeten kayıt düştüğü üzere, “Bir bayram günü Ömer b. Abdü’l-Azîz’in yanına gittik. Bu sırada insanlar da onun bayramını kutluyorlardı ve ona, ‘Allah size ve bize cömert olsun ey Emîrü’l-Mü’minîn’ diyorlardı. Ömer b. Abdü’l-Azîz de onları hiç ayıplamadan tebriklerine karşılık veriyordu.” Kanımca ayın, yılın ve bayramın hoşça kutlanmasının da aslı budur.

Cûna’dan da rivayet olunduğu üzere Ömer b. Abdü’l-Azîz, Amr b. Kays es-Sekûnî’yi Rumlara karşı bir seferle görevlendirdi ve ona şöyle nasihat etti: “İçlerinden iyi olanlarını güzellikle kabul et, şer davrananlarını ise affet. En önde atılan sen olma, yoksa öldürülürsün; lakin geriye de kalma, yoksa korkak olduğun düşünülür. Ortada mevzilen ki hem görülesin hem de sesin işitilsin.”

²⁷² Zümer suresi 53. âyet: “De ki: ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.’”

Sâib b. Muhammed'den rivayet olunduğu üzere el-Cerrâh b. Abdullah Ömer b. Abdü'l-Azîz'e bir mektup yazdı ve şöyle söyledi:

"Horasân halkı azılı bir kavimdir ve onları yola getirmenin kılıçtan ve sopadan gayrı yolu yoktur. Bu yüzden, Emîrül-Mü'minîn bunların kullanımı için bana izin vermeyi münasip görür mü?"

Buna mukabil Ömer ona şöyle cevap yazmıştır:

"İmdi,

Horasân halkının azılı bir kavim olduğunu ve onları yola getirmek için kılıçtan ve sopadan gayrı yol olmadığını söylediğin mektubun elime ulaştı. Lakin, gerçekte yanlış konuşan sensin. Onları yola getirecek olan hak ve adalettir. Bunu onların arasında yay. Selametle."

Kureyşli Ümeyye b. Zeyd'den rivayet olunduğu üzere, "Ömer b. Abdü'l-Azîz bana bir mektup yazdırdığı vakit, 'Ya Rabbi! Dilimin şerrinden sana sığınırım' derdi."

Sâlih b. Cübeyr'den naklen: "Ömer b. Abdü'l-Azîz'le pek çok defa konuşmalarımız olmuştur. Sinirlendiği vakit ona, 'Bir kitapta yazılı olduğu üzere genç bir melikin hiddetinden korkunuz ve hiddeti yatışana kadar ona nezaketle yaklaşınız' derdim de bana şöyle söylerdi: 'Ey Sâlih! Bir meselede benimle konuşmayı münasip gördüğün vakit, bende gördüklerinin onu konuşmak istemene engel olmasına izin vermeyesin.'"

Abdü'l-Halîm b. Muhammed el-Mahzûmî'den rivayet olunduğu üzere, "Cerîr b. Katâfî, Ömer b. Abdü'l-Azîz'in yanına vardı. Tam söze başlamak üzereyken Ömer onu şöyle bir yokladı. Lakin Cerîr'in, 'Ben de hakikaten tam Resûlullah(sav)'den söz edecektim' demesi üzerine Ömer, 'Eğer Resûlullah(sav)'den söz edeceksen, o vakit konuş bakalım' dedi. Bunun üzerine Cerîr şöyle devam etti:

'O ki, Muhammed Peygamber'i gönderen

Hilâfeti de âdil bir emîre verdi!

O ki, tüm zorbalıkla alınanları hakkıyla iade etti sahiplerine

Yola getirdi yoldan sapanları!

Bir hediyedir umduğum sizden,

Zira, atar kalp hediye ümidi ile.'

Bunun üzerine Ömer ona, 'Kitâbullahda sana ilişkin bir şey bulamadım' der. Cerîr de, 'Evet Emîrül-Mü'minîn! Ben bir yolcuyum' der. Bu yüzden Ömer b. Abdü'l-Azîz ona kendi cebinden elli dinar verilmesini emretmiştir."

Tuyûriyât'ta kayıt düşüldüğü üzere, "Cerîr b. Osmân er-Rahbî yanında babasıyla birlikte Ömer b. Abdü'l-Azîz'in yanına gider. Ömer ona oğlunun durumunu sorar

ve ‘Ona ilimlerin en büyüğünü öğretiniz’ der. ‘En büyük ilim hangisidir?’ diye sorunca da ona, ‘Kanaat etmek ve başkalarına eziyet çektirmemek’ cevabını verir.”

İbn Ebî Hâtim’in *Tefsîr*’inde Muhammed b. Kaab el-Karazî’den rivayeten kayıt düştüğü üzere, “Ömer b. Abdü’l-Azîz beni çağırarak, ‘Bana adaleti tanımla?’ diye sordu. ‘Evet! Çok mühim bir meseleyi sordunuz’ dedi Kaab ve sonra da söze şöyle devam etti: ‘Küçüklere baba gibi, büyüklere de oğul gibi, içlerinden size denk olanlara ise kardeş gibi olunuz. Kadınlara da bu gözle bakınız. İnsanları işledikleri suça göre ve bedenlerinin kaldırabileceğine göre cezalandırınız. O zalimler misali olmamak ve adaletin sınırlarını aşmamak için hiddete kapılarak onlara tek bir kırbaç darbesi dahi vurmuyunuz.’”

Abdü’r-Rezzâk’ın *Müsennef*’inde Zührî’den rivayetle kayıt düştüğüne göre, “Ömer b. Abdü’l-Azîz, ateş değmiş ne varsa bunları yedikten sonra abdest alırdı. Bu yüzden şeker yedikten sonra da abdest alırdı.”

Vuhayb’den rivayet olunduğu üzere Ömer b. Abdü’l-Azîz şöyle söylemiştir: “Sözünü fiilinden sayanın kelamı da kısa olur.”

Zehebî’nin söylediğine göre, “Geylân, Ömer b. Abdü’l-Azîz’in halifeliği sırasında kaderi inkâr ettiğini ilan etmiştir de Ömer onu fıkriinden vazgeçirdiği vakit Geylân, ‘Vallahi ben delalet düşmüştüm, lakin siz beni doğru yola çıkardınız’ demiştir. Bunun üzerine Ömer b. Abdü’l-Azîz, ‘Ya Rabbi! Eğer sözünde samimi ise onu bağışla, yok eğer değilse o vakit ellerini kes ve çarmıha ger!’ diye dua eder. Sonunda Ömer’in bu duası çıkar; Hişâm b. Abdü’l-Melik’in halifeliği sırasında Geylân, kaderi inkâr ettiği için yakalanır ve uzuvları kesildikten sonra Dimaşk’ta çarmıha gerilir.”

Bazılarının dediğine göre de Benî Ümeyye, hutbelerde Ali b. Ebû Tâlib’e hakaret okuturdu. Lakin, Ömer b. Abdü’l-Azîz halife olunca bu uygulamayı kaldırdı. Valilerine de bu uygulamayı terk etmeleri için mektup gönderdi ve bunun yerine, “Şüphesiz Allah adaleti, iyilik yapmayı emreder...”²⁷³ âyetini getirdi. Bugün de hâlâ bu şekilde okunmaktadır.

El-Kālî’nin *Emâliye*’sinde Ahmed b. Ubeyd’den rivayetle kayıt düştüğüne göre halifeliğinden önce Ömer b. Abdü’l-Azîz şöyle bir şiir söylemiştir:

“Alıkoyunuz kalbinizi aşktan,
Ve zevklere düşkünlikten,
Zira, Rabbin üzerine yemin olsun,
Aklıgı saçlarının ve başının kelliği
Senin öğüt verenin olur şayet yapamaz isen bunu.

²⁷³ Nahl suresi, 90. âyet: “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”

Pay çıkar bundan kendine, âlimdir ne de olsa öğüt veren...
 Ne zamana kadar kaçabilirsin bundan?
 Ne zamana kadar? Ne zamana?
 Erdikten sonra yaşın kemale
 Hâlâ çalacak mısın gençliğin adına?
 Gelir geçer o gençlik ve sen
 Eğer sen hâlâ hayatta isen,
 Felaketlerin bir rehinesi olursun,
 Kâfidir sana bu nasihat
 Kurtarmak için yoldan çıkmış olanı.”

Seâlibî'nin *Letâifü'l-Maarif*'inde söylediğine göre, “Ömer b. Hattâb, Osmân, Ali, Mervân b. el-Hakem ve Ömer b. Abdü'l-Azîz'in hepsi de kel idi. Onlardan sonra halifeler arasında kellik görülmemiştir.”

Zübeyr b. Bekkâr'ın söylediğine göre, “Bir şair, Abdü'l-Melik b. Mervân'ın kızı ve Ömer b. Abdü'l-Azîz'in hanımı olan Fâtıma için şu beyiti söylemiştir:

‘Bir halifenin kızı – dedesi de bir halife onun
 O halifelerin bacısı – bir halifedir kocası onun.’”

Benim zamanıma kadar Fâtıma'dan gayrı hiçbir kadın bu beyiti sahiplememez.

Hastalığı ve vefatı üzerine

Eyyûb'un söylediği üzere, “Ömer b. Abdü'l-Azîz'e, ‘Eğer Medîne'ye gidip orada vefat edecek olursanız Resûlullah(sav)'in yanında, dördüncü kabire defnedilmeyi ister misiniz?’ diye sordular. Ömer şöyle cevap verdi: ‘Vallahi, Allah'ın beni cehennem ateşi hâriç her türlü gazapla cezalandırması, O'nun, kendim için bu yeri uygun gördüğümü düşünmesinden daha hayırlıdır.’”

Velîd b. Hişâm'ın söylediğine göre hastalığında Ömer'e, “Kendiniz için bir tedavi istemez misiniz?” diye sordular. Ömer şöyle cevap verdi: “Ne vakit bana verilen zehiri içeceğimi bilirim. Şayet tek bir dokunuş ya da sadece burnuma götürmem gereken bir koku tedavim olsaydı, yine de bunu yapmazdım.”

Ubeyd b. Hasân'ın söylediği üzere, “Ömer ölüm döşeğindeyken orada olanlara, ‘Yanımdan gidiniz’ dedi. Böylece Mesleme ve Fâtıma kapının dibine oturdular ve onun, ‘Hoş geldiniz ey güzel yüzler, bunlar ne insanların ne de cinlerin yüzüdür’ dediğini işittiler. Sonra şöyle söyledi: ‘İşte ahiret yurdu...’²⁷⁴ Sûreyi sonuna kadar okudu,

²⁷⁴ Kasas suresi, 83. âyet: “İşte ahiret yurdu. Biz onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk

sonra sesi zayıfladı ve içeri girdiklerinde onu ruhunu teslim etmiş vaziyette buldular. Allah ondan razı olsun!”

Hişâm'ın söylediğine göre Ömer b. Abdü'l-Azîz'in vefat haberi ulaştığı vakit Hasan Basrî, “İnsanların en hayırlısı vefat etti” demiştir.

Hâlid er-Rebî'î de şöyle söylemiştir: “Tevrat'ta bulduğuma göre yerler ve gökler Ömer b. Abdü'l-Azîz'in vefatı için tam kırk sabah gözyaşı dökcektir.”

Yusûf b. Mâhak'ın söylediğine göre, “Ömer'in kabri üzerindeki toprağı tesviye ederken bir de ne görelim! Orada gökten üzerimize bir parça kâğıt düştü ve içinde de şöyle yazılıydı:

‘Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla

Allah'tan Ömer b. Abdü'l-Azîz'e cehennem ateşinden muafiyet içindir.’”

Kutâde'nin söylediği üzere Ömer b. Abdü'l-Azîz kendisinden sonra gelecek olan için şöyle bir mektup yazmıştır:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Ömer b. Abdü'l-Azîz'den Yezîd b. Abdü'l-Melik'e,

Selam olsun! Kendisinden gayrı ilah olmayan Allah'a hamdüsenâ ederim. İmdi, şühesiz ki sana hastalığım sırasında, ölüm döşeğinden yazıyorum. Gönülden biliyorum ki bu dünyada mesul olduklarımdan sorgulanacağım. Bu dünyanın ve ahiretin meliki beni sorguya çekecek ve ben de ondan en küçük bir amelimi dahi saklı tutamam. Bu yüzden eğer ki benden razı olursa şüphesiz ki ben de mesut olurum ve o uzun zilletten de kurtulmuş olurum. Lakin benden razı olmazsa o vakit vay başıma geleceklere. Kendisinden gayrı ilah olmayan Allah'tan dilerim ki merhametiyle beni cehennem alevlerinden kurtarsın ve bana rıdvânıyla cennetini bahşetsin. Allah'ın selamı üzerine olsun. Halk da sana emanettir; zira benim ardımdan sen de uzun süre bâki kalmayacaksın.” Ebû Nuaym bunu, tüm senetleriyle birlikte Hilîye'sinde vermektedir.

Ömer, Deyr-i Simâan'da Hums civarlarında, 101 senesinin Recep ayından geriye on gece kala, ya da bazılarının söylediği üzere beş gece kala (13 Şubat 720)- vefat etti (8 Şubat 720). Henüz otuz dokuz buçuk²⁷⁵ yaşındaydı. Ölümüne sebep olan şey zehirdi. Benî Ümeyye, zorbalıkla el koydukları şeyleri onların elinden aldığı ve kendilerine karşı da çok sert bir tutum izlediği için ondan nefret ediyordu. Önlem almayı ihmal etti, onlar da ona zehir içirdiler.

Mücâhid'in rivayet ettiği üzere, “Ömer b. Abdü'l-Azîz bana, ‘İnsanlar benim için ne diyorlar?’ diye sordu. Ben de, ‘Sizin akıl sağlığınızın yerinde olmadığını söylüyorlar’ dedim. Bunun üzerine, ‘Akıl sağlığım yerindedir; içmem için zehri bana verdik-

çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır.”

²⁷⁵ Otuz dokuz yıl ve altı ay.

Onun döneminde ulemadan hayatını kaybedenler: Dahhâk b. Muhâzım, Adî b. Ertah, Ebû Mütevekkil en-Nâcî, A'tâ b. Yesâr, Mücâhit, Kûfe'nin Kur'ân okuyucusu Yahyâ b. Vethab, Iraklı âlim Hâlid b. Maadân eş-Şa'bî, Abdü'r-Rahman b. Hasan İbn Sâbit, Ebû Kulâbe el-Cermî, Ebû Burde b. Ebî Mûsâ el-Eş'ârî ve diğerleri.

Hişâm b. Abdü'l-Melik (724-743)

Hişâm b. Abdü'l-Melik, Ebû'l-Velîd. 70 senesinden sonra doğdu. Kardeşi Yezîd'in ahd-i velayetine binaen halife olmuştur.

Musab ez-Zübeyrî'nin söylediğine göre, *"Abdü'l-Melik rüyasında dört defa mihraba yükseldiğini görmüş ve bunu Sa'îd b. el-Müseyyeb'e sormuş. O da bunu, 'Sizin soyunuzdan dört kişi hükmedecektir' şeklinde yorumlamış. İşte Hişâm bunlardan dördüncüsüdür."*

Hişâm konuştuğunu bilirdi ve bilgeydi. Ta ki kırk kişi paranın hak yolla alındığına şahitlik edinceye kadar Beytül-mâl'ine tek bir kuruş dahi girmesine izin vermezdi. Her hak sahibine de hakkı olan teslim edilirdi.

Esmâî'in söylediğine göre, *"Günün birinde adamın biri Hişâm'a hoş olmayan bir söz etmiş de Hişâm ona, 'Ey falanca kişi, kendi halifene sövmek sana bir yarar getirmez' demiştir. Yine günün birinde başka bir adama hiddetlenmiş ve ona da, 'Vallahi seni kırbaçlatmaya niyet etmiştim' demiştir."*

Sehbal b. Muhammed, *"Hişâm'dan başka, halifeler içinde kan dökmekten daha çok nefret eden ve bundan daha çok ıstırap duyan kimseyi görmedim"* demiştir.

Hişâm'ın bizzat kendisi de, *"Aramızda mesafe olmadan kardeşliğini hissedebileceğim bir kardeşten başka, şu dünyada tatmadığım bir haz kalmadı"* demiştir.

Şâfî şöyle söylemiştir: *"Hişâm, Kinnisrîn yakınlarında Rusâfe'yi inşa ettirdiği vakit bir günlüğüne de olsa oraya çekilip hiçbir tasanın ona ulaşmamasını istiyordu. Lakin, daha günün yarısı bile geçmemişti ki, üzeri kanla kaplı bir tüy uçup ona geldi de Hişâm, 'Bir gün bile!' diye hiddetlendi."*

Söylendiğine göre aşağıdaki beyit ona aittir ve bundan başka da ona ait hiçbir şey kaydedilmemiştir.

"Boş arzulara boyun eğersen

Sürüklerler onlar da seni kendine laf getirecek olan yere."

125 senesinin Rebîü'l-Âhir'inde vefat etmiştir (10 Şubat 743).

107 senesinde, onun halifeliği sırasında Rum diyarındaki Kayseri anven ele geçirilmiştir.

108 yılında Hancara, ünlü kahraman Battâl tarafından fethedilmiştir.

112 yılında Malatya yakınlarındaki Karşana ele geçirilmiştir.

Hişâm zamanında ölen önemli kişiler: Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Tâûs, Süleyman b. Yasâr, İbn Abbâs'ın kölesi İkrâme, el-Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Siddîk, şair Kusayy, Muhammed b. Kasl el-Karzî, Hasan el-Basrî, Muhammed b. Şirîn, Sahabe'nin sonuncusu Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile, Cerîr, Farazdak, Atiye el-Avfî, Mu'âviye b. Kurra, Mekhul, Atâ b. Ebî Rebâh, Ebû Cafer el-Bekir, Vahab b. Münebbih, Hüseyin'in kızı Sükeyne, el-Arac, Kutâde, Nâfi Mevlâ b. Ömer, Şam'ın Kur'ân okuyucusu İbn Âmir, Mekke'nin Kur'ân okuyucusu İbn Kesîr, Sâbit el-Bunânî, Mâlik b. Dinar, Kur'ân okuyucusu İbn Müheyyese, İbn Şihâb ez-Zührî ve diğerleri.

Hişâm'dan bazı haberler

İbn Asâkir'in İbrahim b. Ebî Ayla'dan rivayeten kayıt düştüğü üzere o şöyle söylemiştir: *"Hişâm, beni Mısır gelirleri üzerine veli tayin etmeyi istedi. Lakin ben bunu kabul etmedim. Bu yüzden öyle bir hiddete kapıldı, yüzü öyle bir hal aldı ve gözleri de öyle bir açıldı ki, beni dehşete düşüren bir bakış attı ve sonra, 'Bu mesuliyeti ya isteyerek kabul edeceksin ya da istemeyerek' dedi. Lakin, ben onun hiddeti dininceye kadar bekledim ve sonra, 'Konuşabilir miyim ey Emîrül-Mü'minîn?' diye sordum. 'Evet' dedi. Şöyle konuştum: 'Allah yüce kitabında şöyle buyurmuştur: 'Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler...'277 Şimdi ey Emîrül-Mü'minîn, onlar buna gönülsüz oldukları vakit Allah onlara gazap duymadı. Lakin, ben bu mesuliyeti kabul etmediğim vakit bana hak etmediğim şekilde hiddetlendiniz ve gönülsüz olmama rağmen beni bu işe zorladınız.' Bunun üzerine güldü ve sonra da beni affetti.'"*

Hâlid b. Saffân'dan rivayetle: *"Bir gün Hişâm'ı ziyaret ettim de bana, 'Söyle bakalım Saffân oğlu!' dedi. Şöyle konuştum: 'Günün birinde kralın biri istirahat etmek için Havarnak'ın yolunu tutmuş. Bu kral bilge biri olduğu kadar zengin ve de kudretliymiş. Etrafına şöyle bir bakarak maiyetindekilere, 'Bu hanginize aittir?' diye sormuş. Onlar da, 'Krala aittir' demişler. 'Hiç benim bahsettiklerim misali bahşeden başka birisini gördünüz mü?' diye çıkmış kral. O sırada kralın maiyetinde eski ilimlerde oldukça maharet sahibi biri de varmış ve 'Öyle bir mesele üzerine sual ettiniz ki, cevap*

²⁷⁷ Ahzâb suresi 72. âyet: *"Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir."*

vermemeye izin verir misiniz?’ diye sormuş. Kral da, ‘Evet’ demiş. Adam, ‘Hiç içinde bulunduğunuz vaziyeti düşündünüz mü? Bu sizin sürdüreceğiniz bir şey midir yoksa size miras yoluyla mı geçmiştir? Ve sonra da tıpkı size geçtiği gibi bir başkasına mı geçecektir?’ diye sormuş. Kral da, ‘Senin dediğin gibidir’ demiş. Sonra şöyle devam etmiş adam: ‘Öyleyse siz, ancak çok kısa bir müddet sizde kalacak olan, sonunda da sonsuza kadar bırakmak zorunda kalacağınız ve hesabı da sizden sorulacak olan bu değersiz şeyle gurur duyar, övünür müsünüz?’ Bunun üzerine kral, ‘Heyhât! O vakit nerededir bir istirahat yeri, nerededir o sığınılacak mekân?’ diye çıkmış ve böylece soğuk bir titreme sarmış kralı. Adam şöyle söylemiş: ‘Ya krallığınıza devam eder ve Allah’a itaat ederek O’nun hoş gördüğü ve hoş görmediklerine uyarsınız ya da krallığınızdan feragat eder, tacınızı bırakır, tüm esvaplarınızı atar ve Allah’a ibadet edersiniz.’ Kral, ‘Bu gece bunu düşüneceğim ve sabah sana geleceğim’ demiş. Sabah olunca kral, adamın kapasını çalmış ve ona, ‘Bu dağ ve bu تنها yerleri seçtim ve üzerime de bu çuval bezinden elbiseyi geçirdim. Sen de benim yoldaşım ol ve bunu reddetme’ demiş. Böylece ölene kadar ikisi birlikte o dağda yaşamışlar.”

Adî b. Zeyd el-Hammâd bu mevzu üzerine şöyle söylemiştir:

“Ey başkasının derdine ve kaderine sevinen sen!
 Sen mükemmelsin de muaaf mı sanırsın kendini bundan?
 Veyahut bozulmaz bir anlaşman mı vardır zamanla senin?
 Asla! Kibirli bir ahmaksın ancak sen!
 Gördüklerini alıp götürmedi mi ölüm?
 Kimin başında kendisini yanlıştan koruyacak biri vardır?
 Nerededir o melikler meliki Kisra? Babası Sâsan’ın,
 Ve nerededir ondan evvel gelen Sâbûr?
 Nerededir o Rum’un kralları Benî Asfâr?
 Kalmadı hiçbir hikâye geriye onlardan.
 Ve bina ettirdiği vakit onu Hadr’ın efendisi
 Ve Dicle’yle Habur ona geri aktığında
 Onu sağlam mermerlerden yaptırıp üzerini harçla kaplattı da
 Şimdi kuşlar yuva yapar kulelerine
 Ölüm onu da es geçmedi ve yerle bir etti melikliğini
 Terk olundu kapıları.
 Havarnak efendisini ve onun tepeden baktığı günleri
 Hatırlayasın, rehber ola hatırası sana onun!
 Ne de mutlu ederdi serveti onu ve ne de çok malı vardı.

Nehir akardı önünden ve bir de Sedîr.²⁷⁸

Kalbi tövbeler etti ve şöyle söyledi:

Ölmek üzere olanın saadeti nedir?

O zenginlik o topraklar ve o kudretten sonra,

Mezar aldı koydu onları da,

Doğu ve batı rüzgârlarının savurduğu

Solmuş yapraklara döndüler.”

Hikâyeyi anlatan söze şöyle devam eder: “Hişâm sakalı ıslanana kadar ağladı ve iki kızına döşeğini kaldırmalarını emretti, sonra da kendi kasrına çekildi. Bunun üzerine hizmetçileri ve maiyeti Hâlid b. Saffân’a giderek ona, ‘Emîrül-Mü’minîn’den ne istedin? Bütün mutluluğunu yıktın!’ diye çıkıştılar. ‘Yıkılın karşımdan!’ dedi Hâlid ve sonra şöyle söyledi: ‘Benim Allah’a bir ahdim vardı; başbaşa kalıp da yüce Allah’ı hatırlatmadığım hiçbir kral olmayacaktı.’”

Velîd b. Yezîd b. Abdü’l-Melik (743-744)

El-Velîd b. Yezîd b. Abdü’l-Melik b. Mervân b. el-Hakem. Fâsık halife, Ebû’l-Abbâs. 90 senesinde doğdu. Babası ölüm döşeğindeyken henüz bir çocuk olduğu için onu halefi tayin etmesi mümkün olmadı. Bu yüzden kardeşi Hişâm’ı halife tayin etti ve onu da Hişâm’ın halefi yapmıştır.

Hişâm’ın 125 senesinin Rebîû’l-Âhir ayında vefat etmesi üzerine halifelik makamına geldi.

Ahlakı bozuktu, şarap içerdi ve Allah’ın emirlerine karşı gelirdi. Sırf Kâbe’nin damında şarap içebilmek için hacca gitmek istemişti. Halk onun şer dolu ahlakından nefret ettiği için 126 senesinin Cemâziye’l-Âhir ayında ona karşı ayaklandı ve onu öldürdüler (Nisan 744).

Bizzat kendisinden rivayet olunduğu üzere halk onu kuşattığı vakit, “Ben sizin sadakanızı artırmadım mı? Dertlerinizi hafifletmedim mi?” diye çıkışınca topluluk ona, “Biz kendimiz için sana sövüp ayaklanmayız; bilakis senin Allah’ın yasaklarına karşı gelmen, şarap içmen, babana evlat doğurmuş olan cariyeleriyle evlenmen ve Allah’ın emirlerine riayet etmemenden rahatsızsınız” cevabını verdiler.

Öldürüldüğü vakit kafası kesilerek Yezîd en-Nâkıs’a götürülmüştür. O da bunu bir mızrağın ucuna takmıştı. Kardeşi Süleyman b. Yezîd ise onun yü-

²⁷⁸ Hira yakınlarındaki bir nehir. Aynı zamanda Büyük Numan tarafından bir Pers kralı için Havarnak yakınlarında yaptırılan bir sarayın adıdır. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 254, * imli dipnot.

züne bakarak, “Alın götürün bunu; vallahi ben onun şarap içtiğine, bir fâsık olduğuna ve ahlaksızlık etmem için aklımı çelmeye yeltendiğine şahidim” demiştir.

Muâfi el-Cerîrî’nin söylediği üzere, “El-Velîd’in hayatıyla ilgili bazı hikâyeler ve şiirler topladım ki, bunlar onun deliliğinden ve zihninin zayıflığından yaptığı görülmemiş gariplikleri, Kur’ân’a karşı işlediği sapkınları ve Allah’a karşı işlediği küfürleri gayet açık bir dille anlattığı beyitler içermektedir.”

Zehebî’nin söylediğine göre, “El-Velîd’in küfrü ve dinsizliği tam olarak sabit değildir. Fakat şarap içtiği ve ahlaksızlığı ayyuka çıkmıştı. Halk bu yüzden ona karşı ayaklandı.”

Bir defasında el-Mehdî’nin huzurunda el-Velîd’den bahis açılmıştı. Adamın biri de onun bir dinsiz olduğunu söylemişti. Bunun üzerine el-Mehdî, “Hadi oradan! Allah’ın halifeliği bir zındık ve kâfire bırakılmayacak kadar yüce ve asil bir mertebedir” demiştir.

Mervân b. Ebî Hafsâ’nın söylediğine göre, “El-Velîd insanların en yakışıklısı, en hiddetlisi ve en hünerli şairiydi.”

Ebü’z-Zenâd’ın rivayet ettiği üzere, “Zührî, Hişâm’ın yanında sürekli Velîd’i kötüler, kabahat bulur ve Hişâm’a da, ‘Onu halifelikten düşürmekten gayri bir yolun yoktur’ telkininde bulunurdu. Lakin, Hişâm bunu yapamazdı. Eğer Zührî, Yezîd’in halifeliğine kadar yaşasaydı Yezîd onu mutlaka öldürtürdü.”

Hişâm, el-Velîd’i düşürerek kendisinden sonra oğlunu halefi yapmak istedi de el-Velîd ona şunları söyledi:

“Sen ki minnettar olmadın velinimetinin yardımlarına,
Şayet Şükran duysaydın,
En merhametli olan da ödüllendirirdi seni iyilikle ve cömertlikle
Gördüm ki çok gayretkeş bir şekilde düşünürsün beni,
Şayet âlim olsaydın, cayardın bu kurduğun kumpastan.
Ben ki şahidim o geride kalanlara karşı husumet içinde didindiğine,
Ördüğün çorap kendi başına geçse ne de mutlu olurdu onlar!
Bugün ben de onlardan biriyim ve onların bitmez nidası şudur:
‘Keşke daha bahtiyar bir durumda olsaydık biz, ya da sen hiç yaşamasaydın.’ ”
(ed-Dahhâk b. Osmân).

Hammâdü’r-Râvîye’nin söylediğine göre, “Bir gün Velîd’le birlikteydim. İki müneccim çıkageldi ve ‘Bize emir buyurduğunuz şeye baktık ve gördük ki, siz yedi sene boyunca hüküm süreceksiniz’ dediler. Hammâd söze şöyle devam eder: ‘Onu kandırmak niyetindeydim ve şöyle söyledim: ‘Ben de ilm-i nücûm²⁷⁹ bilirim. Sizin vaziyetinize bir

²⁷⁹ Nücûm: Yıldızlar. Necm (yıldız) kelimesinin çoğuludur.

baktım ve gördüm ki, siz tam kırk sene hüküm süreceksiniz.’ Düşünceli bir şekilde yere baktı ve sonra şöyle konuştu: ‘Ne onların söylediği bana keder verdi ne de senin söylediğinden içim rahatladı. Yemin olsun ki, vergiyi, adeta ebediyen yaşayacak olan biri misali adalete uygunca toplayacağım ve adeta yarın ölecek olan biri gibi, onu adalete uygun bir şekilde dağıtacağım.’”

Ahmed’in Müsned’inden bize şöyle bir hadîs ulaşmıştır: “Hakikaten bu kavim üzerine el-Velîd isminde biri gelecektir de onlara, firavunun kendi kavmine olduğundan çok daha şiddetli bir şekilde davranacaktır.”

İbn Fazlillah’ın el-Mesâlik’te söylediğine göre, “Velîd b. Yezîd insafsız bir zorbaydı; bu tam ona göre bir lakaptır. Yürüdüğü yol, onu doğru yola çıkarmayan bir yoldur. O, şerle dolu bu dünyada fani bir devrin firavunudur. O, kıyamet günü kavminin başında gelecek ve onları utanç içinde cehennem ateşine bırakacaktır. Onların yandıkları yer ne de aşağılık ve sefil bir yerdir ve o toplanma mevkisindeki dönüş yerleri de ne tiksindiricidir. O ki, Mushaf’a ok atmış, sapkınlık etmiş ve günahtan da korkmamıştır.”

Sûlî’nin Sa’îd b. Süleym’den rivayetle kayıt düştüğüne göre, “İbn Miyâde el-Velîd için şu şiiri söylemiştir:

‘Sen Kureyş’i öyle bir aştın ki; Muhammed’in ehli hariç
Asil Benî Mervân hariç!’

Bunun üzerine el-Velîd ona, ‘Görüyorum ki, önüme Muhammed’in ailesini koymaktasın’ dedi. İbn Miyâde de, ‘Bundan gayrısını yapmanın caiz olduğunu düşünmüyorum’ cevabını verdi.”

Şu uzun kasidesinde de el-Velîd’den bahseden yine İbn Miyâde’dir:

“Hakikati söyleme niyetindeyim,
Ve tüm düşmanlara rağmen de söyleyeceğim bunu.
Yezîd oğlu Velîd’in kutlu olduğunu gördüm,
Güçlüdür onun omuzları hilafetin ağırlığı altında.”

Yezîd en-Nâkıs b. el-Velîd (19 Nisan 744-23 Eylül 744)

Yezîd en-Nâkıs, Ebû Hâlid, İbn Velîd b. Abdü’l-Melik. Nâkıs lakabının almasının sebebi ordunun ödeneğini azaltmasından dolayıdır. Halifeliği zorla almış, amcasının oğlu el-Velîd’i öldürmüş ve herşeyin üzerine oturmuştur.

Annesi Yezdigerd oğlu Fîrûz’un kızı Şâhferend’dır. Fîrûz’un annesi ise Kisra oğlu Şîrûya’nın kızıdır. Şîrûya’nın annesi ise Türk meliki Hâkân’ın kızı-

dır. Fîrûz'un anneannesi ise Rum melikinin kızıdır ki, işte tüm bu sebeplerden Yezîd böbürlenerek şöyle söylemiştir:

*“Ben Kisra oğluyum, dedem Mervân,
Büyük dedemdir Kayzer ve Hâkan.”*

Seâlibî'nin söylediğine göre o hem melikler hem de hilafet içinde soy bakımından her iki taraftan da en asil olandır.

Yezîd, el-Velîd'i öldürtünce hutbe vermiş ve şöyle söylemiştir:

“İmdi,

Ben ne kibir ve küstahlıktan ne nankörlükten ne dünyevi bir çıkar hırsından ne de meliklik arzusundan ayaklandım. Eğer Allah bana merhametini bahşetmeseydi, kendi nefsimi zulm etmiş olurum. Lakin, hak yolun sancaklarının düştüğü, ehl-i takva ışığının söndüğü ve bir zorbanın haramı helal görüp türlü bidati²⁸⁰ işlediği bir vakitte, Allah ve O'nun dini namına gazap duyarak, Kur'ân'a ve Peygamber(sav)'in sünnetine davetçi olmak için ortaya atıldım. Bunu gördüğüm vakit, üzerinize bir karanlığın çökeceğinden korktum; öyle bir karanlık ki, günahlarınızın çokluğundan ve kalplerinizin katılığından üzerinizden kalkmayacaktı. Pek çok insanı da kendi peşinden sürüklemesinden ve onların da buna razı olacağından korktum. İşte bunlar üzerine Allah'tan beni gayeme ulaştırması için yardım istedim. Ailemden ve emrimde olanlar içinden bana itaat edecek olanları davet ettim. Böylece Allah, kendi hükmüyle, insanları ve şehirleri ondan kurtardı. Allah'tan başka güç ve kuvvet yoktur. Ey ahali! Size söz veriyorum, eğer bu makama gelirim, ne tuğla üzerine tuğla ne de taş üzerine taş koyacağım. Ta ki bütün gediklerini onarıp refah yolunda sizi güvende hissettirecek ne varsa yapıncaya kadar hiçbir şehrin gelirini başka bir yere nakletmeyeceğim. Eğer bundan da geriye para kalacak olursa, iâşesi çıksın ve orada herkes eşit olabilsin diye kalanı hemen yanı başındaki şehre nakledeceğim. İşte bu teklif ettiğim şartlardan ötürü bana biat etmek isterseniz, ben de sizinim. Eğer sözümünden dönecek olursam, o vakit bana ettiğiniz biatın da üzerinizde hükmü yoktur. Bu iş için benden daha ehil birini biliyorsanız ve ona biat etmek arzusundaysanız, o vakit ona biat edecek ilk kişi ben olurum ve kendim ve sizin için de Allah'tan af dilerim.”

Osmân b. Ebî'l-Atike'nin söylediğine göre, “Her iki bayrama da silah kuşanmış bir vaziyette gelen ilk halife Yezîd b. el-Velîd'dir. Kalenin kapısından namaz yerine, iki sıra atlının arasında, silah kuşanmış bir vaziyette gelmiştir.”

Ebî Osmân el-Leysî'den rivayet edildiği üzere Yezîd şöyle söylemiştir:

“Ey Benî Ümeyye!

²⁸⁰ Bizzat kendisi de Mutezile mezhebini dendi. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 33, * imli dipnot

Şarkı söylemekten sakınınız! Zira, şarkı söylemek hayayı azaltır ve şehveti artırır, erkeklği yok eder ve şarabın yerini alarak sarhoş eden içeceğin yaptığını yapar. Lakin, şayet bunu yapmak ihtiyacı doğar da yapacak olursanız, o vakit kadınları bundan uzak tutunuz, zira şarkı zinaya teşvik edicidir.”

İbn Abdü'l-Hakem Şâfi'nin şöyle söylediğini işitmiştir, “Yezîd b. el-Velîd halife olduğu vakit, insanları kaderi reddetmeye davet etmiştir, bunu yapmaları için onların aklını çelmiş ve Geylân'ın müritleriyle de yakınlaşmıştır.”

Yezîd'in halifeliği uzun sürmedi. Aynı senenin Zü'l-Hicce'sinin yedinci günü öldü (23 Eylül 744). Böylece halifeliği altı ay bile sürmedi. Otuz beş yaşındaydı. Lakin kırk altı yaşında olduğunu ve hastalıktan öldüğünü söyleyenler de vardır.

İbrahim b. el-Velîd b. Abdü'l-Melik (23 Eylül 744-28 Kasım 744)

İbrahim b. el-Velîd b. Abdü'l-Melik, Ebû İshâk.

Kardeşi Yezîd en-Nâkıs'ın vefatından sonra ona biat edildi. Kardeşinin onu veliahtı gösterdiği de söylenir. Bunun aksini de söyleyenler vardır.

Burd b. Sinân'ın söylediğine göre, “Yezîd b. Velîd ölüm döşeğindeyken yanı-nadaydım ve Katan gelip ona, ‘Ben senin geçeceğin kapının ötesinden gelen bir elçiyim ve onlar sana, Allah hakkı için, neden kardeşim İbrahim'i halefin tayin ettiğini sorarlar’ dedi. Bunun üzerine Yezîd hiddetlendi ve ‘Ben mi İbrahim'i tayin etmişim?’ dedi ve sonra da bana, ‘Ey âkillerin babası! Kimi tayin etmemi uygun görürsün?’ diye sordu. ‘Hiç girmemeniz hususunda sizi uyardığım bir işin sonucuyla ilgili size tavsiye veremem’ diye cevapladım. Sonra üzerine bir ağırlık çöktü de öldüğünü zannettim. Böylece Katan oturdu ve Yezîd'in ağzından bir ahit yazdı ve onların buna şehadet etmelerini istedi. Yoksa, Allah'a andolsun ki Yezîd hiçbir ahit yazdırmamıştır.”

İbrahim yetmiş gün daha halifelik yaptı ve sonra hal' edildi. Zira, Mervân b. Muhammed ona karşı ayaklandı ve biat aldı. İbrahim de kaçtı. Sonra geri dönerek iktidardan feragat etti ve bunu Mervân'a bıraktı. Kendi isteğiyle de ona biat etti. İbrahim, bu vakadan sonra, 132 senesine kadar yaşadı ve es-Sefâh'ın öldürttüğü diğer Benî Ümeyye ile birlikte öldürüldü.

İbn Asâkir'in Tarih'inde yazılı olduğuna göre, “İbrahim, Zührî'den hadîsler işitmiş ve bunları amcası Hişâm vasıtasıyla rivayet etmiştir. Oğlu Yâkup da Hişâm'dan hadîsler rivayet etmiştir. Annesi bir cariyedir ve anne tarafından da Katır, Mervân'ın kardeşidir.”

Hal edilmesi 127 senesinin Sefer'inin on dördü, pazartesi günü meydana gelmiştir (28 Kasım 744). Medâinî'nin söylediğine göre, *"Hiçbir zaman tam bir hâkimiyet kuramamıştır. Kimi kavim onu halife saymış kimisi de geçici bir iktidar gibi görmüştür. Diğerleri ise yek bir vaziyette ona biat etmeyi reddetmiştir."* O zamanın şairlerinden biri şöyle söylemiştir:

*"Her cuma İbrâhim'e biat ederiz,
Perişandır seni hükümdar eden kavim hiç şüphesiz!"*

Kimisinin söylediğine göre İbrahim'in yüzüğü üzerine, *"Allah'a güvenen İbrahim"* yazısı nakşedilmişti.

Katır²⁸¹ Mervân (744-750)

Katır Mervân, Benî Ümeyye'den son halife, Ebû Abdü'l-Melik, İbn Muhammed b. Mervân İbnü'l-Hakem. Hocası el-Caad b. Dirhem'den dolayı Cadî²⁸² lakabını almıştır. Katır diye anılmasının sebebi ise hiç yılmadan kendisine başkaldıranların üzerine atılmasıdır. Öyle ki, bir savaştan diğerine koşmuştur ve harbin zorluklarına karşı da oldukça sabırlıdır. *"O, harpte katırdan daha sabırlıdır"* şeklinde söylendiği üzere, bu yüzden, katır lakabını almıştır. Diğer bir sebep de şudur ki, Araplar her yüz yılda bir, bir katır ismi koyarlar ve Benî Ümeyye'nin iktidarı da yüzüncü senesine yaklaştığı için Mervân'a katır lakabını vermişlerdir.

Mervân 72 senesinde, babasının idarecisi olduğu Cezîre'de dünyaya geldi. Annesi cariyedir.

Halife olmadan evvel, pek çok önemli vilayette yöneticilik yapmış ve 105 senesinde Konya'yı ele geçirmiştir. At biniciliği, yiğitliği, mertliği, zekâsı ve tiz nefesliliği ile meşhurdur.

El-Velîd'in öldürüldüğü haberi ulaştığı vakit Ermenistan'daydı ve kendisine biat etmeleri için kendi tasvip ettiği ve uygun gördüğü Müslümanları davet etti, onlar da ona biat ettiler. Yezîd'in öldüğü haberini işitir işitmez çok paralar dağıttı, yola koyuldu ve İbrahim'le savaştı, sonunda da onu kaçırttı. İşte böylece Mervân'a biat edildi. Bu 127 senesi Sefer ayının ortasında olmuştur (29 Kasım 744). Böylece sağlam bir şekilde hükmünü tesis etmiş oldu.

²⁸¹ Dilimize "Eşek Mervan" şeklinde de çevrilmiştir. Bkz. Irene Melikoff, *Türk-İran Epik Geleneği İçinde Horasân Teberdarı Ebu Müslim*, s. 148.

²⁸² Cadî: Cimri. (Haz.)

İlk emrettiği şey Yezîd en-Nâkıs'ın mezardan çıkarılması oldu; böylece Yezîd'in cesedini mezarından çıkarttı ve el-Velîd'i öldürdüğü için çarmıha gerdi. Lakin, 132 senesine kadar dört bir yandan kendisine başkaldıranlar olduğu için halifeliği boyunca rahat yüzü de görmedi. Bundan sonra da Benî Abbâs ona ayaklandı. Başlarında da es-Seffâh'ın amcası Abdullah b. Ali vardı. Onlarla karşılaşmak için yola koyuldu ve iki ordu Musul yakınlarında karşılaştı. Mervân bozguna uğradı. Şam'a çekildi. Fakat Abdullah onu takip etti ve Mervân da Mısır'a kaçtı. Abdullah'ın kardeşi Sâlih onun peşine düştü ve Bussayr köyü yakınlarında karşılaştılar. Mervân aynı senenin Zü'l-Hicce ayında öldürülmüştür (9 Ağustos 750).

Mervân döneminde ulemadan hayatın kaybedenler: Suddî el-Kebîr, zâhit Mâlik b. Dinar, Kur'ân okuyucusu Âsım b. Ebî'n-Nücûd, Yezîd b. Ebî Habîb, Kur'ân okuyucusu Şeybe b. Nisâ, Muhammed b. el-Munkadîr, Medine'nin Kur'ân okuyucusu Ebû Cafer Yezîd b. el-Kakâî, Ebû Eyyüb es-Sihtiyânî, İbû'z-Zinâd, Hammâm b. Münebbih ve Mutezile'den Vâsıl b. A'tâ.

Sûlî'nin Muhammed b. Sâlih'ten rivayet ettiği üzere, *"Mervân öldürüldüğünde başı kesildi ve Abdullah b. Ali'ye gönderildi. Abdullah ona şöyle bir baktı ve sonra kesik baş kaldırıldı. Sonra bir kedi geldi ve onun dilini kopararak yavaş yavaş yemeye koyuldu. Bunun üzerine Abdullah b. Ali şöyle söylemiştir: 'Eğer dünya bize, bir kedinin ağzında Mervân'ın dilinden başka hiçbir mucizesini göstermeseydi, yine de bu bize kâfi gelirdi.'"*

Es-Seffâh

(750-754)

İlk Abbâsî halifesi

Es-Seffâh. Benî Abbâs'ın ilk halifesi: Ebû'l-Abbâs, Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs b. Abdü'l-Muttalib b. Hâşim.

108 senesinde -104 senesinde doğduğunu söyleyenler de vardır- Bilkâi bölgesindeki Humeyme'de doğdu ve burada büyüdü. Kûfe'de halife oldu. Annesi Harîs kabilesinden Rüeyte'dir.

Amcası İmam İbrahim b. Muhammed'den hadîs rivayet etti. İsâ b. Ali de ondan hadîs rivayet etmiştir. Kardeşi el-Mansûr'dan yaşça daha küçüktür.

Ahmed'in *Müsned*'inde, Ebû Sa'îd el-Hudrî'den rivayetle kayıt düştüğüne göre Resûlullah (sav), *"Zamanın kesintiye uğrayıp, çıkan fitnenin ardından, ehl-i beytimden es-Seffâh diye anılan bir adam gelecek ve onun verdiği atiyeler avuçlar dolusu olacaktır"* buyurmuştur.

Ubeydullah el-Ayşî'nin rivayet ettiği üzere, "Babam şöyle anlatır: 'Yaşlıların şöyle söylediğini işittim: 'Vallahi halifelik Benî Abbâs'a geçti! Dünyada onlardan daha fazla Kur'ân ilmine sahip, ibadette onlardan daha fazilet sahibi olan ve onlardan daha dini bütün olan tek bir kişi bile yoktur.'"

İbn Cerîr Taberî'nin söylediğine göre, "Hilâfetin Benî Abbâs'a geçmesinin aslı, Resûlullah(sav)'ın amcası Abbâs'a, hilâfetin onun soyundan gelenlere geçeceğini bildirmesidir. Bu yüzdendir, evlatları hiçbir zaman beklemekten vazgeçemediler."

Yine Cerîr'in Rişdîn b. Kurayb'dan rivayet ettiğine göre, "Ebû Hâşim Abdullah b. el-Hanefiyye Şam'a gitti. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'la buluşarak ona şöyle söyledi: 'Ey amcam oğlu! Sana bir haberim vardır, lakin bundan kimseye bahsetmeyesin; insanların ümit ettiği bu iş, sizlerin olacaktır.' Bunun üzerine, 'Haberim vardır, lakin kimse bunu senden işitmesin' cevabını vermiştir."

Medâînî'nin bir grup insandan rivayet ettiği üzere İmam Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs şöyle söylemiştir: "Beklediğimiz üç şey vardır: Yezîd b. Mu'âviye'nin ölümü, asrın başlangıcı ve Afrika'da ayrılık çıkması. O vakit geldiğinde, bütün münâdiler halka bizim için davet çağrısında bulunacak. O zaman şarktaki adamlarımız da, Mağribe varıncaya dek at sürecek ve zâlimlerin hazinelerini ele geçirecekler."

Yezîd b. Ebî Müslüm Afrika'da öldürülünce ve Berberîler'in sayısı azalınca, İmam Muhammed Horasân'a bir adam yolladı ve halkı Muhammed(sav)'in kanından gelen birini kabule davet etmesini ve başka kimseyi de isimlendirmemelerini emretti. Sonra Ebû Müslim²⁸³ ve diğerlerini Horasân'a yolladı; önde gelenlere de mektup yazdı ve onlar da bunu gayet hoş karşıladılar. Lakin, ömrü yetmedi ve Muhammed hakkın rahmetine kavuştu. Yerini oğluna bıraktı. Bu haberin Mervân'a ulaşması üzerine derhal İbrahim'i zindana attırdı. Sonra da onu öldürttü. İbrahim kardeşi Abdullah es-Seffâh'ı veliahdı yapmıştı. İşte, böylece takipçileri onun etrafında toplandılar ve 132 senesinin Rebîü'l-Evvel'inin üçüncü günü, Kûfe'de halife ilan edildi (23 Ekim 749).

Cuma günü cemaate namaz kıldırdı ve hutbesinde şöyle konuştu:

"Kendisi için İslam'ı seçen, onu yücelten, şereflendiren ve kudretli kılan, bizim için İslam'ı seçen ve onu bizimle güçlendiren ve onu korumamız, savunmamız için bizleri onun ehli, barınağı ve kalesi yapan Allah'a hamdolsun." Sonra Kur'ân'daki âyetlerle olan yakınlıklarından bahsetti ve sonunda şöyle söyledi:

"Allah, peygamberini yanına aldığı vakit onun sahabesi, Benî Harb ve Mervân onu gasp edene kadar, bu makamı elinde tuttu. Onlar zalimdiler ve her şeyi kendi ellerine almışlardı. Allah da onlara sabır gösterdi de, sonunda Allah'ın gazabına uğradılar.

²⁸³ Ünlü Ebû Müslim Horasânî.

Allah, bizim elimizle onlardan intikam aldı ve yeryüzündeki zayıflara lütuf ve ihsanda bulunmak için hakkımız olanı bize bahsetti. Bizimle başladı ve bizimle nihayete erdirdi. Biz ehl-i beyt için Allah'ın inayetinden gayrısı yoktur. Ey Kûfe halkı! Sizler bizim muhabbetimizin mekânı ve gönlümüzün menzilisiniz. Öyle ki, siz bundan ne yıldınız ne de o zorbaların hiddeti de sizi bundan caydırabilirdi. Bu yüzdendir ki, sizler bizim gözüümüzde en kutlu ve bizi en çok yüceltenlersiniz. Ben de atiyelerinizi²⁸⁴ kişi başı yüz dirhem artırıyorum. Şimdi hazır olunuz, zira ben çok kan dökücüyüm ve mahvedici bir intikamcıyım.”²⁸⁵

İsâ b. Ali, Kûfe'ye gitmek için Hümeyme'den yola çıkışlarını hatırlayınca, “On dört kişi, kesin kararlılıkları ve kalplerindeki cesaretle, bizim istediğimiz şeyleri isteyerek evlerinden ayrıldı” derdi.

Es-Seffâh'a biat edilmesi haberi Mervân'a ulaşınca onunla karşılaşmak için yola koyuldu. Fakat daha önce de bahsedildiği üzere, yenildi ve sonra da öldürüldü. Es-Seffâh'a biat töreninde Benî Ümeyye'den ve takipçilerinden sayılamayacak kadarı öldürüldü; böylece, ta Mağrib'in en ırak köşelerinde dahi iktidarını tesis etmiş oldu.

Zehebî'nin söylediğine göre, “Onun iktidarı sırasında devletin bütünlüğü bölündü; Tahart ve Tübne arasındaki yerlerden Sûdan memleketine kadar pek çok yer elinden çıktı. Endülü's memleketinin tamamı ve buradaki emîrlerin de hepsi hâkimiyetinden çıktı ve bu durum böylece sürdü gitti.”

Es-Seffâh, 136 senesinin Zü'l-Hicce ayında çiçek hastalığından vefat etti (13 Haziran 754). Yerini kardeşi Ebû Cafer'e bıraktı. O da 136 senesinde Anbar'a taşındı ve burayı hilâfetin merkezi yaptı.

Sûlî, es-Seffâh'ın şu sözlerini kaydetmiştir: “Kudret büyüdüğüçe şehvet azalır. Çok nadirdir ki, biri sormadan versin de asıl hak sahibi olanın hakkını yemesin. Cimriliği basiretten, yumuşak huyluluğu ise zayıflıktan görenler insanların en aşağılık ve en haysiyetsiz olanlarıdır. Fesadın kaynağı yumuşak başlılık olduğu vakit özür dilemek âcizliktendir. Dinin başına bir şey gelip de devletin zayıf düştüğü vakit sabır iyi değildir. Serinkanlılık ancak yeri geldiği vakit iyidir.”

Sûlî şöyle devam eder: “Es-Seffâh insanların en cömertlerindendi. Vaktini geciktireceği hiçbir söz vermez ve bunu yerine getirmeden de koltuğundan asla kalkmazdı.” Bir defasında Abdullah b. Hasan ona, “‘Bir milyon dirhemini lafını işittim de lakin hiç görmedim’ demiştir. Bunun üzerine, es-Seffâh emir vermiş ve parayı getirterek hepsini yanında evine götürmesini emretmiştir.”

²⁸⁴ Atiye: Hediye. (Haz.)

²⁸⁵ Suyûtî, bu konuşmayı oldukça kısa bir özet şeklinde vermiştir. Konuşmanın tam metni için bkz İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Hicri 132. yıl başlığı altındaki “Abbâsi Devletinin Kuruluşu ve Ebû'l Abbâs'a Biat” bölümü.

Yine Sûlî'nin söylediği üzere yüzüğünün üzerinde, "Abdullah'ın itimadı Allah'adır ve O'na güvenir" yazısı nakşedilmişti. Pek az şiiri bize ulaşmıştır.

Sa'îd b. Müslim el-Bâhilî'nin söylediği üzere, "Bir gün Abdullah b. Hasan es-Seffâh'a gitti. Tüm meclis, Benî Hâşim, onların takipçileri, halkın önde gelenleri ile doluydu. Hasan'ın yanında ise Mushaf vardı ve 'Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Allah'ın bu kitapta bize bahsettiği hakkımızı veriniz' dedi. Bunun üzerine es-Seffâh şöyle cevap verdi: 'Senin ceddin, benden daha iyi ve âdil olan Ali bu makama gelmiştir; dedelerin Hasan ve Hüseyin'e bir miktar atıye vermiştir. Benim de sana aynısını vermem gerekir. Eğer bunu yaparsam, hakkını vermiş olurum. Lakin, eğer bundan ziyadesini yaparsam senden hak ettiğim bu mudur?' Bunun üzerine Abdullah, hiç karşılık vermeksizin oradan ayrıldı da herkes es-Seffâh'ın bu cevabına şaşakaldı.

Tarihçilerin söylediğine göre, "İslam'ın birliği Benî Abbâs'ın idaresi altında bozuldu. Araplar'ın isimleri divanlardan çıktı ve Türkler divanlara girer oldular. Deylemliler ve onlardan sonra da Türkler güç sahibi oldu. Zira, onların kudretli bir devletleri vardı. Dünyanın memleketleri pek çok kısma bölündü ve her köşede bir zalim türedi. İnsanları zorbalıkla idare ettiler ve onlara zorbalıkla hükmettiler."

Söylendiğine göre, "Es-Seffâh kan dökmekte çok hızlıydı. Batı ve doğudaki emîrleri de bu hususta onu örnek aldılar. Lakin, bunun yanı sıra pek de cömertti."

Onun devrinde ulemadan vefat edenler: Zeyd b. Eslem, Abdullah b. Eslem, Abdullah b. Ebû Bekir b. Hazm, Medine fakihî Rebiî er-Rey, Abdü'l-Melik b. Umayr, Yahyâ b. Ebî İshâk el-Hadramî, Mervân'la birlikte Busîr'de öldürülen meşhur kâtip Abdü'l-Hamîd, el-Mansûr b. el-Mu'temir, Hammâm b. Münebbih.

El-Mansûr Ebû Cafer Abdullah (754-775)

El-Mansûr, Ebû Cafer, Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs. Annesi Seleme adında bir Berberî cariyesidir.

95 senesinde doğdu. Dedesini tanısa da ondan herhangi bir hadîs rivayet etmemiş, buna karşılık babası ve A'tâ b. Yâser'den hadîsler rivayet etmiştir. Oğlu el-Mehdî de kendisinden hadîs rivayet etmiştir.

Kardeşinin velayet ahdi üzerine el-Mansûr'a biat edildi. Heybette, cesarette, basirette, muhakemede ve azamette Benî Abbâs'ın en mükemmel temsilcisiydi. Para biriktirir, zaman harcamaktan ve eğlenceden hoşlanmazdı. Aklı kâmeldi, ilim ve adap üzerine hoş sohbetti ve adeta doğuştan bir fakihti.

İktidarı pekişinceye dek pek çok insan öldürttü. Kadılık makamını kabul

etmediği için Ebû Hanîfe'yi –Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun!- kırbaçlatan ve sonra da onu hapse atarak birkaç gün içinde ölmesine sebep olan el-Mansûr'dır. Kendisine karşı olası kalkışmaları destekleyecek yönde karar aldığı için el-Mansûr'un onu zehirlettiği de söylenmektedir. Belagati oldukça düzgündü, güzel ve akıcı konuşurdu. Yönetmeye ve idare etmeye uygundu; fakat açgözlü ve cimriydi. Lakabı Ebû Davânîk'di;²⁸⁶ çünkü idarecilerin ve esnafın en küçük bir buğday tanesini ve dirhemini dahi titizlikle hesaplardı.

El-Hatîb'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiği üzere Peygamber (sav), *"Bizden es-Seffâh, el-Mansûr ve el-Mehdî gelecek"* buyurmuştur. Zehebî'nin belirttiğine göre, *"Bu hadîs kabul görmemiştir ve rivayet zincirinde de kesinti²⁸⁷ vardır."*

Hatîb ve İbn Asâkir ve diğerlerinin Sa'îd b. Cübeyr'den rivayet ettikleri üzere İbn Abbâs, *"Bizden es-Seffâh, el-Mansûr ve el-Mehdî gelecektir"* demiştir. Zehebî'nin söylediğine göre bunun isnadı sağlamdır.

İbn Asâkir'in Ebû Sa'îd el-Hudrî'den rivayet ettiği üzere o, Resûlullah (sav)'in şöyle söylediğini işitmiştir: *"Bizden el-Kâim, el-Mansûr, es-Seffâh ve el-Mehdî gelecektir. Halifelik el-Kâim'e geçecektir ve onun devrinde tek bir damla kan dahi akmayacaktır; el-Mansûr'a gelince onun sancağı hiç geri çevrilmeyecektir; es-Seffâh ise bol bol para dağıtacak ve çokça kan dökecektir; el-Mehdî'ye gelince o, hilafeti, tıpkı evvelden zulümle dolu olduğu gibi adaletle dolduracaktır."*

El-Mansûr şöyle söylemiştir: *"Kendimi Mescid-i Haram'da gördüm. Resûlullah (sav) de Kâbe'deydi ve Kâbe'nin kapıları açıktı. Birisi, 'Abdullah nerededir?' diye bağırdı, bunun üzerine kardeşim Ebû'l-Abbâs ayağa kalktı, basamağın üzerinde dikildi ve içeriye alındı. Dışarıya çıkması çok uzun sürmedi ve elinde de ucunda dört arşın uzunluğunda siyah bir sancak asılı olan bir mızrak vardı. Sonra, 'Abdullah nerededir' diye bağırıldı, bunun üzerine ben de basamağın üzerinde ayakta durdum ve yukarı çekildim. Bir de ne göreyim! Resûlullah (sav), Ebû Bekir, Ömer ve Bilal karşımdalar! O, beni bu işe veli tayin etti ve ümmetinin velisi kıldı. Sonra başıma tam yirmi üç katı olan bir imame giydirdi ve 'Al bunu ey halifelerin babası; ta ki kıyamet gününe kadar' buyurdu."*

El-Mansûr, 137 senesinin başında halife oldu. İlk işi, onlara isimlerini veren ve hanedanın kurucusu olan Ebû Müslim el-Horasânî'yi öldürtmek oldu.

138 senesinde Abdü'r-Rahman b. Mu'âviye b. Hişâm İbn Abdü'l-Melik b. Mervân el-Emevî, Endülüs'e girdi ve burayı ele geçirdi. İktidarı uzun sürmüş ve dördüncü yüzyıldan sonrasına kadar da hâkimiyet çocuklarının elinde kalmıştır. Bu Abdü'r-Rahman, ilim ve adalet ehliydi. Annesi Berberî'dir.

²⁸⁶ Davânîk: Tekili dâniktir ve bir dirhem altıda biridir.

²⁸⁷ Hadîs ilmine göre Munkatı' hadîstir.

Ebû Muzaffer el-Ebîverdî'nin söylediği üzere, *"İnsanlar yeryüzüne iki Berberî kadının evlatlarının hükmettiğini söylerlerdi; bunlar el-Mansûr ve Abdü'r-Rahman b. Mu'âviye'dir."*

140 senesinde el-Mansûr Bağdad'ın inşasına başladı.

141 senesinde Râvendiye'de ruhun başka bir bedende yaşayabileceğini iddia edenler ortaya çıktı. El-Mansûr bunları öldürtmüştür. Aynı sene Tabe-ristân fethedildi.

Zehebî'nin söylediği üzere 143 senesinde İslam uleması, bu asırdan başlayarak hadîs, fıkıh ve tefsîr eserleri telif etmeye başladılar. Böylece İbn Cüreyc Mekke'de yazmaya koyuldu. Mâlik Medine'de *Muvatta'yı* yazdı; el-Evzâî Şam'da; İbn Ebî Erûbe, Hammâd b. Seleme ve diğerleri Basra'da; Ma'mar Yemen'de; Süfyân es-Sevrî Kûfe'de yazmaya koyuldu. İbn İshâk *Megâzî'sini* telif etti. Ebû Hanîfe fıkıh ve rey ilmi üzerine yazdı. Bundan kısa bir süre sonra Huşaym, el-Leys ve İbn Lâhiyâ eserlerini telif ettiler. Sonra İbnü'l-Mübârek, Ebû Yûsuf ve İbn Vahab geldi. Bu dönemde ilmî eserler ve bunların sınıflandırılması ziyadesiyle artmıştır. Arap dili ve grameri konusu üzerine de kitaplar yazıldı; ayrıca tarih ve Çöl Arapları'nın hikâyeleri de kaleme alınmıştır. Bundan önce âlimler hafızlarından konuşur, sahih fakat gayrı nizamî sahifelere dayanarak dersler verirlerdi.

145 senesinde Abdullah b. Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib'in iki oğlu, Muhammed ve İbrahim kardeşler ayaklandı. Fakat, el-Mansûr onlara galip geldi ve ehl-i beyt soyundan pek çok kişiyle birlikte ikisini de öldürttü. Şüphesiz ki Allah'tan geliriz ve yine O'na döneceğiz!

Abbâsîler ve Ali taraftarları arasında ilk kez fitneye sebebiyet veren el-Mansûr'dur. Zira, bundan evvel onlar beraberdiler. El-Mansûr, bunlarla birlikte ayaklanan veyahut ayaklanmayı gerekli gören pek çok ulemaya da öldürmek, dayak atmak ve başka suretlerle türlü eziyetler çektirdi. Bunlar içinde Ebû Hanîfe, Abdü'l-Hamîd b. Cafer, İbn Aclân da vardır. İçlerinde Muhammed'in el-Mansûr'a karşı ayaklanmasını vacip görenler arasında Mâlik b. Enes de mevcuttur - Allah ona rahmet eylesin! Ona, *"El-Mansûr'a biat bizim boynumuzun borcudur!"* denmiştir de o, *"Sizin biatınız zorla alınmıştır, zorla alınan biat bağlayıcı değildir"* cevabını vermiştir.

146 senesinde Kıbrıs seferi gerçekleşti.

147 senesinde el-Mansûr, amcası es-Seffâh'ın el-Mansûr'dan sonra veliaht gösterdiği İsâ b. Mûsâ'yı veliahtlıktan düşürdü. İsâ, el-Mansûr'un yanında Muhammed ve İbrahim kardeşlere karşı savaşan ve onlara galip gelen kişidir. Lakin el-Mansûr'un mükâfatı ise isteği hilafında onu veliahtlıktan düşürmek olmuş ve yerine de oğlu el-Mehdî'yi getirmiştir.

148 senesinde el-Mansûr, tüm memleketlerde otoritesini sağlamlaştırdı ve halkın zihninde büyük bir heybet kazandı. Tüm şehirler ona boyun eğdi. Sadece Endülüs onun hâkimiyeti dışında kaldı. Zira, Mervân ailesinden, Abdü'r-Rahman b. Mu'âviye el-Emevî burayı hâkimiyeti altına almıştı. Lakin Emîrü'l-Mü'minîn şeklinde anılmamış, yalnızca emîr unvanını almıştır. Oğulları da bu şekilde anılagelmiştir.

149 senesinde el-Mansûr, Bağdad'ın inşasını tamamladı.

150 senesinde Horasân ordusu, komutanı Üstaz Sis'le birlikte ayaklandı ve Horasân'ın pek çok şehrini işgal etti. Fitne ve şerler çoğaldı; böylece Mansûr ciddi meselelerle karşı karşıya kaldı. Zira, Horasân ordusunun gücü 300.000 atlı ve yaya askerden oluşuyordu. Ecşam el-Mervazî onlarla karşılaştı fakat öldürüldü ve ordusu da yenilgiye uğratıldı. Bunun üzerine el-Mansûr, Hâzım b. Huzeyme komutasında öyle büyük bir ordu gönderdi ki, bu ordu ovalardan dolup taşıyordu. Böylece iki ordu karşılaştı ve bıkip usanmadan savaştı. Bu meşhur bir olaydır. Öyle ki, yetmiş bin kişinin öldüğü ve Üstaz Sis'in de dağlara kaçtığı söylenir. Komutan Hâzım, bir sonraki sene, esirlerin boyunlarının vurulmasını emretti ve boyunları vuruldu. Sayıları on dört bindi. Bundan sonra bir müddet Üstaz Sis'i kuşattılar ve o da sonunda teslim oldu. Zindana atıldı. Sayısı 30.000'i bulan ordusunu da dağıttılar.

151 senesinde el-Mansûr Rusâfe'yi inşa ettirdi ve çok güzel, heybetli bir bina yaptırdı.

153 senesinde el-Mansûr, reayasının uzun kavuklar giymesini şart koştu. Bunları kâğıt ve kamışlardan yaparlar; siyahla kaparlardı. Ebû Dulâme bunun için şöyle söylemiştir:

*"İmamdan bir artış rica ettik de
O seçilmiş imam kavuklarımızı uzattı!
Gör bunları insanların başları üzerinde
Tıpkı Yahudi testileri misali; üzerleri burnus kaplı!"*

158 senesinde el-Mansûr, Medine valisine Süfyân es-Sevrî'yi ve Abbâd b. Kesîr'i hapse atmasını emretti ve bu kişiler hapse atıldı. İnsanlar, Mansûr'un hac ziyaretinden döndüğü vakit onları öldürteceğinden korktu. Fakat, Allah onun sağlıklı Mekke'den dönmesine izin vermedi. Hasta bir vaziyette döndü ve öldü. Allah, onları el-Mansûr'un şerrinden sakındı. Vefatı Zü'l-Hicce ayında, Batın'dadır (11 Ekim 775). Hâcûn ve Bir-i Meymûn arasına defnedilmiştir. Selim el-Hâsır şöyle söylemiştir:

*"Döndü hacılar ve Muhammed'in oğlunu
Rehin bıraktılar Mekke'de, o kabrin kovuğunda!"*

Onlar ki, şahit oldular tüm merasime, imamları
O geniş taşın altında, ihramıyla, göremezken onları!”

El-Mansûr’dan haberler

İbn Asâkir’in senetleriyle birlikte kayıt düştüğü üzere: “Ebû Cafer el-Mansûr, halife olmadan evvel bilgi toplamak amacıyla etrafta dolanırdı. Günün birinde tam bir eve girmek üzereyken kapıdaki muhafız onu çevirmiş ve ‘Girmeden önce iki dirhem ödeyeceksin’ demiş. El-Mansûr, ‘Derhal beni bırak! Ben Benî Hâşim’denim’ demiş. Lakin, adam yine de, ‘İki dirhem ödeyeceksin’ demiş. Bunun üzerine el-Mansûr, ‘Beni derhal bırak! Ben Peygamber(sav)’in amcasının soyundanım’ demiş. Muhafız yine, ‘İki dirhem ödeyeceksin’ demiş. El-Mansûr, ‘Beni bırak! Ben Kitâbullah’ı kıraat etmiş biriyim’ demiş. Muhafız yine, ‘İki dirhem ödeyeceksin’ demiş. El-Mansûr, ‘Beni bırak! Ben fıkıh ilmi ve farâiz²⁸⁸ bilirim’ demiş. Muhafız yine, ‘İki dirhem ödeyeceksin’ demiş. Lakin, en sonunda muhafızın ısrarı onu yıldırılmış ve iki dirhemi ödemiş. Böylece geri dönmüş ve kendini para biriktirmeye vermiş. Sonunda kılı kırk yarar derecede cimri olmuş da bu yüzden ona Ebû Devânîk lakabı verilmiş.”

Rebîa b. Yunâs el-Hâcib’den rivayet olunduğu üzere o el-Mansûr’un, “Dört halife vardır: Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Ali. Dört melik vardır: Mu’âviye, Abdü’l-Melik, Hişâm ve ben” dediğini işitmiştir.

Mâlik b. Enes’ten rivayet olunduğu üzere, “El-Mansûr’un huzuruna çıktım ve bana, ‘Resûlullah(sav)’den sonra insanların en faziletlisi kimdir?’ diye sordu. Ben de, ‘Ebû Bekir ve Ömer’dir’ dedim. ‘İsabet buyurdunuz, Emîrül-Mü’minîn’in görüşü de böyledir’ dedi.”

İsmâîl el-Fihri’den rivayet olunduğu üzere kendisi el-Mansûr’un arife günü minberden şöyle söylediğini işitmiştir:

“Ey ahali!

Ben Allah’ın yeryüzündeki hükümdarıyım ve sizleri O’nun tevfiği ve rehberliği ile yönetiyorum. Ben, O’nun nasip ettiklerinin başında duran hazinedarıyım ve O’nun istediği gibi pay eder ve ancak O’nun izni ile dağıtırım. Şüphesiz ki Allah beni, o hazine üzerine bir kilit misali kılmıştır ve istediği vakit beni açar ki; size sunabileyim ve ne zaman kilitlemek isterse de o zaman kilitleyiverir. Bu yüzden Allah’a dönünüz ey ahali! Bu muzaffer günde O’ndan dileyiniz. Bugün ki, sizlere tıpkı kitapta ‘...Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak

²⁸⁸ Farâiz: Allah’ın farz kıldığı, yapılması mecbur emirler. (Haz.)

İslam'ı seçtim"²⁸⁹ buyurduğu gibi kendi rahmetinden bahşetmiştir. Bana sevaplar nasip eylesin, beni doğruluğa yöneltsin, sizlere karşı hoşgörü ve hilm²⁹⁰ ilham etsin. Beni sizler için eliaçık, atiyelerinizi pay etmemde de âdil ve eşit kılsın. İşiten ve bahşeden şüphesiz O'dur!"

Sûlî'nin kayıt düştüğü ve bunun başında belirttiği üzere, "El-Mansûr'un bu şekilde hutbe vermesinin sebebi halkın onun çok cimri olduğunu düşünmesidir." Zira Sûlî, kaydın sonuna da şöyle eklemiştir: "Ve insanlar, 'Emîrû'l-Mü'minîn, cimrilığının mesuliyetini Allah'ına havale etti' demiştir."

Esmâî ve diğerlerinin el-Mansûr'dan rivayet ettikleri üzere o minbere çıkıp şöyle konuşmuştur:

"Hamd ve senâ ancak Allah'adır.

O'na iman eder, O'na güvenir ve ancak O'ndan yardım dilerim. Şehadet ederim ki; tek olan Allah'tan başka ilah yoktur ve O'nun ortağı da yoktur."

Tam bu sırada adamın biri ayağa kalkarak, "Ey Emîrû'l-Mü'minîn! Hatırlattığın o Allah'ı ben sana hatırlatırım" diye çıkıştı. Bunun üzerine, el-Mansûr şöyle cevap verdi:

"Merhaba, merhaba! Şüphesiz beni Celîl olana karşı uyardın ve Azîm olandan korkmamı sağladın! Allah benim, kendisine, 'Allah'tan kork' dendiği vakit bunu hakaret sayanlardan olmamı men etti. Vaaz benimle başlamıştır ve ancak benimle biter. Lakin sen ey ortaya atılan! Yemin olsun ki, bu sözünle Allah'ı kasdetmiş değilsin. Senin derdin, 'Ayağa kalktı, sözünü söyledi de bu yüzden cezalandırıldı, fakat bunu sabırla çekti' dedirtmektir. Lakin, senin gibi birinin sözü dikkate değmez. Bunu Allah'ın bir lütfu say ve yoluna git. Seni affettim. Ey buna özenenler! Kendinizi sakının!"

Sonra, sanki kâğıttan okuyormuşçasına, hutbesine geri döndü: "Şehadet ederim ki Muhammed onun hizmetkârı ve elçisidir..." diyerek sözlerine devam etti.

Esmâî'nin çeşitli kaynaklardan rivayeten kayıt düştüğü üzere el-Mansûr, oğlu el-Mehdî'ye şöyle söylemiştir:

²⁸⁹ Mâide suresi 3. âyet: "Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hâriç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar⁶ üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız⁷ size haram kılındı. İşte bütün bunlar fısktır (Allah'a itaatten kopmak). Bugün kâfirler dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı seçtim."⁸ Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."

²⁹⁰ Hilm: Yumuşak huyluluk.

“Ey Ebû Abdullah!

Halife ancak takva, sultan ancak itaat, halk ise ancak adaletle salahiyet bulur. Ceza verebilecekken affeden kişi, insanların en güçlüsüdür. Kendisinden aşağı mertebedeki güçsüzlere zulmeden kişi de aklen en âciz kişi görülür. Bir iş üzerine iyice düşünmedikçe buna girişmeyesin; zira âkil kişinin fikri, kendisinin aynasıdır; yapacağı işin hayrını ve şerrini gösterir. Ey oğlum! Nimet şükürle, iktidar bağışlamakla, itaat gönül almakla, zafer de tevazu ve halka rahmetle kalıcı olur.”

Mübârek b. Fuzâle'den rivayet olunduğu üzere, “El-Mansûr'un yanındaydık. Adamın birini çağırttı ve bir de kılıç getirtti. Bunun üzerine Mübârek dedi ki: ‘Ey Emîrül-Mü'minîn! Hasan'ın Peygamber(sav)'den şöyle rivayet ettiğini işittim: ‘Kıyamet günü geldiğinde Allah bir tellal çıkaracak ve o, ‘Mükâfatı Allah'tan olanlar ayağa kalksın, hiç affetmemiş olanlarsa kalkmasın!’ diye nidâ edecek.’ Bunun üzerine Mansûr, adama, ‘Haydi yoluna git’ dedi.”

Yine Esmâî'nin kayıt düştüğü üzere, ‘Adamın biri Mansûr'a götürüldü ve el-Mansûr da tam onu cezalandırmak üzereyken adam şöyle söyledi: ‘Ey Emîrül-Mü'minîn! İntikam adaletten, bağışlamak ise fazilettendir. Emîrül-Mü'minîn'i Allah'a emanet ederek, kendisi için iki seçenekten en uygununu yapmasını ve bu iki seçeneğin en yükseğine ulaşmadan bunu emretmesini dileriz.’ Bunun üzerine el-Mansûr adamı affetti.”

Esmâî'den naklen: “El-Mansûr, Şam'da bir çöl Arabı ile karşılaşır ve ona, ‘Allah'a hamdedesin ey Arap; O ki, biz ehl-i Beytin hâkimiyetinde sizin üzerinizden vebayı yok etti’ der. Bunun üzerine Arap, ‘Vallahi Allah, hem kötü hurma hem kötü tartılar hem sizin hâkimiyetiniz hem de vebalardan iki yakamızı bir araya getirmedi’ cevabını verir.”

Muhammed b. Mansûr el-Bağdâdî'den rivayetle, “Zahitlerden biri²⁹¹ el-Mansûr'un huzuruna çıktı ve ona şöyle söyledi: ‘Şüphesiz ki, Allah size bütün dünyayı verdi, şimdi onun bir kısmıyla kendi kefaretinizi ödeyiniz. Mezarda geçireceğiniz geceyi hatırlayın. Öyle ki, daha önce benzerini hiç geçirmedığınız bir gecedir bu. Sonra da ardından hiçbir günün doğmayacağı o geceyi hatırlayın.’ Bunun üzerine, el-Mansûr bir süre sessiz kaldı ve sonra da ona para verilmesini emretti. Fakat o, ‘Eğer paranıza muhtaç olsaydım, size nasihat etmezdim’ dedi.”

Abdü's-Selâm b. Harb'dan rivayet olunduğu üzere, “Bir gün el-Mansûr,

²⁹¹ Burada adı geçen zat, bir sonraki hikâyede de ismi anılan Amr b. Ubeyd'dir. Bu iki hikâye de İbn Hallikân tarafından nakledilmiştir. Amr b. Ubeyd ünlü bir zâhit ve teologdur. Ortodoksluğu, başı olduğu Mutezile mezhebi dışında hemen herkes tarafından tartışma konusu da olsa takvasıyla oldukça meşhurdur. Hicri 80 yılında dünyaya gelmiş ve 144 yılında ölmüştür (799-761/62). Mansûr, onun vefatı üzerine Ortodoks bir mümin ve ermiş olduğunu belirttiği bir mersiye söylemiştir. Bkz H. S. Jarrett, a.g.e., s. 271, * imli dipnot.

Amr b. Ubeyd'i çağırttı. Ubeyd geldi. El-Mansûr ona para verilmesini emretti; fakat o, bunu kabul etmedi. Bunun üzerine, el-Mansûr ona, 'Artık yemin olsun ki, bunu kabul edesin!' diye çıkışınca Amr, 'Vallahi kabul etmem' diye cevap verdi. O sırada orada hazır bulunan el-Mehdî, 'Emîrû'l-Mü'minîn yemin etmiştir' dedi. Bunun üzerine Amr b. Ubeyd, 'Emîrû'l-Mü'minîn, bozulan yeminin kefareti için sizin amcanızdan daha mahirdir'²⁹² cevabını verdi. Bunun üzerine el-Mansûr, 'Neye ihtiyacın varsa iste' dedi. Bunun üzerine Amr b. Ubeyd, 'Sizden istediğim ben gelmedikçe beni çağırmanız ve ben istemedikçe bir şey vermemenizdir' dedi. Sonra, el-Mansûr el-Mehdî'yi göstererek, 'Bunu kendimden sonra veliahdım tayin ettiğimi bilir misin?' diye sordu. Amr da, 'Bu iş ona kismet olacağı vakit kismet olur; lakin siz o sırada, bunu temin etmekten başka bir işle meşgul olacaksınız' dedi."

Abdullah b. Sâlih'den, "El-Mansûr Basra kadısı Sevvar b. Abdullah'a mektup yazarak, 'Üzerinde filanca memur ve filanca tüccarın husumete düştükleri şu araziye bir bak ve memura ver' şeklinde emir verdi. Bunun üzerine kadı ona, 'Kanımca o arazi tüccara aittir ve aksi bir delil olmadıkça bunu ondan alamam' diye cevap yazdı. Bunun üzerine el-Mansûr cevaben, 'Kendisinden gayri ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki, araziye memura ver' şeklinde yazdı. Bunun üzerine Sevvar, 'Hak yere olmadıkça, kendisinden gayri ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki, bu araziye tüccarın elinden alamam' diye cevapladı. Bu mektup el-Mansûr'un eline geçtiği vakit, 'Vallahi sen mevkiini adaletle doldurmuşsun; şimdi de benim kadılarım beni adaletle döndürüyor' demiştir."

Ve farklı bir kaynaktan belirtildiği üzere, "Sevvâr'ı el-Mansûr'a kötülerler, böylece el-Mansûr onu huzuruna çağırttı. Sevvâr, el-Mansûr'un huzuruna vardı. Bir ara el-Mansûr hapsedilecek gibi oldu, fakat Sevvar ona, 'Çok yaşa' demedi. Bunun üzerine el-Mansûr, 'Seni çok yaşa demekten alıkoyan nedir?' diye sordu. Sevvâr, 'Çünkü Allah'a hamdetmediniz' cevabını verdi. El-Mansûr, 'İçimden hamdettim' deyince Sevvâr, 'Ben de içimden sizin yerinize Allah'a hamdettim' dedi. Bunun üzerine el-Mansûr, 'İşinin başına geri dön; beni umursamadığına göre, başkasını da kayırmazsın' dedi."

Nümejr el-Medenî'nin söylediği üzere, "El-Mansûr Medîne'ye geldi. Bu sırada Muhammed b. İmrân Talhâ da buranın kadılık vazifesini yapmaktaydı ve ben de onun kâtibiydim. Filanca deve sahipleri, bir mesele üzerine el-Mansûr'a karşı haklarını talep ettiler. Bunun üzerine Muhammed b. İmrân, el-Mansûr'a davada hazır bulunmasını ve aralarında adaletin sağlanacağını yazmamı emretti. Fakat ben bu mesuliyetten affımı rica ettim, lakin bunu kabul etmedi. Böylece mektupları yazdım ve mühürledim.

²⁹² İbn Hallikân'da, Mansûr el-Mehdî'ye "kardeşimin oğlu" şeklinde hitap etmektedir; bu yüzden kendisini de onun amcası olarak görmektedir. Bilindiği üzere bir yeminin bozulması durumunda ya bir köle azledilmeli ya da on fakirin karnının doyurulması ve giydirilmesi gerekmektedir; şayet bunlar yerine getirilemiyorsa da üç günlük bir oruç tutulması zorunludur. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 271, † imli dipnot.

Bana, ‘Vallahi senden başkası bunları teslim edemez’ dedi. Bunun üzerine ben de mektupları Rebîa’ya götürdüm. Rebîa el-Mansûr’un yanına girdi, kısa bir süre sonra da dışarı çıktı ve insanlara şöyle söyledi: ‘Emîrû’l-Mü’minîn sizlere der ki, ‘Şüphesiz ki adalet meclisine çağrıldım, lakin kimse benimle oraya gelmesin.’ Sonra, el-Mansûr ve Rebîa mahkemeye geldiler. Fakat kadı, ayağa kalkmak bir yana dursun, üzerindeki cübbesini çıkardı ve onu bacaklarıyla kabasının etrafına sardı, davacıları çağırdı. Böylece şikâyetlerini beyan ettiler ve kadı el-Mansûr aleyinde hüküm verdi. Dava bittiği vakit el-Mansûr ona, ‘Allah verdiği karardan ötürü sana mükâfat ihsan eylesin! Sana on bin dinar verilmesini emrettim’ dedi.”

Muhammed b. Hafs el-‘İclî’den rivayet olunduğu üzere, “Ebû Dulâme’nin bir oğlu olmuş ve sabah erkenden el-Mansûr’a koşmuş. Ona haberi vererek şu şiiri okumuş:

‘Eğer güneş yukarıda ikamet ediyorsa,
Bir de cömert bir kavim vardır,
Onlara, ‘Siz de yeryüzünde oturunuz ey Benî Abbâs!’ dediler!
Yükselin hepiniz güneşin ışıklarıyla göklere,
Sizler en cömertlerisiniz insanlığın!’

Sonra Ebû Dulâme bir çanta çıkarır. El-Mansûr, ‘O ne için?’ diye sorar. Dulâme, ‘Bana verilmesini emrettiklerinizi koymak içindir’ der. Bunun üzerine, el-Mansûr çantanın ağzına kadar doldurulmasını emreder. Tam iki bin dirhem almıştır.”

Muhammed b. Sellâm el-Cimhî’den: “El-Mansûr’a, ‘Hâlâ tatmadığınız bir dünya hazzı kaldı mı?’ diye soruldu da el-Mansûr, ‘Tek bir tane kaldı – o da şöyle bir kürsüye oturmak ve etrafımı da ashab-ı hadîsin ve söylenenleri kayıt düşen kâtiplerin çevirmesi ve bana, ‘Allah size rahmetini bahşetsin, kimin ismini zikredersiniz?’ diye sormalarıdır’ cevabını verdi. Ertesi sabah saray nedimleri ve vezir vüzera takımının oğulları ellerinde mürekkep hokkaları ve kâğıtlarla çıkageldiler. Lakin, el-Mansûr bu durumu görünce, ‘Siz onlar gibi değilsiniz; onların elbiseleri lime limedir, ayakları çatlaklar içindedir, saçları da uzundur; onlar ırakların habercileri ve hadîs ravileridir’ dedi.”

Abdü’s-Samed b. Ali’den rivayet olduğu üzere kendisi el-Mansûr’a, “İş ceza vermeye gelince sanki affı hiç işitmemiş gibi atılıyorsunuz” dedi de bunun üzerine el-Mansûr şöyle cevap verdi: “Çünkü daha Benî Mervân’ın kemikleri çürümemiştir ve Ebû Tâlib’in torunları da henüz kılıçlarını kınlarına koymamıştır. Öyle bir kavmin içindeyiz ki, bizi dünyanın tebası bugünün halifesi olarak görürler. Ancak af unutulup da onun yerini ceza aldığı vakit insanların gönüllerine bizim korkumuz yerleşecektir.”

Yunas b. Hubayb'dan: "Ziyâd b. Abdullah el-Hârisî, el-Mansûr'a mektup yazarak ödeneğinin artırılmasını istedi. Hatta öyle bir mektup yazdı ki, tüm belagat hünerini sergiledi. Lakin el-Mansûr vaziyetin farkına vararak, 'Zenginlik ve belagat bir kişide toplandığı vakit ona beyhude bir gurur verir; Emîrû'l-Mü'minîn bu meselede sana şefkat beslemektedir; bu yüzden belagatle yetinesin' cevabını vermiştir."

Ve Muhammed b. Sellem'den rivayetle, "Bir cariye, el-Mansûr'u üzerinde yamalı bir mintanla görmüş ve 'Halife yamalı bir mintan mı giyiyor?' demiş. Bunun üzerine el-Mansûr cariyeye şöyle çıkmış: 'Yazıklar olsun sana! Sen İbn Harme'nin sözlerini işitmedin mi?'

*'Toy bir genç ulaşabilir şerefli bir mevkiye şüphesiz,
Parça parça ve yamalı da olsa kolları üzerindeki mintanı.'*"

Askarî'nin Evâil'de söylediği üzere, "İş cimriliğe geldiğinde el-Mansûr, Benî Abbâs içinde, adeta Benî Ümeyye'nin Abdü'l-Melik'i gibiydi. Biri üzerinde yamalı bir mintan görmüştü de, 'Ebû Cafer'i kendi melikliğinde yamalı mintanla sınav eden ne de yüce bir kudrettir!' demişti."

Bir defasında deve sürücüsü Selm, el-Mansûr'un devesini şarkı söyleyerek sürüyormuş. El-Mansûr bundan o kadar hoşnut olmuş ki, neredeyse devenin sırtından düşüyormuş ve sürücüyü yarım dirhemle mükâfatlandırmış. Lakin sürücü, "Ben Hişâm'ın da devesini sürdüm, lakin o bana on bin dirhem vermişti" demiş. Bunun üzerine halife, "Beytûlmâl'den sana böyle bir para vermeye hakkı yoktur. Ey Rebîa! Bu parayı ondan tahsil edecek birini bulasın" cevabını vermiş. Böylece, ta ki el-Mansûr'un onunla işi bitinceye kadar Selm'i bırakmamışlar ve bu yüzden ona boş yere bir ileri bir geri deve sürdürmüşler.

Askarî'nin Evâil'inde yazılı olduğu üzere, "İbn Harma²⁹³ şaraba pek bir düşkündü. Bir gün el-Mansûr'un huzuruna çıkarak ona şu beyiti okudu:

*'Bakar o iki cephesinden de tahtının,
Fırlattığında bakışlarını, ya cezadır onlar ya da mükâfat!
Bir yandan kimi alsan kanatlarının altına, korursun onu mahvolmaktan,
Diğer yandan kim evladının matemini tutsun istersin o da tutar matem.'*

El-Mansûr buna çok memnun oldu ve ona, 'Neye ihtiyacın vardır?' diye sordu. O da, 'Medine valinize yazın da sarhoş bulduğu vakit beni cezalandırmasın' dedi. Bunun üzerine el-Mansûr, 'Allah'ın yasaklarından hiçbirini hafifletecek değilim' diye cevaplar.

²⁹³ Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Mesleme b. Amîr b. Harma, Hicrî 176 yılında ölmüştür. El-Esmaî'nin söylediğine göre şairlerin sonuncusudur ve hayatı, maalesef günümüze kadar ulaşmasa da, Sûlî tarafından kaleme alınmıştır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 273, † imli dipnot.

İbn Harma, ‘Benim için bir ayrıcalık yapamaz mısınız?’ diye sorunca da el-Mansûr valisine şöyle yazdı:

‘Her kim İbn Harme’yi huzuruna sarhoş bir vaziyette getirir, getirene yüz kırbaç, İbn Harma’ya da seksen kırbaç vurdurasın.’

Bundan sonra ne zaman bir bekçi İbn Harma’nın önünden geçse, ‘Kim seksen kırbaça yüz kırbaç alır ki’ der, onu bırakır ve geçip gidermiş.”

Bir defasında el-Mansûr ona on bin dirhem vererek, “Ey İbrâhîm! Bunlara iyi bakasın, zira artık benden yana sana böyle bir şey yoktur” demiştir de o da, “Şüphesiz ki bununla birlikte sizi Sırat’ta karşılayacağım ve üzerinde de saray hazinedarının mührü duruyor olacak” diye cevap vermiştir.

El-Mansûr’un sayısı pek az olan şiirleri arasında şu vardır:

“Bir hükme vardığın vakit kararlı olasın onda,
Tereddüt en kötü hükümdür zira!
Bir gün dahi rahat nefes aldirmayasın düşmanına,
Onlardan evvel olasın, gelirler yoksa yarın aynı yere seninle onlar da.”

Abdü’r-Rahman b. Ziyâd b. Enam el-İfrîkî’nin rivayet ettiği üzere, “El-Mansûr halife olmadan evvel onunla birlikte talebelik ediyorduk. Bir gün beni yemek için evine davet etti ve önüme etsiz bir yemek koydu. Sonra, ‘Ey cariyeye! Hiç tatlı bir şeyin yok mu?’ diye sordu. ‘Hayır’ dedi cariyeye. ‘Hurman da mı yok?’ diye sordu el-Mansûr. Cariye de yine, ‘Hayır’ dedi. Bunun üzerine, el-Mansûr arkasına yaslandı ve ‘...umulur ki Rabbiniz düşmanlarınızı helak edecek...’²⁹⁴ âyetini okudu. Sonra halife olduğunda, onu ziyaret ettim ve bana, ‘Benî Ümeyye ile kıyas edince benim idarem nasıldır?’ diye sordu. Ben de, ‘Sizin saltanatınızda gördüğüm zulmü onlarda görmedim’ dedim. El-Mansûr, ‘Bizim hiç yardımcımız yoktur’ dedi. Bunun üzerine ona Ömer b. Abdü’l-Azîz’in, ‘Saltanat, adeta içinde satılanları kendine çeken bir pazar yeri gibidir; eğer iktidar sahibi kişi faziletli olursa, ona erdem ve fazilet sahibi olanları; eğer ahlaksız ve şer sahibi olursa da, ahlaksız ve şer sahibi olanları getirir’ sözünü hatırlattım. Bunu işittiği vakit başını yere eğdi.”

El-Mansûr’un sözleri arasında şunlar bulunmaktadır:

“Şu üç hareket hariç melikler başka her şeye tahammül gösterebilir: ‘Bir sırrın ifşa edilmesi, haremine el uzatılması, melikliğinin karalanması ve iftira atılması.’” Bunun kaynağı Sûlî’dir.

²⁹⁴ Araf suresi, 129. âyet: “Dediler ki: ‘Sen bize gelmeden önce de bize işkence edildi, geldikten sonra da.’ Mûsâ, ‘Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helak edecek ve sizi bu yerde (Mısır’da) egemen kılıp nasıl davranacağınıza bakacaktır’ dedi.”

"Düşmanın sana elini uzatmaya yeltendiğinde, eğer mümkünse onu koparıp atmalısın. Şayet bunu yapamıyorsan, o vakit onun elini öpesin." Kaynağı Sûlî'dir.

Yine Sûlî'nin Yâkup b. Cafer'den rivayet ettiği üzere bu kıssa el-Mansûr'un ne kadar da kıvrak bir zekâsı olduğunu göstermektedir:

"El-Mansûr Medîne'ye girdi ve Rabîa'dan kendisine bölgenin önde gelenlerinin köşklerini gösterebilecek birisini getirmesini istedi. Böylece adamın biri geldi ve ona köşkler hakkında bilgi verdi. Lakin, ancak el-Mansûr kendisine bir şey sorduğunda ona cevap verdi ve bunun dışında da hiç konuşmadı. Adam yanından ayrılınca el-Mansûr ona bin dirhem verilmesini emretti. Adam, Rabîa'ya bunun ne için kendisine verildiğini sordu. Fakat Rabîa, 'Hiçbir malumatım yoktur, kendisi bir kez daha gezintiye çıkacak, o vakit bunu ona hatırlatabilirsin' dedi. Böylece, el-Mansûr bir kez daha gezintiye çıktı ve adam yine ona evlerle ilgili bilgi vermeye koyuldu. Lakin, kendisine verilen mükâfatla ilgili sual sormaya hiç fırsat bulamadı. Sonunda tam da halife onun yanından ayrılamaya karar verdiği vakit adam, söz almadan konuşmaya başladı ve şöyle söyledi: 'İşte bu, ey Emîrû'l-Mü'minîn, Atike'nin evidir ve Ahvas onun için şöyle söylemiştir:

'Ey gözleri sürmeli beyt-i Atike!

Tetikte bekler o düşmanlarını da, aittir benim gönlüm sana!'

Lakin el-Mansûr, onun izinsiz söze başlamasından rahatsız olur. Fakat o da ezberden şiire devam eder ve sonunda bir de ne söylesin!

'Görmekteyim ki, sözünüzü getirirsiniz yerine de

Lakin kimisi de hiç yapmayacağını vaat eder!'

Bunun üzerine, el-Mansûr şaşırarak güler ve 'Rabîa! Ona bin dirhem ver' der."

Sûlî'nin Musullu İshâk isnadı ile rivayet ettiği üzere, "El-Mansûr, maiyeti-nin içki ve çalgı meclislerine hiç katılmazdı, bilakis onlarla kendisi arasında bir perde çekilmiş olurdu. El-Mansûr'la perde arasında yirmi, maiyetiyle perde arasında da yirmi arşın mesafe olurdu. Benî Abbâs içinden maiyetiyle bir araya gelen ilk halife el-Mehdî idi."

Yine Sûlî'nin Yakup b. Cafer'den rivayet ettiği üzere, "El-Mansûr, o sırada Bahreyn ve Yemame valisi olan Kusam b. el-Abbâs İbn Abdullah b. el-Abbâs'a, 'Kusam'ın manası nedir? Nereden gelmektedir?' diye sorar. Kusam da bilmediğini söyler. Bunun üzerine el-Mansûr, 'Senin ismin bir Hâşimî ismidir de sen bunu bilmez misin? Vallahi sen pek cahilmişsin' diye çıkışır. Kusam, 'O vakit Emîrû'l-Mü'minîn, beni isim hususunda aydınlatır mı?' diye sorar. Bunun üzerine el-Mansûr, 'Kusam, yemekten sonra şarap şişesi açana denir, 'Yeksimu'l-eşyâ' ise bir şeyleri alıp onları kırana denir' diye anlatır."

Rivayet edildiği üzere, “Günün birinde el-Mansûr’a bir sinek musallat olur da bu yüzden Mukâtil b. Süleyman’ı çağırarak ona, ‘Allah neden sinekleri yarattı?’ diye sorar. Bunun üzerine Mukâtil, ‘Zalim olanların, onlar vasıtasıyla kibirlerini kırmak, onları küçük düşürmek için’ diye cevap verir.”

Muhammed b. Ali el-Horasânî’nin söylediği üzere, “El-Mansûr, münecimleri sarayına alan ve yıldızların hükümlerine göre hareket etmeye çalışan ilk halifedir. Kendisi için Kelîle ve Dimne, Öklid gibi Süryânî ve Acem kitaplarının tercüme edildiği ilk halifedir. Kendi azatlı kölelerini çeşitli makamlara tayin eden ve onları Araplara tercih eden ilk halife yine el-Mansûr’dur. Zira, bu ondan sonra da artarak sürmüştür. Öyle ki, Araplar geri mevkilerde kalmış ve üstünlükleri yok olmuştur. Benî Abbâs ve Ali soyundan gelenler arasında husumet tohumları eken ilk halife yine odur. Evvelden bunların çıkarları birdi.”

El-Mansûr’dan rivayet olunan hadîsler

Sûlî’nin söylediği üzere el-Mansûr, soy ve hadîs ilimlerinde en çok bilgi sahibi olanlardan biriydi. Onun aldığı eğitim de meşhurdur. İbn Asâkir’in *Dimaşk Tarihi*’nde el-Mansûr’un İbn Abbâs’tan rivayet ettiği üzere Resûlullah (sav) mühür yüzüğünü sağ eline takardı.

Yine Sûlî’nin söylediğine göre el-Mansûr’un İbn Abbâs’tan rivayet ettiği bir hadîste Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Benim ehl-i beytim, tıpkı Nuh’un gemisi misalidir. Kim ki ona biner, kurtulur; kim ki ardında kalır, perişan olur.”

El-Mansûr’ın İbn Abbâs’tan rivayet ettiği üzere Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Bir vali tayin ettiğim ve ona bir maaş bağladığım vakit, o bundan fazla ne kazanıyorsa hepsi yağmadır.”

Yahyâ b. Hamza el-Hadrâmî’nin babasından rivayet olunduğu üzere, “El-Mehdî beni kadılık makamına tayin ederek şöyle söyledi: ‘Hükümlerinde korkusuz olasın; zira babam bana, İbn Abbâs’tan rivayeten Resûlullah (sav)’ın şöyle buyurduğunu rivayet etti: ‘Allah der ki, izzetim ve celalimle, zulüm edenden hem kendi hayatında hem de sonraki hayatında intikam alacağım; zulme uğrayanı görüp de gücü yeterken ona yardım elini uzatmayandan da intikam alacağım.’”

Sûlî’nin söylediği üzere el-Mansûr’un dedesinden ve onun da İbn Abbâs’tan rivayet ettiği üzere Resûlullah (sav), “Bana hısımlık ve akrabalıktan gayri tüm hısımlık ve akrabalıklar kıyamet gününde kopup gidecektir” buyurmuştur.

Ve yine aynı kaynaktan nakledildiği üzere, “Ali b. Ebû Tâlib’in şöyle söylediğini işitmiştim: ‘Ne ayın son üç günü ne de güneş akrep burcundayken seyahate çıkın.’”

El-Mansûr döneminde vefat eden mühim kişiler şöyledir: İbnü'l-Mukaf-fâ, Süheyl b. Ebî Sâlih, el-A'lâ b. Abdü'r-Rahman, Mısırlı fakih Hâlid b. Yezid, Dâvûd b. Ebî Hind, Topal Ebû Hâzım Seleme b. Dinar, A'tâ b. Ebû Müslim el-Horasânî, Yunus b. Ubeyd, Tek Gözlü Süleyman el-Ahval, Megazi yazarı Mûsâ b. Ukbe, Amr b. Ubeyd el-Mutezilî, Yahya b. Said el-Ensârî, el-Kalbî, İbn İshâk Cafer b. Muhammed es-Sâdık, el-A'maş, Mekkeli Kur'ân okuyucusu Şibl b. Abbâd, fakih Muhammed b. Aclân, Muhammed İbn Abdü'r-Rahman b. Ebî Leylî, İbn Cüreyc, Ebû Hanîfe, Haccâc b. Ertâ, Hammâd er-Râviye, şair Rûba, el-Cerîrî, Süleyman et-Tamîmî, Asım el-Ahval, İbn Şirme ez-Zabbî, Mukâtil b. Hayyân, Mukâtil b. Süleyman, Hişâm b. Urve, Ebû Amr b. el-A'lâ, Aşhâb et-Tamma'â, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât, el-Evzâî ve diğerleri.

El-Mehdî (775-785)

El-Mehdî. Ebû Abdullah Muhammed b. el-Mansûr. 127 senesinde Ay-daç'ta doğdu. 126 senesinde doğduğunu söyleyenler de vardır. Annesi el-Mansûr'un kızı ve aslen Himyerî olan Ümmü Mûsâ'dır.

Oldukça cömertti. Hoş bir çehresi vardı. Halkı onu severdi ve güzel itikat sahibiydi. Zındıklara hiç nefes aldırmamış ve pek çoğunu da ortadan kaldırmıştır. Zındık ve kâfirlerin öğretilerinin reddedilmesi için tartışma kitapları-nın yazılmasını emreden ilk odur. Babası ve Mübârek b. Fuzâle'den hadîsler rivayet etmiştir. Yahya b. Hamza, Cafer b. Süleyman ez-Zebâî, Muhammed b. Abdillâh er-Rakâşî ve Ebû Süfyân Sa'îd b. Yahyâ el-Himyerî de ondan hadîsler rivayet etmiştir.

Zehebî, el-Mehdi için, *"Onun şehadetinin hükümsüz veyahut da doğrulanma-sına lüzum görüldüğünün söylendiğini hiç işitmedim"* demiştir.

Osmân'ın doğrudan Resûlullah(sav)'den rivayet ettiği ve İbn A'dî'nin de kayıt düştüğü üzere Resûlullah (sav), *"Amcam Abbâs'ın soyundan el-Mehdî gelecektir"* buyurmuştur. Benî Hâşim'in mevâlisî Muhammed b. el-Velîd bu-nun tek kaynağıdır ve hadîs uydurmasıyla tanınırdı. Burada Zehebî, İbn Me-sud'dan merfû bir hadîs rivayet eder ki, buna göre Resûlullah (sav), *"El-Mehdî ismi benim ismime ve onun babasının ismi de benim babamın ismine benzer"* buyur-muştur. Ebû Dâvud ve Tirmizî bunu kayıt düşmüştür ve sahihtir.

Büyüdüğü vakit babası onu Taberistan ve buna bağlı toprakların emîri ta-yin etti. Burada iyi bir eğitim gördü, ulema meclislerinde bulunarak kendisine ayrıcalık kazandırdı. Sonra babası onu veliaht tayin etti, böylece babası vefat

ettiği vakit halife oldu. Bu haber ona Bağdat'tayken ulaşmıştır. Halka hutbe vermiş ve şöyle söylemiştir:

“Emîrû'l-Mü'minîn bir kuldur; davet edilmiştir ve o da davete icabet etmiştir; ona emredilmiştir ve o da emre boyun eğmiştir.”

Sonra gözleri yaşlarla dolar ve şöyle devam eder:

“Şüphesiz Resûlullah, dostlarından ayrıldığı vakit gözyaşı dökerdi. Hakikaten şimdi benim tecrübe ettiğim de ne elem verici bir ayrılıktır ve ağır bir sorumluluk omuzlarıma yüklenmiştir. Lakin Emîrû'l-Mü'minîn de Allah'ın huzurunda hesap verir. Allah'tan Müslümanların hilâfeti üzerine yardımını dilerim. Ey ahali! İçinizde ne varsa dışınızda da o olsun, bize itaat ediniz ki, biz de size afiyet ve emniyet verelim ve akibette de takdire şayan olasınız. İtaat kanatlarını size adalet dağıtan, zulmü sizden irak tutan ve barışı tesis edenin üzerine geriniz; zira Allah, bunları yapsın diye onu sizin başınıza getirmiştir. Allah'a yemin olsun ki, tüm ömrümü, hak edenleri cezalandırmak ve sizlere ihsanda bulunmak arasında tüketeceğim.”

Niftavayh'ın söylediği üzere Beytûlmâl el-Mehdî'nin eline geçtiği vakit mazlumlara yardıma koyuldu ve pazarlardan pek çok erzak aldırıp bunları dağıttırdı. Halkına ve emrindekilere ziyadesiyle cömert davrandı.

Bir başkasının söylediğine göre de Mehdî'nin halifeliğini ilk tebrik eden ve babasının vefatı nedeniyle ona başsağlığı dileyen Ebû Dülâme'dir. Dülâme şöyle söylemiştir:

*“Gözlerimden biri görünür bahtiyar
Mutludur emîri için gözyaşı dökerken diğeri.
Kâh ağlar kâh güler, keder içindedir ne de olsa
Bir yandan onu üzeni, diğer yandan mutlu edeni.
O muazzam hac makamında vefatı halifenin
Boğar onu kedere,
Ve bu en şefkatlinin yükselişi bahtiyar eder onu.
Şimdi baktığıma evvelden ne şahit oldum ne de tecrübe ettim
Bir yandan tararken saçımı bir yandan da çektim kopardım onları.
Halife vefat etti, eyvahlar olsun dîn-i Muhammed'e!
Lakin ardından gelen vardır, alan yerini.
Allah'tır bunu bahşeden, hilâfet şerefini
Ve diğerine de o ebedî cennet bahçelerini.”*

159 senesinde el-Mehdî, oğulları el-Mûsâ el-Hâdi ve ondan sonra da Hârun er-Reşîd'i veliahtı tayin etmiştir.

160 senesinde Berâbad ve Hind anveten zapt olunmuştur.

Aynı sene el-Mehdî hacca gitti. Kâbe'nin bekçileri ona, dış cephesindeki örtülerin ağırlığından dolayı Kâbe'nin çökmesinden korktuklarını haber ettiler. Böylece el-Mehdî, emir verdi de, örtüler bir bir çıkarıldı ve sadece el-Mehdî'nin koydurttuğu örtü kaldı. El-Mehdî'ye Mekke'deyken kar getirildi. Zehebî'nin söylediğine göre daha evvel bu hiçbir melik için yapılmamıştı.

161 senesinde el-Mehdî, Mekke yolunun inşasını emretti ve üzerine evler yaptırdı, su kuyuları açtırdı. İmamların camilerde kendilerine tahsis edilmiş olan yerleri terk etmelerini emretti. Minberlerin sayısını azalttı ve ölçülerini de Resûlullah(sav)'in minberinin ölçüsüyle sınırladı.

163 senesi ve takip eden senelerde, Rum topraklarında sayısız fetihler oldu.

166 senesinde el-Mehdî Kasrû's-Selâm'a taşındı. Medinetü'l-Nebevî'yle kendisi arasında ve Yemen'le Mekke arasında katırlar ve develerden oluşan bir posta teşkilatının kurulmasını emretti.

Zehebî'nin söylediğine göre, *"Hicaz ve Irak arasında posta teşkilatı kurduran ilk halife odur. Bu ve takip eden senelerde el-Mehdî, zındıkların kovuşturmasında ve ortadan kaldırılmalarında oldukça hareketliydi. Öyle ki, sadece şüphe duyduğu insanları dahi öldürtmüştür."*

167 senesinde Mescîdü'l-Haram'ın muazzam bir şekilde büyütülmesi emrini verdi. Duvarları içine de birkaç bina yaptırdı.

169 senesinde el-Mehdî öldü. Bir avın peşinden at sürüyordu ve bu kovalamaca yıkık bir binaya kadar sürdü. At avın peşi sıra hızla yol alırken el-Mehdî kapı eşiğine çarpıverdi ve hemen oracıkta öldü. Bu, Muharrem'in 22'sinde olmuştur (7 Ağustos 785). Lakin, zehirden öldüğünü de söyleyenler vardır. Selm el-Hâsır onun için şöyle söyleyerek yas tutmuştur:

*"Ağlar el-Mehdî'nin üzerinde,
Adeta çıldırmış gibi, lakin mecnun değildir o.
Öyle bir yakını, ağlar ki;
Dökülür saçlarının bukleleri, perçemleri dışarı.
Eğer halife cömertliğinden sonra göçüp gittiyse
Kaybolmaz yaptıkları ardından hiç şüphesiz.
Her gün Allah'ın selâmeti
Olsun el-Mehdî'nin üzerine,
Kaldıkça o kabirde.
Geride bıraktık dini ve dünyevi olanları
Emîrü'l-Mü'minîn'in yattığı yerde."*

Sûlî'nin söylediğine göre el-Mehdî, oğlu Mûsâ'yı veliahdı tayin ettiğinde Mervân b. Ebî Hafsa şöyle söylemiştir:

*"Ahd olundu biat Rusûfe'deki Mûsâ üzerine
Bununla sıkılaştırdı Allah İslam'ın düğümlerini.
Mûsâ ki, bilir onun meziyetlerini Kureyş
Saygınlık aittir onlara kabileler arasındaki,
Nebî Muhammed'in ardından Muhammed Mûsâ ile
Her âdil olan nüzul etti arza, her haram olan yok oldu gitti.
Rehberidir o halkının, onlar da onunla korunur
Rezilliklerden, cehaletten.
Sallar el-Mûsâ, el-Mehdî'den sonra hilâfet kılıcını,
Kalemlerin yazdıklarıyla kurumuştur mürekkepleri."*

Bir diğeri ise şöyle söylemiştir:

*"Ey halife oğlu, ümmet-i Muhammed
Ne de heveslidir itaate sana!
Sen ki, dünyayı adaletle dolduracaksın,
Ulemanın rivayet ettiği hadîsler misali onlara!
Öyle ki, ölüleri dahi arzu ederler görmeyi onu
Hayatta olanların şahit oldukları senin adaletinden.
Melikliklerinin kıvancı bugün baban üzerinedir!
Yarın da senin üzerinedir onun mintanı, cübbesi!"*

Sûlî'den isnatla, "Kadının biri el-Mehdî'nin huzuruna geldi. Ona, 'Ey Resûlullah (sav)'in soyu! Benim ihtiyaçlarımı karşılayınız' dedi. Bunun üzerine el-Mehdî, 'Daha önce hiç böyle bir unvan işitmemiştim' dedi ve maiyetindekilere dönerek, 'Ne istiyorsa yapın ve on bin dirhem verin' diye emretti."

Kureyş el-Huttalî'nin söylediği üzere, "Sâlih b. Abdü'l-Kuddûs el-Basrî, zındık olduğu iddiası ile el-Mehdî'nin huzuruna çıkarıldı. El-Mehdî onun infaz edilmesini istedi, lakin Sâlih, 'Allah'ın huzurunda tövbe ederim' diye haykırdı ve kendisi için şu şiiri okudu:

*'Düşmanından çekmez bir cahil,
Kendi elinden çektiği kadar.
Vazgeçmez huyundan bir yaşlı,
Kabri üzerini örtene kadar.'*

Böylece el-Mehdî onu affetti. Lakin, tam oradan ayrılmak üzereyken onu geri çağırdı ve 'Bir yaşlı vazgeçmez huyundan mı dedin?' diye sordu. Sâlih, 'Evet' dedi. Bunun

oğlu dizlerinin üzerine kapanarak sorusunu yeniden sordu; bunun üzerine Şârîk, 'İşte! İlim böyle aranır' dedi."

Sûlî'nin, el-Mehdî'nin şiirlerinden aktardıkları içinde şöyle bir şiir vardır:

"Çekmez insanlar kendilerini bizden,
Bıkıp usanmazlar,
Çabası onların hiç şüphesiz,
Kazıp çıkarmaktır gömdüğümüzü.
Dünyanın karnına gidecek olsak
Gelirlerdi yine olduğumuz yere de;
Bir dertlerimize ortak olup bilselerdi şayet içimizi,
Görürlerdi ne kadar edep tanımaz olduğumuzu."

Sûlî'nin Muhammed b. Ümere'den isnatla söylediğine göre, "El-Mehdî'nin bir cariyesi vardı. Mehdî ona pek bir tutkundu. Cariye de el-Mehdî'ye tutkunsada, elinden geldiğince ondan kaçmaya çalışıyordu. Bunun üzerine el-Mehdî, kızın aklından geçenleri sorması için birini yolladı. Cariye, 'Benden bıkip beni terk edeceğinden korkarım; o vakit ölürüm' dedi. Bunun üzerine El-Mehdî şöyle söylemiştir:

'Yeni ay misali körpecik bir kız
Galip geldi gönlüme,
Ne zaman yürüse aşkım ona
Mazeretler gördü sadece.
Ne ayrılık bana göredir
Ne de geri durmak birbirimizden.
Asla! Hep süreceğim benim ona aşkım
Korku içinde.'"

Şu ise yakın dostu Ömer b. Bezî için söylediği bir şiirdir:

"Ya Rabbi! Saadetimi eksiksiz kıl bana
Dostum Ebû Hafs vasıtasıyla.
Hayatımın tadı tuzu ne de olsa
Şarkılarda ve şarapta,
Mis kokulu cariyelerde
Musikîde ve neşede."

Kanımca el-Mehdî'nin şiir anlayışı, babası ve oğullarından çok daha yumuşak ve latiftir.

Sûlî'nin İbn Ebî Kerîme'den isnatla kayıt düştüğü üzere, "Bir gün el-Mehdî, boş bulunup cariyelerin dairesine girdi ve o sırada bir başka cariyenin giyinmesine

yardımcı olan çıplak bir cariye de onu gördü ve elleriyle alelacele üzerini örtmeye çalıştı. Lakin, elleri buna kâfi gelmedi ve el-Mehdî kadının bazı yerlerini gördü ve gülerek ona,

‘Gördü gözüm sarayda beni öldürecek, içimi geçirecek bir şey!’

beyitini okudu. Sonra dışarıya çıktı ve Beşşâr’la karşılaştı. Ona durumu anlattı ve sonra da, ‘Şiirin gerisini sen tamamla bakalım’ diyerek söylediği beyiti okudu. Bunun üzerine Beşşâr şöyle bir beyit söylemiştir:

‘Örttü avuçlarıyla beni gördüğü vakit,
Lakin, yine de göründü gözüme onların altından ne de hoş bir şey!’”

Yine Sûlî’nin İshâk el-Musûlî’den isnatla rivayet ettiği üzere, “El-Mehdî, iktidarının başlarında, yaklaşık bir sene kadar, tıpkı el-Mansûr gibi, maiyetinin içki meclislerinden uzak durmuş, lakin, sonra kendisi de bunlara katılmaya başlamıştır. Hatta, ona kendisini bu meclislerden sakınması söylenince, ‘İşin zevki onların burada olmasındadır’ demiştir.”

El-Mehdî b. Sâbık’tan isnatla, “El-Mehdî maiyetiyle yürürken adamın biri ona şöyle seslenir:

‘Söyleyin o halifeye, ihanet etmiştir Hâtim size,
O vakit Allah’tan korkun ve kurtarın bizi Hâtim’den.
Zira, ne vakit bir hainden yardım istese fazilet sahibi bir adam
O da ortağı olur suçuna hainin.’

Bunun üzerine el-Mehdî, ‘Adı Hâtim olan bütün valilerimi görevden alın’ demiştir.”

Ve Ebî Ubeyde’den isnatla, “El-Mehdî Basra’ya geldiği zaman, bize beş vakit namaz kıldırırdı. Bir gün tam namaza durmak üzereydik ki, Arabın biri ona, ‘Abdestim yoktur, lakin, ardınızda ben de namaza katılmak isterim’ dedi. Bunun üzerine el-Mehdî, herkese onu beklemelerini emretti. Adamı beklediler. El-Mehdî mihraba girdi ve adamın geldiği kendisine haber edilene kadar da orada kaldı. Sonra adam gelince tekbir verdi ve böylece cemaat, onun ne de ince bir yapıya sahip olduğuna şaşırıp kaldı.”

İbrahim b. Nâfi’den isnatla, “Basra ahalisinden bir grup, Basra nehirlerinden biri üzerine olan anlaşmazlıklarını el-Mehdî’ye taşıdılar. El-Mehdî şöyle konuştu:

‘Bu dünya Allah’a aittir; onu, biz Müslümanlara faydalanalım diye vermiştir. Bu yüzdendir ki, üzerinde ihtilafa düştüğünüz şeyin satışı yoktur ve değeri de hepinizin çıkarına kullanılmalıdır. Bu sebeple, hiç kimse onun üzerinde şahsî bir çıkar iddiasında bulunamaz.’

Sonra grubun sözcüsü şöyle söyler: ‘Bu nehir, Resûlullah(sav)’in emri ile bizindir. Şüphesiz ki o, ‘Her kim ki ölü bir toprağı canlandırır, o toprak onundur’ buyurmuştur ve o topraklar da boştur.’ Bunun üzerine el-Mehdî, Peygamber(sav)’in bahsini işitince bir anda, yanakları yere değinceye dek, yere kapanıverir ve ‘O ne buyurduysa ben onu dinler ve itaat ederim’ der. Sonra söze şöyle devam eder: ‘Şimdi, kimsenin itiraz etmemesi için burası ölü toprak olarak kalacaktır; lakin her cenahından sular akarken burası nasıl olur da ölü toprak olur? Eğer ki buna delil gösterirlerse o vakit ben de bunu onaylarım.’”

Esmâ’den isnatla, kendisi el-Mehdî’nin Basra’da minberden şöyle söylediğini işitmiştir:

“Allah, yerine getirilmesinde örneğini sizlere bahşettiği ve meleklerinin de onu takip ettikleri bir emir vermiştir sizlere; O şöyle buyurmuştur: ‘Şüphesiz Allah ve melekleri peygambere salat ediyorlar...’²⁹⁷ Allah bununla, onu peygamberler içinde ayrıcalıklı kılmıştır, tıpkı sizleri de diğer kavimler içinde ayrıcalıklı kıldığı gibi.”

Ben derim ki, bir hutbede ilk kez bu şekilde konuşan odur. Hatta onun bu örneği, günümüz hatiplerine de örnek teşkil etmiştir.

El-Mehdî vefat ettiği vakit, evinin kubbeleri üzerine keçeden kumaşlar asıldı da Ebû'l-Atahiyye şunları söyledi:

“Ne de süslü elbiseler içinde gittiler akşam vakti,
Sonra geri döndüler keçeler içinde.
Her koçbaşının bu dünyada,
Bir günü vardır yiyeceği son darbe,
Lakin bu kez kendi üzerine.
Nuh kadar da ömrün olsa,
Bâki kalamazsın bu dünyada.
Eğer ağlayacaksan ey bahtsız kişi
Ağla, kendine ağla!”

El-Mehdî’den rivayet olunan hadîsler

Sûlî’nin Ebû Sa’îd el-Hudrî’den naklettiğine göre el-Mehdî şöyle bir hadîs rivayet etmiştir: “Resûlullah (sav), ikindi vaktinden güneşin batışına kadar süren bir hutbe verdi; kimi bunu unutmuştur kimisi de hatırlar. Şöyle buyurmuştur: ‘Şüphesiz ki bu dünya tatlı ve yeşildir...’ Ve sonra hadîsinin devamı gelir.”

²⁹⁷ Ahzâb suresi, 56. âyet: “Şüphesiz Allah ve melekleri peygambere salat ediyorlar.⁸ Ey iman edenler! Siz de ona salat edin, selam edin.”

Yine Sûlî'nin söylediğine göre el-Mehdî'nin İbn Abbâs'tan rivayet ettiği üzere, *"Bir Acem heyeti Resûlullah(sav)'i ziyaret etti. Yüzleri tıraşlıydı ve oldukça da uzun bıyıkları vardı. Bunu görünce Resûlullah (sav), 'Onlar ne yaptıysa siz onun tersini yapınız – sakal bırakınız ve bıyıklarınızı da tıraş ediniz.' Bıyıkları tıraş etmek dudaklardan aşağıya sarkanları tıraş etmek manasına gelir.' Böylece el-Mehdî elini üst dudacağının üzerine koydu."*

Hamza b. Yahyâ'dan rivayet olunduğu üzere, *"El-Mehdî, bize akşam namazını kıldırdıktan sonra, çok yüksek bir sesle, 'Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla' dedi. Bunun üzerine ben de, 'Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Bu ne manaya gelir?' diye sordum. 'Babamın bana İbn Abbâs'tan rivayet ettiği üzere Resûlullah (sav), 'Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla' ifadesini yüksek bir sesle söylerdi' dedi. 'Bunu sizin üzerinizden rivayet edebilir miyim?' diye sordum. El-Mehdî, 'Evet' dedi."*

Zehebî, *"Bunun isnat zincirinde kopukluk yoktur. Lakin, ben kimsenin el-Mehdî'yi ya da babasını bu meselelerde delil gösterdiğine şahit olmadım"* demiştir. Benî Hâşim'in azatlı kölesi Muhammed b. el-Velîd, bu hadîs için tek kaynaktır. Fakat İbn A'dî'nin söylediğine göre hadîs uydurmasıyla bilinir. Ben derim ki, o, bu meselede yalnız değildir, zira ben ona tâbi olan birini daha buldum.

El-Mehdî döneminde ulemadan hayatını kaybedenler şöyledir: Şu'ba, İbn A'dî Zîb, Süfyân es-Sevrî, zâhit İbrâhîm b. Edhem, zâhit Dâvud et-Tâî, yenilikçi şairlerin ilki olan Beşşâr b. Bürd, Hammâd b. Seleme, İbrâhîm b. Tahmân, aruz yazarı Hâlid b. Ahmed.

El-Hâdi (785-786)

El-Hâdi Ebû Muhammed Mûsâ b. el-Mehdî b. el-Mansûr. Annesi Hayzurân isimli bir Berberî cariyesidir. 147 senesinde Rey'de dünyaya geldi. Babasının ardından onun velayet ahdı üzerine halife oldu.

Hatîb'in söylediği üzere, *"Ondan evvel hiç kimse bu yaşta halife olmamıştır. Halifeliği sadece bir sene ve birkaç ay sürmüştür. Babasının ona son vasiyeti zındıklarla mücadele etmesidir. O da oldukça kararlı bir şekilde bunlarla savaşmış ve pek çoğunu da öldürmüştür."*

El-Hâdi, Mûsâ 'Atbîk ismiyle de bilinirdi. Çünkü üst dudağı biraz büzükçeydi ve kısaydı. O henüz bir çocukken babası onun için bir dadı tayin etmişti. Dadısı ne vakit ağzını açık görse ona, *"Mûsâ, ağzını kapat!"* (atbik) derdi ve böylece ağzını kapardı. İşte bu sebeple Atbik lakabını almıştır.

Zehebî'nin söylediği üzere, "El-Hâdi içkiye ve oyuna oldukça düşküdü. Çok çevik hareket eden bir katırı vardı ve sürekli ona binerdi. Halifelik makamının erdemlerine haiz değildi. Bunlarla birlikte yine de konuşması düzgündü, büyük bir dil hâkimiyeti vardı. İyi bir eğitim almıştı. Heybetli bir yapısı vardı, yığitti ve atılgandı."

Diğerlerinin söyledikleri üzere, "Zalimdi. Adamlarının ellerinde keskin kılıçlar, mızraklar, ok ve yaylarla önünden yürüdüğü ilk kişiydi. Bu hususta valileri de onu taklit etmişlerdir. Silah kuşanmak onun devrinde âdet olmuştur."

170 senesinin Rebû'l-Evvel'inde vefat etmiştir (19 Eylül 786). Onun ölümünü kuşatan hadiseler ziyadesiyle karışıktır. Kimisinin söylediğine göre maiyetinden birini, dibinde kesik kamışların bulunduğu yüksek bir yerden aşağıya itmiş; lakin tam düşerken adam el-Hâdi'yi kolundan yakalamıştır. Böylece ikisi birlikte düşerler ve el-Hâdi'nin burnundan içeri bir kamış girer. İkisi de hemen oracıkta ölür. Diğer bir rivayete göre de midesinden rahatsızdı. Başka bir rivayete göre de annesi Hayzurân onu zehirlemiştir. Çünkü el-Hâdi, kendi oğlunu veliaht ilan edip Hârûn er-Reşîd'i veliahtlıktan azledecekti.

Söylendiğine göre, "Annesi oldukça müstebitti ve devlet işlerinin seyrinde de hüküm sahibi bir kadındı. Sabah erkenden bir grup insan kapısında sıra olurdu. Lakin, el-Hâdi onları bundan men etti ve annesini kast ederek çok sert bir dille, 'Eğer ki kapında bir emîr olsaydı, vallahi onun boynunu vurdurturdum – kendini meşgul edecek bir eğirme işin, Kur'ân zikrin ya da tesbihin yok mudur senin?' diye çıkışınca annesi hidetle ayağa kalkmıştır. Söylendiği üzere el-Hâdi, annesine zehirli bir yemek göndermiş, lakin annesi bunu bir köpeğe yedirtmiş ve köpek hemen oracıkta ölüvermiştir. Böylece, annesi onu öldürmeye karar vermiş ve el-Hâdi ateşten bitkin düştüğü bir vakit, onu kenarlarına oturarak üzerine bastırdıkları bir çarşafla, boğarak öldürmüşlerdir. Ardında yedi erkek evlat bırakmıştır."

Aşağıdaki şiir el-Hâdi'nin tahttan feragat etmeyi reddettiği vakit kardeşi Hârûn'a yazdığı bir şiirdir:

"Ben Hârûn'a nasihat ettim de, reddetti nasihatimi
Kim almazsa kendine verilen öğüdü, eder tövbe;
Ben ki, aramızı düzeltecek bir iş için davet ettim onu da,
Lakin, sırt çevirdi buna, ne de yanlış etti.
Eğer beklesem ben onun rızasını günbegün
Zorla yapardı o zaman benim dediğimi."

El-Hâdi'den çeşitli olaylar

Hâtîb'in Fâzîl'dan rivayeten kayıt düştüğü üzere, "Bir gün el-Hâdi adamın birine hiddetlenir. Lakin araçlar adamın lehine müdahil olurlar da böylece el-Hâdi'nin hiddeti yatıştır. Sonra, adam el-Hâdi'den özür dilemek için onun yanına gider ve el-Hâdi ona, 'Senden razı olmuş olmam, seni özür dileme açısından muaf etmiştir' der."

Ve Abdullah b. Musab'dan rivayet olunduğu üzere, "Bir gün Mervân b. Ebî Hafs, el-Hâdi'nin huzuruna çıkar, onu öven bir şiir okur.

'Bu vakitler öyle eşit ki cömertliği ve yiğitliği birbirlerine
Hangisinin üstün olduğunu onda bilemez kimse!'

Dizelerine geldiği vakit el-Hâdi, 'Hangisini istersin söyle; şimdi derhal otuz bin dirhem mi? Yoksa divandan yüz bin dirhem mi?' diye sorar. Hafsa da, 'Siz otuz bini şimdi veriniz, divandan da yüz bin dirhem gelsin' der. Bunun üzerine el-Hâdi, 'Hayır! İkisi de şimdi derhal sana ödenecektir' der ve bütün bu meblağ Hafsa'ya verilir."

Sûlî'nin söylediği üzere, "El-Hâdi ve Hârûn er-Reşîd'in annesi Hayzurân'dan ve Velîd'le Süleyman'ın annesi, Abs kabilesinden Abbâs kızı Vallâde'den başka iki halife doğuran hiçbir kadın bilinmemektedir. Kisra oğlu Yezdigerd oğlu Firûz kızı Şâhîn ise Velîd b. Abdü'l-Melik, Yezîd en-Nâkıs ve İbrâhîm'i doğurmuştur ki, bunların her üçü de halifelik makamına gelmiştir. Kanımca bunlara Bey Hâtun da eklenebilir. Zira, o da son el-Mütevekkil'in cariyesidir ve Abbâs ile Hamzâ'yı doğurmuştur ve bunların her ikisi de halife olmuştur. Yine el-Mütevekkil'in cariyesi Kazî hem Dâvud'u hem de Süleyman'ı doğurmuştur ve bunlar da halifelik makamına çıkmıştır."

Ayrıca Sûlî'nin eklediği üzere, "El-Hâdi'den başka mektup taşıyan hiçbir halife bilinmemektedir. Hakikaten de kendisi Cürcân'dan ta Bağdat'a kadar at sırtında mektup taşımıştır." Yine Sûlî'nin eklediği üzere el-Hâdi'nin yüzüğü üzerine, "Mûsâ Allah'a güvenir ve O'na sığınır" yazısı nakşedilmişti.

Sûlî'nin söylediğine göre aşağıdaki şiir el-Hâdi için Selm el-Hâsir tarafından söylenmiştir:

"Gökten yağan rahmettir Mûsâ
Erkenden yükselen bir bulut,
Sonra yağtverir
Kendi üzerine.
Aldı iktidarı ve
Ne de kuvvetle kuşattı onu
Kıldı kudretli,
Ve sonra da af diledi.

Ne de âdildir fıtratı onun,
 Bâki kaldı şöhreti,
 Hayrı ve şerriyle,
 Saadeti, kederiyle
 Beşerin en hayırlısı,
 Muzar soyundan gelen,
 Bir dolunay ki,
 Her kim ona bakar,
 İşte sığınılacak korunaktır o,
 Yakın olanlar için,
 Şandır geride kalanlar için.”

Sûlî şöyle söylemektedir: “Bu şiir cüz cüz, müstefilun müstefilun ölçüsünde yazılmıştır ve bunu ilk kez kullanan da Selm el-Hâsir’dir. Zira, ben el-Hâdi’den başka bu ölçüyü kullanan kimseyi işitmedim.”

Sûlî’nin Sa’îd b. Selm’den isnatla söylediğine göre, “Yaptığına şahit olduğum bir işten dolayı Allah’ın el-Hâdi’yi affedeceğini umarım. Bir gün onun yanımdaydım, Ebû’l Hitâb es-Sâdî ona bir övgü şiiri okuyordu ve şu kısma geldi:

‘Ey o elleri kuşak bağlayanların en hayırlısı!
 Ey Muzar soyunun makamlarını bahsettiklerinin en hayırlısı!’

Bunun işitince el-Hâdi, ‘Ağzından çıkan kulağın duysun! Kimi kastettiğini sanırsın! Yazıklar olsun sana’ diye çıkıştı. Zira o, bu şiirinde kimseyi müstesna tutmamıştı; bunun üzerine ben de, ‘Ey Emîrû’l-Mü’minîn! Devrimiz insanlarını kasdetmiştir’ dedim. Şair bir müddet derin derin düşündü ve sonra şunları söyledi:

‘Allah’ın resulü peygamber hariç, zira ona aittir
 En büyük fazilet ve sizin de ancak bu faziletle yürür şanı.’

Bunun üzerine el-Hâdi, ‘Şimdi taşı tam gediğine koydun; güzel konuştun!’ dedi ve ona elli bin dirhem verilmesini emretti.”

Medâinî’nin söylediğine göre adamın biri, oğlunun vefatı üzerine el-Hâdi’ye taziyesini sundu ve ona şöyle söyledi: “Sizi şimdi sevindiren ancak fitne ve beladır; lakin Allah şimdi size yas tutturur ki, bunun neticesi sevap ve rahmettir.”²⁹⁸

Sûlî’nin anlattığına göre Selm el-Hâsir, el-Hâdi’ye hem taziye hem de tebriki birleştiren şu şiiri okumuştur:

²⁹⁸ El-Hâdi bu sözü, Enfal suresi 28. âyete atfen söylemiştir. Âyet şöyledir: “Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız birer deneme aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.”

*“Mûsâ, hilâfeti ve doğru yolun rehberliğini²⁹⁹ aldı hiç şüphesiz,
Ve vefat etmiş müminlerin emîri Muhammed el-Mehdî.
Herkes paylaşır vefatının acısını onun,
Gidenin yerini alacak olanı kaldırmıştır ayağa o.”*

Benzer bir şekilde Mervân b. Ebî Hafsâ da şöyle söylemiştir:

*“Vardır her şehirde kendine övgüler düzen şüphesiz,
Emîrül-Mü'minîn'in kabrine, kabristanlara gelince iş.
Vefatından sonra oğlu için taziyelerini sunmasalardı ona,
Minberler de kesmezlerdi onun için gözyaşı dökmeyi asla!
Şayet çıkmasaydı Mûsâ içlerinden, feryat figan içinde
Acı acı haykırırlardı, tıpkı kabilelerin aslan payı için can attıkları gibi.”*

El-Hâdî'nin rivayet ettiği hadîsler

Sûlî'nin el-Muttalib b. Ukkâşe el-Merrî'den rivayet ettiği üzere, “Adamın birinin bir Kureyşliye sövmesi ve hatta Peygamber(sav)'e dil uzatması meselesinin şahidi olarak el-Hâdî'nin huzuruna çıktık. Bizim için bir meclis kurulmasını ve zamanın en önde gelen fakihlerinin de bu meclise davet edilmelerini istedi. Böylece adam el-Hâdî'nin huzuruna çıkarıldı ve biz de onun aleyhindeki delillerimizi sunduk. Bunun üzerine el-Hâdî'nin yüzü değişti, başını aşağı eğdi ve sonra tekrar başını kaldırarak şöyle söyledi: ‘Babam el-Mehdî'nin İbn Abbâs'tan şöyle bir hadîs rivayet ettiğini işittim: ‘Her kim ki Kureyş'i hor görmeye yeltenir, Allah da onu hakir görsün.’ Ey sen! Sen ki Allah düşmanı! Kureyş'e söylediklerin yetmedi, bir de Peygamber(sav)'e mi dil uzatırsın? Vurun kellesini!’” Hatîb bunu Sûlî'den aktarmıştır. Bu hikâyedeki hadîs, hikâyenin kendisiyle sınırlıdır. Lakin, çeşitli yollardan Peygamber(sav)'e kadar takip edilebilmektedir.

El-Hâdî döneminde ulemadan hayatını kaybedenler arasında Medine halkının Kur'ân okuyucusu Nâfî ve diğerleri mevcuttur.

Hârûn er-Reşîd Ebû Cafer (786–809)

Er-Reşîd Hârûn, Ebû Cafer b. el-Mehdî Muhammed b. el-Mansûr Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. el-Abbâs.

²⁹⁹ “Hâdî” doğru yolu gösteren, rehberlik eden manasındadır.

Kardeşi el-Hâdi'nin, 170 senesinin Rebû'l-Evvel'inden geriye on dört gece kala (18 Eylül 786), cuma günü vefatı üzerine, babasının ahbine binacı ona biat edilmiştir.

Sûlî'nin söylediği üzere, *“O gece Abdullah el-Me'mûn doğdu. Öyle ki, zamanın bütün seyrinde böyle bir gece hiç olmamıştır. Zira, bu gecede bir halife öldü, bir halife iktidara geldi ve bir halife doğdu. Er-Reşîd, Ebû Mûsâ adıyla anılırdı, fakat bundan böyle Ebû Cafer lakabıyla anılacaktır.”*

Babası, dedesi ve Mubârek b. Fuzâle'den hadîsler rivayet etmiştir. Oğlu el-Me'mûn ve diğerleri de ondan duydukları hadîsleri rivayet etmiştir. Halifelerin en seçkinlerinden ve meliklerin en şanlılarından. Pek çok kez savaşa ve hacca gitti. Ebû Muâlî el-Kilâbî onun için şöyle söylemiştir:

*‘O ki seninle buluşmak isteyen ve arzulayan
İki kutsal şehirde ya da en uzaklardaki uclarda.
Düşman diyarlardaysa atın,
Şayet çöldeyse devenin sırtında!’”*

148 senesinde Rey'de doğdu. O sırada babası Horasân'da emîrdi. Annesi, el-Hâdi'nin de annesi olan Hayzurân adında bir cariyedir. Mervân b. Ebû Hafsâ onun için şöyle söylemiştir:

*“Ey Hayzurân! Sevin, sonra tekrar sevin,
Âlemlere hükmetmeye gelen iki oğlun için.”*

Açık tenli, uzun boylu, yakışıklı, güzel görünümlü ve hitabeti kuvvetli bir halifeydi. İlim ve görgü hususunda bilgi sahibiydi. Halifeliği sırasında her gün yüz rekât namaz kılardı. Ölünceye kadar da hiçbir nedenle bunu terk etmemiştir. Ayrıca her gün kendi mal varlığından bin dirhem zekât dağıtırdı.

İlmi ve ilimle ilgilenenleri severdi. İslam'ın kutsallarına büyük saygı duyardı. Üzerinde evvelden icmaya varılmış olan dinî meseleler hakkında konuşulmasından hiç hoşlanmazdı.

Bişr el-Marrisî'nin Kur'ân'ın yaratılışı hakkındaki sözleri ona bildirilince, *“Onu bir elime geçirirsem derhal boynunu vurdurtacağım”* demiştir.

Kendi müsrifliği ve günahları için, özellikle vaaz dinlediği sırada, gözyaşı dökerdi. Övülmeyi pek sever, bunu büyük meblağlarla ödüllendirirdi. Şiirleri de vardır.

Bir defasında, huzuruna gelen vaiz İbnü'l-Semmâk, *“Sizin yüceliğinizdeki alçak gönüllülüğünüz, yüceliğinizden çok daha şanlı ve şerefli dir”* diyerek onu en iyi şekilde onurlandırmak için çaba sarfetti. Sonra ona bir vaaz vererek onu ağlattı.

Bizzat kendi başına El-Fuzayl b. İyâz'ın³⁰⁰ evine giderdi.

Abdü'r-Rezzâk'ın söylediğine göre, "Mekke'de Fuzayl'la birlikteyken Hârûn yanımdan geçti ve Fuzayl, 'Halk bunu sevmez' dedi ve sonra şöyle ekledi: 'Lakin, yer-yüzünde ondan başka hiç kimse benden daha fazla saygı görmez; eğer o ölmüş olaydı, bir gör neler olurdu.'"

Ebû Mu'âviye ed-Darîr'in³⁰¹ söylediği üzere, "Er-Reşîd'in huzurunda peygamberden (sav) hiç bahsetmemiştim. Lakin er-Reşîd, 'Allah peygamberimizi hayırlarla kuşatsın' deyince, ona Peygamber(sav)'in, 'Allah yolunda savaşıp da canımı vermeyi ve sonra tekrar hayata gelip yine canımı vermeyi isterdim' hadîsini rivayet ettim. Bunun üzerine er-Reşîd feryat edinceye kadar ağladı."

Bir gün ona, "Âdem ve Mûsâ bir tartışmaya girmişler..." hadîsini rivayet ederken yanımda Kureyş'in önde gelenlerinden bir adam vardı ve Kureyşli tam bu sırada, "Onunla nerede karşılaşmış?" diye sordu. Bunun üzerine er-Reşîd hiddetlenerek, "Kılıç ve deri!³⁰² Bir zındık Peygamber(sav)'in hadîsine nasıl dil uzatır!" diye bağırdı. Ebû Mu'âviye şöyle devam eder: "Ben de 'Ey Emîrül-Mü'minîn! O bunu düşünmeden söyleyiverdi' diyerek onu sakinleştirmeye çalıştım ve böylece hiddeti dindi."

Yine Ebû Mu'âviye'den naklen, "Bir gün er-Reşîd'le yemek yiyordum. Sonra tanımadığım bir adam elime su döktü. Ardından er-Reşîd, 'Eline su dökeni tanıyor musun?' diye sordu. Ben de, 'Hayır' dedim. Bunun üzerine er-Reşîd, 'Bendim' dedi ve şöyle ekledi: 'Bu, senin kavrayabileceğinden ötedir.'"

Mansûr b. Ammâr'ın³⁰³ söylediği üzere, "Zikirde şu üçünden daha fazla gözyaşı dökeni hiç görmedim: İbn İyâz, er-Reşîd ve bir diğeri."

Ubeydullah Kavârîr'nin söylediği üzere, "Er-Reşîd, Fuzayl'la karşılaşınca Fuzayl ona şöyle söyledi: 'Ey güzel yüzlü! Sen misin bu ümmetten sorumlu olan? Leys bana Mücâhit'ten, '...aralarındaki bütün bağlar kopacaktır...' ³⁰⁴ âyetini rivayet etti;

³⁰⁰ Ebû Ali el-Fuzayl b. İyâz, saygı duyulan bir zâhittir. Soy, Horasân'ın Talakan bölgesine yerleşmiş olan Tamim kabilesinin bir ailesinden gelmektedir. Ebûverd ya da Semerkand'da doğmuş, gençliğini Ebûverd'de geçirmiş ve sonra hadîs öğrenmek için Kûfe'ye gitmiştir. Buradan sonra da hicrî 187 (803) yılındaki vefatına kadar Mekke'de yaşamıştır. Söylendiğine göre hayatını yol keserek kazanırdı; fakat bir gün âşık olduğu kızı görmek için bir duvara tırmanmak üzereyken Kur'ân'dan duyduğu bir sure yüzünden Müslüman olmuştur. İbn Hal. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 292, * imli dipnot.

³⁰¹ Ebû Muaviye Muhammed b. Hazım, ed-Darîr (kör) Minkar kabilesindendir. Önemli bir hadîs âlimiydi. Hicrî 195 (811) yılında ölmüştür. Bkz. a.g.e., s. 292, † imli dipnot.

³⁰² Eskiden infaz öncesi mahkûmun altına serilen, genelde deriden imal edilen bez; "نطع"

³⁰³ Horasân'ın (ya da başkalarının söylediği üzere Basra'nın) yerlisidir. Bilgeligi, hoş konuşması ve verdiği vaazlarıyla saygı gören biriydi. Hadîs de rivayet etmiştir. Kahire'de yaşamış ve hicrî 225 (840) yılında ölmüştür. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 292, ‡ imli dipnot.

³⁰⁴ Bakara suresi 166. âyet: "O zaman kendisine uyararak arkasından gidenler, kendilerine uyanlardan hızla

bu, dünyada onların arasındaki bağlantıydı.' Bunun üzerine Hârûn, hıçkırıklara boğularak ağlamaya başladı."

İbn Mübârek'in ölüm haberi kendisine ulaştığında, bir taziye merasimi düzenleyerek önde gelenlere de kendisiyle birlikte İbn Mübârek için taziyelerini sunmalarını emretmesi Hârûn er-Reşîd'in güzel huyluluğuna bir örnektir.

Niftavayh'ın söylediği üzere, "Er-Reşîd hırsa kapılmaksızın dedesi Ebû Cafer'in yolunu takip etti; ondan önceki hiçbir halife, onun kadar cömert olmamıştır. Bir defasında Süfyân b. İyâne'ye yüz bin dirhem ve başka bir sefer de Musullu İshâk'a iki yüz bin dirhem verdiği olmuştur. Bir kez de Mervân b. Ebû Hafsâ'ya söylediği bir kaside için beş bin dinar, bir hilat, kendi sürüsünden bir yarış atı ve on Rum köle vermişti."

El-Esmâî'nin anlattığına göre, "Bir gün er-Reşîd bana, 'Ey Esmâî! Neden bana yüz çevirdin de benden uzak durur oldun?' diye sordu. Bunun üzerine, 'Ey Emîr-ü'l-Mü'minîn!' dedim, 'Yemin olsun ki, sizin ardınızdan ben, ta ki sizin yanınıza gelinceye kadar³⁰⁵ hiçbir ülkede tutunamam.'³⁰⁶ Sonra da sustum. İnsanlar dağılınca bana, 'Tutunamam ne manaya gelir?' diye sordu. Bunu şu şiirle yanıtladım:

'Cömertliğinizdendir iki elinizden biri tek bir dirhem dahi tutamadı,³⁰⁷
Diğeri kılıç sallayıp kan dökerken.'

Bunun üzerine Hârûn er-Reşîd, 'Pek güzel söyledin; böylece devam et ve halk içinde beni onurlandır, biz bizyken de yol göster' diyerek bana beş bin dinar verilmesini emretti."

Mesudî'nin Murûcü'z-Zeheb'de söylediğine göre, "Er-Reşîd, Rum Denizi³⁰⁸ ile Kızıldeniz'i, Ferame'ye³⁰⁹ yakın oldukları bir yerden birleştirmek istedi. Fakat Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî ona, 'Rumlar Mescidü'l-Harâm'dan³¹⁰ insan taşıyacaklar ve gemileri Hicaz'a kadar girecek' deyince bu işten caydı."

Câhiz'in söylediğine göre, "Er-Reşîd'in etrafında daha evvel hiçbir halifenin etrafında toplanmadığı kadar çok insan bir araya gelmişti. Bunlar vezirleri Bermekîler,

uzaklaşıp gittiklerinde ve azabı gördüklerinde aralarındaki bütün bağlar kopacaktır."

³⁰⁵ 'Ölünceye kadar' demek istiyor.

³⁰⁶ Burada kullanılan fiil "الافت" dir (ilâkat) ve kamıştan yapılmış kaleme çok fazla mürekkep bulaşmaması için hokkanın ağzına ham ipek bağlanması ya da tutturulması anlamına gelir. Çok üstün bir Arapça bilgisi olan El-Esmâî'nin Doğu'ya özgü olan bu geleneği ifade eden ve çok ender bir fiil olan 'ilâkat'i kullanmasının nedeni Harun Reşîd'in konuya dikkatini çekmeye çalışmasıdır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 293, || imli dipnot.

³⁰⁷ Burada el-Esmâî, az önce kullandığı "ilâktani" sözcüğünü açıklamaktadır.

³⁰⁸ Akdeniz.

³⁰⁹ Akdeniz üzerinde, günümüzde el-Ariş olarak bilinen yerdir. Ancak Ferame şehri yok olmuş ve günümüze herhangi bir kalıntısı kalmamıştır.

³¹⁰ Mekke'deki Mescidü'l-Harâm.

kadısi Ebû Yûsuf (ra), şairi Mervân b. Ebû Hafsâ, yoldaşı ve babasının amcası Abbâs b. Muhammed, yakın dostu, insanların en çok takdir göreni ve meşhuru olan el-Fazl b. er-Rebîa, müzisyeni Musullu İbrahim ve karısı Zübeyde'dir."

Diğerlerinin söylediğine göre, "Er-Reşîd'in günlerinin hepsi adeta birer düğün ziyafeti misali hayır dolu günlerdi."

Zehebî'nin söylediğine göre, "Reşîd'in yaptıklarının hikâyeleri çok uzaklara yayıldı. Hayırları sayısızdır. Onun hoş vakit geçirten eğlenceleri, yasak zevkleri ve müziği olduğunu haber edenler vardır; Allah onu affetsin!"

Onun döneminde ulemadan hayatını kaybedenler: Mâlik b. Enes, Leys b. Said, Ebû Hanîfe'nin müridi Ebû Yûsuf, el-Kâsım b. Manin, Müslim b. Hâlide Zencî, Nûh el-Câmî, hafız Ebû Uvâne'l-Yeşkerî, İbrahim b. Sâde Züh-rî, Ebû İshâk el-Fezârî, Şâfi şeyhi İbrahim b. Ebû Yahyâ, Ebû Hanîfe'nin en tanınmış müritlerinden Esed el-Kûfî, İsmâil b. İyâş, Bişr b. Mufâzıl, Cerîr b. Abdü'l-Hamid, Ziyâd el-Bakkâî, Hamza'nın müridi Kur'ân okuyucusu Selim, Arapça nahiv âlimi Sibeveyh, Zaygam ez-Zâhid, Abdullah el-Ömerî ez-Zâhid, Abdullah b. Mubârek, Abdullah b. İdrîs el-Kûfî, Abdullah el-Azîz b. Ebû Hâzım, el-Darâverdî, Kur'ân okuyucuları ve nahiv âlimlerinin şeyhi Kisâî ve Ebû Hanîfe'nin tilmizi Muhammed b. el-Hasan, bunların ikisi de aynı gün vefat etmiştir. Ali İbn Müşîr, Guncâr, İsâ b. Yûnus es-Sabiî, el-Fuzayl b. İyâz, vaiz İbnü's-Semmâk, şair Mervân b. Ebû Hafsâ, el-Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, Mutemer b. Süleyman, Mısır kadısı Mufazzal b. Fuzâle, evliyalardan Mûsâ b. Rebîa Ebû'l-Hikme el-Mısrî, en-Nûman b. Abdü's-Selâm el-Asbahânî, Hişâm, Yahyâ b. Ebû Zâide, Yezid b. Züreyy, nahiv âlimi Yûsuf b. Habîb, Medine'nin Kur'ân okuyucusu Yakûb b. Abdü'r-Rahman, Mâlik'in müritlerinden ve Endülüs âlimi Sasâ b. Selâm, Mâlik'in en büyük müridi Abdü'r-Rahman b. el-Kâsım, ünlü şair el-Abbâs b. el-Ahnâf, Kur'ân okuyucusu Ebû Bekir b. İyyâş, Yûsuf b. el-Macişûn ve diğerleri.

Er-Reşîd devrinin olaylarından

175 senesinde Abdullah b. Musâb ez-Zübeyrî, Ali'nin soyundan gelen Yahyâ b. Abdullah b. Hasan'a iftira etti ve onu, kendisiyle birlikte Er-Reşîd'e karşı başkaldırmaya davet etmekle suçladı. Yahyâ ona beddua etti ve ellerini birleştirerek er-Reşîd'in huzurunda şöyle söyledi: "De ki – ey Allahım! Eğer, Yahyâ'nın beni, burada Emîrül-Mü'minîn'e karşı gelmeye ve ona başkaldırmaya davet etmediğini biliyorsan tüm gücümü ve kuvvetimi benden al ve beni gazabınla helak et! Âlemlerin Rabbine âmin!" Böylece Zübeyr kekeleyerek ve terreddüt içinde onun

sözlerini tekrarladı. Sonra Yahyâ da aynısını yaptı ve kalkıp gittiler. Aynı gün Zübeyr öldü.

176 senesinde Dubsa şehri, Emîr Abdü'r-Rahman İbn Abdü'l-Melik b. Sâlih el-Abbâsi tarafından ele geçirildi.

179 senesinin Ramazan ayında er-Reşîd umreye gitti ve hacca gidene kadar da ihram giymeyi sürdürdü. Mekke'den Arafat'a kadar yürümüştür.

180 senesinde çok büyük bir deprem oldu ve İskenderiye'deki minarenin tepesi yıkıldı.

181 senesinde es-Safsâf Kalesi³¹¹ anveten fethedildi. Fatihi Hârûn er-Reşîd'dir.

183 senesinde Hazarlar³¹² Ermenistan'a saldırdı. Sonra İslam halkı üzerine atıldılar ve onları kılıçtan geçirdiler. Yüz bin kişiyi yanlarında esir götürdüler. Böylece İslam'ın başına daha önce misli hiç duyulmamış büyüklükte bir felaket geldi.

187 senesinde Rum Meliki Nikeforus'tan, Rum Kraliçesi İrene ve Müslümanlar arasında imzalanan ateşkes anlaşmasını bozduğunu belirten bir mektup geldi. Mektubun sureti şöyledir:

"Rum Meliki Nikeforus'tan Arap Meliki Hârûn'a,

Benden evvelki kraliçe, sana kale makamını verdi ve böylece kendisini piyon yerine koymuş oldu. Sana kendi servetinden çok şey ödedi; bu, kadınların zayıflığından ve saflığındandır. Mektubumu okuduğunda onun servetinden daha önce ne aldıysan geri vereceksin. Aksi takdirde senin ve benim aramda ancak kılıç vardır."

Er-Reşîd, mektubu okuduğunda çok sinirlendi. Öyle ki mektubun okunması sırasında hiç kimse yüzüne bakamadı. Maiyetindekiler korkudan kaçıştılar, vezirler de konuşamadı. Sonra er-Reşîd bir mürekkep hokkası getirtti ve mektuba şöyle bir cevap yazdırdı:

"Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Emîrû'l-Mü'minîn Hârûn'dan Rum köpeğine,

Ey kâfirin oğlu! Mektubunu okudum. Cevabımı işitmeyecek, bilakis ona şahit olacaksın!"

³¹¹ Antakya ve Bizans toprakları arasında kalan Suriye'nin uçlarında bir kale.

³¹² Derbend'in kuzeyinde yaşayan bir Türk boyudur. Boya adını veren, Nuh Peygamber'in oğlu Yafet'in soyundan geldiğine inanılan Hazar'dır. Bunlarla ilgili detay için Yâkut'a bakınız. Hazarlar'ın bu akınının nedeni, Bermekî Fazl b. Yahya'yla bir ilişkisi olan Hâkan'ın kızının ölümüdür. Hâkan'a kızının Araplar tarafından öldürüldüğü haberi gelmiştir. Diğer bir kaynağa göre de bu akının nedeni bizzat Hâkan'ın bir Arap tarafından öldürülmesidir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 296, * imli dipnot.

Böylece aynı gün sefere çıktı ve Heraklea şehrine ulaşınca kadar da durmadı. Burada ünlü bir savaş oldu. Kesin bir fetih yapıldı ve Nikeforus barış istedi. Her sene Hârûn'a vergi ödemeyi sürdürdü ve böylece anlaşma oldu.

Er-Reşîd Rakka'ya döndüğünde köpek, onun kışın soğuşundan geri dönme ümidinin kırılıcağını düşünerek anlaşmayı bozdu. Hiç kimse er-Reşîd'i onun ihanetinden haberdar etmeye cüret edemedi. Fakat Abdullah b. Yûsuf et-Teymî şöyle bir şiir söylemiştir:

*“Bozdu Nikeforus kabul ettirdiğin anlaşmayı,
Örölmeli üzerine ölüm çemberi,*

*Haberi Emîrû'l-Mü'minîn'e verin!
Ganimetler bahşedecektir Allah sana onun için!”*

Ebû Atâhiye birkaç beyit yazdı ve bunlar er-Reşîd'e sunuldu. “Gerçekten de böyle mi yaptı?” dedi er-Reşîd ve büyük zorluklara katlanarak geri dönüş yolunu tuttu. Öyle ki, devesini ta Nikeforus'un avlusunda diz çöktürene dek durmadı ve muradına ulaşp da cihadı tamamlayana kadar da devam etti. Ebû Atâhiye bununla ilgili şöyle söylemiştir:

*“Harap düştü Heraklea savaştan,
Muvaffak bir melikin ellerinden!
Koştı ölümle gürleyen Hârûn,
Ve keskin kılıçlarla çaktı ısl ısl ıslıdayan!
Üzerlerinde zaferlerin parıldadığı sancakları,
Rüzgar gibiydi adeta kopmuşcasına bulutlardan!”*

189 senesinde er-Reşîd Rumlara, topraklarında tek bir Müslüman esir bırakmayana kadar fidye ödemiştir.

190 senesinde Heraklea şehrini fethetti ve ordusunu Rum topraklarına yaydı. Şurâhil İbn Maan b. Zâid, Sakâlîbe Kalesi'ni ve Yezid b. Mahlâd de Malakuniyye'yi³¹³ ele geçirdi. Hamîd İbn Mârûf Kıbrıs'a yürüdü ve burayı yakıp ve yıktı. Halkından altmış bin kişiyi de esir etti.

192 senesinde er-Reşîd Horasân'a hareket etti. Muhammed b. es-Sabbah et-Taberî, babasının Nehrevân'a kadar er-Reşîd'e eşlik ettiğini ve yoldayken sıklıkla onunla sohbet ettiğini anlatır. Bir seferinde er-Reşîd ona, “Ey Sabbah! Bundan sonra bir daha beni göreceğini sanmıyorum” dedi. Sabbah, “O nasıl söz? Allah sizi sağ salim geri döndürsün” dedi. Er-Reşîd, “Bende ne olduğunu bildiği-

³¹³ Yakut'a göre Konya yakınlarındadır.

ni sanmıyorum” deyince, ben de, “Vallahi bilmiyorum” dedim. Bunun üzerine er-Reşîd, “Sana gösterene kadar beni takip et” dedi. Böylece yoldan ayrıldılar, er-Reşîd yanındakilere kendilerini yalnız bırakmalarını işaret etti ve onlar da gittiler. Sonra er-Reşîd, “Ancak Allah’a güvenirim ey Sabbah! Benimle ilgili bir sır tutabilir misin?” dedi ve sonra da karnını açtı. Bir de ne göreyim! Tüm karnı ipek bir bezle sarılmış. Sonra şöyle konuştu: “Bu illeti herkesten gizledim, oğullarımın her birinin peşimde muhbirleri var. Mesrûr, el-Me’mûn’un casusudur. Cebrâîl b. Bahtîşû da el-Emîn’in casusudur. Üçüncüyü de unuttum. Onlardan nefesimi saymayıp günlerimi hesaplamaayan yoktur; ömrümü uzatmak isteyen bir kişi bile bulamam. Şayet sen, bunu öğrenmek istersen sana kanıtlamak için hemen bir at getirteceğim ve hastalığımı artırmak için en zayıf ve çelimsiz atı getirecekler.” Sonra bir at getirtti ve tam da tarif ettiği gibi bir at getirdiler. Bana baktı, ata bindi ve veda ederek Curcan’a gitti. Sonra 193 senesinin Sefer ayında, hâlâ hastayken, Tus’a gitmek için buradan ayrıldı ve ölene kadar da orada kalmaya devam etti.

Er-Reşîd, annesi Zübeyde’nin ısrarlarıyla, 175 senesinde oğlu Muhammed’i veliahtı gösterdi ve ona, el-Emîn lakabını verdi. El-Emîn henüz beş yaşındaydı. Zehebî’nin söylediğine göre, “İmamet meselesinde bu, İslam devletinde ortaya çıkan ilk anlaşmazlıktı.” 182 senesinde de, el-Emîn’in ardından, oğlu Abdullah’ı veliahtı gösterdi ve ona da el-Me’mûn lakabını verdi. Tüm Horasân’ın yönetimini el-Me’mûn’a verdi. Bundan sonra da iki kardeşinin ardından, 186 senesinde oğlu Kâsım’ı veliahtı tayin etti ve ona, el-Mu’temîm lakabını verdi. O henüz bir çocukken Cezîre ve uç bölgelerin yönetimini ona verdi. Dünyayı bu üçü arasında paylaştıınca bazı aklîselim sahibi olanlar, “Onları kendi aralarında sıkıntıya attın ve bundaki fitne halkı zarara götürecektir” dedi. Şairler, onun ahdlerine övgü beyitleri okudular ve sonra bu ahdin nüshaları Kâbe’nin üzerine asıldı. Bunlardan birinde Musullu İbrahim şöyle söylemiştir:

“İşlerin hayrı akibetleridir,
Ve en haklısı emîrlerin nihayete eren.
Bir iş ki, hükümleri duyuruldu
Ve Beytü’l-Haram’dadır Rahman olan!”

Abdü’l-Melik b. Sâlih³¹⁴ de şöyle söylemiştir:

“Öyle bir sevgidir ki halifenin sevgisi, ne boyun eğrler

³¹⁴ Ebû Abdü’r-Rahman Abdü’l-Melik b. Sâlih b. Ali b. Abdillâh b. el-Abbâs b. Abdü’l-Muttalib. El-Abbâs’ın soyundan hayatta kalanlar arasında en fasih şekilde konuşandır. İkamet ettiği Menbic şehrini tımar olarak elinde tutuyordu. Hicri 193 senesinde Rakka’da vefat etmiştir. İbn Hall. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 298, * imli dipnot.

Allah'a karşı günahkâr olana, ne de fitne çıkarana!
 Allah Hârûn'a bu muhakeme gücünü bahşetti,
 Onu seçtiği vakit; imanımızı, sünneti tasdik etti.
 Hârûn şefkatiyle hakkı getirdi yeryüzüne, bize
 El-Emîn'e, el-Me'mûn'a, el-Mu'temîm'e."

Bazılarının söylediğine göre, "Er-Reşîd, hilafeti oğlu el-Mu'tasım'a vermemişti. Çünkü o cahildi. Lakin Allah, hilafetin el-Mu'tasım'a gelmesini sağladı ve ondan sonraki tüm halifeler de onun soyundan geldi. Er-Reşîd'in oğullarından diğerlerinin nesli halifelîğe gelemedi. Selm el-Hâsir, el-Emîn'in veliahdlığı için şöyle söylemiştir:

'Yağmur bulutlarıyla sulanmış sabahın,
 Tozlu kum tepelerindeki evlere söyleyin,
 Nice insanlar, cinler yeminler ettiler el-Mehdî'nin rehberine,
 Cafer kızı Zübeyde oğlu Muhammed'e,
 O, asil ve şerefli hilâfet evini bina ettiğinde
 Allah halîfeliği muvaffak kıldı.
 Ona babadan, dededen geldiği için
 Şahittirler ona hem gördükleri hem de bildikleri için.'

Bunun üzerine Zübeyde, onun ağzını mücevherle doldurmuş ve o da bunları yirmi bin dinara satmıştır."

Er-Reşîd'in hayatından bazı bölümler

Allah onu affetsin!

Silâfî'nin İbnü'l-Mübârek'ten rivayeten Tuyûriyât'ta söylediği üzere, "Hilâfet er-Reşîd'e geçtiğinde, el-Mehdî'nin cariyelerinden birine âşık oldu. Cariyeyi ayartmaya çalışınca da cariyeye ona, 'Ben size münasip değilim! Babanız beni ziyarete gelirdi' dedi. Fakat, er-Reşîd ona delicesine âşık oldu ve Ebû Yûsuf'a³¹⁵ gidip ona, 'Sende bunun için bir çare var mıdır?' diye sorunca Ebû Yûsuf, 'Ey Emîrül-Mü'minîn!' dedi, 'Bir cariyenin iddiasına ne zaman itimat edilir ki? Ona inanmayınız. Zira o güvenilir değildir.'"

³¹⁵ Kadı Ebû Yusuf Yakub el-Ensârî. Kûfe'nin yerlisi ve Ebû Hanîfe'nin tilmizlerindendir. Bir fakih, ulema ve hadîs âlimidir. Bağdat'tayken Mehdî, Hâdi ve Hârûn Reşîd için kadılık görevi yapmıştır. Reşîd ona büyük bir saygı duymuştur. Kadîü'l-Kudât (Kadılar Kadısı) unvanını ilk taşıyan odur. Söylendiği üzere ulemanın kıyafetlerini değiştirerek, bunları günümüzdeki şekillerine getiren de odur. İbn Hall. onunla ilgili sayısız hikâyeler yazmıştır. Hicri 113 yılında doğmuş ve 182 (798) yılında Bağdat'ta, kadılık vazifesinin başında vefat etmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 299, † imli dipnot.

İbnü'l-Mübarek ise bu konu üzerine şöyle söylemiştir: “Bu durumda en çok hangisine şaşacağımı bilemiyorum; elini Müslümanların kanına ve mallarına daldıran, babasının kadınının sıkıştıran bu adama mı? Kendi rızasıyla Emîrü'l-Mü'minîn'den kaçan bu kadına mı? Yoksa bu dünyanın fakihî ve onun, ‘Babanın kadınının namusuna leke sür, şehvetini tatmin et ve bunun yükünü de benim omzuma koy’ diye konuşan kadısına mı?”

Silâfî'nin Abdullah b. Yûsuf'tan rivayeten söylediği üzere, “Er-Reşîd, Ebû Yûsuf'a, ‘Bir cariye satın aldım. Âdet görmeden, bir an evvel onunla birlikte olmak istiyorum. Sende buna bir çare var mıdır?’ diye sordu. Bunun üzerine Ebû Yûsuf, ‘Vardır’ dedi, ‘Onu oğullarınızdan birine verin, sonra onunla evlenirsiniz.’”³¹⁶

İshak b. Râhveyh'den rivayet edildiği üzere, “Er-Reşîd, bir gece Ebû Yûsuf'u bir dava üzerine görüşünü sunması için çağırttı. Sonra da ona yüz bin dirhem verilmesini emretti. Bunun üzerine Ebû Yûsuf, ‘Emîrü'l-Mü'minîn ne zaman iyi olanı görse, gün doğmadan evvel onun ödüllendirilmesini emreder’ dedi. Reşîd yanındakilere, ‘Derhal parayı getirin’ dedi. Fakat yanındakilerden biri, ‘Hazine dairesinin memuru evindedir ve kapıları da kilitlidir’ dedi. Bunun üzerine Ebû Yûsuf, ‘Beni çağırttığınızda kapılar hakikaten de kapalıydı’ dedi. Böylece kapılar açtırıldı ve para Ebû Yusuf'a verildi.”

Sûlî'nin Yakup b. Cafer'den rivayeten söylediğine göre, “Er-Reşîd, halifelîğe geldiği sene Rum topraklarının çevresine gaza için gitti ve Şaban ayında da geri döndü. Bu senenin sonunda halkla birlikte hacca gitti ve Hameyn arasında pek çok para dağıttı. Uykusunda Peygamber(sav)'i gördü. Peygamber ona, ‘Bu iş sana bu ayda geldi. Bu yüzden gazaya git, hac ziyareti yap ve Hameyn halkına zenginlik dağıt’ buyurdu. Böylece er-Reşîd bunların hepsini yerine gitirmiş oldu.”

Mu'âviye b. Sâlih'in, babasından rivayeten söylediği üzere “Er-Reşîd ilk şiirini halifelîğe geldiği sene, hacca gittiği sırada söyledi. Bir eve girdi ve ne görsün! Evin bir odasının duvarı üzerine yazılı şöyle bir beyit gördü:

‘Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Görmüyor musunuz?

Sevdiğiniz birinden ayrılmak ne de büyük bir olay?’

Bunun üzerine derhal bir hokka getirterek beyitin altına kendi eliyle şöyle yazdı:

‘Evet, mühürlendi kurbanlık develer,

Mekke'de bitkin yürüyen ise hızla adım atmaktadır artık.’”

³¹⁶ H. S. Jarrett burada “istibra evlilikte aranmıyordu” şeklinde bir dipnot düşmüştür; bkz., a.g.e., s. 300, * imli dipnot. Burada “âdet görmek” anlamının karşılığı olan “istibra” kelimesi kullanılmıştır.

Said b. Müsellim'den: "Er-Reşîd'in zekâsı adeta ulema zekâsıydı. Nu'mânî ise onu adeta ağıra benzeten şu şiiri okumuştur:

'Başını diktiğinde, iki kulağı adeta
Bir kanadın uç tüyleri ya da
Tüyden bir kalem gibidir adeta.'

Bunun üzerine er-Reşîd ona, 'Adeta kelimesini atla ve 'Onun iki kulağını düşündüğünüzde' şeklinde söyle' dedi. Böylece şiiri daha dengeli ve akıcı hale gelmiş oldu."³¹⁷

Abdullah b. el-Abbâs b. el-Fazl b. el-Rebîa'nın söylediğine göre, "Er-Reşîd, birkaç gün boyunca bir cariyesine elini sürmeyeceğine yemin etti. Fakat, bu cariyeyi çok seviyordu. Bu süre geçince cariyeyi kendisine razı edemedi. Bunun üzerine şöyle söylemiştir:

'Gördüğünde ona tutulduğumu, uzak durdu benden
Ve bunu anlayınca da sürdürdüm sabrımı ben.
Kölemdi, şimdi oluverdi sahibim.
Şüphesiz en inanılmazdır bu devrin.'

Sonra Ebû Âtâhiye huzuruna çağırarak ona, 'Bu iki mısraya bir başlık söyle' dedi. Bunun üzerine Ebû Âtâhiye şöyle söyledi:

'Ona sevgimle
Gösterdi aşkın kudreti ona zilletimi
Ne de alımlı bir yüzü vardı onun
Oluverdim onun kölesi,
Ve gösterdim ona açıkça hissettiğimi.'"

İbn Asâkir'in İbn Üleyye'den rivayeten söylediği üzere, "Er-Reşîd bir zındığı yakaladı ve boynunun vurulmasını emretti. Zındık ona, 'Neden boynumu vurduruyorsunuz?' diye sordu. 'İnsanları senden kurtarmak için' dedi er-Reşîd. Bunun üzerine zındık ona, 'Peygamber(sav)'in tek bir harfini dahi telaffuz etmediği, lakin benim onun ağzından uydurduğum binlerce hadîse karşı neredeydiniz?' diye sorunca er-Reşîd, 'Ebû İshâk el-Fuzârî ve Abdullah b. el-Mubârek onları harfî harfine eleyip atarken sen neredeydin ey Allah'ın düşmanı!' diye cevapladı."

Sûlî'nin İshâk el-Hâşimî'den rivayetle söylediği üzere, "Er-Reşîd'in ya-

³¹⁷ Harûn Reşîd'in burada yaptığı düzeltme, iki kelimenin uzunluğu aynı olduğu için, şiirin vezni bozmamaktadır. Kullanılan ölçü ise Recez'dir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 300, † imli dipnot.

nındaydık. Bize şöyle söyledi: ‘Kulağıma çalındı ki, halk benim Ali b. Ebû Tâlib’den nefret ettiğimi sanıyormuş. Allah şahidimdir ki, kimseyi onu sevdiğim kadar sevmemişim. Lakin, o insanlar bizden en şiddetle nefret edenler ve bize sövenlerdir. İntikamlarını almamıza ve bizim olanı onlarla paylaşmamıza rağmen, topraklarımızda fesat çıkarmayı arzulayanlardır. Hakikaten de onlar Benî Ümeyye’ye, bize olduklarından daha fazla meyillidir! Lakin peygamber soyunun torunları oldukları için şüphesiz onlar halkın önde gelenleridir ve fazilette de ön sırada yer alır. Babam el-Mehdî, babası el-Mansûr’dan ve o da Muhammed b. Ali’den ve o da babası İbn Abbâs’tan rivayeten Peygamber(sav)’in Hasan ve Hüseyin için, ‘Her kim ki, Hasan’ı ve Hüseyin’i sever, beni de sevmiştir. Her kim ki onlardan nefret eder, benden de nefret etmiştir’ buyurduğunu bana rivayet etti. Ayrıca İbn Abbâs, Peygamber(sav)’in, ‘İmrân³¹⁸ kızı Meryem’den ve Muzâhim kızı Âişe’den başka, Fâtıma âlemlerin kadınlarının efendisidir’ buyurduğunu da rivayet etmiştir.”

Rivayet edildiği üzere, “Bir gün Semmâk, er-Reşîd’in yanına gelmiş. Er-Reşîd içmek için su istemiş. Ona bir kâse su getirmişler. Er-Reşîd kâseyi alınca Semmâk, ‘Yavaş olunuz Emîrû’l-Mü’minîn! Eğer bu içecek size yasak olsaydı, onun için ne kadar öderdiniz?’ diye sormuş. Er-Reşîd, ‘Topraklarımın yarısını’ deyince Semmâk, ‘İçiniz, Allah size faydalı etsin’ demiş. Er-Reşîd içtiği vakit Semmâk, ‘Sorarım size; eğer içtiğinizin bedeninizden çıkışı yasaklansaydı, onu bedeninizden atmak için ne kadar öderdiniz?’ diye sormuş. ‘Topraklarımın tamamını’ diye cevaplamış er-Reşîd. Bunun üzerine Semmâk, ‘Eğer melikliğinizin kıymeti bu su ve onun işenmesi kadarsa, onun için çekişmeye hiç değmez’ demiş. Böylece er-Reşîd gözyaşlarına boğulmuştur.”

İbnü’l-Cevzî’nin söylediği üzere, “Bir gün er-Reşîd, Şeybân’a, ‘Bana bir öğüt ver’ dedi. Bunun üzerine Şeybân, ‘Kendinizi güven altına alıncaya kadar sizi korkutanla arkadaşlık etmeniz, korku üzerinize gelinceye kadar sizden emin olanla arkadaşlık etmenizden daha hayırlıdır’ diye nasihat etti. Er-Reşîd ondan bunu açıklamasını isteyince Şeybân şöyle söyledi: ‘Birinin size, ‘Siz bu insanlardan sorumlusunuz’ demesi, size, ‘Ey ehl-i beyt! Günahlarınızdan bağışlandınız; zira sizler Peygamber(sav)’in soyundansınız’ diyenden çok daha hayırlı bir nasihattir.’ Böylece er-Reşîd, etrafındakiler ona üzülene kadar gözyaşlarına boğuldu.”

Sûlî’nin el-Evrâ’da, isnadıyla birlikte söylediği üzere, “Er-Reşîd halifelığe geldiğinde Yahyâ İbn Hâlid’i vezirliğe getirdi. Bunun üzerine İbrahim el-Musûlî şöyle söylemiştir:

‘Görmedin mi hastaydı güneş?
Ve ışıldadı nurları geldiğinde Hârûn bize.

³¹⁸ Kur’ân’da Hz. Meryem’in babası bu isimle anılmaktadır. Âişe ise Hz. Mûsâ’yı, kocası olan firavunun gazabından kurtarmıştır.

*Kuşandı dünya onun melikliğinin güzelliğiyle
Hârûn ki, kralı onun ve Yahyâ da veziri.'*

Bu şiir için Hârûn ona yüz bin ve Yahyâ da elli bin dirhem vermiştir."

Daûd b. Razîd el-Vâsıtî de onun için şöyle söylemiştir:

*“İşidi nurlar her şehrin üzerine Hârûn’la
Ve sağlandı doğruluk onun adaletiyle.
Bir imam ki, tüm meşguliyeti Allah’la!
Onu en çok meşgul eden ise savaştır, haktır!
Kör oldu insanların gözleri onun yüzü nuruyla
Belirdiği vakit ışıldayan çehresi önlerinde.
Cömertliğiyle yeşerdi ümitler,
Kendinden umanlara, umduklarından fazlasını verdi.”*

Kadı el-Fâzıl'ın³¹⁹ bazı risalelerinde söylediği üzere, “Er-Reşîd'den başka ilim için yolculuğa çıkmış hiçbir melik bilmiyorum. Bu yolculuğa iki oğlu el-Emîn ve el-Me'mûn'la birlikte, el-Mâlik'in gözetimi altında Muvattâ³²⁰ üzerine çalışmak için çıkmıştır. Zira, Muvattâ'nın aslının, bir Mısır kütüphanesinde olduğu er-Reşîd'in kulağına gelmişti. Ondan sonra da Sultan Selahaddîn b. Eyyûb,³²¹ Muvattâ üzerine çalışmak için İskenderiye'ye gitti ve Bin Tâhir b. Avf'in³²² gözetiminde ona çalıştı. Bunlara bir üçüncüsü eklenir mi? Bilmiyorum.”

³¹⁹ Ebû Ali Abdürrahim el-Lahmî, el-Askalânî, Kadî Fâzıl olarak tanınırdı. Babası Kadî el-Eşref, dedesi ise Kadî Saîd'dir. Askalan'da hicrî 529 yılında doğmuştur. Kendisine büyük bir saygı duyan Melik en-Nâsır Salahaddîn'in veziridir. Büyük saygı beslenen bir risale yazarıdır ve İbn Hal'ın görüşüne göre de kendinden önce gelenleri de kat kat aşmıştır. Kendi çağdaşları da bu görüşü desteklemektedir. Fakat bir Avrupalının beğenisine nispetle tarzı oldukça abartılıdır. İbn Hal'ın örneklerini sunduğu risaleleri de geleneksel bir üsluba bağlılık ve tüm doğulu risale yazarlarının basmakalıp mecazlarını sergilemektedir. Hicrî 596 (1200) yılında Kahire'de ölmüştür. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 303, * imli dipnot.

³²⁰ Mâlik b. Enes'in hadîs üzerine yazdığı ünlü eseri. Mâlikî fakihlerin fıkıh sistemleri temelinin bir kısmını oluşturmaktadır. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 303, † imli dipnot.

³²¹ Selahaddîn Eyyûbî.

³²² Mansûr b. el-Zibrikân b. Selma. Namer b. Kâsıt'ın soyundan geldiği için Namerî olarak da anılmıştır. Irak'ın yerlisidir ve Hârûn Reşîd'e Fazl b. Yahya tarafından tavsiye edilmiştir. Bu şair halifeye yaptığı methiyeleriyle, Hz. Ali'nin soyundan gelenleri yerme işinde Mervân b. Ebî Hafsa'yı oldukça maharetli bir şekilde takip etmiştir. Bunu yapmakla onların imamlık üzerindeki iddialarını tanımadığını göstermektedir. Halife, her ne kadar Hz. Ali'ye ve onun ehl-i beytine karşı duyduğu sevgiyi dile getirse de bu uygulamadan hoşlanmaktadır. Mansûr, Hârûn Reşîd'in iktidarı sırasında Râsûl-Ayn'da ölmüştür. Daha detaylı bilgi için Kitâbu'l-Agânî'ye başvurunuz. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 303, § imli dipnot.

El-Mansûr en-Namerî Hârûn er-Reşîd için şöyle söylemiştir:

*“Kur’ân’ı imamı ve rehberi yaptı
Kur’ân onu koruyucu seçtiği vakit.”*

Ve aynı kasidenin başka bir dizesinden,

*“Asalet ve cömertlik vadilerdir de
Seni meskûn kıldı Allah birleştikleri yerde!”*

Bunun üzerine er-Reşîd’in onu yüz bin dirhemle ödüllendirdiği söylenir. Hüseyin b. Fehm’in söylediğine göre er-Reşîd şöyle derdi: *“Bana yapılan methiyeler içinden en sevdiğim şu beyitlerdir:*

*‘El-Emîn, el-Me’mûn ve el-Mu’temîm’in babası
Ne kadar da cömerttir evlatlarına,
Babası olduklarına şefkatini göstermekte.’”*

İshâk el-Musûlî’den: *“Er-Reşîd’in huzuruna çıktım ve ona şu şiiri okudum:*

*‘Cimri bir kadına, ‘azaltasın bu huyunu’ dedim,
Değildir zira bu çıkar yol sana,
Cömerte arkadaş olanı çok gördüm de
Rastlamadım hiç fakirden dostu olana!
Hiç şüphesiz tamah, kibir getirmiştir tamahkâra,
Lakin tamahkâr denemez benim cömert gönlüme.
Şayet biliyorsan gençler için vaziyetlerin en hayırlısı olanı
O ki, bir şeyi, ancak paylaşmakla elde etmektir.
Bana bahşedilense, deryalar gibi olmaktır cömertlikte,
Senin de bildiğin üzere az nedir bilmem ben!
Nasıl olur da korkarım yokluktan
Nasıl olur da uzak kalırım zenginlikten
Emîrû’l-Mü’minîn’in muhakemesi bu derece keskinen!’”*

Bunu dinleyince er-Reşîd şöyle söyledi: *‘Kesinlikle haklısın! Nasıl olur bu! Eğer Allah’ı memnun edecekse ey Fâzıl! Ona yüz bin dirhem verin. Bize getirdiği beyitlerden Allah ona bol bol kazanç akıtsın. Şiirlerinin isabeti ne kadar da takdire şayandır, nizamı ise ne kadar da güzeldir.’ Ben de, ‘Ey Emîrû’l-Mü’minîn’ dedim, ‘Sizin sözleriniz benim şiirimden daha hoştur.’ Bunun üzerine er-Reşîd, ‘Ey Fazıl! Ona bir yüz bin daha ver!’ dedi.”*

Tuyûrîyât’ta Musullu İshâk’a atfen söylendiğine göre, *“Ebû Atâhiye, Ebû Nuvâs’a, ‘Er-Reşîd’e söylediğin şu methiyeyi keşke ben senden önce söyleseydim,’ dedi.*

*'Şüphesiz ki korkardım sizden,
Lakin beni kurtaran
Sizin korkunuzdan çok,
Allah korkunuzdur sizin!'"*

Mahmûd b. Horasânî'nin söylediğine göre, "Er-Reşîd ilk kez topla ve sopayla oynayan, hedeflere ok atan bir halifeydi. Benî Abbâs'tan satranç oynayan ilk odur." Sûlî'den: "Er-Reşîd, şarkı söyleyenler için mertebe ve rütbelere koyan ilk kişiydi." Sûlî, er-Reşîd'in Haylana³²³ adlı cariyesi için yazdığı mersiyeden aktarmaktadır:

*"Hüzün ve hastalık çektim
Ölüm Haylana'yı alınca yanına.
Onu kaybettiğimde mutluluğumdan koptum
Umursamıyorum nasıl olacağımı da.
O benim dünyamdı, göçüp gittiğinde mezarına
Kopuverdim ben de bu dünyadan.
Çoğaldı insanlar şüphesiz,
Lakin ardından bakamaz oldum hiç kimseye!
Allah şahidimdir ki, unutmayacağım seni,
Rüzgâr yükseklerdeki dalları titrettiği sürece!"*

Yine Reşîd'in bir şiirinden Sûlî şöyle bir alıntı yapmıştır:

*"Ey Ferik evinin hanımı!
Sultanın ve melikin hanımı!
Allah rızası için, canımı alırken acı bana acı,
Çünkü ne Deylemliyiz biz ne de Türk!"*

Harûn er-Reşîd seferdeyken Horasân'ın Tus şehrinde öldü ve 193 senesinin Cemâziye'l-Âhir'inin üçüncü günü buraya defnedildi (27 Mart 809). Öldüğünde kırk beş yaşındaydı. Namazını oğlu Sâlih kıldırmasıdır.

Sûlî'nin söylediğine göre, "Er-Reşîd yüz milyon dinar, bir çok eşya, değerli taşlar, külçeler ve çeşit çeşit hayvan bıraktı. Değerleri ise yüz milyon yirmi beş bin dinardı."

Diğerlerinin söylediğine göre ise, "Cebrail b. Bahtîşû, er-Reşîd'in hastalığı için ilaç teşhisinde hata yaptı ve bu da onun ölümüne neden oldu. Er-Reşîd ilacı bırakmak istiyordu, fakat Cebrail b. Bahtîşû ona, 'Bana sabaha kadar süre veriniz, zira sabaha sağlıklı bir vaziyette gireceksiniz' dedi. Fakat er-Reşîd aynı gün vefat etmiştir."

³²³ Helena.

Söylendiği üzere, “Er-Reşîd rüyasında Tus’ta öldüğünü gördü. Ağladı ve ‘Bana bir mezar kazın’ diye emretti. Böylece onun için bir mezar kazıldı. Sonra deve sırtında, kubbe biçimli bir çadır içinde mezar görününceye kadar taşındı. Mezarı gördüğü vakit, ‘Ey Âdem oğlu!’ dedi, ‘Bu muydu gireceğin mezar?’ Sonra yanındakilere emir verdi ve onu devenin sırtından indirdiler. Er-Reşîd mezarın eşiğinde bir sedyedeyken onun için Kur’ân hatmettiler.”

Öldüğünde ordu, oğlu el-Emîn’e biat etti. El-Emîn bu sırada Bağdat’taydı. Haber ona ulaştığında cemaate cuma namazı kıldırdı ve hutbe verdi. Er-Reşîd’in ölümünü halka duyurdu. Onlar da el-Emîn’e biat etti. Hizmetkârı Recâ’a kaftanını, esasını ve yüzüğünü aldı. Cemâziye’l-Âhir’in ortasından, Merv’den Bağdat’a ulaşınca kadar tam on iki gün boyunca at sürerek bunları el-Emîn’e teslim etti. Ebû’l-Şays, Reşîd için mersiyesinde şöyle söylemiştir:

“Güneş doğudan battı
Yaşlara boğuldu gözlerim;
Görmemiştik hiç evvelden
Battığını güneşin doğduğu yerden.”

Ebû Nuvâs da hem başsağlığı hem de el-Emîn’i tebrik için şöyle söylemiştir:

“Yıldızlar hem saadet hem de hüznle dönerler
Kâh matem kâh sevinç içindeyiz.
Kalbimiz ağlarken, tebessüm eder gözlerimiz
Çünkü hem yalnızız hem de çevremizde insanlar
Yükselişi el-Emîn’in güldürdü yüzümüzü
Ve dün ölümü imamın küstürdü gönlümüzü!
Onlar iki aydır; biri Bağdat’taki el-Huld’dan,
Diğeri ise Tus’taki kabirden yükselen.”

Sûlî, er-Reşîd’in rivayet ettiği hadîslerin birinden şöyle bahsetmektedir: “Abdü’r-Rahman b. Halef’in ve bana da Cudâ el-Hüseyin b. Süleyman ez-Zebâ’nın rivayet ettiği üzere kendisi Reşîd’i hutbe okurken duymuştur ve er-Reşîd hutbesinde şöyle söylemiştir: ‘Bana Mubârek b. Fuzâle, ona da Hasan ve ona da Enes’in rivayet ettiğine göre Peygamber (sav), ‘Cehennem ateşinin en azından dahi çekiniz’ ve ‘Dudaklarınızı temizleyiniz; şüphesiz ki onlar Kur’ân’ın çıkış yoludur’ buyurmuştur.”

El-Emîn Muhammed Ebû Abdullah (809–813)

Er-Reşîd oğlu el-Emîn Muhammed Ebû Abdullah.

Babasının döneminde onun vârisiydi. Ardından halifelîğe gelmiştir.

Dış görünüşüyle gençlerin en yakışıklılarından biriydi. Beyaz tenli, uzun boylu, yakışıklı, çok kuvvetli, zalim ve pek cesurdu. Hatta, söylendiği üzere bir aslanı çıplak elleriyle öldürmüştür. Güzel konuşurdu ve belagati kuvvetliydi. Adap bilirdi ve iyi eğitim görmüştü. Ancak idaresi kötü, oldukça müsrif, muhakemesi zayıf, ilgisizdi. İktidar için uygun değildi.

Halifelîğe gelir gelmez, daha ikinci gün, el-Mansûr Sarayı'nın yanına bir top sahası yapılmasını emretti. Sonra 194 senesinde, babası er-Reşîd tarafından atanan kardeşi el-Kâsım'ı görevden aldı. Böylece el-Kâsım ve diğer kardeşi el-Me'mûn'la aralarında bir soğukluk oldu.

El-Fâzıl b. Rebîa, şayet hilâfet el-Me'mûn'a geçecek olursa el-Emîn'e hiç merhamet etmeyeceğini bildiği için el-Emîn'i ona karşı kışkırttı. Onu ahd-i velayetten düşürmesini ve yerine kendi oğlu Mûsâ'yı geçirmesini söyledi. Kardeşi el-Kâsım'a yapılan bu haksızlığın haberi el-Me'mûn'a ulaştığı vakit, el-Emîn'le olan tüm bağlarını kopardı, ismini hutbelerden kaldırttı ve paralarından da sildirdi. Sonra el-Emîn, karedeşi el-Me'mûn'a Mûsâ'nın hilafete vârislikte kendinden önce geldiğini kabul etmesini istediğini söyleyen bir mektup gönderdi. Mûsâ'ya Nâtık bi'l-Hakk lakabını verdi. Lakin, el-Me'mûn bunu reddetti ve onu tanımayı kabul etmedi. Hatta el-Emîn'in ulaşı da onlara katıldı ve gizli halife olarak el-Me'mûn'a biat etti. Sonra da yeni haberleri el-Me'mûn'a yazmaya ve Irak'tan tavsiyeler göndermeye devam etti. El-Me'mûn'un ret haberi el-Emîn'e ulaştığı vakit, el-Emîn onun ismini ahd-i velayetten düşürdü ve Hârûn er-Reşîd'in yazdırtıp Kâbe'ye astırttığı anlaşmayı istedi. Anlaşma getirilince de onu paramparça etti. Böylece iki kardeş arasındaki uçurum daha da açıldı. El-Emîn'in vezirleri ona tavsiyeler sundu. Huzayme b. Hâzım ona şöyle söyledi: *"Ey Emîrül-Mü'minîn! Size nasihat edenler yalan söyleyenlerdir. Lakin, size hakikati söyleyenler de size asla ihanet etmez. Komutanlara sizi halifelikten düşürecek cüreti vermeyiniz; çünkü gün gelir sizi alaşağı ederler. Onları anlaşmayı bozmaya kışkırtmayınız; çünkü size olan biatlarını bozarlar. Şüphesiz ki ihanet eden ihanet görür, yalan söyleyen de yalnız kalır."* Lakin el-Emîn, bu nasihatleri dinlemedi. Komutanlara hediyeler göndererek onlara kendini beğendirmeye çalıştı ve henüz kucakta bir çocuk olan oğlu Mûsâ'yı veliahdı gösterdi. Ona en-Nâtık bi'l-Hakk lakabını verdi. Şairlerden biri bunun için şöyle söylemiştir:

*“Vezirin ihanetiyle harap düştü hilafet
Emîr yoldan çıktı, veziri ise delâlet!
Ne de acaiptir Lûtî bir halife,
Lakin daha da garip olanı
Ona katılmasıdır bu tüysüz vezirin,
Biri basıyor, öteki de bastırıyor
Yemin olsun olacak iş değildir bu!
Utunuyor olsalardı birbirlerinden şayet,
Gizli gizli yaparlardı bunu!
İkisi de birbirinden garip vaziyetin,*

*Bu küçücük çocuğa mı ediyoruz yemin?
Kendi arkasını temizlemekten âciz olan
Ve henüz çişini dadısının kucağına yapan!
Ve nedir ki bu Fazıl ve Bekir
Nurlu Kitabı silmek ister,
Şayet bu, devrin değişmesinden olmasaydı,
Bu ikisi ne bir komutan ne de olabilirdi bir emîr!”*

El-Me'mûn, el-Emîn'in halifelikten düşürülemesine karar verdiği vakit, İmâmu'l-Mü'minîn lakabını aldı. Mektuplara bu şekilde yazılır oldu. Bundan sonra el-Emîn 195 senesinde Ali b. İsâ b. Mâhân'ı Hemedân, Nihavend, Kum ve İsbahân'ın dağlık bölgelerine gönderdi. Ali b. İsâ kırk bin askerden oluşan, daha önce benzeri hiç görülmemiş bir orduyla el-Me'mûn'u yok etmek için Cemâziye'l-Âhir ayının ortasında Bağdat'tan yola koyuldu. Yanına da el-Me'mûn'u bağlayacağını söylediği gümüşten bir zincir de almıştı. El-Me'mûn da onu ortadan kaldırması için Tâhir b. Hüseyin'in liderliğinde kırk bin kişiden oluşan, sayıca daha az bir ordu gönderdi. Tâhir b. Hüseyin, el-Emîn'in ordusunu yendi. Ali b. İsâ'nın boğazı kesildi ve ordusu bozguna uğratıldı. Kesik başı el-Me'mûn'a götürüldü ve Horasân'a gönderildi. Böylece el-Me'mûn'un halifeliği tanındı. Yenilgi haberi el-Emîn'e ulaştığı sırada balık tutuyordu ve ulağa, *“Ne istiyorsun! Beni yalnız bırak! Kusar iki tane balık yakaladı, bense daha hiçbir şey yaklayamadım!”* demiştir.

Abdullah b. Sâlih el-Cermî'nin söylediğine göre, *“Ali b. İsâ öldürüldüğü vakit Bağdat halkı korkudan tir tir titredi. El-Emîn, kardeşini halifelikten düşürdüğü için pişman oldu. Emîrler de ondan koparabildiklerini koparmaya koyuldu ve el-Emîn'den erzak temin etmek için askerlerini göndererek kargaşa çıkardılar. Kardeşi ve el-Emîn arasındaki savaş böylece sürdü gitti. El-Emîn'in işleri, ciddiye almayan ve cahilce davranma-*

ı yüzünden her geçen gün daha kötüye giderken el-Me'mûn'un işleri git gide daha iyi oldu. Harameyn halkı ile Irak'taki şehirlerin çoğu el-Me'mûn'a biat etti.

El-Emîn'in durumu ise daha da kötüleşti. Ordunun düzeni bozuldu, el-Emîn'in hazineleleri tükendi ve bu yüzden halk sefaletе düştü. Bu sırada karşılıklı mancınık ve neft yağmurundan dolayı ölümler, tahribat ve harabeler çoğaldı; öyle ki Bağdat'ın tüm güzellikleri tamamen yok oldu. Bunun için ağıtlar yakıldı. Bağdat için söylenenler arasında şu sözler de vardır:

'Döküldü kanlı gözyaşları Bağdat üzerine,
Mutlu bir hayatın refahını yitirdiğimde.
Kem gözlerin bakışları isabet etti ona
Yok etti halkını mancınıklarla.'

Bağdat kuşatması on beş ay sürmüştür. Abbâsîlerin büyük bir kısmı ve devlet vezirleri el-Me'mûn'un ordusuna katıldı. El-Emîn'in yanında ise Bağdat'ın yıkıntılarından ve evsizlerinden başka savaşacak insan kalmadı. Bu durum 198 senesine kadar sürdü ve sonunda Tâhir b. Hüseyin kılıç zoruyla Bağdat'a girdi.

El-Emîn annesi ve ailesiyle birlikte saraydan kaçtı ve el-Mansûr şehrine gitti. Tüm birlikleri ve hizmetkârları dağıtıldı. Su ve bir lokma yiyecek dahi bulamaz hale geldiler.

Muhammed b. er-Râşid şöyle anlatır: "İbrâhim b. Mehdî³²⁴ bana, el-Mansûr şehrinde el-Emîn'in yanında olduğunu anlattı ve şöyle devam etti: 'Bir gece el-Emîn beni yanına çağırdı. Gittiğimde bana, 'Şu gecenin güzelliğini görmüyor musun? Ah ayın güzelliği ve onun sudaki ışıltısı! İçmeye ne dersin?' diye sordu. Bunun üzerine, 'Siz nasıl isterseniz' dedim ve beraber içtik. Sonra Zaa³²⁵ adında bir cariye çağırttı, fakat ben onun isminin şerrinden rahatsızlık duydum. Cariyeye şarkı söylemesini emredince Nâbigâ el-Câdî'den şöyle bir şiir okudu:

'Yemin olsun daha çok dostu olmuştur Kuleyb'in,
Ve sizden çok daha fazla takipçisi vardı da, yine de kanlar içinde öldürüldüler.'

Bunu işitince el-Emîn rahatsız oldu ve 'Başka bir şey söyle!' dedi. Bunun üzerine cariye şunu söyledi:

³²⁴ Hârûn Reşîd'in kardeşidir. Şarkı söylemek üzerine müthiş bir yeteneği vardı ve içkili eğlencelerin vazgeçilmez misafiriydi. Heybetli bir gövdeye sahip olduğu için Tinnîn ya da Ejderha lakabıyla anılır olmuştı. El-Me'mûn'un Horasân'da olduğu sırada Bağdat'ta halife olarak tanınmış ve neredeyse iki yıl kadar halife olarak kalmıştır. Taberî tarafından pek çok hikâyesi anlatılmıştır. Surre-Men-Ra'da hicrî 224 yılında ölmüştür. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 309, || imli dipnot.

³²⁵ Zayıf anlamına gelmektedir.

‘Yaşlara boğuldu gözlerim gidişlerinden ve hasret kaldı uykuya,
 Hep dostların gidişi sebeptir ağlamaya!
 Kaderin düşmanlığı devam etti hücum etmeye onlara,
 Ta ki birbirlerini yok edene kadar, ne de zararlı düşmanlığı dehrin.
 Bugün ben onlar için gözyaşlarına boğuldum, yaslarını tuttum,
 Hiç durmadan ağladım, kurudu göz pınarlarım.’

Bunun üzerine el-Emîn ona, ‘Allah sana lanet etsin! Bundan başka bir şey bilmez misin?’ diye çıkıştı. ‘Bunu sevdiğinizi sanmıştım’ dedi cariyeye ve sonra şunu söyledi:

‘Hareket ve durağanlık Allah’tandır,
 Çoktur ölümlerin tuzağı hiç şüphesiz.
 Ne gündüz ne geceler değişir
 Ne de gökyüzünde dönen yıldızlar,
 Bir meliğin melikliğinden alınmasından gayrı.
 İktidarı başka bir hükümdara geçti onun şüphesiz,
 Ebedîdir ancak tahtın sahibinin melikliği,
 Ne paylaşılır o, ne de fanîdir.’

Bunun üzerine el-Emîn cariyeye, ‘Allah sana lanet etsin!’ dedi. Cariye ayağa kalktı ve el-Emîn için değerli olan bir kadehi yere çarparak tuzla buz etti. El-Emîn, ‘Eyvahlar olsun ey İbrahim!’ dedi ve ‘Görmez misin? İşte ahiretim yakındır!’ diye ekledi. Ben de, ‘Aksine, Allah ömrünüzü uzatsın ve melikliğinizi şanlı kılsın’ dedim. Sonra Dicle’den, ‘Bu meseleye, ikinizin istediği mahkemede karar verildi’ diye konuşan bir ses işittim. Bunun üzerine Muhammed³²⁶ dehşet içinde ayağa fırlayıverdi. Bundan bir ya da iki gün sonra da öldürüldü. Bir eve hapsedildi. Sonra Acem kavminden olanlar içeriye, onun üzerine salıverildiler ve gece kılıçlarla onun karnını deştiler. Sonra tam ensesinin arkasından başlayarak gırtlığını kestiler. Kesik başını Tâhir’e götürdüler. O da bunu bir bahçenin duvarına astı ve ‘İşte bu yenik Muhammed’in başıdır’ diye ilan etti. Cesedi, bir iple yerlerde sürüklenmiştir.”

Sonra Tâhir kesik başı, elbiseyi, asayı ve hurma yapraklarından örülmüş seccadeyi el-Me’mûn’a gönderdi. Kardeşinin katledilmesi el-Me’mûn’u çok üzdü. Zira, fikrini değerlendirmek için kardeşinin diri gönderilmesini arzu etmişti. Bu yüzden Tâhir b. Hüseyin’den nefret etmiş, ölene kadar onu ücra bir yere sürmüş ve onu tamamen unutmuştur. Böylece el-Emîn’in bizzat kendi eliyle yazarak Tâhir b. Hüseyin’e gönderdiği ve onu savaşa çağıran mektubundaki şu sözleri doğru çıkmış oldu:

³²⁶ Emîn’i kastediyor.

“Ey Tâhir! Başa gelişimizden bu yana bize karşı ayaklanıp da kılıcımızı ödül olarak almayan kimse olmadı! Bu yüzden kendi işine bak ve işime burnunu sokma! Ebû Müslim ve onun gibi olanları düşün; zira, onlar da hayatlarını Benî Abbâs’a hizmetle harcamışlardı da sonunda ölümleri yine onların ellerinden olmuştu.”

İbrahim b. el-Mehdî, El-Emîn’in öldürülmesi üzerine şöyle söylemiştir:

“Tepenin üzerindeki eve dön, izini rüzgârın sildiği
Huld’da, kiremit ve taştan inşa edilmiş olan
Üzeri cilalı mermerle
Ve kapısı ıslı ıslı altınla kaplı olan.
Ve benim için bir mesaj ilet emîre
Memur ve onun emîrliğiyle ilgili,
De ki ona, ‘Ey yol gösterici velinin oğlu
Uzak tut Tâhir’in varlığını Allah’ın şehirlerinden,
Ne boğazını ne de şahdamarını kesmek kâfidir ona,
Keskin bıçaklarla adeta kurban kesercesine,
Sürüklemesi gerekir onun kol ve bacaklarını bir iple
Ancak böyle acımasız bir intikam kalır geride,
Şüphesiz çöktü ölüm göz kapaklarına
Ve kırpıverdi onları hüznünlü bir bakışla.”

Söylenenler arasında şu beyitler de vardır:

“Neden senin için ağlayalım? Neden? Şenliğin için mi?
Ey Ebû Mûsâ, senin sonsuz şımarıklığın için mi?
Vakitleri geldiğinde beşleri³²⁷ ihmal ettiğin için mi?
Üzüm suyuna karşı olan düşkünlüğün için mi?
Ne Şanîf³²⁸ için yas tutarım,
Ne de Kevser’in başına gelenden.
Sen ne melikliğe uygun idin de,
Ne de itaat gördün Arap melikliğinde!
Neden yas tutalım senin için?
Bizi mancınıklarla karşı karşıya bıraktığın için mi?
Yoksa başımıza gelen yağmalar yüzünden mi?”

Ve Huzayme b. el-Hasan, Zübeyde’nin dilinden bir kasideyi şöyle aktarmaktadır:

³²⁷ Beş vakit namazı kastediyor.

³²⁸ Dalkavuklarından ikisinin ismidir.

“Tâhir geldi, arındırmazın Allah onu günahlardan!
 Çünkü geliş niyeti onun şeridir!
 Beni çırılçıplak koydu,
 Yağmaladı malımı, harap etti evimi.
 Çektiğim acı verir Hârûn’a,
 Gördüğüm eziyet beşerin en alçağındandır!
 Hatırlayasın ey Emîrû’l-Mü’minîn yakınlığımı,
 Hayatını feda eden benim de sana,
 Sensin saygı görecek, hatırlanacak olan!”

İbn-i Cerîr’den: “El-Emîn halifelîğe geldiğinde hadımların peşinden gitti. Onlara pek çok para ödedi, mahremine kabul etti, karılarını ve cariyelerini işe terk etti.”

Diğerlerinin söylediğine göre, “Halifelîğe geldiğinde şarlatan bulmaları için başka ülkelere elçiler gönderdi ve onlara erzak temin etti. Bir çok vahşi hayvan, kuş ve av hayvanı satın aldı, bunları ailesi ve çevresindekilerden uzak tuttu ve kötü muamele etti. Devlet hazinesindeki kıymetli taşların hepsini yok etti. Eğlence yeri olmaları için pek çok yere saray inşa ettirdi. Bir defasında onun için şöyle diyen birini, bir kayık dolusu altınla ödüllendirmiştir:

‘Ta ki siz, ‘o tiksirmek nedir bilmez’ diyene dek ayrılmam huzurunuzdan,
 Ve ‘ne de utanmazmış’ dedirtene kadar ziyaret ederim size fazlasıyla.’”

Aslan, fil, kartal, yılan ve at şeklinde beş gemi inşa ettirdi. Bu gemilere düşmana ateşten mermi fırlatan mancınıklar taktırdı. Yapımlarına çok para harcadı. Ebû Nuvâs bununla ilgili şöyle söylemiştir:

“Öyle binekler verdi ki Allah el-Emîn’in emrine,
 Verilmemişti evvelden böyleleri el-Mahrâb’a bile!
 Binekleri karadan yol aldığı vakit,
 Süzülürdü üzerinde suyun adeta aslan binmişçesine!
 Ardına kadar açık kolları, bir aslan gibi atılmaya hazır
 Sonuna dek açık çenesi ve korkunç dişleri de!”

Sûlî’nin söylediği üzere, “Ebû İnâe ve Muhammed b. Amr er-Rûmî’nin anlattığına göre, ‘El-Emîn’in hizmetkârı Kevser, muharebeyi izlemeye gitti. Fakat yüzüne bir ok isabet etti. Bunun üzerine el-Emîn, onun yüzündeki kanı silerken şöyle söyledi:

‘Ha gözümün akını vurmuşlar, ha onu!
 Allah, kalbimi ateşe verenleri cezalandırsın.’

Fakat beyite daha fazlasını ekleyemedi. Bu yüzden şair Abdullah b. Teymiye'yi getirtti ve ona, 'Bu beyiti devam ettir' diye emretti. Teymiye şöyle devam etti:

'Yoktur hiç kimse sevdiğime denk
Kamaştı gözü tüm dünyanın ondan pek!
Ne tatlıdır onunla birleşmek,
Lakin ayrılık acı dolu elem dolu!
Kim onun kendisinden daha üstün olduğunu görür,
İşte o ancak kıskanandır onu,
Tıpkı kardeşin yani,
Hükümdarı kıskandığı gibi.'

El-Emîn bunu dinleyince ona üç katır yükü dirhem vermiştir.

El-Emîn öldürüldüğünde Teymiye, el-Me'mûn'un huzuruna çıktı ve ona övgüler düzdü. Fakat el-Me'mûn onu dinlemedi. Bunun üzerine Teymiye, Fazl b. Sehl'e sığındı ve Fazl da onu el-Me'mûn'la tanıştırdı. El-Me'mûn onunla tanışınca, 'Şunun devamını getir bakalım ey Teymiye!' dedi:

'Tıpkı hükümdarın kardeşi tarafından kıskanıldığı gibi.'

Bunun üzerine Teymiye şöyle cevap verdi:

'Abdullah el-Me'mûn'un yardımına koşuldu
Ona başkaldırılınca.
Bozuldu onunla evvelen
Yapılmış olan anlaşma.
İlgilenemedi hiç kardeşi onunla
Buyurduğu üzere babasını ona.'

Bunun üzerine el-Me'mûn onu affederek on bin dirhem verilmesini emretmiştir.'"

Ebû Nuvâs'ın kendisine karşı hicviye yazmasından dolayı Süleyman b. Mansûr'un el-Emîn'e şikâyetçi olduğu söylenir. El-Mansûr, "Ey amca! Onun bu sözünden sonra onu öldürürüm' der.

'Muhammed b. el-Emîn'e methiyeler düzdüm,
Zira bu derece arzu edilen bir mülk olmamıştır.
Methiye el-Emîn için hakikati söylemiş,
İçinde yalan yanlış şeyler de olsa.
En yüksekteki parlaklığı ayın solacaktır tekrar şüphesiz,
Lakin solmaz Muahmmed'in aydınlığı,
Ve şayet Benî Mansûr'un çakılları sayılacak olursa,
O vakit seçme bir yakut gibidir Muhammed içlerinde adeta.'"

Ahmet b. Hanbel'in söylediği üzere, "İsmâil b. Üleyye'yi inkâr edip de onu geri çevirdiği için Allah'tan el-Emîn'e rahmetini bahşetmesini diliyorum. Şüphesiz Üleyye, Halife el-Emîn'in huzuruna getirilmiş ve Emîn ona, 'Ey zina çocuğu! Allah'ın kitabının yaratıldığını söyleyen sen misin?' demiştir."

Mesûdî'den: "Benim zamanıma kadar Ali b. Ebû Tâlib, onun oğlu Hasan ve el-Emîn'den, ki onun annesi de Cafer b. Ebû Cafer el-Mansûr'un kızı Zübeyde'dir, başka hiçbir Hâşimî ve Hâşimî bir kadının oğlu halifelige gelmemiştir; zira Zübeyde'nin ismi Ümmetü'l-'Azîz'dir. Zübeyde onun lakabıdır."

İshak el-Musûlî'nin söylediği üzere, "El-Emîn'de başkalarında bulunmayan özellikler bir araya gelmişti. Yüzü, insanlar içinde en güzel yüzdü ve en cömertler arasındaydı. Annesi ve babası tarafından en soylu halifelerdendi. İyi huyluydu, şiir üzerine bilgi sahibiydi fakat zevk ve ciddiyetsizlik bunlara üstün gelmiştir. Para harcamakta müsrif olmasına rağmen sofrasında bir hayli cimriydi."

Ebû Hasan el-Ahmer şöyle söylemiştir: "Ara sıra nahivde delil gösterilebilecek bazı beyitleri unutturdum da, bunları bana el-Emîn bulurdu. Melik çocukları arasında ondan ve el-Me'mûn'dan daha keskin zekâlı hiç kimseyi görmemiştim."

198 senesinin Muharrem'inde öldürülmüştür (Eylül-Ekim 813). Henüz yirmi yedi yaşındaydı.

Onun döneminde ölenler şunlardır: İsmâil b. Üleyye, Gundâr ez-Zâhid, Şakîk el-Belhî, Ebû Mu'âviye ed-Darîr, Müverrec es-Südûsî, Kur'ân okuyucusu Abdullah b. Kesîr, şair Ebû Nuvâs, Mâlikî'nin talebesi Abdullah b. Vahb, Kur'ân okuyucusu Varş, Vakîi ve diğerleri.

Ali b. Muhammed en-Nevfelî ve diğerlerinin söylediğine göre, "Ne es-Seffâh ne el-Mansûr ne el-Mehdî ne el-Hâdî ne de er-Reşîd minberden lakaplarıyla anılmıştır. Ta ki el-Emîn halife oluncaya kadar yazışmalarda lakaplar yazılmamıştır. O, minberlerde el-Emîn diye anılmış ve muktuplarına da, 'Allah'ın hizmetkârı, Emîr-rü'l-Mü'minîn Muhammed el-Emîn'den' diye yazılmıştır. El-Askârî el-Evâil'de, 'Minberde lakabı ile anılan ilk kişi el-Emîn'dir' şeklinde bir kayıt düşmüştür."

El-Me'mûn'un, kendisinin kusurlarını saydığı el-Emîn'in kulağına geldi. Bunun üzerine kardeşi el-Me'mûn'a hitaben söylediği şiirleri arasında el-Me'mûn'u annesinden ve kendisini ona üstün saymasından dolayı yermiştir. Sûlî bu şiiri şöyle nakleder:

"Beyhude yere böbürlenme kendinle en seçkin olanın yokluğunda
Çünkü iftihar sadece mükemmel olanda haklı çıkar!
Şayet kendini insanlar içinde onların faziletlerine göre yüceltirsen,
Orada dur! Ne de olsa daha yüce değilsin diğerlerinden!
Rabbin sana arzu ettiğin şeyi bağışladı da,

*Sen yine de, Merâcil'de³²⁹ o dilediklerinin tam aksini bulacaksın.
Her gün minbere çıktın ümitle,
Benden sonra elde edeceğin şeyi.
Ve kendinden daha yüce olana dil uzattın,
Ve konuştun durdun hakkımda beyhude yere.”*

Ben derim ki, bu şiir oldukça yüksek bir nazıma sahiptir ve eğer gerçekten de el-Emîn'e aitse, babasının ve kardeşinin şiirlerinden çok daha iyidir.

Sûlî'den: “El-Emîn'nin anlattıklarının tümünde, hizmetkârı Kevser ona içki servisi yapmaktadır ve o da nergislerle bezenmiş bir tahtta oturmaktadır. Ay henüz yükselmektedir. Bu şiirlerden bazılarını da çok yakın arkadaşı ve onun yanından hiç ayrılmayan dostu Hüseyin b. el-Dehhâk el-Hâlî için söylemiştir.

*'Aydınlattı yüzünün güzelliğini ay,
Bakışın beni deldi geçti de göremez oldum seni,
Ne zaman nefes alsa o narin nergis,
Sanırım bunu senin ışıltının güzel kokusu.
Çeldi arzularım aklımı doldurdu içimi seninle,
Birinin ışıltısı, birinin güzel kokusu,
Hayatım boyunca şükran duyacağım
Seni hatırlattıkça bana onlar.’”*

Ayrıca şunları da yine hizmetkârı için söylemiştir:

*“Ne isterler insanlar bir âşıktan
Sevdiği için acı çekenden,
Kevser ki, benim dünyam, imanım benim
Hem hastalığım hem hekimim
İnsanların en âcizidir sevgilisine
Sitem eden ona âşık olduğu için.”*

Tâhir, el-Emîn'i yenilgiye uğratığı vakit halifelikten düştüğünde şunlar söylenmiştir:

*“Ey nefis! Hakkındır şimdi tasalanmak
Nereye kaçabilirsin kaderden?
Her insan korktuğundan ümit eder de
Sonra perişan olur.
Her kim içine çekerse devrin zevklerini,
Takıverir kader boğazına bir gün şüphesiz!”*

³²⁹ Bir cariye olan annesinin adı.

Sûlî'nin söylediği üzere, "El-Emîn kâtibine 'yaz' dedi,

'Allah'ın kölesi Emîrû'l-Mü'minîn Muhammed'den Tâhir b. el-Hüseyin'e,
Selam olsun,

İmdi, ben ve kardeşimin arasındaki işlerin çığrından çıktığı şüphesizdir. Haram olan ortaya çıktı. Lakin, ben farklılıklarımız ve sözlerimiz arasındaki ihtilaf vesilesiyle onun kendinden uzak olan bu işe göz dikmiş olacağından emin değilim. Bu yüzden kardeşime güven içinde ulaşmam için senin bana aman vermeni isterim; eğer ki, kardeşim bana nezaket gösterirse, bu iş de onun gözünde değerli olacaktır. Lakin, beni öldürecek olursa mertlik mertliği yenmiş ve kılıç kılıcı parçalamış olur. Ne de olsa, bir köpeğin bana havlamasını, bir aslanın beni parçalamasına yeğlerim.'

Fakat Tâhir onun bu isteğini reddetmiştir."

İsmâil b. Ebû Muhammed el-Yezîdî'den rivayeten, "Babam, el-Emîn ve el-Me'mûn'la, dil becerilerini sergileyebilecekleri mevzular üzerine sohbet eder ve 'Emevî halifelerinin çocukları, dilde maharet kazansınlar diye çöle gönderilirlerdi; lakin siz ikiniz, onlardan çok daha mahirsiniz' derdi."

Sûlî'nin söylediğine göre, "Şu tek hadîsten başka el-Emîn'den gelen bir hadîs rivayeti bilmem: 'El-Mügîre b. Muhammed el-Mehdî şöyle anlatmıştır: 'Benî Hâşim içinde el-Mütevekkil'in birkaç çocuğu ile birlikte Hüseyin b. el-Dehhâk'ı gördüm. Ona, el-Emîn ve onun adabı hakkında soru sordular. Hüseyin onun pek bir adap sahibi olduğunu anlattı. Sonra onun din bilgisi düzeyini sordular. O da el-Me'mûn'un, din konusunda ondan daha bilgili olduğunu söyledi. Sonra onun hadîs üzerine olan bilgisini sordular. Bir kez dışında ondan hiçbir hadîs işitmediğini söyledi. Sonra şöyle ekledi: 'Mekke'de bir kölesinin öldüğü el-Emîn'e iletilince şöyle söylemişti: 'Babam bana babasından ve ona da el-Mansûr ve el-Mansûr'a da kendi babası ve ona da İbn Abdullah ve İbn Abdullah'a da İbn Abbâs ve İbn Abbâs'a da kendi babası peygamberin (sav) 'Her kim ki ihram içinde ölür, diriliş gününde lebbeyk³³⁰ denilerek uyandırılacaktır' buyurduğunu rivayet etmiş."

Seâlibî'nin Tâîfetü'l-Maarîf'de söylediği üzere Ebû Aynâ³³¹ şöyle derdi:

³³⁰ Hizmetindeyim ya da buyur anlamına gelmektedir.

³³¹ Ebû Abdullah Muhammed b. el-Kâsım. Halife Mansûr'un kölesidir. Hazırcevaplılığı ve üstün şiir bilgisiyle tanınırdı. Hicrî 131 yılında Ahvas'da dünyaya gelmiş ve Basra'da büyümüştür. Ebû'l-Aynâ lakabını ise Ebû Zeyd el-Ensârî'ye, büyük gözlü kadın anlamına gelen Aynâ sözcüğünün küçültme (diminutive) halini sorması üzerine "Uyeyne ey Ebû'l-Aynâ" şeklinde aldığı cevabın, lakap olarak üzerinde kalması sonucu almıştır. Kimilerine göre hicrî 283, kimilerine göre de hicrî 282 yılında ölmüştür. Çeşitli durumlara verdiği ve keskin zekâsının ürünü olan cevapları İbn Hal tarafından kayıt düşülmüştür. Yukarıda bahsi geçen anekdot yine İbn Hal'dan alıntıdır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e.,s. 317, † imli dipnot.

"İğ̈er ki Zübeyde saçlarının örgüsünü açacak olsaydı, saçları halifelerden ya da bir halife veliahdından başkasına değmezdi. Gerçekten de el-Mansûr onun dedesi ve es-Seffâh da onun dedesinin kardeşidir; el-Mehdî amcası ve er-Reşîd de kocasıdır; el-Emîn oğlu, el-Me'mûn ve el-Mu'tasım da kocasının oğullarıdır. El-Vâsık ve el-Mütevekkil de kocasının torunlarıdır ki, onların da sayısız veliahtları vardır."

Benî Emevî'den Yezid b. Mu'âviye kızı Atike de tıpkı Zübeyde gibidir. Zira Yezid Atike'nin babası ve Mu'âviye de dedesidir; Mu'âviye b. Yezid kardeşi ve Mervân b. el-Hakem de üvey babasıdır; Abdü'l-Melik kocası ve Yezid oğlu ve Velîd b. Zeyd de torunudur. Velîd, Hişâm ve Süleymân kocasının oğullarıdır; Velid'in iki oğlu Yezid ve İbrahim de kocasının torunlarıdır.

El-Me'mûn Abdullah Ebû Abbâs (813-833)

El-Me'mûn. Hârûn er-Reşîd oğlu 'Abdullah Ebû Abbâs. 170 senesinin Rebîü'l-Evvel'inin ortasında (18 Eylül 786), cuma gecesi doğdu. Bu gece babası halife olmuş ve el-Hâdi vefat etmiştir. Annesi, Merâcîl isimli bir cariyedir ve onu doğururken ölmüştür. Daha küçüklüğünde ilme merak sardı.

Babasından, Huşaym'dan, Abbâd b. Avâm'dan, Yûsuf b. Âtiye'den, Ebû Mu'âviye ed-Darîr'den, İsmâil b. Üleyye'den, Haccâc el-Avâr'dan ve bunların tilmizlerinden hadîs rivayetleri işitmiştir.

Eğitimi el-Yezîdî'den aldı. Dört bir yandan fakihleri bir araya getirdi; fıkıh, Arapça ve Çöl Araplarının savaşları üzerine bilgi kazandı. Büyüdüğünde felsefe ve eskilerin ilimleriyle meşgul olmuş, bunlar üzerine ustalaşmıştır. Bu meşguliyeti onun, Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söylemesine yol açtı. Yahyâ b. Eksem, Cafer b. Ebû Osmân et-Teyâlîsî ve Emîr Abdullah b. Tâhir, Ahmet b. el-Hâris eş-Şeyî, Deâbe'l-Huzâi ve diğerleri ondan hadîs rivayet etmiştir. Basireti, azmi, hoşgörüsü, bilgisi, görüş sahibi olması, akli, cesareti, heybeti ve cömertliğiyle Benî Abbâs'ın en faziletliilerindendi. Pek çok iyi yönü vardı. İnsanları Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söylemeye zorlayarak onlara çektiği sıkıntı ve eziyetlerden dolayı hayatıyla ilgili pek çok olay uzun uzun kayıt düşülmüştür. Benî Abbâs arasında ondan daha çok ilim sahibi olup da halifelik makamına gelen hiç kimse olmamıştır. Belegati kuvvetliydi ve telaffuzu da düzgündü. *"Mu'âviye, Ammâr'ı, Abdü'l-Melik de Haccâc'ı sayesinde hüküm sürdü; lakin ben kendi sayemde hüküm sürdüm"* derdi. Söylendiğine göre Benî Abbâs'ın bir başlangıcı, ortası ve sonu vardır; başlangıç es-Seffâh'la, ortası el-Me'mûn'la, bitiş el-Mu'tadîd'ladır.

Bazı Ramazan ayları boyunca Kur'ân'ı tam otuz üç defa hatmettiği söylenmektedir. Şiîliğe yakın bilinirdi. Kardeşi el-Mu'temin'i veliahtlıktan düşürerek yerine Ali Rızâ'yı³³² veliaht göstermesinin nedeni de budur. Bu meseleyi ileride ele alacağız.

Müneccim Ebû Ma'ser, *"El-Me'mûn adaletle hükmederdi, doğuştan gelen bir fıkıh hâkimiyeti vardı ve en büyük ulema arasında sayılmayı hak ediyordu"* demiştir.

Er-Reşîd, el-Me'mûn için şöyle söylemiştir: *"Şüphesiz ki, Abdullah'ı³³³ el-Mansûr'un kararlılığı ve basireti, el-Mehdî'nin dindarlığı, el-Hâdî'nin gücüyle bilirim. Şayet onu bir dördüncüsüne benzetecek olsa ydım kendime benzetirdim. Lakin, arzularının kölesi olduğunu, müsrifçe para harcadığını, karılarının ve hizmetkârlarının görüşlerini kendi görüşlerine ortak ettiğini bilmeme rağmen Muhammed'i³³⁴ el-Me'mûn'dan önde tuttuğum şüphesizdir. Eğer el-Me'mûn, Ümmü Cafer³³⁵ ve Benî Hâşim'e meyletmeseydi, hiç şüphesiz Abdullah'ı ondan önce tutardım."*

198 senesinde kardeşinin öldürülmesinden sonra el-Me'mûn halife oldu. Bu sırada Horasân'daydı ve Ebû Cafer lakabını aldı.

Sûlî'nin söylediğine göre, *"Ebû Cafer, el-Mansûr'un lakabı olduğu için Abbâsîler bu lakabı severdi. Çünkü er-Reşîd ve el-Mansûr gibi bu lakabı alanların, yüceliklerinin ve ömürlerinin uzun oluşunu unutmamışlardı."*

201 senesinde el-Me'mûn, kardeşi el-Mu'temîm'i veliahtlıktan düşürdü ve yerine Cafer es-Sâdık oğlu Mûsâ el-Kâzım oğlu Ali er-Rızâ'yı kendinden sonra halife tayin etti. Buna, Şiîlik'te çok aşırıya gitmesi neden olmuştu; hatta bu mevzuda şöyle söylenmektedir:

"Kendi iktidarından feragat edip yönetimi ona, yani Rızâ'ya bırakmayı dahi düşünmüştü. Ona er-Rızâ lakabını veren de kendisidir. Onun adına dirhem bastırması, kızını onunla evlendirmiş ve dört bir yana bunu ilan eden mektuplar yollamıştır. Siyah³³⁶ elbiselerin bırakılıp yeşil elbiselerin giyilmesini emretmiştir. Öyle ki, Benî Abbâs buna çok sert tepki göstermiş, ona karşı ayaklanmışlar ve mübarek lakabını verdikleri

³³² Mûsâ'nın oğlu ve Ali b. Ebû Tâlib'in altıncı göbekten torunudur.

³³³ El-Me'mûn'dan bahsediyor.

³³⁴ El-Emîn'i kastediyor.

³³⁵ Zübeyde'den bahsediyor.

³³⁶ İbn Haldûn'un söylediğine göre Abbâsîler, Emevî hâkimiyeti sırasında öldürülen pek çok Hâşimî'yi anmak ve yaslarını tutmak için kıyafet ve bayraklarında siyah rengi kullanırdı. Bunlara karşı ayaklanan Hz. Ali taraftarları ise bu rengin tam zıttı olan beyazı kullanmışlardır. Weil'in öne sürdüğü üzere el-Me'mûn'un yeşil rengi getirmesi bahsi geçen iki rengin bir karışımını meydana getirerek iki hizip arasında bir birleşmeye vesile olmaktadır. Zaten خضر kelimesi gri manasına gelir. Taberî'ye göre de el-Me'mûn devrindeki Hz. Ali yandaşları sarı rengi kullanırlardı. Nihayetinde el-Me'mûn, tekrar siyah rengin kullanılmasını emretmiş ve sevinçle bu renge geri dönmüştür. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 320, * imli dipnot.

İbrahim b. el-Mehdî'ye biat etmişlerdir. El-Me'mûn onlarla savaşmak için bir ordu donatmıştır. Pek çok çatışma ve olay meydana gelmiştir. El-Me'mûn, Irak yönüne doğru hareket etmiştir. Olanlar olmuş ve 203 senesinde er-Rızâ ölmüştür.³³⁷ Bunun üzerine el-Me'mûn Bağdat halkına bir mektup göndermiş ve Ali'nin öldüğünü söyleyerek Ali'yi veliaht göstermesinden dolayı kendisine karşı kin duymamalarını söylemiştir.

Fakat onu reddettiler ve çok sert bir cevap gönderdiler. Bunun üzerine, el-Me'mûn ilerleyişine sürdürdü. Bu sırada İbrahim b. el-Mehdî'ye, halkın kendisine ettiği biattan geri döndüğü haberi ulaştı. O da Zü'l-Hicce boyunca saklandı. Böylece günleri, birkaç gün yerine iki yıl kadar daha sürmüş oldu. Sekiz sene boyunca saklandığı yerden çıkmadı. El-Me'mûn, 204 senesinin Sefer ayında Bağdad'a ulaştı. (Temmuz/Ağustos 819) Abbâsîler ve diğerleri, yeşil elbisenin bırakılıp siyah elbiseye dönülmesi için ona baskı yaptılar. El-Me'mûn, ilk önce tereddüt etse de sonradan bunu kabul etmiştir."

Sûlî'nin, el-Me'mûn'ın ailesinden bir kadına istinaden aktardığı üzere kadın el-Me'mûn'a, "Siz, Ali b. Ebû Tâlib'in soyuna karşı pek cömert davrandınız; onlara fayda gözetmeniz açısından, bu işin sizin elinizde olması, onların elinde olmasından çok daha hayırlıdır" der. Bunun üzerine, el-Me'mûn şöyle cevap vermiştir: "Ben yapacağımı yaptım. Çünkü Ebû Bekir halifeliği sırasında Benî Hâşim'den bir kişiyi dahi hiçbir işe tayin etmedi. Sonra Ömer, sonra da Osmân aynı şekilde davrandı. Sonra, Ali halifelğe geldi ve Abdullah b. Abbâs'ı Basra'ya, Ubeydullah'ı Yemen'e, Mabad'ı Mekke'ye ve Kusâm'ı da Bahreyn'e tayin etti. Öyle ki, onlardan birini bile görevsiz bırakmadı. Bu yüzden, ta ki ben onun yaptıklarının karşılığını evlatlarına yaptıklarımla geri ödeyinceye dek, ona minnet borcu omuzlarımdadır."

El-Me'mûn, 210 senesinde Hasan b. Sehl'in kızı Bûrân'la evlendi. Gelinin çeyizi çok büyük bir meblağa ulaşmıştır. Babası komutanlara cübbeler hediye etti ve on yedi gün boyunca onlara eğlence sundu. Kâğıt parçalarının üzerine kendisine ait malların adlarını yazdırdı; bunları komutanlar ve Abbâsî ailesinin üzerine saçtı. Kimin eline bir kâğıt parçası düştüyse üzerinde yazılı olan mal ona verildi. Değerli taşlarla dolu bir tepsiyi, gelinin el-Me'mûn'a teslim edildiği sırada, tam onun önünde havaya saçtı.

211 senesinde el-Me'mûn, kim Mu'âviye'yi iyi anacak olursa onun kanun-dışı sayılması emrini duyurdu. Ali b. Ebû Tâlib'in Allah'ın peygamberinden sonra en üstün kişi olarak kabul edilmesini emretti.

212 senesinde el-Me'mûn, Ali'nin, Ebû Bekir ya da Ömer'den daha üstün olduğunu ve bununla birlikte Kur'ân'ın da yaratılmış olduğu öğretisini

³³⁷ El-Me'mûn tarafından zehirlendiğine dair güçlü şüpheler vardır. Mesûdî, üzüm yedikten sonra bir hazım sorunu yüzünden öldüğünü söylese de üstü kapalı bir şekilde zehirlendiğini de yazar. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 320, † imli dipnot.

ilan etti. Fakat, halk bundan hiç hoşlanmadı ve ülkede neredeyse ayaklanma çıkıyordu. Yine de bunu yaparak istediğini elde edememiştir. 218 senesine kadar da bu diretmesinden vazgeçmemiştir.

215 senesinde el-Me'mûn Bizans'a karşı sefere çıktı. Karra ve Mecide Kaleleri'ni anveten ele geçirerek Şam'a döndü. Sonra 216 senesinde Bizans'a geri döndü ve bir çok kale fethetti. Sonra yine Şam'a döndü. Sonra yüzünü Mısır'a çevirdi ve Mısır'a girdi. O, Abbâsîlerden Mısır'a giren ilk halifedir. Sonra 217 senesinde tekrar Şam'a döndü ve Bizans üzerine seferlerine devam etti.

218 senesinde Kur'ân'ın yaratılmış olduğu iddiasıyla halkı sorgulamaya tuttu. Bağdat'ta kendisinin naibi olan, Tâhir b. Hüseyin'in kuzeni İshâk b. İbrahim el-Huzâî'ye, ulemanın sorgudan geçirilmesine dair bir mektup gönderdi. Mektupta şunlar yazılıydı:

"Emîrû'l-Mü'minîn, halkın çoğunluk olduğunu bilir. Lakin, halk sadece sürülerle dolu bir kalabalık, ayak takımından oluşan bir sürüdür. Öyle ki, idrakten, düşünmekten, ilim ışığının aydınlığından ve onun kanıtından yoksun, Allah'ı umursamaz, O'na karşı kör ve cahil bir halktır. O'nun dininin hakikatine karşı sapkınlık içinde olan bir halktır. Allah'ın kudretinin gerçeğini takdir etmekte, O'nun gerçek bilgisine ulaşmakta ve O'nunla O'nun yarattıkları arasında ayırım yapmakta kusur işlemiş bir halktır. İşte bu yüzden onlar Allah'la ve O'nun Kur'ân'la indirdikleri arasındaki farkı ayırt edememiştir. Öyle ki, onlar, Kur'ân'ın her daim var olmadığı, Allah tarafından yaratılmadığı ve tasarlanmadığı üzerine fikir birliğine varmıştır. Lakin Yüce Allah, '... biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık'³³⁸ buyurmuştur. O'nun eylediği her şey, şüphesiz ki onun yarattığıdır; tıpkı Yüce Allah'ın, '...karanlıkları ve ışığı yarattık'³³⁹ buyurduğu gibi. Yine şöyle buyurmuştur: 'İşte sana böylece geçmişin mühim haberlerinden kıssa naklediyoruz...' ³⁴⁰ Sonra Allah, Kur'ân'ı yaratmasını takip eden işlerden de haber vererek şöyle buyurdu: '...ve onun âyetleri muhkem kılındı ve tafsil olundu.' ³⁴¹ Bu yüzden Allah, kitabının koruyucusu ve bölümlere ayırıcısıdır; bu yüzden O, Kur'ân'ın yaratıcısı ve meydana getiricisidir. Fakat sonra bunu ³⁴² sünnetin içine kattılar da onlar ehl-i hakk ve ehl-i cemaattendi. İşte tüm bunlara inananlar ehl-i bâtıldır, kâfirdir. Böylece

³³⁸ Zuhruf suresi, 3. âyet: "İyi anlayasınız diye biz onu, gerçekten Arapça bir Kur'ân kıldık."

³³⁹ En'am suresi, 1. âyet: "Hamt, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı yapan Allah'a mahsustur. Sonra da Hakkı tanımayanlar, bunları (mahlûkatı) kendilerini yaratana denk tutuyorlar."

³⁴⁰ Tâhâ suresi 99. âyet: "(Ya Muhammed), işte sana böylece geçmişin mühim haberlerinden kıssa naklediyoruz. Şüphe yok ki sana tarafımızdan bir zikir (Kur'ân) verdik."

³⁴¹ Hûd suresi, 1. âyet: "Elif, Lâm, Râ. Bu öyle bir kitaptır ki âyetleri muhkem kılınmıştır. Sonra hikmet sahibi, herşeyi bilen Allah tarafından (bu âyetler) tafsil olunmuştur."

³⁴² Kur'ân'ın her daim var olduğunu ve yaratılmamış olduğu mevzusunu kastediyor.

arsız ve azgın bir tavır takındılar ve cehalet akıllarını çeldi. Hatta bir kavim yalancıların sapkın yoluna döndü ve onlarla anlaşma içinde, Allah'tan başkasına itaat eder oldu. Hakikati terk edip onların bâtil tarafına geçtiler. Böylece, beyhude kelimeleriyle hakikate kafa tutar oldular. Allah'ın gösterdiğinden gayrı yola saptılar."

El-Me'mûn şöyle devam etmiştir:

"Bu yüzden Emîrû'l-Mü'minîn bunları, dinin bütünlüğünü bozan, şerli, cehaletin aracı ve yalanın alameti olmuş, yandaşlarının arkasından konuşup Allah'ın dininin halkına korku saçan, şeytanın dili haline gelmiş bir halk olarak gördü. Gerçek şudur ki, böyle birinin sadakatinden şüphe edilir ve onun şehadeti kabul edilmez. Zira o, tevhidi ve gerçek yolu gözardı etmiştir. Öyle ki, tıpkı bir kör misali, onun da gözleri bağlanmış ve doğru yoldan kopmuştur. Emîrû'l-Mü'minîn'in hayatı üzerine yemin olsun, onun gözünde insanların en yalancısı Allah'ın ve O'nun vahiyleri hakkında yalan söyleyenler, bâtil uyduranlar ve Allah'ı O'nun gerçek manasıyla kavramayanlardır. Toplanınız! İşte bu sebeptendir ki, kadılar huzurunda mektubumu okuyasın. Onları, konuştuklarından imtihana tâbi tut ve onların Kur'ân'ın yaratılışına ve meydana getirilişine inanıp inanmadıklarını ortaya çıkart. Onlara, işlerimde yardıma ihtiyacım olmadığını söyle. Kur'ân'ın dinine güvenmeyene benim de güvenim yoktur. Şayet buna razı olup münasip bulurlarsa, onlara huzurlarındaki şahitleri sorgulamalarını emret. Onları Kur'ân üzerine olan bilgilerinden sorgula ve onun yaratılmış olduğu görüşüne katılmayanların şehadetini terk et. Bana da kadıların halk sorgusundan çıkanlarla ilgili yaz. Zira onlarla ilgili emirler buna göre olacaktır."

El-Me'mûn ona bu mektubu yazarak yedi kişiyi kendisine göndermesini istedi. Bunlar Muhammed b. Sa'd Kâtib el-Vâkîdî, Yahyâ b. Maîn, Ebû Heyseme, Yezîd b. Hârûn'un müridi Ebû Muslîm, İsmâil b. Dâvud, İsmâil b. Ebû Mesud, Ahmed b. İbrahim ed-Devrâkî'dir. Böylece ismi geçenleri el-Me'mûn'a gönderdi. El-Me'mûn, onları Kur'ân'ın yaratılışı üzerine sorguya çekti ve onlar da bunu kabul etti. Bundan sonra onları Rakka'dan Bağdad'a geri gönderdi. El-Me'mûn'un onları çağırmasının nedeni, ilkin tereddüt etmeleri, fakat sonradan korktukları için bunu kabul etmeleridir.

Sonra fakih, muhaddisler ve şeyhleri huzuruna çağırmak, onlara yukarıda bahsi geçen yedi kişinin kabul ettikleri şeyi söylemek için İshâk b. İbrahim'e yeniden mektup yazdı. El-Me'mûn bunu söylediği vakit bir kısmı kabul etti, fakat diğerleri tereddüt etti. Yahya b. Maîn ise "Biz bunu ancak kılıç korkusundan kabul ediyoruz" demiştir.

Sonra el-Me'mûn, İshâk'a ilkiyle aynı içerikte başka bir mektup daha göndererek tereddüt eden diğerlerini de çağırmasını emretti. O da cemaatin içinden Ahmet b. Hanbel, Bişr b. el-Velîd el-Kündî, Ebû Hasan el-Ziyâd, Ali

b. Ebû Mukâtîl, Fazl b. Ganim, Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî, Ali b. el-Ca'd, Seccâde, Ziyâl b. el-Heysem, Kuteybe b. Sa'îd, Saadeveyh el-Vâsıtî, İshâk b. Ebû İsrâîl, İbnü'l-Hars, İbn Aliyye el-Ekber, Muhammed b. Nûh el-İclî, Yahyâ b. Abdü'r-Rahman el-Ümerâ, Ebû Nasr et-Temâr, Ebû Muammar el-Kâtîâ, Muhammed b. Hâtim b. Meymûn ve diğerlerini çağırdı ve el-Me'mûn'un mektubunu sundu. Lakin onlar ifadelerini gizleyerek tereddüt içinde kaldılar; ne inkâr ne de kabul edebildiler. Sonra Bişr b. el-Velîd'e, *"Ne diyorsun?"* diye sorunca, *"Bunu Emîrû'l-Mü'minîn'e birden fazla kez bildirmiştim"* dedi. Bunun üzerine diğeri, *"Emîrû'l-Mü'minîn'in mektubu henüz ulaştığına göre ya şimdi ne diyorsun?"* diye sordu. *"Bu Allah kelmadır diyorum"* dedi. Ona, *"Sana bunu soruyorum! Kur'ân yaratılmış mıdır, yaratılmamış mıdır?"* diye tekrarlâdı. Bişr de, *"Sana söylediğimden daha güzel bir cevap yoktur, hem bunun hakkında tartışmaya girmeyeceğime dair Emîrû'l-Mü'minîn'le bir antlaşmam vardır"* dedi. Sonra İshâk, Ali b. Ebû Mukâtîl'e, *"Ya sen ne diyorsun?"* diye sordu. Mukâtîl, *"Kur'ân Allah kelmadır; lakin Emîrû'l-Mü'minîn bize bir şey emrederse, ona kulak verir ve itaat ederiz"* dedi. Sonra Ebû Hasan ez-Ziyâdî de aynı şekilde cevap verdi. Sonra İshâk, Ahmed b. Hanbel'e, *"Sen ne diyorsun?"* diye sordu. Hanbel de, *"Kur'ân Allah kelmadır"* dedi. Bunun üzerine İshâk, *"Kur'ân'ı O mu yaratmıştır?"* diye üsteledi. *"Allah kelmadır, bundan fazla bir şey söylemeyeceğim"* diye cevap verdi Hanbel. Böylece, İshâk geriye kalanları da sorguladı ve cevaplarını kaydettirdi. İbnü'l-Bekâ el-Ekber şöyle söyledi: *"Ben derim ki, Kur'ân yapılmıştır, meydana getirilmiştir ve bununla ilgili inen âyet de bellidir."* Bunun üzerine İshâk b. İbrahim, *"Yapılan, yaratılan anlamında mıdır?"* diye sorunca, İbnü'l-Bekâ, *"Evet"* diye cevap verdi. İshâk, *"Yani Kur'ân yaratılmış mıdır?"* diye üsteleyince İbnü'l-Bekâ, *"Ben yaratılmıştır demiyorum"* diye cevapladı. Böylece İshâk onlardan aldığı cevapları el-Me'mûn'a gönderdi. El-Me'mûn'un mektubu ona ulaştı. Şöyle diyordu:

"Ehl-i Kible'nin sahtekârlığı ve ehil olmadıkları makamların peşinde koşanların cevapları bana ulaşmıştır. İmdi, her kim ki Kur'ân'ın yaratıldığını kabul etmez, derhal fetva ve hadîs rivayet etmek yetkisinden men edile!"

El-Me'mûn mektubuna şöyle devam eder:

"Bişr'in söylediğine gelince; şüphesiz bu yalandır. Zira, onunla Emîrû'l-Mü'minîn arasında, onun samimiyet dolu sözlerle Emîrû'l-Mü'minîn'e itikadını bildirerek Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söylemesinden fazlası cereyan etmemiştir. Bu yüzdendir ki onu çağırt; şayet tövbe ederse bunu dört bir yana ilan et. Yok eğer şirkte ısrarcı olup küfür ve dinsizlikle Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu inkâr ederse boynunu vurdur ve başını da bana gönder. Bunun aynısı İbrahim b. el-Mehdî için de geçerlidir. Onu da sorgula. Razi olursa dokunma, yok eğer kabul etmezse derhal boynunu vurdurasın. Ali

b. Ebû Mukâtil'e gelince ona şöyle sor: 'Emîrû'l-Mü'minîn'e, 'Şüphesiz ki siz helal ve haram kılansınız' diyen sen değil miydin?' Ez-Zeyyâl'e gelince onun diğer işlerden uzak kalmasına neden olan şeyin, ambardan çaldığı buğday olduğunu bildir. 'Kur'ân'a dair daha güzel bir cevabım yoktur' diyen Ahmet b. Yezîd Ebû'l-Avâm'a gelince ona kendi yaşının aklına değil ancak bir çocuğun zekâsına sahip olduğunu söyle. O ancak cahildir ve iyi bir edep verildiği takdirde daha güzel bir cevap bulacaktır. Yok eğer bunu yapmazsa işin ucunda kılıç vardır. Ve Ahmed b. Hanbel'e gelince ona, Emîrû'l-Mü'minîn'in onun konuşmalarından haberdar olduğunu, onun cahilliği ve ahmaklığından da haberi olduğunu söyle. Fâzıl b. Ganîm'e gelince ona da Emîrû'l-Mü'minîn'in, onun Mısır'da ne yaptığından ve bir seneden kısa bir zamanda kadılık görevinden ne kadar mülk elde ettiğinden habersiz olmadığını söyle. Ez-Ziyâdî'ye de de ki, haksız yere bir piçe sahip çıkarak onunla hısmılık idiasında bulunmuştur. Fakat Ebû Hasan ez-Ziyâdî, 'Babasının oğlu'³⁴³ Ziyâd'la olan kan bağıını inkâr etmiştir. Zira onun ez-Ziyâdî diye anılması başka sebeptendir. Hurma tüccarı Ebû Nasr'a gelince; şüphesiz ki Emîrû'l-Mü'minîn, onun zekâsının rezilliğini ve aşağılık oluşunu, ticaretindeki rezillige ve aşağılıklığa benzetir. Ebû Muammar olarak da bilinen İbn Nûh ve İbn Hâtîm'e gelince; onlara söyle, tevhidin buna engel olmasını bile bile faiz yemekle meşgul olmaktadır. Eğer ki Emîrû'l-Mü'minîn'in Allah yolunda onlara karşı olan savaşı haklı çıkmasa bile yalnızca Allah'ın kitabında onların emsallerine ilişkin indirdikleri haklı çıkacaktır. Nasıl oldu da onlar faizciliklerini şirkle bir araya getirdi ve tıpkı Hristiyanlara benzer oldular? İbn Şucâ'a'ya gelince; ona de ki, 'Sen onun dünkü dostuydun da Ali b. Hişâm'ın malından mübah kılıp el koyduğunu ondan çıkarıp aldın.' Sadeviye el-Vâsıtî'ye de şöyle söyle: 'Allah, hadîs uyduran ve iktidar hırsıyla yanıp tutuşan bu adama hayâ versin; bunların onu sorgulama sırasında yalana yönelttiği şüphesizdir. Seccâde adıyla bilinen ve ulema meclislerinde Kur'ân'ın yaratıldığını söyleyenlerle yaptığı sohbetlerini inkâr edene gelince ona de ki, 'Sana tevhidin yolunu unutturanlar çekirdekleri saymakla olan meşguliyetin, seccadeni serdiğin yönü değiştirmen'³⁴⁴ ve Ali b. Yahyâ ve diğerleriyle birlikte biriktirmeye koyulduklarıdır. El-Kavârîrî'ye gelince aldığı rüşvet ve hediyeler onun durumunu, mezhebini ve takip ettiği şer yolu, aklının ve itikadının zayıflığını kâfi derecede ortaya koymaktadır. Yahyâ el-Ömerî'ye gelince; eğer ki o, Ömer b. el-Hattâb'ın soyundan geliyorsa ona verilecek cevap açıktır. Muhammed b. el-Hasan b. Ali b. Âsım'a gelince; eğer ki o, kendinden öncekilere uysaydı, hakkında iddia edilen o yola girmezdi; o henüz çocuktur ve öğrenme yaşındadır. Emîrû'l-Mü'minîn, Kur'ân

³⁴³ Bkz. 224 numaralı dipnot. Muaviye, Ziyâd'ın Ebû Süfyân'ın bir Rum kölesinin eski karısı olan Sümeyye'den olma oğlu olduğunu kabul ettirme çabasına girişmişti. Fakat bu evlat edinme durumu şüphelidir ve Ziyâd'ın da 'babasının oğlu' şeklinde anıldığı iddiasında bir kesinlik yoktur. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., * imli dipnot.

³⁴⁴ Ya da "seccadeyi ıslaha çabalaman."

hususunda sorguya tâbi tuttuktan sonra sana Ebû Müşir diye tanınan zatı yolladı; öyle ki, o önce kekeledi ve lafı ağzında geveledi de ancak Emîrül-Mü'minîn kılıç getirtince, istemeyerek razı oldu. Şimdi sen de onu, kabul edip etmediği hususunda sorgula. Şayet kabul ederse bunu bildir ve dört bir yana da ilan et. Lakin şirkten geri dönmezlerse, ki onların içinde Bişr ve İbnü'l-Mehdî'nin adları geçer, onları zincire vurulmuş bir halde Emîrül-Mü'minîn'in ordugâhına gönder ki onları sorgulayabilsin. Eğer bundan caymazlarsa onları bekleyen kılıçtır."

Rivayet edenin söylediğine göre, "Böylece Ahmed b. Hanbel, Seccâde, Muhammed b. Nûh ve el-Kavârîrî hâriç hepsi bunu kabul etti. İshâk, onların derhal zincire vurulmalarını emretti. Ertesi gün, zincirli bir vaziyette tekrar sorgulandılar. Seccâde boyun eğdi ve kabul etti. Sonra İshâk onları üçüncü defa sorguladı ve el-Kavârîrî de kabul etti. Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Nûh'u ise Rum diyarına göndermiştir."³⁴⁵

Fakat sonra, el-Me'mûn'un kulağına onların bunu korkudan ve baskıdan kabul ettikleri bilgisi ulaştı. El-Me'mûn buna çok sinirlendi ve derhal huzuruna getirilmelerini emretti. Ama el-Me'mûn'un ölüm haberi, tutuklular onun huzuruna varmadan önce tutuklulara ulaştı. İşte Allah onları böylece yatıştırdı ve korkularını onlardan uzaklaştırıverdi.

El-Me'mûn, Rum topraklarında hastalanmıştı. Hastalığı şiddetlenince oğlu Abbâs'ı çağırttı ve onun zamanından önce ulaşamayacağını sanıp korkuya kapıldı. Fakat, el-Me'mûn henüz ölüm döşegindeyken oğlu geldi. Ülkenin dört bir yanına mektuplar gönderildi. İçlerinde, "Abdullah el-Me'mûn ve kardeşi ve ondan sonraki halife olan Ebû İshâk'tan" yazılıydı. Söylendiği üzere bu yazı el-Me'mûn'un emriyle kaleme alınmıştır. Fakat, aksine onların bunu el-Me'mûn baygın bir vaziyetteyken yazdığı da söylenmektedir.

El-Me'mûn, 218 senesinin Recep ayından geriye on iki gün kala, salı günü, Rum topraklarının uçlarındaki Bideydûn'da vefat etti (12 Ağustos 883). Bedeni Tarsus'a nakledildi. Orada toprağa verilmiştir.

Mesûdî'nin söylediği üzere, "El-Me'mûn Bideydûn'da bir su pınarının kenarında konakladı. Buranın suyunun serinliği ve berraklığı, bulunduğu yerin güzelliği ve yeşilliğinin bolluğu onu buraya hayran bıraktı. El-Me'mûn suyun içinde gümüş gibi parlayan bir balık gördü ve bu çok hoşuna gitti. Fakat içlerinden bir kişi bile pınarın soğukluğunun şiddetinden suya girmeye cesaret edemedi. Bunun üzerine el-Me'mûn balığı sudan çıkartana ödül vermeye karar verdi. Böylece hizmetkârlarından biri suya girdi, balığı yakaladı ve sudan çıkardı. Fakat balık çırpınarak adamın elinden kurtuldu ve suya geri kaçtı. Üzerine sıçrayan su yüzünden el-Me'mûn'un göğsü ve boğazı ıslandı, elbiseleri de sırılsıklam oldu. Sonra hizmetkâr suya ikinci kez daldı ve balığı tekrar

³⁴⁵ El-Me'mûn bu sırada ordusuyla birlikte Bizans topraklarındaydı.

yakaladı. Bunun üzerine el-Me'mûn, 'Bir an evvel kızartın onu' diye emir verdi. Fakat sonra bir titremeye kapıldı. Bu yüzden üzerini bir battaniyeyle örttüler. El-Me'mûn da bu sırada tir tir titremekte ve haykırmaktaydı. Hemen etrafına bir ateş yaktılar. Sonra balığı getirdiler. Fakat el-Me'mûn, durumunun kötülüğünden dolayı balığa elini bile süremedi. Sonra acısı biraz hafıfledi. Bulundukları mekânın adının Arapça'daki manasını sordu. 'Ayağını uzat'³⁴⁶ anlamına geldiğini söylediler. Böylece el-Me'mûn bunda bir uğursuzluk sezdi. Sonra bulundukları mevkinin adını sordu. 'Rakka' dediler. Zira doğumunda yapılan kehanete göre Rakka'da ölecekti. Bu yüzden, ölmekten korktuğu için, Rakka'da kalmaktan çekindi. Lakin, Rumlar'dan bunu işitince kaderini anladı. Ümidini kaybettiği vakit, 'Ey melikliği ebedî olan! Melikliği sona ermekte olana rahmet eyle' demiştir. Ölüm haberi Bağdad'a ulaştığında Ebû Sa'îd Mahzûmî onun için şöyle söylemiştir:

'El-Me'mûn'u ve onun melikliğini
Koruyan yıldızları gördün mü?
Terk ettiler onu Tarsus'un iki vadisi arasında,
Tıpkı terk ettikleri gibi babasını Tus'ta!'"

Seâlibî'nin söylediğine göre, "Halifeler arasında mezarları er-Reşîd ve el-Me'mûn'dan daha uzakta olan başka baba ve oğul bilinmez. Aynı şekilde, el-Abbâs'ın beş oğlunun da mezarları çok geniş bir alana yayılmıştır ve bunun örneği insanlar arasında hiç görülmemiştir. Abdullah'ın mezarı Tâif'te, Ubeydullah'ın mezarı Medine'de, el-Fazl'ın Şam'da, Kussam'ın Semerkand'da ve Mabad'ın mezarı da Afrika'dadır."

El-Me'mûn'un hayatından haberler

Niftavayh'ın söylediğine göre, "Bana, Hamid b. el-Abbâs b. el-Vezîr'in şöyle söylediği rivayet edildi: 'El-Me'mûn'un huzurundaydık ve o hapşırdı. Fakat biz ona hayır dua etmedik. Bu yüzden, 'Neden bana hayır dua etmediniz?' diye sordu. 'Biz sizi pek bir yücelttik ey Emîrül-Mü'minîn' diye cevap verdik. Bunun üzerine, 'Ben kendisini duadan daha yüce gören meliklerden değilim' dedi."

İbn Asâkir, Muhammed el-Yezidî'den rivayeten şöyle söylemiştir: "El-Me'mûn'a ders verirdim. Bir gün yanına gittim, fakat müsait vaziyette değildi. Bu yüzden hizmetkârlarından birini, geldiğimi bildirmesi için ona yolladım. El-Me'mûn yine de gecikti. Sonra başka birini daha gönderdim, fakat yine gelmedi. Ben de, 'Bu genç sürekli boş işlerle meşgul oluyor' deyince, 'Evet! Ayrıca siz ayrıldığınızda hiz-

³⁴⁶ Bideydûn'un Yunanca aslı Podendon'dur. Yunanca ποδα (ayak) ve τεινω (germek, uzatmak) sözcüklerinin birleşiminden Arapça'ya Bideydûn şeklinde geçmiştir.

metkârlarına öfkeyle çıkışıyor ve hizmetkârlar ondan çok şiddetli eziyet görüyor. Bu yüzden ona edep vermelisiniz' dediler. El-Me'mûn çıktığı vakit getirilmesini emrettim ve ona yedi kez sopayla vurdum. Yaşlar akan gözlerini ovuşturduğu sırada, 'Cafer b. Yahyâ³⁴⁷ geliyor!' diye seslendiler. Cafer bir mendil aldı ve el-Me'mûn'un gözlerindeki yaşları sildi. Sonra kaftanını topladı, minderine doğru gitti ve bağdaş kurarak oturdu. Sonra, 'İçeri gönderin' dedi. Böylece, el-Me'mûn içeri girdi ve ben de dışarı çıktım. Çünkü, el-Me'mûn'un beni ona şikâyet etmesinden korkuyordum. Sonra Cafer onun önüne oturdu. Karşılıklı konuşmaya daldılar ve Cafer onu güldürecek şeyler söyledikten sonra çıkıp gitti. Sonra ben içeri girdim ve el-Me'mûn'a, 'Beni Cafer'e şikâyet edeceğinden korktum' dedim. Bunun üzerine bana, 'Ey Ebû Muhammed! Ben bunu babam er-Reşîd'e bile söylemezken Cafer'e nasıl söylerim? Benim gerçekten de edebe ihtiyacım vardır' dedi."

Abdullah b. Muhammed Teymiyye'den aktarıldığı üzere, "Er-Reşîd sefere çıkmak istedi. Bu yüzden insanlara hazırlanmalarını emretti ve hafta sonundan önce de yola çıkacağını onlara bildirdi. Ancak bir hafta geçti ve yola çıkmadı. Bu yüzden el-Me'mûn'un etrafında toplandılar ve ondan bu konuda bilgi almasını istediler. Bunun üzerine el-Me'mûn ona bir şiir yazdı; fakat er-Reşîd, oğlunun şiir yazabildiğini bilmiyordu. Şiir şöyledir:

'Ey bineklerin sırtında taşıdıklarının en hayırlısı!
Eyer vurulmuş atların peşi sıra gittiği!
Var mıdır yürüyüş için bileceğimiz belli bir vakit?
Yoksa belirsizlik midir yürüyüş için emrimiz?
Bu haber ancak meliktedir,
Biz karanlıkta onun ışığından ödünç aldık.
Eğer siz ileriye giderseniz, doğru yol da sizi takip eder,
Ve eğer durursanız, sizinle birlikte durur doğru yol!'

Er-Reşîd şiiri okudu ve memnun kaldı. Sonra ona şöyle bir mektup gönderdi:

'Ah oğlum! Senin ayak takımının en yüce, asillerinse en basit uğraşı olan şiirle, şairlikle ne işin var?'"

Esmâî'nin söylediğine göre, "El-Me'mûn'un yüzüğünün üzerine, 'Allah'ın kölesinin oğlu, Allah'ın kölesi' yazısı nakşedilmişti."

Muhammed b. Abdullah'ın söylediğine göre, "El-Me'mûn ve Osmân b. Af-fân dışında hiçbir halife Kur'ân'ı ezberlememiştir."

³⁴⁷ Vasıt'lı ünlü bir nahiv âlimidir. Hicri 224 yılında burada doğmuştur. Sonradan Bağdat'a yerleşmiş ve 323 yılında burada vefat etmiştir. İbn Hal. Bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 328, * imli dipnot.

Ben de, evvelden yaptığım tespitler doğrultusunda bu sınırlamayı reddettiğimi söylerim.

İbn Üyeyne'den rivayet olunduğu üzere, "El-Me'mûn ulemayı topladı ve halkın önünde bir meclis kurdu. Bir kadın öne çıkarak şöyle dedi: 'Ey Emîrû'l-Mü'minîn! Kardeşim vefat etti ve geriye altı yüz dinar bıraktı. Lakin, bana bir dinar verdiler ve 'Sana düşen budur' dediler.' Bunun üzerine el-Me'mûn hesap yaparak mirası parçalara böldü ve sonra kadına, 'Gerçekten de sana düşen budur' dedi. Ulema, 'Bunu nasıl bildiniz ey Emîrû'l-Mü'minîn?' diye sorunca el-Me'mûn, 'Bu adam geride iki kız evlat bıraktı değil mi?' diye sordu. Kadın, 'Evet' dedi. Bunun üzerine el-Me'mûn şöyle konuştu: 'Öyleyse, onlar dört yüz dinarın üçte ikisini alacaklar. Sonra geride bir anne bıraktı ki, o da yüz altının altıda birini alacak. Ve ayrıca geride karısını bıraktı ve o da yetmiş beşte sekiz alacak. Senin bir de on iki kardeşin mi vardır?' diye sordu. Kadın, 'Evet' dedi. El-Me'mûn, 'Onlar da ikişer dinar alacak. Bu yüzden senin payına düşen ancak bir dinardır' dedi."

Muhammed b. Hafs el-Anmâtî'den rivayet olunduğu üzere, "Bir bayram günü el-Me'mûn'la birlikte kahvaltı ediyorduk. Masasının üzerinde üç yüzden fazla tabak vardı. Ne zaman başka bir tabak getirilse el-Me'mûn tabağa bakıyor ve şöyle diyordu: 'Bu, bir şey için yararlı ve lakin başka bir şey için acı vericidir. Eğer içinizde balgamı³⁴⁸ olan varsa bundan sakınsın. Safranı³⁴⁹ olan varsa bunun hepsini yesin. Eğer aranızda kara sevdaya³⁵⁰ tutulan varsa bundan bir lokma dahi yemesin. Ve içinizden kim bu yemekten azıcık olsun yemek isterse kendini bundan sakınsın.'³⁵¹ Bunun üzerine Yahyâ b. Eksem³⁵² şöyle söylemiştir: 'Ey Emîrû'l-Mü'minîn! Eğer tıp ilmi üzerine bir tartışmaya girecek olsak, siz bilginizle bir Calyenus³⁵³ olurdunuz. Eğer yıldızlar üzerine konuşacak olsaydık, siz onların hesaplanmasında bir Hermes olurdunuz. Fıkıh üzerine konuşacak olsaydık, Allah bilgisinden dolayı ondan razı olsun, Ali b. Ebû Tâlib olurdunuz. Özgürce konuşma üzerine olsaydık, bir Hâtîm Tâî, hadîslerin doğruluğu ve

³⁴⁸ Balgam: Phlegmatic: Soğukluğu ya da soğuk algınlığı olan, üşütmüş kimse; fakat bundan daha genel olan anlamı, insanlara karşı soğuk olan ve duygularını göstermeyen, duyarsız derecede soğukkanlı olan kişidir.

³⁴⁹ Asabîliğe neden olduğu düşünülen iltihap sıvısı.

³⁵⁰ Siyah sıvı ya da kara sevdaya düşme durumu; "atrabilioussness".

³⁵¹ Helen döneminin en ünlü tıp âlimi olan Galen'in kitabından alınmış olmalıdır. Buna istinaden, Ortaçağ'da insan vücudunun dört temel sıvısı olduğuna inanılan balgam, sarı safran, kara safran ve kan şeklinde sıralanan dört temel sıvıdan bahsediyor. O dönemin inancına göre bu sıvılar salgılandığında insanda bir çeşit hüznün, melankoli, neşe ya da soğukluk duygusu yaratır ve hâlet-i ruhiye üzerinde belirleyici bir güce sahipti. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s.329, § imli dipnot.

³⁵² Bizzat el-Me'mûn tarafından, hicrî 202 yılında Basra Kadısı olarak atanmıştır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 329, § imli dipnot.

³⁵³ Galen ya da Galenus.

kanıtlanmaları üzerine olsaydı bir Ebû Zerr, cömertlik üzerine olsaydı faaliyetleriyle bir Kaab b. Mâme, sadakat üzerine olsaydı bir es-Semevvel b. Âdiyâ³⁵⁴ olurdunuz.’ Bu sözler el-Me’mûn’u pek mutlu etmiş ve şöyle söylemiştir: ‘İnsan aklıyla ayırt edilir. Şayet bu böyle olmasaydı, hiçbir et diğer etten ve hiçbir kan diğer kandan daha iyi olmazdı.’”

Yahyâ b. Eksem’den rivayet edildiği üzere, “El-Me’mûn’da gördüğüm en saygıdeğer şey şudur: Bir geceyi onun yanında geçirdim. El-Me’mûn uyanarak bana, ‘Yahyâ, ayağımın yanında ne olduğunu görüyor musun?’ diye sordu. Baktım fakat bir şey göremedim. Bunun üzerine Me’mûn bir kandil emretti ve hizmetçiler aceleyle getirdiler. ‘Şimdi bakın’ dedi el-Me’mûn. Baktılar, yatağının altında onun boyu uzunluğunda bir yılan gördüler ve hemen öldürdüler. Bunun üzerine ben de, ‘Gerçekten de gaiplerin ilmi Emîrül-Mü’minîn’in muvaffakiyetinin tamamlayıcısıdır’ deyince el-Me’mûn şöyle cevap verdi: ‘Beni Allah korudu! Ancak gaipten bir ses bana uykumda seslendi ve şöyle dedi:

‘Ey sen gece uyuyan, uyan!
Gece gezinir zira şerler,
Gencin zamanına güveni
Bağları çözülmüş elbiseye güvenmeye benzer!’

El-Me’mûn şöyle devam etti: ‘Böylece uyandım. Uzakta ya da yakında olsun bir şey olacağını biliyordum. Ben yakında olana dikkatle baktım; gördüğüm şey senin gördüğündü.’”

Ammar b. Ukayl’dan rivayet edildiği üzere, “Şair İbn Ebû Hafsâ bana, ‘El-Me’mûn’un şiirden anlamadığını biliyor musun?’ diye sordu. Ben de, ‘Ondan daha çabuk kavrama yeteneğine sahip olan kim vardır ki? Vallahi biz bir şiirin ilk beytini söyledik de o, daha şiirin sonunu işitmeden tamamlayıverirdi’ dedim. Bunun üzerine

³⁵⁴ Arapça’da, “Semevvel’den daha sadık” anlamına gelen, “أوفى من السمول” diye bir atasözü vardır. Semevvel’in sadakatinin öyküsü meşhurdur. Hira kralından kaçmakta olan İmrü’l-Kays Semevvel’in Teyme’deki kalesine sığınır. Sonra kızını ve pek çok zırhı Semevvel’e emanet ederek, kendisinden yardım talep etmek için Bizans imparatoru Jüstenyen’in sarayının yolunu tutar. Rumlar’la pek çok macerasından sonra da Ankara’da ölür. Ölümü üzerine Gassan emîri, onun zırhını ve kalede bıraktığı silahları ele geçirmek için Semevvel’in kalesini kuşatır. Bu sırada, bir talihsizlik sonucu, Semevvel’in oğlu kalenin kapısında Gassan emîrinin eline esir düşer. Böylece emîr, çocuk karşılığında kaledeki zırh ve silahların değiş tokuş edilmesini teklif eder, fakat Semevvel İmrü’l-Kays’a verdiği söze sadık kalmak için bunu reddeder ve çocuğu gözlerinin önünde katledilir. Böylece kuşatma kaldırılır. Daha sonra Semevvel, İmrü’l-Kays’ın zırhını akrabalarına, Ukaz panayırında iade etmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 330, † imli dipnot.

İbn İbû İlâfâ şöyle söyledi: ‘Gerçekten de ben ona ezberden çok iyi söylediğim iki beyit okudum da bundan hiç etkilenmemişti. Şiir şöyleydi:

‘Hak yolun imamı geçti işin başına
İnsanlar dünya işleriyle meşgulken,
Meşgul idi o imanla!’

Bunu işitince ona şöyle söyledim: ‘Sen, onu elinde tespahiyle acuze bir kadın yerine koymaktan başka bir şey yapmamışsın. Kim etrafı dünyevi işlerle çevrili olur da dünya meselelerine karşı kayıtsız kalabilir ki? Sen, amcanın el-Velîd için söylediği gibi söyleyememişsin.

‘Ne kaybetti bu dünyadaki nasibini
Ne de alıkoydu onu dininden dünyanın işleri!’”

İbn Asâkir’in söylediği üzere, “Nâdir b. el-Şumayl³⁵⁵ bana şöyle anlattı: ‘Merv’de el-Me’mûn’un huzuruna çıktım. Üzerimde eski ve yıpranmış giysiler vardı. Bana, ‘Ey Nâdir! Emîrû’l-Mü’mînîn’in huzuruna bu kılıkla mı çıkıyorsun?’ dedi. Ben de, ‘Ey Emîrû’l-Mü’mînîn, Merv’in sıcaklığı ancak bunun gibi elbiselerle defedilir’ dedim. Bunun üzerine el-Me’mûn, ‘Aksine, sen sefil bir hayat sürmekte sin’ dedi. Sonra hadîs üzerine konuşmaya daldık. El-Me’mûn şöyle söyledi: ‘Huşâyım b. Buşayr’in³⁵⁶ bana naklettiğine göre İbn Abbâs ona şöyle bir rivayette bulunmuştur: ‘Resûllah (sav) bana, ‘Bir erkek, inancı ve güzelliği için bir kadınla izdivaç yaptığında bu yoksulluğa karşı bir set (sadâd) çekiştir’ buyurdu.’ Şöyle cevap verdim: ‘Emîrû’l-Mü’mînîn’in sözleri Hişâm’a sadıktır. Avf el-Arâbî, el-Hüsn’den naklen Peygamber (sav) hakkında şöyle rivayet etmiştir: ‘Bir erkek, inancı ve güzelliği için bir kadınla izdivaç yaptığında bu yoksulluğu karşı bir set (sidâd) –kesra ile- çekiştir.’ El-Me’mûn bu sırada konuşuyordu, fakat bunu işitince oturduğu yerden doğruldu ve ‘Ey Nâdir! Sadâd yalnız bir telaffuz mudur?’ diye sordu. ‘Burada evet’ dedim, ‘Fakat şüphesiz bu Huşâyım’ın hatasıdır. O konuşmada hata yapan biriydi’ diye de ekledim. Bunun üzerine el-Me’mûn, ‘İkisi arasındaki fark nedir?’ diye sordu. Şöyle cevap verdim: ‘Sadâd -fetha ile- yapılan işlerde doğru yolu takip etmektir. Sidâd ise -kesra ile- hayatı idame ettirmek için ge-

³⁵⁵ Ebû’l-Hasan, Nâdir b. Şumayl b. Karaşah b. Yezîd et-Tamîmî. Basra’nın yerlisidir ve ünlü bir nahiv üstadıdır. Ayrıca fıkıh ve hadis üzerine engin bilgi birikimi vardır. Şiir ve Çöl Araplarının savaşları üzerine de bilgi sahibidir. Gelir kaynağı bulamadığı için Basra’yı terk etmiş ve Merv’e yerleşmiştir. Burada büyük bir zenginlik elde etmiştir. Buradaki hikâye İbn Hal’de de biraz farklılıklarla geçmektedir. Hicri 204 (820) yılında ölmüştür. Bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 331, * imli dipnot.

³⁵⁶ Vâsıt’ın yerlisidir. Bağdat’ta büyük bir muhaddis olarak saygı görmüştür. Yirmi bin kadar hadisi ezbere bildiği söylenmektedir. Hicri 183 (799) yılında, 79 yaşında ölmüştür. İbn Hal. Bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 331, † imli dipnot.

rekli olan şeyler ya da onu kullanarak durduğunuz ya da set çektiğiniz bir şeydir.' İl-Me'mûn, 'Peki ya Çöl Arapları bu farkı bilirler mi?' diye sordu. 'Evet' dedim, 'Osmân b. Affân'ın soyundan gelen el-'Arcî³⁵⁷ bununla ilgili şöyle söylemiştir:

'Beni mahvoluşa terk ettiler de mahvoluşa terk ettikleri öyle bir gençti ki Şer bir günde ya da bir gediğe set çekilmesinde [sidâd] onlara yardımcı olabilirdi.'

El-Me'mûn bir süre başını eğip sustu ve sonra şöyle söyledi: 'Allah cahilleri utan-dırsın!' Sonra, 'Ey Nâdir! Bana Arapların yazdığı en güzel şiiri oku' dedi. Bunun üzerine Hikem b. Mervân'dan naklen İbn Baîz'den³⁵⁸ bir şiir okudum:

'O³⁵⁹ uykulu gözlerle bana,
'Benimle bir gün daha kal' dedi de, kalmadım.
'Hangisini ziyaret ettin şeflerden?' diye sordum ona
Dedi, 'El-Hakem'den başka hangi şef olabilir?'
Ne zaman çadırının iki muhafızı
'Kapıdaki İbn Beyz'dir' dese, tebessüm ederek o,
'Sana söz verdiğimi peşin ödedim hiç şüphesiz,
Gel! Bırakın girsin! Paramı ver bana eline peşin saydığım eksiksiz!'

Bunun üzerine el-Me'mûn, 'Bana Araplar'ın bugüne kadar hakkında konuştuğu en adaletli olay üzerine bir şiir oku' dedi. Medineli İbn Ebû Arûba'dan şunu söyledim:

'Kızacak dahi olsa da amcam oğlu
Destek olurdum ardından ona ilerlemesi için yine de!
Servetim ona yardım etmeli,
Toprağından, göğünden ırakta olsa bile!
Muhafızı olurdum onun sırrının, saklardım
Yerine getirme arzusu beni sarıncaya dek,
Ve eğer ki kader yaralaysaydı develerini onun çölde
Katılırdı benim sağlıklı develerim, onun uyuz tutmuş sürüsüne!
Çağırsaydı şayet beni adımla, sürmem için bir aygırı,

³⁵⁷ Abdullah b. 'Amr el-Arcî. Halife Osmân b. Affân'ın torunlarından. Hayatı, Suyûtî'nin Şerh-i Şevâhîdü'l-Mugnî'sinden alınmıştır. Kitâbu'l-Agânî'de de bahsi geçmektedir. Bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 332, † imli dipnot.

³⁵⁸ Hamza b. Baîz el-Hanefî. Emevî hanedanının en iyi şairlerinden biriydi; ahlaksızlığa ve çapkınlığa da çok düşküncü. Kûfe'nin yerlisidir. El-Muhelleb ve oğlu, Abân b. el-Velîd ve Kadı Bilâl Ebû Burde için methiyeler düzmüş, bunlardan yüklü miktarda hediyeler almıştır. Kitâbu'l-Agânî'de kendisinden uzunca bahsedilmektedir. Abbâsîlerin başa gelişlerini görememiştir. Bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 332, † imli dipnot.

³⁵⁹ Buradaki sözcük, alışılmış geleneğin dışında dişil çekimlidir.

Atlayı verirdim sırtına onun için hiç şüphesiz,
 Kendi işi için yoldan gelecek olsaydı eğer,
 Bakmazdım ben çadırı ötesine,
 Giyecek olsaydı üzerine güzel bir mintan, demezdim ben ona,
 ‘O güzel cübbesi yakışır mıydı acep bana!’ diye.’

Bunun dinledikten sonra el-Me'mûn, ‘Şimdi de bana Arapların en sevdikleri şiiri oku’ dedi. Ben de ona İbn Abdal el-Esâdî'den şöyle bir şiir söyledim:

‘Devam ederim Allah’ın inayetiyle,
 Adap öğretmek için müeddepliğe,
 Ne zaman sükûnette olsa evde kalırım o vakit,
 Ve şayet uzaktaysam, pek bir coşku içinde!
 Ne sahibim bir dostun yoldaşlığına,
 Ne de arzularım bir şeyi geçip gittikten sonra o.
 Cömert olan kendi için ne rızık isterse, ben de kendim için isterim onu
 Lakin ne de olsa haddimi bilirim arzu ettiğim şeyde!
 Gerçekten de bakarım cömert olan adama
 Ümit etsem ondan, hevesli olsa o da bunu vermeye
 Lakin, kibirli olanın peşinde değildir köle
 Zırnık vermez sana; ancak korkudan verdiği bir yana!
 Tıpkı dayak yemedikçe işe yaramayan,
 Gerisinden mühürlü katır misali!
 Bulamadım dinden gayrısını sarılacak, tecrübeme dayanarak
 Bir de soyun asaletinden başka,
 Kim ki, huzur içinde evinde kalır; bulur rızkını
 O ki, hiçbir vakit vurmaz semeri, yükü devesi sırtına!
 Rızk, bineğin ve eyerin sahibinden her vakit esirgenir de
 Hiç mi bırakmaz o düşmeyi gurbet yollara?’

Bunu dinleyince el-Me'mûn, ‘Çok güzel söyledin ey Nâdir’ dedi. Sonra bir parça kâğıt aldı ve ne olduğunu anlamadığım bir şey yazarak, ‘Et-Turâb’ın³⁶⁰ emir kipini nasıl söylersin?’ diye sordu. ‘İtreb’ dedim. ‘Peki ya, ‘Et-Tayn’ı?’³⁶¹ diye sordu. ‘Tin’³⁶² dedim. ‘Peki bunları nasıl yazarsın?’ diye sorunca da, ‘Mutrab’³⁶³ ve Matîn³⁶⁴ dedim. El-Me'mûn, ‘Bu öncekinden daha iyiydi’ dedi ve bana elli bin dirhem verilmesi için bir

³⁶⁰ Toz, toprak, kir anlamına gelmektedir.

³⁶¹ Balçık ya da bir şeyin üzerini çamurla kaplamak.

³⁶² Emir kipindedir ve ‘çamurla kapla’ anlamına gelmektedir.

³⁶³ Üzeri toprakla örtülü olan şey.

³⁶⁴ Üzeri balçıkla ya da çamurla kaplı olan şey.

emir yazdıktan sonra hizmetkârlarından birine beni Fazl b. Sehl'e götürmesini emretti. Ben de onunla birlikte gittim. Fazl yazıyı okuyunca, 'Ey Nâdir!' dedi, 'Emîrû'l-Mü'minîn'in telaffuzunu hatalı mı buldun?' 'Kesinlikle hayır!' dedim; 'Aksine hatayı yapan Huşaym'dır; Emîrû'l-Mü'minîn ancak onun söylediğini takip etmiştir.' Bunun üzerine kendi hesabından bana otuz bin dirhem daha verilmesini emretti. Böylece seksen binle evimin yolunu tuttum.'"

Hatîb'in Muhammed b. Ziyâd el-Arâbi'den³⁶⁵ rivayeten söylediği üzere, "El-Me'mûn beni yanına çağırttı, ben de gittim. Bahçede Yahyâ b. Eksem'le birlikte yürüyordu. Ben onları görünce ikisi de yüzlerini çevirdi. Bu yüzden yere oturdum. Bana doğru yaklaştıklarını görünce ayağa kalktım ve el-Me'mûn'u halife sıfatıyla selamladım. Bunun üzerine el-Me'mûn'un Yahyâ'ya, 'Ey Ebû Muhammed! Görüyor musun onun ne de güzel bir edebi vardır; bizim yüzümüzün ona dönük olmadığını gördü de böylece oturdu. Sonra bizim ona yaklaştığımızı görünce ayağa kalktı ve selamıma karşılık verdi' dedi, sonra 'Utbe'in kızı Hind³⁶⁶ için söylenen şiiri oku' dedi:

'Târik'in kızlarıyız bizler
Sekeriz minderler üzerinde de
Sanırsın keklikler!'

El-Me'mûn, 'Bu Târik kimdir? Hind'in soyağacına baktım ve Târik'i bulamadım' diye sordu. Bunun üzerine, 'Ey Emîrû'l-Mü'minîn! Hind'in soyunda Târik'in yerini ben de bilmem' dedim. El-Me'mûn şöyle cevap verdi: 'Şüphesiz bununla yıldızı kastederek güzelliğinden dolayı soyunu ona dayandırmıştır. Zira Yüce Allah, 'Andolsun o göğ ve Târik'a'³⁶⁷ buyurmuştur. 'Bunu bir kanıtla destekleyiniz Emîrû'l-Mü'minîn' dedim. Bunun üzerine el-Me'mûn, 'Bunu çok iyi bilirim' dedi. Sonra bana elinde çevirdiği bir kese kehribar fırlattı. Bunları beş bin dirheme sattım.'"

Ebû Ubâde'den rivayet olunduğu üzere, "El-Me'mûn yeryüzündeki en büyük meliktir ve hak ettiği lakap tam olarak budur."

İbn Ebû Dâvûd'dan rivayeten, "Haricîlerden biri el-Me'mûn'un huzuruna çıktı. El-Me'mûn ona, 'Bize karşı olmayı teşvik etmenin sebebi nedir?' diye sordu. Adam, 'Allah'ın kitabından bir âyettir' dedi. El-Me'mûn, 'Hangi âyettir o?' diye sorunca da adam ona Yüce Allah'ın, 'Her kim Allah'ın indirdiği hükümler ile hükmetmezse işte

³⁶⁵ Çöl Arabı.

³⁶⁶ Ebû Sufyân'ın kızı ve Muaviye'nin annesi. Bu sözler onun tarafından Uhud Savaşı'nın yapıldığı gün gençleri yüreklendirmek için söylenmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 334, † imli dipnot.

³⁶⁷ Târik suresi, 1., 2. ve 3. âyetler: 'Ant olsun o göğ ve Târik'a. Tarık nedir bildin mi? O, karanlığı delen yıldızdır.'

onlar kâfirdir'³⁶⁸ sözlerini söyledi. Halife, 'Sende bunun gerçekten indirildiğine dair bir bilgi var mıdır?' diye sordu. 'Evet' dedi adam. Bunun üzerine el-Me'mûn, 'Kanıtın nedir?' diye sorunca adam, 'Halkın üzerinde vardığü icmadır' dedi. El-Me'mûn, 'Onların bunun indirildiğine dair icmaya varmalarına memnun olduğuna göre onun yorumlanması üzerine vardıkları icmadan da memnun olasın' dedi. Bunun üzerine adam, 'Doğru söylediniz. Selamu aleyke ey Emîrül-Mü'minîn' dedi."

İbn Asâkir'in Muhammed b. el-Mansûr'dan rivayeten söylediğı üzere el-Me'mûn şöyle söylemiştir: "Şerefli olmanın göstergelerinden biri insanın kendisinden mevkice yukarıda olana karşı çıkabilmesi ve kendisinden aşağıda olup da kendisine karşı çıkana tahammül edebilmesidir."

Said b. Müslim'den rivayeten el-Me'mûn şöyle söylemiştir: "Suç işleyenlerin benim affetmekle ilgili görüşümü bilmelerini isterim; böylece korku onları terk eder ve kalplerini bir sevinç kaplar."

İbrahim b. Said el-Cevherî'den rivayet edildiğı üzere, "Bir gün, suç işlemiş bir adam el-Me'mûn'un huzuruna getirildi. El-Me'mûn ona, 'Yemin olsun seni öldüreceğim' dedi. Bunun üzerine adam, 'Ey Emîrül-Mü'minîn! Bana nazik davranınız; şüphesiz ki şefkat merhametin yarısıdır' deyince el-Me'mûn, 'Bunu nasıl yapabilirim? Daha şimdi seni öldürmek için yemin ettim' dedi. Bunun üzerine adam, 'Allah'ın huzuruna yalancı olarak çıkmak, katil olarak çıkmaktan daha iyidir' dedi. Böylece, el-Me'mûn onun yoluna gitmesine izin verdi."

Hatîb'in Ebû's-Saltî Abdü's-Selim b. Sâlih'den naklettiğı üzere, "El-Me'mûn'la bir gece geçirdim. Her zaman lambayı ayarlayan hizmetkâr uykuya dalmıştı. El-Me'mûn kalkıp lambayı ayarladı. Bu sırada onun şöyle söylediğini işittim: 'Abdest alırken bazen hizmetkârların beni kötilediklerini ve bana iftira ettiklerini duyuyorum; fakat onları duymazlıktan geliyor ve affediyorum.'"

Sûlî'nin Abdullah b. el-Bevvâb'dan rivayeten söylediğı üzere, "El-Me'mûn bize karşı hoşgörülüydü, fakat bazen de pek bir hiddetlenirdi. Bir kere Dicle'nin kıyısında bir perdenin arkasında dişlerini temizlemeye koyulmuştu –ve biz de onun önünde duruyorduk– bu sırada bir kayıkçı onun önünden geçerken, 'Düşün ki bu el-Me'mûn olsun; kendi kardeşini öldürdükten sonra benim gözümde bir değeri olur muydu?' diye konuştu. El-Me'mûn tebessüm ederek bize, 'Bu yüce adamın gözünde yüce ve soylu bir yer tutmak için bana ne kurnazlık önerirsiniz?' demekten başka hiçbir şey yapmadı."

Hatîb'in Yahyâ b. Eksem'den naklen söylediğı üzere, "El-Me'mûn'dan

³⁶⁸ Mâide suresi, 44. âyet: "Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik. Onda bir hidayet ve nur vardı. Müslüman olan peygamberler, Yahudilere onunla hükmederlerdi. Zâhitler ve âlimler de Allah'ın kitabının muhafazasına memur edilmiş olmaları ve bunun üzerine şahit bulunmaları dolayısıyla (Tevrat ile hükmederlerdi). Artık insanlardan korkmayın, benden korkun. Benim âyetlerimi az bir bahaya satmayın. Her kim Allah'ın indirdiğı hükümler ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerdir."

daha asil birini görmedim. Onunla bir gece geçirdim. Bir öksürük nöbeti tutmuştu da sırf beni uyandırmamak için elbisesinin koluyla ağzını örttüğünü görmüştüm.”

El-Me'mûn şöyle söylerdi: “Âdil olmak ilkin en yakın dostlarla başlar, sonra onlara en yakın olanlarla devam eder ve nihayet en aşağıdakilere ulaşır.”

İbn Asâkir'in Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'den naklettiği üzere, “El-Me'mûn bana şöyle söylemişti: ‘Ey Yahyâ! İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için eline geçen her fırsatı değerlendir. Zira iş, birini içinde bulunduğu vaziyette tutmaya ve tadını çıkardığı nimetleri sürdürmeye geldiği vakit felek pek bir dönecek, kaderse pek bir insafsızdır.’”

Abdullah b. Muhammed ez-Zehrâ'dan rivayeten, “El-Me'mûn şöyle söylemişti: ‘Bir tartışmadaki üstünlük, benim nazarımda, gücün üstünlüğünden çok daha hoştur. Şüphesiz ki gücün üstünlüğü verdiği zararlar çabucak ortadan kaybolur da tartışmadaki üstünlük hiçbir şeye zarar vermez.’”

Utbî'den rivayet olunduğuna göre, “El-Me'mûn'un şöyle söylediğini işitmiştim: ‘Hüsnüniyetinden dolayı sana şükran duymayan, iyi işlerin için de sana teşekkür etmez.’”

Ebû Âliye'den rivayet olunduğu üzere, “El-Me'mûn'un şöyle dediğini duydum: ‘Bir krallıkta çekişmeden daha çirkin olan şey, bilgi edinmeden önce kızgınlıkla ya da tahrikle hüküm verilmesidir. Bundan daha da çirkin olan şey ise fakihlerin din konusundaki sığlıklarıdır. Bundan da daha çirkin olanı, zenginin cimri olmasıdır. Bunlardan daha kötü olanlarsa yaşlılara karşı ciddiyetsiz olmak, gençlerdeki tembellik ve savaş sırasındaki korkaklıktır.’”

Ali b. Abdü'r-Rahîm el-Mervezî'den rivayet olunduğu üzere, “El-Me'mûn şöyle söylemişti: ‘İnsanların kendisine en çok zarar vereni; kendisinden uzak durana yakın duran, kendisine saygı göstermeyene tevazu gösteren ve tanımadığının övgüsünü kabul edendir.’”

Muhârik'ten³⁶⁹ rivayet olunduğu üzere, “Ebû Atâhiye'nin şu sözlerini el-Me'mûn'a okudum:

‘Muhtacım bir efendinin korumasına,
Pek de şefkatli, içtendir o, gücendirsem de onu bana.’

Bunu dinleyince el-Me'mûn bana, ‘Bir kez daha oku’ dedi. Böylece ben de tam yedi kez tekrarlardım. Sonunda el-Me'mûn bana, ‘Ey Muhârik! Halifeliği benden al da bana böyle bir efendi ver’ dedi.”

³⁶⁹ Devrinin ilk şarkıcılarından. Bir defasında Halife Hârûn er-Reşîd'in huzurunda şarkı söylemiş ve Reşîd bundan çok hoşnut olmuştur, hatta şarkıcılar ve çalgıcılarla arasında bulunan perdeyi kaldırtmış ve onu tahta, yanına oturmaya davet etmiştir. Er-Reşîd'den sonra el-Me'mûn'un hizmetine girmiş ve Şam'a kadar ona eşlik etmiştir. Hicrî 230 (844) yılında ölmüştür. Lakabu Ebû'l-Hinâ idi. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 336, * imli dipnot.

Hüdbe b. Hâlid'den alındığı üzere, "El-Me'mûn'un kahvaltı sofrasıydım. Sofra kaldırılırken yerde kalanları toplamaya koyuldum. Bunun üzerine, el-Me'mûn bana bakarak, 'Yeteri kadar doymadın mı?' diye sordu. Ben de, 'Bilakis. Lakin Ham-mâd b. Salmâ bana Enes'ten, Resûlullah(sav)'in, 'Her kim ki sofranın altında kalanları yer, fakirlik ondan uzak olacaktır' hadîsini rivayet etmişti' dedim. Bunun üzerine, el-Me'mûn bana bin dinar verilmesini emretti."

Hasan b. Abdü's-Seffâr'dan rivayet olunduğu üzere, "El-Me'mûn, Hasan b. Sehl'in kızı Bûran ile evlenince halk Hasan'a hediyeler gönderdi. Fakir bir adam da ona birinin içinde tuz ve üşnen otu³⁷⁰, diğerindeyse bir mektup bulunan iki kese hediye etti. Mektupta şöyle yazılıydı:

'Sana feda olayım! Bunlar senin için gönlümden geçenlerden çok daha değersizdir. Lakin içinde benim de ismim geçmeden lütufkâr olanların sahifesinin dürülmesine gönlüm razı olmadı. Bu yüzden sana kendisiyle başlanılanı³⁷¹ gönderiyorum; bu, hayır ve bereket içindir. Yanında da kendisiyle bitirileni³⁷² gönderiyorum; bu da temizlik ve arınma içindir.'

Bunun üzerine Hasan, mektup ve keselerle birlikte el-Me'mûn'un huzuruna çıktı. Bu durum el-Me'mûn'un çok hoşuna gitti ve keselerin boşaltılıp dinarlarla doldurulmasını emretti."

Sûlî'nin Muhammed b. el-Kâsım'dan rivayeten söylediğine göre, "El-Me'mûn'un şöyle dediğini duymuştum: 'Yemin olsun, affetmekten öyle lezzet alırım ki, hatta bu yüzden mükâfat görmeyeceğimden dahi korku duyarım. Lakin insanlar affetmeye olan düşkünlüğümü bilselerdi, tüm suçlular koşup bana dönerdi.'"

Hatîb'in Mansûr el-Bermekî'den rivayeten söylediği üzere, "Er-Reşîd'in, el-Me'mûn'un âşık olduğu bir cariyesi vardı. Bir defasında bu cariye er-Reşîd'e bir ibrikten su dökerken er-Reşîd'in arkasında duran el-Me'mûn ona bir öpücük yolladı. Cariye onu gözleriyle ayıpladı ve bu yüzden de su dökmekte biraz gecikti. Hârûn Reşîd'in ona bakarak, 'Bu nedir?' diye sorması üzerine, cariye kekeledi ve cevap veremedi. Bunun üzerine er-Reşîd, 'Eğer söylemezsen yemin olsun seni öldürtürüm!' deyince cariye, 'Abdullah³⁷³ bana öpücük işareti yaptı' dedi. Hârûn, Abdullah'a öyle bir baktı ki, aman yarabbi! El-Me'mûn korku ve utanç içinde kaldı. Bunu görünce Hârûn ona acıdı, sarılarak, 'Onu seviyor musun?' diye sordu. El-Me'mûn, 'Evet' dedi. Bunun üzerine

³⁷⁰ Üşnen, "börülce, deniz yosunu ya da çöven otu"dur. Araplar yemeğe başlamadan önce tuz tadarlar ve üşnenle de ellerini temizlerlerdi. Sözcüğün İngilizce karşılığı "glasswort" olarak verilmiş ve eskiden cam yapımında kullanılan bir materyal olduğu da eklenmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 337,

³⁷¹ Tuzu kastediyor.

³⁷² Üşnen'i kastediyor.

³⁷³ El-Me'mûn'u kastediyor.

Hârûn, 'Öyleyse ayağa kalk ve onu şuradaki odaya götür' dedi. Böylece, el-Me'mûn ayağa kalktı. Tam dışarı çıkarken er-Reşîd ona, 'Bu durum üzerine bir şiir söyle bakalım' dedi. El-Me'mûn şunları söylemiştir:

'Bir ceylan ki, kirpiklerimle ima ettim
Gönlümdekileri ona,
Ve uzaktan öpüverdim de,
İkaz etti beni dudaklarıyla!
Cevap olaraksa, sundu bana redlerin en güzelini,
Kırıştıtararak o kirpiklerini!
Lakin, terk etmedim yerimi,
Ta ki oluncaya kadar sahibi!"

İbn Asâkir'in Ebû Huleyfe el-Fazl b. el-Hubbâb'dan rivayeten söylediği üzere, "Bir köle tüccarının şöyle anlattığını duymuştum: 'El-Me'mûn'a şiir okuyan, iyi konuşmasını ve satranç oynamasını bilen, eğitilmiş bir cariye gösterdim. Onun için el-Me'mûn'dan bin dinar istedim. Bunun üzerine el-Me'mûn, 'Söyleyeceğim beyite kendisinden bir beyit ekleyebilirse senin istediğin fiyata onu satın alacağım ve hatta sana daha da fazlasını vereceğim' dedi ve şu beyti söyledi:

'Ne söyledin bitap düşmüş olana uykusuzluktan,
Dönmüş deliye sana olan aşkının gücünden?'

Cariye bunun sonunu şöyle getirmiştir:

'Eğer ki bulursan vurgun yemiş bir âşık aşktan,
Şefkatli olacağım ona karşı her zaman.'"

Sûlî'nin, Hüseyin el-Halî'den rivayet ettiği üzere, "El-Me'mûn bana hiddetlenip de ödeneğimi kestiği vakit, onu övdüğüm bir kaside yazdım ve bunu bir haberciyle ona gönderdim. Başlangıcı şöyleydi:

'Ödüllendiriniz beni! Susadım zira o vaade,
Yeminle söylediğiniz o sözü ne vakit tutacaksınız?
Sığındım size iman bilmez o emîr takımından ve siz de
Gördünüz bunu hiç şüphesiz!
Ölürüm yolunuza da;
İyilikte eşsiz olan çok mu görür basit bir hediye bana?
Şüphesiz kıyas görmez bir sevgi verdim ben ona tek başıma!'

Sonra şöyle devam etti:

*'Allah Abdullah'ı en iyi kullarından bildi
Ve onu melik kıldı, hizmetkârını en iyi bilen Allah'dır hiç şüphesiz!
El-Me'mûn halkının kalkanıdır hakikaten de,
Ayırır yanlışı doğru yoldan hiç şüphesiz!'*

Bunun üzerine el-Me'mûn, 'Bunu güzel söylemiş. Lakin, şunu söyleyen de yine odur:

*'Gözlerim! Durmaksızın ağladı, yaşlar döktü Muhammed'e'³⁷⁴
Esirgeme gözyaşlarını ondan, yardım et ona.
Muhammed'den sonra yoluna girmez işler ne de olsa,
Dinmez hilafetin parçalara ayrılması bir daha asla!
Belki el-Me'mûn kendinden sonraki meliklikten hoşlanmaz amma,
Gezinir durur dünyada kaçak bir sürgün gibi!'*

El-Me'mûn, 'İşte bu şiiri diğerine karşı söylemiştir; bu yüzden de benim ona vereceğim hiçbir şey yoktur' dedi. Fakat nâib ona, 'Ey Emîrül-Mü'minîn! Nerededir sizin bağışlama âdetiniz?' diye sorunca el-Me'mûn, 'Evet' dedi, 'Bunun için neden olmasın ki?' Sonra ona bir hediye verilmesini emretti ve yeniden maaş bağladı."

Üleyye'nin Hammâd b. İshâk'tan rivayeten söylediği üzere, "El-Me'mûn, Bağdad'a gittiğinde her gün öğlene kadar haksızlığa uğrayanların dava ve işlerine bakardı."

Muhammed b. Abbâs'tan rivayet olunduğu üzere, "El-Me'mûn satranç oynamaya çok düşküncü, 'Bu zihni keskinleştirir' derdi. Satrançta bazı hamleleri ilk kez ortaya atan da kendisidir. 'Kimse gelip de, 'Haydi satranç oynayalım' demeyecek mi?' diye yakınırdı. Bunun yerine, 'Haydi hücum edelim' ya da 'Haydi ötekini sıkıştıralım' derlerdi. Lakin satrançta pek ileriye de gidebilmiş değildi! Hatta 'Ben ki, dünyayı idare ediyorum ve ona eşdeğerim de, iş şu iki karışa iki karış alanı idare etmeye gelince güç yetiremiyorum' derdi."

İbn Ebû Sa'îd 'den nakledildiği üzere, "Debîl³⁷⁵ el-Me'mûn için şöyle bir hicviye yazmıştır:

³⁷⁴ El-Me'mûn'un ağabeyi el-Emîn'i kastediyor.

³⁷⁵ Ebû Ali Debîl b. Ali el-Huzâî. Hicve ve yergiye o derece düşküncü ki makam mevki sahibi olan kişiler bir yana dursun halifeler bile ondan nasiplerini almıştır. İbrahim b. el-Mehdî onun bir şiirine öyle çok alınmıştır ki bunu gidip el-Me'mûn'a şikâyet edince, el-Me'mûn ona, "Sen de benim yaptığım gibi bunu sessizce sineye çek" demiştir. Zira yukarıda bahsi geçen şiire el-Me'mûn da çok kızmış fakat hiçbir şey yapmamıştır. Şiir İbn Hal'da da geçer. Debîl hicrî 148 yılında doğmuş ve Vâsit yakınlarındaki Tîb'de Hicrî 246 yılında ölmüştür. Karısının ismi de Kitâbu'l-Agânî'de geçmektedir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 339, * imli dipnot.

‘Ben ki, kılıçları kardeşini katleden,
Seni tahta oturtan kavimdenim!
Onlar ki, yücelttiler adını nicedir aşağılandıktan sonra,
Ve çekip aldılar seni itibarsızlığın en aşağılık derinliklerinden.’

El-Me’mûn bunu duyduğunda, ‘Sen ne de utanmazsın ey Debîl! Ben henüz ortada yokken, sen halifelerin kucağındaydın’ demekten fazlasını yapmamış ve onu cezalandırmamıştır.”

Sûlî’nin pek çok farklı kaynaktan rivayet ettiği üzere, “El-Me’mûn hurma şarabı içerdi.”

El-Câhiz’in söylediği üzere, “El-Me’mûn’un hizmetkârları, onun yüzüyle vücudunun aynı renk, ancak bacaklarının adeta safrana boyanmışçasına sapsarı olduğunu söylerdi.”

İshâk el-Musûlî’den naklediliği üzere, “El-Me’mûn, ‘Şarkıların en lezzetlisi, kusurlu ya da doğru olsun, dinleyene neşe verenidir.’ derdi.”

Ali b. el-Hüseyin’den rivayet olunduğu üzere, “El-Me’mûn içerken Muhammed b. Hamîd onun yanındaydı ve bu sırada cariyesi Garîb öne fırlayarak Nâbiga el-Câdî’den şöyle bir şiir okudu:

‘Âdeta şeritli Yemen burdesinin nakışlı eteği gibi.’

Bunun üzerine el-Me’mûn, cariyesinin bir neden olmaksızın buna başlamayacağını düşündü. Etrafındakilerse sessizlik içindeydiler. El-Me’mûn, ‘Er-Reşîd beni inkâr etsin! Eğer bu işin aslı bana söylenmezse, ben de bunu ona en acı işkencelerle itiraf ettiririm. Yok eğer hakikati söylenirse, ben de dürüst olanın arzusunu yerine getiririm.’ Bunun üzerine, Muhammed b. Hamîd, ‘Ey Emîrül-Mü’minîn! Ona bir öpücük gönderdim’ dedi. El-Me’mûn da, ‘İşte şimdi hakikat ortaya çıkıyor’ dedi. ‘Seni onunla evlendirmemi ister misin?’ diye sorunca da Hamîd, ‘Evet’ dedi. Bunun üzerine, el-Me’mûn şöyle söyledi:

‘Âlemlerin yaratıcısı Allah’a hamdolsun ve peygamberimiz Muhammed(sav)’i hayırlarla kuşatsın! Hamîd oğlu Muhammed’i, özgür kıldığım cariyem Garîb’le evlendiriyorum. Ona çeyizi olarak dört yüz dirhem veriyorum. Bu, Allah’ın bereketi ve Peygamber(sav)’in emridir. Onun elini tut.’

Böylece Garîb onunla birlikte ayağa kalktı. Daha sonra el-Mu’tasım eşiğe doğru yürüdü ve İbn Hamîd’e, ‘Ya benim payım?’ diye sordu. Hamîd, ‘Haklısın, bunu hak ettin’ dedi. Bunun üzerine el-Mu’tasım, ‘İstedğim pay bana gece boyunca şarkı söylemesidir’ dedi. Böylece Garîb, sabaha kadar ona şarkı söyledi ve İbn Hamîd de kapının eşiğinde onu bekledi. Sonra Garîb ayağa kalktı, İbn Hamîd’in elini tuttu ve onunla birlikte oradan ayrıldı.”

İbn Ebû Dâvud'dan rivayet olunduğu üzere, "Rum meliki el-Me'mûn'a hediye olarak iki yüz rıtl misk ve iki yüz samur kürkü hediye gönderdi. Bunun üzerine el-Me'mûn şöyle söylemiştir: 'Hediyeleri onun için iki kat artırın ki İslam'ın ihtişamını ve zenginliğini bilsin.'"

İbrahim b. el-Hasan'dan rivayet olunduğu üzere, "El-Medâinî, el-Me'mûn'a Mu'âviye'nin, 'Benî Hâşim aslan gibidir ve öfkesi pek ateşlidir. Fakat bizim şeflerimiz sayı onlardan çoktur' sözünü rivayet etmişti. Bunun üzerine el-Me'mûn şöyle cevap vermiştir: 'Mu'âviye görüşünü bildirmiş ve bir iddiada bulunmuştur; işte bu yüzden iddiasından dolayı davacı, görüşünden dolayı ise sanıktır.'"

Ebû İmâme'den rivayet olunduğu üzere, "Arkadaşlarımdan birinin bana söylediğine göre Ahmed b. Ebû Hâlid³⁷⁶ bir gün el-Me'mûn'a bir hikâye okuyormuş ve bu sırada '...filanca saridî³⁷⁷ –lakin bunun aslı el-Yezîdî'dir– deyivermiş. Bunun üzerine el-Me'mûn kahkaha atmaya başlamış ve 'Ey köle! Ebû Abbâs'a yemek getir! Görünüşe göre pek bir acıkmış' demiş. Ebû Hâlid utanarak, 'Aç değilim, fakat hikâyenin sahibi bir ahmaktır; 'ya' harfinin noktalarını 'se' harfinin noktalarıyla karıştırmış' demiş. El-Me'mûn, 'Önemli değil' diye cevap vermiş buna. Böylece Ebû Hâlid'e yemek getirmişler ve o da bitirene kadar yemiş. Sonra anlatmaya devam etmiş ve konu '...filanca el-Hamsî'ye gelince o, bunun yerine 'el-habisî'³⁷⁸ demiş. Bunun üzerine el-Me'mûn yine gülererek, 'Ey köle, hemen bir tabak habisî getir' demiş. Ebû Halîd de, 'Bu hikâyenin de yazarı ahmaktır. Çünkü 'mim' harfini sanki altında iki nokta duruyormuş gibi açık yapmış' demiş. Bunun üzerine el-Me'mûn gülererek, 'Bu iki sözcükteki hata olmasaydı sen aç kalırdın' demiştir."

Ebû Abbâd, "Allah'ın el-Me'mûn'dan daha soylu ve daha cömert birini yarattığını düşünmüyorum" demiş ve şöyle eklemiştir: "El-Me'mûn Ahmed b. Ebû Hâlid'in iştahından haberdardı. Bu yüzden de ne zaman onu bir göreve gönderse, yollamadan önce mutlaka kahvaltısını verirdi."

Bir kıssada bahsi geçtiği üzere, "Emîrû'l-Mü'minîn onun yemek masrafları için ödenek sağlamayı uygun görmüştü; çünkü Ahmed b. Ebû Hâlid sırf kendi gırtlığının çıkarına en zalim olanın dahi yanında yer alabilirdi. Bu yüzden Emîrû'l-Mü'minîn, onun yemek giderleri için günde bin dirhem ayırmıştı. Fakat, o yine de gözünü başkalarının yemeğinden alamazdı. Şair Debîl onun için şöyle söylemiştir:

³⁷⁶ Ahmed b. Ebû Hâlid el-Ahval. El-Me'mûn ve el-Mu'tasım'ın vezirliğini yapmıştır. Kendisinden önce bu makamda Fazl b. Sehl vardı. Oldukça bilgi sahibi, öngörüsü kuvvetli ve çok güzel konuşmasıyla tanınırdı. Hicrî 240 yılında ölmüştür. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 340, † imli dipnot.

³⁷⁷ Saridî içine ekmek dilimlenmiş süt ya da et suyu çorbası anlamına gelmektedir.

³⁷⁸ Hurmadan yapılan bir tür şekerleme.

*'Halifeye şükran borçluyuz
İbn Ebû Hâlid'e verdikleri için.
Geri durdu o böylece Müslümanlara eziyetinden,
Ve ona kendi evinde bir meşguliyet verildi.'"*

İbn Ebû Dâvud'dan naklen: *"El-Me'mûn'u bir adama şöyle söylerken duymuştum: 'Senin yaptığın iş hayır da şer de bilinse ben seni ikisinden de mesul görme-yeceğim. Zira, ne sen şer işten ne de ben hayır işten vazgeçerim; ne sen kusurdan geri durursun ne ben seni affetmekten; öyle ki seni ıslah edecek olan şey affetmektir.'"*

Hâfız'dan rivayet olunduğu üzere, *"Semame b. el-Aşrâs,³⁷⁹ 'Belagati Cafer b. Yahyâ el-Bermekî'den ve el-Me'mûn'dan daha güçlü olan birini hiç görmedim' demiştir."*

Silâfî'nin Tuyûriyât'ta Hafs el-Medâin'den naklen söylediği üzere, *"Peygamberlik iddiasında bulunan bir zenci el-Me'mûn'un huzuruna getirildi. El-Me'mûn'a, 'Ben Ümrân oğlu Mûsâ'yım' dedi. El-Me'mûn, 'Ümrân oğlu Musâ, elini bağrından çıkardığında eli beyazdı. Sen de elini beyaz et ki sana inanayım' dedi. Bunun üzerine zenci ona şöyle bir cevap vermiştir: 'Mûsâ bunu, firavun ona, 'Ben sizin yüce Tanrınızım' dediği vakit yapmıştı. Bu yüzden siz de bunu firavunun söylediği gibi söyleyiniz ki, ben de elimi beyaz edeyim, yoksa beyazlamaz.'"*

El-Me'mûn şöyle söylemiştir: *"Bana karşı hiçbir ayaklanma olmadı. Ben bunun nedenini emîrlerin sertliklerine buluyorum."*

İbn Asâkir'in Yahyâ b. Eksem'den rivayet ettiği üzere, *"El-Me'mûn, her salı günü fakihlerle tartışma meclisleri düzenlerdi. Yine böyle bir günde elbisesini yukarı doğru sıvamış, ayakkabıları da elinde olan bir adam el-Me'mûn'un huzuruna geldi. Halının ucunda durarak el-Me'mûn'a, 'Selam olsun size' dedi. El-Me'mûn da onun selamına karşılık verdi. Sonra adam ona, 'Sizin de hazır bulunduğunuz bu meclisten beni haberdar ettiler. Siz burada halkın fikir birliğiyle mi, yoksa güç ve zorlama sayesinde mi oturuyorsunuz?' diye sordu. El-Me'mûn şöyle cevap verdi: 'Bu mecliste oturmam ne birinden ne de diğerindendir. Bilakis bu mevkiyi bana ve kardeşime bırakan, Müslümanların işlerini idare eden kişidir. İşler benim sorumluluğuma kalınca ben de beni kabul eden Doğu ve Mağrip Müslümanlarının fikir birliği ile toplanmış bir meclise ihtiyaç duydum. Ve gördüm ki, eğer ben bu işleri terk edersem İslam'ın güvenliği teh-*

³⁷⁹ Ebû Maan Tumâme b. el-Aşrâs. Derbeder hayatı yüzünden ahlaksız, içki düşkünü anlamına gelen el-Mâcin lakabı da takılmıştır. Bir defasında sarhoş halde Halife el-Me'mûn'la karşılaşır. El-Me'mûn ona, "Bu sen misin ey Tumâme?" diye sorar. "Evet" der. "Sarhoş musun?" diye sorar el-Me'mûn. O da, "Hayır" der. "Beni tanıdın mı?" diye sorar el-Me'mûn, o da "Evet" der. El-Me'mûn, "Kimim ben?" diye sorunca da ona, "Tanımıyorum" der. Bu yüzden Halife el-Me'mûn öyle bir kahkaha atmıştır ki, neredeyse atından düşecek olmuştur. Tumâme hicri 213 yılında ölmüştür. Bkz. H. S. Jerrett, a.g.e., s. 341, § imli dipnot.

likeye düşecek, tüm işler kargaşa içinde kalacak. Birbirleriyle çekişme içine girecekler, böylece hac ve cihat gözardı edilecek, yollar kesilir olacak. İşte bu yüzden, Müslümanların korunması için ayağa kalktım; ta ki onlar istedikleri birinin etrafında toplanana kadar, sonra ben de bu sorumluluğu ona teslim edeceğim. Ne zaman ki biri üzerinde fikir birliğine varırlar, o vakit ben de bu sorumluluğu ona bırakacağım.’ Adam bunu dinledikten sonra ‘Allah’ın selameti, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun’ dedi ve böylece oradan ayrıldı.”

Muhammed b. el-Munzîr el-Kündî’den rivayet olunduğu üzere, “Er-Reşîd, hac ziyaretinin ardından Kûfe’ye gitti ve hadîs âlimlerini huzuruna çağırttı. İsâ b. Yûnus ve Abdullah b. İdrîs hâriç herkes geldi. Bunun üzerine er-Reşîd, onlara el-Emîn ve el-Me’mûn’u yolladı. Böylece İbn İdrîs, el-Emîn ve el-Me’mûn’a tam yüz hadîs rivayet etti. Bunun üzerine el-Me’mûn ona, ‘Ey amca! Bunları ezberden söylemem için bana izin veriniz’ dedi. İbn İdrîs, ‘Söyle o zaman’ deyince, el-Me’mûn onun rivayet ettiği tüm hadîsleri tekrarladı. Böylece İbn İdrîs onun hafızasına hayran kaldı.”

Kimilerinin söylediği üzere, “El-Me’mûn, Kıbrıs adasından Yunanca kitaplar ve felsefe eserleri getirtmiştir. Zehebî de bundan birkaç kez bahsetmiştir.”

Fakîhî’nin söylediği üzere, “Kâbe’nin üzerini ilk kez beyaz ipekli bir kumaşla kaplatan el-Me’mûn’dur. Bu, el-Me’mûn’dan sonra da Mahmûd b. Sebûtekin’in Kâbe’yi sarı kumaşla kaplattığı dönem hariç, halife en-Nâsır’a kadar sürmüştür.”

Şunlar el-Me’mûn’un söylediklerindendir:

“İnsanların zekâ ve fikirlerini izlemekten daha lezzetli bir zevk yoktur.”

“En iyi taktik, ilerleyen bir işi geri götürmemek ve gerileyen bir işi de ilerletmeye çalışmamaktır.”

“Meclislerin en güzeli insanları anlamaya çaba gösterilenidir.”

“İnsanlar üç çeşittir; bunlardan gıda gibi olanları, her durumda gereklidir. İlaç gibi olanlarıysa hastalık durumunda ihtiyaç duyulur. Lakin bunlardan salgın hastalık gibi olanlarıysa her durumda tiksinti uyandırır.”

“Hiçbir cevap, beni bir Kûfeli’nin verdiği cevap kadar utandırmamıştır. Kûfe halkı bu adamı bana, başlarındaki emîrimden şikâyetçi olmak için göndermişti. Lakin, ben ona, ‘Yalan söylüyorsun, aksine o âdil bir adamdır’ dedim. Bunun üzerine bana şöyle bir cevap verdi: ‘Şüphesiz Emîrü’l-Müminîn! Hakikati söyleyen siz, yalan konuşansa benim. Gerçekten de siz onu bu şehir için özellikle seçtiniz. Lakin, bu yüzden diğer şehirler ondan mahrum kaldılar. Şimdi onu başka bir şehre tayin ediniz ki, onları da tıpkı bizi kucakladığı gibi eşitlik ve adaletiyle kucaklayabilsin.’ Bunun üzerine, ‘Yıkıl karşımdan! Allah’ın esirgemesinden uzak ol!’ dedim, ‘Onu sizin üzerinizden azlediyorum.’”

El-Me'mûn'un şiirleri arasında şunlar vardır:

“Gizledi dilim senin sırlarını,
Lakin onu ele veren gözyaşlarım!
Olmasaydı gözyaşlarım, gizlerdim o vakit aşkımı da,
Lakin, olmasaydı aşkım, o vakit de olmazdı gözyaşlarım!”

El-Me'mûn satranç için de şunu söylemiştir:

“Al deriden kare bir yeryüzü,
Asil bilinir iki dost arasında.
Akılları harbe çağırır ve hamleler keşfederler bunun içinde,
Akıttıkları kandan pişman olmaksızın.
Biri diğerine hücum eder ve diğeri de ona,
Asla dalmaz uykuya gözlerdeki o keskin dikkat,
Gör şu kıvrak zekâların maharetli hareketlerini
Ne bir davul ne de bir sancak varken iki ordu arasında.”

Sûlî'nin Muhammed b. Amr'dan naklettiği üzere, “Esrem b. Humeyd, el-Me'mûn'un huzuruna geldi. Bu sırada el-Me'mûn'un yanında el-Mu'tasım vardı. Halife, ‘Ey Esrem! Beni ve kardeşimi anlatan bir şeyler söyle, lakin bizi birbirimizden üstün tutma’ dedi. Bunun üzerine Esrem kısacık bir müddet sonra şunu söyledi:

‘Denizde yelken açmış bir gemi gördüm
Ötesinde başka denizler olan iki denize doğru,
İhtişamları birbirlerine denk iki emîre doğru.
Öyle ki, şaşar kalır onları gören,
Onlar iki emîrdir; benzer biri birine
Öteki ise ötekine, hem biri hem de öteki emîrdir!
Eğer ki biri öteki ve öteki de diğeri olsaydı,
Biri ve diğeri sevincim olurlardı benim,
Birinin üzerinde şanın ve şerefın tacı yükselirken
Diğerinin yüzü ise âdeta ışıldayan ay gibi.”

El-Me'mûn'dan rivayet olunan hadîsler

Beyhâkî'nin söylediği üzere, “İmam Ebû Abdullah el-Hâkim'in Cafer b. Ebû Osmân et-Teyâlisî'den işittiğine göre, ‘Arefe günü, mescitte el-Me'mûn için ayrılmış özel odada, el-Me'mûn'un ardında namaz kılıyordum. El-Me'mûn selam verdiğiinde ce-

maat tekbir getirdi. Bunun üzerine el-Me'mûn'un tırabzanların arkasından, 'Hayır ey cemaat! Hayır ey cemaat! Yarın Ebû'l-Kâsım'ın³⁸⁰ buyurduğu gündür' diye seslendiğini işittim. Kurban bayramı geldiğinde namaz için saf tuttum. El-Me'mûn minbere çıktı ve Allah'a hamdüsena ettikten sonra şöyle söyledi: 'Allah yücelerin yücesidir; O'na sık sık hamd edin ve sabah akşam Allah'ı tesbih edin!'

Huşaym b. Buşeyr'in Ebû Burde b. Dinar'dan neklettiği üzere, "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: 'Her kim ki kurbanı namaz kılmadan önce keser, şüphesiz ki bu ancak ikramlık bir ettir. Her kim ki kurbanı namazdan sonra keser, şüphesiz ki sünneti yerine getirmiş olur. Allah yücelerin yücesidir; O'na sık sık hamdedin ve sabah akşam onu tesbih edin. Ya Rabbi! Beni ıslah et ve benim elimden ıslah et.'"

Hâkim şöyle söylemiştir: "Bu hadîsi sadece Ebû Ahmed'den naklettim, kanımca o güvenilir bir kaynaktır. Lakin, bu hadîs sürekli aklımı kurcaladı durdu. Sonunda Ebû'l-Hasan Dârakutnî'ye danıştım da bana, 'Kanımca bu rivayet Cafer'den sahihen nekledilmiştir' dedi. Bunun üzerine, 'Bunda şeyhimiz Ebû Ahmed'i tasdik eden biri var mıdır?' diye sordum. 'Evet' dedi ve sonra şöyle söyledi: 'Muhammed b. Abdü'l-Melik et-Târihî bize Dârakutnî'nin, 'Aralarında güvenilir olan sadece bir kişi vardır' dediğini nakletti. Dârakutnî söze şöyle devam eder: 'Cafer et-Teyâlisi, Yahyâ b. Maan der ki, 'El-Me'mûn'u işittik.' Sonra bu hutbe ve hadîsi aktardılar."

Sûlî'nin söylediği üzere Cafer et-Teyâlisî ve Yahyâ b. Maîn şöyle anlatmıştır: "El-Me'mûn Bağdat'ta, arife günüyle çakışan bir cuma günü bize hutbe verdi. Selama geldiği vakit halk tekbire başladı. Lakin, el-Me'mûn tekbiri uygunsuz bularak derhal yerinden sıçradığı gibi ahşap tırabzanları kavradı ve 'Ey ahalî!' dedi, 'Günü gelmeden, yerli yersiz tekbir getirilir mi? Huşaym'ın İbn Abbâs vasıtasıyla bana rivayet ettiği üzere Peygamber (sav) Cemeretü'l-Akabe'ye³⁸¹ taş atıncaya kadar telbiyatı³⁸² sürdürürdü; işte tekbir, Allah'ın izniyle, yarın öğle vakti telbiyatın sonunda getirilecektir.'"

Sûlî'nin söylediğine göre Ebû Kâsım el-Begavî ve Ahmed b. İbrahim el-Musûlî şöyle anlatmıştır: "El-Me'mûn'un yanındaydık. Adamın biri onun karşısına dikildi ve şöyle söyledi: 'Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Resûlullah (sav) buyurdu ki, 'Mahlûklar Allah'ın ev halkıdır ve Allah azze ve celle indinde en çok sevilen hizmetkârlar

³⁸⁰ Hz. Muhammed'i kastediyor.

³⁸¹ Halk arasında "Şeytânü'l-Kebîr" olarak bilinir. Diğer bir taş ise Mûna'nın ortasındaki "Vustâ" olarak bilinen taştır. Üçüncü taş ise Mûna'nın doğu ucundaki "Ulâ" olarak anılan taştır. Bunlar, şeytanın yaşlı bir şeyh kılığında ardarda Hz. Âdem, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'e göründüğü noktaları belirtmektedir. Şeytan, burada atılan fasulye büyüklüğündeki taşlarla geri püskürtülmüştür. Cemeretü'l-Akabe ise Mekke'nin Mûna girişi tarafında bulunan, yaklaşık üç metre boyunda taştan yapılmış bir payandadır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 345, * imli dipnot.

³⁸² Telbiyet: Hac sırasında "Lebbeyk..." diye başlayan duanın cemaat tarafından yüksek sesle söylenmesidir.

O'nun evine en çok fayda sağlayandır.' Bunun üzerine el-Me'mûn bağırarak, 'Sessizlik!' dedi ve sonra şöyle devam etti: 'Ben hadîs üzerine senden daha fazlasını bilirim: Yûsuf b. Âtia es-Seffâr'ın Sâbit b. Enes'ten bana naklettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: 'Mahlûklar Allah'ın ev halkıdır ve Allah indinde en sevilen hizmet-kârlar O'nun evine en çok fayda sağlayanlardır.'" İbn Asâkir de bunu aynı yoldan nakletmiştir.

Sûlî'nin el-Mesîh b. Hâtım el-Uklî vasıtasıyla Abdü'l-Cabbâr b. Abdullah'dan naklettiği üzere, "El-Me'mûn'u hutbe verirken işittim. Hutbesinde hayâdan ve bunun vasıflarından bahsederek onu methettikten sonra Huşaym vasıtasıyla Ebû Bakra'dan naklen Resûlullah(sav)'in şöyle buyurduğunu söyledi: 'Hayâ imandandır ve imanun yeri cennettir. Edepsizlik kabalık ve nefrettendir; kabalık ve nefretin yeri de cehennemdir.'"

Hâkim'in Kadı Yahyâ b. Eksem'den naklettiği üzere, "Bir gün el-Me'mûn bana hadîs rivayet etmek istediğinden bahsetti. Ben de ona, 'Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Bunda sizden önde gelebilecek olan başka kim vardır ki?' dedim. Bunun üzerine, 'Bana bir minber kursunlar' dedi. Sonra minbere çıktı, rivayet ettiği ilk hadîs şöyleydi: 'Ebî Seleme vasıtasıyla Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği üzere Resûlullah (sav), 'İmrü'l-Kays cehenneme girecek olan şairlerin bayraktarıdır' buyurmuştur.' Böylece yaklaşık otuz kadar hadîs rivayet ettikten sonra minberden indi ve bana, 'Ey Yahyâ, meclisimi nasıl buldun?' diye sordu. 'Eksiksiz bir meclisti Emîrü'l-Mü'minîn' dedim, 'Hem yukarı hem de sıradan olanları bilgilendirecek şekilde konuştunuz.' Bunun üzerine bana, 'Asla!' dedi, 'Hayatın üzerine yemin olsun ki, sizin bundan tat aldığınızı hiç görmedim. Şüphesiz bu meclis elbisesi lime lime olanlarla hokka ashabi içindir.'"

Hatîb'in söylediği üzere İbrahim b. Said el-Cevherî şöyle anlatmıştır:

"El-Me'mûn Mısır'ı fethedince adamın biri ona şöyle söyledi: 'Allah'a şükürler olsun ki ey Emîrü'l-Müminîn, O sizi düşmanlarınıza karşı galip kıldı da İki Irak'ı, Şamlar'ı ve Mısır'ı size boyun eğdirdi. Siz ki, Resûlullah(sav)'in amcasının soyundan-sınız.' Bunun üzerine el-Me'mûn ona şöyle cevap verdi: 'Sana yazıklar olsun! Geriye tek bir dileğim kalmıştır; o da bir meclise katılmam ve orada bana, 'Kimin ismini zikredersiniz, Allah sizden razı olsun?' diyen bir kâtibin olmasıdır. Ben de ona şöyle cevap verirdim: 'İki Hammâd'ın, yani Hammâd b. Seleme ve Hammâd b. Zeyd'in bana Enes b. el-Mâlik'ten naklettikleri üzere Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: 'Her kim, onlardan ölümle ayrılana ya da onlar ölene kadar iki ya da üç kız çocuğuna ya da iki veya üç kız kardeşe bakarsa, tıpkı bu ikisi gibi –burada işaret ve orta parmağını işaret ederek- benimle birlikte cennette olacaktır.'"

Hatîb'in söylediğine göre bu hikâyede apaçık bir hata vardır. El-Me'mûn'un bunu iki Hammâd'dan işitmiş bir kişiden rivayet etmiş olması

muhtemeldir. Zira, el-Me'mûn 170 senesinde doğmuştur ve Hammâd b. Seleme de 167 senesinde vefat etmiştir ki, bu el-Me'mûn'un doğumundan üç sene öncedir. Hammâd b. Zeyd ise 179 senesinde vefat etmiştir.

Hâkim'in söylediği üzere Muhammed b. Sehl b. Askar şöyle anlatmıştır: *"Bir gün, el-Me'mûn ezanı beklemek için durdu, böylece biz de onun önünde durduk. Bu sırada elinde mürekkep hokkası olan yabancı bir adam ona doğru yaklaştı ve 'Ey Emîrül-Mü'minîn! Ben kendini hadîs ilmine hasretmiş bir hadîs âlimiyim' dedi. Bunun üzerine el-Me'mûn ona, 'Şu mesele üzerinde hatırladıkların nedir?' diye sordu da adam tek kelime bile söyleyemeyince el-Me'mûn meseleden bahsedinceye dek 'Huşaym'ın Haccâc'dan ve onun da filancadan rivayet ettiği üzere...' diyerek anlatmaya koyuldu. Sonra adama ikinci bir mesele üzerine soru sordu fakat adam yine hiçbir şey söyleyemedi. Böylece el-Me'mûn bu meseleden de bahsettikten sonra yanınadakilere dönerek şöyle söyledi: 'Bunlardan biri üç gündür bir hadîs arıyor ve sonra da 'Ben hadîs âlimiyim' diyor. Ona üç dirhem veriniz.'"*

İbn Asâkir'in Yahyâ b. Eksem'den naklen söylediği üzere, *"El-Me'mûn'un yanında bir gece geçirdim. Gece yarısı uyandım. Susamıştım ve dengemi kaybedip yere düştüm. Bunun üzerine el-Me'mûn bana, 'Neyin var ey Yahyâ?' diye sordu. 'Susadım' dedim. Bunun üzerine yattığı yerden hızla kalktı ve bana bir kâse dolusu su getirdi. Bunu görünce ben de, 'Ey Emîrül-Mü'minîn, bir köle ya da bir hizmetkâr çağırma-yacak mısınız?' diye sordum. 'Hayır' dedi. 'Dedem'in Ukâbe b. Emir'den babama ve babamın da bana naklettiği üzere Resûlullah (sav), 'Kavmin lideri onların hizmetçisi olandır'³⁸³ buyurmuştur."*

Hatîb'in, benzer bir hadîsi Cerîr b. Abdullah'dan nakille söylediği üzere Resûlullah (sav), *"Kavmin lideri onların hizmetçisi olandır"* buyurmuştur.

Buharalı Ebû Huzayfe'den naklen İbn Asâkir şöyle söylemiştir: *"Emîrül-Mü'minîn el-Me'mûn'un babasından, onun da kendi babasından, onun da İbn Abbâs'tan ve İbn Abbâs'ın da Resûlullah(sav)'den işittiğine göre Peygamber (sav), 'Kavmin efendisi onlardan olandır' buyurmuştur."*

Muhammed b. Kudâme'nin söylediği üzere, *"El-Me'mûn'a, Ebû Huzayfe'nin bu hadîsi kendisinden naklen rivayet ettiği haberi gelince, ona on bin dinar verilmesini emretti."*

El-Me'mûn'un döneminde Abbâsî soyunun sayısı arttı. Sayıları, kadın ve erkek otuz üç bin kişiydi. Bu 200 senesindedir.

El-Me'mûn döneminde ulemadan vefat edenler şöyledir: Süfyân b. Uyeyne, İmâm Şâfiî, Abdü'r-Rahman b. Mehdî, Yahyâ b. Said el-Kattân, megazi

³⁸³ Bkz. Matta İncili 20:27: "Aranızda birinci olmak isteyen, ötekilerin kulu olsun." Luka İncili 22:26: "Ama siz böyle olmayacaksınız. Aranızda en büyük olan, en küçük gibi olsun; yöneten hizmet eden gibi olsun."

tarihçisi Yûsuf b. Bukayr, Ebû Hanîfe'nin tilmizi Ebû Matî'î el-Belhî, Mârûf el-Karhî ez-Zâid, *Kitâbu'l-Mukteda*'nın yazarı İshâk b. Bişr, Mısır kadısı ve Mâlik'in en önde gelen tilmizlerinden İshâk b. el-Fırat, lisan âlimi Ebû Amr eş-Şeybânî, Mâlik'in tilmizi Eşhâb, Ebû Hanîfe'nin tilmizi el-Hasan b. Ziyâd el-Lûlûî, hafız Hammâd b. Esâme, Rûh b. Abbâde, Zeyd b. el-Habbâb, Ebû Dâvûd et-Teyâlisî, Mâlik'in tilmizlerinden el-Gâzi İbn Kays, ünlü zâhit Ebû Süleyman ed-Darânî, Ali er-Rızâ İbn Mevsî el-Kâzım, büyük Arapça üstadı el-Ferrâe, *İmâle*'nin yazarı Kuteybe b. Mihrân, nahiv âlimi Kutrûb, el-Vakîdî, Ebû Ubeyde, Mamâr b. el-Museyne, en-Nadr b. Şemîl, es-Seyyidât Nefîse, Kûfeli nahiv âlimlerinden Hişâm, el-Yezîdî, Yezid b. Hârûn, Basralı Kur'ân okuyucusu Yâkub b. İshâk el-Hadrâmî, Abdü'r-Rezzâk, şair Ebû Atâhiye, Esad es-Sünne, Ebâ Âsım en-Nebîl, el-Feryâbî, Abdü'l-Melik b. el-Mâcişûn, Abdullah b. el-Hikem, Arap dili üstadı Ebû Zeyd el-Ensârî, el-Esmâî ve diğerleri.

El-Mu'tasım Billah Muhammed b. el-Reşîd (833-842)

El-Mu'tasım Billah, Ebû İshâk, Muhammed b. er-Reşîd. Zehebî'nin söylediğine göre 180 senesinde doğdu (796). Fakat Sûlî'ye göre de 178 senesinin Şaban ayında dünyaya gelmiştir (Kasım 794). Annesi Mâride isimli Kûfeli bir cariyeydi. Babası er-Reşîd'in gözünde en kıymetli olan oydu. Babası ve kardeşi el-Me'mûn'dan hadîs rivayet etmiştir. İshâk el-Musûlî, Hamdûn b. İsmâîl ve diğerleri de ondan hadîs rivayet etmiştir.

Cesur, kuvvetli ve azimliydi, lakin ilimden yoksundu.

Sûlî'nin İbrahim b. Muhammed el-Hâşimî ve Muhammed b. Sa'îd'den rivayet ettiği üzere, *"Okulda el-Mu'tasım'la birlikte eğitim gören bir gulam³⁸⁴ vardı. Fakat gulam öldü. Bunun üzerine babası Hârûn er-Reşîd ona, 'Ey Muhammed! Gulamın öldü!' deyince, 'Evet efendim; artık okuldan uzak istirahat ediyor' dedi. Bunun üzerine Reşîd ona, 'Okulun seni alıkoyduğu şey bu mudur?' diye çıkıştı ve sonra hizmetkârlarına dönerek, 'Onu rahat bırakın ve hiçbir şey öğretmeyin' dedi. Bu yüzden İbrahim'in söylediğine göre, okuma yazması olsa da okumaya karşı isteksizdi."*

Zehebî'nin söylediği üzere, *"Eğer ulemanın Kur'ân'ın yaratılışı üzerine olan sorgulaması, onun iktidarı üzerinde leke bırakmamış olsaydı, el-Mu'tasım halifelerin en azametlilerinden ve heybetlilerinden olurdu."*

Niftavahy ve Sûlî'nin söylediği üzere, *"El-Mu'tasım'ın övgüye layık pek çok*

³⁸⁴ Gulam: Genç, delikanlı anlamına gelmektedir. Aynı zamanda köle anlamı içerir. Burada köle anlamında kullanılmıştır. (Haz.)

işî vardı. Onun için 'el-Musemmîn³⁸⁵' denilirdi. Çünkü o, Benî Abbâs'ın sekizinci halifesi. Abbâs'ın soyundan gelen sekizinci kuşak, er-Reşîd'in ise sekizinci çocuğudur. 218 senesinde halife oldu. Sekiz yıl, sekiz ay ve sekiz gün halifelik yaptı. 178 senesinde doğdu. Kırk sekiz yıl yaşadı. Burcu akreptir ki, bu da burçlar arasında sekizinci sıradadır. Sekiz kez fetih yaptı ve sekiz düşmanını yok etti. Sekiz erkek ve bununla aynı sayıda kız çocuğu oldu. Rebîü'l-Evvel'in sonuna sekiz gece kala vefat etti."

Pek çok takdire şayan işî vardır. Konuşması düzgündü ve fena sayılamayacak derecede şiirleri vardı. Lakin, hiddetlendiği vakit can almaktan hiç çekinmezdi.

İbn Ebû Duâd şöyle söylemiştir: "El-Mu'tasım kolunu bana doğru uzatır ve 'Ey Abdullah! Bütün gücünle kolumu ısır' derdi. Ben bunu kabul etmeyince de, 'Merak etme, canımı acıtmazsın' derdi. Bunun üzerine, ısırmaı denerdim de üzerinde diş izinden başka hiçbir etkim olmazdı."

Niftavayh'ın söylediği üzere, "El-Mu'tasım bedensel güç bakımından insanların en güçlülerindendi. Bir adamın omzunu parmaklarının arasına alıp kırabilirdi."

Diğerlerinin söylediğine göre el-Mu'tasım, divana Türkleri alan ilk halifeydi.

Acem meliklerini taklit ederdi ve onların geleneklerini benimsemişti. Türk gulamlarının sayısı on bini aşmıştı.

İbn Yûnus'un söylediği üzere Dibîl, el-Mu'tasım için bir hicviye söyledi. Lakin sonra başına gelebilecek olanlardan korkuya kapıldı ve Mısır'a kadar kaçtı. Sonra Mağribe devam etti. Kaçmasına neden olan şiiri şudur:

"Yedidir Benî Abbâs'ın melikleri tarihte,
Göstermez tarih bir sekizincisini!
Yedidir sayısı Ashâb-ı kehf'in,
Sabahleyin sığındılar o mağaraya da; bir köpekti sekizincileri!
Köpekleri daha yücedir benim için senden hiç şüphesiz,
Çünkü sen bir günahkâr, o köpek ise tertemiz!
Perişan oldu halk hiç şüphesiz,
Vasıf ve Aşnas onlara hükmettikten beridir çoğaldı felaketler.
Umuyorum ki, batışlarından sonra görülecektir doğuşu güneşin,
Sen ancak bununla yola gelesin!
İstediğin aşağılık bir Türktür senin,
Anası da babası da senin olduğun!"

³⁸⁵ Değerli, kıymetli anlamına gelen bu sözcük aynı zamanda sekiz ya da sekizli anlamına da gelir. Burada iki anlam kullanılarak onun hem değerli hem de sekizinci Abbâsî halifesi olduğu vurgulanmak istenmiştir.

El-Me'mûn'dan sonra 218 (833) senesinin Recep ayında³⁸⁶ halife oldu. El-Me'mûn'dan ona kalan yolu takip etti ve hayatının sonuna kadar insanları Kur'ân'ın yaratılmış olduğu meselesi üzerine sorguya çekti. Diğer ülkelere bu konuda mektuplar gönderdi. Müderrislere çocuklara bunu öğretmelerini emretti. Bu yüzden insanlar pek çok zorluğa katlandılar. Bir çok ulemayı sırf bu yüzden öldürtmüştür. İmam Ahmed b. Hanbel'i de dövmüştür. Onu dövmesi 220 senesindeydi.

Aynı sene el-Mu'tasım Bağdat'tan taşındı ve Surre Men Ra'yı³⁸⁷ inşa ettirdi. Bunun nedeni, Türkleri hizmete almakta pek bir istekli ve hevesli olmasıydı. Sırf onları satın almaları için Semerkand'a, Fergana'ya ve civar ülkelere adamlar yolladı. Onlar için çok büyük meblağlar harcadı. Onlara çeşit çeşit elbiseler ve altın kuşaklar giydirdi. Türkler Bağdat'ta istedikleri gibi at koşturuyor ve halkı rahatsız ediyorlardı. Öyle ki, onlar yüzünden şehir sıkıntıya düştü. Bağdat halkı el-Mu'tasım'ın etrafına toplandı ve ona, *"Eğer ordunla birlikte burayı terk etmezsen seninle savaşacağız"* dediler. El-Mu'tasım, *"Benimle nasıl savaşacaksınız?"* diye sorunca da, *"Sihirli oklarla"* dediler. Bunun üzerine el-Mu'tasım, *"Bende buna karşı çıkabilecek bir güç yoktur"* dedi. İşte bu yüzden Surre Men Ra'yı inşa ettirdi ve buraya taşındı.

223 senesinde el-Mu'tasım, Rumlarla savaştı ve onları hilafet tarihinde daha önce eşi hiç duyulmamış bir yenilgiye uğrattı. Ordularını dağıttı, ülkelerini harabeye çevirdi ve Amûriyye'yi anveten fethetti. Otuz bin kişiyi kılıçtan geçirdi ve bir o kadarını da esir aldı. Savaşa hazırlandığı sırada müneccimler ona yıldızların şer bir dizilişte olduğunu ve bozguna uğrayacağını söylediler. Lakin, bu onun en büyük zaferi ve başarısı oldu. Ebû Temmâm bunun üzerine şu ünlü kasidesini söylemiştir:

*"Kılıç, kâğıttan daha güvenilir bir kehanettir,
Zira keskinliği kılıcın oyunla ciddiyet arasındaki alamettir!
Öyle ki, kehanet çarpışan mızrakların kıvılcımlarında,*

³⁸⁶ M.S. 833 yılının Ağustos ayı. Yukarıda da belirtildiği gibi el-Me'mûn'un ölüm tarihi olan 12 Ağustos'tan sonra olması gerekir. Ancak tam gün belirtilmediği için burada sadece yılı ve ayı verebiliyoruz.

³⁸⁷ Samarra olarak da bilinmektedir ve Bağdat'ın kuzeyinde, Dicle'nin doğu kıyısı üzerinde yer alır. 836 yılından 892 yılına kadar Abbâsîler'in başkenti olmuştur. Yeni kurulan bu şehir, eski yerleşim yerlerinin üzerine temellendirilmiştir ve etrafı surla çevrili değildir. Şehir, merkezde yer alan saray ve cami gibi yapılar etrafında kümelenen kantonal bir yapıya sahiptir. Şehrin yarış pisti gibi lüks sayılabilecek eğlence yapıları içerdiği bilinmektedir. El-Mütevekkil, şehrin kuzeyine 'Caferiyye' olarak bilinen mahalleyi inşa ettirmiştir. Bkz. Jeremy Black, "Samarra", *World History Atlas*, London, 2005, s. 56.

*Ancak karşılaşan ordular arasında,
Değildir yani yedi gezegen arasında!
Nerede şimdi onların hikâyeleri?
Nerede o yıldızların kehanetleri?
Uydurdukları o yalanlar,
Hayal ve yalan hezeyanlar,
Ne hesaplandığı vakit gelir yerine,
Ne de şaşılacak alamet vardır yine!"*

El-Mu'tasım, 227 senesinin Rebîü'l-Evvel'inden geriye on bir gece kala, bir perşembe günü vefat etti (9 Ocak 842). Etraftaki düşmanlara boyun eğdirmiş ve haklarından gelmişti. Hatta ölüm döşeğindeyken, "Nihayet kendilerine verilen bu genişlik ve serbestlik ile tam ferahladıkları sırada ansızın kendilerini yakalayiverdik"³⁸⁸ dediği söylenmektedir. Ölümün yaklaştığı vakit ise, "Hile gitti ve kaçacak bir yol kalmadı" demiştir. "Ben bu insanların arasından alındım." demeye başladığı da rivayet edilmiştir. Şöyle dua ettiği de rivayet edilmektedir: "Ey Allah'ım! Şüphesiz kendi adıma senden korktuğumu bilirsin. Lakin, senden dolayı sana karşı korkum yoktur; senden dolayı senden ümit ederim de, kendimden dolayı senden bir beklentim yoktur." El-Mu'tasım'ın şiirleri arasında şu da vardır:

*"Atımı çekip getir, acele et ey gulam,
Eyerle derhal onu, tak koşumunu,
Söyle Türklere dalmak üzere olduğumu
Ölümün denizlerine, yükselsin kim isterse!"*

Batının en uç noktalarına kadar yürüyüp Emevîler'in istilasını yüzünden Benî Abbâs'ın yönetimi altına girmeyen toprakları fethetmeyi amaçlamıştı. Sûlî'nin Ahmed b. el-Hasîb'den naklen rivayet ettiği üzere, "El-Mu'tasım bana şöyle söylemişti: 'Benî Ümeyye hükmetti de bizden birimizin bile toprağı yoktu; lakin şimdi biz hükmediyoruz ve Endülüs hâlâ bu Emevîlerin elindedir.'" İşte bu yüzden onlara karşı sefere çıkmak için gerekenlerin yapılmasını emretti ve bunlara yapmaya koyuldu. Lakin, hastalığı şiddetlendi ve vefat etti.

Sûlî'nin söylediği üzere, "Mugayyir b. Muhammed'in şöyle söylediğini işittim: 'Söylendiğine göre melikler hiçbir zaman bir başkasının kapısında, el-Mu'tasım'ın kapısında toplandıkları kadar çok sayıda bir araya gelmemiştir ve hiçbir melik onunkiler misali zafer kazanmamıştır. O ki, Azerbeycan'ın, Taberistan'ın, Astisan'ın, el-Şiyâsah'ın, Fergana'nın, Toharistan'ın ve Kâbil'in meliklerini esir almıştır.'"

³⁸⁸ "En'ân" suresi 44. âyet.

Sûlî'nin söylediği üzere, "El-Mu'tasım'ın yüzüğü üzerinde 'Kendisi gibi hiçbir benzeri olmayan Allah'a hamdolsun' yazısı nakşedilmişti."

El-Mu'tasım'la ilgili haberlere gelince, Sûlî'nin Ahmed el-Yezîdî'den naklen söylediğine göre, "El-Mu'tasım, düzlükteki sarayının inşasını bitirdiği vakit burada bir meclis topladı ve insanlar da onun huzuruna geldi. İshâk el-Musûlî saray için, şiirin açılışındaki ilk beyit hâriç, daha önce eşi hiç duyulmamış güzellikte bir şiir söyledi:

'Ey saray! Değiştirdi, harabeye çevirdi belalar seni
Viraneye çeviren nedir ah keşke bir bilsem seni?'

El-Mu'tasım ve halk bundan huzursuzluk duydu ve birbirlerine bakarak, merak içinde 'İshâk kavrayışı, bilgisi ve bu kadar uzun zaman meliklerin huzurunda olmasına rağmen nasıl oldu da böyle konuştu?' dediler. Bunun üzerine, el-Mu'tasım sarayı yıktırmıştır."

Sûlî'nin İbrahim b. Abbâs'tan naklen söylediği üzere, "El-Mu'tasım, konuşma yaptığı vakit arzu ettiği şeye ulaşır, hatta bundan da öteye giderdi."

El-Mu'tasım yemeğini tiritle çoğaltan ilk halifeydi. Yiyecek giderleri günde bin dinara ulaşmıştı.

Ebû Uyeyne'den nakledildiği üzere, "El-Mu'tasım'ın şöyle dediğini işitmiştim: 'Arzular galip geldiği vakit mantık kör olur.'"

İshâk'dan nakledildiği üzere, "El-Mu'tasım şöyle söylerdi: 'Her kim, ne pahasına olursa olsun, hakikati arzu ederse sonunda mutlaka ona ulaşır.'"

Muhammed b. Amr er-Rumî'den aktarıldığı üzere, "El-Mu'tasım'ın Acîb isminde öyle bir gulamı vardı ki, daha önce hiç kimse onun gibisini görmemişti. El-Mu'tasım ona delicesine tutkundu. Onun için beyitler yazar ve sonra beni huzuruna çağırarak şöyle söylerdi: 'Kardeşlerime kıyasla daha cahil ve eğitimsiz olduğumu bilirsin; bu Emîrû'l-Mü'minîn'in³⁸⁹ bana olan sevgisinden ve benim oyuna olan düşkünlüğüm-dendir; lakin, ben sadece bir gencim ve onların eriştikleri mertebeye erişemem. Lakin yine de, Acîb için birkaç beyit yazdım. Eğer ki bunlar güzelse, ne âlâ! Lakin değillerse, bana hakikati söyle ki, onları gizli tutayım.' Sonra şu şiiri okudu:

'Acîb'e baktım da hakikaten
Öksüz bir ceylana benzer o.
Yüzü ise aya,
Dal gibidir endamıysa.
Ne zaman kapıverse kılıcını,
Avına atılmış bir aslan görürüm!

³⁸⁹ Babası Hârûn Reşîd'i kast ediyor.

Ve ne zaman bir ok atsa,
Mükemmel bir atıştır bu, vurur hedefini gözünden.
Bir hekimdir aşktan çektiklerime
Kalmayayım yoksun böyle bir hekimden.
Şüphesiz tutkunum ben o Acîb'e,
Mükemmel bulduğum bir aşk ile!

Bunu dinledikten sonra, şair olmayan halifelerin şiirleri arasında bunun çok güzel bir şiir olduğu üzerine ona yeminler ettim. Buna pek bir memnun oldu ve bana beş bin dirhem verilmesini emretti.”

Sûlî'nin söylediği üzere, “Abdü'l-Vâhib b. el-Abbâs er-Riyâşî'nin bize rivayet ettiğine göre, Rum meliki el-Mu'tasım'ı tehdit eden bir mektup yazdı. Mektup ona okunduğu vakit el-Mu'tasım kâtibe şöyle söyledi: ‘Yaz!

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,
Mektubunu okudum, sözlerini işittim. Cevap işiteceğin değil, göreceğin bir cevap olacaktır. ‘...kâfirler de yakında bu dünyanın sonu kimin bileceklerdir.’”³⁹⁰

Sûlî'nin el-Fazl el-Yezîdî'den naklettiği üzere “El-Mu'tasım pek çok şairi huzuruna çağırttı ve onlara şöyle söyledi: ‘İçinizden hanginiz, Mansûr en-Nemerî'nin Hârûn er-Reşîd için şu söyledikleri sözlerin benzerini benim için de söyleyebilir?

‘Cömertlik ve bilgelik vadilerdir hiç şüphesiz,
Allah size onların kesiştiği mekânda oturmayı nasip etti!
Kim ki, Allah'ın güvendiğine itimat etmez,
Kıldığı beş vakit namaz da ona fayda etmez!
Yağmur kesilecek olsa da, tükenmez onun cömertliği,
Şayet dönerse bir iş sırtını bize, adını zikrederiz onun, çözülür iş.’

Bunun üzerine Ebû Vuhayb, ‘içimizde bundan daha iyisini söylecek biri vardır!’ dedi ve şöyle söyledi:

‘Yeryüzünde ışıldar üçü:
Kuşluk vakti güneş, ay ve Ebû İshâk!
Her felakette onun yaptıkları,
Benzer aslana, yağmura, keskin kılıca!’”

Öldüğünde veziri Muhammed b. Abdü'l-Melik onun için hem ağıt hem de tebrik olan şöyle bir mersiye yazmıştır:

³⁹⁰ Ra'd suresi 42. âyet: “Onlardan evvelkiler de hileler yaptı. Fakat neticede bütün hilelerin cezası Allah'a aittir. Her nefsin ne kazandığını o bilir. Kâfirler de yakında bu dünyanın sonu kimindir bilecektir.”

*‘Toprağa verirken onlar seni, feryatlar ettim ben,
Ellerin üzerine toprak atıyorlardı.
Git artık dünyevi işlerin mükemmel koruyucusu,
İmanın büyük savunucusu!
Allah, ancak Hârûn’un elinden ıslah eder
Ümmeti, kaybettikten sonra onlar senin gibisini!’”*

El-Mu’tasım’dan rivayet olunan hadîsler

Sûlî şöyle söylemiştir: “El-Mu’tasım’ın, İbn Abbâs vasıtasıyla rivayet ettiği üzere, ‘Peygamber (sav), bir kavmin filanca oğullarından bir grup gördü. Pek kibirli bir şekilde yürüyorlardı. Bu yüzden Peygamber(sav)’in yüzünde bir anda kızgınlık ifadesi belirdi ve ‘...ve Kur’ân’daki lanetli ağacı...’³⁹¹ sûresini söyledi. Bunun üzerine ona, ‘Ya Resûlullah! Hangi ağaçtır o? Bize göster de, kökünden sökelim’ dediler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ‘Bitki olan ağaç değil, Benî Ümeyye’dir. Onlar ki, iktidara geldikleri vakit zalim olacaklar ve güvenildiklerinde de ihanet edeceklerdir.’ Sonra elini amcası Abbâs’ın sırtına vurarak, ‘Elleri, onların helaklarını getirecek olanları, Allah senin soyundan çıkartacaktır ey amca’ buyurdu.” Kanaatimce bu hadîs uydurmadır ve el-Alâi tarafından söylenmiştir.

İbn Asâkir’in söylediği üzere, “İshâk b. Yahyâ b. Muâz’ın bize rivayet ettiğine göre, ‘Hastayken el-Mu’tasım’ın yanındaydım. Ona, ‘Daha iyi misiniz?’ diye sordum. Bunun üzerine bana şöyle cevap verdi, ‘Er-Reşîd’den işittiğim ve onun da İbn Abbâs vasıtasıyla el-Mehdî’den işittiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur, ‘Kim ki perşembe günü kan aldırır, ardından hasta olur ve aynı gün içinde ölür.’”

İbn Asâkir’in söylediği üzere, “Burada İbn ez-Zebâî ve İshâk arasındaki iki kişi atlanmıştır.”

El-Mu’tasım devrinde ulemadan hayatını kaybedenler şöyledir: el-Hamedî Şeyh el-Buhârî, Ebû Nuaym el-Fazl b. Dekîn, Ebû Gassân el-Mehdî, Kur’ân okuyucusu el-Mekrî ve Kur’ân okuyucusu Hallâd, Adem İbn Ebû İyâs, Affân, el-Kanâbî, Abadan el-Mervezî, el-Leys’in kâtibi Abdullah b. Sâlih, İbrahim b. el-Mehdî, Süleyman b. Harb, Ali b. Muhammed el-Medâinî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sullâm, Kurrâ b. Habîb, Âdem, hafız Muhammed b. İsâ et-Tabâî, Mesâlikî fakihi Usbû b. el-Ferec, Sâdeviyye el-Vâsitî, nahiv âlimi Ebû Amr el-

³⁹¹ İsrâ suresi 60. âyet: “Hatırla, vaktiyle sana demiştik ki: ‘Şüphesiz Rabbin insanları çepeçevre kuşatmıştır.’ O sana gösterdiğimiz rüyayı (miracı) ve Kur’ân’da lanet edilen ağacı da (zakkum ağacı) sırf insanlara bir imtihan olsun diye göstermişizdir. Biz onları korkutuyoruz. Fakat bu ancak onların taşkınlıklarını artırıyor.”

Cermî, Muhammed b. Sullâm el-Beykendî, Suneyd, Sa'îd b. Kesîr İbn Ufayrâ, Yahyâ b. Yahya el-Tamiî ve diğerleri.

El-Vâsık Billah Hârûn (842-847)

El-Vâsık Billah Hârûn, Ebû Cafer; Ebû'l-Kâsım da denilirdi. Er-Reşîd oğlu el-Mu'tasım'ın oğludur. Annesi Karatis isimli bir Rum cariyesidir.

196 senesinin Şaban'dan geriye on gece kala doğmuştur (8 Mayıs 812). Babasının ahdi üzerine halifelîğe gelmiştir. 227 senesinin Rebîü'l-Evvel'inin on dokuzunda biat almıştır (9 Ocak 842).

228 senesinde Eşnas et-Türkî'yi sultanlığa atadı. Ona mücevherli bir kuşak ve taç giydirdi. Öyle sanıyorum ki, el-Vâsık sultan atayan ilk halifedir. Babasının döneminde Türklerin sayısı çok artmıştır.

231 senesinde Basra emîrine, müezzinleri ve imamı Kur'ân'ın yaratılmış olduğu üzerine sorgulamasını emreden mektubu ulaştı. Bu hususta, babasını takip etti şüphesiz. Fakat, iktidarının sonuna doğru bundan vazgeçmiştir.

Bu sene, Ahmed b. Nasr el-Huzâî'yi öldürüttü. O, hadîs âlimlerindendi ve inkârı yasaklayıp hak olanı emretmek için karşı durmuştu. El-Vâsık onu, zincire vurulmuş bir vaziyette Bağdat'tan Samarra'ya getirtti ve Kur'ân'la ilgili sorguladı. Lakin o, *"Yaratılmamıştır"* dedi. Kıyamet günü Allah'ın görünmesi meselesi üzerine de, *"Bu mevzuda gelen bir rivayet vardır"* dedi ve sonra da bununla ilgili hadîsi rivayet etti. Bunun üzerine el-Vâsık ona, *"Yalan söylüyorsun!"* deyince, *"Aksine! Yalan söyleyen sensin"* diye cevap verdi. El-Vâsık şöyle devam etti: *"Yazıklar olsun sana! Yani Allah, mekânın içine alabileceği ve bakışların yakalayabileceği âdeta mahdut ve cismanî bir şey gibi göze görünecek mi? Hiç şüphesiz ben böyle sıfatları olan bir Rabbi reddediyorum"* dedi ve sonra da, *"Ya siz ne dersiniz?"* diye sordu. Bunun üzerine, el-Vâsık'ın yanındaki Mutezîlî fakihlerden bir kısmı, *"Onun boynunu vurdurmak helaldir"* dedi. Böylece el-Vâsık bir kılıç getirilmesini emretti ve şöyle söyledi: *"Ben, ona karşı ayağa kalktığım vakit kimse benimle birlikte ayağa kalkmasın; şüphesiz ki günahımın yükünü, benim tapmadığım ve onun yüklediği sıfatlarını bilmediğim bir tanrıya inanan bu kâfirin sırtına yüklüyorum."* Sonra bir yere bir örtü serilmesini emretti. Ahmed b. Nasr, zincire vurulu vaziyette bunun üzerine oturtuldu. Sonra el-Vâsık ona doğru yürüdü ve boynunu vuruverdi. Kesik başın Bağdad'a gönderilmesini emretti. Baş orada bir direğe takıldı. Bedeni ise Surre Men Ra'da çarmıha gerildi ve ta ki

el-Mütevekkil'e kadar, altı yıl boyunca, bu şekilde kaldı. Daha sonra indirildi ve toprağa verildi. Direğe asıldığında bir kâğıda yazı yazıldı ve kulağına asıldı. Yazıda şöyle diyordu:

“Bu Mâlik oğlu Ahmed b. Nasr'ın başıdır. Allah'ın kölesi İmâm Hârûn onu Kur'ân'ın yaratılışını kabul etmesi ve Allah'ın insana benzer olduğunu reddetmesi için davet etti. Lakin dikkafalıktan vazgeçmedi. Bu yüzdendir Allah onu tez vakitte cehenneme göndersin!”

Kibleye bakmasına engel olması için kesik başının yanına mızraklı bir nöbetçi bırakıldı. Onun anlattığına göre baş bir gece kible yönüne dönüverdi ve akıcı bir dille Yâsin okudu. Bu hikâyeye başka şekilde de rivayet edilmiştir.

Aynı sene el-Vâsık, bin altı yüz Müslüman esirin serbest bırakılması için Rumlara fidye ödedi. Lakin İbn Ebî Duâd³⁹² –Allah onu affetmesin!– *“Esirlerden Kur'ân yaratılmıştır diyenler serbest bırakılsın ve onlara ikişer dinar verilsin. Bunu reddedenler de esir kalsınlar”* demiştir.

Hatîb şöyle söylemiştir: *“Ahmed b. Ebî Duâd, el-Vâsık'ı etkisi altına almıştı ve onu sorgulamaların şiddetlendirilmesi için teşvik ediyordu. İnsanları, Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu itiraf etmeleri için huzuruna çağırıyordu. Lakin, söylendiğine göre el-Vâsık, vefatından evvel bundan vazgeçmiştir.”*

Bir başkasının anlattığına göreyse, *“Adamın biri memleketinden getirilerek zincire vurulu bir vaziyette el-Vâsık'ın huzuruna çıkarıldı. Zincire vurulu adam içeri girdiğinde –o sırada İbn Ebî Duâd da oradaydı– şöyle söyledi: ‘İnsanları kabul etmeleri için huzuruna çağırdığın bu görüş hakkında beni de bilgilendir bakalım; zira Resûlullah (sav) bunu bildirip öğütledi ve yine de buna iman etmeleri için insanları huzuruna çağırtmadı mı, yoksa bu onun bildirmediği bir şey miydi?’ İbn Ebû Duâd, ‘Bu onun bildirdiği bir şeydi’ dedi. Bunun üzerine adam şöyle söyledi: ‘Öyleyse o, insanları buna iman etmeleri için huzuruna çağırmama özgürlüğüne sahipti de sizler bu özgürlüğe sahip değil misiniz?’ Hikâyeyi anlatanın söylediğine göre orada hazır bulunanlar şaşakaldı ve el-Vâsık da gülmeye başladı, sonra ağzını tutarak ayağa kalktı, bir odaya girdi ve kendini yere atıp bağırarak, ‘Peygamber (sav) bu hususta sessiz kalma özgürlüğüne sahipti, lakin biz sahip değiliz!’ demiştir. Sonra bu adama üç yüz dinar verilmesini emretti ve onu ülkesine geri gönderdi. Bu olaydan sonra da bir daha kimseyi sorgulamadı ve İbn Ebî Duâd'dan da uzak durdu.”*

³⁹² İbn Ebû Duâd Bağdad'ın oldukça bilinen bir hafızıdır. 316 (928-29) yılında ölmüştür. El-Mu'tasım tarafından başkadı yapılmış, el-Vâsık ve ondan sonraki halife döneminde de görevini sürdürmüştür. El-Mütevekkil döneminde felç olmuş ve kadılık makamı da oğluna geçmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 356, † imli dipnot.

Burada bahsi geçen adam Ebû Dâud ve en-Nisâî'nin şeyhi olan Ebû Abdü'r-Rahman Abdullah b. Muhammed el-Azremî'dir.

İbn Ebû'd-Dünyâ'nın söylediğine göre, "El-Vâsık'ın ten rengi sarıya çalan beyazdı, sakalları çok hoştu ve gözünde de bir leke vardı."

Yahyâ b. Eksem'in söylediğine göre, "Hiç kimse Ebû Tâlib'in soyuna el-Vâsık kadar cömert davranmamıştır. El-Vâsık öldüğünde, içlerinde fakir olan kimse yoktu."

Bir başkasının söylediğine göre ise, "El-Vâsık adap bilirdi ve hoş bir şairdi. Mısır'dan kendisine hediye gönderilen bir hizmetkârına tutulmuştu. Günün birinde el-Vâsık ona hiddetlendi. Sonra onun başka bir hizmetkâra, 'Vallahi dünden beri onunla konuşmamı istiyor, ama ben bunu yapmıyorum' dediğini işitti. Bunun üzerine el-Vâsık şöyle söylemiştir:

'Ey beni cezalandırmakla iftihar eden,
Sen ancak zalim bir meliksin iktidarda iken!
Olmasa idi bu sevdam benim, denkçe karşılaştık,
Şayet kurtulursam bundan bir gün, işte sen o vakit görürsün!'"

El-Vâsık'ın hizmetkârına yazdığı şiirler arasında şu da vardır:

"Kalplere hükmeden kalp,
O mahzun kara gözlerin sükûnetiyle
O göz kamaştırıcı güzelliğiyle,
O işveli, cilveli göz süzmelerle,
Ne mümkündür bir göz için,
O baktığı vakit bakışlarını çevirmek."

Sûlî'nin söylediğine göre, "El-Vâsık'a, Küçük el-Me'mûn olarak da hitap edirdi. Zira, el-Me'mûn onu el üstünde tutar ve onu kendi evlatlarından önde tutardı. El-Vâsık, her konuda insanların en çok bilgi sahibi olanıydı. Şairdi ve müzikte de halifelerin en bilgilisiydi. Yaklaşık yüz kadar bestesi vardı. Ud çalmakta, şiir söyleyip hikâyeye anlatmakta hüner sahibiydi."

Fazl el-Yezîdî'nin söylediğine göre, "Benî Abbâs içinde el-Vâsık'tan daha fazla şiir rivayet etmiş olan bir halife yoktu. El-Yezîdî'ye, 'El-Vâsık, el-Me'mûn'dan daha fazla mevzuda rivayet edebilir miydi?' diye sorulduğundaysa, 'Evet; zira el-Me'mûn, Arap ilmini, eskilerin yıldız, tıp ve mantık ilmiyle karıştırmıştı. El-Vâsık ise Arapların ilmi içine hiçbir şey katmamıştı' cevabını vermiştir."

Yezîd el-Muhallebî'nin söylediği üzere, "El-Vâsık gerçekten çok yemek yerdi."

İbn Fehm'in söylediğine göre, "El-Vâsık'ın dört parçadan oluşan altından bir masası vardı. Bir parçayı taşımak için yirmi adam gerekiyordu. Masanın üzerindeki her

şey, tabak, çanak ve şekerlikler altındandı. İbn Ebî Duâd, ilgili yasaktan dolayı ona bu masada yemek yememesini rica etti. Böylece el-Vâsık masanın kırılmasını emretti. Bundan para basılmış ve Beytül-mâl'e götürülmüştür."

Hüseyin b. Yahyâ şöyle söylemiştir: "El-Vâsık rüyasında Allah'tan cenneti dilediğini gördü. Bir ses ona, 'Kalbi *mart* (مرت) olanlar hâriç, hiç kimse Allah'ın huzurunda helak olmayacaktır' dedi. Sabah olduğunda bunu yanındakilere sordu, fakat bir anlam veremediler. Bunun üzerine el-Vâsık, Ebû Muhallim'e haber etti ve onu huzuruna çağırarak rüyasının ve *mart*'ın manasını sordu. Ebû Muhallim şöyle cevap verdi: 'Üzerinde hiçbir şeyin bitmediği çöle *mart* denir. Bu rüyanın anlamıysa bitkiden yoksun bir çöl gibi kalbi imandan yoksun olanlar hâriç Allah'ın huzurunda hiç kimse helak olmayacaktır.' Bunun üzerine el-Vâsık, 'İçinde *mart* kelimesi geçen bir şiirden kanıt isterim' deyince, orada olanlardan biri ortaya atıldı ve Benî Esed'den şu beyti okudu:

'Çöl tavuğunun bile uzak durduğu o *çöller*³⁹³ aştı
Ancak bir cahildir ilim sahibi kişi eğer ki sabaha orada girirse!'

Ebû Muhallim gülerek, 'Vallahi size şu şiirleri okumadan bir yere gitmem' dedi ve sonra Çöl Araplarının tanınmış şairlerden, her beyitinde *mart* kelimesi geçen tam yüz beyit okudu. Bunun üzerine el-Vâsık ona yüz bin dirhem verilmesini emretti."

Hamdûn b. İsmâil'in söylediğine göre, "Halifeler arasında el-Vâsık'tan daha fazla hoşgörü sahibi, sıkıntı ve itiraza karşı ise ondan daha sabırlı olan yoktu."

Ahmed b. Hamdûn'un söylediği üzere, "Hocası Hârûn b. Ziyâd, el-Vâsık'ın huzuruna çıktı ve el-Vâsık onu büyük bir hürmetle karşıladı. Bunun üzerine el-Vâsık'a, 'Ey Emîrül-Mü'minîn! Böyle hürmet gösterdiğiniz bu adam da kimdir?' diye soruldu da el-Vâsık, 'Allah'ı zikretmem için dilimin düğümünü çözen ilk kişidir ve beni Allah'ın rahmetine yaklaştırandır' dedi."

Ali b. el-Cehm'in ona yazdığı methiyelerden:

"Güvendi insanlar Allah'a güvenen³⁹⁴ melike,
Öyle bir melik ki, zenginlik yanında mutsuz iken,
Meclisteki dost çekmez mutsuzluk onun yanında.
Öyle bir aslan ki, asık suratlı savaş bile tebessüm eder onunla³⁹⁵
Âşinadır kılıç ona da yabancısıdır o ışıltılı olanlara³⁹⁶
Razı gelmez Allah senin başta olmamana!"

³⁹³ Mart.

³⁹⁴ El-Vâsık'ı kastediyor.

³⁹⁵ Ya da daha serbest bir çeviri ile "en zor iş dahi kolay gelir"

³⁹⁶ Ya da "kolaylık ve rahat nedir bilmez, zorluklarla yaşar."

El-Vâsık, Surre Men Ra'da, 232 senesinin Zü'l-Hicce'sinden geriye altı gece kala, çarşamba günü vefat etti (13 Ağustos 847). Ölümüne yaklaştığı sırada şu iki beyti tekrarlamaya başlamıştır:

*“Ölüm tüm yaratılanlar için ortak,
Ne melik ne de teba gözetir.
Fakirler fakirliklerinden çekmez,
Melikler ise sahip olduklarından Allah indinde fayda görmez.”³⁹⁷*

Rivayet edildiği üzere el-Vâsık öldüğünde cesedi terk edilmiş ve halk derhal el-Mütevekkil'e biate koşmuştur. Hatta, bir kertenkele gelip, iki gözü-nü oyup yemiştir.

Onun döneminde ulemadan hayatını kaybedenler şöyledir: Müsedded, kumaş tüccarı ve Kur'ân okuyucusu Half b. Hişâm, Taberistan halkının şeyhi İsmâil b. Sa'îd Şalâhî, Vâkidî'nin kâtibi Muhammed b. Suâd, şair Ebû Tem-mâm et-Tâî, nahiv üstadı Muhammed b. Ziyâd İbnü'l-Arâbî, Kur'ân sorgula-masından dolayı hapiste zincirli olan İmam Şâfiî'nin tilmizi el-Büveytî, nahiv üstadı Ali b. el-Mugayyir el-Esrem³⁹⁸ ve diğerleri.

El-Vâsık'ın haberlerinden

Sûlî'nin Cafer b. er-Reşîd'den isnatla söylediği üzere, “El-Vâsık'ın huzu-rundaydım. Henüz sabah sütünü içmişti. Hizmetçisi Mehc, ona bir gül ve bir de nergis getirdi. Sonraki gün kendisi için şunu söylemiştir:

*Allah gül ve nergisle korusun,
Senin o güzel boyunu, endamını.
Onun gözleridir aşkın alevini harlandırıan,
Tutkuyu ve arzuyu artıran!
Ancak melikliğimle yaklaşılabildim ona da,
Lakin, uzaklığımın sebebi de yine melikliğim!
Başını döndürdü aşkının zehri onun,
Lakin, vuslatta buz kesiverdi!*

³⁹⁷ Şiirin son mısrası için kıyaslayınız. Âl-i İmrân suresi, 10. âyet: “Muhakkak ki o kâfirlere ne mal-ları ne evlatları Allah'tan gelecek bir şeyi geri çevirir. Onlar o ateşin yakıtıdır” ve Âl-i İmran suresi 116. âyet: “O inkâr edenler yok mu? Herhalde onların ne malları ne de evlatları kendilerini Allah'tan kurtarabilir. Onlar cehennem ashabıdır, orada ebedî kalacaklardır.”

³⁹⁸ Kırık dişli.

*Çekilir bir kenara bir şey istenecek olsa ondan,
Süzülür yaşlar yanaklarından,
Muzaffer eder bakışlarının açtığı yaralar da,
Bilmez sözlerini tutmayı lakin!
Efendi şikâyet eder kölesi zulmünden,
İnsaf ediniz efendiye kölesinden.”*

Sûlî'den: “Hiçbir halifenin bunun gibi dizeleri olmadığı üzerine fikir birliği vardır.”

Sûlî'nin söylediği üzere Abdullah b. el-Mu'taz kendisine şöyle anlatmıştır: “Bir arkadaşım, iki köleye birden tutulan el-Vâsık'ın, ki bunlardan biri bir gün diğeri ise sonraki gün ona hizmet etmişti, şu beytini bana söylemişti:

*‘İkiye bölündü kalbim ikisi arasında,
Kim gördü evvelen bir ruhu iki bedende?
Biri öfkeli eğer diğeri nazıkse,
Bu yüzdendir kalbimin işgali iki matemle!’”*

Hirbîl'den rivayet olunduğu üzere, “El-Vâsık'ın meclisinde Ahtal'ın şu beyti okunmuştu:

*‘Şen şakrak bir şarkıcı katıldı bana içmek için,
Ne yemeye pek bir düşkün ne de kavgacıydı³⁹⁹ şarabı için!’*

Bunun üzerine kimileri, ‘Savvâr’ dedi; kimileriye, ‘Saar’dır dedi. El-Vâsık da danışmak için İbnü'l-Arâbî'yi çağırttı. ‘Arâbî şöyle söyledi: ‘Savvâr saldırmak manasına gelir. Lakin, onun can yoldaşına asla saldırmayacağı söylenir. Saar ise kâsesinin dibinde artık bırakana denir. Bunların iki manası da rivayet edilmiştir.’ Bunun üzerine el-Vâsık ona yirmi bin dirhem verilmesini emretmiştir.”

Sûlî'nin Ahmed b. el-Hüseyin b. Hişâm'dan naklettiği üzere, “Bir gün el-Vâsık'ın meclisinde, Hüseyin b. ed-Dehhâk ve Muhârîk, Ebû Nuvâs'ın mı yoksa Ebû Atâhîye'nin mi daha iyi bir şair olduğu konusunda tartışıyordu. Bunun üzerine el-Vâsık, ‘Öyleyse aranızda iddiaya girin’ dedi. Böylece aralarında iki yüz dinara iddiaya girdiler. El-Vâsık, ‘Burada ulemadan kim vardır?’ diye sordu. ‘Ebû Muhallim’ dediler. El-Vâsık onu çağırttı ve bu mevzu üzerine ona danıştı. Ebû Muhallim şöyle cevapladı: ‘Ebû Nuvâs daha iyi şairdir ve Arap sanatlarında da en önde gelen odur. Şiirlerinin çeşitliliğiyle de içimizde en üretken olan yine odur.’ Böylece el-Vâsık oynanan bahis bedelinin Hüseyin'e verilmesini emretti.”

³⁹⁹ Burada Arapça metinde geçen sözcük savvârdır.

El-Mütevekkil Alallah Cafer (847–861)

El-Mütevekkil Alallah, er-Reşîd oğlu el-Mu'tasım oğlu Cafer Ebû'l-Fazl. Annesi Şucâ'a isimli bir cariyedir.

205 senesinde, bazılarına göreyse 207 senesinde doğmuştur. El-Vâsık'ın ardından 232 senesinin Zü'l-Hicce'sinde ona biat edildi (Ağustos 847). Sün-nîliğe açıkça meyletti ve ehlini kayırdı. Kur'ân'a ilişkin sorgulamayı kaldırdı. Bununla ilgili olarak dört bir yana mektuplar gönderdi. Bu, 234 senesindedir.

Hadîs âlimlerini Samarra'ya çağırtmıştır. Onlara hediyeler sunmuş, onurlandırmıştır; Allah'ın sıfatları ve kıyamet gününün cismen görünmesi⁴⁰⁰ üzerine olan hadîsleri aktarmalarını emretmiştir. Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, Ru-seyfe Camii'nde vaaz vermiş ve etrafında yaklaşık otuz bin kişi toplanmıştır. Kardeşi Osmân da el-Mansûr Camii'nde vaaz vermiştir ve onun da etrafında yine yaklaşık otuz bin kadar dinleyici toplanmıştır. Halkın el-Mütevekkil için ettiği dualar artmış, onu coşkuyla över hale gelmişlerdir. Hatta bu, öyle bir dereceye varmıştır ki içlerinden biri şöyle söylemiştir: “Üç halife vardır: Ebû Bekir es-Sıddîk (ra); o ki dinden dönenlere karşı savaş açmıştır. Ömer b. Abdü'l-Aziz; o ki istismarı ortadan kaldırmıştır. Ve el-Mütevekkil; o ki sünneti ihya etmiş ve şiddetli uygulamaları yürürlükten kaldırmıştır.”

Bununla ilgili Ebû Bekir İbnü'l-Hubâze şöyle söylemiştir:

“İşte bugün ihya oldu sünnet,
Evveliden hiç lekelenmemişçesine!
Minaresi dikildikten beridir kesilmedi onda hiç hâkimiyet,
Lakin, yıkıldı gitti iftiranın, yalanın minaresi semadan!
Kaçtı bidat çıkaranlar dinde
Yahve'nin ateşine, reddedilmiş ve şerefsizce!
Islah etti Allah onları halifesi Cafer'in elinden,
Halife, sünnetin hâmisi ve ona güvenen.
Rabbimin halifesi, O'nun peygamberi amcasının soyu!
Hâkimiyet üzere doğan Benî Abbâs'ın en hayırlısı.
Dağıldıktan sonra toplayan dinin parçalarını,
Sapkınların başını kılıçla koparan!
Kölelerinin Rabbi bağışlasın bize bekasını onun,

⁴⁰⁰ Bilindiği üzere kendisinden önceki el-Me'mûn ve el-Vâsık, bu inancı reddeden Mutezilî mez-hebindendi.

*Tehlikelerden uzak ve değişmeden hiç,
Dinin koruyucusuna bir mekân bahşet cennetin bahçelerinde
Mürsellerinin en hayırlısına bildik olana!"*

Bu sene İbn Ebî Duâd, onu adeta düşen bir taşa döndüren felce tutuldu, Allah onu mükâfatlandırmasın! Bu senenin garip olaylarından biri de Irak'ta esen oldukça sıcak bir rüzgârdır ki, eşi benzeri hiç bilinmemektedir. Kûfe, Basra ve Bağdad'ın ekili tarlalarını yakarak yok etmiş, yolcuları öldürmüştür. Tam elli gün boyunca sürdü. Hemedân'a ulaşarak ekinleri ve hayvanları yaktı. Sonra, Musul ve Sincar'a ulaştı. İnsanların pazar yerlerine ulaşmalarına ve yollarda yürümelerine engel oldu. Halktan çok sayıda kişiyi de öldürdü.

Bundan bir önceki sene ise, Dimaşk'ta çok şiddetli bir deprem oldu. Dimaşk'ın evleri çöktü. Halk altlarında can verdi. Deprem Antakya'ya kadar ulaştı ve burayı da yok etti. Cezire'ye ve Musul'a da ulaştı; buraları da harap etti. Öyle ki, buraların halkından elli bin kişiyi öldürdüğü söylenmektedir.

El-Mütevekkil, 235 senesinde Hristiyanların boyunlarına kelepçe takmalarını zorunlu kıldı.

236 senesinde Hüseyin'in kabri ve çevresindeki evlerin yıkılmasını, buraların tarlaya dönüştürülmesini emretti. İnsanların burayı ziyaret etmelerini de yasakladı. Bu yüzden kabir yok edildi ve metruk bir yer olarak kaldı.

El-Mütevekkil bağnazlığıyla⁴⁰¹ tanınırdı ve Müslümanlar bundan dolayı pek üzüntü duymuşlardı. Bu yüzden Bağdat halkı camilerin ve duvarların üzerine el-Mütevekkil'i yeren yazılar asmıştır; şairler de onun için hicviyeler söylemiştir. Onun için söylenenlerden biri de şöyledir:

*'Andolsun eğer Benî Ümeyye
Peygamber'in kızı oğlunu zalimce katletmek için geldiyse,
Onun atasının oğulları da tıpkı böyle ona⁴⁰² karşı geldiler.
İşte gör şimdi onun yerle bir olan kabrini!
Üzüntüsünü çektiler onun katlinde payları olmayışlarının da
İşte böylece düştüler onun yitip gitmiş kemikleri peşine!"*

237 senesinde el-Mütevekkil, Mısır naibine bir mektup göndererek ona Mısır'ın başkadısı Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Leys'in sakalını kestirmesini

⁴⁰¹ Arapça metinde kullanılan sözcük "نصب" dur ve bu yüzden "bağnazlık" şeklinde çevrilmiştir. Fakat İngilizce çeviride bu sözcük "Nasabi" olarak verilmiş ve "اهل منصب" in Hz. Ali'ye düşmanlık edenlere verilen isim olduğu dipnot olarak düşülmüştür. Ben burada orijinal metne bağlı kalmayı tercih ettim. İngilizce metindeki dipnot için bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 362, ↑ imli dipnot.

⁴⁰² Hz. Ali ve oğlu Hz. Hüseyin'i kastediyor.

ve onu kırbaçlatarak, eşek sırtında şehrin etrafında dolaştırmasını emretti. O da böyle yaptı. Yaptığı iyi de oldu; zira, o pek zalimdi ve Cehmiyye'nin⁴⁰³ reislerinden biriydi. Sonradan bunu reddetmiş olsa da, onun yerine kadılığa Mâlik'in talebelerinden Hâris b. Miskîn'i atadı. Azlettiği kadıyı ise, evvelden halka çektiirdiği zulmü ödetmek için günde yirmi kez sopayla dövdürerek cezalandırmıştır.

238 senesinde Bizanslılar Dimyat'a saldırdı. Yakıp yağmalayıp altı yüz kadını da esir aldıktan sonra deniz yoluyla alelacele kaçtılar.

240 senesinde Hilât⁴⁰⁴ halkı gökyüzünden gelen korkunç bir ses işitti ve bu yüzden orada halktan bir çok kişi öldü. Irak'a tavuk yumurtası büyüklüğünde dolu yağdı. Mağrip'te de on üç köy yerin içine battı.

241 senesinde gökteki yıldızlarda bir dalgalanma oldu ve gecenin büyük bir kısmı boyunca âdeta çekirgeler misali gökcisimleri düştü. Böyle rahatsız edici bir olay daha önceden hiç bilinmezdi.

242 senesinde Rey, Horasân, Nişabur, Taberistan, Asabahan, Tunus ve çevre illerinde çok şiddetli bir zelzele oldu. Dağlar yarıldı. Yeryüzü öyle bir genişlikte yarıldı ki yarığa bir adam girebilirdi. Mısır'daki Suveyde köyüne gökten taşlar yağdı. Hatta taşlardan biri tartıldı da ağırlığı on rıtl⁴⁰⁵ geldi. Yemen'de, üzerinde ahâlisinin tarlaları olan bir dağ yürüdü başka bir ekili alana ulaşınca kadar hareketine devam etti. Halep'te, Ramazan ayı sırasında gökten beyaz bir kuş düştü ve "Ey insanlar! Allah'tan korkun! Allah, Allah, Allah!" diye bağırdı. Bunu tam kırk kez tekrarladı ve sonra uçtu gitti. Fakat ertesi gün tekrar döndü ve yine aynı şeyi yaptı. Bununla ilgili bir mektup yazıldı ve bunu işiten beş yüz kişi de şahitlik etti.

Aynı sene kâtip İbrahim b. Mutahhar, develerin çektiği bir araba üzerinde Basra'dan hacca gitti. İnsanlar buna şaşakaldılar.

El-Mütevekkil, 243 senesinde Dimaşk'a gitti ve buraya hayran kaldı. Dâriyye'de kendisi için bir saray yaptırdı ve burada kalmaya karar verdi. Yezîdî b. Muhammed el-Mehdî bunun için şöyle söylemiştir:

*"Öyle sanırım ki, mutluluk duyacak Dimaşk hüznüyle Irak'ın
İmam ondan ayrılmaya karar verdiği için.
Irak ve onun halkını terk ettiğiniz için,
Kedere boğdunuz iyi ve hoş olanı bu boşamayla."*

⁴⁰³ İbnü'l-Esîr'in basettiğine göre Mütevekkil'i Hz. Ali takipçilerini kovuşturmaya teşvik eden dört kişi Benî Şame'den şair Ali b. el-Cehm, Ömer b. Farah, Ebû's-Semt ve Abdullah b. Muhammed b. Daûd el-Hâşimî'dir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 362, † imli dipnot.

⁴⁰⁴ Ermenistan'ın ortalarındadır.

⁴⁰⁵ Rıtl: Mısır'da 449.28gr., Suriye'de 3.202 gr., Beyrut ve Halep'te 2.566 gr.'dır.

Bunun üzerine, el-Mütevekkil kararını değiştirmiş, iki ya da üç ay sonra geri dönmüştür.

El-Mütevekkil, 244 senesinde oğullarına eğitim vermesi için davet ettiği Arapça üstadı Yakûb b. es-Sıkkât'ı⁴⁰⁶ öldürttü. Bir gün el-Mütevekkil oğulları el-Mu'taz ve el-Müeyyed'e bakıyordu. İbn Sıkkât'e, *"En çok sevdiğin hangisidir? Bu ikisi mi yoksa Hasan ve Hüseyin mi?"* diye sordu. Sıkkât, *"Kanber"* dedi –yani Ali'nin azatlı kölesi- ve *"Zira, o bu ikisinden daha hayırlıdır"* diye de ekledi. Bunun üzerine el-Mütevekkil Türklere, o ölene kadar karnını tekmelemelerini emretti. Hatta dilinin kesilmesini emrettiği ve Sıkkât'ın bundan sonra öldüğü de söylenmektedir. Kan parasını oğluna göndermiştir. El-Mütevekkil bir râfîzî idi.

245 senesinde dünyanın tamamında deprem meydana geldi. Şehirleri, kaleleri ve köprüleri yok etti. Antakya'da bir dağ denize battı. Göklerden korkunç sesler işitildi. Mısır bir zelzeleyle sallandı. Bilbays halkı Mısır yönünden gelen korkunç bir feryat işitti ve Bilbays halkından insanlar öldü. Mekke'nin su kaynakları kurudu. Bunun üzerine el-Mütevekkil, Arafat'tan su getirilmesi için yüz bin dirhem gönderdi. El-Mütevekkil çok cömertti, bu yüzden çok övgü görmüştür. Hatta söylendiğine göre hiçbir halife şairlere el-Mütevekkil'in verdiği vermemiştir. Bununla ilgili Mervân b. Ebû'l-Cenûb şöyle söylemiştir:

*"Çekiniz artık elinizin cömertliğini üzerimden,
Bahşetmeyiniz daha fazlasını bana,
Kibirli ve küstah olmaktan korkarım sonra!"*

El-Mütevekkil, *"Cömertliğim seni boğana kadar durmayacağım"* demiş ve ona sadece bir kasidesi için tam yüz yirmi bin dirhem vermiştir.

Bir gün Ali b. el-Cehm, el-Mütevekkil'i ziyarete geldi. Bu sırada da el-Mütevekkil elinde iki tane inci yuvarlıyordu. Cehm, el-Mütevekkil için yazılmış bir kaside okudu. Bunun üzerine el-Mütevekkil ona bir inci fırlatarak, *"Bunun az olduğunu mu düşünüyorsun? Yüz bin dirhemden daha değerlidir"* dedi. *"Hayır"* dedi Cehm, *"Lakin, diğerini de alacağım beyitleri düşünmekteyim."* Bunun üzerine el-Mütevekkil, *"Söyle bakalım"* dedi. Ali şunu söylemiştir:

*"Adaletin imamı Surre Men Ra'dadır,
Onun denizlerinden su içer denizler damla damla üstüne!
İktidar onda ve onun soyunda olsun,*

⁴⁰⁶ Islâhu'l-Mantık'ın yazarıdır.

Gündüz gecenin yerini aldığı müddetçe!
 Tüm talihsizliklerde ondan umulur ve ondan korkulur,
 Âdeti o cennet ve cehennemmişçesine!
 Elleri onun cömertlikte birbiriyle yarışan iki karısı gibidir,
 Kıskanırlar birbirlerini cömertlikte.
 Hiçbir şey vermez onun sağ eli,
 Vermedikçe aynısını sol eli!”

Bunun üzerine, el-Mütevekkil ona diğer inciyi de vermiştir.

Kimilerinin söylediği üzere, “Sekizinin de babası halife olan sekiz kişi el-Mütevekkil’in halifelliğini tanımıştır. Yani el-Mehdî oğlu el-Mansûr, el-Hâdî oğlu el-Abbâs, er-Reşîd oğlu Ebû’l-Ahmed, el-Emîn oğlu Abdullah, el-Me’mûn oğlu el-Mûsâ, el-Mu’tasım oğlu Ahmed, el-Vâsık oğlu Muhammed ve kendi oğlu el-Muntasır.”

Mesûdî’nin söylediğine göre, “İster ciddiyle, ister neşeyle olsun bir ayrıcalık elde edip de el-Mütevekkil’in cömertliğinden nasibini almayan bir kişi bile bilinmezdi; zira onlar büyük miktarda paralar almıştır. Bundan da ötesi, el-Mütevekkil zevklere ve şaraba pek düşküncü. Tam dört bin cariyesi vardı ve hepsiyle de birlikte olurdu.”

Ali b. el-Cehm’in anlattığına göre, “El-Mütevekkil, oğlu el-Mu’taz’ın annesi Kâbihâ’ya delicesine tutkundu. Sürekli onun yanında vakit geçirirdi. Bir gün Kâbihâ onun önünde durdu ve kendi yanağının üzerine misk ve amberden yapılan bir kokuyla, ‘Cafer’ yazdı. Bunun üzerine el-Mütevekkil düşünce dolu bakışlarla ona bakarak şöyle söyledi:

‘Cafer yazdı yanağının üzerine miskle,
 Miskin iz bıraktığı o her nokta için hayatımı verirdim.
 Eğer ki, yanağına miskten satırlar çizmişse,
 Kalbime aşkın satırlarını kazımış derdim.’”

Sülemî’nin Kitâbü’l-Mihne’de söylediği üzere, “Mısır’da tasavvufî ahval ve sûfî ehlinin makamâtından bahseden ilk kişi Zu’l-Nûn⁴⁰⁷ idi. Mısır’ın önde gelenlerin-

⁴⁰⁷ Zünnûn ya da Zu’l-Nûn: Ebû’l-Fayz Sevbân b. İbrahim. 180 (796) yılında Yukarı Mısır’daki Ahmîm’de (İhmîm) doğmuştur. Babası Nübye’lidir ve Zu’l-Nûn’un da azat edilmiş bir köle olduğu söylenmektedir. Tıp, simya ve sihir üzerine çalışmalar yapmıştır. Helen öğretisinin etkisinde kalmış olmalıdır. Kahireli bir mutasavvıf olan Sadûn’dan onun hocası olarak bahsedilir. Mekke, Dimaşk ve Antakya’ya gitmiş, Lubbân’daki zahit ve sufilerle görüşmüştür. Bu ziyaretlerinde tasavvuf ve nefsi disiplin altına almak üzerine ustalaşmıştır. Kur’ân’ın yaratılmadığını savunduğu için Mutezile mezhebi tarafından düşmanlıkla karşılanmıştır. Hatta halka açık bir şekilde tasavvuf öğrettiği için Mâlikî ‘Abdullah b. Abdül-Hakem tarafından dinsizlikle suçlanmıştır. Hayatının sonuna doğru tutuklanmış ve Bağdat’ta hapse atılmıştır. Fakat sonradan Halife el-Mütevekkil tarafından serbest bırakılmış ve Mısır’a dönmüştür. 246 (861) yılında Cizâ’da vefat etmiştir. Yukarıdaki ahval ifadesi, sufilerin içinde bulundukları durumu

den ve Mâlik'in en önde gelen tilmizlerinden Abdullah b. Abdü'l-Hakem, daha önceden hiç kimsenin bahsetmediği bir öğretiyi yaydığı için Zu'l-Nûn'a itiraz etmiş ve hatta onu zındıklıkla suçlamıştır. Bunun üzerine Mısır emîri onu huzuruna çağırarak bu itikadına ilişkin onu sorgulamıştır. Zu'l-Nûn izah ettiği vakit emîr bundan çok memnun kalarak el-Mütevekkil'e onunla ilgili mektup yazmıştır. Bunun üzerine el-Mütevekkil, Zu'l-Nûn'un kendisine gönderilmesini istemiştir. Böylece Zu'l-Nûn, mektupla birlikte el-Mütevekkil'e gönderilmiştir. Onun sözlerini işittiği vakit halife pek bir hoşnut olmuş, ona saygı duymuş ve ikramlarda bulunmuştur. Hatta Mütevekkil, 'Doğru kişiden söz edildiği vakit bana Zu'l-Nûn'u verin!' derdi."

El-Mütevekkil önce oğlu el-Muntasır, sonra el-Mu'taz ve sonra da el-Müeyyed'i veliahdı ilan etti. Fakat sonra, annesine olan aşkı yüzünden el-Mu'taz'a öncelik verme kararı aldı. Böylece el-Muntasır'dan veliahtlıktan feragat etmesini istedi. Lakin, o bunu reddetti. Bunun üzerine, el-Mütevekkil halk meclisinin toplanmasını emretti. El-Muntasır'ı veliahtlıktan düşürdü. Hatta onu tehdit etti, aşağıladı ve korkuttu. Bu olanlar üzerine Türkler el-Mütevekkil'e olan desteklerini çektiler ve babasını öldürmek üzere el-Muntasır'la anlaştılar. Gece çok geç bir vakitte beş kişi onun bulunduğu eğlence meclisine girdi. El-Mütevekkil ve veziri el-Feth b. el-Hâkan'ı öldürdüler. Bu, 247 senesinin Şevval ayının beşinci günüdür (15 Aralık 861).

Birisi onu rüyasında gördü ve "Allah size ne yaptı?" diye sorunca, "Sünnetin azıcığını ihya ettiğim için beni bağışladı" dedi. Öldürüldüğünde şairler onun için mersiyele söylemiştir. Bunlardan birinde Yezîd el-Muhallabî şöyle söylemiştir:

"Gözleri kapalıyken geldi ona ölüm,
Lakin neden gelmez mızrakların parçalandığı yerde?
Öyle bir halife ki, kimsenin elde edemediğini almış,
Onunki gibi ne bir beden ne de bir ruh yaratılmış!"

Cariyeleri arasında Mahbûbe isimli bir kız vardı. Şairliğinin yanı sıra pek çok hüner sahibiydi ve çok da iyi ud çalardı. El-Mütevekkil öldürüldüğünde Bugâ el-Kebîr'in oldu. Bir gün Bugâ onu içki meclisine çağırdı. Çok kederli bir şekilde oturdu ve Bugâ ondan şarkı söylemesini istedi. Önce mazeret uydurdu. Fakat Bugâ ısrar etti ve bir ud getirtti. Böylece udu kucağına yerleştirdi ve doğaçlama olarak şunu söyledi:

işaret ederken makamât ise tasavvuf yolunu takip edenlerin takınacakları durum ya da vaziyet (duraklar) şeklinde anlaşılmalıdır. Daha detaylı bilgi için bkz. M. Smith, "Dhu'l-Nun, Abu'l Fayd", Encyclopaedia of Islam, Brill, Laiden, cilt:2, s. 242

“Nasıl olur da hayat bana tat verir
 Artık Cafer’i göremediğim zaman?
 Bu gördüğüm melik hiç şüphesiz,
 Toz ve kanla kaplıdır.
 Kim ki aşktan çeker,
 Ya da hastalıktan, vardır elbet tedavisi,
 Mahbûbe’den gayrı
 Bir bileydi ölümün satın alınabilineceğini,
 Ellerindeki herşeyle satın alırdı onu, mezara gömülmek için.
 Kederli olan için ölüm zira,
 Uzun bir ömürden daha hayırlı!”

Bunun üzerine Bugâ çok sinirlendi ve onun hapse atılmasını emretti. Bu şiir Mahbûbe’den duyulan en son şey olmuştur.

El-Mütevekkil’in Buhtûrî’ye⁴⁰⁸ şöyle söylemesi ilginç olaylar arasındadır: “Ben ve Feth b. Hâkân için öyle bir şiir söyle ki, o hayata benimle ben de hayata onunla devam edelim ve neşem kaçmasın. Ne o beni kaybetsin ne de ben onu kaybedeyim. İşte bu manaya gelecek bir şeyler söyle. Bunun üzerine Buhtûrî şöyle söylemiştir:

‘Ey efendim! Nasıl olur da bana sözünüzü bozarsınız?
 Ve benimle olan işlerinizi yerine getirmekten geri durursunuz?
 Ne günler bana senin yittiğini göstereyim ey Feth!
 Ne de sen hayattayken benim göçüp gittiğimi işitesin!
 Felaketlerin en acısı senin benden evvel gitmen olur,
 Senin de ardında kalman felaket yine!
 Sakınasın benden gayrı dost bulmaktan
 Tek odağı hayatımın sensin!’”

El-Mütevekkil devrinden haberler

İbn Asâkir’in söylediğine göre, “El-Mütevekkil rüyasında üzerinde ‘Cafer el-Mütevekkil Alâllah’ yazılı olan ve Süleymânî olarak bilinen bir şeker parçasının gökten üzerine düştüğünü görmüş. Halife olarak biat aldığı vakit halk ona bir isim vermeye niyetlenmiş. Kimisi, ‘Ona el-Muntasır olarak hitap edelim’ demiş. Bunun üzerine el-

⁴⁰⁸ Tayy kabilesinden Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubayd. Yaklaşık olarak 206 (821-22) senesinde Menbic’de doğmuştur. En yüksek mertebedeki şair olarak kabul edilir ve Ebû Temmâm ile Mütenebbî’den üstün sayılırdı. Mütevekkil’in öldürülmesinden sonra Menbic’e dönmüş ve 284 (897-98) yılında orada vefat etmiştir. Bkz. H. S Jarrett, a.g.e., s. 366, § imli dipnot.

Mütevekkil, görüşünü almak için Ahmed b. Ebî Duâd'a rüyasını anlatınca, o da bunu uygun bulmuş. İşte bu yüzdendir el-Mütevekkil bu ismi almış, bununla ilgili de dört bir yana mektuplar göndermiştir."

İbn Asâkir'in Hişâm b. Ammâr'dan naklettiğine göre, "El-Mütevekkil'i şöyle derken işitmiştim:

'Ne yazıktır Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî'ye! Onun devrinde yaşayacak olsaydım eğer ne de mutlu olurum. Onu görürdüm, hayatına şahit olur ve ondan öğrenirdim. Rüyamda Resûlullah(sav)'i gördüm. Bana şöyle buyurdu: 'Ey İnsanlar! Muttalib'in torunu İdrîs oğlu Muhammed, Allah'ın rahmetine kavuştu ve sizin için ardında güzel bir ilim bıraktı. Bu yüzden onu takip ediniz ve doğru yolu bulunuz.'

Sonra el-Mütevekkil söze şöyle devam etti:

'Ya Rabbi!

İdrîs oğlu Muhammed'e rahmetinden rahmet bahşet, bana onun yolunu hatırlamada kolaylıklar ver ve bundan fayda nasip et.'"

Kanımca, buradan el-Mütevekkil'in Şâfiî mezhebine bağlı olduğunu çıkarabiliriz. O, bu mezhebi takip eden ilk halifedir.

Ahmed b. Ali el-Basrî'den naklettiğine göre, "El-Mütevekkil, sarayında toplanmaları için Ahmed b. el-Madil ve diğer ulemayı çağırttı. El-Mütevekkil yanlarına geldiğinde Ahmed b. el-Madil dışında herkes ayağa kalktı. Bunun üzerine el-Mütevekkil Ubeydullah'a, 'Bu adam bana olan biatı bilmez mi?' diye sorunca Ubeydullah, 'Bilir Emîrül-Mü'minîn, fakat gözlerinde zayıflık vardır' dedi. Bunun üzerine Ahmed b. el-Madil şöyle konuştu: 'Ey Emîrül-Mü'minîn! Gözlerimde zayıflık yoktur. Lakin, sizi Allah'ın gazabından kurtardım. Zira, Peygamber (sav), 'Her kim ki insanların huzurunda ayağa kalkmalarını ister, ikamet edeceği yer cehennem ateşidir' buyurmuştur.' Bunun üzerine el-Mütevekkil geldi ve onun yanına oturdu."

Yezîd el-Muhallabî'den aktardığı üzere el-Mütevekkil ona şöyle söylemiştir: "Ey Muhallabî! Halifeler tebalarını itaate zorlayarak hüküm sürerler. Lakin, ben onlara karşı nazik oldum ki, beni sevsinler ve itaat etsinler."

Abdü'l-A'lâ b. Hammâd et-Tarmusî'nin söylediğine göre, "El-Mütevekkil'in yanına gittim. Bana, 'Ey Ebû Yahyâ! Seni benden alıkoyan nedir? Üç günden beridir seni görmedim. Zira, sana bir şey verecektim; lakin onu başka birine verdim' dedi. Bunun üzerine ona, 'Ey Emîrül-Mü'minîn! Allah bu yaptığınızın karşılığını size hayır olarak versin. Size bu manaya gelen iki beyit söylememi ister misiniz?' dedim. El-Mütevekkil, 'Söyle' dedi. Bunun üzerine şunu söyledim:

'Niyetlendiğiniz bu iyilik için müteşekkirim size,
Zira, bu iş üzerine olan ihtimamınız iyi bilinir.

*Darılmayacağım size bunu kader getirmediği için,
Çünkü, sabit emre göre pay edilmiştir rızkı kişinin.'*

Bunun üzerine bana bin dinar verilmesini emretti."

Cafer b. Abdü'l-Vâsik el-Hâşimî'den aktardığına göre, "Annesi vefat ettiği vakit el-Mütevekkil'i ziyarete gittim. Bana şöyle söyledi: 'Ey Cafer! Sık sık şu tek beyiti tekrarlıyorum; lakin, ne zaman diğer beyite geçmek istesem zihnim bulanıyor. Söylediğim şudur:

*'Ayırdığı vakit bizi kader, düşünüp
Peygamber Muhammed'in anısını teselli buluyorum.'*

Mecliste bulunanlardan biri onun için şiirin sonunu tamamladı:

*'Ve ben ona diyorum ki, yolumuzdur ölüm bizim gerçekten,
Her kim ki bugün sağdır, yarın göçüp gidecek hakikaten!'"*

Feth b. Hâkan'dan aktardığına göre, "Bir gün el-Mütevekkil'in yanına gittim. Onun yere bakarak düşüncelere dalmış olduğunu gördüm. Bunun üzerine, 'Ey Emîrül-Mü'minîn! Ne düşünümektесiniz? Şu yeryüzünde sizden daha çok mutluluk ve talihli kimse yoktur' dedim. Bunun üzerine şöyle cevap verdi: 'Ey Feth! Ferah bir evi, iffetli bir karısı, yaşamak için yeterli geliri olan, bizi tanımadığı için bizden bir şer gelecek diye korku duymayan ve bize muhtaç olmayıp da bizim kendisini hor görmeyeceğimiz kişi, şüphesiz ki çok daha mutludur.'"

Ebû'l-Uyeyne'den aktardığı üzere, "Fazl isimli şair bir cariye, el-Mütevekkil'e hediye edildi. El-Mütevekkil ona, 'Sen şair misin?' diye sordu. Cariye, 'Beni alan da satan da öyle iddia ediyordu' dedi. Bunun üzerine el-Mütevekkil ona, 'Öyleyse bana şiirlerinden birini söyle' dedi. Cariye şunu söyledi:

*'Doğru yolun imamı aldı melikliği
Otuz üç senesinde!
Geçti hilâfet Cafer'e
Yirmi yedisinde!
Ey doğru yolun imamı! Gönülden umut ediyorum
İdare edesiniz bu mülkü seksen sene boyunca!
Allah da rahmetini bahşetmesin ben sizin için dua ettiğimde
Âmin demeyene!'"*

Ali b. el-Cehm'den naklen, "El-Mütevekkil'e Mahbûbe adında bir cariye hediye edildi. Taif kabilesi tarafından yetiştirilmişti. Eğitimliydi ve şiir yazardı. El-Mütevekkil ona delicesine tutuldu. Fakat sonra ona çok sinirlendi ve saraydaki cariyelerin

onunla konuşmalarını yasak etti. Bir gün el-Mütevekkil'i ziyarete gittim. Bana, 'Rüyamda Mahbûbe'yi gördüm ve sanki o benimle ben de onunla barışmıştık' dedi. Bunun üzerine, 'Hayırlar olsun Emîrû'l-Mü'minîn' dedim. El-Mütevekkil bana, 'Benimle gel de onun ne yaptığını görelim' dedi. Mahbûbe'nin hücreğine ulaşana kadar yürüdük. Vardığımızda Mahbûbe udunu çalıyor ve şöyle mırıldanıyordu:

'Sarayın etrafını dolandım da görmedim hiçbir şey,
Kime şikâyet edeyim? Kiminle konuşayım?
Sanki bir günah işlemişim gibi,
Kurtaracak bir tövbe de yoktur beni!
Kim benim arabulucum olur melikle,
O uykusundayken ziyaret eden beni ve barışan benimle?
Lakin, sabah üzerimize indiği vakit
Hiddetine geri dönen, benden vazgeçen!'

Bunun üzerine el-Mütevekkil onu huzuruna çağırdı. Cariye geldi ve el-Mütevekkil'in ayaklarına kapanarak onları öptü. Sonra, 'Ey efendim! Bu gece rüyamda sizi gördüm ve sanki benimle barışmış gibiydiniz' dedi. Mütevekkil, 'Ben de seni gördüm' dedi. Sonra da onu eski yerine geri gönderdi." El-Mütevekkil öldürüldüğü vakit Mahbûbe Bugâ'nın eline düştü. Bununla ilgili beyitler yukarıda söylenmiştir.

İbn Asâkir'in Ali b. el-Cehm'den naklettiği üzere, "Buhtûrî sorgulamaları kaldırdığı için El-Mütevekkil'i öven ve İbn Ebû Duâd'ı da hicveden şu beyitleri söylemişti:

'Emîrû'l-Mü'minîn! Şükran borçluyuz
Asil ve saygın ceddinize sizin!
Siz ki, döndürdünüz dini birliğe,
Düşman iki hizip arasında gördükten sonra ben onu!
Siz ki, tüm dünyadaki zalimleri yok ettiniz,
Öyle ki, artık bilinmez zulmün yeri yurdu!
Öyle bir yıl oldu ki;
Tarumar etti büyük felaket onların en zorbalarını!
Ve İbn Ebî Duâd'dan geriye,
Boş konuşan bir ceset kaldı sadece!
Sabûr b. es-Sehl bile şaştı buna,
Başladı onunla yarışa, ümit dağıtmaya!
Dostları, mecliste gece toplandıkları vakit,
Konuşup durdular Kur'ân'ın yaratılmış olduğu hakkında!"

Ahmed b. Hanbel'den naklettiği üzere, “Bir gece uyuyamadım lakin sonra uykuya daldım. Rüyamda bir adamı sanki göğe yükseliyormuş gibi gördüm ve biri şöyle söyledi:

‘Bir melik ki, âdil melike yönelmiş
Yücedir merhameti, bilmez nedir zulüm!’

Sabah uyandığımda Surre Men Ra’dan bir ulak Bağdad’a ulaştı ve el-Mütevekkil’in vefat ettiği haberini verdi.”

Amr b. Şeybân el-Cübnî’den: “Rüyamda el-Mütevekkil’in öldürüldüğünü gördüm ve biri şöyle söylüyordu:

‘Ey bedeninin arzusundan uyuyan göz!
Dök yaşlarını ey Şeybân oğlu Amr!
Bu utanç dolu işlerden gençlerin mesul olduğunu,
Görmedin mi onların ettiklerini Hâşimîler’e ve Feth b. Hâkan’a?
Kavuştu Allah’a o mazlumca, seslenecekler ona
Göklerin sakinleri birer ikişer!
Sana başka saygın kişiler de gelecek,
Öyle ki, kat kat saygınlığa sahip onlar.
Ağlayınız Cafer için ve yas tutunuz halifenize,
Zira, ağlar onun için cinler, insanlar!’

Birkaç ay sonra rüyamda yine el-Mütevekkil’i gördüm ve ona, ‘Allah size ne yaptı?’ diye sordum. ‘Azıcık kalmış olan sünneti yeniden ihya ettiğim için beni bağışladı’ dedi. Bunun üzerine ona, ‘O zaman burada ne yapıyorsunuz?’ dedim de, ‘Onun için Allah’a yalvarayım diye oğlum Muhammed’i bekliyorum’ dedi.”

El-Mütevekkil’den rivayet olunan hadisler

Hatîb’in söylediğine göre el-Mütevekkil, Ebû’l-Hüseyin el-Ahvâzî ve Kadı Muhammed b. İshâk b. İbrahim aracılığıyla Peygamber(sav)’in, “Her kim dostluğu reddeder hayırlı bir şeyi reddetmiş olur” buyurduğunu rivayet etmiştir.

İbn Asâkir’in Ali b. el-Cehm’den naklettiğine göre, “Onlar güzellik hakkında sohbet ederken el-Mütevekkil’in yanındaydım. El-Mütevekkil, İbn Abbâs’tan naklen şöyle söyledi: ‘Resûlullah(sav)’in kulak memelerine kadar uzanan, âdeta inci gibi döken saçları vardı. İnsanların en güzellerindendi. Ten rengi esmerdi. Ne çok uzundu ne de çok kısa. Abdü’l-Muttalib’in de saçları, aynı Hâşim’in saçları gibi kulak meme-

lerine kadar uzanırdı.' Ali b. el-Cehm şöyle eklemiştir: 'El-Mütevekkil'in de saçları kulak memelerine kadar uzanırdı. El-Mütevekkil bize el-Mu'tasım'ın, el-Me'mûn'un ve er-Reşîd'in, el-Mehdî'nin ve el-Mansûr'un ve onun babası Muhammed'in ve onun da büyükbabası Ali'nin ve onun da büyük büyük babası Abdullah b. Abbâs'ın saçlarının da tıpkı böyle olduğunu söylemişti.'"

Ben derim ki, bu hadîs saçtan ve soy ağacından bahsedilmesi, halifelerden kaynak olarak altı tanesinin sayılması bakımından [isnadda] devamlılık göstermektedir.

El-Mütevekkil döneminde ulemadan hayatını kaybedenler şöyledir: Ebû Sevr, İmam Ahmed b. Hanbel, İbrahim b. el-Mundîr el-Huzâmî, İshâk b. Rahvayh, halifenin yakın dostu İshâk el-Musûlî, Kur'ân okuyucusu Rûh, Züheyr b. Harb, Sehnûn, Süleyman eş-Şazkûnî, Ebû Mesud el-Askerî, Ebû Cafer en-Nufayrî, Ebû Bekir b. Ebi Şeybe ve kardeşi, şair Dîkü'l-Cinnî, Mâlikî imamı Abdü'l-Melik b. Habîb, İmam Şâfiî'nin takipçilerinden Abdü'l-Aziz b. Yahyâ el-Gûl, Ubeydullah b. Amr el-Kavârîrî, Ali b. el-Medînî, Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr, Yahyâ b. Maîn, Yahyâ İbn Bekîr, Yahyâ b. Yahyâ, Kur'ân okuyucusu Yûsuf el-Azrâk, Bişr b. el-Velîd el-Kündî el-Mâlikî, İbn Ebû Duâd köpeği -Allah ona rahmet etmesin-, Mutezîlî şeyhi ve hak yoldan sapanların lideri Ebû Bekir el-Hazallî el-Allâf, Mutezîlî liderlerden Cafer b. Harb, Hatîb İbn Kellâb, Kadı Yahyâ b. Eksem, el-Haris el-Muhâsibî, Şâfiî takipçisi Hermele, İbnü'l-Sikkît, Ahmed b. Münâa, münzevi Zu'l-Nûn el-Mısırî, Ebû Turâb en-Nahşebî, Kur'ân okuyucusu Ebû Amr ed-Durû, şair Dibîl, nahiv âlimi Ebû Osmân el-Mâzinî ve diğerleri.

El-Muntasır Billah Muhammed Ebû Cafer (861-862)

El-Muntasır Billah: Muhammed, Ebû Cafer. Er-Reşîd oğlu el-Mu'tasım oğlu el-Mütevekkil oğlu Ebû Abdullah şeklinde de anılır. Annesi Habeşîyye adında bir Rum cariyesidir.

Güzel yüzlü, esmer tenli, iri gözlü, burnu kemerli, orta boylu, sağlam yapılı, göbekli, güzel ve heybetliydi. Oldukça akıllı, hayır isteyen ve az da olsa zalim biriydi. Ali yandaşlarına iyiliği dokunmuştu ve onlara karşı cömertti. Hüseyin'in kabrini ziyaret etmeleri yasaklanmış olduğu için uğradıkları takibat, korku ve tehditleri Ebû Tâlib'in soyu üzerinden çekip aldı. Fedek'i de Hüseyin'in soyuna iade etti. Yezid el-Muhallâbî buna ilişkin şöyle söylemiştir:

*“Cömert oldunuz siz Tâlib’in torunlarına,
Asırlarca zulümden çektikten sonra onlar.
Yeniden huzur getirdiniz Hâşim ailesine,
Kardeş gördüm ben onları, böldükten sonra husumet onları ikiye!”*

Kardeşinin öldürülmesinden sonra 247 senesinin Şevval’inde ona biat edildi (Aralık 861). El-Mütevekkil’in, kendisinden sonra veliahtı tayin ettiği kardeşleri el-Mu’taz ve el-Müeyyed’in veliahtlıklarını tanımadı. Tebaasına eşit ve âdil davrandı. Bu yüzden, heybetinden çekinseler de, ona karşı kalpten bir sevgi beslediler. Cömert ve hoşgörü sahibiydi.

Söyledikleri arasında şu da vardır: *“Affetmenin lezzeti, öfkeyi tatmin etmenin lezzetinden daha tatlıdır; muktedirin yapacağı en şer fiil intikamdır.”*

Halifeliğe geldiğinde, *“Bunlar halife katilleridir”* diyerek, Türklere karşı ağır sözler söylemeye başladı. Bu yüzden arkasından iş çevirmeye kalkıştılar ve bunu yapabileceklerini sandılar. Lakin, başarılı olamadılar. Çünkü o; çetin, cesur, keskin zekâlı ve tedbirliydi. Bu yüzden sinsice hareket ederek ona gizlice hastalık vermesi için hekimi İbn Tayfur’a otuz bin dinar gönderdiler. O da el-Muntasır’dan zehirli bir neşterle kan aldı ve el-Muntasır öldü. Hatta söylendiğine göre İbn Tayfur’un bunu unutmuş ve hasta olduğu bir vakit hizmetçisine bu neşterle kendisinden kan almasını emretmiş ve aynı şekilde ölmüştür. Lakin bir armutla zehirlendiği de söylenmektedir. Hatta kimilerinin söylediğine göre boğmacadan ölmüştür. İbn Tayfur ölüme yaklaştığı vakit, *“Anneciğim! Bu dünya ve öbür dünya benden gitti. Babamın ömrünü kısalttım ve şimdi de benimki tükeniyor.”* demiştir.

El-Muntasır 248 senesinin Rebîü’l-Evvel’inin beşinde (12 Mayıs 862) vefat etti. Yirmi altı yaşında ya da bundan biraz daha eksikti. Ancak altı aydan daha kısa süre halifeliğin tadını çıkarabilmiştir.

Söylediğine göre günün birinde bir eğlence meclisine katılmış ve babasının hazinelerinden birkaç halı getirilmiş. El-Muntasır, halıların meclisin olduğu yere serilmesini emretmiş. Sonra bir haliya bakmış ve halının üzerinde etrafında daire şeklinde Farsça yazılar nakşedilmiş, başında tacıyla bir İranlı figürü görmüş. Bunun üzerine yazıyı okuyabilecek birini çağırtmış. Adam gelmiş ve yazıyı okuduğu vakit kaşları çatılmış. Bunun üzerine halife, *“Nedir bu?”* diye sorunca, *“Bir manası yok”* demiş. Fakat el-Muntasır ısrar edince adam şöyle okumuş:

“Ben, Hürmüz oğlu Kısra oğlu Şirûya. Babamı öldürdüm de melikliğim ancak altı ay sürdü.”

Bunu işitince Muntasır'ın yüzünün rengi değişmiş ve altından dokunmuş halının derhal yakılmasını emretmiş.

Es-Seâlibî'nin *Letâifü'l-Maârif*'de söylediğine göre, *"Halifelerin en asili el-Muntasır idi. O ve onun beş dedesi de, tıpkı kardeşleri el-Mu'taz ve el-Mu'temid gibi, halifeydi."*

Ben derim ki, Tatarlar'ın öldürdüğü el-Musta'sım ondan daha asildir. Zira, onun tam sekiz kuşak dedesi halifeydi.

Es-Seâlibî söze şöyle devam eder: *"İlginç olan şudur ki, en soylu Pers kralı Şirûya babasını öldürmüş ve bundan sonra ancak altı ay yaşamıştır. Hilâfetteki en soylu halife olan el-Muntasır da babasını öldürmüş ve ancak altı ay halife kalabilmiştir."*

El-Müstaîn Billah Ebû'l-Abbâs (862–866)

El-Müstaîn Billah, er-Reşîd oğlu el-Mu'tasım oğlu Ebû'l-Abbâs Ahmed. El-Mütevekkil'in kardeşidir. 221 senesinde doğdu (835). Annesi Muhârik adında bir cariyedir. Yakışıklı, beyaz tenli, yüzü çiçekten dolayı pürüzlü ve konuşması da peltekti.

El-Muntasır öldüğünde komutanlar bir araya geldi ve birbirlerine danıştıktan sonra, *"Eğer el-Mütevekkil'in oğullarından birini tayin edecek olursanız bizden geriye kimse kalmaz"* dediler ve *"Efendimiz el-Mu'tasım'ın oğlu Ahmed'den başkası olamaz"* diye de eklediler. Böylece ona biat ettiler. 251 senesinin başlarına kadar halife olarak kaldı. Vâsıf ve Bugâ, el-Mütevekkil'i öldüren Bâgır et-Türk'ü öldürünce Türkler el-Müstaîn'e karşı yabancı durdu ve ondan uzaklaştılar. Bugâ ve Vâsıf'ın yanında el-Müstaîn'in bir iktidarı kalmadı. Hatta bununla ilgili şöyle bir şiir söylenmiştir:

*"Kafeste bir halife,
Kalmış el-Vâsıf ve Bugâ arasında!
Söylerler ona ne söyleyeceğini,
Tıpkı papağanın konuşması gibi!"*

Türklerin kendisine uzak durmasından dolayı korktu ve Samarra'dan Bağdat'a kaçtı. Bunun üzerine ona özürlerini ve bağlılık kararlarını ilettiler, geri dönmesini istediler. Lakin, Müstaîn bunu kabul etmedi. Bunun üzerine hapishaneye gittiler, el-Mu'taz Billah'ı serbest bırakarak ona biat ettiler ve el-Müstaîn'i de halifelikten düşürdüler. Sonra el-Mu'taz, el-Müstaîn'le savaşmak için büyük bir ordu hazırladı. Fakat Bağdat halkı el-Müstaîn'i destekledi

ve iki taraf arasında birçok çatışma oldu. Çatışmalar aylarca sürdü, çok kan döküldü. Fiyatlar yükseldi, kargaşa çıktı ve Müstaîn'in işleri karışmaya başladı. Böylece Müstaîn'in halifelikten indirilmesi üzerine bina edecekleri bir barış arayışı içine girdiler. Kadı İsmâil ve diğerleri bu amaca ulaşmak için kesin şartları belirlediler ve Müstaîn 252 senesinin başında halifelikten düşürüldü (26 Aralık 866). Kadı ve diğerleri buna şahitlik ettiler. El-Müstaîn, el-Vâsıt'a gönderildi ve orada mevki sahibi birinin⁴⁰⁹ sorumluluğunda dokuz ay boyunca hapiste kaldı. Sonra yine Samarra'ya gönderildi. El-Mu'taz, Ahmed b. Tulun'a el-Müstaîn'i öldürmesi için bir mektup gönderdi. Fakat Tulun, "*Vallahi ben halifelerin evlatlarına kıymam*" dedi. Bunun üzerine Tulun'un mabeyincisi Sa'îd'i bu işi yapması için görevlendirdi. Sa'îd, aynı senenin Şevval ayının üçünde el-Müstaîn'in boğazını keserek öldürdü (20 Ekim 866). El-Müstaîn henüz otuz bir yaşındaydı.

El-Müstaîn, erdem ve fazilet sahibiydi; konuşması düzgündü ve eğitilirdi. Kolları dökümlü elbise giyen ilk o idi ve kol genişliklerini de üç karış civarında tutmuştu. Kendisinden önce hayli uzun olan külahların boyunu kısalttırmıştır.

Onun döneminde ulemadan vefat edenler şöyledir: Abd b. Hamid, Ebû't-Tâhir b. es-Sarh, Hâris İbn Miskîn, Kur'ân okuyucusu el-Buzzâ, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Câhiz ve diğerleri.

El-Mu'taz Billah Muhammed (866–869)

El-Mu'taz Billah Muhammed. Ez-Zübeyr olarak da bilinir. Er-Reşîd oğlu el-Mu'tasım oğlu el-Mütevekkil oğlu Ebû Abdullah. 232 yılında doğdu (846-847). Annesi, Kabîha isimli bir Rum cariyesidir. 252 senesinde el-Müstaîn'in halifelikten düşürülmesiyle ona biat edildi. On dokuz yaşındaydı. Daha önce halifeliğe ondan küçük biri gelmemiştir.

Öyle yakışıklıydı ki, el-Mu'taz'ın oğlunun hadîs hocalarından Ali b. Harb, "*Ondan daha yakışıklı hiçbir halife görmedim*" demişti. At sırtında, üzerinde altın süslemelerle halkın huzuruna çıkan ilk halife el-Mu'taz'dır. Zira, önceki halifeler sadece gümüşten yapılmış basit süslemelerle at sürerdi.

İktidarının ilk yılında el-Vâsık'ın sultan atadığı Aşnâs, geride beş yüz bin dinar bırakarak vefat etti. El-Mu'taz bunu aldı ve melik hilatını da Muham-

⁴⁰⁹ Mesûdî'ye göre bu kişi daha sonra Mısır valisi olacak olan İbn Tulun'dur. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 374, † imli dipnot.

med b. Abdullah b. Tâhir'e giydirek onu iki kılıçla kuşattı. Fakat sonra onu azletti ve hilatı da kardeşine, yani el-Mu'taz'ın kardeşi Ebû Ahmed'e verdi. Sonra ona altından bir taç ve mücevherlerle bezeli bir külah giydirdi, bir çift mücevherli kemer verdi ve iki kılıçla kuşattı. Fakat, sonra onu da azletti ve Vâsıt'a sürgün etti. Sonra Bugâ eş-Şarâbî'ye hilat verdi ve meliklik tacını ona giydirdi. Bugâ bir sene sonra el-Mu'taz'a karşı ayaklandı. Fakat öldürülmüş ve başı halifeye gönderilmiştir.

Aynı senenin Receb'inde el-Mu'taz, kardeşi el-Müeyyed'i veliahtlıktan düşürdü. Onu dövdürdü ve hapsedti. El-Müeyyed birkaç gün içinde öldü. El-Mu'taz onu öldürttüğü ya da bunu örtülü bir şekilde sağladığını düşünmelerinden çekindiği için kadıları huzuruna çağırttı, tanıklıklarını istedi. Bu yüzden Müeyyed'in vücudunda darp⁴¹⁰ izi bulunmadı.

El-Mu'taz Türklerin yanında tüm iktidarını yitirdi. Hatta öyle ki komutanların önde gelenlerinden bir grup onun huzuruna çıkarak, *"Ey Emîrül-Mü'minîn! Vâsıf oğlu Sâlih'i öldürmemiz için bize rızkımızı veriniz!"*⁴¹¹ dediler. Böylece el-Mu'taz, onlardan pek bir korktu ve aralarında pay etmek için annesinden para istedi. Lakin, annesi çok aç gözlüydü ve bunu reddetti. Beytûlmâl ise tamtakır olmuştu. Bunun üzerine, Türkler el-Mu'taz'ı devirmek için bir araya geldiler. Sâlih b. Vâsıf ve Muhammed b. Bugâ da onlara katıldı. Silah kuşandılar ve halifenin sarayına gittiler. El-Mu'taz'a, *"Dışarı çık ve yanımıza gel"* diye haber gönderdiler. El-Mu'taz da onlara, *"İlaç aldım ve dermansızım"* diye haber yolladı. Bunun üzerine bir grup el-Mu'taz'ın üzerine yürüdü ve onu ayaklarından sürükleyerek dışarı çıkardı, sopalarla dövdü ve gün boyu kızgın güneşin altında bıraktı. Bir yandan da, *"Kendin çekilceksin!"* diyerek yüzünü tokatlıyorlardı. Sonra, Kadı İbn Ebû Şevârib'i ve şahitleri çağırdılar ve onu iktidardan düşürdüler. Bağdat'tan halifenin sarayına, ki o sırada Samarra'daydı, Muhammed b. el-Vâsık'ı çağırdılar. El-Mu'taz onu Bağdad'a göndermişti. Böylece, el-Mu'taz halifeliği Muhammed b. el-Vâsık'a bıraktı ve ona biat etti.

Halifelikten düşürülmesinden beş gece sonra bir kalabalık el-Mu'taz'ın etrafını kuşattı. Onu bir hamama kapattılar. Yıkanınca susadı ama ona su vermediler. Sonra dışarı çıkarttılar ve kar suyu verdiler. El-Mu'taz bunu içti ve öldü. Bu, 255 senesinin mübarek Şaban ayındaydı (Temmuz-Ağustos 869).

⁴¹⁰ Mesûdî'nin söylediğine göre Müeyyed'in bedeninde darp izi görülmemesi için öldürülmeden önce bir postun içine sarılmış, postun kenarları da kapatılarak mühürlenmiş ve boğulmaya terk edilmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 375, ‡ imli dipnot.

⁴¹¹ Aslında bu, halifeyi kendilerine para vermeye ikna etmek için aba altından sopa göstermekti. Aslında Sâlih, isyana bahane olacak bu talebin üç temel mimarından biriydi. Babkıyal ve Muhammed b. Bugâ'yla birlikte halifeyi esir almış ve onu iktidardan çekilmeye zorlamıştı. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 375, § imli dipnot.

Annesi Kabîha saklandı. Fakat sonra Ramazan ayında ortaya çıktı ve Sâlih İbn Vâsîf'a büyük miktarda para verdi. Bunların arasında bir milyon üç yüz bin dinar, bir sandık dolusu zümrüt, bir sandık dolusu iri taneli inci, birçok kıvıll yakut ve başka birçok şey vardı. Sandıkların değeri iki milyon dinardı. İbn Vâsîf bunu görünce, *"Allah sana lanet etsin! Yanında bu kadar para varken elli bin dinar için mi oğlunu ölüme terk ettin"* dedi. Hazinesinin hepsini aldı ve Kabîha'yı da Mekke'ye sürdü. El-Mu'temid'in iktidarına kadar orada kaldı. Sonra el-Mu'temid onu Samarra'ya getirdi ve 264 senesinde burada öldü.

El-Mu'taz döneminde ulemadan hayatını kaybedenler: Sarrî es-Saktî ez-Zâhid, Hârûn b. Sa'îd el-Aylî, *Müsned*'in yazarı ed-Darîmî, Mâlik'in mezhebi üzerine yazılmış olan *el-Mesâilu'l-Utbîyye*'nin yazarı el-Utbî ve diğerkleri, yüce Allah onlara rahmet etsin!

El-Muhtedî Billah (869-870)

Sâlih Halife el-Muhtedî Billah: Muhammed Ebû İshâk, er-Reşîd oğlu el-Mu'tasım oğlu el-Vâsık oğlu Ebû Abdullah diye de anılırdı. Annesi Verd isimli bir cariyedir.

213 ile 219 yılları arasında⁴¹² dedesinin halifeliği sırasında doğdu. 255 senesinin Recep'ten geriye bir gece kala biat aldı (16 Temmuz 869). El-Muhtedî, ta ki el-Mu'taz getirilinceye kadar kimsenin biatını kabul etmedi. O getirilince ayağa kalktı, onu halife olarak selamladı ve sonra da önüne oturdu. Sonra, şahitler çağırıldılar ve el-Mu'taz'ın halife olmak için âciz olduğuna şahitlik ettiler. El-Mu'taz bizzat kendisi de bunu itiraf etti ve sonra elini el-Muhtedî'ye uzatarak ona biat etti. İşte o günden itibaren el-Muhtedî halife oldu.

Esmerce, ince ve narin, hoş yüzlü, haramdan sakınan, inançlı ve âdil biriydi. Allah'ın emirlerini yerine getirmekte kararlıydı. Yiğit ve cesurdu. Lakin, ne bir yardımcı ne de bir dost bulabildi.

Hatîb'in söylediği üzere iktidara geldiği günden itibaren öldürölüne kadar oruç tutmayı hiç bırakmamıştır.

Hâşim b. el-Kâsım'dan: *"Bir Ramazan akşamı el-Muhtedî'nin huzurundaydım. Ayrılmak için yerimden kalktığımda bana, 'Otur!' dedi, ben de oturdum. Yaklaştı*

⁴¹² Suyûtî, burada "بضع" sözcüğünü zamanı belirten sözcüklerin başında muzaf olarak kullanmıştır. Klasik Arapça'da üç ile on arasındaki rakamlar anlamına gelir. Ayrıca bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 377, * imli dipnot.

ve bizim önümüzde namaz kıldı. Sonra yemeği getirtti. Toprakdan bir tepsi içinde yassı beyaz ekmek; kaplarda da tuz, sirke ve zeytinyağı vardı. Beni yemeğe davet etti. Ben de asıl yemeğin daha sonra sunulacağını düşünerek yemeğe koyuldum. Bunun üzerine bana bakarak, 'Oruç tutmuyor musun?' diye sordu. Ben de, 'Evet' dedim. 'Peki oruç tutmaya niyetin yok mu?' diye sordu. 'Ramazan ayında oluruz da nasıl olmaz' dedim. Bunun üzerine, 'Ye ve tadını çıkar. Bu gördüğünden başka yemek yoktur' dedi. Şaşakaldım ve sonra, 'Neden ey Emîrû'l-Mü'minîn? Allah size nimetlerinden bolca bahşetmedi mi?' diye sordum. Şöyle cevap verdi: 'Durum gerçekten de senin söylediğin gibidir. Fakat düşündüm ki; Benî Ümeyye'de bir Ömer b. Abdü'l-Azîz vardı ve tıpkı, senin de işitmiş olduğun üzere, o çok az bir yiyeceklerle fakirlik içinde yaşardı. Ben de bu yüzden Benî Hâşim'i kıskandım ve kendim için bu gördüğün hayatı seçtim.'"

Cafer b. Abdü'l-Vâhid'den:⁴¹³"Bir konu üzerine el-Muhtedî'yle fikir alışverişi yapıyorduk. Ben, 'Ahmed b. Hanbel derdi ki,' dedim. Lakin el-Muhtedî, benim göçüp gitmiş olan atalarını ima etmemden hoşnutsuz oldu ve 'Allah Bin Hanbel'e rahmet etsin! Andolsun, eğer kendimi babamdan ayrı tutmam mümkün olsaydı, onunla⁴¹⁴ hiçbir bağım olmazdı' dedi ve sonra, 'Daima hakikati konuş ve onu savun. Zira, benim gözümde asil olan hakikati konuşandır' diye ekledi."

Niftavayh'ın söylediği üzere, "Hâşimî'nin biri bana el-Muhtedî'ye ait bir sandık bulduğunu, içinde de yünden bir cübbe ve geceleyin namazda giydiği kaba bir elbise olduğunu söyledi. El-Muhtedî tüm eğlenceleri bırakmış ve şarkı söylemeyi de yasaklamıştı. Sultanın fedailerinin zulmünü kesip atarak sona erdirmişti. Divan defterlerinin tutulmasına çok büyük bir önem verir, özen gösterirdi. Öyle ki, bizzat kendisi oturur, kâtipleri de kendi önüne oturturdu ve onlar da bu şekilde hesap işleriyle uğraşırlardı. Ayrıca pazartesi ve perşembe günleri meclis toplamayı da hiç ihmal etmemiştir. İdarecilerden bir kısmını kırbaçlatmış ve varlığından rahatsızlık duyduğu için Cafer b. Mahmûd'u da Bağdad'a sürdürmüştür. Çünkü o, el-Muhtedî'nin râfızîlikle ilişkili olduğunu söylemişti."

Mûsâ b. Bugâ, el-Mu'taz'ın intikamını ve annesinin hazinesini almak için Sâlih b. Vâsıf'ı öldürmek üzere bir orduyla Rey'den Samarra'ya hareket etti. Halk da İbn Vâsıf'a, "Ey zalim! İşte Mûsâ senin için geliyor" diye bağırdı. Sonra Mûsâ b. Bugâ, el-Muhtedî'yle görüşmek için izin istedi. El-Muhtedî buna izin vermedi. Bunun üzerine Musâ yanındakilerle birlikte hücumla geçti. Halife bu sırada Dâru'l-Adl'da oturmaktaydı. Onu çelimsiz bir atın sırtında dışarı çıkardılar, sarayı yağmaladılar ve el-Muhtedî'yi de Nâcûd sarayına attılar. Bu

⁴¹³ Abbâsî hanedanının üyelerindendir. Mütevekkil onu, Yahyâ b. Eksem'in yerine kadı tayin etmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 377, || imli dipnot.

⁴¹⁴ Babasının Kur'ân sorgulamalarında Ahmed b. Hanbel ve diğerlerine çektiydiklerine atfen. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 378, * imli dipnot.

sırada el-Muhtedî, *“Ey Musâ! Allah’tan kork! Yazıklar olsun sana! Ne istiyorsun?”* diye sorunca Musâ, *“Vallahi sizin iyiliğinizden başkasını istemiyoruz, bize Sâlih b. Vâsîf’ı dinlemeyeceğinize söz verin”* dedi. Bunun üzerine, el-Muhtedî söz verdi ve onlar da ona biat ettiler. Sonra yaptıklarının hesabını sormak için Sâlih’i istediler; fakat Sâlih saklandı. Böylece el-Muhtedî onları karşılıklı bir uzlaşmaya davet etti. Fakat el-Muhtedî’nin Sâlih’in saklandığı yeri bildiğinden kuşkulandılar ve bir tartışma çıktı. Sonra, el-Muhtedî’yi devirmek üzerine konuştular. Fakat ertesi gün el-Muhtedî kılıç kuşanmış bir şekilde onların karşısına çıktı ve şöyle konuştu: *“Şüphesiz niyetiniz kulağıma çalındı! Ama ben ne benden evvelki el-Müstâîn’e ne de el-Mu’taz’a benzerim. Yemin olsun ki yaptığımı iyice düşünerek karşınıza çıktım. Şüphesiz ki vasiyetimi de yaptım. İşte bu kılıcımdır ve kabzasını elimde tutabildiğim sürece onu sallayacağım. Sizin dininiz, utanmanız, şerefğiniz yok mu hiç? Bu halifeye başkaldırma ve Allah’a karşı cüret etme daha ne kadar sürecektir?”* Sonra şöyle ekledi: *“Vallahi Sâlih’ten haberim yoktur!”* Bunun üzerine sakinleştiler ve dağıldılar. Mûsâ b. Bugâ, *“Kim Sâlih’i getirirse ona on bin dinar verilecektir”* diye ilan etti. Fakat kimse onu yakalayamadı. Genç bir çocuk, öğle vakti bir sokağa girdi ve aralık bir kapı gördü. İçeri girdi, karanlık dehlizde yürüdü ve Sâlih’i uyurken gördü. Onu tanıdı, yanında da kimse yoktu. Hemen Musâ’ya koştu ve haber verdi. Musâ bir grup adam gönderdi. Sâlih’in kafasını kestiler ve onu şehirde dolaştırdılar. Bu yüzden el-Muhtedî, için için yas tutmuştur.

Sonra Musâ, yanında Bakyâl’la⁴¹⁵ birlikte Musâvir’le⁴¹⁶ karşılaşmak için Sind’e hareket etti. Bunun üzerine el-Muhtedî, Bakyâl’a mektup yazarak Musâ’yı ve Türk komutanlarından olan Müflih’i öldürmesini ya da tutuklamasını ve tüm Türklerin komutanlığını da üstlenmesini istedi. Fakat Bakyâl Musâ’ya mektubu göstererek, *“Ben bundan hiç hoşnut olmadım; bu artık hepimize dokunmaktadır”* dedi. Böylece, el-Muhtedî’yi öldürmeye karar verdiler ve onun üzerine yürüdüler. Muhtedî’nin yanında Mağrip’ten, Fergana’dan ve Usrûsiyye’den askerler vardı. Bir gün içinde tam dört bin Türk öldürüldü. Savaş, halifenin ordusu kaçana dek sürdü. Halife esir alındı, işkence gördü ve öldürüldü. Bu, 256 senesinin Recep ayının on sekizindeydi (24 Haziran 870). El-Muhtedî’nin halifeliği ancak bir yıl ve on beş gün sürmüştür.

Türkler ona karşı ayaklandığında halk da hiddet içinde harekete geçti ve kâğıtlara yazılar yazarak camilere atıldılar. İçlerinde şöyle yazıyordu:

⁴¹⁵ Türk komutanlardan biridir.

⁴¹⁶ Musâvir b. Abdü’l-Hamîd b. Musâvir. Musul valisinin oğluna kötü muamele etmesinin intikamını almak için Bedevî ve Kürtlerden oluşan bir kuvvetin başında Musul’a saldırmıştır. Oğlunu hapisten kurtararak Türk komutanları yenilgiye uğratmış ve bir müddet de olsa bölgenin büyük kısmını işgal etmiştir. İbnü’l-Esîr. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s.379, † imli dipnot.

“Ey Müslümanlar! Ömer oğlu Abdü’l-Azîz’e benzeyen, âdil ve kabul görmüş hali feniz için Allah’a dua edin ki, Allah düşmanlarına karşı onu muzaffer kılsın.”

El-Mu’temid Alâ’llah Ebû’l-Abbâs (870–892)

El-Mu’temid Alâ’llah Ebû’l-Abbâs. Er-Reşîd oğlu el-Mu’tasım oğlu el-Mütevekkil oğlu Ahmed Ebû Cafer olarak da bilinir. 227 yılında doğdu. Annesi Fityân isimli bir Rum’dur.

El-Muhtedî öldürüldüğünde el-Mu’temid Cavsuk’ta⁴¹⁷ hapisti. Onu hapisten çıkararak biat ettiler. Kardeşi Ebû Ahmed Talhâ el-Muvaffak’ı doğuya vali atadı. Oğlu Cafer’i de veliahtı ilan ederek Mısır ve Mağrip’e vali atadı, ona el-Mufavvaz İlâllah lakabını verdi. Bundan sonra el-Mu’temid kendisini zevk ve sefaya verdi. Halkı umursamaz oldu. Bu yüzden halk ondan hiç hoşlanmadı ve kardeşi Talhâ’yı sevdi.

Onun devrinde Zenc,⁴¹⁸ Basra ve civarındaki yerlere girdi. Halkı kılıçtan geçirdi, yaktı, yıktı ve birçok esir aldı. Zenc ve halifenin kuvvetleri arasında birçok savaş meydana geldi. Bu savaşların pek çoğunda, halifenin askerlerinin komutanlığını kardeşi Talhâ el-Muvaffak yapmıştır.

Bunun ardından veba salgını geldi. Zira ne vakit Irak’ta kan dökülse ardından veba gelirdi. Sayısız insan öldü. Bunu da deprem ve göçükler takip etti ve binlerce insan yıkıntıların altında can verdi. Zenc ile el-Mu’temid arasındaki savaş, el-Mu’temid’in halife olduğu 256 senesinden 270 senesine kadar sürdü. O sene Zenc’in Bihbûz⁴¹⁹ adlı komutanı -Allah ona lanet etsin!- öldürüldü. Allah tarafından halka elçi olarak gönderildiği fakat bunu kabul etmediğini iddia etti. Şüphesiz gaipten haberdardı.

⁴¹⁷ Bu isimde olan pek çok yer vardır. Bunlardan bir kısmı ise Bağdat sınırları içinde bulunmaktadır. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 380, * imli dipnot.

⁴¹⁸ İbnü’l-Esîr’e göre zencilerin lideri, beşinci göbekten Hz. Ali’nin torunu olan Ali b. Muhammed b. Ahmed’tir. Başka bir anlatıya göre de dedesi Kays kabilesinden Abdü’r-Rahim’dir. Zenci olarak tanınan Afrikalı köleleri kendi sancağı altında toplamış ve hicrî 270 yılına kadar da halifeyle mücadelesini sürdürmüştür. Arap tarihçiler onu kirli ya da sapkın anlamına gelen el-Habîs ismiyle anmıştır. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 380, † imli dipnot.

⁴¹⁹ Jarrett’in söylediğine göre -ki yukarı da da belirtilmişti- burada kesinlikle bir hata vardır. Zencilerin lideri Ali el-Habîs’dir. Bihbûz ise sadece onun komutanlarından biridir ve Zencilerin kalesi Muhtara’nın savunmasına büyük katkısı olmuştur. İbnü’l-Esîr ölüm tarihini vermez ve adından da pek az bahseder. El-Habîs, 14 yıl kadar İslam coğrafyasında terör estirdikten sonra 270 senesinin sefer ayının üçünde, 15 Ağustos 883’te ölmüştür. Bkz. H. S. Jarret, *a.g.e.*, s. 380, ‡ imli dipnot.

Sûlî'nin söylediğine göre, "Zenc, tam bir buçuk milyon Müslümanı öldürmüştü. Basra'da sadece bir gün içinde tam üç yüz bin Müslümanı kılıçtan geçirmişti. Şehrinde, üzerine çıktığı bir minberi vardı ve buradan Osmân, Ali, Muâviye, Talhâ, Zübeyr ve Âişe'ye -Allah hepsinden razı olsun!- söverdi."

Askerlerine, iki ya da üç dirhem karşılığında halka açık bir şekilde Alevî kadın satardı. Zencilerden birinin yanında çalıştırdığı tam on Alevî kadını vardı.

İşte bu habis, öldürüldüğünde başı bir mızrağın üzerinde Bağdat'a getirildi. Zafer takları kuruldu. Halk el-Muvaffak'a dualar etti. Şairler ona methiyeler düzdü. Öyle ki, bu unutulmaz bir gündü. Bundan sonra insanlar güvenliğe kavuştu ve Zenc'in ele geçirdiği şehirlere geri döndüler. Zira, bu şehirler pek çoktu. Vâsıt ve Ramâhürmüz de bunlar arasındadır.

El-Mu'temid'in devrinde -260 senesinde- Bağdat ve Hicaz'da fiyatlarda çok büyük bir artış meydana geldi. Bağdat'ta bir kur buğdayın fiyatı yüz elli dinara ulaştı. Aynı sene Rumlar Lûlûa⁴²⁰ şehrini ele geçirdi.

261 senesinde el-Mu'temid kendisinden sonra oğlu Mufavvaz İlâ'llah Cafer'i veliahtı tayin etti. Daha sonra da Talhâ el-Muvaffak'ı veliaht yaptı. Oğlunu Mağrip, Şam, Cezire ve Ermeniyye'ye valiliğine atadı. Kardeşini Doğu, Irak ve Bağdat, Hicaz, Yemen, İran, Asbahan, Rey, Horasân, Taberistan, Sicistan ve Sind valiliğine getirdi. Her ikisine de siyah ve beyaz olmak üzere iki ayrı bayrak verdi. Eğer kendisine bir şey olursa, halifeliğin kardeşine geçmesini şart koştu. Çünkü oğlu henüz uygun yaşa gelmemişti. Bu anlaşmayı yazdırdı ve Kâbe'nin duvarına astırması için kadılar kadısı İbn Ebî Şavârib'e gönderdi.

266 senesinde Rum askerleri Diyarbakır'a girdi ve şehri harap ettiler. Cezire ve Musûl halkı kaçtı. Aynı sene bedevîler Kâbe'nin örtüsünü yağmaladı ve onu alıp götürdüler.

267 senesinde Ahmed b. Abdullah el-Hicâbî kendisini Horasân, Kirman ve Sicistan'ın hâkimi ilan etti. Irak'a da göz dikti. Kendi adına para bastırdı ve paranın diğer yüzüne de Mu'temid'in adını koydurdu. Bu garip bir durumdur. Sonra aynı senenin sonlarına doğru kendi gulamları onu öldürdü. Böylece Allah onun şerrine dur demiş oldu.

269 senesinde el-Mu'temid'in kardeşi Muvaffak'tan duyduğu şüphe cildileşti. Zaten el-Muvaffak 264 senesinde kendisine karşı ayaklanmıştı. Fakat sonradan uzlaştılar. Lakin, bu sene el-Muvaffak'a karşı olan şüphesi tekrar arttı. Bunun üzerine Mısır valisi İbn Tulun'a yazdı ve bu konu üzerinde anlaşıldı. İbn Tulun Dimâşk'a kadar ilerledi. El-Mu'temid de Samarra'dan hava değişimi bahanesiyle ayrıldı. Asıl hedefi Dimâşk'tı. Bu haber el-Muvaffak'a

⁴²⁰ Yâkut'a göre Tarsus yakınlarında bir kaledir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 381, * imli dipnot.

ulaştığında onu geri döndürmek için İshâk b. Kundac'a yazdı. Böylece Kundac, Nusaybin'den yola çıkarak el-Mu'temid'e doğru at sürdü, Hadîsa'yla Musul arasında ona yetişti ve şöyle konuştu: *"Ey Emîrû'l-Mü'minîn! Kardeşiniz düşmana yöneldi, siz eviniz ve topraklarınızın başşehrinden çıktınız. Bu haber ona ulaştığında dışarıdaki düşmanlarla uğraşmaktan vazgeçecek ve bu yüzden düşmanlarınız da dedelerinizin topraklarını ele geçirecek."* Sonra bu manaya gelen başka şeyler de söyledi. Böylece, el-Mu'temid'in yanına bir grup adam koydu ve ona refakat etmelerini emretti. Sonra el-Mu'temid'e, *"Burası size göre bir yer değildir, geri dönünüz"* dedi ve onu gönderdi. El-Mu'temid, *"Benimle geleceğine ve beni teslim etmeyeceğine söz ver"* dedi. Kundac söz verdi ve birlikte Samarra'ya döndüler. El-Muvaffak'ın kâtibi Saîd b. Muhallak onları karşıladı ve İshâk b. Kundac halifeyi ona teslim etti. O da el-Mu'temid'i Ahmed b. el-Hasîb'in evine götürdü. Hilafet sarayına girmesini yasakladı ve başında da beş yüz kişilik bir muhafız birliği bıraktı, onlara kimseyi yanına sokmamalarını emretti. Bu haber el-Muvaffak'a ulaştığında İshâk'a bir hilatla hediyeler gönderdi. Ayrıca el-Mu'temid'in yanındaki komutanlara ait olan toprakları da ona verdi. Ona, Zü'l-Senadeyn ve Said Zü'l-Vizareteyn lakaplarını verdi. Said, el-Mu'temid'in hizmetinde kaldı. Lakin, el-Mu'temid'in yönetimde bir otoritesi yoktu. Kendisi de bununla ilgili şöyle söylemiştir:

*"Garip değildir benim gibisinin,
Kendini inkâr edenin az olmadığını görmesi.
Tüm dünya onun ismi hükmü altındadır da,
Yine de, bir parçası dahi ait değildir ona!
Tüm memleketlerin zenginliği ona akar da,
Yasaklıdır ancak kendisinin olan ona!"*

El-Mu'temid, kendisine karşı zor kullanılan, hapsedilen ve gözetim altında tutulan ilk halifeydi.

Sonra el-Mu'temid Vâsıt'a götürüldü. Bu haber İbn Tulun'a ulaştığında kadıları, fakihleri ve ayanları topladı ve *"Muvaffak Emîrû'l-Mü'minîn'e başkaldırmıştır, bu yüzden onu veliahtlıktan düşürün"* dedi. Kadı Bekkâr b. Kuteybe hâric diğerleri onu veliahtlıktan düşürdü. Kadı Kuteybe, *"Sizler bana Mu'temid'den onun veliahtlığına dair bir kâğıt getirdiniz; şimdi de bana onun devrilmesi için başka bir kâğıt getirin"* dedi. Bunun üzerine, *"Fakat o zapt altındadır ve üzerinde baskı ve tehdit vardır"* dediler. *"Ben bilmem"* dedi kadı Kuteybe. Bunun üzerine İbn Tulun, *"İnsanlar, 'Dünyada Bekkâr gibisi yoktur' diyerek senin aklını çelmişler ama sen yaşlı bunağın tekisin"* diye çıkıştı. Sonra onu hapse attırdı ve zincire vurdurdu. Seneler boyunca hediye olarak aldıklarının tümüne el koydu. Bunlar on bin

dinarı buluyordu. Söylendiğine göre bunlar Bekkâr'ın evinde bulunduğunda mühürleri⁴²¹ henüz üzerlerinde duruyordu. Bu haber el-Muvaffak'a ulaştığında minberlerden İbn Tulun'a lanet okunmasını emretmiştir.

270 senesinin Şaban ayında (Şubat-Mart 884) el-Mu'temid Samarra'ya geri götürüldü ve Bağdat'a girdi. Muhammed b. Tâhir silah kuşanmış vaziyette onun önündeydi ve adeta üzerinde hiçbir baskı yokmuşçasına ordu da hizmetindeydi.

İbn Tulun bu sene öldü. El-Muvaffak, oğlu Ebû'l-Abbâs'ı İbn Tulun'un yerine atadı ve Irak ordusuyla birlikte Mısır'a gönderdi. Fakat, Ahmet b. Tulun'un oğlu Hamârûeyh babasının yerine geçti. Bu yüzden el-Muvaffak'ın oğlu Ebû'l-Abbâs ve Hamârûeyh arasında büyük bir savaş oldu. Öyle ki, yer-yüzü kana bulandı. Zafer Mısırlıların oldu.

Bu sene Bağdat'ta İsâ Nehri'nde taşkın oldu ve sular el-Karh'a kadar ulaşarak yedi bin evi yerle bir etti.

Aynı sene Rumlar, tam yüz bin adamla Tarsus'a indi. Lakin, zafer Müslümanların oldu. Ganimetin değeri hesaplanamayacak kadardı. Bu, eşi daha önce hiç görülmemiş bir zaferdi.⁴²²

Aynı sene Mısır'daki râfızî Benî Ubeyd halifelerinin dedesi el-Mehdî Ubeydullah b. Ubeyd'in çağrısı⁴²³ Yemen'de ortaya çıktı ve bunu 278 senesine kadar da sürdürdü. O sene hacca gitti ve Kutâme kabilesine katıldı. El-Mehdî'nin söyledikleri kabile üyelerinin hoşuna gitti. Böylece el-Mehdî onlarla birlikte Mısır'a gitti, onların fedakâr ve gayretkeş olduklarını gördü. Onlara Mağrib'e kadar eşlik etti. Bu, el-Mehdî'nin ilk kez şan kazanışıdır.

Sûlî'nin söylediğine göre, "271 senesinde İbrahim el-Hâşimî'nin oğlu Hârûn muhtesipliği üzerine aldı. Bağdat halkına, işlerinde bakırdan yapılan fulûs'u kullanmalarını emretti. Halk, istemeden de olsa bunu kullandı, fakat sonra terk etti."

278 senesinde Mısır'da Nil'in suyu kurudu ve içinde hiçbir şey kalmadı. Fiyatlar yükseldi.

Aynı sene el-Muvaffak öldü böylece el-Mu'temid ondan kurtulmuş oldu.

⁴²¹ İbn Halîmî'nin Bekkâr'ın hayatından bahsederken söylediğine göre İbn Tulun, maaşının yanı sıra ona yılda bin dinar verirdi. Fakat kadı bunu kullanmaz ve verildikleri kesenin mührünü açmadan bir kenara koyardı. Bu mühürlü keselerden tam on sekiz tanesi İbn Tulun'un eline geçmiştir ve o da buna bir anlam verememişti. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 383, * imli dipnot.

⁴²² Weil'e göre bu sefer Stypiotis tarafından kumanda edilmişti. İbnü'l-Esîr'in söylediğine göre de Bizans komutanı dâhil tam 70.000 Bizanslı ölmüştü. Altından yapılmış yedi adet haç, 15.000 kadar at ve yük hayvanı ve hesaplanamayacak kadar çok ganimet ele geçmişti. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 383, † imli dipnot.

⁴²³ Bu çağrı ya da 'davet'in mimarı Yemen'in Şîî bir yerlisi olan Ebû Abdullah el-Hüseynî'dir. Hayatı için İbn Halîmî'ye başvurulabilir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 383, § imli dipnot.

Aynı sene Karmatîler Kûfe'de ortaya çıktılar. Onlar bir tür inançsız insanlardır ve cünüplükten sonra da gusûlün gerekli olmadığını iddia ederler. Onlarda şarap helaldir. Ezanlarına ekleme yapmışlardır ve Muhammed b. el-Hanefiyye'yi Allah'ın resulü saymışlardır. Onlar için, Nevruz ve Mihricân⁴²⁴ günü olmak üzere yılda sadece iki gün oruç vardır. Hac ve kible Kudüs yönüner ve vesaire. Sözleri cahiller ve çöl halkı arasında yayıldı. Halk onlar yüzünden sıkıntıya düştü.

279 senesinde el-Mu'temid'in otoritesi çok zayıfladı. Bunun sebebi Ebû'l-Abbâs b. el-Muvaffak'ın idareyi ele geçirmesiydi ve ordu da ona itaat ediyordu. Mu'temid bir halk meclisi topladı. Bu meclisin huzurunda, bizzat kendisi, oğlu Mufavvaz'ı veliahtlıktan düşürdü. Ebû'l-Abbâs'a biat etti ve ona el-Mu'tadîd lakabını verdi. Bu sene el-Mu'tadîd müneccim ve hikâyecilerin yolların kenarlarında oturmamalarını emretti. Kitapçılara da felsefe ve tartışma kitapları satmamaları için yemin ettirdi.

Bu sene el-Mu'temid birkaç ay içinde aniden vefat etti. Kimilerine göre zehirlenmiş, kimilerinin söylediğine göre de uykusunda üzerine yastık basılarak boğulmuştur. Bu, Recep ayından geriye on bir gece kala, pazar gecesi oldu (18 Ekim 892). Halifeliği yirmi üç sene sürmüştür. Fakat, devlet işlerini kardeşi Muvaffak'ın baskısı altında, onun yönlendirici mektupları aracılığıyla idare edebildi. El-Muvaffak öldüğünde de yine benzer sebeplerden dolayı el-Mu'tadîd'in gözetimi altında kaldı.

Onun döneminde ulemadan hayatını kaybedenler: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd Sicistânî, Tirmizî, İbn Mâce, Rebîü'l-Cizî, Rebîü'l-Murâdî, Mizânî, Yûnus b. Abdü'l-A'lâ, Zübeyr b. Bekkâr, Ebû'l-Fazl Riyâşî, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî, şair Haccâc b. Yûsuf, Hafız el-İclî, Kadılar Kadısı İbn Ebû'l-Şevârib, Kur'ân okuyucusu es-Sûsî, Amr b. Şabbe, Ebû Zurâte'r-Râzî, Muhammed b. Abdullah b. Abdü'l-Hikem, Kadı Bekkâr, Dâvûd ez-Zâhirî, İbn Dâre, Bâkî b. Mühellâd, İbn Kuteybe, Ebû Hâtim er-Râzî ve diğerleri.

Abdullah b. el-Mu'taz, el-Mu'temid için şu methiyyeyi söylemiştir:

*"Ey devaleri uçarcasına sürenlerin en iyisi
Sözü güvenilir olandır o!
Melikliğin dizginleri siz istemeden verildi size de,
Kavradınız onu ve terk ettiniz.*

⁴²⁴ Bunların ikisi de Pers bayramlarıdır ve güneşi onurlandırmak için yapıldı. İlk fervardîn (Mart) ayının birinci günü güneş koç burcuna girdiği gün kutlanırdı. İkincisiyse mihr (Eylül) ayının 16. günü sonbahar gündönümünde kutlanırdı. Detay için bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 384, † imli dipnot.

*O vakit tüm dünya ve içindekiler teba idi size,
Ok dönüp de sizi hedefi yapmadığı sürece!”*

El-Mu'temid'in hapisken yazdıkları arasında şu da vardır:

*“Öyle bir yerleştirildim ki, artık defedemem bunu,
Benim çektiğim, hürmetsizlikten, aşağılanmaktır!
Sürdü gitti dünyanın işi bensiz,
Ne de az bahsedildi onlardan bana!
Ne zaman bir şey istesem mahrum ettiler beni ondan,
'Bu sizin için tehlikelidir!' diyerek.”*

Sûlî'nin söylediğine göre, “Şiirlerini altın suyunun üzerine yazardı.”

Ebû Saîd el-Hasan b. Saûd en-Nişabûrî onun için şöyle bir ağıt söylemiştir:

*“Parladı aç gözlü zamanın gözleri,
Kamaşp buğulandıktan sonra.
Kadersizlikler amaçlarına ulaştı,
Doğru yolun göstericisi İmam el-Mu'temid'in vefatıyla!
Ardından tasa, dert terk etmedi beni hiç,
Kötü kadere karşı elimizden geleni yaptık yine de!”*

El-Mu'tadîd Billah Ahmed (892–902)

El-Mu'tadîd Billah Ahmed. Er-Reşîd oğlu el-Mu'tasım oğlu el-Mütevekkil oğlu velîahd el-Muvaffak Talhâ oğlu Ebû'l-Abbâs.

242 senesinin Zü'l-Kâde'sinde doğdu (Mart 857). Sûlî'nin söylediğine göre de 243 senesinin Rebîü'l-Evvel'inde doğmuştur (Temmuz 857). Annesi Sevâb adında bir cariyedir. Adının Harz ya da Zurâr olduğunu söyleyenler de vardır. Amcası el-Mu'temid'in ardından 279 senesinin Recep ayında biat almıştır (Ekim 892).

Yakışıklı, cesur, heybetliydi ve son derece kuvvetli bir görünüşe sahipti. Oldukça akıllıydı. Benî Abbâs'ın en acımasızıydı. Bir aslanla tek eliyle karşılaşma cesaretini göstermişti. Acıma duygusundan yoksundu. Öyle ki, bir defasında bir komutanına hiddetlenmiş ve onun bir kuyuya atılarak üzerinin toprakla örtülmesini emretmişti. Yine de devlet idaresinde son derece güçlüydü.

Abdullah b. el-Hamdûn'dan: "El-Mu'tadîd ava gitti ve bir hıyar tarlasının yanında bineğinden indi. Ben de yanındaydım. Tarlanın bekçisi bize bağırdı. Bunun üzerine el-Mu'tadîd, 'Onu bana getirin' dedi. Böylece bekçi getirildi ve halife ona bağırmasının nedenini sordu. Bekçi, 'Üç genç hıyar tarlasına geldi ve onu altüst etti' dedi. Daha sonra bu gençler onun huzuruna getirildi ve ertesi gün halife, hıyar tarlasında onların boyunlarını vurdurttu. Bazen benimle konuşurdu. Bir defasında bana, 'Dürüst ol ve söyle; neden insanlar benden nefret ediyor?' diye sordu. Ben de, 'Kan yüzünden' dedim. Bunun üzerine, 'Yemin olsun, halifelîğe geldiğim günden beri haram yere kan akıtmadım' dedi. Ben de, 'Öyleyse neden Ahmed b. el-Tayyib'i öldürttünüz?' diye sordum. 'Beni kâfirliğe davet etti' dedi. Bunun üzerine, 'Ya o hıyar tarlasındaki üçü?' diye sordum. Şöyle cevap verdi: 'Yemin olsun ki, onları da yok yere öldürtmüş değilim. Zira ben, cinayetten suçlu olan hırsızları infaz ettirdim ve bunların da onlar olduğuna ikna edilmiştim.'"

Kadı İsmâîl b. İshâk şöyle söylemiştir: "El-Mu'tadîd'in yanına gittiğimde parlak ve güzel yüzlü Rum gençleri onun yanbaşıdaydı. Onlara baktım ve kalkıp gitmek isteyince halife bana, 'Yanlış anlamayasın ey kadı! Vallahi harama uçkur çözmedim' dedi."

Yine Kadı İsmâîl b. İshâk'tan: "Bir defasında el-Mu'tadîd'in yanına gitmiştim. Bana bir kitap uzattı. Şöyle bir baktım ve bir de ne göreyim! Kitabın içinde onun için yoldan çıkmış ulemanın izin verdiği şeyler toplanmış. Bunun üzerine, 'Bu kitabı yazan zındıktır!' dedim. 'Peki bunları uydurmuş mu?' diye sorunca şöyle cevap verdim: 'Hayır. Lakin, içki içilmesine göz yuman muta nikâhına da göz yumar; muta nikâhına göz yuman şarkı söylenmesine de göz yumar. Hatası olmayan ulema yoktur. Lakin, ulemanın tüm hatalarını tutanın imanı da gider.' Bunun üzerine el-Mu'tadîd kitabın derhal yakılmasını emretti ve kitap yakıldı.'"

El-Mu'tadîd cesurdu, güçlü kuvvetliydi ve yiğitliğiyle bilinirdi. Savaşlara katılmıştı. Fazileti bilinirdi. Devlet işlerini en güzel bir şekilde idare etti. İnsanlar ondan çekinirler ve çok korkarlardı. Devrinde, kendisine karşı duyulan korkudan dolayı fitneler sessizliğe bürünmüştür. El-Mu'tadîd'in devri mutlu, son derece güvenli ve refah doluydu.

Vergileri düşürdü ve adalet saçtı. Tebaasını zulümden çekip çıkardı.

El-Mu'tadîd, İkinci es-Seffâh diye anılırdı. Çünkü o zayıf düşüp helak olan ve sonuna yaklaşan Benî Abbâs'ın melikliğini yeniden diriltti. El-Mütevekkil'in öldürüldüğü günden beri devlet kargaşa içindeydi. Bu konuda İbnü'r-Rûmî onu övmek için şöyle söylemiştir:

*“Selam olsun size Benî Abbâs! Sizin imamınız ki,
Doğru yolun imamı, kudret ve özgürlük en çok hamd⁴²⁵ alandır.
Tıpkı Ebû'l-Abbâs es-Seffah'ın yaydığı gibi gücünüzü,
Ebû'l-Abbâs da onu yeniden şahlandırdı!
Bir imam ki, dün ona doğru döner ağıtlarla,
Ve çırpınır durur onu görmek için yarın!”*

İbnü'l-Mu'taz da onun için şöyle söylemiştir:

*“Görmez misin Benî Hâşim'in topraklarını,
Hezimetten sonra muzaffer döndü onlar!
Sen de onun yolunu takip edesin ey kudret peşinde olan,
Ya hakkını ver melikliğin ya da vazgeç sen bundan.”*

Halife olduğu ilk senenin başlarında kitapçıların felsefe ya da benzeri kitapları satmalarını yasak etti. Müneccim ve hikâye anlatıcılarının da yol kenarlarında oturmalarını yasakladı. Kurban bayramında cemaate namaz kıldırdı ve ilk rekâтта altı, ikinci rekâтта da bir kez Tekbir getirdi. Fakat hutbe verdiği hiç işitilmemiştir.

280 senesinde Mehdî'nin çağrısı Kayrevân'a girdi. Sözleri yayıldı. Bu yüzden o ve Afrika hükümdarının arasında savaş oldu. Sözleri daha da yayıldı.

Bu senenin Şevval ayında Debil'den ay tutulması olacağına dair bir tahmin geldi (Aralık-Ocak 893). İkinci vaktine kadar yeryüzü üzerine bir karanlık çöktü. Kapkara bir fırtına başladı ve üç gece boyunca sürdü. Bunu büyük bir deprem takip etti ve şehir halkını yok etti. Harabelerin altından çıkartılanların sayısı yüz elli bindi.

281 senesinde Rum diyarındaki Mekûriye şehri ele geçirildi.

Bu sene Rey ve Taberistan'ın suları kurudu ve üç rıtl suyun fiyatı bir dirheme ulaştı. Bu yüzden insanlar muhtaç hale düştü ve cesetleri yediler.

Aynı sene el-Mu'tadî Mekke'deki Dârü'n-Nedve'yi yıktırdı ve burayı Mescidü'l-Haram'a bitişik bir mescide dönüştürdü.

282 senesinde Nevruz'da yapılanları iptal ederek ateşler yakmayı ve insanların üzerine su atmayı kaldırdı. Mecûsî yılı terk edildi.

Aynı sene Hamârueyh b. Ahmed b. Tulun'un kızı Katru'n-Nidâ, el-Mu'tadî'ye gelin verildi ve Rebiü'l-Evvel'de onunla evlendi. Gelinin çeyizinde tam dört bin adet mücevherli kuşak ve on sandık dolusu değerli taş vardı.

⁴²⁵ El-Mu'tadî'nin Ahmed adına gönderme yapıyor.

283 senesinde dört bir yana zevu'l-erhâm⁴²⁶ olanların miras alabileceğini emrettiği mektuplar gönderdi ve Dîvânü'l-Mevârîs'i de kapattı. Böylece halkın ona ettiği dualar çoğaldı.

284 senesinde Mısır'da büyük bir kızılık zuhur etti. Öyle ki, bir adam diğerinin yüzüne baktığında onu kıpkırmızı görüyordu ve duvarlar da aynen böyleydi. Bu yüzden insanlar dualarla Allah'a yalvardı. Bu kızılık ikindiden gece vaktine kadar sürüyordu.

İbn Cerîr'in söylediği üzere, *"El-Mu'tadîd, bu sene minberlerden Muâviye'ye lanet okunmasına karar verdi. Vezir Ubeydullah bunun halk içinde bir huzursuzluk çıkarmasından endişe duyduğu için el-Mu'tadîd'ı caydırmaya çalıştı; fakat el-Mu'tadîd onu dinlemedi. Hatta, Ali'nin bir çok erdeminin yer aldığı ve Muâviye'nin de karalandığı bir kitap yazdı. Bunun üzerine Kadî Yûsuf ona, 'Ey Emîrû'l-Mü'minîn! Bu duyulunca bir fitne çıkmasından korkarım' dedi. El-Mu'tadîd, 'Eğer halk harekete geçecek olursa onları kılıçtan geçiririm' dedi. Bunun üzerine Kadî Yûsuf şöyle sordu: 'O vakit Ali'nin takipçileri tüm vilayetlerde size karşı ayaklanacak olursa ne yapacaksınız? İnsanlar ehl-i beytin tüm bu faziletlerini işittikleri vakit onlara daha fazla meyledecektir.' Bunun üzerine el-Mu'tadîd vazgeçmiştir."*

285 senesinde Basra'da sapsarı bir rüzgâr esti, sonra yeşile sonra da siyaha döndü. Çevre illere de yayıldı. Bunu dolu takip etti. Bir dolu tanesinin ağırlığı yüz elli dirhemdi. Fırtına yaklaşık beş yüz hurma ağacını kökünden söktü. Bir köye de siyah ve beyaz taşlar yağdı.

286 senesinde Karmatî Ebû Sa'îd, Bahreyn'de ortaya çıktı, daha da güçlenmişti. O, Hacerü'l-Esved'i yerinden söken Ebû Tâhir Süleyman'ın babasıdır. Onun ve halifenin askerleri arasında savaşlar meydana geldi. Ebû Sa'îd, Basra ve civar bölgelere saldırdı. Pek çok kez halifenin ordularını hezimete uğrattı.

İbn Asâkir ve el-Hatîb'in, Ebû'l-Hüseyin el-Hasebî'den naklettiklerine göre, *"El-Mu'tadîd, Kadî Ebû'l-Hâzım'a mektup yazarak şöyle söyledi:*

'Ben, filanca kişinin malları üzerinde hak iddia ettim. İşittim ki, onun alacaklıları senin huzuruna gelmiş. Sen de onun mallarını aralarında pay etmişsin. Bu yüzden, beni de onlardan biri sayasın.'

Bunun üzerine Ebû'l-Hâzım şöyle bir cevap yazdı:

'Ona şöyle söyle

Emîrû'l-Mü'minîn, Allah onun bekasını uzatsın! Beni bu makama getirmeyi bana danıştığı vakit, sorumluluğu kendi boynundan çıkartıp benim boynuma koyduğunu

⁴²⁶ Zevu'l-Erhâm: Anne tarafından akraba anlamındadır. Farâiz olarak bilinen mirastan pay alma hakkı olmayanlardır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 388, § imli dipnot.

söylemişti. Bir alacaklının çıkarı için kanıt olmaksızın bir adamın malı üzerine hüküm vermek benim hükmümde değildir.’

Böylece ulak geri döndü. Halife şöyle bir haber gönderdi:

‘Ona şöyle söyleyesin,
Güvenilir iki kişi, filanca ve falanca ise şahittir.’

Bunun üzerine kadı şöyle söyledi:

‘Benim önümde yemin etsinler; ben de onları sınavacağım. Eğer onlar doğrularsa, ben de tanıklıklarını kabul edeceğim. Lakin değillerse, ben de kendi hükmümü infaz edeceğim.’

Böylece iki şahit de korkarak yeminlerinden vazgeçtiler ve böylece el-Mu’tadîd’a hiçbir şey verilmedi.”

İbn Hamdûn en-Nedîm’den: “El-Mu’tadîd Buhayra imaretine altmış bin dinar harcadı ve yanında cariyelerle birlikte oraya çekilirdi. Cariyelerin arasında gözdesi Düreyre de vardı. İbn Bessâm bununla ilgili şöyle söylemiştir:

‘Terk etti insanlar Buhayra’yı,
Lakin o Buhayra’ya gider oldu.
Oturur davul çalar,
Düreyre’nin ateşi üzerinde!’

Bu, el-Mu’tadîd’ın kulağına geldi; fakat hiçbir şey duymamış gibi yaptı. Sonra, o imaretin yıkılmasını emretti. Düreyre, el-Mu’tadîd hayattayken öldü. El-Mu’tadîd onun için çok büyük bir yas tuttu. Onun için şöyle bir mersiye söylemiştir:

‘Ey sevgili! Kimse olmaz sana denk
Aşkta benim için.
Sen gözümden ıraksın benim
Lakin içindesin kalbimin.
Senden sonra bana
Kismet olmadı hiçbir şey ne zevkten ne sefadan.
Sen kalbimdesin, kalbimden yücelerdesin
Uzakta olup izlesen de.
Gittiğinden beri hayalim sensin,
Yersiz değildir bu hayal.
Görüyor musun ardından halimi?
Haykırıştayım, yastayım!
Kalbimi doldurdu
Hüzünden bir ateş.

Şundan emin olasın
 Senin için yastayım, kederdeyim!
 Nefsimi görmüyor ve teselli ediyorum onu
 Sadece sen şen ol diye!
 Ne gözyaşlarım itaat ediyor bana
 Ne de sabrım!”

Bir şair de el-Mu'tadid için parça parça şöyle bir methiye söylemiştir:

“Bir hayal ulaştı
 Narin bedenli kadınların diyarına.
 Çadırlar ve tepeler arasında gezinen.
 Şifa dolu bir komşudur,
 İyi eder hastalığı
 Kimi öpse,
 Ya da sarılsa.
 İnceciktir o beli
 Kucakladığında,
 Upuzundur bukleleri,
 Fakat göçtü gitti!
 Uyku girmez oldu gözlerime
 Aşktan, kederden.
 Gizledim sitemimi
 Nice sürer bir günün felaketi?
 Uğraştım toplamak için tüm ilimleri,
 Bu yüzdendir yok olmayışı!
 Bir rehberdir o,
 Bir sığınak.
 En hayırlısı fanilerin
 Hem ana hem de babadan,
 Bütün asaletleri kapsar o
 Ne de yiğittir,
 Metin, vakur ve cömert!
 Karanlığı ısıtan,
 Âdeta dolunay misali!
 Onun hakkı olan koruma altındadır,
 Kim aşabilir başında bekçi olanı?
 Bu sebeptendir istemedi o yasaklı olanı.
 Hem avamı hem de asilleri yüceltti harcadıklarıyla.

*Onunladır iyilikler ve cezalar,
Artar hayır olanlar sıkıldığında o yumruğunu,
Kana dönüverir su intikam aldığı vakit!”*

El-Mu’tadîd, 289 senesinin Rebîü’l-Evvel’inde amansız bir hastalığa tutuldu. Zira, aşırı derecede şehvete düşkün olduğu için sağlığı bozulmuştu. Fakat sonra iyileşti. Bunun üzerine İbnü’l-Mu’attaz şöyle söylemiştir:

*“Çırpındı kalbim titrek kanatlarla
İnleyerek felaketlerin aksiliklerinden,
Korku içindeydi sana beddua ettiler diye,
Sen ki, devletin aslanı ve savaşın kılıcı.”*

Fakat sonra hastalığı nüksetti. Pazartesi günü, Rebîü’l-Evvel’den geriye sekiz gece kala vefat etmiştir (10 Mart 902).

Mesudî’nin söylediğine göre, “El-Mu’tadîd’ın vefat edip etmediğini anlamak için bir hekim getirdiler. Hekim onun nabzına baktı. Tam bu sırada el-Mu’tadîd gözünü açtı, ona ayağıyla öyle bir tekme savurdu ki, hekim birkaç arşın mesafeye fırladı ve oracıkta öldü. Bundan hemen sonra da el-Mu’tadîd vefat etti. Ölüme yaklaşırken şunları söylemiştir:

*‘Dünyanın tadına varasın, kalıcı değilsin hiç şüphesiz,
Yakala ışıltısını hâlâ parlakken, durmayı bir kenara bırak,
Olma kaderden emin, ben ona güvendim şüphesiz!
Ne geride bıraktı o beni ne de önemsemi hakkım olanı.
Ben ki, ne kahramanları yere serdim ne de bir düşman bıraktım
Ne de soluk aldıldım şüpheye!
Tüm düşmandan arındırdım mülkü,
Dağıttım onları hem batıda hem doğuda,
Ve ulaştığımda yıldızlara güçle, zaferle,
Teslimiyetle büktü boynunu tüm insanlar önümde!
Ölüm bana bir ok attı, söndürdü ışığımı,
Bu yüzdendir mezara hızla gidişim!
Kaybettim ben dünyamı ve diğerini de budalalıktan,
Kırık gururda kim daha fazla sefalet içindedir orada benden?
Bilir miyim ki acep ölümden sonra Allah’ın rahmetine mi,
Yoksa cehennemin alevine mi bakacağım?’”*

El-Mu’tadîd’ın söylediklerinden:

“Ey sen! O mahzun kara gözlerle bana bakan!

Öldürdün sen beni aşkın cilvesi, nazıyla!
 Şikâyet ettim sana neler çektiğimi aşktan,
 Çare yok mudur bana senden?
 Bakışın ve güzelliğinle aldın insanların
 Hem gözlerini hem de ruhlarını!”

Sûlî'den nakille söylediklerinden:

“Çekmedi kimse ayrılığın ateşini,
 Benim ondan çektiğim gibi,
 Ey sen bana onun tadını soran!
 Pek acı ve riyakâr buldum ben onu.
 Bedenim eridi, aktı yaşlar gözlerimden
 Ve kalbim yandı, tutuştu!
 Sen gittikten sonra yanımda olan
 Sadece keder ve hasret!
 Umarım Allah seni korur,
 Hem benimleyken hem de ardından ayrılığın!”

İbnü'l-Mu'attaz onun için şöyle söyleyerek yas tutmuştur:

“Ey kader! Yazıklar olsun sana hiç kimseyi bırakmadığın için bana!
 Sen ki, evlatlarını yiyen bir canavar!
 Allah'tan af dilerim; hepsi kaderdir bunun ne de olsa.
 Kendimi teslim ederim Allah'a, Rabbime, tek ve ebedî olana!
 Ey Tâhiriye'deki karanlık dünya kabirlerinin sakinleri!
 Öyle ki, orası en uzaklardaki yalnız ev!
 Nerede yönetmek istediğin ordular?
 Nerede sayısı bilinmez hazinelerin?
 Nerede korkuyla doldurmak istediğin taht?
 Öyle ki, titreyecek gözleri ona göz dikenin!
 Nerede o küçük gördüğün eski düşmanlar?
 Nerede o aslanlar dört bir yana dağıttığın?
 Nerede o nalları altında kan olan atlılar?
 Nerede o sendeki kızgın aslanı doğuranlar?
 Nerede o kalplere batırdığın mızraklar?
 Senden beri ne kalbe ne de karaciğere saplandı artık onlar!
 Nerede bahçelerinde çağıldayarak akan o sular?
 Onlara namelerle karşılık veren kuşlar?
 Nerede ceylanlar gibi gezinen o cariyeler?

*Yeni dokunmuş tüllerini yerlerde sürüyerek!
Nerede o şölenler? Nerede o şaraplar
Yakut bezeli gümüş kâselerden içtiğin?
Nerede düşmanın üzerine hücumlar?
Zora düştüğünde Benî Abbâs'ın refahına göz diken.
Başarısız olmadın sen, güç sahibi olanların her birini onlardan
Sen alaşağı ettin yüceleri ve saygı gören zorbaları!
Sonra göçtün gittin; ne bir iz ne bir parça!
Öyle ki, hiçbir gün var olmamışsın gibi adeta!"*

El-Mu'tadîd döneminde ulemadan ölenler: İbnü'l-Mevvâz el-Mâlikî, İbn Ebû'd-Dünyâ, Kadî İsmâîl, Hâris b. Ebî Usâme, Ebû İyâne, Müberred, Sûfî şeyhi Ebû Sa'îd el-Cirâz, şair el-Buhtûrî ve diğerleri.

El-Mu'tadîd, geride dört erkek ve on bir kız evlat bıraktı.

El-Muktefî Billah Ebû Muhammed (902–908)

El-Muktefî Billah. Ebû Muhammed, el-Mu'tadîd oğlu Ali.

Rebîü'l-Âhir'in başlarında, 264 senesinde doğdu (Aralık 877). Annesi Çiçek isimli bir Türk'tür. Onun çarpıcı güzelliğini bir şair şöyle dile getirmiştir:

*"Kıyasladım onun gül cemalini yaptıklarıyla
Lakin, denk değildir güzelliği aldatıcılığına!
Yemin olsun Allah'a kasdetmedim onu da
Lakin o tıpkı güneş, ay ya da el-Muktefî gibidir."*

Babası onu veliahdî ilan etti. Babasının hastalığı sırasında, 289 senesinin Rebîü'l-Âhir'inin sonuna on bir gece kala, cuma günü öğleden sonra ona biat edildi. (5 Nisan 902)

Sûlî'nin söylediğine göre, "Ali b. Ebû Tâlib(ra)'dan başka hiçbir halifede onun Ali ismi yoktur. El-Muktefî, el-Hâdî ve Hasan b. Ali hariç, hiçbir halife Ebû Muhammed lakabını almamıştır."

Babasının vefatı üzerine ona biat edildiği vakit⁴²⁷ henüz Rakka'da değildi. Bu yüzden vezir Ebû'l-Hasan el-Kâsım b. Ubeydullah biatın kabul edilmesindeki sorumluluğu üstlendi ve bu konuda ona bir mektup yazdı. El-Muktefî, Cemâziye'l-Evvel'in yedinci günü Bağdad'a ulaşmıştır (23 Nisan 902). Bir ka-

⁴²⁷ Yukarıda babası hastayken biat edildiği belirtilmiştir.

yıkla Dicle Nehri'ni geçti. O gün büyük bir gündü. Kadı Ebû Amr kalabalıkta köprüden düştü; fakat sağsalım sudan çıkarıldı. El-Muktefî, hilafet sarayına vardı. Şairler şiirler söyledi. El-Muktefî, vezir el-Kâsım'a yedi adet hilat verdi. Babasının inşa ettirdiği yeraltı zindanlarını camilere dönüştürerek onları yok ettirdi. Babasının saray yaptırmak için halktan aldığı bahçe ve dükkânların tekrar sahiplerine geri verilmesini emretti ve çok güzel bir idare şekli ortaya koydu. Bu yüzden insanlar onu çok sevdi ve ona duacı oldu.

Bu sene Bağdat'ta günlerce süren çok büyük bir deprem oldu. Yine aynı yılda Basra'da çok kuvvetli bir rüzgâr esti ve tüm hurma ağaçlarını köklerinden söküverdi. Böylesi daha önce hiç duyulmamıştı.

Bu sene Karmatî Yahyâ b. Zekeriyâ ayaklandı. Ta ki Zekeriyâ 290 senesinde öldürülene dek halifenin kuvvetleriyle onun kuvvetleri arasında savaşlar oldu. Kardeşi Hüseyin, Zekeriyâ'nın yerini aldı ve yüzündeki beni⁴²⁸ göstererek bunun bir işaret olduğunu idda etti. Amcasının oğlu İsmâ b. Mehrûye⁴²⁹ de ona katıldı ve el-Müddessir lakabını aldı. Böylece, sûrede⁴³⁰ geçen bizzat kendisi olduğunu iddia etti. Bir gulamına da Mutavvak-bi'n-Nûr lakabını verdi. Şam'a⁴³¹ girdi. Burayı yakıp yıktı. Emîrû'l-Mü'minîn el-Mehdî ismini aldı. Minberlerden onun adıyla hutbeler okundu. Lakin, bunların üçü de 291 senesinde öldürülmüştür.

Bu yıl Rum diyarındaki Antalya –Lâm ile– anveten fethedildi; buradan ele geçen ganimet sayılamayacak kadar çoktu.

292 senesinde Dicle Nehri öyle bir taşı ki böylesi daha önce hiç görülmemişti ve Bağdad'ı harabeye çevirdi. Taşkın seviyesi yirmi bir arşına ulaştı.

Sûlî'nin el-Muktefî'yi övdüğü ve Karmatîler'den de bahsettiği şöyle bir şiiri vardır:

*“Halife el-Muktefî yeterli kıldı hiç şüphesiz,
Karşı karşıya kaldığı vaka için hazırlıkları.”*

Ve şöyle devam etti:

*“Ey Benî Abbâs!
Siz ki, lideri beşerin, en önde gelenleri!”*

⁴²⁸ İmamlığın bir işaretidir.

⁴²⁹ İbnü'l-Mehdî, İbnü'l-Esîr'e göre kendisini İmam İsmâil'in büyük büyük torunu olarak tanıtmıştır. Bilindiği üzere Kur'ân'ın 74. âyeti Müddessir'dir. Hüseyin'e el-Müddessir lakabını veren de bizzat İbnü'l-Mehdî'nin kendisidir ve onu veliahtı ilan etmiştir. İbnü'l-Esîr. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 394, † imli dipnot.

⁴³⁰ Müddessir suresi.

⁴³¹ Suriye'yi kastediyor.

*Hükmetti Allah sizelere hükmetmeyi beşere,
Ve sizden hükmedenler,
Allah'ın yarattıklarından en nurlu, en iyi olanlarsınız!
Size itaat eden gerçek bir mümin,
Size ayaklanan da kâfir!
İndirdi Allah size dair olanı,
Muhkem surelerden evvel."*

Sûlî şöyle söylemiştir: *"El-Muktefî'nin hastalığında şöyle dediğini işitmiştim: 'Vallahi ihtiyacım olmadığı halde Müslümanların paralarından harcayarak inşa ettirdiklerim için sarfettiğim yedi yüz bin dinardan pişmanım. Zira bina ettirdiklerim olmadan da yaşırdım. Bu yaptığının bana sorulmasından korkar ve Allah'ın affına sığınırım.'"*

El-Muktefî, 295 senesinin Zül-Kāde ayının on ikisinde, pazar gecesi, henüz hayatının baharında öldü (17 Ağustos 908). Geride sekiz erkek ve sekiz kız evlat bırakmıştır.

Onun döneminde ulemadan hayatını kaybedenler şöyledir: Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Arapça üstadı Saleb, Kur'ân okuyucusu Kunbûl, Fakih Ebû Abdullah el-Buşancî, *Müsned*'in yazarı el-Bizâr, Ebû Muslim el-Kaccî, Kadî Ebû Hâzım, Sâlih Cizre, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Sûfî şeyhi İmâm Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî, Irak'taki Şâfiî şeyhi Ebû Cafer et-Tirmizî.

Abdül-Gâfir'in *Tarih-i Nişabur*'unda okuduğuma göre İbn Ebû'd-Dünyâ şöyle söylemiştir: *"Hilafet el-Muktefî'ye geçtiği vakit onun için şu iki beyiti yazmıştım:*

*'Terbiye etmek babalık hakkıdır şüphesiz,
İlim ve şeref sahibi olanların gözündeki.
Bunu elde tutmaya en çok hakkı olan ise,
Ancak Peygamber'in ehl-i beyti!."*

Yazarın söylediğine göre, *"Bu şiir için ona on bin dirhem verilmiştir."* Bu da, İbn Ebû'd-Dünyâ'nın el-Muktefî devrine kadar yaşadığının kanıtıdır.

El-Muktedir Billah Ebû'l-Fazl (908–932)

El-Muktedir Billah, Ebû'l-Fazl, el-Mu'tadîd oğlu Cafer.

282 senesinin Ramazan ayında doğdu (Ekim/Kasım 895). Annesi

Rum'dur. Garib ya da Şagab isimli bir Türk olduğunu söyleyenler de vardır. Kardeşi el-Muktefi, hastalığı şiddetlendiği vakit onun hakkında bir soruşturma yaptı ve ergenlik çağına ulaştığına kanaat getirince de onu veliahtı ilan etti. Daha önce ondan daha küçük hiç kimse hilafeti yönetmemişti. İktidara geldiğinde henüz on üç yaşındaydı. Vezir Abbâs b. el-Hasan onu çocuk saydı ve iktidardan düşürmeye kalkıştı. Bir grup da el-Mu'taz'ın oğlu Abdullah'ı el-Muktedir'in yerine geçirmek için ona eşlik etti. Abdullah b. el-Mu'taz kan dökmemesi şartıyla bunu kabul etti. Bu durum el-Muktedir'in kulağına gitti ve bu yüzden Abbâs'ın durumunu iyileştirerek onu tatmin etmek için pek çok mal mülk verdi. Böylece Abbâs fikrinden caydı. Ancak karşı gelenlerden geriye kalanlar, 296 senesinin Rebû'l-Evvel'inin yirminci günü (21 Aralık 908) onun üzerine yürüdü. El-Muktedir, bu sırada top oynuyordu ve içeri kaçtı. Kapılar kilitlendi. Vezir ve başka birkaç kişi öldürüldü. Böylece, el-Mu'taz'ın oğlu çağrıldı ve geldi. Komutanlar ve kadılar bir araya gelerek onun halifeliği üzerine biat etti ve ona el-Gâlip Billah lakabını verdiler. Muhammed b. Dâvud b. el-Cerrâh vezir, Ebû'l-Müsenna Ahmed b. Yâkup ise kadı tayin edildi. İbnü'l-Mu'taz'ın halife olduğu haberi dört bir yana mektuplarla ilan edildi.

El-Mu'âfa b. Zekeriyâ el-Cerîrî'den: *"El-Muktedir düşürülüp de İbnü'l-Mu'taz'a biat edildiği vakit, bir grup ahali şeyhimiz Muhammed b. Cerîr et-Taberî'yi görmeye gitti. Taberî, 'Haberler nedir?' diye sorunca ona, 'İbnü'l-Mu'taz'a biat edildi' dediler. Kimin vezir olduğunu sorunca da 'Muhammed İbn Dâvud' dediler. Kadılık için kimin zikredildiğini sordu. 'Ebû'l-Müsenna' dediler. Bunun üzerine öylece yere baktı, sonra da 'Bu iş asla tamama ermez' dedi. Ona, bunun nasıl olacağını sordular. Cevabı şöyle olmuştur: 'Bahsettiğiniz her bir isim önde gelen, saygıdeğer kişilere aittir, rütbelelerinin mânâsı yüksektir. Lakin zaman değişir, refah geçer gider; ben bunda çöküşten ve vaktinin kısa olduğundan gayrisini görmüyorum.'"*

Bundan sonra İbnü'l-Mu'taz, el-Muktedir'e haber göndererek ona Muhammed İbn Tâhir'in evine taşınmasını emretti. Böylece kendisi de hilafet sarayına geçebilecekti. El-Muktedir bunu kabul etti; çünkü yanında birkaç hizmetkârdan fazlası yoktu. Fakat, aralarında, *"Ey kardeşlerim, bu işten vaz mı geçeceğiz? Bu tepemize ineni defetmek için savaşmayalım mı?"* dediler ve böylece silahlarını kuşandılar. İbnü'l-Mu'taz'ın bulunduğu iç odaya doğru ilerlediler. O, etrafının sarıldığını görünce Allah yanındakilerin kalplerine korku saldı. Böylece onlar korku içinde savaşmadan dağıldılar. İbnü'l-Mu'taz yanında kadısı ve veziri ile birlikte kaçtı. Bağdat'ta talan ve çatışmalar meydana geldi. El-Muktedir kendisini hal' etmeye girişen fakih ve emîrleri tutuklatarak hazineci Mûnis'e gönderdi. O da bunlardan dördü hâriç hepisini infaz etmiştir. Kurtulanlar arasında Kadı Ebû Amr da vardı ve hepsi kurtuldu. İbnü'l-Mu'taz

hapse atıldı ve buradan ancak ölüsü dışarı çıkabildi. Artık iktidar el-Muktedir'in eline geçmişti. Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Fırat'ı veziri yaptı. O, çok güzel bir idare sergiledi, haksızlıkları aydınlığa kavuşturdu ve el-Muktedir'i adalete davet etti. Muktedir küçük olduğu için idareyi ona emanet etti, bundan sonra eğlence ve sefahatla meşgul oldu. Hazineyi de har vurup harman savurdu.

Bu sene el-Muktedir Yahudi ve Hristiyanlara hiçbir iş verilmemesini emretti. Onlar, sadece semer üzerinde binek sürebileceklerdi.

Aynı sene, Mağrip'te el-Mehdî üstün geldi ve imam olarak tanındı. Hilafet üzerinde hak iddia etti. Halka adalet ve iyilik saçtı. Bu yüzden halk ona döndü. Mağrip iktidarı altına girdi ve ona bağlı olanların sayısı arttı. El-Mehdiye şehri kuruldu. Afrika emîri Ziyâdetullah b. el-Aglâb, Mısır'a kaçtı. Fakat sonra Irak'a teslim edildi. Bu tarihten sonra Afrika emîrliği Benî Abbâs'ın idaresinden çıkmıştır. Onların İslam memleketlerinin tümü üzerindeki melikliklerinin süresi yüz altmış küsür yıl sürmüştür. Bu tarihten itibaren toprak kaybetmeye başladılar.

Zehebî'nin söylediği üzere, *"El-Muktedir'in yaşının küçük olmasından dolayı onun devrinde düzen ciddi derecede bozulmuştur."*

300 senesinde Dinâver yakınlarındaki bir dağ eriyerek yeryüzüne battı. Altından pek çok su fişkırdı ve köyler buna kapılıp gitti. Yine bu sene bir katır, tay doğurdu. Allah istediğini yapma kudretine sahiptir.

301 yılında Ali b. İsâ vezir oldu. Erdem, adalet ve inanç yolunu takip etti. Şarabı yasakladı. Vergileri sene içinde yükseldiği miktardan eski seviyesine çekti –yani beş yüz bin dinar–. Bu sene Ebû Amr'a kadılık görevi geri verildi ve el-Muktedir sarayından Şamâsiyye'ye⁴³² at sürdü. Bu onun ilk kez at binmesi ve kendini halka gösterişidir.

Bu sene ünlü Hallac el-Hüseyin deve üzerinde, halka seyrettirilerek Bağdad'a getirildi ve canlı canlı⁴³³ çarmıha gerildi. Onun için, *"İşte bu Karmatîlerin*

⁴³² Bağdad'ın bir mahallesi.

⁴³³ Sabahın erken vakitlerinden öğlen vaktine kadar üç gün boyunca. İbnü'l-Esîr'e göre adı geçen Hüseyin b. Mansûr, cahil insanların kendisini suçladığı ve onda var olduğunu söyledikleri güçlere sahip olduğunu inkâr etmiş ve kendisinin Allah yolunda olan biri olduğunu söylemiştir. Bazıları onun ilahî güçleri olduğunu, hatta ölüleri dirilttiğine inanmıştı. Bazıları ise onu yalancılık ve şarlatanlıkla suçlamıştır. Sorgulaması sonucunda İslam'a aykırı hiçbir şey yapmadığına kanaat getirilmiştir. Fakat vezir Hamid, yine de onun öldürülmesine karar vermiştir. Hatta Kadı Ömer'den de alelacele aldığı bir telkin sonucunda katlinin vacip olduğu hükmüne varmıştır. Acımasız bir şekilde tam bin kez kırbaçlanmış, elleri ve ayakları kesilmiş, bedeni yakılmış ve külleri de Dicle'ye atılmıştır. İbnü'l-Esîr. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 398, † imli dipnot.

bir dâisidir, onu tanıyasınız!” diye duyuruldu. Daha sonra 309 senesinde öldürülene kadar hapsedildi. Onun ilahî güç iddiasında bulunduğu ağızdan ağıza dolaşıyordu. Eşrafa ilahî güç dağıttığı söyleniyordu. Etrafindakiler de onun ışıltılılarıyla yazı yazdığını iddia ediyordu. Sorgulaması sonunda Kur’ân’dan, hadîslerden ve hukuktan bîhaber olduğu ortaya çıkmıştır.

Aynı sene Mehdî el-Fatîmî, 40.000 Berberî ile Mısır’ı almak için yürüyüşe geçti; fakat Nil Nehri, onunla şehrin arasında engel teşkil etti. Bu yüzden, İskenderiye’ye döndü. Burayı yakıp yıktıktan sonra yağmaladı ve geri döndü. El-Muktedir’in ordusu Barka’ya doğru, onun üzerine yürüyüşe geçti ve aralarında pek çok çatışmalar oldu. Sonra, bu sene Fatîmîler İskenderiye ve Fayyûm’un hâkimi oldular.

302 senesinde el-Muktedir beş çocuğunu da sünnet ettirdi. Bu sünnet düğünleri için altı yüz bin dinar harcadı. Ayrıca kendi çocukları ile birlikte ailesi olmayan çocukları da sünnet ettirdi ve onlara karşı çok sıcak davrandı.

Aynı sene Mısır camisinde bayram namazı kılındı. Bundan önce bayramlar için burada hiç namaz kılınmamıştı. Ali b. Ebû Şayhâ, sahifeden okuyarak halka hutbe verdi, fakat bir yanlışlık eseri şöyle söyledi: “...Allah’tan nasıl korkmak gerekirse öylece korkun. Hakkıyla müttaki olun ve mutlaka müşrikler⁴³⁴ olarak can verin..”⁴³⁵

Aynı sene Deylemliler, el-Hasan b. Alîü’l-Ulvî el-Utrûş tarafından İslam’a döndürüldü, evvelden Mecûsî idiler.

Bu sene Zebzeb denilen bir hayvan Bağdad’a korku saldı. İnsanlar geceleri onu damlarda gördüklerini söyledi. Çocukları yiyor ve kadınların göğüslerini parçalıyordu. Bu yüzden insanlar nöbet tutar oldu ve onu kaçırmak için kapıları vurdular. Halk, çocukları için korunaklar kurdu ve bu olay birkaç gece boyunca devam etti.

305 senesinde Rum melikinden hediyelerle birlikte elçiler geldi. Ateşkes talebinde bulundular. Bunun üzerine, el-Muktedir büyük bir resm-i geçit hazırlattı ve orduyu da hazır duruma getirdi. Hepsine rütbelerine göre saf tutturdu. Bunlar tam 160.000 askerdi- ve tören alayının boyu Şemâsiyye Kapısı’ndan hilafet sarayına kadar uzanıyordu. Bunun arkasından yedi bin muhafız, bunların arkasından da yedi yüz saray görevlisi geliyordu. Hilafet sarayının duvarları üzerine yerleştirilen süs örtüleri otuz sekiz bin taneydi ve hepsi ipektendi. Yirmi iki bin adet halı vardı. Avluda ise zincirli yüz yabani hayvan ve bunun dışında pek çok şey bulunuyordu.

⁴³⁴ Burada müşrikûn yerine müslimûn demesi gerekiyordu.

⁴³⁵ Âl-i İmrân suresi, 102. âyet: “Ey iman edenler, Allah’tan nasıl korkmak gerekirse öylece korkun. Hakkıyla müttaki olun ve mutlaka Müslümanlar olarak can verin.”

Bu sene Umman emîrinin hediyeleri geldi. İçlerinde bir papağandan daha akıcı şekilde Farsça ve Hintçe konuşan siyah bir kuş vardı.

306 senesinde el-Muktedir'in annesi bir hastane açtı. Burası için harcanan yıllık gider yedi bin dinardı.

Aynı sene devlet otoritesi, halifenin basiretsizliği yüzünden haremine ve kadınlarına geçti. İşler öyle bir hale geldi ki, el-Muktedir'in annesi naip bir kraliçeymişçesine hükmü eline aldı ve meclislerde yanlışları düzeltir, her cuma günü insanların arzu hallerine bakar oldu. Meclisler kurup kadıları ve eşrafı huzuruna çağırır, devlet belgelerini imzalar oldu.

Bu sene el-Kāim Muhammed b. el-Mehdî el-Fatimî, Mısır'a geri döndü ve Yukarı Mısır'ın büyük bir kısmına hâkim oldu.

308 senesinde Bağdat'ta fiyatlar hızla yükseldi, halk içinde açlık ve kıtlık baş gösterdi. Bu yüzden vezir Hâmid b. el-Abbâs, Sevâd'ı⁴³⁶ kendi idaresine aldı ve böylece zulmü daha da ciddi hale getirdi. Halk yağmaya başladı ve ordu halkın üzerine yürüdü. Fakat halk askerleri dağıttı, çatışmalar günlerce sürdü. Kızgın kalabalık hapisaneyi ateşe verdi, hücrelerin kapılarını açtı, halkı yağmaladı ve veziri taşa tuttu. Abbâsî Devleti ciddi bir karmaşa içine düştü.

Aynı sene el-Kāim'in ordusu Cezîre'den Fustat'a kadar olan yerlerin hâkimi oldu. Mısır halkının endişesi arttı. Savaşa hazırlandılar ve çarpışmalar meydana geldi.

309 senesinde Hallac'ın katlinin vacip olduğunu söyleyen Kadı Ebû Amr'ın, fakihlerin ve ulemanın ortak kararıyla Hallac öldürüldü. Onun, insanlar tarafından ayrı ayrı kayıt düşülmüş olan sıradışı vaziyetleri vardır.

311 senesinde el-Muktedir, el-Mu'tadîd'in anne yoluyla miras bırakma şeklindeki uygulamasına geri dönülmesini emretti.

312 senesinde Fergana, Horasân hükümdarı tarafından ele geçirildi.

314 senesinde Rumlar, kılıç zoruyla Malatya'ya girdiler.

Aynı sene Musul'da Dicle Nehri dondu. Hayvanlar nehrin üzerinden yürüyerek geçti. Böylesi daha önce hiç duyulmamıştı.

315 senesinde Rumlar Dimyat'a girdi ve herkesi, herşeyi ele geçirdiler; camilerde çanlar çaldılar.

Aynı sene Deylemliler Rey'de ve dağlarda ortaya çıktı. Halk katledildi ve çocuklar boğazlandı.

316 senesinde Karmatî, Dârü'l-Hicre⁴³⁷ olarak adlandırdığı bir ev inşa

⁴³⁶ Boyuna Hadisatu'l-Mevsil ve Abadan arasında, enine ise Uzayb'dan Hulvan'a kadar uzanan ekim alanı. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 399, † imli dipnot.

⁴³⁷ Buradaki hikâyede yanlışlık vardır. Dârü'l-Hicre, Ebû Abdullah tarafından Vâdîü'l-İhyâr'da hicrî 280 ya da 288 yılında kurulmuştur. Ebû Abdullah, el-Mehdî tarafından 298 yılında öl-

ettirdi. Bu senelerde onun şerleri, istilaları ve Müslümanlara saldırması pek bir arttı. Onun yüzünden felaketler çoğaldı. Kalplere korku saldı. Ona tâbi olanlar çoğaldı ve dört bir yana adamlarını gönderdi. Onun yüzünden hilafet sarsıntı geçirdi ve el-Muktedir'in ordusu sayısız hezimete uğradı. Bu sene Karmatî'nin korkusu yüzünden hac kesintiye uğradı ve Mekke halkı şehri terk etti. Rumlar Halat'a⁴³⁸ doğru ilerlediler ve camisindeki minberi çıkartıp onun yerine bir haç yerleştirdiler.

317 senesinde el-Muzaffer lakaplı Mûnis el-Hâdim, el-Muktedir'e karşı ayaklandı, çünkü el-Muktedir'in kendisinin yerine Hârûn b. Garîb'i Emîru'l-Ümerâ olarak atamak istediğini işitmişti. Ordunun tamamı, komutanlar ve askerler onunla birlikte sarayın üzerine yürüdü. El-Muktedir'in yanındakiler kaçtı. Akşam yemeğinden sonra el-Muktedir'i, annesini, teyzesini ve haremmini saraydan dışarı çıkarttılar ve el-Muktedir'in annesinden de altı yüz bin dinar aldılar. Bu, Muharrem'in on dördüncü gecesi vuku buldu (3 Mart 929). Onun iktidardan çekilmesine şahitlik edildi. Sonra da el-Mu'tadî'nin oğlu Muhammed çağrıldı. Mûnis ve emîrler ona biat ettiler ve ona el-Kâhir Billah lakabını verdiler. Vezirlik Ebû Ali İbn Muklâ'ya verildi. Bu, cumartesi günüydü. El-Kâhir pazar günü tahta çıktı, vezir bununla ilgili tüm vilayetlere yazı gönderdi. Pazartesi günü resm-i geçit töreni hazırlandı ve askerler hem yıllıklarını hem de yeminlerinin karşılıklarını istedi. Lakin, Mûnis orada değildi. Bu yüzden sesler yükseldi. Mabeyinciye öldürdüler. El-Muktedir'in tekrar halife yapılmasını istemek için Mûnis'in evinin yolunu tuttular. Onu omuzlarında Mûnis'in evinden saraya kadar taşıdılar. El-Kâhir'in etrafı kuşatıldı. Onu dışarı çıkardılar. O, bu sırada, *"Allah'ım, Allah'ım kurtar beni!"* diyordu. El-Muktedir onun yaklaşmasını istedi ve onu huzuruna kabul ederek ona, *"Ey kardeşim! Vallahi senin bir hatan yoktur; yemin olsun ki benden sana bir zarar gelmez!"* dedi. Böylece, el-Kâhir rahatladı. İnsanlar sakinleşti ve vezir geri döndü. El-Muktedir'in tekrar halife olduğunu tüm vilayetlere yazdı. El-Muktedir orduya para saçtı.

Bu sene el-Muktedir Mekke'ye Mansûr ed-Deylemî'nin sorumluluğunda bir kervan gönderdi. Sağ salım Mekke'ye ulaştılar. Fakat, Terviye günü Allah'ın düşmanı Tâhir el-Karmatî onların üzerine atıldı ve hacıları Mescidü'l-Haram'da tek tek kılıçtan geçirdi. Cesetleri Zem Zem kuyusuna attı. Hacerü'l-Esved'i demir bir gürzle dövdü, sonra onu yerinden söktü. Mekke'de on bir gün kaldılar ve sonra oradan ayrıldılar. Hacerü'l-Esved yirmi seneden fazla onlarda kaldı. Onlara elli bin dinar teklif edildi; fakat bunu kabul etmediler. Hacerü'l-Esved ancak Mûti'nin iktidarında geri verilmiştir.

dürtülmüştür. Hicrî 316 yılında bahsi geçen Karmatî Ebû Tâhir'dir. Daha fazla bilgi için İbnü'l-Esîr'deki bahsi geçen yıllara bakınız. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 400, † imli dipnot.

⁴³⁸ Ermenistan'da bulunmaktadır.

Hacerü'l-Esved'in Mekke'den Hacer'a götürüldüğü sırada, ağırlığının altında kırk devenin telef olduğu, fakat geri getirilirken tek bir genç devenin onu taşıdığı ve hatta devenin yolda büyüdüğü söylenmektedir.

Muhammed b. er-Rebî b. Süleyman şöyle söylemiştir: *"Karmatîler'in orada bulundukları sene Mekke'deydim. İçlerinden biri, su oluşunu sökmek için Kâbe'nin üzerine tırmandı. Ben de onu izliyordum, fakat en sonunda sabrım taşı. 'Ya Rabbi! Daha ne kızdırabilir ki seni!' diye bağırdım. Bunun üzerine adam kafası üzerine yere çakıldı ve hemen oracıkta öldü. Karmatî Ebû Tâhir, Kâbe'nin kapısının üzerine çıkarak şöyle bağırdı:*

'Biz, Allah'a yemin olsun ki; ve yemin olsun ki Allah'a biz; Yaradır ve yok ederiz!'"

Lakin Ebû Tâhir el-Karmatî bundan sonra iflah olmadı. Bedeni çiçek hastalığı kesti.

Bu sene Bağdat'ta büyük bir fitne çıktı. Bunun sebebi Yüce Allah'ın *"... Rabbin seni makam-ı Mahmud'a göndermesi yakındır"*⁴³⁹ sözüdür. Hanbelîler, bunu Allah'ın Muhammed'i arşa yücelteceği şeklinde yorumladı. Ancak diğerleri, *"Aksine bu şefaattir"* dedi. Böylece anlaşmazlık sürdü ve sonunda büyük bir grup öldürüldü.

319 senesinde Karmatîler Kûfe'ye indi. Bağdat halkı, onların Bağdat'a da girmelerinden korktu. Yardım için yalvardılar, yüksek sesle Kur'ân okudular ve el-Muktedir'e sövdüler.

Aynı yıl Deylemliler Dinâver'e girdi. Çok esir alıp katliam yaptılar.

320 senesinde Mûnis, el-Muktedir'in üzerine doğru harekete geçti. Mûnis'in ordusunun büyük bir kısmı Berberîler'den oluşuyordu. İki taraf karşı karşıya geldikleri sırada bir Berberî el-Muktedir'e cirit attı ve onu yere düşürdü. Sonra kılıçla kafasını kesti ve onu bir mızrağın ucuna taktı. Cesedi tamamen soyuldu ve çırılçıplak kaldı, öyle ki üstü kuru otlarla kaplandı. Sonra bir mezar kazıldı ve oraya gömüldü. Şevval ayından geriye üç gece kala çarşamba günüydü (24 Ekim 932).

Söylenişine göre aynı gün veziri onun burcuna bakmış ve el-Muktedir de ona, *"Ne zaman?"* diye sormuştur. Vezir, *"Gün batımında"* diye cevaplayınca el-Muktedir bunda bir uğursuzluk görmüş ve endişelenerek geri dönmek istemiştir. Lakin Mûnis'in atlıları çoktan harekete geçmiş ve savaş başlamıştır.

El-Muktedir'i öldüren Berberî'ye gelince, insanlar ona seslendiler. O da el-Kâhir'i dışarı çıkartmak için atını saraya doğru sürdü. Fakat, dikenli bir

⁴³⁹ İsrâ suresi, 79. âyet: *"Geceleyin de sana mahsus fazla bir namaz için uykudan kalk. Teheccüd kıl. Rabbin seni makam-ı Mahmud'a göndermesi yakındır."*

çalıyla karşılaştı. Feci bir şekilde atın üstünden fırladı ve dikenlere kapılıverdi. At onu ayaklarıyla çiğneyerek üzerinden geçti ve Berberî hemen oracıkta öldü. İnsanlar onu çalıdan çıkardılar ve dikenli çalıların içinde yaktilar.

El-Muktedir akl-ı selim sahibiydi ve güçlü bir muhakemesi vardı. Fakat zevklere ve şaraba pek bir düşküdü, müsrifti. Kadınlar onun üzerinde hâkimiyet sahibiydi, onlar için hilafetin tüm değerli taş ve nesnelerini sarf etmişti. Bir cariyesine ağırlığı üç miskal olan eşsiz bir inci tanesi vermişti. Haremağası Zeydan'a ise öyle bir değerli taş vermişti ki daha önce böylesi hiç görülmemiştir. El-Muktedir çok mal mülk ziyan etti. Sarayında tam on bir bin hadım oğlandan başka Slavları, Rumları ve zencileri vardı. Ardında on iki erkek evlat bıraktı. Evlatlarından üç tanesi er-Râzı, el-Muttakî ve el-Mutî halife olmuştur. Bunun aynısı el-Mütevekkil ve er-Reşîd için de geçerliydi. Lakin, Abdü'l-Melik'e gelince onun dört evladı da başa gelmişti ki bu ancak küçük ülkelerde görülürdü. Bunlar Zehebî'nin sözleridir.

Ben derim ki, benim devrimde el-Mütevekkil'in beş evladı halifelik yapmıştır: El-Müstaîn el-Abbâs, el-Mu'tadîd Dâvud, el-Müstekfî Süleymân, el-Kâim Hamzâ ve el-Müstencid Yûsuf. Böylesi hiç görülmemiştir.

Seâlibî'nin *Letâifü'l-Maârif*'inde ilginç bir şey vardır. Buna göre el-Mütevekkil ve el-Muktedir'den başka hiç kimse Cafer adıyla hilafeti idare etmemiştir ve her ikisi de öldürülmüştür. El-Mütevekkil dördüncü gece⁴⁴⁰ ve el-Muktedir ise dördüncü gün⁴⁴¹ katledilmiştir.

İbn Şâhin'in söylediğine göre, "El-Muktedir'in yaptığı takdire değer işler şöyledir: Veziri Ali b. İsa, İbn Sa'îd⁴⁴² ile Ebû Bekir b. Ebû Dâvud es-Sicistânî'nin arasını bulmak istedi ve 'Ey Ebû Bekir! Ebû Muhammed İbn Sa'îd senden yaşça büyüktür. Bu yüzden ona yaklaşmayacak mısın?' diye sordu. Ebû Bekir, 'Hayır, bunu yapmayacağım' deyince vezir, 'Sen kibirli bir yaşlısın' dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir b. Ebû Dâvud, 'Hayır! Kibirli olan ancak odur ve Resûlullah'a karşı da bir yalancıdır' diye çıktı. Kendisine, 'Kim?' diye sorulduğunda, 'İşte budur' diye cevap verdi. Sonra İbn Ebû Dâvud ayağa kalktı ve şöyle söyledi: 'Sen, benim senden daha aşağı bir mevkide olduğumu düşünüyorsun. Çünkü ben ödeneğimi senin elinden alıyorum. Allah'a yemin olsun ki, senin elinden hiçbir şey almayacağım!' El-Muktedir bunu işitince onun günlük ödeneğini bizzat kendi eliyle tartmış ve her gün bir hizmetkârıyla, tepsi içinde ona göndermiştir."

El-Muktedir döneminde ulemadan ölenler: Şâfiî Şeyhi İbn Şüreyh, Sûfi

⁴⁴⁰ Salı gününü çarşambaya bağlayan gece.

⁴⁴¹ Çarşamba günü.

⁴⁴² Yahyâ Muhammed b. Saîd el-Bağdâdî. Güvenilir bir muhaddistir. Hicri 318 yılında, 90 yaşında vefat etmiştir. İbnü'l-Esir. Bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 403, ‡ imli dipnot.

Şeyhi el-Cüneyd, Ebû Osmân el-Hirî ez-Zâhid, Ebû Bekir el-Birdîcî, Cafer el-Küreybî, şair İbn Bessâm, *Sünen*'in yazarı en-Nesaî, Mutezile Şeyhi el-Cüb-bâî, nahiv üstadı İbnü'l-Mevvâz, Sûfî Şeyhi İbnü'l-Celâî, *Müsned*'in yazarı Ebû Yulâ el-Musûlî, Kur'ân okuyucusu el-Aşnâî, Mısır'ın büyük Kur'ân okuyucularından İbn Seyf, *Müsned*'in yazarı Ebû Bekir er-Ruyâî, İmam İbn Mündîr, İbn Cerîr et-Taberî, nahiv üstadı ez-Züccâc, İbn Cüzîme, hekim İbn Zekeriyâ, Küçük Ahfâş, Benan el-Cemâl, Ebû Bekir İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, nahiv âlimi İbn Serrâc, *Sahih*'in yazarı Ebû Avâne, Ebû'l-Kâsım el-Begâvî el-Müsned, Ebû Ubeyd b. Harvîyye, Mutezîlî Şeyhi el-Kâbî, Kadı Ebû Amr, kâtip Kudâme ve diğerleri.

El-Kâhir Billah Ebû Mansûr (932-934)

El-Mütevekkil oğlu Talhâ oğlu el-Mu'tadîd oğlu El-Kâhir Billah Ebû Mansûr.

Annesi Fitne isimli bir cariyedir. El-Muktedir'in öldürülmesi üzerine Muhammed b. el-Muktefî'yle birlikte çağrıldı. Muhammed b. Muktefî'ye halifeliği isteyip istemediğini sordular. Muhammed, "*Benim buna ihtiyacım yoktur. Amcamın oğlu benden daha fazla hak sahibidir*" dedi. Böylece, el-Kâhir'e döndüler ve o da kabul etti. Ona biat ettiler ve 317 senesinde olduğu gibi el-Kâhir Billah lakabını verdiler. İlk yaptığı iş el-Muktedir'in ailesinin üzerine gitmek oldu ve onlara çok eziyetler çekti. El-Muktedir'in annesini işkenceden ölünceye kadar dövdürmüştür.

321 senesinde ordu el-Kâhir'e karşı ayaklandı ve onu halifelikten düşürerek el-Muktefî'nin oğlunu başa geçirmek üzere Mûnis, İbn Mukle ve diğerleriyle anlaştılar. Fakat el-Kâhir onlardan kurnaz çıktı. Onları yakalattı ve boğazlarını kestirdi. El-Muktefî'nin oğlunu da iki duvar arasındaki harca gömdürdü. İbn Mukle'ye gelince o saklandı, fakat evi yıkıldı ve muhaliflerin de evleri yağmalandı. Daha sonra, el-Kâhir askerlerin parasını verdi de sakinleştiler. Böylece el-Kâhir hükmünü kurdu ve kalplerde azametli bir yer aldı. Lakaplarına, "*Allah'ın dininin düşmanlarından intikam alan*" lakabını eklediler. Bu unvan sikkelerin üzerine basılmıştır.

Bu sene el-Kâhir, kadın şarkıcıların ve şarabın yasaklanmasını emretti.⁴⁴³

⁴⁴³ İbnü'l-Esîr'in söylediğine göre halifenin bu hareketi aslında ahlakî bir düzen oluşturmak değil, bizzat kendi eğlencesini ucuza getirme çabasıdır. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 405, * imli dipnot.

Tüm şarkıcılar tutuklandı ve oğlanlar da kovuldu. Tüm eğlence âletlerini kırdırttı. Görgüsü kısıtlı va basit olmaları şartıyla kadın şarkıcıların satılmasına izin verdi. Fakat bunlara rağmen ne taşkınlıklarından feragat etti, ne de müzik dinlemekten geri durdu.

322 senesinde Deylemliler ortaya çıktı. Bunun nedeni Merdavic takipçilerinin İsbahan'a girmesiydi. Komutanlarının arasında Ali b. Büveyh de vardı ve o büyük bir zenginlik elde etmişti. Böylece Büveyh, Merdavic'ten ayrıldı. Halifenin İsbahan valisi olan Muhammed b. Yâkûb'la karşı karşıya geldi. Muhammed yenildi ve İbn Büveyh İran'ı ele geçirdi. Eskiden Büveyh pek bir fakirdi ve balıkçılıkla uğraşırdı. Rüyasında kendini bir balina olarak gördü; bedeninden ateşten bir sütun fışkırdı ve sonra da tüm dünyayı kaplayana kadar yayıldı. Bunu, soyunun dünyaya hâkim olacağı ve hâkimiyetlerinin de bu ateşin gittiği yere kadar yayılacağı şeklinde yorumladı. Böylece seneler geçti, sonunda Merdavic b. Ziyâd ed-Deylemî'nin komutanlarından biri oldu ve Kerâc'a para toplamaya gönderildi. Buradan beş yüz bin dinar topladı ve sonra Hemedân'ı ele geçirmek için yürüyüşe geçti. Halk kapıları sürgüledi; fakat Büveyh saldırdı ve şehri anveten ele geçirdi. Fakat bunu sulh yoluyla yaptığını söyleyenler de vardır. Sonra Şirâz'ın yolunu tuttu. Fakat sonra yanındaki paralar azaldı. Bir gün sırt üstü uzanmış uyurken bulunduğu odanın tavanından bir yılan süzüldü. Yılanın aşağı çekilmesini emretti de buradan sandıklar dolusu altın çıktı. O da bunları ordusuna dağıttı.

Başka bir kez de kendisine bir şeyler dikmesi için bir terzi istedi. Fakat gelen terzi sağırdı; bu emrin kendisine karşı olduğunu sanarak, *"Allah şahidim ki, sadece on iki tane sandığım var ve içlerinde de ne olduğunu bilmem"* dedi. Bunun üzerine bakmaya gittiler ve içlerinde büyük miktarda para buldular.

Bir gün de at biniyordu ve atının ayakları toprağa batıverdi. Bunun üzerine yeri kazdılar ve içinde bir hazine buldular. Kendini ülkelerin hâkimi yaptı. Horasân'la Fars halifenin hükmünden çıktı.

Bu sene el-Kâhir, kendisinin halife olmasını tavsiye eden İshâk b. İsmâil en-Nevbahtî'yi öldürttü. Onu baş aşağı kuyuya attırdı ve sonra kuyunun içini doldurttu. Cezasının nedeni el-Kâhir'in halife olmasından evvel bir cariyeye için ondan daha fazla ödemesi ve onu satın almasıydı. Bu yüzden el-Kâhir ona kin beslemişti.

Aynı sene ordu ona karşı galeyana geldi. Bunun sebebi İbn Mukle'nin saklandığı sırada onlara, *"El-Kâhir sizleri atmak için zindanlar inşa ettirdi"* demesi ve buna benzer başka sözler söylemesidir. Bunun üzerine, ona saldırmak için biraraya geldiler. Elllerinde kılıçlarla el-Kâhir'in üzerine yürüdüler. El-Kâhir kaçtı. Buna rağmen onu yakalamayı başardılar. Bu, Cemâziye'l-Ev-

vel'in⁴⁴⁴ altıncı günü olmuştur (30 Nisan 934). Sonra da, el-Muktedir'in oğlu Ebû'l-Abbâs Muhammed'e biat ettiler ve ona er-Râzî Billah lakabını verdiler. El-Kâhir'e, vezir ve kadıları olan Ebû'l-Hüseyin b. Kadı Ebû Amr'ı, Hasan b. Abdullah b. Ebû Şevârib'i ve Ebû Tâlib b. el-Behlûl'ü yolladılar. Yanına vardıkları vakit el-Kâhir'e, "Ya siz ne dersiniz?" diye sordular. Bunun üzerine el-Kâhir, "Ben el-Mu'tadîd oğlu Ebû Mansûr Muhammed! Bana olan biatınız sizin ve halkın boynunun borcudur! Ne sizi bundan azat ederim ne de affederim. Şimdi defolun!" dedi. Böylece yanından ayrıldılar ve vezir, "İndirilmesi gerekir ve bunun üzerine düşünmeye de lüzum yoktur; zira yaptıkları bilinmektedir" dedi.

Kadı Ebû'l-Hüseyin anlatmaya şöyle devam etti: "Sonra er-Râzî'nin huzuruna gittim ve ona olanları anlatarak, onun imam olmasının şüphesiz farz olduğunu düşündüğümü dile getirdim. Er-Râzî, 'Çıkın ve beni onunla bırakın' dedi. Sonra komutanı Sîmâ'ya, el-Kâhir'in gözlerine mil çekmesini emretti ve böylece kızgın iğneyle gözleri dağıldı."

Muhammed İsbahânî'nin söylediğine göre, "El-Kâhir'in düşürülmesinin nedeni onun ahlakının bozuk olması ve kan dökmesidir. İktidarı bırakmayı reddettiği için gözleri yanaklarının üzerine akıncaya kadar dağılmıştır."

Sûlî'nin söylediği üzere, "El-Kâhir düşüncesiz, kana susamış, rezil huyları olan, ne yapacağı belli olmayan, kararsız ve şaraba düşkün biriydi. Eğer mabeyincisi Seleme'nin iyiliği olmasaydı tüm ülke helak olurdu."

El-Kâhir, yanında taşıdığı bir mızrak yaptırmıştı ve birini bununla öldürünceye kadar da elinden bırakmazdı.

Ali b. Muhammed el-Horasânî'nin anlattığına göre, "Bir gün el-Kâhir beni yanına çağırdı. Gittiğimde mızrak önündeydi. Benî Abbâs halifelerinin erdem ve ahlaklarından bahsetmemi istedi. Ben de, 'Es-Seffah'dan söz edersek o, kan dökmekte çok hızlıydı ve yanındakiler de bu konuda onu örnek aldı. Lakin cömertti' dedim. Sonra, el-Kâhir, 'Ya el-Mansûr?' diye sordu. Şöyle cevap verdim: 'O, evvelden bir olan Benî Abbâs'la Ebû Tâlib'in soyu arasına ayrılık düşüren ilk halifedir. Müneccimlere yanaşan ilk halife de odur. Öklid'in kitabı ve Yunanca kitapları tercüme ettiren, Kelile ve Dimne gibi kitapları Süryânîce ve Farsça'dan çevirten ilk halife de yine el-Mansûr'dur. İnsanlar bu kitapları okudular ve ilgilendiler. Muhammed b. İshâk bunu görünce Megâzi ve Sîret tarihlerini telif etmiştir. El-Mansûr kölelerine görev verip onları Araplar'a tercih eden ilk halifeydi.' 'Ya el-Mehdî?' diye sordu. Ben de, 'Cömert, âdil ve insaflıydı. Babasının insanlardan zorla aldıklarını iade etti. Zındıkların kökünü kazımak için çok

⁴⁴⁴ Eserin İngilizce çevirisinde belirtildiği üzere burada verilen Cemâziye'l-Âhir ayı yanlışdır. Diğer tüm kaynaklar bunu Cemâziyü'l-Evvel olarak vermektedirler ve Kâhir'in egemenlik süresinin 1 yıl, 6 ay ve 8 gün sürmesi de bunun kanıtıdır. Bkz. H. S. Jarrett, age. s. 406, * imli dipnot.

çaba sarfetti. Mescîdü'l-Haram, Mescîdü'l-Medine ve Mescîdü'l-Aksâ'ı inşa ettiren de odur' dedim. 'Ya el-Hâdi?' diye sordu. 'O büyük bir gaddardı ve kısa iktidarı boyunca yanındakiler onun yolundan yürüdü' dedim. 'Ya er-Reşîd?' diye sordu. Şöyle cevap verdim: 'O, kendini savaşa ve hacca adamıştı. Mekke yoluna konaklama evleri ve su kuyuları yaptırmış, Kazan'a, Tarsus, Mesîsa ve Maraş'a ileri karakollar kurmuştu. İyilikleri insanları kucaklamıştı ve onun döneminde Bermekîler cömertlikleri ile meşhur olmuştu. O, Benî Abbâs'tan çevgen ve satranç oynayan, hedeflere ok atan ilk halifeydi.' 'Ya el-Emîn?' diye sordu. 'Cömertti, lakin zevke sefaya çok düşküncü; bu yüzden iktidarı zayıfladı' dedim. 'Ya el-Me'mûn?' diye sordu. 'O, felsefe ve falın çok etkisinde kalmıştı. Lakin hoşgörülüydü ve cömertti' dedim. 'Ya el-Mu'tasım' diye sordu. Ben de, 'O da el-Me'mûn'un yolunu takip etti. Binicilik ve Acem meliklerini taklit etmek onda ağır basmıştı. Savaşla ve fetihle meşgul olmuştu' dedim. 'Ya el-Vâsık?' diye sordu. 'Babasının izini takip etti' dedim. 'Ya el-Mütevekkil?' diye sordu. Şöyle cevap verdim: 'El-Me'mûn, el-Mu'tasım ve el-Vâsık'ın itikatlar meselesinde yaptıklarına karşı çıktı. Çekişme, tartışma ve uyuşmazlıkları yasakladı, bunları yapanları da cezalandırdı. Hadîs okunmasını ve bunların dinlenmesini emretti. Kur'ân'ın yaratıldığı görüşünü yasakladı. Bu yüzden halk onu sevmiştir.' Sonra geriye kalan halifeleri de sordu ve ben de cevapladım. Sonunda bana, 'Söylediklerini işittim ve olanları sanki gözümle görmüş gibi oldum' dedi. Sonra kalktı ve gitti."

Mesudî'nin söylediğine göre, "El-Kâhir, Mûnis ve çevresindekilerin pek çok varlığına el koydu. Düşürüldükten ve gözlerine mil çekildikten sonra bunlar geri istendi fakat o bunları inkâr etti. Bu yüzden çok işkence gördü, fakat itiraf etmedi. Bunun üzerine, er-Râzî ona yanaşarak, 'Ordunun para istediğini gördün; bende de hiçbir şey yoktur. Sende olanın da sana bir yararı yoktur. Bu yüzden yerini söyle artık!' dedi. El-Kâhir, 'Eğer istediğin buysa; o zaman para bahçede gömülüdür' dedi. Zira önceden, içinde diğer memleketlerden getirilmiş çeşit çeşit ağaçların olduğu bir bahçe yaptırmıştı. Bahçe süslemelerle bezeliydi ve içinde bir de köşk yaptırmıştı. Er-Râzî bu bahçeyi ve köşkü çok severdi. El-Kâhir'e, 'Paralar bahçenin neresinde gömülüdür?' diye sordu. El-Kâhir de, 'Ben körüm; bu yüzden yerini söyleyemem. Kazın bulursunuz' dedi. Bunun üzerine, er-Râzî bahçeyi ve köşkün altını kazdı ve ağaçları söktürdü. Fakat hiçbir şey bulamadı. El-Kâhir'e, 'Hazine nerede?' diye bir kez daha sordu. El-Kâhir şöyle cevapladı: 'Bende hazine mi var ki? Tek pişmanlığım senin bu bahçede oturman ve bunun keyfini sürmendi. Bu yüzden onu kaybedip acı duymanı istedim.'"

Böylece er-Râzî yaptığından pişman oldu ve onu zindana attı. El-Kâhir 333 senesine kadar burada kaldı ve sonra onu serbest bıraktılar. Bir gün el-Mansûr Camii'nde, üzerinde çizgili beyaz bir elbiseyle saf tutmuş duruyordu ve "Bana sadaka veriniz; zira, ben sizin bildiğiniz kişiyim" dedi. Bu, el-Müstekfi'nin dönemindeydi ve hiç şüphesiz onu kötölemek için yapılmıştı. Bu

yüzden 339 senesinin Cemâziye'l-Evvel'inin üçünde (23 Ekim 950), elli üç yaşında ölene kadar halk içine çıkması yasaklanmıştır.

Evlatları Abdü's-Samed, Ebû'l-Kâsım, Ebû'l-Fazl ve Abdü'l-Azîz'di.

Onun döneminde ulemadan ölenler şöyledir: Hanefî Şeyhi et-Tahâvî, İbn Dîreйд, Ebû'l-Hâşim el-Cubbâî ve diğerleri.

Er-Râzî Billah Ebû'l-Abbâs (934–940)

Er-Râzî Billah. El-Muktedir oğlu Ebû'l-Abbâs Muhammed.

297 senesinde doğdu. Annesi Zelûm adında bir Rum cariyesidir. El-Kahir'in devrildiği gün ona biat edilmiştir. İbn Mukle'ye, el-Kâhir'in fenalıklarını sayan bir yazı yazıp bunu halka okumasını emretmiştir.

Bu sene, yani 322 senesinde, onun halifeliği sırasında İsbahân'ın Deylemli komutanı Merdâvîc⁴⁴⁵ öldü. Çok kuvvetli hale gelmişti. Hatta onun Bağdat üzerine yürümek istediğini dahi rivayet edenler vardır. O, Mecûsî hükümdarının dostluğunu kazanmıştı ve *"Acem devletini yeniden tesis edip Arap devletini yıkmak istiyorum"* derdi.

Aynı sene Ali b. Büveyh, er-Râzî'ya fethettiği yerleri elinde tutması karşılığında halifeye yılda sekiz yüz bin dirhem ödemeyi teklif etti. Bunun üzerine halife ona sancak ve hilat yolladı. Ancak sonradan İbn Büveyh, süresiz olarak para ödemeyi ertelemiştir.

Bu sene Mağrip hükümdarı Mehdî öldü. İktidarı yirmi beş sene sürmüştür. O, Mısır'da halk ağzıyla Fatımîler olarak bilinen halifelerin atasıydı. Bu Mehdî, kendisinin Ali'nin soyundan geldiğini iddia etmiştir. Lakin onun dedeleri aslen Mecûsî'ydi. Kadı Ebû Bekir el-Bâkillanî'nin söylediğine göre, *"Ubeydullah'ın dedesi bir Mecûsî'ydi ve lakabı da el-Mehdî'ydi. Ubeydullah Mağrib'e girdi ve kendisinin Ali'nin soyundan geldiğini iddia etti. Lakin, nesep âlimlerinden hiç kimse onun tanımadı. O, habîs bir bâtınî idi. İslam cemaatinin kökünü kazımaya başlamıştı. O, halkı baştan çıkarmak, onların soyunun kendi soyunu takip etmesini sağla-*

⁴⁴⁵ İbnü'l-Esîr'e göre 323 yılında, hizmetindeki Türkler tarafından öldürülmüştür. Hz. Süleyman'ın ruhunun kendi bedeninin içinde yaşadığını iddia eder ve Türklerin de ancak kaba kuvvetle boyun eğdirilebilecek şeytanlar olduğunu söylerdi. Tüzün tarafından öldürülmesinden kısa bir zaman önce kendisi için altından bir taht yaptırtmıştı. Takipçileri de bu tahtın etrafına dizilmiş gümüş sandalyeler üzerinde oturdular. Ayrıca Pers kisralarını taklit ederek altından yapılmış bir taç giyerdi. Medâin'i ve Pers kisralarının saraylarını yeniden inşa ettirmeyi ve kendisini de krallar kralı diye selamlatmayı istemiştir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 409, * imli dipnot.

mak için fakihleri ve ulemayı idam ettirdi. Şarap içmeyi ve zinayı yasal hale getirdiler, etrafa kâfirlik saçtılar. Ölümünden sonra yerine oğlu el-Kâim bi'emrillah Ebû'l-Kâsım Muhammed geçmiştir.”

Bu sene Ebû'l-Azâkir olarak da bilinen Muhammed b. Ali eş-Şalmagânî ortaya çıktı. Onun ilahî güçlere sahip olduğu ve ölüleri dirilttiği iddia edildi. Öldürülüp çarmıha gerilmiştir. Onunla birlikte etrafındakilerden bir grup da öldürülmüştür.

Bu sene naiplerden biri olan Ebû Cafer es-Saczî öldü. Yüz kırk yaşına ulaştığı, buna rağmen tüm melekelerinin halen yerinde olduğu söylenmektedir.

Bu sene Bağdat'tan Mekke'ye giden hac yolları, 327 senesine kadar kesilmiştir.⁴⁴⁶

Bu sene er-Râzî'nin gücü en yüksek seviyesine ulaştı. Doğu ve batıyı iki oğlu Ebû'l-Fazl ve Ebû Cafer'e verdi.

Bu sene ünlü İbn Şenabûz olayı meydana geldi. Kur'ân'ı kuraldışı ve aykırı bir şekilde kıraat etmekten vazgeçmeye davet edildi ve vezir Ebî Ali b. Mukle'nin huzurunda bunu beyan etti.

Bu sene Cemâziye'l-Evvel ayında Bağdat'ta çok korkunç bir rüzgâr esti. Dünya karardı ve karanlık öğleden günbatımına kadar sürdü.

Bu sene Zü'l-Kâde ayında, gece boyunca yıldızlar hiç durmadan öyle bir yağdı ki böylesi evvelden hiç görülmemişti.

324 senesinde Vâsıt ve çevresinin emîri Muhammed b. Râig üstün hale geldi. Vilayetlere emirler gönderdi, buralardaki vezirlik ve divân makamları bırakıldı. Sonra bizzat kendisi ve kâtipleri bunları üstlendi. Tüm paralar ona akar oldu ve devlet hazinesi bomboş kaldı. Öyle ki, er-Râzî onun yanında sadece bir gölge olarak kaldı ve kendisi için hilafetin adından başka geriye hiçbir şey kalmadı.

325 senesinde işler ciddi derecede karıştı. Vilayetler ya onları hükmü altına alan asi komutanların ya da vergileri göndermeyen valilerin eline düştü. Böylece birbirlerinden bağımsız melikler haline geldiler. Er-Râzî'ya da üzerlerinde İbn Râik'in eli olmasından dolayı ancak Bağdat ve Sevâd kaldı. İşte bu sıralar halifelik zayıf düşünce Abbâsîler'in de hükmü sarsıldı. Böylece Karmatîler ve kâfirler vilayetlerde güçlü hale geldi. Hatta Endülüs emîri Abdü'r-Rahman b. Muhammed el-Emevî el-Mervânî kendinde güç ve cüret görerek, “*Hilâfet üzerinde en fazla hak sahibi olan benim*” dedi. Kendisini, Emîr-ü'l-Mü'minîn Nâsır li'Dînillah⁴⁴⁷ ismiyle anar oldu. Zira Endülüs'ün büyük

⁴⁴⁶ Karmatîler tarafından kesilmiştir.

⁴⁴⁷ “Emîr-ü'l-Mü'minîn ve Allah'ın dininin savunucusu.”

bir kısmını elinde tutuyordu. Çok heybetli cihat ve gazveler idare etmişti. Tüm düşmanlarına diz çöktürmüş ve tam yetmiş kale ele geçirmişti. Böylece, yeryüzünde kendisini Emîrü'l-Mü'minîn diye adlandıran üç kişi vardı: Bağdat'taki Abbâsî, bu Endülüslü ve Keyrevân'daki el-Mehdî.

326 senesinde Beckâm,⁴⁴⁸ İbn Râik'e karşı ayaklandı ve onu yendi. İbn Râik kaçtı ve saklandı. Beckâm Bağdad'a girdi. Er-Râzî onu hürmetle karşıladı ve Emîrü'l-Ümerâ lakabını vererek onu yüceltti. Ayrıca Bağdat ve Horasân valiliğini de ona vermiştir.

327 senesinde Ebû Ali Amr b. Yahyâ el-Alevî, Karmatîler'e bir mektup gönderdi. Zaten onlarla dostluk içindeydi. Onlardan hac yolunu açmalarını rica etti ve her deve için beş dinar vereceğini söyledi. Böylece izin verildi de insanlar hacca gidebildi. Bu, hacılardan vergi alınan ilk yıldır.

328 senesinde Bağdad'ı çok büyük bir sel aldı. Suların yüksekliği dokuz arşını aştı. Sel insanları ve hayvanları alıp götürdü, pek çok evi de yok etti.

329 senesinde er-Râzî hastalandı ve Rebîü'l-Âhir'de⁴⁴⁹ vefat etti. Henüz otuz bir buçuk yaşındaydı. Cömertti, yüce gönüllüydü, iyi eğitilmişti, şairdi ve konuşması düzgündü. Ulemanın hamisiydi. Şiirlerinden bir derleme yapılmıştır. El-Begavî ve diğerlerinden hadîsler işitmiştir.

Hatîb'in söylediğine göre, *“Er-Râzî pek çok erdeme sahipti; şiirleri derlenen, cuma günü hutbe veren, dostlarıyla aynı mecliste oturan ve öncekilerin çıktığı gibi sefere çıkan son halife olması bu erdemlerindendir. Şiirleri arasında şu beyitler vardır:*

*'Her saf olan açıktır lekelenmeye,
Çürüyecek her şey elbet!
Gençlerin ölüme yürüşlerinde
Ne de keder vardır!
Saçlarına ak düşenler çok olsun da,
Uyarsınlar ölümlüleri!
Ey gününü gün edip de,
Yalandan bir denizin içinde şaşkına dönmüş olan!*

⁴⁴⁸ Aslen Deylemli vezirlerin gulamı olan bir Türk'tür. Deylemlilerden sonra Emîr Makam'ın emri altında bir atlı birliğine komuta etmiştir. Sonra da Merdâvic'e ve en sonunda da halifeye hizmet etmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 411, * imli dipnot.

⁴⁴⁹ Ebû'l-Fidâ ve İbnü'l-Esîr, Rebîü'l-Evvel ayını vermektedir. Weil ise bir kaynağın bu tarihi Rebîü'l-âhir olarak verdiğini, ancak açık bir şekilde incelendiğinde bu tarihin Râzî'nin 6 yıl 10 ay ve 10 gün (İbnü'l-Esîr'e göre) süren iktidar süresi ile kesişmediğini belirtmektedir. Ebû'l-Fidâ onun 32 yaşında olduğunu söyler. İbnü'l-Esîr de 33 yaşından birkaç ay daha yaşlı olduğunu söylemektedir. Ancak her ikisi de vefatının ayın ortalarına doğru olduğunu kabul etmektedir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 411, † imli dipnot.

*Nerede şimdi o bizden evvelkiler?
Bak! Ne kemikleri kaldı ne de izleri şimdi onların.
Ey Rabbim! Bağışla günahımı.
Sen ki, bağışlayanların en hayırlısıdır!”*

Ebû Hasan b. Zirküye'nin İsmâil el-Hattâbî'den naklettiğine göre, “Bir Ramazan gecesi er-Râzî benî huzuruna çağırdı. Yanına vardığımda, ‘Yarın cemaate namaz kıldırmaya karar verdim. Kendim için dua etmeye gelince ne söyleyeyim?’ diye sordu. Bir müddet yere bakarak düşündüm ve sonra, ‘Rabbim, bana ve ebeveynime ihsan ettiğin nimetine şükredeyim’⁴⁵⁰ âyetini söyleyiniz Emîrü'l-Mü'minîn’ dedim. Bunun üzerine, ‘Bu kâfidir’ dedi. Çıkarken bir hizmetkâr peşimden geldi ve bana dört yüz dinar verdi.”

Onun döneminde ulemadan hayatını kaybedenler: Niftavayh, Kur'ân okuyucusu İbn Mücâhid, İbn Kaas el-Hanefî, Ebî Hâtim, Mübrimân, El-Akd'in müellifi İbn Abd Rabbih, Şâfiî şeyhi el-Ustahrî, İbn Şenbûd, Ebû Bekir el-Enbâî.

El-Muttakî li'llah Ebû İshâk (940–944)

El-Muttakî Lillah. El-Mütevekkil oğlu el-Muvaffak Talhâ oğlu el-Mu'tadîd oğlu el-Muktedir oğlu Ebû'l-İshâk İbrâhîm.

Kardeşi er-Râzî'nin vefatı üzerine otuz dört yaşındayken biat aldı. Annesi Halûb adında bir cariyedir. Ancak adının Zühre olduğunu söyleyenler de vardır. Hiçbir şeyde değişiklik yapmamıştır.

Kendisine ait cariyeleri gizlice ziyaret etmezdi. Çokça ibadet eder ve oruç tutardı. Hiç şarap içmemiştir. “Mushaf'tan gayrisinin dostluğunu istemem” derdi. Unvanından başka bir hükmü yoktu. İşlerin idaresi Beckâm'ın kâtibi Ebû Abdullah Ahmed İbn Ali el-Kûfî'nin elindeydi.

Bu sene Mansûra şehrindeki yeşil kubbe yıkıldı. O Bağdad'ın tacı ve Benî Abbâs'ın anıtıydı. Halife el-Mansûr tarafından inşa ettirilen binalardandı ve yüksekliği tam seksen arşındı. Altında yirmi arşına yirmi arşın uzunluğunda bir geçit ve üzerinde de elinde mızrak tutan bir atlı heykeli vardı. Bu heykel ne zaman yüzünü bir yöne doğru çevirse, o yönde bir ayaklanmanın olduğu

⁴⁵⁰ Neml suresi, 19. âyet: “O da onun sözünden gülercesine tebessüm etti ve şöyle dedi: ‘Ey Rabbim, beni nefsimi hâkim kıl ki bana ve ebeveynime ihsan ettiğin nimetine şükredeyim ve razı olacağın iyi bir amel işleyeyim. Beni rahmetinle salih kullarının arasına koy.’”

bilinirdi. Kubbenin tepesi, yağmurun çok fazla yağdığı fırtınalı bir gecede çökmüştür.

Bu sene Beckem et-Türkî öldürüldü.⁴⁵¹ Yerine Kurtekin emîrû'l-ümerâ oldu. El-Muttakî, Beckem'in Bağdat'taki tüm hazinelerine el koydu. Bu hazine, bir milyon dinardan daha fazlaydı.

Bu sene İbn Râik ortaya çıktı ve Bağdat'ta Kurtekin'le savaştı. Kurtekin yenildi ve saklandı. İbn Râik onun yerine emîrû'l-ümerâ oldu.

330 senesinde Bağdat'ta fiyatlar yükseldi ve bir kur buğday üç yüz on altı dinara ulaştı. Kıtlığın şiddetinden insanlar ölüleri yedi. Böylesi bir kıtlığın benzeri Bağdat'ta daha önce hiç görülmemiştir.

Bu sene Ebû'l-Hüseyn Ali b. Muhammed el-Yezîdî⁴⁵² ayaklandı. Halife ve İbn Râik onunla karşılaşmak için harekete geçti. Fakat yenildiler ve Musul'a kaçtılar. Bağdat ve halifelik sarayı yağmalandı. Halife Tikrit'e vardığında Seyfü'd-Devle Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Hamdân ve kardeşi Hasan'ı orada buldu. İbn Râik gafil bir anında öldürülmüştü. Halife onun yerine Hasan b. Hamdân'ı getirdi ve ona en-Nâsırû'd-Devle lakabını verdi. Kardeşine de hilat vererek Seyfü'd-Devle lakabını verdi. Sonra yanında bu ikisiyle birlikte Bağdad'a döndü. Barîdî Vâsıt'a kaçtı. Sonra Zü'l-Kâde ayında Barîdî'nin Bağdat üzerine yürüdüğü haberi geldi. Halk telaşa düştü ve Bağdad'ın önde gelenleri kaçtı. Halife, en-Nâsırû'd-Devle'nin yanına gitmek için yola koyuldu. Bu sırada Seyfü'd-Devle de Barîdî'yle karşılaşmak için yürüyüşe geçti. Medâin yakınlarında savaştılar. Barîdî yenildi ve gururu kırılmış bir vaziyette Vâsıt'a döndü. Seyfü'd-Dîn onu Vâsıt'ta sıkıştırdı. Barîdî de Basra'ya kaçtı.

331 senesinde Rumlar Arzân, Meyyâfârikîn⁴⁵³ ve Nusaybin'e kadar ulaştı. Pek çok insan öldürdüler ve esir aldılar. Sonra Rahâ⁴⁵⁴ kilisesinde bulunan bezi istediler. Onlar, İsa mesihin bu beze yüzünü sildiğine ve yüzünün izinin bu bezin⁴⁵⁵ üzerine çıktığına inanıyordu. Bu istekleri yerine getirilirse tüm esirlerin serbest bırakılacağını söylediler. Bez gönderildi ve esirleri serbest bıraktılar.

⁴⁵¹ İbnü'l-Esîr'e göre bir av sırasında, yanlarında pek çok yağma malı taşıyan Kürtler'den oluşan bir grupla karşılaşır. Peşlerine düşer fakat çarpışma sırasında sırtüstü şekilde bir mızrağın üzerine düşer ve mızrak bedenini delip geçer. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 413, § imli dipnot.

⁴⁵² Metindeki Yezîdî aslında Barîdî olmalıdır. Barîdî ailesi, Halife Râzî'nin iktidarı sırasında Huzistan'da egemendi. Bkz. Arapça metin, s. 394, 1. dipnot; bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, || imli dipnot.

⁴⁵³ Silvan.

⁴⁵⁴ İngilizce metinde buranın Edessa, yani günümüzdeki Urfa olduğu belirtilmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 414.

⁴⁵⁵ Bunun ünlü Torino Kefeni olma ihtimali vardır.

Bu sene Vâsıt'ın emîrleri, Seyfü'd-Devle'ye karşı ayaklandı. Seyfü'd-Devle ulak atlarıyla Bağdad'a kaçtı. Kardeşi Nâsırü'd-Devle de onun kaçmasından duyduğu korku nedeniyle Musul'a gitti. Tüzün, Vâsıt'tan ayrılarak Bağdad'a yürüdü. Seyfü'd-Devle de Musul'a kaçtı. Tüzün, Ramazan ayında Bağdad'a girdi. El-Muttakî ona hilat verdi ve onu emîrül-ümerâ yaptı. Sonra, Tüzün ve el-Muttakî arasında karşılıklı bir güvensizlik doğdu. Tüzün, Ebû Cafer b. Şirzâd'ı Vâsıt'tan Bağdad'a gönderdi. O, Tüzün'ün yokluğunda Bağdad'ı onun emir ve yasaklarına göre idare ediyordu. El-Muttakî bir mektup yazarak İbn Hamdân'ı yanına çağırды. Böylece Hamdân büyük bir orduyla geldi. İbn Şirzâd saklandı. El-Muttakî ailesiyle birlikte Tikrit'e gitti. Nâsırü'd-Devle Araplar'dan ve Kürtler'den oluşan büyük bir orduyla birlikte Tüzün'le savaşmak için harekete geçti. İki ordu Ukbara'da karşı karşıya geldi. İbn Hamdân ve halife bozguna uğrayarak Musul'a çekildi. Sonra ikinci bir karşılaşma daha oldu ve İbn Hamdân'la halife Nusaybin'e çekildi. Halife, Mısır hükümdarı İhşid'e mektup gönderdi ve onu yanına çağırды. Lakin, Benî Hamdân ondan usandı ve çok hiddetlendiler. Bunun üzerine halife, Tüzün'e bir barış mektubu gönderdi. Tüzün buna razı oldu ve yemin ederek söz verdi. Sonra İhşid, o sırada Rakka'da olan el-Muttakî'nin yanına geldi. El-Muttakî ve Tüzün arasındaki barış anlaşması da kulağına gelmişti. Şöyle konuştu: *"Ey Emîrül-Müminîn! Ben sizin kölenizim. Türklerin zulmünü ve ihanetini bilirim ki Allah sizi korusun. Benimle birlikte Mısır'a geliniz. Mısır sizindir ve orada güvende olursunuz."* Ancak halife bunu kabul etmedi. İhşid memleketine döndü. El-Muttakî de 333 senesinin Muharrem ayının dördünde Rakka'dan Bağdad'a gitti (31 Ağustos 944). Tüzün onu karşılamaya gitti ve Hit ile Anbâr arasında buluştular. Tüzün atından indi ve yeri öptü. El-Muttakî ona tekrar atına binmesini emretti. O bunu yapmadı ve onun önünde, kendisi için kurdurduğu konak yerine yürüdü. Halife atından indiğinde Tüzün onu tutukladı. Yanında İbn Mukle, İbn Mukle'nin yanında da adamlar vardı. Sonra halifenin gözlerine mil çekti, bu vaziyetteyken yüzüğü, cübbesi ve asası alınmış halde onu Bağdad'a soktu. El-Muktefi'nin oğlu Abdullah'ı çağırtdı. Ona biat etti ve el-Müstekfi Billah lakabını verdi. Sonra el-Muttakî, gözleri mil çekili haldeyken ona biat etti. İşte böylece Muharrem ayının sonuna on gün kala, kendi düşürölüşüne de şahitlik etmiş oldu (16 Eylül 944). Bunun Sefer ayında olduğunu söyleyenler de vardır.

El-Muttakî'nin gözlerine mil çekildiğinde el-Kâhir şöyle söylemiştir:

*"Ben ve İbrahim el-Muttakî iki kör ihtiyarız,
Bu iki ihtiyar için yoktur aynı sondan gayrısı."*

*Tüzün, sorgusuz itaat gören o gücü elinde tuttuğu müddet,
Ocakta olacaktır o mil demiri!”*

Lakin, daha bir sene dahi geçmeden Tüzün öldü. El-Muttakî'ye gelince; o da Sindiyye'nin⁴⁵⁶ karşısındaki bir adaya götürüldü ve hapsedildi. 357 senesinin Şâban ayında vefat edinceye kadar, tam yirmi beş sene burada hapis kaldı. El-Muttakî döneminde Hırsız İbn Hamdî olarak bilinen bir adam vardı. Bağdad'a hükmettiği sırada Şirzâd, burada hırsızlık yapması için ona ayda yirmi beş bin dinar maaş bağlamıştı.⁴⁵⁷ O, elinde meşale ve ışıldakla insanların evlerini basar ve paralarını, mallarını alıp götürürdü. Bağdat kolluk şefi olan Uskurc ed-Deylemî onu yakaladı ve ortadan ikiye böldü. Bu 332 senesindedir.

Onun döneminde⁴⁵⁸ ulemadan hayatını kaybedenler: Cüneyd'in takipçilerinden Ebû Yakûb en-Nahricûrî, Kadı Ebû Abdullah el-Muhâmelî, Sûfî Ebû Bekir el-Ferganî, Hafız Ebû'l-Abbâs b. Ukde, nahiv âlimi İbn Vellâd ve diğerleri.

El-Muttakî'nin gözlerine mil çekildiği haberi el-Kâhîr'e ulaşınca, “İşte şimdi iki olduk, bir üçüncüye de gerek vardır” demiştir. Böylece olanlar oldu ve Müstekfî'nin de gözlerine mil çekildi.

El-Müstekfî Billah Ebû'l-Kâsım (944–946)

El-Müstekfî Billah. El-Mu'tadîd oğlu el-Muktefî oğlu Abdullah Ebû'l-Kâsım.

Annesi Emlehu'n-Nâs"⁴⁵⁹ adında bir cariyedir. El-Muttakî'nin devrilmesi üzerine 333 senesinin Sefer ayında, kırk bir yaşındayken, ona biat edildi.

⁴⁵⁶ Anbâr'la Bağdat arasında bulunan İsa Nehri üzerindeki köy. Yâkut. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 416, * imli dipnot.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Esîr'e göre bu zat İbn Hamdî'dir ve İbnü'l-Esîr, ona verilen bu parayı 15.000 dinar olarak vermektedir. Bahsi geçen kolluk şefinin adı ise Ebû'l-Abbâs'tır. O sırada Bağdat'ta müt-hiş bir kıtlık çıkmış, sürekli yağın şiddetli yağmurlar yüzünden de şehrin nüfusu azalmıştır. Evler, kamu binaları, camiler, hamamlar yerle bir olmuş ve açıktan kırılan insanlar şehri terk etmiştir. Bkz. H.S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 416, † imli dipnot.

⁴⁵⁸ Ruslar, onun iktidarı sırasında Arap tarihinde ilk defa ortaya çıkmıştır. Kur'dan gelerek Azerbaycan'ın uclarındaki Berdah'a saldırmış ve 332'de şehri almışlardır. Şehir sakinlerinden pek çoğunu öldürmüşler, fakat sonradan Deylemli komutan tarafından kovulmuşlardır. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 416, ‡ imli dipnot.

⁴⁵⁹ İnsanların en güzeli.

Tüzün, onun devrinde ölmüştür. Yanında kâtibi Ebû Cafer b. Şirzâd vardı ve bunun üzerine sultan olmayı istedi. Ordu da onu istedi. Böylece halife ona hilat verdi. Sonra Ahmed İbn Büveyh Bağdad'a girdi ve İbn Şirzâd saklandı. İbn Buveyh sarayına girdi. Halife onu karşıladı ve hilat verdi. Ona el-Muîzü'd-Devle, kardeşi Ali'ye de İmâdü'd-Devle lakaplarını verdi. Diğer kardeşleri Hasan'a da Rüknu'd-Devle lakabını verdi ve bunları paraların üzerine bastırdı. El-Müstekfî İmâmü'l-Hakk lakabını aldı ve bunu da sikke üzerine bastırdı.

Zamanla el-Muîzü'd-Devle güçlendi ve halifenin kendi parasını kullanma yetkisini elinden aldı. Ona, günlük nafaka olarak sadece beş bin dirhem ödenek bağladı. O, Irak'taki ilk Deylemli melikti. Bağdat'ta koşu yarışmaları düzenleyen ilk odur. Güreşçileri ve yüzücüleri de desteklemiştir. Böylece Bağdad'ın gençleri kendilerini yüzme ve güreş öğrenmeye verdiler. Öyle ki, bir yüzücü, elinde yanan bir mangal varken yüzerdi. Hatta mangalın üzerinde bir de testi olurdu ve bu testinin içindeki et pişene kadar yüzerdi.

El-Muîzü'd-Devle zamanla el-Müstekfî'den şüphelenmeye başladı. 334 senesinin Cemâziye'l-Evvel'inde onu ziyaret etti. Halife'nin huzurunda durdu ve insanlar da mertebelerine göre sıraya dizildi. Bu sırada iki Deylemli, halifeye doğru öne çıktı. Halife, elini öpeceklerini sanarak onlara elini uzattı. Lakin onu tahtından çekip fırlattıkları gibi yere vurdular ve başındaki eşarbından tutarak sürüklediler. Deylemliler saraydan başlayıp hareme kadar her yeri, geriye hiçbir şey kalmayınca kadar talan ettiler. El-Muizzü'd-Devle evine döndü ve Müstekfî'yi yürüterek onun huzuruna getirdiler. El-Müstekfî halifelikten devrildi ve aynı gün gözleri dağlandı. Halifeliği bir yıl, dört ay sürmüştür. Bundan sonra el-Muktedir'in oğlu el-Fazl'ı getirdiler ve ona biat ettiler. Sonra amcasının oğlu el-Müstekfî'yi getirdiler ve el-Müstekfî onu halife olarak kabul etti. Böylece kendisinin halifelikten indirilişine de şahit oldu. 338 senesinde ölene kadar hapis kaldı. Kırk yaşından iki ay almıştı. Şiîliğini açıkça gösterirdi.

El-Mutî Ebû'l-Kāsım (946-974)

El-Mutî Billah. El-Mu'tadîd oğlu el-Muktedir oğlu el-Fazl Ebû'l-Kāsım.

Annesi Şagla adında bir cariyedir. 301 senesinde doğdu. 334 senesinin Cemâziye'l-Âhir'inde, el-Müstekfî'nin düşürülmesinden sonra biat aldı. El-Muizzü'd-Devle ona günlük ödenek olarak sadece yüz dinar bağlamıştır.

Halifeliğinin bu senesinde Bağdat'taki kıtlık öylesine şiddetlendi ki halk ölüleri ve dışkıları yedi. İnsanlar yol kenarlarında öldü ve köpekler onların etlerini yedi. Bir somun ekmek için bir ev satıldı, kimsesiz çocuklar yemek için kızartıldı. El-Muizzü'd-Devle için bir kur buğday yirmi bin dinardan satın alındı. Bir kur, Dimaşk'ın yedi kantarına denkti.

Bu sene el-Muizzü'd-Devle ve en-Nâsıru'd-Devle b. Hamdân arasında bir anlaşmazlık oldu. Bunun üzerine el-Muizzü'd-Devle yanına Halife el-Mutî'yi de alarak onunla savaşmak için yürüyüşe geçti. Sonra, el-Mutî adeta bir esirmişçesine onunla birlikte geri döndü.

Bu sene Mısır hükümdarı el-İhşid öldü. Adı Muhammed b. Tuğac el-Fergânî idi. El-İhşid'in anlamı ise meliklerin melikidir. Tıpkı Taberistan melikinin lakabının "İsbahbâz", Curcan melikinin "Sûl", Türk melikinin "Hâkan", Uşrusind melikinin "Afşin", Semerkand melikinin "Sâmân" olduğu gibi "İhşid" de Ferganâ melikinin lakabıydı. İhşid heybetli ve cesurdu. O, el-Kâhir'den evvel Mısır'da hüküm sürmüştü. Tam sekiz bin memlûğü vardı ve Kâfûr'un efendisiydi.

Bu sene Mağrip hükümdarı el-Kâim el-Ubeydî öldü. Yerine oğlu el-Mansûr Billah İsmâil geçti. O, babası el-Kâim'den daha beterd. Peygamberlere açıkça küfreden bir zındık ve melûnd. Tellalları, "*Mağaraya ve içinde barındırdıklarına lanet olsun*"⁴⁶⁰ derdi. Ulemadan pek çoğunu öldürtmüştür.

335 senesinde el-Muizzü'd-Devle kendisi ve el-Mutî arasındaki sözü yeniledi. Onu kapalı bir yerde gözetim altında olmaktan serbest bırakarak sara-ya geri gönderdi.

338 senesinde Muizzü'd-Devle, kardeşi Ali b. Büveyh İmâdü'd-Devle'nin idarede kendisine ortak olmasını istedi. Zira, kendisinden sonra yerine o gelecekti. El-Mutî buna razı oldu. Fakat, İmâdü'd-Devle aynı sene içinde öldü. El-Mutî, Adûdü'd-Devle'nin babası Rüknu'd-Devle'yi onun yerine getirdi.

339 senesinde Hacerü'l-Esved yerine iade edildi.⁴⁶¹ Onu korumak için etrafına gümüşten bir kuşak sarıldı. Taşın ağırlığı 3777 buçuk dirhem idi.

Muhammed b. Nâfi el-Huzâî'nin söylediğine göre, "*Yerinden sökülmiş vaziyetteyken Hacerü'l-Esved'e dikkatle baktım; siyahlık sadece üst kısmındaydı. Geriye kalan bölümleriyse beyazdı. Uzunluğu da bir arşın kadardı.*"

341 senesinde tenasühçü⁴⁶² bir kavim ortaya çıktı, bunların arasında Ali'nin ruhunun kendisine geçtiğini iddia eden bir genç vardı. Karısı da Fâtı-

⁴⁶⁰ Hicret sırasında Hz. Muhammed ve Hz. Ebû Bekir'in sığındığı mağarayı kastediyor.

⁴⁶¹ İbn Batuta'nın belirttiğine göre taş dört parçaydı ve Karmatîler tarafından kırılmıştı. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 418, ¶ imli dipnot.

⁴⁶² Ruhun insandan insana ya da hayvana geçtiğine inanmak.

ma'nın ruhunun kendisine geçtiğini iddia ediyordu. Bir tanesi de kendisinin Cebraîl olduğunu iddia ediyordu. Onları dövdüler. Fakat yine de onlar Ehl-i Beytle olan bağlarıyla övündüler. Bunun üzerine Muizzü'd-Devle, Ehl-i Beyte olan düşkünlüklerinden dolayı salıverilmelerini emretti. Bu, onun lanetlenen işlerinden biridir.

Bu sene Mağrip hükümdarı Mansûr el-Ubeydî, bizzat kendisinin kurduğu el-Mansûriyye'de öldü. Yerine oğlu Sa'd geldi ve el-Muizzü'd-Dînillah lakabını aldı. Kahire'yi Kur'ân da odur. Mansûr babasından sonra, zulme engel olarak güzel bir idarî tavır sergiledi ve Mağrip halkı onu sevdi. Oğlunun da iyi ve hoş bir sireti vardı. Mağrip halkı onun iktidarını tartışmasız bir şekilde kabul etmiştir.

343 senesinde Horasân hükümdarı, el-Mutî adına hutbe okuttu. Zira, bundan evvel onun için hutbe okunmamıştı. Bunun üzerine, el-Mutî ona sancak ve hilat göndermiştir.

344 senesinde Mısır evleri yerle bir eden bir zelzeleyle sallandı. Bu üç saat sürdü. Halk dualarla Allah'a yalvardı.

346 senesinde denizin suyu seksen arşın kadar çekildi, içinden tepeler ve adacıklar çıktı. Böylesi hiç görülmemişti. Rey ve civarında çok büyük bir zelzele oldu. Tâlikân ülkesi yere battı ve halkından sadece otuz kişi kaçabildi. Rey'deki yüz elli köyü de yer yuttu. Bu şerler ta Hulvân'a kadar ulaştı ve buranın da büyük bir kısmı yere battı. Yeryüzü, ölümlerin büyük bir kısmını kustu ve içinden sular fışkırdı. Rey'de bir dağ yarıldı ve bir köyün halkı yarım gün boyunca yer ve gök arasında asılı kaldı. Sonra yer burayı da yuttu. Yeryüzünde çok büyük bir yırtılma oldu ve içinden pis kokan sular çıktı, etrafa dumanlar yayıldı. Bunlar İbnü'l-Cevzî'nin naklidir.

347 senesinde zelzele Kum, Hulvân ve dağlık bölgelere geri döndü. Halkın büyük kısmı telef oldu. Çekirgeler geldi ve yeryüzüne yayıldı, tüm ekin ve ağaçların üzerine yerleşti.

350 senesinde el-Muizzü'd-Devle Bağdat'ta öyle büyük bir saray inşa ettirdi ki binanın temelleri otuz altı arşın⁴⁶³ yerin içindeydi.

Bu sene Ebû'l-Abbâs Abdullah b. el-Hasan b. Ebû Şuvârib'i kadılığa tayin etti. Ebû'l-Abbâs, hilat giymiş vaziyette, el-Muizzü'd-Devle'nin sarayından, önünde davullar ve trampetler çalınarak at bindi. Askerler de ona eşlik etti. Her sene el-Muizzü'd-Devle'nin hazinesine iki yüz bin dirhem aktarıl-

⁴⁶³ Bu sarayın maliyeti tam 13.000.000 dirhem tutmuştu ve bunun büyük bir kısmını da zorla kendi takipçilerinden toplamıştı. O, bu sırada kum taşı dökme hastalığından rahatsızdı. Bu yüzden havadar ve genişçe bir sarayın kendi sağlığına iyi geleceğini düşünmüştü. – İbnü'l-Esîr. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 420, * imli dipnot.

masını şart koştu ve ona da bu konuyla ilgili bir sicil yazdı. Fakat, el-Mutî ona bu yetkiyi vermeyi ve huzuruna çıkmasını reddetti. Yanına gelmesine hiçbir şekilde izin verilmemesini emretmiştir.

Bu sene el-Muizzü'd-Devle Bağdat'ın kolluk ve zabıtasının idaresini kendi üzerine aldı. Tüm bunların nedeni onun geçirdiği ve sonradan iyileştiği bir rahatsızlık yüzündendi. Lakin Allah onu affetmesin!

Bu sene Rumlar, Müslümanlardan Girit Adası'nı aldı. Bu ada 230 senesi civarında fethedilmişti.

Bu sene Endülüs hükümdarı en-Nâdir li'Dînillah öldü ve yerine oğlu el-Hâkim geçti.

351 senesinde Şiîler Bağdat'taki camilerin kapılarının üzerine, *"Mu'âviye'ye lanet olsun! Fâtıma'nın Fedek'te hakkı olanı gasp edene, Hasan'ı dedesinin yanına gömülmeğe alıkoyanlara ve Ebû Zerr'i sürgün edenlere lanet olsun!"* şeklinde yazılar yazdılar. Bunlar gece vakti silindi. El-Muizzü'd-Devle bunları tekrar yazdırmak istedi. Fakat veziri el-Muhallabî ona, silinen yazıların yerine, *"Resulullah (sav)'in ailesine zulmedenlere lanet olsun!"* diye yazılmasını tavsiye etti. Böylece, açık bir şekilde sadece Mu'âviye'ye lanet okunmuş oldu.

352 senesinin aşure gününde (10 Muharrem/12 Şubat 963) el-Muizzü'd-Devle halkı dükkânlarını kapatmaya zorladı ve aşçılara da yemek pişirmeyi yasakladı. Meydanlara ve pazar yerlerine çadırlar kurdular ve üzerilerine de bezler astılar. Hüseyin'e matem tutmaları için saçları darmadağın olmuş ve güğüslerini döven kadınlar getirdiler. Bu, Bağdat'ta onun için yas tutulan ilk gündü. Bu yenilik birkaç sene sürmüştür.

Aynı senenin Zül-Hicce ayının on ikisinde davullar dövülerek Gadir Hum⁴⁶⁴ bayramı kutlanmıştır.

Bu sene Arman'ın önde gelenleri, ikisi de yirmi beş yaşında ve birbirine yapışık olan bir ikiz kardeşi Nâsirü'd-Devle b. Hamdân'a gönderdiler. Bunlar yan taraflarından birbirlerine yapışık. İkisinin de birer karnı, birer yemek borusu ve birer tane de midesi vardı, fakat ikisinin de acıkma, susama ve hacet vakitleri farklıydı. Her ikisinin de birer çift avuç içi, kolu, eli, uyluk kemiği, kaval kemiği ve idrar yolu vardı. Bir tanesi kadın, diğeryse erkek olmaya yakındı. Biri öldü ve günlerce öyle kaldı. Erkek kardeşi yaşıyordu fakat o da çürümeye başladı. Nâsirü'd-Devle yaşayanın ölü olandan ayrılması için hekimleri topladı fakat onları ayıramadılar. Kısa bir zaman sonra hayatta olan, ölü olanın kokusundan hastalandı ve öldü.

⁴⁶⁴ Gadir, Mekke ile Medine arasında bulunan bir vadidir. Hz. Muhammed buradaki bir gölün kıyısında (Gadr), kendisinden sonra Hz. Ali'yi işaret ettiği söylenen bir hutbe vermiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 421, * imli dipnot.

353 senesinde Seyfû'd-Devle için öyle büyük bir çadır yapıldı ki direklerinin boyu elli arşındı.

354 senesinde el-Muizzü'd-Devle'nin kız kardeşi öldü. El-Mutî hızlı bir tekneyle taziyesini sunmak için onun yanına gitti. El-Muizzü'd-Devle onu karşılamaya geldi fakat halifenin tekneden inmesine gönlü razı olmadı ve onun önünde defalarca yeri öptü. Halife de sarayına döndü.

Bu sene Rum Meliki Benî Yâkûb⁴⁶⁵ Müslümanlar'a yakın uçlardaki Kayseri şehrini tahkim ettirdi.⁴⁶⁶ Her mevsim yaptığı talanları takip etmek için buraya yerleşmiştir.

356 senesinde el-Muizzü'd-Devle öldü, yerine oğlu Bahtiyâr geçti. El-Mutî ona İzzü'd-Devle lakabını vermiştir.

357 senesinde Karmatîler Dimaşk'ı ele geçirdi. Şam ve Mısır'dan hiç kimse hacca gidemez oldu. Sonra ele geçirmek için Mısır'a yürümeye niyetlendiler. Fakat Ubeydîler geldi ve Mısır'ı ele geçirdi. Böylece Mağrip, Mısır ve Irak'ta Râfızîlerin hükmü üstün geldi. Bunun nedeni Mısır hükümdarı Kâfûr el-İhşidî'nin ölmesidir. Düzen bozuldu, ordunun parası azaldı. Bu yüzden bir grup [Fâtîmî Halifesi], el-Muizz'e yazarak ondan bir miktar asker istedi ki böylece Mısır'ı ona terk edebilsinler. O da tam yüz bin atının başında komutanı Cevher'i gönderdi. Cevher burayı ele geçirdi ve bugün Kahire olan yerde mevzilendi. El-Muizz için, bugün el-Kasreyn olarak bilinen yerde bir konak inşa ettirdi. Benî Abbâs'a okunan hutbeyi kesti ve siyah giyilmesini de yasakladı. Hatiplerin beyaz giymelerini ve hutbede şöyle söylemelerini emretti: *"Ya Rabbi! Muhammed Mustafa'yı, Murteza⁴⁶⁷ Ali'yi, bâkire Fâtîma'yı ve Peygamber(sav)'in torunları Hasan ile Hüseyin'i hayırlarla kuşat. Emîrül-Mü'minîn el-Mutî'nin imam dedelerini hayırlarla kuşat."* Bunların hepsi 358 senesinin Şâban ayında olmuştur (Haziran/Temmuz 969).

359 senesinin Rebîü'l-Evvel'inde Mısır'da okunan ezana, *"Haydi hayırlı amele!"*⁴⁶⁸ ifadesi eklenmiştir.

Bu sene El-Ezher Camisi'nin inşasına başladılar. Bu cami, 361 senesinin Ramazan ayında tamamlanmıştır.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Esîr bu ismi Nekkûr şeklinde vermektedir ki bu Nikeforus'un Arapçalaşmış halidir. Metnin İngilizcesinde de bu Niceforus Phocas şeklinde verilmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 421, † imli dipnot.

⁴⁶⁶ Buradaki بئ fiili "kurdu" şeklinde anlaşılmamalıdır. Kayseri, Hz. Ömer'in hicrî 19 senesinde fethettiği bir şehirdir ve haliyle de kuruluşu bu dönemden çok öncedir. Nitekim İngilizce metinde de "şehrin etrafına sur çektirdi" şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 421, † imli dipnot.

⁴⁶⁷ "Hz. Muhammed'in rızasını almış" anlamındadır.

⁴⁶⁸ Bu ifade Şîî ezanında halen kullanılmaktadır. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 422, † imli dipnot.

359 senesinde Irak'a çok büyük bir yıldız⁴⁶⁹ düştü ve onun yüzünden dünya adeta güneşin ışığı üzerindeymişçesine aydınlanıverdi. Düşmesinden sonra da sanki bir yıldırım sesi duyulmuştu.

360 senesinde müezzinler Dimaşk'ta ezanı, "*Haydi hayırlı amele!*" şeklinde okudular. Bu, el-Muizz'in Dimaşk'taki valisi olan Cafer b. Felâh'ın emriyle yapılmıştı. Hiç kimse buna karşı çıkamaya cüret edemedi.

362 senesinde Sultan Bahtiyâr, el-Mutî'yi sıkıştırdı ve bunun üzerine el-Mutî, "*Bana ait olan bir tek hutbe kalmıştır. İstersen ondan da vazgeçerim*" dedi. Fakat Bahtiyâr ısrar edince halife eşyalarını ve ona 400.000 dirhem verdi. Böylece halifenin haraç verdiği halkın diline düştü.

Bu sene Bağdat'taki zabitlerden biri öldürüldü. Bunun üzerine Vezir Ebû'l-Fazl eş-Şirâzî, bakırcıların kolay tutuşan malzelemerini balıkçıların bulunduğu yere atmaları için adamlar gönderdi ve bu yüzden öyle büyük bir yangın çıktı ki benzeri daha önce hiç görülmemişti. Bir çok mülk zarar gördü. İnsanlar evlerinde, hamamlarda yandı. Vezir aynı sene öldü. Allah rahmet etmesin!

Bu senenin Ramazan ayında el-Muizz, yanında getirdiği dedelerinin tabutlarıyla birlikte Mısır'a girdi.

363 senesinde el-Mutî, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Umm Şeybân el-Hâşimî'yi, bunu reddetmesine rağmen, kadılığa tayin etti. O pek çok şart koşmuştur. Bunlar şöyledir: Kadılıktan herhangi bir maaş almayacak, kendisine hilat verilmeyecek ve şariat hükmüne aykırı olan bir şey kendisinden talep edilmeyecekti. Ayrıca kendi kâtibi için ayda üç yüz, yardımcısı için yüz elli, kapısındaki farâiz ilmini bilen memura yüz, mahkeme hazinesi defterdarları ve onların yardımcıları için de altı yüz dirhem maaş bağlanmasına karar vermişti. Halife'nin ona yazdığı ahdin örneği şöyledir:

"*Bunlar, Allah'ın kölesi Emîrü'l-Mü'minîn Fazl el-Mutî'nin Muhammed b. Sâlih el-Haşimî'ye söz verdikleridir. Halife, onu idareye davet ettiği vakit aşağıdaki yerlerin ahalisinden de sorumlu kılmıştır.*

El-Mansûr'un şehri olan Bağdat'la Dicle Nehri'nin doğu yakasının doğu şehri, Kûfe, Fırat Nehri'nin suladığı yerler, Vâsıt, Kerh, Fırat ve Dicle yolu, Horasân yolu ve Hulvân, Karmîsîn, Diyâr-ı Mudâra, Diyâr-ı Rebîa, Diyâr-ı Bekir, Musûl, Haremeyn ve Yemen, Dimaşk, Hums, Kinnasrîn bölgesi, Avâsım, Mısır ve İskenderiye, Filistin bölgesi, Ürdün ve bağlı olan tüm memleketler ve bir de Kûfe'deki Abbâsîler arasından kendi seçeceği eşraftan kişiler, Fırat Nehri'nin suladığı yerler.

Ve halifenin kadılar kadısının hükmüne vereceği işler şöyledir:

⁴⁶⁹ Meteor.

Kadıların vaziyetlerinin soruşturulması, devlet hükmünün icra olunduğu tüm memleket ve nahiyelerde kadı hükmünü ilgilendiren meselelerin denetlenmesi.

Yaptıkları işleri onayladıklarının yerlerinde kalmalarını sağlaması ve onayladıklarının da görevden alınmaları.

Şahıs ve halk çıkarları için tetikte olmak. Müslüman cemaatin ve gayrimüslim zimmîlerin şefkatle kucaklanması.

Şüphesiz halife bilmektedir ki kadı, ailesinin önde geleni ve şerefidir; iffeti apaçık olandır, iman ve itimadında tertemiz ve saf olandır, şerden, şehvetten ve günahtan uzak durmakla vasıflanmıştır, ilmi ve zekâsıyla örnek olandır, hoşgörüsü ve aklıyla muteberdir, basit ve avamdan uzaktır ve erdemin en güzel cübbesini kuşanmış olandır, saftır, azizdir, gaybın bilgisiyle taltif edilmiş olandır, dünya işleri üzerine ilim sahibidir, gelecek olan selameti fesada uğratacak olanı bilendir. Halife ona Allah korkusunu emreder; zira bunun koruyucu bir kalkan olduğu şüphesizdir. Kadı, bütün yaptıklarında Kur'ân'ı kendine rehber edecek, görüş ve hükümlerini ona göre verecektir; bu sığınacağı rehberdir; yöneleceği fener ve takip edeceği örnek Resûlullah(sav)'ın sünnetidir. O, icmâyı izleyecek ve İmâm-ı Râşidîn'in takipçisi olacaktır. Kitapta, sünnette ve icmâda bulunmayan vakalar için kendi içtihadını kullanacaktır. Hükmüne ve bilgeliğine güvenebileceklerini meclise davet edecek ve karşısına iki davalı geldiği vakit hem söz hem de görüş bakımından ikisine de aynı tavrı gösterecektir. İkisi arasında adaleti ve eşitliğiyle öyle bir denge kuracaktır ki böylece zayıf güçlünün zulmüne karşı güvence altında olacak ve güçlü olan da hâkimin tarafgirliğinden umudunu kesecektir. Bunun yanı sıra halife ona etrafındakilere ve itimat duyduklarına karşı titiz bir şefkat göstermesini buyurmuştur; böylece menfur işlerden uzak dursunlar ve kanunsuz kazanç elde etme girişimleri de gözetilsin."

Bu şekildeki benzer sözlere uzunca devam etmiştir.

Ben derim ki, eskiden halifeler, kendi şehirlerinde ikamet eden bir kadıyı egemenlikleri altında bulunan bütün iklim ve memleketlerin kadılığına tayin ederdi. Sonra bu kadı her iklim ve ülkenin kadılığı için kendi hükmü altında bulunan uygun gördüğü birini atardı. İşte bu yüzden kadılar kadısı unvanını almıştı ve bu sıfatlara sahip olmadığı sürece kimse bu unvanı alamazdı. Yarındakilere de basitçe ya kadı ya da falanca şehrin kadısı denirdi. Lakin bugünlerde sadece küçük bir şehirde bile bunlardan müşterek dört tane vardır ve hepsi de kadılar kadısı şeklinde anılır. Belki de bu eskilerin emri altında olanların bir tanesi şimdiki kadılar kadısının hükmünün geçtiği yerlerin iki katı kadarından sorumluydu ve şüphesiz ki o zamanın kadılar kadısı da şimdiki sultanların egemen olduğu alanlardan çok daha fazlası üzerinde hüküm sahibiydi.

Bu sene, yani 363 senesinde, el-Mutî'ye inme indi ve konuşma melesini yitirdi. İzzü'd-Devle'nin mabeyincisi Sebûktekin, el-Mutî'yi halifeliği oğlu et-Tâi-li'llah'a bırakmaya davet etti. El-Mutî de böyle yaptı. Zü'l-kâde⁴⁷⁰ ayının on üçünde, salı günü, halifeliği oğluna bıraktı (9 Ağustos 974). El-Mutî'nin halifelik süresi yirmi dokuz sene ve birkaç aydır. Kadı İbn Umm Şeybân da onun halifelikten inmesini onaylamıştır ve bundan sonra da Şeyhu'l-Fâzıl adıyla anılmıştır.

Zehebî'nin söylediğine göre, *"Benî Büveyh'in yanında el-Mutî ve oğlunun hükmü kalmamıştı. El-Muktefî halife oluncaya kadar da hilafetin gücü azalmaya devam etmiştir ve bundan sonra da ancak bir nebze güçlenmiştir. Lakin Mısır'daki râfızî Benî Ubeyd'in hâkimiyeti daha üstündü ve onun sözlerine daha fazla itaat ediliyordu. Hâkimiyetleri devrin Abbâsî hâkimiyetiyle yarışır hale gelmiştir."*

El-Mutî, oğluyla birlikte Vâsıt'a gitti ve 364 senesinin Muharrem'inde vefat etti. (Eylül-Ekim 974)

İbn Şâhîn'den, *"Söyleyebileceğim kadarıyla el-Mutî kendi rızasıyla halifelikten çekildi."*

Hatîb'den: *"El-Mutî'nin Ahmed İbn Hanbel'den naklettiğine göre o şöyle söylemiştir: 'Bir adam, dostları öldüğü vakit hor görülür.'"*

El-Mutî devrinde ulemadan vefat edenler şöyledir: Hanbelî şeyhi el-Harkî, Sûfî Ebû Bekir eş-Şablî, Şâfiî imamı İbn Gâssî, Ebû Racâ el-Usvânî, Ebû Bekir es-Sûlî, Heysem b. Kuleyb eş-Şâşî, Ebû Tayyib es-Sulûkî, nahiv âlimi ve bakır ustası Ebû Cafer, Ebû Nasr el-Fârâbî, Şâfiî imamı Ebû İshâk el-Murûzî, nahiv âlimi Ebû'l-Kâsım ez-Züccâcî, Hanefî şeyhi el-Karkî, *el-Mecâlisât*'ın müellifi ed-Dinâverî, Ebû Bekir ez-Zabaî, Kadı Ebû'l-Kâsım et-Tenûhî, *el-Furûa*'nın müellifi İbnü'l-Hidâd, Şâfiîler'in önde gelenlerinden Ebû Ali İbn Ebî Hureyre, Ebû Amr ez-Zâhid, *Murûcu'z-Zeheb*'in yazarı Mesudî, İbn Deresteveyhî, şair el-Mütenebbî, *es-Sahîh*'in müellifi İbn Hubbân, önde gelen Mâlikîlerden İbn Şabân, Ebû Ali el-Kālî, Agânî'nin sahibi Ebû'l Ferec.

Et-Tâi Lillah Ebû Bekir (974–991)

Et-Tâi Lillah. El-Mutî oğlu Abdü'l-Kerîm, Ebû Bekir.

Annesi Hazar adında bir cariyedir. Babası onun için halifelikten çekildiğinde kırk üç yaşındaydı. O üzerinde burdesi, yanında ordu ve önünde de

⁴⁷⁰ Arapça metinde bu tarih 23 Zü'l-Kâde olarak verilmiştir. Ancak İbnü'l-Esîr bu tarihi ayın 13'ü olarak vermiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s.425, * imli dipnot.

Sebûktekin'le at bindi. Ertesi gün Sebûktekin'e sultanlık hilatı verdi. Onun için mızrak ucuna sancak bağladı ve ona en-Nâsıru'd-Devle lakabını verdi. Sonra İzzü'd-Devle ve Sebûktekin arasında bir yanlış anlama oldu. Sebûktekin, Türkleri yardıma çağırdı, onlar da geldi. O ve İzzü'd-Devle arasında savaşlar oldu.

Bu senenin Zü'l-hicce ayında, yani 363 senesinde, Hameyn'de 'Ubeydî el-Muizz adına hutbe okunmuştur.

364 senesinde Azdu'd-Devle, Sebûktekin'e karşı İzzü'd-Devle'ye yardımcı olmak için Bağdat'a yürüdü. Fakat Bağdat ve zenginliği onun iştahını kabarttı ve burayı ele geçirmeye koyuldu. Ordunun güvenini kazandı ve onlar da İzzü'd-Devle'ye karşı isyan etti. Böylece İzzü'd-Devle hayattan elini eteğini çekti. Azdu'd-Devle, et-Tâi'nin hükmü altındaki tüm memleketlere artık kendisinin emîr olduğunu yazdığı mektuplar gönderdi. Bunun üzerine et-Tâi ve Azdu'd-Devle arasında anlaşmazlık çıktı ve Cemâziye'l-Evvel'in 10'undan itibaren Bağdat ve diğer yerlerde et-Tâi adına okunan hutbe kesildi. Hutbe ancak Recep ayının 10'unda tekrar okunmaya başlanmıştır.

Bu sene ve bundan sonraki senerlerde Rafızîlik aldı yürüdü; Mısır'a, Şam'a, doğuya ve batıya yayıldı. Ubeydiler tarafından teravih namazının kesilmesi ilan edildi.

365 senesinde Rüknu'd-Devle b. Büveyh, evlatları için elinde bulunan memleketlerden feragat etti. Azdu'd-Devle'ye Fars ve Kirmân'ı, Müeyyedü'd-Devle'ye Rey ve İsbahân'ı, Fahru'd-Devle'ye de Hemedân ve Dinâver'i verdi.

Bu senenin Recep ayında Sultan İzzü'd-Devle'nin sarayında bir mahkeme meclisi kuruldu. Kadılar Kadısı İbn Marûf, davalara bakmak için bu mecliste yer almıştır. Bunu isteyen İzzü'd-Devle'dir; çünkü mahkemenin nasıl işlediğini görmek istemiştir.

Bu sene İzzü'd-Devle ve Azdu'd-Devle arasında anlaşmazlık çıktı, İzzü'd-Devle'nin Türk olan bir gulamı esir alındı. İzzü'd-Devle onu geri almaya çalıştı ve duyduğu üzüntü pek şiddetlendi. Yemeden içmeden kesildi ve ağlama nöbetlerine tutuldu. İnsan içine çıkmaz oldu, mahkeme meclislerine de katılmamaya başladı. Azdu'd-Devle'ye gulamı geri vermesini istediği bir mektup yazdı ve kendisini öyle küçük düşürmeye başladı ki insanlar ona kıs kıs güler oldu. Yaptıklarından dolayı ayıplandı lakin yine de bundan vazgeçmedi. Gulam'ı geri vermesi için Azdu'd-Devle'ye ud çalmakta mahir iki cariye teklif etti; öyle ki bunlardan biri için 100.000 dinar ödemişti. Ayrıca elçiye de, *"Eğer onu sana vermeye razı olmazsa, neyi uygun görürsen bunun üzerine eklemekte tereddüt etme! Zira, ben onu geri almak için dünyanın sonuna gitmeye razıyım!"* diyerek onu tembihledi. Sonunda Azdu'd-Devle gulamı ona geri verdi.

Bu sene Kûfe'de İzzü'd-Devle adına okunan hutbe kesildi ve Azdu'd-Devle adına okundu.

Bu sene Mısır hükümdarı el-Muizzü'd-Dîni'llah el-Ubeydî öldü. O, Mısır'ı fetheden Ubeydîlerin ilkiydi. Yerine oğlu Nizâr geçti ve el-Azîz lakabını aldı.

366 senesinde Endülüs hükümdarı el-Mansûr Billah el-Hakem b. en-Nâsır Li'Dînillah el-Emevî öldü. Yerine oğlu el-Müeyyed Billah Hişâm geçmiştir.

367 senesinde İzzü'd-Devle ve Azdu'd-Devle arasında savaş oldu, Azdu'd-Devle galip geldi. İzzü'd-Devle'yi esir aldı ve sonra da onu öldürdü. Et-Tâi ona sultanlık hilatı vererek mücevherli bir taç giydirdi. Koluna pazubent taktı ve bir kılıç verdi. Bizzat kendi elleriyle ona iki sancak bağladı; bunlardan biri emîrler için gümüşle, diğeri de veliahtları temsilen altınla bezenmişti. Hatta bu ikinci sancak ondan evvel kimse için bağlanmamıştır. Ayrıca onun için bir ahd yazmış ve bu huzurunda okunmuştur. Buna şaşmayan tek bir kişi bile kalmamıştı çünkü evvelden böyle bir âdet yoktu. Zira bu ahd fermanı sadece sultanların ardından gelecek olanlara, ancak halifenin huzurunda verilir. Bunun alırken de Emîrü'l-Mü'minîn , *"İşte bu benim sana ahdimdir, buna göre davranasın"* derdi.

368 senesinde et-Tâi, Azdu'd-Devle'nin kapısının önünde gün doğumunda, günbatımında ve akşam vakti davul çalınmasını, şehrin minberlerinden onun adına hutbe okunmasını emretti.

İbnü'l-Cevzî şöyle söylemiştir: *"Bu iki emir ne onun zamanından evvel uygulanmış ne de veliahtlara uygun görülmüştür. Zira, el-Muizzü'd-Devle, Bağdat'ta kendisi için davullar çalınmasını el-Mutî'den ısrarla istemiş fakat o buna izin vermemiştir. Eğer ki hilafet zayıf düşmüş olmasaydı Azdu'd-Devle de bunu elde edemezdi."*

369 senesinde Mısır Hükümdarı Azîz'in elçisi Bağdad'a ulaştı. Azdu'd-Devle, et-Tâi'den, kendisine yeni bir hilat ve taç vererek lakaplarına Tâcu'l-Mille'yi de eklenmesini istedi. Et-Tâi bunu kabul etmiştir.

Et-Tâi tahta oturdu, etrafında da zırh ve kılıç kuşanmış yüz adam vardı. Halife'nin önünde Osmân'ın Mushafı, sırtında burde ve elinde de asa vardı. Peygamberin (sav) kılıcını kuşanmıştı. Azdu'd-Devle'nin gönderdiği bir perde, askerlerden hiçbiri onu kendisinden evvel görmesin diye et-Tâi'nin önüne gerildi. Sonra Türkler ve Deylemliler içeri girdi, hiçbiri zırh kuşanmamıştı. Tüm ashap ve eşraf da yanlarda saf tuttu. Sonra Azdu'd-Devle'nin girmesi için izin verildi. Perde kaldırıldı ve Azdu'd-Devle yeri öptü. Komutanlardan Ziyâd buna öyle çok içerledi ki ona, *"Ne yapıyorsunuz ey melik?⁴⁷¹ O Allah mı ki?"*

⁴⁷¹ İbn Hal'a göre İslam'ın ilk günlerinden bu yana melik sıfatıyla anılan ilk emir Azdu'd-Devle'dir. Bkz. H.S.Jarrett, a.g.e., s.428, * imli dipnot.

diye çıkışınca Azdu'd-Devle ona baktı ve *"O, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir"* dedi. Sonra yeri tam yedi kez öperek ona doğru ilerlemeye devam etti. Et-Tâi hizmetçisi Hâlis'e bakarak *"İçeri gelsin"* dedi. Azdu'd-Devle ayağa kalktı ve iki kez yeri öptü. Halife, *"Yaklaş bana"* dedi. Böylece Azdu'd-Devle ona yaklaştı ve ayağını öptü. Et-Tâi sağ elini uzatarak ondan oturmasını istedi. Halife ona birkaç kez ısrar ettikten sonra özür dileyerek oturdu. Bunun üzerine halife ona, *"Oturmanı ben rica ediyorum"* dedi. Bunun üzerine Azdu'd-Devle tahtı öptü ve oturdu. Et-Tâi ona şöyle söyledi: *"Allah'ın beni dünyanın doğusundaki ve batısındaki halkların işlerine vekil tayin ettiği vazifeyi sana teslim etme vaktinin geldiğini düşünüyorum; idareleri tüm yönleriyle birlikte senindir ve bundan hâriç olan tek şey de benim şahsî ayrıcalığıma bağlı olmandır. Bunu kabul edesin."* Azdu'd-Devle, *"Emîrü'l-Mü'minîn'e hizmette ve itaatte Allah bana yardımcı olsun"* dedi. Sonra halife ona hilat verdi ve oradan ayrıldı.

Ben bu meseleye baktım ve gördüm ki o zayıf düşmüş bir halifeydi ve hilafet onun zamanında, evvelen hiçbir halifenin zamanında olmadığı kadar zayıflamıştı. Hiçbir sultan da Azdu'd-Devle kadar güç ve kudret sahibi olmamıştı.

İşler bizim zamanımızda öyle bir hal aldı ki her ay başında halife sultanı tebrik etmeye gider oldu. Bunlardan en çarpıcı olanıysa sultanın oturduğu gölgelikten inmeye tenezzül etmesi ve ikisinin beraber gölgeliğin önünde oturmaları ve sonra da halifenin âdeta sıradan biriymiş gibi kalkıp gitmesidir. Sultan kendi sarayında otururdu.

Hakikaten de bana anlatıldığı üzere Sultan Eşref Barsbay düşmanla savaşmak üzere Amed'e sefere çıktığında halife onun önünde at binerek yardımcısıymış gibi kendisine eşlik etmiş, lakin bütün saygı ve ihtimam sultana gösterilirken halifeye de âdeta onun yardımcılarından herhangi bir emîrmış gibi davranılmış.

370 senesinde Azdu'd-Devle Hemedân'dan ayrıldı ve Bağdad'a ilerledi. Evvelen halifelerin herhangi birini karşılamaya gitmesi âdet olmasa da et-Tâi onu karşılamaya gitmiştir.

El-Muizzü'd-Devle'nin kızı ölünce el-Mutî başsağlığı dilemek için onu ziyarete gitti. El-Muizzü'd-Devle yeri öptü. Bu vakada ise Azdu'd-Devle'nin elçisi, et-Tâi'ye Azdu'd-Devle'nin kendisini karşılaması isteğini iletmiştir. Et-Tâi için bu isteği geri çevirmek mümkün değildi.

372 senesinde Azdu'd-Devle öldü. Et-Tâi, yerine oğlu Samsâmu'd-Devle'yi atadı. Ona Şemsü'l-Mille lakabını vererek yedi adet hilat verdi, taç giydirek iki sancak bağladı.

Sonra 373 senesinde Azdu'd-Devle'nin kardeşi el-Müeyyedü'd-Devle de öldü.

375 senesinde Samsâmu'd-Devle, Bağdat ve çevresinde yün, ipek ve pamuk mamüllerine vergi koymaya niyetlendi. Bunların tarımı ona zaten yılda 1.000.000 milyon dirhem getiriyordu. Lakin, halk el-Mansûr Camii'nde toplandı ve cuma namazını durdurmaya kalktı. Neredeyse şehirde büyük bir karmaşa çıkıyordu. Böylece, Samsâmu'd-Devle bundan vazgeçti.

376 senesinde Şerefü'd-Devle kardeşi Samsâmu'd-Devle'nin üzerine yürüdü. Şerefü'd-Devle galip geldi ve kardeşinin gözlerine mil çekti. Askerler de Şerefü'd-Devle'nin tarafını tuttu. Böylece Bağdad'a doğru yürüdü. Et-Tâi, ülkeleri fethinden dolayı onu kutlamak için karşılamaya gitti. Sultanlığı ona verdi ve taç giydirdi. Sultanlık fermanı okundu ve bu sırada et-Tâi de dinledi.

378 senesinde Şerefü'd-Devle, tıpkı el-Me'mûn'un yaptırdığı gibi, yedi gezegenin seyrinin rasat edilmesini emretti.⁴⁷²

Aynı sene Bağdat'ta kıtlık çok şiddetlendi ve ölümler oldu. Basra halkı çok sıcak bir rüzgârdan etkilendi; öyle ki bu rüzgârdan insanlar düşerek öldü. Fâmü's-Silh Nehri'nde⁴⁷³ öyle kuvvetli bir rüzgâr esti ki Dicle'yi kuruttu. Hatta nehrin dibinin meydana çıktığı da söylenmektedir. Pek çok tekne karaya oturdu. Rüzgâr, içinde büyükbaş hayvanların olduğu bir tekneyi getirdi ve Cuhâ'da yerin üzerine savurdu. İnsanlar birkaç gün sonra bunu gördü.

379 senesinde Şerefü'd-Devle öldü ve iktidarı kardeşi Ebî Nasr'a bıraktı. Et-Tâi taziyelerini sunmak için saraya gitti. Ebî Nasr yeri birkaç defadan fazla öptü. Sonra Ebî Nasr, et-Tâi'yi ziyaret etmeye gitti. Eşraf da oradaydı. Et-Tâi ona yedi hilat verdi. Bunlardan en üstte olanı siyahtı. Ona, siyah bir sarık vererek boyunun etrafına da siyah bir yakayla, koluna da iki pazubend taktı. Naip ve hizmetkârlar onun önünde kılıçlarla selam durdular. Sonra Ebî Nasr, et-Tâi'nin önünde yeri öptü ve tahta çıktı. Sultanlık ahdi okundu ve et-Tâi ona Bahâu'd-Devle ve Ziyâu'l-Mille lakabını verdi.

381 senesinde et-Tâi yakalandı. Bunun sebebi onun Bahâu'd-Devle'nin adamlarından birini hapsettirmesidir. Bu yüzden Bahâu'd-Devle et-Tâi'nin yanına gitti. Et-Tâi kılıç kuşanmış vaziyette bir çadırda oturuyordu. Bahâu'd-Devle geldi ve yeri öperek onun önüne oturdu. Sonra fedaileri geldi ve et-Tâi'yi tahttan sürükledi. Deylemliler onun üzerine bastırdılar, bir cübbeye sardılar ve saraya götürdüler. Şehirde karışıklık çıktı, Bahâu'd-Devle dönerek et-Tâi'nin halifelikten çekildiğine ve yerini el-Kâdir'e bıraktığına dair bir ye-

⁴⁷² Güneş, Ay, Venüs, Merkür, Mars, Jüpiter ve Satürn. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 429, † imli dipnot.

⁴⁷³ Vâsıt'ın kuzeyinde büyük bir nehirdir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 429, ‡ imli dipnot.

min yazdırdı. Eşraf da buna şahitlik etti. Bu, Şaban'ın on dokuzundadır (4 Kasım 991). O sırada Batîha'da⁴⁷⁴ bulunan el-Kâdir'e de kendisini getirmesi için bir ulak yollanmıştı.

Et-Tâi, el-Kâdir Billah'ın sarayına geçti ve orada çok iyi bir halde, 393 senesinin Ramazan Bayramı gecesini vefat edinceye dek hürmet ve ikram gördü. Hatta bir gece ona yarısı yanmış bir mum getirdiler de o bunu kabul etmedi, böylece ona yeni bir mum getirdiler.

Namazını el-Kâdir kıldırdı. Hizmetkârlar ve naipeler de ona katıldı. Şerîfü'l-Rızâ da onun için bir kaside yazmıştır.

O, özellikle Ebû Tâlib'in soyuna karşı hiddetli idi. Lakin kendi iktidarında gücü o kadar düştü ki şairler onun için hicviyeler söyledi.

Et-Tâi döneminde ulemadan hayatını kaybedenler şöyledir: Hafız İbn Sünnî, İbn Addî, el-Kuffâlu'l-Kebîr, nahiv âlimi es-Sirâfî, Ebû Sehl es-Sulûkî, Hanefî Ebû Bekir er-Râzî, İbn Haleviyye, dil âlimi el-Azhârî, *Dîvânü'l-Edeb*'in yazarı Ebû İbrahim el-Farâbî, şair er-Rufâî, Şâfiî Ebû Zeyd el-Murûzî, ed-Dârikî, Mâlikî şeyhi Ebû Bekir el-Ubharâ, Hanefî imamı Ebû'l-Leys es-Semer-kandî, nahiv âlimi Ebû Ali el-Fârisî, İbnü'l-Cellâb el-Mâlikî.

El-Kâdir Billah Ebû'l-Abbâs (991-1031)

El-Kâdir Billah, Ebû'l-Abbâs, el-Muktedir oğlu İshâk oğlu Ahmed.

336 senesinde doğdu (947-48). Annesi Temmânî adında bir cariyedir. Lakin, adının Dimne olduğunu söyleyenler de vardır. Et-Tâi'nin halifelikten indirilmesi üzerine el-Kâdir'e biat edildi. Fakat o sırada orada değildi. Ramazan ayının 10'unda geldi ve sonraki gün halkın huzuruna çıkarak tebrikleri kabul etti. Şairler onun huzurunda şiirler söyledi. Şerif er-Rızâ da şöyle bir şiir söylemiştir:

*“Ey hilafetin onuru Benî Abbâs!
Bugün Ebû'l-Abbâs yenilendi!
Ömrünü uzun kılsın zaman bu kayanın,
O yüce bir dağın⁴⁷⁵ parçasıdır.”*

Hâtib'in söylediğine göre, “El-Kâdir inançlı, asil, geceyi ibadetle geçiren, çok sadaka dağıtan ve kendi vasıflarıyla ilgili yaygın olarak bilinenlere göre iyi huylu bi-

⁴⁷⁴ Vâsıt ve Basra arasındadır. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 430, * imli dipnot.

⁴⁷⁵ Abbâsîleri kasdetmektedir.

riydi. Şâfiî uleması Ebû Bişr el-Haleviyye'den fıkıh öğrenmiştir. İçinde dinsizlikle suçlanan sahabenin faziletlerinin, Mutezîlîler'in ve Kur'an'ın yaratıldığını söyleyenlerin kâfirliklerinin gösterildiği, temel düşünce usullerini içeren bir kitap derlemiştir. Bu kitap her cuma günü Mehdî Camisi'inde, muhaddislerin ve halkın katıldığı meclislerde okunurdu. İbnü's-Salâh⁴⁷⁶ da bundan Tabakâtü's-Şâfiî'sinde bahsetmektedir.”

Zehebî'nin söylediğine göre “Onun başa geçtiği senenin Şevvâl ayında (Aralık 991) büyük bir meclis toplanmış ve toplantıda el-Kâdir ile Bahâü'd-Devle birbirlerine bağlılık yemini etmiştir. El-Kâdir onu, kapısının ötesinde Abbâsî hâkimiyetinin geçtiği bütün topraklardan sorumlu kılmıştır.”

Aynı sene Mekke valisi Ebû'l-Futûh el-Hasan b. Cafer el-Alevî Mekke'de hâkimiyetini ilan etti ve Râşit Billah lakabını aldı. Hatta halife olarak selamlandı. Bu yüzden Mısır valisi pek bir tedirgin oldu. Lakin, sonradan Ebû'l-Futuh'un gücü zayıflayınca Azîzü'l-Ubeydî'ye olan bağlılığına dönmüştür.

382 senesinde Vezir Ebû Nasr Sâbur b. Ardeşir Kerh'ten bir ev satın aldı ve dayayıp döşedi. Ona Dârü'l-İlm adını vererek ulemaya vakfetti ve pek çok kitap bağışladı.

384 senesinde hacılar Irak yolundan geri döndü. Çünkü Çöl Arabı Usayfâr ancak kendi izni ve refakatinde geçmelerine izin vermişti. Bu yüzden geri döndüler ve hacca gidemediler. Şam ve Yemen halkı da hacca gidemedi. Lakin Mısırlılar gidebilmiştir.

387 senesinde Sultan Fahu'd-Devle öldü. Yerine oğlu Rüstem, Rey'de ve bağlı illerde iktidarı ele aldı. Rüstem kırk yaşındaydı. El-Kâdir ona Mecdü'd-Devle lakabını verdi.

Zehebî'nin söylediğine göre “387 ve 388 yıllarında gerçekleşen gariplikler arasında dokuz hükümdarın art arda ölmeleri de vardır. Bunlar arasında Maverâü'n-Nehir hükümdarı Mansûr b. Nûh, Cibâl ve Rey hükümdarı Fahu'd-Devle, Mısır Valisi el-Azîz Ubeydî de vardır. Ebû Mansûr Abdü'l-Melik es-Seâlibî onlar için şöyle demiştir:

‘Görmedin mi devrimizin son iki senesi meliklerini?

Çağırdı onları bir ses ölüme ve öldürmeye.

Aldı ölümün eli el-Mansûr oğlu Nûh'u⁴⁷⁷

⁴⁷⁶ Şâfiî mezhebi fakihlerinden Ebû Ömer Osmân Şahrüzûrî. Kendi devrinin en önde gelen müfessirlerinden, muhaddislerinden, fakihlerindendir. Melikü'l-Eşref tarafından Şam'da inşa ettirilen medresenin hocalarındandır. 643 (1243) yılında vefat etmiştir. Bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 431, * imli dipnot.

⁴⁷⁷ Samanoğulları'ndan Nûh b. Mansûr. 387 yılında ölmüştür. Oğlu Ebû'l-Harîs Buhâra'da onun yerine geçmiştir. Nûh b. Mansûr Horasân'ın Serhas mevkiinde kendisine karşı ayaklanan iki asi emîr, Bektüzün ve Fâik tarafından yakalanmış ve gözlerine mil çekilmiştir. İbnü'l-Esîr'in 389 yılına bakınız. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s.432, † imli dipnot.

Kalbindeki kederle.
 Vahlar olsun el-Mansûr b. Nûh'un Serhas günündeki felaketine.
 Alındı ondan hükmü de perişan oldu!
 Gözleri oyularak yok edildi huzuru
 Kör bir emîr oldu o, tüm felaketlerin üzerine yürüdüğü.
 Devam etti Mısır valisi onun yolundan,
 Ve kabirlerin gizlediği dağlar emîri.
 Beyhude pişmanlıklarda Curcan emîri,
 Gözler onu ölümün gözü!
 Karardı Harezmi melikinin⁴⁷⁸ yüzündeki o saadet,
 Ve gösterdi kötü talih ona yüzünü.
 Ebû Ali⁴⁷⁹ yeryüzüne geldi de onu elde etmek için
 Helak ediverdi felek onu da!
 Ve Büst'ün emîri⁴⁸⁰ o aslan ki;
 Anahtarıydı pençeleri doğunun, batının!
 Hızlı bir ulak güçlüklerle indi yanına onun,
 Kendini gösterdiği vakit kader kaçış yoktur,
 Sayıları çakıl taşlarını geçen ordular da olsa,
 Ve dolsa taşsa ovalar, düzlükler onlarla!
 Çöktü Samsâm ed-Devle Büveyh'in üzerine
 Felaketler, ganimeti oldu onun keder!
 Cuzcan emîri geçti hayat köprüsünü hiç şüphesiz,
 Ve çoktandır onu gözleyen ölüm yapıştı onun yakasına!"

Zehebî'nin söylediğine göre, "386 senesinde Mısır valisi el-Azîz öldü. Ele geçirdiği yerler Hums, Hama ve Halep'tir; zira bunlar dedelerinin fethettiklerinden çok daha fazladır. Musul ve Yemen'de onun için hutbe okunmuştur. Adı sikkelere ve sancakların üzerine basıldı. Yerine oğlu el-Mansûr geçti ve el-Hâkim bi'Emrillah lakabını aldı."

390 senesinde Sicistan'da bir altın madeni ortaya çıktı ve topraktan kırmızı renkte altın çıkardılar.

393 senesinde Dimaşk Valisi el-Esvedü'l-Hâkimî, bir Mağripli hakkında emir çıkardı. Mağripli katır sırtında şehirde dolaştırıldı ve etrafa da "İşte bu

⁴⁷⁸ Curcân hükümdarı el-Me'mûn b. Muhammed tarafından öldürülmüştür. Bkz. H. S. Jarrett, s. 433, * imli dipnot.

⁴⁷⁹ Babası Simcûr'un yerine geçen Horasân hükümdarı. Sebûktekin tarafından zindana atılmış ve esaret altında ölmüştür. Bkz. H. S. Jarrett, s. 433, † imli dipnot.

⁴⁸⁰ Eski Sicistan'daki Gazne ve Herat arasındadır. 387 yılında öldüğü için burada işaret edilen büyük ihtimalle Sebûktekin'dir. Bkz. H. S. Jarrett, ‡ imli dipnot.

İbû Bekir ve Ömer'i sevenlerin cezasıdır!" diye duyuruldu. Sonra adamın boynu vuruldu. Allah ona rahmet eylesin. Katili ve katilinin efendisi el-Hâkim'den de rahmetini esirgesin.

394 senesinde Bahâu'd-Devle, Şerîf Ebû Ahmed el-Hüseyn b. Mûsâ el-Musâvî'ye kadılar kadılığını, hac yolunun denetimini, zulme karşı hüküm verme hakkını ve Ali b. Ebû Tâlib'in soyundan gelenlerin baş kadılığını verdi. Bu hususta Şirâz'dan ona bir ahd gönderdi. Lakin, Ebû Ahmed el-Hüseyn, el-Kâdir'in buna izin vermemesinden dolayı kadılık görevine gelememiştir.

395 senesinde el-Hâkim Mısır'ın birkaç önde gelenini ölünceye kadar zindana attı. Ayrıca sahabilere söven kitapların da camilerin kapılarının üzerine asılmasını ve yol kenarlarına konulmasını emretti. Kendi etrafındakilere de sahabilere sövmelerini emretmiştir.

Aynı yıl köpeklerin öldürölmelerini emretti. Melûhya⁴⁸¹ içilmesini ve pulsuz balık satılmasını yasakladı. Yasaklanmalarına rağmen hâlâ bunları satan birkaç kişiyi de öldürtmüştür.

396 senesinde El-Hâkim, Mısır ve Hameyn halklarına, çarşı ve halka açık toplanma alanlarında kendi isminin zikredildiğini işittikleri vakit derhal ayağa kalkıp eğilmelerini emretmiştir.

398 senesinde Bağdat'ta Şiîler ve Sünnîler arasında fitne çıktı. Bu yüzden Şeyh Ebû Hamit el-Asfarâinî neredeyse öldürölüyordu. Bağdat'taki Râfızîler,⁴⁸² *"Ya el-Hâkim! Ya el-Mansûr!"* diye bağıryorlardı. El-Kâdir buna çok hiddetlendi ve kapısındaki Ehl-i Sünne'ye yardımcı olmaları için atlı bir birlik gönderdi. Böylece Râfızîler dağıtıldı.

Aynı sene el-Hâkim Kudüs'teki Kumâme Kilisesi'ni yıktırdı ve Mısır'daki tüm kiliselerin yıkılmasını emretti. Hristiyanların boyunlarında bir kol uzunluğunda ve beş Mısır rıtlı ağırlığında bir haç taşımalarını, Yahudilerin de boyunlarında haçlara eşit ağırlıkta bir tahta parçası taşımalarını ve siyah sarıklar giymelerini emretti. Bunun üzerine onlardan bir kısmı Müslüman olmuştur. Daha sonra kilise ve ibadet yerlerinin geri verilmesine, İslam'a dönenlerin de buna zorlandıkları için tekrar kendi dinlerine dönmelerine izin vermiştir.

399 senesinde Basra Kadısı Ebû Amr görevinden alındı ve Ebû'l-Hasan İbn Ebû'l-Şavârîb kadılığa getirildi. Bununla ilgili şair el-Ufarî şöyle söylemiştir:

⁴⁸¹ Eserin İngilizce çevirisinde bunun bir tür ebeğümeci olduğu dipnot olarak verilmiştir; bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 434, † imli dipnot. Gerçekten Arapça sözlüklerde de bu ebeğümeci olarak geçmekte ve özellikle Suriye ile Mısır'da tüketilen koyu bir içecek bu bitkiden elde edilmektedir; bkz. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 845, "الملخية"

⁴⁸² Şiîleri kastediyor.

“Hoş bir hikâye vardır bende,
 Tıpkı o söylenen şarkılar misali!
 Taziyelerini sunarken o iki kadıdan birine,
 Tebrik eder diğerini ise!
 Biri der ki, ‘bunu zorla kabul ettim.’
 Lakin diğeri de der, ‘kurtuluverdim!’
 Yalan söylüyor ikisi de,
 İnanmaz onlara bizden kimse!”

Aynı sene Benî Ümeyye’nin Endülüs üzerindeki hâkimiyeti sarsıldı ve düzenleri bozuldu.

400 senesinde Dicle Nehri’nin suyu evvelden hiç görülmemiş derecede çekildi ve ortaya çıkan adalar tarım için kiralandı; böylesi daha önce hiç olmamıştı.

402 senesinde el-Hâkim, taze hurma satılmasını yasakladı ve bunları yaktırdı. Üzüm satışını da yasak etti ve pek çok üzüm bağınyı yok ettirdi.

404 senesinde kadınların gündüz ve gece sokaklara çıkmasını yasakladı. Bu, onun ölümüne kadar devam etmiştir.

411 senesinde el-Hâkim -Allah’ın laneti onun üzerine olsun!- Mısır’da bir köy olan Hulvan’da öldürüldü (18 Şubat 1021). Yerine oğlu Ali geçti ve Ez-Zâhir li’İzâz Dînillah lakabını aldı. Lakin onun devrinde güçleri zayıflamış, Halep ve Şam’ın büyük bir kısmı ellerinden çıkmıştır.

El-Kâdir Billah, 422 senesinin Zü’l-Hicce’nin on birinde, bir pazar gecesini vefat etmiştir (4 Aralık 1031). Seksen yedi yaşındaydı. Halifeliği kırk bir sene ve üç ay sürmüştür.

Onun döneminde ulemadan vefat edenler şöyledir: Edîb Ebû Ahmed el-Askarî, nahiv âlimi er-Rummânî, Şâfiî Şeyhi Ebû’l-Hasân el-Mâsarcisî, Ebû Ubeydillah El-Merzubânî, Müeyyidü’d-Devle’nin veziri ve vezirlerden Sâhib olarak anılanların ilki Sâhib İbn Abbâd, ünlü Hafız ed-Darakutnî, İbn Şâhin, Şâfiî İmamı Ebû Bekir el-Evdânî, Yûsuf b. es-Sirâfî, Mısırlı İbn Zulâk, Mâlikî Şeyhi İbn Ebî Zeyd el-Mâlikî, *Kuvvetu’l-Kalb*’in yazarı Ebû Tâlib el-Mekkî, İbn Batta el-Hanbelî, vâiz İbn Semûn, el-Hattâbî, nahiv âlimi Hâtimî, el-Udfûî Ebû Bekir, Şâfiî Şeyhi Zâhir es-Serahsî, Kur’ân okuyucusu İbn Galbûn, *es-Sahîh*’i ezbere okuyan el-Kuşmayhânî, el-Muâfâ b. Zekeriyâ en-Nahravânî, İbn Huayz Mandad, İbn Cinnî, *Sahîh*’in yazarı Cevherî, *el-Mücmil*’in yazarı İbn Fâris, hafız İbn Mende, Şâfiî Şeyhi el-İsmâilî, Mâlikî Şeyhi Asbag b. el-Ferec, *Makâmat*’ın ilk yazarı Bedîü’z-Zamân İbn Lâl, İbn Ebî Zümneyn, Ebû Hayyan et-Tevhîdî, şair el-Vâvâî, *Garibeyn*’in yazarı el-Harâvî, şair Ebû’l-Fethu’l-Bustî, Şâfiî Şeyhi el-Halîmî, İbnü’l-Fâriz, Ebû’l-Hasân el-Kabîsî, Kadı Ebû Bekir el-

Bakıllânî, Ebû't-Tayyib es-Sulûkî, İbnü'l-Akfânî, *el-Hutbe*'nin yazarı İbn Nubâtâ, Şâfiî Şeyhi es-Saymerî, *Müstedrik*'in yazarı el-Hâkim, İbn Kaccin, Şeyh Ebû Hamid el-Asfarâînî, İbn Furâk, *Elkâb*'ın yazarı Şerif er-Rızâ Ebû Bekir er-Râzî, Hafız Ebû'l-Gânî b. Sa'îd, İbn Mürdeveyh, gözleri görmeyen müfessir Hibbetullah Selâme, Sûfi Şeyhi Ebû Abdü'r-Rahman es-Sülemî, hattat İbnü'l-Bavvât, Mutezîlîlerden Abdü'l-Cabbâr, Şâfiî imamı el-Mahâmîlî, Şâfiî Şeyhi Ebû Bekir el-Kaffâl, üstat Ebû İshâk el-Asfarâînî, el-Lâlakâî, Endülüslü âlim İbnü'l-Fehhâr, nahiv âlimi Ali b. İsâ er-Ribâî ve diğerleri.

Zehebî'nin söylediğine göre, “*Bu asırda Eş'ârîlerin başı Ebû İshâk el-Asfarâînî, Mutezîlîlerin başı Kadı Abdü'l-Cabbâr, râfızîlerin başı Şeyh el-Müfîd, Kırâmîlerin başı Muhammed b. el-Haysam, Kur'ân okuyucularının başı Ebû'l-Hasûn el-Hammâmî, muhaddislerin başı Hafız Abdü'l-Gânî b. Sa'îd, Sûfîlerin başı Ebû Abdü'r-Rahmân es-Sülemî, şairlerin başı Ebû Amr b. Derrâc, ilk hattatlardan İbnü'l-Bavvâb ve Sultan Mahmûd b. Sebûktekin yaşamıştır.*”

Ben de bunlara şu isimleri ekledim: Râfızîlerin başı el-Hâkim bi'Emrillah, dil âlimlerinin başı el-Cevherî, nahiv âlimlerinin başı İbn Cinnî, belagat erbabının başı el-Bediî, hatiplerin başı İbn Nubâtâ, müfessirlerin başı Ebû'l-Kâim b. Habîb en-Nişabûrî, en âlim olanlarından olduğu için halifelerin başı el-Kâdir Billah; zira o, fıkıh öğrenmiş ve bunun üzerine eser vermiştir; Şeyh Tâkiü'd-Dîn b. es-Salâh'ın el-Kâdir'in ismini Şâfiî fakihleri arasında zikretmesi ve tabakatları arasında onun da adını vermesi size kâfi gelecektir. O, en uzun süre halifelik yapanlar arasındadır.

El-Kâim bi'Emrillah Ebû Cafer (1031–1075)

El-Kâim bi'Emrillah Ebû Cafer; el-Kâdir oğlu Abdullah.

391 senesinde, Zü'l-Kâde'nin ortasında doğdu (11 Ekim 1001). Annesi Bedrü'd-Dücâ adında bir Ermeni cariyesidir. Fakat adının Katrü'n-Nedâ⁴⁸³ olduğunu söyleyenler de vardır.

422 senesinde, Zü'l-Hicce ayının on birinde, pazar günü, babasının vefatı üzerine halife olmuştur (4 Aralık 1031). Babası hayattayken onun veliahtıydı. El-Kâim bi'Emrillah lakabını veren de bizzat babasıdır.

İbnü'l-Esîr'in söylediği üzere, “*O güzel, yüzü yakışıklı, Allah'tan korkan, mümin, dünya nimetlerinden elini çekmiş, âlim, yüce Allah'a güveni tamam, çok sadaka veren, sabırlı biriydi. Okumaya ve öğrenmeye son derece düşküncü. Güzel yazı*

⁴⁸³ Çiğ tanesi.

yazmada yetenekli, adalet ve yardım etmekte son derece hızlıydı. Tüm isteklere cevap verir ve kendisinden istenilen bir şeyi reddetmekten hoşlanmazdı.”

Hatîb’in dediğine göre, “İktidarı 450 senesinde tutuklanana kadar sağlam bir şekilde sürmüştür.”

Bunun nedeniyse el-Besâsirî olarak bilinen Arslan et-Tûrkî’ydi. Rakiplerinin yokluğunda gücü ele geçirdi, hâkimiyeti arttı. İsmi yayıldı. Arap ve Acem emîrleri ondan çekinir oldu. Minberlerden ona dualar edildi. Zorla vergi topladı ve köyleri yakıp yıktı. El-Kâim, onsuz bir işe karar veremez oldu. En sonunda halife ondaki kem düşünceleri sezdi; zira onun sarayı yağmalayarak halifeyi esir alma niyetini işitmişti. Bunun üzerine el-Kâim, Tuğrul Bey olarak tanınan Oğuzların Sultanı Ebû Tâlib Muhammed b. Mikâil’e yazdı. O, bu sırada Rey’de idi. Tuğrul Bey’i hareket etmesi için teşvik etti. En sonunda Besâsirî’nin sarayı yerle bir edilmiştir.

447 senesinde Tuğrul Bey geldi. Besâsirî Rahbe’ye kaçtı. Orada Türklerden oluşan bir grup ona katıldı. Besâsirî kendisine para yardımı yapan Mısır hükümdarına⁴⁸⁴ mektup yazdı. Ayrıca Tuğrul Bey’in kardeşi Yınal’a da kardeşinin rütbeleriyle cezbeden bir mektup yazdı. Böylece Yınal ayaklandı ve Tuğrul Bey onunla meşgul olmak zorunda kaldı.

450 senesinde Besâsirî, yanında Mısır sancaklarıyla birlikte Bağdad’a yürüdü. O ve halife arasında savaşlar oldu. El-Mansûr Camisi’nde Mısır hükümdarı el-Mustansır için dualar okundu ve ezana da ‘Haydi hayırlı amele!’ sözü eklendi. Sonra halifenin camisi hâriç tüm camilerden onun için hutbeler okundu. Çarpışmalar birkaç ay sürdü.

Sonra, Zü’l-Hicce’de Besâsirî halifeyi tutukladı, onu Gâba’ya⁴⁸⁵ gönderdi ve orada hapsetti. Aynı anda Tuğrul Bey kardeşine karşı galip geldi ve onu öldürttü. Sonra Gâba valisine mektup yazarak ondan halifeyi güzel bir şekilde sarayına geri göndermesini istedi. Halife, 451 senesinin Zü’l-Kâde ayının yirmi beşinci günü saraya geri döndü (7 Ocak 1060). Büyük bir ihtişamla saraya girerken emîrlar ve naibler de onun huzurundaydı.

Tuğrul Bey bir ordu hazırladı ve Besâsirî’yle savaştılar. Tuğrul Bey’in ordusu galip geldi. Besâsirî öldürüldü. Başı Bağdad’a götürülmüştür.

Halife saraya dönünce bundan sonra sadece seccadesi üzerinde uyudu. Kendini oruç ve ibadete adadı. Kendisine zararı dokunan herkesi affetti. Sarayından yağmalanan malların geri iadesini de, ‘Biz bunların sevabını Allah’tan

⁴⁸⁴ El-Mustansır Billah.

⁴⁸⁵ Eserin İngilizce çevirisinde dipnot düşülerek buranın “A’ânah” olduğu, Irak Fırat’ı üzerinde Hadîsa’yayakın olduğu belirtilmiş ve metinde buranın yanlış bir şekilde gösterildiği de eklenmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 438, ‡ imli dipnot. Hatalı olduğu belirtilse de metne Arapça aslındaki şekli dâhil edilmiştir.

ımarız' diyerek sadece aynı değerde para olarak kabul etti. Bundan sonra da başı bir daha yastık üzerine düşmemiştir.

Sarayı yağmalandığında içeride hiçbir müzik âleti bulunmamıştır.

Besâsîrî onu hapsedtiği sırada kendi hikâyesini yazarak bunu Mekke'ye gönderdiği ve yazdıklarının Kâbe'ye asıldığı söylenmektedir. İçeriği şöyledir:

"Zavallı kölesinden Yüce Allah'a,

Ya Rabbi! Şüphesiz ki sen gizli olan sırları bilen ve vicdanları okuyansın. Ya Rabbi! Şüphesiz ki senin ilmin pek çoktur ve kendi yarattıklarını, ben söylemeden bilirsin. Bu köle⁴⁸⁶ senin nimetine küfretti ve onlara şükretmedi. Yaptıklarının akıbetini de bir kenara fırlattı ve bundan hiç bahsetmedi. Senin hoşgörün karşısında o yoldan çıktı ve böylece bize karşı ayaklandı, küstahça, şer niyetle bize düşmanlık etti. Ya Rabbi! Yardım edip savunanlar azaldı ve zulmedenler çoğaldı. Sen her şeyi bilersin, hak gözetensin ve hakîmsin. Biz ancak seninle ona üstün geliriz ve onun ellerinden ancak sana sığınırız. O yaratılmışlar sayesinde bize galip geldi lakin biz ancak senin yardımınla ona üstün geliriz. Biz onu, senin yargına sunarız ve senin adaletine güvenir, bu zulmü sana havale ederiz. Bunu başımızdan alman için senin merhametine sığınırız. Bu yüzden benim ve onun arasında hükmü ver; sen hâkimlerin en hayırlısısın."

428 senesinde Mısır hükümdarı Zâhir el-Ubeydiyye öldü. Yerine daha henüz yedi yaşındaki oğlu el-Mustansır geçti. Altmış sene, dört ay halife olarak hüküm sürmüştür.

Zehebî'nin söylediğine göre, *"İslam'da ister halife ister sultan olsun bu kadar uzun süre hüküm süren başka birini daha tanımıyorum."*

Onun devrinde Mısır'da, Yûsuf devrinden beri misli görülmemiş bir kıtlık oldu. Yedi sene sürdü. İnsanlar birbirini yedi. Hatta bir somun ekmeğin dahi elli dinara satıldığı söylenmektedir.

443 senesinde el-Muizz b. Bâdîs,⁴⁸⁷ Mağrip'te Ubeydîler adına okunan hutbeyi kesti ve hutbe Benî Abbâs için okundu.

451 senesinde Gazne Sultanı İbrahim b. Mesud İbn Mahmûd b. Sebûktekin ve Horasân hükümdarı Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey b. Selçûk arasında, birçok savaşlardan sonra, barış yapıldı. Aynı sene Çağrı Bey öldü, yerine oğlu Alp Arslan geçti.

454 senesinde halife, engel olmak için elinden geleni yapsa da sonunda kızını Tuğrul Bey'le evlendirdi. Lakin bundan rahatsızlık duydu ve evililiğin

⁴⁸⁶ Arslan Besâsîrî'yi kastediyor.

⁴⁸⁷ Himyerî Araplar'dan geldiklerini iddia eden, Senhâc isimli en eski bir Berberî kabilesindendir. Abbâsîler adına Afrika'yı idare etmiş ve ondan sonra da hiçbir Mısırlı hükümdar için hutbe okunmamıştır. İbn Hal. Bkz. H. S. Jarett, a.g.e., s. 439, * imli dipnot.

bozulmasını istediye de bunu kabul etmek zorunda kaldı. Bu, halifelere boyun eğdirmeleri ve tahakkümleri altına almalarına rağmen hiçbir Benî Büveyh emîrinin dahi elde edemediği bir ayrıcalıktır.

Ben derim ki benim yaşadığım devrin halifesi, sultanı bir yana bırakın, gidip kızını onun bir kölesiyle evlendirmişti. Şüphesiz ki hepimiz Allah'tan geldik ve hepimiz ona döneceğiz!

Sonra 455 senesinde Tuğrul Bey geldi ve halifenin kızını ziyaret etti.⁴⁸⁸ Tereke⁴⁸⁹ ve vergileri geri getirerek Bağdat'tan yüz elli bin dinar vergi topladı. Sonra Rey'e döndü ve Ramazan ayında orada öldü. Allah onu affetmesin! Yerine kardeşinin oğlu Azdu'd-Devle Alp Arslan sultan oldu. El-Kāim ona hilat ve taklit gönderdi.

Zehebî'nin söylediğine göre, “O, Bağdat minberlerinden ‘sultan’ şeklinde hitap gören ilk kişiydi. Daha önceden hiçbir melikin elde edemediği bir mertebeye ulaştı, Hristiyanların şehirlerinden pek çoğunu fethetti. Nizâmü'l-Mülk'ü veziri yaptı. Nizâmü'l-Mülk, önceki vezir Amîdü'l-Mülk'ün Eş'ârîlere sövülmesi hakkında yaptıklarını terk etti ve Şâfiîlerin intikamını aldı. İmâmü'l-Harameyn⁴⁹⁰ ve Ebû'l-Kāsim el-Kuşayrî'yi onurlandırdı ve Nizâmiyye'yi inşa ettirdi. Bunun fakihler için kurulan ilk medrese olduğu söylenmektedir.”

458 senesinde Bâbü'l-Âzec'de⁴⁹¹ tek bedeninin üzerinde iki başı, iki yüzü ve iki boynu olan küçük bir kız çocuğu doğdu.

Aynı sene dolunay vakti ayın etrafında âdeta bir halka gibi görünen çok parlak bir yıldız belirdi. İnsanlar korkuya kapıldı. Bu on gece boyunca sürdü, sonra ışık zayıfladı ve kayboldu.

⁴⁸⁸ Bu, sıkça tekrar edilen ve sadece törensel olan bir ziyaret idi. Halife'nin kızı, Tuğrul Bey'i altından yapılmış bir taht üzerinde otururken kabul eder ve bu sırada ne duvağını açar ne de ayağa kalkardı. Weil'in belirttiğine göre sadece evlilik akdi yerine getirilmişti ve Tuğrul Bey, 455 senesinin sekiz Ramazan günü, gerdeğe girmeden ölmüştür. İbnü'l-Esîr de bu görüşe katılır gibi görünmektedir. Halife, bu evlilik için 100.000 ile 300.000 dinar arası bir başlık parası ve Vâsıt'ın da gelirlerini istemiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 439, † imli dipnot. Ayrıca Tuğrul Bey'in halifenin kızıyla yaptığı evliliğin detayları için bkz. Prof. Dr. Ali Sevim, *Makaleler* 2, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr Ve Âyet-üs-Sürûr*, 1. Cilt, çev. Ahmed Ateş, TTK, Ankara, 1999: s. 109.

⁴⁸⁹ Bu noktada İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn'un “Iraklı yöneticilerin kaldırdığı terekeler ve vergileri geri getirdi” anlımına gelen “أعاد ما كان اطلقه رءيس الاراقيين المواريث و المكوس” sözleri Suyûtî'yle örtüşmektedir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 440, * imli dipnot.

⁴⁹⁰ Ebû'l-Maalî Abdü'l-Melik Ziyâü'd-Dîn. Uzun süre Mekke ve Medine'de yaşamış olmasından dolayı İmâmü'l-Harameyn adını almıştır. İlerleyen zamanlarda en önde gelen Şafii âlimi olarak kabul edilmiştir. Eserlerinin pek çoğu İbn Hal'in ona ayırdığı hal tercümesinde bulunabilir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 440, † imli dipnot.

⁴⁹¹ Bağdad'ın bir mahallesi. Bkz. *a.g.e.*, s. 440, ¶ imli dipnot.

459 senesinde Bağdat'taki el-Medresetü'l-Nizâmiye'nin inşası tamamlandı ve Şeyh Ebû İshâk eş-Şirâzî buraya hoca tayin edildi. İnsanlar onu dinlemek için toplandı, fakat ortaya çıkmadı ve gizlendi. Bu yüzden eş-Şâmil'in müellifi İbnü'l-Sabbâ konuşma yaptı. Sonradan o kabul edip razı oluncaya kadar Şeyh Ebû İshak'a kibarca ricalarda bulundular.

460 senesinde Remlâ'da⁴⁹² çok büyük bir deprem oldu. Burayı yerle bir etti; öyle ki sular kuyuların ağzından taştı ve halkından tam yirmi beş bin kişi öldü. Deniz sahilden bir günlük yürüyüş mesafesi kadar çekildi. İnsanlar balık toplayarak deniz yatağına indi fakat su geri dönüp onları boğmuştur.

461 senesinde Dimaşk Camisi'inde yangın çıktı. Caminin güzellikleri harap oldu ve görüntüsü çirkinleşti. Altın çatıları yere çöktü.

462 senesinde Mekke emîrinden, Abbâsîler adına hutbe okuttuğunu, Mısırlı el-Mustansır'ın hutbesini terk ettiğini, ezandan da "*Haydi hayırlı amele!*" kısmının çıkarıldığını haber eden bir heyet Sultan Alp Arslan'ın huzuruna çıktı. Bunun üzerine sultan ona otuz bin dinar ve bir hilat vermiştir.

Bunun nedeni art arda yıllarca devam eden çok şiddetli bir kıtlık yüzünden Mısırlıların güçlerini kaybetmesidir. Öyle ki insanlar insanları yemiş, bir irdeb buğdayın fiyatı yüz dinara ulaşmıştır. Bir köpek elli, bir kediye otuz dinardan alıcı bulmuştur.

El-Mirât'ın müellifinin anlattığına göre bir kadın yanında bir mûd⁴⁹³ değerli taşla Kahire'den çıktı, "*Kim bunun için bir mûd buğday verir?*" dedi. Kimse ona bir şey vermedi.

Bazıları ise el-Kâim'i tebrik etmek için şöyle söylemiştir:

"Şüphesiz Mısırlı biliyordu ki ordularının içinde

Devr-i Yûsuf kıtlığı ve Amvas'ın salgınları vardı.

Orada kaldılar onlar selameti için kaygıya düşünceye kadar o

Ve o feci bir korkuyla korkutuverdi onları."

463 senesinde el-Kâim ve Sultan Alp Arslan adına Halep'te hutbe okundu. Zira, el-Kâim ve Alp Arslan'ın kudretini, el-Mustansır'ınsa çöküşünü görmüşlerdi.

Aynı sene İslam ve Rumlar arasında çok büyük bir savaş oldu. Allah'a şükürler olsun ki Müslümanlar galip geldi.⁴⁹⁴ Komutanları Sultan Alp Arslan idi. Rum melikini esir etti. Fakat daha sonra büyük bir fidyeye ve elli yıllık bir barış karşılığında onu serbest bırakmıştır.

⁴⁹² Filistin'de bir yer.

⁴⁹³ Bir tahıl ölçüğü.

⁴⁹⁴ Malazgirt Savaşı, 26 Ağustos 1071.

Rum meliki, serbest bırakıldığı vakit Alp Arslan'a "*Halife hangi yöndedir?*" diye sordu. Alp Arslan ona işaret edince başını açarak teslimiyet içinde o yöne doğru eğildi.

464 senesinde koyunlarda büyük bir veba salgını başladı.

465 senesinde Sultan Alp Arslan öldürüldü. Yerine oğlu Melikşah sultan oldu ve Celâlü'd-Devle lakabını aldı. Devletin yönetimini Nizâmü'l-Mülk'e bıraktı ve ona atabek lakabını verdi. O, bu isimle anılan ilk kişidir, Baba Emîr anlamına gelir.

Aynı yıl Mısır'da süren kıtlık iyice şiddetlendi. Öyle ki kadınlar bir somun ekmeği bin dinara yedi ve veba salgını da en yüksek seviyesine ulaştı.

466 senesinde Bağdat'ta çok büyük bir sel baskını oldu. Dicle Nehri otuz arşın taşıtı; böylesi hiç görülmemişti. Mallar, insanlar ve hayvanlar yok olup telef oldu. İnsanlar kayıklara bindi. Cuma ezanı yüzen kayıkların üzerinde, su yüzünde iki kez okundu ve halife Allah'a yalvararak dualar etti. Bağdat'ta yüz bin ya da daha fazla ev yerle bir olmuştur.

467 senesinin Şâban ayının on üçünde, çarşamba günü Halife el-Kāim Bi'Emrillah, kan kaybından vefat etti (8 Nisan 1075). Bu şekilde uykuya daldı ve kanayan yeri de sarılı değildi. Böylece çok kan kaybetmiş oldu. Uyandığında kuvveti çok azalmıştı. Bunun üzerine torunu ve veliahtı olan Abdullah b. Muhammed'i çağırttı. Onu halife tayin ettikten sonra vefat etti. Halifelik süresi kırk beş senedir.

Onun devrinde ulemadan hayatını kaybedenler şöyledir: Ebû Bekir el-Birkânî, Ebû Fazl el-Falâkî, Müfessir es-Salibî, Hanefî Şeyhi el-Kudûrî, felsefe âlimi İbn-i Sînâ, şair el-Mühyer, el-Hilye'nin yazarı Ebû Nuaym, Ebû Zeyd ed-Dâbûsî, *Tehzîb*'in yazarı Mâlikî el-Berdâî, Mutezilî Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-İrâb*'ın yazarı Mekkî, Şeyh Ebû Muhammed el-Cüveynî, Tefsîr yazarı el-Mahdâvî, el-İflîlî, es-Semaninî, Ebû Amr ed-Düvânî, *el-İrşâd*'ın yazarı el-Halîl, Süleymü'r-Râzî, Kur'ân okuyucusu Ebû'l-Alâî, Ebû Osmân es-Sabûnî, el-Buhârî'nin müfessiri İbn Battâl, Kadı Ebû'l-Tayyib et-Taberî, Kur'ân okuyucusu İbn Şitâ, Şâfiî el-Mâverdi, İbn Babşaz, *eş-Şahib*'in yazarı el-Kuzâî, nahiv âlimi İbn Burhân, İbn Hazm ez-Zâhirî, el-Beyhâkî, *Muhkem*'in yazarı İbn Sidâh, Hanbelî Şeyhi Ebû Yulâ b. Ferâî, Şâfiîlerden el-Hazrâmî, Kur'ân'ın okunması üzerine olan *Kâmil*'in yazarı el-Huzlî, el-Feryâbî, el-Hâtibü'l-Bağdâdî, *Umde*'nin yazarı İbn Râşik, İbn Abdü'l-Berr.

El-Muktedî bi'Emrillah Ebû'l-Kāsım (1075-1094)

El-Muktedî bi'Emrillah. Ebû'l-Kāsım, el-Kāim bi'Emrillah oğlu Muhammed oğlu Abdullah.

Babası, el-Kāim hayattayken vefat etmiştir. Bu sırada annesi ona hamileydi. Babasının vefatından altı ay sonra dünyaya gelmiştir. Annesi Ercuvân isimli bir cariyedir.

Dedesinin ölümü üzerine henüz on dokuz sene ve üç aylıkken biat aldı. Biat yemini Şeyh Ebû İshâk eş-Şirâzî, İbnü's-Sebbâ ve ed-Damagânî'nin huzurunda edilmiştir. Onun döneminde pek çok hayırlı iş yapıldı. Çevre eyaletlerde pek güzel eserler inşa edildi. Halifeliğin temelleri, kendisinden önceki dedelerinin aksine onun döneminde asalet ve saygınlık kazandı.

Yaptığı hayır işleri arasında Bağdat'taki kadın şarkıcıları ve şer işlerle uğraşanları sürmek de vardır. Ayrıca hamamlara peştemalsız girilmemesini emretmiştir. Halkın edebini korumak için görüşe izin veren hamam kulelerini de yıktırmıştır.

O dindar, erdem sahibi, yüce gönüllü ve Benî Abbâs'ın en asillerindendi.

Onun halifeliğinin bu senesinde Mekke'de hutbe Ubeydiler'e döndü. Aynı sene Nizâmü'l-Mülk müneccimleri topladı ve yılın ilk gününü, güneşin Koç burcuna ilk girdiği gün olarak belirlediler. Bundan evvel yılın ilk günü, güneşin Balık burcunun yarısına girmesi olarak belirlenmişti. Bu düzenleme takvimlerin başlangıcıdır.

468 senesinde Dimaşk'ta Muktedî adına hutbe okundu. Ezandan "*Haydi hayırlı amele!*" kısmı atıldı. Halk buna çok sevinmiştir.

469 senesinde üstad Ebû'l-Kāsım el-Kuşayrî'nin oğlu Ebû Nasr Bağdad'a ulaştı ve Nizâmiyye'de vaaz verdi. Bu yüzden Hanbelîler arasında büyük bir fitne çıktı; çünkü o Eş'ârî mezhebinin lehinde konuşmuş ve onları⁴⁹⁵ küçük düşürmüştü. Takipçilerinin sayısı arttı. Böylece bir fitne çıktı ve bir grup öldürüldü.

Fahru'd-Devle b. Cahîr, Hanbelîlerden uzak durması nedeniyle Muktedî'nin vezirliğinden azledildi.

475 senesinde halife, Âmid Ebû'l-Feth'i şikâyet etmesi için Şeyh Ebû İshâk eş-Şirâzî'yi sultana elçi gönderdi.

476 senesinde tüm eyaletlerde fiyatlar ucuzladı ve kıtlık da kaybolup gitti.

Aynı sene halife, Ebû Şucâa Muhammed b. el-Hüseyn'i vezirliğe getire-

⁴⁹⁵ Hanbelîleri kastediyor.

rek ona Zâhirüd'-Dîn lakabını verdi. Kanımca bu ed-Dîn'in lakaplara eklen-
diği ilk olaydır.

477 senesinde Selçuklu İbn Kutalmış ve Konya ile Aksaray hükümdarı Süleyman ordularıyla Şam'a yürüdü ve 358 senesinden beri Rumların elinde olan Antakya'yı fethettiler. Sultan Melikşah'a bu müjdeli haberi gönderdiler.

Zehebî'nin dediğine göre *"Selçuk soyu Bilâd-ı Rum'un bir kısmının hükümdarıydı. Devirleri uzun sürmüştür. İçlerinden Sultan Zâhir Baybars'ın devrine kadar hüküm sürenler olmuştur."*

478 senesinde Bağdat'ta, akşam yemeği vaktinden sonra, kapkara bir rüzgâr esti; fırtına ve şimşekler şiddetlendi. Kum ve toprak gökten yağmur gibi yağdı ve pek çok yıldırım çaktı. İnsanlar bunun kıyamet olduğunu sandı. Fırtına, öğleden sonra üç saat daha sürdü. Buna İmâm Ebû Bekir et-Turtûşî de şahit olmuş ve *Emâliye'*de bundan bahsetmiştir.

479 senesinde Marakeş ve Sebte Hükümdarı Yûsuf b. Tâşifîn, kendisinin hükmünü tanıması ve elinde bulunan yerlerin idaresini kendisine vermesi talebiyle el-Muktedî'ye elçi gönderdi. Böylece halife ona hilat ve sancaklar gönderdi. Ayrıca halife ona Emîrü'l-Müslimîn lakabını da vermiştir. Tâşifîn ve Mağrib'in fakihleri bundan çok memnun oldu. Marakeş şehrini kuran Yûsuf b. Taşifîn'dir.

Aynı sene Zü'l-Hicce'de Sultan Melikşah ilk kez Bağdad'a girdi. Sarayda konakladı ve top oynadı. Halifeyle görüştüktan sonra da İsfahân'a döndü.

Aynı sene Hameyn'de Ubeydîler adına okunan hutbe kesildi ve Muktedî adına okundu.

481 senesinde Gazne Hükümdarı el-Müeyyed İbrahim b. Mesud b. Muhammed b. Sebûktekin öldü. Yerine oğlu Celâlü'd-Dîn Mesud geçti.

483 senesinde Bağdat'taki Bâbü'l-Abrâz'da, Tâcü'l-Mülk tarafından bir mederese inşa ettirildi. Ebû Bekir eş-Şâî burada ders vermiştir.

484 senesinde Frenkler, Sicilya'nın tamamını ele geçirdi. Sicilya'yı 200 senesinden sonra Müslümanlar fethetmişti. Aglâbîler, ta ki Ubeydî el-Mehdî Mağrib'i ele geçirene kadar hiç kesintisiz Sicilya'ya hükmetmişlerdi.

Aynı sene Sultan Melikşah, Bağdad'a geldi ve orada büyük bir cami yapılmasını emretti. Emîrlere de geldiklerinde konaklamak için onun etrafına evler inşa ettirdi. Sonra tekrar İsbahân'a döndü. 485 yılında şer bir niyetle tekrar Bağdad'a geri döndü ve halifeye Bağdat'tan ayrılmasını; fakat istediği herhangi bir şehre gidebileceğini haber etti. Halife bundan rahatsız olarak, *"Bana en azından bir aylık bir süre tanıyınız"* dedi. Lakin Melikşah, *"Bir saat dahi olamaz"* dedi. Bunun üzerine halife, sultanın vezirine on günlük bir süre için yalvarması amacıyla elçi yolladı. Tam bu sırada sultan hastalandı ve öldü. Bu,

halifenin kerameti şeklinde yorumlanmıştır. Hatta söylendiğine göre halife oruç tutmuş, iftar ettiğinde ise kül üzerine oturarak Melikşah'a beddua etmiştir. Böylece Allah onun duasına cevap verdi ve Melikşah cehennem ateşine düştü.⁴⁹⁶

Melikşah öldüğünde karısı Terken Hâtun cesedini sakladı ve emîrlere gizlice haber yolladı. Onlardan henüz beş yaşında olan oğlu Mahmûd'a bağlı kalmalarını istedi. Onlar da ona bağlı kaldı. Bunun üzerine Terken Hâtun, el-Muktedî'ye elçi gönderdi ve oğlu Mahmûd'u sultan yapmasını istedi. Halife bunu kabul etti ve ona Nâsiru'd-Dünyâ ve'd-Dîn lakabını verdi. Ancak kardeşi Berkyaruk b. Melikşah ona karşı çıktı. Bunun üzerine halife onu yetkili kıldı ve ona Rüknü'd-Dîn lakabını verdi. Bu olay, 487 yılının Muharrem ayında gerçekleşti (7 Şubat 1094). Halife, bununla ilgili akdi tanıdı ve sonraki gün aniden vefat etti. Şemsü'n-Nehr adlı cariyesinin onu zehirlediği söylenmektedir. Oğlu el-Mustazhar'a biat edilmiştir.

El-Muktedî devrinde ulemadan vefat edenler şöyledir: Abdül-Kâdir el-Cürcânî, Ebû'l-Velîd el-Bâcî, Şeyh Ebû İshâk eş-Şirâzî, nahiv âlimi el-Alâm, Şâmil'in yazarı İbnü'l-Sabbâ, el-Mütevellî, İmâmü'l-Harameyn, Hanefî ed-Damgânî, İbn Fuzâle el-Mecâşî ve Hanefî Şeyhi el-Bezdâvî.

El-Mustazhir Billah Ebû'l-Abbâs (1094–1118)

El-Mustazhir Billah; Ebû'l-Abbâs, el-Muktedî Billah oğlu Ahmed.

470 senesinin Şevval ayında doğdu. Babasının ölümü üzerine ona biat edildi. Henüz on altı yaşından iki ay almıştı.

İbnü'l-Esîr'den, *"Yumuşak huylu, son derece ahlaklı, hayır işlerinde tez canlı, güzel yazı yazan -tevkî yazısında öyle hünerliydi ki kimse bunda ona yaklaşılamazdı-, üstün faziletli ve geniş alanda ilim sahibi, eliaçık, asil, ulema ve saygı değer olanları seven biri kişiydi. Halifeliği sırasında sorunlar hiç eksik olmadı. Devri pek çok çalkantı ve savaşıyla geçmiştir."*

Halifeliğinin bu senesinde Mısır hükümdarı el-Mustansır el-Ubeydî öldü. Yerine oğlu el-Müsta'lâ Ahmed geçti.

⁴⁹⁶ Metnin buradaki birebir çevirisi şöyledir: *"Melikşah, Umm Kaş'am'ın eyerini fırlattığı yerde ateşe düştü."* Bu Arapça'da ünlü bir atasözüdür ve olayın ilginç bir hikâyesi vardır. Umm Kaş'am, sahibinden kaçan bir devenin adıdır ve kaçıışı sırasında bir ateşin yanından geçmektedir. Tam bu sırada eyerinden kurtulur ve sahibini ateşin üzerine atar. Bu hikâyeyi Züheyr'in anlattığı da söylenir. Kaynak için İbrahim Sarkis'in *Dürret'ül-Yetîma bi'l-Emsâli'l-Kadîma* adlı eserine bakılabilir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 447, * imli dipnot.

Aynı sene Rumlar Belensiye'yi⁴⁹⁷ aldılar.

488 senesinde Semerkand Hükümdarı Ahmed Han öldürüldü; çünkü onda zındıklık alametleri görünür olmuştu. Emîrler onu yakaladılar ve fakihler çağrıldı. Öldürülmesine karar verdiler ve öldürüldü. Allah ona rahmet etmesin! Yerine amcasının oğlunu geçirdiler.

489 senesinde Zuhâl⁴⁹⁸ hâriç yedi gezegen Balık burcunda toplandı. Bunun üzerine müneccimler, Nûh Tufanı gibi bir tufanın yakın olduğuna karar verdi. Hacılar, Dârü'l-Menâkıb'da konaklamaya karar verdi; sel onları alıp götürdü ve bir çoğunu da boğdu.

Aynı sene Horasân Hükümdarı Sultan Arslan Argun b. Alp Arslan es-Selçûkî öldürüldü. Horasân, Sultan Berkyaruk tarafından ele geçirildi, buranın halkı ve şehirleri ona boyun eğdi.

Aynı sene Ubeydîler için Halep, Antakya, Marrâ ve Şayzar'da bir ay boyunca hutbe okundu. Daha sonra hutbe tekrar Abbâsîler adına okundu.

Aynı sene Frenkler geldi ve Nikiyye'i aldı. Burası, onların aldığı ilk yerdi. Daha sonra Kaffartâb'a ulaştılar ve çevresini yağmaladılar. Bu, Frenkler'in Şam'da ilk kez ortaya çıkışlarıydı. Büyük gruplar halinde Bahrü'l-Konstantîniyye'yi⁴⁹⁹ geçtiler. Kral⁵⁰⁰ ve tebaası bundan çok rahatsız oldu. Büyük bir yıkıma neden oldular. Hatta söylendiğine göre Mısır hükümdarı, Selçukluların Şam üzerindeki gücünü ve yayılmalarını gördüğünde Frenkler'i Şam'a gelerek burayı ele geçirmeye davet eden bir mektup yazmıştır. Frenkler her yerden çok sayıda asker topluyordu.

492 senesinde bâtinîlerin daveti İsbahân'da yayıldı.

Aynı sene Frenkler, bir buçuk aylık bir kuşatmadan sonra Beytü'l-Mukaddes'i⁵⁰¹ ele geçirdi ve yetmiş binden fazla insanı katletti. Bunların arasında pek çok ulema ve mümin de vardı. Dinî mekânları yakıp yıktılar. Yahudileri bir kilisede topladılar ve kiliseyi yakarak üzerlerine yıktılar. Kaçanlar Bağdad'a vardıkları vakit gözleri yaşlarla dolduran bu olayları anlattılar. Sultanlar ihtilafa düştü. Böylece, Frenkler tüm Şam'a boyun eğdirdiler. El-Ebû Verdî bunun hakkında şöyle söylemiştir:

*"Karıştı kanım akan gözyaşlarıma,
Kalmadı içimizden mancınıklara hedef olmayan!
Döktüğü o gözyaşı ancak zavalı bir silahtır insana,*

⁴⁹⁷ Valensiya.

⁴⁹⁸ Satürn.

⁴⁹⁹ İstanbul Boğazı.

⁵⁰⁰ Bizans Kralı I. Aleksios Komnenos (1081-1118).

⁵⁰¹ Kudüs.

Savaş keskin kılıçlarla ateşi alevlendirdiğinde!
 Ey İslam'ın oğulları! Arkanızda ancak
 Savaşlar vardır; serecek olan ölümü yollarınızın üzerinize!
 Ey sen! Huzur ve güvenin gölgesi altında mışıl mışıl uyuyan!
 Has bahçelerdeki kırılğan bir çiçek gibi!
 Hangi göz uyuyabilir
 Kirpikleri herkesi uyandıran küllerle dolu olan?
 Aldı senin Şam'daki kardeşlerin onların uykusunu,
 Ya o dev gibi aygırların sırtında ya da akbabaların ağzında!
 Rum hor göre göre yenik düşürdü onları ve sizler
 Sürüdüğünüz boyunduruğun eteklerini tıpkı barış arayanlar gibi.
 Ne kadar kan döküldü cezadan muaaf?
 Kaç kadın utançla örtecek güzelliğini?
 Kanla kaplandı o parıldayan kılıçların kenarları,
 Kan kırmızı kesildi mızrakların sivri uçları!
 Yakında böyle olabilir o Medine'de gömülü yatan için
 Haykırır 'Ey Benî Hâşim!' diye.
 Ümmetimin düşmana mızrak sallamadıklarını mı görürüm?
 Sallanırken imanın sütunları!
 Ölüm korkusundan cehennem ateşini mi seçerler?
 Hesaba katmazlar mı yenilginin o kaçınılmaz utancını?
 Memnun mudur Arapların şefleri umursamazlıklarından?
 Boyun mu eğecekler bu acem komutanlarının⁵⁰² aşağılamasına?
 Bu olur muydu acep kaçmak yerine savaşsalar mı imanları için?
 Kıskanırdı onlar da evlerinin şeref ve asaletini!"

Aynı sene, Muhammed b. Melikşah kardeşi Sultan Berkyaruk'a ayaklandı ve onu yendi. Bunun üzerine, halife onu tanıdı. Ona Gıyâsü'd-Dünyâ ve'd-Dîn lakabını verdi. Bağdat'ta onun adına hutbe okundu. Sonradan aralarında pek çok olay meydana gelmiştir.

Aynı sene, başına bir şey gelir korkusuyla *Mushâfu'l-Osmanî*⁵⁰³ Taberîye'den Dimaşk'a getirildi. İnsanlar onu karşılamak için sokaklara döküldüler. Onu, saray camisindeki özel hazine odasına yerleştirdiler.

494 senesinde Bâtınîlerin Irak'taki güçleri ve cinayetleri arttı. Hatta bu, öyle büyük hale geldi ki, emîrlar elbiselerinin altına zırhlarını giyer oldular.

⁵⁰² Arap kültüründe acem 'barbar, medeniyetsiz' anlamına gelmektedir ve burada Haçlılar için kullanılmıştır.

⁵⁰³ Hz. Osmân'ın bir araya getirdiği Kur'ân'ı kastediyor.

Onlar pek çok insanı öldürdüler. Bunların arasında *Bahrü'l-Mezheb*'in yazarı *er-Ru'yânî*⁵⁰⁴ de vardır.

Bu yıl Frenkler Surûc, Hayfa, Arsûf ve Kayseri şehirlerini aldı.

495 senesinde Mısır Hükümdarı el-Musta'lî öldü. Yerine henüz beş yaşında bir çocuk olan el-Âmir bi'Ahkâmullah el-Mansûr geçmiştir.

496 senesinde sultana karşı bir fitne çıktı. Hatipler hutbelerinde ona yapılan çağırî⁵⁰⁵ terk etti ve sadece halifeye çağrı yapar oldular.

497 senesinde iki sultan, yani Berkyaruk ve Muhammed arasında barış oldu. Bunun nedeni aralarındaki anlaşmazlığın uzayıp fesadın halka yayılmasıydı. Sultanlık ve iktidar hırsıyla mallar yağmalandı, kan döküldü, ülkeler harap oldu. Melikler muzaffer olduktan sonra zulm edenler oldular. Böylece akl-ı selim sahibi olanlar, aralarında bir barış olması için araya girdi. Anlaşmalar, yeminler ve akidler yazıldı. Halife, Sultan Berkyaruk'a hilat gönderdi. Bağdat'ta onun adına hutbe okundu.

498 senesinde Sultan Berkyaruk öldü. Emîrler, oğlu Celâlû'd-Devle Melikşâh'ı onun yerine getirdi. Halife onu tanıdı. Bağdat'ta adına hutbe okundu. O, henüz beş yaşından küçüktü. Bu yüzden amcası Muhammed ona karşı ayaklandı ve çoğunluk da ondan taraf oldu. Halife onu tanıdı. Böylece korkulan, güçlü bir sultan olarak, sayısız bir ordunun başında İsbahân'a geri dönmüştür.

Aynı sene Bağdat'ta çok büyük bir çiçek salgını oldu ve çok sayıda çocuk bundan öldü. Arkasından da büyük bir veba salgını geldi.

499 senesinde Nihâvend çevresinde peygamberlik iddiasında olan bir adam ortaya çıktı. Halk onun takipçisi oldu. Fakat yakalandı ve öldürüldü.

500 senesinde Bâtınîlere ait olan İsbahân kalesi⁵⁰⁶ alındı, yıkıldı ve içindekiler de öldürüldü. Liderlerinin kaynatılarak derisi yüzüldü ve içleri samanla dolduruldu. Bu, Sultan Muhammed tarafından ancak şiddetli bir kuşatmadan sonra yapılmıştır. Allah'a hamdolsun.

501 senesinde sultan, Bağdat'ta vergileri kaldırdı. Böylece pek çok insanın duasını aldı. O, adaleti ve hayırları artırmıştır.

502 senesinde Bâtınîler⁵⁰⁷ geri döndü ve halkının boş bulunduğu bir sıra-

⁵⁰⁴ Ebû'l-Mehâsin Abdü'l-Vâhid. Nizâmü'l-Mülk'ün de büyük saygı duyduğu bir Şafii fakihidir. Eseri *el-Bahr* ise kendi mezhebinin fıkıh anlayışını ele alan, oldukça hacimli bir kitaptır. Mezhep ayrımcılığı sonucu Amul'de öldürülmüştür. İbn Hal. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 456, * imli dipnot.

⁵⁰⁵ Propaganda şeklinde anlaşılmalıdır.

⁵⁰⁶ Şahdız Kalesi.

⁵⁰⁷ İngilizce çeviride İsmâîlîler şeklinde tercüme edilmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 451

da Şayzar'a girdiler. Burayı ele geçirdiler, kaleyi alarak kapılarını da kapattılar. Bu sırada Şayzâr valisi orada değildi. Fakat geri döndü ve derhal onları yok etti. Bu sene, yukarıda da bahsi geçtiği üzere, *el-Bahr*'ın yazarı Şâfiî Şeyhi er-Ru'yânî de Bâtînîler tarafından öldürülmüştür.

503 senesinde, birkaç yıllık bir kuşatmadan sonra, Frenkler Trablus'u⁵⁰⁸ ele geçirdi.

504 senesinde Frenkler'den dolayı Müslümanların sorunları arttı. Müslümanlar, Frenklerin Şam'ın büyük bir kısmını istila edeceklerini anlamaları üzerine barış talebinde bulundu. Lakin Frenkler bunu kabul etmedi ve ancak biner dinar karşılığında bir ateşkese razı oldu; zira bunu da sonradan bozmuşlardır. Allah onlara lanet etsin!

Aynı sene Mısır'da korkunç ve kapkara bir rüzgâr esti. İnsanlar nefes alamadı. Hatta kendi ellerini göremediler. Üzerlerine kum çöktü ve sonlarının geldiğini düşündüler. Kısa zaman sonra rüzgâr az da olsa dindi; fakat sonra sarıya döndü ve bu öğle vaktinden güneşin batışına kadar devam etmiştir.

Bu sene Frenkler ve Endülüs Hükümdarı İbnü'l-Tâşifin arasında büyük bir savaş oldu. Müslümanlar galip geldi. Öldürdüler, esir aldılar ve sayılamayacak kadar ganimet alındı. Frenklerin en cesuru öldü.

507 senesinde Musul Valisi Mevdûd, Kudüs'teki Frenk kralıyla savaşmak için ordusuyla harekete geçti. Aralarında korkunç bir savaş oldu. Sonra Mevdûd Dimaşk'a döndü. Cuma günü camide namaz kılarken bir Bâtînî üzerine atıldı ve onu bıçakladı. Mevdûd oracıkta öldü. Bunun üzerine Frenk kralı Dimaşk valisine⁵⁰⁹ şöyle bir mektup göndermiştir:

"Eğer bir halk kendi komutanını, kutsal gününde, taptığı tanrının ibadethanesinde öldürüyorsa, şüphesiz Allah da onları helak edecektir!"

511 senesinde büyük bir sel Sincar'ı ve onun surlarını alıp götürdü, halkın pek çoğunu da yok etti. Hatta sel şehrin kapısını uzun mesafeler boyunca sürükledi. Kapı akıntı toprağının altında kaldı ve ancak iki sene sonra ortaya çıktı. Sel, bir çocuğu yatağıyla birlikte aldı. Yatak bir zeytin ağacının üzerinde asılı kaldı. Çocuk yaşadı ve büyüdü.

Bu sene Sultan Muhammed öldü. Yerine kırk beş yaşındaki oğlu Mahmûd geçti.

512 senesinin Rebîü'l-Evvel ayının yirmi üçünde,⁵¹⁰ çarşamba günü

⁵⁰⁸ Tripoli.

⁵⁰⁹ Atabek Tuğtekin.

⁵¹⁰ Eserin İngilizcesinde de belirtildiği üzere buradaki tarih yanlıştır. İbn Haldun'un kesin verdiği tarihe göre el-Mustazhır, Rebîü'l-âhîrin 16'sında (12 Ağustos 1118) vefat etmiştir. Ayrıca İbn

el-Mustazhir vefat etti. Devri yirmi beş sene sürmüştür. Hanbelî Şeyhi İbn Ukayl onu yıkadı ve oğlu el-Müsterşit namazını kıldırdı. Vefatından kısa zaman sonra büyükannesi, Muktedî'nin annesi Ercuvan da vefat etmiştir.

Zehebî'nin söylediğine göre, *“El-Mustazhir hâriç büyükannesi kendisinden sonra da yaşayan başka bir halife bilinmemektedir. Ercuvan oğlunu, sonra oğlunun oğlunu ve daha sonra da oğlunun torununun halife olduğunu görmüştür.”*

El-Mustazhir'in şiirlerinden:

*“Çözdü buz tutmuş kalbimi sıcaklığı aşkın,
Sen bana elini uzattığın gün.
Nasıl yürürüm ben sabrın yolunda
Görünce aşka giden geçitlerin çokluğunu?
Eğer ki vefa yeminimi bozarsam ey sevgili,
Görmeyeyim artık bir daha hiç seni!”*

Sârim el-Batâihi de şöyle bir methiye söylemiştir:

*“Geçirdim geceyi el-Mustazhir b. El-Muhtedî
Billah b. el-Kâim b. el-Kâdir’le
Onun koruması altında, dilerim ki onun elleri
Benim aşiretim üzerinde koruyucu olacak.
Onun yanında kalayım ilerleyen yıllarda da,
Ve methiyelerimle benim tüm dünyada şöhret bulsun!”*

Bunun üzerine el-Mustahzir ona, ya bir hediye alıp gideceği ya da yıllık bir maaşla yanında kalacağı seçeneklerini sunduğu iki emir yazmıştır.

Silâfi'nin Ebû'l-Hattâb b. el-Cerrah'dan naklen anlattığına göre, *“Ramazanda Mustahzir’le birlikte dua ediyordum. ‘...inan ki oğlun hırsızlıkla suçlandı’⁵¹¹ diye okudum. Bu el-Kasâî'nin bize rivayetiydi. Sonra ben selam verdiğimde, ‘Bu güzel bir okumadır; zira içinde peygamberlerin evlatlarını yalan söylemekten tenzih vardır’ demişti.”*

Onun döneminde ulemadan vefat edenler şöyledir: Ebû Muzaffer es-Semâinî, Nâsır Mukaddisî, Ebû'l-Ferec, Şizâle, er-Ru'yânî, hatib et-Tebrîzî, el-Kîyâ el-Harâsî, el-Gazâlî ve lisan âlimi Ebû Verdî.

Haldun onun halifelik süresini de 24 yıl, 3 ay ve 11 gün olarak vermektedir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 452, § imli dipnot.

⁵¹¹ Yûsuf suresi, 81. âyet: “Siz dönün de babanıza deyin ki: ‘Ey babamız, inan ki oğlun hırsızlık etti. Biz ancak bildiğimize şahitlik ediyoruz. Yoksa gaybın bekçileri değiliz.’” Görüldüğü üzere burada sureyi aslından farklı bir şekilde okumuştur.

El-Müsterşit Billah Ebû Mansûr (1118–1135)

El-Müsterşit Billah. el-Mustazhir Billah oğlu Ebû Mansûr el-Fazl.

485 senesinin Rebîü'l-Evvel ayında doğdu. Annesi cariyedir. 512 senesinin Rebîü'l-Âhir ayında babasının ölümü üzerine ona biat edildi. Oldukça azimli, keskin zekâlı ve gözüpek, atılgan ve basiret sahibi, güçlü ve heybetliydi. Hilafetin işlerini sıkıca kavradı ve onları en güzel düzenle idare etti. Hilafetin eski geleneklerini hayata döndürerek onun kemiklerine can verdi. Şeriatın sütunlarını güçlendirdi ve kollarını nakışlarla süsledi. Bizzat kendisi seferlere çıkmıştır. Son seferinde, ordusu Hemedân'ın batısında yenilip de kendisi Azerbaycan'a esir götürülene dek pek çok defa Hille, Musul ve Horasân yoluna seferlere çıktı.

Ebû'l-Kâsım b. Bayyân'dan ve Abdü'l-Vâhib Habbullah es-Sebtî'den hadîsler işitmiştir. Muhammed b. Amr b. Mekkî el-Ahvâzî, veziri Ali b. Tirâd ve İsmâil b. Tâhir el-Musûlî de ondan hadîsler rivayet etmiştir. Bunu zikredense İbnü's-Samâinî'dir.

İbnü's-Sellâh onun adını Şâfiî tabakatlarında zikretmiştir. Bu onun mertebesini anlamamız için yeterlidir. Yine İbnü's-Sellâh'ın söylediğine göre Ebû Bekir eş-Şâfi, fıkıh üzerine olan *el-Umde [fi Farûn eş-Şâfi 'îyya]*'sını onun için yazmıştır; kitap onun lakabı olan el-Müsterşit adıyla bilinmektedir; çünkü el-Müsterşit'in o zamanki lakabı Umdetü'd-Dünyâ ve'd-Dîn'di. İbn Subkî de Şâfiî tabakatlarında ondan şöyle söyleyerek bahseder: *“İktidarının başında çok dindardı, yünden elbise giyer ve ibadet etmek için tek başına bir odaya kapanırdı. Doğumu 486 senesinin Şâban ayının on sekizidir (18 Eylül 1093). Babası, veliahtı olarak onun adını hutbede okuttu ve 488 senesinde de adını sikkelerin üzerine bastırdı.”*

Evvelden hiçbir halifede benzeri görülmemiş güzellikte bir el yazısı vardı. Kâtiplerini düzeltir ve yazdıklarını gözden geçirirdi. Onun gözüpekliği, heybeti, cesareti ve yiğitliği güneşten daha meşhurdur. Düşmanlar ve çatışmalar onun iktidarından hiç eksik olmadı. Ta ki son seferinde Irak'a yürüyerek yenik düşüp esir alınıp da şehit edilmesine kadar düşmanlarını defetmek için bizzat sefere çıkardı.

Zehebî'nin söylediğine göre, *“525 senesinde Sultan Mahmûd b. Muhammed Melikşah öldü. Yerine oğlu Dâvud getirildi. Amcası Mesud b. Mahmûd ona karşı ayaklandı. Aralarında savaş oldu ve sonra tüm ülkeleri paylaşmak şartıyla barış yaptılar. Bağdat'ta Mesud için hutbe okundu ve ondan sonra da vâris olarak Dâvud kabul edildi. Onlara hilat verildi. Sonra halife ve Mesud'un araları açıldı. Halife onun üzerine yürüdü ve iki ordu karşılaştı. Ancak halifenin askerlerinin büyük bir kısmı ihanet etti*

ve Mesud galip geldi. Halife ve yanındakileri esir aldı, onları Hemedân yakınlarındaki bir kaleye kapattı. Bu olanlar Bağdat halkına ulaştığında insanlar kargaşa içinde tozu dumana katarak yolları⁵¹² doldurdu, ağladılar ve matem tuttular. Kadınlar yüzleri açık bir şekilde, halife için yas tuttu. Namaz ve hutbeden uzak durdular.”

İbnü'l-Cevzî'nin söylediğine göre “Bağdat sık aralıklarla pek çok kez sallandı ve bu sarsıntılar günde beş ya da altı kez duyulmaktaydı. İnsanlar dualar etti; Sultan Sancar amcasının oğlu Mesud'a elçi göndererek şöyle söyledi:

‘Oğlum Gıyâsü'd-Dünyâ ve'd-Dîn, bu mektuptan haberdar olur olmaz Emîrül-Mü'minîn'in huzuruna çıksın, onun önünde yeri öpüp ondan af ve bağışlanma dilesin, onu hoş tutmak için elinden geleni ardına koymasın. Göğün ve yerin işaretleri bize göründü; görmek bir yana dursun, artık benzerlerini işitmeye dahi takatimiz kalmamıştır; fırtınalar, şimşekler ve depremler. Bunlar tam yirmi gün sürdü. Orduda huzursuzluk çıktı ve şehirler karmaşa içine düştü. Allah'ın huzurunda kendim için korku duyarım. O'nun işaretlerinin görünür olması, insanların camilerde namaz kılmaktan uzak durması ve hutbenin kesilmesi benim kaldırmaya dayanamayacağım şeylerdir. Şimdi, Allah rızası için sana yalvarıyorum, işlerin yoluna girmesi için halifeyi o aziz makamına geri gönder ve bizden evvelki dedelerimizin de âdeti olduğu üzere onun önünde maiyeti taşı.’”

Mesud, onun emrettiklerinin tamamını yerine getirdi ve halifenin önünde yeri öperek ondan af diledi.

Sancar sonra bir askerî birlikle beraber Mesud'a bir elçi daha gönderdi ve ona derhal halifeyi başkentine teslim etmesini emretti. Bu askerlerin içinde on yedi Bâtınî de vardı ve söylendiğine göre Mesud onların varlığını görmezlikten gelmiştir; aksine onun onları tanıdığını ve hatta grubun içine kendisinin soktuğunu söyleyenler de vardır. Böylece Bâtınîler, çadırında halifeye saldırdı ve onu öldürdüler. Halifenin yanındaki birkaç kişiyi de öldürdüler. Bâtınîler niyetlerini açığa vurana kadar askerler onların varlıklarını bilmiyordu. Onları yakaladılar ve hepsini öldürdüler. Sultan halkın önünde onun için yas tuttu ve büyük üzüntü duydu. Yas ve ağlamalar vardı; haber Bağdad'a ulaştığı vakit halk bundan çok büyük bir acı duydu. İnsanlar çıplak ayaklarıyla, elbiselerini yırtarak dışarıya çıktı. Kadınlar saçları darmadağın, göğüslerini döverek ve onun için ağıtlar yakarak dışarı çıktı. El-Müsterşit cesareti, adaleti ve onlara yaptığı iyiliklerden dolayı çok seviliyordu.

El-Müsterşit'in öldürülmesi -Allah rahmet eylesin- Maraga'da olmuştu. 529 senesinin Zi'l-kade ayının on altısı, günlerden perşembe idi. (3 Eylül 1135)

⁵¹² Burada çarşı, pazar yeri anlamına gelen سوق sözcüğünün çoğul hali olan اسواق kullanılmıştır.

Onun şiirlerinden:

*“Ben oyum; savaşıta aranan kızıl yüzlü,
Kim fethedebilir dünyayı bir rakibi olmadan?
Atlılarım Diyar-ı Rum’da dört nala,
Işıldayan kılıcımsa Çin’in en uzak diyarlarında çekilecek kınından.”*

Esir düştüğündeki bir şiirinden:

*“Garip değildir aslanların da yaralanması,
Düşmanların köpekleri, insanlar ya da hayvanlar tarafından.
Helak etti Vahşî’nin mızrağı Hamzâ’yı,
Ve İbn Mülcem’in kılıcıdır Ali’yi öldüren.”*

Yenildiği zaman kaçması teklif edildiğinde buna kabul etmedi. Esir edilene kadar hiçbir yere kaçmadı, aksine yerinde kaldı.

“‘Kuşatmışken düşman seni
hâlâ duruyor musun kaçmadan?’ dediler,
‘Nasihatlere kulak asmayan kişi ancak kendini kandırır’ dedim;
Ömrüm boyunca bir daha hiç hayır görmeyeyim
Kader de çekmesin şerri üzerimden,
Eğer ki başkasını düşünürsem,
Allah’dan gayrı bana hayır ya da şer getirecek!”

Zehebî'nin söylediğine göre el-Müsterşid, kurban bayramında şöyle bir hutbe vermiştir:

“Yıldızlar dönüp dururken, güneş doğudan doğar ve gökler yeryüzünü sararken, Allah en yücedir! Bulutlar yağmur yağdırırken, seraplar pırıldarken, dilenen şey yerine gelirken ve gezgin mesutça geri dönerken Allah en yücedir!”

Uzunca bir hutbeden sonra oturdu. Sonra tekrar ayağa kalktı ve şöyle devam etti:

“Ya Rab! Beni soyuma faydalı ve salih kıl! Hükmetmem için bahşettiğini idare etmeme yardımcı ol! Bana verdiğin nimetlere şükür, ilhamı ve inayetini nasip et ve bana yardım et!”

Tam bunu söyleyip aşağı inmek üzereydi ki, Hâşimî Ebû'l-Muzaffer ona doğru yaklaştı ve ezberden şunu okudu:

*“Allah’ın rahmeti senin üzerine olsun ey minberin üzerinde
yücelenlerin en hayırlısı ve sancakları muzaffer olan!”*

Hükmedenlerin en mükemmeli,
 O güzel mizacı ve idaresiyle beşeriyetin tümüne hayırlı olan!
 Batının ve doğunun en erdemlisi
 Dedelerinin soyundan⁵¹³ yağmurun yeryüzüne indiği kişi!
 Taşı bile yumuşatan hitabetin ve hutben
 Küpelerle donatmıştır kulaklarımızı da hiç şüphesiz!
 Sen ki, heybetini salıverdın bütün gönüllere
 Ve tüm şehir onun korkusuyla tir tir titredi!
 Sen işte bununla zaferi ve asaleti Adnan'ın⁵¹⁴ soyuna ekledin,
 Ve bununla yürüdü şanın beşeriyetin içinde.
 Sen ki, Benî Abbâs'ın şefi,
 Sendedir alçakgönüllülük ve bilgeliğin muzefferliği!
 İmamımız olduğun bu devri borçluyuz biz Allah'a,
 Ve senin bize imam olmanı O'na boçludur kader!
 Sürüp gitsin hükmün asırlarca,
 Yaşlanırken de ardarda gelen yaşlarla!
 Bizim iyi dileklerimizle varolasın bu kutlu bayramda,
 Duaların ve kurbanlarıyla yücelsin onurumuz!"

Veziri Celâlü'd-Dînü'l-Hasan b. Ali b. Sâdık onun için şöyle bir methiye söylemiştir:

"Su gibi bulurum insanları hoşlukta ve naziklikte,
 Lakin, onun en saf hali Emîrü'l-Mü'minîn!
 Varsa eğer bilgeliğin beden bulmuş bir hali
 Emîrü'l-Mü'minîn o şüphesiz!
 Eğer ki iman, şeriat ve takva için değilse
 Onun için 'Celle Celâluhu' derim ancak!"

Onun devrinin yirmi dördüncü senesinde bir bulut yükseldi ve Musul'un üzerine alev yağdırdı. Pek çok ev ve yer yanarak yerle bir oldu.

Aynı sene Mısır Hükümdarı el-Emîr bi'Ahkâmullah el-Mansûr öldürüldü. Geride bir vâris bırakmadığı için yerine amcasının oğlu el-Hafız Abdü'l-Mecîd b. Muhammed b. el-Muntasır geçmiştir.

Aynı sene Bağdat'ta iki iğneli, uçan akrepler ortaya çıktı. Bir grup çocuğu öldürdükleri için insanlar onlardan çok korkmuştu.

El-Müsterşit devrinde ulemadan vefat edenler şöyledir: Hanefî İmamı

⁵¹³ Hz. Muhammed ve Abbâs b. Abdü'l-Muttalib.

⁵¹⁴ Kureyş.

Şeinsü'l-İmmet Ebû'l-Fazl, Hanbelî Ebû'l-Vefâe Ukaylîn, Kadılar Kadısı Ebû'l-Hasan ed-Damgânî, Kur'ân okuyucusu İbn Buleymâ, *Lamyatü'l-Acem*'in yazarı et-Tuğrâî, Hafız Ebû Ali es-Sedâfî, Ebû Nasr el-Kuşayrî, lisan âlimi İbn Kuttâ, Muhîü's-Sünnetü'l-Begâvî, Kur'ân okuyucusu İbnü'l-Fihâm, *Mukalamât*'ın yazarı el-Harîrî, *el-Emsâl*'in yazarı el-Meydânî, Mâlikî Ebû'l-Velid b. Rüşd, İmam Ebû Bekir et-Turtûşî, Saragozalı İmam Ebû'l-Haccâc, Badâhu'lu İbnü's-Seyyîd, Şâfiîler'den Ebû Ali el-Farâkî, nahiv âlimi İbnü't-Terâve, İbnü'l-Bâdis, şair Zâfir el-Haddâd, Abdü'l-Gâfir el-Fârisî ve diğerleri.

Er-Râşid Billah Ebû Cafer (1135–1136)

Er-Râşid Billah. Ebû Cafer, el-Müsterşit oğlu el-Mansûr.

502 senesinde doğdu. Annesi cariyedir. Doğumunda annesinin doğum yolunda tıkanma olduğu söylenir. Hekimlere danışılmış ve onlar da çıkış yolunun, altından yapılmış bir âletle genişletilmesini önermiştir. Onlar da bunu yapmış ve başarılı olmuşlardır.

Babası, 513 senesinde veliahtı olarak onun adına hutbe okutmuştur. 529 senesinin Zi'l-kadesinde babasının öldürülmesi üzerine biat almıştır. (Eylül 1135)

O düzgün konuşan, edip, şair, cesur, cömert, güzel mizaçlı, adaletten yana ve adaletsizlikten de hiç hoşlanmayan biriydi.

Sultan Mesud Bağdad'a döndüğü vakit halife de Musul'un yolunu tuttu. Sonra Mesud kadıları, önde gelenleri ve ulemayı çağırarak bir grup insanın şahitliğine binaen Râşid'in zulmünü, mülklere el koymasını, kan dökmesini ve şarap içmesini kanıt gösteren bir iddianame yazdırdı. Fakihlere onun imam olarak kalmayı hak edip etmediği, yoksa onun doğru yoldan saptığının sabit görülmesinin mi gerektiği soruldu. Böylece devrin sultanı olan Mesud için onu halifelikten indirip yerine daha hayırlı birisini getirmek uygun olacaktı. Sonunda onun halifelikten indirilmesinin uygun olduğuna karar verdiler ve şehrin kadısı Ebû Tâhir b. el-Harkî onun halifelikten indirilmesi hükmünü verdi. Amcası Muhammed b. el-Mustazhir'e biat ettiler ve ona el-Muktefi Li'Emrillah lakabını verdiler. Bu 530 senesinin Zi'l-kade ayının on altısındadır (22 Ağustos 1136).

Er-Râşid'e halifelikten indirildiği haberi ulaşınca yanındakilerle birlikte Musul'dan Azerbaycan eyaletine doğru harekete geçti. Maraga'dan bir miktar para toplamışlardı ve orada halka çok zulmetmişlerdi. Sonra Hemedân'a

geçtiler. Burada da çok zulmettiler. Bir grup insanı katlettiler ve diğerlerini de çarmıha gerdiler. Ulemadan bir kısmının da sakalını kestiler. Sonra İsbahân'a geçtiler ve burayı kuşatarak köyleri yağmaladılar.

Er-Râşid İsbahân dışındayken çok şiddetli bir hastalığa tutuldu. Yanında hizmetkârlık yapan Acemlerden bir grup onun yanına girdi ve onu bıçaklayarak öldürdüler. Sonradan bunların hepsi öldürülmüştür. Bu, 532 senesinin Ramazan ayının on altıncı günü olmuştur (3 Haziran 1138). Haber Bağdad'a ulaştığında bir gün boyunca matem tutuldu.

İmâdü'l-Kâtib'in söylediğine göre, *"Er-Râşit, Yûsuf'un güzelliğini ve Hâtîm'in de cömertliğini almıştı."*

İbnü'l-Cevzî'nin söylediği üzere, *"Sûlî'ye göre şöyle bir genel kanı vardır ki buna göre her altıncı halife indirilmiştir. Sûlî bizzat buna bakmış çok şaşırmıştır."* Ben de, onun bu görüşünün geri kalanına girişte devam ettiğime işaret ederim.

Asası ve cübbesi, öldürülene kadar er-Râşid'den alınmadı. Öldürüldükten sonra da el-Muktefi'ye sunulmuşlardır.

El-Muktefi li'Emrillah Ebû Abdullah (1136–1160)

El-Muktefi li'Emrillah. Ebû Abdullah, Muhammed b. el-Mustazhir Bilal.

489 senesinin Rebîü'l-Evvel'in yirmi ikisinde doğdu (25 Mart 1096). Annesi Habeşlidir. Amcasının oğlunun halifelikten indirilmesi üzerine kırk yaşındayken biat almıştır. El-Muktefi lakabını almasının nedeniyse halife olmasından altı gün evvel rüyasında Muhammed(sav)'i görmesi ve onun kendisine *"Bu iş senin üzerinedir; Allah'ın emirlerini takip et"* buyurmasıdır. Bunun üzerine El-Muktefi li'Emrillah lakabını almıştır. Adalet ve düzenin sağlanmasından sonra Sultan Mesud Bağdad'a döndü. Sonra hilafet sarayından tüm büyükbaş hayvanları, eşyaları, altınları, perdeleri ve çadırları aldı. Su taşınması için de halifenin ahırında dört at ve sekiz katırdan başka geriye hiçbir şey bırakmadı. Bu yüzden el-Muktefi'nin ne bir atı ne de bir sefer bineği olmaksızın halife olduğu söylenmektedir.

531 senesinde Sultan Mesud, halifenin tüm varlığını aldı ve ona kendi özel evinden başka hiçbir şey bırakmadı. Halifeden yüz bin dinar istemesi için de vezirini gönderdi. El-Muktefi şöyle cevap vermiştir:

"Senin bu yaptığından daha tuhafını görmemiştim! Biliyorsun ki, el-Müsterşit elinde avucunda ne varsa bununla birlikte sana geldi ve olanlar oldu. Sonra Râşit

başına geçti; yapacağını yaptı ve geriye kalanları alarak çıktı gitti. Eşyalardan başka geriye hiçbir şey kalmadı ve onların da tümünü sen aldın! Darphaneyi de kendin için kullandın; mirasları ve baş vergilerini de aldın. Şimdi ben hangi sebepten sana bu parayı ödeyeceğim? Bana bu saraydan çıkıp onu sana teslim etmekten başka bir çare kalmamıştır; zira Allah'a yeminim vardır, bundan sonra Müslümanlardan bir buğday tanesini bile zorla almam."

Bunun üzerine sultan istediklerinden vazgeçti. Halkın mülklerine ve tüccarlardan vergi almaya döndü. Bu yüzden halk çok çekmiştir.

Sonra Cemâziye'l-Evvel ayında halifenin eyaletleri, toprakları ve miraslarının idaresi kendisine geri verilmiştir.

Bu sene Ramazan ayının otuzuncu gecesı gökte yeni ay arandı fakat görünmedi (27 Haziran 1137). Böylece Bağdat halkı günlerin sayısını tamamlamak için sabaha oruç tutarak girdi. Sonraki gün yine yeni ayı aradılar fakat gökyüzü açık ve temiz olmasına rağmen yine göremediler. Tarihte böylesi hiç duyulmamıştır.

533 senesinde Bahtâra'da⁵¹⁵ çok büyük bir deprem oldu ve on fersah uzaklıktan hissedildi. Pek çok insan öldü. Sonra Bahtâra yere battı. Şehrin kurulu olduğu yerden siyah sular çıktı.

Aynı sene emîrlere eyaletlerin gelirlerine el koydu. Sultan Mesud âciz kaldı; öyle ki ona adından gayri hiçbir şey kalmadı. Sultan Sancar'ın da gücü azaldı; çünkü Allah zorbalara boyun eğdirendir! Halife el-Muktefi güç kazandı ve ona duyulan saygıyla birlikte gücü de arttı. Bu, Abbâsî iktidarının düzelmesi için bir başlangıçtı. Allah'a şükürler olsun!

541 senesinde Sultan Mesud Bağdat'a geldi ve bir darphane kurdu. Fakat halife darphanenin kurulmasını sağlayan para basmaktan sorumlu kişiyi tutuklattı. Bunun üzerine Sultan Mesud da halifenin mabeyincisini tutuklattı. Halife buna çok sinirlendi ve üç günlüğüne büyük cami ve mescitlere kilit vurdu. Sonra para basmaktan sorumlu olan kişi ve mabeyinci serbest kaldı. Böylece işler yoluna girdi.

Aynı sene vaiz İbnü'l-Abbâdî⁵¹⁶ vaazlar verdi. Sultan Mesud da bunlardan birinde hazır bulunmuştur. Bu sırada Abbâdî konuyu vergilere ve halkın bundan çektiğine getirerek şöyle söyledi:

⁵¹⁵ İngilizce çeviride Yâkut'tan naklen burası Mekke yakınlarındaki bir kale olan Hubza olarak verilmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 460, ‡ imli dipnot.

⁵¹⁶ İbnü'l-Esîr'in söylediğine göre bu zat Sultan Sancar'ın gönderdiği bir heyetle birlikte gelmiştir. Vaazlarının o derece büyük bir etkisi vardı ki sadece saray ahalisi değil, bütün halk koşarak onu dinlemek için gelmişti. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 461, * imli dipnot.

“Ey yeryüzünün sultanı! Sen ki Müslümanlardan aldığın kadarını sadece bir gecede bir çalgıcıya verirsin! Şimdi bu çalgıcıyı bana hediye et ve onu bana ver; böylece onu, Allah’ın sana bahsettiklerinden dolayı Allah’a sunduğun bir şükran say.”

Bunu kabul etti ve böylece şehrin vergilerini bağışlayan duyurular hazırlandı. Her tarafa üzerinde vergilerin bağışlandığını yazan levhalar gönderildi ve bunların önünde davullar çalındı. Levhalar camilerin kapıları üzerine çivilendi ve en-Nâsır li’Dînillah’ın devrine kadar da yerlerinde kaldı. En-Nâsır, *“Bizim Acemlerin ilanlarına ihtiyacımız yoktur”* diyerek bunların indirilmesini emretmiştir.

543 senesinde Frenkler Dimaşk’ı kuşattı. Halep Valisi Nûre’d-Dîn Mahmûd b. Zengî ve kardeşi Musûl Valisi Gâzi kuşatmayı kaldırmak için Dimaşk’a geldi. Allah’a hamdolsun ki, Müslümanlar galip geldi ve Frenkler bozguna uğradı. Nûre’d-Dîn Frenklerle savaşmayı sürdürdü ve onların Müslüman ülkelerden aldıklarını geri aldı.

544 senesinde Mısır Hükümdarı Hafız li’Dînillah öldü. Yerine oğlu ez-Zâfir İsmâil geçti.

Aynı sene büyük bir deprem oldu ve Bağdat yaklaşık on kez sallandı. Hilvan’da bir dağ parçalandı.

545 senesinde Yemen’de kan yağmuru yağdı ve yeryüzü kana bulandı. Bunun izleri insanların elbiselerine çıkmıştır.

547 senesinde Sultan Mesud öldü.

El-Muktefi’nin veziri İbn Hubayra’nın söylediğine göre, *“Mesud’un etrafındakiler el-Muktefi’yi hor görüp ona edepsizlik ettiklerinde el-Muktefi onlara karşı açıkça cephe alacak güce sahip değildi. Bu yüzden tıpkı Peygamber(sav)’in Rîl ve Zekvân’a karşı bir ay boyunca lanet okuduğu gibi el-Muktefi ve veziri de onlara karşı bir ay boyunca lanet okumaya karar verdi. Böylece İbn Hubayra ve halife, her biri kendi bulundukları yerden, Cemâziye’l-Evvel’in yirmi dokuzuncu gecesinden gün doğumuna kadar lanet okudu. Bu her gece devam etti. Tam bir ay, ne bir gün kısa ne bir gün uzun, tamamlandığı vakit Mesud yatağında ölmüştü.”*

Askerler Melikşah’ın sultan olması üzerine anlaştı ve Hasbek⁵¹⁷ onun adına idareyi ele aldı. Sonra Melikşah’ı tutuklattı. Huzistan’dan kardeşi Muhammed’i getirtti. Muhammed gelince de sultanlığı ona teslim etti. Halife idareyi kendi eline aldı ve sözleri her yerde itaat görür oldu. Sultanın Nizâmiye Medresesi’ne atadıklarını da azletti. Vâsıt bölgesinin kargaşa içinde olduğu haberi halifeye ulaştı. Bunun üzerine ordusunun başında harekete geçti. Eyaletleri yeniden düzene soktu. Hille ve Kûfe’ye girdikten sonra gücünü pekiştirdi ve muzaffer bir şekilde Bağdad’a döndü. Şehir onun için süslenmişti.

⁵¹⁷ Has Bey.

548 senesinde Oğuzlar, Sultan Sancar'a karşı ayaklandı. Onu esir edip kötü davrandılar ve elindeki toprakları da ele geçirdiler. Fakat yine de hutbe onun adına okunur kaldı. Sancar, manasız bir suret olarak onlarla kaldı.⁵¹⁸ Hiçbir gücü kalmadığı için kendine ağlar oldu. Eline geçen para ise ancak seyislerinden birinin eline geçen kadardı.

549 senesinde Mısır Hükümdarı Zâfir Billah el-Ubeydî öldürüldü. Yerine henüz küçük bir çocuk olan oğlu el-Fâiz İsa geçti. Mısırlıların işleri yürümez oldu. Bunun üzerine el-Muktefî, Nûre'd-Dîn Mahmûd b. Zengî'ye bir menşur yazarak Mısır'ın idaresini ona verdi ve Mısır'a gitmesini emretti. Zengî bu sırada Frenklerle savaşıyor ve cihat ediyordu. Bu yılın Sefer ayında Dimaşk'ı ele geçirmişti. Rumlardan da hem kılıç zoru hem de âman⁵¹⁹ yoluyla kaleler ve hisarlar ele geçirmişti. Elindeki toprakların sayısı arttı ve ünü yayıldı. El-Muktefî ona daha fazla yetki vererek Mısır'a yürümesini emretti. Ona Melikü'l-Âdil lakabını verdi. El-Muktefî'nin gücü zirveye ulaştı ve hükmü sağlamlaştı. Muhaliflerine galip geldi, böylece kendi hükmüne asilik eden eyaletlerin üzerine yürümeye karar verdi. 555 senesinin Rebû'l-Evvel'inin ikisinde (16 Mart 1160), cumartesi gecesi vefat edene dek işlerinden refah ve başarı eksik olmamıştır.

Zehebî'nin söylediğine göre, "El-Muktefî, halifelerin seçkinlerindendi. İlim sahibiydi, eğitimliydi, cesurdu, yumuşak huylu ve nazik mizaçlıydı, liderlikte eksiksizdi, eşsiz bir imamdı. Ne kadar önemsiz olursa olsun bir emîr ancak bizzat onun elinden yazılınca yerine getirilirdi. Halifeliği sırasında Kur'ân'ın dörtte üçünü yazmıştır. Hocası Ebû'l-Burkât b. Ebû'l-Ferec b. es-Sinnî'den hadîsler işitmiştir."

İbnü's-Semanî'den: "Cuzâ b. Arafa'nın Ebû'l-Kâsım İbn Beyyân'dan rivayet ettiği hadîsleri, kardeşi el-Müsterşit'le birlikte dinledi. Ondan rivayet edenlerse bir lisan âlimi olan hocası Ebû Mansûr el-Cevalikî, veziri İbn Hubayra ve diğerleridir. El-Muktefî Kâbe'ye yeni bir kapı inşa ettirdi ve kendi cenazesi için akikten bir tabut yaptırdı. Takdire şayan bir fitratı vardı ve iktidarı övgüye layıktı; zira din, öğrenme, erdem, ileri görüşlülük ve devlet idaresiyle meşgul olmuştu. İmamlığın nişanlarını yeniledi ve hilafetin geleneklerini diriltti. Bizzat halkın işleriyle uğraştı. Bir defadan fazla savaşa gitti. Devri uzun sürmüştür."

Ebû Tâlib Abdü'r-Rahman Haşîmî'nin Kitâbü'l-Menâkıbe'l-Abbâsiyye'de söylediğine göre, "El-Muktefî'nin devri, adalet bakımından parlak ve yapılan hayırlı işler bakımından da dikkate değerdi. Halife olmasından evvel ibadet onun için her şeyden önce gelirdi. Halifeliğinin ilk döneminde dinî vazifelerle, ilmî eserleri yazarak çoğaltmakla ve Kur'ân okumakla meşgul olmuştu. El-Mu'tasım'dan beri onun gibi

⁵¹⁸ "Oğuzlar'ın başında otoritesi olmayan bir isimden ibaret hale geldi" demek istiyor.

⁵¹⁹ Fıkıh'a göre ehl-i kitap olan (Hristiyan ve Yahudiler) halklara tanınan teslim olma hakkı.

keskin zekâlı, tuttuğunu koparan, ağırbaşlılığıyla birlikte cesur, Allah'tan korkmayı ve dindarlığı bir arada kendinde barındıran hiçbir halife görülmemiştir. Orduları nereye ilerlerse ilerlesin muzefferdi.”

İbnü'l-Cevzî'nin söylediğine göre, “El-Muktefî'nin devrinde Bağdat ve Irak halifelerin hükmüne döndü ve onlara kastedecek kimse kalmadı. Oysa bundan evvel, el-Muktedir'den el-Muktefî'nin devrine dek, iktidar başka hükümdarların elindeydi ve halifenin onların yanında isimden başka bir etkisi yoktu. Bunların arasında Horasân Hükümdarı Sultan Sancar, Şam Hükümdarı Nûre'd-Dîn Mahmûd Zengî de vardı. Onun eliaçıktı, hadîsleri ve muhaddisleri dinlemeyi severdi. İlimde gayretliydi ve âlimlere hürmet ederdi.”

İbnü's-Semanî'nin söylediğine göre, “El-Muktefî, Ebû Mansûr el-Cevâlikî'den Resûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu işitmiştir: ‘Emîrler şiddetten, insanlar da açgözlülüğten başkasını artırmadıkları vakit kıyamet saati ancak insanlık içinden şer sahibi olanlara gelecektir.’”

El-Muktefî, bir nahiv âlimi olan İmâm Ebû Mansûr el-Cevâlikî'yi, namaz kıldırması için imam yapmak amacıyla çağırttığı vakit Cevâlikî içeri girdiğinde onu, “Barış ve Allah'ın rahmeti üzerinize olsun ey Emîrü'l-Mü'minîn” diye selamladı. Bu sırada orada bulunan hekim İbnü't-Tilmîz en-Nasrânî⁵²⁰ de, “Emîrü'l-Mü'minîn bu şekilde selamlanmaz şeyh!” dedi. İbnü'l-Cevâlikî, onu hiç umursamadı ve söze şöyle devam etti: “Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Selamım sünnet-i nebevî'nin emrettiğidir” dedi ve ilgili hadîsi rivayet ettikten sonra şöyle ekledi: “Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Eğer biri, bir Hristiyan'ın ya da Yahudi'nin kalbine bilginin hiçbir türünün doğru şekilde girmeyeceği iddiasında bulunursa yalan söylemiş olmaz. Şüphesiz ki onların kalbine mühür vurulmuştur⁵²¹ ve Allah'ın mührü de ancak imanla kırılır.” Bunun üzerine el-Muktefî, “Doğru ve güzel konuştun” dedi. İbnü't-Tilmîz ise o büyük âlimliğine rağmen dona kaldı.

El-Muktefî devrinde ulemadan vefat edenler: Nahiv âlimi İbnü'l-Abraş, Yûnus b. Mugayyis, Şâfiî Cemâlî'l-İslam b. el-Müsellem, Tergîb'in yazarı Ebû'l-Kâsım el-İsfahânî, İbn Berracân, el-Muallim bi-Fuvâidü'l-Müsellim'in yazarı el-Mazârî el-Mâlikî, Zemahşerî, el-Ensâb'ın yazarı Râşidî, kendilerinin de imamı olan el-Cevâlikî, Tefsîr'in yazarı İbn Âtiye, Ebû's-Suâdât İbnü'l-Şücerî, imam Ebû Bekir İbnâ'l-Arâbî, şair Nasuhe'd-Dîne'l-Ercânî, Kadı Ayyâd, hafız Ebû'l-Velîd b. el-Debbâg, Ebû'l-Esad Hubbetu'r-Rahmân el-Kuşayrî, Kur'ân okuyucusu İbn Ulam el-Farsî, şair Raffâ, el-Milel ve'n-Nihâl'in yazarı Şahrastânî, şair el-Kaysarânî, Gazâlî'nin öğrencilerinden Muhammed b. Yahyâ, hafız

⁵²⁰ Hristiyan.

⁵²¹ Bakara suresi 7. âyet: “Allah onların kalplerine de kulaklarına da mühür basmıştır. Gözlerinin üzerinde de bir perde vardır. Ve büyük azap da onlarıdır.”

Ebû'l-Fazl b. en-Nâsır, Kur'ân okuyucusu Ebû'l-Kerîm Şahrazûrî, şair Vâvâî, Şâfiî İmamı İbnü'l-Celâî ve diğerleri.

El-Müstencîd Billah Ebû'l-Muzaffer (1160–1170)

El-Müstencîd Billah, Ebû'l-Muzaffer, el-Muktefî oğlu Yûsuf.

518 senesinde doğdu. Annesi Tâus isimli Gürcü bir cariyedir. Babası 547 senesinde, veliahtı olarak onun adına hutbe okutmuştur.

Babasının vefat ettiği gün biat aldı. Adalet ve merhamet sahibiydi. Vergileri büyük oranda azalttı. Böylece Irak'ı vergiden muaf tuttu. Fesat çıkaranlara karşı sertti. İnsanlara iftira eden bir adamı uzun süreliğine hapse atmıştı. Daha sonra bir adam onun huzuruna gelerek bu kişiyi serbest bırakması için ona on bin dinar teklif etti de halife bunun üzerine, *“Ben sana on bin dinar vereyim ve sen de bana hapse atmam için onun gibisini göster; böylece halkı onun gibilerin şerrinden uzak tutmuş olurum”* demiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin dediğine göre, *“El-Müstencîd, keskin zekâsı ve mükemmel bir yargılama yeteneği ile, güçlü bir idraka ve birçok erdeme sahipti. İyi bir şairdi ve nesirde de belagat sahibiydi. Usturlab,⁵²² astronomi âletlerini kullanmakta ve başka şeylerde de çok hüner sahibiydi.*

Onun şiirlerinden:

*‘Kınadı beni aklar düşmüş saçlarımın vakurluğundan,
Hakikaten utandıracak olan bir şeyden de kınar mıydı beni acep?
Ne olmuş perçemlerime aklar düşüyorsa?
Zira aylar gecelerin zaferidir.”*

Ve bir cimri üzerine söylediği şiir;

*“Yakar bir cimri mumu evinde
Kendince bize olan hürmetinden.
Lakin, dökülmez bir damla yaş mumdan
Onun gözünden süzülen yaşlar misali.”*

Müslümanların işleri üzerindeki idaresinin pek hoşuna gittiği veziri İbn Hubayrâ'ya söylediği şiir:

⁵²² Usturlab: Eski bir astronomi aygıtıdır. İngilizce'ye Astrolab olarak geçmiştir.

“Övgüye layık iki şey vardır senin şahsında bol olan;
 Bunlarla anılacaksın sen kıyamet vakti.
 Dünya ihtiyaç içindedir yardımına ve cömertliğine senin
 Lütfun inkâr gördüğü bir devirde insanlardan!
 Ey Yahyâ,⁵²³ eğer ki Yahyâ ve Cafer senin yerine geçmek istese
 Geri dururdu ikisi de bundan.
 Ne sana husumeti olan birini gördüm ey Ebû Muzaffer!
 Ne de buna kalkışıp da senin alaşağı etmediğini.”

El-Müstencîd 566 senesinin Rebîü'l-Âhir'inin sekizinde vefat etti (25 Aralık 1170).

Halifeliğinin ilk yıllarında, Mısır Hükümdarı Fâiz öldü. Yerine Benî Ubeydî'nin son halifesi Âzîd li'Dînillah geçmiştir.

562 senesinde Sultan Nûre'd-Dîn, Emîr Esedü'd-Dîn Şirkûh'u, donattığı iki bin atlının başında Mısır'a gönderdi. Şirkûh, Cezîre'de⁵²⁴ konakladı ve yaklaşık iki ay boyunca Mısır'ı⁵²⁵ kuşattı. Mısır hükümdarı, Frenkler'den yardım isteyince onlar da yardım için Dümyat'a girdi. Bunun üzerine Esedü'd-Dîn Şirkûh, Yukarı Mısır'dan yola koyuldu. O, Mısırlılar [ve Frenkler] arasında savaş oldu. Askerlerinin az⁵²⁶, düşmanının çok olmasına rağmen Şirkûh galip geldi. Frenkler'den binlercesi öldürüldü. Sonra Esedü'd-Dîn, Yukarı Mısır'ın haraçlarını topladı. Frenkler de Esedü'd-Dîn'in yeğeni Selahaddîn Yûsuf b. Eyyûb'un aldığı İskenderiye'ye ilerledi ve dört ay boyunca kuşatma altına aldılar. Bunun üzerine Esedü'd-Dîn, Frenkler'in üzerine yürüdü. Böylece Frenkler kuşatmayı kaldırdı ve Esedü'd-Dîn de Şam'a geri döndü.

564 senesinde Frenkler çok büyük bir orduyla Mısır'a doğru harekete geçti. Bilbays'ı ele geçirdiler ve Kahire'yi de kuşattılar. Kahire valisi onların korkusundan şehri yaktı, sonra da Sultan Nûre'd-Dîn'den yardım istedi. Bunun üzerine Esedü'd-Dîn ordusuyla birlikte geldi. Frenkler onun geldiğini duyunca Kahire'den geri çekildi. Esedü'd-Dîn, Kahire'ye girdi. Mısır Hüküm-

⁵²³ Ebû Yahya ve Ebû Muzaffer'in her ikisi de Hubayra'nın lakaplarındandır. Bermekî olan Yahya ve Cafer, Hârûn Reşîd devrinde yaşamış, cömertlikleri ve başlarına gelen talihsizliklerle ünlü bir baba oğuldur. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 466, * imli dipnot.

⁵²⁴ Fustat'a bağlı bir mahalledir. Ada anlamına gelen Cezîre şeklinde anılmasının nedeniye Nil Nehri taşıdığı zaman etrafının sularla çevrilmesi ve karayla tüm bağlantısının kesilmesidir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 466, † imli dipnot.

⁵²⁵ Kahire.

⁵²⁶ “Jacobus a Vitriaco, Kudüs kralının 374 atlısı olduğunu yazmıştır. Hem Müslümanlar hem de Frenkler (Haçlılar) düşmanlarının sayısını abartarak vermişlerdir.” *Decline and Fall* (Roma'nın gerilemesi ve yıkılışı), LIX. Gibbon, sefer boyunca Şirkûh'un yaptığı ustaca manevraları övmüştür. Bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 467, * imli dipnot.

darı el-Âzıd onu vezir tayin etti ve hilat verdi. Lakin Esedü'd-Dîn uzun süre yaşamadı ve altmış beş gün sonra öldü. Bunun üzerine Âzıd yerine yeğeni Selahaddîn Yûsuf b. Eyyûb'u getirdi ve idareyi ona verdi. Ona Melîkü'l-Nâsır lakabını verdi. Salahaddîn idarede büyük bir maharet göstermiştir.

El-Müstencîd'den haberlere gelince Zehebî'nin söylediğine göre, *"Hastalandığından itibaren gökte büyük bir kızıllık oluştu ve yansıması duvarların üzerinde göründü."*

El-Müstencîd devrinde ulemadan vefat edenler şöyledir: *Müsnedü'l-Firdevs*'in yazarı Deylemî, *Beyân*'ın yazarı Şâfiîlerden el-Ümrânî, Cezîre halkı Şâfiîlerinden İbnü'l-Bezrî, Vezir İbn Hubayrâ, Şeyh Abdü'l-Kâdir el-Ceylî, İmam Ebû Saidü'l-Sâmânî, Ebû'l-Necîb Sühreverdi, Kur'ân okuyucusu Ebû'l-Hasan b. Huzeyl ve diğerleri.

El-Müstezhî bi'Emrillah el-Hasan (1170-1180)

El-Müstezhî bi'Emrillah, el-Hasan, Ebû Muhammed b. el-Müstencîd Bilah.

536 senesinde doğdu. Annesi Gaza adında bir Ermeni cariyesidir. Babasının vefatı üzerine ona biat edilmiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin söylediğine göre, *"Vergilerin kalktığını ilan etti ve zulme son verdi. Hayatımızda hiç şahit olmadığımız bir adalet ve cömertlik gösterdi. Ribatlara, müderrislere, ulemaya, Ali'nin takipçilerine ve Hâşimîlere büyük miktarda para dağıttı. Her zaman paralar dağıtırdı ve gözünde paranın bir değeri yoktu. Tahammül sahibi, soğukkanlı ve merhametliydi. Halife olduğunda devletin önde gelenlerine ve diğerlerine hilat bahşetti. Baş terzinin anlattığına göre tam bin üç yüz adet ipek cübbe dağıtmıştır. Bağdat minberlerinden onun adına hutbe okundu ve âdet olduğu üzere halka para saçıldı. Rûh b. el-Hadîsî kadılığa getirdi ve on yedi Memlûk'ü de emrine verdi."*

Hays Bays⁵²⁷ onun için şöyle söylemiştir:

*"Ey doğru yolun imamı! Yüceldiniz artık cömertliğin zirvesine,
Zenginlikle, altınla ve gümüşle!
Yaşamlar, emniyet ve ülkeler bahşettiniz,*

⁵²⁷ Ebû'l-Fevâris Sa'd. Tamim kabilesinden ünlü bir şairdir. Aslen bir Şafii fakihidir fakat fakihteki ustalaşması okumaya ve şiire olan büyük tutkusundan kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra Çöl Araplarının pek çok farklı diyalekti üzerine de yoğun bir bilgi sahibidir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 468, † imli dipnot.

Tek günün bir saati içinde.
 Daha ne için dualar edilir size?
 Denizlerin ve yağmurların bereketini geçmiş olana.
 Sizin yaşayan mucize olduğunuz hiç şüphesiz!
 Zihinleri ve hayalleri şaşkınlık içinde bırakan.
 Sizin o asil mizacınız kudretten ve cömertliktendir,
 Ateşten ve sudan!"

İbnü'l-Cevzî'nin söylediğine göre, "El-Müstezhî, insanların çoğundan uzak dururdu. Korumaları olmadan asla at binip dışarı çıkmazdı. Kaymâz'dan⁵²⁸ başka hiç kimse huzuruna çıkmazdı."

"Halifeliği sırasında Benî Ubeyd hanedanı göçüp gitti. Böylece Mısır'da el-Müstezhî adına hutbe okundu ve sikke basıldı. Bu müjdeli haberin gelmesi üzerine Bağdat'ta pazarlar kapatıldı, kutlama çadırları kuruldu. Ben de Fethü'l-Mısır adını verdiğim bir kitap yazdım." Bunlar İbnü'l-Cevzî'nin sözleridir.

Zehebî'nin söylediğine göre, "Onun devrinde Bağdat'ta râfızîlik zayıfladı ve çöktü, halk güven içinde bir hayata kavuştu. Onun halifeliği boyunca büyük bir refah dönemi yaşandı. Yemen, Barka, Tuzar ve Mısır'daki Asvan'a kadar olan yerlerde onun adına hutbe okunmuştur. Melikler ona boyun eğdiler. Bunlar 567 senesindedir."

Kâtib el-İmâd'ın söylediğine göre, "567 senesinde Sultan b. Eyyûb, Mısır'daki⁵²⁹ büyük camide, ilk cuma günü hutbenin Benî Abbâs adına okunmasını isteyerek halkın tam bir itaatini istedi. Böylece bidat yok edildi ve şeriat yerine geldi. Kahire'de, ikinci cuma günü Abbâsîler adına hutbe okundu. Bunun hemen ardından Aşûre günü, el-Âzîd öldü. Selahaddîn, içindeki tüm değerli mülk ve hazinelerle birlikte sarayı aldı. Bunlar o kadar fazlaydı ki satışları Selahaddîn'in kendisi için aldıklarından çok daha fazlaydı ve tam on yıl sürdü. Sultan Nûre'd-Dîn, ulema Şerefü'd-Dîn İbn Ebû Asrûn'un oğlu Şahâbü'd-Dîn el-Mutahhâr'ı müjdeli haberle Bağdat'a gönderdi. Bana da bu müjdeli haberin tüm İslam ülkelerinde okunacak bir duyurusunu yazmamı emretti. Bunun üzerine şöyle başlayan bir yazı yazdım:

'Hak olanın yücelteni ve ortaya çıkaranı, bâtılı yok ederek ortadan kaldıran Allah'a şükürler olsun!'

Ve şöyle devam ettim:

⁵²⁸ Emir Kudbeddîn Kaymâz. Azdû'd-Dîn'le birlikte Halife el-Müstencîd'in öldürülmesine karışmıştır. İbnü'l-Esîr'in söylediğine göre onlar Müstezhî'yi, Azdû'd-Dîn'i veziri ve Kaymâz'ı da ordunun komutanı yapması şartıyla halifelige getirmiştir. Kaymâz'ın yaptığı zulümler, halifenin kıskırttığı bir isyana neden olmuş ve henüz sarayı yağmalanırken şehirden kaçmıştır. Kaçışı sırasında uğraştığı zorluklar yüzünden henüz Musul'a varamadan ölmüştür. İbnü'l-Esîr. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 467, * imli dipnot.

⁵²⁹ Burada kastettiği Kahire'dir.

‘İşte o memleketlerde de efendimiz İmam el-Müstezhî bi’Emrillah adına hutbe okunmayan tek bir minber dahi kalmadı. Camilerde cuma ezanları yeniden tesis edildi ve bidatın tapınakları da yerle bir edildi.’

Kâtib şöyle devam etti:

“Çok zaman geçti eskinin nesilleri geçeli onların üzerinden; tam iki yüz sekiz sene⁵³⁰ boyunca çekip katlandılar o içleri şeytanlarla dolu bâtılların davetine. Lakin, Allah bizi o toprakların sahibi kıldı, hükmümüzü orada tesis etti ve ümit ettiğimiz üzere gücümüzü küfür ve râfızîliğe karşı galip kıldı. Bizi Abbâsî iktidarının tesis edilmesine aracı tayin ettiğimiz kişiye yöneltti. İşte böylece, küfrün ve râfızîliğin sonunu getirdi.”

İmâd’ın bunlardan bahsettiği bir kaside şöyledir:

“Okuduk hutbeyi el-Müstezhî için Mısır’da,
O ki, Muhammed Mustafa’nın halifesi, asrın imamı
Onun zaferiyle kesip attık biz o yordakçının⁵³¹ kolunu
Ve âciz kaldı sarayında!
Yalancıyı kendi helak oluşuna terk ettik,
Mezar taşının altında hapis, rezilliğiyle başbaşa!”

Halife, bu mutlu habere cevaben Nûre’-d-Dîn ve Selahaddîn’e hilat ve hediyeler gönderdi. Kahire vaizlerine de sancak ve bayraklar yollamıştır. Kâtib el-İmâd’a ise hilat ve yüz dinar gönderdi. Bunun üzerine İmâd şöyle bir kaside daha yazmıştır:

“Doğru yolun rehberine galibiyet verdiler Mısır’da,
Ve intikam aldılar o Yahudi’nin piçinden.”

İbnü’l-Esîr’in söylediğine göre, “Mısır’da hutbenin Abbâsîler adına okunması şöyle olmuştur: Selahaddîn iyice güç kazanıp yerini sağlamlaştırdığında ve el-Âzîd’in da gücü zayıfladığında Nûre’-d-Dîn Muhammed b. Zengî, Selahaddîn’e düzeni sağlamasını emreden bir mektup gönderdi. Selahaddîn, Mısırlıların isyan edeceğinden korktuğu için affını istese de Nûre’-d-Dîn onun sözüne kulak asmadı ve ona ısrar eden bir mektup daha gönderdi. Sonra El-Âzîd hastalanınca Selahaddîn emîrlere danıştı.

⁵³⁰ İbnü’l-Esîr’in söylediğine göre Ubeydîlerin iktidar süresi, Mehdî’nin ortaya çıktığı 296 (908-9) tarihinden itibaren el-Âzîd’in ölümüne kadar toplam 272 yıldır. Fakat burada Kâmil hatalıdır. Upsala versiyonu bunu Hicrî 296’dan alır ve böylece 299 yıl olarak verir. Abulf ise doğru ve tam olarak 296 yıl vermektedir. Bahsi geçen bu süre içinde 208 yıl onların Mısır’daki hâkimiyetine işaret etmektedir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 470, * imli dipnot.

⁵³¹ El-Âzîd.

Onlardan bazıları bunu onayladı, bazıları da korktu. Tam bu sırada el-İmîrî'l-Âlim olarak bilinen bir İranlı Mısır'a geldi ve onlar arasındaki çekinceyi görünce 'Buna ilk başlayan ben olurum' dedi. Muharrem ayının ilk cuma günü geldiğinde minberdeki hatibin yanına çıktı ve hutbenin el-Müstezhî adına okunmasını teklif etti. Kimse buna karşı çıkmadı. Böylece ikinci cuma günü geldiğinde Selahaddîn, el-Âzîd adına okunan hutbenin kesilmesini emretti. Onlar da karşı çıkmaksızın böyle yaptılar. Bu sırada El-Âzîd çok şiddetli hastaydı ve Muharrem'in onunda öldü."

569 senesinde Nûre'd-Dîn, halifeye hediyeler gönderdi. Bunların içinde, üzerinde çizgiler⁵³² bulunan vahşi bir katır da vardı. İnsanlar onu izlemek için koşuştular. Aralarında da Bağdat'ın Attâbî Mahallesi'nden gösteriş meraklı fakat çok kalın kafalı ve anlayışı kıt bir adam vardı; işte tam bu sırada biri şöyle bağırdı: "Eğer ki bize üzeri çizgili bir katır gönderildiyse, bizde de şüphesiz ki Attâbî Mahallesi'nin katırı vardır."⁵³³

Aynı sene Irak'a portakal büyüklüğünde dolu taneleri yağdı. Evleri yıktı, insanları öldürdü ve pek çok büyükbaş hayvanı da telef etti. Dicle öyle bir taşı ki, Bağdat sular altında kaldı ve cuma namazları surların dışında kılındı. Fırat da aynı şekilde taşı ve köyler, tarlalar harap oldu. Halk Allah'a dualar etti. İlginç olan şudur ki, sular bu durumdayken Duceyl⁵³⁴ üzerindeki tarlalar kuraklıktan kavruldu.

Aynı sene Dimaşk hükümdarı Sultan Nûre'd-Dîn ve henüz çocuk olan oğlu el-Mâlik es-Sâlih İsmâil öldü. Frenkler sahillere saldırdı ve ancak haraç karşılığında sulhe razı oldular.

Aynı sene Ubeydîlerden bir grup ve onların yandaşları, el-Âzîd ailesinin çağrısını yeniden tesis etmeye kalkıştı. Selahaddîn'in emîrlerinden bazıları da onlarla anlaştı. Fakat Selahaddîn bundan haberdar oldu ve onları Beyne'l-Kasreyn'de çarmıha gerdirdi.

572 senesinde Selahaddîn, Mısır ve Kahire'yi çeviren çok büyük bir sur çekilmesini emretti. Bunun inşasına Emîr Bahâu'd-Dîn Karakuş'u memur etmiştir.

İbnü'l-Esîr'in söylediği üzere, "Bu duvarın çevresi tam yirmi dokuz bin üç yüz Hâşimî arşını idi."

Aynı sene Mukattam Dağı'nda bir kale yapılmasını emretti. Burası sonradan sarayı olmuştur. Ancak inşası Selahaddîn'in yeğeni Sultan Melîkü'l-Kâmil'in devrine kadar tamamlanamamıştır. Burada ilk kez ikamet eden de Melîkü'l-Kâmil'dir.

⁵³² Arapça metinde 'çizgili' anlamına gelen sözcük 'attâbî'dir.

⁵³³ Burada bir kelime oyunu yaparak aralarında bulunan gösteriş meraklısı ve kalın kafalı adama laf çarpmaktadır.

⁵³⁴ Dicle Nehri'nin bir koludur.

Aynı sene Selahaddîn, İmam Şâfiî için bir türbe inşa ettirdi.

574 senesinde Bağdat'ta, gece yarısı çok şiddetli bir rüzgâr esti ve göğün her tarafında âdeta ateşten sütunlar belirdi. İnsanlar korkudan Allah'a dualar etti.

575 senesinin Şevval ayının sonunda Halife el-Müstezhî, oğlu Ahmed'i veliahtı göstererek öldü (3 Nisan 1180).

El-Müstezhî devrinde ulemadan vefat edenler şöyledir: Nahiv âlimi İbnü'l-Kaşşâb, nahiv âlimlerinin üstadı Ebû Nizâr el-Hasan b. Şâfiî, hafız Ebû Alâî el-Hemedânî, nahiv âlimi Nasûhu'd-Dîn İbnü'l-Dehhân, Şâfiî ekolünden büyük hafız Ebû'l-Kâsım b. Asâkîr, şair Hays Bays, hafız Ebû Bekir b. Hayr ve diğerleri.

En-Nâsır li'Dînillah Ahmed (1180-1225)

En-Nâsır li'Dînillah, Ebû'l-Abbâs, el-Müstezhî bi'Emri'llah oğlu Ahmed.

553 senesinin Recep ayının onunda, pazar günü doğdu (3 Ağustos 1158). Annesi Zümrüt isimli bir Türk cariyesidir. 575 senesinin Zül-Kâde ayının başında, babasının vefatı üzerine biat aldı (4 Nisan 1180). Aralarında Ebû'l-Hasan Abdü'l-Hak el-Yûsufî, Ebû'l-Hasan Ali b. Asâkir el-Batâyhî ve Şuhdâ'nın da bulunduğu bir grup muhaddis, en-Nâsır'a hadîs rivayet ehliyeti verdi. Nâsır da başkalarına hadîs rivayet etme yetkisi verdi. Onlar da daha henüz Nâsır hayattayken, rivayet zinciri ya da sahih olup olmadığına bakmaksızın, birbirleriyle yarış halinde hadîs rivayet edip durdular.

Zehebî'nin söylediğine göre, "Ondan daha uzun süre halifelik yapan kimse yoktur. Tam kırk yedi sene boyunca halifelik yapmıştır. Devrinden zafer ve kudret hiç eksik olmadı. Düşmanlarının kökünü kazıdı ve meliklere boyun eğdirdi. Kendisine karşı çıkan ya da ona karşı ayaklanıp da galip gelmediği kimse olmamıştır. Geri püskürtmediği bir muhalifi ya da ona kötülük yapmak isteyip de Allah'ın helak etmediği kimse de olmamıştır. Dört bir yana uzanan kollarıyla, topraklarının iyi bir şekilde idare edilmesine ihtimam gösterirdi. İster büyük ister küçük olsun, halkıyla ilgili en ufak bir şey dahi ondan gizli kalmazdı. Casusları onu, meliklerin hem görünen hem de gizli hallerinden sürekli haberdar ederdi. Onda hiç kimsenin sırrına eremeyeceği dâhice oyunlar, kurnazlıklar ve desiseler vardı. Aralarında düşmanlık olan melikleri, daha onlar kendisinin müdahalesini anlamadan barıştırır, ittifak halindeki melikleri de onlar farkına bile varmadan birbirlerine düşürürdü. Mazandarân hükümdarının elçisi Bağdad'a geldiğinde elçinin bir önceki gece ne yaptığını bildiren bir mektup, o ne

kadar bunu gizli tutmaya çalışsa da, her sabah düzenli bir şekilde Nâsır'a ulaştırılırdı. Bir gece elçi, bulunduğu odaya açılan gizli bir kapıdan içeri giren bir kadınla birlikte oldu. Sabah, içinde şöyle yazan bir mektup elçiye verildi: 'Üzerinizde fil işlemeli bir örtü vardı.' Elçi buna şaşakaldı ve halifenin gaiple ilişkisi olduğuna inanarak Bağdat'ı terk etti; zira İmâmîler imamın o derece masum olduğuna inanırlardı ki bu yüzden hamilelerin karınlarında ve duvarların ötesinde ne olduğunu bilebilirlerdi. Bir defasında da Harezmşah elçisi, içinde gizli bir mesajın bulunduğu, mühürlü bir mektupla geldi. Nâsır ona, 'Geri dön! Ne haber getirdiğini biliyorum' dedi. Bunun üzerine elçi, onun gaipten haber aldığını düşünerek geri döndü."

Zehebî'den, "En-Nâsır'ın cinlerden hizmet aldığı söylenmektedir."

Harezmşah Muhammed, Horasân ve Maverâünnehir'i ele geçirdiği zaman büyük bir kibir ve küstahlık gösterdi. Büyük melikleri tutsak aldı, pek çok insanı kılıçtan geçirdi ve bu ülkelerde Abbâsîler adına okunan hutbeyi kesti. Sonra Bağdat yolu üzerindeki Hemedân'da konakladı. Ancak yirmi gün boyunca büyük bir kar fırtınasına tutuldular ve mevsimi olmamasına rağmen kar onları esir aldı. Yanındakilerden biri ona, "Bu şüphesiz Allah'ın gazabıdır; çünkü siz Benî Abbâs'a kasdettiniz" dedi. Bu sırada Türk kavimlerinin de kendisine karşı toplandığı ve elindeki topraklardan uzakta olduğu için Türklerin buraları ele geçirmeye heves ettikleri haberi Harezmşah'ın kulağına çalındı. İşte geri dönmesinin sebebi budur. Böylece en-Nâsır, onun şerrinden savaş olmadan kurtulmuş oldu.

En-Nâsır, yemek verdiği vakit doyurana kadar verir, vurduğu zamansa pek sert vururdu. Onun, bir şey verdiği zaman, fakirlikten hiç korkmayan biriymiş gibi verdiği durumlar vardır.

Bir defasında adamın biri, yanında Hindistan'dan en-Nâsır'a hediye olarak getirilmiş, "De ki Allah birdir" diye konuşabilen bir papağanla birlikte onun huzuruna çıktı. Lakin, sabah olduğunda papağan ölmüştü. Adam da sabah erkenden büyük bir korku içinde uyanmıştı. Halifenin hizmetkârı geldi ve ondan papağanı istedi. Adam gözyaşlarına boğularak papağanın gece vakti öldüğünü söyledi. Bunun üzerine hizmetçi, "Biliyorum; bana ölüsünü getir" dedi. "Sence halife bu kuş için sana ne kadar verirdi" diye sordu. Adam, "Beş yüz dinar" dedi. "İşte sana beş yüz dinar" dedi hizmetkâr ve ekledi: "En-Nâsır bunu sana gönderdi; zira o, sen ta Hindistan'dan yola çıktığın andan beri senden haberdardı."

Sadr-ı Cihân, yanında fakihlerden oluşan bir grupta Bağdat'a doğru yola çıktı. Güzel bir kırsağın sırtında, Semerkand'daki evinden yola koyulduğu sırada ora ahalisinden biri, onun yanındakilerden birine, "Keşke kırsağı bizimle bıraksaydınız; zira onun Bağdat'ta sizden çalınmasından korkarız" deyince fakih, "Halifenin kendisi bile onu benden alamaz" dedi. Lakin, halife casuslarından biri-

ne, onlar Bağdad'a girdikleri zaman fakihin üzerine atılarak kısırağı almasını ve sonra da kalabalığın içine karışarak ortadan kaybolmasını emretti. Casus da tam olarak bunu yaptı. Fakih şikâyetinde bulundu fakat hiçbir sonuca varamadı. Hacdən döndüklerinde en-Nâsır, Sadr-ı Cihân'a, maiyetindekilere hilat verdi. Bu fakihe de hilat verdi ve ayrıca kısırağı, üzerinde altından bir eyer ve koşum takımıyla birlikte ona geri verildi. Bir de adama, *"Atını halife almadı; onu alan halifenin atlarından biriydi"* denince fakih düşüp bayıldı.

El-Muvaffak Abdül-Latîf'in söylediğine göre, *"En-Nâsır, tüm kalplere korku ve dehşet salmıştı. Mısır ve Hint halkı tıpkı Bağdat halkının korktuğu gibi ondan korkar olmuştu. O, hilafete tekrar saygınlık kazandırdı; zira bu, el-Mu'tasım'ın vefatıyla kaybolmuştu. Sonradan, en-Nâsır'ın vefatıyla bir kez daha yitip gitmiştir."*

Şam ve Mısır'ın büyük hükümdarları, kendi meclislerinde onun adı zikredilince korku ve saygı içinde seslerini alçaltırdı. Bir kez Bağdad'a bir tacir geldi ve yanında da Dimyat'tan getirdiği altın işlemeli silahlar vardı. Yanında ne olduğu sorulunca bunların varlığını inkâr etti. Bunun üzerine yanındaki silahların sayıları, renkleri ve türleri hakkında ayrıntılar verildi ve başka gizli şeylerden de bahsedildi. Ancak tacir yine de inkâr etmeyi sürdürdü. Bunun üzerine ona şöyle dediler: *"Sana ait Türk kölelerinden birine karşı intikam güdüyordun; bu yüzden onu gizlice Dümyat'ta bir sahile götürterek orada öldürdün ve gömdün."* Bunu hiç kimse bilmiyordu.

Ebû'l-Neccâr'dan: *"Sultanlar en-Nâsır'ın huzurunda küçük düşerler, ona karşı çıkanlarsa boyun eğdi. Kibirli ve asi olanlar huzurunda diz çökerdi. Zalimler onun kılıcıyla helak olurdu. Düşmanları harap olmuş ve müttelikleri de artmıştır. O, kendinden evvelki hiçbir halife ve sultanın fethedemediği pek çok ülkeyi fethetmiştir. İsmi Endülüş ve Çin'in memleketlerinde hutbelerde okunmuştur. En-Nâsır, Benî Abbâs'ın en dehşet halifesiydi. Nice dağlar onun heybetinden boyun eğmiştir. Hoş görünüşlüydü, hem keskin bir zekâyı hem de hoş ve güzel bir yapıya sahipti. Konuşması düzgündü, iyi bir hatipti. Sözleri ağırlık taşırdı. Onun halifeliği asrın yüzünde güzel bir ben ve zaferin tacında bir inciye."*

İbn Vâsıl'dan: *"Nâsır keskin zekâlı, gözü pek ve cesurdu. Yargısı kuvvetliydi ve çok akıllıydı. Irak ve buraya komşu tüm memleketlerde casusları vardı, onu en ince konulardan dahi haberdar ederlerdi; hatta Irak'ta adamın birinin ziyafet verdiğini ve ellerini konuklarından önce yıkadığını bile ona haber etmişlerdi. Casus bu haberi yolladığı vakit Nâsır ona cevaben 'Ev sahibi adap bilmez, casusta ise işgüzarlık vardır' şeklinde yazmıştır."* Vâsıl sözle şöyle devam etti: *"Bununla birlikte, tebaasına karşı çok kötüydü, zulme ve şiddete meyilliydi; bu yüzden insanlar şehirlerini terk etti, o da onların neleri varsa hepsine el koydu."*

Lakin en-Nâsır tezatlık gösteren şeyler de yapardı. O, İmâmîleri destekleyen bir Şîî idi; böylece dedeleriyle zıtlık içindeydi. Bir gün İbnü'l-Cevzî'ye, en-Nâsır'ın huzurunda Resûlullah(sav)'den sonra insanların en hayırlısının kim olduğu soruldu. "Onlardan Resûlullah (sav)'den sonra en hayırlı olanı, kızını diğeriyle evlendirendir [ya da diğerrinin kızıyla evlenendir]"⁵³⁵ dedi. Zira Ebû Bekir'i zikretmeye cüret edememişti.

İbnü'l-Esîr'in söylediğine göre, "En-Nâsır, oldukça kötü bir yaradılışa sahipti; zira Irak; topladığı vergiler, el koyduğu mal mülk yüzünden onun devrinde harabeye dönmüştür. Bir şey yapardı, sonra da bunun tam tersini yapardı. Okçuluğa ve uçan güvercinlere ok atmaya pek bir tutkundu."

Muvaffak Abdü'l-Latîf'den: "İdareyle ilgili işlerinin ortasında hadîs rivayet etmekle meşgul olurdu. Sonra da bunları, kendisini senet göstererek tekrar etmeleri için icazet verirdi. Melik ve ulemalara da icazetler gönderirdi. Yetmiş hadîs içeren bir kitap derlemişti; hatta Halep'e geldiğinde insanlara bunu dinletmiştir."

Zehebî'nin söylediğine göre, "En-Nâsır, ulemadan bir gruba hadîs rivayet etmeleri için icazet vermişti. İbn Sekîne, İbnü'l-Ahdâr, İbnü'l-Damgânî de bunlar arasındadır."

Sıbt İbnü'l-Cevzî El-Muzaffer⁵³⁶ ve diğerlerinin söylediğine göre, "En-Nâsır'ın görüş kabiliyeti, ömrünün sonlarına doğru zayıflamaya başladı. Hatta görme yeteneğinin tamamını kaybettiğini söyleyenler de vardır. Ancak ne tebaası ne veziri ne de saray ahalisi bunu fark etmiştir. Yazmayı bizzat kendisinin öğrettiği bir cariyesi vardı ve aynı Nâsır'ın el yazısına benzeyen bir yazısı vardı; resmî evrakı o kaleme alırdı."

Şemseddîn el-Cezrî'den: "En-Nâsır'ın içtiği su, yük hayvanlarıyla, Bağdad'ın yedi fersah yukarısından getirilirdi. Bu su, günde bir defa olmak üzere tam yedi defa kaynatılır ve sonra da yedi gün boyunca fıçılarda bekletilirdi. Ancak bundan sonra bu sudan içerdi. Fakat uyku verici ilaçlar yüzünden öldü. Erkeklik uzvunu açtılar ve buradan taş çıkardılar ki, bu yüzden 622 senesinin Ramazan ayının son pazar günü vefat etmiştir (5 Ekim 1225)."

En-Nâsır'ın hoş sözlerinin arasında, kendisine bir sitem mektubu yazan Yumn⁵³⁷ isimli hizmetkârına cevaben yazdığı şu satırlar vardır:

"Her kim Yum'a'ya sahiptir pek kaderlidir,
Kendisi için ödeme yapılan ne de değerlidir!"

⁵³⁵ Burada cümlelerin iki anlamı vardır ve ancak Arapça'ya özgün bir şekilde ifade edilebilir. Birincisi kızını Hz. Muhammed'le evlendiren Hz. Ebû Bekir'e atfen Sünnîler tarafından kabul görmüş, diğeriye Hz. Muhammed'in kızını evlendirdiği Hz. Ali'ye atfen Şîîler tarafından kabul edilmiştir. Bkz. H.S. Jarrett, a.g.e., s. 475, ‡ imli dipnot.

⁵³⁶ İbnü'l-Cevzî'nin torunu.

⁵³⁷ Uğurlu, kısmetli olan kişi.

Halife olduğunda, Sultan Selahaddîn'e hilat ve taklîd gönderdi. Sultan da cevaben şöyle yazmıştır:

“Hizmetkârınız -Allah’a hamdolsun- İslam’da mertebe önceliğini sayar ve saygı gösterir. Abbâsî Devleti, Ebû Müslim’in ilk zamanlarda yaptıklarıyla pek fazla ihya olmamıştı. Zira, ilkin yardım etmiş, sonra da üzerini örtmüştür. Tuğrul Bey de evvelden savunduğunu sonradan zapt altına aldı. Lakin, hizmetkâr⁵³⁸ bir hilat için birbirleriyle yarışanların kökünü kuruttu ve boğazda düğümlenen yutulur hale getirdi. Şüphesiz ki Allah, bunun suyunu kılıcıyla akması için saklamıştır. Minberlerin üzerinde at koşturan o yalancılardan isimlerini alaşağı etti. İbrahim’in eliyle yükseldi ve o gizli putları apaçık kılıcıyla paramparça etti!”

En-Nâsır devrinin vakalarından biri de 577 senesinde gönderdiği bir mektuptur. Selahaddîn'e, halifenin kendisi için bu ismi seçtiğini bile bile, el-Melîkü'n-Nâsır lakabını almasından dolayı sitem ettiği bir mektup göndermiştir.

580 senesinde halife, Mûsâ el-Kâzım'ın türbesini, sığınanlarına vakfetti; halktan pek çok kişi buraya akın etti. Bu yüzden çok fesat çıktı.

581 senesinde el-Als'ta bir çocuk doğdu. Alnı bir karış ve dört parmak genişliğindeydi fakat tek bir kulağı vardı.

Aynı sene Mağrib'in önemli şehirlerinde hutbenin en-Nâsır adına okunduğu haberi geldi.

582 senesinde altı gezegen Terazi burcunda hizalandı. Müneccimler tüm ülkelerde çok büyük bir tufanın olacağına düşündü. İnsanlar sınırlarda mağaralar kazmaya başladı ve buraları tahkim ederek girişlerini de fırtınaya karşı korunaklı hale getirdiler. Yanlarına bolca su ve yiyecek alarak buralara yerleştiler. Çünkü onlara, gece vakti, tıpkı Âd kavmini yok eden bir fırtınanın vurmasının beklendiği duyurulmuştu. Fırtınanın kopacağı gece, Cemâziye'l-Âhir ayının dokuzunun gecesini idi (2 Eylül 1186). Lakin, hiçbir şey olmadığı gibi yaprak bile kımıldamadı. Hatta, mumlar yakıldı da, onları söndürecek kadar bile rüzgâr esmedi. Şairler bununla ilgili şiirler okudu. Ebû'l-Ganâim Muhammed b. el-Muallim bununla ilgili şöyle söylemiştir:

*“Söyle o Ebûl-Fazl'a o itiraf eden sözleri,
Cemâziye'l-Âhir'in geçtiğini ve Receb'in geldiğini,
Lakin, ne o duyurdukları tufan çıktı yerde
Ne de bir yıldız görüldü gökte!
Ne karardı güneş,*

⁵³⁸ Burada kendisini kasdetmektedir.

*Ne de tutuşan bir kozalak göründü!
Bilmeyen biri duyurdu bu kendi
Başına gelecek olanı, pek gariptir zira bu!
Müneccimlerin yalanı çıktı ortaya hiç şüphesiz,
Ve nasıl da hep yalan söyledikleri!”*

583 senesinde yılın ilk günü haftanın, güneş yılının ve İran takviminin ilk gününe denk geldi. Ay ve güneş de burçlar kuşağında, Koç burcunda aynı hizaya geldi. Bu en sıradışı tesadüflerdendir.

Aynı sene pek çok fetih oldu. Sultan Selahaddîn, Frenkler’in elindeki pek çok Şam vilayetini fethetti. Bunlardan en önemlisi ise tam doksan bir sene Frenkler’in elinde kalan Kudüs’tür. Sultan, Frenkler’den geriye kalan eserleri ortadan kaldırdı ve inşa ettikleri kiliseleri de yok etti. Bunlardan birinin üzerine de Şâfiîler için bir medrese inşa ettirmiştir. Allah ona İslam’ın hayırlarını bahşetsin. Lakin, tıpkı Ömer(ra)’ın Kudüs’ü fethettiğinde yaptığı gibi Kumâme kilisesini yıktırmamıştır. Muhammed b. Esâd Nissâbe bununla ilgili şöyle söylemiştir:

*“Gözlerimle şahit olduğum rüyayı gördün mü sen?
Kudüs fethedildi de kaçıp gitti Frenkler.
Ve Kumâme’nin namusu temizlendi.
Böylece tertemiz oldu o ve düşüşüyle Kudüs’ün
Zincirlere vuruldu meliki⁵³⁹ onun.
Hiç görülmemişti onlardan bir tutsak kral evvelden.
Allah’ın yardımı ulaştı da geldi zafer!
Peygamber’in kelamı olan; övün Allah’ı ve af dileyin ondan!
Ey Yûsuf!⁵⁴⁰ Hakikatin şahidi! Sen ki, onu fethederek oldun,
İkinci Ömer, en temiz olan imamın zaferidir!”*

Vuku bulan önemli olaylardan,

İbn Berrecân, “Elif, Lam, Mim; Rum mağlup oldu...”⁵⁴¹ âyetini tefsîr ederken âyet üzerinde yaptığı hesaplamalara dayanarak Kudüs’ün 583 senesine kadar Rumlar’ın elinde kalacağı, lakin sonra yenileceklerini ve Kudüs’ün fethedileceğini söylemiştir. Hakikaten böyle de olmuştur.

⁵³⁹ Guy de Lusignan.

⁵⁴⁰ Selahaddîn Eyyûbî’yi kastediyor.

⁵⁴¹ Rum suresi 1, 2, 3, 4 ve 5. âyetler: “Elif, Lam, Mim, Rum mağlup oldu. [Arabistan’a] yakın bir yerde... Bununla beraber onlar, mağlubiyetlerinin arkasından muhakkak galip geleceklerdir. Birkaç sene içinde... Önünde sonunda emîr Allah’ındır. O gün müminler sevinecektir. Allah’ın yardımıyla... O kimi dilerse ona yardım eder. O, azizdir. Rahimdir.”

Ebû Şame'den: *"İbn Berrecân'ın bu sözü, en çok dikkat çeken kehanetlerdendir. Zira kendisi bu olaydan bir müddet önce 536 senesinde vefat etmiştir."*

589 senesinde Sultan Selahaddîn vefat etti. Allah rahmet eylesin! Bir elçi, bu haberi duyurmak için yanında ondan geriye kalan zincirden zırhı, atı ve bir dinar otuz altı dirhemle birlikte Bağdad'a vardı. Selahaddîn bundan başka geride hiçbir şey bırakmamıştır. Mısır, oğlu İmâdü'd-Dîn Osmân el-Melîku'l-Azîz'e, Dimaşk oğlu el-Melîkü'l-Fazl Nûre'd-Dîn Ali'ye ve Halep de oğlu Melîkü'z-Zâhir Gıyâsü'd-Dîn Gâzi'ye kaldı.

590 senesinde Sultan Tuğrul Bey Şah b. Arslân b. Tuğrul Bey Muhammed İbn Melikşah öldü. O, Selçuklular'dan son meliktir.

Zehebî'nin söylediğine göre, *"Onların hükümdar sayısı yirmi küsürdür.⁵⁴² İlki el-Kâim'i Bağdad'a geri gönderen Tuğrul Bey'dir. İktidarları ise 160 senedir."⁵⁴³*

592 senesinde Mekke'de kapkara bir rüzgâr esti ve tüm ülkeyi silip süpürdü. İnsanların üzerine kıpkırmızı kumlar yağdı ve Rükne'l-Yemenî'nin⁵⁴⁴ bir kısmı çöktü.

Aynı sene⁵⁴⁵ Harezmşah bir ordu kurdu ve elli bin adamla Ceyhun'u geçti. Halifeye, sultanlığı istediğini bildiren bir mektup göndererek sultanın sarayının da eskiden olduğu gibi ihtişam dolu bir hale döndürülmesini istedi. Bu yapılmadığı takdirde, bizzat kendisinin Bağdad'a yürüyeceğini söyleyerek tehdit etti; zira böylece halife, tıpkı Selçuklu sultanlarına boyun eğdiği gibi ona da boyun eğecekti. Bunun üzerine halife, sultanlık sarayını yıktırdı ve Harezm elçisini de cevapsız geri yolladı. Daha önce de değinildiği üzere Harezmşah'ın şerrinden kar sayesinde kurtulmuştur.

593 senesinde gökten çok büyük bir taş düştü ve korkunç bir ses duyuldu. Evler ve binalar şiddetle sarsıldı. İnsanlar, bunu kıyamet gününün bir işareti sanarak Allah'a yardım için dualar etti.

595 senesinde Melikü'l-Azîz, Mısır'da öldü. Yerine oğlu Mansûr geçti. Fakat el-Melikü'l-Adîl Sayfü'd-Dîn Ebû Bekir b. Eyyûb ona saldırdı ve topraklarını ele geçirdi. Sonradan yerine oğlu Melikü'l-Kâmil geçmiştir.

596 senesinde Nil Nehri'nin Mısır'daki taşkını gecikti. Böylece Mısır'a

⁵⁴² Büyük Selçuklular'dan başa geçen hükümdar sayısı, Irak Selçukluları da dahil olmak üzere on yedidir. Bkz. M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, cilt I, Selçuklu Jeneolojisi.

⁵⁴³ Öyle görünüyor ki Zehebî, burada yaptığı 160 yıl tespiti ile Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu kabul edilen 1040 yılından son Büyük Selçuklu sultanı olan II. Tuğrul'un ölüm yılı olan 1194 yılına kadar geçen zaman dilimini kastetmektedir. Aradaki zaman farkı Zehebî'nin iddiasından sadece dört yıl daha fazladır.

⁵⁴⁴ Kâbe'nin güneydoğu bölümü.

⁵⁴⁵ Bu tarih yanlıştır. Harezmşah'ın istilası 614 (1217) yılında gerçekleşmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 479, ||imli dipnot.

büyük bir zarar verdi. Suyun derinliği on üç arşını aşamadı. Öyle büyük bir kıtlık oldu ki insanlar cesetleri ve birbirlerini yedi. Bu insan yeme işi insanlar arasında yayıldı ve bilinir hale geldi, hatta bununla ilgili çok duyulmamış hikâyeler anlatılır oldu. Bu öyle bir hale geldi ki insanlar mezarları açtı ve ölüleri yediler. Mısır halkı çürüyüp ufalandı.⁵⁴⁶ Açlıktan ölenlerin sayısı öyle arttı ki yolda yürüyenler ayaklarını ya da bakışlarını ölenlerden ya da can çekişenlerden alamaz hale geldi. Köy ahalisiyse hep birden helak oldu. Eğer bir yolcu köyden geçecek olsa tek bir kişi dahi görmezdi.⁵⁴⁷ Evlerin kapılarını açık bulur ve içindekilerin de çoktan ölmüş olduğunu görürdü.

Zehebî bunlarla ilgili tüyler ürperten hikâyeler anlatmıştır. Sokaklar insan ölüleriyle doluydu ve etleri leş yiyen kuşların ve hayvanların yiyeceği olmuştu. Hür insanlar,⁵⁴⁸ çocuklarıyla birlikte birkaç dirheme satıldı. Bu durum 598 senesinin ortalarına⁵⁴⁹ kadar sürmüştür.

597 senesinde Mısır, Şam ve Cezîre’de büyük bir deprem oldu. Pek çok ev ve kale yerle bir oldu. Basra çevresindeki bir köyü yer yuttu.

599 senesinin Muharrem ayının sonunda⁵⁵⁰ yıldızlarda titreşmeler oldu ve bir çekirgenin uçuşu gibi uçuştular. Bu durum gün doğumuna kadar sürdü. İnsanlar korkuya kapıldı ve Allah’a dualar ettiler. Böyle bir olay peygamberin (sav) doğumundan beri görülmemiştir.

600 senesinde Frenkler, Raşit’ten⁵⁵¹ Nil Nehri’ne saldırdı ve Fuvva’ya girdiler. Burayı yağmalayıp yakıp yıkarak geri çekildiler.

601 senesinde Frenkler Konstantiniyye’yi ele geçirdiler⁵⁵² ve Rumlar’ı buradan sürdüler. İslam’ın yükselmesinden evvel de burası Rumlar’ın elindeydi. Konstantiniyye 660 senesine kadar Frenkler’in elinde kaldı. Sonra tekrar Rumlar’a geçmiştir.

⁵⁴⁶ Sebe’ suresi, 7. âyet: “Yine inkâr edenler şöyle dedi: ‘Çürüyüp ufalandıktan sonra sizin yeniden diriltilceğinizi söyleyen bir adamı size gösterelim mi?’”

⁵⁴⁷ “Köyde kimse yoktu” anlamında kullanılmıştır.

⁵⁴⁸ Köle olmayanlar.

⁵⁴⁹ Yaklaşık 1202 yılının ortaları.

⁵⁵⁰ Yaklaşık olarak miladî 1202 yılının Ekim ayı sonları.

⁵⁵¹ Günümüzde Batı’da Rosetta olarak bilinen ve ünlü Reşit Taşı’nın bulunduğu, Mısır’ın kuzeyindeki köy.

⁵⁵² 13 Nisan 1204’te İstanbul’un Latinler, özellikle de Venedikliler tarafından Bizanslı Angelos hanedanından ele geçirilmesiyle sonuçlanan IV. Haçlı Seferi. Bu tarihten sonra İstanbul’da Latin kökenli Laskaris hanedanı 25 Temmuz 1261 yılına kadar hüküm sürmüştür. Latin hanedanı ve iktidarı, Bizanslı VIII. Mikhail Palaiologos tarafından 1261 yılında bertaraf edilmiştir. VIII. Mikhail Palaiologos 25 Ağustos 1261’de şehre girmiş ve Eylül ayında da Ayasofya’da taç giymiştir.

Aynı sene Katiyâ'da bir kadın iki kafalı, iki kollu ve dört bacaklı bir bebek doğurdu. Fakat bebek yaşamadı.

606 senesinde Tatarlar'ın nüfuzu başladı. Onların durumu ileride ele alınacaktır.

615 senesinde Frenkler, Dümyat'taki kale zincirini ele geçirdi.

Ebû Şame'den: *"Bu kale Mısır diyarının kilit noktasıydı ve Nil'in orta kısmındaki en yüksek kaleydi. Onun karşısında, doğu kıyısında Dümyat, batısında Cezîre⁵⁵³ vardı. Her iki tarafta da birer zincir vardı ve biri Nil'den Dümyat'a diğeri de Nil'den Cezîre'ye uzanıyordu. Bu iki zincir, deniz tarafından gelen gemilerin içeriye geçmesine engel oluyordu."*

616 senesinde birçok kuşatma ve savaştan sonra Frenkler Dümyat'ı ele geçirdi (12 Kasım 1219). Melikü'l-Kâmil onlara direnemeyecek kadar zayıftı. Orada değişiklikler yaptılar ve büyük camiye de kiliseye çevirdiler. Melikü'l-Kâmil iki denizin ayrıldığı yerde bir şehir inşa ettirdi ve ona el-Mansûra adını koydu. Etrafını surlarla çevirdi ve ordusuyla birlikte buraya yerleşti.

Aynı sene Kadılar Kadısı Rüknu'd-Dîn, Zâhir'le yazışmaya başladı. Di-maşk Hükümdarı Melikü'l-Muazzam İsâ bundan rahatsızlık duydu ve ona, içinde cübbe ve yular olan bir bohça göndererek bunları meclisinde, insanların önünde giymesini emretti. Bunu reddetmeye cüret edememiştir. Lakin kısa bir süre sonra ayağa kalktı, evine gitti ve odasına kapandı. Birkaç ay sonra da çektiği kahırdan öldü. Karaciğerinden bir parça atıldı ve halk buna çok üzüldü. Melikü'l-Muazzam, bu olayın hemen ardından o sırada zâhit hayatı yaşayan Şerîf İbn Unayn'a şarap ve hırka göndererek *"Bunun için Allah'a hamd et"* dedi. Bunun üzerine Unayn cevaben şöyle yazmıştır:

*"Ey el-Melikü'l-Muazzam! Sizin başlattığınız
Bu gelenek ki asırlar boyunca,
Bellesinler bu yolu halefiniz melikler de
Kadırlara hilat, zâhitlere hediyelerle!"*

618 senesinde Dümyat, Frenkler'den geri alındı. Allah'a şükürler olsun!

621 senesinde Kahire'deki Beyne'l-Kasreyn'de Kâmilîye Hadîs Medresesi kuruldu ve Ebû'l-Hattâb b. Dihye şeyh tayin edildi. Ta el-Me'mûn devrinden bu yana Kâbe beyaz bir örtüyle kaplıydı. Nâsır, onu önce yeşil, en sonunda da siyah örtüyle kaplattı. Bu, günümüze kadar de böyle devam etmiştir.

Nâsır devrinde ulemadan vefat edenler: Hafız Ebû Tâhir es-Silâfî, lisan âlimi Ebû'l-Hasân İbnü'l-Kusârî, el-Kâmil Ebû'l-Burkât b. el-Anbârî, Şeyh Ah-

⁵⁵³ Sina Yarımadası.

med b. er-Rufâî ez-Zâhid, İbnü'l-Beşkuvâl, Şâfiî Yûnus, nahiv âlimi Ebû Bekir b. Tâhir el-Ahdâb, er-Rufâî'nin babası Ebû'l-Fazl, nahiv âlimi İbn Melâkûn, *el-Ahkâm*'ın yazarı İşbiliyeli Abdü'l-Hakk, *Ravzü'l-Enf*'in yazarı Ebû Zebd es-Suheyli, hafız Ebû Mûsâ el-Mudeynî, lisan âlimi İbn Beriyye, hafız Ebû Bekir el-Hâzımî, eş-Şeref b. Ebû Asrûn, Ebû'l-Kâsım el-Buhârî, Hanefî önde gelenlerinden ve *el-Camîü'l-Kebîr*'in yazarı el-Attâbî, es-Sallâh olarak bilinen Necmü'l-Habûşânî, *Kasîde*'nin yazarı Ebû'l-Kâsım b. Fayretü'l-Şâtibî, miras paylaşımını ilk defa minbere benzeterek⁵⁵⁴ tabir eden miras fakihî Fahrü'd-Dîn Ebû Şucâa Muhammed b. Ali b. Şuayb ed-Dehhân, *el-Hedâye*'nin yazarı Hanefî Burhan el-Marginânî, aynı ekolden *Fetâvâ*'nın yazarı Kâdıhan, Yukarı Mısır Münzevisi Abdü'r-Rahîm İbn Hâcun, *Ulûmü'l-Felsefe*'nin yazarı Ebû'l-Velîd b. Rüşd, tabip Ebû Bekir İbn Zühr, Şâfiîlerden el-Cemâl b. Fadlan, Kadı el-Fazl, Şihâb et-Tûsî, Ebû'l-Ferec b. el-Cevzî, Kâtib el-Ammâd, Kur'ân okuyucusu İbn Azîme, *el-Umde*'nin yazarı hafız Abdü'l-Gânî Makdîsî, *Hilâf*'ın yazarı el-Bekrî et-Tavûsî, Temîmü'l-Hillî, nahiv âlimi Ebû Zerr el-Haşnî, imam Fahrü'd-Dîn er-Râzî, *Cemîü'l-Usûl ve Nihayetü'l-Garîb*'in yazarı Ebû's-Su'âdât İbnü'l-Esîr, *Şerhu'l-Vecîz*'in yazarı el-Ammâd b. Yûnus, *Tenbiyye*'nin yazarı eş-Şerîf, hafız Ebû'l-Hasân b. el-Mufazzal, Ebû Muhammed b. Havtullah ve kardeşi Ebû Süleyman, hafız Abdü'l-Kâdir er-Rehâvî, Zâhid Ebû'l-Hasan b. es-Sabbâ Biknâ, nahiv âlimi el-Vecîhî İbnü'l-Dehhân, Tâkiü'd-Dîn el-Mukterâh, nahiv âlimi Ebû'l-Yumn el-Kındî, Şâfiîlerden *el-Kifâye*'nin yazarı el-Mâin el-Hacîrî, *Tarikât bi'l-Hilâf*'ın yazarı Rûknü'l-Amîdî, *İrâb*'ın yazarı Ebû'l-Bakâü'l-Ukbârî, Tabip İbn Ebû Useybe, Abdü'r-Rahîm b. Sâ mânî, Necme'd-Dîn el-Kibârî İbn Ebû Sayfü'l-Yemenî, Hanbelî Muvaffaku'd-Dîn b. Kudâme, Fahrü'd-Dîn b. Asâkîr ve diğerleri.

Ez-Zâhir bi'Emrillah Ebû Nâsır (1225–1226)

Ez-Zâhir bi'Emrillah. Ebû Nasr, en-Nâsır li'Dînillah oğlu Muhammed.

571 senesinde doğdu. Babası onu veliahtı ilan etti ve babasının vefatından sonra, elli iki yaşındayken halife oldu. Ona, “*Sevinçli değil misiniz?*” diye sorulunca cevabı, “*Ekinler kurumuştur*” oldu. Bunun üzerine, “*Allah devrinizi mübarek kılsın*” dediler de ez-Zâhir, “*Dükkânını öğleden sonra açanın kazancı ne olur ki?*” diye cevap verdi.

⁵⁵⁴ Bunu akrabalık bağlarını ve bunların miras üzerindeki paylarını, basamaklardan oluşan bir çizelge üzerinde göstererek yapmıştır. Bu basamaklarda çizilen şekle minbere benzer bir görüntü vermiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 483, † imli dipnot.

O, tebaasına karşı çok cömertti. Vergileri ve zulmü azalttı. Büyük miktarda para dağıttı. Bunları söyleyen Ebû Şâme'dir.

İbnü'l-Esîr'in *Kâmil*'de söylediğine göre, “*Ez-Zâhir halifeliğe geldiğinde halkına tıpkı iki Ömer devrinin adaleti ve ihsanını hatırlatır şekilde davrandı. Eğer biri çıkıp da Ömer b. Abdü'l-Azîz'den beri hiç kimsenin halifeliği onun idare ettiği gibi idare etmediğini söylerse, gerçekten doğru söylemiş olur. Zira o, babasının devrinde ve ondan da evvelki devirlerde zorla alınan ve gasp edilen pek çok mülkü geri vermiştir. Hem tüm şehirlerdeki vergileri hafifletmiş hem de tüm Irak'ta eski vergilere dönülmesini ve babasının koyduğu vergilerin de terk edilmesini emretmiştir ki, bunların hepsi hesaplanamayacak bir meblağdır.*”

Örneğin: Bakuba köyü aslında on bin dinar ödemek üzere vergilendirilmişti. En-Nâsır halife olduğunda buradan yılda seksen bin dinar topladı. Fakat ez-Zâhir, Bakuba halkının çağrısı üzerine tekrar eski vergilendirmeye dönmüştür.

Lakin, şehirlere eski vergileri tekrar getirince halk onun huzuruna geldi ve hurma ağaçlarının çoğunun kuruduğunu, bu yüzden de onları kestiklerini söylediler. Bunun üzerine Zâhir, sağlıklı ağaçlardan başkasından vergi alınmamasını emretti.

Onun adaletine misal teşkil etmesi için: Hazine terazilerinde kullanılan ağırlıklar, bir miskalde yarım kırât daha ağır geliyordu. Tahsilat yapılırken de buna göre tartılır, fakat verilirken şehirde kullanılan⁵⁵⁵ ağırlığa göre verilirdi. Bununla ilgili olarak Zâhir, vezire âyetten, “*Ölçekte ve tartıda hile yapanların vay haline!*”⁵⁵⁶ nakliyle başlayan bir hat göndermiştir ve devamı da şöyledir: “*Kulağıma bazı şeyler çalındı; hazine terazisinde kullanılan ağırlıklar, derhal halkın ticarette kullandığı âdet olan ölçüye döndürülsün.*” Bunun üzerine ona ortaya çıkacak büyük farktan bahseden bir mektup yazarak sadece geçen senenin farkının 35.000 dinar tutacağını yazdılar. Lakin, ez-Zâhir bunu reddetti ve “*Fark 350.000 dinar da olsa böyle sürecektir*” dediği bir cevap gönderdi.

Onun adaletinden bir diğer örnek ise şöyledir: Sâhîbü'l-Divân,⁵⁵⁷ yanında zor kullanılarak toplanmış olan tam 100.000 dinarla birlikte Vâsıt'tan döndü. Fakat Zâhir, bunları derhal sahiplerine iade etti.

⁵⁵⁵ Hazinenin, yani devletin terazisine göre daha eksik tartan terazi. Daha detaylı bilgi için bkz. Prof. Dr. Mustafa Zeki Terzi, “Abbâsi Halifesi Zahir Biemrillah Zamanında Musul ve Cezire’de İktisadi Hayat ve Fiyatlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sayı 8, s. 19-28.

⁵⁵⁶ Muttâfîfîn suresi, 1. âyet. 2, 3, 4. âyetlerse şöyle devam eder: “*Onlar, insanlardan kendileri için ölçtükleri zaman tam ölçerler; kendileri onlar için ölçtükleri ya da tarttıkları vakit ise eksiltirler. Zannetmezler mi onlar ki tekrar diriltilecektir.*”

⁵⁵⁷ Divan defterlerinin tutulmasından sorumlu kişi.

Hapiste olanları salıvermiş ve sıkıntıda olanları rahatlatmak amacıyla ödenmesi için de kadıya on bin dinar göndermiştir. Kurban Bayramı'nda ise ulemaya ve kendini din ile ibadete adanmış olanlara yüz bin dinar dağıtmıştır. Bir keresinde ona, daha önce kimsenin vermediği miktarda parayı halka verdiği söylenmiştir de bunun üzerine ez-Zâhir, *“Ben dükkânı öğleden sonra açtım; bırakınız beni de hayır işleyeyim! Zaten daha ne kadar yaşarım ki?”* demiştir.

Sarayındaki odalardan birinde binlerce mühürlü mektup bulununca ona bunları neden açmadığı soruldu. Cevabı, *“Bunu yapmama gerek yoktur; zira hepsi suçlama mektubudur”* oldu. Bunların tümü İbnü'l-Esîr'in sözleridir.

Sibt İbnü'l-Cevzî'den: *“Ez-Zâhir hazine dairesine girdiğinde bir hizmetkâr ona, ‘Dedelerinizin devrinde burası doluydu’ dedi. Bunun üzerine ez-Zâhir, ‘Hazine dairesi dolu tutulsun diye yapılmamıştır; aksine boşaltılmalı ve Allah yoluna harcanmalıdır; onu doldurmak şüphesiz ki tüccarın meşguliyetidir!’ diye cevap vermiştir.”*

İbn Vâsıl'dan: *“Ez-Zâhir adaletliydi. Vergileri hafıfletti, tebaasının arasında göründü; zira babası bunu pek nadir yapardı. 623 senesinin Recep ayının on üçünde vefat etmiştir (16 Temmuz 1226). Sadece dokuz ay ve birkaç gün halifelik yaptı. Allah'ın rahmeti üzerine olsun!”*

Babası ona hadîs rivayet etmesi için icazet vermişti. Ebû Sâlih en-Nasr b. Abdü'l-Rezzâk İbnü'l-Şeyh Abdü'l-Kâdir el-Ceylî de ondan nakille hadîs rivayet etmiştir.

Vefat ettiği sene iki kez ay tutulması oldu. Musul valisinden taziye mektubu getiren İbnü'l-Esîr Nasrullah elçi geldi. Taziye mektubu şöyle başlıyordu:

*“Getirdikleri felaket bu kadar büyükken
Neden özür dilemesin gece ve gündüz?
Ve üçüncüsü yitip gittiğinde, neden tutulmasın ay ve güneş?
Ne kadar da sessiz şimdi, bir zamanlar neşe içinde olan dünya
Ve onun üzerindikiler için ne kadar da تنها ölümün penceresinden.
O ki, bizim efendimiz ve imamımız Emîrü'l-Mü'minîn ez-Zâhir,
Onun devrinde rahmet gördü iki dünya!”*

El-Mustansır Billah Ebû Cafer (1226–1242)

El-Mustansır Billah. Ebû Cafer, ez-Zâhir bi'Emrillah oğlu el-Mansûr. 588 senesinin Sefer ayında doğdu (Şubat-Mart 1192). Annesi bir Türk cariyesidir.

İbnü'n-Neccâr'ın söylediğine göre, *“623 senesinin Recep ayında babasının*

vefatından hemen sonra biat almıştır (16 Temmuz 1226). Halkına adalet saçtı. Verdiği kararlarda âdildi. İlim ve din ehline yakındı. Mescitler, ribatlar, medreseler ve hastaneler inşa ettirdi. Dini ışıldar hale getirdi. İtaatsizliğin kökünü kazıdı. Kanunlar ilan etti ve fitneleri dizginledi. Tebaasını en gıpta edilecek düzene ulaştırdı. Kendini cihat yoluna adadı ve İslam'ın savunulması için ordular topladı. Uçları korudu ve kaleler fethetti.”

Muvaffak Abdü'l-Latîf'den: “Ebû Cafer'e biat edildiğinde güzel bir yol izledi. Çoktandır unutulmuş olan nezaketi yeniden getirdi. Dinin düsturunu tesis etti ve İslam'ı aydınlattı. Kalpleri sevgi, dilleri övgüyle doldurdu. En tenkitçi olan bile onda tek bir leke bulamamıştır.”

Dedesi en-Nâsır, devlet işlerinde ve meclislerde onu yanına alırdı. Doğru yolu görmesinden, aklından ve karşılaştığı tüm şerli şeylerden uzak durmasından dolayı ona kadı diye hitap ederdi.

Hafız Zekîü'd-Dîn Abdü'l-Azîm el-Munzûrî'nin söylediğine göre, “El-Mustansır hayır işlerinde gayretliydi. Erdemli, saygın olan işlerin artırılmasında son derece azimliydi ki bunların pek çok güzel örneği vardır. Mustansırıyye Medresesi'ni kurmuştur ve ilimle meşgul olanlara iyi ödenekler bağlamıştır.”

İbn Vâsıl'dan: “El-Mustansır, Dicle Nehri'nin doğu kıyısına öyle güzel ve donanımlı bir medrese inşa ettirdi ki bir benzeri daha yeryüzünde hiç inşa edilmemiştir. Buraya dört ayrı mezhep için dört ayrı müderris tayin edildi. İçine bir hastane ve fakihler için de bir mutfak yapılmıştı, içinde soğuk su olan büyükçe küpler konulmuştu. Fakihlerin kalacakları odalar hasır, halı, zeytinyağı, kâğıt, mürekkep ve benzeri şeylerle donatılmıştı. Bunun yanı sıra her fakih için ayda bir dinar maaş bağlanmıştı. Ayrıca onlara daha önce eşi benzeri hiç inşa edilmemiş bir hamam da verdi. Öyle büyük bir ordu topladı ki kendisinden evvel ne dedesi ne de babası benzerini bir araya getirmişti. Yüce bir ruha sahipti, cesurdu ve son derece gözüpekti. Tatarlar onun topraklarını ele geçirdi. Lakin, orduları onlarla karşı karşıya geldi ve hepsini büyük bir hezimete uğrattı. El-Mustansır'ın Kâfiyeci adıyla anılan çok cesur bir kardeşi vardı. Eğer ki kendisi işlerin başında olsaydı, ordunun başında Ceyhun'u geçip ülkeyi Tatarların elinden alarak onların köklerini kazıyacağını söylerdi. El-Mustansır vefat ettiğinde düveydâr (ya da divitdâr) ve başmabeyinci Kâfiyeci'den korktukları için ona taklîd vermek istemediler. Yerine, ılımlı ve zayıf bir yapıda olan el-Mustansır'ın oğlu Ebû Ahmed'i halife yaptılar. Böylece iktidar da onların elinde kalmış oldu. ‘Çünkü Allah mukadder olan işi yerine getirecekti...’⁵⁵⁸ âyeti, onun devrinde Müslümanların helak oluşu ve Tatarların galip gelmesi üzerinedir. Şüphesiz ki Allah'tan geldik ve O'na döneceğiz!”

⁵⁵⁸ Enfal suresi, 44. ayet: “Ve o vakit karşılaştığınız sırada onları sizin gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu. Çünkü Allah mukadder olan işi yerine getirecekti. Bütün işler Allah'a döndürülür.”

Zehebî'den: *"Mustansırıyye Medresesi'nin gideri, yıllık 70.000 miskali aşmıştı. İnşası 625 senesinde başladı ve 631 senesinde tamamlandı. Yüz altmış deve yükü değerli kitap buraya nakledilmiştir ve dört mezhepten, toplam 248 fakih vardı. Dört müderris, bir hadîs şeyhi, bir nahiv şeyhi, bir tıp şeyhi, bir farâiz fakihî vardı. Ekmek, kurutulmuş et, tatlı ve meyve tahsis edilmişti. Ayrıca otuz yetim yerleştirildi ve tahayyül edilemeyecek miktarda bir ödenek ayrıldı."* Zehebî, buranın üzerindeki köyleri ve yerleşim yerlerini açıkça yazmıştır ve şöyle eklemektedir: *"Medrese Receb'in beşinde açıldı (12 Nisan 1234). Kadılar, müderrisler, ulema, önde gelenler ve devletin geri kalanı da açılışa hazır bulunmuştur. Bu, herkesin toplanıp bir araya geldiği bir gündür."*⁵⁵⁹

El-Muntasır devrinin olaylarından,

618 senesinde Dimaşk Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref, el-Eşrefiyye adıyla anılacak olan bir hadîs medresesinin yapılmasını emretti. İnşası 630'da tamamlanmıştır.

632 senesinde el-Mustansır, altın parçacıklarının yerine kullanılacak gümüş dirhemler basılmasını emretti. Vezir bir meclis toplayarak vali, tüccar ve sarrafları davet etti. Yere deriler serildi ve üzerlerine de bu dirhemler konulduktan sonra vezir şöyle konuştu: *"Efendimiz, Emîrü'l-Mü'minîn, hem size karşı bir incelik yapmak hem de sizleri ticarete haramdan korumak için hepinizin altın parçacıkları yerine bu gümüş dirhemleri kullanmanızı salık vermiştir."* Bunun üzerine ona hayır duaları ettiler. Böylece bu dirhemler Irak'ta dolaşıma girdi ve yayıldılar. Bunların her on tanesi bir dinara eşitlendi. Muvaffak Ebû'l-Muallî el-Kâsım b. Ebû'l-Hadîd bununla ilgili şöyle söylemiştir:

*"Hiç kaybetmeyelim sizin güzel muhakemenizi
Siz ki, bizi uzaklaştırdınız âdil olmayan ölçülerden,
Ve tanıştık gümüş parayla emriniz sayesinde,
Zira, bilmezdik biz bunu evvelden.
Zenginliğe karşı değildir sizin koyduğunuz yasak,
Bilakis, davranmak için adaletle ve kesinlik içinde."*

635 senesinde Şemsü'd-Dîn Ahmed el-Cûnî, Dimaşk kadısı oldu. O, şahitlik yapanlar için şehirde merkezler kuran ilk kadıdır. Zira bundan evvel halk, âdil olduğu bilinen kişilerin evlerine gidip onları şahit gösteriyordu.

Aynı sene iki kardeş ölmüştür. Dimaşk Hükümdarı Sultan Eşref ve ondan iki ay sonra da Mısır Hükümdarı el-Kâmil. Kâmil'in oğlu Kulâme, Mısır'da

⁵⁵⁹ Hûd suresi, 103. âyetin sonu.

onun yerine geçmiş ve el-Âdil lakabını almıştır. Lakin sonradan düşürülmüş ve yerine de kardeşi Sâlih Eyyûb Necme'd-Dîn geçmiştir.

637 senesinde Şeyh İzzeddîn İbn Abdü's-Selâm Dimaşk'ta hitabet⁵⁶⁰ makamına geldi ve bidattan arınmış bir hutbe okudu. Altın işlemeli tüm sancakları kullanımdan kaldırdı, yerlerine siyah ve beyaz olanları getirdi. O hutbe okumadan önce ise sadece bir kez ezan okunurdu.

Aynı sene Yemen Hükümdarı Resûlü'l-Emîn Nûre'd-Dîn Ömer b. Ali b. Resûle't-Türkmenî halifenin huzuruna çıkarak Melikü'l-Kâmil'in oğlu Melikü'l-Mesud'un ölümünden sonra Yemen sultanlığının kendisine verilmesini istedi. Buranın hâkimiyeti 865 senesine kadar onun soyunda kalmıştır.

639 senesinde Mısır Hükümdarı Sâlih, Beyne'l-Kasreyn'de bir medrese ve Ravza'da da bir kale inşa ettirdi. Ancak bahsi geçen bu kale, 651 senesinde köleleri tarafından yıkılmıştır.

640 senesinin Cemâziye'l-Âhir'in onuncu günü el-Mustansır vefat etti (11 Aralık 1242). Şairler onun için ağıtlar yaktı. Bunlar arasında Safiü'd-Dîn Abdullah b. Cemîl de vardır.

Vâcîh el-Kayravânî, el-Mustansır'ın erdemlerini şöyle bir kasideyle övmüştür:

*“Eğer ki olsaydınız siz Sakîfe gününde,
En önde gelen, takvası en büyük imam olurdunuz.”*

Bu sırada orada olan biri, *“Yanlış söyledin; şüphesiz ki, Emîrü'l-Mü'minîn'in atası Abbâs da orada olurdu ve Ebû Bekir'den başka kimse de en önde gelen olamaz”* dedi. Bunun üzerine, el-Mustansır konuşanı haklı buldu ve onu hilatla ödüllendirdi. Vâcîh ise sürülmüştür. Zehebî'nin söylediğine göre Mısır'a gitmiştir.

El-Mustansır devrinde ulemadan vefat edenler: İmam Ebû'l-Kâsım er-Râfî'î, Mısırlı el-Cemâl, nahiv âlimi İbn Mazûz, Yakûtü'l-Hamevî, *el-Miftah*'ın yazarı Sekkâkî, hafız Ebû'l-Hasan b. el-Kattân, *Elifiyye*'nin yazarı Yahyâ b. Mutî'a, Muvaffâk Abdü'l-Latîf el-Bağdâdî, Hafız Ebû Bekir b. Nükte, *el-Kâmil fî't-Târih*, *el-Ensâb* ve *Esedü'l-Gâbe*'nin yazarı hafız İzzeddîn Ali İbnü'l-Esîr, şair İbn Utbî, Sayf el-Amîdî, İbn Fadlan, *et-Tâiyye*'nin yazarı Amr b. el-Fâriz, *Avârîfü'l-Maârif*'in yazarı Şihâb es-Sühreverdi, el-Bahâ b. Şeddâd, *el-Mevlîdü'l-Nebevî*'nin yazarı Ebû'l-Abbâs el-Avfî, ulema Ebû'l-Hattâb b. Dihye ve kardeşi Ebû Ömer, *el-İktifâe fî'l-Megâzî*'nin yazarı hafız Ebû'l-Rebîa b. Sâlim, şair İbn Şevvâî, Hafız Zekiü'd-Dîn el-Berzâlî, Hanefî şeyhi el-Cemâlü'l-Hasrî, Şemsü'l-Cûnî, el-Harrânî, Hafız Ebû Abdullah Zeynî, Ebû'l-Berekât b. el-Mus-

⁵⁶⁰ Hutbe okuyan.

tavfî, *el-Mislü's-Sâir*'in yazarı Ziyâ b. el-Esîr, *el-Fusûs*'un yazarı İbn Arâbî, *et-Tenbîh*'in müfessiri Kâmil İbn Yûnus ve diğerleri.

El-Musta'sım Billah Ebû Ahmed (1242–1258)

El-Musta'sım Billah Ebû Ahmed Abdullah b. el-Mustansır Billah. İrakkeyn⁵⁶¹ halifelerinin sonuncusudur.

609 senesinde doğdu. Annesi Hâcir adında bir cariyedir. Babasının vefatı üzerine biat aldı.

Müeyyed et-Tûsî, İbnü'n-Neccâr'dan el alarak ona hadîs rivayet etmeye icazet vermiştir. Ondak nakille hadîsler rivayet edilmiş ve Necm el-Badarâî de onun eliyle icazet vermiştir. Dümyâtî, doğrudan el-Musta'sım'dan kırk hadîs rivayeti kayıt düşmüştür. Ben de bunları bizzat onun el yazısından gördüm.

El-Musta'sım cömert, yumuşak huyluydu ve dinine de pek düşküdü.

Şeyh Kutbu'd-Dîn'den: *"El-Musta'sım dindardı. Tıpkı babası ve dedesi gibi sünnete sımsıkıya bağlıydı. Lakin iş tetikte olmaya, kararlılığa ve azme geldiğinde onların dengi değildi. El-Musta'sım'ın Kâfiyeci olarak bilinen, oldukça cesur bir kardeşi vardı ve 'Eğer ki Allah beni işlerin başına geçirseydi, bir orduyla Ceyhun'u geçer, Tatarların ülkesini alır ve onların kökünü kazırdım' derdi. Lakin el-Mustansır vefat edince düveydâr (divitdâr), saray nâibi ve önde gelenler ondan korktukları için halife olmasını istemediler. Yerine yumuşak huylu ve uysal olan el-Musta'sım'ı seçtiler. Böylece asıl güç ellerinde kalmış oldu ve onu halifeliğe getirdiler. El-Musta'sım, veziri râfızî Müeyyedü'd-Dîn el-Alkamî'ye güvendi ve o da beşerî medeniyeti yerle bir etti. Halifelikle istediği gibi oynadı. Tatarlarla gizli gizli yazıştı ve onlara tavsiyeler verdi. Onları, Bağdad'ı almaları için Irak'a ilerlemeye teşvik etti ki; böylece Abbâsî hükmü yıkılsın ve kendisi de onun yerine Ali soyunu geçirebilsin. Tatarlar'dan gelen her haberi halifeden sakladı; Tatarları da halifenin her hareketinden haberdar etti ve sonunda olanlar oldu."*

647 senesinde, halifeliği sırasında, Frenkler Dümyat'ı ele geçirdi.⁵⁶² Sultan Melikü's-Sâlih hastaydı. Şaban ayının ortasında, bir gece vakti öldü (29 Kasım 1249). Şeceretü'd-Dürre adıyla bilinen cariyesi Ümmü Halîl onun ölümünü gizli tuttu ve oğlu Melikü'l-Muazzam Tûran Şah'ı çağırdı. Tûran Şah geldi. Ancak onun da öldürülmesi –648 senesinin Muharrem ayı– uzun sürmedi (Nisan-Mayıs 1250). Babasının gulamları onun üzerine atıldılar ve onu

⁵⁶¹ İki Irak.

⁵⁶² Altıncı Haçlı Seferi, 1249.

öldürdüler. Sonra babasının cariyesi Şeceretü’Dürre’yi başa geçirdiler. Türkler, Dürre ve onun naibi İzzeddîn Aybek Türkmenî’ye bağlılık yemini etti. Şeceretü’-d-Dürre önde gelenlere hilatlar ve pahalı hediyeler dağıtmaya başladı.

Sonra Şeceretü’-d-Dürre, Rebû’l-âhir ayında İzzeddîn Aybek Türkmenî’yi sultan tayin etti. İzzeddîn Aybek, Melikü’l-Muizz lakabını aldı. Lakin, sonradan bu vazifeden geri durunca askerler de henüz sekiz yaşında olan Melikü’ş-Şerîfb. Selahaddîn Yûsufb. el-Mesud İbnü’l-Kâmil’e bağlılık yemini etti. İzzeddîn Aybek de onun atabeği olarak kaldı. İkisi için de hutbe okunmuş ve sikke kesilmiştir.

Bu sene Dümyat, Frenkler’den geri alındı.

652 senesinde Aden’de yerden bir ateş görünür oldu ve kıvılcımları gece denize doğru uçtu. Gündüzleri de çok büyük bir duman yükselmiştir.

Aynı sene el-Muizz, Melikü’l-Eşref’in zaten isimden ibaret olan hükmünü geçersiz kılarak sultanlığı üzerine aldı.

654 senesinde Medine’de⁵⁶³ bir yangın çıktı.

Ebû Şame’den: “Bana Medine’den içinde şöyle yazan bir mektup geldi: ‘Cemâziye’l-âhir ayının üçünde, salı gecesı Medine’de çok güçlü bir ses işitildi ve ardından da büyük bir deprem oldu. Deprem, ayın beşine kadar kısa kısa aralıklarla sürdü. Sonra Kurayza yakınlarındaki Harra’da büyük bir yangın çıktı; Medine’deki evlerimizden sanki yanı başımızdaymış gibi bu yangını seyrettik. Oradan Şetâ Vadisi’ne, adeta su akar gibi alevden nehirler akıyordu. Dikkatle baktığımızda bir de ne görelim! Dağdan alev nehirleri akıyordu. Böylece izlemeye devam ettiler; alevler de sanki dağlar gibiydi ve üzerlerinden etrafa kıvılcımlar saçılıyordu. Öyle ki, ışıkları hem Mekke’den hem de çölün her yerinden görünüyordu. İnsanlar Kabîrû’l-Şerif’te toplandı ve bağışlanmak için dualar etti. Bir aydan uzun bir süre böylece devam etmiştir.”

Zehebî’nin söylediğine göre, “Bu yangın, Muhammed Mustafa(sav)’ın bize haber ettiği, ‘Hicaz’dan bir ateş yükselinceye ve ışığı da Busra’daki⁵⁶⁴ develerin boyunlarını aydınlatıncaya kadar kıyamet gelmeyecektir’ buyurduğu mütevatir bir hadîstir. Hakikaten de o gece Busra’da birden fazla insan, develerin boyunlarının aydınlandığını anlatmıştır.”

655 senesinde Mısır Sultanı el-Muizz Aybek öldü. Karısı Şeceretü’-d-Dürre tarafından öldürülmüştür. Yerine oğlu Melikü’l-Mansûr’u sultanlığa getirdiler. Bu sırada Tatarlar da ülkede yayılıyordu. Şerleri artıyor ve alevleri parlıyordu. Ne halife ne de halk onların niyetlerini umursuyordu. Veziri el-Alkamî

⁵⁶³ Arapça metinde Medînetü’l-Nebeviyye şeklindedir.

⁵⁶⁴ Filistin’deki Harvân yakınlarında. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 492, ‡ imli dipnot. Arapça metinde ise buranın Suriye’de olduğu dipnotu verilmiştir.

ise Abbâsî soyunun yıkılmasını ve Ali⁵⁶⁵ yoluna geçişi dört gözle bekliyordu. Tatarlarla gizlice yazışyordu. El-Musta'sım ise bu sırada zevk ve sefaya gömülmüştü; ne olan bitenden haberdardı ne de devlet işleriyle ilgileniyordu.

Babası el-Mustansır, ordunun sayısını büyük miktarda artırmıştı. Hediyeler vererek Tatarları yatıştırmış ve onlarla barış yaparak uzlaşma sağlamıştı. Lakin el-Musta'sım halife olduğunda düşüncesiz ve tedbirsizdi. Veziri ona, ordunun büyük bir bölümünü dağıtmasını tavsiye etti. Amacı Tatarlara karşı cömert ve nazik olmaktı. Halife de böyle yaptı.

Sonra vezir, Tatarlara mektup göndererek onları şehre ilerlemeleri için teşvik etti ve işlerini kolaylaştırdı. Tatarlardan, naibleri olmayı istedi. Onlar da buna söz verdi ve Bağdad'a ilerlemek için hazırlık yaptılar.

Kısaca Tatarlar'ın durumu üzerine

Muvaffak Abdü'l-Latîf'in Tatarlar hakkında söylediğine göre: *"Bu hikâye, tüm hikâyeleri yutan bir hikâye, tüm vakaları katlayan bir vaka, diğer tüm tarihleri unutturan bir tarih, tüm felaketlerin önemini azaltan bir felaket ve tüm dünyayı ilgilendiren öyle bir afettir ki yeryüzünü enine boyuna doldurmuştur. Bu kavmin dili Hintlilerin diliyle karışmıştır. Zaten Hint ülkesi çevresindelerdir. Mekke'yle aralarındaki mesafe dört aydır. Türklerle kıyaslandıklarında daha geniş yüzlü ve daha dolgun göğüslü, kaba tarafları daha zayıfca, daha küçük gözlü ve esmer renktelerdir. Zihin ve beden hareketlerinde çeviklerdir. Başka milletlerin haberi onlara ulaşır, lakin onlardan kimseye haber gitmez. Aralarına casus sokmaya gelince bu mümkün değildir. Zira yabancılar onlara hiç benzemez. Bir yeri istedikleri vakit, amaçlarını çok gizli tutarlar ve bunu ani bir hareketle gerçekleştirirler. Bu yüzden onlar bir şehre girene kadar ne şehir halkının onlardan haberi olur ne de ordular onlar içlerine girene kadar haberlerini alır. Kavimler üzerinde pek şaşırtıcı tuzakları vardır ve bundan kaçış yolu da çok azdır. Kadınları da erkekleri gibi dövüşür. Baş silahları yaylarıdır. Bulabildikleri her türlü eti yerler. Tatarlar için öldürmekte hiçbir istisna yoktur, geriye kimseyi bırakmazlar. Erkekleri, kadınları ve çocukları kılıçtan geçirirler. Amaçları beşeriyeti söndürmektir. Ne parada ne de yeni topraklarda gözleri vardır."*

Bir diğer müelliften: *"Tatar ülkesinin sınırları Çin etrafındadır. Çöllerde yaşarlar, şerleri ve ihanetleriyle ünlülerdir. Ortaya çıkma nedenleri şöyledir: Çin'in toprakları öylesine geniştir ki içinde bir tur atmak altı ay alır. Çin'de altı hükümdarlık ve bunların hepsine hükmeden de bir hükümdar vardır. O, büyük kağandır ve Tamgaç'ta ikamet eder. Adeta Müslümanların halifesi gibidir."*

⁵⁶⁵ Şîî mezhebini kasdetmektedir.

Bu altı eyaletin sultanı, Cengiz Han'ın halasıyla evli olan Doş Han'dır. Cengiz Han, halasının kocası ölünce onu ziyarete gider. Yanında Kaşlu Han da vardır. Halası, Cengiz'e kocasının bir vâris bırakmadığını, bu yüzden yerine Cengiz'in geçmesini önerir. Bunun üzerine Cengiz başa geçer ve Moğollar da ona katılır.

Bundan sonra Cengiz Han, Büyük Han'a hediyeler gönderir. Lakin Büyük Han sinirden küplere biner ve hediye gelen atların kuyruklarının kesilerek geri gönderilmesini emreder, elçileri de öldürtür. Zira Tatarlar'ın herhangi bir unvanı yoktur ve onlar Çin'de gezinen bedevilerden gayrisi değildir. Cengiz ve arkadaşı Kaşlu Han, bunu duyduklarında deliye döner ve Büyük Han'a savaş açarlar. Etraflarına Tatarlar'dan çok sayıda kavim katılır. Han, onların kuvvetlerinden ve şerlerinden haberdar olarak yatıştırmak, aynı zamanda tehdit ederek uyarmak için elçi yollar. Fakat bu hiçbir şeye mani olamayınca Büyük Han harekete geçer. Onlar da onunla karşılaşmak için ilerler. Aralarında çok büyük bir savaş meydana gelir ve Cengiz Han, Kaşlu Han'la birlikte Büyük Han'a gelip gelir, onun tüm topraklarını ele geçirirler. Şerleri korkunçtur. Topraklar, Cengiz Han'la Kaşlu Han'ın ortaklaşa olarak ellerine geçmiş olur.

Sonra Çin sınırındaki Şâkûn ülkesine ilerlerler ve burayı da ele geçirirler. Lakin Kaşlu Han ölür ve yerine oğlu geçer. Cengiz Han, onu tesirsiz ve zayıf gördüğü için üzerine atılarak ona galip gelir. Böylece Cengiz Han, iktidarı tek başına üzerine almış olur. Tatarlar ona boyun eğderler ve tabi olurlar. Ona ilahi bir şekilde iman edip sebatla itaat etmişlerdir.

Topraklarından ilk çıkışları 606 senesinde, Türklerin ülkelerinin çevresine ve Fergana tarafına doğrudur. Bunun üzerine Horasân hükümdarı Harezmi Şah Muhammed b. Tukuş, o ki hükümdarlara boyun eğdirmiş, ülkeler fethetmiş, halifenin üzerine yürümüş, lakin yukarıda da söylendiği üzere başarısız olmuştur. Fergana, Şaş, Kazan ve benzer zengin şehirlere, buraları terk ederek Semerkand ve diğer şehirlere gitmelerini emreder. Sonra onlara karşı duramayacağını bildiğinden Tatarlar buraları ele geçirir korkusuyla hepsini yerle bir eder.

Tatarlar, 615 senesine kadar yağmalamaya ve başıboş gezmeye devam eder. Bu sene Cengiz Han, Sultan Harezmi Şah'a elçi ve hediyeler gönderir. Elçi şöyle konuşmuştur:

'Yüce kağan sizi selamlar ve der ki,

Kendileri şanınızın büyüklüğünü, iktidarınızın ulaştığı yerleri ve hükmünüzün kavimler üzerindeki nüfuzunu bilmez değildir. Kendisi, sizinle bir anlaşmayı gerekli bulur; zira siz onun gözünde en sevdiği evladı gibisiniz. Kendisinin Çin'i fethettiği sizden gizli kalmamıştır, siz de bilirsiniz ki elindeki topraklar asker, binek, altın ve gümüş madenleri bakımından zengin ve diğer şeyler bakımından da gayet yeterlidir. Eğer ki siz de onunla dostluğu münasip görerek iki ülkenin karşılıklı çıkarları hakkında malumat sahibi olmak için tacirlerin ilerlemesini istiyorsanız, buna göre davranınız.'

Böylece Harezmi Şah, Cengiz Han'ın isteklerine uygun bir şekilde cevap verir ve Cengiz Han da bundan çok memnun olur. Aralarındaki bu durum, Cengiz Han'ın ülkesinden tacirler varıncaya kadar barış içinde sürmüştür.

Bu sırada Harezmi Şah'ın dayısı Maveraiünnehir'i idare ediyordu ve yirmi bin atlısı vardı. Cengiz Han'ın ülkesinden gelen tacirlerin mallarına el koydu ve Harezmi Şah'a da 'Bunlar tacir kılığına girdiler, lakin amaçları casusluktan başkası değildir. Onlarla ilgili yapmam gerekene izin ver' dediği bir mektup gönderdi. Harezmi Şah da onlara karşı ihtiyatlı olmasını salık verdi. Böylece Harezmi Şah'ın dayısı onları tutukladı ve mallarına da el koydu. Bunun üzerine Cengiz Han'ın elçileri Harezmi Şah'ın huzuruna vardılar ve ona, 'Sen tacirlere serbest geçiş izni verdin, lakin sonra ihanet ettin. Hıyanet çirkin olandır ve hele ki hıyanet, İslam'ın bir sultanından ise en çirkin olandır. Eğer ki dayının yaptığı işi, senin emrin olmaksızın yaptığını söylüyorsan o zaman onu bize teslim et. Yoksa benim bu durumlarda yaptığımı bildiğin şeye şahit olacaksın.' Harezmi Şah'ın üzerine duyduğu korku aklını karıştırdı. Cesarete cüret ederek elçilerin öldürülmesini emretti. Böylece elçiler öldürüldü.

Heyhât! Bu hareket üzerine Müslümanların kanı öyle bir döküldü ki dört bir yandan kan selleri fıskırırcasına aktı.

Cengiz Han Harezmi Şah'ın üzerine yürüdü. Harezmi Şah Nişabur'a doğru Ceyhun'u geçti, sonra da Tatar korkusundan Hemedân kalesine çekildi. Lakin düşman onu kuşattı ve yanındaki herkesi kılıçtan geçirdi. Harezmi Şah tek başına kaçtı ve canını yarımada⁵⁶⁶ zor attı. Burada zatülcenbe yakalandı. Terk edilmiş ve yalnız başına öldü. Şaş'ta, 617 senesinde, yanındaki çarşafı kefenlendi. Tatarlar, Harezmi Şah'ın topraklarının tamamını ele geçirdi."

Sıbt İbnü'l-Cevzî'den: "Tatarlar'ın Maveraiünnehir'de ilk ortaya çıkışları 615 senesindedir. Buhara ve Semerkand'ı ele geçirerek halklarını katletmişler ve Harezmi Şah'ı da kuşatmışlardır. Bundan sonra Ceyhun'u geçtiler. Faka, bu sırada Harezmi Şah Horasân şehirlerindeki hükümdarları alaşağı ettiğinden Tatarlar kendilerine karşı koyacak kimseyi bulamadı. Aynı sene Kazvin ve Hemedân'a ulaşana kadar öldürerek ve esir alarak hızla ülkeye doğru ilerlediler."

İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil'de söylediğine göre, "Tatar olayı en büyük olaylardandır. Özellikle Müslümanların ve diğer halkların başına gelen öyle büyük bir musibettir ki diğer devirler bir benzerinin daha örneğini hiç getirmemiştir. Eğer ki biri, Yüce Allah dünyayı yarattığından beri dünya böyle acı görmemiştir derse doğru söylemiş olur; zira tarihte hiçbir şey buna yaklaşmamıştır."

Buhtunnasr'ın⁵⁶⁷ Kudüs'e ve Benî İsrail'e ettikleri en çok konuşulanlar

⁵⁶⁶ İngilizce çeviride buranın Hazar Denizi'nde bir ada olduğu belirtilmiştir. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 495.

⁵⁶⁷ Milattan önce 586'da Kudüs'ü alarak Yahudileri Babil'e süren Babil Kralı Nabukadnezar.

arasındadır. Lakin bu melunların yakıp yıktığı İslam şehirlerinin yanında Kudüs nedir ki? Tatarların katlettiklerinin yanında Benî İsrail nedir ki?

Bu, şerrinin çok uzaklara yayıldığı bir felakettir, verdiği zararsa umumîdir. Âdeta rüzgârın önünde sürüklediği bir bulut misali, ülkelerin üzerinden geçmiştir. Bir kavim, Çin'in uçlarından çıkmış ve Kaşgar, Şakurk gibi Türkistan şehirlerine saldırmıştır. Buradan Buhara ve Semerkand'a devam ederek buraları ele geçirmiş ve halklarını da yok etmiştir. Sonra onlardan bir kısmı Horasân'a geçmiş ve yakıp yıkarak kılıçtan geçirerek burayı tüketmiştir. Sonra Irak sınırındaki Rey ve Hemedân'a gitmişlerdir; sonra Azerbaycan ve çevresine ilerlemişler ve buraları da yerle bir etmişlerdir. Bunların tümü bir seneden kısa bir zaman içindedir ve evvelden böylesi hiç işitilmemiştir. Sonra Azerbaycan'dan Derbend Şarvan'a⁵⁶⁸ ilerlemişler ve buraları da ele geçirerek el-Lân ve Elkaz diyarına geçmişler, esirler alıp kan dökmüşlerdir. Sonra Kıpçak ülkesinin ovalarına devam etmişlerdir. Buradaki insanların sayısı Türklerden fazladır ve karşı duranların hepsini kılıçtan geçirmişler, geri kalanlarsa kaçmıştır. Tatarlar buralara da sahip olmuştur.

Başka bir grup ise Gazne ve çevresi, Sicistan ve Kirman'a doğru ilerlemiş, buralarda da diğerleri neler yaptıysa aynısını, hatta daha da beterini yapmışlardır.

Böylesi hiç duyulmamıştır. Öyle ki dünyanın kralı İskender bile buralara bu kadar hızla sahip olamamıştır. Zira o, buraları yaklaşık on sene içinde, kimseyi kılıçtan geçirmeden fethetmiş, sadece boyun eğdirmekle yetinmiştir. Lakin bunlar, yeryüzünün yaşanabilir olan en büyük kısmını, en güzel ve en verimli yerlerini yaklaşık bir sene içinde istila etmiştir. Korku içinde, tir tir titreyerek kendilerine ulaşmalarını bekleyenler hâriç saldırmadıkları hiçbir memleket kalmamıştır.

Ayrıca onların ne mısıra ne de yiyecek tedarikine ihtiyaçları vardı. Çünkü etlerini yedikleri koyunları, öküzleri ve atları yanlarındaydı. Başka bir şey de yemezlerdi.

Atları, yeri toynaklarıyla kazarak bitkilerin köklerini yer ve arpadan başkasını da bilmezdi.

Dinlerine gelince yükselme zamanı güneşe secde ederlerdi. Hiçbir şeyi haram saymazlardı. Her şeyin etini, hatta Âdem oğlunun bile etini yerlerdi. Nikâh bilmezlerdi. Aksine bir kadın birden fazla erkeği kabul ederdi.

656 senesinde girildiğinde Tatarlar, komutanlığını Hülâgü'nün yaptığı 200.000 kişiyle Bağdat'a ulaştı. Halifenin ordusu onlarla karşılaştı, lakin ye-

⁵⁶⁸ Derbend sınırları içinde adını aldığı Anuşirvân tarafından yaptırılmış bir şehirdir. Yâkut'un söylediğine göre El-Lân ve Elkâz bitişiktir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 496, † imli dipnot.

nildiler. Aşure gününde Bağdad'a girdiler (23 Ocak 1258). Vezir -Allah ona lanet etsin!- El-Musta'sım'a onları yatıştırmasını tavsiye ederek, *"Barış yapmak için onlarla bizzat ben görüşeceğim"* dedi. Kendini güvene aldıktan sonra halifenin huzuruna çıktı ve şöyle söyledi: *"Tatar meliki, kızını oğlunuz el-Emîr Ebû Bekir'le evlendirmek istiyor. Tıpkı, Rum⁵⁶⁹ melikine iktidarını bağışladığı gibi sizi de halife olarak bırakacaktır. Dedelerinizin Selçuklu sultanlarına boyun eğdikleri gibi sizin de kendisine boyun eğmenizden başkasını istemez. Bundan sonra da ordusunu alıp gidecektir. Ey efendimiz! Buna razı olunuz ki Müslümanların kanı bağışlansın. Sonra yapmak istediğiniz şeyi yaparsınız. Onunla mutlaka görüşünüz."* Bunun üzerine, bir grup ileri gelenle birlikte, Tatarlarla görüşmeye gitti. Büyükçe bir çadıra indiler.

Sonra vezir şehre girdi. Anlaşmaya şahitlik etmeleri için fakihleri ve önde gelenleri çağırdı. Hepsi Bağdat'tan yola koyuldu. Boyunları vuruldu ve böylece art arda sürdü gitti. Tüm ulema, emîrler, naipeler ve önde gelenlerin hepsi öldürülene kadar, gelen bir grubu, bir başkası takip etti.

Sonra bir köprü atıldı ve Bağdat'ta kılıçlar hoyratça serbest kaldı. Katliam yaklaşık kırk gün kadar sürdü. Katledilenlerin sayısı bir milyon kişiyi geçmiştir. Kendilerini kuyu ya da yer altı kanallarına saklayanlar hâric kimse kaçamamıştı. Halife ise tekmelenerek öldürülmüştür.

Zehebî'nin söylediğine göre, *"Halifenin defnedildiğini sanmam. Onunla birlikte öldürülenler arasında çocuklarından bir grup ve amcaları da vardı. Bazıları da esir edilmiştir. Böyle bir felaketin benzeri İslam'ın başına hiç gelmemiştir."*

Vezirin istekleriyse yerine getirilmedi. Zira o bir haindi ve Tatarlar onu hor gördü. Bundan sonra da vezirin günleri uzun sürmedi. Şairler, Bağdat ve halkı için ağıtlar söyledi. Sıbt el-Teâvîzî'nin şu sözleri vezirin akibetine örnektir:

*"Harap oldu o, halkı da onunla birlikte
Kimsesiz kaldı evleri onların, efendimiz vezirin bekası uğruna!"*

Bir diğeri ise şöyle söylemiştir:

*"Ağla ve yas tut ey İslam ahalisi!
El-Musta'sım'ın başına gelenlere,*

⁵⁶⁹ Gibbon'un The Decline Ant Fall Of The Roman Empire'ın 64. bölümünde yazdığına göre Bizans Kralı Michael Paleologus, 1204 yılındaki 4. Haçlı Seferi sonunda ailesinin elinden çıkan Konstantinopol'ü, 1261 yılında -doğu kaynakları bunu 655 (1257) yılı olarak verir- tekrar aldıktan sonra Tatarlara esir düşmüş ve Tatar Komutanı Nogay'la kızını evlendirmiştir. Böylece Tatar komutanı, "babası ve dostu olan Bizans kralının topraklarının koruyucusu" olmuştur. Bkz. H.S.Jarrett, a.g.e., s. 497, * imli dipnot.

*Zira, onun devrinden evvel vezirlik,
İbnü'l-Furât'taydı da geçti şimdi el-Alkamî'ye!"*

Bağdat'ta okunan son hutbede hatip söze şöyle başlamıştır: "O mümtaz hayatları ölümle alaşağı eden ve bu saray ehlinin sonunu emreden Allah'a hamd olsun." Bu, orada henüz kılıçlar çekiliyken söylenmiştir.

Tâkiü'd-Dîn Ebû'l-Yusr'un Bağdat üzerine yazdığı ünlü kasidesi ise şöyledir:

*"Pek asap bozucudur Bağdad'ın hikâyesi sulu gözlüler için
Arkadaşların gitmişken neden kalasın ki sen?
Yaklaşmayın Bağdad'a ey hacılar,
Yoktur kimse surları içinde oturan.
Hilafetin tacı, viraneliğin sildiği izlerin
Yeniden şeref bulduğu yer.
Bu yerde onu harap edenin izleri var,
Ve yıkıntıları üzerinde de gözyaşları.
İşte bu kalbim alevi aktı gitti, savaşın çılgınlardaki alevler yüzünden
Ve silip süpürdü bu yeri hoyratça gürleyen bir kasırğa.
Haç çıkarıldı minberleri üzerine!
Ve Zünnâr⁵⁷⁰ giyen ona hükmeder oldu şimdi!
Kaç iffetli kadını esir etti Türkler,
Örtülerin ardında koruma altındayken?
Kaç ay dolunayda kalır?
Öyle ki, artık çıkmaz buradan bir mehtap daha.
Ve kaç hazine daha darmadağın olur yağmayla
Kâfirlerin ele geçirdiği?
Daha kaç ceza kılıçlarla verilir
İnsanların boyunlarına ki, yitip gitsin günahları?
Ben derim ki, tutsağın şerefi beş paralık edilmiştir
Sürüklenmekle kanının döküleceği yere, hem de düşmanların en fenası elinden."*

Hülâgü, halife ve Bağdad'ın kılıçtan geçirilmesini bitirdiğinde Irak'a kendi valisini tayin etti. El-Alkamî, onlara Şiî bir halife tayin etmelerini önerdiyse de onlar bunu kabul etmedi. Alkamî'yi de hiç önemsemediler. Hatta Alkamî,

⁵⁷⁰ Doğu Hristiyanları ve Müslüman olmayanlar tarafından giyilen bir çeşit kuşak. Halife el-Mütevekkil'in gayrimüslimleri ayırt etmek için getirdiği bir düzenlemedir. Bkz, H. S. Jarrett, a.g.e., s. 498, * imli dipnot.

âdeta herhangi bir köleymiş gibi yanlarında kaldı ve çektiği kahırdan öldü. Allah ona rahmet etmesin ve bağışlamasın!

Sonra Hülâgü, Dimaşk hükümdarı en-Nâsır'a şöyle bir mektup gönderdi:

"Sultan el-Melikü'n-Nâsır

Bekan uzun olsun! Bilirsin ki, biz Irak'a yöneldiğimiz vakit ordusu karşımıza çıktı; biz de onları Allah'ın kılıcıyla yok ettik. Sonra, şehrin önde gelenleri ve liderleri huzurumuza geldiler. Lakin, onların da konuşmaları hayatların harcanmasına nedenidir. Sâhibü'l-Bilâd'a gelince; o bize hizmet etmek için geldi ve idaremiz altına girdi. Ona bazı şeyler sorduk; fakat o yalan söyledi. Bu yüzden de ölümü hak etti. Zira, onun yalancılığı, 'Onlar bütün yaptıklarını hazır bulurlar'⁵⁷¹ âyetiyle ortaya çıkmıştır. Yeryüzü melikine cevap veresin! O fethedilmez kalelerinle, mahir ordularından da bahsetmeyesin! Duyduk ki, ordunun bir kısmı kaçarken sana sığınmış ve senin kapına sığınmak peşindeymiş.

'Nerededir kaçacak yer? Yoktur sığınacak yer kaçanlara.

Çünkü hem kara hem deniz bizimdir.'

Bu mektubum sana ulaştığı anda Şam'daki kaleleri yerle bir edesin. Selam olsun."

Sonra şöyle diyen ikinci bir mektup gönderdi:

"Melikü'n-Nâsır'a,

Ömrün uzun olsun! İmdi, biz Bağdad'ı aldık. Hâkimiyetini ve melikini de yok ettik! Zira, o pek açgözlüydü ve ordusunu da umursamıyordu. Hükümünün böylece sürüp gideceğini sanıyordu. İşte, ismi dört bir yana yayıldı ve gücü de ay zirveye ulaştığı vakit tutuluverdi.

'En yükseğe erdiğinde bir şey başlar onun düşüşü,

Bekleyesin çürüme ve bozulmayı tam vaziyete erdiğinde.'

Lakin, biz çağlar boyu yükselmeyi bekledik durduk. 'Ve onlar gibi olmayın ki Allah'ı unutmuslardır da Allah da onlara kendilerini unutturmuştur.'⁵⁷² Aklında olanı söyle. İyiliklerden uzak durmak mı? Yoksa ihsanların devamı mı? Yeryüzünün efendisinin davetine cevap ver ki; böylece onun şerrinden güvende olasın ve ihsanından fayda göresin; orduların ve zenginliğiyle özgür kalasın. Elçilerimizi geciktirme."

Sonra üçüncü bir mektup daha göndererek şöyle söyledi:

⁵⁷¹ Kehf suresi, 49. âyet: "Amel defteri de ortaya konmuştur. Artık o mücrimleri görürsün ki içinde bulundukları durumdan korkmuş da şöyle diyorlar: 'Eyyvah bize, bu defter ne acayip! Ne küçük bırakmış ne büyük. Hepsini zaptetmiş.' Onlar bütün yaptıklarını hazır bulurlar. Rabbin hiç kimseye zulmetmez."

⁵⁷² Haşr suresi, 19. âyet: "Ve onlar gibi olmayın ki Allah'ı unutmuslardır da Allah da onlara kendilerini unutturmuştur. İşte onlar fâsık olanlardır."

“İmdi,

Biz Allah'ın ordusuyuz. Allah bizim elimizden küstah, mağrur, asi, kibirli ve emîrini dinlemeyenlerden intikam almıştır. Eğer sitem görürsek homurdanırız, daha da üstümüze gelecek olursan yapacağımızı yaparız. Biz ki, ülkeler fethedip halklarını yok ettik, kadın ve çocukları kılıçtan geçirdik. Ey geriye kalanlar! Sizler de o göçüp gidenlere katılmak üzeresiniz. Ey gaflete düşenler! Sizler de onlara doğru sürüklenmektesiniz. Çünkü biz hâkimiyetin değil, yıkımın ve yok etmenin ordusuyuz! Maksudumuz intikamdır ve melikliğimiz de beşerî arzulardan ötedir! Bizim konuğumuza zarar gelmez ve adaletimiz de tüm topraklarımızda gayet iyi bilinir. Nerededir kılıçlarımızdan kaçacak o yer?

‘Nerededir kaçacak yer? Yoktur sığınacak yer kaçanlar için.

Bizimdir o karalar ve denizler.

Boyun eğdi aslanlar gücümüze ve düşüverdiler

Avucuma nice emîrler, halifeler!’

‘Bizler senin üzerine doğru harekete geçtik. Kaçış sana, takip de bizedir,

Yakında öğrenecek Leyla ödenecek borcun ne olduğunu,

Ve alacaklısının da ne kadar ısrarlı bir alacaklı olduğunu!’

Biz ki, ülkeler yok ettik, çocukları yetim bıraktık, oralarda yaşayanları yeryüzünden sildik, onlara kederi tattırdık. İçlerinden heybetli ve yüce olanları küçücük yaptık, emîrlerini esir ettik. Sen bizden kaçabileceğini ve güvende olabileceğini mi sanırsın? Neye niyet ettiğini kısaca bil. Şüphesiz ki, ikaz eden kişi, artık özür kabul etmez.”

Böylece 657 senesine girdik ve dünya bir halifeden yoksundu.

Bu sene Tatarlar Amed’e indiler. Bu sırada Mısır Hükümdarı el-Mansûr Ali b. el-Muizz henüz bir çocuktü. Atabeki ise babasının da hizmetkârı olan Emîr Seyfeddîn Kotuz el-Muizzî’ydi. Sâhib Kemâleddîn İbnü’l-Adîm elçi göndererek Tatarlar’a karşı yardım etmelerini istedi. Bunun üzerine Kotuz, emîr ve önde gelenleri biraraya topladı. Şeyh İzzeddîn b. Abdü’s-Selâm da görüşmedeydi; zira o hitabetiyle ünlüydü. Şeyh şöyle konuştu:

“Düşman gelip de topraklarımıza dayandığına göre herkesin⁵⁷³ onlara karşı savaşması vacip olmuştur. Hazine de hiçbir şey kalmayacağı için halktan karşılayabilecekleri derecede olanı almak caizdir. Sizler de elinizdeki tüm ederi olan mal mülkü satmalı, kendinizi sadece at ve silahla sınırlandırmalısınız ki böylelikle sizler ve halk aynı seviyeye gelesiniz. Zira halkın mülkünü alıp da ordunun elinde mülk ve eşya bırakmak olmaz.”

Birkaç gün sonra Kotuz, efendisinin oğlu el-Mansûr’u, “Bu ancak bir ço-

⁵⁷³ Burada hilafet devleti ve ona bağlı olan Müslümanlardan bahsetmektedir.

cuktur ve zaman zor zamandır. Cihat yürütmek için cesur bir erkeğin başa gelmesinden başka çare yoktur” diyerek tutukladı. Böylece sultanlığı aldı. Melikü'l-Muzaffer lakabını aldı.

658 senesine girildi ve hâlâ bir halife yoktu.

Aynı sene Tatarlar Fırat Nehri'ni geçti. Haleb'e ulaştılar ve halkını kılıçtan geçirdiler. Sonra Dimaşk'a vardılar. Şabân ayında Mısırlılar Tatarlarla karşılaşmak için Şam'a doğru hareket etti. El-Muzaffer ordusunun başında, Rüknu'd-Dîn Baybars el-Bundukdârî'yle birlikte ilerledi. Ayn Calût'ta, Ramazan'ın on beşinde, cuma günü (30 Ağustos 1260) Tatarlarla savaşa tutuştular. Tatarlar kesin bir yenilgiye uğradı. Allah'a şükürler olsun ki Müslümanlar galip geldi.

Tatarlar çok büyük bir katliama uğradı ve hızla kaçtılar. İnsanlar, onları yağmalayarak büyük bir istekle peşlerine düştü. El-Muzaffer'den Dimaşk'a zaferi haber eden bir mektup ulaştı ve halk sevinçten havalara uçtu. Sonra, El-Muzaffer, zaferle Dimaşk'a girdi ve halk onu gönülden selamladı. Baybars, Tatarları Haleb'e kadar takip etti ve onları bu topraklardan kovdu. Sultan Kotuz, ona Haleb'in valiliğini vaat etmişti lakin sözünde durmadı. Baybars da buna çok içerledi. Aralarındaki soğukluk ve uzaklaşmanın sebebi budur. Sultan Kotuz, Tatarların tüm izlerini silmek için Haleb'e yürümeye niyetlendi. Fakat Baybars'ın kendisinden uzaklaştığını ve kendisine karşı bir fesat tezgâhladığını işitince fikrini değiştirdi ve Mısır'a döndü. Baybars'a karşı kin besler oldu ve bunu güvendiği birine açtı. Lakin o da bunu Baybars'a söyledi. İkisi de birbirlerine karşı tetikte, Mısır'a doğru yola koyuldular. Baybars, el-Muzaffer'i öldürmek için emîrlerle anlaştı. Onlar da Zü'l-Kâde ayının on üçünde henüz yoldayken Kotuz'u öldürdüler (26 Ekim 1260). Baybars sultan oldu ve Melikü'l-Kâhir lakabını aldı. Mısır'a girdi ve el-Muzaffer'in halka uyguladığı zulmü üzerlerinden aldı. Vezir Zeynü'l-Millât ve'd-Dîn İbnü'z-Zübeyr ona lakabını değiştirmesini tavsiye etti. Zira bu lakabı taşıyan hiç kimse huzura erememişti. El-Mu'tadî'd'in oğlu el-Kâhir bu lakabı aldıktan kısa süre sonra halifelikten indirildi ve gözlerine mil çekildi. Musul hükümdarının oğlu el-Kâhir ise zehirlenmişti. Böylece Baybars bu lakabı bıraktı ve el-Melikü'z-Zâhir lakabını aldı.

Böylece 659 senesine girildi. İlerde de değineceğimiz üzere Recep ayında Mısır'da hilafet yeniden tesis edilip de el-Mustansır'a biat edilinceye kadar, tıpkı bir önceki sene gibi yine bir halife yoktu. Halifenin olmadığı devir üç buçuk sene sürmüştür.

El-Musta'sım devrinde vefat eden önemli şahsiyetler şöyledir: Hafız Takîü'd-Dîn eş-Şârifinî, Hafız Ebû'l-Kâsım b. et-Tâlisân, Şems, Hanefilerin en

önde gelenlerinden el-Eimme el-Kürdî, Şeyh Takîü'd-Dîn b. es-Salâh, el-Alâmü's-Sakâvî, Bağdat tarihçisi Hafız Muhibbü'd-Dîn Neccâr, *Mufasssal*'ın müfessiri Muntahabü'd-Dîn, nahiv âlimi İbn Yâiş, Ebû'l-Haccâc el-Askârî, nahiv âlimi Ebû Ali eş-Şâlubînî, *el-Mufredât*'ın yazarı İbnü'l-Beytâr, Mâlikî imamı ve ulema Cemâle'd-Dîn b. el-Hâcib, nahiv âlimi Ebû'l-Hasân b. el-Dabbâc, *Târîhü'l-Nuhât*'ın yazarı el-Kıftî, *Mantık*'ın yazarı Afdalü'd-Dîn Huncî, el-Ardî, el-Bahâ b. Bintü'l Hamîrî, nahiv âlimi el-Cemâl b. Amrûn, *el-Ubâb*'ın yazarı Rızâ es-Segânî, *Mânî ve'l-Beyân ve'l-İcâzü'l-Kur'ân*'ın yazarı Kemâl Abdü'l-Vâhid el-Zemlekânî, Şemsü'l-Huşrû Şâhî, el-Mecd b. Teymiye, *Mirâtü'z-Zamân*'ın yazarı Yûsuf Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şâfiîlerin en önde gelenlerinden İbn Bâtîş, Necmeddîn el-Badarâî, İbn Ebû'l-Fazlû'l-Mursî ve diğerleri.

Halife yokluğunda ölenlerse şöyledir: Zekî Abdü'l-Âdîm el-Mundûrî, Şeyh Ebû'l-Hasân, Şâdilîlerin Şeyhi el-Şâdilî, Kur'ân okuyucusu Şalât, *Kasidetü'ş-Şatibîye*'nin müfessiri el-Fasî, şair Saâdü'd-Dîn b. el-Uzzâ, şair Şarşârî, Endülüs tarihçisi İbnü'l-Abbâr ve diğerleri.

El-Mustansır Billah Ahmed (19 Haziran 1261—4 Aralık 1261)

El-Mustansır Billah. Ahmed Ebû'l-Kâsım b. ez-Zâhir bi'Emrillah Ebû Nasr Muhammed b. en-Nâsır li'Dinillah.

Şeyh Kutbu'd-Dîn onun Bağdat'ta hapiste tutulduğunu, ancak Tatarlar Bağdad'ı ele geçirdiğinde serbest bırakılarak kaçtığını ve Irak'ın batısına doğru gittiğini söylemektedir. Melikü'z-Zâhir Baybars, sultan olunca Recep ayında, yanında Benî Muhâriş'den on kişiyle birlikte onu ziyarete gitti. Sultan da yanında kadılar ve devlet görevlileriyle birlikte onu karşılamaya gitti. Kahire'ye kadar at sürdü. Sonra Kadılar Kadısı Tâcü'd-Dîn b. El-Azz'a soyunu ispat etti ve bunun üzerine halife olarak biat aldı. Hatta ona ilk biat eden de Sultan Baybars olmuştur. Sonra Kadı Tâcü'd-Dîn, sonra Şeyh İzzeddîn b. Abdü's-Selâm ve son olarak da mertebelerine göre emîrler ona biat etti. Bu, Recep ayının on üçündedir (19 Haziran 1261). Adı sikke üzerine basıldı ve hutbede okundu. Kardeşinin lakabını aldı ve halk buna çok sevindi. Cuma günü, üzerinde siyah bir cübbeyle ve kabile eşliğinde kale içindeki camiye gitti. Sonra minbere çıkarak Benî Abbâs'ın asaletinden bahsettiği, sultana ve Müslümanlara dualar ettiği bir hutbe verdi, sonra halkın önünde namaz kıldırdı. Bundan sonra sultana hilat ve taklid belgesinin verildiği törene katıldı. Kahire dışına büyük bir çadır kuruldu. Şabân ayının dördünde, pazartesi günü

halife bu çadıra doğru at bindi (10 Temmuz 1261). Kadılar, vezir ve emîrler de burada hazır bulundu. Halife, bizzat kendi eliyle Sultan Baybars'a hilat giydirdi ve gerdanlık taktı.⁵⁷⁴ Sonra bir minber kuruldu ve Fahrü'd-Dîn İbn Lokman üzerine çıkarak taklid fermanını okudu. Sonra sultan, üzerinde hilatle atına bindi ve Bâbü'n-Nâsır'dan içeri girdi. Kahire süslenmişti. Sultan, yaya giden emîrlerin eşiliğinde, önünde de at sırtında teklid fermanını taşıyan Sâhibü'l-Taklid'le birlikte at üzerinde şehre girdi.

Sultan, halifeye bir atabek, bir mabeyinci, bir çeşnici başı, bir hazinedar, bir hâcip ve bir de kâtip tayin etti. Ona ödenek bağladı ve bir grup köle, yüz at, otuz katır ve on adet yetişkin deve ile buna benzer şeyler verdi.

Zehebî'den: *"Bu halife ve Muktefi'den başka hiç kimse, yeğeninin ardından hilafeti idare etmemiştir."*

Lakin, Halep Valisi Emîr Şemsü'd-Dîn Akkûş,⁵⁷⁵ Halep'te başka bir halifeyi tanıdı ve ona Hâkim bi'Emrillah lakabını verdi. Onun da adına hutbe okunmuş ve ismi sikke üzerine basılmıştır.

Sonra, el-Mustansır Irak'a hareket etti. Sultan da Dimaşk'a varana kadar ona eşlik etti. Sultan, Halife ve Musul valisinin oğullarını Bağdad'a yapılacak sefer için teçhiz etti. Ayrıca, Halife ve Musul emîrlarına 1.000.000 altın dinar ve 60.000 dirhem verdi. Sonra Halife, yanında doğulu melikler⁵⁷⁶ ve Sincar hükümdarıyla birlikte yola koyuldu. Halep'teki halife el-Hâkim de ona katıldı ve ona boyun eğerek emri altına girdi. Böylece yoluna devam etti ve Hadîsa'yla Hît'i ele geçirdi. Fakat, burada Tatar ordusu⁵⁷⁷ onun karşısına çıktı. Büyük sayıda Müslüman katledildi ve el-Mustansır da kayboldu. Kimine göre öldürülmüştür ki öyle görünüyor. Kimine göreyse kaçtı ve civar memleketlerde saklandı. Bu 660 senesinin Muharrem ayının üçünde olmuştur (14 Aralık 1261). Halifeliği altı aydan kısa sürmüştür. Bir sene sonra da yerine el-Hâkim geçti. Zira, el-Mustansır henüz hayattayken Halep'te el-Hâkim'e biat edilmişti.

⁵⁷⁴ Bunların içinde siyah kumaş üzerine altın nakışlı bir türban, eflatun bir cübbe, altın bir gerdanlık ve ayaklar için de altından tokalar vardır. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 503, § imli dipnot.

⁵⁷⁵ Baybars'ın da bağlı olduğu Burli adlı bir Türk kavminden gelmektedir. Barlı olarak da yazanlar vardır. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 504, * imli dipnot.

⁵⁷⁶ Musûl emîri el-Melikü's-Sâlih İsmâil, Şam emîri el-Melikü'l-Muzaffer Ali ve Irak emîri el-Melikü'l-Mücâhid. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s.504.

⁵⁷⁷ Bağdat'ın Tatar Valisi Karaboğa.

El-Hâkim bi'Emrillah Ebû'l-Abbâs (1262–1302)

El-Hâkim bi'Emrillah Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebû Ali el-Hasan b. Ebû Bekir el-Hasan İbn Ali el-Kubbi b. Halife el-Müsterşid Billah İbn el-Mustahzar Billah.

Bağdat düştüğünde saklandı ve kurtuldu. Sonra bir grup yandaşıyla birlikte Bağdat'tan ayrıldı. Benî Hafâce emîri Hüseyin b. Fellâh'a sığınarak bir müddet onun yanında kaldı. Sonra Araplarla birlikte Dimaşk'a ilerledi ve bir süre Emîr İsâ b. Mühannâ'nın yanında kaldı. Dimaşk Hükümdarı Nâsır bundan haberdar olunca onu yanına davet eden bir elçi gönderdi. Lakin bu sırada Tatarların gelişi onu hazırlıksız yakaladı. Melikü'l-Muzaffer Dimaşk'a vardığında onu davet etmesi için Emîr Kılıç el-Bağdâdî'yi gönderdi. Böylece ona katıldı ve biat etti. Arap emîrlerden bir kısmı da onun hizmetine girdi. Onların yardımıyla Hadîsâ, Hît ve el-Anbar'ı ele geçirdi, Tatarlarla karşılaştı ve onları yendi. Sonra Melikü'z-Zâhir Baybars'ın Dimaşk naipliği yapan Alâü'd-Dîn Taybars bir mektup yazarak onu davet etti. Böylece, o da Sefer ayında Dimaşk'ın yolunu tuttu. Taybars onu sultana gönderdi. Lakin, el-Mustansır Billah, ondan üç gün evvel Kahire'ye vardığı için yakalanmak korkusuyla şehre girmekten çekindi ve Haleb'e döndü. Halep valisi ve içlerinde Halim b. Teymîye'nin de bulunduğu şehrin bir grup önde geleni el-Hâkim'e biat ettiler. El-Hâkim büyük bir güç toplayarak Gâna'ya ilerledi. El-Mustansır döndüğü vakit Gâna'da onunla buluştu ve Mustansır'ı tanıyarak onun hizmetine girdi. Lakin, el-Mustansır, kendisiyle ilgili kısımda bahsi geçen savaşta ortadan kaybolunca el-Hâkim Rahbe'ye gitti ve İsâ b. Mühannâ'yı ziyaret etti. Sonra el-Melikü'z-Zâhir Baybars ona mektup yazarak yanına davet etti. Bunun üzerine, el-Hâkim bi'Emrillah, yanında oğlu ve bir grup adamla birlikte Kahire'ye gitti. Baybars onu büyük bir saygıyla kabul etti ve ona biat etti. El-Hâkim'in devri uzun sürmüş, kırk küsür sene kadar halifelik yapmıştır. Baybars onu kale içine yerleştirdi. Pek çok defa kaledeki camide hutbe vermiştir.

Şeyh Kutbu'd-Dîn'den: "661 senesinin Muharrem ayının sekizinde (28 Kasım 1262), perşembe günü Sultan Baybars büyük bir halk meclisi topladı. Hâkim bi'Emrillah, at sırtında, tepedeki kalenin içinde bulunan büyük saraya gitti ve sultanla birlikte oturdu; bu onun soyunun Abbâsîler'den geldiğinin kabul edilmesinden sonradır. Böylece Sultan Baybars onu kabul etti ve müminler üzerindeki hükmünü tanıdı. Sonra halife Baybars'a doğru ilerledi ve ona işlerin idaresini verdi. Ardından herkes, bulundukları mertebeye göre ona biat etti. Ertesi günün cuma olmasıyla birlikte cihattan, imamlık-

tan bahsederek hilafetin saygınlığına sürülen lekeye dikkat çektiği bir hutbe verdi. Söze şöyle devam etmiştir:

‘Lakin, bu Sultan Melikü’z-Zâhir, yanında pek az yardımcıyla imamlığı savunmak için ayağa kalktı ve kâfirlerin ordularını, topraklarımıza girmelerinden sonra darmadağın etti.’ Hutbenin başlangıcı ise şöyledir: ‘Abbâs’ın ailesine dayanak verip onları koruyan Allah’a hamdolsun.’ Sonra mektupla halifenin davetini dört bir yana duyurdu.”

Bu sene ve sonrasında Müslüman olmuş Tatarlar, ardı adına gruplar halinde gelmeye başladı ve sığınma talep ettiler. Onlara ekmek ve erzak verildi. Bu onların şerhlerinin sona erişinin başlangıcıydı.

662 senesinde Beyne’l-Kasreyn’deki Zâhiriye Medresesi’nin inşası tamamlandı. Takîü’d-Dîn İbn Râzin Şâfiî kürsüsüne, Şerefü’d-Dümyâtî ise hadîs kürsüsüne tayin edilmiştir.

Aynı sene Mısır’da çok büyük bir deprem oldu.

663 senesinde Endülüs’ün Müslüman Sultanı Adbullah b. el-Ahmar Frenkleri yendi ve ellerinden tam otuz iki şehri geri aldı. Aralarında İşbiliyye⁵⁷⁸ ve Mursiya da vardır.

Bu sene Kahire’nin çeşitli yerlerinde yangınlar çıktı. Yangın çıkan evlerin çatıları üzerinde sargılar içinde sülfür bulunmuştur.

Bu sene sultan, el-Eşmûn⁵⁷⁹ kanalını kazdırdı. Yapımında emîrlerle birlikte bizzat kendisi de çalışmıştır.

Bu sene Tatar zalimi Hülagü öldü. Yerine oğlu Abaka geçmiştir.

Bu sene sultan, henüz daha dört yaşındaki oğlu Melikü’s-Sa’îd’i veliahtı yaptı ve ona, bir hükümdar edasıyla tepe üzerindeki kaleye kadar at bindirdi. Bâbü’s-Sır’dan Bâbü’s-Silsile’ye kadar önünde sancağı bizzat kendisi taşıdı. Sonra Sa’îd, at sırtında ve önünden de emîrler yürür vaziyette Kahire’ye giderken o da geri dönmüştür.

Bu sene Mısır’da, her biri bir mezhebe olmak üzere dört kadı tayin edildi. Bu, Kadı Tâce’d-Dîn Bintü’l-Azz’ın pek çok vakayı karara bağlamakta gecikmesi sebebiyledir; öyle ki işler durma noktasına varmıştı. Yetim ve öksüzlerin mülk idaresi ve hazine dairesinin işleri Şâfiîlere bırakıldı. Bunun aynısı sonradan Dimaşk’ta da uygulanmıştır.

Bu senenin Ramazan’ında sultan, halifeye kısıtlama getirerek onun halkla görüşmesini yasakladı. Çünkü halifenin takipçileri şehre giriyor ve onu devlet meselelerinden haberdar ediyordu.

⁵⁷⁸ Sevilla

⁵⁷⁹ Dümyat’ta Nil Nehri’ni Menzale Gölü’ne bağlayan bir kanal. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 506, *imli dipnot.

665 senesinde sultan, Hasâniye'de⁵⁸⁰ bir cami yapılmasını emretti. İnşası 667 senesinde tamamlanmış ve Hanefî bir hatip tayin edilmiştir.

674 senesinde sultan, Nübe ve Dongola'ya bir ordu gönderdi ve galip geldiler. Nübe meliki esir alındı ve Melikü'z-Zâhir Baybars'a gönderildi. Dongola cizyeye bağlandı. Allah'a hamdolsun.

Zehebî'nin söylediğine göre, *"Nübe'ye yapılan ilk sefer hicretin otuz birinci senesindedir. Abdullah b. Ebû Sarh beş bin atının başında Nübe'ye saldırmıştı. Fakat alamayıp barış yaparak dönmüştür. Sonra Hişâm devrinde buraya tekrar sefer yapıldı fakat yine alınamadı. Sonra, el-Mansûr devrinde; sonra Tekin el-Zengî; sonra Kâfur el-İhşidî; Nâsirü'd-Devle İbn Hemedân; sonra 568 senesinde Sultan Selahaddîn'in kardeşi Turân Şah buraya sefer düzenledi. Fakat bu seneye kadar alınamamıştı."* İbn Abdü'z-Zâhir bununla ilgili şöyle söylemiştir:

*"Bu öyle bir zafer ki, işitmedim hiç dengini
Ne gözüyle göreninden ne de yazan bir kâtibi!"*

Melikü'z-Zâhir Baybars, 676 senesinin Muharrem ayında Dimaşk'ta vefat etti (Haziran-Temmuz 1277). Yerine on sekiz yaşındaki oğlu Melikü's-Sa'îd geçmiştir.

Bu sene Kadı Takîü'd-Dîn b. Râzin, Mısır ve Kahire kadılıklarını birleştirdi. Bundan evvel Mısır kadılığı Kahire kadılığından ayrıydı. Bundan sonra da ikisi birbirinden farksız hale gelmiştir.

678 senesinde Melikü's-Sa'îd iktidardan hal' edildi ve sultanlık etmesi için Kerak'a gönderildi. Lakin aynı sene ölmüştür. Mısır'da henüz yedi yaşında olan kardeşi Bedrü'd-Dîn Salamış yerine geçti ve Melik'el-Âdil lakabını aldı. Seyfeddîn Kalavûn'u atabeği tayin etti. Adı paraların üzerine basıldı. İkisinin de adına hutbe okundu. Recep ayında Salamış hiç karşı gelmeksizin tahttan indirildi (Kasım-Aralık 1279) ve Kalavûn sultan oldu. Melikü'l-Mansûr lakabını almıştır.

679 senesinde Mısır'da arife günü büyük dolu taneleri yağdı ve şimşekler çaktı (7 Nisan 1281).

680 senesinde Tatar ordusu Şam'a vardı ve korkuya neden oldu. Sultan onlarla karşılaşmak için hareket etti. Savaş oldu ve büyük bir kıyım meydana geldi. Sonunda zafer Müslümanların oldu. Allah'a hamdolsun.

688 senesinde sultan Trablus'u anveten aldı. Trablus 530 senesinden bu yana Hristiyanların elindeydi. İlk fethi Mu'âviye zamanında olmuştur. Tâcü'd-Dîn İbnü'l-Esîr, Yemen valisine bu müjdeyi verdiği bir mektup gönderdi. İçinde şöyle yazıyordu:

⁵⁸⁰ Musul'un doğusunda kalan bir yerleşim yeri. Bkz.. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 507, * imli dipnot.

696 senesinde sultan Dimaşk'tayken Laçın⁵⁸⁴ sultanlığı gasp etti ve emîrlere de ona bağlılık yemini etti. Onlardan ikisi dahi karşı çıkmadı. Melikü'l-Mansûr lakabını aldı. Bu, Sefer ayındadır. Halife ona siyah hilat verdi ve bir taklîd yazdı. Laçın, el-Âdil'i Serhâd'a vali olarak gönderdi. Lakin, 698 senesinin Cemâziye'l-Âhir'inde Laçın öldürülmüştür. Bunun üzerine Kerak'ta sürgün olan Melikü'n-Nâsir Muhammed b. el-Mansûr Kalavûn onun yerine geçirildi ve halife de onu tanıdı. Kalavûn, el-Âdil'i Hama'ya vali tayin etti. 702 senesinde ölene kadar orada kalmıştır.

Halife el-Hâkim bi'Emrillah, 701 senesinin Cemâziye'l-Evvel ayının on sekizinde, cuma günü vefat etmiştir (26 Ocak 1302). Kalenin altındaki at pazarında cenaze namazı kılındı. Cenazesinde devlet ricali ve önde gelenlerin tümü, yaya vaziyette hazır bulundu. Seyyide Nefise'nin⁵⁸⁵ mezarına yakın bir yerde defnedilmiştir. Kendisi buraya defnedilen ilk halife idi. Lakin burası onların defin yeri olmaya devam etmiştir. Oğlu Ebû Rebîi Süleyman'ı veliahtı tayin etmişti.

Hâkim bi'Emrillah devrinde ulemadan vefat edenler: Şeyh İzzeddîn b. Abdü's-Selâm, Alâmü'd-Dîn el-Lurâkî, münzevi Ebû'l-Kâsım el-Kabrî, Zeynü'd-Dîn Hâlîd en-Nabûlûsî, Hafız Ebû Bekir b. Suddî, İmam Ebû Şame, Tacü'd-Dîn Bintî'l-Azz, Ebû Hasan b. Adlân, Mecdü'd-Dîn b. Dakîkü'l-İd, nahiv üstadı Ebû'l-Hasan b. Usfûr, Kemâlü'd-Dîn Sellâr el-Erbîlî, *et-Tacîz fî'l-Muh-tasarü'l-Vecîz*'in yazarı Abdü'r-Rahîm b. Yûnas, *Tefsîr* ve *Tezkîre*'nin yazarı el-Kurtûbî, Şeyh Cemâlü'd-Dîn b. Mâlik ve oğlu Bedreddîn, feylesofların başı Nusayr et-Tûsî, Tatar Hâse, Mustansiriyye'nin hazinedarı Tâcü'd-Dîn İbn Subâî, Burhan b. Cemâa, Necme'd-Dîn el-Kâtibî el-Müntekî, Şeyh Muhyiddîn en-Nevevî, Hanefî İmamı Sadr-ı Süleyman, tarihçi Tâcü'd-Dîn Müyesser, müfessir el-Kavâşî, Takîü'd-Dîn b. Râzin, *Vefâyâtü'l-Âyan*'ın yazarı İbn Hallikan, nahiv âlimi İbn İyâd, Abdü'l-Halîm b. Teymiyye, İbn Cuvân, Nasrû'd-Dîn b.

⁵⁸⁴ Hüsameddîn Laçın, ilk Memlûk Sultanı Muizzüddîn Aybek'in oğlu olan Sultan Melik el-Mansûr'un hizmetindeki bir memlûktür. Sultan Kalavûn tarafından satın alınmış ve onun emri altında hızla yükselerek Şam valiliğine kadar çıkmıştır. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 509, * imli dipnot.

⁵⁸⁵ Hasan b. Zeyd b. Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib'in kızıdır. Babası halife Mansûr zamanında Medîne valisiydi ve Mansûr tarafından hapse atılmıştır. Halife Mehdî onu serbest bırakmış ve Mansûr'un el koyduğu mülklerini de ona iade etmiştir. Nefise iman ve takvasının gücüyle bilirdi. Eş-Şafiî vefat ettiği zaman, bedeni onun evine getirilmiştir ki burası şu anda Nefise'nin kabrinin bulunduğu yerdir. Burası Derbû's-Sebâa adıyla anılmaktaydı, fakat sokak tamamen harabeye dönmüş ve İbn Hal'ın devrine kadar türbesinden başka geriye hiçbir şey kalmamıştır. Kocası Cafer es-Siddîk'tır. 208 (824) yılında vefat etmiştir. İbn Hal ve Ebû Mehâsin'e bakılabilir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 509, † imli dipnot.

el-Münîr, Necm İbnü'l-Bârîzî, *Kelam ve Tesânîfü'l-Hilâf*'ın yazarı Burhan en-Nısfî, nahiv âlimi Rızâ eş-Şâtîbî, Cemâl eş-Şarîşî, tabipler şeyhi en-Nefîsî, nahiv âlimi Ebû'l-Hüseyn İbn Ebû'r- Rebiî, *el-Mahsûl*'un müfessiri İsbahânî, sapkınlardan şair Afîf et-Tilmisânî, Tâc İbnü'l-Furkâ, Zeyn b. el-Murahhâl, Şemsü'l-Cûnî, el-Azz el-Fârukî, Muhibbu'l-Taberî, Tâkiü'd-Dîn İbn Bintü'l-Azz, Rıza el-Kustantîniyyî, nahiv âlimi Bahâ İbnü'l-Nahâs, *Hattu'l-Mansûb*'un yazarı Yâkut el-Mustasîmî ve diğerleri.

El-Müstekfî Billah Ebû'r-Rebî (1302-1340)

El-Müstekfî Billah. Ebû'r-Rebî Süleymân b. el-Hâkim bi'Emrillah.

684 senesinin Muharrem'inin ortasında dünyaya geldi (29 Mart 1285). İlim ve idareyle pek az meşgul oldu. 701 yılının Cemâziye'l-Evvel'inde, babasının ahbine binaen halife olmuştur (26 Ocak 1302). Şam ve Mısır'da minberlerden onun için hutbe okundu ve bu müjdeli haber tüm İslam ülkelerine yayıldı. Halifeler el-Kabş'ta ikamet ederdi, fakat sultan onları kaleye nakletti ve bir ev tahsis etti.

702 senesinde Tatarlar Şam'a saldırdı. Sultan, halifeyle birlikte onlarla savaşmak için harekete geçti. Zafer onların oldu. Tatarlar çok büyük bir kıyıma uğradı. Geriye kalanları da kaçtı.

Aynı sene Mısır ve Şam'da çok büyük bir deprem oldu. Halkın büyük bir kısmı yıkıntıların altında ölmüştür.

704 senesinde Emîr Baybars el-Caşnigîr el-Mansûrî, el-Hâkim Camisi'ne ödenek bağlayarak dersler tayin etti. Depremden zarar görmesinden dolayı yeniden inşa ettirdi. Dört kadıyı, buraya fıkıh müderrisi olarak tayin etti. Hâdîs Şeyhi Sa'dü'd-Dîn el-Hârisî, Ebû Hayyân ise nahiv hocası olmuştur.

708 senesinde Sultan Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavûn hacca gitmek amacıyla yola çıktı. Kutlu Ramazan'da Mısır'dan ayrıldı (15 Mart 1309). Yanında kendisini uğurlamak amacıyla bir grup emîr de vardı; fakat onları geri gönderdi. Kerak'tan geçerken oraya döndü. Geçmesi için köprü uzatıldı fakat tam ortasına geldiğinde köprü çökuverdi. Önündekiler kaçabildi. Kalavûn'un atı sıçradı ve böylece kurtuldular. Lakin arkasından gelen elli kişi düştü ve dördü de öldü. Pek çoğu hendeğe düşmekten dolayı yara bere içinde kaldı. Sultan, Kerak'ta kaldı. Sonra Mısır'a kendisini sultanlıktan azlettiğini yazdığı bir mektup gönderdi. Mısır'daki kadılar da bunu isabetli görerek Şam kadılarına gönderdi. Böylece, Şevval ayının yirmi üçünde Emîr Rükne'd-Dîn

Baybars el-Caşnigîr'e bağlılık yemini edildi (12 Nisan 1309). El-Melikü'l-Muzaffer lakabını aldı. Halife ona siyah hilat ve imame giydirdi. Taklid belgesi, siyah bir kumaşa sarılı olarak Şam'a gönderildi ve orada okundu. Başlangıcı şöyledir:

"Süleyman'dandır, Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla..."

El-Melikü'n-Nâsır, 709 senesinin Recep ayında, iktidarını yeniden tesis etmek isteğiyle geri döndü. Emîrlerin bir kısmı da ona destek verdi; böylece Şâban ayında Dimaşk'a ve ardından da Ramazan bayramında Mısır'a girdi ve kaleye çıktı. Muzaffer Baybars ise onun varışından birkaç gün evvel bir grup yandaşıyla kaçmıştı. Fakat sonradan yakalandı ve aynı sene içinde öldürüldü. Alâ el-Vidâi, en-Nâsır'ın tekrar iktidarı almasına ilişkin şöyle söylemiştir:

*"Melikü'n-Nâsır'ın kaderi
Doğdu güneşle.
O geri döndü tahta,
Süleyman'ın dönüşü misali adeta."*

Bu sene vezir, ehl-i zimmenin⁵⁸⁶ beyaz imame giyme uygulamasına geri dönmelerini teklif etti. Onlar zaten üzerlerine salınan cizyeye ilaveten bir de 700.000 dinar ödemeye söz vermişti. Lakin Şeyh Takîü'd-Dîn b. Teymiyye buna şiddetle karşı çıktı da böylece reddedildi. Allah'a hamdolsun.

Bu sene Tatar Meliki Hubend topraklarında râfızîliği yaydı. Hatiblere hutbelerinde Ali b. Ebû Talib ve iki oğluyla, ehl-i Beytten başkasından söz etmemelerini emretti. Bu, onun 716 senesindeki ölümüne kadar sürmüştür. Yerine oğlu Ebû Sa'îd geçti ve adaletle yönetti. Sünneti yeniden tesis ederek İki Şeyh'den⁵⁸⁷ sonra hutbede Osmân ve Ali'nin zikredilmesine rıza gösterdi. Böylece pek çoğu sustu. Allah'a hamdolsun! O, Tatar meliklerinin en hayırlılarından ve en güzel yolu izleyenlerindendi. Melikliği 736 senesinde ölünceye kadar sürmüştür. Ardından da bir daha birleşemediler; hatta aksine dört bir yana saçıldılar.

710 senesinde Nil Nehri öyle bir taşıtı ki böylesi önceden hiç işitilmemişti. Pek çok şehir ve çok sayıda insan kaybolup gitti.

724 senesinde Nil Nehri yine taşıtı ve üç buçuk ay boyunca yeryüzünü kapladı. Faydasından çok zarar verdi.

⁵⁸⁶ Müslüman olmayan halk.

⁵⁸⁷ Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer.

728 senesinde Mekke'de Mescidü'l-Haram'ın çatısı, kapıları ve Bâb-ı Benî Şeybe'ye⁵⁸⁸ bitişik olan dış bölümü onarıldı.

730 senesinde cuma namazları, Beyne'l-Kasreyn'deki Medresetü'l-Sâlihiyye'nin Şâfiîlere ayrılmış olan avlusunda kılındı. Burada ilk kez namaz kılınmıştır.

Bu sene Kavsûn'un, Züveyle kapısının dışında inşasını başlattığı cami tamamlandı. Sultan ve önde gelenlerin huzurunda hutbe okundu. Kadılar Kadısı Celâleddîn Kazvinî aynı gün burada hutbe verdi. Sonradan bu mevkiye Fahrü'd-Dîn b. Şükâr getirilmiştir.

733 senesinde sultan, bunduk⁵⁸⁹ fırlatılmasını ve bunu fırlatan yayların satılmasını, bir de münecimliği yasakladı.

Aynı sene sultan, Kâbe'ye abanozdan ve üzeri gümüş plakalarla kaplı 35.300 küsür dirhem⁵⁹⁰ ağırlığında bir kapı yaptırdı. Eski kapıyı⁵⁹¹ söktürdü ve yerine plakalarla birlikte Benî Şeybe'yi taktırdı. Üzerinde de Yemen hükümdarının adı yazılı idi.

736 senesinde sultan ve halife arasında bir olay meydana geldi. Sultan, halifeyi tutuklatarak bir kuleye hapsedti ve insanlarla görüşmesini de yasakladı. Sonra 737 senesinin Zül-Hicce ayında onu, çocuklarını ve ailesini Kus'a sürdü. Onların yaşamaları için yeterli şeyleri almalarına izin verdi. Yaklaşık yüz kişi kadarlardı. Şüphesiz ki Allah'tan geldik ve O'na döneceğiz!

El-Müstekfî, 740 senesinin Şâban ayında vefat edinceye kadar Kus'ta kaldı ve oraya defnedildi (Şubat-Mart 740). Elli yaşının üzerindeydi.

İbn Hicr el-Askalânî'nin *Dürretü'l-Kâmine*'de söylediği üzere, “*El-Müstekfî faziletli, cömert, çok güzel bir hatta sahip, cesur, çevgende ve bunduk fırlatmada yetenekliydi. Ulema ve ediplerle meclisler düzenlerdi, onlara karşı çok cömert davranırdı. Halifeliği boyunca, hatta hapsedildiği ve Kus'ta ikamet ettiği sırada dahi, adı hutbede okunmuştur. Başlangıçta sultanla arası çok iyiydi. Hatta birlikte sahaya çıkar, top oynarlardı. Kardeş gibiydiler. Aralarındaki bu hadisenin sebebi ise sultana bir şikâyet yazısı götürülmesi ve bunun halifenin hattıyla yazılmış olmasıydı. İçinde de sultanın şer'î meclise⁵⁹² katılması gerektiği yazılıydı. Sultan buna çok hiddetlendi ve halifenin*

⁵⁸⁸ Günümüzde Babü's-Selâm adıyla bilinmektedir.

⁵⁸⁹ Bunduk'un kelime anlamı küçük taş ya da saçma, saçma parçasıdır. Anlam bütünlüğünü bozmamak için burada kelimenin orijinal halini verdim. Bunu yasaklamasının nedeni, bu çeşit yaylarla güvercinlere nişan alınarak oynatılan kumarın engellenmesidir.

⁵⁹⁰ Burada ağırlık birimi verilmemiştir. Eserin İngilizce tercümesinde muhtemelen ons (1 Ons = 28.35 gram) olabileceği belirtilmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 512, || imli dipnot.

⁵⁹¹ Bâbü'l-Atık

⁵⁹² Weil'a göre sultan, halifenin sık sık bir Memlûklü ve bir fakihle görüştüğünü haber almış, bir kumpastan korkarak halifeyi tutuklamış, Memlûklüyü hapse atmış ve diğerini de ölene kadar

Kus'a sürülmesini emretti. Fakat yine de ona, Mısır'dakinden çok daha fazla imkân ve ikram sunmuştur."

El-Müstekfî devrinde ulemadan vefat edenler: Kadılar Kadısı Takîü'd-Dîn b. Dakîkü'l-Âdil, Şâfiî Şeyhi Zeyneddîn el-Fârîkî, Navâvî'nin ölümünden bugüne kadar eğitim görevini üstlenen Dârü'l-Hadîs Şeyhi ve ondan sonra da aynı görevi üstlenen Sadre'd-Dîn b. el-Vekîl, Şerifü'l-Fuzârâ, Sadr İbnü'z-Zerîr b. el-Hasîb, Hafız Şerefü'd-Dîn Dümyâtî, *el-Hâvî es-Sagîr*'in müfessiri Ziyâü't-Tûsî, *el-Hidâyâ*'nın müfessiri Hanefî Şemsü'l-Surûcî, zamanının Şâfiî İmamı Necmeddîn İbnü'r-Râfiâ, Hafız Sâdeddîn el-Harîsî, Mekkeli hadîs âlimi Fahrü'n-Nûrî, Hanefîlerin önde gelenlerinden er-Râşid b. el-Muallîm, Şâfiî Şeyhi es-Sadr b. el-Vekîl, Kemâl b. el-Şârişî, Tâc et-Tebrîzî, Fahr b. Bint Ebû Saâd, Hanefî Şeyhi Şems b. Ebû'l-İzz, Mekke İmamı Rızâ et-Taberî, Şâfiî Ebû't-Tâna, Mahmûd el-Urmavî, Şeyh Nûreddîn el-Bekrî, İmam Navâvî'nin talebesi el-Alâ b. el-Attâr, İbnü'l-Hacîb'in *Muhtasar*'ının müfessiri ve Kur'ân müfessiri Şemsü'l-İsfahânî, altın ustası ve Kur'ân okuyan şeyhlerin sonuncusu et-Tâkî, eş-Şihâb Mahmûd, Şâfiî Şeyhi Cemâl b. Mutahhâr, Kemâl b. Kadı Şahba, *Cevâhîrü'l-Bahr*'in yazarı Necm el-Kumûlî, Kemâl b. Zemlekânî, Şeyh Takiü'd-Dîn b. Teymiyye, *Şâtibîyye*'nin müfessiri İbn Cabbâr, *Tenbiye*'nin müfessiri Necmü'l-Bâlisî, Şâfiî Şeyhi Burhân el-Fuzârî, *el-Havî*'nin müfessiri Kunûvî, *Cemîü'l-Kebîr*'in müfessiri ve Hanefîlerden Fahreddîn et-Türkmenî, Hamâ valisi ve pek çok eserin yazarı Mâlik el-Müeyyed, Şeyh Ebû'l-Abbâs el-Mursî'nin talebesi Şeyh Yakût el-Arşî, Burhân el-Cebbârî, el-Bedr b. Camâa, Tâc b. Fakahânî, Feth b. Seyyîdî'n-Nâs, Kutbu'l-Halebî, Zeyn el-Kinânî, Kadı Muhyî'd-Dîn b. Fazlallah, Rûkn b. el-Kavâî, Zeyn b. Murhîl, Şeref b. el-Bârizî el-Celâl el-Kazvînî ve diğerleri.

El-Vâsık Billah İbrahim (1340-1341)

El-Vâsık Billah İbrahim, veliahd el-Mustamsık Billah Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hâkim bi'Emrillah Ebî'l-Abbâs Ahmed'in oğludur.

Dedesî Hâkim, oğlu Muhammed'i veliahtı ilan ederek ona el-Mustamsık lakabını vermişti. Fakat el-Mustamsık, babası hayattayken vefat etti. O da bunun üzerine, halifelîğe layık olduğunu düşünerek, el-Mustamsık'ın oğlu olan İbrahim'i veliaht tayin etti. Lakin sonradan onun basit zevkler peşinde olduğunu ve ayak takımıyla zaman geçirdiğini fark edince halifelîğe uygun ol-

madığına kanaat etti. Böylece ondan vazgeçti ve yerine kendi oğlu, İbrahim'in amcası, el-Müstekfî'yi valiaht gösterdi. Kardeş gibi olmalarından sonra hali-fe el-Müstekfî'yle sultanın aralarının açılmasının sebebi işte bu İbrahim'dir. İbrahim, sultana el-Müstekfî'yle ilgili laf taşımış ve bundan sonra da olanlar olmuştur.

El-Müstekfî Kus'ta ölmeden önce oğlu Ahmed'i valiahtı göstermişti. Fakat sultan bunu kabul etmedi ve lakabı el-Vâsık olan bu İbrahim'e biat etti. Yine de sultan ölüm döşegindeyken bu yaptığından pişmanlık duyup İbrahim'i azlederek yerine el-Hâkim lakaplı veliaht Ahmed'e biat etmiştir. Bu, 742 senesinin Muharrem ayının ilk günüdür (24 Haziran 1341).

İbn Hacer'den: *"Halk bu İbrahim'e karşı sultana ricacı olmuş ve onun karanlık kişiliğinden bahsetmişti. Lakin, sultan buna hiç kulak asmadı ve halk ona biat edinceye kadar da bundan vazgeçmedi. Halk ona el-Müstatâ billah⁵⁹³ lakabını takmıştır."*

İbn Fazlillah, el-Mesâlik'te el-Vâsık'ın hayatıyla ilgili bölümde şöyle söylemektedir: *"Dedesi erdemli olacağını ve halifeliğin gereklerine erdemle cevap vereceğini düşünerek onu veliaht göstermişti. Lakin, utanmazlıkla büyüdü ve ibadeti gözardı etmekten başkasını yapmadı. Pisliklerin tiryakisi oldu ve üzerine vazife olmayan şeyler yaptı. Ayak takımıyla yakınlık kurdu. Savurganlığı itibarını düşürdü. Yaptığı karanlık işleri iyi ve güzel sandı. Gözleri o derece kör olmuştu ki değersiz şeyleri iyi ve hoş kabul eder hale gelmişti. Hamamda oynamak, tos vuruşmaları için koç satın almak ve horoz dövüşü onu doğru yoldan saptırmıştı, başını döndürmüştü. Güzel tüylü, uzun kulaklı keçiler ve buna benzer şeyleri elde etmeye olan düşkünlüğü, mertliğini ve şerefini iki paralık etti. Tüm bunlar onu karanlık işlere yöneltti. Aldıkları için ederlerinden fazlasını ödedi. Kirasını karşılayamayacağı evler tuttu, avuçlarını dolduracak kadar bir para için dalavere çevirdi ve ağzını iğrençliklerle doldurdu. Haram yediklerine ailesini de ortak etti. Böylece bayağılığın ve basitliğin bir simgesi haline gelerek devrinin insanları için bir av oldu."*

El-Müstekfî öldüğünde sultan ona çok kızgındı ve hiddetinin şiddetine yenik düşerek bu basiretsiz, savurgan ve akılsız el-Vâsık'ı huzuruna çağırdı. Zorunda olmasına rağmen, bu ahmak el-Vâsık'ı istedi. Zira o, gizlice sultana amcasından laf taşıyordu; dalavere çevirmeyi adeta bir kol y e gibi boynuna sarmıştı. Sultanın huzuruna çıktı ve yanında da dedesinin ahdini getirdi. Böylece sultan, bundan şüphe duymasına rağmen ona olan biatı tanıdı ve hilafetin yüzünü onun tarafına çevirdi. Bu ahdin feshi ve akdin hükmünün kaldırılması şüphesiz evveldendir. Kadılar Kadısı Ebû Ömer b. Cemâa, sultanı, el-Vâsık'ın isminin hutbede okunması görüşünden caydırmaya çalışmış, fakat sultan buna yanaşmamıştır. Sonunda ikisinin de isminin hutbede okunmamasın-

⁵⁹³ 'Allah'tan dilenen' anlamına gelmektedir. Kendisine bağlanan çok kısıtlı ödenekten dolayı bu lakabı almıştır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 515, † imli dipnot.

da anlaşılmışlar ve böylece sadece sultanın ismi, tek başına hutbede okunmuştur. Böylece, el-Müstekfî'nin vefatıyla hilafetin ismi, adeta evvelden hiç zirvelerine yükselmemişçesine minberlerden silinip gitti; halifeler için edilen dualar, sanki önceden o taştan⁵⁹⁴ kapılarda hiç yankılanmamışçasına, mihrapları terk etti. O, sanki Benî Abbâs'ın son halifesiymiş gibiydi ve üzerindeki de âdeta onlara yas tutmak için giyilmiş bir elbiseydi. Çelikten kılıçlar kınlarına kondu. Bu durum, sultan ölüm döşeğine düşene kadar sürdü ve ölüm gelip onun kapısına çattı. Salık verdiği son emir, hükmün tekrar ehline iade edilmesi ve el-Müstekfî'nin veliahtı gösterdiği oğluna biattır. 'Şimdi hak meydana çıktı!'⁵⁹⁵ dedikten sonra ardında kalanlara içi titredi, kalbi yumuşadı ve böylece İbrahim'i azletti. İbrahim bir deri bir kemik kaldı; zira evvelden tıpkı sürülerin yediği gibi yemişti. Basitliğini de güzel elbiselerle örtmüştü. Öyle çok şişmanlamıştı ki kulak memeleri dahi şişmişti. Sonra gitti ve kendine el-Vâsık⁵⁹⁶ lakabını aldı da korkusu kalplere sinmiş ve uykuları kaçırırken, böyle bir ismi hak etmek için ne yapmıştı? Hayhat! Ne kuklaları has kartallar gibidir ne de hortumları uzun diye filden sayılır tatarcıklar! Lakin şüphesiz ki devir değersiz olanı kıymete bindirir ve kediler gövdelerini şişirip aslanmış gibi yapar. Şimdi o, ancak kendi ellerini kemirir oldu; zira aşağılık olan pek kolay düşer aşağılanmaya." Bunlar İbn Fazlillah'ın sözlerinin sonudur.

El-Hâkim bi'Emrillah Ebû'l-Abbâs (1341–1352)

El-Hâkim bi'Emrillah, Ebû'l-Abbâs, Ahmed b. el-Müstekfî.

Babası, Kus'ta vefat ettiği sırada onu veliahtı göstermişti. Fakat el-Melikü'n-Nâsır, el-Müstekfî'ye karşı duyduğu şahsî hislerinden dolayı onun amcasının oğlunu halife olarak tercih etti. Lakin, İbrahim'in huyu hiç de hayırlı değildi. Kadılar Kadısı İzzeddîn b. Cemâ'a, sultanın onunla ilgili fikrini değiştirebilmek için elinden gelen tüm çabayı göstermişti, lakin sultan fikrinden caymadı. Ölüm gelip kapısına dayandığında emîrlere, el-Müstekfî'nin oğlu Ahmed'i salık verdiği ahde dönmelerini emretti. En-Nâsır'ın oğlu Mansûr Ebû Bekir sultan olduğunda, 741 senesinin Zü'l-Hicce'nin yirmi birinde (14 Haziran 1341) bir meclis toplayarak Halife İbrâhim'i, veliahd Ahmed'i ve ka-

⁵⁹⁴ Mekke'deki Merve tepesi.

⁵⁹⁵ Yûsuf suresi, 51. âyet: "(Hükümdar) o kadınlara dedi ki: 'Derdiniz ne idi ki o zaman Yusuf'un nefsinden murat almaya kalktınız?' Onlar da dedi ki: 'Hâşâ, Allah için biz onun nefsinde bir fenalık bilmiyoruz.' Aziz'in karısı da dedi ki: 'Şimdi hak meydana çıktı. Onun nefsinden ben murat almak istedim. Şüphesiz o ise sadıklardandı.'"

⁵⁹⁶ Güvenen, itimat eden.

dıları çağırtdtı. “Şeriata göre hangisi hilafete hak sahibidir?” diye sordu. İbn Cemâa da şöyle cevap verdi: “Halife el-Müstekfî, kendisinden sonra yerine oğlu Ahmed’in geçmesi için Kus’ta onu veliahtı tayin etmişti. Kırk kişi de Kus’ta buna şahit olmuştur. Bu da Kus’taki naibimin huzurunda sabit görüldükten sonra tarafımdan sabit görülmüştür.” Böylece sultan, İbrahim’i halifelikten azlederek Ahmed’e biat etti. Dedesinin lakabı olan el-Hâkim bi’Emrillah lakabını almıştır.

İbn Fazlillah Mesâlik’te onun hayatı üzerine olan bölümde şöyle söylemiştir:

“O asrımızın imamu, Mısır’ımızın bulutudur. Düşmanlarına dehşet saçarak karşı çıkmış ve yanındakileri de cömertliğiyle boğmuştur. Onunla işler dirliğe kavuştu ve onun elinden akla kavuştular. Hilafet onun elinden dirildi yeniden ve odur kimsenin karşı duramayacağı olanı emreden. O ki dedelerinin silinmiş izleri üzerinden yürüdü ve yeniden tesis etti onları çocuklarının o mesut simalarıyla; zira şüphesiz ki silinip gitmişti isimleri. Babasının uzun zamandır dağılmış olan evlatlarını bir araya toplayan odur; odur yardım elini uzatan kaderin düşmanlık ettiğine karşı. İsmi minberlere yücelten odur; gerçekten de nice zamanlar geçmişti de göğe böyle bir yıldız yükselmemişti onun seması hariç ve yağmamıştı tek bir damla yağmur onun bulutlarından gayri. Sultanın ölümünden sonra davet edildi, hükmü ve şanı herkesin kabulüyle yayıldı dört bir yana. Babası evvelden ahd etmişti ona veliahtlığı ve emin ellerde saklı kaldı bu ahd. En sonunda sultanın oğlu Melikü’l-Mansûr Ebû Bekir sultan oldu ve melikin hükmü altında ülkeler tayin edildi ona.”

İbn Fazlillah şöyle devam eder: “Onun biat fermanını ben yazmıştım; sureti şöyledir:

‘Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla,

‘Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah’a biat eder.’⁵⁹⁷ Sureyi sonuna kadar okudu. Bu bir kabul etme, bir ihsan biatıdır. Halkın razı olup şehadet ettiği ve Yüce Allah’ın da şehadet ettiği bir biattır. Öyle bir biat ki, şartları herkesin boynunun borcudur. Öyle bir biat ki, yollarla dolu olan çöl ve denizlerle dört bir yana taşındı, haberi gönderildi. Öyle bir biat ki, Allah onunla insanları ıslah etsin ve bolluklar nasip etsin. Böylece, dostluklar artsın ve afiyet, sıhhat dört bir yana yürüsün, ta ki semadaki yıldızların parlaklığı gökte, kalabalıktan üstüste bininceye dek. Öyle bir biat ki, saadet dolu, uğur ve bereketli, hem bu dünya hem de ahir dünyanın selameti içinde olan. Öyle bir biat ki, hem sahih hem de şer’idir, ihtimamla gözetilecektir. Öyle bir biat ki, herkes rekabet edecek ona ulaşmak için çırpınacak tüm gönüller onu yerine getirmek için ve da-

⁵⁹⁷ Fetih suresi, 10. ayet: “Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah’a biat eder. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Artık her kim (biatından) cayarsa sırf kendi aleyhine caymış olur, her kim de Allah’a ahit verdiği şeyi yerine getirirse Allah da ona büyük bir ecir verecektir.”

ğılmış kavimler birleşecekler onunla. Öyle bir biat ki, bulutlar rahmetini onun üzerine yağdıracak ve dolunay da ısl ısl parlayacak üzerinde onun. Öyle bir biat ki, müttefik olunmuş icmâda ona ve halktan da rıza görmüş, icmânın birleştirdiği ellerini ona doğru uzatmışlar. Bu yüzdendir ki Allah'ı duyup itaat edenler, onun hükmünü tanır ve herkes onun yerine gelmesi için elinden geleni ardına koymaz. Bu biat ki gözlerin ve kulakların rızasını almıştır ve onunla hak layık olana ulaşmıştır. Onunla düşman bilinmiştir de böylece kavga ve çekişmeler sona ermiştir. Allah'a yaklaştırılmış meleklerin şahitlik ettiği rakamlanmış, mühürlenmiş bir kitap onu içerir.⁵⁹⁸ Allah'a en çok yaklaştırılmış olan imam da bunu kabul etmiştir. Bize hak yolu gösteren Allah'a hamdolsun; eğer O'nun biz ve insanlar üzerine olan rahmeti olmasaydı, bulamazdık bu yolu biz.

Allah'a şükürler olsun ki, bağlayanlar ve çözenler, ashâb-ı kelâm, emîrler ve valiler, makam ve mevki sahibi kimseler, ilim ve sancak taşıyanlar, kılıç ve kalem muhafızları, Benî Abd Menâf'ın önde gelenleri, zengini, fakiri, Kureyş'in ve Benî Hâşim'in şefleri, o tertemiz Benî Abbâs'tan geriye kalanlar, seçkin imamlar ve avam, Benî Abbâs'ın bu biatı üzerinde fikir birliğine vardı. Öyle bir biat ki o koca çadırları Haremeyn'de göründü ve sancakları iki boğaz⁵⁹⁹ arasında dalgalandı. Arafat'ta bilindi onun bereketi ve Minâ'da ikrar olundu, büyük hac gününde⁶⁰⁰ de tanındı. Rüknu'l-Yemenî, Makam-ı İbrahim ve Hacerü'l-Esved arasındadır da o, Kerîmullah'dan başkası arzu edilmez onunla. Öyle bir biat ki ne düğümü çözülecek ne de ona olan mecburiyet reddedilecek. Öyle bir biat ki zorunludur ve mutlak, daimî ve sonsuzudur, tamdır ve cihanşümul, kapsayandır ve eksiksizdir, âdildir ve apaçıktır, gayret istese de pek bir sevinçle doludur.

Ne ilimde ve muhakemede bir dengi vardır onun ne de para ve mevki için kendisine yüz çevrilenler içinde; ne bir imam dengidir onun ne de bir hatip ne de kendisinden sorulunca cevap veren fetva sahibi; ne o camileri dolduranlar ne de mihrapların bir araya getirdikleri; ne içtihat için çaba sarfedip de bunda başarısız olanlar ya da başarabilenler; ne bir muhaddis ne de eskiyi ve yeniye anlatan bir masalcı; ne imanı ve düzgünlüğüyle bilinen kişi ne savaşa ya da çatışmaya giden bir atlı ne de okla ölen kişi; ne mızraklarla delik deşik edilen ne de kılıç darbesi alan; ne yaya olarak giden ne de kanatlarla uçan; ne insanlar arasına karışmış olan ne de yaşlanıp da bir köşeye çekilen; ne küçük ve büyüğün bir araya geldiği ne sancağı Avcı'ya⁶⁰¹ kadar yükselmiş

⁵⁹⁸ Mutaffifin suresi, 20. ve 21. ayetler: "Rakamlanmış, mühürlenmiş bir kitaptır. Ona, Allah'a yakınlaştırılmış melekler şahit olurlar."

⁵⁹⁹ Bir tanesi Mekke ve Mina diğeri ise Muzdalif ve Arafat Dağı arasındadır. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. 519, * imli dipnot.

⁶⁰⁰ 9 Zül-Hicce günü olan arife gününün cumaya denk geldiği zaman. Bkz. H.S.Jarrett, a.g.e., s. 519

⁶⁰¹ Orion (Avcı) takımyıldızı.

olan ne de zafer mücadelesi Küçük Ayı'nın iki parlak yıldızının üzerine yükselmiş olan; ne çölde ne de ekili topraklarda yaşayan; ne oturan ne de ayrılan; ne ilki ne de ikincisi; ne gizlenen ne de apaçık ortada olan; ne Arab'ı ne Acemi; ne koyun ne de deve çobanı; ne temkinli olanı ne de acelecisi; ne çölde ya da şehirde bir dört duvar arasında ikamet edeni ne de direk ve duvarların sahipleri; ne fırtınalı denizlerde, çöllerde ya da metruk topraklarda gezinenler ne de her vakit bineğinin sırtında olanlar; ne eteğini kumlar üzerinde salıverenler ne de üzerinde günün güneşi ve gecenin yıldızları parlayanlar; ne üzerini göğün ve altını da yerin kapladığı isimleriyle ayrıcalık kazanmış olanlar ne de makamla birbirlerinin üzerinde yükselenler... O, bu biata güvendi, razı geldi ve bu yüzden de güvence altındadır; zira Allah ona karşı cömert olmuştur ve ona bu biatin yolunu göstermiştir; bunun üzerinde karar kılmış ve onaylamıştır; o da başını eğerek itaate olan imanı, saygı içinde ellerini ona doğru uzattı, onu kabul ve tasdik etti; tüm hükmünü kendi omuzları üzerine aldı ve bunu yerine getirdi. Böylece onun emri altına girdi ve onun gereklerine göre hareket etti. Böylece hak yerini bulmuş oldu. Herkes, 'Âlemlerin Rabbine hamdolsun' diye bağırdı."

Allah kölesi Süleyman Ebû'r-Rebî'i İmâm el-Müstekfî'yi, Emîrü'l-Mü'minîn'i yanına aldığı anda onu pek bir cömertlikle karşıladı ve ona Dârü's-Selâm'ın⁶⁰² yerine bir Dârü's-Selâm⁶⁰³ bahşetti. Onu, tertemiz elleriyle İslam'a şehadetten o huzur dolu mekâna nakletti. İşte böylece onu yanına alarak kendisine yakın kıldı; onu evvelden yaptığı işlerin meyvelerine bakarak kendi katına aldı ve onun için ona yakın olacak arkadaşlar seçti; onu, "Bu gibi kimseler, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddîklarla, şehitlerle, iyilerle birliktedir. Onlarsa ne güzel arkadaşlardır"⁶⁰⁴ buyurduğu gibi kimselerin arasına yerleştirdi. Ve eğer ki ardında bir veliaht bırakmayacak olsaydı, "O genişliğine rağmen yeryüzü başınıza dar gelirdi."⁶⁰⁵ Her kişi hak ettiğine göre ödüllendirilir ve her kalbe de biriktirdikleri ve topladıkları bildirilecektir; zira sinenin içinde de olsa bir ateş yanar, eğer ki doğru ve erdem sahibi bir veliahdı olmasaydı minber ve taht düşerdi tehlikeye. İdare edenle idare edilen, hiç şüphe yok ki kargaşa içine düşerdi, eğer ki işlerin gidişatı öğretilmeseydi evvelden. Şimdi ise ne Abbâs'ın soyundan gelen kaldı ne beyt-i el-Müsterşit'ten ne de başka halifelerin babalarının ve dedelerinin soyundan gelen. Ve ahir zamanlar da onlardan birini dahi getirmedi ki zira onlar meyvesiz ve verimsizdi, ümmet-i Muhammed biat etsin! Ancak birinden gayri! Peki nerededir şimdi o? Ant olsun ki o tertemiz ceddinin mirası üzerindeki hakkını ken-

⁶⁰² Bağdat'ı kastediyor.

⁶⁰³ Cenneti kastediyor.

⁶⁰⁴ Nisâ suresi, 69. âyet.

⁶⁰⁵ Tevbe suresi, 25. âyet: "Şüphe yok ki Allah size birçok yerde yardım etti. O Huneyn gününde de güvendiğiniz çokluğunuzun size bir faydası dokunmadığı, o genişliğine rağmen yeryüzünün başınıza dar geldiği ve bozularak geriye döndüğünüz sırada da size yardım etti."

disinde saklayandır! O dedelerinin mirasını! O, üzerine gece ve gündüzün cübbesinden başkasını saran değildir! O ki Rabbine kavuşmuş olanın evladıdır! İmamın oğludur ve onun soyunu sürdürendir. O ki herkes onun bugün burada insanlığın bir mucizesi, kıyaslanamaz olan ve böylece de yaratılışın en harika tecellisine misal olduğu üzerinde hemfikirler. Doğu ve batının elbiseleri onun üzerinde iliklendiklerinden bu yana sahip olandır. O ki doğu ve batı arasındaki mülkün hâkimidir. O ki gökteki yüce makama yükselendir, göçüp giden imamlardan geriye son kalandır; öyle mükemmel bir halife ki imamlığın şartları onda bir araya gelmiştir. Bekasını kıyamet gününe kadar sürdürecektir bir soyun vârisiyken fazilet içinde Allah yoluyla meşguldür o. Cömertliği bulutları utandıran, kendisine denk olanın onu yenemediği, kınayan kişinin kendisini aldatmadığı, zamanın sultanının huzurunda minbere çıktığında onun emrettiğini söyleyen, onun yaptığını yapan, hilafet tahtına oturunca kendisini yeterli görenin ümitlerinin boşa çıkmayacağını ve yöneticinin ortadan kaybolmayacağını bilen, Allah'ın yeryüzündeki vekili, onun elçisinin ve onun halifesinin ve amcasının oğlunun yerine geçen. O hakim ki Allah'ın yeryüzünün naibi, O'nun resulü(sav)'in halifesi ve onun soyundan gelendir; onun salih amellerinin takipçisi ve ilminin vârisidir; efendimiz ve Mevlamız, Allah'ın kölesi Ebû'l-Abbâs el-İmam el-Hâkim bi'Emrillah, Emîrü'l-Mü'minîn; Allah onun bekasıyla imanı kuvvetlendirsin, kılıcını doğru yoldan sapmış imansızların boynuna sarsın, sancağı altındaki günahkârların kibrini kırsın ve ta ki kıyamet gününe kadar ona yardımcıları nasip etsin. Onun açtığı cihatla asilik edenlerin ordularını yere çalsın ve yeryüzü dinsizlerin elinden ona sığınsın; onun adaletiyle dedeleri Hulefâ-i Râşidîn'in ve İmâm-ı Mehdiyyîn'in günlerine geri dönlülsün; onlar ki hak ile hüküm vermişlerdi de böylece âdil olup amellerini buna göre eylemişlerdi. Ona yardım edenlere yardım et, hükmünü kudretli kıl, tüm kalplerde onun varlığının heybetini tesis et, onu hayatında güçlü kıl ve tüm memleketleri onun iktidarı altında topla. İşte o seyit Allah'a intikal ettiği ve kendinden evvelkileri gördüğünde, hilafetin tahtından cennetin tahtına göçtüğünde, devir bir imamdan, gecenin karanlığını sona erdirebilecek bir halifeden ve peygamberin halefinden yoksun kaldığında –zira peygamberlerin mührü olan atasının vefatından sonra dünya adımlarını takip edecek başka bir peygambere ihtiyaç duymadı; işte böylece peygamber göçüp gitti ve ardında hiçbir vâris bırakmadı; geriye de hiçbir şey kalmadı; lakin Kur'ân'da da böyle bir durum karşısında iman edenlerden bir meclisin toplanmasına mani ya da karşı olacak hiçbir kaide bulunmadı; böylece Resûlullah(sav)'ın ardından, tartışmasız bir şekilde halife seçilme yoluna gidildi- halkın huzuru gereği bir meclis toplandı, Allah'ın ve meleklerinin şahitlik ettiği bir biat yapıldı, insanlar bir araya geldi. “O, öyle bir gündür ki onun için insanlar toplatılacaktır. Hem de öyle bir gündür ki mutlaka görülecektir.”⁶⁰⁶

⁶⁰⁶ Hûd suresi, 103. ayet: “Ahiret azabından korkanlar için bunda muhakkak bir ibret vardır. O,

Lakin, o zaman onun ardından kimin halife olması gerektiğini umursamayan biri vardı. Kime biat ettiğini düşünmeksizin, daha fazlası için, zorla da olsa açgözlülükle elini uzattı. Lakin insanlar tek bir görüş üzerinde birleşti de bunun için Allah'ın yol göstermesini istediler. O da yol gösterdi. Böylece bir yemin edildi ve imanla desteklendi. Üzerine anlaşmalar yapıldı ve herkese buna bağlı kalması tembihlendi. Böylece hazır bulunan herkes, Mushaf'a el basarak Allah'a yemin etti, bunun sorumluluğunu üzerine aldı ve iman ettiğini tamamen erdirmiş oldu.

Ne bir karşı çıkan oldu ne kuşku duyan ne de tereddüt eden. Düşünmeden geri çevirenlerse döndüler ve yenilediler biatlarını. Yemin eden herkes, bu yemine kendisine biat edilen kişiye yemin etmiştir ve o kendisine yemin edilene niyet edilmiştir; biatın yemin ve şartları üzere tekrarlanan hükümleri ve teyit edilmiş kısımları gereği, ona vefalı kalmayı taahhüt etmiştir ki böylece varsayılan imama itaat etmeye, topluluktan ayrılmamaya ve cemaatten kaçmamaya niyet etmiştir. Benzeri şeyler de içinde yemin edenlerin adlarının yazılı olduğu yemin nüshaları içine dâhil edildikten sonra içlerinden yazabilenler yazdılar, yazamayanlar için de kendi yerlerine yazmalarına izin verdikleri güvenilir şahitler yazdı. Böylece birbirleri için şahitlik etmiş oldular. Yeryüzü ve gökyüzünün sakinleri de buna uydu. Bu öyle bir biat ki bulutları rahmet yağdıran Allah'ın isteğiyle tamamen ermiştir. İnsanlar, 'Üzerimizden hüznü alıp bize iyilikler bahşeden Allah'a şükürler olsun' diye bağırırlar. Kulunu sıkıntıdan kurtaran Allah'a hamdolsun. O ki, kendisine bahşettiği her şey için hamd eden kuluna bolca ihsan eder. Sonra Emîrül-Mü'minîn'in çoğalmasını arzu ettiği nimetlere hamdolsun ki, kendisi Allah'ın düşmanlarıyla savaşmaktan korkmaz, karşıtlarından farklılık gösterip temayüz ederek ülkesinin minberlerine çıkan kişinin sürekli yaptığı gibi Allah'a hamd ederiz, 'Elhamdülillah sonra yine elhamdülillah' tekrarlayanın hiç usanmadığı bir sözdür; o ki okların hedefi tutturamadığı yere inmez, sayısının artırılmasını gerekli kılan durumlar, muhabbet ehli kişilerin değerini yüceltmede ve hakareti hak edenleri küçültme durumları dışında geçersiz olmaz.

Biz, bir Allah'tan başka ilah olmadığına ve O'nun bir ortağı olmadığına şahitlik ederiz. Bu öyle bir şehadettir ki mürekkebi şehitlerin kanındandır; gençliğin parlaklığıyla ve bulutların görkemiyle yarışır, onun o hoş ve güzel girişli yazıları, Abbâsîlerin kuşandığı tavrı, gecelerin büründüğü örtü ve düşmanın matem elbisesi aynı türdendir.

Biz, Muhammed (sav)'in O'nun kölesi ve resulü olduğuna; onun ehl-i cemaatine ve soyundan gelip ona halef olanlarla, ondan evvel gelen ceddine şahitlik ederiz. Allah onun sahabesinden ve onların ardından gidenlerden razı olsun, kıyamet gününe kadar onlara ihsanlar bahşetsin.

İmdi, şüphesiz ki Allah, Emîrül-Mü'minîn'e dedelerinin nübüvvet mirasını ve on-

öyle bir gündür ki onun için insanlar toplatılacaktır. Hem de öyle bir gündür ki mutlaka görülecektir. (Bütün yapılanlar şahitlerle tespit olunacak)"

dan sonra hiç kimseye nasip olmamış kral Süleyman'ın mülkünü bahşetti. Ona kuşların dilini öğretti de haber güvercinleri ona önemli haberleri taşıdı. Nasıl Süleyman'ın emrine rüzgârı veriyse ona da bineklerin sırtında ulaklar verdi. Onu peygamberlerin müh-rüyle⁶⁰⁷ mükâfatlandırdı, babası Süleyman da bununla yayılmış ve idare etmişti. Ona öyle büyük bir şey bahşedildi ki böylece tüm mahluklar, hiçbir itirazları olmadan onun emri altına girdi. Ona, Benî Abbâs'ın kıyafetini verdi; bunun siyahlığıyla ceddinin şanı tamamen ermişti. Gölgesini yeryüzünün tamamına, Dârü'l-Mülk'ün her yerine, bütün Bağdad'ın üzerine düşürdü. O ki, gece başı seccadede ibadet eden, gündüz Askarî gibi olan ve cömertlikte de cömertlerin en cömerti olan Cafer gibiydi. O ki, her daim inayeti için Allah'a yakarırdı ve kendi tükürüğünde boğduğu bütün düşmanlar için sevinç içindeydi. O, bu biat gününe İslam'ın en çok önem verdiği şeyle başladı; öyle erdemli amellerle beşeriyeti bezedi ki Allah korkusunu kendisine rehber etti, emirlerini buna göre verdi. Yüce şeriatı takip etti, ona uydu ve halkı da ona uydurdu. Emirlerine gönül rızasıyla boyun eğmeyenlerse ona zorla boyun eğmek zorundaydı. Emîrü'l-Mü'minîn, hızla tüm zihinleri rahatlatacak ve yatıştıracak işlere koyuldu, böylece çoktandır ümitsizliğe düşmüş şeytanın hile ve desiselerini de bertaraf etti. Böylece, buna hiç mecbur olmasa da tebaasının gönlünü fethetti. Zira, onlara hükmeden o idi.

Emîrü'l-Mü'minîn, onun gölgesinin koruması altında sükûnetini sürdürebilsin diye Allah'ı ve halkını, şu an iş başında olan bütün emîrleri, bulundukları hallerinde bıraktığına şahit olmaya davet etti; onlar ki çeşitli tabakalardan emîrler, eyaletlere ve sınır boylarına giden hem karadaki hem de denizdeki yollar, ova ya da dağlık memleketler, doğusu ve batısı, uzağı ve yakını, önemlisi ya da önemsizi, azı ya da çoğu, büyüğü ve küçüğü, efendisi, kölesi, valisi, önünde muzaffer kılıcı ve dayanak olan mızrağının ışıldadığı asker, veziri, kadısı ve kâtibi ya da hesap kitap bilen ve işleri idare eden, posta işini bilenler ve vergi toplayanlar, muhtaç olanı ya da kendi ayağı üzerinde durabilen, eğitimle uğraşanlar, medrese ve ribat ahalisi, inzivaya çekilmiş olanı ya da manastıra kapanmış, sırtında ağır yük taşıyanı ya da dünyayla pek bir bağı kalmamış olanı, geriye kalan tüm mevki ve makam sahipleri ve maaş bağlanmış olanlar, Allah'ın nimetinden kendine düşen payı alan daha niceleri, bilinen ya da bilinmeyen bir iddiası olanlar tüm emîrler üzerlerindeki vazifelerini sürdüreceklerdir. Böylece o da Allah'tan hayırlar isteyebilsin ve önünde olan, kendisine apaçık bir şekilde gösterilsin; onun değerini artıran da kendi erdemini artırmış olur. Şüphesiz ki Emîrü'l-Mü'minîn Allah'ın rızasından gayrisini istemez ve Allah'ın dininden olanlar arasında da ayırım yapmaz; ne de hakta birini diğerine tercih eder. Zira hak söz konusu olduğunda birine meyletmek Müslümanlar üzerine hınç getirir. Bugüne kadar devam etmiş olan herşey, Allah'ın emirlerine göre kurulu kalmalıdır; tıpkı Allah'ın ona öğrettiği ve babası Süleyman'ın da söylediği gibi. Emîrü'l-Mü'minîn, Allah'a duyduğu şükrandan dolayı ve

⁶⁰⁷ Hz. Muhammed'i kasdediyor.

O'nun rızası için ne bunda ne de herhangi bir parçasında değişiklik yapacaktır. Buna şükreden de aynı nispette mükâfat görecektir. Zira, o, kimsenin suyunu bulandırmaz; Allah da ona verdiği nimetini tüm kirlerden arınmış kılsın. Ancak inkâr edip de nankör olan bunu kötüye yorabilir; karşı çıkansa bunda hiçbir gedik bulamaz; zira Emîrül-Mü'minîn Allah'ın himayesine sığınmıştır. Biz de bütün değişiklere karşı koşup onun kanatları altına sığınalım.

Emîrül-Mü'minîn -Allah kudretini artırsın- dört yandaki hatiplere minberlerden kendisinin ve devrin sultanın adını duyurmasını emretti. Üzerinde ikisinin de adlarının yazıldığı sikkeler basılacak ve bunlar serbestçe dolaşacaktı. Gece ve gündüz ona dua ederek süslenir, dirhem ve dinarın parlaması da yine onun sayesinde.

Böylece Emîrül-Mü'minîn, bu büyük mecliste her hatibin neyi ilan edeceğini ve ister uzakta ister yakında olsun neyin tekrar edileceğini buyurmuş oldu. Bunun özü şudur ki Allah'ın emirleri ve yasakları vardır ve O izleyendir. İlim irfan sahibi olanlar akıllarını buna hasredek, hatipler de bununla istikametletlerini belirleyecektir; böylece faziletler tamama erecek; böylece inzivadakilerin saklıları onların elinden açığa çıkacaktır. Gece konuşan bundan konuşacak, deve sürücü ve denizcinin de muhabbeti mehtaplı gecede azalacak, incelemek ve sabahın alnına yazılacaktır. İşitecektir Mekke'nin kayaç vadileri onların sesini de Kâfeh dirilecektir coşkulu haykırılarıyla onların. Her baba oğluna bunun yolunu gösterecektir ve her hayırlı evlat da bunu soracaktır babasından. Ve ey Emîrül-Mü'minîn'in yanında saf tutanlar! O ki, size şüphe götürmez bir kanıt sundu. Onun sizi hikmetle ve güzel bir nasihatla davet ettiği Allah'ın yoluna icabet boynunuzun borcudur. İtaat Emîrül-Mü'minîn'e boynunuzun borcudur! Eğer ki insanların koruması için olmasaydı, kabul etmezdi Allah onların amellerini! Ne denizi ayırırdı onların elinden ne yeryüzünü yayardı ne de dağlarla sabitlerdi onu! Ne layık ve hak olanın üzerinde birleşirdi insanların sesleri ne de hilafet yaklaşırdı ona sürüyerek cübbesini! Böylece ceddinin soyundan gelen diğerlerini dışarıda bırakarak aldı üzerine o bu hükmü; zaten tek dengi oydu bunun ve bunun da tek dengi o!

Şüphesiz ki Emîrül-Mü'minîn, Allah'ın sizin için açtığı rızık ve geçim kapılarıyla sizlere soruları kâfi kıldı. Mertebeniz ne ise ona göre bahşetti, size ahlakı öğretti ve neden fayda görüyorsanız, sizi onun içinde tuttu. Sarf etmek korkusuyla asla cimri olmadı. Şimdi artık sizlerin Emîrül-Mü'minîn'e karşı bir iddianız kalmamıştır; öyle ki, Kur'an'ı ve peygamberin (sav) sünnetini sizin aranızda dolaştırdı, O'nun gönderdiği üzere eyledi. Allah, Emîrül-Mü'minîn'in bekasını uzun kılsın ve ondan evvel göçüp gitmiş olanlara da rahmet etsin; farz olan hacı ve cihatı korusun, her şeye şamil olan o adaletiyle insanları yataklarında huzur içinde uyutsun.

Emîrül-Mü'minîn, ceddinin de âdeti olduğu üzere her sene hacca gidecektir. İh-sanları, Mekke ve Medine sakinlerini ve kutsal Beytullah'ın bekçilerini kapsayacaktır. O yoldan çıkmış olana, eski günlerindeki haline geri döneceği ümidiyle doğru yolu gös-

terecek; onun o coşkun denizleri, bu iki mescidin⁶⁰⁸ üzerine boşalırcasına akacak ve bunlardan Beytü'l-Mukaddes'deki⁶⁰⁹ üçüncüsünün üzerine de rahmet dolu yağmurlar gönderecek. İhya edecek o adaletiyle peygamberlerin kabirlerini nerede olursa olsun; zira çoğu Şam'dadır bunların. Cuma namazları ve meclisler de onunla birlikte eski âdetlere göre sürecek. Emîrû'l-Mü'minîn'in hükmünde, ona katılan ve yanında olan herkes, kâfirlerden ele geçenden hakkıyla payını alacak. Cihada gelince Emîrû'l-Mü'minîn, kendi adına kimin savaşmasını tayin ettiyse onun cihadı muzaffer olsun; zira Emîrû'l-Mü'minîn, kendi tahtının ötesinde ne varsa hepsinden onu sorumlu kılmıştır. Emîrû'l-Mü'minîn -Allah bekasını uzun kılsın- ona asla kırpmadığı bir çift göz ve her gece üzerinde şimşeklerin uyuduğu bir kılıç vermiştir ki asla çekinmez düşmanından. Emîrû'l-Mü'minîn, düşmanın ele geçirdiği yerlerin geri alınmasını temin etmiştir ve hem karada hem de denizde düşmanın helakına devam edilmesi için emrini vermiştir. Boyun eğdirdiklerini ne esir almaktan geri duracak ne de kılıcı onların boyunlarından eksik edecektir; ne zincirlerinden özgür kılacak onları ne de karadan kartal misali gönderdiği atlılarıyla, denizden kuzgun misali gönderdiği gemilerini eksik edecektir üzerlerinden. Sınır boylarını rahatsız etmeye yeltenenlerle, uçlarını geçenlere karşı koruyacaktır o mülkünü; tüm kalelerin, müstahkem mevkiilerin ve uçların iyi bakılmasını sağlayacak, savaş için ne gerekirse tedarik edecektir. Askerin ve aslanların ini olan, emîrlerin, ordu-
ların ve bölüklerin bulunduğu büyük şehirleri gözetecek ve her yönden onların bakımı ile idaresini sağlayacaktır. Buraları, atlarının yer ve sema arasında dörtnala gitmeye hazır olup olmadığı, zırhları, âdeta gözden uzak cariyeler misali altın suyuna bulanmış kılıçları, nicedir savaşta oldukları için kana batmış mızrakları ve oklarını fırlatınca yavrusunu kaybetmiş bir deve misali inleyen yayları hususunda sürekli gözetecektir.

Emîrû'l-Mü'minîn, tüm bunları kalplerinize neşe saçmak ve istediklerinizi uzatmak üzere yapmıştır. Hayatlarınız, mülkünüz ve namusunuz, ancak mukaddes kanunun izin verdiği dışında tehlikelere karşı korunma altındadır. Sizin saklı tuttuğunuz ya da açığa vurduklarınız ölçüsünde alacağınız ihsanların miktarı da artacaktır. İşini gücünü sürdürmek isteyene gelince; eğer Emîrû'l-Mü'minîn'in safından ayrılırsan bu bahsi geçenler için hatırlanmayacağını da bilirsin. Her biriniz, bulunduğunuz mertebeye göre Allah'ın Emîrû'l-Mü'minîn'e verdiği birer mesuliyetsiniz. Her biriniz için Emîrû'l-Mü'minîn'e gönülden bağlılık ve itaat boynunuzun borcudur. Şüphesiz ki hepiniz Emîrû'l-Mü'minîn'in kanatları altına girdiniz, böylece ona itaat ettiniz. İmdi, bu biat onun üzerinedir ve şartları da boynunuzun borcudur. Her biriniz onun, 'Her kim Allah'a ahit verdiği şeyi yerine getirirse Allah da ona büyük bir ecir verecektir'⁶¹⁰ âyetinden öğrendiğini yerine getirdiğinizle bilineceksiniz. Bunlar Emîrû'l-Mü'minîn'in sözleridir."

⁶⁰⁸ Mekke ve Medine.

⁶⁰⁹ Kudüs.

⁶¹⁰ Fetih suresi 10. âyet: "Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat eder. Allah'ın eli onların el-

Söze şöyle devam eder:

“O, tüm bunlara riayet edecektir; yaptığı ameller de aldığı duaları artırsın. Bu şartlarладır ona biat ve o da bu şartlara göre biat etmiştir. Bunların üzerine adaletsizliğe şahitlik etmeyip bunu ona taşımayan da artık onunla şahitlik edecek. Emîr-ü'l-Mü'minîn her vaziyet için Allah'tan af dilemiştir ve ihmalden Allah'a sığınmıştır. Yerine getirmeyi arzu ettiği amellere ulaşmak için ancak O'ndan yardım diler. Emîr-ü'l-Mü'minîn sözlerini Allah'ın emrettiği adalet ve ihsanlarla mühürler; Allah'a hamdolsun. O, yaratılmış olanlardan Ahmed⁶¹¹ olandır ve Allah ona Süleyman'ın melikliğini bahşetmiştir. Allah onun bekasını artırsın, yeryüzünün en uç yerleri üzerinde hüküm sahibi kılsın ve uzun bir hayattan sonra da yerine soyunu getirsin. Onun tahtı şanın mekânı olsun, hilafetin hükmü de âdeta el-Mansûr'u, el-Mehdî'yi ve er-Râşid'i hiç göçüp gitmemiş misali ıııldasın.”

İbn Hacer'in ed-Dürer'de söylediğı üzere, “İlk lakabı el-Mustansır idi. Sonradan hâkim lakabını aldı. Şeyh Zeyne'd-Dîn el-İrakî'nin dediğine göre de son muhaddislerden hadîs işitmiş ve bunları bizzat kendisi rivayet etmiştir. 753 senesinin ortasında salgın hastalıktan vefat etti (1352).”

Onun devrindeki olaylar şöyledir:

Halifeliğinin ilk yılında ahlakının bozuk olması ve şarap içmesi yüzünden Sultan el-Mansûr tahttan indirildi. Hatta onun, babasının karılarını topladığı dahi söylenmektedir. Kus'a sürüldü ve orada öldürüldü. Bu, babasının halifeye yaptığından dolayı Allah'ın onu cezalandırmasıdır. Bu, Allah'ın Abbâs soyundan gelenlere şeytanlık yapanları cezalandırma yoludur. Yerine kardeşi Melikü'l-Eşref Küçük geçti (13 Ağustos 1341). Fakat, o da aynı yıl tahttan indirildi. Yerine kardeşi Ahmed getirildi ve en-Nâsır lakabını aldı (19 Temmuz 1342). Şam Kadısı Şeyh Takîü'd-Dîn es-Sübkî, o ve halife biatı ayarladı, onunla birlikte Mısır'da hazır bulundu.

743 senesinde Nâsır Ahmed tahttan indirildi. Yerine kardeşi İsmâil geçti ve es-Sâlih lakabını aldı.

746 senesinde es-Sâlih öldü. Halife, yerine kardeşi Şâban'ı tayin etti. Şâban el-Kâmil lakabını aldı.

747 senesinde el-Kâmil öldürüldü. Yerine kardeşi Emîr Hâc geçti ve el-Muzaffer lakabını aldı.

748 senesinde el-Muzaffer tahttan indirildi. Yerine kardeşi Hasan geçti ve en-Nâsır lakabını aldı.

lerinin üzerindedir. Artık her kim cayarsa sırf kendi aleyhine caymış olur, her kim de Allah'a ahit verdiğı şeyi yerine getirirse Allah da ona büyük bir ecir verecektir.”

⁶¹¹ Halifenin adlarından biridir.

749 senesinde daha önce benzeri hiç işitilmemiş bir salgın ortaya çıktı.⁶¹²

752 senesinde en-Nâsır Hasan tahttan indirildi. Yerine kardeşi es-Sâlih geçti ve el-Melik, es-Sâlih lakabını aldı. O, en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn'un çocuklarından sultanlığa gelen sekizinci kişiydi. Şayhû'yu atabegi tayin etti. *El-Mesâlik* adlı zeylde söylenildiğine göre o, Mısır'da el-Emîr el-Ke-bîr olarak anılan ilk hükümdardır.

El-Hâkim döneminde ulemadan vefat edenler: el-Hafız Ebû'l-Haccâc el-Mizzî, Tâc Abdü'l-Bâkî el-Yemenî, Şems İbn Abdü'l-Hâdî, Ebû Hayyân, İbnü'l-Verdî, İbnü'l-Lebân, İbnü'l-Adlân, Zehebî, İbn Fazlillah, İbn Kayyim el-Cevzî, Şamlı Şâfiî Şeyhi Fahr el-Mısırî, Tâcu'l-Marakeşî ve diğerleri.

El-Mu'tadîd Billah Ebû'l-Feth (1352–1361)

El-Mu'tadîd Billah. El-Müstekfî Billah oğlu Ebû'l-Feth Ebû Bekir.

753 senesinde kardeşinin vefatı ve onu veliaht göstermesi üzerine el-Mu'tadîd'a biat edildi. Erdem sahibi, mütevazı, ilimle meşgul olanları seven bir halifeydi. 763 senesinin Cemâziye'l-Evvel'inde vefat etmiştir.

Onun devrinde meydana gelen olaylar:

754 senesinde İbn Kesîr ve kimilerinin söylediğine göre, *"El-Mu'tadîd Billah, Trablus'ta güzelliği etrafa duyulmuş bir kızdı. Üç kocayla evlendirildi. Lakin kocaları ona güç yetiremedi ve kasıklarının örülü olduğunu sandılar. On beş yaşına geldiğinde göğüsleri küçüldü, sonra kasıklarından yavaş yavaş parmak büyüklüğünde bir erkeklik organı belirmeye başladı."*⁶¹³ Bunlar Muhâzır'da yazılıdır.

755 senesinde el-Melik es-Sâlih tahttan indirildi ve en-Nâsır Hasan tekrar sultan yapıldı. (27 Ekim 1354)

756 senesinde dinar değerinde ve ağırlığında olan yeni fulûsların basılması emredildi ve her yirmi dört fulûs bir dinara eşitlendi. Bundan önceki her eski fulûs, bir dirhem bir buçuk rıtl kadardı. Bundan da Şayhû'nun ve Surgitmiş'in medreselerindeki görevlilere verdikleri gümüş dirhemlerin değeri anlaşılmaktadır. Bir dirhem, bir fulûsun üçte ikisine denk geliyordu.

762 senesinde en-Nâsır Hasan öldürüldü. Yerine kardeşi Muzaffer'in oğlu Muhammed geçti ve el-Mansûr lakabını aldı.

⁶¹² 1348 yılında Avrupa'da görülen ve kısa zamanda nüfusun üçte birini yok ederek 'kara ölüm' adını alan büyük veba salgını.

⁶¹³ Buradan anlaşıldığına göre Mu'tadîd'da hermafrodizm denilen çift cinsiyetlilik durumu söz konusudur.

El-Mu'tadid döneminde ulemadan vefat edenler: Şeyh Takîü'd-Dîn es-Sübkî, *el-İrâb* ve *el-Kivâmü'l-İngânî*'nin yazarı es-Semîn, Bahâ İbn Akîl, es-Salâhü'l-'Alâî, Cemal b. Hişâm, Hafız Maglatî, Ebû Umâme İbnü'l-Nakkâş ve diğerleri.

El-Mütevekkil Âla'llah Ebû Abdullah (1361-1383/1389-1406)

El-Mütevekkil Âla'llah. Ebû Abdullah, el-Mu'tadid oğlu Muhammed. Devrimiz halifelerinin babası.

763 senesinin Cemâziye'l-Evvel'inde, babasının vefatı ve onu veliahdı tayin etmesi üzerine halife oldu. Devri, tahttan indirilmeler ve hapislerle dolu, tam kırk beş sene sürmüştür. Şimdi de değineceğimiz gibi geride pek çok evlat bıraktı. Ölü doğanlar da dâhil yüz çocuğu olduğu söylenmektedir ki pek çok erkek ve kız çocuğu ölmüştür. Bunlardan beş tanesi halife oldu. Böylesi hiç görülmemiştir: El-Müstemînü'l-Abbâs, el-Mu'tadid Dâvud, el-Müstekfi Süleymân, el-Kâim Hamzâ, el-Müstencid Yûsuf. Lakin çocuklarından yalnız biri bu zamana kalmıştır. Adı Mûsâ idi. O, el-Müstekfi'nin oğlu İbrahim'e çok benzerdi. Bugüne kalan Benî Abbâs soyunun hepsi, işte bu el-Mütevekkil'in soyundan gelir. Allah onların sayısını artırsın ve ömürlerini uzatsın.

Onun döneminde meydana gelen olaylar:

764 senesinde el-Mansûr Muhammed tahttan indirildi. Yerine Şâban İbn Hasan b. en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn geçti ve el-Eşref lakabını aldı.

773 senesinde sultanın emriyle, Peygamberin (sav) soyunun türbanları üzerine, ayırt edilebilsin diye yeşil bir bağ bağlandı. Bu ilk defa uygulanıyordu.

İbn Mâlik'in *el-Elifîyye*'sinin müfessiri, Âmâ ve'l-Basîr adıyla bilinen, âmâ nahiv âlimi Ebû Abdullah b. Câbir bununla ilgili şöyle söylemiştir:

*“Onlar ki, peygamber torunlarına bir bağ verdiler,
Öyle bir bağ ki, ancak tanınmayanı ayırt eden!
Nübüvvet nuru sıfatlarındadır onların,
Yoktur yeşil bağa ihtiyacı asil doğmuş olanın!”*

Bu sene ülkeleri yerle bir edip halklarını yok eden Timurlenk'in zulmü başladı ve yeryüzündeki fesatlarını, Allah'ın onu 873⁶¹⁴ senesinde lanetleyerek helak edişine kadar sürdürdü. Bir şiirde onunla ilgili şöyle söylenir:

⁶¹⁴ Arapça metin burada hatalıdır. Zira İbn Arabşah onun ölümünü 17 Şâban 807 olarak verir ki bu da 26 Şubat 1405'e isabet eder. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 530, † imli dipnot.

*“Tatarlar ne kötülükler ettiler de,
Gelip bir de Timurlenk’in ettiklerini görselerdi!”*

Onun insanlar üzerindeki kehaneti daha büyük bir felaketin işaretidir.

Timurlenk aslen bir çiftçinin oğluydu. Çalmak ve yol kesmek için yetiştirilmişti. Sonra sultanın başseyisinin yanına girdi ve onun ölümünden sonra da yerine geçti. En sonunda olduğu mevkiye erişene kadar da hiç durmadan yükseldi. Bazı insanlar Timurlenk’in hangi sene ortaya çıktığını sordu. Cevap, onun azap senesinde ortaya çıktığı oldu – yani ebcet hesabına göre 773 senesidir.

775 senesinin Ramazan ayında, kalede sultanın huzurunda Buhârî’nin okunmasına başlandı. El-Hafız Zeynü’d-Dîn el-İrakî okuyucu olarak tayin edildi. İlerleyen günlerde Şihâbu’l-Uryânî de ona eşilik etmiştir.

777 senesinde Dimaşk’ta yumurta fiyatları öyle bir yükseldi ki tanesi üç dirhemden satıldı. Yani bir hesaba göre altmış dirhem bir dinardı.

778 senesinde el-Eşref Şaban öldürüldü. Yerine oğlu Ali sultan oldu ve el-Mansûr lakabını aldı. Bu olay şöyle gerçekleşmiştir: El-Eşref beraberinde halife, kadılar ve emîrler olmak üzere hac ziyaretinde idi. Fakat emîrler onun arkasından iş çevirdi ve o da Kahire’ye kaçtı. Halife ve diğerleri de geri döndüler ve halifeyi sultan yapmak istediler. Lakin el-Mütevekkil bunu kabul etmedi. Bunun üzerine onlar da el-Eşref’in oğlunu sultanlığa getirdi. El-Eşref, Zü’l-Kâde ayında, onlar tarafından yakalanıncaya kadar saklanmıştı.

Aynı sene hem güneş hem de ay tutulması oldu. Şâban ayının on dördüncü gecesini ay tutulması oldu (3 Ocak 1377). Aynı ayın yirmi sekizinde ise güneş tutulması olmuştur (17 Ocak 1377).

779 senesinin Rebîü’l-Evvel’inin dördüncü günü, ordunun Atabek’i Aybek el-Bedrî, Zekeriyâ b. İbrahim b. el-Mustamsık b. Halife el-Hâkim’i çağırttı ve ona hilat verdi (28 Temmuz 1377). Onu, biat ve mü’minlerin rızası olmaksızın halife ilan etti ve el-Musta’sım Billah lakabını verdi. El-Eşref’in öldürüldüğü sırada yaptıklarından dolayı ona kin duyduğu için el-Mütevekkil’in Kus’a sürülmesini emretti. Sonra halife yola çıktı, fakat ertesi gün evine geri döndü. Sonra da ayın yirmisinde halifelığe geri döndü. El-Musta’sım azledildi. Halifeliğinin süresi sadece on beş gündür.

El-Mütevekkîl, Mısır’da ikamet eden altıncı halifedir ve hilafetin bir süre kesintiye uğramasından sonra da tekrar makamına iade edilmiştir. Böylece bu hal’ edilme kaidelerle de uyumlu olmuştur.

782 senesinin Sefer ayında Halep’ten bir mektup geldi. İçinde yazıldığına göre halktan biri, imam namaz kıldırırken onunla alay ediyordu. Fakat imam, sonuna kadar namaza devam etti ve tam selam verdiği sırada o alay

edenin yüzü domuz yüzüne dönüştü ve hemen oradaki ormana kaçırıldı. İnsanlar bu işe şaşıtı. Bununla ilgili kayıt tutulmuştur.

783 senesinin Sefer ayında el-Mansûr öldü (26 Mayıs 1381). Kardeşi Hacı b. el-Eşref sultan oldu ve es-Sâlih lakabını aldı.

784 senesinin Ramazan ayında es-Sâlih tahttan indirildi (3 Aralık 1382). Berkûk sultan oldu ve ez-Zâhir lakabını aldı. O, sultan olan ilk Çerkez idi.

785 senesinin Recep ayında Berkûk, Halife el-Mütevekkil'i tutuklattı, onu halifelikten indirdi ve el-Cebel kalesine hapsedti. Sonra Muhammed b. İbrahim b. el-Mustamsık b. el-Hâkim'e biat edildi ve el-Vâsık Billah lakabını aldı. Vâsık, 788 senesinin Şevvâlinin on yedisinde, çarşamba günü vefat edinceye kadar halifeliğe devam etti (18 Kasım 1386). Sonra halk, Berkûk'tan halifeliği el-Mütevekkil'e vermesini istedi. Fakat, o bunu kabul etmedi ve Muhammed Zekeriyâ'nın kardeşini çağırarak kısa süreliğine de olsa onu halife tayin etti. Ona biat etti ve el-Musta'sım Billah lakabını aldı. El-Musta'sım, 791 senesine kadar halifeliği sürdürdü. Sonra Berkûk, el-Mütevekkil'e yaptıklarından pişmanlık duydu ve onu hapisten çıkararak tekrar halife yaptı. Zekeriyâ'yı da halifelikten düşürdü. Zekeriya ölene kadar kendi evinde kalmıştır. El-Mütevekkil ise ölünceye kadar halifeliğe devam etti.

Bu senenin Cemâziye'l-Âhir ayında sultanlık es-Sâlih Hacı'ya iade edildi ve lakabı el-Mansûr olarak değiştirildi. Berkûk Kerk'te hapsedildi.

Bu senenin Şâban ayında müezzinler ezanın ardından Peygamber(sav)'e salât ve selâm okunmasına başladılar. Bu ilk defa yapılıyordu ve Muhtesip⁶¹⁵ Necmeddîn el-Tenbûzî'nin isteği üzerine yapılmıştır.

792 senesinin Sefer ayında Berkûk hapisten çıkarıldı ve sultanlığa iade edildi. 801 senesinin Şevvâlinde ölünceye dek sultan olarak kalmıştır (26 Haziran 1399). Yerine oğlu Ferec geçti ve en-Nâsır lakabını aldı. O da 808 senesinin Rebîü'l-Evvel'inin altısına kadar sultanlığını sürdürmüştür (9 Eylül 1405). Sonra hal' edildi ve yerine kardeşi Abdülmelik geçti, el-Mansûr lakabını aldı. O da aynı senenin Cemâziye'l-Âhir'inde hal' edildi ve sultanlık tekrar en-Nâsır Ferec'e iade edildi.

808 senesinin Receb'inin yirmi sekizinde, salı gecesi el-Mütevekkil vefat etti (27 Temmuz 1406).

El-Mütevekkil devrinde ulemadan vefat edenler şöyledir: Hanbelî âlimi Şems İbn Müflih, Salâh es-Safedî, Şuhâb İbnü'l-Nukayb, ordu nazırı el-Muhhib, Hafız Şerîfe'l-Hüseynî, el-Kutb el-Tahtânî, Kadılar Kadısı İzzeddîn b. Cemâ, Tâc İbn Subkî ve kardeşi Şeyh Bahâe'd-Dîn, Cemâl el-Asnâviyyû,

⁶¹⁵ İslam şehirlerinde çarşı ve pazar esnafını şeriat kaidelerine göre denetleyen görevli, bir çeşit belediye zabıtası.

Hanefî İbn es-Sâî, Cemâl b. Nubâtâ, Afîfü'l-Yafâî, Cemâlü'l-Şerîşî, Şeref İbn Kâdîü'l-Cebel, Sirâc el-Hindî, İbn Ebû Hacâlî, Hafız Takîü'd-Dîn b. Râfî, hafız İmâdü'd-Dîn b. el-Kesîr, nahiv âlimi el-Attâbî, Bahâ Ebû'l-Bekâ es-Subkî, Şems b. Hatîb Yebrûd, Âmâdü'l-Hasbânî, Bedr b. el-Habîb, Ziyâü'l-Kurmî, Şihâbü'l-Ezrâî, Şeyh Ekmele'd-Dîn, Şeyh Sa'îd ü'd-Dîn Taftazânî, el-Bedr ez-Zerr Kâşiy-yû, es-Sirâc İbnü'l-Melkân, es-Sirâce'l-Balkînî, Hafız Zeyneddîn el-İrakî.

El-Vâsık Billah Ömer (1383–1386)

Veliahd el-Mustamsık b. El-Hâkim oğlu Ömer b. İbrâhim.

785 senesinin Recep ayında el-Mütevekkil'in hal edilmesinden sonra ona biat edilmiştir. Halifeliği, 788 senesinin Şevval'in on dokuzunda, çarşamba günü vefat edinceye dek sürmüştür (20 Kasım 1386).

El-Musta'sım Billah Zekeriya (1386–1389)

El-Musta'sım Billah. El-Mustamsık b. el-Hâkim oğlu Zekeriya b. İbrahim.

Kardeşi el-Vâsık'ın vefatı üzerine ona biat edildi. 791 senesinin Cemâziye'l-Evvel'inin onuncu günü hal' edilmiştir (14 Mayıs 1389). Ölünceye dek, devrik bir halife olarak, kendi evinde ikamet etti. Daha önce de değinildiği üzere halifelik el-Mütevekkil'e iade edilmiştir.

El-Müstaîn Billah Ebû Fazl (1406–1414)

El-Müstaîn Billah Ebû'l-Fazl el-Abbâs b. el-Mütevekkil. Annesi, Bay Hâtun adında bir Türk cariyesidir. 808 senesinin Recep ayında, babasının onu veliahd göstermesi üzerine biat almıştır. O sırada el-Melik en-Nâsır Ferec sultan idi.

En-Nâsır, Şeyh el-Mahmûdî'yle savaşmak için harekete geçip de yenildiği, kaçtığı ve sonra da öldürüldüğü zaman halifeliğinin yanı sıra sultan olarak da tanınırdı. Bu 815 senesinin Muharrem ayında olmuştur (15 Mayıs 1412). Lakin ancak şiddetli muhalefet ve ısrardan sonra emîrlerin de biat törenine

katılmaları üzerine buna razı oldu. Sonra emîrlerin de eşliğinde Mısır'a dönerek tayin ve azletme işleriyle meşgul oldu. Kendi ismine sikke kesilmiş, lakin unvanı değişmemiştir.

Şeyhü'l-İslam İbn Hacer, onun için şu ünlü kasidesini yazmıştır:

*“Meliklik sağlam temeldedir aramızda,
Âdil Abbâsî el-Müstâîn vasıtasıyla!
Muhammed'in amcası soyundan gelen o asalet
Nicedir sonra geri döndü yerine!
Hayırlı Rebîü'l-Âhir'in ikinci gününde,
Salıydı günlerden ve her yer neşe içinde,
Halkın rehberinin gelişi için; güven duydukları için
O ki, kusurlardan ırak, dili sözü açık.
O ki, etrafında insanların çevrelendiği bir ailenin başı. Hiç bilindi mi ki,
Her kim bunun peşine düştüyse hayal kırıklığı içinde geri döndü?
Bir soy ki, ta Hâşim'e dayanır, öyle bir bahçe ki,
Mukaddes çiçeklerle bezeli!
Allah'ın seçip tanzim ettiği, o ki,
Duaların hedefi, o bahçeyle bezenmiş ve âdeta onunla kuşanmış,
Felaketlere yol açan tutsakların içinde,
Arındırdılar kendilerini avamın kirinden, pisinden.
Kavgaya tutuşmaya görsün aslanlar; ellerini eteklerini çektikleri vakit
O meclislerden, âdeta çalılar arasında karacalar gibidir onlar.
Ve yıldızlar misali nuru onun içlerinde,
Âdeta dolunay gibi karalıklarda yükselen!
Ve elinde yazarken
Öyle bir kalem var ki, çakar adeta kıvılcım gibi!
Ve şehresinde de o nicedir beklenen tebessüm
Vardır, bir de el-Abbâs'ın şânı!
Dinini yücelten o Allah'a hamdolsun,
Harap düşmesinden sonra,
O asil emîrlerin elinden!
İntikam isteyenlerle lütüfkârlar arasından,
Omuzlarında asaletin yüküyle dikildiler onlar, yükseldiler
O ulvî şerefe, o yüce ve sarsılmaz olana.
Dermansız bıraktılar düşmanlarını harp meydanlarının yıkıntılarında,
Korusun Allah onları şeytanın cezbinden.
Ve imamları, kudretiyle önlerinde yer aldı,*

Tıpkı Allah'ın isminin sahife başında yer aldığı gibi!
 Mülkün idaresi emrinde olmasaydı onun,
 Nice olurdu hali bu ümmetin?
 Ve ondan evvel nice emîrler itibar aradılar da,
 Yine de geri savruldular yoksulluğa.
 Ta ki o tek başına erişinceye dek şeref,
 Zira, nice isyandan sonra boyun eğdiler ona.
 Ona büküldü elleri emîrlerin, ona itaat etti
 Nil-i Mısır'ın parmakları.
 O ki, şerri bizden alıp geri püskürten,
 Neylerdik olmasaydı o?
 O ki, tüm emîrleri kuşatan, zulmü sildi yeryüzünden
 Her köşedeki, her suretteki.
 Alçağın⁶¹⁶ hal' edilmesiyle onun amellerine karşı,
 Duyurdu en-Nâsır temellerin tehlikede olduğunu!
 Ne kadar çoktur ona Allah'ın bahsettikleri,
 Onlar âdeta uzakta ve sürgündeymiş gibi.
 Şeytanın şerri hiç bırakmadı onun etrafında olmayı
 Ya yangın suretinde ya da kabirlerle olan dostluğunda.
 Ne şerler etmedi ki o? Günahları boynuna!
 Kıyamet gününe kadar! Ardından yas tutan olmayacak hiç.
 Yalanlarla bina etti o sütunlarını da
 Sahtekârlıkla bina olunan yoksundur temelden.
 Her kişi ya unutulur ya da ancak bir defa hatırlanır,
 Lakin, hiç unutulmayacaktır onun şerri!
 Kavimlerin Allah'ı uzattı onun günlerini
 Ve yakaladıklarında onu, acı tadı ölümün onu da es geçmedi.
 Allah öyle bir emir verdi ki bize onun yerine,
 Yüceydi devri tahayyülün de ötesinde!
 Mekke işitti, bütün dünya işitti bu güzel haberi,
 Doğudan batıya, Udeyb'den⁶¹⁷ Fas'a.
 Kimse inkâr edemez onun şanı alametlerini beşerden
 Olmadıkça aptal ya da cahil!
 Gelmedi bir araya erdemleri Abbâs'ın
 Kendi soyunun dışında, Abbâsîler ki, ümmetin melikleri!

⁶¹⁶ Sultan Ferec el-Melik en-Nâsır.

⁶¹⁷ Kadîsiye'den 6 kilometre kadar uzakta olan Benî Tamîm'e ait bir tatlı su pınarı. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e., s. * imli dipnot.

*Ve hükmü el-Müstaîn'in feragat etmesin artık
 Kendi mülkünden, ne bir teşekkür ne de hatırlanmadan!
 Çünkü ardından Benî Ümeyye'nin mazideki
 Geldi Benî Abbâs!
 Ve yüceltiler tekrar Benî Ümeyye'den o yüzü yaralı⁶¹⁸ olanı
 Adaleti, o harap edenin ardından, alçağın⁶¹⁹ ardından.
 Efendim, sizinse hizmetkârınız geldi huzurunuz
 Almak için rızanızı, yanlış görmeyiniz bunu.
 Korkunuz olmasaydı, daha nice olurdu ona düzülen övgüler,
 Denk etti o da hepsini,
 Tüm beşeriyetin Allah'ı daim kılsın şanını!
 İnsanoğlunu Allah'ının koruması altında güvenle.
 Ve siz de hizmetkârınızın övgülerini işitecek kadar yaşayınız,
 Zira, siz olmasaydınız boğulurdu yaslara o hizmetkâr!
 Öylesine saf bir muhabbet doludur ki o hizmetkâr, sürdükçe devesini şakır
 Âdeta gözleri başından evvel gidercesine.⁶²⁰
 Onun Muhammed'in Ehl-i Beyti üzerine söylediği övgüler
 İnsanoğlu üzerine misk kokusu gibidir âdeta!"*

El-Müstaîn Mısır'a vardığı vakit kaleye, Şeyh Mahmûdî'ye ahıra yerleşti. El-Müstaîn tüm Mısır ülkesinin idaresini ona verdi. O da Nizâmü'l-Mülk lakabını aldı. Emîrlerin saraydaki hizmetleri sona erdiğinde ahırdaki şeyhin hizmetine gider ve hizmetlerini ona sunarlardı. İdare işleri de onun huzurunda yürütülürdü. Sonra onun mühürdarı, devlet fermanları ve mektuplarına mührün basıldığı mekânda el-Müstaîn'i beklerdi. Bu, bir belge ancak şeyhe sunulduktan sonra onu halifenin mühürleyebileceği anlamına geliyordu. Aksi takdirde kendisinin böyle bir yetkisi yoktu. Halife büyük bir kaygı içine düşmüştü. Âdeta göğsü daralıyordu ve huzursuzluğu da günden güne artıyordu.

Aylardan Şâban geldiği vakit şeyh, el-Müstaîn'den âdet olduğu üzere sultanlığı kendi eline teslim etmesini istedi (14 Kasım 1412). Halife buna ancak kaleden kendi evine geçmesi şartıyla razı olacağı cevabını verdi. Lakin, şeyh bunu kabul etmedi. Sultanlığı zorla alarak el-Müeyyed lakabını aldı ve el-Müstaîn'in de hal' edildiğini halka duyurdu. Kardeşi Dâvud'u halife ilan etti (17 Mart 1414). Böylece el-Müstaîn, ailesiyle birlikte kale içindeki evlerden

⁶¹⁸ Ömer b. Abdü'l-Azîz.

⁶¹⁹ Abdü'l-Melik b. Mervân.

⁶²⁰ Buradaki sözler neredeyse çift anlamlıdır ve aynı zamanda hac yolculuğunu da betimlemektedir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 536, § imli dipnot.

birine nakledildi. Halkla ilişki kurmasına engel olmak için de başına bekçiler kondu.

Tüm bunlar Şam Valisi Nevrûz'un kulağına gidince derhal kadıları ve ulemayı bir araya topladı; onlara, el-Müeyyed'in halifeyi devirmek için yaptıkları ve onu hapse atmasına dair görüşlerini sordu. Bunun caiz olmadığı hükmüne vardılar. Böylece el-Müeyyed'e karşı savaş kararı alındı.

El-Müeyyed, Nevrûz'a karşı harekete geçti ve el-Müstâîn'i de İskenderiye'ye yolladı. El-Müstâîn, Tatarlar başa geçinceye kadar hapis kalmıştır. Sonradan serbest bırakıldıysa da Kahire'ye gitmesine izin verilmedi. El-Müstâîn de İskenderiye'de kalmayı tercih etti. Zira, burası onun hoşuna gitmişti ve tüccarlardan da hatırı sayılır miktarda meblağlar alıyordu. 813 senesinin Cemâziye'l-Evvel'inde, vebadan şehit düşünceye dek burada yaşamayı sürdürmüştür (Eylül-Ekim 1410).

Aşağıda onun döneminde meydana gelen önemli hadiseler yer almaktadır.

812 senesinin misrî⁶²¹ ayının ilk günü (3 Ağustos 1409-10), Nil Nehri yükselmeye başladı. Sular yirmi iki arşın seviyesine kadar yükseldi.

814 senesinde Hint Meliki Giyâseddin Mahmûd Tuğlak Azim Şâh b. İskender Şâh, halifeye büyük miktarda para ve sultana da hediye gönderdi.

El-Müstâîn döneminde ulemadan vefat edenler şöyledir: Yemenli şair el-Muvaffak en-Neşîrî, Hanbelî fakihi Bağdatlı Nasrullah, Mekke nahivi Şemsü'l-Muîd, Şihâb el-Husbânî, Yemen fakihi Şihâb en-Neşîrî, farâiz ve bunun hesaplanması üzerine kitap yazan İbnü'l-Hâim, Yemenli şair İbnü'l-Afîf, Haneî âlimi Muhîb İbnü'l-Şihne.

El-Mu'tadîd Billah Ebû'l-Feth (1414-1441)

El-Mu'tadîd Billah, Ebû'l-Feth, Dâvud b. el-Mütevekkil.

Annesi Kazal isimli bir Türk cariyesidir. 815 senesinde, kardeşinin hal' edilmesi üzerine ona biat edilmiştir. O sırada sultan, el-Müeyyed idi ve 824 senesinin Muharrem ayında ölene kadar da buna devam etmiştir. Sonra, oğlu

⁶²¹ Temmuzun 26'sında başlayan ve Ağustos ayına denk düşen Kıptî ayıdır. Nil, adîb ayının, yani temmuzun başında yükselmeye başlar ve bu durum Eylül'e kadar devam ederdi. Bu sırada Mısır, tarihçisi Ebû'l-Mehâsin'in söylediğine göre âdeta bir inci gibi parlardı. Takip eden üç ay boyunca da sular çekildiği için kapkara olurdu. Diğer üç ay boyunca, çiçek açan bitki örtüsü yüzünden âdeta ışıldayan bir zümrüt gibi olur ve son üç ay boyunca da olgunlaşan hasat yüzünden altın eriyiği gibi görünürdü. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 537, ‡ imli dipnot.

Ahmed sultan oldu ve el-Muzaffer lakabını aldı. Tatar'ın⁶²² veziri tayin etti. Lakin sonra Şâban ayında (7 Eylül 1421) Tatar onu tutukladı. Bunun üzerine halife, Tatar'ı sultan ilan etti ve ez-Zâhir lakabını aldı. Aynı senenin Zü'l-Hicce ayında Tatar öldü. Yerine oğlu Muhammed geldi. O da es-Sâlih lakabını aldı ve Barsbay'ı veziri tayin etti.

Lakin Barsbay es-Sâlih'i alaşağı etti. Bunun üzerine halife, 825 senesinin Rebîü'l-Âhirinin sekizinci günü sultanlığı Barsbay'a verdi (9 Nisan 1422). Barsbay, 841 senesinin Zü'l-Hicce ayında ölümüne kadar sultanlığına devam etti (16 Haziran 1438). Yerine oğlu Hasan geldi ve el-Azîz lakabını aldı. Çakmak'ı da veziri tayin etti. Lakin Çakmak, el-Azîz'i devirdi ve 842 senesinin Rebîü'l-Evvel'inde onu tutukladı. Böylece halife bu unvanı ona verdi. Çakmak, ez-Zâhir lakabını aldı. Halifenin vefatı da onun devrinde olmuştur.

El-Mu'tadî erdemde, zekâda ve bilgelikte halifelerin en önde gelenlerindendi. Ulema ve ilim erbabıyla meclisler düzenler ve onlardan pek çok şey öğrenirdi. Onların kendi işlerinde de yanlarında bulunurdu. Hoşgörü sahibiydi ve çok cömertti.

El-Mu'tadî, 845 senesinin Rebîü'l-Evvel ayının dördünde, pazar günü vefat etti (31 Temmuz 1441). İbn Hacer'ın söylediğine göre yaklaşık yetmiş, yeğeninin⁶²³ bana söylediğine göre de altmış üç yaşındaydı.

Aşağıdakiler onun döneminde meydana gelen önemli olaylardır:

816 senesinde Sadre'd-Dîn b. el-Admî, kadılık vazifesinin yanı sıra pazar zabıtlığı vazifesini de üstlendi. Bu iki vazifeyi de aynı anda üstlenen ilk kişi odur.

819 senesinde Münkeli Buga bu vazifeyi aldı. O da Türkler arasından zabıta vazifesini dünyada ilk kez alandır.

Aynı sene Mısır'da göğе yükseldiğini ve Yüce Allah'la konuştuğunu iddia eden bir adam peydah oldu. Halkın pek çoğu ona inandı. Bunun üzerine derhal bir meclis toplandı ve adamdan bu sözünden cayması istendi. Fakat adam bunu reddetti. Böylece Mâlikî [fakihi], adamın aklının yerinde olduğuna şahitlik eden iki kişi huzurunda öldürülmesi emrini gönderdi. Lakin birkaç hekim, onun zihninin bulanık ve hasta olduğuna hüküm verdi de böylece bir hastaneye kapatıldı.

821 senesinde Bilbays'ta bir camız iki başı ve iki boynu olan bir yavru doğurdu. Yavrunun dört ön ayağı vardı, vücudu arka kısımda birleşiyordu

⁶²² Bir köle tüccarından din ve fıkıh üzerine eğitim almış Çerkez asıllı bir köledir. 12.000 dirhem karşılığında Sultan Berkûk tarafından satın alınmıştır. Sultan Ferec'in onu azat etmesinden sonra zamanla yükselmiştir. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 538, § imli dipnot.

⁶²³ Erkek kardeşinin kızı.

ve sadece iki ayağı vardı. Kuyruğu ise ikiye ayrılmıştı. Bu Yüce Allah'ın bir yaratış mucizesidir.

822 senesinde Erzincan'da çok büyük bir deprem oldu ve çok insan helak oldu.

Aynı sene Müeyyediyye Medresesi tamamlandı ve Şems b. el-Müdîrî şeyh atandı. Sultan bizzat onun derslerine katılırdı. Sultanın oğlu İbrahim de şeyhin seccadesinin serilmesi işini bizzat kendisi üstlenmişti.

823 senesinde Gazze'de bir deve kurban edildi. Eti âdeta bir ışıldak misali parıldadı. Etten bir parça kesilerek bir köpeğin önüne atıldı, fakat köpek bir lokma bile yemedi.

824 senesinin Hatûr⁶²⁴ ayında Nil Nehri öyle bir taştı ki bir çok ekili arazi sular altında kaldı.

825 senesinde Kadı Celâleddîn el-Balkinî'nin kızı Fâtıma, avuç içlerinde fazladan birer el olan ve başında da boğa boynuzlarına benzer boynuzlar olan bir çocuk doğurdu. Lakin çocuk doğumdan kısa bir süre sonra öldü.

Aynı sene Kahire küçük bir zelzeleyle sallandı. Nil Nehri, abîb ayının yirmi sekizinde yükselmeye başladı.

El-Mu'tadîd döneminde ulemadan vefat edenler şöyledir: Şam fâkihi Şihâb b. Hacc, edib Burhan b. Rifâ'a, Medine fakihi ve hadîs âlimi Zeyn Ebû Bekir el-Merâgî, Hüsâm b. el-Ebîverdi, Mekke hafızı el-Cemâl b. Zahîra, Kāmûs'un yazarı el-Mecd el-Şirâzî, Mâlikî fakihlerinin en büyüklerinden Halef en-Nahrîri, Hanefîlerin en büyüklerinden Şems b. el-Rabbânî, Ebû Hüreyre b. en-Nakkâş, el-Vânükhî, üstad İzzeddîn Cemâa, İbnü'l-Hişâm el-Acamî, es-Salâh el-Akfaşî, Şâfiî fakihlerinden eş-Şihâb el-Gazzî, el-Celâl el-Balkinî, el-Burhân el-Bîcurî, el-Veli el-İrakî, eş-Şems b. el-Müdîrî, el-Şeref el-Kabbânî, el-Alâ b. el-Mualla, Bedr b. el-Demâminî, Ebû Şucâa'nın müfessiri el-Takî el-Hasînî, el-Haravî, *Hidaye*'nin okuyucularından es-Sirâc, en-Necm b. Hacc, el-Bedr el-Büştekî, el-Şems el-Bermâvî, el-Şems el-Şatanûfî, el-Takî el-Fâsî, el-Zeyn el-Kimânî, en-Nidhâm Yahya es-Sirâfî, Kara Yakûb el-Rumî, Hanbelî el-Şeref b. Müflih, el-Şems b. el-Kuşayrî, tecvit şeyhi İbnü'l-Cezrî, İbnü'l-Hatîb el-Dehaş, el-Şihâb el-Abşitî, el-Zeyn et-Tafihni, el-Bedr el-Mukaddesî, Yemenli âlim ve *Ünvânü's-Şeref*'in yazarı eş-Şerefü'l-Mükrî, şair et-Takî b. Hicce, Mekkeli nahiv âlimi el-Celâl el-Mürşidî, eş-Şerif'in tilmizi el-Humâm el-Şirâzî, Yemenli âlim el-Cemâl b. el-Hayyât, râvi el-Busîrî, el-Şihâb b. el-Mühemmire, el-Alâ el-Buhârî, el-Şems el-Bisâti, Medineli âlim el-Cemâl el-Kazrunî, el-Muhib el-Bağdâdî el-Hanbelî, el-Şems b. Ammâr ve diğerleri.

⁶²⁴ Kiptî takviminde kasım ayı.

El-Müstekfî Billah Ebû'r-Rebî'î (1441-1451)

El-Müstekfî Billah, Ebû'r-Rebî'î Süleyman b. el-Mütevekkil.

Üvey kardeşi el-Mu'tadîd'ın ahdiyle halife olmuştur. Rahmetli babam asıl biat metninin müsveddesini tutmuştu ki sureti şöyledir:

“İşte bu, zat-ı âlilerinin şanlı nefislerine şahadettir.

Allah kendilerini korusun, şerlerden sakınsın, esirgesin ve uzak tutsun. O ki, bizim efendimiz, velimizdir. O ki, Hulefâ-i Râşidîn'in vârisi, tüm peygamberlerin efendisinin soyundan olan, yüce Allah'ın kudret bahşettiği, Emîrül-Mü'minîn, Benî Abbâs'tandır; asalet, saflık, mağrurluk ve heybet onun izzet-i nefsinde bir araya gelmiştir; el-Mu'tadîd Billah Ebû'l-Feth Dâvud! Allah onun vasıtasıyla dini yüceltsin, İslâm'ı ve Müslümanları onun uzun ömrüyle refaha erdiresin. Şüphesiz ki kendilerinin bu ahdi, zat-ı âlilerinin kardeşleri, azamet tahtı, usul erbabı, asil, mertebesi yüce bir melik ve asil bir soydan gelen, efendim Ebû'r-Rebî'î Süleyman el-Müstekfî Billah lehinedir -Allah aziz hilafet makamı adına onun şanını yüceltsin- onu veliahtı tayin etmiştir ve Müslümanlar için imam atamıştır. Bu meşru ve eksiksiz bir onay ve itimada haiz olan ahde göre iman edenlerle müşavere edecek, bir Allah'a iman edenlerin işlerinin idaresinde üzerine düşeni yerine getirecek, Hulefâ-yi Râşidîn'in ve doğru yolu işaret eden imamların örneğinin takipçisi olacaktır. Bu böyledir, çünkü el-Mu'tadîd onun imanını ve hayrını, dürüstlüğünü ve kifayetini, bu vazifeye münasip düştüğünü ve kudretini bilir; zira onun kalbini sınamıştır da böylece onun gönlünde yatanları öğrenmiştir. Şüphesiz ki o, bir başkasının kendisi vasıtasıyla Allah'a hizmet etmesini sağlayandır,⁶²⁵ zira o el-Mu'tadîd'in gördükleri içinde en çok takva sahibi olandır; öyle ki, el-Mu'tadîd'ın ona ahdini noksan kılacak zerre kadar bir şey ondan ne çıkmış ne de görülmüştür. Eğer ki, zat-ı âlileri hilafet makamını, ismi yukarıda zikredilen zatın idaresine bırakmaksızın, başıboş bir şekilde bırakacak olsaydı bu makama kimin geleceğini tayin etme gücüne sahip olanları da müşkül bir durumda bırakacaktı. İşte bu yüzden kendileri, onlara duyduğu şefkatten, onları bu vazifenin yükünden kurtarmak ve bu yüce makamı hakkıyla layık olana vermek için -zira kendileri bilemektedir ki bu ahid içinde geçen ismi, kimsenin onayına muhtaç değildir- derhal bu ahdin icra edilmesine koyuldular. İmdi, her kim ki bu ahdi işitir, o bunu dört bir yana haber etmeyi kendine vazife bilecek, lüzum olan an geldiğinde de buna itaat edecek ve halkı da buna itaate davet edecektir. Bu yüzdendir ki her kim burada kendilerinin izinleri ile bunu işitir,

⁶²⁵ Hz. Ali'nin, “Ulemaya duyulan muhabbet dindir ki; onun aracılığıyla Allah'a hizmet edilir” sözüyle kıyaslanabilir. Bkz. H. S. Jarrett, a.g.e. s. 541, * imli dip not.

ahde olan bu bağlılığını da tasdik etmiş olur. Bundan evvel de ahid fermanında ismi geçen efendim el-Müstekfî Ebû'r-Rebî'i Süleyman -Allah onun şanını yüceltsin- buna tamamen rıza gösterdiklerini belirtir bir beyan yazmıştır ve kendilerinin emrindedir."

O halifelerin en erdemlilerinden en dindar olanlarındandı. Sürekli sükûnet içinde ibadet eder, namaz kılar ve Kur'ân okurdu. Halk içine çıkmaktan sakınırdı. Hoş bir mizaca ve tabiata sahipti.

Kardeşi el-Mu'tadîd onun için, *"Büyüdüğünden beridir kardeşimde en ufak bir yanlışla dahi şahit olmadım"* derdi.

El-Melik ez-Zâhir de ona tam bir güven duyar ve değerini bilirdi. Babam da onun imamıydı ve onun gözündeki ayrıcalıklı bir yeri vardı. Hatta oldukça samimiydiler ve onun tarafından muazzam derecede onurlandırılmıştır.

Bize gelince bizler de onun evinde, hamiliği altında büyüdük. Ailesi imanda, ibadette ve fazilette mükemmeldi. Ömer b. Abdü'l-Azîz'in ailesinden sonra dünya üzerinde bu halifenin ailesinden daha çok erdem ve fazilet sahibi başka bir halifenin bulunacağını sanmam.

854 senesinin Zü'l-Hicce ayının sonlarına doğru, cuma günü vefat etmiştir (Şubat 1451). Kendileri altmış üç yaşındaydı. Ondan sonra babam kırk gün daha yaşamıştır. Sultan, kabrine kadar gelerek cenaze merasimine katılmış ve bizzat tabutunu taşımıştır.

Onun döneminde ulemadan vefat edenler şöyledir: Takî el-Makrizî, el-Şeyh İbâde, şair İbn Kâmil, el-Vefâî, el-Keyânî ve Şeyhü'l-İslam İbn Hacer.

El-Kâim bi'Emrillah Ebû'l-Bekâ (1451-1455)

El-Kâim bi'Emrillah. Ebû'l-Bekâ, Hamza b. el-Mütevekkil.

Kardeşinin ardından ona biat edildi. Lakin, kardeşi bu ahdi ne ona ne de bir başkasına bırakmıştı. Oldukça atılgan ve gözüpek. Hilafetin görkemini, kısmen de olsa yerine getirebilmişti. Kardeşlerinden farklı olarak oldukça ki-birli bir hali vardı.

Onun devrinde, 857 senesinin başlarında el-Melikü'z-Zâhir Çakmak öldü. Yerine oğlu Osmân geçti ve el-Mansûr lakabını aldı. Bir buçuk ay kadar bu makamda kalmıştır. Sonra İnâl, el-Mansûr'un üzerine atıldı ve onu alaşağı etti. Böylece halife, Rebîü'l-Evvel ayında onu sultan ilan etti ve el-Eşref lakabını aldı. Bundan kısa bir süre sonra ordunun halifeye karşı ayaklanması sebebiyle halife ve el-Eşref arasında anlaşmazlık çıktı. Bu yüzden el-Eşref, 859 senesinin Cemâziye'l-Âhir ayında onu halifelikten düşürdü (Haziran 1455).

Sonra onu İskenderiye'ye yolladı ve 863 senesindeki vefatına kadar zindanda tuttu (5 Eylül 1458).⁶²⁶ El-Müstaîn'in kızkardeşinin yanına defnedilmiştir. Bu üvey kardeşler hakkında ilginç olansa ikisinin de halifelikten düşürülmesi, İskenderiye'de zindana atılmaları ve İskenderiye'de defnedilmeleridir.

Sadece babam ve el-A'lâ el-Kalkaşandî el-Kâim, onun döneminde vefat eden dikkate değer ulemadandır.

Asrımız Halifesi El-Müstencîd Billah Ebû'l-Mehâsin (1455-1479)

El-Müstencid Billah, Ebû'l-Mahâsin Yusûf b. el-Mütevekkil. Kardeşinin hal' edilmesi üzerine ona biat edildi. Devrin sultanı, el-Eşref İnâl'dır. Sultan 865 senesinde öldü (6 Mart 1461). Yerine oğlu Ahmed geçti ve el-Müeyyed lakabını aldı. Fakat, sonra Hoşkadem Müeyyed'in üzerine atıldı ve onu zapt altına aldı. Böylece halife sultanlığı ona verdi ve ez-Zâhir lakabını aldı. Ez-Zâhir, 872 senesinin Rebî'ü'l-Evvel ayında ölünceye kadar bu mevkiyi korudu (18-19 Ekim 1467). Yerine Balbay geçti ve ez-Zâhir lakabını aldı. Lakin, iki ay sonra ordu ona karşı ayaklandı ve onu yakaladılar. Böylece Timur Buga onun yerine geçti ve ez-Zâhir lakabını aldı. Lakin, iki ay sonra onu da alaşağı ettiler, böylece günümüz sultanı Kayıtbay Sultan oldu (8 Şubat 1468) ve el-Eşref lakabını aldı. Hâkimiyetini iyice pekiştirdi; öyle ki onun iktidarı, en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn devrinden bu yana hiçbir sultanın dengi olamayacağı mertebede bir saygınlık ve istikrar kazanmıştır. Zira kendisi, yanında itimat ettiği komutanlar içinden tek biri dahi olmadan oldukça zayıf bir birliğin başında Mısır'dan Fırat Nehri'ne kadar yolculuk edebilmişti.

Mısır'da hiçbir dinî makam sahibini -zamanın en değerli şahsiyetleri olmadıkları sürece- kadılık, şeyhlik ya da müderrislik gibi makamlara tayin etmemesi onun eşsiz idaresine misaldir; zira bu tayinleri de ancak uzun süren bir düşünme sürecinden sonra yapmaktaydı; öyle ki bazı mevkiler bu yüzden aylarca boş kalıyordu. Rüşvet karşılığında ise ne bir kadı ne de bir şeyh ataması yapmıştır.

Ez-Zâhir Hoşkadem'in ilk günlerinde Şam valisi Cânım, askerlerle arasında kendisinin sultan olacağı anlaşmasıyla Mısır'a yürüdü. Onun yaklaştığı haberi ez-Zâhir'in kulağına gittiği vakit halife derhal, dört kadı ve askerlerin kaleye gitmelerini emretti. Şam valisine de geri dönmesi için ısrar ettiği

⁶²⁶ 17 Şevval 862, 5 Eylül 1458. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 543, * imli dipnot.

bir mektup gönderdi. Böylece Cânım, birkaç şart⁶²⁷ öne sürdükten sonra geri döndü. Kadılar ve askerler kendi evlerine döndü; fakat halife kalede kalmayı sürdürdü. Sultan onun kendi mutat evine dönmesine izin vermedi. Bu sebeple halife, 884 senesinin Muharrem ayının yirmi dördünde, cumartesi günü vefat edinceye kadar burada ikamet etmek zorunda kalmıştır (25 Nisan 1479). Vefatından evvel iki yıl boyunca felçten çekmiştir. Kalede onun için ezanlar okunmuş, sonra Nefisî türbesi yakınlarındaki halifeler mezarlığına defnedilmiştir. Öldüğü vakit doksan yaşına gelmişti ya da bunu dahi geçmiştir.

El-Mütevekkil Âla'llah Ebû'l-İzz (1479-1497)

El-Mütevekkil Âla'llah Ebû'l-İzz Abdü'l-Azîz b. Yakûb b. el-Mütevekkil Ala'llah. 819 senesinde doğdu. Annesi Hac Melik isimli bir asker kızıdır. Babası ise hiçbir zaman halife olmamıştır. Büyüyüp yetişmesiyle saygı görmüş, sevilmiş, hem yüksek hem de alçak tabaka ona karşı muhabbet beslemiştir. Takdire şayan bir mizacı vardı, tevazu sahibiydi, oldukça kibardı, herkese karşı yumuşak başlıydı ve adap bilirdi.

İlimle meşgul olmuş, babam ve diğerleri ile birlikte kıraat etmiştir. Amcası el-Müstekfî, onu bizzat kendi kızı ile evlendirdi ve ondan asil bir oğlu oldu. O oğlan çocuğu ki Hâşimîler içinden bir Hâşimî'dir.

Amcası el-Müstencid'in hastalığı bir müddet daha devam edince onu veliaht gösterdi. El-Müstencid vefat ettiği vakit, Muharrem ayının yirmi altısında, sultanın, kadıların ve emîrlerin eşliğinde ona biat edildi (27 Nisan 1479).

Kendisi ilkin el-Müstaîn Billah lakabını almak istemiş, lakin sonra el-Müstaîn ve el-Mütevekkil arasında kararsız kalmış ve nihayetinde de el-Mütevekkil üzerinde karar kılmıştır. Sonra önünden kadılar, devlet görevlileri ve önde gelenler olmak suretiyle, kaleden mutat evinin yoluna kadar at binmiştir. *"Bu, herkesin toplanıp bir araya geldiği bir gündür."*⁶²⁸ Sonra günün sonunda el-Müstencid'in ikamet ettiği kaleye geri döndü.

Bu sene Sultan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay, hac vazifesini yerine getirmek üzere hacca gitti. Zira bu, yüz seneden fazla müddettir hiçbir sultanda görülmemiş bir iştir. Ziyaretine ilkin Medine'den başladı ve burada tam altı bin

⁶²⁷ Cânım, Dimaşk'taki bir grup emire karşı sultandan yardım istemiş, sultan da buna söz verip yerine getirmiştir. Bkz. H.S.Jarrett, a.g.e., s. 544, * imli dipnot.

⁶²⁸ Hûd suresi, 103. âyet: *"Şüphesiz ahiret azabından korkanlar için bunda bir ibret vardır. Bu, insanların (hesap ve ceza için) toplanacakları bir gündür. Bu, herkesin toplanıp bir araya geleceği gündür."*

dinar harcadı. Sonra Mekke'ye geçti ve orada da tam beş bin dinar harcadı. Mekke'de bizzat kendisinin inşa ettirdiği medreseye bir şeyh ve bir de sufi tayin etti. Sonra hac vazifesini yerine getirerek geri döndü. Şehir, onun gelişini onurlandırmak için süslendi ve birkaç gün böyle kaldı.

885 senesinde komutanlığını düveydâr (divitdar) Yaşbek'in yaptığı bir ordu Mısır'dan Irak tarafına doğru sefere çıktı. Ruha yakınlarında Yakûb Şah b. Hasan'la⁶²⁹ karşılaştılar ve Mısırlılar yenilgiye uğradılar. İnsanların çoğu öldürüldü, geriye kalanlarsa esir alındı. Yaşbek de esir alındı ve boynu vuruldu. Bunlar Ramazan ayının ikinci yarısında olmuştur (Kasım 1480).

Ne ilginç bir tesadüftür ki Mısır'da, bu düveydâr ile Hanefî kadısı Şemseddîn el-Amşâtî arasında büyük bir hadise çıktı ve her ikisi de birbirinin sonunu istedi. Böylece yazıcının kellesinin Fırat Nehri'nin kıyısında kesilmesiyle Kadı Amşâtî'nin Mısır'da ölmesi aynı güne denk gelmiştir.

886 senesinin Muharrem ayının on yedinci günü, pazar öğle vakti yer öyle bir sarsıldı ki toprak, dağlar ve evler yükselip alçaldı. Bu kısa bir müddet sürdü ve sonra kesiliverdi (26 Mart 1481). Durduğu için Allah'a şükürler olsun. Bu deprem yüzünden Sâlihiye Medresesi'nin kulelerinden birisi Hanefî Kadısı Şerâfeddîn b. Abd'ın üzerine çöktü de kadı hemen oracıkta ölüverdi. Şüphesiz ki hepimiz Allah'tan geldik ve yine O'na döneceğiz!

Yine bu senenin Rebû'l-Evvel ayında, Hint'ten Mısır'a Hâkî adında bir adam çıkageldi. İki yüz elli yaşında olduğunu iddia ediyordu. Böylece ben de onu görmeye gittim. Bir de ne göreyim! Gücü kuvveti yerinde ve sakalı da simsiyah biri! Aklı fikri yerinde olan biri, bırakın fazlasını bir yana, ona yetmiş yaşında bile denmez; lakin iddia ettiğine kanıt olacak bir şey de göstermiyor! Böylece ben de onun bir yalancı olduğu kanısına vardım. Ondan işittiklerime gelince söylediğine göre henüz on sekiz yaşındayken hacca gitmiş ve sonra Hind'e geri dönmüş. Burada Tatarların Bağdad'ı almak için harekete geçtiklerini işitmiş. Sonra Sultan Hasan'ın iktidarı zamanında o daha henüz medresesini kurmadan evvel, Mısır'ı ziyaret etmiş. Lakin, anlattıklarına açıklık getirecek ve tatmin edici olan hiçbir söz söylememiştir.

Aynı sene, Rum Meliki Sultan Osmânoğlu Muhammed'in⁶³⁰ vefat haberi ulaştı. Böylece iki oğlu taht için birbirine düştüler. Bir tanesi muzaffer oldu ve topraklarında hükmünü sağlamlaştırdı. Diğeri ise Mısır'ın yolunu tuttu. Sultan onu büyük bir saygıyla karşıladı ve güzelce ağırladı. Sonra hac vazifesini yerine getirmek için Şam üzerinden Hicaz'a doğru devam etti.

⁶²⁹ Akkoyunlu Uzun Hasan'ın oğullarındandır. Bkz. H. S. Jarrett, *a.g.e.*, s. 545, † imli dipnot.

⁶³⁰ II. Mehmed'i kastediyor.

Şevval ayında Medine'den mektuplar geldi ve yazıldığı üzere Ramazan'ın on üçü gecesini, şehre semadan bir yıldırım düşmüş, böylece yangın çıkmıştı. Mescid-i Şerîf'in damı alev almış, duvarlarından başka ne içindeki kitaplar ne de dikkate değer bir şeyden eser kalmıştı. Bu büyük bir felakettir.

903 senesinin Muharrem ayının son günü, halife hazretleri vefat etti (6 Ekim 1497). Oğlu Yakûb'u veliaht göstermiş ve ona el-Mustamsık Billah lakabını vermişlerdir.

Bunlar, bu tarih eserinin telif edilmesi için toplanabilecek olanların sonuncusudur; 700 senesine kadar vuku bulan hadiseler için Zehebî'nin *Tarih*'ine güvendim. Bu tarihten sonra, İbn Kesîr'in, 738'e kadar gelen *Tarih*'iyle devam ettim. Sonra, 773 senesine kadar *Mesâlik* ve onun zeyliyle devam ettim. Bundan sonra da İbn Hacer'ın 850 senesine kadar gelen *İnbâ el-Gümr*'ünü kullandım. Lakin bu vakalardan başka meseleler üzerine Bağdat tarihi için el-Hatîb'in on ciltlik eserini takip ettim. Şam tarihi içinse İbn Asâkir'in elli yedi ciltlik eserini, Sûlî'nin yedi ciltlik *el-Evrâk*'ını ve üç ciltlik *Tuyûriyyât*'ı, Ebû Nuaym'ın dokuz ciltlik *Hilye*'sini, Dinâverî'nin *Mücâlese*'sini, Müberred'in iki ciltlik *Kâmil*'ini, Seleb'in tek cilt olan *Amâlî*'sini ve diğerlerini kullandım.

Eski bir müellif, el-Mu'temid zamanına kadar gelen halifelerin isimlerini ve vefat zamanlarını söyleyen, recez ölçüsünde bir şiir yazmıştır. Lakin ben, bundan da daha iyi bir şiir yazdım ki kitabımı bununla nihayete erdirmeyi yerinde görüyorum.⁶³¹

Endülüs Emevî hanedanı üzerine

Bunların ilki Abdü'r-Rahman b. Mu'âviye b. Hişâm b. Abdü'l-Melik b. Mervân'dır. 138 senesinde kaçarak Endülüs'e girmesiyle ona biat edilmiştir (755). Ehl-i ilim ve adaletten bir zat idi. 170 senesinin Rebîû'l-Âhirinde vefat etmiştir (786).

⁶³¹ Her ne kadar Suyutî eserini bu şiirle bitirmeyi uygun gördüyse de çok uzun olması bir yana, şiirin bıktırıcı derecede isim tekrarı ile dolu olması ve çevirisi ne derece bir maharetle yapılırsa yapılsın asla aslının yerini ve manasını karşılayamayacağını düşündüğüm için şiiri buraya koymamaya karar verdim. Nihayetinde hangi çeviri yöntemi kullanılırsa kullanılsın, kulağa aslının hitap ettiği şekilde hitap etmekten yoksun kalacaktır.

Yerine oğlu Hişâm Ebû'l-Velîd geçti. O da 180 senesinin Sefer ayında vefat etti (796). Yerine oğlu el-Hakem Ebû'l-Muzaffer geçti ve el-Murtezâ lakabını aldı. 206 senesinin Zü'l-Hicce ayında vefat etmiştir (821).

Yerine oğlu Abdü'r-Rahman geçti. O, Endülüs'te Emevîlerin iktidarını yücelterek onu hilafetin ihtişamına bürüyen ilk kişiydi. İktidarı sırasında üzeri işlemeli cübbeler ve dirhem sikkeler Endülüs'te ilk kez görülmüştür. Bundan evvel, Araplar'ın burayı fethinden bu yana bir darphane kurulmamıştı ve şark ahalisinin evvelce yanlarında getirdiği dirhemleri kullanırlardı. Heybet ve mağrurlukta tıpkı Velîd b. Abdü'l-Melik'e benzerdi. Felsefe üzerine kitaplar aramakta ise âdeta Abbâsîlerin el-Me'mûn'u gibiydi. Felsefeyi Endülüs'e ilk kez sokan da odur. 239 senesinde vefat etti (853).

Yerine oğlu Muhammed geçti ve 273 senesinin Sefer ayında vefat etti (886).

Yerine oğlu el-Münzir geçti. O da 275 senesinin Sefer ayında vefat etti (888).

Yerine kardeşi Abdullah geçti. O, Endülüs halifeleri içinde en çok ilim sahibi olan ve dinine en çok düşkün olandır. 300 senesinin Rebîü'l-Evvel'inde vefat etti (912).

Yerine torunu Abdü'r-Rahman b. Muhammed geçti ve en-Nâsır lakabını aldı. Endülüs'te, Halife ve Emîrül-Mü'minîn unvanlarını alan ilk odur. Bu, el-Muktedir'in halifeliğinde, Abbâsî iktidarının zayıfladığı sıradadır. Ondan evvelkiler kendilerini sadece emîr şeklinde isimlendiriyordu. 350 senesinin Ramazan ayında vefat etmiştir (961).

Yerine oğlu el-Hakem el-Mustansır geçti. 366'nın Sefer'inde vefat etmiştir (976).

Yerine oğlu Hişâm el-Müeyyed geçti. Lakin, sonradan hal' edilmiş ve 399 senesinde de zindana atılmıştır (1008-09).

Yerine Muhammed b. Hişâm b. Abdü'l-Cabbâr b. en-Nâsır Abdü'r-Rahman geçti ve el-Mehdî lakabını aldı. On altı ay iktidarda kaldı. Sonra yeğeni Hişâm b. Süleyman b. en-Nâsır Abdü'r-Rahman ona isyan etti, böylece ona biat edildi ve er-Reşîd lakabını aldı. Lakin, amcası onunla savaştı ve onu öldürdü. İnsanlar, amcasının öldürülmesi üzerine anlaşınca amcası saklandı. Fakat sonra onu da öldürdüler. Öldürülen Hişâm'ın kardeşinin oğlu Süleyman b. el-Hakem el-Mustansır'a biat ettiler. El-Müstain lakabını aldı. Sonra ona da ayaklandılar ve 406 senesinde esir alarak zindana attılar (1015).

Yerine Abdü'r-Rahman b. Abdü'l-Melik b. en-Nâsır geçti ve el-Murteza lakabını aldı. Lakin senenin sonlarına doğru öldürülmüştür. Bundan sonra da Emevî iktidarı zayıflamaya başladı.

Ali'nin soyundan gelen Hasanî hanedanı ayaklandı ve 406 senesinin Muharrem ayında en-Nâsır Ali b. Hammûd iktidarı ele geçirdi (1016). Fakat 408 senesinin Zü'l-Kâde ayında öldürülmüştür. Yerine kardeşi el-Me'mûn el-Kâsım geçti ve o da 411 senesinde hal' edildi. Sonra yeğeni Yahyâ b. en-Nâsır Ali b. Hammûd ayaklandı ve el-Müsta'î lakabını aldı. Lakin, o da bir sene ve yedi ay sonra öldürülmüştür.

Bundan sonra Emevî hanedanı geri geldi. El-Müstazhîr Abdü'r-Rahman b. Hişâm b. Abdü'l-Cabbâr halife oldu. Fakat elli gün sonra öldürülmüştür.

Muhammed b. Abdü'r-Rahman b. Ubeydullah b. en-Nâsır Abdü'r-Rahman iktidara geldi ve el-Müstekfî lakabını aldı. O da bir sene ve dört ay sonra hal edilmiştir.

Sonra Hişâm b. Muhammed b. Abdü'l-Melik b. en-Nâsır Abdü'r-Rahman geldi ve el-Mu'temid lakabını aldı. Bir müddet iktidarda kalmayı başardı, lakin sonra hal edildi ve 428 senesinin Sefer ayında ölünceye kadar zindanda tutuldu. Onun vefatıyla Endülüs'teki Emevî Devleti nihayete ermiştir.

Habîs Ubeydî hanedanı üzerine

Bunlardan Mağrip'te ilk olan el-Mehdî Ubeydullah'dır ve 296 senesinde iktidara gelmiştir (908-909). Ondan sonra oğlu el-Kâim bi'Emrillah geldi ki 333 senesinde ölmüştür (944). Sonra oğlu İsmâil geldi ve o da 341 senesinde öldü (952). Sonra oğlu el-Muizz li'Dinillah Sa'd onun yerini aldı. 362 senesinde Kahire'ye girdi. O da 365 senesinde öldü (975). Sonra oğlu el-Aziz en-Nizâr geldi ve 382 senesinde öldü. Yerine oğlu el-Hâkim bi'Emrillah el-Mansûr geçti ve o da 411 senesinde öldürüldü (1020). Ondan sonra yerine oğlu ez-Zâhir li'İzâze'd-Dînillah Ali geçti ve o da 428 senesinde öldü (1036). Yerine oğlu el-Mustansır Maad geçti ve 487 senesinde öldü (1094). Böylece altmış sene, dört ay halifelik yapmış oldu. Zehebî'nin söylediğine göre kendisi, İslam'da bu kadar uzun süre iktidarda kalan ne bir halife ne de bir sultan bilmektedir. Ondan sonra yerine oğlu el-Musta'î Billah Ahmed geldi ve 495 senesinde öldü (1101). Yerine henüz beş yaşında bir çocuk olan oğlu el-Âmir bi'Ahkâmillah Mansûr geldi. Lakin 524 senesinde, geride yerini alacak kimse bırakmaksızın öldürülmüştür (1130). Yerine kuzeni el-Hafız li'Dînillah Abdü'l-Mecîd b. Muhammed b. el-Mustansır geldi ve 544 senesinde öldü (1149). Yerine oğlu el-Zâfit Billah İsmâil geldi ve 549 senesinde öldürüldü. Yerine oğlu el-Fâiz bi'Nasrillah İsâ geldi ve o da 555 senesinde öldü (1160). Sonra el-Âzîd li'Dînillah onun yerini aldı, lakin 567 senesinde hal' edildi ve

aynı sene de öldü (1171). Zira bu sene Mısır'da Abbâsî çağrısı kabul görmüş ve Ubeyd hanedanının soyu tükenmiştir. Zehebî'nin söylediğine göre, "Onlar, hilafetin vârisi değil, ancak on dört tane gaspçıydı."

Ali ve Hasan'ın soyundan gelen Tabataba⁶³² hanedanı üzerine

Bunlar içinde Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim Tabataba, 199 senesinin Cemâziye'l-Âhir ayında halife oldu. Aşağı yukarı bu dönemde, el-Hâdi Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. Tabataba, Yemen'de ayaklandı ve Müslümanların velayeti üzerinde hak iddia etti. 208 senesinin Zü'l-Hicce ayında ölmüştür (823). Yerini oğlu Murtaza Muhammed aldı ve 320 senesinde öldü (932). Yerine kardeşi en-Nâsır Ahmed geldi ve 323 senesinin Sefer ayında öldü. Yerine oğlu el-Müntekheb el-Hüseyin geldi ve 329 senesinde öldü (940). Sonra yerine, 344 senesinin Şevval ayında öldürülen kardeşi Muhtar el-Kâsım geldi (955). Sonra kardeşi el-Hâdi Muhammed, sonra er-Reşîd Abbâs geldi ve bundan sonra da soyları tükenmiştir.

Taberistan hanedanı üzerine

Bunları birbiri ardına altı kişi yönetmiştir: Üçü Hasan'ın soyundan, diğer üçü Hüseyin'in soyundan gelenlerdir. Hişâm el-Dâi İle'l-Hakk b. el-Hasan b. Zeyd el-Cevvâd b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib 250 senesinde Rey ve Deylem'de hüküm sürdü (864). Sonra kardeşi el-Kâim b. el-Hakk Muhammed yerini aldı ve 288 senesinde öldürüldü (901). Sonra torunu el-Mehdî el-Hasan b. Zeyd b. el-Kâim b. el-Hakk onun yerini aldı. Ondan sonra da en-Nâsırü'l-Etrûş geldi ve 304 senesindeki vefatına kadar iktidarını sürdürdü. Sonra yerine oğlu el-İmâm Muhammed el-Hâdi geldi. Fakat sonra hal' edildi ve yerine kardeşi en-Nâsır Ahmed geldi. Onun yerine de es-Sâir li'Dînillah Cafer b. Muhammed b. el-Hasan b. Ömer el-Eşref geçti. O da 245 senesinde öldü ve böylece soyu da tükendi.

⁶³² Hz. Ali'nin altıncı göbekten torunu. Tabataba lakabını almıştır, zira kendisi 'kaf' harfini 'ta' şeklinde telaffuz etmekteydi. Söylendiğine göre bir gün yeleğini istemek için seslendiğinde "kaba, kaba" diyeceği yerde "taba, taba" demiş ve böylece bu şekilde anılır olmuştu. Ebû'l-Mehâsin'e göre ayaklanma hicrî 199 senesinin Cemâziye'l-Âhir'inde olmuştur. Bkz. H. S. Jarret, *a.g.e.*, s.549, † imli dipnot.

* * *

Bir görüş – İbn Ebî Hâtim'in *Tefsîr*'inde söylediği üzere kendisi Abdullah b. Amr b. Âs'ın, "*Dünya yaratıldığından beri, büyük bir olay olmadan bir asır niha-yete ermemiştir*" dediğini işitmiştir.

Kanımca bu milletin ilk asrının sonunda, Haccâc felaketi vuku bulmuştur. Haccâc'ın ne olduğunu size ne idrak ettirebilir ki?

İkinci asırda ise el-Me'mûn'un belaları ve kardeşiyle arasındaki savaşlar vardır. Bu zaman zarfında Bağdad'ın o güzelim mekânları harap olmuş ve pek çok insan katledilmiştir. Sonra da kardeşinin öldürülmesi ve bundan sonra da halkın, Kur'ân'ın yaratılmış olması iddiası üzerine sorguya çekilmesi hadisesi vuku bulmuştur. Zira bu, bu milletin üzerine çökmüş ilk ve en büyük fitnedir; öyle ki, âdeta bir sapkınlığa davettir! Ondandır evvel hiçbir halife, halkı sapkınlığa bu nebze yakın bir şeye davet etmemiştir.

Üçüncü asırda ise Karmatî istilasını oldu. Bu sizlere kâfidir. Sonra, el-Muktedir'e karşı ayaklanma çıktı. El-Muktedir hal' edildiği vakit, İbnü'l-Mu'taz'a biat edilmiş ve sonraki gün el-Muktedir yeniden iktidarı eline almış ve böylece kadı ve bir kısım ulemanın öldürülmesi vakası meydana gelmiştir. Bundan evvel İslam'da hiçbir kadı öldürülmemiştir. Bundan sonra da ülkede fitne çıkmış ve bağlı memleketlerdeki zorbaların zulmü günümüze kadar sü-regelmiştir. Ubeydî hanedanının tesis edilmesi meselesi de bunlar arasında zikredilmelidir. Onların çıkardıkları fesat, küfür, ulema ve dini bütün insanların katli sizler için kâfidir.

Dördüncü asırda el-Hâkim -bi'Emrillah'ın değil- bi'Emr-i İblîs'in iktidarı vuku bulmuştur. Onun ettikleri sizlere yeterlidir.

Beşinci asırda ise Frenkler Şam ve Beytü'l-Mukaddes'i⁶³³ ele geçirdiler.

Altıncı asırda, Yusûf'un vaktinden bu yana benzeri hiç duyulmamış bir kıtlık çıktı ve bundan sonra da Tatarlar'ın akınları başladı.

Yedinci asırda, benzeri evvelden hiç işitilmemiş olan Tatar fitnessi çıktı. Bunlar yüzünden denizler misali Müslüman kanı akmıştır.

Sekizinci asırda ise Timurlenk fitnessi zuhur etti. Bundan evvel gelen Tatar fitnessi onun yanında önemsiz denecek bir mertebede kalmıştır.

Şimdi ben, Muhammed (sav) ve onun sahabesi vasıtasıyla Allah'a, dokuzuncu asrın fitnessi gelmezden evvel bizi merhametiyle kuşatması için yalvarıyorum! Âmin.

⁶³³ Kudüs.

DİZİN

- Abaka, Hülagü'nün oğlu 486, 488
Abdü'r-Rahman b. Avf 66, 67, 84, 94, 107,
114, 139, 148, 165, 166, 231
Acemler 145
Âd kavmi 461
Ahrâm kalesi 222
Ahvaz 144, 145
Âişe 36, 46, 47, 48, 49, 50, 54, 55, 62, 64, 73,
76, 77, 86, 87, 92, 95, 97, 98, 99, 113, 114,
119, 121, 128, 130, 131, 132, 136, 148,
157, 162, 163, 164, 169, 180, 182, 195,
200, 210, 211, 218, 223, 226, 300, 377
Aksaray 434
Ali b. Büveyh 400, 403, 411
Alp Arslan 430, 431, 432, 436
Amr b. Âs 59, 62, 113, 119, 151, 167, 183,
210, 211, 221, 525
Amr İbnü'l-Âs 54, 123, 210, 212
Antakya 145, 294, 358, 360, 361, 434, 436
Armayıl 230
Arslan et-Türkî Besâsirî 428, 429
Arsûf 438
Arzân 407
Askar 145, 343
Astisan 347
Asvan 454
Avset 60, 61, 62, 65, 66, 74, 86, 106, 107, 108,
130, 131, 132, 180, 187
Aylah 39
Ayn Calût savaşı 482
Azerbaycân 145, 230
Bâbü'l-Âzec 430
Bağdat 26, 27, 31, 33, 266, 267, 278, 287,
297, 304, 306, 307, 317, 318, 319, 323,
324, 327, 335, 341, 346, 351, 352, 358,
361, 367, 370, 372, 374, 376, 377, 379,
389, 390, 392, 393, 394, 395, 397, 403,
404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411,
412, 413, 415, 418, 419, 420, 421, 425,
428, 430, 431, 432, 433, 434, 436, 437,
438, 441, 442, 444, 445, 446, 447, 448,
450, 453, 454, 456, 457, 458, 459, 460,
463, 472, 474, 477, 478, 479, 480, 483,
484, 485, 488, 498, 501, 520, 521, 525
Bahtâra 447
Bakuba 467
Balbay 518
Barka 145, 202, 394, 454
Bâtınî 439, 442
Bâtınîler 44, 438, 442
Baybars 434, 482, 483, 484, 485, 487, 490,
491
Beckem et-Türkî 407
Bedir 21, 46, 50, 53, 54, 60, 75, 106, 113, 120,
133, 135, 136, 158, 160, 170, 172, 177,
208, 220
Benî Kantûra 43
Berzâ 222
Beyhakî 29, 30, 52, 70, 73, 79, 80, 82, 103,
108, 110, 111, 113, 115, 119, 121, 124,
125, 138, 141, 156, 161, 199, 205, 214,
235
Beytü'l-Mal 93, 143, 149, 152, 154

Beytü'l-Mukaddes 48, 145, 436, 503, 525
 Bideydûn 322, 323
 Bilâd-ı Rum 434
 Bilâl 63, 67, 78, 79, 138, 143, 160, 231, 234, 244, 328
 Buhârî 29, 30, 32, 53, 54, 57, 59, 60, 61, 64, 68, 70, 91, 92, 101, 102, 103, 105, 110, 112, 113, 114, 117, 121, 128, 130, 146, 151, 163, 177, 195, 209, 218, 350, 380, 466, 507
 Buhtunnasr, Nebukadnezzar 476
 Büyük İskender 477
 Câbiye 145
 Cahiliye 49, 50, 52, 85, 87, 122, 141, 172, 195, 204
 Calyenus 325
 Cebrâil 48, 53, 56, 59, 62, 65, 67, 75, 128, 130, 131, 134, 137, 296, 303, 412
 Celûla savaşı 145
 Cemel Vakâsı 182
 Cemeretü'l-Akabe, Şeytanü'l-Kebir 341
 Cengiz Han 475, 476
 Ceyhun nehri 463, 469, 472, 476
 Cursûme 230
 Cürcân 232, 287
 Darakutnî 48, 78, 341
 Dârü'l-İlm 423
 Deccal 34, 105
 Delâil 30, 36, 119, 121, 124, 125, 126, 139, 141, 175, 186, 187, 214
 Delâilü'l-Nübüvve 29, 138
 Demir Hisâr 232
 Derbend Şarvan 477
 Deybel 230
 Deylem 524
 Deylemî 36, 37, 38, 59, 63, 106, 107, 108, 131, 400, 409, 453
 Dicle 254, 308, 331, 346, 390, 393, 395, 415, 421, 426, 432, 456, 469
 Dimaşk 144, 216, 227, 230, 235, 248, 251, 276, 358, 359, 361, 377, 411, 414, 424, 439, 470, 480, 482, 484, 485, 486, 489, 491, 519
 Dimyat 359, 395, 452, 459, 465, 472, 473, 486

Dinâver 145, 393, 397, 418
 Dinâverî 417, 521
 Divan 42, 144, 150, 156, 157
 Diyâr-ı Bekir 415
 Diyâr-ı Mudâra 415
 Diyâr-ı Rebîa 415
 Dongola 487
 Dürretü'l-Kâmine 492
 Ebû Cehil 108, 126, 127, 144
 Ebû Dâud 31, 32, 56, 68, 78, 103, 109, 110, 111, 338
 Ebû Hanîfe 51, 293
 Ebû Huld 34
 Ebû Hüreyre 31, 35, 48, 53, 55, 56, 61, 65, 66, 68, 70, 71, 86, 88, 104, 123, 129, 130, 131, 164, 178, 180, 181, 200, 211, 222, 223, 281, 342, 515
 Ebû'l-Fazl b. Hacer 25
 Ebû Müslim 262, 265, 277, 309, 461
 Ebû Nasr Sâbur b. Ardeşir 423
 Ebû Nuaym 35, 36, 46, 49, 51, 52, 56, 59, 61, 72, 73, 94, 107, 108, 112, 116, 120, 125, 126, 139, 161, 175, 186, 187, 214, 229, 235, 246, 250, 350, 432, 521
 Ebû Tâlib Muhammed b. Mikâil 428
 Ecnadeyn savaşı 90
 Edessa 145, 407
 Ehl-i Beyt 34, 38, 112, 196, 300, 384
 El-Askalânî 301, 492
 El-Bakillânî 427
 El-Bezzâr 29, 31, 32, 35, 47, 64, 101
 El-Eşrefiyye Medresesi 470
 El-Evzâi 211, 266, 277
 El-İhşid 411
 El-İsâbe' 25
 El-İtkân 60
 El-Kâmil fi't-Tarih 467
 El-Lân ve Elkaz ülkesi 477
 El-Müeyyed İbrahim b. Mesud b. Muhammed b. Sebuktekin 434
 El-Nesaî 82, 399
 El-Velîd b. Yezîd 32, 33
 Emâvus 145
 Emir Kurtekin 407
 Endülüs 21, 26, 27, 33, 44, 167, 230, 263,

- 265, 267, 293, 347, 404, 413, 419, 426, 439, 459, 483, 486, 521, 522, 523
- Enes 50, 60, 62, 66, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 83, 112, 121, 123, 124, 135, 142, 143, 160, 162, 163, 165, 173, 177, 195, 196, 221, 227, 231, 234, 235, 266, 268, 293, 301, 304, 333, 342
- Ensâr 31, 59, 60, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 95, 100, 105, 148, 165, 169, 206, 208, 217, 245
- Ercuvan 440
- Erdebîl 222
- Ermenistân 221
- Eşâri 77, 160, 433
- Eşmûn kanalı 486
- Eşnas et-Türkî 351
- Farazdak 184, 253
- Fatîmîler 394, 403
- Fayyûm 394
- Fedek bağı 237
- Felsefe 466, 522
- Fergana 230, 346, 347, 375, 475
- Fırat 344, 393, 415, 428, 456, 482, 488, 518, 520
- Fitne 32, 33, 34, 81, 82, 85, 96, 112, 127, 130, 133, 171, 195, 198, 288, 296, 297, 384, 397, 425, 433, 438, 525
- Frenk 439
- Frenkler 436, 438, 439, 448, 452, 456, 462, 464, 465, 472, 473, 486, 525
- Fuvva 464
- Gadir Hum 413
- Gazne 424, 429, 434, 477
- Girit 413
- Haccâc 35, 140, 141, 187, 218, 221, 222, 223, 226, 227, 229, 231, 242, 244, 277, 315, 343, 380, 445, 483, 505, 525
- Hacerü'l-Esved 102, 384, 396, 397, 411, 497
- Hadramut 39
- Halep 145, 359, 426, 436, 448, 460, 463, 482, 484, 485, 507
- Hamdânoğulları 408
- Hanbeliler 397
- Harâmeyn 415, 425, 435
- Harezmşah 458, 463
- Harezm Şah Muhammed b. Tukuş 475
- Haricîler 33, 184, 194, 212, 330
- Harra savaşı 140, 215, 216, 217, 473
- Hayber 145, 177, 178, 181
- Hayfa 438
- Hemedân 145, 306, 358, 400, 418, 420, 441, 442, 445, 458, 476, 477, 487
- Heraklea 221, 295
- Hicri takvim 145
- Hilât 359
- Hille 441, 448
- Hilvan 448
- Hilye 35, 36, 56, 107, 108, 112, 116, 125, 250, 432, 521
- Horasan 37, 105, 167, 218, 223, 238, 247, 262, 267, 290, 291, 295, 296, 303, 306, 307, 316, 359, 377, 395, 400, 405, 412, 415, 423, 424, 429, 436, 441, 450, 458, 475, 476, 477
- Hoşkadem 518
- Hudeybiye 46, 59, 79
- Hulefâ-i Râşidîn 12, 18, 33, 34, 123, 186, 234, 499, 516
- Huzeyme b. Sâbit 91
- Hülagü 486, 488
- İbn Abbas 35, 36, 37, 38, 47, 49, 51, 52, 56, 57, 62, 63, 64, 65, 71, 72, 76, 110, 121, 123, 126, 128, 130, 131, 132, 135, 136, 147, 159, 173, 177, 178, 180, 181, 183, 196, 201, 207, 213, 214, 221, 232, 253, 265, 276, 289, 300, 314, 327, 350, 367
- İbn Asâkir 36, 38, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 61, 64, 65, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 85, 87, 88, 94, 97, 100, 107, 108, 109, 114, 117, 120, 121, 126, 129, 131, 132, 133, 134, 138, 141, 144, 150, 151, 156, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 168, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 180, 181, 184, 185, 188, 189, 191, 193, 198, 199, 205, 206, 208, 210, 211, 216, 219, 227, 234, 246, 253, 259, 265, 268, 276, 299, 323, 327, 331, 332, 334, 338, 342, 343, 350, 363, 364, 366, 367, 384, 521

- İbn Cerîr 34, 35, 64, 109, 137, 144, 262, 384, 399
- İbn Ebî Şeybe 110, 111, 123, 153, 188, 201, 205, 207, 208, 210, 225, 228
- İbn Ebû Duâd 345, 352, 358, 366, 368
- İbn Fazlilah 42
- İbn Hallikân 26, 28, 47, 122, 270, 271
- İbn Hibbân 30, 31, 50, 101, 103, 106, 107
- İbn-i Sînâ 122, 432
- İbn Kesîr 35, 46, 48, 51, 56, 58, 59, 60, 61, 80, 105, 106, 253, 505, 521
- İbn Kutalmış 434
- İbn Mesud 32, 43, 63, 67, 68, 70, 75, 81, 82, 96, 123, 128, 132, 133, 153, 166, 168, 170, 178, 180, 181, 210, 277
- İbn Mesûd 70
- İbn Nastûr 28
- İbn Şâhin 55, 398, 426
- İbn Tabataba 27
- İbn Tulun 371, 377, 378, 379
- İbnü'l-Cevzî 37, 39, 40, 44, 55, 179, 300, 412, 419, 442, 446, 450, 451, 453, 454, 460
- İbnü'l-Esîr 13, 251, 263, 375, 376, 379, 390, 393, 396, 398, 399, 403, 405, 407, 412, 414, 417, 423, 427, 435, 447, 454, 455, 460, 466, 467, 468, 471, 476, 487
- İbnü'l-Sabbâ 431
- İki Şeyh 29, 32, 57, 62, 65, 68, 76, 81, 89, 93, 101, 103, 129, 130, 131, 134, 148, 163, 178, 195, 491
- İmam Ahmed b. Hanbel 31, 39, 46, 120, 121, 178, 205, 206, 312, 319, 320, 321, 322, 346, 367, 368, 374, 391, 417
- İmrü'l-Kays 326, 342
- İsa mesih 407
- İsbahân 146, 306, 403, 418, 434, 436, 438, 446
- İshâk b. Kundac 378
- İskenderiye 145, 294, 301, 394, 415, 452, 488, 513, 518
- İşbiliyye 486
- İzzeddîn Aybek Türkmenî 473
- Kaab b. Zübeyr 38
- Kâbe 49, 52, 84, 102, 123, 126, 128, 129, 134, 157, 207, 216, 217, 218, 219, 221, 225, 255, 265, 279, 296, 305, 339, 377, 397, 429, 449, 463, 465, 492
- Kadı İyâz 28, 32
- kadınlar salgını 222
- Kadisiye 144
- Kâfiyeci 469, 472
- Kahire 19, 27, 412, 452, 454, 485, 515
- Kâim Muhammed b. el-Mehdî el-Fatimî 395
- Kalavûn 487, 488, 489, 490, 505, 506, 518
- Kâmilîye medresesi 465
- Karmatî 384, 390, 395, 396, 397, 525
- Karmatîler 380, 390, 393, 397, 404, 405, 411, 414
- Kaş 230
- Kaşgir 477
- Katarbûn 230
- Kayravan 26, 28
- Kaysâriye 145
- Kayseri 253, 414, 438
- Kazana 402
- Kazvin 476
- Kerâc 400
- Kerak 487, 489, 490
- Kerbelâ 214
- Ketboğa 488
- Keyrevân 405
- Kıbrıs 166, 167, 266, 295, 339
- Kıpçak 477
- Kinnesrîn 145
- Kirkisîyâ 145
- Kirmân 146, 238, 377, 418
- Kitâbü'l-Mihne 361
- Kitâbü'z-Züafâ 37
- Konstantiniyye 464
- Konya 260, 295, 434
- Kudüs 145, 214, 222, 380, 425, 436, 439, 462, 476, 503, 525
- Kûfe 72, 144, 146, 150, 166, 168, 183, 184, 186, 188, 192, 197, 198, 200, 212, 213, 214, 252, 261, 262, 263, 266, 297, 328, 339, 344, 358, 380, 397, 415, 419, 448
- Kûmas 145
- Kureyş 26, 31, 32, 49, 59, 74, 81, 82, 85, 105, 113, 122, 123, 126, 127, 129, 148, 157, 168, 172, 186, 194, 204, 208, 215, 217,

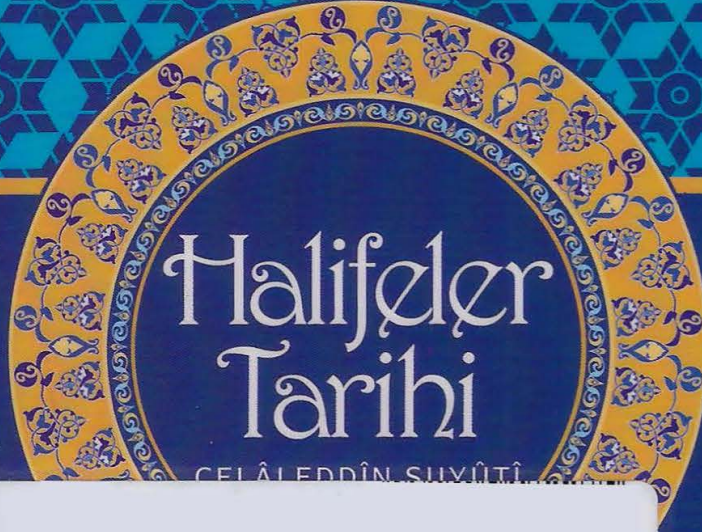
- 219, 222, 247, 257, 280, 289, 291, 444, 497
 Kus 492, 494, 495, 504, 507
 Laçin 489
 Magrib 26, 33, 37, 44, 221, 222, 262, 377, 379, 393, 403, 411, 412, 414, 429, 434, 461, 523
 Mahmûd b. Muhammed Melikşah 441
 Mahmûd b. Sebuktekin 339, 427, 429
 Makam-ı İbrahim 129, 134, 497
 Makârimü'l-Ahlâk 72
 Malazgirt savaşı 431
 Mâlikî 28, 312, 361, 368, 389, 422, 426, 432, 445, 450, 483, 515
 Marakeş 434
 Maraş 402
 Mâsabdan 145
 Mayorka ve Minorka adaları 230
 Mecûsî 26, 403
 Medâin-i Kısra 90
 Melikşah 432, 434, 435, 448, 463
 Menbîc 145
 Mercü's-Suffâr savaşı 90
 Meryem oğlu İsâ 29, 154, 239
 Mescîd-i Dimaşk 230
 Mescidü'l-Nebevî 145, 150
 Mesîsa 221, 222, 402
 Mevkân ve Medînetü'l-Bâb 230
 Mevzuât 37
 Meyyefârikîn 407
 Mısır 13, 26, 27, 28, 33, 41, 44, 97, 140, 145, 150, 167, 168, 169, 170, 218, 221, 229, 234, 253, 261, 274, 293, 301, 318, 321, 342, 344, 345, 353, 358, 359, 360, 361, 371, 376, 377, 379, 384, 393, 394, 395, 399, 403, 408, 411, 412, 414, 415, 417, 418, 419, 423, 424, 425, 426, 428, 429, 431, 432, 435, 436, 438, 439, 444, 448, 449, 452, 454, 455, 456, 459, 463, 464, 465, 466, 470, 471, 473, 481, 482, 486, 487, 490, 491, 493, 496, 504, 505, 507, 510, 511, 512, 513, 514, 518, 520, 524
 Mirâtü'z-Zamân 483
 Muhâcir 88, 90, 111, 148, 151, 165, 206, 236, 241, 242, 245
 Muhacirler 67, 80, 113, 129
 Muhtar el-Kâsım 524
 Mursiya 486
 Mushâfu'l-Osmanî 437
 Mustansırıyye Medresesi 469, 470
 Musul 145, 150, 242, 261, 358, 375, 378, 395, 407, 408, 424, 439, 441, 444, 445, 454, 467, 468, 482, 484, 487
 Mutezile 258, 261, 270, 361
 Mutezîlî 351, 368, 399
 Muvattâ, hadis kaynağı 301
 Müeyyediyye Medresesi 515
 Müseyleme 79, 87, 90
 Müsned 29, 35, 47, 53, 54, 60, 61, 73, 92, 104, 106, 130, 135, 136, 137, 138, 149, 166, 193, 201, 215, 219, 257, 261, 373, 391, 399
 Müsnedü'l-Firdevs 36, 38, 59, 453
 Müstedrek 30, 34, 47, 48, 86, 135, 184
 Necrân 145, 150, 153, 195
 Nehravan 183
 Nehravân 183
 Nesef 230
 Nevbe 487
 Nevevî 45, 46, 49, 57, 58, 60, 100, 106, 122, 123, 129, 131, 135, 149, 150, 151, 179, 489
 Nihâvend 139, 145, 438
 Nikeforus 294, 295, 414
 Nizâmiye Medresesi 430, 448
 Nizâmü'l-Mülk 430, 432, 433, 438, 512
 Nûre'd-Dîn Mahmûd b. Zengî 448, 449
 Nûre'd-Dîn Mahmûd Zengî 450
 Nûre'd-Dîn Muhammed b. Zengî 455
 Nusaybin 145, 378, 407, 408
 Nübye 183, 361
 Oğuzlar 428, 449
 Osmanoglu Muhammed 520
 Râfızîler 425
 Rakka 295, 296, 319, 323, 389, 408
 Raşit 464
 Rey 145, 166, 264, 285, 290, 359, 374, 377, 383, 395, 412, 418, 423, 428, 430, 477, 524
 Rimâde Senesi 144, 145

Rum, Bizanslılar 80, 88, 153, 154, 166, 227, 254, 349, 351, 377, 390, 431, 437, 462, 488
 Safâ tepesi 124
 Sakife 59
 Samarra 346, 351, 357, 370, 372, 373, 374, 377, 379
 Sancar 442, 447, 449, 450
 Savvâd 36
 Sebte 434
 Sefîne 30, 31, 172, 205
 Sekâlîbe 232
 Selahaddîn Eyyûbî 452, 454, 455, 456, 457, 461, 462, 463, 473, 487, 488
 Selahaddîn Yûsuf b. Eyyûb 453
 Selçuk 434
 Selçuklu 11, 12, 434, 463, 478
 Selçuklular 463
 Selsebil pınarı 71
 Semerkand 230, 291, 323, 346, 411, 436, 458, 475, 476, 477
 Sendere 230
 Serhâd 489
 Sıbt İbnü'l-Cevzî 460, 468, 476, 483
 Sıffın 33, 76, 183, 191, 206
 Sibeveyh 121
 Sicistan 202, 377, 424, 477
 Sicistân 146, 377
 Sindiyye 409
 Sirdâniye 232
 Sûlî 39, 44, 122, 257, 261, 263, 264, 269, 273, 274, 275, 276, 280, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 298, 299, 300, 303, 304, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 331, 333, 334, 336, 340, 341, 344, 347, 348, 349, 350, 353, 355, 356, 377, 379, 381, 388, 389, 390, 391, 401, 417, 521
 Sultan Aşnâs 371
 Sultan Bahtiyâr 415
 Sultan Barsabay 420, 514
 Sultan Berkûk 508, 514
 Sultan Kayıtbay 518, 519
 Sultan Kotuz 482
 Sultan Mesud 445, 446, 447, 448
 Surre Men Ra 346, 351, 355, 360, 367

Surûc 145, 438
 Sühreverdi 453, 471
 Sümeysat 145
 Şâfi Şeyhi er-Ruyânî 439
 Şakka 232
 Şakurk 477
 Şam 40, 46, 90, 111, 113, 150, 172, 183, 203, 216, 235, 236, 239, 243, 253, 261, 262, 323, 332, 377, 390, 414, 423, 426, 434, 436, 437, 439, 452, 459, 462, 464, 480, 482, 484, 487, 489, 490, 503, 504, 513, 515, 520, 521, 525
 Şayzar 439
 Şeyh Ebû İshâk eş-Şirâzî 431
 Şûman 230
 Taberânî 35, 37, 43, 46, 47, 48, 50, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 67, 72, 74, 75, 86, 92, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 121, 122, 125, 128, 130, 131, 132, 133, 136, 149, 164, 180, 181, 182, 187, 201
 Taberistân 232, 266
 Taberiye 144
 Talha 47, 66, 67, 107, 124, 146, 147, 170, 171, 174, 182, 199, 211, 406
 Tâlikân ülkesi 412
 Tarih-i Dimaşk 38
 Tarih-i Nişabur 391
 Tarsus 322, 323, 377, 379, 402
 Tasavvuf 361
 Tavlâk kalesi 222
 tenâsüh 411
 Tevrat 43, 138, 146, 231, 250, 331
 Tırmizî 29, 31, 34, 35, 45, 47, 50, 56, 58, 61, 62, 66, 71, 75, 101, 102, 103, 104, 105, 123, 130, 163, 164, 179, 196, 201, 214, 277, 380, 391
 Tikrit 145, 407, 408
 Timur Buga 518
 Timurlenk 506, 507, 525
 Toharistan 347
 Torino Kefeni 407
 Trablus 145, 439, 487, 488, 505
 Tuğrul Bey 428, 429, 430, 461, 463
 Turân Şah 487
 Tus 230

Tustar 145
 Tuvâne 230
 Tuyûriyât 132, 151, 186, 200, 206, 247, 297, 338
 Tuzar 454
 Türk 11, 12, 13, 22, 23, 257, 294, 345, 370, 375, 392, 411, 418, 457, 458, 459, 468, 484, 509, 513
 Türkistan 20, 477
 Türkler 20, 23, 43, 264, 346, 347, 351, 360, 362, 369, 370, 372, 375, 403, 408, 419, 428, 473, 475, 477, 479, 514
 Tüzün 403, 408, 409, 410
 Ubeydîler 26, 29, 44, 414, 429, 434, 436
 Uhud 48, 53, 54, 60, 89, 105, 129, 138, 158, 177, 330
 Ukaylî 37, 106
 Usayfâr, çöl Arabı, eşkiya 423
 Uşrusind 411
 Ümmü'l-Fazl 36
 Ümmü Seleme 37, 181, 182, 214, 217, 223
 Ürdün 144, 415
 Üstaz Sis 267
 Vâdiü'l-Kurâ 145
 Vâsıt 222, 327, 335, 371, 372, 377, 378, 404, 407, 408, 415, 417, 421, 422, 448, 467
 Yahudiler 138, 218, 449
 Yakûb Şah b. Hasan 520
 Yaşbek 520
 Yemen 57, 59, 112, 180, 187, 204, 218, 242, 266, 279, 317, 336, 359, 377, 379, 415, 423, 424, 448, 454, 471, 487, 492, 513,

524
 Yermük 144
 Yezdigerd 145, 167, 257, 287
 Yezdigerd b. Hüsrev 145
 Yezîd b. el-Velîd 33, 259
 Yınal 428
 Yûsuf b. Tâşîfîn 434
 Zâtü'n-Nitâkeyn 223
 Zebzeb 394
 Zehebî 25, 26, 27, 29, 30, 38, 40, 41, 42, 44, 61, 81, 88, 90, 121, 122, 202, 216, 217, 218, 223, 231, 248, 256, 263, 265, 266, 277, 279, 285, 286, 293, 296, 339, 344, 393, 398, 417, 423, 424, 427, 429, 430, 434, 440, 443, 449, 453, 454, 457, 458, 463, 464, 470, 471, 473, 478, 484, 487, 505, 521, 523
 Zengi 487
 Zeyd b. Sâbit 62, 83, 91, 121, 165, 210, 211, 251
 Zinnûreyn 161
 Ziyâdetullah b. el-Aglâb 393
 Zu'l-Nûn, Mısır'lı mutasavvîf 361
 Zübeyr 33, 34, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 47, 49, 54, 55, 59, 60, 64, 66, 67, 72, 74, 78, 81, 83, 84, 90, 113, 118, 123, 132, 147, 148, 160, 166, 170, 171, 173, 178, 182, 194, 196, 201, 203, 204, 207, 209, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 231, 249, 293, 371, 377, 380, 482

Klasik devir Arap tarihçiliğinin son temsilcilerinden olan Celâleddîn Suyûtî'nin eseri, Hz. Muhammed'in vefatının ardından, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesiyle birlikte başlayan ve böylelikle İslam tarihinin, özellikle ilk iki yüzyılı boyunca en temel yapı taşlarından birini oluşturan halifelik kurumunu ve halifelerin hayatlarını vakayiname şeklinde ele alır. Başka bir deyişle, kitabın öznesi *Hulefâ-i Râşidîn* olarak bilinen ilk dört halife -ki bu devir sadece Suyûtî için değil, diğer tüm İslam müverrihleri için de Hz. Muhammed'le birlikte Asr-ı Saadet'tir- bunları takiben Emevîler (661-750), Abbâsîler (750-1258) ve son olarak Memlûk hâkimiyetindeki Mısır Abbâsîleri'dir (1261-1517). Böylelikle, eşyanın tabiatı gereği eser bir büyük adamlar tarihi ya da elitler tarihidir; bir saray ve yüksek kültür tarihidir. Bunun yanı sıra, savaşımlardan ve önemli fetihlerden, mucize olarak algılanan olaylardan şiirler eşliğinde, duygusal bir dille bahsederken; yenilgi, felaketler ve önemli kimselerin ölümlerinden de yine ağıtlarla bahseder. Anlaşılabacağı üzere, Celâleddîn Suyûtî'nin tarihe yaklaşımı olguyu olduğu gibi aktarmaktan öte, duygusal ve coşkuludur.

ISBN: 978-6051551869

9 786051 551869

29,32